

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ИМ
М. ЕСБОЛАТОВ атындағы
АЛМАТЫ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ
ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ**

**НӨМІРДЕ:
В НОМЕРЕ:**

- ◆ Құқық қорғау органдарын цифрландыру және киберқылмысқа қарсы іс-қимыл –
Цифровизация правоохранительных органов и противодействие киберпреступности –
Digitalization of law enforcement agencies and countering cybercrime
- ◆ Қылмыстық процесс, криминалистика, жедел-іздістіру қызметі –
Уголовный процесс, криминалистика, оперативно-розыскная деятельность –
Criminal procedure, criminalistics, operational investigative activities
- ◆ Қылмыстық құқық, криминология, қылмыстық-атқару құқығы –
Уголовное право, криминология, уголовно-исполнительное право –
Criminal law, criminology, penal enforcement law
- ◆ Әкімшілік құқық, әкімшілік қызмет –
Административное право, административная деятельность –
administrative law, administrative activities
- ◆ Оқытушыларға көмек –
В помощь преподавателю –
To help the teacher
- ◆ Жас мамандар сөз алады –
Слово молодым –
The word to the young

**УЧЕНЫЕ ТРУДЫ
АЛМАТИНСКОЙ АКАДЕМИИ
МВД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
имени М. ЕСБУЛАТОВА**

**4 (85)
2025**

Жауапты редактор
саяси ғылымдарының докторы, заң ғылымдарының кандидаты, профессор
А.М. Сайтбеков

Редакция алқасы:
Ж.Р. Дильбарханова (з.ғ.д., профессор),
Р.А. Ромашов (з.ғ.д., профессор, Ресей Федерациясы),
Л.Ч. Сыдыкова (з.ғ.д., профессор, Қырғыз Республикасы),
С.И. Шелухин (PhD докторы, АҚШ),
С.М. Селиманова (з.ғ.д., профессор, Өзбекстан Республикасы),
Г.Р. Рүстемова (з.ғ.д., профессор),
Ж.А. Кегембаева (з.ғ.д., профессор),
Т.А. Акимжанов (з.ғ.д., профессор),
Е.М. Бимолданов (з.ғ.к., профессор),
А.А. Аубакирова (з.ғ.д., доцент),
К.М. Бишманов (з.ғ.к., доцент).

«Қазақстан Республикасы ИМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері» мерзімді ғылыми басылымы Қазақстан мен шетелдердің құқық қорғау органдарының ғалымдары мен практикалық қызметкерлерінің ғылыми зерттеулерінің нәтижелерін ашық баспада жариялау мақсатында дайындалған. Мерзімі – тоқсанына 1 рет.

Журнал заң ғылымдары бойынша диссертациялардың негізгі ғылыми нәтижелерін жариялауға арналған басылымдар тізіміне енгізілген (Қазақстан Республикасы БЖҒМ Білім және ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті төрағасының 2021 жылғы 11 ақпанындағы ҚБПҰ бұйрығы).

Жауапты хатшы:
А.Г. Кан (з.ғ.к.)

Беттеу:
А.Т. Берекенов

Ұсынылған материалдардағы деректер үшін автор жауап береді.
Қолжазбалар авторға қайтарылмайды.
Журналға сілтеме жасау міндетті.

Редакцияның мекенжайы:
Қазақстан Республикасы ИМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының
ғылыми-зерттеу және редакциялық-баспа жұмыстарын ұйымдастыру бөлімі
050060, Алматы қ., Өтепов көшесі, 29
тел.: 337-80-86

вебсайт: alpolac.edu.kz
e-mail: gylumi_bolim@mail.kz
Пішімі 60x84 ¹/₁₆. №1 баспаханалық қағаз
Ризографтық басылым. Есептік баспа табағы 27
Басуға 19 желтоқсан 2025 ж. жіберілді.
Таралымы 200 дана.

© Қазақстан Республикасы ИМ
М. Есболатов атындағы Алматы академиясы, 2025ж.
Журнал 2011 жылдың қыркүйек айында Қазақстан Республикасы Ақпарат
және коммуникациялар министрлігінде қайта тіркелді.
№11677-Ж тіркеу куәлігі.

Ответственный редактор

доктор политических наук, кандидат юридических наук, профессор
А.М. Сайтбеков

Редакционная коллегия:

Ж.Р. Дильбарханова (д.ю.н., профессор),
Р.А. Ромашов (д.ю.н., профессор, Российская Федерация),
Л.Ч. Сыдыкова (д.ю.н., профессор, Кыргызская Республика),
С.И. Шелухин (доктор PhD, США),
С.М. Селиманова (д.ю.н., профессор, Республика Узбекистан),
Г.Р. Рустемова (д.ю.н., профессор),
Ж.А. Кегембаева (д.ю.н., профессор),
Т.К. Акимжанов (д.ю.н., профессор),
Е.М. Бимолданов (к.ю.н., профессор),
А.А. Аубакирова (д.ю.н., доцент),
К.М. Бишманов (к.ю.н., доцент).

Научное периодическое издание «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан» образовано в целях публикации в открытой печати результатов научных исследований ученых и практических работников правоохранительных органов Казахстана и зарубежных стран. Периодичность – 1 раз в квартал.

Журнал включен в перечень изданий, рекомендованных для публикации основных научных результатов научной деятельности по юридическим наукам (приказ председателя Комитета по обеспечению качества в сфере образования и науки МОН Республики Казахстан №2 ДСП от 11 февраля 2021 г.).

Ответственный секретарь:

А.Г. Кан (к.ю.н.)

Верстка:

А.Т. Берекенов

За достоверность опубликованных материалов редакция ответственности не несет.
Рукописи не возвращаются и не рецензируются.
Ссылка на журнал обязательна.

Адрес редакции:

Отдел организации научно-исследовательской и редакционно-издательской работы
Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова
050060, г. Алматы, ул. Утепова, 29
тел.: 337-80-86

вебсайт: alpolac.edu.kz

e-mail: gylymi_bolim@mail.kz

Подписано в печать 19 декабря 2025 г.

Формат 60x84 1/16. Бум. тип. №1.

Печать на ризографе. Уч.-изд. л. 27

Тираж 200 экз.

© Алматинская академия МВД

Республики Казахстан им. М. Есбулатова, 2025 г.

Журнал перерегистрирован в Министерстве информации и коммуникаций
Республики Казахстан в сентябре 2011 года.

Регистрационное свидетельство №11677-Ж.

Executive Editor

doctor of political sciences, candidate of law, professor

A.M. Saitbekov

Editorial Board:

Zh.R. Dilbarkhanova (doctor of law, professor),

R.A. Romashov (doctor of law, professor, Russian Federation),

L.CH. Sydykova (doctor of law, professor, Kyrgyz Republic),

S.I. Sheluhin (PhD, USA),

S.M. Selimanova (Doctor of Law, professor, Republic of Uzbekistan),

G.R. Rustemova (doctor of law, professor),

J.A. Kegembaeva (doctor of law, professor),

T.K. Akimzhanov (doctor of Law, professor),

E.M. Bimoldanov (candidate of law, professor),

A.A. Aubakirova (doctor of law, associate professor),

K.M. Bishmanov (Ph.D., associate professor).

The scientific periodical «*Scientific works of the Almaty Academy of the Ministry of internal Affairs of the Republic of Kazakhstan*» was established in order to publish in the open press the results of scientific research of scientists and practitioners of law enforcement agencies of Kazakhstan and foreign countries. Periodicity – 1 time per quarter.

The journal is included in the list of publications recommended for publishing the main scientific results of scientific activity in the legal sciences (Order of the Chairman of the Committee for Quality Assurance in Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan No. 2 dated February 11, 2021).

Executive Secretary:

A.G. Kan (candidate of law)

Layout:

A.T. Berekenov

The editors are not responsible for the accuracy of the published materials.

Manuscripts are not returned or reviewed.

A link to the journal is required.

Address of edition:

Department of organization of research and editorial and publishing work

Almaty Academy of the Ministry of internal Affairs of the

Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov

050060, Almaty, ul. Utepova, 29

tel.: 337-80-86

website: alpolac.edu.kz

e-mail: gylymi_bolim@mail.kz

Signed to the press on december 19, 2025.

Format 60x84 1/16. Boom. type. no. 1.

Print on the risograph. Uch. - ed. l. 27

Edition of 200 copies.

© Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs Republic of Kazakhstan
named after M. Esbulatov, 2025

The journal was reregistered in the Ministry of Information and Communications
of the Republic of Kazakhstan in September 2011.

Registration certificate No. 11677-Zh.

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

**ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫН ЦИФРЛАНДЫРУ
ЖӘНЕ КИБЕРҚЫЛМЫСҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ
ЦИФРОВИЗАЦИЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ
И ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ КИБЕРПРЕСТУПНОСТИ
DIGITALIZATION OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES
AND COUNTERING CYBERCRIME**

КОБЛАНДИН К.Ж., АШИМБАЕВ Д.А., БІРІМҚҰЛ Е.Б.	
Жасанды интеллект және киберқылмыстар: цифрлық сын-қатерлер мен алдын алу мәселесі.....	11
ЖҰМАБЕКОВА Қ.Т., САЙТБЕКОВ А.М., КЕГЕМБАЕВА Ж.А.	
Жасанды интеллект және бала құқықтарын интернет кеңістігінде қорғау.....	19
OMIRALI ZH., BEGAZOVA G., RAKHIMOVA G.	
Legal status of artificial intelligence.....	25
АРЫСТАНГАЛИЕВА Ж.Е., ШОКАНОВА Е.В., САНАПИЯНОВА А.С.	
Информационная безопасность в системе ОВД: сравнительно-правовой анализ зарубежного опыта и перспективы его адаптации в национальной практике.....	31
KUBANOVA N.B., BIMOLDANOV E.M.	
Methods and strategies for counteracting cyber threats in the era of digital transformation in Kazakhstan....	36
БИЖАН Н.Р., ЦОЙ В.А.	
Цифрлық зорлық-зомбылықтың көрінісі ретіндегі кибербуллинг.....	42
МУКАНОВ М.Р.	
Перспективы противодействия киберпреступности в Республике Казахстан.....	46
САПАРБЕКОВА Ж.С., ҚҰСАЙЫНОВА А.Қ.	
Сот практикасында BIG DATA колдану ерекшеліктері.....	52
БЕРКИШЕВ Е.О., АХМЕТОВ Е.С., БИМОЛДАНОВ Е.М.	
Искусственный интеллект в оперативно-розыскной деятельности: цифровизация, алгоритмизация и прогнозирование преступности.....	60

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА,
ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІ
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА,
ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS,
OPERATIONAL INVESTIGATIVE ACTIVITIES**

МУРАШБЕКОВ О.Б.	
Ақпаратқа, ақпараттық жүйеге немесе телекоммуникациялар желілеріне рұқсатсыз қол жеткізу туралы істер бойынша дәлелдеу.....	66
ХАКИМОВ Е.М., СИМОНОВА Ю.И.	
Уязвимые аспекты правового статуса лица, подлежащего реабилитации, в уголовном процессе Республики Казахстан.....	73
SURAYEVA K.S., TEMIRBOLAT N.S., DUZBAYEVA S.B.	
Criminalistic challenges in the development of specialized methods for investigating environmental crimes.....	79
КАРЛ А.М., БАРГАРИНОВ А.Р.	
Новый этап в развитии оперативно-розыскной деятельности в Казахстане: правовой анализ и перспективы реализации.....	84
МҰРАТОВА Н.М., АЛИМОВА Э.А., КАЛИЕВ А.	
Қазіргі заманғы мобильді құрылғыларды криминалистикалық талдаудың өзекті мәселелері: деректерді қорғау шараларын күшейту және оны жеңу жолдары.....	90
ЕСКЕНДИРОВ А.А., САРСЕНБАЕВА Б.Б.	
Роль и значение специальных научных знаний в расследовании	

уголовных правонарушений, совершаемых по мотивам национальной, расовой и религиозной ненависти или вражды.....	94
КАЛИЕВ А.А.	
Трансформация традиционных следственных методов под воздействием цифровых технологий.....	98
КАСИМОВ А.А.	
Понятие, признаки и правовая природа уголовно-процессуального принуждения.....	104
АМАНБАЕВА А.Г., МУСИН А.Б., ЖУСИПБЕКОВА А.М.	
Точка невозврата: криминологический взгляд и процессуальный подход.....	109
ТЕМІРБОЛАТ N.S., SURAYEVA K.S., DUZBAYEVA S.B.	
Criminalistic problems of overcoming the lack of initial information in the investigation of environmental offenses.....	114
МУХАМАДИЕВА Г.Н., ТЛЕПБЕРГЕНОВ О.Н., ИЗБАСОВА А.Б.	
Правовые гарантии, обеспечивающие реализацию принципа свободы обжалования процессуальных действий и решений в уголовном процессе.....	119
РЮСТЕМОВА Ж.А., АБДИХАЛИКОВ А.А., ЕРАЛИНА С.Е.	
Жедел қызметтегі құпия ынтымақтастықтың тәуекелдері мен кепілдіктері: қазіргі заманғы заңнама мен практиканы талдау.....	126
КАРЛ А.М., БАРГАРИНОВ А.Р.	
Оперативно-розыскной иммунитет: сравнительно-правовой анализ российской и казахстанской моделей.....	130
АБДИХАЛИКОВ А.А., РЮСТЕМОВА Ж.А., ТАЖЕНОВ А.Д.	
Қазақстан республикасындағы криптовалюталармен қылмыстарға қарсы іс-қимылдың құқықтық және жедел-іздістіру аспектілері.....	135

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ, КРИМИНОЛОГИЯ, ҚЫЛМЫСТЫҚ АТҚАРУ ҚҰҚЫҒЫ **УГОЛОВНОЕ ПРАВО, КРИМИНОЛОГИЯ,** **УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО** **CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, PENAL ENFORCEMENT LAW**

САЙТБЕКОВ А.М., РАЙБАЕВ Д.Қ., МАЛИКОВА А.Ш.	
ҰА-ды заңсыз пайдалану – қаж мекемелерінің қауіпсіздігіне төнетін қауіп-қатер.....	141
ГАЛЫМ Ф.Г., ЖАКУПБЕКОВ М.К.	
Уголовно-правовая ответственность за сексуальное домогательство в Республике Казахстан: проблемы и перспективы реформирования.....	148
ТЛЕШАЛИЕВ Н.Д., НУРАХМЕТОВА Г.Г., ЦОЙ А.Н.	
Бас бостандығынан айыруға сотталғандардың жазасын орындауды реттейтін халықаралық стандарттар.....	154
АКИМЖАНОВ Т.К., ШИДЕМОВ А.Г., БЕГИМБАЕВ С.А.	
О причинах высокой латентности современной организованной преступности в Республике Казахстан.....	159
УАКАСОВ Д.А., АБИЛЕЗОВ Е.Т., КУСАЙНОВА М.А.	
Профайлинг және қылмыстық мінез-құлықты психологиялық болжау	166
BAZARLINOVA A.U., TORGAUTOVA B.A.	
Foreign legislative practices regulating liability for violent sexual crimes against minors.....	171
СЫЗДЫҚОВ А.Ж., КАРАЖАНОВ М.Д., КАРАЖАНОВА Ж.К.	
ТМД елдерінің пенитенциарлық жүйесіне халықаралық стандарттарды енгізу: проблемалар, кедергілер және озық тәжірибелер.....	176
КАРАКУШЕВ С.И., РУСТЕМОВА Г.Р., САТТАРОВА А.Ф.	
Сравнительный анализ уголовного наказания в ряде стран за совершение противоправных действий против половой неприкосновенности несовершеннолетних.....	184
УАКАСОВ Д.А., КУСАЙНОВА М.А., ЕРАЛИНА С.Е.	
Отбасылық зорлық-зомбылыққа ұшыраған әйелдер: виктимизацияның қылмыстық мінез-құлыққа әсері.....	188
ИСКАКОВ А.К., КАН А.Г., ШОПАБАЕВ Б.А.	
К вопросу о теологической работе оперативных подразделений с осужденными в пенитенциарных учреждениях.....	193

КҮМІСБЕКОВ С.К., БАЙГУНДИНОВ Е.Н., АБИЖАНОВ С.М.	
Есірткі, психотроптық заттардың немесе олардың аналогтарының заңсыз айналым қылмыстылығының себептері мен жағдайлары.....	200
МАЛИКОВА Ш.Б., ОМАРОВА А.Б.	
Гармонизация и унификация уголовно-правовой терминологии тюрокских стран: опыт Турецкой Республики и пути развития.....	204
ҚҰДАЙНАЗАРОВА А.А., ТЛЕШАЛИЕВ Н.Д., БАТЫРБАЙ Н.М.	
Сыбайлас қатысуда жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу шаралары.....	210
КУНДАКОВА М.Ж., БАЙСАЛОВ А.Д., ЖАНДЫКЕЕВА Г.Е.	
Қоғамдық жұмыстарға тарту түріндегі қылмыстық жазаны өтеу және атқару тәртібін құқықтық реттеудегі кейбір проблемалар.....	215
ГАЛЫМ Ф.Г., ЖАКУПБЕКОВ М.К.	
Проблемы криминологической и социальной профилактики насильственных половых преступлений в Республике Казахстан.....	221
ИЕМБЕРДИЕВА Б.Н., ТАТАРИНОВА Л.Ф., ТАТАРИНОВ Д.В.	
Заңсыз көші-қонға қарсы іс-қимыл: қылмыстық-құқықтық және криминологиялық аспектілері.....	227
ТУЛЕУОВА М.Е., АВГУСТХАН С.А., ЕШНАЗАРОВ А.А.	
Криминализация употребления наркотиков: проблемы и перспективы.....	233
АЛДИЯРОВ Е.Т., ЧУКУМОВ Г.Б., ШИДЕМОВ А.Г.	
Жасанды интеллектті қолдана отырып, экстремизмге қарсы тұрудың заманауи тәсілдері.....	238
ЖОЛЖАКСЫНОВ Ж.Б., БАЙМУХАНОВ Е.М.	
Халықаралық заңнама тәжірибесін зерделеу тұрғысында зорлау қылмысы бойынша қылмыстық жауапкершілік деңгейі.....	245
САРБАСОВ А.Е., АЙТКЕШ А.Қ.	
Криминологические детерминанты цифровых правонарушений по законодательству Республики Казахстан.....	250
АМРЕЕВА А.А.	
Қазіргі таңдағы Қазақстандағы діни ахуал.....	255
ИСКАКОВ А.К., ОМАРОВ Е.С., ШОПАБАЕВ Б.А.	
Уголовная ответственность за терроризм и экстремизм в Казахстане.....	261
БАЙСЕЙТОВА А.Т., КОЖАБЕКОВ Д.М.	
Қазіргі цифрлық жағдайларда ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимылды халықаралық құқықтық реттеудің кейбір мәселелері туралы.....	267
САРМУРЗИНА А.С., ИМАНБАЕВ С.М.	
Проблемы разграничения гражданско-правовой и уголовно-правовой ответственности за коррупционные правонарушения.....	272
АУЕЛОВА А.А., РЮСТЕМОВА Ж.А., ТЫНДЫБАЕВ К.К.	
Ұйымдасқан қылмыстық қызметті криминализациялау тәжірибесі туралы.....	278
ЖОЛДАСОВА Н.М., ДЖАНСАРАЕВА Р.Е., АКБОЛАТОВА М.Е.	
Государственная политика в сфере противодействия наркомании среди молодежи.....	283
СЕЙТЖАН А.А., САПАШЕВ О.С., АТАХАНОВА С.К.	
Сравнительный анализ уголовно-правовой терминологии в казахском и турецком языках.....	289
ХАН В.В.	
Уголовные проступки: нерациональное в системе уголовного закона Казахстана.....	294
ҚАМБАРОВ А.Қ., БАЙГУНДИНОВ Е.Н., РАХМЕТ Е.Д.	
Актуальные проблемы путей предупреждения уголовных правонарушений в сфере информатизации и связи.....	299
КУНДАКОВА М.Ж., БАЙСАЛОВ А.Д., РАХМИТОВ Ф.М.	
Түзеу жұмыстары түріндегі қылмыстық жазаны өтеу және атқару кезінде орын алатын проблемалар.....	304
ТЛЕПБЕРГЕНОВ О.Н., МАЛИКОВА Ш.Б., ОМАРОВА А.Б.	
Криминологические аспекты цифровой безопасности девочек-подростков в Республике Казахстан.....	310
БАТЫРБАЙ Н.М., ДҮЙСЕНБАЕВА Г.Ж., ЦОЙ А.Н.	
Пенитенциарлық жүйеде мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің енгізудің цифрлық құралдары мен алгоритмдері.....	314

ЖОЛЖАКСЫНОВ Ж.Б., БАЙМУХАНОВ Е.М.	
Совершенствование профилактической деятельности по противодействию экстремизму.....	319
ИЕМБЕРДИЕВА Б.Н., ТАТАРИНОВА Л.Ф., ТАТАРИНОВ Д.В.	
Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы бойынша заңсыз көші-қон үшін жаза тағайындау.....	323
ПАЛВАНОВА М., БАТЫРБАЕВ Н.М., БЕКБОСЫНОВ Е.Т.	
«Қылмыстық жолмен алынған мүліктерді жылыстату», «қылмыстық жолмен алынған мүліктерді заңдастыру» және «қылмыстық жолмен алынған кірістер» деген ұғымдардың ғылыми анықтамасын айқындаудың кейбір қырлары.....	329

ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ, ӘКІМШІЛІК ҚЫЗМЕТ АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО, АДМИНИСТРАТИВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE ACTIVITIES

SAITBEKOV A., ALIMOVA E., MUSSIN A.	
Legal foundations and prospects for the use of unmanned aerial vehicles in the activities of the internal affairs bodies of the Republic of Kazakhstan.....	340
ЕСЕКЕЕВА А.А., ҚУАНАЛИЕВА Г.А., САРСЕНОВА А.	
Қазақстан Республикасында бала құқықтары жөніндегі уәкілдің құқық қорғау органдарымен өзара байланысы.....	344
ЕРЛАНҰЛЫ Қ., УТЕГЕНОВ Ч.К., УШУРОВ К.Т.	
Жол-көлік оқиғалары: электромобильдер оларды тудыратын фактор ретінде.....	349
AMANGELDY A.A., DYUSSEBAYEV T.T.	
Legal regulation of liability for substandard repair of vehicles or their commissioning with technical malfunctions.....	354
ИСМАИЛБАЕВ Т.Ш., ЖАКСЫЛЫКОВ Р.А., КУСАИНОВА А.К.	
Конфискация вне рамок уголовного преследования как инструмент противодействия коррупции.....	360
КАЛКАЕВА Н.Б., САЙЛИБАЕВА Ж.Ю., ТУРСЫНБАЕВА Г.И.	
Кәмелетке толмағандар арасындағы құқықбұзушылықты алдын алудағы заманауи тәсілдер мен олардың тиімділігі.....	369
ЕРАЛИНА С.Е., НАМЫСОВ Е.Д., УМУРЗАКОВ Е.А.	
Общественное мнение как критерий оценки деятельности полиции.....	374
МАМЫРОВА С.Т., АЛИБАЕВА Г.А., РАЙЫМБЕРГЕНОВА К.Т.	
Цифрландыру жағдайындағы кеден құқығының құқық жүйесіндегі орны.....	378
САПАРАЛИЕВА С.М., ЖУБАНДЫКОВА Л.А.	
К вопросу о совершенствовании правового механизма дистанцирования правонарушителя от жертвы семейно-бытового насилия.....	385
КҮМІСБЕКОВ С.К., ҒАЛЫМ Ж., МАЛИКОВ Ж.А.	
Аксикреация – тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын қорғау институты ретінде.....	390
НАСЫРОВА Э.М., СИТНИКОВ П.В., ИБРАИМОВА Н.И.	
Құқық қорғау органдары жүйесіндегі сыбайлас жемқорлықты жоюдағы мемлекеттік басқарудың рөлі.....	396
ДИЛЬБАРХАНОВА Ж.Р., КАН А.Г, НАСЫРОВА Э.М.	
К вопросу о деятельности участковых инспекторов полиции по делам несовершеннолетних.....	402
АМАНГЕЛДІ А.А.	
Зияткерлік меншік саласындағы құқықтық мирасқорлық.....	409
АХМАДЕЕВА Н.С., МУКАЖАНОВ А.Е.	
Деятельность административной полиции по противодействию нелегальной миграции в Республике Казахстан.....	417
ЕРЛАНҰЛЫ Қ., ФАТКУЛИН И.О., УТЕГЕНОВ Ч.К.	
Құқық бұзушылықтардың жеке профилактикасының өзекті мәселелері.....	422
МЕДВЕДЕВА А.Н., САДЫБЕКОВ Б.М.	
От административных штрафов до общественных работ: сравнительный анализ мер воздействия в сфере охраны общественного порядка.....	427

ХАКИМОВ Е.М., АКИМОВ Д.А.	
Провокация дорожно-транспортного правонарушения как дестабилизирующий фактор в системе безопасности дорожного движения.....	433
УШУРОВ К.Т., РАХМЕТ Е.Д.	
Теоретико-методологические основы цифровизации государственного управления.....	439
UTAROV K.A., URKUMBAY S.SH.	
Challenges and prospects of implementing predictive policing technologies in Kazakhstan.....	445

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ TO HELP THE TEACHER

ГАЛИУЛЛИНА А.С., ТӨЛЕПБЕРГЕН О.С.	
Сапалы білім – саналы маман кепілі!.....	453
МЫРЗАБЕКОВ К.А., ПОЛЮХОВА А.С., НҮРЛАНҰЛЫ Е.	
Влияние физической подготовки на эффективность действий полиции в условиях повышенного риска.....	459
ҚАЛЫБЕКОВ М.У., ТЕЛҒАЕВ Б.Б.	
Қазақстан Республикасы ІІМ-нің оқу орындарында дене шынықтыру дайындығын өткізуде ұлттық спорт түрлерінің маңызы.....	466
ИБРАИМОВА Н.И., СИТНИКОВ П.В., ТИЛЕУБЕРГЕНОВ Е.М.	
Заң мен тәртіпті қалай қамтамасыз етеміз немесе жастардың құқықтық санасын дамыту мәселелері туралы.....	470

ЖАС МАМАНДАР СӨЗ АЛАДЫ СЛОВО МОЛОДЫМ THE WORD TO THE YOUNG

МЫРЗАБЕКОВ О.С.	
Ішкі істер органдары қызметкерлерінің лауазымдық қылмыстылығының әлеуметтік-құқықтық мәні.....	476
ДЖУМАБЕКОВА А.Ж.	
Фреймовое моделирование в процессе доказывания противоправных действий преступной организации (оценка доказательств).....	481
НУРМАНОВА А.Р.	
К вопросу об уголовно-правовой характеристике финансового мошенничества.....	487
ДАНИЯРОВ Э.Н.	
Тәуекелдерді басқару төтенше жағдайлар кезіндегі қауіпсіздікті қамтамасыз етудің элементі ретінде.....	492
ДЮСЕБЕКОВА С.Б.	
Безопасность сотрудников полиции в контексте виктимологической политики.....	498
КАЛИБАЕВА Н.Б.	
Цифровая система оценки компетенций сотрудников правоохранительных органов РК: методологическая модель, индикаторы эффективности и механизмы практической реализации.....	503
МАМЕДОВ Б.Г.	
Задержание вымогателей с поличным: анализ следственных ситуаций и тактические решения.....	511
НУРМАНОВА А.Р.	
Исторические аспекты противодействия финансовому мошенничеству.....	518
«Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының ғылыми еңбектері» журналындағы жарияланымдарға қойылатын талаптар.....	523
Требования к публикациям в журнале «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есболатова».....	525

**ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫН
ЦИФРЛАНДЫРУ ЖӘНЕ
КИБЕРҚЫЛМЫСҚА ҚАРСЫ
ІС-ҚИМЫЛ**

**ЦИФРОВИЗАЦИЯ
ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ
И ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ
КИБЕРПРЕСТУПНОСТИ**

**DIGITALIZATION
OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES
AND COUNTERING CYBERCRIME**

К.Ж. Кобландин¹, Д.А. Ашимбаев², Е.Б. Бірімқұл²

¹Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

²Қонаев Университеті, Алматы, Қазақстан

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖӘНЕ КИБЕРҚЫЛМЫСТАР: ЦИФРЛЫҚ СЫН-ҚАТЕРЛЕР МЕН АЛДЫН АЛУ МӘСЕЛЕСІ

XXI ғасырдың цифрлық дәуірінде жасанды интеллект (ЖИ) технологиялары әлеуметтік, экономикалық және қауіпсіздік салаларына түбегейлі өзгеріс енгізіп отыр. Дегенмен, оның кең қолданылуы жаңа типтегі қылмыстар мен этикалық мәселелерді де туындатты. Бұл мақалада ЖИ негізінде пайда болған киберқылмыстардың табиғаты, олардың қоғамға тигізетін әсері, сондай-ақ құқықтық және технологиялық алдын алу тәсілдері қарастырылады. Зерттеу мақсаты – жасанды интеллект арқылы жасалатын цифрлық қауіптерді жүйелі түрде талдап, оларға қарсы тұрудың инновациялық стратегияларын айқындау. Мақалада цифрландыру мен жасанды интеллектіні (ЖИ) енгізудің құқықтық нормалар эволюциясына ықпалы және олардың трансформациялану үрдістері қарастырылады. Авторлар жасанды интеллектіні құқықтық тұрғыда реттеудің заманауи мәселелерін, этикалық және заңдық жауапкершілік сұрақтарын, сондай-ақ цифрлық құқықтық сананың жаңа деңгейінің қалыптасуын талдайды. Ерекше назар жасанды интеллектіні құқық саласында қолданудың практикалық қырларына аударылған.

Түйінді сөздер: жасанды интеллект, киберқылмыс, цифрлық қауіпсіздік, deepfake, деректерді қорғау, этика, жасанды интеллект, цифрландыру, құқықтық сана, заңдық жауапкершілік, цифрлық құқық, жасанды интеллект этикасы, құқықтық реттеу.

Искусственный интеллект и киберпреступность: проблемы цифровых вызовов и профилактики

В эпоху цифровых технологий XXI века технологии искусственного интеллекта (ИИ) коренным образом меняют социальную, экономическую и безопасную сферы. Однако их широкое использование порождает новые формы преступности и этические проблемы. В этой статье рассматривается природа киберпреступлений, возникающих на основе искусственного интеллекта, их влияние на общество, правовые и технологические методы предотвращения. Цель исследования – системный анализ цифровых угроз, возникающих с помощью искусственного интеллекта, определение инновационных стратегий для их противодействия. В статье рассматривается влияние цифровизации и внедрения искусственного интеллекта на эволюцию правовых норм и процессы их изменения. Авторы анализируют современные проблемы правового регулирования искусственного интеллекта, вопросы этической и правовой ответственности, а также формирование нового уровня цифрового правосознания.

Ключевые слова: искусственный интеллект, киберпреступность, цифровая безопасность, deepfake, защита данных, этика, искусственный интеллект, цифровизация, правосознание, юридическая ответственность, цифровое право, этика искусственного интеллекта, правовое регулирование.

Artificial intelligence and cybercrime: challenges of digital challenges and prevention

In the digital age of the 21st century, artificial intelligence (AI) technologies are fundamentally changing the social, economic and security spheres. However, their widespread use creates new forms of criminality and ethical problems. This article examines the nature of cybercrimes that arise on the basis of artificial intelligence, their impact on society, and legal and technological methods of prevention. The purpose of the study is to systematically analyze digital threats that arise with the help of artificial intelligence and identify innovative strategies to counter them. The article examines the impact of digitalization and the introduction of artificial intelligence on the evolution of legal norms and the processes of their change. The authors analyze modern problems of legal regulation of artificial intelligence, issues of ethical and legal responsibility, as well as the formation of a new level of digital legal awareness.

Keywords: artificial intelligence, cybercrime, digital security, deepfake, data protection, ethics, artificial intelligence, digitalization, legal awareness, legal responsibility, digital law, ethics of AI, legal regulation.

Кіріспе. Жер бетінің сандық технологиялар саласында кең даму алу төртінші өнеркәсіптік революция немесе 4.0 индустриясы деген атумен әлемдік технологиялық дамудың озық үрдістерінің біріне айналды.

Соған орай ақпараттық технологиялар адам қызметінің барлық салаларына еніп көптеген қызметтер жасанды интеллектпен басқарылатын құзыреттерге ие болды. Жасанды интеллект көмегімен көптеген күрделі мәселелер шешімін тауып, адам өмірін жеңілдетіп қана қоймай дамудың үдерісін көрсететін критерийге айналып барады.

Мемлекеттік ұйымдар, жеке кәсіпорындар мен азаматтар жасанды интеллектпен байланысты құрылғыларға құпия деп саналатын объектілерін сақтау жүргізуде маңызды құрал деп біледі. Дәл осы сәтте дербес деректерге қатысты қылмыстық қол сұғушылық фактілерінің орын алу қауіпі бар екенін білеміз.

Соңғы уақыттарда азаматтардың дербес деректерін ұрлау немесе заңсыз алу және заңсыз тарату жағдайларының көк орын алғанын білеміз. Мәселен, быыл: 1 850 адам онлайн сауда жасаймын деп алдын ала төлем жасаған. Кейін өздеріне қажет тауар мен қызметті ала алмаған;

1 700 адамға алаяқтар банк өкілі не құқық қорғау қызметкері ретінде хабарласып, күмәнді операциялар туралы хабарлаған. Оны бұғаттау үшін картаның реквизиттерін талап еткен;

800 адамды әртүрлі тәсілмен алдау арқылы жеке деректеріне қол жеткізіп, онлайн несие рәсімдеген;

570 адамды шетелдік платформаларға, жалған қазақстандық банктер мен компаниялардың атынан инвестиция рәсімдеуге шақырған;

300 адамға таныстарының атынан жалған аккаунттар құрып, қарызға ақша сұраған;

200 адамды ақшасын көбейтіп беремін деген сылтаумен ойындарға ақша салуға, спортқа бәс тігуге көндірген. [1]

Салдарынан азаматтарымызға бірнеше миллиард теңгеден көп шығын келтірілуде. Еліміздің азаматтарының киберқылмыс туралы білімдері мен түсініктерінің аз болуы олардың қылмыс құрбаны болуының себеп-салдары деп білеміз. Елімізде киберкеңістіктерінде орын алатын киберқылмыстарға тосқауыл болу, оның алдын алу, детерминациясы мен оларды болдырмау және жасаушыларды ұстау мен құрықтау жағы елеулі нәтиже бермей тұр.

Мәселеге басқа жағынан қарасақ төртінші өнеркәсіптік революцияның мәнісі нақты әлемнің виртуалды әлеммен біріктірілуінен тұрады, соның нәтижесінде бірыңғай цифрлық экожүйеге біріктірілген жаңа киберфизикалық субстанциялар пайда болады. Бұның бәрі технологиялық даму, оның кері әсері аталған технологиялық прогресс қылмыс қаруына айналған сәтте туындайды.

Егер жасанды интеллект артықшылықтары мемлекеттік және ғаламдық деңгейде бақылауда тұрмаса, ол трансұлттық қылмыстық топтардың қашықтықтан қылмыс жасауға мүмкіндік беретін құрылғысына айналады. Қазірдің өзінде жасанды интеллект жетістіктері кейбір қауіпті ұйымдарға қол жетімді болып олар интернет – алаяқтық, кибертерроризм, хаккерлік шабуылдар, кибербулинг және кибершпионаж сияқты қылмыстар жасауға мүмкіндік алады.

Бұндай қылмыстарды ұйымдастырылып жасалғандықтан әлемнің кезкелген түпкірінен немесе нүктесінен жасау мүмкіндіктері орын алды және де оларды жасаған адамдарды қылмыстық жауапкершілікке тарту мәселесі туындады.

Сол үшін осы тақырыпта жасанды интеллекті пайдаланып жасалатын нанокұрылғылармен болашақта қылмыстық ниеттің қаруы болуы мүмкін деп пайымдалатын нәрселер мен заттарға қатысты бірнеше зерттеу жұмыстарын жүргіздік.

Жасанды интеллекті әртараптандыру ол өндірісті цифрландыруда икемділігін арттырады, жаңа өнімді нарыққа шығару уақытын қысқартады, бұл жаңа бизнес-модельдерді іске асыруға мүмкіндік береді деген тұжырым бар. Алайда кезкелген ғылыми жетістік қылмыстылық пиғылында ойлайтын адамдар мен топтардың қолында қауіпті де қатерлі құралға айналуы бүгінгі күнгі сын қатерлер растап тұр.

Әсіресе интернет желілері арқылы кибер – алаяқтық қылмысы өршіп тұр. Олар көбінесе азаматтарымыздың дербес деректеріне қол жеткізу арқылы жасалады. Кейбір жағдайларда адамдардың биометриялық деректерін ұрлау арқылы жүргізілетіні аталған қылмыстың қоғамға қауіптілігін арттырады. Кейбір саралау белгілерінде киберқылмыстық топ құрамына мемлекеттік құпиялар құрайтын деректерге жол берілген тұлғалар мен жеке адамдардың дербес деректерімен жұмыс істеуге жол берілген тұлғалар мүше болып, олармен сыбайласып қылмысты бірлесіп жасауы еліміздің ұлттық қауіпсіздігіне қауіп төндіреді.

Осындай сын сағаттар кезінде құқық қорғау органдары киберқылмыстардың алдын алу мақсатында кем деген де он жылға жоспарланып жасалатын және ол ғылыми ортамен негізделіп дәлелденген доктрина бекітуі керек.

Одан бөлек мемлекеттік билік киберкеңістікте орын алатын және де сандық технологиялармен жұмыс жасауда болатын қылмыстық қауіп – қатерлерді болдырмайтын немесе алдын алатын мемлекеттің жолқартасы болуы шарт.

Киберқылмыстарға қарсы бағытталған арнайы бағдарламаны мемлекеттік деңгейде заңгер ғалымдар мен құқық қорғау органдарының қызметкерлерінен құрылған уәкілетті комиссия құрылып, олардың берген уәжді баяндамалары мен зерттеу жұмыстары бағдарламаның алғы шарты ретінде бекітілуі тиіс.

Сонда ғана жүргізген құқықтық реформамыз өз деңгейінде іске асырылып, ел мүддесі және қоғамдық қауіпсіздік үшін ықтимал пайдасын тигізеді деп білеміз.

Қазіргі заманғы технологиялық даму құқық ғылымы мен құқық қолдану тәжірибесін түбегейлі өзгертіп отыр. Бұл трансформацияның басты қозғаушы күштерінің бірі — жасанды интеллект (ЖИ), ол құқық шығармашылығынан бастап сот ісін жүргізуге дейінгі барлық қоғамдық қатынастарға әсер етуде.

Мемлекеттік басқару процестерінің цифрландырылуы, жаһандандудың үдеуі және алгоритмдік шешімдердің кең таралуы жағдайында жасанды интеллекті негізіндегі жүйелер қызметін құқықтық тұрғыда қайта пайымдау қажеттілігі туындап отыр.

Қазақстан Республикасы үшін бұл үдеріс ерекше маңызға ие, себебі мемлекет «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы аясында цифрлық платформаларды, электрондық сот төрелігін (*e-justice*), сондай-ақ жасанды интеллект элементтерін басқару жүйесіне белсенді енгізуде. Алайда ЖИ (ары қарай жасанды интеллект) қолдануды реттейтін құқықтық нормалар әлі де фрагментарлы сипатқа ие және көбінесе халықаралық тәжірибеден алынған. Бұл өз кезегінде оларды ұлттық құқықтық жүйе мен отандық құқықтық санының ерекшеліктеріне бейімдеуді талап етеді.

Басты мәселе — жасанды интеллекттің құқықтық мәртебесінің, оның заңдық жауапкершілігінің және адам мен алгоритм арасындағы жауапкершілік шегінің нақты айқындалмауында. Бұл сұрақтар, әсіресе, құқық қорғау органдары қызметінде өзекті, себебі ЖИ қылмыстарды болжау, дәлелдемелерді талдау және тұлғаларды сәйкестендіруде қолданыла алады.

Осылайша, зерттеудің ғылыми жаңалығы жасанды интеллекттің құқықтық нормаларға ықпалын жүйелі түрде талдауда және цифрландыру жағдайында құқықтық реттеу тетіктерін жетілдіру жөнінде ұсыныстар әзірлеуде көрініс табады.

Жасанды интеллект (ЖИ) қазіргі қоғамның дамуындағы басты трансформациялық факторлардың бірі болып отыр. Соңғы онжылдықта машиналық оқыту (*machine learning*), терең нейрондық желілер (*deep learning*), табиғи тілдерді өңдеу (*NLP*) және бейне тану (*computer vision*) жүйелері адамзаттың өмір салты мен экономикасына түбегейлі әсер етті. 2023–2025 жылдары әлемдік нарықта ЖИ технологияларының экономикалық үлесі шамамен 15,7 триллион АҚШ долларына жетеді деп болжануда (PwC, 2024). Алайда, бұл жетістіктермен қатар жаңа типтегі киберқылмыстар мен цифрлық қауіптер туындап, адамзат үшін күрделі сын-қатерге айналды.

ЖИ көмегімен жасалатын кибершабуылдар дәстүрлі хакерлік әрекеттерден ерекшеленеді: олар өздігінен үйреніп, қорғаныс жүйелерін айналып өтіп, жалған ақпарат пен визуалды контентті (*deepfake*) жасау арқылы қоғамдық пікірге әсер ете алады (Floridi, 2020). *Deepfake* технологиясының көмегімен кез келген адамның бейнесін немесе дауысын қолдан жасап, жалған бейне мен аудио құжаттар тарату қазірдің өзінде саяси, экономикалық және әлеуметтік тұрақтылыққа қауіп төндіруде (Chesney & Citron, 2019).

БҰҰ сарапшыларының (UNESCO, 2023) мәліметінше, киберқылмыстардың 37%-ы 2020–2025 жылдары ЖИ жүйелері арқылы жүзеге асқан. Бұл жағдай құқықтық жүйелердің, қауіпсіздік протоколдарының және этикалық нормалардың әлі де толық жетілмегенін көрсетеді. Сондықтан ЖИ мен киберқауіпсіздік арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ету қазіргі заман ғылымының маңызды міндеті болып табылады.

Қазақстан үшін де бұл мәселе өзекті. Елдің «Цифрлық Қазақстан 2.0» бағдарламасы (ҚР ЦДИАӨМ, 2025) мемлекеттік қызмет, денсаулық сақтау және білім беру жүйелерінде жасанды интеллектті кеңінен енгізуді көздейді. Бірақ ЖИ технологияларын енгізу кезінде деректер қауіпсіздігі, жеке тұлғаның құпиялығы және этикалық жауапкершілік мәселелері алдыңғы қатарға шығуда. Осыған байланысты бұл зерттеу жұмысының мақсаты – жасанды интеллект негізіндегі киберқылмыстардың табиғатын талдау, олардың цифрлық қауіпсіздік жүйелеріне әсерін бағалау және алдын алу перспективаларын анықтау.

Материалдар мен әдістер.

Бұл зерттеу аналитикалық және кешенді сипатқа ие, яғни сандық және сапалық талдау элементтерін біріктіретін көпдеңгейлі ғылыми тәсілдер жүйесі қолданылды. Зерттеу құрылымы халықаралық ғылыми тәжірибеге (OECD, 2023; UNESCO, 2023; IBM Security, 2024) сүйеніп жасалды және жасанды интеллект (ЖИ) технологияларының киберқауіпсіздік саласындағы ықпалын бағалауға бағытталды.

Зерттеудің мақсаты – жасанды интеллект артықшылықтары мен киберкеңістікте жасалатын киберқылмыстардың жасалуы мен оларды алдын алуға бағытталған. Сонымен қатар жасанды интеллектпен қамтамасыз етілген кейбір наноаппараттар арқылы киберқылмыстар жасаудың алдын алу алгоритмін дайындауға ұсыныс. Мақаланы әзірлеуде зерделенген әдебиеттердің көлеміне контент талдау жүргізу, номативтік құқықтық актілерді талдау, теоретикалық және эмпирикалық әдістері қолданылды.

2025 жылдың 23 маусымында мемлекет басшысы Қасым – Жомарт Тоқаевтың құқық қорғау органдарының кеңейтілген алқа мәжілісінде: «қылмыспен және заңға қайшы әрекеттердің салдарымен ғана күресуге болмайды. Қылмысқа түрткі болатын себептерді алдын ала анықтап, жойып отыру қажет», - деген пікірі Қазақстан Республикасының Қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамаларын жетілдіруді қазіргі сын – сағаттар талап етеді деп түсінеміз. Сонымен қатар ҚР Президенті Қасым – Жомарт Тоқаев 8 қазан 2025 жылы өткен Түркі мемлекеттері ұйымының XII саммитінде: «кеңес мемлекеттеріміздің іс-қимылын үйлестіріп, күш жұмылдыруға жағдай жасайды. Сонымен қатар цифрлық қауіпсіздік пен технологиялық байланысты бекемдей түседі. Биыл қыркүйекте осы тақырып бойынша Алматыда өткен конференция нәтижелері киберқауіпсіздік саласындағы ықпалдастықты күшейту аса маңызды екенін тағы да растады», - деген ұсынысы киберқылмыстардың ұлтымыз бен ұлттық қауіпсіздігімізге орсан зор ықтимал қатер төндіріп тұрғанын пайымдайды.

Бұдан басқа, мақала Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 30 маусымдағы № 407 қаулысымен бекітілген Киберқауіпсіздік тұжырымдамасы («Қазақстанның киберқалқаны») және Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: Жаһандық бәсекеге қабілеттілік» Жолдауына сәйкес әзірленді.

1. Әдеби шолу әдісі (Literature Review Method)

Зерттеу барысында 2018–2025 жылдар аралығында жарық көрген 60-тан астам ғылыми мақала, халықаралық есептер мен аналитикалық баяндамалар жүйелі түрде сарапталды. Негізгі дереккөздер – IEEE Xplore, SpringerLink, Elsevier ScienceDirect, OECD Digital Economy Reports, UNESCO Publications және Kaspersky Global Research деректер базалары.

Әдеби шолу барысында ЖИ мен киберқылмыстардың өзара байланысын сипаттайтын басты бағыттар анықталды:

Generative AI (GPT, Gemini, Claude) платформаларының кибершабуылдарда қолданылу мүмкіндігі; Deepfake және Voice Synthesis технологияларының әлеуметтік әсері (Chesney & Citron, 2019); Құқықтық реттеу мен этикалық жауапкершілік мәселелері (European Commission, 2024); «AI vs AI» қарсы қорғаныс стратегияларының теориялық үлгілері (Floridi, 2020).

Зерттелген материалдар ЖИ негізіндегі цифрлық қауіптердің көпвекторлы сипатын айқындауға мүмкіндік берді. Әдеби шолу әдісі нәтижесінде зерттеу бағыты нақты құрылымға келтірілді және әрі қарайғы талдау үшін тұжырымдамалық негіз қалыптасты [2].

2. Контент-анализ (Content Analysis Method)

Киберқылмыстар мен жасанды интеллектке қатысты терминдер мен ұғымдардың жиілігі мен мағыналық байланысын анықтау мақсатында контент-анализ жүргізілді.

Талдауға алынған негізгі категориялар:

Deepfake, AI-phishing, data poisoning, AI-driven malware, botnet automation, AI fraud, және cyber deception.

Деректер жиынтығы халықаралық жаңалықтар порталдарынан (Reuters, The Guardian Tech, MIT Tech Review) және киберқауіпсіздік ұйымдарының ресми есептерінен жиналды.

Талдау NVivo 14 және Voyant Tools бағдарламалары арқылы орындалды. Жиілік диаграммалары мен кілттік сөздердің ко-осцигенсе-картасы (бірлесіп қолданылу графы) жасалды.

Нәтижесінде 2020–2025 жылдар аралығында «deepfake» терминінің қолданылуы 320%-ға артқаны және «AI malware» ұғымы ғылыми әдебиеттерде үш есе жиілегені анықталды. Бұл факт киберқылмыстардың интеллектуалдану тенденциясын көрсетеді [3].

3. Салыстырмалы құқықтық талдау (Comparative Legal Analysis)

Бұл әдіс жасанды интеллектті реттейтін халықаралық және ұлттық құқықтық нормаларды салыстыруға бағытталды.

Негізгі талданған құжаттар:

Еуропалық Одақтың «AI Act» (2024) — жасанды интеллектті қауіп деңгейі бойынша жіктеу және этикалық пайдалану шектеулерін белгілейтін алғашқы құқықтық акт;

Будапешт конвенциясы (2001) — киберқылмысқа қарсы күрес саласындағы халықаралық келісім;

Қазақстан Республикасының «Ақпараттандыру туралы» Заңы (2020 жаңартылған нұсқа) және ҚР ЦДИАӨМ (2025) «Цифрлық Қазақстан 2.0» бағдарламасы.

Салыстырмалы талдау нәтижесінде, көптеген елдерде жасанды интеллектті құқықтық тұрғыдан «құрал» ретінде емес, «субъект» ретінде қарастыру мәселесі туындап отырғаны анықталды. Сонымен қатар, Қазақстан заңнамасында ЖИ өнімдерінің жауапкершілік шекарасы мен этикалық нормалары әлі толық айқындалмаған [4].

4. Сценарийлік модельдеу (Scenario Modeling)

Бұл әдіс киберқылмыстық әрекеттердің ЖИ арқылы жүзеге асу және оған қарсы қорғаныс стратегияларын сипаттауға арналған. Модельдеу үшін имитациялық талдау (simulation-based approach) тәсілі қолданылды.

Сценарий 1: Generative AI жүйесі арқылы банктік фишингтік шабуыл (AI-жасалған дауыс және электронды хат).

Сценарий 2: Deepfake көмегімен жалған бейне сұхбат арқылы беделге нұқсан келтіру жағдайы.

Сценарий 3: Киберқорғаныс жүйесінде Explainable AI (түсіндірілетін ЖИ) қолдану нәтижесінде шабуылды ерте анықтау.

Бұл модельдер арқылы ЖИ қолданылған шабуылдардың ерекшелігі мен қорғаныс алгоритмдерінің тиімділігі талданды. Модельдеу нәтижесінде «AI vs AI» стратегиясы — яғни, қарсы бағытталған интеллект жүйелерін пайдалану — ең тиімді тәсіл ретінде анықталды (IBM Security, 2024) [5].

5. Сараптамалық синтез (Expert Synthesis Method)

ЖИ және киберқауіпсіздік саласындағы жетекші ұйымдардың деректері салыстырылып, интеграциялық талдау жүргізілді. Негізгі деректер көзі ретінде: IBM Security (2024) — кибершабуылдардың экономикалық әсері жөніндегі жаһандық баяндама; Kaspersky Lab (2025) — зиянды бағдарламалар эволюциясы мен AI-malware трендтері; OECD (2023) — цифрлық экономикадағы жасанды интеллекттің қауіпсіздік және этика аспектілері пайдаланылды.

Сараптамалық синтез әдісі деректердің өзара сәйкестігін, қайшылықтарын және тенденцияларын айқындауға мүмкіндік берді. Бұл тәсіл нәтижесінде экономикалық шығындардың артуы мен әлеуметтік сенімнің төмендеуі арасындағы өзара байланыс анықталды.

Қолданылған әдістер жүйесі жасанды интеллект технологияларының киберқауіпсіздікке ықпалын көпқырлы тұрғыдан бағалауға мүмкіндік берді. Әдеби шолу мен контент-анализ киберқылмыстардың

эволюциясын ашса, құқықтық талдау мен сценарийлік модельдеу олардың алдын алу жолдарын нақтылады. Сараптамалық синтез нәтижесінде халықаралық тенденциялар мен Қазақстандық контекст арасындағы үйлесім мен айырмашылықтар айқындалды [6].

Негізгі бөлім. Жүргізілген зерттеу жасанды интеллект (ЖИ) технологияларының киберқылмыстар құрылымына әсерін, олардың эволюциясын және алдын алу тетіктерін кешенді түрде талдауға мүмкіндік берді. Алынған нәтижелер төрт негізгі бағыт бойынша жүйеленді: жаңа типтегі қылмыстардың пайда болуы, экономикалық және әлеуметтік салдарлар, алдын алу технологиялары және Қазақстандық контексттегі даму стратегиясы.

Зерттеу нәтижесінде соңғы бес жыл ішінде ЖИ технологияларының дамуы киберқылмыстардың сапалық тұрғыдан күрделенуіне алып келгені анықталды. 2020 жылмен салыстырғанда 2025 жылы ЖИ көмегімен жасалған шабуылдар саны әлем бойынша шамамен 300% артқан (Kaspersky Lab, 2025).

Негізгі анықталған формалар төмендегідей:

Deepfake алаяқтығы. Терең нейрондық желілер арқылы адамның бейнесі мен дауысын көшіріп, жалған бейнематериалдар жасау киберманипуляцияның жаңа құралына айналды. Мұндай контент қаржылық пайда табу, шантаж немесе саяси беделге нұқсан келтіру үшін қолданылады (Natarajan & Kumar, 2023). 2024 жылы deepfake технологиясын қолданған 18 мыңнан астам жалған бейне анықталған (Google Threat Report, 2024).

AI-фишинг. Генеративті тіл модельдерінің (мысалы, GPT және Claude) көмегімен жазылған хаттар мен хабарламалар адам стилін дәл қайталап, әлеуметтік инженерияны (social engineering) тиімдірек етеді. Мұндай хаттар банктік мекемелер мен мемлекеттік органдар атынан жіберіліп, пайдаланушылардың жеке деректерін тартып алу үшін пайдаланылады (IBM Security, 2024).

AI-пентестинг және зиянды код. Машиналық оқыту арқылы бейімделетін зиянды бағдарламалар (adaptive malware) антивирустық жүйелерді айналып өтуді үйренеді. Зерттеулер көрсеткендей, мұндай зиянды кодтар 72% жағдайда дәстүрлі қорғаныс қабаттарын (firewall, antivirus signature) бұзып өтеді.

Мәліметтерді уландыру (Data Poisoning). Бұл шабуыл түрінде қасақана бұрмаланған немесе жалған деректер ЖИ модельдерінің оқу базасына енгізіледі. Нәтижесінде алгоритм жалған болжам жасайды. Мысалы, банктік несиелік скоринг модельдері бұрмаланып, клиенттердің сенімділігі қате бағалануы мүмкін.

Бұл қылмыстардың ортақ ерекшелігі – олардың интеллектуалды бейімделгіштігі және автономдылығы. Яғни, шабуыл жасаушы адам емес, өзі үйренетін ЖИ жүйесі. Бұл қауіптің дәстүрлі IT-қорғаныс құралдарымен алдын алу мүмкіндігін төмендетеді (Floridi, 2020).

Зерттеу барысында алынған деректер киберқылмыстардың тек техникалық емес, сонымен қатар әлеуметтік-экономикалық сипатқа ие екенін көрсетті.

Cybersecurity Ventures (2025) мәліметінше, киберқылмыстардан келетін жаһандық экономикалық шығын 12 триллион АҚШ долларына жеткен, бұл әлемдік ЖІӨ-нің шамамен 6%-ын құрайды.

Бұдан бөлек: Deepfake шабуылдарының 30%-ы ірі халықаралық корпорацияларға бағытталған, соның ішінде қаржы секторында корпоративтік бедел мен нарықтық сенімге нұқсан келтірген жағдайлар жиі кездеседі; 40%-ы жеке тұлғаларды алдау, жалған саяси мәлімдемелер мен манипуляциялық бейнематериалдар тарату арқылы беделді түсіруге бағытталған (UNESCO, 2023); Жеке өмірге қауіп: Жасанды интеллект адамның дауысын, жүзін және жазу стилін дәл көшіріп, жеке құпиялылықты бұзуға мүмкіндік береді.

Қазақстандағы жағдай да бұл жаһандық үрдістен тыс емес. CERT.KZ (2025) деректері бойынша, 2024 жылы тіркелген кибершабуылдар саны 18%-ға артқан. Оның ішінде ЖИ элементтері қолданылған шабуылдар үлесі 9%-ды құрады.

Бұл көрсеткіш Қазақстанда киберқауіпсіздік инфрақұрылымын жетілдіру және заңнамалық тетіктерді жаңарту қажеттігін көрсетеді.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, жасанды интеллектті киберқауіпсіздікте қорғау құралы ретінде пайдалану – ең тиімді бағыттардың бірі. Қазіргі таңда қолданылып жатқан негізгі инновациялық технологиялар мыналар:

Deepfake детекторлары. Meta, Microsoft және Google компаниялары әзірлеген «AI-origin watermark» және «Content Credentials» жүйелері бейне мен аудионың түпнұсқалығын автоматты түрде тексереді. Бұл технологиялар бейнежазбалардағы микросигнатураларды (цифрлық іздер) талдау арқылы жалған контентті анықтайды.

Explainable AI (XAI). Бұл технология киберқауіпсіздік жүйелеріндегі шешім қабылдау процесін «түсіндірілетін» форматта ұсынады, яғни алгоритм неге белгілі бір әрекетті қауіп деп танығанын нақты түсіндіреді. Бұл тәсіл құқық қорғау органдары мен киберқауіпсіздік мамандарына шабуылдың табиғатын жылдам түсінуге мүмкіндік береді (OECD, 2023).

Zero Trust Security Framework. Қазіргі замандағы қауіпсіздік архитектурасының негізгі қағидаты — ешкімге «соқыр сенім» білдірмеу. Бұл модельде жүйеге кіретін әрбір пайдаланушы мен құрылғы машиналық оқыту алгоритмдері арқылы динамикалық тексеруден өтеді. Нәтижесінде ішкі желіге енген шабуылдың таралуы.

R. Kaur, D. Gabrijelčič, T. Klobučar (2024) авторлар тобының «Artificial Intelligence in Cybersecurity: A Review and a Case Study» еңбегінде былай дейді: жасанды интеллекттің киберқауіпсіздік жүйелеріндегі рөлін және AI-фишинг, аномалия анықтау және deepfake-ке қарсы детекторлар сияқты тәсілдердің тиімділігін баса айтқан. Нәтижесінде, жасанды интеллект көмегімен шабуылдарды ерте анықтау дәстүрлі жүйелерден 40–60% тиімдірек екені атап көрсетеді [7].

Бұдан шығатын қорытынды жасанды интеллекттің технологиялық артықшылықтары киберкеңістікте орын алатын киберқылмыстарды ашуда және олардың басталуы қауіпін, яғни алғашқы шабуылдарды ерте анықтауға болатынын айқындайды. Бұл дәстүрлі тергеп – тергеп тексеруден тиімді әдіс екенін статистикалық тұрғыда дәлелдей алған. Сондықтан жақын болашақта құқық қорғау органдарында қылмыстарды тергеп – тексеруге байланысты әдіс – тәсілдерде жасанды интеллект ғылыми жетістіктерін қолданып тергеу жүргізуге басымыдылық беріледі.

ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың жарлығымен 18 қыркүйек 2025 жылы ҚР Жасанды интеллект және цифрлық даму министрлігі құрылды. Бұны Президент өзінің жыл сайынғы халыққа жолдайтын жолдауында баяндаған болатын. Одан бөлек мемлекет басшысы аумақтық деңгейде киберқауіпсіздікке қатысты ұйым құруды ұсынған болатын. Осының бәрі киберқылмыстардан туындаған қауіп – қатерлердің алдын алу болып табылады. Біздің ғылыми зерттеу мақаламыздың өзектілігін арттырады. Дегенмен жасанды интеллект және киберқауіпсіздік ұғымы ғаламдық глобалды мәселе екенін ерекше атап көрсеткім келеді. Себебі алдағы болашақта киберқылмыстардың соның ішінде жасанды интеллект жетістіктерін пайдаланып жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтар детерминациясының күрт өсуі күтілуде.

Оған төтеп беру үшін қазірден бастап алда болатын киберқылмыстардың өсу деңгейін ғылыми түрде зерттеп, оған қарсы тежеу болатын ықтимал басымды әрекеттер жасауымыз қажет. Соның ішінде киберқауіпсіздік туралы заң қабылдау. Осы тақырыпты зерттеу барысында жоғарыда аталған ҚР Жасанды интеллект және цифрлық даму министрлігі киберқауіпсіздік туралы заң шығаруды алға қойғандарын айтуда.

Y.W. Kassa, J. I. James, E. G. Belay «Cybercrime Intention Recognition: A Systematic Literature Review», атаулы еңбектерінде келесідей маңызды зерттеу жасаған, олардың атуынша: әдебиеттерді жүйелі түрде шолу арқылы біз цифрлық алаяқтық пен киберқылмыс контекстіндегі ниеттерді тану саласын зерттейміз. Киберқылмыстың өсуі бүкіл әлемдегі жеке тұлғалар, ұйымдар мен үкіметтер үшін үлкен проблемаға айналды. Цифрлық криминалистика-сотта дәлел ретінде пайдаланылатын ақпаратты анықтау, сақтау және талдау мақсатында цифрлық дәлелдемелерді зерттеу және талдаумен айналысатын сала. Ниетті тану-агенттердің әрекеттері мен күйіндегі өзгерістерге негізделген ниеттерін анықтаумен айналысатын жасанды интеллекттің бір саласы. Киберқылмыс контекстінде ниетті тану киберқылмыскерлердің ниеттерін анықтау және олардың болашақ әрекеттерін болжау үшін пайдаланылуы мүмкін. Prisma жүйелі шолу тәсілін қолдана отырып, біз беделді журналдардан зерттеу мақалаларын жинадық және оларды модельдеудің үш түрлі тәсіліне бөлдік: логикаға негізделген, классикалық машиналық оқытуға негізделген және терең оқытуға негізделген. [8] Авторлардың еңбектерінде қылмыстық ниетті анықтаудың арнайы жүйелері көрсетілген. Бұл киберқылмыстарды олар басталғанға дейін анықтауға болатынын білдіреді

M. Bukhari, S. Sattar, S. Saleem, K. Z. Khan, A. Khan «The Impact of Cybercrime Incidents and Artificial Intelligence adoption on Organizational Performance: A Mediation and moderation model. The Impact of Cybercrime Incidents and Artificial Intelligence adoption on Organizational Performance: A Mediation and moderation model.», атулы еңбектерінде былай дейді қаржылық алаяқтық, зияткерлік меншікті ұрлау және домендер киберқылмыс салдарынан жоғары тәуекелге ұшырайды, бұл бизнеске, әсіресе қаржы нарықтарына қауіп төндіреді. Мұндай лас әрекеттер банктер, қаржы ұйымдары, корпорациялар немесе жеке тұлғалар сияқты әртүрлі ұйымдарға әсер етіп, қаржылық қолдауға тәуелді әрекеттерге қауіп төндіреді. Технология қаржы секторына енгізілуімен көптеген өзгерістер әкелді. Технология күнделікті бизнес міндеттерін жеңілдеткенімен, технологияны қолданудың қарапайымдылығы кибершабуылдардың пайда болуына да әсер етті. Жасанды интеллекттің пайда болуы киберқауіптермен күресу және бағалау үшін жаңа үлгілерді әкелді. Адамдар алданып қалмас үшін жасанды интеллект туралы ақылды болуы керек. Бұл зерттеу fraud city (fraud diamond) құрылымын кеңейтуге және ұйымдарды алаяқтық әрекеттерге итермелейтін қауіп факторларын анықтауға бағытталған. Ол жасанды интеллектке, киберқылмыс оқиғаларына және ұйымдар арасындағы қарым-қатынасқа бағытталған. [9]

Мақалада авторлар Интернет-алаықтықтың алдын алу себептерін айтады. Шындығында, адамдар жасанды интеллектке қарағанда ақылды және тереңірек ойлай білуі керек. Олай болмаған жағдайда, жасанды интеллектті қолданатын кибершабуылдар көп болады. Осыған байланысты біз өз тарапымыздан кибершабуылдардың Алдын алудың ғылыми негізделген алгоритмі мен әдістемелік практикалық құралын дайындауды ұсынамыз.

Қорытынды. Қорытындылай келе және зерттеу көрсеткендей, жасанды интеллект — екі қырлы құрал. Ол бір мезгілде әрі қорғау, әрі қауіп көзі бола алады. Егер ЖИ жүйелері бақылаусыз дамыса, киберқылмыстар интеллектуалды, бейімделгіш және автономды сипат алады. Ал керісінше, ЖИ негізінде құрылған қауіпсіздік жүйелері кибершабуылдарды нақты уақыт режимінде анықтап, әлемдік қауіпсіздік архитектурасының жаңа кезеңін бастайды.

Сондықтан болашақта киберқауіпсіздіктің негізгі бағыты — «AI vs AI» стратегиясы, яғни жасанды интеллект көмегімен ЖИ арқылы жасалған шабуылдарға қарсы тұру.

Бұл бағыт тек технологиялық шешімдермен емес, сонымен қатар халықаралық құқық, этика және білім саясаты арқылы қолдау табуы қажет.

Жүргізілген зерттеу нәтижелері көрсеткендей, жасанды интеллект (ЖИ) технологияларының дамуы киберкеңістіктегі қауіп-қатерлердің табиғатын түбегейлі өзгертті. Егер дәстүрлі кибершабуылдар адам тарапынан ұйымдастырылса, қазіргі кезеңде қылмыстық әрекеттердің едәуір бөлігі дербес шешім қабылдай алатын, өздігінен үйренетін интеллектуалды жүйелер арқылы жүзеге асып отыр. Бұл құбылыс цифрлық қоғамның қауіпсіздік мәдениетін, құқықтық реттеуін және технологиялық қорғанысын жаңа деңгейге көтеруді талап етеді.

Зерттеу барысында төмендегідей негізгі қорытындылар алынды:

- Жасанды интеллект киберқылмыстардың жаңа толқынын тудырды. Deepfake, AI-фишинг, data poisoning және адаптивті malware түріндегі шабуылдар адамның қатысуынсыз орындалып, олардың анықталуын күрделендіреді.

- Экономикалық және әлеуметтік шығындар көлемі жыл сайын артып келеді. 2025 жылы киберқылмыстардың жаһандық экономикалық әсері 12 триллион АҚШ долларына жетіп, әлемдік қауіпсіздік пен сенім жүйесіне елеулі нұқсан келтірді (Cybersecurity Ventures, 2025).

- Киберқауіпсіздікті қамтамасыз етуде ЖИ өзі шешуші құралға айналып отыр. Explainable AI, Zero Trust архитектурасы және deepfake-детекторлар сияқты технологиялар кибершабуылдарды нақты уақыт режимінде анықтауға мүмкіндік беріп, қауіптерді болжау тиімділігін арттырды (IBM Security, 2024).

Қазақстан жағдайында ұлттық стандарттар мен құқықтық базаны жетілдіру – стратегиялық міндет. Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш министрлігі 2025 жылдан бастап ЖИ қауіпсіздігін бағалау жүйесін енгізуде. Бұл бағытта Astana Hub, QazSecTech және университеттік зертханалардың тәжірибесі ерекше маңызды.

ЖИ этикасы мен құқықтық жауапкершілік мәселесі – басты назарда болуы тиіс. Халықаралық тәжірибеде (EU AI Act, UNESCO AI Ethics Framework) көрсетілгендей, алгоритмдер қабылдайтын шешімдер транспарентті әрі түсіндірілетін болуы қажет. Бұл азаматтардың құқықтарын қорғап, технологияға деген қоғамдық сенімді қалыптастырады.

Ғылыми және практикалық маңызы

- Бұл зерттеу цифрлық қауіпсіздік пен жасанды интеллект арасындағы өзара байланысты терең түсіндіруге үлес қосты.

- Ғылыми тұрғыдан – ЖИ негізіндегі қылмыстардың типологиясы мен дамуы алғаш рет жүйелі түрде жіктелді.

- Практикалық тұрғыдан – кибершабуылдардың алдын алу стратегиялары мен тиімді қорғаныс модельдері ұсынылды.

- Құқықтық тұрғыдан – Қазақстан үшін ұлттық деңгейде ЖИ этикасы мен киберқауіпсіздік заңнамасын жетілдіру қажеттілігі дәлелденді.

Зерттеу нәтижелері келесі бағыттарда жалғасын табуы мүмкін: AI vs AI қорғаныс жүйелерін модельдеу және нақты платформаларда сынау (мысалы, SmartShield AI, KazSecureNet); Жасанды интеллекттің метаэтикалық және құқықтық жауапкершілігін бағалау — алгоритм қателігі үшін кім жауап береді деген сұрақты нақтылау; Кванттық төзімді шифрлеу (Quantum-resistant cryptography) және биометриялық қорғаныс жүйелерін интеграциялау арқылы ЖИ қауіпсіздігін күшейту; Кибергигиена мәдениетін арттыру – білім беру жүйесіне ЖИ этикасы мен цифрлық қауіпсіздік пәндерін енгізу.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. <https://kaz.inform.kz/news/derbes-derekt-urlatip-alu-kazakstandiktardin-en-zhi-zhberetn-katelkter-1567cc/>
2. Handbook of eHealth Evaluation: An Evidence-based Approach (бөлім 9: Methods for Literature Reviews) — әдеби шолудың анықтамасы, түрлері және жүргізу жолдары түсіндірілген. Басылым: 2016 (кейбір дерек 2017), баспагері University of Victoria. NCBI+2Онлайн Академическое Сообщество+2 ISBN нөмірлері: 978-1-55058-601-5 (твердый мұқаба), 978-1-55058-602-2 (PDF) және 978-1-55058-603-9 (EPUB).
3. Content Analysis: A Flexible Methodology — DOI: 10.1353/lib.2006.0053.
4. Approaches and Methodologies in Comparative Legal Studies: An Abstract Framework as Methodology (Majeed, N. & Hilal, A., 2022) — DOI: 10.47205/plhr.2022(6-III)41.
5. Scenario cognitive modeling of development trends of the complexity system “youth, labor market, quality of life” — DOI: 10.20535/SRIT.2308-8893.2021.1.09.
6. Авторлар: Kara Schick-Makaroff, Nancy MacDonald, Vangie Plummer, Kimberly Burgess, Greta L. Neufeld
Журнал: AIMS Public Health, 2016, 3(1): 172–215
DOI: 10.3934/publichealth.2016.1.172
7. Artificial Intelligence in Cybersecurity: A Review and a Case Study. Авторлар: R. Kaur, D. Gabrijelčič, T. Klobučar. DOI: 10.3390/app142210487 (Appl. Sci. 2024) MDPI
8. Cybercrime Intention Recognition: A Systematic Literature Review. Авторлар: Y. W. Kassa, J. I. James, E. G. Belay. DOI: 10.3390/info15050263 (Information 2024) MDPI
9. The Impact of Cybercrime Incidents and Artificial Intelligence adoption on Organizational Performance: A Mediation and moderation model. Авторлар: M. Bukhari, S. Sattar, S. Saleem, K. Z. Khan, A. Khan. DOI: 10.69565/jess.v3i3.379 (JESS 2024)

Авторлар туралы мәліметтер

Кобландин К.Ж. - М.Есболатов атындағы Алматы академиясының бастығы, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі.

Ашимбаев Д.А. – Қонаев Университетінің докторанты, аға оқытушы, заң ғылымдарының магистрі.

Бірімқұл Е.Б. - Қонаев Университетінің докторанты, аға оқытушы, заң ғылымдарының магистрі.

Кобландин К.Ж. – начальник Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Есболатова, ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции.

Ашимбаев Д.А. – докторант Университета Кунаева, старший преподаватель, магистр юридических наук.
Бірімқұл Е.Б. - докторант Университета Кунаева, старший преподаватель, магистр юридических наук.
Koblandin K.Zh. – Head of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan
named after M.Esbulatov, Associate Professor, Police Colonel.
Ashimbaev D.A. – PhD student Kunaev University, senior lecturer, Master of Law.
Birimkyl Y.B. - PhD student Kunaev University, senior lecturer, Master of Law.

Қ.Т. Жұмабекова¹, А.М. Сайтбеков², Ж.А. Кегембаева³

¹ Қазақстан Республикасының ИМ М. Есболатов ат. Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

² Қазақстан Республикасының ИМ, Астана, Қазақстан

³ әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖӘНЕ БАЛА ҚҰҚЫҚТАРЫН ИНТЕРНЕТ КЕҢІСТІГІНДЕ ҚОРҒАУ

Қазақстан жалпыәлемдік үрдістерге сай кәметке толмағандардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған құқықтық тетіктерді күшейтіп келеді, алайда компьютерлік технологиялардың қарқынды дамуы және цифрлық сервистер мен коммуникациялық желілердің кеңінен таралуы жағдайында дәстүрлі бақылау құралдары қауіптерге жедел ден қоюда жиі жеткіліксіз болып қалады. Осыған байланысты балалар үшін қауіпті ақпаратты анықтау мен оның алдын алудың инновациялық құралы ретінде жасанды интеллектіні енгізу құқық қорғау қызметін дамытудың маңызды бағытына айналууда. Бұл балалардың құқықтарын қорғауға уәкілетті мемлекеттік органдар үшін кибербуллинг, кәметке толмағандарды деструктивті қауымдастықтарға тарту, заңсыз контентті таратуға байланысты құқық бұзушылықтарды тиімдірек анықтауға жаңа мүмкіндіктер ашады. Мақалада интернеттегі балаларға зиянды ақпараттың таралуын анықтау және оған тосқауыл қою саласында жасанды интеллектінің әлеуетін кешенді түрде қарастыру, Қазақстан Республикасының осы саладағы қолданыстағы заңнамасын, сондай-ақ цифрлық технологияларды құқықтық реттеудің халықаралық тәжірибесі мен тәсілдерін талдау ұсынылады.

Түйінді сөздер: ақпараттық кеңістік, әлеуметтік желілер, бала құқықтары, жасанды интеллект, зиянды ақпарат, үлкен деректер.

Искусственный интеллект и защита прав ребенка в интернет-пространстве

Казахстан, следуя общемировым тенденциям, усиливает правовые механизмы обеспечения информационной безопасности несовершеннолетних, однако в условиях стремительного развития компьютерных технологий и повсеместного распространения цифровых сервисов и коммуникационных сетей традиционные инструменты контроля все чаще оказываются недостаточными для оперативного реагирования на угрозы. В этой связи внедрение искусственного интеллекта как инновационного инструмента предупреждения и выявления опасной для детей информации становится важным направлением развития правоохранительной деятельности. Это открывает новые возможности для государственных органов, уполномоченных на защиту прав детей, включая более эффективное выявление правонарушений, связанных с кибербуллингом, вовлечением несовершеннолетних в деструктивные сообщества, распространением незаконного контента. Статья посвящена комплексному рассмотрению потенциала искусственного интеллекта в сфере выявления и пресечения распространения вредной для детей информации в интернете, анализу действующего законодательства Республики Казахстан в этой области, а также международного опыта и подходов к правовому регулированию цифровых технологий.

Ключевые слова: информационное пространство, социальные сети, права ребенка, искусственный интеллект, вредоносная информация, большие данные.

Artificial intelligence and the protection of children's rights in the online space

Kazakhstan, following global trends, is strengthening the legal mechanisms for ensuring the information security of minors. However, in the context of the rapid development of computer technologies and the widespread proliferation of digital services and communication networks, traditional control tools are increasingly insufficient for promptly responding to threats. In this regard, the introduction of artificial intelligence as an innovative tool for preventing and detecting harmful content for children is becoming an important direction in the development of law enforcement activities. This opens up new opportunities for state bodies authorized to protect children's rights, including more effective detection of offenses related to cyberbullying, involvement of minors in destructive communities, and the distribution of illegal content. The article is devoted to a comprehensive examination of the potential of artificial intelligence in detecting and combating the spread of harmful information for children on the internet, analyzing the current legislation of the Republic of Kazakhstan in this area, as well as international experience and approaches to the legal regulation of digital technologies.

Keywords: information space, social networks, children's rights, artificial intelligence, harmful information, big data.

Кіріспе. Қарқынды түрленіп жатқан цифрлық қоғам шындығы балалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесін алдыңғы қатарға шығарады. Бұл – балалар, яғни интернетті пайдаланатын ең осал топтардың бірі үшін аса өзекті мәселе.

Көтеріліп отырған тақырыптың өзектілігі цифрлық кеңістікте балаларға қатысты қауіп-қатерлердің күннен-күнге артып келе жатқанымен айқындалады. Кәмелетке толмағандардың психоэмоционалдық қабылдауына арналмаған контентке қол жеткізу мүмкіндігі кеңеюде, онлайн-эксплуатацияға тарту жағдайлары жиілеп, суицидтік және зорлық-зомбылық сипатындағы контент таралуда, сондай-ақ деструктивті қауымдастықтарға тарту әрекеттері байқалуда. Кибербуллинг қаупі, жалған ақпарат, цифрлық ойынқұмарлық – мұның бәрі балалар жеткілікті қолдау мен қорғаусыз қалған виртуалды шындықтың бөлшегіне айналуға. Осындай жағдайда мемлекеттік институттар тек болған оқиғаларға әрекет етумен шектелмей, қауіптерді алдын ала болжау, тәуекелдерді ерте анықтау және цифрлық қатерлерді уақтылы талдау жүйесін қалыптастыру қажеттілігіне тап болуда.

Жасанды интеллект (ЖИ) технологияларының денсаулық сақтау саласынан бастап мемлекеттік басқаруға дейінгі барлық салаға белсенді енгізілуі – ЖИ-дің қазіргі заманғы технологиялық экожүйенің ажырамас бөлігіне айналғанын дәлелдейді. Ол логистиканы оңтайландыру, ауруларды диагностикалау, білім беру процесін дараландыру, алдын ала талдау жасау, пайдаланушылардың мінез-құлқын бағалау және тағы басқа көптеген мақсаттарда қолданылады. Осы тұрғыдан алғанда, балалардың интернеттегі қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелерінде де ЖИ мүмкіндіктерін барынша тиімді пайдалануға болатыны айқын.

Жасанды интеллектіні қолдану бұл салада мүлде жаңа көзжіектерді ашады. Дәстүрлі мониторинг әдістерімен салыстырғанда, ЖИ шынайы уақыт режимінде орасан зор ақпарат көлемін өңдеуге, пайдаланушылардың мінез-құлқындағы жасырын үлгілерді анықтауға, контентті қауіп деңгейіне қарай саралауға және әлеуетті зиянды материалдарды автоматты түрде белгілеп отыруға қабілетті. Мұндай тәсіл қауіпке жауап қайтарудағы уақыт кідірісін барынша қысқартып, әсіресе минуттар шешуші рөл атқаратын жағдайларда зиянның алдын алуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, интеллектуалды алгоритмдер балалардың жас ерекшеліктерін ескеріп, хабарламалардың эмоциялық реңкін талдап, агрессия немесе аландаушылық белгілері байқалған жағдайда модераторларға автоматты түрде ескерту жасай алады.

Бұл бағыт Қазақстан жағдайында да ерекше маңызға ие. Елімізде білім беру, мемлекеттік қызмет көрсету және бос уақытты ұйымдастыру платформаларының цифрлануы белсенді қарқынмен жүріп жатыр, ал балалар цифрлық ортаның дербес қатысушыларына айналуға. Бұл өз кезегінде мемлекеттен заңнаманы уақтылы бейімдеуді, қоғамның цифрлық мәдениетін арттыруды және соның бірі — ЖИ болуы мүмкін тиімді әрекет ету құралдарын енгізуді талап етеді. Халықаралық тәжірибені талдау, әртүрлі елдердің құқық қолдану практикасын салыстыру, сондай-ақ Қазақстанның құқықтық жүйесінің ұлттық ерекшеліктерін ескеру балалардың цифрлық қауіпсіздігін заманауи технологиялармен қамтамасыз етуге бағытталған кешенді, теңгерімді әрі ұзақмерзімді стратегияны әзірлеу қажеттігін көрсетеді.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу барысында Қазақстан Республикасында балаларды цифрлық ортада қорғауға бағытталған қолданыстағы заңнамаға жүйелі талдау жүргізілді. Балалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелеріне қатысты халықаралық құқықтық актілер мен ұсыныстар зерделенді. Салыстырмалы-құқықтық талдау әдістері дамыған цифрлық инфрақұрылымы бар елдер мен Қазақстандағы жасанды интеллектіні балаларды қорғау мақсатында реттеу тәсілдеріндегі негізгі ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтауға мүмкіндік берді. Қазақстанның құқық қорғау жүйесіне мұндай технологияларды енгізудің әлеуеті мен тәуекелдерін бағалау үшін болжау және сараптамалық бағалау әдістері қолданылды, оған тәжірибелі заңгерлердің, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің және киберқауіпсіздік саласындағы мамандардың пікірлері енгізілді.

Нәтижелер. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, Қазақстанда қазіргі уақытта интернеттегі балалар үшін зиянды ақпаратты анықтау және бұғаттау үшін жасанды интеллектіні қолдануды реттейтін нақты қалыптасқан нормативтік база жоқ. Қолданыстағы нормаларға жүргізілген талдау реттеудің бытыраңқы сипатын көрсетті: қылмыстық және әкімшілік заңнамада заңсыз контентті тарату үшін жауапкершілік қарастырылғанымен, ондай деректерді автоматты түрде анықтауға бағытталған алдын алу тетіктері қарастырылмаған. Шетелдік тәжірибеге жасалған салыстырмалы талдау Еуропалық Одақ пен АҚШ-тағы құқық қорғау тәжірибесіне ИИ технологияларын интеграциялаудың тиімділігін көрсетті: мұнда машиналық оқыту алгоритмдері бейнелерді, видеоларды және деструктивті мазмұндағы мәтіндерді сүзгіден өткізу үшін қолданылады. Сонымен қатар, автоматтандырылған модерацияның заңдылығына, жалған оң нәтижелердің пайда болу қаупіне және сөз бостандығы құқығының бұзылуына байланысты бірқатар мәселелер анықталды. Қазақстандық контекстте ИИ жүйелері қабылдайтын шешімдердің құқықтық мәртебесі, сондай-ақ олардың қолданылуын бақылау тетіктерін әзірлеу мәселелеріне ерекше назар аудару қажет. Зерттеу нәтижелері мұндай жүйелердің операторларының жауапкершілігін, жеке деректерді өңдеу тәртібін нақтылауды және ИИ алгоритмдерінің ашықтығын қамтамасыз етуді көздейтін нормаларды қолданыстағы заңнамаға енгізудің қажеттілігін көрсетті.

Негізгі бөлім. Электр техникасы және электроника институты (Institute of Electrical and Electronics Engineers – IEEE) – ең ірі техникалық мамандар қауымдастығы – «Жасанды интеллект дәуірі: альфа ұрпағы балаларының ата-аналары – миллениалдардың көзқарасы» атты қызықты баяндаманы дайындады («Generation AI: A Study of Millennial Parents of Generation Alpha Kids»). Бұл баяндамада зерттеушілер 90-жылдардың басы мен 2000-жылдардың басында дүниеге келген миллениалдардың жасанды интеллектіні балаларының күнделікті өміріне енгізілуін жалпы жағымды қабылдайтынын атап өтті. Олардың көпшілігі ЖИ-ті болашақтың табиғи бір

бөлігі ретінде қарастырып, оны балалардың оқуы, әлеуметтік дамуы және цифрлық әлемге бейімделуі үшін тиімді құрал деп санайды. Мұндай ұстанымның негізінде баланың интеллектуалды технологиялармен ерте жастан бастап араласуына әкелетін жаңа буын – «Альфа ұрпағы» қалыптасып жатыр. Ұзақ мерзімді перспективада бұл білім беру, әлеуметтену және цифрлық сауаттылық ұғымдарын түбегейлі өзгертуі мүмкін [1, б. 16].

Шын мәнінде, қазіргі балалар үшін ақпараттық-коммуникациялық технологиялар таңсық емес. Қайта, олар үшін интерактивті мүмкіндіктері, дауыстық көмекшілері, ұсыныстық алгоритмдері және олардың қызығушылығына бейімделген контенті бар цифрлық орта – күнделікті өмірдің ажырамас бөлігі. Балалар интеллектуалды жүйелермен тығыз байланыста өсіп келеді және өздерінің цифрлық әдеттері мен контентті таңдауының артында күрделі алгоритмдік құрылым тұрғанын тіпті сезінбейді. Дегенмен, дәл осындай табиғи өзара әрекеттестік – әлеуетті осалдық көзі болып отыр. Алғашқы қарағанда зиянсыз, тіпті пайдалы болып көрінетін мультфильм, ойын немесе білім беру роликтерін ұсынатын механизмдер, шын мәнінде, қажетсіз, кейде тіпті қауіпті ақпараттың ену арналарына айналуы мүмкін.

Бұл қауіп балалардың когнитивті жетілуі жеткіліксіз болуына байланысты күшейе түседі – олар контентті сыни қабылдауға, нақты қауіп пен ойын бейнесін ажыратуға әрдайым қабілетті емес. Олардың сенгіштігі, эмоционалды ашықтығы, естігені мен көргенін қайталауға бейімділігі цифрлық ортаны қауіпті аймаққа айналдырады, әсіресе балалардың қабылдау ерекшеліктеріне бейімделген сүзгілер болмаған жағдайда.

Сондықтан бүгінгі таңда бүкіл әлем мамандары жасанды интеллектің дамуы балалардың даму ерекшеліктері, құқықтары мен мүдделерін ескере отырып жүзеге асырылуы керек екенін ерекше атап өтуде. Олар ЖИ саласындағы саясат пен техникалық шешімдерді «баланың амандығы – бәрінен бұрын» (child-first approach) қағидаты негізінде құруды ұсынады. Мамандардың пікірінше, ЖИ жүйелерін этикалық тұрғыдан жобалауға, алгоритмдердің ашықтығына және балалардың цифрлық осалдығынан, соның ішінде зиянды контенттен, қорғауға ерекше назар аудару қажет. Зерттеушілер педагогтер, инженерлер, заңгерлер мен адам құқықтарын қорғаушылар арасындағы пәнаралық ынтымақтастықты цифрлық қауіпсіздік пен ЖИ жағдайында баланың дамуы бойынша бірыңғай стандарттарды қалыптастырудың маңызды шарты деп санайды [2, б. 12].

Бұл ой балаларды цифрлық ортада қорғау тек техникалық шешімдермен шектелмей, нақты этикалық және құқықтық шеңбермен қамтамасыз етілуі қажет екенін көрсетеді.

Мұндай тәсіл, мысалы, АҚШ-та жүзеге асырылып жатыр, онда кибербуллингке қарсы тиімді күрес бұрыннан қалыптасқан және институционализацияланған тәжірибеге негізделген. Бұған жарқын мысал – жыл сайын өткізілетін Киберқауіпсіздік туралы ұлттық хабардарлық айы (National Cyber Security Awareness Month – NCSAM), оның аясында балалар мен олардың ата-аналарына ерекше назар аударылады. Ең маңыздысы – білім беру мекемелерінің арнайы бағдарламаларды міндетті түрде енгізуі талап етілмейді: барлық материалдар, әдістемелер және алдын алу құралдары ашық қолжетімді, бұл барлық мүдделі тараптардың кеңінен қатысуын қамтамасыз етеді [3].

Зерттеушілер шетелдік үлгінің айқын артықшылықтары бар екеніне сенімді. Бұл үлгі балаларды цифрлық ортада қорғау мемлекеттің, қоғамның және технологиялардың тұрақты диалогынсыз мүмкін еместігін көрсетеді, ал жасанды интеллект – тек құрал ғана, оны этикалық тұрғыдан мұқият қарастырылған, адамға бағытталған цифрлық қауіпсіздік жүйесіне енгізу қажет. Бұл практикалық тұрғыдан келесіні білдіреді: баланың психосоциалдық әл-ауқатына қауіп төнген кезде, ата-аналар мен педагогтерге нақты іс-қимыл алгоритмі ұсынылады, оған мамандарға немесе құқық қорғау органдарына жедел жүгіну мүмкіндігі де кіреді [4, б. 16].

Иә, цифрлық орта шынымен де көптеген қауіптерді жасырады, әсіресе когнитивтік және мінез-құлықтық үлгілері әлі қалыптасып жатқан балалар үшін. Балалар интернет кеңістігінде ерекше осал: олар рұқсат етілетін мен рұқсат етілмейтін шекараларды толық түсінбейді, шынайылық пен қиялды ажыратуда сенімді емес, ал экран арқылы жүзеге асатын қарым-қатынас кезінде сөйлесушінің ниетін түсінуге қиналады, өйткені мимика, интонация, ым-ишара сияқты бейвербалды белгілер жоқ. Мұндай орта тәуекелдердің «ықтималдығы» емес, нақты күнделікті шыныдығына айналатын қауіпті негіз қалыптастырады.

Цифрлық ортадағы ең ауыр құбылыстардың бірі – кибербуллинг – баланы онлайн кеңістікте қасақана қудалау, қорқыту, қорлау. Ол әртүрлі түрде көрінуі мүмкін: мессенджерлердегі балағат сөздер, жалған ақпарат тарату, масқаралайтын фото немесе видеоларды жариялау, сырт келбеті мен шығу тегін келемеждеу. Бұл жағдайда ең қауіптісі – шабуыл жасаушының анонимділігі, ол жазадан қорықпай әрекет етеді. Мұндай тәжірибе баланың қауіпсіздік сезімін жойып, мазасыздық пен тұйықталуға әкелуі, тіпті ауыр жағдайларда – өзіне зиян келтіру немесе өзіне қол жұмсауға итермелеуі мүмкін. Көптеген елдерде буллинктің алдын алуға бағытталған арнайы мемлекеттік бағдарламалар жүзеге асырылады, олар балаларды, ата-аналарды, білім беру мекемелерінің өкілдерін және құқық қорғау органдарын біріктіреді [5, 95 б.].

Сонымен қатар, гиперстимуляция мәселесі де өзекті. Ақпарат ағынының үздіксіздігі, жарқын көрнекі бейнелер, қалқымалы терезелер, дыбыстар, лайктар мен хабарламалар баланың әлі жетілмеген жүйке жүйесін шамадан тыс жүктейді. Бала, шын мәнінде, эмоцияларын толық сезінуге, маңызды мен маңызсызды ажыратуға, ойлануға, рефлексия жасауға үлгермейді. Цифрлық реакцияларға тәуелділік қалыптасады, ойлау үстірт, үзік-үзік сипатқа ие болады. Назар шоғырлануы әлсірейді, зейін қою қабілеті төмендейді, ал бұл өз кезегінде оқу үлгеріміне, уәжде және танымдық қызығушылыққа кері әсер етеді. Басқаша айтқанда, балада ақпараттық шамадан тыс жүктеме пайда болады – бұл оның үлкен көлемдегі цифрлық контентті толыққанды қабылдап, түсініп, өңдей алмау жағдайымен сипатталады, соның салдарынан мазасыздық, сенімсіздік, өзін жеткіліксіз сезіну күшейеді, зейін қою, оқу және тіпті қарапайым шешім қабылдау қиындайды [6, 55 б.].

Балаларды интернетте күтіп тұрған контент те алаңдаушылық тудырады. Бұл қатыгез, порнографиялық, экстремистік сипаттағы материалдар, зорлық-зомбылық көріністері, манипуляция элементтері бар зиянды ойындар болуы мүмкін. Көбіне мұндай контент бейтарап немесе тіпті ойын-сауық сипатындағы форматтар ретінде жасырын беріледі. Жарқын графикаға еліткен кішкентай бала экранда болып жатқан нәрсенің уытты, деструктивті екенін аңғармауы мүмкін. Одан да сорақысы – ол көргенін қайталап көруі мүмкін, өйткені бұл жаста қайталау – білім алудың негізгі механизмдерінің бірі.

Интернеттегі зиянды контент проблематикасы бірнеше типтік жағдайларды қамтиды. Біріншіден, балалар мұндай материалдарға желіні қалыпты пайдалану кезінде кездейсоқ тап болуы мүмкін. Екіншіден, олардың көпшілігі үлкендер немесе заң тыйым салған контентке өз бетінше қол жеткізуге жеткілікті цифрлық дағдыға ие. Үшіншіден, тіпті мұндай материалдармен қысқа мерзімді немесе кездейсоқ танысу баланың психикалық жағдайына және мінез-құлқына тұрақсыздандыратын әсер етуі мүмкін [7, 125 б.].

Қауіп аймағында баланың жеке деректері де бар. Сенгіштік, қарым-қатынас орнатуға құштарлық пен ойын түріндегі мотивация оларды фишинг, онлайн жұртқыштар, өздерін құрбы-құрдас немесе педагог ретінде көрсететін адамдар үшін жеңіл олжаға айналдырады. Цифрлық гигиенаның негіздерін түсінбеген бала құпия ақпаратты жария етуі, зиянды қосымшаларды жүктеуі, қауіпті сілтемелерге өтуі мүмкін, ал бұл – оның бүкіл отбасын проблемаға тарту ықтималдығын арттырады.

Тағы бір ескеретін қауіп – баланың өзін-өзі тануын бұрмалау. Әлеуметтік желілердің, «сәтті» блогерлермен салыстырудың, мінсіз өмір салттарының, ең табысты мансаптар туралы бейнелердің ықпалында бала өзіне деген сенімсіздік, қанағатсыздық сезінуі мүмкін. Ол өзге біреулердің мінез-құлқын еліктеуге тырысады, соның салдарынан өз болмысынан, нағыз қызығушылықтарынан, шынайы тілектерінен ажырап қалады. Бұл әсіресе тұлғалық қалыптасу кезеңіндегі жасөспірімдер үшін өте ауыр салдарларға алып келуі мүмкін [8, 441 б.].

Қауіптің бір қыры – ата-аналардың бала өмірінің цифрлық қырынан толық хабарсыз болуы. Бала көрші бөлмеде қолында гаджетін ұстап отырады, ал ата-анасына бәрі дұрыс сияқты көрінуі мүмкін. Алайда сол экранның ар жағында бөгде дауыстар, үрей тудыратын қауіптер мен қауіпті байланыстар жасырынуы ықтимал.

Сонымен бірге, цифрлық шындық тек қауіп емес, оны бейтараптандырудың қуатты тетіктерін де ұсынады. Бұл тұрғыда цифрлық инфрақұрылымның өзі алдын алудың және қорғаудың белсенді құралына айналуы тиіс. Атап айтқанда, интеллектуалды алгоритмдердің дамуы интернеттегі деструктивті мінез-құлық белгілерін нақты уақытта анықтауға, әлеуметтік желілер мен мессенджерлердегі жүріс-тұрыс паттерндерін талдауға, қорқыту мен манипуляцияларды бақылауға мүмкіндік береді. Бұл негізде автоматтандырылған әрекет іске қосылуы мүмкін – мысалы, ата-аналарға, мұғалімдерге немесе платформаның модераторларына хабарландыру жіберу.

Бүгінде көптеген цифрлық платформалар осындай функцияларды енгізуді бастады: қауіпті жарияланымдар жөнінде ескерту жасайтын кіріктірілген сүзгілерден бастап, баланың өз мінез-құлқын немесе эмоционалдық жағдайын жария етпестен бұрын қайта ойлануға мүмкіндік беретін цифрлық делдал жүйелерге дейін. Бұдан бөлек, жасанды интеллект құралдары тек «реактивті» емес, «превентивті» мақсатта да қолданылуы мүмкін – мысалы, жарияланым жиілігі, пост тақырыбының өзгеруі, хабарламалардағы лексикалық өзгерістер сияқты жанама жүріс-тұрыс сигналдары негізінде эмоционалдық күйзеліс, оқшаулану немесе мазасыздық белгілерін анықтап, алдын ала ескерту жасай алады.

Сонымен қатар, ЖИ бүгінде балаларға сыни ойлау, цифрлық гигиена және онлайн кеңістікте өзін-өзі реттеу дағдыларын қалыптастыруға көмектесетін оқыту бағдарламаларында кеңінен қолданылады. Мұндай технологиялар баланы манипуляциядан, онлайн-қысымнан және ақпараттық шабуылдардан қорғай алатын тұрақтылықты дамытуға ықпал етеді. Бұл баламен оның жасына, даму деңгейіне, эмоционалдық жағдайына сәйкес келетін тілде әрекеттесетін, ойын не оқыту формасында пайдалы кеңес бере алатын, дараланған әрі эмпатиялық қабілеті бар, оқытуға бейім цифрлық көмекшілерді құру деген сөз.

Сондай-ақ, тексерілген контенті бар сенімді онлайн-платформаларды құру маңызды бағытқа айналуға, бұл жерде материалдардың жастағы топтарға сәйкестігін және қауіпсіздігін бағалау үшін ЖИ қолданылуы мүмкін. Осы тұрғыда цифрлық контентті таңбалау, авторлар мен арналардың беделділік жүйесін енгізу, ақпараттың шынайылығын тексеру алгоритмдерін қолдану тетіктерінің әзірленуі мен енгізілуі аса маңызды болып отыр.

Мұнымен қатар, ЖИ шешімдерінің архитектурасына тікелей әсер етіп отырған цифрлық этика бойынша жаһандық стандарттарды жасауға бағытталған халықаралық бастамаларды атап өту қажет. UNESCO-ның ЖИ жөніндегі этикалық ұсынымдары, Еуропа Кеңесінің балалардың цифрлық ортадағы құқықтарын қорғау жөніндегі ұсынымдары, IEEE мен Еуропалық комиссия шеңберіндегі ұстанымдар – барлығы да бала мүддесі, абыройы, құпиялығы мен дамытушы ортасын басты орынға қоятын «балаға бағытталған ЖИ» (child-centered AI) тұжырымдамасының қажеттігін нақты айқындайды [9-10].

Балаларды қорғау үшін жасанды интеллект енгізу – бұл тек технологиялық тиімділікті ғана емес, сонымен қатар этикалық қолданылуын да ескере отырып ойластырылған қадам болуға тиіс. Бұл үдерістің басты элементтерінің бірі – әзірлеу сатысында педагогтардың, психологтардың, ата-аналардың және IT-мамандардың қатысуы. Мұндай көп тарапты тәсіл балалардың нақты қажеттіліктерін ескеруге және алгоритмдік біржақтылық қауіпін азайтуға мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, ашықтықты қамтамасыз ету де маңызды: пайдаланушылар қандай деректер жиналып жатқанын, олар қалай қолданылатынын және қандай қорғаныс шаралары қабылданғанын нақты түсінуі қажет. Алгоритмдердің және олардың шектеулерінің ашықтығы сенімнің қалыптасуына ықпал етеді және цифрлық ортамен саналы әрекеттесуді ынталандырады. Сонымен бірге, ИИ жүйелерін жаңа сын-қатерлерге бейімдеу мен

бағалау үнемі жүргізіліп отыруы қажет. Пайдаланушылар мен сарапшылардың кері байланысы технологияларды икемді жаңартуға, оларды балалардың цифрлық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің шынайы құралына айналдыруға көмектеседі [11].

Балаларды қорғау мақсатында жасанды интеллектіні этикалық және тиімді қолдану тақырыбын жалғастыра отырып, Қазақстанда маңызды қадам жасалғанын атап өткен жөн – биыл Парламенттің Мәжілісінде «Жасанды интеллект туралы» заң жобасы алғаш талқылаудан өтті [12]. Бұл заңнамалық акт елде жасанды интеллектіні кешенді және теңгерімді реттеу жүйесін қалыптастырудың негізіне айналуы мүмкін. Мұндай заң жобасының жоғары мемлекеттік деңгейде талқылануы цифрлық трансформация проблематикасының өзектілігін және технологиялық дамуды, сондай-ақ адамның негізгі құқықтарын, соның ішінде баланың құқықтарын сақтау қажеттігін ресми түрде мойындау екенін көрсетеді.

Кәметке толмағандардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету міндеттері тұрғысынан аталған заң жобасының ережелерін талдай келе, оның тұжырымдамалық жетілгендігін атап өтуге болады: құжатта заңдылық, ашықтық, адамның әл-ауқатына басымдық беру, деректер мен құпиялылықты қорғау, қауіпсіздік және бақыланушылық сияқты қағидаттар айқын бекітілген. Алайда бұл ережелердің әмбебаптығына қарамастан, қолданыстағы редакцияда осал топтарға, әсіресе балаларға бағытталған арнайы назар жетіспейтіні байқалады. Ал балалар, жас ерекшеліктеріне байланысты, деструктивті контенттің, цифрлық тәуелділіктің, кибербуллингтің және манипуляциялық алгоритмдердің кері әсеріне ең осал болып саналады.

Халықаралық деңгейде цифрлық ортадағы баланың құқықтарын қорғау мәселесі кеңінен талқыланып келеді. Мәселен, ЮНЕСКО мен Еуропалық комиссияның жоғары аталып өткен құжаттарында көзделген тәсілдерді Қазақстандағы заң жобасымен салыстыра отырып, ұлттық реттеуді күшейту бойынша нақты ұсыныстар жасауға болады. Ең алдымен, заң мәтінінде цифрлық ортада кәметке толмағандардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға басымдық беру қағидаты нақты бекітілуі қажет. Бұл цифрландыру жағдайында балалықты қорғауға бағытталған арнайы реттеуші және техникалық тетіктерді нормативтік негізде әзірлеуге мүмкіндік береді.

Біздің ойымызша, заңға жасанды интеллектті пайдалану кезінде кәметке толмағандардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге арналған жеке норманы енгізу орынды болады. Бұл нормада пайдаланушылардың жасын анықтауға қойылатын талаптар, балаларға қатысты қолданылатын жасанды интеллект жүйелеріне міндетті құқықтық және этикалық сараптама жүргізу, сондай-ақ ата-аналық бақылау мен хабарландыру тетіктері нақты көзделуі тиіс. Мұндай жүйелерді жобалау кезінде интерфейсті бейімдеу, экран алдындағы уақытты шектеу, шамадан тыс тартылудың алдын алу және баланың психикалық жағдайына қауіп төндіретін алаңдататын мінез-құлық үлгілерін тану сияқты цифрлық әл-ауқат қағидаттарын ескеру міндеттілігі ерекше маңызды.

«Ашықтық және түсініктілік» норма да ерекше назар аударуды қажет етеді. Бұл ретте жасанды интеллекттің жұмыс істеу қағидаттары туралы ақпарат балаларға түсінікті және қолжетімді түрде ұсынылуы тиіс екендігі көрсетілуі қажет. Бұл кәметке толмаған пайдаланушылардың цифрлық сауаттылығы мен сыни ойлау қабілетін қалыптастыруға, яғни олардың цифрлық кеңістікте қауіпсіз жүруіне мүмкіндік береді.

Осылайша, балаларды қорғауға бағытталған арнайы нормаларды енгізу «Жасанды интеллект туралы» заңның тиімділігін арттырып қана қоймай, оны халықаралық стандарттарға сәйкес келтіреді.

Қорытынды. Түйіндей келе, кәметке толмағандардың цифрлық қауіпсіздік жүйесін орнықты қалыптастыру технологиялық және құқықтық шешімдерді қамтитын кешенді көзқарассыз мүмкін емес екенін атап өтуге болады. Жасанды интеллект алгоритмдерінің қарқынды дамуы қоғамға тәуекелдерді анықтау, зиянды контентті бұғаттау және ықтимал қауіп-қатерлерді болжау тұрғысынан жаңа мүмкіндіктер ашуда. Алайда бұл құралдар тек балалардың жас ерекшелігіне байланысты осалдықтарын және оларды цифрлық ортада ерекше қорғау қажеттілігін ескеретін нақты белгіленген құқықтық және этикалық шеңберге енгізілген жағдайда ғана тиімді болмақ.

Қазақстанда «Жасанды интеллект туралы» заң жобасының қабылдануы – жаңа технологиялық шынайылықты реттеу үшін негізгі бағдарларды белгілеуге мүмкіндік беретін дер кезінде жасалған және маңызды қадам. Құжатта қазірдің өзінде ашықтық, қауіпсіздік, адамның мүддесін басым қою сынды маңызды қағидаттар көрініс тапқан. Бұл – ЖИ-мен жауапты жұмыс істеудің негізін құрайды. Сонымен қатар, балалардың құқықтарын қорғауға қатысты мәселелер әзірге заң жобасының негізгі назарынан тыс қалып отыр. Бұл ең сезімтал салалардың біріне нормативтік вакуум қаупін тудырады.

Сондықтан заңның жекелеген ережелерін нақтылап, кеңейту – өзекті міндеттердің бірі. Ол тек ЖИ жұмысының ерекшеліктерін ескеріп қана қоймай, сонымен бірге кәметке толмағандарға бағытталған цифрлық қауіп-қатерлердің алдын алу тетіктерін тікелей көздеуі тиіс. ЖИ мен балалардың өзара әрекет ету қағидаттарын реттейтін нормаларды енгізу, жүйелерді қауіпсіз әрі этикалық түрде таңдалған деректер негізінде оқыту, балаларға арналған ЖИ өнімдеріне міндетті сараптама енгізу – мұның бәрі техникалық бөлшектер емес, болашақ ұрпақты қорғаудың стратегиялық бағдарлары ретінде қарастырылуы керек.

Осылайша, жасанды интеллект цифрлық кеңістікте баланың құқықтарын қамтамасыз етудегі құнды одақтас бола алады – бірақ бұл тек ол тиісті реттеліп, тексеріліп, ең қорғансыз пайдаланушылардың дамуы мен әл-ауқатына әсер ететін жауапкершілікті терең сезіне отырып қолданылған жағдайда ғана мүмкін болады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Charisi V., Chaudron S., Di Gioia R. және т.б. Artificial Intelligence and the Rights of the Child: Towards an Integrated Agenda for Research and Policy. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022. – 112 б.

2. Neugnot M., Muss Laurenty O. The Future of Child Development in the AI Era: Cross-Disciplinary Perspectives Between AI and Child Development Experts. – 2024. – 29 мамыр. – DOI: 10.48550/arXiv.2405.19275 // <https://arxiv.org/pdf/2405.19275>. (жүгінген күні: 23.05.2025)
3. National Cyber Security Awareness Month (NCSAM) – 2024 // <https://ncsam.csa.gov.gh/index.php>. (жүгінген күні: 15.04.2025)
4. Bimoldanov Ye.M., Koblandin K.J., Taskyn Ye. Best practices in foreign countries countering cyberbullying among minors // Қазақстан Республикасы ИМ М. Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – 2024. – № 2(79). – Б. 12–18.
5. Саттарова А.Ф. Международный опыт профилактики школьного буллинга // Қазақстан Республикасы ИМ М. Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – 2023. – № 4(77). – Б. 93–99.
6. Пчелина П.В., Сурсаев В.А., Полуяхтов М.Г. Информационная перегрузка и нарушения сна // Медицинский совет. – 2022. – Т. 16, № 11. – Б. 54–60.
7. Годик Ю.О. Угрозы и риски безопасности детской и подростковой интернет-аудитории // Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика. – 2011. – № 6. – Б. 115–129.
8. Копылова О.Ю. Влияние социальных сетей и видео-хостингов на психическое и моральное развитие детей и подростков // Вестник Московского гуманитарно-экономического института. – 2022. – № 1. – Б. 437–442.
9. Ethics of Artificial Intelligence: The Recommendation. – UNESCO, 2021 // <https://www.unesco.org/en/artificial-intelligence/recommendation-ethics>. (жүгінген күні: 11.05.2025)
10. A Digital Decade for children and youth: the new European strategy for a better internet for kids (BIK+): European Commission. – 2022, 11 May // <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/digital-decade-children-and-youth-new-european-strategy-better-internet-kids-bik>. (жүгінген күні: 29.04.2025)
11. AI for Child Safety on Digital Platforms:NGOs.AI // <https://ngos.ai/articles/ai-for-child-safety-on-digital-platforms/>. (жүгінген күні: 27.05.2025)
12. «Жасанды интеллект туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жобасы (депутаттар бастамашылық жасаған) // Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің ресми сайты. – 2025 // <https://mazhilis.parlam.kz/kk/all-bill/759>. (жүгінген күні: 30.05.2025)

Авторлар туралы мәліметтер

Жұмабекова Қ.Т. – Қазақстан Республикасы ИМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы Әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі, полиция майоры.

Сайтбеков А.М. – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің орынбасары, саяси ғылымдарының докторы, заң ғылымдарының кандидаты, профессор, полиция генерал-майоры.

Кегембаева Ж.А. – әл-Фараби ат. Қазақ Ұлттық университеті Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Жумабекова К.Т. – преподаватель кафедры административно-правовых дисциплин Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, магистр юридических наук, майор полиции.

Сайтбеков А.М. – заместитель Министра внутренних дел Республики Казахстан, доктор политических наук, кандидат юридических наук, профессор, генерал-майор полиции.

Кегембаева Ж.А. – профессор кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права Казахского национального университета им. аль-Фараби, доктор юридических наук, профессор.

Zhumabekova K.T. – Lecturer at the Department of Administrative and Legal Disciplines of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbulatov, Master of Laws, Police Major.

Saitbekov A.M. – Deputy Minister of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Political Sciences, Candidate of Laws, Professor, Police Major General.

Kegembayeva Zh.A. – Professor at the Department of Theory and History of State and Law, Constitutional and Administrative Law of Al-Farabi Kazakh National University, Doctor of Laws, Professor.

Zh. Omirali¹, G. Begazova¹, G. Rakhimova²

¹Kunaev University, Almaty, Kazakhstan

² KazNPU named after Abaya, Almaty, Kazakhstan

LEGAL STATUS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

The research topic is designed to analyze the current legal status of artificial intelligence. In studying the topic, the authors pay special attention to the disputes and debates that arise among the legal community, scientists, and industry representatives regarding the recognition of artificial intelligence as a subject of law. The study uses the method of comparative legal analysis and includes an analysis of existing regulatory acts, legal practice and academic publications in this area. It also analyzes the advantages of expanding the scope of application of artificial intelligence and the obstacles that exist in the field of digitalization. The purpose of the study is to analyze scientific approaches to determining the legal status of artificial intelligence provided for in civil law science. Having comprehensively studied the legal status of artificial intelligence, the authors conclude that artificial intelligence has the legal status of an electronic person. And the authors believe that this status allows artificial intelligence to make independent decisions, interact with other entities, and most importantly, take responsibility for its autonomous decisions. They consider the experience of the European Union and the provisions of the «Artificial Intelligence Act» to be correct in creating an effective mechanism for legal regulation of artificial intelligence.

Keywords: artificial intelligence, legal status, artificial intelligence autonomy, electronic subject, legal subjectivity, legal responsibility, judicial system, digitalization.

Жасанды интеллекттің құқықтық мәртебесі

Зерттеу тақырыбы қазіргі таңдағы жасанды интеллекттің құқықтық мәртебесін талдауға арналған. Авторлар тақырыпты зерттеу барысында жасанды интеллектті құқық субъектісі ретінде тануға қатысты заң қоғамдастығы, ғалымдар және сала өкілдері арасында туындайтын даулар мен пікірталастарға ерекше назар аударады. Зерттеуде салыстырмалы-құқықтық талдау әдісі жүргізіліп және осы саладағы қолданыстағы нормативтік актілерді, заң практикасын және академиялық жарияланымдарды талдауды қамтиды. Сондай-ақ, жасанды интеллектінің қолданыс аясын кеңейтудің артықшылықтары мен цифрландыру саласында орын алып жатырған кедергілер сараланады. Жасанды интеллектінің құқықтық мәртебесін жан-жақты зерделей келе аваторлар жасанды интеллект – бұл электронды тұлға ретінде құқықтық мәртебесі бар деп пайымдайды. Және де авторлар бұл мәртебе жасанды интеллектке тәуелсіз шешімдер қабылдауға, өзге субъектілермен әрекеттесуге, ең бастысы, өзінің автономдық шешімдеріне жауапкершілік алуға мүмкіндік береді деп санайды. Жасанды интеллектінің құқықтық реттеудің тиімді тетігін құру үшін Еуроодақтың тәжірибесі мен «Жасанды интеллект туралы актінің» ережесі дұрыс деп бағалайды.

Түйінді сөздер : жасанды интеллект, құқықтық мәртебе, жасанды интеллект автономиясы, электронды субъект, құқық субъектілігі, құқықтық жауапкершілік, сот жүйесі, цифрландыру.

Правовой статус искусственного интеллекта

Тема исследования направлена на анализ правового статуса искусственного интеллекта. При изучении темы авторы особое внимание уделяют спорам и дебатам, которые возникают среди юридического сообщества, ученых и представителей отрасли относительно признания искусственного интеллекта субъектом права. В исследовании использован метод сравнительно-правового анализа, проанализированы действующие нормативные акты, юридическая практика и научные публикации в данной области. Также анализируются преимущества расширения сферы применения искусственного интеллекта и препятствия на пути цифровизации. Всесторонне изучив правовой статус искусственного интеллекта, аватары утверждают, что искусственный интеллект имеет правовой статус электронной личности. Авторы полагают, что этот статус позволит искусственному интеллекту принимать самостоятельные решения, взаимодействовать с другими сущностями и, что самое главное, брать на себя ответственность за собственные автономные решения. Опыт Европейского Союза и положения «Закона об искусственном интеллекте» считаются целесообразными для создания эффективного механизма правового регулирования искусственного интеллекта.

Ключевые слова: искусственный интеллект, правовой статус, автономность искусственного интеллекта, электронный субъект, юридическая субъектность, юридическая ответственность, судебная система, цифровизация.

Introduction. Artificial intelligence is now a global trend. There is reason to believe that our society is keeping up with the times in the use of digitalization and the mastery of artificial intelligence. No matter what industry you look at, there is a desire for digital programs and the use of artificial intelligence. And domestic businesses have long been engaged in artificial intelligence.

Today, the Republic of Kazakhstan holds a leading position in the world in the implementation of digitalization in civil proceedings.

A Strategy for digitalization of the judicial system of the Republic of Kazakhstan until 2022 has been developed and is being effectively implemented. All courts of the Republic of Kazakhstan have information technologies, such as: the Information system «Torelik», the service «Judicial Cabinet» and its mobile application, «VKS» (videoconferencing), MVKS (mobile videoconferencing), «AVF» (audio-video recording) of court sessions.

Online processes have been implemented almost everywhere, digital judicial analytics has been developed, and a policy of introducing smart systems and artificial intelligence is being implemented.

An electronic document is recognized as evidence, except in cases where the legislation of the Republic of Kazakhstan does not allow the use of only an electronic document. An electronic format has also been created for ordered and simplified cases. The concept of an «electronic protocol», the regulation of the evaluation of evidence in the form of an electronic document, the use of technical means by participants in the process, and remote participation in the trial using mobile means of communication have been introduced.

Since August 2022, the rules on extraterritorial jurisdiction have been put into effect, according to which the IT service will randomly assign cases to judges from another region [1]. This will reduce the level of corruption in the district courts.

Nevertheless, it would be interesting to take a look at how these problems are being solved in other countries. Most of these provisions have already been implemented in Kazakhstan, but some of the foreign experience can be used to compare with what is being done in Kazakhstan and to further expand the application of digitalization in Kazakhstan [2].

The ability to participate in a court hearing using web conferencing technology from office or residential premises will be ensured by the introduction of biometric authentication technology for a participant in a trial by face and voice into judicial activities. In addition, this super service will be integrated with other information systems, including the Cloud Digital Platform for Providing Public Services, the Digital Profile, and the National Data Management System, which will facilitate the creation of a single digital space and simplify the collection and verification of necessary information and materials.

Research materials and methods. In the process of writing the article, comparative legal, dialectical analysis, and transition from the general to the particular and from the particular to the general methods were used. In addition, the theoretical research is based on the norms and rules of national legislation.

The assessment of the reliability of the presented results is based on the methods of analysis and synthesis of scientific literature. Artificial intelligence has undergone evolutionary changes. This is evidenced by a significant semantic range of similar concepts: «artificial intelligence», «machine learning», «weak artificial intelligence (Narrow Artificial Intelligence)», «strong artificial intelligence (Artificial General intelligence)», «super artificial intelligence (Super Artificial Intelligence)», «knowledge representation», «theorem proving», «robotics», «computer vision», «natural language processing», «multi-agent systems», «artificial intelligence tools», «LegalTech», «Legal Artificial Intelligence», etc.

Research results and discussions. In our country, the Supreme Court began to use artificial intelligence a few years ago. Domestic business contributed to the fact that the judicial board turned its head to such a new trend. «How much was the Judicial Board of artificial intelligence needed?», «What has this project changed and simplified?» it's true», he said. Simply put, the goal is to provide the population with a high – quality tool for searching and evaluating the results of court cases.

As legislation changes, the smart system also changes and adapts accordingly. Artificial intelligence has now become a reliable decision-making tool for judges, and citizens will be able to monitor the process of considering their claims. The system operates only on the basis of civil judicial acts issued by the decision of the Supreme Court. The introduction of the system will allow the population to save their time and use their material resources optimally. It also contributes to reducing the burden on judges. An algorithm-based neural network analyzes millions of judicial acts and provides judges with statistics and other necessary data on similar cases in the country.

Of course, artificial intelligence cannot replace judges, but it can ease their daily workload. In addition, the use of artificial intelligence can save human resources, reduce errors, and allow judges to focus on complex cases. This, in turn, will facilitate citizens' access to justice.

The digitalization of the judicial system also opens up new opportunities for business. First, it provides convenient logistics of judicial processes. That is, an entrepreneur can control the entire process, from applying to the court to the final resolution of the case through digital platforms. Second, the digitalization of courts guarantees the transparency of judicial processes. This reduces the burden on judges, optimizes costs, and, most importantly, increases citizens' trust in the judicial system.

Digitalization of processes in government agencies will certainly streamline their interaction with the population and business. For example, entrepreneurs often participate in lawsuits. Of course, things that weigh on such nerves take up even more scarce time for them.

Today, as part of large-scale legal reforms covering all sectors of the country, the development and implementation of big data and artificial intelligence technologies are being carried out. In this regard, we are faced with the task of

including a universal fundamental approach in terms of legal regulation of public relations, ensuring open, efficient and safe conditions.

This requires a more advanced approach to the use of tools used in judicial and law enforcement activities aimed at protecting the rights and legitimate interests of citizens, as well as ensuring state security, preventing and detecting new types of offenses.

In this regard, the issues of its appropriate use, considering artificial intelligence as a set of technologies, including software, which is actively introduced into various spheres of public life in the following three main directions, are becoming especially relevant.

- 1) for the development of the economy, society, and strengthening the security of citizens;
- 2) for military purposes;
- 3) for criminal purposes [3].

Global experience shows that judicial and law enforcement agencies are faced with the use of artificial intelligence in all three of these areas.

The experience of foreign countries shows that technologies based on artificial intelligence are becoming widely used in judicial and law enforcement activities. The leaders in this area are the USA, Canada, Great Britain and the People's Republic of China. Predictive police action and judicial systems are often used here, which, based on the analysis of statistical data on committed crimes, predict the areas of possible crime, as well as court decisions, indicating the estimated time and place of their commission.

For example, many police departments in the United States use the data analysis system «PredPol» developed by the University of California (UCLA). Based on crime reports, this system identifies areas with a high probability of committing crimes, provides information to local police officers, and marks these areas on a map.

The artificial intelligence system «Smartsettle ONE» (UK) is able to create negotiation tactics for the parties to reach a rational agreement. In 2019, for the first time in a civil case, a dispute between the parties was settled out of court in about an hour with the help of a robot mediator. A lawyer would have needed at least three months of negotiations to do this.

Work in this direction is developing rapidly in our country. One of the important IT projects in the judicial system is «Digital Analysis of Judicial Practice», which is capable of understanding the essence of court decisions, comparing them, identifying deviations, and forming a unified judicial practice.

While emphasizing the benefits of expanding the scope of application of artificial intelligence, we should not forget that the issues of legal regulation of their use require their own solutions. Another important point is that we must also take into account the ethnic aspects of their use, due to the imperfection of these technologies, as well as human factors.

In sociology, there is a belief that police databases contain biases, and that crime statistics only reflect the number of crimes known to the state, rather than the actual level of crime. Relying on data collected in this way can lead to incorrect assumptions and misuse.

It is no coincidence that in 2021, UNESCO member states adopted global standards for the ethnic aspects of artificial intelligence for the first time in history.

It is known that one of the main principles of the judicial system in our country is to make a decision based on one's inner conviction, guided by the law and conscience, based on a set of considered evidence. In this case, the court decision is a judicial tool in the process of choosing legal alternatives based on moral and ethnic principles. Therefore, eliminating the institution of a judge's decision is tantamount to destroying the essence of judicial proceedings.

In the context of the globalization of international crime, the emergence and widespread spread of new types of activities associated with cyberspace and modern information technologies, the problems and prospects for the development of criminal law require special attention. The systematic adaptation of criminal legislation and practice to such new challenges and an adequate and modern response to threats is becoming increasingly relevant. It is important for scientists and practitioners to join forces in order to develop effective solutions to overcome the problems arising in this area.

The Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan until 2030, approved by the Decree of our President No. 674 dated October 15, 2021, identifies two factors that justify the need to regulate artificial intelligence technologies and robotics [4]. The first is to resolve the issues of allocating liability for damage caused by artificial intelligence and robots. The second is to resolve the issues of determining the ownership of intellectual property rights to works created with the help of artificial intelligence.

The use of artificial intelligence in our country is carried out within the framework of the «Digital Kazakhstan» state program, adopted in 2017 [5]. Its main objectives are to create conditions for the transition of the future economy to a fundamentally new trajectory - the digital economy and to accelerate the pace of development of the country's economy. Five directions are provided here, 17 initiatives and more than 120 projects have been formed in these directions, in particular: «Digitization of economic sectors», «Transition to a digital state», Implementation of the «Digital Silk Road», «Development of human capital» and «Creation of an innovative ecosystem».

The government has been working on digitizing its activities since 2018. Currently, the level of online government service provision has reached 93 percent. In 2022, in the UN e-government ranking, Kazakhstan ranked 28th among the CIS countries in the e-government development index, with the highest values.

Despite the pace of development of the above-mentioned areas, several obstacles remain in the field of digitalization:

- unfavorable, contradictory and unstable legislation;
- excessive regulation of the services of state bodies and administrative measures at the legislative level, which in turn deprives authorized bodies of their independence, as well as the ability to make urgent decisions on optimizing internal and external business processes, introducing best practices and digital solutions;
- legislative gaps in regulating the digital rights of individuals and citizens;
- uncontrolled use of the Internet of Things, data processing algorithms using artificial intelligence, and big data to implement digital surveillance;
- lack of a single legislative framework regulating the services of digital service providers.

The country's «Concept for the Development of Artificial Intelligence for 2024-2029» is aimed at eliminating these shortcomings [6].

In order to develop effective legal regulation in this area, we believe that special attention should be paid to the concept of «artificial intelligence» and its characteristics in a legal sense.

For this purpose, it is considered reasonable to focus on the characteristics of artificial intelligence in order to provide a comprehensive definition of this concept. The definition of artificial intelligence given in the European Union's «Artificial Intelligence Act» is the most successful. In this document, artificial intelligence is explained as a «machine system» designed to operate with varying degrees of autonomy, capable of adapting after creation, and capable of inferring how to transform output data, such as decisions or recommendations, content, predictions, which can affect the physical or virtual environment, in order to achieve explicit or implicit goals.

The European Parliament has approved the «Artificial Intelligence Act», the world's first comprehensive law on the regulation of artificial intelligence. The law aims to «protect fundamental rights, democracy, the rule of law and environmental sustainability from high-risk artificial intelligence» [7]. The main focus is on protecting fundamental human rights from artificial intelligence.

The law provides citizens with the right to complain about artificial intelligence systems and to receive explanations for decisions affecting their rights. Artificial intelligence systems must also respect copyright, and artificial or manipulated images, audio or video content must be appropriately labeled.

One of the most important issues is the legal subjectivity of artificial intelligence, and it is no coincidence that this question is included in the agenda of the European Union, where it considers two aspects:

- 1) should artificial intelligence be considered as natural or legal persons, animals or other legal subjects;
- 2) is it necessary to create a new category, including its own characteristics and consequences in the context of the allocation of rights and obligations, including liability for damage caused?

Not only at the legislative level, but also among scientists, there is no unambiguous answer to these questions. One group of scientists is against recognizing artificial intelligence as a subject of law due to the lack of a number of elements of legal subjectivity inherent in humans, such as thinking, creating something new, feeling, curiosity, and so on. In their opinion, an artificial intelligence system can only imitate human behavior, but cannot be on the same level as a person. Now some scientists support the opinion that artificial intelligence should be given legal subjectivity, which means that artificial intelligence, being a subject of legal relations, can have rights and perform duties.

The study of disputes about the legal status of artificial intelligence and its legal subjectivity has revealed the complexity of adapting traditional legal concepts to the new realities of technological progress. Despite the potential benefits and practical applications of artificial intelligence in various fields, there are significant debates regarding the definition of its legal subjectivity and the degree of responsibility for actions. In this regard, let me list the main risks:

1. First, the level of development of artificial intelligence today belongs to the «weak» category. That is, it is unlikely that artificial intelligence, as a legal subject, will be able to adequately understand the rights and obligations assigned to it. This can pose a significant risk.

2. Second, the possible resistance of society to the recognition of artificial intelligence as a legal subject due to fear or distrust;

3. In addition, the issue of intellectual property and its creative activity;

If AI is a legal subject, then the big question is what role its creator will play.

4. The misuse of artificial intelligence technology for malicious purposes, hacking attacks or manipulations also poses a major risk.

Z.I. Khisamova and I.R. Begishev wrote relevant proposals on the legal status of AI. They considered this issue in two ways: understanding artificial intelligence as a technical means with the legal regime of a thing or positioning artificial intelligence as an «electronic person» similar to the concept of a «legal entity» [8, 96].

For example, I would like to agree with the opinion of the British scientist S. Chesterman. As a result of extensive research, he analyzed the works of many world scientists in his work. Many of them are supporters of distinguishing a new category of legal status for artificial intelligence. Such a category is similar to the status of a legal entity. Chesterman expressed his negative opinion on this point of view. He explains this conclusion by the fact that the level of development of artificial intelligence is still far from reaching the level of legal status. It would not be wrong to say that it is too early to distinguish a separate category for artificial intelligence. Before that, it is better to study the issues of legal subjectivity and legal liability of artificial intelligence [9].

The majority of Kazakhstani legal scholars are also against recognizing artificial intelligence as a legal subject: according to them, artificial intelligence systems should be considered only as objects; their creator or user is responsible for the harm caused by their actions, but as the autonomy of artificial intelligence systems increases, their responsibility may change in a downward direction [10, 61].

That is why the Russian author A.A. Shchitova can be said to be the only supporter of recognizing artificial intelligence as a subject of law. In her article, she defines artificial intelligence as a «human substitute», an «artificial brain». Determined to fully reveal its functions and meaning, she considers it wrong to consider artificial intelligence as an object of law [11, 94].

Attention should also be paid to the responsibilities of AI developers to society. Developing ethical and legal norms that limit potential risks and abuses will help ensure safe and effective interaction between humans and AI. The successful integration of AI into public structures requires the active involvement of legislative research bodies, as well as cooperation between government agencies, technology companies and society. This ensures a balance between encouraging innovation and protecting the interests of society.

Conclusion. In our opinion, the difficulty in the issue of legal subjectivity is due to the fact that the features of artificial intelligence have not been sufficiently studied not only from a legal point of view, but also as a new phenomenon. However, its effectiveness for humanity and society is known to everyone. Therefore, before delving into the issue of legal subjectivity of artificial intelligence, we would like to emphasize that AI should be recognized as a legal category due to the need to take responsibility for the negative consequences of its actions.

Thus, there are three main positions regarding the legal status of artificial intelligence:

- 1) artificial intelligence is a subject of law and is similar in content to a physical person; there is a proposal to grant the “electronic person” a separate legal status;
- 2) artificial intelligence is a subject of law, which should be equated to an animal in status, that is, it is property;
- 3) artificial intelligence is just a technical tool.

In our opinion, the most appropriate description of artificial intelligence is to give it the legal status of an «electronic person». This status allows AI to make independent decisions, interact with other entities, and, most importantly, take responsibility for its own autonomous decisions.

In conclusion, the legal aspects of the use of artificial intelligence technologies are still being discussed by scientists, but they have not come to a common opinion on the issue of liability for damage caused by artificial intelligence and its legal subjectivity. We consider the experience of the European Union and the provisions of the «Artificial Intelligence Act» useful for creating an effective mechanism for legal regulation of artificial intelligence. The potential risks of violating human rights and freedoms in the use of artificial intelligence require scientific and applied research, taking into account international legal norms.

List of sources used

1. Protokol zasedania Mezhdunarodnogo Soveta pri Verhovnom Sude Respubliki Kazakhstan ot 11 marta 2022 goda № 12 «O tsifrovizatsii pravosudia : realii, trendy, perspektivy». https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39744192&pos=33;-28#pos=33;-28.
2. M.K. Suleimenov. Tsifrovizatsia v grazhdanskom sudoproizvodstve : zarubezhnyi opyt. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33588044&pos=6;-106#pos=6;-106.
3. S. Abdulla. Zhasandy intellektini koldanudagy kutyk maselesi. <https://www.ar.egemen.kz/article/371205-zhasandy-intellektini-qoldanudaghy-quqyq-maselesi>.
4. «Kazakhstan Respublikasynyn kutyktyk saiasatynyn 2030 zhyлга deiingi tuzhyrymdamasyn bekту turaly» Kazakhstan Respublikasy Prezidentinin 2021 zhyлgy 15 kazandagy № 674 Zharlygy. «Adilet» Kazakhstan Respublikasy normativtik kutyktyk aktilerinin akparattyk-kutyktyk zhuiesi. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674>.
5. «Tsifrylyk Kazakhstan» memlekettik bagdarlamasy. <https://www.gov.kz/memleket/entities/vko-ridder/press/news/details/127633>.
6. «Zhasandy intellekti damytudyn 2024 – 2029 zhyldarga arналgan tuzhyrymdamasyn bekту turaly» Kazakhstan Respublikasy Ukimetinin 2024 zhyлgy 24 shildedegi № 592 kaulysy. «Adilet» Kazakhstan Respublikasy normativtik kutyktyk aktilerinin akparattyk-kutyktyk zhuiesi. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400000592>.
7. Zakon ob iskusstvennom intellekte vvodit edinyie pravila v ES // Informatsionnyi portal «Germania-online»: [sait]. - 2024. - 27 maia. - URL: <https://germania-online.diplo.de/ru-dz-ru/politik/-/2658670>.
8. Hisamova Z.I., Begishev I.R. Sushnost iskusstvennogo intellekta I problema opredelenia pravosubektnosti. Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta. Seria: Iurisprudentsia. 2020. № 2. S. 96.
9. Simon Chesterman. Artificial intelligence and the limits of legal personality // Cambridge University Press for the British Institute of International and Comparative Law. URL: https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/1859C6E12F75046309C60C150AB31A29/S0020589320000366a.pdf/artificial_intelligence_and_the_limits_of_legal_personality.pdf.
10. Tlembaeva Zh.U. O nekotoryh podhodah k pravovomu regulirovaniu iskusstvennogo intellekta. Vestnik Instituta zakonodatelstva i pravovoi informatsii Respubliki Kazakhstan. 2021. № 2 (65). S. 61.
11. Shitova A.A. O potentsialnoi pravospособnosti iskusstvennogo intellekta. Agrarnoe i zemelnoe pravo. 2019. № 5 (173). S. 94.

Information about the authors

Omiraі Zh.O. - doctor of Law, Associate Professor in the field of Law at Kunaev University.

Begazova G.Zh. – doctor PhD, Vice-rector for research work of Kunaev University.

Rakhimova G.N. - doctor PhD, Senior lecturer at the Department of Jurisprudence of KazNPU named after Abaya.

Өмірәлі Ж.Ө. - заң ғылымдарының докторы, Қонаев Университетінің «Құқық» даярлау бағытының доценті.

Бегазова Г.Ж. – PhD докторы, Қонаев университетінің ғылыми-зерттеу жұмысы жөніндегі проректоры.

Рахимова Г.Н. - PhD докторы, Абай атындағы ҚазҰПУ «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы.

Өмірәлі Ж.Ө. - доктор юридических наук, доцент направления подготовки «Право» Университет Кунаева.

Бегазова Г.Ж. - проректор по научно-исследовательской работе Кунаевского университета, доктор PhD.

Рахимова Г.Н. - доктор PhD, старший преподаватель кафедры «Юриспруденция» КазНПУ им. Абая.

Ж.Е. Арыстанғалиева¹, Е.В. Шоканова¹, А.С. Санапиянова¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан им. Макана Есбұлатова, Алматы, Казахстан

ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В СИСТЕМЕ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕГО АДАПТАЦИИ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ

Статья представляет собой углублённое исследование современного состояния информационной безопасности в системе органов внутренних дел Республики Казахстан с акцентом на анализ международного опыта и возможностей его адаптации к национальной правовой и организационной среде. В исследовании рассмотрены американская модель, ориентированная на технологическую централизацию и межведомственный обмен данными (N-DEX), европейская — основанная на приоритете правовых гарантий и защите персональных данных (GDPR, SIS II), а также азиатско-тихоокеанская, сочетающая централизованное управление с региональной автономией. Особое внимание уделено проблемам нормативного регулирования, вопросам совместимости протоколов защиты, человеческому фактору и необходимости обеспечения государственного суверенитета при интеграции с международными стандартами. Эмпирическую базу составили контент-анализ законодательства пятнадцати стран, статистические данные о киберинцидентах за 2019–2024 годы, экспертные опросы и пилотные проекты МВД РК. Практическая значимость результатов определяется возможностью их применения при совершенствовании нормативной базы, ведомственных регламентов и программ цифровой подготовки сотрудников, а также при формировании устойчивой культуры кибербезопасности в правоохранительных органах.

Ключевые слова: информационная безопасность; органы внутренних дел; киберугрозы; сравнительно-правовой анализ; адаптивная защита; архитектура нулевого доверия; нормативное регулирование; человеческий фактор; международный опыт; цифровая трансформация.

Ішкі істер органдары жүйесіндегі ақпараттық қауіпсіздік: шетелдік тәжірибені салыстырмалы- құқықтық талдау және оны ұлттық практикаға бейімдеу перспективалары

Мақала Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары жүйесіндегі ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің қазіргі жай-күйін жан-жақты талдауға және халықаралық тәжірибені ұлттық жағдайларға бейімдеуге арналған. Бұл тәсіл үздіксіз тексеру, контекстік рұқсатты басқару және тәуекелдерді динамикалық бағалау қағидаттарына сүйенеді. АҚШ-тағы орталықтандырылған деректер алмасуға негізделген технологиялық модельдер (N-DEX), Еуропадағы құқықтық кепілдіктер мен деректерді қорғауға бағытталған жүйелер (GDPR, SIS II), сондай-ақ Азия-Тынық мұхиты өңіріндегі орталықтандырылған бақылауды өңірлік дербестікпен ұштастыратын аралас тәсілдер талданған. Сонымен қатар, нормативтік реттеудегі олқылықтар, қауіпсіздік хаттамаларының үйлесімділігі және ақпараттық қауіпсіздіктің ең әлсіз буыны ретінде адами фактордың ықпалы зерделенген. Эмпирикалық база ретінде он бес мемлекеттің заңнамалық актілерінің контент-талдауы, 2019–2024 жылдардағы киберинциденттер статистикасы, сараптамалық сауалнамалар мен ҚР ІІМ-нің пилоттық жобалары пайдаланылды.

Түйінді сөздер: ақпараттық қауіпсіздік; ішкі істер органдары; киберқауіптер; салыстырмалы-құқықтық талдау; бейімделген қорғаныс; «нөлдік сенім» архитектурасы; нормативтік реттеу; адами фактор; халықаралық тәжірибе; цифрландыру.

Information security in the system of internal affairs bodies: comparative legal analysis of foreign experience and prospects for its adaptation to national practice

The article presents an in-depth and comprehensive study of the current state of information security in the law enforcement system of the Republic of Kazakhstan, with particular emphasis on the integration of international best practices and the adaptation of global approaches to national conditions. The analysis covers the American model focused on technological centralization and interagency data exchange (N-DEX), the European framework emphasizing legal guarantees and data protection (GDPR, SIS II), and the Asia-Pacific hybrid systems combining centralized oversight with regional autonomy. The study also explores challenges related to legal regulation, interoperability of security protocols, and the persistence of the human factor as the weakest link in cyber defense. The empirical basis includes content analysis of legislation from fifteen countries, statistical data on cybersecurity incidents for 2019–2024, results of expert surveys, and pilot projects implemented by the Ministry of Internal Affairs of Kazakhstan.

Keywords: information security; law enforcement agencies; cyber threats; comparative legal analysis; adaptive protection; zero-trust architecture; regulatory framework; human factor; international experience; digital transformation.

Введение. Информационная безопасность в системе органов внутренних дел представляет собой совокупность правовых, организационных и технических мер, направленных на защиту служебной информации от несанкционированного доступа, утраты, искажения или распространения. В современных условиях цифровизации государственной службы возрастает зависимость правоохранительных органов от информационно-коммуникационных технологий, что, в свою очередь, усиливает уязвимость их информационных систем перед киберугрозами. Рост объемов обрабатываемых данных, применение автоматизированных систем управления и электронного документооборота требуют выработки чёткой нормативной регламентации и эффективных механизмов правового обеспечения информационной безопасности. Для органов внутренних дел ключевым является достижение баланса между конфиденциальностью, целостностью и доступностью информации при одновременном соблюдении требований оперативности, законности и межведомственного взаимодействия.

Материалы и методы. Методология исследования основана на применении системного и сравнительно-правового подходов, обеспечивших комплексный анализ организационно-правовых, технических и управленческих аспектов информационной безопасности органов внутренних дел. Использованы методы анализа, синтеза, индукции, контент-анализа нормативных актов пятнадцати государств, статистический анализ инцидентов за 2019–2024 гг. и экспертные оценки специалистов надзорных органов. Эмпирическую базу составили открытые данные международных организаций, ведомственные отчёты и материалы пилотных проектов МВД РК. Исследование строится на принципах объективности, достоверности и практической направленности, что позволило выявить закономерности развития национальной системы информационной безопасности и определить пути адаптации зарубежного опыта с учётом отечественной специфики.

Обсуждение. Современное состояние проблем информационной безопасности в системе внутренних дел характеризуется динамичным развитием форм противодействия и постепенной адаптацией защитных механизмов к новым киберугрозам. По данным международных исследований в области кибербезопасности государственного сектора, количество целевых атак на защитные системы возросло на 47,3% за период 2021–2024 годов, при этом показатель успешных проникновений снизился с 12,4% до 7,8% вследствие внедрения современных технологий защиты [1, с. 89–91]. Такая динамика отражает одновременное развитие как деструктивных технологий, так и методов их нейтрализации, формируя постоянную технологическую гонку в сфере обеспечения информационной безопасности.

Как отмечает Касперский Е.В., в современном понимании парадигма защиты критически важных государственных органов строится на принципе многоуровневой обороны, предполагающем интеграцию технических, организационных и правовых мер [2, с. 156]. Вместе с тем практика показывает, что наиболее уязвимым элементом системы защиты остаётся человеческий фактор, на долю которого приходится до 68% нарушений режима информационной безопасности в государственных структурах различных стран [3, с. 359–368].

Анализ зарубежного опыта позволяет выявить определённые преимущества различных подходов к обеспечению информационной безопасности органов внутренних дел. Американская модель характеризуется высоким уровнем технологизации и централизации управления информационными потоками посредством единой платформы National Data Exchange (N-DEx), объединяющей федеральные, региональные и локальные базы данных. Европейский подход, реализованный в рамках Шенгенской информационной системы второго поколения (SIS II), делает акцент на межгосударственном обмене информацией при строгом соблюдении требований защиты персональных данных в соответствии с Общим регламентом по защите данных (GDPR). В странах Азиатско-Тихоокеанского региона распространены гибридные модели, сочетающие централизованный контроль с элементами региональной автономии в сфере обеспечения информационной безопасности.

Ключевое различие между западными и восточными моделями, по нашему мнению, заключается в соотношении открытости информационных процессов и уровня конфиденциальности. Так, американская система ориентирована на оперативный доступ к данным для достижения служебных целей, в то время как европейская модель устанавливает более жёсткие ограничения на обработку цифровых сведений, что нередко вызывает организационные сложности при взаимодействии трансграничных партнёрских структур.

Национальная система органов информационной безопасности внутренних дел Республики Казахстан функционирует в рамках общегосударственной инфраструктуры «электронного правительства» и регулируется комплексом нормативных правовых актов. Основные требования закреплены в Законе Республики Казахстан «Об информатизации» и конкретизированы в ведомственных актах органов внутренних дел [4]. Действующая нормативная база формирует трёхуровневую систему защиты информации: организационный уровень (регламенты доступа и процедурные нормы), технический уровень (средства криптографической защиты и идентификационные протоколы) и правовой уровень (ответственность за нарушения информационной безопасности).

Как отмечает Доктрина Н.С., исследующая сравнительные аспекты обеспечения информационной безопасности в органах постсоветского пространства, казахстанская модель сочетает централизованное управление с региональной гибкостью [5, с. 203–205]. Это отражает эволюционный характер развития национальной системы, которая постепенно адаптирует лучшие зарубежные практики с учётом национальной специфики и ресурсных ограничений.

К числу ключевых вызовов национальной системы информационной безопасности относится необходимость обеспечения совместимости с международными стандартами при сохранении государственного

суверенитета в управлении данными. Анализ правоприменительной практики показывает, что в 2023–2024 годах подразделения Казахстана приняли участие в 347 операциях международного информационного обмена, из которых в 89,3% случаев потребовались дополнительные процедуры верификации и структурирования данных для обеспечения совместимости с иностранными партнёрами [6, с. 112]. Указанная статистика подтверждает потребность в дальнейшем совершенствовании технических стандартов и унификации протоколов обмена информацией.

Примером успешного внедрения зарубежного опыта может служить реализация в 2023 году пилотного проекта по применению технологии энергообеспечения для обеспечения стабильности криптографически защищённых записей в системе учёта вещественных доказательств Алматинского городского управления внутренних дел. Проект, основанный на эстонской модели «X-Road», продемонстрировал снижение количества процедур на 34% и повышение скорости межведомственной верификации данных в 2,7 раза при сохранении требуемого уровня информационной безопасности [7, с. 78–80].

Перспективным направлением дальнейшего развития, на наш взгляд, является формирование гибридной модели информационной безопасности, сочетающей преимущества централизованного управления с функциональными возможностями распределённых систем. Такой подход позволит обеспечить устойчивость защиты при любых типах угроз, сохраняя при этом гибкость источников данных и возможность постоянной адаптации к изменяющимся условиям цифровой среды.

Как справедливо отмечает Бородин М.В., в процессе цифровой трансформации систем ключевым фактором успеха выступает не столько выбор конкретной технологической платформы, сколько формирование организационной культуры, ориентированной на непрерывное совершенствование механизмов обеспечения информационной безопасности [8, с. 167–169]. Этот тезис подтверждается примерами ведущих полицейских служб мира, где инвестиции в обучение персонала и развитие культуры кибербезопасности демонстрируют более высокую эффективность по сравнению с исключительно техническими решениями.

Результаты проведённого нами сравнительно-правового анализа позволяют выделить несколько закономерностей в развитии систем информационной безопасности органов внутренних дел. Методологическая база исследования включала контент-анализ нормативных актов пятнадцати государств, экспертные опросы представителей надзорных органов, а также анализ статистических данных об инцидентах информационной безопасности за период 2019–2024 годов. Выборка охватывала государства с различными уровнями правового регулирования и цифровизации соответствующей деятельности.

Первая выявленная закономерность отражает зависимость между уровнем нормативной детализации требований в сфере информационной безопасности и эффективностью противодействия киберугрозам. Государства, ориентирующиеся на гибкие рамочные нормы, демонстрируют высокую адаптивность к угрозам нового типа, однако сталкиваются с трудностями обеспечения единообразия правоприменения. В противоположность этому юрисдикции, закрепляющие детальные предписывающие нормы, обеспечивают более стабильный уровень базовой защиты, но медленнее реагируют на эволюционные угрозы.

Вторая тенденция связана с переходом от периметровой модели защиты к концепции «нулевого доверия» (Zero Trust Architecture). Проведённый анализ показал, что органы внутренних дел, внедрившие элементы данной архитектуры, сократили среднее время обнаружения инцидентов с 78 до 23 дней и снизили средний ущерб от успешных атак на 61,4%, что свидетельствует о повышении устойчивости защитных механизмов [9, с. 234–236].

Представляется обоснованным утверждать, что оптимальная модель информационной безопасности органов внутренних дел должна основываться на концепции адаптивной защиты, предполагающей динамическое изменение уровней и параметров защиты в зависимости от текущего профиля угрозы и степени критичности обрабатываемой информации. Реализация данного подхода требует развития систем машинного обучения для анализа закономерностей поведения пользователей и автоматического реагирования на выявленные аномалии.

Сопоставление выявленных данных позволяет сделать вывод, что национальная система информационной безопасности органов внутренних дел находится на этапе поступательного развития, характеризующегося переходом от фрагментированных решений к интегрированной архитектуре защиты. Этот процесс осложняется необходимостью обеспечения обратной совместимости с ранее созданными инфраструктурными элементами и ограниченными возможностями для комплексной технологической трансформации.

Обобщение результатов международного опыта позволяет сформулировать несколько ключевых выводов относительно перспектив развития национальной модели информационной безопасности. Как отмечает Галатенко В.А., наиболее эффективные системы отличаются балансом между проактивными и реактивными мерами защиты, при этом соотношение инвестиций в превентивные технологии к затратам на реагирование составляет примерно 3\1 [10, с. 145–147]. По мнению Крылова В.В., устойчивость системы обеспечивается формированием экосистемы информационной безопасности, включающей не только технические средства защиты, но и механизмы обмена данными об угрозах, программы повышения осведомлённости персонала и системы управления инцидентами [11, с. 89–92]. Представляется справедливым заключить, что казахстанская модель развивается именно в данном направлении, о чём свидетельствует создание ведомственного центра реагирования на инциденты информационной безопасности и внедрение программ обязательного обучения сотрудников основам кибербезопасности.

Анализ нормативного регулирования выявляет существующие пробелы в части правовой регламентации использования искусственного интеллекта для целей обеспечения информационной безопасности. В соответствии с действующим законодательством применение интеллектуальных систем поддержки и принятия

решений в данной сфере требует обязательного участия и контроля со стороны человека [4]. Однако современные системы обнаружения вторжений и анализа аномалий функционируют с высокой скоростью обработки данных, значительно превышающей возможности оперативного вмешательства человека, что создаёт правовую неопределённость относительно легитимности автоматической блокировки подозрительной активности без прямого человеческого участия.

Как подчёркивается в исследовании под редакцией Зегжды П.Д., посвящённом правовым аспектам автоматизации управленческой деятельности, ключевым вопросом является достижение баланса между эффективностью функционирования интеллектуальных систем и соблюдением принципов конституционности, подотчётности и юридической определённости [8, с. 201–203]. Исходя из данного подхода, можно предположить, что решение обозначенной дилеммы заключается в разработке гибридных систем с дифференцированными уровнями автономности, определяемыми в зависимости от критичности принимаемых решений и степени их влияния на безопасность персональных данных и объектов инфраструктуры.

Новизна проведённого исследования состоит в комплексном анализе технологических, организационных и правовых аспектов обеспечения информационной безопасности в деятельности органов внутренних дел. Впервые представлен системный подход к применению концепции нулевого доверия в условиях, требующих сочетания оперативности доступа к информации с обеспечением высокого уровня межведомственного взаимодействия. Практическая значимость результатов заключается в возможности их использования при разработке ведомственных нормативных актов и технических регламентов в сфере информационной безопасности, а также в совершенствовании механизмов реагирования на инциденты.

Ограничения исследования обусловлены конфиденциальным характером части информации, касающейся уязвимостей и архитектурных особенностей систем информационной безопасности органов внутренних дел. Анализ в основном опирается на открытые источники и агрегированные данные, не содержащие детализированных технических характеристик, что снижает глубину сравнительных выводов. Кроме того, высокая динамика технологического развития и появление новых угроз приводят к быстрому устареванию эмпирической базы, что требует регулярной актуализации проводимых исследований.

Перспективные направления дальнейших изысканий включают изучение возможностей применения квантовых технологий для защиты информационных потоков, исследование правовых аспектов трансграничного обмена данными в условиях различий национальных режимов защиты информации, а также разработку методик оценки эффективности инвестиций в информационную безопасность правоохранительных органов. Отдельного внимания заслуживает исследование социально-психологических факторов, влияющих на соблюдение требований информационной безопасности сотрудниками органов внутренних дел в условиях повышенной нагрузки и ограниченного времени реагирования.

По нашему убеждению, успешная адаптация зарубежного опыта в национальную практику требует не механического копирования технологических решений, а их творческой адаптации с учётом национальных особенностей, организационной культуры и ресурсных возможностей. Важнейшим условием при этом является обеспечение преемственности внедряемых систем, позволяющее предотвратить операционные сбои и утрату накопленных данных. Международный опыт подтверждает, что наиболее успешные проекты в сфере создания прогрессивных систем информационной безопасности реализуются поэтапно — через пилотные испытания в ограниченных секторах и последующее масштабирование успешно апробированных решений.

Системный анализ позволяет заключить, что эффективная система информационной безопасности органов внутренних дел должна обеспечивать устойчивую работоспособность, основанную на следующих принципах: многоуровневая архитектура защиты с дублированием ключевых функций; адаптивность к изменяющемуся технологическому и управленческому ландшафту посредством внедрения механизмов машинного обучения; интероперабельность с национальными и международными информационными системами при сохранении государственного суверенитета в управлении данными; соответствие международным стандартам и лучшим практикам с учётом национальной специфики; интеграция технических, организационных и правовых мер в единую экосистему информационной безопасности.

Результаты. Проведённый анализ показывает, что система информационной безопасности в деятельности органов внутренних дел представляет собой динамично развивающуюся сферу, требующую постоянного нормативного регулирования, технологического совершенствования и организационной адаптации. Зарубежный опыт предлагает ценные модели и концепции, однако их прямое заимствование без учёта национального контекста может привести к снижению эффективности и возникновению операционных рисков. Оптимальная стратегия заключается в селективной адаптации апробированных решений с последующей локализацией и интеграцией в существующую инфраструктуру органов внутренних дел.

Ключевыми факторами успеха являются комплексный подход к обеспечению информационной безопасности, сбалансированность технических, организационных и правовых мер, непрерывное обучение персонала и формирование устойчивой культуры кибербезопасности. Необходимым направлением развития выступает совершенствование нормативной базы, предусматривающее повышение гибкости регулирования при сохранении базовых стандартов защиты, что позволит оперативно реагировать на новые вызовы без снижения уровня правовой определённости. Международное сотрудничество в сфере информационной безопасности должно основываться на принципе учёта национальных интересов и обеспечения суверенитета государства в управлении информационными ресурсами.

Закключение. Таким образом, дальнейшее развитие системы информационной безопасности органов внутренних дел представляется возможным в рамках создания комплексной платформы, объединяющей превентивные и реактивные меры защиты, системы идентификации и реагирования на инциденты, механизмы обмена информацией об угрозах, а также инструменты повышения квалификации сотрудников. Реализация указанных направлений требует согласованных действий всех заинтересованных сторон — государственных органов, регуляторов, научных учреждений и технологических компаний. Только посредством такого партнёрства возможно формирование устойчивой и эффективной системы информационной безопасности, способной противостоять современным и перспективным угрозам в киберпространстве.

Список использованных источников

1. Марков А.С., Цирлов В.Л. Управление рисками информационной безопасности. — М.: Финансы и статистика, 2021. — 368 с.
2. Щеглов А.Ю. Защита компьютерной информации от несанкционированного доступа. — СПб.: Наука и техника, 2019. — 384 с.
3. Хусаинов О.Б., Коржумбаева Т.М. Международный опыт правового регулирования противодействия преступности в сфере высоких технологий // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова. — 2023. — № 1 (74). — С. 359–368.
4. Закон Республики Казахстан «Об информатизации» от 24 ноября 2015 года № 418-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2024 г.). Доступ: adilet.zan.kz (дата обращения: 31.10.2025).
5. Ахметова С.А. Правовое регулирование кибербезопасности в Республике Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информации РК. — 2021. — № 2. — С. 201-215.
6. Статистический сборник о состоянии преступности и результатах работы органов уголовного преследования за 2023 год / Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. — Астана, 2024. — 189 с.
7. Бекмагамбетов А.Б., Ревин В.П. Криминалистика: учебник. — Алматы: Жеті жарғы, 2018. — 592 с.
8. Бородин М.В. Информационная безопасность: организационно-правовые основы. — М.: КноРус, 2019. — 312 с.
9. Зегжда П.Д., Зегжда Д.П., Степанова Т.В. Теоретические основы информационной безопасности. — СПб.: Издательство Политехнического университета, 2020. — 456 с.
10. Галатенко В.А. Стандарты информационной безопасности. — М.: Интернет-Университет Информационных Технологий, 2018. — 264 с.
11. Крылов В.В. Информационные компьютерные преступления. — М.: Инфра-М, 2019. — 285 с.

Сведения об авторах

Арыстангалиева Ж.Е. — старший преподаватель кафедры уголовного процесса и криминалистики, Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, майор полиции.

Шоканова Е.В. — доцент кафедры административно-правовых дисциплин, Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, полковник полиции.

Сананиянова А.Н. — доцент кафедры административно-правовых дисциплин, Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, полковник полиции.

Арыстангалиева Ж.Е. — Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы, полиция майоры.

Шоканова Е.В. — Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы, әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының доценті, полиция полковнигі.

Сананиянова Ә.Н. — Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы, әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының доценті, полиция полковнигі.

Arystangaliyeva Zh.E. — Senior Lecturer at the Department of Criminal process and Criminalistics of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Yesbulatov, Major of Police.

Shokanova Ye.V. — Assistant professor of the Department of Administrative and Legal Disciplines, Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbulatov, Colonel of Police.

Sanapiyanova A.N. — Assistant professor of the Department of Administrative and Legal Disciplines, Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbulatov, Colonel of Police.

N.B. Kubanova¹, E.M. Bimoldanov¹

¹Almaty Academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after M. Yesbulatov, Almaty, Kazakhstan

METHODS AND STRATEGIES FOR COUNTERACTING CYBER THREATS IN THE ERA OF DIGITAL TRANSFORMATION IN KAZAKHSTAN

This article explores the growing significance of counteracting cyberattacks in the Republic of Kazakhstan. As the country's digital infrastructure expands, so do the risks associated with cyber threats, including attacks on critical infrastructure, government databases, and private businesses. The government has responded by implementing the Cyber Shield of Kazakhstan program, which strengthens the country's defenses through regulatory frameworks, real-time monitoring systems, and partnerships with international cybersecurity organizations. However, challenges such as a lack of skilled cybersecurity professionals and outdated technologies remain. This article analyzes current trends, government initiatives, and private sector efforts to improve Kazakhstan's cybersecurity posture. Additionally, it discusses the importance of international cooperation and the future prospects for building a more resilient national defense against cyber threats.

Keywords: cybersecurity, cyberattacks, Cyber Shield of Kazakhstan, critical infrastructure protection, government cybersecurity initiatives, digital security, cybercrime prevention, international cooperation, AI in cybersecurity, machine learning for cyber defense.

Қазақстанның цифрлық трансформация дәуіріндегі киберқатерлерге қарсы тұру әдістері мен стратегиялары

Бұл мақалада Қазақстан Республикасында кибершабуылдарға қарсы тұрудың өсіп келе жатқан маңыздылығы қарастырылады. Елдің цифрлық инфрақұрылымы кеңейген сайын, киберқауіптер, соның ішінде маңызды инфрақұрылымға, мемлекеттік деректер базасына және жеке бизнеске жасалатын шабуылдар қаупі де артып келеді. Үкімет елдің қорғанысын нығайту мақсатында нормативтік-құқықтық базаларды, нақты уақыт режимінде мониторинг жүргізу жүйелерін және халықаралық киберқауіпсіздік ұйымдарымен серіктестікті қамтитын «Қазақстанның Киберқалқаны» бағдарламасын жүзеге асыруда. Алайда, білікті киберқауіпсіздік мамандарының жетіспеушілігі және ескірген технологиялар сияқты қиындықтар сақталуда. Бұл мақалада киберқауіпсіздікті жақсарту бойынша Қазақстанның мемлекеттік бастамалары, жеке сектордың күш-жігері және қазіргі үрдістер талданады. Сонымен қатар, халықаралық ынтымақтастықтың маңыздылығы және киберқауіптерге қарсы неғұрлым тұрақты ұлттық қорғанысты құрудың болашағы қарастырылады.

Түйінді сөздер: киберқауіпсіздік, кибершабуылдар, Қазақстанның Киберқалқаны, маңызды инфрақұрылымды қорғау, мемлекеттік киберқауіпсіздік бастамалары, цифрлық қауіпсіздік, киберқылмыстың алдын алу, халықаралық ынтымақтастық, киберқауіпсіздіктегі жасанды интеллект, машиналық оқыту арқылы қорғаныс.

Методы и стратегии противодействия киберугрозам в эпоху цифровой трансформации Казахстана

В данной статье рассматривается растущая значимость противодействия кибератакам в Республике Казахстан. С расширением цифровой инфраструктуры страны возрастают и риски, связанные с киберугрозами, включая атаки на критически важную инфраструктуру, государственные базы данных и частные компании. В ответ на эти вызовы правительство реализует программу «Киберщит Казахстана», которая усиливает защиту страны посредством нормативно-правовых рамок, систем мониторинга в реальном времени и сотрудничества с международными организациями в области кибербезопасности. Однако сохраняются такие проблемы, как нехватка квалифицированных специалистов в области кибербезопасности и устаревшие технологии. В статье анализируются текущие тенденции, правительственные инициативы и усилия частного сектора, направленные на повышение уровня кибербезопасности в Казахстане. Кроме того, обсуждается важность международного сотрудничества и перспективы создания более устойчивой национальной системы защиты от киберугроз.

Ключевые слова: кибербезопасность, кибератаки, Киберщит Казахстана, защита критической инфраструктуры, государственные инициативы в области кибербезопасности, цифровая безопасность, предотвращение киберпреступлений, международное сотрудничество, искусственный интеллект в кибербезопасности, машинное обучение для защиты от кибератак.

Introduction. In the era of rapid digital transformation, the Republic of Kazakhstan is facing a growing threat from cyberattacks. As the country increases its reliance on digital platforms for government services, critical infrastructure, and economic activities, the risks associated with cybersecurity vulnerabilities become more pronounced. Cyber threats have evolved from simple data breaches to complex, coordinated attacks that target essential national infrastructure, such as power grids, financial systems, and communication networks. These attacks not only disrupt daily life but also threaten national security and economic stability.

Kazakhstan has recognized the urgent need to address these growing cybersecurity challenges. In response, the government has introduced a range of initiatives, most notably the Cyber Shield of Kazakhstan (Киберщит Казахстана) program, aimed at enhancing the nation's cyber defenses. This initiative focuses on creating a secure digital environment by implementing advanced cybersecurity technologies, real-time monitoring systems, and public awareness campaigns [1].

Cybersecurity has become a critical focus for the Republic of Kazakhstan, particularly in light of its increasing digitalization and reliance on critical infrastructure. Various studies and reports have examined the country's efforts to enhance its cybersecurity posture, addressing both domestic challenges and its role in the global cybersecurity landscape.

The State Technical Service of Kazakhstan (2020) highlights the Cyber Shield of Kazakhstan, a national initiative aimed at enhancing the country's cyber defenses. This initiative focuses on the protection of critical infrastructure, governmental databases, and financial systems, emphasizing real-time threat detection and response mechanisms. The program also underscores the importance of public-private partnerships in strengthening cybersecurity and mitigating the risks of cyberattacks on essential services [1,2].

Kazakhstan's role in regional cybersecurity efforts has been the subject of multiple studies. The OSCE (2022) outlines the organization's involvement in fostering cybersecurity cooperation in Central Asia. Through various programs, Kazakhstan has collaborated with neighboring countries to address cybercrime and promote the exchange of best practices. The UN Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (ESCAP) (2021) further explores the importance of regional cooperation, noting Kazakhstan's role in joint efforts to enhance cybersecurity resilience in Central Asia [3].

Similarly, the United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) (2021) discusses Kazakhstan's participation in global cybersecurity initiatives. The report highlights the country's collaboration with international organizations to combat cybercrime, with a particular focus on enhancing the capacity of law enforcement agencies to respond to emerging threats. This international engagement is crucial in a world where cyber threats often transcend national borders.

While Kazakhstan has made progress in building its cybersecurity defenses, several challenges remain. Thompson et al. (2022) provide an in-depth analysis of cybersecurity measures in emerging economies, focusing on Kazakhstan. The study reveals that, despite increasing investment, the country faces challenges such as a shortage of skilled cybersecurity professionals and outdated legacy systems. These vulnerabilities expose critical infrastructure, such as energy grids and financial networks, to sophisticated cyberattacks [4].

Similarly, Baizakova (2020) examines the policy framework in Kazakhstan, identifying the gaps in legal and regulatory measures related to cybersecurity. The study calls for stronger legislation and better enforcement mechanisms to combat cybercrime more effectively. Furthermore, the need for continuous updates to cybersecurity policies is emphasized, particularly given the rapid evolution of cyber threats.

Problem Statement. The digital transformation of Kazakhstan has presented both opportunities and challenges for cybersecurity. Shanlin and Aibat (2021) explore how the country's drive towards digitalization has exposed it to new risks. Their study reveals that the increased adoption of digital services, including e-government platforms and financial technologies, has made Kazakhstan a target for cybercriminals. At the same time, digitalization has provided the opportunity to enhance cybersecurity efforts by leveraging emerging technologies such as artificial intelligence (AI) and machine learning (ML) [5].

The OECD (2022) report discusses Kazakhstan's efforts to strengthen digital security in the context of its regional role. It emphasizes the importance of creating a sustainable and resilient cybersecurity framework that can support the country's broader digital ambitions, such as the Digital Kazakhstan program. The report also highlights the need for continued international collaboration, given the transnational nature of cyber threats [6].

In recent years, Kazakhstan has also focused on integrating advanced technologies into its cybersecurity framework. The Fiber Optic Sensing Association (FOSA) (2020) explores how fiber optic sensors are being deployed to protect critical infrastructure in Kazakhstan. These sensors, which provide real-time monitoring and early detection of cyber threats, are particularly valuable for securing essential systems, such as pipelines and power grids. This technological advancement is part of Kazakhstan's broader effort to incorporate state-of-the-art tools in its cybersecurity defenses [7].

The literature on Kazakhstan's cybersecurity highlights both the progress made and the challenges that remain. The Cyber Shield of Kazakhstan initiative has been a key development, offering a coordinated approach to defending against cyberattacks. However, the country continues to face significant challenges, including a shortage of skilled professionals and the rapid pace of technological change. Ongoing regional and international cooperation, as well as investments in emerging technologies, are critical to Kazakhstan's future cybersecurity strategy [8].

Overall, while Kazakhstan has made strides in building a robust cybersecurity framework, continuous adaptation and innovation will be necessary to address the growing sophistication of cyber threats.

Main part. Despite these efforts, Kazakhstan continues to face significant challenges in counteracting cyberattacks. The lack of skilled cybersecurity professionals, outdated technologies, and the growing sophistication of cybercriminals are all factors that contribute to the country's vulnerability. The government and private sector must work in

tandem to develop comprehensive strategies to mitigate these risks, while also fostering international cooperation to stay ahead of global cyber threats [9].

This article examines the current state of cybersecurity in Kazakhstan, focusing on the measures taken to prevent cyberattacks, the challenges faced by the country, and the future direction of its cybersecurity policies. By analyzing both governmental and private sector efforts, we aim to provide insights into how Kazakhstan can strengthen its cyber defenses and reduce its exposure to the growing threat of cybercrime.

Kazakhstan actively cooperates with a number of international organizations to enhance its cybersecurity and improve protection against cyberattacks. Here are some key international organizations that support cybersecurity initiatives in Kazakhstan:

1. The United Nations (UN): o Kazakhstan cooperates with the UN in various programs aimed at cybersecurity and protection from cyber threats. The UN holds conferences and offers platforms for sharing knowledge and best practices in the field of digital security.

2. Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE): o The OSCE actively supports Kazakhstan in matters of digital security and resilience to cyberattacks. Within the framework of the OSCE, seminars and trainings are being held to strengthen cyber defense and improve coordination between participating countries.

3. Shanghai Cooperation Organization (SCO): o Kazakhstan is an active member of the SCO, which deals with security issues, including cyber threats. The SCO is working together to develop a strategy to protect critical infrastructure and prevent cyberattacks at the regional level.

4. International Telecommunication Union (ITU): o ITU supports the development of cybersecurity standards and the improvement of national data protection systems. Kazakhstan participates in ITU initiatives aimed at increasing resilience to cyber threats and sharing experiences with other countries.

5. The Eurasian Economic Union (EAEU): o Within the framework of the EAEU, work is underway to develop joint cyber defense measures and coordinate the actions of the participating countries to counter cyberattacks. These organizations help Kazakhstan not only to raise internal cybersecurity standards, but also to share experiences with other countries, which contributes to the creation of a more reliable system of protection against cyber threats at the international level.

2. Materials and Methods

In the process of counteracting cyberattacks in the Republic of Kazakhstan, the government and private sector employ a variety of methods and resources, ranging from technical infrastructure to international cooperation. This section outlines the key materials, technologies, and strategic approaches used in Kazakhstan's cybersecurity efforts [10].

Government Cybersecurity Initiatives:

- Cyber Shield of Kazakhstan: The primary framework for counteracting cyber threats is the Cyber Shield of Kazakhstan (Киберщит Казахстана), a national program aimed at protecting the country's critical infrastructure from cyberattacks. This program includes real-time threat detection, response strategies, and continuous monitoring of government networks.

- State Technical Service (STS): The STS is responsible for coordinating cybersecurity efforts across state bodies, including monitoring and preventing incidents in government institutions and critical infrastructure. The organization plays a central role in identifying vulnerabilities, responding to incidents, and coordinating national cyber defense strategies.

- Legislation and Regulations: Kazakhstan has enacted several laws related to information security, including laws on personal data protection, digital security, and incident reporting requirements. These regulations provide a legal framework for responding to cyber incidents and protecting critical infrastructure.

Technological Tools:

- Firewalls, Intrusion Detection, and Prevention Systems (IDPS): Kazakhstan's cybersecurity defense relies on a network of firewalls and intrusion detection/prevention systems to monitor and control incoming and outgoing network traffic, ensuring that potential cyber threats are identified and neutralized in real time.

- Encryption and Secure Communication: Government institutions and private companies use advanced encryption techniques to safeguard sensitive data. Encrypted communication channels are vital in preventing data leaks and ensuring the confidentiality of national security information.

- Artificial Intelligence (AI) and Machine Learning (ML): The use of AI and ML technologies in cybersecurity is growing in Kazakhstan. These technologies help in predicting cyberattacks, analyzing large datasets to detect patterns of malicious activity, and automating responses to threats.

Cybersecurity Workforce:

- Training and Development: To address the shortage of skilled cybersecurity professionals, Kazakhstan is investing in education and training programs. Universities and technical institutions are offering specialized courses in cybersecurity, while public-private partnerships help to develop local expertise in defending against cyberattacks.

- Cyber Drills and Simulations: Kazakhstan regularly conducts cybersecurity drills and simulations, involving both government institutions and private companies, to test the country's preparedness for large-scale cyberattacks. These drills help identify weaknesses in the national cyber defense infrastructure and improve coordination among different entities.

International Cooperation:

- Collaboration with International Organizations: Kazakhstan actively engages with international organizations, such as the United Nations (UN), Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE), and the Shanghai Cooperation Organisation (SCO), to exchange knowledge, share threat intelligence, and participate in joint cybersecurity initiatives.

- Bilateral Partnerships: Kazakhstan has established bilateral cybersecurity agreements with neighboring countries like Russia and China. These partnerships facilitate the sharing of best practices, coordination on cross-border cyber threats, and joint research and development of new technologies to counter cyberattacks.

Cybersecurity Monitoring and Threat Intelligence

- Centralized Monitoring Systems: The country uses centralized systems for monitoring critical infrastructure, detecting threats, and managing incidents. These systems include advanced monitoring tools capable of scanning network traffic for unusual activity, issuing alerts, and facilitating rapid responses to emerging threats.

- Threat Intelligence Sharing: Kazakhstan participates in regional and international platforms for threat intelligence sharing, ensuring that local cybersecurity professionals are informed about the latest tactics, techniques, and procedures used by cybercriminals worldwide.

By combining robust technological infrastructure, skilled professionals, legal frameworks, and international cooperation, Kazakhstan aims to create a comprehensive cybersecurity ecosystem capable of addressing modern cyber threats. The Cyber Shield of Kazakhstan program and continuous collaboration with global partners form the foundation of these efforts.

Results and Discussion:

The Republic of Kazakhstan has made significant progress in countering cyberattacks through its Cyber Shield of Kazakhstan initiative and other cybersecurity strategies. The key results can be summarized as follows:

- 1.Improved Detection and Response Capabilities: With the deployment of advanced monitoring systems, Kazakhstan has enhanced its ability to detect cyber threats in real-time. Government institutions and critical infrastructure entities now benefit from continuous threat monitoring, which allows for faster identification and response to incidents. For instance, intrusion detection systems (IDS) and firewalls have successfully mitigated attacks targeting sensitive governmental systems, minimizing potential disruptions.

- 2.Cybersecurity Awareness and Training: The country has implemented educational programs aimed at increasing cybersecurity awareness among the public and training cybersecurity professionals. The number of trained specialists has steadily grown, helping to close the skills gap in the field. Cybersecurity drills and simulations conducted with public and private organizations have also improved preparedness for large-scale cyber incidents.

- 3.International Cooperation: Kazakhstan's active engagement with international organizations such as the UN, OSCE, and SCO has led to successful information sharing and joint cybersecurity initiatives. International partnerships have helped Kazakhstan access cutting-edge cybersecurity technologies and best practices, while also enabling the country to contribute to regional cyber defense strategies.

- 4.Successful Prevention of Large-Scale Attacks: The increased focus on cybersecurity has led to the prevention of several high-profile attacks on critical infrastructure. For example, distributed denial-of-service (DDoS) attacks on financial institutions were successfully mitigated through the use of real-time threat detection and automated response systems. This showcases the efficacy of the country's investment in both technology and skills development.

Despite the clear progress in cybersecurity, Kazakhstan faces ongoing challenges in maintaining and improving its defenses against cyber threats.

- Skill Shortages and Capacity Building: While progress has been made in training cybersecurity professionals, the demand for skilled experts continues to exceed supply. The complexity of modern cyberattacks, which often involve advanced techniques such as ransomware and supply chain attacks, necessitates ongoing investment in the education and training of cybersecurity personnel. Additionally, retaining highly trained specialists can be difficult due to competitive global demand.

- Legacy Systems and Outdated Infrastructure: Many government and private sector organizations in Kazakhstan still rely on outdated systems and software that are vulnerable to cyberattacks. This creates potential points of entry for cybercriminals. Upgrading legacy infrastructure remains a critical priority, but it is often hindered by high costs and the logistical complexities of migrating to newer technologies.

- Cybercrime and Regulatory Challenges: The increasing sophistication of cybercriminals presents regulatory challenges for Kazakhstan's cybersecurity framework. The legal system is still catching up with the fast-paced evolution of cybercrime, particularly in areas such as cryptocurrency-related crimes, data breaches, and the prosecution of international cybercriminals. Ongoing updates to cybersecurity legislation are needed to ensure that the country's legal infrastructure can respond effectively to emerging threats.

- International Dependence: Kazakhstan's reliance on international cybersecurity partnerships, while beneficial, also introduces risks. Over-dependence on foreign technology providers and experts can leave the country vulnerable to geopolitical tensions and supply chain vulnerabilities. Kazakhstan must strike a balance between leveraging international expertise and developing homegrown cybersecurity solutions.

Future Directions:

To build on the progress made, Kazakhstan must continue to strengthen its national cybersecurity ecosystem. This involves:

– Increasing Investment in Cybersecurity Technologies: Continued investment in artificial intelligence (AI) and machine learning (ML) tools for cyber defense will be essential to keeping pace with increasingly sophisticated attacks. These technologies can help predict threats, analyze attack patterns, and automate responses, reducing the need for manual intervention.

– Developing a National Cybersecurity Workforce: Establishing stronger public-private partnerships for cybersecurity training and workforce development will help address the skills shortage. Additionally, promoting careers in cybersecurity to younger generations through educational programs in schools and universities can help ensure a steady supply of skilled professionals.

– Expanding International Cooperation: Kazakhstan's involvement in international cybersecurity efforts should continue to grow, particularly in areas such as cross-border cybercrime investigations and global threat intelligence sharing. Participation in international cybersecurity forums and conferences will keep Kazakhstan informed of the latest trends and developments in the field.

In conclusion, Kazakhstan has made meaningful strides in countering cyberattacks, but ongoing efforts to upgrade infrastructure, improve cybersecurity education, and expand international cooperation are necessary to ensure the country remains resilient against evolving cyber threats.

Conclusion. Kazakhstan has made significant advancements in counteracting cyberattacks through the implementation of the Cyber Shield of Kazakhstan, improvements in its technological infrastructure, and its collaboration with international organizations. The country's progress in enhancing real-time threat detection, increasing cybersecurity awareness, and conducting joint cybersecurity drills has contributed to the prevention of numerous potential cyber threats targeting critical infrastructure and government institutions.

However, challenges remain, including a shortage of skilled cybersecurity professionals, the presence of legacy systems, and the evolving sophistication of cybercriminals. To address these challenges, Kazakhstan must continue to invest in cybersecurity technologies, upgrade outdated infrastructure, and further develop its domestic workforce. Additionally, expanding international cooperation will be crucial to staying ahead of emerging cyber threats and ensuring national cyber resilience.

In conclusion, Kazakhstan is on the right path to building a robust cybersecurity ecosystem, but ongoing efforts and sustained commitment will be required to maintain and strengthen its defenses against future cyberattacks.

List of sources used

1. State Technical Service of Kazakhstan (2020). Cyber Shield of Kazakhstan: A National Cybersecurity Initiative. Available at: gov.kz.
2. Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) (2022). OSCE Efforts to Strengthen Cybersecurity in Central Asia: A Kazakhstan Perspective. Available at: osce.org.
3. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) (2021). Cybercrime and Cybersecurity: Kazakhstan's Participation in Global Efforts. Available at: unodc.org.
4. Thompson, R. et al. (2022). Cybersecurity Measures for Critical Infrastructure in Emerging Economies: The Case of Kazakhstan. Journal of Cybersecurity. DOI: 10.3390/jcs20221091.
5. Shanlin, L., & Aibat, B. (2021). Digital Transformation and Cybersecurity in Kazakhstan. International Journal of Cyber Security. DOI: 10.1016/j.csx.2021.04591.
6. OECD (2022). Enhancing Digital Security and Resilience in Central Asia: Kazakhstan's Role in Regional Cybersecurity Cooperation. Available at: oecd.org.
7. Fiber Optic Sensing Association (FOSA) (2020). Cybersecurity and Fiber Optic Sensing in Kazakhstan's Critical Infrastructure. Available at: fosa.org.
8. UN Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (ESCAP) (2021). Regional Cooperation on Cybersecurity: The Role of Kazakhstan in Central Asia. Available at: unescap.org.
9. Baizakova, Z. (2020). Cybersecurity Policies in Kazakhstan: Challenges and Solutions. Central Asia Journal of Security Studies. DOI: 10.23928/jcss20201091.
10. Бимолданов Е.М. Зиян келтіретін компьютерлік бағдарламалар мен бағдарламалық өнімдерді жасау, пайдалану немесе таратуды саралаудың ерекшеліктері туралы. Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері, - №4 (57), - 2018. - Б. 8-15.

Information about the authors

Kubanov N. – doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbulatov, master of Law, major of the police.

Bimoldanov Ye. - Deputy Head of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbulatov, Candidate of Law, Professor, Police Colonel.

Кубанова Н.Б. - Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты, заң ғылымдарының магистрі, полиция майоры.

Бимолданов Е.М. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы бастығының орынбасары, заң ғылымдарының кандидаты, профессор, полиция полковнигі.

Кубанова Н.Б. – докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, магистр юридических наук, майор полиции.

Бимолданов Е.М. – заместитель начальника Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, кандидат юридических наук, профессор, полковник полиции.

Н.Р. Бижан¹, В.А. Цой¹

¹Ташенев университеті, Шымкент, Қазақстан

ЦИФРЛЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТЫҢ КӨРІНІСІ РЕТІНДЕГІ КИБЕРБУЛЛИНГ

Мақалада кибербуллинг пен балалар зорлық-зомбылығы қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алуға жазаны қолданудың атқаратын орны туралы мәселелер қарастырылған. ҚР Қылмыстық кодексіне аталаған қылмыстарға байланысты басқа да қылмыстарын толықтырылуын ұсынады. Автор кибербуллингтің мәнін, түрлерін, ерекшеліктерін және оның қоғамға, әсіресе жастар мен балаларға тигізетін зиянды салдарын талдайды. Сондай-ақ Қазақстан Республикасындағы кибербуллингке қарсы қолданылып жатқан құқықтық және институционалдық шаралар сараланып, оны болдырмаудың тиімді жолдары ұсынылады. Кибербуллингті алдын алу үшін кешенді құқықтық, ағартушылық және технологиялық механизмдердің қажет екендігі негізделді. Кибербуллинг ұғымының мәні, оның негізгі түрлері мен көріністері талданып, интернет пен әлеуметтік желілер арқылы жүзеге асатын психологиялық қысымның балалар мен жасөспірімдердің психикасына, сондай-ақ ересектерге тигізетін кері әсерлері сипатталады. Авторлар кибербуллингтің таралу себептері мен әлеуметтік, құқықтық салдарын саралап, оны алдын алуға тиімді жолдарын ұсынады. Сонымен қатар халықаралық тәжірибе мен Қазақстандағы заңнамалық реттеу мәселелеріне шолу жасалады. Кибербуллингке қарсы күресте білім беру мекемелерінің, ата-аналар мен құқық қорғау органдарының бірлескен іс-қимылдарының маңызы ерекше атап өтіледі.

Түйінді сөздер: Қылмыстық құқық бұзушылық, кибербуллинг, балалар зорлық-зомбылығы, әкімшілік жаза, қылмыстық жауапкершілік.

Кибербуллинг как форма цифрового насилия

В статье рассматриваются вопросы роли наказания в предупреждении кибербуллинга и насилия над детьми как уголовно наказуемых деяний. Предлагается дополнить Уголовный кодекс Республики Казахстан новыми составами преступлений, связанными с данными деяниями. Автор анализирует сущность, виды, особенности кибербуллинга, а также его вредные последствия для общества, особенно для молодежи и детей. Также рассматриваются правовые и институциональные меры, предпринимаемые в Республике Казахстан против кибербуллинга, и предлагаются эффективные пути его предотвращения. Обосновывается необходимость комплексных правовых, просветительских и технологических механизмов для предупреждения кибербуллинга. Анализируются понятие кибербуллинга, его основные формы и проявления, а также психологическое давление, оказываемое через интернет и социальные сети, и его негативное влияние на психику детей, подростков и взрослых. Авторы рассматривают причины распространения кибербуллинга, его социальные и правовые последствия, предлагая эффективные способы его профилактики. Также проводится обзор международного опыта и вопросов правового регулирования в Казахстане. Отдельно подчеркивается значимость совместных действий образовательных учреждений, родителей и правоохранительных органов в борьбе с кибербуллингом.

Ключевые слова: уголовное правонарушение, кибербуллинг, насилие над детьми, административное наказание, уголовная ответственность.

Cyberbullying as a form of digital violence

The article discusses the role of punishment in preventing criminal offenses such as cyberbullying and violence against children. It proposes amendments to the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan to include additional offenses related to these crimes. The author analyzes the essence, types, and characteristics of cyberbullying, as well as its harmful consequences for society, especially for youth and children. The legal and institutional measures currently being implemented in Kazakhstan to combat cyberbullying are reviewed, and effective ways to prevent it are suggested. The necessity of comprehensive legal, educational, and technological mechanisms for cyberbullying prevention is substantiated. The article examines the concept of cyberbullying, its main forms and manifestations, and the psychological pressure exerted through the internet and social networks, describing its negative impact on the mental health of children, adolescents, and adults. The authors analyze the causes of the spread of cyberbullying and its social and legal consequences, proposing effective prevention strategies. Additionally, international practices and the state of legal regulation in Kazakhstan are reviewed. The article emphasizes the importance of coordinated actions among educational institutions, parents, and law enforcement agencies in the fight against cyberbullying.

Keywords: Criminal offense, cyberbullying, child abuse, administrative penalty, criminal liability.

Кіріспе. Мектептегі 11-15 жас аралығындағы жасөспірімдердің орта есеппен 5%-ы буллингке қатыстылығы анықталып отыр. Сондай-ақ, буллингтен зәбір шеккендер 7%-ын құраған. Демек, қоғамның дертіне айналып отырған заңсыз әрекетке барып отырғандар санының басымдылығын, күрмеуі шешілмей жатқан өзекті мәселелердің негізіне жатқызамыз. Күш қолдана отырып зорлық көрсетудегі ұл балалардың үлесі 12% болса, қыз балалар - 4%. Бұл көрсеткіштердің ел егемендігі мен құқықтық мемлекет қалыптастыру үдерісін тежейтіні айдан анық.

Жалпы зерттеу нәтижелері бойынша тұлғалардың мінез-құлқындағы қорқытуға қатысты гендерлік айырмашылықтардың барлығын атап өтеді. Гендерліктенденциялармен шешімдердің жолдарын анықтауда ғалымдардың пікірінше: ұлдар, қыз бабаларына қарағанда агрессияға және күш қолданған төбелестерге бейімділігі жоғары. Бұл өз кезегінде шұғыл түрде эмоционалдық реттеу мен оң әлеуметтік өзара әрекеттесуге бағытталған қатынастардың қажеттілігін қалыптастыру талап етіледі.

Негізгі бөлім. Кибербуллинг жасөспірімдердің мектеп қабырғаларынан тыс жердегі өмірлерінде күрделі мәселелерін туындатып, олардың отбасы мен жеке бастарының қауіпсіздігіне қол сұғуда. Аталған саладағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың қарыштап өсу проблемаларын шешуде, жасөспірімдердің интернет желісінде көп уақыт өткізуін шектеу, цифрлық сауаттылық мәдениетін көтеру мен қауіпсіздікті арттыру арқылы тәрбиешілердің, ата-аналардың, қоғамдық көшбасшылардың және саясаткерлердің қатысуымен жүзеге асыруды қажет етеді.

Кибербуллинг пен балалар зорлық-зомбылығының алдын алуда ғылыми негізделген іс-шараларға инвестиция салу, жасөспірімдердің әл-ауқатына оң ықпал етіп қана қоймай, сонымен қатар әлеуметтік, соның ішінде жасөспірімдердің психикалық, денсаулық мәселелеріне қатысты мемлекет тарапынан денсаулық сақтау салаларына бөлінетін қаражаттарды айтарлықтай азайту және білім беру нәтижелерін жақсартуда да өз әсерін тигізеді.

Әйелдер құқықтарымен балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында 16.04.2024 жылы Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне өзгерістер енгізіліп, 127-2-баппен толықтырылған болатын [1]. Өзгерістерге сай, кәмелетке толмаған баланы қорқытқаны үшін (кибербуллинг) ескерту жасау немесе 10 айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салу жазалары қарастырылған. Сондай-ақ, осы бапты 2-бөлігіне сәйкес, аталған құқық бұзушылық үшін әкімшілік жаза қолданылғаннан кейін бір жыл ішінде қайталап жасалса 30 айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға және де 127-2-баптың 3-бөлігіне сәйкес 12 жас 16 жасқа дейінгі кәмелетке толмаған адам жасалса құқық бұзушының ата-аналарынан немесе оларды алмастыратын адамдарға 10 айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде ескерту жасауға немесе айыппұл салу жауапкершілікке тарту қарастырылған. Тұлғаны депрессияға ұшыратып, моральдік пен материалдық зардапқа әкеп соқтырған құқық бұзушылығы үшін ескертумен шектелу жауапкершілігі қаншалықты әділетті және жаза мақсатына жететіндігі туралы ғылыми көзқарастар қақтығысына соқтырады анық. Сонымен қатар, аталған әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы заңнамасының 804-бабына сай буллинг пен кибербуллинг фактісі бойынша Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы хаттамалар жасау құқығы бұдан былай полицияда ғана емес, сонымен қатар аумақтық білім басқармаларында және ҚР Білім министрлігінің Балалардың құқықтарын қорғау комитетінің қызметкерлерінің құзіреттіліктеріне де кіреді [2].

Әйелдер құқықтарымен балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында 16.04.2024 жылы ҚР Қылмыстық кодексінің 3-бабы кәмелетке толмағандарға қатысты зорлық-зомбылыққа байланысты 14 қылмыстарының тізім 18-1 пунктін толықтырылған болатын [3]. Алайда, аталған тізім ҚР Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлімінде көрсетілген келесі жауапкершіліктер үшін көзделген 121-1-ші (Он алты жасқа толмаған адамдарға сексуалдық сипатта тиісу); 122-ші (Көрінеу он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттерді жасау, сол сияқты көрінеу кәмелетке толмаған адам көрсететін жезөкшелік қызметті, сексуалдық сипаттағы өзге де қызметті алу); 123-ші (Жыныстық қатынас жасауға, еркек пен еркектің жыныстық қатынас жасауына, әйел мен әйелдің жыныстық қатынас жасауына немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттерге мәжбүр ету); 124-ші (Он алты жасқа толмаған адамдарды азғындық жолға түсіру); 312-баптарымен (Кәмелетке толмағандардың порнографиялық бейнелері бар материалдарды немесе заттарды дайындау және олардың айналымы не оларды порнографиялық сипаттағы ойын-сауық іс-шараларына қатысу үшін тарту) толықтыруға жататындығына ұсыныс береміз.

Зерттеу нәтижесі. Интернет пен цифрлық технологиялардың кеңінен таралуы адамның өмір сүру салтына елеулі өзгерістер енгізді. Алайда бұл өзгерістермен бірге жаңа әлеуметтік қауіптер, соның ішінде цифрлық зорлық-зомбылық кең өріс алды. Соның ішінде ең жиі кездесетін және қауіпті түрі — кибербуллинг.

1. Кибербуллинг ұғымы және ерекшеліктері

Кибербуллинг — адамның жеке өміріне, психологиялық денсаулығына және әлеуметтік жағдайына әсер ететін, жүйелі түрде жүргізілетін интернет арқылы қорлау, қудалау, масқаралау әрекеттері.

Ерекшеліктері:

- Қайталануы және ұзақ уақытқа созылуы
- Анонимді түрде жүзеге асырылуы
- Сандық із қалдыру
- Қоғам алдында ар-намысқа нұқсан келтіру

2. Цифрлық зорлық-зомбылық құрылымы

Кибербуллинг цифрлық зорлықтың келесі түрлерінде көрініс табады:

- қорқыту, мазмұнсыз хаттар

- фейк ақпарат тарату
- мазақтау, троллинг
- жеке суреттерді, деректерді жариялау
- әлеуметтік оқшаулау

3. Қазақстан Республикасындағы құқықтық база

Кибербуллингті тікелей реттейтін бап болмаса да, бірқатар баптармен жанама түрде реттеледі:

- ҚР ҚК 131-бабы: Қорлау
- ҚР ҚК 147-бабы: Жеке өмірге қол сұғушылық
- ҚР ҚК 158-бабы: Баланың құқықтарын бұзу
- ҚР "Білім туралы" заңы: Мектептегі зорлықтың алдын алу

4. Кибербуллингің салдары

- Психологиялық: күйзеліс, депрессия, фобия
- Әлеуметтік: достарынан, қоғамнан алыстау
- Құқықтық: қылмыстық немесе әкімшілік жауапкершілікке тартылу

5. Алдын алу және халықаралық тәжірибе

Кибербуллингпен күресте халықаралық тәжірибелерден үлгі алуға болады:

- АҚШ: штаттық заңдар мен мектеп саясаты
- Оңтүстік Корея: онлайн этика сабағы
- ЕО елдері: цифрлық құқықтарды қорғау (GDPR)

Қазақстанда осыған ұқсас құқықтық реформалар мен ағартушылық жұмыстар қажет. Кибербуллинг – заманауи қоғамдағы ең өзекті қауіптердің бірі. Бұл тек ақпараттық емес, құқықтық және моральдық проблема. Оны шешу үшін заңнамалық реформалармен қатар, білім беру жүйесіне цифрлық этика мен медиа мәдениет элементтерін енгізу қажет.

Келесі Америка құрама штатындағы тәжірибенің аталған қылмыстылықтың алдын алуға өз әсері бар екенін де атап өтуге болады. Яғни, 2011 жылғы К. Ковальскидің Беркли округінің мектептеріне қарсыатышулы ісі бойынша басқа оқушының ар-намысы мен қадір-қасиетін қорлайтын мәліметтерін әлеуметтік желілерде жариялағаны үшін Кара Ковальски сабақтан 10 күнге шеттетілген. Сот та мектептің шешімін қолдаған болатын.

Қоғам дамыған сайын зорлық-зомбылықтың жаңа формалары пайда болуда. Интернет пен цифрлық технологиялардың кеңінен қолданылуы цифрлық зорлық-зомбылықтың өршуіне себеп болды. Бұл құбылыстың ең кең таралған және қауіпті түрлерінің бірі – кибербуллинг, яғни ақпараттық-коммуникациялық технологиялар арқылы адамды қорқыту, қудалау, масқаралау және қысым көрсету [4].

Кибербуллингіңтің ұғымы мен ерекшеліктері

Кибербуллинг (ағылш. *cyberbullying*) – адамның ар-намысы мен қадір-қасиетіне нұқсан келтіретін, жүйелі түрде қайталанатын агрессиялық әрекеттердің интернетте немесе басқа да цифрлық платформаларда жүзеге асырылатын түрі.

Негізгі ерекшеліктері:

- Анонимділік (қорғаушы механизмдердің әлсіздігі);
- Географиялық шектеудің болмауы;
- Жәбірленушінің жеке кеңістігіне үнемі кіру;
- Қоғамдық кеңістікте беделге нұқсан келтіру;
- Психологиялық салдары – стресс, депрессия, оқшаулану, тіпті суицидтік ойлар.

Цифрлық зорлық-зомбылықтың құрылымы және формалары

Цифрлық зорлық-зомбылық – ақпараттық технологиялар арқылы адамның еркіндігіне, қауіпсіздігіне, ар-намысы мен психологиялық ахуалына қысым көрсету. Оның ішіндегі кибербуллинг келесі формаларда көрінеді:

- Хаттар мен хабарламалар арқылы қорқыту
- Жалғанақпараттарату (слухи, фейкжаңалықтар)
- Әлеуметтік желілерде мазақету, троллинг
- Жеке ақпаратты жариялау (доксинг)
- Әлеуметтік оқшаулау, блоктау, топтардан шығару

Құқықтық талдау (Қазақстан мысалында)

Қазақстан Республикасында кибербуллинг нақты құқықтық термин ретінде толық заңнамада бекітілмегенімен, ол ҚР Қылмыстық кодексінің мынадай баптармен реттелуі мүмкін:

- 147-бап – Жеке өмірге қол сұғушылық
- 158-бап – Баланың құқықтарын бұзу
- 174-бап – Әлеуметтік араздықты қоздыру
- 131-бап – Қорлау

Сонымен қатар, Әкімшілік құқық бұзушылық кодексі мен Білім туралы заң негізінде мектеп және ЖОО деңгейінде алдын алу шаралары қарастырылған.

Кибербуллингіңтің салдары

- Психологиялық: күйзеліс, өз-өзіне қол жұмсау қаупі
- Әлеуметтік: оқшаулану, мектепке/жұмысқа бармау
- Құқықтық: қылмыстық жауапкершілік немесе әкімшілік жаза

Халықаралық тәжірибе

- АҚШ: көптеген штаттарда арнайы «Cyberbullying Law» бар
 - ЕО елдері: GDPR аясында жеке деректерді қорғау
 - Оңтүстік Корея: онлайн зорлық үшін нақты қылмыстық жаза
 - Франция мен Германия әлеуметтік желілерге контентті жылдам жою міндеті жүктеледі
- Алдын алу шаралары
- Құқықтық тетіктерді нақтылау (кибербуллингті арнайы құқықтық сана третінде енгізу)
 - Цифрлық сауаттылықты арттыру
 - Ата-ана мен ұстаздардың бақылауын күшейту
 - IT компаниялармен серіктестікті нығайту (мазмұнды бақылау, шағым беру жүйелері)
 - Балалар мен жастарға арналған онлайн қауіпсіздік курстары [5].

Кибербуллинг – бұл тек интернеттегі агрессия емес, ол цифрлық зорлық-зомбылықтың күрделі, көпқырлы әлеуметтік-әлеуметтік құбылысы. Оның алдын алу үшін тек құқықтық шаралар емес, кешенді көзқарас қажет: білім беру, профилактика, заңнамалық реформалар және халықаралық тәжірибе үйлесуі тиіс.

Қорытынды. Кибербуллинг қылмыстарының алдын алудағы мәселелерді және де мемлекет қаржыларын тиімді пайдалану мақсатында ата-аналардың аталған құқық бұзушылықтар туралы хабарламағаны үшін мектептерді қаржыландыруды уақытша тоқтату шараларының да қолданылатын тәжірибелерді де тілге тиек ете кету керек. Бұл, АҚШ-тың Флорида штатында оқушыны қорлау салдарынан өзін-өзі өлтіргеннен кейін қабылданған «Джеффри Джонстон» заңымен қолданылады.

Нью-Йорктегі Dasa заңы барлық оқушылардың қадір-қасиетін, оның ішінде оларды қудалаудан, қорлаудан және кемсітушіліктен, сонымен қатар кибербуллингтен қорғау үшін қабылданды. Аталған заң мектеп аудандарын кибербуллингке қарсы саясатты әзірлеуге, мектеп қызметкерлерін оқытуға және бұзушылықтар туралы хабарлау механизмдерін қамтамасыз етуге міндеттеген. Әр штаттың кибербуллингке қатысты өз заңдары, саясаты және ол туралы барлық ақпарат сайтта орналастырылған.

Кибербуллинг және де басқа да онлайн қорқытуға қатысты құқық бұзушылықтары үшін жауапкершіліктер қатаң болуы мен ол үшін тек оған қатысты тұлғалар ғана емес, ата-аналар, білім беру мекемелері мен онлайн платформаларының да жазалануы әділетті шешімдердің бірі болмақ.

Аталған іс-шараларды өндіріске ендіру кибербуллинг пен балалар зорлық-зомбылығы қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алуда тиімділігін арттырады деген сенімдеміз.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам обеспечения прав женщин и безопасности детей: Закон РК 15 апреля 2024 года №72-VIII ЗРК, https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34339586&pos=1;-16#pos=1;-16
2. За кибербуллинг детей в Казахстане теперь начнут наказывать штрафами, <https://kz.drc.law/blog/za-kiberbulling-detey-v-kazakhstan-teper-nachnut-nakazyvat-trafami/>
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі.- Алматы: ЮРИСТ, 2023.-220б.
4. Цифровые шрамы: как наказывают за кибербуллинг в Казахстане и мире, <https://peremena.media/tcifrovye-shramy/>
5. Калиева Г.С., Хусаинов О.Б., Ордабаева А.Б. Особенности и перспективы развития гражданского судопроизводства в Республике Казахстан: анализ новаций. // Ғылым-Наука. - 2025. - №2 (85)- С. 57-64. DOI: 10.47450/2306-451X-2025-85-2-57-63.

Авторлар туралы мәліметтер

Бижан Н.Р. - заң ғылымдарының кандидаты, Бизнес және құқық кафедрасының доценті, А.Ж.Ташенев университеті.

Цой В.А. - заң ғылымдарының кандидаты, Бизнес және құқық кафедрасының доценті, А.Ж. Ташенев университеті.

Бижан Н.Р. – кандидат юридических наук, доцент кафедры бизнеса и права, Университет им. А.Ж. Ташенова.

Цой В.А.- кандидат юридических наук, доцент кафедры бизнеса и права, Университет им. А.Ж. Ташенова.

Bizhan N.R. – Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Business and Law, A.Zh. Tazhenov University.

Tsoy V.A. – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at the Department of Business and Law, A.Zh. Tazhenov University.

М.Р. Муканов¹

¹Академия управления Министерства внутренних дел Республики Казахстан, Астана, Казахстан

ПЕРСПЕКТИВЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КИБЕРПРЕСТУПНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье рассмотрены перспективы противодействия киберпреступности в Республике Казахстан. В частности, одной из перспектив противодействия киберпреступности является развитие технологий кибербезопасности. Так, предполагается интеграция искусственного интеллекта и машинного обучения, что требует разработки соответствующей нормативно-правовой базы – этических руководящих принципов и стандартов поведения, регулирующих ответственное использование технологий при расследовании киберпреступлений, способствующих прозрачности, добросовестности и подотчетности при проведении расследований (вторая перспектива). В свою очередь, это подразумевает сотрудничество между правоохранительными органами, государственными структурами и отраслевыми партнерами, и организаций гражданского общества. Это составляет третье перспективное направление – развитие публично-частного партнерства путем привлечения бизнеса. Также отмечена ключевая роль в борьбе с киберпреступностью образования и подготовки специалистов. При этом трансграничный характер киберпреступности подчеркивает важность достижения международного сотрудничества в процессе противодействия данному явлению.

Ключевые слова: блокчейн, Интернет вещей, инфокоммуникационные технологии, искусственный интеллект, кибербезопасность, киберпреступность, машинное обучение, расследование, цифровые доказательства.

Қазақстан Республикасындағы киберқылмысқа қарсы іс-қимыл перспективалары

Мақалада Қазақстан Республикасындағы киберқылмысқа қарсы іс-қимыл перспективалары қарастырылған. Атап айтқанда, киберқылмысқа қарсы іс-қимылдың перспективаларының бірі киберқауіпсіздік технологияларын дамыту болып табылады. Осылайша, жасанды интеллект пен машиналық оқытуды интеграциялау көзделеді, бұл тиісті нормативтік-құқықтық базаны – тергеу жүргізу кезінде ашықтыққа, адалдыққа және есептілікке ықпал ететін киберқылмыстарды тергеу кезінде технологияларды жауапкершілікпен пайдалануды реттейтін этикалық нұсқаулықтар мен мінез-құлық стандарттарын әзірлеуді талап етеді (екінші перспектива). Бұл өз кезегінде құқық қорғау органдары, мемлекеттік құрылымдар мен салалық серіктестер мен азаматтық қоғам ұйымдары арасындағы ынтымақтастықты білдіреді. Бұл үшінші перспективалық бағытты құрайды – бизнесті тарту арқылы мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті дамыту. Сондай-ақ, киберқылмысқа қарсы күресте білім беру мен мамандар даярлауда шешуші рөл атқарды. Бұл ретте киберқылмыстың трансшекаралық сипаты осы құбылысқа қарсы іс-қимыл процесінде халықаралық ынтымақтастыққа қол жеткізудің маңыздылығын атап көрсетеді.

Түйінді сөздер: блокчейн, Заттар интернеті, Инфокоммуникациялық технологиялар, жасанды интеллект, киберқауіпсіздік, киберқылмыс, Машиналық оқыту, тергеу, сандық дәлелдер.

Prospects of countering cybercrime in the Republic of Kazakhstan

The article discusses the prospects of countering cybercrime in the Republic of Kazakhstan. In particular, one of the prospects for countering cybercrime is the development of cybersecurity technologies. Thus, the integration of artificial intelligence and machine learning is expected, which requires the development of an appropriate regulatory framework - ethical guidelines and standards of conduct governing the responsible use of technology in the investigation of cybercrime, promoting transparency, integrity and accountability in investigations (the second perspective). In turn, this implies cooperation between law enforcement agencies, government agencies and industry partners, and civil society organizations. This constitutes the third promising area – the development of public-private partnerships by attracting businesses. The key role of education and training of specialists in the fight against cybercrime was also noted. At the same time, the cross-border nature of cybercrime underscores the importance of achieving international cooperation in the process of countering this phenomenon.

Keywords: blockchain, Internet of Things, information and communication technologies, artificial intelligence, cybersecurity, cybercrime, machine learning, investigation, digital evidence.

Введение. Актуальность темы исследования обусловлена тем, что в течение 2024 г. наблюдалась выраженная динамика роста киберпреступной деятельности на территории Казахстана. В частности, зарегистрированы многочисленные утечки данных и кибератаки на государственные учреждения и частный сектор, включая инциденты с фишингом и шпионажем. При этом, кибератаки становятся более сложными с использованием технологии блокчейн, Интернета вещей (IoT) и искусственного интеллекта (ИИ), что требует постоянного совершенствования защиты [1].

Следует отметить и рост интернет-мошенничества, которое составляет 47 % от всех видов мошенничества. В 2024 г. было раскрыто лишь 20 % случаев интернет-мошенничеств. При этом, всего с начала 2024 г. в стране зарегистрировали 15 905 уголовных дел, связанных с интернет-мошенничеством, из которых удалось раскрыть только 3 286 [2]. Все это подтверждает необходимость совершенствования методов борьбы с киберпреступлениями.

Актуальность и злободневность рассматриваемой проблемы подтверждает и научный дискурс исследования проблем киберпреступности и его частных направлений [3, с. 298]. Учитывая тенденции дальнейшего роста фактов совершения правонарушений в сфере инфокоммуникационных технологий, возникает насущная потребность дальнейших исследований феномена киберпреступности в целях комплексной разработки всех необходимых инструментов для эффективного ему противодействия.

Методы. Специфическими особенностями исследуемого феномена киберпреступности обусловлена необходимость использования инструментария междисциплинарного подхода, включая современные наработки в сфере цифровизации, непосредственно связанные с областью проводимого исследования. Кроме того, применялись и специальные методы исследования: сравнительно правовой, статистический, конкретно-социологический и формально-юридический методы.

Основная часть. Хотя общепризнанно, что киберпреступность существует, нет универсального определения того, что она означает. Термины «киберпреступность», «цифровая киберпреступность», «компьютерная преступность», «облачная преступность» и «неправомерное использование компьютера» часто используются как взаимозаменяемые и могут относиться к любой преступной деятельности, связанной с Интернетом или компьютером [4, с. 73].

Зарубежные исследователи отмечают, что привязка термина «киберпреступность» к конкретным видам использования технологий или существующему законодательству о киберпреступности не дает полного понимания поведения киберпреступников и не позволяет использовать перспективный подход, поскольку не позволяет учитывать развивающиеся или будущие явления киберпреступности [5, р. 574]. В будущем может оказаться, что альтернативные классификационные параметры, основанные на мотивах и намерениях киберпреступников, могут обеспечить большую объяснительную силу [6, р. 397].

В целях настоящего исследования термин «киберпреступность» используется как термин для описания преступной деятельности, в которой компьютеры или компьютерные сети используются в качестве инструмента и используются для совершения преступной деятельности [7, р. 3].

Киберпреступность включает в себя множество различных видов преступной деятельности, включая мошенничество, кражу личных данных, кибератаки, заражение вредоносными программами, распространение наркотиков, терроризм и пр. Киберпреступники используют различные способы осуществления кибератак и осваивают новые методы и навыки, не опасаясь задержания или ареста. Заражение систем и сетей вредоносными программами используется для повреждения программного обеспечения или данных, хранящихся в системе.

Киберпреступники также пытаются атаковать веб-сайты с целью изменения или удаления контента, доступа к базам данных или модификации их содержимого без разрешения. Другие распространенные примеры киберпреступлений включают незаконные азартные игры, продажу запрещенных предметов, таких как оружие, наркотики и их производство, хранение или распространение детской порнографии. Это может быть кража правительственной информации или корпоративных секретов в результате незаконной деятельности удаленных систем по всему миру [8].

В Казахстане в целях оказания содействия владельцам и пользователям информационных ресурсов и систем по вопросам безопасного использования информационно-коммуникационных технологий с 2010 г. функционирует национальная Служба реагирования на компьютерные инциденты KZ-CERT [9], которая является участником ряда международных организаций, в т.ч. FIRST (Forum of Incident Response and Security Teams), TI (Trusted Introducer for Security and Incident Response Teams), OIC-CERT (Организация исламского взаимодействия Служб реагирования на компьютерные инциденты). Службой заключено 20 меморандумов о взаимопонимании и сотрудничестве с профильными структурами зарубежных стран. Также в нашей стране определен уполномоченный орган в сфере защиты персональных данных – Комитет по информационной безопасности МЦРИАП РК.

Начиная с 2018 г. для апробации механизмов реагирования на киберугрозы в рамках Национального антикризисного плана реагирования на инциденты информационной безопасности, проводятся командно-штабные учения с участием представителей заинтересованных государственных органов. В 2018 г. Комитетом национальной безопасности РК был создан и начал работу Национальный координационный центр информационной безопасности (НКЦИБ), обеспечивающий защиту информационных ресурсов государственных органов и критически важной информационной инфраструктуры от кибератак и киберинцидентов [10].

На казахстанском рынке появились первые отечественные компании, занимающиеся инструментальным аудитом по оценке защищенности (тестированием на проникновение) на соответствие требованиям информационной безопасности и специализирующиеся на исследовании обстоятельств, причин и условий инцидентов информационной безопасности, а также техническом исследовании вредоносного программного обеспечения. Разработаны первые отечественные средства антивирусной защиты [11].

В целях борьбы с киберпреступностью МВД РК тесно сотрудничает с Бюро по координации борьбы с организованной преступностью (БКБОП) на международном уровне, что позволяет своевременно выявлять и пресекать мошеннические схемы, а также ликвидировать транснациональные преступные группировки. Для дальнейшего укрепления работы в этом направлении в 2024 г. был создан Департамент по противодействию киберпреступности, основные задачи которого заключаются в реализации межведомственного сотрудничества по предупреждению, пресечению и раскрытию киберпреступлений, осуществлении взаимодействия с финансовыми организациями, операторами связи и IT-компаниями. В результате оперативной работы департамента на Украине было ликвидировано 5 мошеннических колл-центров, действовавших в отношении граждан Казахстана и Чехии, и задержано более 30 участников. Также в Алматы было обнаружено и ликвидировано еще 4 центра, жертвами которых стали граждане других стран (США, Китая, Малайзии, Ирана). В ходе этих операций задержано 47 иностранных граждан (Китай, Малайзия, Узбекистан, Таджикистан) и 5 граждан Казахстана [12].

Однако для совершения рассматриваемого вида преступлений все чаще используются высокие технологии, характеризующиеся: анонимностью сведений о владельце ресурса; отсутствием требований идентификации или подтверждения; защитой информации шифром; ограничением доступа к личным архивам; хранением информации на удаленных серверах; использованием приложений, временно хранящих информацию (Snapchat, Wickr), криптоустойчивых мессенджеров и анонимных систем виртуальных туннелей, применяющих специальные веб-браузеры и уникальные домены (TOR, DarkNet, Telegram, Jabber, RetroShare, I2P, P2P, FreeNet, Riffle); использованием торговых площадок в «темной сети» (AlphaBay, Cryptomarket, Hansa, Nucleus) [13, с. 25]. В связи с потенциальной опасностью таких технологий российские законодатели с 2017 г. ведут работу по законодательному запрету использования анонимайзеров, однако пока сложно сказать, как могут выглядеть такие ограничения с учетом необходимости соблюдения конституционных прав и свобод граждан, а также наличием определенных технических проблем, с которыми сталкивают спецслужбы всего мира, имеющие солидный опыт и базу данных по пользователям DarkNet. При этом отмечается риск такой полной блокировки, которая может спровоцировать освоение криминальным миром более глубоких слоев Интернет, где отследить их вообще станет практически невозможно [13, с. 29].

Для эффективного противодействия всем современным угрозам службы безопасности должны использовать те же средства, что и преступники, а также иметь кадровые и материальные ресурсы для осуществления своей деятельности. Поэтому борьба с киберпреступностью требует соответствующей адаптации как организационных структур, так и инструментов и средств действия.

Создание Департамента по противодействию киберпреступности следует, таким образом, считать важным, но только начальным этапом в этом процессе. В ближайшие годы следует последовательно решать дальнейшие задачи: обеспечение достаточного кадрового обеспечения Департамента, предоставление его сотрудникам доступа к новейшим IT-технологиям, непрерывное обучение и повышение квалификации сотрудников, а также развитие широкого сотрудничества с аналогичными структурами из других стран и максимально широкий обмен информацией.

Не менее важным вопросом является адекватное финансирование Департамента по противодействию киберпреступности и его сотрудников. Современное общество уже не может себе позволить экономить на кибербезопасности [14, р. 139]. Выделение бюджетных средств на закупку необходимого оборудования и программного обеспечения является необходимым и обязательным условием для эффективного и результативного выполнения задач Департамента. Также важно формирование стимула для поступления на службу в Департамент путем выделения дополнительных средств на оплату труда специалистов, занимающихся борьбой с киберпреступностью, а также установления надбавок за работу в Департаменте, чтобы мотивировать к поступлению на службу лиц, имеющих специальное образование в сфере IT.

Несмотря на то, что передовые технологии значительно расширили возможности расследования киберпреступлений, они также сопряжены с множеством проблем и этических соображений, которыми должны руководствоваться следователи. Решение всех этих проблем, начиная с юридических и юрисдикционных проблем и заканчивая проблемами конфиденциальности и законами о защите данных, имеет важное значение для обеспечения целостности и законности следственных действий.

В частности, киберпреступность не знает границ, часто выходя за пределы географических границ и юрисдикций, что может усложнить расследование и судебное преследование киберпреступников. Правовые рамки и юрисдикционные вопросы могут различаться в разных странах и регионах, что создает проблемы с точки зрения выдачи, взаимной правовой помощи и координации между правоохранительными органами. Следователи должны ориентироваться в сложных правовых условиях, соблюдать международные договоры и соглашения, и соблюдать законы и нормативные акты, регулирующие сбор, хранение и допустимость цифровых доказательств в суде.

Сбор и анализ цифровых доказательств при расследовании киберпреступлений может включать обработку конфиденциальных персональных данных, что вызывает опасения по поводу конфиденциальности

и защиты данных. Следователи должны придерживаться строгих этических норм и требований законодательства, регулирующих обработку и защиту личной информации, обеспечение соблюдения прав физических лиц на неприкосновенность частной жизни на протяжении всего процесса расследования.

Сфера расследования цифровых киберпреступлений требует специальных навыков и экспертных знаний в таких областях, как цифровая криминалистика, сетевой анализ и кибербезопасность. Постоянное обучение и повышение квалификации необходимы для того, чтобы снабдить следователей знаниями, навыками и инструментами, необходимыми для того, чтобы быть в курсе возникающих угроз и технологических достижений в этой области [15, p. 61-62].

С 23-го по 24-ое января 2025 г. сотрудники следственных подразделений полиции Алматинской области приняли участие на семинар-совещании в Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова, посвященном вопросам повышения эффективности в раскрытии и расследовании киберпреступлений. В ходе обсуждений участники выдвинули ряд инициатив, направленных на повышение эффективности расследований. Среди них – внедрение новых цифровых инструментов для анализа и отслеживания преступной деятельности в интернете, а также создание единой информационной платформы для взаимодействия между ведомствами [16].

Процесс расследования киберпреступлений – от первоначального реагирования на инцидент до сбора и сохранения цифровых доказательств – многогранен и динамичен. Внедрение новых технологий, таких как блокчейн, ИИ и IoT, становится необходимым условием для сохранения лидерства в киберпространстве.

При этом, использование передовых технологий, таких как ИИ, блокчейн и криминалистика IoT, в расследовании киберпреступлений поднимает этические вопросы, касающиеся прозрачности и подотчетности, и возможные предубеждения. В связи с этим, требуется разработка этических руководящих принципов и стандартов поведения, регулирующих ответственное использование технологий при расследовании киберпреступлений, способствующих прозрачности, добросовестности и подотчетности при проведении расследований.

Решение этих проблем и учет этических соображений требуют многостороннего подхода, предполагающего сотрудничество между правоохранительными органами, государственными структурами и отраслевыми партнерами, и организаций гражданского общества. За счет обеспечения прозрачности и подотчетности, соблюдения принципов неприкосновенности частной жизни, следователи, занимающиеся расследованием киберпреступлений, способствуют укреплению правопорядка и оберегают права и свободы граждан в цифровой среде.

Однако следует отметить и то, что используемые технологии представляют собой сложную дихотомию в сфере борьбы с киберпреступностью, образуя как возможности, так и вызовы. С одной стороны, технологические инновации предлагают значительные возможности в укреплении защиты кибербезопасности.

Так, специалисты по кибербезопасности могут использовать ИИ для прогнозной аналитики, которая помогает организациям выявлять потенциальные угрозы и защищаться от них до того, как они возникнут. Кроме того, ИИ может анализировать модели поведения пользователей, чтобы выявлять аномалии, такие как вредоносные доменные имена, вредоносное программное обеспечение и инсайдерские угрозы, среди прочего. Благодаря способности различать активность различных подгрупп в различных средствах массовой информации, искусственный интеллект потенциально может стать эффективным инструментом в борьбе с кибертерроризмом. Благодаря использованию методов машинного обучения можно интерпретировать и анализировать закономерности, которые недоступны при работе с огромными объемами данных [17, p. 281].

И наоборот, те же самые технологические достижения, которые открывают возможности, становятся серьезной проблемой, когда ими пользуются киберпреступники. Сложность киберугроз возросла с появлением передовых инструментов и методов. Злонамеренные субъекты умело используют новые технологии, такие как DarkNet, криптовалюты и передовое вредоносное программное обеспечение, для проведения кибератак с повышенной скрытностью и эффективностью.

Стремительные темпы технологической эволюции часто опережают способность правовых и нормативных рамок поддерживать их на должном уровне, создавая постоянную проблему в эффективном смягчении возникающих угроз. Более того, распространение устройств IoT вносит новый уровень сложности. Хотя IoT предоставляет возможности для улучшения подключений и эффективности, он одновременно расширяет поверхность атак для киберпреступников. Небезопасно настроенные или плохо защищенные устройства IoT могут служить точками входа для кибератак, создавая проблемы в обеспечении безопасности обширной сети взаимосвязанных устройств [18, p. 319].

Следовательно, разработка сбалансированных правил и политик в области технологий становится решающей. Баланс возможностей и проблем технологий в контексте киберпреступности требует комплексного подхода. Эффективное использование технологического прогресса требует проведения исследований и разработок, сотрудничества между поставщиками технологий и правоохранительными органами, а также внедрения мер регулирования для обеспечения ответственного и безопасного развертывания. Достижение этого баланса необходимо для максимизации положительного воздействия технологий при одновременном смягчении их потенциальных негативных последствий в борьбе с киберпреступностью [18, p. 320].

По сути, глобальная реакция на киберпреступность требует целостной стратегии, которая сочетает в себе правовые, технологические и совместные усилия, что требует налаживания международного сотрудничества, наращивания потенциала и обмена разведывательной информацией в целях повышения эффективности

противодействия киберпреступности. Решая проблемы и объединяя возможности, международное сообщество может создать устойчивую и единую систему защиты от меняющейся динамики киберпреступности.

Заключение. Противодействие киберпреступности в Республике Казахстан является одной из ключевых задач в контексте обеспечения национальной безопасности, защиты экономики и прав граждан. В условиях стремительного роста цифровизации, увеличения количества пользователей интернета и развития технологий, киберпреступления становятся все более сложными и масштабными.

Одной из перспектив противодействия киберпреступности является развитие технологий кибербезопасности. Так, развивается национальная Служба реагирования на компьютерные инциденты и идет работа по внедрению современных инструментов мониторинга и анализа угроз. В перспективе предполагается интеграция ИИ и машинного обучения для выявления и предотвращения кибератак.

Второй важной составляющей является нормативно-правовая база. Несмотря на то, что отечественное законодательство, регулирующее борьбу с киберпреступностью, постоянно обновляется, в т.ч. в целях соответствия международным стандартам, внедрение передовых технологий требует разработку этических руководящих принципов и стандартов поведения, регулирующих ответственное использование технологий при расследовании киберпреступлений, способствующих прозрачности, добросовестности и подотчетности при проведении расследований, что, в свою очередь, подразумевает сотрудничество между правоохранительными органами, государственными структурами и отраслевыми партнерами, и организаций гражданского общества.

Ключевую роль в борьбе с киберпреступностью играют образование и подготовка специалистов. В стране реализуются программы обучения специалистов в области кибербезопасности, однако требуется объединение усилий в этом направлении максимального количества казахстанских военных и специальных учебных заведений. В этой связи заслуживает внимания разработанный в Алматинской академии проект декларации по сотрудничеству в сфере образования и науки по кибербезопасности для военных, специальных учебных заведений, в котором определена важность каждого из них [19, р. 15].

В целях обеспечения кибербезопасности важное значение имеет развитие публично-частного партнерства путем привлечения бизнеса. В частности, заслуживает интерес возможность сотрудничества государственных органов с отечественными организациями, которые внедряют современные стандарты информационной защиты, в рамках различных проектов. Первые шаги уже делаются, в частности, вышеуказанный проект декларации предусматривает возможность участия частного сектора.

Наконец, важным направлением является международное сотрудничество. Казахстан участвует в международных инициативах и организациях, таких как Интерпол и ООН, для обмена опытом, разработки совместных стратегий и технологий борьбы с киберпреступностью. Укрепление взаимодействия с другими странами позволяет оперативно реагировать на глобальные угрозы и минимизировать их последствия.

Таким образом, перспективы противодействия киберпреступности в Казахстане заключаются в укреплении законодательной и технической базы, развитии кадрового потенциала, повышении осведомленности общества и международной координации. Эти меры создают предпосылки для построения устойчивой системы кибербезопасности, способной эффективно противостоять новым вызовам в цифровой среде.

Список использованных источников

1. Кибербезопасность в Казахстане: итоги и перспективы 2024 года // Интернет-ресурс: https://www.lada.kz/aktau_news/128754-zhiteli-12-mikroraiona-aktau-trebuiut-otremontirovat-detskiu-ploshadku.html дата обращения напр.: 27.01.2025 г.
2. С начала года в Казахстане раскрыли только 20% интернет-мошенничеств // Интернет-ресурс: <https://informburo.kz/novosti/s-nacala-goda-v-kazaxstane-raskryli-tolko-20-internet-mosennicestv> дата обращения напр.: 27.01.2025 г.
3. Сисенов Н.М., Бимолданов Е.М. Зарубежные практики противодействия распространения экстремизма в сети Интернет // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2023. – № 4 (77). – С. 294-301.
4. Сералиева А.М. Киберпреступность: понятие, причины и предупреждение // Вестник КазНПУ им. Абая. Серия: Юриспруденция. – 2022. – № 4 (70). – С. 70-78.
5. Curtis J., Oxburgh G. Understanding cybercrime in ‘real world’ policing and law enforcement // The Police Journal. – 2023. – Vol. 96 (4). – P. 573-592.
6. Phillips K., Davidson J.C., Farr R.R., Burkhardt C., Caneppele S., Aiken M.P. Conceptualizing Cybercrime: Definitions, Typologies and Taxonomies // Forensic Sciences. – 2022. – Vol. 2 (2). – P. 379-398.
7. Deora R.S., Chudasama D.M. Brief Study of Cybercrime on an Internet // Journal of Communication Engineering & Systems. – 2021. – Vol. 11 (1). – P. 1-7.
8. Chudasama D.M., Sharma L.K., et al. A Comparative Study of Information Systems Auditing in Indian Context // Information Systems Audits for eCommerce. – 2019. – Vol. 7 (4). – P. 20-28.
9. Национальная служба реагирования на компьютерные инциденты // Интернет-ресурс: <https://cert.gov.kz/> дата обращения напр.: 27.01.2025 г.
10. Национальный координационный центр информационной безопасности // Интернет-ресурс: <https://sts.kz/nkcib/> дата обращения напр.: 27.01.2025 г.

11. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 июня 2017 г. № 407 «Об утверждении Концепции кибербезопасности («Киберщит Казахстана»)» (ред. от 17.03.2023) // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000407> дата обращения напр.: 27.01.2025 г.
12. Эсеналиева А. Борьба с киберпреступностью: МВД Казахстана ликвидировало сеть мошенников // Интернет-ресурс: <https://www.inform.kz/ru/borba-s-kiberprestupnostyu-mvd-kazahstana-likvidirovalo-set-moshennikov-8bfdee> дата обращения напр.: 27.01.2025 г.
13. Байсеитова А.М., Коржумбаева Т.М., Сидашева Ж.Е. Анонимные информационные сети как основная сфера совершения уголовных правонарушений в сфере высоких технологий // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2023. – № 4 (77). – С. 24-32.
14. Pomykała M. The central cybercrime bureau as a new police service established to combat cybercrime // Humanities and Social Sciences. – 2024. – Vol. 31 (2). – P. 131-141.
15. Qodirova S. Digital cybercrime investigation: methods, tools and technologies // International Conference on Developments in Education. – Toronto, 2024. – P. 56-64.
16. Курмангалиева Д. Новые методы расследований киберпреступлений обсудили полицейские в Алматинской области // Интернет-ресурс: <https://polisia.kz/ru/novye-metody-rassledovaniy-kiberprestuplenij-obsudili-politsejskie-v-almatinskoj-oblasti/> дата обращения напр.: 26.01.2025 г.
17. Ezeji C.L. Emerging technologies and cyber-crime: strategies for mitigating cyber-crime and misinformation on social media and cyber systems // International Journal of Business Ecosystem & Strategy. – 2024. – Vol. 6 (4). – P. 271-284.
18. Widodo M., Adam S., Hsb P.H., Prayitno A.H., Bhaskoro A. International Legal Dynamics in Combating Cybercrime: Challenges and Opportunities for Developing Countries // Global International Journal of Innovative Research. – 2024. – Vol. 2 (1). – P. 314-321.
19. Сайтбеков А.М. Цифровой суверенитет – принципиальный компонент современной кибербезопасности // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2023. – № 4 (77). – С. 12-16.

Сведения об авторе

Муканов М.Р. - доктор философии (PhD), ассоциированный профессор, начальник факультета послевузовского образования Академии управления МВД Республики Казахстан. Республика Казахстан.

Муканов М.Р. - философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор, Қазақстан Республикасы ИМ Басқару академиясының жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру факультетінің бастығы.

Mukanov M.R. – doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Head of the Faculty of postgraduate education of the Academy of management of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan.

Ж.С. Сапарбекова¹, А.Қ. Құсайынова²

¹әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

²«Нархоз» университеті, Алматы, Қазақстан

СОТ ПРАКТИКАСЫНДА BIG DATA ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Үлкен деректердің пайда болуы әртүрлі секторларды, соның ішінде құқықтық және сот жүйелерін айтарлықтай өзгертті. Дәстүрлі түрде үлкен деректер талдау объектісі дәлел немесе техникалық құрал ретінде қарастырылғанымен, олар құқықтық қатынастардың субъектісі ретінде қарастыруға мүмкіндік беретін қасиеттерге ие бола бастады. Бұл мақалада құқықтық қатынастар контекстіндегі үлкен деректердің тұжырымдамалық негізі қарастырылады, олардың сот практикасындағы рөлі талданады және үлкен деректерді сот талқылауы аясында субъект ретінде қарастыруға бола ма және қаншалықты дәрежеде қарастыруға болатындығына сипаттама беріледі. Дәстүр бойынша құқықтық теория құқықтық қатынастардың субъектілері мен объектілерін ажыратады. Бұл мақалада үлкен деректер заңды субъектісі ретінде қаншалықты танылатындығы және олардың сот жүйелерінде қалай жұмыс істейтіні қарастырылады. ХХІ ғасыр – ақпараттық технологиялар мен деректер заманы. Big Data немесе үлкен деректер ұғымы тек бизнес пен технология салаларында ғана емес, құқықтық жүйеде де маңызды орын алуда. Әсіресе, сот тәжірибесінде Big Data-ны қолдану оның құқықтық қатынастардағы орнын, рөлін және құқықтық субъектілік мәселелерін зерттеуді талап етеді. Бұл мақалада Big Data ұғымының құқықтық табиғаты, оның сот ісін жүргізудегі қолданылуы мен субъект ретінде танылуы қарастырылады.

Түйінді сөздер: үлкен деректер, жасанды интеллект, сот жүйесі, ақпараттық қауіпсіздік, цифрландыру, ақпараттар жүйесі.

Особенности использования big data в судебной практике

Появление больших данных значительно изменило различные сектора, включая правовую и судебную системы. Хотя традиционно объект анализа больших данных рассматривался как аргумент или технический инструмент, они начали приобретать свойства, позволяющие рассматривать их как субъект правоотношений. В этой статье рассматривается концептуальная основа больших данных в контексте правоотношений, анализируется их роль в судебной практике и дается описание того, можно ли и в какой степени рассматривать большие данные как субъект в контексте судебного разбирательства. Традиционно правовая теория выделяет субъекты и объекты правоотношений. В этой статье рассматривается, насколько большие данные признаны юридическими субъектами и как они работают в судебных системах. ХХІ век-эпоха информационных технологий и данных. Концепция больших данных или больших данных занимает важное место не только в сфере бизнеса и технологий, но и в правовой системе. Особенно применение Big Data в судебной практике требует изучения его места, роли в правоотношениях и вопросов правосубъектности. В данной статье рассматривается правовая природа понятия Big Data, его применение в судопроизводстве и признание в качестве субъекта.

Ключевые слова: большие данные, искусственный интеллект, судебная система, информационная безопасность, оцифровка, информационная система.

Features of the use of big data in judicial practice

The emergence of big data has significantly changed various sectors, including the legal and judicial systems. Although traditionally the object of big data analysis was considered an argument or technical tool, it has begun to acquire properties that allow it to be considered a subject of legal relations. This article examines the conceptual basis of big data in the context of legal relations, analyses its role in judicial practice, and describes whether and to what extent big data can be considered a subject in the context of legal proceedings. Traditionally, legal theory distinguishes between subjects and objects of legal relations. This article examines the extent to which big data is recognised as a legal subject and how it works in judicial systems. The 21st century is the era of information technology and data. The concept of big data occupies an important place not only in business and technology, but also in the legal system. In particular, the use of big data in judicial practice requires studying its place, role in legal relations, and issues of legal personality. This article examines the legal nature of the concept of Big Data, its application in legal proceedings and its recognition as a legal entity.

Keywords: big data, artificial intelligence, judicial system, information security, digitisation, information system.

Кіріспе. Президентіміздің үстіміздегі жылдың 8 – қыркүйегіндегі жолдауының 6 бағыты - Кәсіпкерлер елімізді цифрлық дамытудың қозғаушы күші болуға тиіс делінген [1]. Осыған орай мемлекетімізде жасанды интеллект, сонымен қоса Big Data (үлкен деректер) дамуы басты мақсаттардың бірі болып отыр. Әр түрлі бағалаулар бойынша, 2025 жылға қарай бүкіл әлем бойынша цифрлық деректер 163 зеттабайтты (163 триллион гигабайт). Соңғы 2 жылда біз шығарған барлық ақпараттың 90% - ы күн сайын 2,5 квинтиллион байт. Бұл ақпараттың барлығы қалай өңделетінін және адамзат одан қандай тиімділік алатынын елестету қиын. Мұндай үлкен көлемдегі деректерді жинақтау жолы жақында басталды және құбылыстың өзі Big Data (үлкен деректер) деп аталады.

1990 жылдардағы Big data туралы алғашқы жазба Пенсильвания Университетінің бағдарламалау саласындағы Джон Маши – есімімен байланысты. Терминнің танымал кіріспесі Nature журналының редакторы Клиффорд Линчпен байланысты, ол 2008 жылдың 3 қыркүйегіне дейін «ғылымның болашағына қалай әсер етуі мүмкін? үлкен көлемдегі деректермен жұмыс істеу мүмкіндіктерін ашатын технологиялар?» «онда» саннан сапаға» ықтимал секіру парадигмасында өңделетін деректердің көлемі мен алуан түрлілігінің жарылғыш өсу құбылысы және технологиялық перспективалар туралы материалдар жиналды. Big Data «жаңа мұнай», - деп аталады. Егер бұрын «ақпаратқа кім иелік етеді — ол әлемге иелік етеді» деген тіркес кең таралған болса, онда қазіргі әлемде ақпарат Үлкен Деректер болып табылады [2, 786.].

Big Data немесе үлкен деректер — бұл үлкен көлемдегі құрылымдалған немесе құрылымдалмаған деректер массивтері. Олар статистика, талдау, болжау және шешім қабылдау үшін пайдалану үшін арнайы автоматтандырылған құралдардың көмегімен өңделеді. Big Data - бұл цифрлық ғасырда біздің өміріміздің ажырамас бөлігіне айналған технология [3, 1566.]. Соңғы уақытта ғылыми әдебиеттерде, ғылыми конференцияларда зерттелуде біз тақырыпты белсенді талқылап жатырмыз. Көптеген сарапшылар үлкен деректер жаңа міндетке айналды дейді зеңгерлер. Сонымен бірге, үлкен деректердің құқықтық аспектісі, әсіресе Қазақстанда, аз зерттелген, бұл оны қиындатады. Оларды реттеуге кешенді құқықтық тәсілді қалыптастыру қажет.

Цифрлық технологияның сот жүйесінде таралуы және деректерді генерациялау үлкен деректер деп аталатын құбылыстың пайда болуына әкелді. Бұл дегеніміз жетілдірілген өңдеу құралдарын қажет ететін үлкен, күрделі және тез өсіп келе жатқан деректер жиынтығы. Құқықтық аспектіде, әсіресе сот тәжірибесінде, үлкен деректер дәлелдемелер көзі ретінде ғана емес, сонымен қатар шешім қабылдау процестеріне, құқықтық аналитикаға және тіпті іс жүргізу әділеттілігіне әсер етеді.

Үлкен деректерді сот тәжірибесінде қарастыру барысында құқықтық салдарына көңіл бөлу абзал. Үлкен деректер жалпылама “5V” формуласы арқылы анықталады, яғни көлем, жылдамдық, өзгергіштік, сенімділік және мән. Техникалық тұрғыдан алғанда, бұл дәстүрлі деректер қосымшаларымен өңдеуге тым үлкен немесе күрделі мәліметтер жиынтығы.

Бұл деректердің көлемі, жылдамдылығы және алуан түрлілігі олардың дәстүрлі өңдеу әдістерімен басқарылуын қиындатады. Сот тәжірибесінде бұл – сот шешімдері, қылмыстық істер, азаматтық істер, сараптамалық қорытындылар, куәлік мәліметтері, заңнамалар және басқа да заңдық құжаттар болуы мүмкін.

Деректерді талдау технологияларын түсінетін ұйымдар алға ілгерілуде. Бәсекелестерден алшақтықты одан әрі арттыру үшін олар инновацияларды енгізу, ұзақ мерзімді құндылықты құруға және фактілерге негізделген шешімдер қабылдауға ықпал ететін ақпараттық құрылғылар көмегімен деректерді талдауды күшейтеді.

Материалдар мен тәсілдер. Занды түрде қарастырар болсақ, үлкен деректер пайдаланылатын немесе құқықтық реттелетін құрал не объект ретінде қарастылуы мүмкін. Құрал ретінде занды талдау, істерді болжау немесе автоматтандыру үшін қолданылады. Құралдар - объектіден субъектіге ауысуы құқықтық қабілеттілікке, жауапкершілікке және өкілдікке қатысты маңызды теориялық және практикалық мәселелерді көтереді. Сот тәжірибесінде Big Data – ны пайдалану жөнінде қарастырар болсақ, мысалы, сот тәжірибесін талдау барысында нәтижелерді болжау үшін өткен шешімдерді талдайтын жасанды интеллектке негізделген платформалар және сот жүктемесін басқару барысында істерді бөлуді және кестені жоспарлауды оңтайландыру.

Сонымен қатар, шетел тәжірибесін алсақ, үкімдерді болжау құралдары ретінде қылмыстық сот төрелігінде тәуекелдерді бағалау үшін қолданылады (мысалы, АҚШ-тағы COMPAS)

Халықаралық тәжірибеде сот жүйесіне үлкен деректерді пайдалану айтарлықтай жетістіктерге жетті. Мысалы:

1. АҚШ: АҚШ-та кейбір сот аудандары үкім шығарған кезде қылмыскерлердің қайталану қаупін бағалау үшін болжамды талдау жүйесін қолданады. Бұл қылмыс туралы тарихи деректерді және айыпталушының жеке тарихын ескеруге мүмкіндік береді.

2. Ұлыбритания: Ұлыбритания қылмысты талдау және полиция операцияларын жоспарлау үшін үлкен деректерді пайдаланады. Мысалы, Алгоритмдер құқық қорғау органдарына ресурстарды тиімді бөлуге көмектесетін белгілі бір аймақта қылмыс жасау ықтималдығын болжай алады.

3. Германия: Германияда сот органдары дәлелдемелерді талдау және олардың істердегі маңыздылығын бағалау үшін аналитикалық құралдарды белсенді қолданады. Бұл қабылданатын шешімдердің сапасын жақсартады және істерді қарау уақытын қысқартады

Ықтимал артықшылықтарға қарамастан, сот практикасында үлкен деректерді пайдалану да бірқатар мәселелерге тап болады [4, 1186.].

Мысалы: 1. Этика және құпиялылық: жеке деректерді пайдалану құпиялылық пен этикалық ережелерді бұзу туралы алаңдаушылық тудырады. Осы саланы реттейтін нақты ережелер мен заңдарды әзірлеу қажет.

2. Деректер сапасы: тиімді талдау үшін сапалы және өзекті деректер қажет. Толық емес немесе дұрыс емес деректер қате тұжырымдарға және сәйкесінше дұрыс емес сот шешімдеріне әкелуі мүмкін.

3. Алгоритмдердің ашықтығы: деректерді талдау үшін қолданылатын алгоритмдер біржақтылық пен кемсітушілікке жол бермеу үшін ашық және жеңілге жетуі керек.

Шетелде заң фирмалары, әсіресе ірі фирмалар, күнделікті жұмыста үлкен деректерді қолдана бастады. Көрнекі мысал-ROSS электрондық көмекшісі, Ross Intelligence компаниясында құрылған және IBM Watson когнитивтік компьютерінде жұмыс істейтін, жасанды интеллект сұрақ-жауап жүйесімен жабдықталған бағдарлама. Ол заңгерлердің мәселелерін түсіну және оларды қызықтыратын сот істері мен заңнама туралы ақпаратты қажетті сілтемелермен жеткізу үшін табиғи тілді қолданады және келісімшарттарды талдайтындар қолданады. Калифорниядағы тағы бір стартап, Lex-Machina, оның клиенттері Google және Nike, зияткерлік меншік дауларын талдайды және ашық деректерден құрылымдық базалар жасайды – мысалы, сот құжаттарын пайдалану. Бұл адвокаттарға істің нәтижесін болжауға немесе сотта дұрыс әрекет ету стратегиясын таңдауға көмектеседі.

Ұқсас жүйелер дауға ыңғайлы юрисдикцияны таңдауға көмектеседі. Машиналарды құрайтын болжамдар уақыт өте келе дәлірек болады. Сонымен, бүгінгі таңда Мичиган университетінің зерттеушісі Даниэль Катцтың командасы АҚШ-тың Қарулы Күштерінің шешімдерін 70% дәлдікпен болжай алады. Көпшілік үшін қандай дәлелдер жұмыс істейтінін және белгілі бір судья үшін не маңызды екенін есептеуге болады. Сондай-ақ, деректер массивтерін талдаудың арқасында юрфирмаға бұл мәселені шешу керек пе екенін түсіну оңайырақ: егер бұрын мұндай зерттеу 20 күнге созылса, бүгінде технологияның арқасында ол 20 минутты алады, деп атап өтті Калифорниядағы Buchholz & Trapp.

Ықтимал артықшылықтарға қарамастан, сот практикасында үлкен деректерді пайдалану да бірқатар мәселелерге тап болады:

1. Этика және құпиялылық: жеке деректерді пайдалану құпиялылық пен этикалық ережелерді бұзу туралы алаңдаушылық тудырады. Осы саланы реттейтін нақты ережелер мен заңдарды әзірлеу қажет.

2. Деректер сапасы: тиімді талдау үшін сапалы және өзекті деректер қажет. Толық емес немесе дұрыс емес деректер қате тұжырымдарға және сәйкесінше дұрыс емес сот шешімдеріне әкелуі мүмкін.

3. Алгоритмдердің ашықтығы: деректерді талдау үшін қолданылатын алгоритмдер біржақтылық пен кемсітушілікке жол бермеу үшін ашық және жеңілге жетуі керек.

Шетелде заң фирмалары, әсіресе ірі фирмалар, күнделікті жұмыста үлкен деректерді қолдана бастады. Көрнекі мысал-ROSS электрондық көмекшісі, Ross Intelligence компаниясында құрылған және IBM Watson когнитивтік компьютерінде жұмыс істейтін, жасанды интеллект сұрақ-жауап жүйесімен жабдықталған бағдарлама. Ол заңгерлердің мәселелерін түсіну және оларды қызықтыратын сот істері мен заңнама туралы ақпаратты қажетті сілтемелермен жеткізу үшін табиғи тілді қолданады және келісімшарттарды талдайтындар қолданады. Калифорниядағы тағы бір стартап, Lex-Machina, оның клиенттері Google және Nike, зияткерлік меншік дауларын талдайды және ашық деректерден құрылымдық базалар жасайды – мысалы, сот құжаттарын пайдалану. Бұл адвокаттарға істің нәтижесін болжауға немесе сотта дұрыс әрекет ету стратегиясын таңдауға көмектеседі.

Ұқсас жүйелер дауға ыңғайлы юрисдикцияны таңдауға көмектеседі. Машиналарды құрайтын болжамдар уақыт өте келе дәлірек болады. Сонымен, бүгінгі таңда Мичиган университетінің зерттеушісі Даниэль Катцтың командасы АҚШ-тың Қарулы Күштерінің шешімдерін 70% дәлдікпен болжай алады. Көпшілік үшін қандай дәлелдер жұмыс істейтінін және белгілі бір судья үшін не маңызды екенін есептеуге болады. Сондай-ақ, деректер массивтерін талдаудың арқасында юрфирмаға бұл мәселені шешу керек пе екенін түсіну оңайырақ: егер бұрын мұндай зерттеу 20 күнге созылса, бүгінде технологияның арқасында ол 20 минутты алады, деп атап өтті Калифорниядағы Buchholz & Trapp.

Сот практикасына келетін болсақ, Big data бірден бірнеше бағытта пайдалы болуы мүмкін.

Legal Research. Толыққанды талдау кез-келген заңгер жұмысының міндетті бөлігі болып табылады. Сот адвокаттары үшін тиісті істер мен статистика бойынша табылған ақпаратты визуализациялауға мүмкіндік беретін қызмет бар [5].

Case Strategy. Заңгерлер сот ісінің қараудың болашағын алдын ала түсіну арқылы көптеген ресурстарды үндемей алады. Технология мыңдаған ұқсас істерді кілт сөздер бойынша талдай алады және істі қарайтын судьяның жеке басын ескере отырып, өз болжамдарын бере алады. Мұны, мысалы, француз стартапы жасайды [6].

Бірақ Шеффилд университеті мен Пенсильвания әзірлеушілерінің адам құқықтары жөніндегі сот істерінің нәтижелерін болжау саласындағы нәтижелері.

E — discovery. Электрондық ақпаратты іздеу - бұл сандық медиада сақталған мәліметтерді табу, жинау және ұсыну процесі: электрондық пошталар, презентациялар, мәліметтер базасы және сот процесінде дәлел бола алатын кез-келген басқа құжаттар. Бұл технология прецеденттік құқықтық жүйеге байланысты АҚШ пен Ұлыбританияда кең таралған және жақсы дамыған [7].

Халықаралық тәжірибеде сот жүйесінде үлкен деректерді пайдалану айтарлықтай жетістіктерге жетті. Бұл тек заңгерлерге ғана емес, жалпы қоғамға да пайдалы. «Заңгерлердің іске дайындалу уақытының қысқаруы теориялық тұрғыдан заңгер қызметін азайтуға және әділеттілікті қол жетімді етуге мүмкіндік береді» [8, 306.], –

деді Ник Рид, Ravel Law Құқықтану деректерін талдау жүйесінің негізін қалаушылардың бірі. 2012 жылы негізі қаланған Рид және оның әріптестері Дэниел Льюис шетелде танымал LexisNexis және Westlaw компанияларынан айырмашылығы, аналитикалық жүйелерден гөрі іздеу жүйелері пайдаланушыға талдау құралдарын ұсынады. Мысалы, Judges Analytics жүйесі судьялардың қайсысы белгілі бір дәлелдерге көбірек қолдау көрсететінін зерттеуге және елестетуге мүмкіндік береді.

Нәтижелер. Цифрландыру дәуірінде үлкен деректер технологиясын қолдану заң фирмалары мен департаменттерге үлкен мүмкіндіктер ашады. Айқын мысалдардың бірі болжамды аналитика болуы мүмкін. Сонымен, бірдей немесе ұқсас деректері бар істерге сүйене отырып, көптеген заңгерлер мен заңды білімі жоқ адамдар енді өз істерінің нәтижесін болжай алады. Осылайша, ұтыстың пайызы жоғары емес екенін көріп, көптеген талапкерлер сотқа жүгіну идеясынан бас тартуы мүмкін, бұл, әрине, сот жүйесіндегі ауыртпалықты азайтуға көмектеседі. Сонымен бірге, бұл құрал өз әріптестерінің шешімдеріне ұқсас істерде қарайтын судьяларға да пайдалы болуы мүмкін. Бұл өз кезегінде сот төрелігін жүзеге асырудың сапасын арттыра алады, өйткені ол істердің болжамдылығын қамтамасыз етеді.

Батыстың ірі компанияларында қолданылған тағы бір мысал - қызметкердің жұмыс берушіге шағымдану ықтималдығын анықтау. Бұл мәселені data science (data science – деректер туралы ғылым) тапсырмасы ретінде шеше отырып, кейбір компаниялар өз уақыттары мен қаражаттарын үнемдей алды. Сонымен, алдыңғы тарихи деректерге негізделген алгоритм ақпараттың үлкен көлемінен қажетті ақпаратты алып, өз үкімін бере алады. Сонымен қатар, үлкен деректерді талдау құралдары адвокаттарға клиенттерді сатып алушылар немесе қызмет пайдаланушылары сотқа беру мүмкіндігін болжауға мүмкіндік береді. Деректерді талдау әділеттілікке қол жетімділікті ғана емес, сонымен қатар мәселелерді қараудың сапалы жаңа деңгейін әкеледі, дейді сарапшылар: АҚШ-та ашық көздерден алынған үлкен деректерді талдау нәтижелері сотта дәлел ретінде ұсынылған мысалдар бар [9].

Big Data адвокаттарға сот ісін жүргізуде артықшылық алуға және соттың қандай шешім шығаратынын болжауға мүмкіндік беретін тиімді құрал бола ма?

Калифорнияның Солтүстік округіндегі АҚШ Федералды округтік сотында іс жүргізіп жатқан адвокаттар үшін судья Ричард Сиборгтың ойларын оқи білу өте пайдалы болар еді. Бірнеше жыл бұрын оның немесе кез келген басқа судьяның қандай шешім қабылдайтынын болжау мүмкіндігі олардың сотта онымен жиі кездескеніне немесе судьяның қандай дәлелдерді сенімді деп санайтыны туралы әріптестерімен кеңес алмағанына байланысты болды.

Алайда, бүгінде бірқатар компаниялар судьялардың қызметі туралы көптеген деректерді талдаумен айналысады. Бұл заңгерлердің жұмыс әдістерін толығымен өзгерте алады. Кәсіби бейсболшы немесе теннисші сияқты, қылмыстық және азаматтық істерді қарайтын судья Сиборгтың да жеке статистикасы бар, ол мұқият талданады және тексеріледі.

Сот практикасында үлкен деректерді пайдалану сот төрелігінің тиімділігі мен сапасын едәуір жақсартатын қуатты құрал болып табылады. Қазақстан халықаралық тәжірибені зерделей отырып, жергілікті шындықтар мен ерекшеліктерді ескере отырып, үздік тәжірибелерді енгізуге мүмкіндігі бар. Алайда, этикалық нормаларды сақтау және азаматтардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету қажеттілігін есте ұстаған жөн. Болашақта технологиялар мен заңнамалық негіздердің дамуымен біз Қазақстанда да, одан тыс жерлерде де сот жүйесінде үлкен деректердің кеңінен қолданылуын күте аламыз.

Сонымен қатар, Big data – ны сот жүйесінде пайдалану қаншалықты тиімді екеніне талдау жасайтын болсақ, келесідей қорытындылар жасауға болады:

- Сот шешімдерін талдау барысында мыңдаған сот істерін салыстыра отырып, ұқсас жағдайлар бойынша қабылданған шешімдер мен жазаларды анықтау;
- Процессуалдық тиімділік бойынша сот процестерінің ұзақтығын қысқарту, автоматтандырылған жүйелер арқылы процестерді оңтайландыру;
- Белгілі бір қылмыс немесе дау бойынша сот шешімінің ықтимал нәтижесін болжауға болады;
- Құқықтық тәуекелді басқару, яғни қайталанатын заң бұзушылықтарды дер кезінде анықтап, алдын – алу шараларын жоспарлау;

- Жалған ақпаратты анықтау, яғни құжаттар мен куәлік мәліметтердегі қарама –қайшылықтарды анықтау.

Big data - ны дәлелдемелерді өңдеу кезінде де қолдану арқылы күрделі сот процестерінде сандық дәлелдемелердің үлкен көлемін өңдеуге болады.

Бұл пайдалану мысалдары үлкен деректердің сот процесінің ажырамас бөлігіне айналуын көрсетеді — дәлел ретінде ғана емес, сонымен қатар шешім қабылдауға әсер ететін механизм ретінде.

Алайда, сот шешімдері процесінде үлкен деректер жүйелерін пайдалану автономия, ашықтық және жауапкершілік мәселелерін көтереді. Егер үлкен деректерде оқытылған алгоритм судьяның шешіміне әсер етсе, кім жауапты-әзірлеуші, судья, мемлекет немесе деректердің өзі ме? - деген сұрақ туындайды. Бұл алгоритмдердің жауапкершілігі және үлкен деректер жүйелерінің сот процесіне қатысу дәрежесі туралы пікірталасқа әкеледі.

Үлкен деректерді (Big Data) пайдалану, атап айтқанда, азаматтардың құқықтарын қорғау саласында мүмкіндіктер мен тәуекелдер әкеледі.

Үлкен деректерді пайдалану саласындағы азаматтардың құқықтарының бұзылуына байланысты істерді қарау бойынша сот практикасы Қазақстанда да, шетелде де дамуын жалғастыруда. Заңнаманы жетілдіру, дербес деректерді қорғау жөніндегі шараларды күшейту және компаниялардың оларды пайдаланғаны үшін жауапкершілігін арттыру қажеттілігі барған сайын өзекті болып отыр.

Цифрландыру жағдайында азаматтардың құқықтарын сенімді қорғауды қамтамасыз ету үшін басқа елдердің тәжірибесін зерделеуді жалғастыру және оны Қазақстанның шындығына бейімдеу маңызды.

Технологияның дамуымен және қоғам алдында тұрған ақпарат көлемінің ұлғаюымен сот практикасында үлкен деректерді пайдалану өзекті бола түсуде. Біз Қазақстанның сот жүйесінде және шетелде үлкен деректердің қалай қолданылатынын, сондай-ақ олардың құқық қолдануға әсерін қарастырамыз.

Үлкен деректерді (Big Data) пайдалану Қазақстанда да, шетелде де кеңінен таралуда. Бұл тенденция көптеген артықшылықтарға әкеледі, бірақ сонымен бірге қоғамға, әсіресе азаматтардың құқықтарын қорғауға үлкен қиындықтар туғызады.

Big Data (үлкен деректер) — құрылымы әртүрлі, көлемі өте үлкен және жылдам өзгертін деректер жиынтығы. Бұл технологиялар қазіргі таңда түрлі салаларда, соның ішінде құқық және сот жүйесінде кеңінен қолданылып келеді. Сот практикасында Big Data-ны қолданудың бірқатар ерекшеліктері мен артықшылықтары бар.

Үлкен деректер пайдалы ақпарат алу үшін жинауға, өңдеуге және талдауға болатын үлкен көлемдегі ақпаратты білдіреді. Олар маркетингтен бастап медицина мен мемлекеттік басқаруға дейін әртүрлі салаларда қолданылады. Алайда, үлкен деректерді пайдалану азаматтардың құқықтарының бұзылуына, соның ішінде құпиялылыққа, жеке деректерді қорғауға және басқа да негізгі құқықтарға әкелуі мүмкін.

Үлкен деректер - бұл дәстүрлі әдістермен өңделмейтін үлкен көлемдегі ақпарат. Олар әлеуметтік медиа, қаржылық операциялар, медициналық жазбалар және т.б. сияқты әртүрлі көздерден алынған құрылымдық және құрылымданбаған деректерді қамтиды. Сот тәжірибесінде үлкен деректерді тенденцияларды талдау, істердің нәтижелерін болжау және негізделген шешімдерді қамтамасыз ету үшін пайдалануға болады.

Құқықтық қатынастардың субъектісі ретінде үлкен деректерді қарастыра болсақ, құқықтық субъектінің классикалық анықтамасына құқықтар мен міндеттерді көтере алатын субъектілер кіреді — әдетте жеке немесе заңды тұлғалар. Заңды тұлға деп санау үшін үлкен деректер белгілі бір шарттарға сәйкес келуі керек: әрекет қабілеттілігі, яғни құқықтар мен міндеттердің тасымалдаушысы болу қабілеті. Әрекет қабілеттілігі бұл - құқықтық нормалар шеңберінде өз бетінше әрекет ету қабілеті.

Қазақстан сот жүйесінде де цифрландыру белсенді жүріп жатыр. "Төрелік", "Сот кабинеті", "Талдау орталығы" сияқты платформалар Big Data элементтерін пайдалануда.

Мысалы, Жоғарғы Соттың "Сот актілерінің банкі" арқылы барлық өткен істерге талдау жасауға болады — бұл Big Data принциптеріне негізделген құралдардың бірі.

Сот тәжірибесінде Big Data технологиясын енгізудің жалпылама мақсаты төмендегідей:

1. Сот шешімдерінің сапасын арттыру. Big Data арқылы өткен істердің үлкен көлемін талдау мүмкін болады. Бұл судьяларға ұқсас істер бойынша әділ, дәйекті және дәлелді шешімдер қабылдауға көмектеседі.

2. Сот жүйесінің тиімділігін арттыру. Үлкен деректердің көмегімен сот істерінің динамикасы, қай салада қанша іс қаралғаны, қай өңірде жүктеме көп екені сияқты мәліметтерді анықтап, сот жүйесінің жұмысын оңтайландыруға болады.

3. Болжау және алдын алу мүмкіндігін қамтамасыз ету. Big Data көмегімен сот істеріндегі қайталанатын үрдістер мен заңбұзушылықтарды анықтап, алдағы уақытта сондай істердің алдын алу үшін шешімдер қабылдауға болады (predictive analytics).

4. Сот процестерінің ашықтығы мен есептілігін арттыру. Азаматтар мен сарапшылар Big Data арқылы сот шешімдерін талдай алады, бұл — қоғамның сот жүйесіне деген сенімін арттырады.

5. Адам факторын азайту. Big Data-ға негізделген жүйелер судьялардың шешімдеріне әсер ететін субъективтілік пен ықтимал қателіктерді азайтады.

6. Ресурстарды тиімді бөлу. Қай өңірде, қандай соттарға қанша іс түсетінін анықтап, кадрлық және материалдық ресурстарды дұрыс үлестіруге мүмкіндік береді [11, 66].

Қылмыстық істі тергеу кезінде bigdata-ны қолданудың гипотетикалық мүмкіндігін талдай отырып, осы заманауи әдістеменің жекелеген элементтерін құқық қорғау органдары қолданғанын атап өткен жөн. Бірінші жыл емес: абоненттер және (немесе) абоненттік құрылғылар арасындағы байланыстар туралы ақпарат алу; келіссөздерді бақылау және жазу, сондай-ақ жедел-іздістіру іс-шаралары (бұл жағдайда қылмыстық істі сүйемелдеу мәнмәтінінде) жеке басын сәйкестендіру, телефон келіссөздерін тыңдау, техникалық байланыс арналарынан ақпаратты алу сияқты тергеу әрекеттері сәтті жүргізілуде. компьютерлік ақпарат алу. Осы жолмен алынған ақпарат та талданады және мұндай талдаудың нәтижелері болашақта дәлел ретінде пайдаланылуы мүмкін деректер ретінде әрекет етеді.

Қазіргі уақытта қылмыстық сот ісін жүргізу шеңберінде дәлелдемелер мынадай нысандарда әрекет етеді:

- ауызша;
- жазбаша;
- нақты.

Осы анықтамаға сүйене отырып, дәлелдеу процесінде пайдалану үшін әртүрлі сенімді көздерден алынған ақпараттың үлкен көлемін бағдарламалық өңдеу нәтижелерін пайдалануды кеңейтуге ешқандай кедергі жоқ.

Әрине, қылмыстық іс жүргізу қызметін құқықтық реттеу BigData технологияларын қолдану саласындағы құқық қолдану практикасының объективті қажеттіліктерін көрсетуі керек, бірақ қазіргі Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне тиісті өзгерістер енгізбестен, біздің ойымызша, алынған мәліметтер Заңда бекітілген тергеу және басқа да іс жүргізу әрекеттері арқылы дәлелдемелер санатына ауысуы мүмкін. тексеру, тінту, алу, сараптама жүргізу, сұрау салу Жолдау, қорытынды беру үшін мамандарды тарту және т. б.

Кейбір авторлар дұрыс атап өткендей, ақпаратты сақтаудың, пайдаланудың және берудің жаңа құралы ретінде компьютерлік техниканың монополияны нақты алуы орын алуда.

Керісінше, қазіргі уақытта ғылыми-техникалық прогрестің арқасында алдын-ала тергеу органдарының аналитикалық және процестік жұмысын жаңа деңгейге көтеру үшін барлық алғышарттар жасалды.

Алайда, үлкен деректерді қолдану барысында қиындықтар мен шектеулердің бар екендігін ескерген жөн. Олар, қате немесе толық емес деректер шешімнің дұрыстығына кері әсер етеді, азаматтардың жеке мәліметтерін сақтау мәселесі, деректерді өңдеу мен қолдануға қатысты нормативтік базаның жетілмегендігі, Big Data-ны сот жүйесінде қолданатын кәсіби мамандардың жетіспеушілігі.

Қазіргі уақытта үлкен деректердің өзі бұл критерийлерге сәйкес келмейді. Дегенмен, олардың құқықтық салдарға автономды әсері жасанды интеллект пен электрондық тұлға төңірегіндегі пікірталастарға ұқсас заңды тұлғаның жаңа нысандарын талап етуі мүмкін.

Тағы бір тәсіл — туынды немесе жанама субъективтілік, онда деректер жүйесінің өзі құқық субъектісі болып табылмайды, бірақ оның әрекеттері үшін заңды жауапкершілікті өзі әзірлеушілері, иелері немесе пайдаланушылары арқылы әрекет етеді.

Мысалы, егер болжау алгоритмі біржақты ұсыныс берсе, жауапкершілік оны жүзеге асырған бағдарламашыға немесе мекемеге жүктеледі. Бұл модельде үлкен деректер құрал болып табылады, бірақ олардың әсерін адам агенттері жүзеге асырады.

Қазақстанда үлкен деректерді пайдалану саласындағы азаматтардың құқықтарын қорғау «Дербес деректер туралы» Заң мен «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Заңды қоса алғанда, бірқатар заңдармен реттеледі.

Қазақстандағы бірнеше істер азаматтардың құқықтарын бұзу мәселелеріне назар аударды. Мысалы, мемлекеттік және жеке ұйымдардың деректері бұзылған жағдайда, моральдық зиян мен бұзылған құқықтарды қалпына келтіру үшін өтемақы талап етілетін сот процестеріне әкелді.

Бұл істердегі сот шешімдері көбінесе дербес деректерді қорғау жөніндегі шаралардың жеткіліксіздігіне, сондай-ақ деректерді пайдалануда ашықтықтың болмауына негізделді. Судьялар заңнаманы сақтау және азаматтардың құқықтарын қорғау қажеттілігін атап өтті.

Қазақстанда сот практикасының үлкен деректерін пайдалану бастапқы сатысында тұр. Дегенмен, кейбір бастамалар қазірдің өзінде оң нәтиже көрсетуде. Мысалы:

1. Сот шешімдерін талдау: сот органдары тенденциялар мен заңдылықтарды анықтауға мүмкіндік беретін алдыңғы сот шешімдерін талдау үшін алгоритмдерді қолдана бастады. Бұл тарихи деректерге негізделген шешім қабылдауға көмектеседі.

Сот шешімдерін талдау-бұл құқықтық, әлеуметтік және экономикалық салдарды анықтау үшін сот шешімдерін жүйелі түрде зерттеу және түсіндіру процесі. Ол бірнеше негізгі кезеңдерді қамтиды:

- Деректерді жинау: алдымен қажетті сот актілерін, заңнамалық актілерді және іске қатысты басқа құжаттарды жинау қажет.

- Істердің жіктелуі: шешімдер әртүрлі критерийлер бойынша жіктелуі мүмкін – істің түрі (қылмыстық, азаматтық, әкімшілік), сот деңгейі (жоғары, апелляциялық) және басқалары.

- Құқықтық нормаларды талдау: заңнаманың қандай нормалары қолданылғаны, олардың қалай түсіндірілгені және талдау үшін қандай прецеденттерді қолдануға болатындығы зерттеледі.

- Тараптардың дәлелдерін бағалау: сот шешіміне қандай факторлар әсер еткенін түсіну үшін талапкер мен жауапкердің ұстанымдары, олардың дәлелдері мен дәлелдері талданады.

- Тенденцияны анықтау: талдау негізінде сот практикасындағы белгілі бір тенденцияларды анықтауға болады, мысалы, соттар жағдайға байланысты белгілі бір нормаларды қалай түсіндіреді.

- Шешімдердің салдары: сот шешімдерінің қоғамға, экономикаға және құқық қолдану практикасына әсерін бағалау. Бұл әлеуметтік өзгерістерді, заңнамаға немесе орындаудағы өзгерістерді қамтуы мүмкін.

- Ұсыныстарды тұжырымдау: талдау негізінде заң шығарушыларға, құқық қорғау ұйымдарына немесе судьяларға құқық қолдану тәжірибесін жақсарту үшін ұсыныстар беруге болады.

Сот шешімдерін талдау тұтастай алғанда құқықтық жүйені түсіну үшін маңызды, өйткені ол құқық қолданудың күшті және әлсіз жақтарын анықтауға көмектеседі, сонымен қатар заң ғылымы мен практикасының дамуына ықпал етеді.

2. Электрондық іс жүргізу: істерді басқарудың электрондық жүйелерін енгізу сот процестері бойынша деректердің үлкен көлемін талдауға мүмкіндік береді, бұл сот жүйесінің ашықтығы мен тиімділігін арттыруға ықпал етеді.

Қазақстанда электрондық іс жүргізуді дамыту мемлекеттік қызметтер мен бизнес - процестерді цифрландырудың жалпы үрдістерін көрсете отырып, бірнеше негізгі кезеңдерден өтті.

3. Істердің нәтижелерін болжау: Қазақстандағы кейбір сарапшылар Тарихи деректер негізінде ықтимал нәтижелерді болжау үшін талдамалық құралдарды пайдалану мүмкіндіктерін зерттей бастайды.

Істердің нәтижелерін болжау - бұл деректерді талдау негізінде әртүрлі жағдайлардың немесе процестердің ықтимал нәтижелерін бағалау процесі, осы нәтижелерге әсер ететін факторлардың тенденциясы. Мұндай болжамдар бизнес, құқық, медицина және әлеуметтік ғылымдарды қоса алғанда әртүрлі салаларда қолданылуы мүмкін екенін атап өткен жөн.

Үлкен деректерді құқықтық субъект ретінде қарастыру - немесе, ең болмағанда, олардың квази-субъективті рөлін мойындау - бірқатар құқықтық проблемаларды тудырады. Ең алдымен жауапкершілік мәселесі, яғни деректер негізінде дұрыс емес шешімдер қабылданған жағдайда кімнің жауапты екенін анықтау.

Сонымен қатар, нормативтік-құқықтық база, яғни қолданыстағы заңдар көбінесе жасанды интеллект пен деректер жүйесінің құқықтық мәртебесін нақты анықтамайды. Және де құпиялылық және адам құқықтары, яғни үлкен деректерді пайдаланудың құпиялылық құқықтарына, әділ сот талқылауына және тиісті процедураларға сәйкестігін қамтамасыз ету.

Қорытынды. Қорытындылай айтқанда, үлкен деректерді сот тәжірибесінде пайдаланудың тиімділігі туралы айтар болсақ, істерді жылдам өңдеу, қажет деректерді жедел табу, сот шешімдерін деректер негізінде қабылдау, қоғамдық сенімді арттыру, талдау нәтижелері арқылы күмәнді шешімдерді анықтау.

Жалпылама, заңнамада болашақтағы өзгерістер мыналарды қамтуы мүмкін: сандық агенттерге немесе алгоритмдік субъектілерге арналған жаңа құқықтық категориялар, рөлдер мен міндеттерді нақты бөлу үшін деректерді басқару шеңберін күшейту, құқықтық этиканы соттарда қолданылатын деректер жүйелерін жобалауға және енгізуге интеграциялау.

Қазіргі уақытта үлкен деректер классикалық мағынада құқықтық қатынастардың тақырыбы болмаса да, олардың сот практикасындағы өсіп келе жатқан рөлі дәстүрлі құқықтық теорияларға күмән келтіреді. Олардың құқықтық нәтижелерге әсер ету, қалыптастыру және тіпті анықтау қабілеті "функционалды субъективтіліктің" қандай да бір түрін болжайды. Бұл ауысымды мойындау құқықтық шеңберді цифрлық сот төрелігінің шындығына бейімдеу үшін өте маңызды.

Сот жүйелері үлкен деректер технологияларын біріктіруді жалғастыра отырып, өкілдік, жауапкершілік және әділеттілік мәселелерін шешу үшін заң ғылымы мен заңнама дамуы керек. Үлкен деректер толығымен танылған құқықтық субъект бола ма, жоқ па, олардың құқықтық процестерде болуы даусыз және барған сайын ықпалды бола түсуде.

Big Data құқықтық қатынастарда жаңа субъектілік ерекшеліктері бар құбылыс ретінде танылып келеді. Оның сот практикасындағы маңызы артып, құқықтық реттеуді қажет ететін жаңа мәселелерді туындатуда. Қазіргі таңда Big Data дербес құқық субъектісі ретінде танылмаса да, оның құқықтық қатынастарға әсері оны заңнамалық тұрғыда нақтылауды талап етеді.

Деректерді өңдеушілер — Big Data жүйесінде құнды ақпарат қалыптастыратын негізгі буын. Олар деректерден нақты шешім шығаруға, болжам жасауға, автоматтандыруға және инновациялық қызметтерге жол ашады. Алайда бұл қызмет заңдық тұрғыда толық реттелуі тиіс, себебі дербес деректерді өңдеу — жеке өмірге тікелей әсер ететін сезімтал процесс. Сондықтан деректерді өңдеушілердің кәсіби этикасы, техникалық қауіпсіздігі және құқықтық жауапкершілігі — қазіргі заманның басты талаптарының бірі.

Big Data сот практикасын заманауи, әділетті және тиімді етуге үлкен мүмкіндік береді. Алайда оны толыққанды қолдану үшін инфрақұрылым, құқықтық база және білікті мамандар қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: өзекті мәселелер және оны түбегейлі цифрлық өзгерістер арқылы шешу». 8.09.2025ж.
2. Newman J. R. William Kingdon Clifford. Sci. Amer., 1953, 188, № 2, pp. 78–84.// [Электрондық ресурс]. – 2025. - URL: <https://www.jstor.org/> (жүгінген күні 06.07.2025).
3. Правовые режимы информации в эпоху больших данных: сравнительно-правовое исследование. М. : Издательская группа «Закон», 2021. 156 с.
4. Zarsky, T. Z. (2016). The Trouble with Algorithmic Decisions: An Analytic Road Map to Examine Efficiency and Fairness in Automated and Opaque Decision Making. Science, Technology, & Human Values, 41(1), p118–132.
5. Закон Равеля//[Электрондық ресурс]. – 2025. - URL:<https://en.wikipedia> (жүгінген күні 05.07.2025).
6. Введение законодательство и обзор судебного процесса. [Электрондық ресурс]. – 2025. - URL: <https://fiveable.me/> (жүгінген күні 05.07.2025).
7. Электронное обнаружение. Википедия// [Электрондық ресурс]. – 2025. - URL: <https://en.wikipedia.org/> (жүгінген күні 05.07.2025).
8. Соснин К.А Правовое регулирование Больших данных: зарубежный и отечественный опыт // Журнал Суда по интеллектуальным правам. 2019. № 25. С. 30 – 42 URL [Электрондық ресурс]. – 2025. - URL: ipcmagazine.ru (жүгінген күні 05.07.2025).
9. Что такое data science и кто такой data scientist. // [Электрондық ресурс]. – 2025. - URL: <https://skillbox.ru/media/code/> (жүгінген күні 05.07.2025).
10. Нурсезим Токболат. Большие үлкен деректер (Big Data): негіздері мен перспективалары. [Электрондық ресурс]. – 2025. - URL: <https://astanahub.com/> (жүгінген күні 05.08.2025).
11. Амбарцумов Р.А. Правовое регулирование технологии «Big Data» в Российской Федерации // Вопросы Российской Юстиции. 2019. № 4. С. 6–11.
12. Hildebrandt, M. (2015). Smart Technologies and the End(s) of Law: Novel Entanglements of Law and Technology. Edward Elgar Publishing.

Авторлар туралы мәлімет

Сапарбекова Ж.С. – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу, еңбек құқығы кафедрасының аға оқытушысы.

Құсайынова А.Қ. - философия докторы (PhD), «Нархоз» университетінің қауымдастырылған профессоры.

Сапарбекова Ж.С. - старший преподаватель кафедры гражданского права и гражданского процесса, трудового права КазНУ имени аль – Фараби.

Кусаинова А.К. - доктор философии (PhD), ассоциированный профессор Университета «Нархоз».

Saparbekova Zh. - senior lecturer at the Department of Civil Law and Civil Procedure, and Labor Law at Al-Farabi Kazakh National University.

Kussainova A.K. - Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor at Narxoz University.

Е.О. Беркишев¹, Е.С. Ахметов¹, Е.М. Бимолданов²

¹Костанайская академия МВД Республики Казахстан им. Ш.Кабылбаева, Костанай, Казахстан

²Алматинская академия МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова, Алматы, Казахстан

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ЦИФРОВИЗАЦИЯ, АЛГОРИТМИЗАЦИЯ И ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ПРЕСТУПНОСТИ

Анализ статистических данных, отражающих динамику преступности и уровень раскрываемости правонарушений в Республике Казахстан, обуславливает актуальность разработки инновационных методов оптимизации оперативно-розыскной деятельности.

В рамках исследования осуществлен комплексный анализ научных публикаций, материалов СМИ и экспертных источников, посвященных интеграции ИИ в оперативно-розыскные практики. Эмпирические данные свидетельствуют, что в казахстанской правоохранительной системе технологии ИИ уже внедрены в такие сферы, как видеомониторинг и противодействие киберпреступности (в частности, интернет-мошенничеству).

Перспективными направлениями развития определены прогнозная аналитика, основанная на алгоритмах машинного обучения, и трехмерное моделирование криминальных сцен. Однако внедрение данных инструментов сопряжено с рядом вызовов, включая риски нарушения правовых и этических норм, а также ограничения, обусловленные ресурсными, временными и пространственными факторами.

Ключевые слова:искусственный интеллект, оперативно-розыскная деятельность, криминалистика, алгоритмы, видеомониторинг, прогнозная аналитика, трехмерное моделирование, цифровизация, Республика Казахстан.

Жедел-іздістіру іс-шараларындағы жасанды интеллект: цифрландыру, алгоритмдеу және қылмысты болжау

Қазақстан Республикасындағы қылмыстылық динамикасын және құқықбұзушылықты ашу деңгейін көрсететін статистикалық деректерді талдау, оперативтік-іздістіру қызметін оңтайландырудың инновациялық әдістерін әзірлеудің өзектілігін анықтайды.

Зерттеу аясында ЖИ-ды оперативтік-іздістіру тәжірибесіне интеграциялауға арналған ғылыми жарияланымдар, БАҚ материалдары және сарапшылар деректері кешенді талданды. Эмпирикалық деректер бойынша, Қазақстанның құқыққорғау жүйесінде ЖИ технологиялары бейнебақылау және киберқылмыстылыққа (атап айтқанда, интернет-алапыттыққа) қарсы тұру сияқты салаларға енгізілген.

Машиналық үйрену алгоритмдеріне негізделген болжамдық аналитика және қылмыстық сценарийлерді үш өлшемді модельдеу болашақ даму бағыттары ретінде анықталды. Дегенмен, бұл құралдарды енгізу құқықтық және этикалық нормаларды бұзу тәуекелдері, сондай-ақ ресурстық, уақыттық және кеңістіктік факторлармен байланысты шектеулер сияқты қиындықтарға тап болады.

Түйінді сөздер:жасамды интеллект, оперативтік-іздістіру қызметі, криминалистика, алгоритмдер, бейнебақылау, болжамдық аналитика, үш өлшемді модельдеу, цифрландыру, Қазақстан Республикасы.

Artificial intelligence in operational investigative activities: digitalization, algorithmization and crime forecasting

Analysis of statistical data reflecting crime dynamics and the crime detection rate in the Republic of Kazakhstan underscores the relevance of developing innovative methods for optimizing operational and investigative activities. In this context, artificial intelligence (AI) demonstrates transformational potential by providing law enforcement agencies with tools to process extensive data sets, identify latent patterns, and establish correlations between criminal incidents.

Promising directions for further development include predictive analytics based on machine learning algorithms and three-dimensional modeling of crime scenes. However, the deployment of these tools entails a number of challenges, including risks of violating legal and ethical standards, as well as limitations associated with resource, time, and spatial constraints.

The research findings highlight the dual nature of AI's impact on operational and investigative activities. On the one hand, these technologies have the potential to significantly modernize the work of internal affairs bodies by optimizing resource use and improving the accuracy of decision-making.

Keywords:artificial intelligence, operational and investigative activities, forensics, algorithms, video surveillance, predictive analytics, three-dimensional modeling, digitalization, Republic of Kazakhstan.

Введение. Криминальная активность сохраняет статус одного из наиболее значимых вызовов национальной безопасности современных государств. Согласно статистическим данным Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, динамика зарегистрированных преступлений демонстрирует устойчивую регрессию: с 341 тыс. случаев в 2014 г. до 140 тыс. в 2023 г. [1]. Однако структурный анализ категорий правонарушений выявляет существенные трансформации. В 2014 г. доминирующую долю занимали преступления средней тяжести (271 592), опережая правонарушения небольшой (39 608), тяжкой (27 941) и особо тяжкой (2 150) категорий [2]. Данная тенденция сохранялась вплоть до 2023 г., однако диспропорция между преступлениями средней тяжести и иными видами постепенно нивелировалась. Примечательно, что с 2020 г. частота тяжких преступлений превысила показатели правонарушений небольшой тяжести, а за период с 1 января по 25 августа 2024 г. зафиксировано 35 681 преступление средней тяжести, 24 437 тяжких, 14 741 небольшой тяжести и 2 068 особо тяжких [2]. Несмотря на позитивную динамику, уровень раскрываемости за 2019-2023 гг., составивший 51%, актуализирует вопрос о необходимости модернизации оперативно-розыскной деятельности посредством интеграции инновационных методов.

Перспективным инструментом в данном контексте выступает искусственный интеллект (ИИ), успешно апробированный в различных секторах казахстанской экономики и государственного управления. Его внедрение в правоохранительную систему способно оптимизировать аналитическую работу, выявление паттернов и автоматизацию рутинных процессов, что подтверждается международным опытом. Зарубежные исследования акцентируют роль ИИ в криминалистике, подчеркивая необходимость стратегического планирования и непрерывных научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ (НИОКР) для преодоления трудностей, связанных с ростом объемов данных и эволюцией криминальных тактик [3]. Особый интерес представляют разработки алгоритмов ИИ, ориентированных на расследование специфических видов преступлений, таких как мошенничество [4], а также их применение в распознавании паттернов крови, реконструкции места преступления, цифровой криминалистике и спутниковом мониторинге [5].

В российской научной парадигме акцент смещен на прогностические модели, включая идентификацию локации потенциальных правонарушителей [6]. Вместе с тем, в академической среде сохраняется скепсис относительно соответствия ряда технологий критериям подлинного ИИ, учитывая отсутствие у них способности к самообучению и когнитивной автономии [7]. Как справедливо отмечает А.Ю. Головин, эффективная имплементация цифровых решений в криминалистику требует не только теоретического осмысления, но и масштабных эмпирических исследований, направленных на решение задач правового, технического и этического характера [8].

Отечественные исследования концентрируются на двух векторах: организационно-правовые аспекты оперативно-розыскной деятельности с применением научно-технических средств [9; 10] и вопросы регулирования ИИ в правоохранительной системе [11; 12; 13; 14]. Однако, несмотря на включение исследований ИИ в перечень приоритетных научных направлений с 2023 г. [15], остается нерешенной проблема комплексного анализа организационных и правовых механизмов его применения в оперативной работе. Данный пробел определяет научную новизну и актуальность настоящего исследования.

Материалы и методы исследования. Работа основана на системном анализе научных трудов, публикаций в периодических изданиях и материалах СМИ, посвященных внедрению ИИ в оперативно-розыскную деятельность. Методологический аппарат включает диалектико-материалистический подход, обеспечивающий изучение явлений в их динамике и взаимосвязи, а также общенаучные (анализ, синтез, индукция, дедукция) и специальные методы, позволившие осуществить поэтапное исследование структурных элементов и их интеграцию в целостную концепцию.

Данный подход обеспечивает критическое осмысление существующих практик и формирование рекомендаций, направленных на повышение эффективности правоохранительных органов через инновационные технологии.

Основная часть. Современный этап цифровой трансформации правоохранительной системы Республики Казахстан характеризуется активной интеграцией технологий искусственного интеллекта (ИИ) в оперативно-криминалистические процессы. В контексте реализации Концепции обеспечения общественной безопасности на 2024-2028 гг. Министерство внутренних дел РК осуществляет масштабное внедрение компьютерно-технических экспертиз и биометрических систем, что существенно модернизирует инструментарий следственных подразделений [16].

Ключевым достижением стал запуск в 2024 г. национальной системы интеллектуального видеомониторинга в городах Алматы и Астане, оснащенной алгоритмами машинного обучения. Данная платформа обеспечивает автоматическую идентификацию лиц, находящихся в розыске, детектирование правонарушений в режиме реального времени, а также анализ подозрительных объектов в публичных пространствах. Примечательно, что система способна распознавать параметры транспортных средств (марка, модель, цвет) даже при отсутствии доступа к номерным знакам [17].

Локализация «умных» камер в зонах повышенной социальной активности (вокзалы, аэропорты, магистрали) позволила за первые месяцы эксплуатации задержать 46 разыскиваемых лиц в Астане и 30 - в Алматы [17]. Предшествующим этапом (декабрь 2023 г.) стало внедрение круглосуточного ИИ-видеонаблюдения в полицейских участках и пенитенциарных учреждениях, направленного на профилактику правонарушений и автоматизацию идентификации объектов [18].

Расширение функционала системы на воинские части подчеркивает её роль в противодействии неформальным практикам, таким как дедовщина [19].

В оперативно-розыскной деятельности ИИ демонстрирует эффективность в обработке массивов данных, построении прогнозных моделей и оптимизации межведомственной коммуникации. Ярким примером служит проект «IT TERGEU» в Кызылординской области, где создание специализированной группы «Киберпол» (июль 2024 г.) позволило внедрить ИИ-алгоритмы для расследования кибермошенничеств. Результаты проекта включают анализ 689 мобильных номеров по 496 уголовным делам, выявление 134 преступных эпизодов с ущербом свыше 200 млн. тенге и задержание 62 злоумышленников. Из 772 зарегистрированных мошенничеств 375 были переданы в суд, а сумма взысканного ущерба достигла 439 млн. тенге [20]. Успешная нейтрализация межрегиональной преступной группы в Западно-Казахстанской области (ущерб - 45 млн. тенге) подтверждает стратегическую ценность ИИ в координации следственных действий [20].

Когнитивное превосходство ИИ над человеческими возможностями проявляется в мультизадачности, скорости обработки BigData (телекоммуникационные записи, финансовые транзакции) и минимизации субъективного фактора при принятии решений [21]. Прорывным направлением остается предиктивная аналитика, использующая исторические данные, социально-экономические индикаторы и пространственно-временные паттерны для прогнозирования криминогенных сценариев. Данный подход оптимизирует распределение ресурсов за счет синхронизации оперативных мероприятий с динамикой угроз.

Технологическим прорывом можно считать применение 3D-моделирования мест происшествий на основе 2D-фотоматериалов. Генерация объемных сцен ускоряет реконструкцию событий, усиливая доказательную базу следствия.

Однако внедрение ИИ сопряжено с комплексом этико-правовых вызовов. Риски ложной идентификации, алгоритмической предвзятости и нарушения приватности требуют разработки нормативных механизмов, гарантирующих соответствие технологий принципам законности и пропорциональности [22].

Критическим аспектом остается верификация источников данных, установление причинно-следственных связей в условиях неструктурированной информации, а также адаптация ИИ-систем к динамике оперативной обстановки, где тактические задачи варьируются по степени внезапности и ресурсоемкости [23].

Таким образом, потенциал ИИ в оптимизации правоохранительной деятельности не вызывает сомнений, однако его реализация зависит от решения методологических и регуляторных проблем. Дальнейшее развитие требует симбиоза технологических инноваций, криминалистических методик (теория следственных версий, моделирование ситуаций) и этических стандартов, что позволит трансформировать ИИ из инструментального ресурса в системный элемент правопорядка.

Заключение. С позиции системного анализа следует констатировать, что имплементация технологий искусственного интеллекта в правоохранительную практику представляет собой парадигмальный сдвиг, обладающий потенциалом для трансформации оперативно-розыскных механизмов. Тем не менее, текущий этап внедрения ИИ характеризуется фрагментарностью, детерминированной комплексом нерешенных методологических и инфраструктурных задач.

Ключевым императивом выступает создание интегрированной аналитической платформы, агрегирующей гетерогенные данные из открытых и закрытых источников, включая автоматизированный мониторинг цифрового пространства с последующей корреляцией полученных паттернов с криминалистическими базами. Приоритетное значение приобретает разработка мультимодальных биометрических систем, обеспечивающих идентификацию в режиме реального времени, а также адаптация уже эксплуатируемых в коммерческом и государственном секторе ИИ-решений (нейросетевые алгоритмы банков, соцсетей, коммуникационных платформ) для задач прогнозной аналитики и оперативного реагирования.

Критически значимым аспектом остается формирование нормативно-правового каркаса, гарантирующего баланс между технологической эффективностью, прозрачностью алгоритмических решений и защитой фундаментальных прав граждан. Параллельно требуется институционализация специализированных подразделений, ответственных за техническую поддержку и эволюционное развитие систем на базе ИИ.

Особый научный интерес представляет противоречие между декларируемой эффективностью ИИ в оперативно-тактических сценариях и его ограниченной применимостью в условиях временного дефицита и ресурсных ограничения [24]. Данный диссонанс обусловлен не только эпистемологическими барьерами формализации субъективных ситуативных контекстов, но и необходимостью сохранения ключевой роли профессионального экспертного суждения в принятии решений.

Таким образом, интеграция ИИ в правоохранительную деятельность остается полигоном для междисциплинарных исследований, требующих углубленного изучения алгоритмической адаптивности, этико-правовых импликаций и операциональной синергии между искусственным интеллектом и человеческим фактором. Дальнейшие изыскания должны быть сфокусированы на преодолении выявленных апорий через призму как технологической оптимизации, так и социотехнического проектирования.

Список использованных источников

1. Правовая статистика // <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> (28.10.2025).
2. Как изменился характер уголовных преступлений в Казахстане за 10 лет//

<https://turantimes.kz/analytics/52741-kak-izmenilsja-harakter-ugolovnyh-prestuplenij-v-kazahstane-za-10-let.html> (28.10.2025).

3. Dunsin D., Ghanem M.C., Ouazzane K., Vassilev V. A comprehensive analysis of the role of artificial intelligence and machine learning in modern digital forensics and incident response // Forensic Science International: Digital Investigation. – 2024. – № 48. – P. 1-22.

4. Mytnyk B., Tkachyk O., Shakhovska N., Fedushko S., Syerov Y. Application of Artificial Intelligence for Fraudulent Banking Operations Recognition // Big Data and Cognitive Computing. – 2023. – № 7 (2). – P. 93.

5. YadavS.,YadavSh.,VermaP.,Ojha S.,MishraS. Artificial Intelligence: An Advanced Evolution In Forensic and Criminal Investigation // Current Forensic Science. – 2023. – № 1. – P. 1-8.

6. Бессонов А.А. Использование алгоритмов искусственного интеллекта в криминалистическом изучении преступной деятельности (на примере серийных преступлений) // Вестник Университета им. О.Е. Кутафина. – 2021. – № 2. – С.45-53.

7. Сretenцев Д.Н., Волкова В.Р. Перспективы внедрения систем искусственного интеллекта в сферу расследования преступлений // Российский следователь. – 2021. – № 11. – С. 38-42.

8. Головин А.Ю. Технологии искусственного интеллекта в криминалистике: задачи, которые необходимо решить // Сибирские уголовно-процессуальные и криминалистические чтения. – 2024. – № 2. – С. 25-33.

9. Ушуров К.Т. Организационно-правовые основы проведения оперативно-розыскных мероприятий // Вестник КазНУ. Серия Юридическая. – 2019. – № 89(1). – С. 187-192.

10. Аралбаев С.С. Оперативно-розыскные мероприятия: учебно-методическое пособие. – Костанай: КРУ им.А.Байтурсынова, 2020. – 67с.

11. Тлембаева Ж.У. О некоторых подходах к правовому регулированию искусственного интеллекта // Вестник института законодательства и правовой информации РК. Научно-правовой журнал. – 2021. – №2. – С.61-74.

12. Арыстанбеков М.А. Использование искусственного интеллекта в борьбе с преступностью // Инновационные технологии в криминалистике: Материалы международной научно-практической конференции. – Караганда: Карагандинская академия МВД РК им. Б. Бейсенова, 2021. – С. 25-27.

13. Жаксылыков А.Ж., Молдабаева Р.Б. Современные возможности внедрения в Республике Казахстан практики идентификации лица по видеозаписи по динамическим признакам внешности // Инновационные технологии в криминалистике: Материалы международной научно-практической конференции. – Караганда: Карагандинская академия МВД РК им. Б. Бейсенова, 2021. – С. 65-66.

14. Ахметжанова Н.Н. Проблемные вопросы обеспечения конфиденциальности при реализации возможностей искусственного интеллекта в праве Республики Казахстан // Ғылым-Наука. – 2024. – № 3 (82). – С.14-18. DOI: 10.47450/2306-451X-2024-82-3-14-18.

15. Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 июля 2024г. № 592 «Об утверждении Концепции развития искусственного интеллекта на 2024-2029 годы» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592> (28.11.2024).

16. Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 декабря 2023 г. № 1233 «Об утверждении Концепции обеспечения общественной безопасности в партнерстве с обществом на 2024 – 2028 годы (в сфере профилактики правонарушений)» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300001233> (28.11.2024).

17. Под оком «Большого Брата»: искусственный интеллект будет следить за жителями двух городов Казахстана // <https://orda.kz/pod-okom-bolshogo-brata-iskusstvennyj-intellekt-budet-sledit-za-zhiteljami-dvuh-gorodov-kazahstana-394650/> (28.10.2025).

18. Завершена работа по внедрению сплошного видеонаблюдения // <https://gurk.kz/news/zavershena-rabota-ro-vnedreniyu-splshnogo-videonablyudeniya-mvd-rk> (28.10.2025).

19. Больше трех в туалете не собираться – искусственный интеллект будет бороться с дедовщиной в армии // <https://orda.kz/bolshe-treh-v-tualet-ne-sobiratsja-iskusstvennyj-intellekt-budet-borotsja-s-dedovschinoy-v-armii-393886/> (28.10.2025).

20. «IT TERGEU» в борьбе с киберпреступностью // <https://kzvesti.kz/newspaper-articles/it-tergeu-v-borbe-s-kiberprestupnostju-133515> (28.10.2025).

21. Хромов И.Л., Кузьмин Н.А., Завьялов И.А. Перспективные направления использования искусственного интеллекта в оперативно-розыскной деятельности // Оперативно-розыскная деятельность в цифровом мире: сб. науч. трудов. Под ред. В.С. Овчинского. – М.: Инфра-М, 2021. – С. 94-103.

22. Бахтеев Д.В. Концептуальные основы теории криминалистического мышления и использования систем искусственного интеллекта в расследовании преступлений: дисс. ... док.юрид. наук. – Екатеринбург, 2022. – 504 с.

23. Лаппо Е.А., Шлыков М.С., Малышев А.Ю. К вопросу об использовании информационных технологий в оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел // Вестник Могилевского института МВД. – 2024. – № 1 (9). – С. 24-29.

24. Карымсаков Е.Г., Баргаринов А.Р. Использование искусственного интеллекта в противодействии терроризму // Ученые труды Алматинской Академии МВД РК им. М. Есбулатова. – 2025. – № 2 (83). – С. 21-25.

Сведения об авторах

Беркишев Е.О. - магистр права, докторант Костанайской академии МВД Республики Казахстан им.

Ш.Қабылбаева полковник полициясы.

Ахметов Е.С. - заместитель начальника Костанайской академии Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени Ширакбека Кабылбаева полковник полициясы.

Бимолданов Е.М., заместитель начальника Алматинской академии МВД Республики Казахстан, им. М. Есболатова, к.ю.н., профессор, полковник полициясы.

Беркишев Е.О. - құқық магистрі, Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының докторанты, полиция полковнигі.

Ахметов Е.С. - Қазақстан Республикасы ІІМ Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы бастығының орынбасары, полиция полковнигі.

Бимолданов Е. М. - Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясы бастығының орынбасары. М.Есболатова, з. ғ.к., профессор, полиция полковнигі.

Berkishev E.O. - Master of Law, doctoral student of the Kostanay academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabyibaev, colonel of the police.

Akhmetov E.S. - deputy Head of the Kostanay academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after Shyrakbek Kabyibayev, police colonel.

Bimoldanov E.M. - deputy Head of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, named after M. Yesbulatov, Candidate of Law, Professor, police Colonel.

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС,
КРИМИНАЛИСТИКА,
ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІ**

**УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС,
КРИМИНАЛИСТИКА,
ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ**

**CRIMINAL PROCEDURE,
CRIMINALISTICS, OPERATIONAL
INVESTIGATIVE ACTIVITIES**

О.Б. Мурашбеков¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Е. Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

АҚПАРАТҚА, АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕГЕ НЕМЕСЕ ТЕЛЕКОММУНИКАЦИЯЛАР ЖЕЛІЛЕРІНЕ РҰҚСАТСЫЗ ҚОЛ ЖЕТКІЗУ ТУРАЛЫ ІСТЕР БОЙЫНША ДӘЛЕЛДЕУ

Мақалада ақпаратқа, ақпараттық жүйеге немесе телекоммуникациялық желіге заңсыз қол жеткізу туралы істер бойынша дәлелдеудің ерекшеліктері цифрландыру жағдайында қарастырылады. Дәлелдеу пәнінің мазмұны, жоғары ұшқырлықпен, қашықтан жойылу мүмкіндігімен және таратылған сақталуымен сипатталатын электрондық-цифрлық іздердің, жүйелік журналдар мен өзге де цифрлық артефактілердің рөлі ашылады. Оқиға болған жерді және онымен байланысты цифрлық инфрақұрылымды дер кезінде қарау, деректердің криминалистикалық көшірмелерін жасау, биттік бейнелерді қалыптастыру, желілік трафикті талдау және хэш-мәндерді пайдалану арқылы дәлелдемелердің тұтастығын қамтамасыз ету қажеттігі көрсетіледі. Компьютерлік-техникалық сараптаманың мүмкіндіктері мен шектеулері, мамандар мен байланыс операторларының рөлі, жедел-іздістіру қызметінің нәтижелерін процессуалдық тұрғыдан рәсімдеу мәселелері талданады. Бұлттық технологиялар, халықаралық ынтымақтастық, Будапешт конвенциясы мен халықаралық стандарттардың цифрлық дәлелдемелерді жинау, бағалау және сотта пайдалану тәртібіне әсері сипатталады.

Түйінді сөздер: заңсыз қол жеткізу, электрондық дәлелдемелер, цифрлық криминалистика, киберқылмыстар, компьютерлік-техникалық сараптама, журнал файлдары (лог-файлдар), хэштеу, дәлелдемелердің сақталу тізбегі, ақпараттық қауіпсіздік, халықаралық ынтымақтастық.

Доказывание по делам о несанкционированном доступе к информации, информационной системе или телекоммуникационной сети

В статье анализируются особенности доказывания по делам о несанкционированном доступе к информации, информационной системе или телекоммуникационной сети в условиях цифровизации общества. Раскрывается содержание предмета доказывания по данным категориям дел, подчеркивается ключевая роль электронно-цифровых следов, системных журналов и иных цифровых артефактов, отличающихся высокой волатильностью и распределённым характером хранения. Показано значение своевременного проведения первоначальных следственных действий, использования криминалистических методов фиксации и сохранения данных, создания битовых образов носителей, применения криптографического хэширования и обеспечения непрерывности цепочки сохранности доказательств. Отмечается роль сравнительно-правового и криминалистического анализа, позволяющего сопоставлять национальные подходы с международными стандартами расследования киберпреступлений и выявлять оптимальные практики. Особое внимание уделяется возможностям и ограничениям компьютерно-технической экспертизы, роли специалистов и операторов связи, а также легализации результатов оперативно-розыскной деятельности.

Ключевые слова: несанкционированный доступ, электронные доказательства, цифровая криминалистика, киберпреступления, компьютерно-техническая экспертиза, лог-файлы, хэширование, цепочка сохранности доказательств, информационная безопасность, международное сотрудничество.

Proving cases of unauthorized access to information, information system or telecommunication network

The article examines the specifics of proving criminal cases involving unauthorized access to information, information systems or telecommunication networks in the context of ongoing digitalization. It clarifies the structure of the fact to be proved in such cases and emphasizes the central role of electronic traces, system log files and other digital artefacts, which are characterized by volatility, distributed storage and the possibility of remote destruction. Particular attention is paid to the prompt performance of initial investigative actions, creation of forensic bit-stream images, preservation and analysis of network traffic, use of cryptographic hashing and strict maintenance of the chain of custody. The potential and limitations of computer-technical forensic examinations, the role of IT specialists and service providers, and the procedural legalization of operational-search results are analyzed. The impact of cloud technologies, international cooperation, the Budapest Convention and ISO/IEC standards on the collection, evaluation and admissibility of electronic evidence is highlighted.

Keywords: unauthorized access, electronic evidence, digital forensics, cybercrime, computer-technical examination, log files, hashing, chain of custody, information security, international cooperation.

Кіріспе. Ақпараттық технологиялардың қазіргі даму деңгейі және қоғамдық қатынастардың жаппай цифрландырылуы қылмыстылықтың құрылымын да, құқыққа қарсы әрекеттерді жасау тәсілдерін де түбегейлі өзгертті. Киберқылмыстар жүйесінде ақпаратқа, ақпараттық жүйелерге және телекоммуникациялық желілерге рұқсатсыз қол жеткізу, мемлекеттің, бизнестің және жеке өмір саласының қызмет етуінің негізін құрайтын деректердің құпиялылығына, тұтастығына және қолжетімділігіне қол сұғатын құқықбұзушылық ретінде, ерекше орын алады. Осындай жағдайларда мұндай іс-әрекеттерге тиісті қылмыстық-құқықтық ден қоюды қамтамасыз ету ақпараттық қауіпсіздік саласындағы саясаттың негізгі бағыттарының бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі ақпаратқа, ақпараттық жүйеге немесе телекоммуникациялар желісіне рұқсатсыз қол жеткізу үшін жауаптылықты белгілей отырып, қорғалатын ақпараттық ресурстарға қол сұғатын адамдарды жауаптылыққа тартудың нормативтік негізін қалыптастырады. Алайда қылмыстық-құқықтық тыйымның формальды түрде болуы жазаның бұлтартпастығын өздігінен қамтамасыз етпейді. Осы санаттағы істерді тергеу практикасы электрондық-цифрлық іздерді анықтау және бекіту, қылмысты жасау тетігін айқындау, қашықтан рұқсатсыз қол жеткізуді жүзеге асырған тұлғаларды сәйкестендіру, сондай-ақ жылдам өзгеретін цифрлық орта жағдайында электрондық дәлелдемелердің жол берілетіндігін және сенімділігін қамтамасыз ету мәселелерінде елеулі қиындықтардың бар екенін көрсетеді.

Осы жағдайларда рұқсатсыз қол жеткізу істері бойынша дәлелдеу мәселесі қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу, криминалистика, ақпараттық құқық және техникалық ғылымдар салаларының тоғысында орналасқан дербес кешенді ғылыми-практикалық мәселе ретінде айқындалады. Ол дәлелдеу пәнін және анықталуға тиіс мән-жайлар шеңберін айқындауды ғана емес, сонымен қатар цифрлық іздерді анықтаудың, бекітудің, зерттеудің және бағалаудың арнайы тәсілдерін әзірлеуді, заманауи техникалық құралдар мен арнайы білімдерді қолдануды, сондай-ақ электрондық дәлелдемелермен жұмыс істеу саласындағы халықаралық стандарттарды ескеруді қамтиды.

Материалдар мен әдістер. Зерттеудің әдіснамалық негізін ақпаратқа, ақпараттық жүйеге немесе телекоммуникациялық желіге рұқсатсыз қол жеткізу істері бойынша дәлелдеу проблемаларын кешенді қарастыруды қамтамасыз ететін жалпығылыми және арнаулы таным әдістерінің жиынтығы құрады. Жұмыста диалектикалық әдіс қолданылып, қоғамның цифрлық трансформациясының ықпалын ескере отырып, киберқылмыс құбылыстарын және оларды тергеу тәжірибесін өзара байланыста және даму үстінде қарастыруға мүмкіндік берді. Формальды-құқықтық әдіс қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасының нормаларын, ақпараттандыру және ақпараттық қауіпсіздік саласындағы актілерді талдауда, сондай-ақ құқықтық реттеудегі қайшылықтар мен олқылықтарды айқындауда пайдаланылды.

Негізгі бөлігі. Ақпаратқа, ақпараттық жүйеге немесе телекоммуникациялар желісіне рұқсатсыз қол жеткізу істері бойынша дәлелдеу ақпараттық технологиялар саласына араласудың нақты салдарларын айқындауға, себеп-салдарлық байланыстарды белгілеуге және анықталған цифрлық іздерге құқықтық баға беруге бағытталған кешенді іс жүргізу қызметі болып табылады. Цифрлық технологиялардың қазіргі дамуы және ақпараттық жүйелердің қоғамдық әрі жеке процестерге жаппай интеграциялануы киберқылмыстардың алдын алудың арнайы әдістемелерін әзірлеуді, цифрлық ортаның ерекшеліктерін ескеруді және электрондық дәлелдемелермен тиісті жұмысты қамтамасыз етуді қажет етеді. 205-бап ақпаратқа, ақпараттық жүйеге немесе телекоммуникациялар желісіне заңсыз қол жеткізу үшін жауаптылықты белгілей отырып, тиісті іс-әрекеттерді жасаған адамдарды жауаптылыққа тартудың нормативтік негізін қалыптастырады [1]. Аталған санаттағы істер бойынша дәлелдеу процесі арнайы білімді пайдалануды, заманауи техникалық құралдар мен әдістемелерді қолдануды, сондай-ақ дәлелдемелерді жинау, зерттеу және бағалау кезінде іс жүргізу кепілдіктерін қатаң сақтауды талап етеді.

Рұқсатсыз қол жеткізу істері бойынша дәлелдеудің ерекшелігі, ең алдымен, электрондық-цифрлық іздердің табиғатын ескеруде көрініс табады. Олар электрондық ақпарат массивтері, жүйелік журналдардағы (лог-файлдардағы) жазбалар, құрылымдық файлдар мен конфигурациялардағы өзгерістер және өзге де цифрлық артефактілер түрінде байқалады. Дәстүрлі материалдық іздерден айырмашылығы, цифрлық іздер жоғары ұшқырлығымен, қашықтан жою мүмкіндігімен, бөлінген түрде сақталуымен, сондай-ақ оларды анықтау, бекіту және интерпретациялаудың күрделілігімен ерекшеленеді. В. Б. Вехов атап өткендей, компьютерлік криминалистика шеңберінде электрондық-цифрлық іздер қылмыс оқиғаларымен шартталған және компьютерлік ақпарат түрінде бекітілген ақпараттық жүйенің жай-күйіндегі кез келген өзгерістерді білдіреді [2, 89–91 бб.]. Аталған жайт электрондық ақпараттық жүйелердің жұмыс істеуін, деректерді беру желілік хаттамаларын, пайдаланушыларды аутентификациялау және авторизациялау тетіктерін, сондай-ақ ақпаратты қорғау құралдарының жұмыс істеу қағидаттарын терең түсінуді қажет ететінін айқындайды.

Рұқсатсыз қол жеткізу туралы істегі дәлелдеу пәні ақпараттық жүйеге заңсыз ену фактісін анықтауды, іс-әрекеттің жасалу тәсілін айқындауды, субъектіні сәйкестендіруді, жасалған орны мен уақытын бекітуді, сондай-ақ келтірілген залалдың мөлшерін және өзге де құқықтық мәні бар салдарларды белгілеуді қамтиды. 113-бапқа сәйкес, дәлелдеу пәніне қылмыстық іс бойынша анықталуға тиіс мән-жайлар, соның ішінде қылмыстық құқықбұзушылық оқиғасы, адамның кінәлілігі, кінәнің нысаны, залалдың сипаты мен мөлшері, сондай-ақ істі дұрыс шешу үшін маңызы бар өзге де мән-жайлар енгізіледі [3]. Рұқсатсыз қол жеткізу фактілерін тергеген кезде ықпал етудің нақты техникалық параметрлеріне, қолданылған бағдарламалық және аппараттық құралдарға, қауіпсіздік жүйелерінің эксплуатациялық осалдықтарына, желілік белсенділіктің маршруттарына және тіркеу құралдарының деректеріне (жазбаларына) ерекше назар аударылады. Бұл электрондық дәлелдемелердің кейінгі соттық бағалау үшін жол берілетіндігін, қатыстылығын және жеткіліктілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Осы санаттағы істер бойынша дәлелдемелерді жинаудың іс жүргізудегі ерекшеліктері ақпараттық қауіпсіздіктің бұзылуына жедел әрекет етудің қажеттілігімен байланысты, өйткені цифрлық салдарлар деректердің қайта жазылуы, журналдардың тазартылуы немесе әдейі жою салдарынан жылдам өзгеріп, жоғалуы мүмкін. Оқиға болған жерді, оған қатысты цифрлық инфрақұрылымды қоса алғанда, қарау ақпарат тасымалдағыштарының криминалистикалық биттік бейнелерін жасау, желілік трафикті талдау және жойылған деректерді қалпына келтіру үшін мамандандырылған бағдарламалық қамтамасыз етуді қолдануды талап етеді. Алғашқы тергеу әрекеттерінің тиімділігі тергеу нәтижелерін едәуір дәрежеде айқындайды, өйткені дәл бастапқы кезеңде кейін өзгертілуі немесе жоғалуы ықтимал ең мәнді цифрлық іздер бекітіледі.

Рұқсатсыз қол жеткізудің криминалистикалық сипаттамасы қол сұғушылықты іске асырудың типтік тәсілдерін қамтиды, оған зиянды бағдарламалық қамтамасыз етуді ендіру, бағдарламалық компоненттердің осалдықтарын пайдалану, әлеуметтік инженерия әдістерін қолдану, желілік трафикті ұстап алу және сессиялық кілттердің компрометациясы, сондай-ақ қызмет көрсетуден бас тарту түріндегі шабуылдар жатады. А. Л. Осипенконың киберқылмыскерлікке қарсы іс-қимыл жөніндегі зерттеуіне сәйкес, рұқсатсыз қол жеткізудің ең кең таралған тәсілдері - SQL-инъекциялар (жалпы шабуылдардың шамамен 23%-ы), трояндық бағдарламаларды қолдану — 19%, және веб-қосымшалардың осалдықтарын пайдалану — 17% болып табылады [4, 156–158 бб.]. Қылмысты жасаудың типтік тәсілдерін білу тергеушіге негізді нұсқаларды (версияларды) ұсынуға, кейінгі тергеу әрекеттерін жоспарлауға және қажетті сараптамалардың ауқымын айқындауға мүмкіндік береді.

Цифрлық дәлелдемелерді сараптамалық зерттеу рұқсатсыз қол жеткізу істері бойынша дәлелдеу процесінің түйінді элементі болып табылады. Компьютерлік-техникалық сараптама рұқсатсыз қол жеткізудің фактісі мен тетігін анықтауға, оның жасалу уақытын белгілеуге, қолданылған бағдарламалық құралдарды айқындауға, жойылған ақпаратты қалпына келтіруге және жүйедегі құқық бұзушының әрекеттерін трассалауға мүмкіндік береді. 1-бапқа сәйкес, сот сараптамасы қылмыстық іс үшін дәлелдемелік мәні бар мәселелер бойынша зерттеу жүргізу және қорытынды беру арқылы жүзеге асырылатын іс жүргізу әрекеті ретінде түсініледі [5]. Киберқылмыстар жөніндегі сараптамаларды жүргізу кезінде сарапшы ақпарат тасымалдағыштарының биттік бейнелерін, жедел жад дампытарын, жүйелік оқиғалар журналдарын, конфигурациялық файлдарды, деректер базаларын және қылмыстық қызметтің іздері бар өзге де объектілерді зерттейді.

Киберқылмыстарды тергеудің халықаралық тәжірибесі оқиғаны техникалық тергеп-тексеруді, криминалистикалық талдауды, цифрлық іздерді қадағалап айқындауды (трассалауды) және анықталған дәлелдемелерді іс жүргізу тәртібімен бекітуді қамтитын кешенді көзқарасты қолданудың қажеттілігін көрсетеді. 2001 жылғы 23 қарашадағы Компьютерлік қылмыс жөніндегі Еуропа кеңесінің Конвенциясы (Будапешт конвенциясы) киберқылмыскерлікке қарсы іс-қимыл стандарттарын айқындайды және компьютерлік деректерді жедел сақтауды, сақталатын деректерді ұсыну мен ашып көрсетуді, сондай-ақ компьютерлік ақпаратқа тінту мен алуды жүргізуді қамтамасыз ететін іс жүргізу ережелерін белгілейді [6, 12–15 бб.]. Аталған стандарттар трансшекаралық тергеулер жағдайында алынатын дәлелдемелердің жол берілетіндігі мен қатыстылығын қамтамасыз ету үшін айқындаушы мәнге ие.

Сонымен бірге дәлелдеу процесі интернет желісіндегі әрекеттердің анонимділігімен, трафикті шифрлау және анонимдеу құралдарын пайдаланумен, қол сұғушылықтардың трансшекаралық сипатына байланысты ерекшеліктерімен, сондай-ақ желілік идентификаторлар, соның ішінде IP-мекенжай бойынша нақты жеке тұлғаны атрибуциялау қажеттілігімен күрделене түседі. Е. В. Касперскийдің жаһандық киберқауіп-қатерге қатысты зерттеуіне сәйкес, 2023 жылы анонимді желілерді пайдалана отырып жасалған шабуылдар саны алдыңғы кезеңмен салыстырғанда 34%-ға артқан, сонымен бірге тек жағдайлардың 12%-ында ғана құқық бұзушының жеке басын анықтауға мүмкіндік болды [7, 78–82 бб.]. Осы мән-жайлар құқық қорғау органдарынан цифрлық іздерді бекіту бойынша техникалық рәсімдерді қатаң сақтауды, провайдерлермен өзара іс-қимылдың стандартталған алгоритмдерін қолдануды және тұрақты халықаралық ынтымақтастықты талап етеді.

Қазақстан Республикасында рұқсатсыз қол жеткізу істері бойынша дәлелдеу процесін құқықтық реттеу электрондық дәлелдемелердің ерекшеліктерін ескере отырып, қылмыстық іс жүргізу заңнамасының нормаларына негізделеді. 2015 жылғы 24 қарашадағы № 418-V Қазақстан Республикасының «Ақпараттандыру туралы» Заңы ақпараттандыру саласындағы қызметтің құқықтық негіздерін, оның ішінде ақпаратты қорғау және ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелерін (31–33-баптар) айқындайды [8]. Нормативтік құқықтық реттеу электрондық дәлелдемелерді іс жүргізу жолымен қамтамасыз етуге және оларға қылмыстық іс жүргізуде тиісті заңды күш беруге қажетті негіз жасайды.

Дәлелдеу процесінде айыпталушының әрекеттері мен туындаған салдарлар — ақпараттың құпиялылығының, тұтастығының немесе қолжетімділігінің бұзылуы — арасындағы себеп-салдарлық байланысты белгілеу ерекше маңызға ие. Киберқылмыстар бойынша себепті байланысты дәлелдеу рұқсатсыз қол жеткізуге алып келген оқиғалардың бүкіл тізбегіне терең техникалық талдауды, соның ішінде дайындық әрекеттерін, жүйеге тікелей енуін және одан кейінгі деректермен жүргізілген операцияларды қамтуды талап етеді. Күрделілік мынада: цифрлық ортада әрекет пен салдар арасында көптеген аралық буындар, технологиялық үдерістер және жүйелік факторлар болуы мүмкін, бұл тікелей қауіпті байланысты айқындауды қиындатады және дәлелдемелер жиынтығын кешенді бағалауды қажет етеді.

Ақпараттық жүйелердің дәлелдемелік маңызы олардың жұмыс істеу ортасындағы оқиғаларды уақытын, көзін (субъектісін) және жасалған әрекеттердің сипатын көрсете отырып егжей-тегжейлі тіркей алу қабілетімен айқындалады. Қазақстан Республикасы прокуратурасының ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстарды тергеп-тексеру жөніндегі әдістемелік ұсынымдарына сәйкес, жүйелік журналдар (лог-файлдар)

оқиғалар тіркелген сәттен бастап сотқа ұсынылғанға дейін олардың шынайылығы, тұтастығы және өзгермеуі қамтамасыз етілген жағдайда дәлелдемелік ақпараттың бастапқы көздері ретінде қаралуға жатады [9, 45–47 бб.]. Тиісті журналдарды іс жүргізу тәртібімен бекіту формалданған рәсімдерді сақтауды талап етеді: анықтау және алудың тәртібін құжаттау, тасымалдағыштарды және бағдарламалық-аппараттық ортаны сәйкестендіру, түпнұсқалығын тексеру үшін бақылау қосындыларын (хэш-мәндерін) жасау, көшіру және тексеру хаттамаларын жүргізу, сондай-ақ дәлелдемелердің сақталу тізбегінің үздіксіздігін қамтамасыз ету.

Рұқсатсыз қол жеткізу туралы істер бойынша тергеу әрекеттерін жүргізу тактикасы жоғары технологиялық объектілермен жұмыс істеудің және ақпараттық технологиялар саласында арнайы білімі бар адамдармен өзара іс-қимылдың ерекшеліктерімен айқындалады. Күдіктілер мен айыпталушылардан жауап алу кезінде тергеуші тиісті техникалық терминологияны меңгеруі, ақпараттың құпиялылығы, тұтастығы және қолжетімділігі қағидаттарын ескеруі, типтік осалдықтарды және оларды пайдаланудың тәсілдерін білуі әрі көрсетілген білімді айғақтардың ішкі үйлесімділігін тексеру үшін қолдануы тиіс. В. С. Зубаханың компьютерлік қылмыстарды тергеу тактикасына қатысты зерттеуі электрондық тасымалдағыштарды тінту және алуды жүргізу кезінде деректер құрылымын бұзбай дұрыс өшіру, қаптау, таңбалау және криминалистикалық (биттік) бейнелерді жасау талап етілетінін, сондықтан негізгі іс жүргізу әрекеттеріне мамандарды қатыстыру қажеттігін атап өтеді [10, 123–126 бб.]. Маманның қатысуы техникалық құрылғыларды дұрыс айқындау мен алуды, ақпараттың жойылу тәуекелдерін барынша азайтуды және цифрлық іздердің сақталуына тиісті жағдайлар жасауды қамтамасыз етеді.

Виртуалды кеңістікте шетел азаматының жеке басын сәйкестендіру мәселесі дәлелдеу міндеттерінің ең күрделілерінің бірі болып қала береді. Рұқсатсыз қол жеткізуді жүзеге асырған тұлғаны анықтау IP-мекенжайларды (динамикалық бөлінуі және мекенжай трансляциясы (NAT) ескеріле отырып), құрылғылардың MAC-мекенжайларын, браузерлер мен бағдарламалық орта(лар)дың цифрлық ізтаңбаларын, файлдардың метадеректерін, желілік сессия параметрлерін, мәтіндердің стилометриялық талдауының нәтижелерін және пайдаланушылық белсенділіктің өзге де корреляттарын қамтитын әртекті идентификаторлардың кешенді талдауын талап етеді. Тиімді атрибуция цифрлық іздерді жүйелі жинау, корреляциялау және верификациялау, оларды жеке тұлғалар туралы деректермен салыстыру және заңды негіздер болған кезде пайдаланылған техникалық құралдар мен есептік жазбаларға қол жеткізу арқылы қамтамасыз етіледі. Бұл ретте бөгде есептік деректерді пайдалану, идентификаторларды ауыстыру, анонимдеу және трафикті туннельдеу құралдарын қолдану тәуекелдері ескерілуге тиіс, бұл баламалы түсіндірулерді жоққа шығару және ықтималдық байланыстарды бағалау жөніндегі егжей-тегжейлі әдістемені қажет етеді.

Трансшекаралық киберқылмыстарды тергеудегі халықаралық ынтымақтастық шетел мемлекеттерінің юрисдикциясындағы дәлелдемелерді алуда шешуші рөл атқарады. ТМД-ға қатысушы мемлекеттер арасында азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек және құқықтық қатынастар туралы 1993 жылғы 22 қаңтардағы Шарт уәкілетті органдардың қылмыстарды, оның ішінде киберқылмыстарды тергеген кезде өзара іс-қимыл тетіктерін және сұратылатын материалдармен алмасудың іс жүргізу арналарын көздейді [11, 34–36 бб.]. Сонымен қатар технологиялық дамудың қарқыны халықаралық ынтымақтастықтың құқықтық құралдарының эволюциясынан озық түсіп, реттеудегі олқылықтарды туындатады, коллизиялық жағдайлар жасайды және шетелден электрондық дәлелдемелерді уақтылы алуды қиындатады; осындай жағдайда сұрау салуларды стандарттау, дәлелдемелік нысанға қойылатын талаптарды біріздендіру және іс жүргізу әрекеттерінің нәтижелерін өзара тану қағидаттарын сақтау ерекше мәнге ие болады.

Электрондық дәлелдемелердің сенімділігін бағалау — деректердің және олардың шығу көзінің түпнұсқалығын тексеруді, қолдан жасау не бөгде өзгерістер енгізу мүмкіндігін жоққа шығаруды, сондай-ақ оларды алу және сақталу жағдайларын верификациялауды қамтитын күрделі көпсатылы үдеріс. Деректерді криптографиялық алгоритмдер арқылы хэштеу көшіру, беру және ұсыну кезінде хэш-мәндерін салыстыру жолымен тергеудің және сот талқылауының барлық кезеңдерінде электрондық дәлелдемелердің өзгермеушілігін бақылауды қамтамасыз етеді. Е. Р. Россинскаяның ұстанымына сәйкес, криптографиялық қорғау әдістерін қолдану қылмыстық процесте электрондық дәлелдемелердің жол берілетіндігінің қажетті шарты болып табылады [12, 201–205 бб.]. Электрондық дәлелдемелерді бағалау кезінде сот олардың мазмұнын ғана емес, сонымен бірге оларды алу уақытын, бекіту әдістері мен құралдарын, сақтау жағдайларын және ұсыну тәртібін ескеруі тиіс, бұл сақталу тізбегін сақтау және аутентификация рәсімдерімен тікелей байланысты.

Дәлелдеудің алдын алушылық маңызы рұқсатсыз қол жеткізу істері бойынша тұрақты құқыққолдану практикасын қалыптастыруда, сот прецеденттерін жасауда, жауаптылықтың бұлтартпастығын қамтамасыз етуде және әлеуетті құқық бұзушыларға жалпы алдын алушылық ықпал етуде көрініс табады. Қазақстан Республикасы прокуратура органдарының ресми статистикасы мен арнаулы есептерінің деректері бойынша 2023 жылы ақпараттандыру және байланыс саласында 8 347 қылмыс тіркелген, олардың ашылуы 42% құрады, бұл 2022 жылғы көрсеткіштен 7%-ға жоғары [13, 18 б.]. Тиімділіктің артуы дәлелдеу әдістемелерін жетілдірумен, цифрлық криминалистиканың бірыңғай рәсімдерін енгізумен және электрондық іздерді талдау саласында тергеушілердің біліктілігін көтерумен тікелей өзара байланысты.

Киберқылмыстарды тергеу кезінде қылмыстық іс жүргізуге қатысушылардың құқықтарына іс жүргізу кепілдіктері электрондық хат алмасуды талдау, компьютерлер мен мобильдік құрылғылардың мазмұнын зерттеу барысында жеке өмірге ықтимал араласу тәуекелдеріне байланысты ерекше назар аударуды талап етеді. 18-бап жеке өмірдің қол сұғылмауына, жеке және отбасылық құпияның сақталуына, ар-намыс пен қадір-қасиетке, хат алысу мен телефон арқылы сөйлесудің құпиясына кепілдік береді. Тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде құқықтарды шектеуге сот бақылауын, араласудың қажеттілік және өлшемділік қағидаттарын сақтай отырып,

әрбір әрекетті қатаң түрде құжаттау және цифрлық деректерді алудың ең аз араласуды көздейтін әдістерін пайдалану арқылы қылмыстық қудалау міндеттері мен азаматтардың конституциялық құқықтарын сақтау арасындағы теңгерім қамтамасыз етілуі тиіс.

Жасанды интеллект пен машиналық оқыту технологияларының қарқынды даму жағдайында киберқылмыстарды тергеу кезінде үлкен көлемді цифрлық деректерді талдаудың жаңа мүмкіндіктері ашылуда: автоматтандырылған жүйелер желілік трафиктегі ауытқуларды айқындай алады, пайдаланушылық мінез-құлық профилдерін құрастырады, әртекті көздерден оқиғаларды өзара байланыстырады және жасырын байланыстарды анықтайды. Дегенмен дәлелдеу процестерінде адамның айқындаушы рөлі сақталуы қажет: дәлелдемелердің жол берілетіндігі, қатыстылығы, дұрыстығы және жеткіліктілігі туралы қорытынды бағалау пайымдары, сондай-ақ іс жүргізу шешімдерін қабылдау тергеуші мен соттың прерогативасы болып қалуға тиіс. Аналитикалық платформаларды нұсқаларды тексерудің тиімділігі мен толықтығын арттыруға арналған көмекші құрал ретінде қарастырған жөн, олар дәстүрлі криминалистикалық әдістер мен соттық бағалауды алмастырмайды.

Цифрлық криминалистика рәсімдерін стандарттау әртүрлі юрисдикцияларда электрондық дәлелдемелердің бірізділігін және өзара танылуын қамтамасыз ету үшін шешуші мәнге ие. Халықаралық стандарттау ұйымы әзірлеген, ISO/IEC сериясын қоса алғанда, стандарттар цифрлық дәлелдемелерді айқындаудың, жинаудың, алудың және сақтаудың нұсқаулық қағидаттарын, сондай-ақ әрекеттерді құжаттауға және тексерілгіштігіне қойылатын талаптарды белгілейді. Халықаралық стандарттарды ұлттық практикада қолдану нәтижелердің қайта жаңғыртылуын, дәлелдемелік материалдың тұрақты сапасын қамтамасыз етеді және оны трансшекаралық сот рәсімдері шеңберінде тану ықтималдығын арттырады.

Рұқсатсыз қол жеткізу туралы істер бойынша дәлелдеудің ерекшеліктері мұндай әрекеттердің қоғамдық қауіптілігінің жоғары болуымен, сондай-ақ дәлелдеу пәні тек қол жеткізу фактісін анықтауды ғана емес, ұлттық қауіпсіздік үшін ықтимал салдарларды бағалауды да қамтитындығымен айқындалады. 2005 жылғы 8 шілдедегі № 66-III Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік құпиялар туралы» Заңы мемлекеттік құпияны құрайтын мәліметтерді қорғаудың ерекше режимін белгілейді және көрсетілген санаттағы істерді қараудың арнайы іс жүргізу жағдайларын айқындайды. Сыни ақпараттық инфрақұрылым жүйелеріне рұқсатсыз қол жеткізуді тергеген кезде мемлекеттік құпияларды құрайтын мәліметтерге қол жеткізуге рұқсатнамасы бар және тергеу әрекеттерін жүргізу мен сот талқылауы барысында құпиялылық режимінің сақталуын қамтамасыз ететін тиісті біліктіліктегі мамандарды тарту қажет.

Бұлттық технологиялардың дамуы дәлелдеу процесі үшін қосымша сын-қатерлер туындатады, өйткені деректер әртүрлі юрисдикцияларда орналастырылған серверлерде сақталуы мүмкін, бұл оларды алу, беру және зерттеуді күрделендіреді. Бұлттық сервистердің экстерриториалдық сипаты және сақтаудың бөлінген табиғатымен байланысты юрисдикциялық мәселелер халықаралық ынтымақтастықтың құқықтық тетіктерін жетілдіруді, электрондық дәлелдемелерді жедел әрі заңды алуды қамтамасыз ететін рәсімдерді әзірлеуді талап етеді. Аталған мәселелерді шешу электрондық дәлелдемелерді өзара тану туралы келісімдер жасасу, олардың нысанына қойылатын талаптарды біріздендіру және киберқылмыстарды тергеген кезде мемлекетаралық өзара іс-қимыл рәсімдерін оңайлату арқылы мүмкін болады.

Рұқсатсыз қол жеткізуге байланысты әрекеттерді саралау көбіне ақпараттық технологияларды пайдалана отырып жасалатын алаяқтықпен, цифрлық ортадағы авторлық және сабақтас құқықтарды бұзумен, сондай-ақ өнеркәсіптік (коммерциялық) тыңшылықпен шектес қылмыстар құрамдарынан ажыратуды қажет етеді. Дұрыс құқықтық баға беру үшін қол сұғушылықтың нысанасын, әрекеттің жасалу тәсілін және келтірілген салдарларды дәл айқындау, сондай-ақ бір әрекет бірнеше құрамның белгілерін қамтитын жағдайларда қылмыстардың идеал жиынтығын және қылмыстық-құқықтық нормалардың бәсекелестігін ескеру талап етіледі.

Дәлелдеу процесіндегі байланыс қызметтерінің провайдерлері мен интернет-сервистердің рөлі қосылулар мен трафик туралы мәліметтерді ұсынуға, қосылым журналдарын белгіленген мерзімдерде сақтауға, абоненттер мен есептік жазба иелерін сәйкестендіруге жәрдем көрсетуде көрініс табады. Байланыс туралы заңнамаға сәйкес операторлар жедел-ізвестіру шараларын жүргізудің техникалық мүмкіндігін және уәкілетті органдардың заңды талаптарын орындауды қамтамасыз етуге міндетті, бұл тергеу үшін қатыстылығы бар ақпарат көзі болып табылады. Сонымен бірге шетелдік интернет-компаниялардан деректер алу құқықтық режимдердің айырмашылықтарына байланысты күрделі болып, көп жағдайда халықаралық құқықтық көмек тетіктерін пайдалануды талап етеді.

Уақыт факторы шешуші мәнге ие, өйткені көптеген провайдерлер қосылым журналдарын шектеулі мерзімде ғана сақтап, одан кейін оларды автоматты түрде жояды. Ақпараттық қауіпсіздік инциденттеріне жедел әрекет ету және электрондық дәлелдемелердің сақталуын уақтылы қамтамасыз ету тергеудің табыстылығын көп дәрежеде айқындайды. Қылмыстық іс жүргізу заңымен белгіленген процессуалдық мерзімдер киберқылмыстардың ерекшелігін және цифрлық іздерді сақтау мен бекіту жөніндегі шараларды жылдам қолдану қажеттілігін ескеруі тиіс.

Рұқсатсыз қол жеткізуді тергеген кезде арнайы техникалық құралдарды пайдалану ақпарат тасымалдағыштарының биттік бейнелерін алу, желілік трафиктің көздері мен ағындарын талдау, жойылған деректерді қалпына келтіру, сондай-ақ зиянды кодты дешифрлеу және статикалық-дәрежелік әрі динамикалық талдау үшін бағдарламалық-аппараттық кешендерді қолдануды көздейді. Бірқатар құқықтанушы ғалымдар атап өткендей, қатқыл дискілерден жойылған ақпарат арнайы бағдарламалық құралдардың көмегімен қалпына келтіріліп, алынуы мүмкін, бұл процессуалдық нысаны сақталған жағдайда оны дәлелдемелік материал ретінде кейін пайдалануға мүмкіндік береді [14, 28 б.]. Мұндай құралдарды қолданудың заңдылығы процессуалдық

нысанды қатаң сақтау және электрондық дәлелдемелермен жүргізілген барлық әрекеттерді толық құжаттау (қолданылған әдістемелер мен параметрлерді көрсету арқылы) арқылы қамтамасыз етіледі; зерттеу нәтижелері тәуелсіз сарапшылармен тексерілетін және қайта жаңғыртылатын болуы тиіс.

Киберқылмыскерлердің тұлғалық-психологиялық ерекшеліктері — техникалық құзыреттіліктің жоғары деңгейі, әрекеттерді жүйелеуге және алгоритмдеуге бейімділік, көбіне жасалғанның қоғамдық қауіптілігін жеткіліксіз бағалаумен ұштасуы — тергеу нұсқаларын құру және жауап алу тактикасын таңдау үшін маңызға ие. Рұқсатсыз қол жеткізудің уәжін айқындау жауаптылықты дараландырудың және қылмыстық-құқықтық ықпал шарасын белгілеудің түйінді элементі болып табылады; кең таралған уәждерге пайдакүнемдік ниеттер, өзін-өзі көрсетуге ұмтылыс, кек және идеологиялық себептелген ұстанымдар жатады.

Кибершабуылдарды атрибуциялау, яғни олардың шынайы көзін және ұйымдастырушыларын айқындау, әсіресе ұйымдасқан топтар жасаған немесе шет мемлекеттердің қатысуымен жасалған қылмыстарды тергегенде өзекті. Техникалық атрибуция нақты хакерлік топтарға және олардың басқару-бақылау инфрақұрылымына тән құралдар, тактикалар және рәсімдерді талдауға, сондай-ақ код артефактыларын, уақыттық және географиялық белсенділік үлгілерін зерттеуге негізделеді. Алайда жалған флаг (false flag) тәсілдері, обфускация әдістері және көпдеңгейлі прокси-инфрақұрылым атрибуция процесін едәуір күрделендіріп, техникалық талдау нәтижелерін жедел-ізвестіру қызметі деректерімен және халықаралық ынтымақтастық мәліметтерімен ұштастыратын кешенді көзқарасты талап етеді.

Киберқылмыстарды тергеген кезде жедел-ізвестіру қызметі нәтижелерінің дәлелдемелік мәні олар тиісті түрде заңдастырылған жағдайда тергеу әрекеттерін жүргізуге және жол берілетін дәлелдемелерді алуға негіз болуында. Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 15 қыркүйектегі № 154-ХІІІ «Жедел-ізвестіру қызметі туралы» Заңы ақпараттық-телекоммуникациялық желілерде тиісті негіздер болған кезде және белгіленген рәсімдерді сақтай отырып жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізуді көздейді. Жедел-ізвестіру қызметі (ЖІҚ) нәтижелерін заңдастыру оларды тексеруді, құжаттауды және (қарау, алу, тінту, жауап алу және т.б.) тергеу әрекеттерін жүргізу арқылы процессуалдық тәртіппен бекітуді қамтиды, бұл ретте дәлелдемелердің қатыстылық, жол берілетіндік, дұрыстылық және жеткіліктілік талаптары сақталуға тиіс.

Қорытынды. Қорытындылай келе, ақпаратқа, ақпараттық жүйеге немесе телекоммуникациялық желіге рұқсатсыз қол жеткізу істері бойынша дәлелдеу құқықтық, техникалық және ұйымдастырушылық тәсілдерді үйлестіріп қолдануды талап ететін күрделі, көпқырлы үдеріс болып табылады. Осы санаттағы қылмыстарды тергеудің тиімділігі цифрлық криминалистика саласындағы тергеушілердің даярлық деңгейіне, заманауи техникалық құралдармен жаратқандырылуына, сараптамалық қамтамасыз етудің сапасына және халықаралық өзара іс-қимылдың пәрменділігіне байланысты. Ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы құқық қолдану қызметі үшін үнемі жаңа сын-қатерлер туындатып, әдістемелерді үздіксіз жаңартуды, пайда болатын техникалық құбылыстарға бейімделуді және өзгермелі жағдайларда құқықтық реттеуді күшейтуді қажет етеді. Киберқылмыстардың техникалық қырларын терең ескеруге және іс жүргізу кепілдіктерін қатаң сақтауға негізделген кешенді тәсіл ғана ақпараттық технологиялар саласындағы қылмыстылыққа қарсы тиімді іс-қимылды және азаматтардың құқықтарын цифрлық ортада тиісті қорғауды қамтамасыз ете алады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ Қылмыстық кодексі (01.01.2025 жағдайы бойынша өзгерістермен және толықтырулармен). URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (қаралған күні: 11.10.2025).
2. Вехов В. Б., Зуев С. В., Бахтеев Б. В. [и др.]. Цифровая криминалистика: учебник для вузов / под ред. В. Б. Вехова, С. В. Зуева. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Юрайт, 2022. — 416 с.
3. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ Қылмыстық-процестік кодексі (01.01.2025 жағдайы бойынша өзгерістермен және толықтырулармен). URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (қаралған күні: 11.10.2025).
4. Осипенко А. Л. Сетевая компьютерная преступность: теория и практика борьбы: монография. — Омск: Омская академия МВД России, 2009. — 480 с.
5. Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 10 ақпандағы № 44-VI ҚРЗ «Сот-сараптамалық қызмет туралы» Заңы (01.01.2025 жағдайы бойынша өзгерістермен және толықтырулармен). — URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000044> (қаралған күні: 12.10.2025).
6. Киберқылмыс туралы конвенция. — Будапешт, 2001 жылғы 23 қараша. — (Еуропа кеңесінің шарттар сериясы; № 185). — Страсбург: Еуропа кеңесінің баспасы, 2001. — 36 б.
7. Ұйымдар үшін өзекті киберқатерлер: 2023 жылдың қорытындылары. — М.: Positive Technologies, 2024. — URL: <https://ptsecurity.com/ru-ru/research/analytics/aktualnye-kiberugrozy-dlya-organizacij-itogi-2023-goda/> (қаралған күні: 11.10.2025).
8. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 24 қарашадағы № 418-V ҚРЗ «Информатизация туралы» Заңы (01.01.2025 жағдайы бойынша өзгерістермен және толықтырулармен). — URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000418> (қаралған күні: 11.11.2025).
9. Назмышев Р. А. Компьютерлік технологияларды пайдалана отырып жасалатын қылмыстарды анықтау, ашу және тергеу бойынша үлгілік әдістемелік ұсынымдар: Әдістемелік ұсынымдар / Р. А. Назмышев. — Астана: ҚР ИИМ, 2010. — 2010 жылғы 15 сәуір. — URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30614422 (қаралған күні: 12.10.2025).

10. Скоромников К. С. Компьютерлік ақпарат саласындағы қылмыстарды тергеу // Тергеушілерге арналған басшылық / жалпы редакциясын басқарған Н.А. Селиванов, В.А. Снетков. — М. : ИНФРА-М, 1999. — Б. 609–632.

11. Азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек көрсету және құқықтық қатынастар туралы конвенция, 1993 жылғы 22 қаңтар. — Минск: ТМД Атқарушы комитеті, 1993. — URL: <https://cis.minsk.by/page/614> (қаралған күні: 12.10.2025).

12. Россинская Е.Р., Галяшина Е.И., Зинин А.М. Сот сараптамаларының теориясы (Сот сараптаматануы): оқулық / жалпы редакциясын басқарған Е. Р. Россинская. — 2-басылым, өңделген және толықтырылған. — М.: Норма: ИНФРА-М, 2023. — 368 б.

13. Қазақстан Республикасындағы қылмыс жағдайы туралы 2023 жылғы статистикалық жинақ. — Астана : Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті, 2024. — 156 б.

14. Қоржумбаева Т.М., Шоканова Е.В., Санапиянова А.Н. Информатизация және байланыс саласындағы қылмыстардың жолын кесу ерекшеліктері ПО жедел бөлімшелері тарапынан // М. Есболатов атындағы Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясының Ғылыми еңбектері. — 2024. — № 1(78). — Б. 26-34.

Автор туралы мәліметтер

Мурашбеков О. Б. - Мақан Есболатов атындағы Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясының жеке құрамымен жұмыс бөлімінің бастығы, полиция подполковнигі, заң ғылымдарының магистрі.

Мурашбеков О.Б. - начальник отдела по работе с личным составом Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, подполковник полиции, магистр юридических наук.

Murashbekov O.B. - Head of the Personnel Department at the Makan Yesbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Police Lieutenant Colonel, Master of Law.

Е.М. Хахимов¹, Ю.И. Симонова²

¹Академия управления МВД Республики Казахстан, Астана, Қазақстан

²Костанайского филиала ФГБОУ ВО «Челябинский государственный университет», Костанай, Казахстан

УЯЗВИМЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОГО СТАТУСА ЛИЦА, ПОДЛЕЖАЩЕГО РЕАБИЛИТАЦИИ, В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Процедура реабилитации лица, незаконно подвергнутого уголовному преследованию и (или) осуждению, является закономерным продолжением уголовного процесса в соответствующих случаях. Уголовный процесс в рамках конкретного дела не может считаться завершённым, если лицо, в отношении которого принято решение о реабилитации, не было надлежащим образом реабилитировано. Во всем многообразии вопросов, связанных с процедурой реабилитации, особого внимания заслуживают те, которые связаны с повышением гарантий эффективного осуществления восстановительных и возместительных процедур реабилитируемому лицу. В статье затрагивается оставленный до настоящего времени без внимания вопрос об установлении лиц, подлежащих реабилитации, в качестве адресатов гарантированной государственной юридической помощи. Также обозначаются отдельные направления совершенствования процедуры возмещения морального вреда, причиненного незаконным уголовным преследованием и (или) осуждением.

Ключевые слова: реабилитация; лицо, подлежащее реабилитации; гарантированная государством юридическая помощь (ГГЮП); моральный вред; уголовное судопроизводство; гражданское судопроизводство.

Қазақстан Республикасының қылмыстық процесінде ақтауға жататын адамның құқықтық мәртебесінің осал аспектілері

Қылмыстық қудалаудан және (немесе) соттаудан заңсыз шығарылған адамды ақтауға рәсімі тиісті жағдайларда қылмыстық процестің заңды жалғасы болып табылады. Егер өзіне қатысты оңалту туралы шешім қабылданған адам тиісті түрде ақталмаса, нақты іс шеңберіндегі қылмыстық процесс аяқталды деп есептелмейді. Ақтау рәсіміне байланысты барлық мәселелерде оңалтылатын адамға қалпына келтіру және өтеу рәсімдерін тиімді жүзеге асырудың кепілдіктерін арттыруға байланысты мәселелерге ерекше назар аударылады. Мақалада кепілдік берілген мемлекеттік заң көмегінің адресаттары ретінде ақтауға жататын адамдарды анықтау туралы осы уақытқа дейін назардан тыс қалған мәселе қозғалады. Сондай-ақ заңсыз қылмыстық қудалау және (немесе) соттау салдарынан келтірілген моральдық зиянды өтеу рәсімін жетілдірудің жекелеген бағыттары белгіленеді.

Түйінді сөздер: ақтау; ақтауға жататын адам; мемлекет кепілдік берген заң көмегі (МКЗК); моральдық зиян; қылмыстық сот ісін жүргізу; азаматтық сот ісін жүргізу.

Vulnerable aspects of the legal status of a person subject to rehabilitation in the criminal procedure of the Republic of Kazakhstan

The rehabilitation procedure for a person who has been unlawfully subjected to criminal prosecution and/or conviction is a natural continuation of the criminal process in appropriate cases. The criminal process in a particular case cannot be considered completed if the person against whom the decision on rehabilitation has been made has not been properly rehabilitated. In all the variety of issues related to the rehabilitation procedure, special attention should be paid to those related to increasing guarantees for the effective implementation of rehabilitation and reparation procedures for the rehabilitated person. The article touches upon the issue of the identification of persons subject to rehabilitation as recipients of guaranteed state legal aid, which has been ignored so far. It also outlines certain areas for improving the procedure for compensation for moral damage caused by unlawful criminal prosecution and (or) conviction.

Keywords: rehabilitation; a person subject to rehabilitation; state-guaranteed legal aid; moral damage; criminal proceedings; civil proceedings.

Введение. До настоящего времени вопрос относительно процедуры реабилитации в структуре уголовно-процессуальных отношений не является решенным в достаточно благополучной форме, чему способствует целый ряд обстоятельств. Во-первых, несмотря на более или менее четкое размежевание лиц, подлежащих реабилитации, и лиц, имеющих право на возмещение вреда, причиненного незаконными действиями должностных лиц органов уголовного преследования и суда, в УПК РК отсутствует четкое оформление процессуального статуса лица, в отношении которого принято решение о реабилитации. В данном случае предполагается, что сама процедура реабилитации является еще частью уголовного процесса и соответствующее лицо фактически является его участником. Во-вторых, весьма неоднозначными продолжают оставаться механизмы соответствующей уголовно-процессуальной реституции правового статуса лица, в отношении которого принято решение о реабилитации, поскольку им не придан необходимый характер активной субъектности со стороны должностных лиц, которые обязаны от имени государства осуществить всю процедуру восстановления в прежнем правовом статусе, а также возмещение причиненного вреда.

Методы. В ходе научного исследования поставленных в статье вопросов использовались, в первую очередь, методы формально-юридического анализа и сопоставления, посредством которых были выявлены коллизионные аспекты нормативного регулирования правового статуса лица, подлежащего реабилитации. Также был использован метод контент-анализа судебных решений по вопросу о возмещении морального вреда, причиненного в результате незаконного привлечения к уголовной ответственности и (или) осуждения. Центральным же явился аксиологический метод, который позволил выявить ряд проблемных аспектов в статусе реабилитируемого лица исходя из ценностной оценки процедуры реабилитации в современном уголовном процессе.

Основная часть. Однозначно, что вопрос восстановительно-процессуальных отношений должен строиться таким образом, чтобы лицо не испытало дополнительных негативных последствий после того, как уже было незаконно или необоснованно вовлечено в сферу уголовного преследования. Как указывают казахстанские исследователи, «важной задачей уголовного процесса является защита публичных интересов общества и государства. Это включает в себя поддержание правопорядка, укрепление законности и правосознания граждан, а также предотвращение и пресечение преступной деятельности» [1, с. 238]. Вместе с тем как бы ни были значимы задачи общесоциального и публичного порядка, отдельные вопросы, к которым, в первую очередь, относятся и вопросы реабилитации, требуют выраженного аксиологического подхода, базирующегося на принципе человекоцентризма.

Большинство нормативных конструкций, которые содержатся в УПК РК по вопросам реабилитации и возмещения вреда, причиненного в рамках уголовного процесса, посвящены именно возмещению вреда, что несколько размывает два самостоятельных процессуальных статуса: 1) процессуальный статус лица, в отношении которого принято решение о реабилитации (которое, в первую очередь, должно признаваться невиновным и уже по этой причине получать все необходимые возмещения) и 2) процессуальный статус любого другого лица, в отношении которого допущено уголовно-процессуальное нарушение различной степени тяжести, в связи с чем возникает право на возмещение соответствующего вреда (в данном случае речь о реабилитации не идет, а компенсаторный механизм обусловлен исключительно тем, что государство признает за собой ответственность возмещения тех негативных последствий, которые возникли по причине действий его должностных лиц в процессе реализации уголовного преследования).

Итак, большинство норм Главы V УПК РК касаются вопросов возмещения вреда, равно как и подавляющий объем предписаний в Нормативном постановлении Верховного Суда РК № 7 от 9 июля 1999 г. [2]. При этом детальный анализ соответствующих норм свидетельствует о том, что подавляющее большинство конструкций, касающихся вопросов возмещения вреда, имеют характер универсализации как в отношении лиц, подлежащих реабилитации, так и в отношении лиц, которым причинен вред в рамках уголовно-процессуальной деятельности, однако отсутствует решение о признании их невиновными. Дополнительным нормативным актом, касающимся вопросов возмещения вреда в уголовном процессе (как в порядке реабилитации, так и в ином порядке), является Постановление Правительства РК № 1218 от 21 ноября 2014 г. [3]. При этом следует отметить, что в отличие от оформленного процессуального статуса подозреваемого, обвиняемого, в рамках которого предусматривается оказание бесплатной юридической помощи, в отношении лица, подлежащего реабилитации, соответствующее право прямо не указывается. Это во многом обусловлено тем, что в УПК РК регламентируется непосредственно процедура реабилитации, но не статус лица, в отношении которого принято соответствующее решение.

Так, в частности, согласно п. 3 ч. 9 ст. 64 УПК РК, «в случае, если защитник не приглашен подозреваемым, его родственниками или доверенными лицами, орган уголовного преследования обязан обеспечить его участие в порядке, предусмотренном частью третьей статьи 67 настоящего Кодекса» [4]. Согласно ч. 5 ст. 65 УПК РК, обвиняемый имеет право пользоваться теми же правами, что и предусмотрены ч. 9 ст. 64 УПК РК (то есть в отношении подозреваемого), а также некоторыми иными дополнительными процессуальными правами и гарантиями.

Согласно ст. 67 УПК РК, регламентирующей вопросы обязательного участия защитника в уголовном процессе, оправданный является адресатом бесплатной юридической помощи (ч. 3 ст. 67 УПК РК). С одной стороны, статус «оправданный» существенным образом коррелирует со статусом лица, в отношении которого принято решение о реабилитации. Вместе с тем, согласно ст. 37 УПК РК, устанавливающей общие критерии применения процедуры реабилитации, соответствующая уголовно-процессуальная процедура имеет место не

только в отношении оправданного, но и в отношении иных лиц (в частности, когда решение о прекращении уголовного дела вынесено должностными лицами органа уголовного преследования). Соответственно, указание на оправданного в ранее указанных нормативных предписаниях УПК РК вовсе не следует оценивать как однозначно соотносимое с процедурой реабилитации.

В соответствии с пп. 3 п. 3 ст. 26 Закона РК № 176-VI от 5 июля 2018 года, гарантированная государством юридическая помощь в форме защиты или представительства оказывается, в том числе, «подозреваемому, обвиняемому, подсудимому, осужденному, оправданному, потерпевшему в соответствии с уголовно-процессуальным законодательством Республики Казахстан» [5]. То есть фактически процитированная норма полностью корреспондирует с ранее приведенными нормативными предписаниями УПК РК. Вместе с тем, п. 17 ст. 7 УПК РК содержит дефиницию, которая вносит дополнительные вопросы в контексте анализируемого аспекта: «защита - процессуальная деятельность, осуществляемая стороной защиты в целях обеспечения прав и интересов лиц, которые подозреваются, обвиняются в совершении уголовного правонарушения, опровержения или смягчения подозрения, обвинения, а также реабилитации лиц, неправомерно подвергшихся уголовному преследованию» [4].

При этом ни содержание Главы V УПК РК, ни анализ ст. 26 Закона РК № 176-VI от 5 июля 2018 года не дают достаточных оснований к утверждению, что защита прав и законных интересов лиц в порядке реабилитации будет осуществляться в объеме гарантированной государством юридической помощи (ГГЮП). Термин «реабилитация» используется в ст. 26 Закона РК № 176-VI от 5 июля 2018 г. и касается оказания ГГЮП в виде консультирования «физическим лицам по вопросам взыскания алиментов, назначения пенсии и пособий, реабилитации, получения статуса беженца или кандаса, несовершеннолетним, оставшимся без попечения родителей...» [5]. Аналогичное положение имело место и в предшествующих нормативно-правовых актах, утративших к настоящему времени юридическую силу [6;7]. Кроме того, аналогичное обстоятельство (оказание бесплатной помощи истцам по спорам о возмещении вреда реабилитированным в соответствии с законом) предусмотрено в п. 7 ч. 1 ст. 112 ГПК РК [8].

Однако приведенные обстоятельства следует оценивать с точки зрения полисемантического характера термина «реабилитация». Исходя из контекста приведенных положений законодательства вывод, что в последних упомянутых ситуациях речь идет о процедурах политической реабилитации, которая имеет совершенно иную правовую природу и механизм осуществления, нежели реабилитация в рамках уголовно-процессуальной деятельности.

Дополнительные коллизионные аспекты в рассматриваемый вопрос вносит п. 4 ст. 178 УПК РК, имеющий ограничительный содержательный контекст: «Процессуальные издержки, связанные с участием в деле адвоката, оказывавшего юридическую помощь бесплатно в качестве защитника подозреваемого, обвиняемого, подсудимого или представителя потерпевшего (частного обвинителя), в случаях, предусмотренных частью третьей статьи 67 и частью второй статьи 76 настоящего Кодекса, относятся за счет бюджетных средств» [4]. Далее, п. 5 ст. 178 УПК РК содержит указание, согласно которому «в случае оправдания подсудимого или прекращения дела в соответствии с пунктами 1), 2) части первой статьи 35 настоящего Кодекса процессуальные издержки принимаются на счет государства. Если подсудимый оправдан лишь частично, суд обязывает его оплатить процессуальные издержки, связанные с обвинением, по которому он признан виновным» [4].

Контекстное толкование крайних из процитированных статей УПК РК также не дает никакой ясности относительно включения ГГЮП в правовой статус лиц, в отношении которых принято решение о реабилитации, поскольку в ст. 37 УПК РК указывается более объемное основание для принятия решения о реабилитации, а не только в порядке п. 1), 2) ч. 1 ст. 35 УПК РК.

Таким образом, подводя итог проведенному юридическому анализу, следует признать, что действующее законодательство (в первую очередь, УПК РК) не содержит удовлетворительных конструкций, которые бы давали лицу, подлежащему реабилитации, право на ГГЮП. Несмотря на то, что при определении функции защиты в ст. 7 УПК РК имеется указание на реабилитацию, равно как и оправданный отмечается среди адресатов бесплатной юридической помощи (ч. 3 ст. 67 УПК РК), данные обстоятельства не могут быть полностью совмещены с процедурой оказания юридической помощи в порядке реабилитации. Вместе с тем при несогласии лица, в отношении которого принято решение о реабилитации, с объемом возмещения, установленного судом в рамках уголовного судопроизводства, разрешение вопроса возможно только в гражданско-процессуальном порядке. Очевидно, что лицо, подлежащее реабилитации, должно иметь возможность отстаивания своих интересов как с привлечением адвоката на платной основе, так и с оказанием бесплатной юридической помощи. Данное утверждение практически неопровержимо в аксиологическом аспекте: лицо, в отношении которого незаконно осуществлялось уголовное преследование, в гораздо большей степени, нежели все остальные участники уголовного процесса, должно быть обеспечено последующей поддержкой государства в вопросах восстановления прежнего правового статуса и возмещения причиненного вреда.

В теории уголовно-процессуального права соответствующий вопрос практически не получил какого-либо освещения, что следует признать существенным упущением. Во-первых, речь должна идти о том, чтобы лицо, подлежащее реабилитации, имело возможность компенсировать все расходы, связанные с осуществлением защиты в ходе уголовного судопроизводства (в случаях, когда защитник приглашался на договорной основе). Во-вторых, после вынесения процессуального документа, на основании которого устанавливается право на реабилитацию, все дальнейшие процедуры, связанные с восстановлением нарушенных прав и возмещением причиненного вреда должны обеспечиваться возможностью получения ГГЮП.

В частности, одним из самых обсуждаемых аспектов в контексте исследуемой проблемы долгое время был вопрос относительно случаев принятия судами решений, в рамках которых существенно ограничивалось право реабилитируемых лиц на возмещение понесенных расходов, связанных с оплатой услуг квалифицированной юридической помощи [9; 10]. В контексте данной проблемы, в частности, Конституционный Суд РФ указал, что даже если и возможно допустить случаи недобросовестного стремления лица к получению чрезмерных компенсационных выплат, это «...не означает, что государство вправе ожидать и требовать от лиц, попавших под уголовное преследование, осуществления права на получение юридической помощи по низкой, а тем более - по наименьшей стоимости этих услуг. Следовательно, высокая стоимость помощи, полученной от адвоката, не может как таковая служить поводом к сокращению объема прав реабилитированного на возмещение причиненного ему вреда, конституционно гарантированное каждому потерпевшему от незаконного привлечения к уголовной ответственности» [11].

По мнению Г.Н. Нафиковой, в уголовно-процессуальное законодательство должна быть включена статья, именуемая «Презумпция причинения вреда», в следующей формулировке: «Правоотношения, возникающие вследствие незаконных действий суда, прокурора, следователя, дознавателя или нарушающие права и свободы человека и гражданина в уголовном судопроизводстве считаются причинившими вред в сфере уголовного судопроизводства» [12, с. 15]. В свою очередь, А.Н. Бажанов в своем диссертационном исследовании указывает, что «суммы, выплаченные реабилитированным за оказание юридической помощи, должны возмещаться в полном объеме независимо от того, оказывалась юридическая помощь адвокатом или «иным лицом», и в течение всего срока, когда реабилитированный предпринимал меры к защите своих прав и законных интересов, включая право на реабилитацию...» [13, с. 7]. Как указывается в других публикациях по данному вопросу, «конечно, реабилитированный может обратиться к квалифицированному юристу и в дальнейшем взыскать свои затраты на получение платных юридических услуг. Однако не у всех, особенно после незаконного уголовного преследования, есть средства на такие услуги. Кроме того, общеизвестным фактом является значительное снижение судами размеров взыскиваемых судебных расходов на представителей» [14, с. 119]. Несмотря на то, что процитированные авторы акцентируют внимание исключительно на безусловном возмещении всех расходов, связанных с процедурой защиты и реабилитации, данная ценностная позиция представляется верной.

Соответственно, наиболее благополучное решение вопроса мыслится в двух основных плоскостях. Во-первых, лицу, в отношении которого принято решение о реабилитации (подлежащему реабилитации) должно быть предоставлено право получения ГГЮП, социальная предопределенность которого является очевидной по причине презумпции вины государственных органов и должностных лиц в незаконном или необоснованном привлечении лица к уголовной ответственности и (или) осуждении. Во-вторых, в случаях, когда лицо, подлежащее реабилитации, пользуется на возмездной основе услугами адвоката в разрешении вопросов возмещения вреда, причиненного незаконным уголовным преследованием (в том числе и в порядке гражданского судопроизводства), соответствующие расходы должны подлежать возмещению в полном объеме.

Одним из самых сложных аспектов, касающихся восстановительных и компенсационных процедур в отношении лиц, подлежащих реабилитации, являются вопросы возмещения морального вреда. Именно данный вопрос является предметом наибольшего количества теоретических изысканий в вопросах, касающихся процедуры реабилитации в уголовном процессе. При этом, к примеру, в обзорах зарубежных практик отмечается, что моральный («неимущественный») вред, причиненный незаконным осуждением, чаще всего возмещается в порядке гражданского судопроизводства [15], однако в данном случае следует иметь в виду, что порядок уголовного и гражданского производства во многих странах имеет значительное сходство (в отличие Казахстана и стран ближнего зарубежья).

В соответствии с УПК РК, моральный вред реабилитированному возмещается в порядке гражданского судопроизводства. При этом анализ решений судов в порядке случайной выборки (более 160 решений по делам соответствующего вида), размещенных в открытом доступе на сайте office.sud.kz, свидетельствует о том, что практика в данном вопросе является весьма спорной. С одной стороны, практически во всех случаях имел место тот или иной вариант удовлетворения требований истца (то есть не были обнаружены случаи, когда суд в порядке гражданского судопроизводства вообще отказал бы в том или ином возмещении лицу, в отношении которого было принято решение о реабилитации). С другой стороны, случаи возмещения, которые были бы по своему объему приближены к тем, которые запрашивал истец, в рамках соответствующей случайной выборки обнаружены не были (даже при более или менее значительных суммах возмещения они все-таки заметно уступали заявленным требованиям). В подавляющем числе случаев объем возмещения, установленный судом, и вовсе не превышал 10-15 % от заявленной истцом суммы.

В теории достаточно активно обосновываются позиции, согласно которым, во-первых, моральный вред лицам, в отношении которых принято решение о реабилитации, должен возмещаться исключительно в рамках уголовного производства (наряду с возмещением имущественного вреда) [16, с. 8]; во-вторых, требуется установление более или менее четких параметров определения минимального размера возмещения морального вреда, определяемого в автоматическом режиме и соответствующего принципу справедливости (в том числе, с учетом презумпции вины должностных лиц, осуществивших уголовное преследование, о котором упоминалось выше) [17, с. 10].

Как отмечает Е.В. Веретенникова, «вспомогательным условием компенсации морального вреда должна служить презумпция морального вреда, то есть судье при рассмотрении вопроса о компенсации морального вреда следует исходить из гуманных начал и заранее предполагать, что моральный вред имел место в действительности

и не является надуманным. Не должно быть позиции категоричного отрицания наличия морального вреда, например, если невиновный не может самостоятельно обосновать степень душевных переживаний» [18, с. 9]. Н.Э. Шалумова полагает, что «все требования реабилитируемого, включая компенсацию морального вреда, причиненного незаконным уголовным преследованием, должны разрешаться одним судом в порядке исполнения приговора, что, в свою очередь, также позволит сократить количество реабилитационных действий суда» [19, с. 12].

В свою очередь, С.В. Нарижный обращает внимание на оба указанных ранее обстоятельства и выражает мнение, что сама непосредственно процедура возмещения морального вреда должна регулироваться нормами УПК, а его размер устанавливаться на уровне законодательных норм, которые учитывали бы степень моральных страданий лица, подвергшегося незаконному уголовному преследованию и (или) осуждению [20, с. 8]. Очевидно, в данном случае предполагается, что глубина и тяжесть моральных страданий должны оцениваться в некоем ранжированном порядке, в зависимости от времени осуществления незаконного уголовного преследования, степени ограничения в правах в период пребывания в статусе подозреваемого, обвиняемого, осужденного и т.д. При этом в публикациях подчеркивается, что возмещение морального вреда всегда затруднено по причине того, что оценка моральных (психических, психологических) переживаний всегда сопряжена с субъективностью [21, р. 9739].

Другие авторы вовсе полагают, что минимальный размер компенсации морального вреда должен возмещаться во внесудебном порядке, исключительно на основании процессуального документа, которым устанавливается право на реабилитацию. При этом гражданско-процессуальный порядок разрешения спорных ситуаций предполагается исключительно в случаях, когда лицо, подлежащее реабилитации, не соглашается с суммой выплат, установленной государством [22, с. 7]. Так, в частности, Б.А. Поляков считает, что должны иметь место механизмы по унифицированному исчислению (таксации) сумм, подлежащих выплате в качестве компенсации морального вреда в порядке реабилитации [23].

Заключение. Таким образом, для благополучное разрешения отдельных аспектов, по причине которых статус лица, подлежащего реабилитации, остается уязвимым, следует принять следующие законодательные решения. Во-первых, необходима непосредственная фиксация в нормах национального законодательства (в УПК РК, а также в Законе РК от 5 июля 2018 года № 176-VI «Об адвокатской деятельности и юридической помощи») указания, что лица, в отношении которых принято решение о реабилитации в уголовном процессе, являются адресатами получения ГГЮП в форме защиты и представительства, а также имеют право на полное возмещение всех расходов, связанных с оказанием им юридической помощи как в процессе уголовного разбирательства, так и в стадии реабилитации. Во-вторых, для справедливого и унифицированного решения вопроса о возмещении морального вреда лицам, в отношении которых принято решение о реабилитации, необходимо: отнестись соответствующие вопросы к деятельности в рамках уголовного судопроизводства (в отличие от иных случаев возмещения вреда, причиненного незаконными действиями должностных лиц органов уголовного преследования и суда); внедрить практику ранжирования (таксации) параметров морального вреда, минимально подлежащего возмещению, независимо от факта обращения лица за подобным возмещением.

Список использованных источников

1. Чупринюк Н.А. Уголовный процесс и реализация уголовного законодательства Республики Казахстан // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбұлатова. – 2024. - № 3 (80). – С. 233-240.
2. О практике применения законодательства по возмещению вреда, причиненного незаконными действиями органов, ведущих уголовный процесс: Нормативном постановлении Верховного Суда РК № 7 от 9 июля 1999 г.
3. Об утверждении Правил выплаты имущественного вреда, причиненного лицу, оправданному по суду, подозреваемому, обвиняемому, подсудимому, в отношении которых вынесено постановление суда, органа уголовного преследования о прекращении уголовного дела, в результате незаконных действий органа, ведущего уголовный процесс: Постановление Правительства Республики Казахстан от 21 ноября 2014 года № 1218.
4. Кодекс Республики Казахстан № 231-V от 4 июля 2014 г. «Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан»
5. Об адвокатской деятельности и юридической помощи: Закон Республики Казахстан от 5 июля 2018 года № 176-VI
6. О гарантированной государством юридической помощи» (с изменениями по состоянию на 16.11.2015 г.): Закон Республики Казахстан от 3 июля 2013 года № 122-V (утратил силу)
7. Об адвокатской деятельности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 08.04.2016 г.): Закон Республики Казахстан от 5 декабря 1997 года № 195-I (утратил силу)
8. Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V «Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан»
9. Корчагина Л.И. О некоторых аспектах содержания понятия «Реабилитация» в отечественном законодательстве и юридической литературе // Пробелы в российском законодательстве. – 2013. - № 5.
10. Дикарев И. Режим благоприятствования реабилитации в уголовно процессе // Уголовное право. – 2012. - № 4. – С. 85-89.

11. По делу о проверке конституционности пункта 4 части первой статьи 135, статьи 401.6 и пункта 1 части второй статьи 401.10 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации в связи с жалобой гражданина А.П. Атрошенко: Постановление Конституционного Суда РФ от 23.09.2021 N 41-П
12. Нафикова Г.Н. Механизм реализации принципа охраны прав и свобод человека в гражданском и уголовном судопроизводстве: автореф. ... канд юрид наук. – Екатеринбург, 2010. – 26 с.
13. Бажанов А.В. Возмещение имущественного вреда реабилитированному в уголовном судопроизводстве: автореф. ... канд. юрид наук. – М., 2011. – 27 с.
14. Ткачев А.В. О перспективах введения внесудебной процедуры возмещения вреда реабилитированным лицам // Вестник МГПУ. – Серия Юридические науки. – 2024. – С. 115-128.
15. Petrović Z. Milica Non-material damages due to wrongful conviction and unlawful imprisonment in court practice // CIVITAS. – 2023. - 13(1). -P. 230-248.
16. Кривошеков Н.В. Моральный вред, устанавливаемый в ходе производства по уголовному делу (на стадии предварительного расследования): автореф. ... канд. юрид наук. – Красноярск, 2004. – 24 с.
17. Потетин В.А. Уголовно-процессуальный институт реабилитации в законодательстве России: современное состояние и перспективы развития: автореф. ... канд. юрид наук. – Томск, 2018. – 24 с.
18. Веретенникова Е.В. Компенсация морального вреда реабилитированным в уголовном судопроизводстве России: автореф. ... канд. юрид наук. – М., 2008. – 28 с.
19. Шалумова Н.Э. Проблемы организации работы правоохранительных и судебных органов по реабилитации: автореф. ... канд. юрид наук. – Екатеринбург, 2007. – 31 с.
20. Наружный С.В. Компенсация морального вреда: уголовно-процессуальный аспект: автореф. ... канд. юрид наук. – СПб., 1999 – 17 с.
21. Meruert A. Akimbekova, Saida A. Akimbekova, Zholdasbek M. Nusenov and Fatima A. Tlegenova Matters on compensation of moral damage: practical aspects // INTERNATIONAL JOURNAL OF ENVIRONMENTAL & SCIENCE EDUCATION. – 2016. - VOL. 11. - No. 17. – P. 9733-9740
22. Максименко М.В. Реабилитация в суде первой инстанции: автореф. ... канд. юрид наук. – Владимир, 2006. – 28 с.
23. Поляков Б. А. Методика определения размера денежной компенсации морального вреда реабилитированным лицам // Проблемы экономики и юридической практики. - 2014. - № 5. - С. 98–101.

Сведения об авторах

Хакимов Е.М. - доктор философии (PhD), заместитель начальника Научно-исследовательского института Академии управления МВД Республики Казахстан.

Симонова Ю.И. - кандидат юридических наук, доцент кафедры права Костанайского филиала «Челябинский государственный университет».

Хакимов Е.М. - философия докторы (PhD), Қазақстан Республикасы ІІМ Басқару академиясының ғылыми-зерттеу институты бастығының орынбасары.

Симонова Ю.И. - заң ғылымдарының кандидаты, «Челябі мемлекеттік университеті» Қостанай филиалының құқық кафедрасының доценті.

Khakimov Ye.M. - PhD, Deputy Head of the Scientific Research Institute of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan.

Simonova Yu.I. - PhD in Law, Associate Professor of the Law Department of the Kostanay Branch of the Chelyabinsk State University.

CRIMINALISTIC CHALLENGES IN THE DEVELOPMENT OF SPECIALIZED METHODS FOR INVESTIGATING ENVIRONMENTAL CRIMES

Environmental crimes pose a particular threat to both the environment and human health and well-being. The complexity of identifying, documenting and investigating such crimes is due to many factors: spatial and meteorological conditions, the peculiarities of the trace pattern, as well as the remoteness of the consequences in time and space. At the same time, differences in the criminalistic characteristics of environmental offenses, such as environmental pollution and illegal hunting, require the use of specialized investigative techniques.

The development and improvement of forensic techniques, including the initial stages of investigation, require an interdisciplinary approach using environmental, chemical, technical and legal knowledge. This highlights the need for further research in this area to improve the effectiveness of countering environmental crimes.

Keywords: Environmental crimes, criminalistic characteristics, environmental pollution, trace pattern, criminal identity, investigation tactics, corruption, environmental monitoring, investigation methodology.

Экологиялық қылмыстарды тергеудің жеке әдістемелерін өңдеудің криминалистикалық мәселелері

Экологиялық қылмыстар қоршаған ортаға да, адамның денсаулығы мен әл-ауқатына да ерекше қауіп төндіреді. Мұндай қылмыстарды анықтау, ашу мен тергеудің күрделілігі көптеген факторларға байланысты: кеңістіктік және метеорологиялық жағдайлар, іздердің ерекшеліктері, сондай-ақ қылмыстың салдарларының уақыт пен кеңістіктегі қашықтығы. Бұл ретте қоршаған ортаның ластануы және заңсыз аң аулау сияқты экологиялық құқық бұзушылықтардың криминалистикалық сипаттамаларындағы айырмашылықтар тергеудің арнайы әдістерін қолдануды талап етеді.

Осы санаттағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеудің криминалистикалық әдіс-тәсілдерін әзірлеу және жетілдіру, тергеудің бастапқы кезеңін қоса алғанда, экологиялық, химиялық, техникалық және құқықтық білімді пайдалана отырып, пәнаралық көз-қарасты талап етеді. Бұл экологиялық қылмыстарға қарсы іс-қимылдың тиімділігін арттыру үшін осы салада қосымша зерттеулер жүргізу қажеттілігін көрсетеді.

Түйінді сөздер: экологиялық қылмыстар, криминалистикалық сипаттама, қоршаған ортаның ластануы, із суреті, қылмыскердің жеке басы, тергеу тактикасы, сыбайлас жемқорлық, экологиялық мониторинг, тергеу әдістемесі.

Криминалистические проблемы разработки частных методик расследования экологических преступлений

Экологические преступления представляют собой особую угрозу как для окружающей среды, так и для здоровья и благополучия человека. Сложность выявления, документирования и расследования таких преступлений обусловлена множеством факторов: пространственными и метеорологическими условиями, особенностями следовой картины, а также отдалённостью последствий во времени и пространстве. При этом различия в криминалистических характеристиках экологических правонарушений, таких как загрязнение окружающей среды и незаконная охота, требуют применения специализированных методик расследования.

Разработка и совершенствование криминалистических методик, включая начальные этапы расследования, требуют междисциплинарного подхода с использованием экологических, химических, технических и правовых знаний. Это подчеркивает необходимость дальнейших исследований в данной области для повышения эффективности противодействия экологическим преступлениям.

Ключевые слова: Экологические преступления, криминалистическая характеристика, загрязнение окружающей среды, следовая картина, личность преступника, тактика расследования, коррупция, экологический мониторинг, методика расследования.

Introduction. In recent decades, environmental crimes, especially those related to environmental pollution, have become particularly relevant due to their danger to human health and ecosystems in general. Threats to nature, life and public health, as well as economic damage caused by violations of environmental norms and standards, require legal and law enforcement agencies to develop effective methods of investigating such crimes.

One of the most important aspects of a successful investigation of environmental offenses is the use of specialized forensic techniques aimed at identifying traces that can be not only physical, but also chemical, biological and even socio-economic. Each environmental crime, whether it is water, air or soil pollution, has its own unique trace pattern, which requires a special approach to the organization of the investigation [1].

The development of private methods for investigating environmental crimes is aimed at systematizing knowledge about the types of environmental offenses, the specifics of their investigation and the use of investigative tactics corresponding to the specifics of crimes in this area. Special attention is paid to the analysis of factors such as the technological causes of pollution, the personality characteristics of criminals, as well as the consequences of violations for the environment.

The purpose of this work is to study the structure of private methods of investigating environmental crimes, as well as to determine their role in effective law enforcement. The work is aimed at identifying problems and suggestions that contribute to improving forensic practice in the field of environmental protection.

The methodological foundation of the scientific article is based on a comprehensive approach that includes the analysis of theoretical and practical aspects of criminology, ecology and law. The research uses methods of system analysis, comparative law, as well as specific scientific methods such as observation, and analysis of investigative practice.

Main part. The private methods of investigation of certain types (groups) of crimes developed by criminologists are guided not only by the criminal law signs of the act, procedural requirements for proof, but also by the results of the analysis of criminalistically significant elements that make up the criminal act. Regarding the elements in numerous publications of criminologists, we see different interpretations [1,2,3-6], but nevertheless there is an identity in the allocation of elements, they include the method of crime or the mechanism of the offender's actions; the personality characteristics of the criminal; the material situation of the crime; the object of the criminal encroachment; the trace picture of the crime.

The description of these elements together constitutes the content of the concept of "forensic characteristics". Criminalistic characteristics of illegal hunting or illegal extraction of fish resources, etc. similar acts differ significantly from the criminalistic characteristics of environmental pollution. Depending on the object and subject of criminal encroachment, the method or mechanism of criminal action, the identity of the offender, etc., the investigation is conducted in different ways - various investigative actions, as well as the tactics of their conduct may vary significantly.

In addition to the above, for a group of business leaders, the following reasons can be named for their commission of environmental crimes.

The first reason is the low technological culture. Its objective prerequisites are the low level of technological development and the impossibility of creating absolutely harmless industries. Hence, the second reason is the unwillingness or inability to create an installation of environmental equipment and various kinds of cleaners that would prevent or reduce emissions of harmful substances into the environment. The third reason is the desire to achieve their corporate goals in any way, getting personal benefits and not thinking about the consequences. In his research, Ratnov confirms that "the value orientations of those who committed negligence were mainly focused on ensuring their personal well-being. For the sake of this, individuals deliberately violated legal and moral norms, naively believing that their actions or inaction were not criminal in nature" [5, p. 102-110].

The psychological portrait of a person committing environmental offenses in the form of pollution looks like this:

- they do not have any mental abnormalities;
- they are prudently rational, cynical, it is not a rush of feeling that pushes them to commit a crime, but the idea of a known connection between the crime being committed and the purpose;
- they rely on connections in government agencies, sometimes they are even sure that thanks to these connections they will be able to avoid responsibility, unfortunately, practice shows this.

As a result, it can be concluded that the group of persons in question, according to their moral and psychological characteristics, are socially integrated individuals. They are not characterized by pronounced defects of legal and moral consciousness. These individuals have a fairly stable reputation as law-abiding citizens and for the most part do not cause negative attitudes from society. However, underestimating the importance of environmental protection leads to serious environmental crimes being committed due to the desire to achieve commercial success. According to the study, more than 50% of people have previously been brought to administrative responsibility for environmental offenses, and repeatedly.

The accompanying elements of each method of encroachment on the environment are the situation and the trace pattern.

In the offenses of the 1,2 group, the situation (place) environmental pollution characterizes, first of all, the territory where the offense occurred. These can be a drilling rig, a separate power plant, an enterprise, an industrial site, oil and chemical storage facilities, sewage treatment plants, landfills for storage, destruction and disposal of industrial waste, etc. Pollutants with harmful effects on the environment are called various kinds of impurities, substances that, when released into water, atmosphere, soil, can have a harmful effect on human living conditions and health, create a danger at a certain concentration to cause damage to flora and fauna, worsen conditions or interfere with the lawful and rational use of environmental objects. The list of environmental pollutants for which maximum permissible concentrations (MPC) are

established is contained in special rules. The investigator needs to keep in mind that the list of pollutants is constantly being updated and added. Obtaining information that a certain enterprise has become a source of pollution puts the establishment of technological causes of pollution among the priorities. They can be various kinds of equipment malfunctions, the absence or imperfection of sewer devices, sewage treatment plants, failure of gas purification units and mechanisms, etc [3].

Clarifying these issues allows you to determine the method of committing a crime. Firstly, criminal acts (inaction) They are associated with non-compliance with specific rules, such as design, construction, production technology, sanitary and hygienic control, etc., as well as the nature and object of authority in the field of environmental protection. Secondly, in the mechanism of cause-and-effect relationships leading to the onset of socially dangerous consequences, a significant place is occupied by improper official and technical actions and violations caused by them both on the part of managers of various ranks and ordinary performers. It should be noted that, unlike many other economic crimes, in cases of pollution or other man-made environmental impacts, the criminal consequences are often significantly removed in place and time from the actions that caused these consequences. For example, mercury vapor spreads over 100 km. At a distance of 5 km from the source, 60% of the gross emission of mercury vapor falls, at a distance of 100 km — up to 60%. Similarly, molecules of sulfur dioxide, carbon monoxide, and heptyl (the fuel of Russian Proton rockets) are spread over 200 km. These processes can be influenced by the speed and direction of water and air currents, changes in temperature and atmospheric pressure, etc. Since investigations of the circumstances of the case usually originate from the place of detection of criminal consequences, this feature significantly complicates the solution of questions about the source and initial moment of contamination, and therefore about the nature of actions (inaction).

The traces of environmental crimes are traces-reflections of illegal acts in the natural environment: characteristic changes in the environment; traces of the use of various tools (for example, drilling rigs); vehicles; tools and tools; traces of the use of firearms and explosive devices, etc.

The traces of objects include documentation of enterprises, institutions and organizations, including information about executive orders.

As trace substances are untreated and untreated wastewater, waste and waste products that are toxic or aggressive to environmental quality (oil, petroleum products, chemicals) of industrial, agricultural, municipal and other enterprises and organizations; radioactive substances, explosives.

This type of crime is characterized by such a variety of pronounced traces as traces-consequences, in particular, a significant change in the radioactive background, harm to human health, mass death of animals, epidemics, epizootics. The peculiarity of the aquatic, soil and air environment determines the stability of the tracks, contributes to their movement over significant areas.

In the offenses of groups 3 and 4, the trace pattern differs significantly. In areas where illegal hunting or fishing took place, traces remain traditional in the forensic sense – tire tread marks of cars, shoe marks, traces of dragging animal corpses, shell casings, sometimes during illegal fishing - fishing gear; objects abandoned or left at the crime scene (cigarette butts, bottles, etc.)

Thus, the generalized criminalistic characteristics of all types of environmental crimes and offenses indicate:

1. In all cases, regardless of the object of encroachment, there is a trace pattern, and the investigator has the opportunity to obtain material evidence;
2. The trace pattern, its specific components, differ in crimes and offenses of 1,2 groups and crimes and offenses of 3,4 groups;
3. There is always a specific source of contamination, clogging or means, instruments of encroachment, which are the purpose of the investigator's investigative work;
4. The personal characteristics of criminals who commit crimes, offenses of groups 1, 2 and crimes, offenses of 3.4 groups vary greatly, which should be taken into account in the tactics of conducting procedural actions;
5. In the offenses of groups 1 and 2, the corruption component is strong, which practically leads not only to the punishment of the perpetrators, but also to the fact that environmental offenses are systematically repeated.
6. When committing certain types of offenses of the 3rd group, the presence of corruption is not excluded, which leads to impunity for the perpetrators and to a recurrence of poaching.

An analysis of practice shows that the reasons for starting an investigation into environmental offenses in most cases appear on the initiative of the prosecutor's office as part of scheduled inspections. Не является поводом к возбуждению уголовного дела анонимное заявление. При наличии в нем сведений о фактах преступного нарушения правил охраны окружающей среды при производстве работ сообщение подлежит проверке. Если эти факты подтверждаются, то поводом к возбуждению уголовного дела будет непосредственное обнаружение признаков преступления тем, кто осуществил проверку. От эффективности проверки зависит своевременность вынесения постановления о возбуждении уголовного дела, либо об отказе в таковом.

If the previously existing CPC of the Republic of Kazakhstan had a chapter devoted to the stage of initiation and identified investigative actions that were allowed to be carried out before the initiation of a criminal case, with the adoption of the new CPC of the Republic of Kazakhstan in accordance with Part 1 of Article 179, the beginning of a pre-trial investigation is the registration of an application, a report on a criminal offense in the Unified Register of Pre-Trial Investigations or the first urgent investigative action .

In accordance with Part 5 of Article 181 of CPC RK, in the absence of sufficient data indicating signs of a criminal offense, statements and messages requiring audits and inspections by authorized bodies to establish signs of a criminal

offense, without registration in the Unified Register of Pre-Trial Investigations, are sent to authorized state bodies for consideration within three days [6].

Meanwhile, the problem of detecting environmental crimes is incredibly complex and therefore needs special procedural and forensic development. It is necessary to immediately specify that among environmental crimes, especially serious problems occur with regard to pollution, since these offenses combine a complex set of factors, including not only spatial ones, when the territory that has been polluted occupies tens, hundreds of kilometers, but also meteorological ones, which make changes, and very significant ones and can neutralize changes. It complicates the process of detecting signs of crime in biological objects, since their immune system counteracts external negative influences and there is a time factor, it can be long – weeks, months, sometimes years pass before a biological individual dies due to an environmental offense.

The assessment of all the listed information in the examples provided provides for the use of a set of knowledge, primarily environmental, forensic, technical, and then only legal. Verification of information includes simultaneous work in several areas, in particular: identification and receipt of traces of pollution; animal research, human research, identification of enterprises; identification and receipt of necessary documents and their copies in these enterprises; identification of persons involved; tracking the movement of pollutants, etc. This is only primary information.

When checking primary information, the environmental Prosecutor's office, together with various services, for example, with the Department of Environmental Monitoring, carries out various activities: organizing inspections, obtaining official certificates from environmental services; interviewing citizens; research of wild animals; requesting, researching and comparative analysis of documents; using confidential sources of information; checking the actual availability of cleaning products and their conditions; operational monitoring; listening to telephone conversations and removing information from communication channels; operational inspection of structures, premises, terrain, and the like.

Thus, the initial stage of the investigation of a crime in the field of ecology occupies a special place, since the identification of signs of a crime is determined by significant specifics and requires the use of a combination of a complex of biological, chemical, physical, economic and legal measures.

The practice of cases allows you to determine the list of materials that make up the primary material necessary for the reasonable conduct of a criminal case, a prospective investigation and trial:

Materials of special inspections by the Environmental Prosecutor's office:

- Written statements of the bodies exercising state environmental control over the state of the natural environment;
- Written statements by representatives of public environmental organizations;
- Environmental monitoring protocols;
- report of an employee of the operational subsection (summarizing the written conclusion of the work carried out regarding the identification and documentation of a crime or a separate episode of it, where the established data on the criminal event and the persons involved in it are clearly defined);
- Media publications;
- Statements of individual citizens.

Criminal cases of crimes in the field of ecology, as evidenced by investigative practice, are particularly difficult, which affects already at the verification stage. To ensure the judicial perspective of the case of environmental offenses, it is necessary to carry out verification work, primarily in order to control the completeness of those materials that came from citizens, the media, representatives of public environmental organizations and the need to eliminate gaps.

Conclusion. In conclusion, the study emphasizes the significance of specialized criminalistics in investigating environmental crimes, especially those related to pollution. The study demonstrates that the success of investigations depends heavily on understanding the specific characteristics of environmental offenses, such as their traces and the behavior of perpetrators. The findings indicate that the development and application of tailored investigative methods can significantly enhance the detection and prevention of environmental crimes. Additionally, the study stresses the need for continuous improvement of these techniques, particularly in light of technological advancements and evolving environmental challenges.

List of used sources

1. О понятии «специальные знания» при расследовании экологических преступлений / С. Ж. Даубасова // Вестник КазНУ. Серия юридическая. – 2015. – Т. 76, № 4. – С. 374–379. – Режим доступа: <https://bulletin-law.kaznu.kz/index.php/journal/article/view/1493> (дата обращения 15.04.2025).
2. Shevchuk, V., Zatenatskyi, D., Kapustina, M., Kolesnikova, I., & Shevchuk, A. Criminalistics Means and Methods of Combating Ecocide in the Modern Conditions of Military Threats / V. Shevchuk, D. Zatenatskyi, M. Kapustina, I. Kolesnikova, A. Shevchuk // Journal of Environmental Law & Policy. – 2024. – Vol. 4, Issue 3. – P. 82–120. – DOI: <https://doi.org/10.33002/jelp040304>. – Режим доступа: <https://grassrootsjournals.org/jelp/0403m00441.html>. – (Дата обращения: 02.06.2025).
3. Arnold, D. J., Fernandez, D., Jia, R., Parkinson, C., Tonne, D., Yaniv, Y., Bertozzi, A. L., & Osher, S. J. Modeling Environmental Crime in Protected Areas Using the Level Set Method / D. J. Arnold, D. Fernandez, R. Jia, C. Parkinson, D. Tonne, Y. Yaniv, A. L. Bertozzi, S. J. Osher // SIAM Journal on Applied Mathematics. – 2019. – Vol. 79, Issue 3. – P. 802–821. – DOI: <https://doi.org/10.1137/18M1205339>. – Режим доступа: <https://arxiv.org/abs/1808.03228>. – Дата обращения: 15 февраля 2025. [arXiv:1808.03228](https://arxiv.org/abs/1808.03228) Macquarie University+2pubs.siam.org+2

4. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) Global Analysis on Crimes that Affect the Environment / UNODC. – 2024. – 41 p. – ISBN 9789211065084. – Режим доступа: <https://digitallibrary.un.org/record/4050988>. – (Дата обращения: 05.06.2025).
5. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Crimes that Affect the Environment / UNODC. – 2024. – Режим доступа: <https://www.unodc.org/unodc/en/environment-climate/>. – (Дата обращения: 10.06.2025).
6. White, R. (Ed.). Elgar Encyclopedia of Environmental Crime / R. White (Ed.). – Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2025. – ISBN 9781803923826. – Режим доступа: <https://www.e-elgar.com/shop/gbp/elgar-encyclopedia-of-environmental-crime-9781803923826.html>. – (Дата обращения: 20.07.2025).

Information about the authors

Surayeva K. S. – PhD, senior lecturer at the department of criminal law, criminal procedure and criminalistics, faculty of law, al-Farabi kazakh national university.

Temirbolat N.S. – Candidate of Law, senior lecturer of the department of criminal law, criminal procedure and criminalistics, faculty of law, al-Farabi kazakh national university.

Duzbayeva S.B. - PhD, associate professor of the department of criminal law, criminal procedure and criminalistics, faculty of law, al-Farabi kazakh national university.

Сураева К.С. – PhD, қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының доцент м.а., заң факультеті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті.

Темірболат Н.С. - з.ғ.к., қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы, заң факультеті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Дүзбаева С.Б. – PhD, қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының доценті, заң факультеті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті.

Сураева К.С. – PhD, и.о.доцента кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики, юридический факультет Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Темірболат Н.С. - к.ю.н., старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики, юридический факультет Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Дүзбаева С.Б. – PhD, доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики, юридический факультет Казахского национального университета имени аль-Фараби.

А.М. Карл¹, А.Р. Баргаринов¹

¹Костанайская академия МВД Республики Казахстан им. Ш.Кабылбаева, Костанай, Казахстан

НОВЫЙ ЭТАП В РАЗВИТИИ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ: ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕАЛИЗАЦИИ

В статье рассматриваются современные направления реформирования оперативно-розыскной деятельности в Республике Казахстан. Обосновывается необходимость принятия нового закона, учитывающего цифровую трансформацию, развитие киберпреступности и международные стандарты безопасности. Предлагается ввести в понятийный аппарат новые категории, отражающие цифровую среду и анализ больших данных. Раскрывается значение оперативно-розыскной профилактики как самостоятельного направления деятельности. Аргументируется оптимизация перечня оперативно-розыскных мероприятий и введение института оперативно-тактических действий. Особое внимание уделяется использованию сил, средств и технологий нового поколения. Отмечается важность правового регулирования негласного контроля коммуникаций и финансово-цифрового анализа. Делается вывод о необходимости системной модернизации оперативно-розыскного законодательства для повышения эффективности и правовой защищённости.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, профилактика, цифровизация, киберпреступность, Big Data, негласный контроль, модернизация.

Қазақстандағы жедел-іздестіру қызметін дамытудың жаңа кезеңі: құқықтық талдау және іске асыру перспективалары

Мақалада Қазақстан Республикасындағы жедел-іздестіру қызметін реформалаудың қазіргі бағыттары қарастырылады. Цифрлық трансформацияны, киберқылмыстың өсуін және халықаралық қауіпсіздік стандарттарын ескере отырып, жаңа заң қабылдаудың қажеттілігі негізделеді. Понятийлік аппаратқа цифрлық орта мен үлкен деректерді талдауды сипаттайтын жаңа ұғымдарды енгізу ұсынылады. Жедел-іздестіру профилактикасының дербес бағыт ретіндегі маңызы ашылады. Жедел-іздестіру іс-шараларының тізбесін оңтайландыру және жедел-тактикалық іс-қимылдар институтын енгізу қажеттілігі дәлелденеді. Арнайы күштерді, құралдарды және жаңа буындағы технологияларды қолдануға назар аударылады. Байланыстарды жасырын бақылау мен қаржылық-цифрлық талдауды құқықтық реттеу өзекті екендігі көрсетіледі. Жедел-іздестіру заңнамасын жүйелі жаңғыртудың тиімділік пен құқықтық қорғалуды арттыру үшін маңыздылығы атап өтіледі.

Түйінді сөздер: жедел-іздестіру қызметі, профилактика, цифрландыру, киберқылмыс, Big Data, жасырын бақылау, жаңғырту.

A new stage in the development of operational and investigative activities in Kazakhstan: legal analysis and prospects for implementation

The article examines current directions of reforming operational and investigative activities in the Republic of Kazakhstan. It substantiates the need for a new law that considers digital transformation, the growth of cybercrime, and international security standards. The paper proposes introducing new conceptual categories reflecting the digital environment and big data analysis. The importance of operational and investigative prevention as an independent area of activity is revealed. The optimization of the list of operational measures and the introduction of an institute of operational-tactical actions are justified. Special attention is given to the use of modern forces, means, and technologies. The need for legal regulation of covert communication control and financial-digital analysis is emphasized. The study concludes that systematic modernization of operational and investigative legislation is essential to enhance efficiency and legal protection.

Keywords: operational-investigative activity, prevention, digitalization, cybercrime, Big Data, covert control, modernization.

Введение. Как известно, Закон Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» был принят более тридцати лет назад и, несмотря на свыше пятидесяти внесённых изменений, сегодня требует глубокой модернизации с учётом современных вызовов, цифровой трансформации и международных тенденций. Проведённый предварительный анализ показал, что действующая редакция закона во многом утратила актуальность как в концептуальном, так и в содержательном плане.

Учёные, занимающиеся проблематикой оперативно-розыскной деятельности, высказывают различные мнения о направлениях совершенствования законодательства. Условно все исследовательские позиции можно разделить на четыре группы:

Сторонники кодификации – полагают необходимым принятие отдельного оперативно-розыскного (оперативно-процессуального) кодекса [1, с. 346-433; 2, с. 96];

Сторонники нового закона – считают целесообразным разработать принципиально новую редакцию закона [3, с. 32; 4, с. 77];

Сторонники точечных изменений – настаивают, что достаточно внести изменения и дополнения в действующий закон, не создавая нового акта [5, с. 80-90];

Противники специального закона – утверждают, что положения об ОРД можно интегрировать в иные отраслевые кодексы – УПК, КоАП, Трудовой кодекс и др. [6, с. 3-8; 7, с. 144-150].

Ранее авторы придерживались позиции о достаточности точечных изменений [8, с. 157], поскольку казахстанский Закон «Об ОРД» уже является одним из наиболее отличительным [9, с. 196] среди аналогичных актов стран СНГ. Однако в последние три года стремительно возросло количество преступлений, связанных с киберпреступностью. В этой связи в системе МВД был создан отдельный департамент по кибербезопасности [10]. При этом статистика показывает, что эффективность борьбы с данным видом преступности остаётся низкой [11]. Следовательно, назрела необходимость принятия нового закона об ОРД, учитывающего специфику противодействия киберпреступлениям.

В практической деятельности оперативных подразделений наблюдается ряд правовых коллизий и ограничений. Так, с введением в действие Уголовно-процессуального кодекса РК (2015 г.) из задач ОРД было исключено понятие «раскрытие преступлений». Это ограничило возможности субъектов ОРД доводить оперативные разработки до логического завершения.

Кроме того, субъекты ОРД лишены права инициировать и проводить негласные следственные действия, что создаёт правовой вакуум между ОРМ и НСД.

Особое внимание требует профилактическая функция ОРД. Несмотря на то, что Глава государства последовательно акцентирует внимание на профилактике правонарушений [12], в действующем законе эта функция отсутствует. Между тем, практический потенциал профилактики средствами ОРД очевиден – при правильном применении форм и методов возможно значительное снижение уровня преступности.

Одним из приоритетных направлений развития является внедрение искусственного интеллекта в оперативно-розыскную деятельность. Эта инициатива была обозначена Президентом РК на недавнем Курултае [13]. Уже сегодня рассматриваются возможности применения нейросетевых технологий при проведении ОРМ – для анализа больших данных, мониторинга интернет-пространства и выявления цифровых следов преступлений [14, с. 47].

Актуализации подлежат и сами виды ОРМ. Современная практика требует включения новых форм, таких как:

- киберразведка и кибермониторинг;
- использование алгоритмов машинного обучения;
- применение беспилотных летательных аппаратов;
- расширение существующих ОРМ (оперативный закуп, досмотр, контролируемая поставка) с учётом цифровых и технических средств.

В международной практике, например, широко применяется видеофиксация вместо института понятых (в пп. 16 ст. 11 Закона РК «Об ОРД» при личном досмотре всё ещё предусмотрены понятые).

Серьёзная коллизия наблюдается между Законом «Об ОРД» и Уголовно-процессуальным кодексом в части оснований проведения специальных ОРМ. Так, НСД допускаются по правонарушениям с санкцией от одного года лишения свободы, тогда как СОРМ по Закону «Об ОРД» ограничены только тяжкими и особо тяжкими составами. Это требует их синхронизации и установления единого подхода.

Ключевое предложение заключается в наделении каждого субъекта ОРД правом на самостоятельную техническую реализацию мероприятий, связанных с использованием сетей связи. Это обеспечит оперативность действий правоохранительных органов при массовых беспорядках и других угрозах общественной безопасности. Общую координацию целесообразно сохранить за Генеральной прокуратурой и уполномоченным органом в сфере нацбезопасности (абз. 3 пп. 2) п. 4 ст. 12).

Также требуется обновление перечня ОРМ, усиление превентивной функции, установление чётких гарантий защиты прав личности, и введение механизмов парламентского и прокурорского контроля.

В ходе анализа зарубежного законодательства более 20 стран (США, страны ЕС, Азия) установлено, что нормы ОРД в них органично интегрированы в уголовный процесс, а технические средства доступны всем субъектам. В частности, применяются:

- единая санкция на комплекс СОРМ;

- видеофиксация вместо понятых;
- использование ИИ и Big Data при проведении ОРМ;
- возможность разового использования несовершеннолетних конфиденентов в интересах следствия и профилактики.

Для выхода на новый этап развития оперативно-розыскной деятельности необходимо обновить перечень ОРМ с учётом современных угроз и технологий, закрепить возможность самостоятельной технической реализации СОПМ, усилить профилактическую направленность оперативной работы, обеспечить баланс между эффективностью ОРД и гарантиями защиты прав личности.

Модернизация должна строиться на принципах законности, технологичности и прозрачности контроля, при сохранении координирующей роли прокуратуры и межведомственного взаимодействия.

Методы. Методологическую основу исследования составляет диалектический метод познания. При подготовке к статье применялись логический, сравнительно-правовой методы, использовалось наблюдение, методы обобщения и сравнения, наблюдение, анализ материалов по оперативно-розыскной деятельности, изучение статистических данных.

Основная часть. В целях приведения законодательства об оперативно-розыскной деятельности в соответствие с современными угрозами и цифровыми реалиями предлагается существенно обновить понятийный аппарат закона, включив в него новые категории, отражающие современные формы и методы работы.

Оперативно-розыскная профилактика – система организационных, управленческих и оперативно-розыскных мероприятий, направленных на выявление, минимизацию и устранение факторов, способствующих совершению правонарушений, а также на выявление лиц, причастных к их подготовке или совершению, и оказание на них мер профилактического характера.

Данное понятие отражает новую идеологию оперативно-розыскной деятельности, ориентированной не только на реакцию, но и на предупреждение преступлений. Профилактика средствами ОРД должна стать самостоятельным направлением, основанным на анализе рисков, сборе превентивной информации и межведомственном взаимодействии. Такая функция обеспечит соответствие национального законодательства курсу Президента Республики Казахстан на профилактику правонарушений и повышение доверия общества к правоохранительным органам.

Современная оперативная практика невозможна без учета цифровых технологий и сетевой среды. В связи с этим предлагается дополнить статью с определениями следующими понятиями:

Цифровое пространство (среда) – совокупность информационных систем, коммуникационных сетей и цифровых технологий, обеспечивающих создание, хранение, обработку, передачу и обмен данными в электронном виде, включая интернет, мобильные сети, базы данных и электронные устройства.

Понятие необходимо для определения рамок применения цифровых ОРМ и установления границ вмешательства в личную цифровую сферу граждан.

Анализ больших данных (Big Data) – применение автоматизированных систем анализа, обработки и сопоставления больших объемов данных для выявления закономерностей, угроз и подозрительной активности.

Позволяет узаконить использование алгоритмов и ИИ-систем при выявлении преступных сетей, схем и цифровых следов.

Цифровой трафик – сведения о передаче, приеме и объеме данных, осуществляемых посредством коммуникационных сетей, включая интернет, мобильные и иные коммуникационные сети.

Термин вводится для разграничения предмета негласного контроля коммуникаций и иных форм технического наблюдения.

Цифровая активность – действия, совершаемые с использованием информационно-коммуникационных сетей и цифровых платформ, направленные на создание, распространение, потребление или изменение цифрового материала, а также на взаимодействие в цифровой среде.

Определяет границы наблюдения за поведением субъектов в онлайн-пространстве.

Цифровая платформа – информационная система, функционирующая в сети и обеспечивающая взаимодействие между пользователями, включая обмен данными, оказание услуг, размещение и использование цифрового контента.

Уточняет правовые основы для сотрудничества с владельцами цифровых платформ при проведении ОРМ.

Цифровой след – совокупность данных, формируемых в результате действий субъекта в цифровой среде, включая сведения о взаимодействиях, операциях, перемещениях, технических параметрах устройств и иной информации, подлежащей фиксации и хранению.

Легализует понятие, уже используемое на практике, и создаёт основу для допустимости цифровых доказательств.

Предлагается закрепить в новом законе две дополнительные задачи:

Профилактика правонарушений – как самостоятельное направление оперативно-розыскной работы, основанное на выявлении факторов преступности и адресном воздействии на лиц, склонных к противоправному поведению;

Раскрытие преступлений – как логическое продолжение профилактической и поисковой функций.

Исключение из действующего закона понятия «раскрытие преступлений» ослабило результативность ОРД и привело к разрыву между оперативной информацией и уголовным процессом. Возврат данной задачи обеспечит

непрерывность между выявлением, документированием и доказыванием преступлений, а профилактика создаст превентивный контур работы.

Оптимизация системы оперативно-розыскных мероприятий

Действующий перечень ОРМ нуждается в рационализации и уточнении содержания. Некоторые мероприятия носят организационный или вспомогательный характер и не отвечают признакам ОРМ, что приводит к размыванию правовых рамок.

Предлагается провести пересмотр и систематизацию ОРМ, объединить близкие по характеру мероприятия, исключив дублирование, дополнить перечень новыми формами, отражающими современные угрозы.

Оперативные мероприятия в учреждениях уголовно-исполнительной системы, специальных учреждениях и помещениях для временно задержанных – мероприятия, направленные на профилактику, выявление, предупреждение, пресечение и раскрытие правонарушений, совершаемых осуждёнными, подозреваемыми и обвиняемыми, а также на обеспечение режима, безопасности и законности в данных учреждениях.

Данное мероприятие отражает реальную потребность органов УИС в правовых основаниях для профилактической работы и пресечения преступлений в местах лишения свободы.

Финансово-цифровой анализ – мероприятие, направленное на установление, отслеживание, сопоставление и анализ финансовых и иных активов, связанных с объектами оперативного интереса, включая банковские счета, переводы, электронные кошельки, криптовалюту и иные формы цифрового имущества.

Позволит интегрировать финансовую аналитику и технологии блокчейна в сферу ОРД, усилив борьбу с финансированием терроризма, коррупцией и отмыванием доходов.

Негласный контроль коммуникаций (объединённая форма трёх СОПМ) – мероприятие, направленное на перехват, прослушивание, запись, мониторинг и анализ телефонных, электронных, сетевых и иных видов связи, включая голосовые и текстовые сообщения, почтовые отправления, цифровой трафик, метаданные и другие формы цифровой активности.

Объединение трёх прежних СОПМ создаёт единую и прозрачную процедуру контроля коммуникаций с прокурорской санкцией и единым стандартом отчётности.

Предлагается закрепить в новом законе самостоятельные статьи:

Статья. Оперативно-тактические действия

В оперативно-розыскной деятельности наряду с оперативно-розыскными мероприятиями могут осуществляться следующие оперативно-тактические действия, направленные на пресечение правонарушений и (или) задержание лица, подготавливающего, совершающего или совершившего правонарушение:

блокирование;

засада;

заслон;

задержание;

изъятие предмета, документа или иного материального объекта;

погоня;

прочесывание местности (облава);

оперативный осмотр;

оперативный досмотр.

Эти действия фактически применяются на практике, но не имеют законодательной фиксации, что создаёт правовую неопределённость. Их нормативное закрепление позволит разграничить ОРМ и силовые тактические меры, повысив уровень законности и отчётности.

Статья. Силы и средства, применяемые в оперативно-розыскной деятельности

Субъекты ОРД могут использовать следующие силы и средства:

1) подразделения специального назначения;

2) служебный, специальный и иной транспорт, включая воздушные, водные и беспилотные средства;

3) специальные средства;

4) служебных животных;

5) автоматизированные информационно-аналитические платформы и базы данных;

6) средства связи и шифрования;

7) технические и специальные технические средства.

Использование временно заимствуемых сил и средств от иных государственных органов и организаций допускается на основании межведомственных соглашений.

Применение указанных сил и средств допускается при проведении ОРМ в порядке, предусмотренном законом.

Данная статья создаёт правовую основу для использования современных технических и цифровых средств (включая дроны, шифровальные устройства, аналитические платформы), а также закрепляет межведомственный характер взаимодействия при проведении сложных операций.

Заключение. Проведённый анализ действующего законодательства Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» и практики его применения показал, что за три десятилетия закон во многом утратил соответствие современным вызовам, цифровой трансформации и международным стандартам [15, с.38]. В условиях стремительного развития технологий, появления киберпреступности и расширения

цифрового пространства традиционные подходы к оперативно-розыскной деятельности оказываются недостаточными для эффективной защиты личности, общества и государства.

Результаты исследования позволили определить ряд приоритетных направлений, требующих законодательного обновления. Во-первых, понятийный аппарат закона должен быть расширен за счёт включения современных категорий — оперативно-розыскной профилактики, цифрового пространства, анализа больших данных, цифрового трафика, цифровой активности, цифрового следа и цифровой платформы. Это обеспечит нормативную основу для законного использования цифровых технологий, искусственного интеллекта и аналитических систем при проведении ОРМ.

Во-вторых, необходимо восстановить и закрепить профилактическую и раскрывающую функции ОРД, что позволит устранить искусственный разрыв между оперативной работой и уголовным процессом, а также реализовать курс Президента Республики Казахстан на приоритет предупреждения правонарушений. Оперативно-розыскная профилактика должна стать самостоятельным направлением деятельности, интегрированным в общегосударственную систему обеспечения безопасности.

В-третьих, обоснована необходимость оптимизации перечня оперативно-розыскных мероприятий, исключения дублирующих и организационных действий, а также введения новых, отвечающих реалиям цифрового века: финансово-цифрового анализа, оперативных мероприятий в учреждениях уголовно-исполнительной системы и негласного контроля коммуникаций как единой формы специальных мероприятий.

Такой подход создаёт более логичную, прозрачную и технологичную структуру ОРМ, минимизируя правовые пробелы и повышая уровень правовых гарантий граждан.

В-четвёртых, предложено ввести институт оперативно-тактических действий – законодательно оформить фактически применяемые силовые и организационные меры (блокирование, засада, заслон, задержание и др.) с целью пресечения преступлений и задержания правонарушителей. Это разграничит оперативно-технические и тактические формы воздействия, повысив законность и управляемость оперативных операций.

В-пятых, актуальным является закрепление перечня сил и средств, применяемых в ОРД, включая использование дронов, автоматизированных аналитических систем, служебных животных и специальных технических средств, а также установление межведомственного порядка их временного заимствования. Тем самым обеспечивается технологическая и институциональная база современной ОРД.

В-шестых, необходимо создание единой системы надзора и контроля — с чётким разграничением полномочий суда, прокуратуры и парламента, а также с введением электронного реестра ОРМ для фиксации всех мероприятий, затрагивающих частную жизнь граждан.

В совокупности предложенные меры формируют новую концептуальную модель оперативно-розыскной деятельности Казахстана, ориентированную на цифровую безопасность, профилактику, межведомственное взаимодействие и международные стандарты прав человека.

Новый закон «Об оперативно-розыскной деятельности» должен стать не просто обновлённой редакцией прежнего акта, а системным законом нового поколения, объединяющим традиционные формы оперативной работы с инновационными технологиями и правовыми гарантиями личности.

В то же время автор осознаёт, что отдельные положения, сформулированные в данной статье, могут носить дискуссионный характер и требуют дальнейшего научного осмысления.

Предложенные идеи и проектные подходы нуждаются в экспертном обсуждении, сравнительно-правовом анализе и оценке со стороны представителей научного сообщества и практиков оперативно-розыскной деятельности.

Таким образом, приведённые выводы не претендуют на окончательность, а представляют собой авторское видение возможных направлений развития законодательства, открытое для диалога, уточнения и совершенствования.

Список использованных источников

1. Сурков К.В. Оперативно-розыскное законодательство России: пути совершенствования и развития: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Сурков Константин Викторович. – Москва, 1997. – 432 с.
2. Луговик В.Ф. Оперативно-розыскной кодекс Российской Федерации: авторский проект / В.Ф. Луговик. – Омск: Омская юридическая академия, 2014. – 96 с.
3. Железняк Н.С. Проект Федерального закона «Об оперативно-розыскной деятельности» / Н.С. Железняк. – Красноярск: СибЮИ ФСИН России, 2012. – 77 с.
4. Шумилов А.Ю. Новая редакция оперативно-розыскного закона России: Открытый проект: научно-справочное пособие / А.Ю. Шумилов. – Москва: Издательский дом И. И. Шумиловой, 2004. – 32 с.
5. Горяинов К.К. Инициативный авторский проект Федерального закона «О внесении изменений и дополнений в Федеральный закон «Об оперативно-розыскной деятельности» / К.К. Горяинов, О.А. Вагин, А.П. Исиченко, О.Г. Ковалев / сост. В.Ф. Луговик // Современные подходы к правовому регулированию оперативно-розыскной деятельности: инициативные авторские проекты Федерального закона «Об оперативно-розыскной деятельности». – Омск: ОмЮИ, 2006. – С. 80–90.
6. Соловей Ю.П. О совершенствовании законодательного регулирования оперативно-розыскной деятельности в Российской Федерации / Ю.П. Соловей // 15 лет Федеральному закону «Об оперативно-розыскной деятельности»: сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции. – Омск: Омский юридический институт, 2010. – С. 3–8.

7. Баранов А.М. Закон об ОРД: вчера, сегодня, завтра / А.М. Баранов // Актуальные вопросы законодательного регулирования оперативно-розыскной деятельности: материалы Всероссийской. научно-практической конференции. – Омск: ОмЮА, 2012. – С. 144-150.
8. Карл А.М. Теоретическая модель законодательного регулирования оперативно-розыскных мероприятий // Образование. Наука. Научные кадры. – 2024. – № 4. – С. 156-162.
9. Чечетин А.Е. Некоторые особенности законодательной регламентации оперативно-розыскных мероприятий в Республике Казахстан // Алтайский юридический вестник. – 2025. № 3 (51). – С. 195-201.
10. В МВД создан департамент по противодействию киберпреступности [Электронный ресурс] // URL: <https://www.zakon.kz/sobytiia/6454981-v-mvd-sozdan-departament-po-protivodeystviyu-kiberprestupnosti.html> (дата обращения: 11.11.2025).
11. 23 тысячи киберпреступлений выявлено с начала года в Казахстане [Электронный ресурс] // URL: <https://www.inform.kz/ru/23-tisyachi-kiberprestupleniy-viyavleno-s-nachala-goda-v-kazahstane-e8b5ef> (дата обращения: 11.11.2025).
12. Выступление Президента Касым-Жомарта Токаева на заседании расширенной коллегии правоохранительных органов [Электронный ресурс] // URL: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-prezidenta-kasym-zhomarta-tokaeva-na-zasedanii-rasshirennoy-kollegii-pravoohranitelnyh-organov-235114> (дата обращения: 11.11.2025).
13. Выступление Главы государства Касым-Жомарта Токаева на четвертом заседании Национального курултая [Электронный ресурс] // URL: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-chetvertom-zasedanii-nacionalnogo-kurultaya-142359> (дата обращения: 11.11.2025).
14. Сулейменов А. Организация оперативно-розыскных мероприятий в сети интернет // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова. – 2025. № 3 (84). – С. 46-50.
15. Абдирова Г.А., Старкова В.В., Еремеев Д.В. Некоторые аспекты регулирования правового статуса должностных лиц, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность, в законодательстве зарубежных стран // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова. – 2025. № 1 (81). – С. 34-38.

Сведения об авторах

Карл А.М. – старший преподаватель кафедры оперативно-розыскной деятельности Костанайской академии МВД РК имени Ширакбека Кабылбаева, подполковник полиции.

Баргаринов А.Р. – кандидат юридических наук, начальник кафедры оперативно-розыскной деятельности Костанайской академии МВД РК имени Ширакбека Кабылбаева, подполковник полиции.

Карл А.М. – ҚР ІІМ Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының жедел-іздістіру қызметі кафедрасының аға оқытушысы, полиция подполковнигі.

Баргаринов А.Р. – заң ғылымдарының кандидаты, ҚР ІІМ Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының жедел-іздістіру қызметі кафедрасының бастығы, полиция подполковнигі.

Karl A. – is a senior lecturer at the Department of Operational Investigative Activities of the Kostanay Academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after Sh Kabylbayev, a Police Lieutenant colonel.

Bargarinov A. - Candidate of Juridical Sciences, Professor of the Department of Operational Investigative Activities of the Kostanay academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabylbaev, Police Lieutenant Colonel.

Н.М. Мұратова¹, Э.А. Алимова,² А. Калиев¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

²Қазақстан Республикасы ІІМ Басқару академиясы, Астана, Қазақстан

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МОБИЛЬДІ ҚҰРЫЛҒЫЛАРДЫ КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ ТАЛДАУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ: ДЕРЕКТЕРДІ ҚОРҒАУ ШАРАЛАРЫН КҮШЕЙТУ ЖӘНЕ ОНЫ ЖЕҢУ ЖОЛДАРЫ

Қазіргі таңда мобильді құрылғыларды криминалистикалық талдау саласындағы сын-қатерлер технологиялардың қарқынды дамуы мен ұялы телефондардың кеңінен қолданылуы жағдайында ерекше өзектілікке ие болып отыр. Жаһандану мен қоғамның цифрландырылуы жағдайында мобильді құрылғылар тергеу жүргізу мен қылмыспен күрес процесінде маңызды ақпарат көзі ретінде қарастырылады. Криминалистикалық талдау саласындағы мамандар кездесетін негізгі мәселелердің бірі – мобильді құрылғылардағы деректерді қорғау шараларының күшеюі. Шифрлау жүйелері, биометриялық аутентификация және пайдаланушылардың құпиялылығын қорғаудың әртүрлі әдістері ақпаратты алу мен дәлелдерді талдау кезінде айтарлықтай қиындықтар тудырады. Мақалада мобильді құрылғылардың қорғалған деректерімен жұмыс істеуде қолданылатын заманауи тәсілдер мен құралдар қарастырылған. Авторлар құқықтық және этикалық нормаларды сақтай отырып, деректерді қорғау жүйесін айналып өту әдістерін жетілдіру және ақпараттық қауіпсіздік саласындағы жаңа қауіп-қатерлер жағдайында криминалистикалық әдістерді дамыту перспективаларына назар аударады.

Түйінді сөздер: криминалистикалық талдау, мобильді құрылғылар, цифрландыру, деректерді қорғау, ақпараттық қауіпсіздік, қылмыспен күрес.

Современные вызовы криминалистического анализа мобильных устройств: усиление мер защиты данных и пути преодоления

Современные вызовы криминалистического анализа мобильных устройств становятся все более актуальными в условиях стремительного развития технологий и массового использования мобильных телефонов. В условиях глобализации и цифровизации общества, мобильные устройства оказываются важными источниками информации, как для расследований, так и для борьбы с преступностью. Одним из значимых аспектов, с которым сталкиваются специалисты в области криминалистического анализа, является усиление мер защиты данных на мобильных устройствах. Используемые средства шифрования, биометрическая аутентификация, а также разнообразные методы защиты конфиденциальности пользователей создают серьезные трудности при извлечении информации и анализе доказательств. В данной статье рассматриваются новейшие подходы и инструменты, используемые в практике криминалистики для работы с защищенными данными мобильных устройств. Особое внимание уделено разработке методов обхода защиты, соблюдая правовые и этические нормы, а также перспективам совершенствования криминалистических методов в условиях новых вызовов и угроз в области информационной безопасности.

Ключевые слова: криминалистический анализ, мобильные устройства, цифровизация, защита данных, информационная безопасность, противодействие преступности.

Modern challenges of forensic analysis of mobile devices: strengthening data protection measures and ways to overcome them

Modern challenges of forensic analysis of mobile devices are becoming increasingly relevant amid the rapid advancement of technology and the widespread use of mobile phones. In the context of globalization and digitalization, mobile devices are recognized as key sources of information for investigations and crime prevention. One of the major issues faced by forensic experts is the strengthening of data protection measures on mobile devices. Encryption systems, biometric authentication, and various privacy protection methods create significant difficulties in extracting information and analyzing evidence. The article examines current approaches and tools used in forensic practice to work with protected data from mobile devices. The authors focus on developing methods for bypassing data protection while adhering to legal and ethical standards, as well as on improving forensic techniques to address new challenges and threats in the field of information security.

Keywords: forensic analysis, mobile devices, digitalization, data protection, information security, crime prevention.

Кіріспе. Мобильді құрылғыларда қолданылатын заманауи технологиялар күнделікті өмірде де, криминалистикалық зерттеулер жүргізуде де маңызды элементке айналуда. IOS 18.1 жүйесіндегі «Inactivity Reboot» функциясындағыдай мобильді құрылғылардың деректерін қорғауды күшейту криминалистикалық талдау үшін айтарлықтай қиындықтар туғызады. Бұл функция деректерді құпия сөзсіз қол жетімсіз ете отырып құрылғыны 72 сағат әрекетсіздіктен кейін автоматты түрде қайта жүктейді. Осылайша, осы функцияға байланысты мәселелерді қарастыра отырып, алынған құрылғыларды талдау тәсілдерін жетілдіру, парольдерді жедел белгілеу және нормативтік-құқықтық базаны қайта қарау шаралары ұсынылады.

Материалдар мен әдістер. Авторлар салыстырмалы құқықтық, логикалық талдау және синтез сияқты т.б. әдістерді қолданды. Социологиялық әдістер, сондай-ақ бақылау және талдау әдістері эмпирикалық материалды анықтау мен өңдеуде маңызды рөл атқарды.

Нәтиже. Мобильді құрылғылар технологияларын дамыту пайдаланушы деректерін қорғау шараларын күшейтумен қатар жүреді. Бұл құқық қорғау органдарына, әсіресе тәркіленген құрылғылардағы ақпаратқа қол жеткізу қылмыстарды тергеу үшін қажет болған жағдайларда қиындықтар туғызады. IOS 18.1-де енгізілген «Inactivity Reboot» функциясы осы тенденцияны көрсетеді. Ол құрылғыны 72 сағаттық әрекетсіздіктен кейін «Before first Unlock» (BFU) күйіне ауыстыра отырып, автоматты түрде қайта жүктейді, онда пайдаланушы құпия сөзді енгізгенге дейін барлық деректер шифрланған күйінде қалады.

Бұл функция құрылғыдан деректерді алу мүмкіндігін шектейді және криминалистикалық талдау әдістерін жедел бейімдеуді қажет етеді. Мобильді құрылғылар көбінесе дәлелдемелердің негізгі көзі болып табылатын жағдайларда, оларды қорғауды күшейту тергеу бөлімшелері үшін үлкен проблемаға айналады.

Талқылау. Мобильді құрылғылардағы деректерді қорғау шараларының күшеюі және соған байланысты криминалистикалық талдау барысында туындайтын мәселелер қазіргі ғылыми және кәсіби ортада өзекті тақырыптардың бірі болып табылады. Ақпаратты шифрлау мен қорғаудың заманауи тетіктері мобильді құрылғылардан деректерді алу және талдау үдерісін едәуір күрделендіреді, бұл өз кезегінде криминалистика және ақпараттық қауіпсіздік саласындағы мамандар тарапынан аталған мәселелерге ерекше назар аударуды, сондай-ақ жаңа әдістемелік және техникалық шешімдерді әзірлеуді талап етеді.

Мобильді криминалистика саласындағы ең өзекті мәселелердің бірі — мобильді технологиялардың қарқынды даму қарқынымен қатар ілесе алу қажеттілігі. Үнемі жаңа мобильді құрылғылар мен операциялық жүйелердің шығарылуы, олардың әрқайсысының өзіндік файлдық жүйелері мен деректерді сақтау тәсілдерінің болуы криминалист-мамандар үшін өзекті өзгерістерді уақтылы меңгеруді едәуір қиындатады [1].

Қазіргі заманғы мобильді құрылғылар деректерді қорғаудың көпқабатты тетіктерін ұсынады, олардың қатарына көпфакторлы аутентификация, биометриялық технологиялар (саусақ ізі мен бет-әлпетті тану), деректерді шифрлау, сондай-ақ ақпаратты берудің қауіпсіз арналарын қолдану жатады. Аталған қорғау шаралары цифрлық талдау саласындағы мамандар үшін елеулі қиындықтар туындатады, себебі олар деректерді алу үдерісін күрделендіріп, шифрланған ақпаратты дешифрлеуді қиындатады және криминалистикалық сараптама жүргізуде жаңа тәсілдерді талап етеді.

О.А. Крестовников сынды ғалымдардың пікірінше, деректерді қорғау технологияларының дамуы мобильді құрылғыларды криминалистикалық талдау әдістерін қайта қарау мен жетілдіру қажеттілігін туындатады. Бұл, өз кезегінде, қорғау тетіктерін айналып өтуге арналған неғұрлым жетілдірілген құралдарды әзірлеуді, сондай-ақ шифрлаудың жаңа түрлері мен олардың осал тұстарын терең зерделеуді талап етеді [2].

Сонымен қатар, маңызды аспектілердің бірі мәселенің құқықтық жағы болып табылады. Мобильді құрылғылардағы қорғалған деректерге қол жеткізу мәселесі жеке өмір мен адам құқықтарын қорғау контекстінде даулы болып отыр. Кейбір елдерде, мысалы, АҚШ - та, сот процестері иесінің келісімінсіз құрылғыны бұзудың заңдылығы туралы сұрақтар туғызады [3].

И. А. Даниленко мен Н. В. Васильев жүргізген ғылыми зерттеулерде мобильді құрылғылар иелерінің заңды құқықтарын сақтауды қамтамасыз ететін және сонымен бір мезгілде криминалистерге тергеу әрекеттерін тиімді жүргізуге мүмкіндік беретін теңгерімді құқықтық тетіктерді әзірлеу қажеттілігі негізделеді.

Сонымен қатар, жүйелі-әрекеттік тәсілдің нәтижелілігі қылмыстық қызметті типтік ақпараттық модельдеудің әртүрлі нысандарын әзірлеу үдерісінде өз дәлелін тапқан [4, 21-35; 5, 67-73; 6, 66-73].

Технологиялардың дамуымен бірге мамандар деректерді қорғау тетіктерін еңсеруге мүмкіндік беретін жаңа тәсілдер мен құралдарды әзірлеуде. Мәселен, Cellebrite компаниясы және басқа да өндірушілер күрделі шифрлау әдістерімен қорғалған мобильді құрылғылардан деректерді алуға арналған мамандандырылған техникалық шешімдерді ұсынады. Алайда мұндай құралдарды қолдану көбінесе құқық қорғау органдары мен сот инстанцияларынан тиісті рұқсаттар алуды талап етеді.

Сонымен қатар, болашақта криминалистикалық тәжірибеде кванттық есептеу секілді озық технологияларды пайдалану мүмкіндігі қарастырылуда, олар деректерді дешифрлеу үдерісін едәуір жеңілдетуі ықтимал. Дегенмен, аталған технологияларды қылмыстық тергеп-тексеру аясында тиімді қолдану үшін ғылыми-зерттеу және тәжірибелік - конструкторлық жұмыстарға елеулі күш-жігер мен қаржылық инвестициялар қажет болады.

Кем түспейтін маңызды мәселе — мобильді құрылғыларды талдаумен байланысты этикалық аспектілер. Атап айтқанда, деректердің құпиялылығын сақтау және оларды рұқсатсыз қол жеткізуден қорғау қажеттілігі ерекше мәнге ие. Криминалистикалық талдау жүргізу барысында азаматтардың жеке өміріне қол сұғылмауын барынша қамтамасыз ете отырып, этикалық нормалар мен қағидаттарды қатаң сақтау маңызды, тіпті тергеп-тексеру жүргізіліп жатқан жағдайлардың өзінде де.

Криминалистикалық талдау жүргізу кезінде уақыттық шектеулердің қысқаруын да ескеру қажет. *Inactivity Reboot* функциясы мобильді құрылғыға қол жеткізу мүмкіндігін 72 сағатпен шектейді. Аталған уақыт өткеннен кейін құрылғы автоматты түрде қайта жүктеледі де, ондағы барлық деректер толық шифрланған күйде қалады. Бұл жағдай форензикалық әдістерді қолдану мүмкіндігін айтарлықтай шектейді, әсіресе құрылғыны зертханаға жеткізу барысында кідірістер орын алған немесе сарапшылардың жұмыс жүктемесі жоғары болған жағдайда. Құқық қорғау органдарының практикалық қызметінде қызметкерлер мобильді құрылғылардың функционалдық мүмкіндіктеріне қол жеткізудің шектелуімен жиі бетпе-бет келеді. Атап айтқанда, құрылғы қайта жүктелгеннен кейін USB және Wi-Fi секілді деректерді беру функциялары уақытша ажыратылады. Бұл құрылғыны компьютерге тікелей қосуды талап ететін стандартты форензикалық құралдарды қолдануға елеулі кедергі келтіреді.

Сонымен қатар, **BFU** күйінде мобильді құрылғыдағы деректер аппараттық және бағдарламалық деңгейде шифрланған күйде сақталады. Құпиясөзсіз мұндай деректерді алу іс жүзінде мүмкін емес. Тіпті *GrayKey* сияқты мамандандырылған құралдарды қолданған жағдайда да деректерді алу үдерісі күрделі әрі ұзақ уақытты талап етуі мүмкін.

Егер мобильді құрылғы алынғаннан кейін ұзақ уақыт бойы өшірулі күйде қалса немесе пайдаланылмаса, *Inactivity Reboot* функциясы іске қосылып, деректерге қол жеткізу мүмкіндігі толықтай шектеледі. Бұл жағдай алынған құрылғыларды қаптау, сақтау және тасымалдау тәсілдерін қайта қарау қажеттігін көрсетеді.

Осыған байланысты криминалистикалық талдау жүргізудегі басымдықтарды қайта айқындау, атап айтқанда, мобильді құрылғыларға бірінші кезектегі зерттеу объектісі мәртебесін беру өзекті болып табылады.

Мобильді құрылғыларды оларды алған сәттен бастап жедел түрде талдауға алу, әсіресе құрылғының өшірілуі немесе ұзақ уақыт бойы белсенді емес күйде қалу қаупі жоғары жағдайларда, аса маңызды мәнге ие.

Алынған мобильді құрылғыларды жедел өңдеу мақсатында тәулік бойы жұмыс істейтін мамандандырылған топтарды ұйымдастыру. Аталған топтар деректерді талдау және құпиясөздерді іріктеу үшін заманауи техникалық құралдармен қамтамасыз етілуі тиіс.

Inactivity Reboot функциясының іске қосылу мерзімі аяқталғанға дейін құрылғы деректерін автоматты түрде айна-көшірмелеуді немесе резервтік көшірмесін жасауды көздейтін стандартталған протоколдарды енгізу.

Жедел-тергеу топтарының құрамына күдіктілермен өзара іс-қимыл жасау үшін психолог мамандарды тарту. Олардың негізгі міндеті — құпиясөзге қатысты ықтимал ишараларды анықтау және оны алу мақсатында рұқсат етілген психологиялық ықпал ету әдістерін қолдану.

Құпиясөздерді іріктеу үшін *GrayKey* секілді мамандандырылған техникалық құралдарды пайдалану. Аталған жабдық мобильді құрылғыларға қысқа мерзім ішінде қол жеткізуге мүмкіндік беретін қуатты алгоритмдерді қолдануға негізделген.

Құпиясөз сақталуы мүмкін байланысты құрылғыларды (дербес компьютерлер, планшеттер) және деректердің резервтік көшірмелері орналасуы ықтимал бұлттық сервистерді (мысалы, *iCloud*) кешенді түрде зерттеу.

Алынған мобильді құрылғылармен жұмыс істеу тәртібін жетілдіру мақсатында нормативтік-құқықтық базаны қайта қарау қажеттілігі туындайды. Атап айтқанда, құрылғыларды қаптау және тасымалдау тәртібін регламенттеу бөлігінде өзгерістер енгізу өзекті болып табылады. Осы тұрғыда Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 80-бабына толықтырулар енгізу ұсынылады, яғни құқық қорғау немесе арнайы мемлекеттік органның уәкілетті бөлімшесінің қызметкеріне, егер құпиясөз белгілі болса, құрылғыны қаптауға дейін оны бұғаттан шығару міндетін жүктеу. Мұндай шара *Inactivity Reboot* функциясының іске қосылуын болдырмауға және деректерді қолжетімді күйде сақтауға мүмкіндік береді.

Жүргізілген талдау нәтижесінде мобильді құрылғылармен жасалатын барлық әрекеттерді тіркеудің бірыңғай стандарттарын әзірлеу ұсынылады. Бұл стандарттар құрылғыны алу уақыты, оның күйі (қосулы немесе өшірулі болуы), сондай-ақ қаптау тәсілдері туралы мәліметтерді міндетті түрде хаттамалауды көздейтін протоколдарды қамтуы тиіс. Сонымен қатар, қорғалған мобильді құрылғыларды талдауға мамандандырылған криминалистикалық орталықтарды құру ұсынылады, мұнда барлық қажетті рәсімдерді жедел әрі кешенді түрде жүзеге асыруға мүмкіндік болады.

Осылайша, мобильді құрылғылардағы деректерді қорғау шараларының күшеюі криминалистикалық талдау үшін жаңа сын-қатерлер туындатады. Бұл қиындықтарды еңсеру криминалистикалық әдістерді, техникалық құралдарды және құқықтық тәсілдерді жүйелі түрде жетілдіруді талап етеді, сондай-ақ цифрлық дәлелдемелер саласында жаңа технологияларды әзірлеуге бағытталған одан әрі ғылыми зерттеулер жүргізудің маңыздылығын айқындайды.

iOS 18.1 жүйесінде енгізілген *Inactivity Reboot* функциясы мобильді құрылғылар әзірлеушілерінің деректерді қорғауды күшейтуге ұмтылысын көрсетеді, алайда бұл криминалистикалық талдау үдерісін айтарлықтай күрделендіреді. Осыған байланысты құқық қорғау органдарына алынған құрылғылармен жұмыс істеу тәсілдерін қайта қарау, жаңа технологияларды енгізу және қолданыстағы нормативтік-құқықтық базаны жаңарту қажеттілігі туындайды.

Ұсынылып отырған шаралар, оның ішінде криминалистикалық талдаудың басымдықтарын қайта айқындау, құпиясөздерді анықтаудың жедел әдістерін қолдану және құрылғыларды қаптау тәртібін нақты регламенттеу, жаңа технологиялардың тергеп-тексеру процесіне тигізетін теріс әсерін барынша азайтуға мүмкіндік береді. Тек техникалық, құқықтық және жедел аспектілерді үйлестіретін кешенді тәсіл ғана криминалистика саласындағы заманауи сын-қатерлерге тиімді қарсы тұруды қамтамасыз ете алады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Криминалистическая экспертиза мобильных устройств: проблемы, угрозы и решения <https://securityscorecard-com>.
2. Крестовников О.А. «Информационные технологии в борьбе с преступностью» <https://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnye-tehnologii-v-borbe-s-prestupnostyu>
3. И. А. Даниленко, Н. В. Васильев, «Соблюдение конституционных прав личности на неприкосновенность частной жизни, личную и семейную тайну, тайну переписки, почтовых, телеграфных и иных сообщений при осмотре мобильного устройства (российский и зарубежный опыт)» «Вестник Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА)» 2020
4. Зеленковский С.П. О вероятностно-статистическом моделировании признаков лица, совершившего убийство // Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1982. – 35 шығ. – Б.21-35.
5. Первухина Л.Ф. Об использовании методов математической статистики в методике расследования и возможности моделирования личности преступника // Вестник МГУ. – 1985. – шығ.4. – Б.67-73.
6. Жбанков В.А. Способы выдвижения и проверки версий о личности преступника // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1983. – шығ.39. – Б.66-73.
7. Жбанков В.А. Принципы системного подхода в криминалистике и практической деятельности органов внутренних дел при собирании, оценке и использовании доказательств. – М.: ИМ, 1977.
8. Яковлев А. Н. Правовой статус цифровой информации, извлекаемой из компьютерных и мобильных устройств: «электронная почта» // Ресей ІІМ Воронеж институты Жаршысы — 2014. — № 4

Автор туралы мәліметтер

Мұратова Н.М. – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы Кәсіби даярлық факультеті докторантурасының докторанты, Ұлттық қауіпсіздік және әскери іс магистрі, полиция майоры.

Алимова Э.А. – философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі.

Калиев А.А. – Экономикалық тергеу қызметінің майоры Алматы қаласы юйынша ТДМ криминалистикалық бөлімінің бастығы.

Мұратова Назерке Мұратқызы – докторант Факультета профессиональной подготовки Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, магистр национальной безопасности и военного дела, майор полиции.

Алимова Э.А. – доктор философии (PhD), ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции.

Калиев А.А. – майор службы экономических расследований руководитель криминалистического отдела ДЭР по городу Алматы.

Muratova N.M. - 3rd year doctoral student at the Faculty of professional training of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, Master of National Security and Military Affairs, police major.

Alimova E.A. – PhD, Associate Professor, Police Colonel.

Kaliev A.A. – major of economic investigation service Head of the forensic department of the Department of Internal Affairs for the city of Almaty.

А.А. Ескендиров¹, Б.Б. Сарсенбаева¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан им. М. Есбұлатова, Алматы, Казахстан

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ СПЕЦИАЛЬНЫХ НАУЧНЫХ ЗНАНИЙ В РАССЛЕДОВАНИИ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ, СОВЕРШАЕМЫХ ПО МОТИВАМ НАЦИОНАЛЬНОЙ, РАСОВОЙ И РЕЛИГИОЗНОЙ НЕНАВИСТИ ИЛИ ВРАЖДЫ

Уголовно-процессуальная деятельность по установлению обстоятельств совершения уголовного деяния регламентируется нормами национального законодательства. Процесс доказывания по уголовному делу осуществляется в рамках установленных процедур, т.е. алгоритма принятия процессуальных решений и производства следственных действий. Каждое из процессуальных решений выносится при наличии достаточных фактических оснований, которое может быть достигнуто исключительно при правильном определении обстоятельств, подлежащих доказыванию по делу. Совершенствование следственно-оперативной практики, а также изменения в динамике и структуре преступности настоятельно диктуют необходимость применения в раскрытии и расследовании уголовных правонарушений специальных научных знаний в различных областях науки, техники, искусства и ремесла.

Научная статья исследует различные аспекты применения специальных научных знаний на этапе досудебного расследования «этнических» и «религиозных» преступлений. Резонанс данных деяний заключается в том, что они направлены на подрыв основ мирного сосуществования различных наций и религий в цивилизованном обществе.

Ключевые слова: досудебное расследование, уголовное дело, назначение, производство, судебные экспертизы, специальные научные знания, доказательство, доказывание.

Ұлттық, нәсілдік және діни өшпенділік немесе араздық негізінде жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеудегі арнайы ғылыми білімнің рөлі мен маңызы

Қылмыстық әрекетті жасау мән-жайларын анықтау жөніндегі қылмыстық іс жүргізу қызметі ұлттық заңнама нормаларымен регламенттеледі. Қылмыстық іс бойынша дәлелдеу процесі белгіленген рәсімдер, яғни іс жүргізу шешімдерін қабылдау және тергеу әрекеттерін жүргізу алгоритмі шеңберінде жүзеге асырылады. Процессуалдық шешімдердің әрқайсысы іс бойынша дәлелдеуге жататын мән-жайларды дұрыс айқындау кезінде ғана қол жеткізуге болатын жеткілікті нақты негіздер болған кезде шығарылады. Тергеу-жедел практикасын жетілдіру, сондай-ақ қылмыстың динамикасы мен құрылымындағы өзгерістер қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашуда және тергеуде ғылымның, техниканың, өнердің және қол өнердің әртүрлі салаларында арнайы ғылыми білімді қолдану қажеттілігін талап етеді.

Ғылыми мақала «этникалық» және «діни» қылмыстарды сотқа дейінгі тергеу кезеңінде арнайы ғылыми білімді қолданудың әртүрлі аспектілерін зерттейді. Бұл әрекеттердің резонансы – олар өркениетті қоғамдағы әртүрлі ұлттар мен діндердің бейбіт қатар өмір сүруінің негіздерін бұзуға бағытталған.

Түйінді сөздер: сотқа дейінгі тергеп-тексеру, қылмыстық іс, тағайындау, іс жүргізу, сот сараптамалары, арнайы ғылыми білім, дәлелдеме, дәлелдеу.

The role and significance of special scientific knowledge in the investigation of criminal offences motivated by national, racial and religious hatred or enmity

Criminal procedural activity to establish the circumstances of a criminal act is regulated by the norms of national legislation. The process of proving in a criminal case is carried out within the framework of established procedures, i.e. the algorithm of making procedural decisions and conducting investigative actions. Each of the procedural decisions is made in the presence of sufficient factual grounds, which can be achieved only with the correct determination of the circumstances to be proved in the case. The improvement of investigative and detective practice, as well as changes in the dynamics and structure of crime, strongly dictate the need to apply in the detection and investigation of crime special scientific knowledge in various fields of science, technology, art and craft.

The article explores various aspects of the application of special scientific knowledge at the stage of pre-trial investigation of «ethnic» and «religious» offences. The resonance of these acts is that they are aimed at undermining the foundations of peaceful coexistence of different nations and religions in a civilised society.

Keywords: pre-trial investigation, criminal case, appointment, production, forensic expertise, special scientific knowledge, evidence, proving.

Введение. Решение о необходимости назначения судебной экспертизы следователь (дознатель) принимает в зависимости от особенностей расследуемого уголовного деяния, а также объема, качества и характера собранной по делу доказательственной информации.

При расследовании уголовных правонарушений, совершенных по мотивам национальной, расовой и религиозной ненависти или вражды, значительный объем информации о мотивах противоправного поведения содержится в различных документах, содержащих призывы, лозунги, слоганы и высказывания. При этом, понятие «документ» следует понимать в широком смысле слова, т.е. ими могут быть письменные, фото-, аудио- и видеодокументы. Очевидно, что от характера документа зависит и то, какая именно из судебных экспертиз будет назначена.

Методы. Судебные экспертизы письменных и устных текстов на содержание шовинистического, сепаратистского либо же экстремистского элемента могут производиться, как в государственных экспертных учреждениях, так и вне судебно-экспертных учреждений (ст. 277 УПК Республики Казахстан).

Изучение средств и материалов изготовления письменных документов требует назначения технико-криминалистического исследования конкретного документа (либо группы документов).

Наибольшую актуальность приобретают экспертные исследования по установлению средств изготовления и тиражирования продукции, в частности, если обнаружены листовки, газеты и буклеты религиозного, сепаратистского либо шовинистического характера, то надлежит установить, где именно они были изготовлены и какие средства полиграфической техники преступниками были применены.

Исследование фото, аудио- или видеодокументов требует назначения и производства судебно-фототехнической или видеофоноскопической экспертизы соответственно.

В том случае, когда значимая информация (призывы к разжиганию национальной или расовой розни) запечатлена на аудиопленке либо ином носителе звука, существует возможность установить, не только кем именно произнесен записанный текст (чьи голоса запечатлены), но и в условиях какой обстановки произведена запись (наличие и характер шумов, записанных вместе с произносимым текстом).

При обнаружении пленки с видеозаписью совершенного деяния либо какой-то его части, такие материалы в обязательном порядке направляются на экспертное исследование. Даже, если не будет установлено, чей голос записан, полученная в ходе исследования информация может стать основой для выдвижения новых либо конкретизации ранее выдвинутых версий, определения новых направлений расследования, проверки на причастность к совершению данного преступления иных лиц.

Судебная экспертиза может подтвердить наличие либо отсутствие монтажа аудио- и видеозаписи. В определенных условиях это имеет весьма существенное значение для расследования преступления, особенно для проверки типичных версий стороны защиты.

Всегда надо иметь в виду, что при расследовании исследуемой группы деяний типичной версией защиты при наличии записей тех или иных публичных выступлений будет версия о том, что зафиксирован не полностью произнесенный текст (т.е. эпизод изъят из контекста), что монтаж существенно изменил его содержание, что в первоначальном тексте не было того смысла, который появился после монтажа записи. Даже, если такая версия виновными не выдвигается в начале расследования, это не означает, что она не может появиться позже, а тем более в ходе главного судебного разбирательства. Вывод же судебного эксперта об отсутствии монтажа в представленной записи лишит защиту возможности использовать такую версию, по крайней мере, сделает ее бесперспективной.

Полезную информацию может дать и судебно-автороведческая экспертиза. Данное исследование может дать ответ на вопрос об авторстве текста, опубликованного либо содержащегося в письменном (печатном) документе (записке, листовке, статье, книге и т.п.), аудио- или видеодокументе. Автор такого документа не всегда является исполнителем или одним из исполнителей преступления. Установить его личность важно еще и потому, что именно это лицо может выступать в роли организатора акции, организатора или руководителя преступной группы, партии или общественного движения.

Если же в ходе экспертного исследования аудио- или видеодокумента будут выявлены характерные для автора обороты, манера построения фраз, ракурсы, композиции и другие особенности, это может оказаться косвенным подтверждением того, что следователь располагает подлинным документом, что купюры и монтаж отсутствуют.

Особо отметим комплексную экспертизу, призванную подтвердить тот факт, что действия злоумышленников были направлены именно на разжигание национальной, религиозной или расовой вражды, либо что распространяемые ими идеи, их публичные выступления содержат пропаганду исключительности, превосходства либо неполноценности граждан по признаку их национальной, религиозной или расовой принадлежности. В данном случае, речь идет о социогуманитарной экспертизе. В отличие от российской практики, проведение подобного экспертного исследования в Казахстане имеет эпизодические случаи, либо вообще неизвестно работникам оперативно-следственных служб органов внутренних дел.

Очевидно, что исследования, выводы которых могут быть применены в процессе расследования, носят комплексный характер. Для проведения профильного экспертного исследования требуются знания в области филологии, социологии, этнологии, этносоциологии, психологии и других наук.

Занимаясь данной проблематикой, российские коллеги пришли к выводу, что в название экспертизы можно включить перечисление всех этих отраслей науки. Однако, такой подход мог бы привести к необоснованному увеличению количества видов судебных экспертиз, тогда как вполне возможно было

ограничиться общим (собирательным) термином. Тем более что все перечисленные науки относятся к социальным либо гуманитарным.

Таким образом, этот вид судебной экспертизы был представлен, как социогуманитарный, включив в число экспертов специалистов из вышеперечисленных областей науки и знаний, что не противоречит смыслу и названию данного исследования.

Комплексный характер социогуманитарной экспертизы не вызывает сомнения, поскольку эксперты в области какой-либо одной науки, техники или искусства не всегда могут дать правильный ответ на тот вопрос, который, прежде всего, интересует органы предварительного следствия.

Вопросы должны нацеливать эксперта на выяснение социально-психологических механизмов воздействия текстов, устных высказываний и рисунков на тех лиц, кому они адресованы, поскольку в экспертном анализе, в первую очередь, должны быть представлены сущностные характеристики таких явлений, как разжигание вражды или ненависти, оскорбление национальной чести и достоинства, раскрыты механизмы информационного и психологического воздействия оцениваемого события на индивида или группу индивидов. Именно после этого может быть сформирована объективная характеристика исследуемого материала.

Н.М. Гиренко (Россия) предлагает следующие вопросы, подлежащие отражению в постановлениях о назначении профильных судебных экспертиз:

- что понимается с точки зрения науки под действиями, направленными на возбуждение социальной, национальной, родовой, расовой, сословной или религиозной вражды и розни?
- что является действиями, по мнению науки, направленными на унижение национальной чести и достоинства?
- что является с точки зрения науки действиями, направленными на пропаганду исключительности либо неполноценности граждан по признаку отношения к религии, национальной или расовой принадлежности?
- использованы ли в данных материалах специальные языковые средства для целенаправленной передачи оскорбительных характеристик, отрицательных оценок, негативных установок и побуждений к действиям против какой-либо нации, расы, религии или отдельных лиц как ее представителей?
- какие действия с научной точки зрения унижают национальную честь и достоинство? [1, 86]

На фоне серии террористических актов во Франции, в частности, вооруженное нападение на офис редакции сатирического журнала «Charlie Hebdo» (г. Париж) в ответ за публикацию карикатур на пророка Мухаммеда, в качестве исследуемого материала можно приобщить и карикатуры, как религиозного, так и шовинистического, расового характера.

Также перед судебными экспертами можно поставить и другие вопросы:

- какие ассоциации вызывают представленные статьи, карикатуры и др., провоцируют ли они чувство национальной вражды и ненависти, унижения национальной чести и достоинства?
- являются ли высказывания в представленной статье, карикатуре и др., с научной точки зрения, направленными на разжигание национальной, расовой или религиозной вражды (ненависти), либо на унижение национальной чести и достоинства?
- имеются ли в представленных материалах признаки пропаганды исключительности либо неполноценности граждан по признаку их отношения к религии, национальной, расовой или иной принадлежности?
- присутствуют ли в текстах, представленных материалов, словесные средства (прим. авт. - пейоративная лексика), выражающие отрицательные эмоциональные характеристики и негативные установки, унижающие достоинство человека или группы лиц по признакам национальной, расовой или религиозной принадлежности?
- используются ли в текстах исследуемого материала специальные языковые приемы для целенаправленной передачи оскорбительных характеристик, отрицательных эмоциональных оценок, негативных установок и побуждений к действиям против человека или группы лиц по признакам социальной, национальной, расовой и религиозной принадлежности?
- содержится ли в исследуемых материалах призывы к насильственному захвату власти, насильственному изменению конституционного строя страны, нарушению ее единства и целостности, неприкосновенности и неотчуждаемости ее территории либо дезинтеграции государства?

Пейоратив или пейоративный (от лат. слова «rejo» - ухудшать) - слова и словосочетания, выражающие негативную оценку чего-либо или кого-либо, неодобрение, порицание, иронию или презрение (прим. авт. - «жид», «чурка», «хохол», «калбит», «хач», «чухонец» и т.п.). Пейоратив не следует путать с ругательствами, поскольку бранная лексика и выражения или ненормативная лексика в пейоративах, как правило, не содержится [2, с. 378].

Варианты ошибок при назначении судебных экспертиз по делам об уголовных правонарушениях, совершенных по мотивам национальной, расовой и религиозной вражды или ненависти:

- описательно-мотивировочная часть постановления о назначении экспертизы не содержит ясного изложения фактических обстоятельств дела;
- неверно определена природа и предмет использования специальных научных знаний;
- при условии установления направленности публикации путем социально-психологического, психолингвистического и семантического анализа текста и языковых приемов, используемых публикатором (оратором), может ошибочно назначена философская, искусствоведческая либо гуманитарная экспертизы [3, 22-23].

Заключение. Таким образом, экспертное исследование может быть подменено религиозоведческими,

политологическими и другими выводами.

Замечания и недостатки по результатам судебных экспертиз:

- «исследовательская часть» сводится к цитированию отдельных фраз и выражений, неаргументированному изложению личного отношения к ним судебного эксперта;

- дача двусмысленных, внутренне противоречивых заключений. Признав, что в публикации определенная национальность характеризуется в неприглядном свете, нельзя судить, достаточно ли этого для разжигания розни и насколько это оскорбительно для национального достоинства, что явно выходит за рамки их специальных научных знаний.

Как известно, заключение судебного эксперта не является обязательным для органов, ведущих уголовный процесс, и не имеет заранее установленного доказательственного значения применительно к конкретному делу (ст. 116 УПК Республики Казахстан). Поэтому оценивать выводы судебной экспертизы необходимо в совокупности с другими доказательствами.

Проблема заключается в том, что экспертами выступают филологи, политологи или психологи, а не юристы. Иначе говоря, филологи не могут отвечать на правовой вопрос, содержится ли в том или ином высказывании или действиях разжигание социальной розни или вражды. Дело в том, что ответ лежит в уголовно-правовой или административно-правовой сфере, а не в области филологии, лингвистики или политологии.

Сегодня отмечается смещение акцента уголовной политики в сторону другого вектора - ужесточения мер уголовно-правового воздействия в отношении лиц, совершающих тяжкие и особо тяжкие преступления. Важным аспектом регулирования данных процессов должно быть недопущение излишеств и перегибов. Необходим рациональный и умеренный подход, основанный на системных расчетах и предупреждении возможных рисков. В противном случае возможен крайне нежелательный негативный эффект, связанный с нарушением принципов справедливости, индивидуализации наказания, соразмерности мер уголовно-правового воздействия фактическому характеру и степени общественной опасности содеянного.

Список использованных источников

1. Винников А.Я., Гиренко Н.М., Коршунова О.Н., Леухин А.В., Серова Е.Б. Методика расследования преступлений, совершаемых на почве национальной или расовой вражды или ненависти // под общ. ред. О.Н. Коршуновой. - СПб., 2002. - 122 с.

2. Словарь иностранных слов. - 18 изд., стер. - М.: Русская речь, 1989. - 624 с.

3. Пенчуков Е.В., Еспергенова Е.В. Перспективные направления развития уголовного законодательства Республики Казахстан // Хабаршы – Вестник Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б.С. Бейсенова, 2019. № 4. - С. 46-50.

Сведения об авторах

Ескендіров А.А. - начальник кафедры уголовного процесса и криминалистики ФПП Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбұлатова, к.ю.н., доцент, полковник полиции.

Ескендіров А.А. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атын. Алматы академиясы ҚДФ қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының бастығы, з.ғ.к., доцент, полиция полковнигі.

Yeskendirov A.A. - Almaty Academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbulatov Head of the Criminal Procedure and Criminalistics Department of the Professional Training Faculty, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Colonel of Police.

Сәрсенбаева Б.Б. - профессор кафедры уголовного процесса и криминалистики ФПП Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбұлатова, к.ю.н., подполковник полиции.

Сәрсенбаева Б.Б. - Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атын. Алматы академиясы ҚДФ қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының профессоры, з.ғ.к., полиция подполковнигі.

Sarsenbayeva B.B. - Almaty Academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbulatov Professor of the Department of Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Professional Training, Candidate of Legal Sciences, Police Lieutenant Colonel.

А.А. Калиев¹

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре РК, Косшы, Казахстан

ТРАНСФОРМАЦИЯ ТРАДИЦИОННЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ МЕТОДОВ ПОД ВОЗДЕЙСТВИЕМ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Сегодняшняя следственная практика не может игнорировать цифровые технологии. Это уже не вопрос удобства, а насущная необходимость, с которой сталкиваются сотрудник правоохранительных органов. В статье предпринята попытка осмыслить, что именно такие инструменты, как искусственный интеллект, анализ больших данных, блокчейн и средства цифровой криминалистики, реально влияют на методы расследования.

Рассматриваются примеры использования программного обеспечения для работы с цифровыми следами, затрагиваются проблемы шифрования и анонимных сетей. Особое внимание уделено вопросу допустимости цифровых доказательств в уголовном процессе, который пока остается недостаточно урегулированным. Отдельный акцент сделан на дефиците специалистов, сочетающих юридические знания с цифровыми навыками. Автор подчеркивает, что без подготовки таких кадров говорить о настоящей цифровой трансформации следствия не приходится. Также затронуты аспекты международного сотрудничества при расследовании транснациональных преступлений. В заключении сделан вывод о том, что использование цифровых технологий может быть эффективным только при условии соблюдения правовых и этических стандартов, а также при наличии четкой нормативной базы, адаптированной к новым вызовам.

Ключевые слова: искусственный интеллект, анализ данных, методы расследования, криптовалюты, цифровые данные, криптография, анонимные сети, цифровизация.

Сандық технологиялардың әсерінен дәстүрлі тергеу әдістерін өзгерту

Бүгінгі тергеу тәжірибесі цифрлық технологияларды елемуге болмайды. Бұл енді ыңғайлылық мәселесі емес, құқық қорғау органдарының қызметкері тап болатын шұғыл қажеттілік. Мақалада тергеу әдістеріне нақты әсер ететін жасанды интеллект, үлкен деректерді талдау, блокчейн және цифрлық криминалистика құралдары сияқты құралдар екенін түсінуге тырысады.

Сандық іздермен жұмыс істеу үшін бағдарламалық жасақтаманы пайдалану мысалдары қарастырылады, шифрлау және анонимді желілер мәселелері қозғалады. Қылмыстық процесте цифрлық дәлелдемелердің рұқсат етілу мәселесіне ерекше назар аударылды, ол әзірге жеткілікті реттелмеген.

Құқықтық білімді цифрлық дағдылармен үйлестіретін мамандардың тапшылығына ерекше назар аударылады. Автор мұндай кадрларды даярлаусыз нақты цифрлық трансформация туралы айтудың қажеті жоқ екенін атап көрсетеді. Трансұлттық қылмыстарды тергеу кезінде халықаралық ынтымақтастықтың аспектілері де қозғалды. Қорытындылай келе, цифрлық технологияларды қолдану құқықтық және этикалық стандарттар сақталған жағдайда ғана, сондай-ақ жаңа сын-қатерлерге бейімделген нақты Нормативтік-құқықтық база болған жағдайда ғана тиімді болуы мүмкін деген қорытындыға келді.

Түйінді сөздер: жасанды интеллект, деректерді талдау, тергеу әдістері, криптовалюта, сандық деректер, криптография, анонимді желілер, цифрландыру.

Transformation of traditional investigative methods under the influence of digital technologies

Today's investigative practice cannot ignore digital technologies. This is no longer a matter of convenience, but a pressing necessity faced by law enforcement officers. This article attempts to understand how tools such as artificial intelligence, big data analysis, blockchain, and digital forensics are actually influencing investigative methods. It examines examples of software used to work with digital traces and touches on the issues of encryption and anonymous networks. Particular attention is paid to the admissibility of digital evidence in criminal proceedings, which remains insufficiently regulated.

Special emphasis is placed on the shortage of specialists who combine legal knowledge with digital skills. The author emphasizes that without the training of such personnel, there can be no real digital transformation of investigations. Aspects of international cooperation in the investigation of transnational crimes are also touched upon. The conclusion is that the use of digital technologies can only be effective if legal and ethical standards are observed and if there is a clear regulatory framework adapted to new challenges.

Keywords: artificial intelligence, data analysis, investigative techniques, cryptocurrencies, digital data, cryptography, anonymous networks, digitalization.

Введение. С момента обретения независимости Республики Казахстан осуществляет поэтапную реформу правоохранительной системы. Одним из ключевых факторов, повлиявших на ее трансформацию, стала цифровизация, затронувшая практически все сферы общественной и государственной жизни.

В частности, как отмечает Тольбаева А.А., активное внедрение цифровых технологий в уголовное судопроизводство обусловило необходимость пересмотра традиционных методов расследования преступлений и подходов к сбору доказательственной информации [1, с.12]. Аналогичной точки зрения придерживается и Ахметова Д.Н., подчеркивая, что такие классические следственные действия, как допрос, осмотр места происшествия, анализ материальных следов, включая дактилоскопию, в современных условиях теряют свою эффективность ввиду сложности фиксации цифровых следов и большого объема обрабатываемой информации [2, с. 5].

Дополнительные трудности возникают в связи с развитием анонимных сетей, в частности даркнета, а также с использованием облачных хранилищ и криптографических технологий. Эти обстоятельства по мнению Аширбекова Б.Т. вносят коррективы в традиционную структуру расследования и требуют иного подхода к доказыванию [3, с. 90].

Отдельное внимание данному вопросу уделяется и в международной практике. Так, в отчете ОБСЕ подчеркивается, что цифровые доказательства, приобретают все большее значение в борьбе с преступностью, а подготовка сотрудников правоохранительных органов к работе с ними становится приоритетом¹.

Все вышеизложенное свидетельствует о том, что для эффективного функционирования системы досудебного расследования в Казахстане требуется фундаментальный пересмотр устоявшихся процедур и механизмов, с учетом влияния современных цифровых технологий.

Целью настоящей статьи является анализ факторов, влияющих на трансформацию методики расследования уголовных правонарушений под воздействием информационных технологий.

В рамках работы использовались следующие методы:

- аналитический метод, позволивший на основе изучения литературы, в том числе вышеуказанных авторов выявить ключевые факторы, влияющие на эффективность расследования;
- сравнительный метод, использованный для сопоставления традиционных и цифровых подходов;
- системный подход, позволивший рассмотреть следственный процесс, как интегрированную структуру, в которой цифровые технологии играют самостоятельную роль.

Основная часть. Распространение цифровых технологий в XXI веке стало ключевым фактором трансформации уголовного судопроизводства.

Современные преступления все чаще совершаются с использованием информационно-коммуникационных технологий, что требует пересмотра устоявшихся подходов к расследованию и доказыванию. В условиях, когда значительная часть информации формируется, передается и хранится в электронном виде, уголовный процесс сталкивается с необходимостью интеграции новых инструментов фиксации и оценки цифровых доказательств.

Наблюдается сдвиг от классических форм фиксации доказательств (документы, показания, вещественные улики) к цифровым следам, которые характеризуются изменчивостью, высокой чувствительностью к вмешательству и нестабильностью среды хранения. Как подчеркивает В.В. Образцов, «цифровые следы могут быть легко утеряны, стерты, изменены, в том числе в результате непреднамеренных действий самого следователя» [4, с. 114]. Это обстоятельство требует от сотрудников правоохранительных органов не только знания процессуальных норм, но и базовой технической подготовки, позволяющей грамотно выявлять, извлекать и документировать цифровые данные.

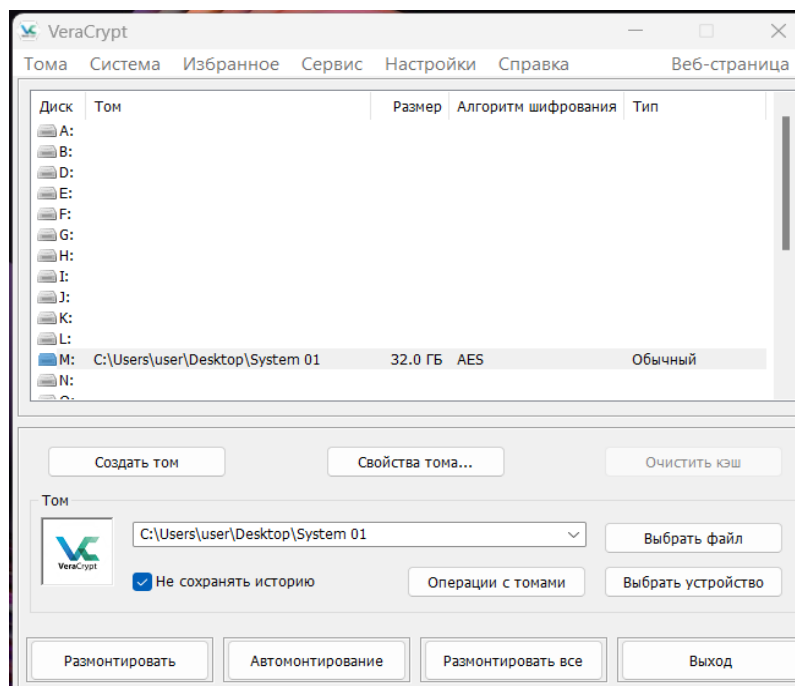
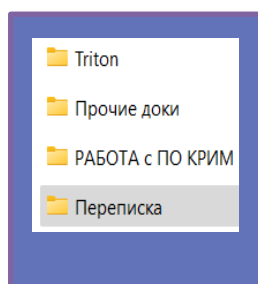
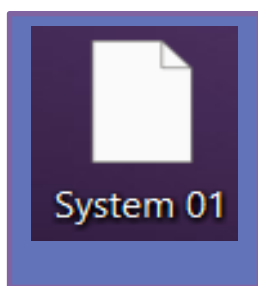
Так изъятие информации с компьютера или мобильного устройства в ходе осмотра места происшествия предполагает, помимо соблюдения правовых процедур, также понимание особенностей архитектуры операционной системы, структуры файловой системы, а иногда и работы программного обеспечения, с помощью которого подозреваемый мог скрывать данные. Например, наличие на рабочем столе зашифрованного архива с названием, например, «Работа_налоги.zip» может не вызывать подозрений, однако внутри него может скрываться целый массив информации, относящейся к преступной деятельности, включая переписку в мессенджерах, скриншоты операций, данные криптовалютных кошельков.

В ряде случаев обнаруженные на носителе системные или технически неприметные файлы могут оказаться криптоконтейнерами, содержащими зашифрованные объемы информации. Такие объекты визуально не отличаются от обычных компонентов операционной системы и часто не вызывают подозрения у следователя, не обладающего специальной подготовкой.

В частности, файл с системным расширением, обнаруженный при исследовании компьютерной техники (рисунок 1), может быть использован, как контейнер для хранения конфиденциальных сведений его владельца.

Рис. № 1. Замаскированный криптоконтейнер.

¹ OSCE. Training of law enforcement officers in Kazakhstan on digital evidence. – [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.osce.org/secretariat/569142> (дата обращения: 06.08.2025).

В других ситуациях носитель информации может быть намеренно замаскирован под повседневный предмет, не вызывающий подозрений.

Например, USB-накопитель может быть встроен в корпус шариковой ручки, детской игрушки или даже предмета одежды, что существенно осложняет его визуальное обнаружение при осмотре места происшествия (как показано на рисунке 2).

Рис. № 2. Замаскированные флеш-накопители.

Без специальных знаний, должной внимательности и технических инструментов подобные объекты могут остаться незамеченными, несмотря на потенциально высокую доказательственную значимость.

Кроме того, при проведении следственных действий необходимо учитывать требования к допустимости электронных доказательств. Европейский суд по правам человека в ряде дел подчеркивает, что цифровые материалы, полученные с нарушением принципа надежности и воспроизводимости, могут быть признаны недопустимыми¹. Особенно это актуально в условиях, когда граница между сбором информации и вмешательством в личную цифровую среду становится все более размытой.

Международные документы, включая Будапештскую конвенцию о киберпреступности 2001 года, акцентирует внимание на необходимости выработки единых стандартов по сбору и представлению цифровых доказательств². В то же время в национальной практике Казахстана сохраняется дефицит методических разработок, охватывающих как оперативную, так и процессуальную сторону обращения с цифровыми носителями. В результате часть цифровых улик либо теряется, либо не может быть признана допустимой в суде из-за ошибок в фиксации и упаковке носителей.

Как справедливо отмечает А.И. Баскаков, «невозможно обеспечить качество доказывания в условиях цифровизации без соответствующей подготовки следователей, прокуроров и судей» [5, с.78]. Действительно, от уровня цифровой грамотности процессуальных участников зависит не только полнота, но и надежность восстановления фактических обстоятельств дела.

Эффективное расследование становится невозможным без должного взаимодействия с IT-экспертами, понимания основ OSINT-инструментов, навыков верификации сетевых источников и знания принципов функционирования цифровых сред.

Также следует отметить, что цифровизация расширяет горизонты сокрытия преступной деятельности. Использование VPN, TOR, анонимайзеров, криптовалют и других технических средств значительно осложняет

¹ European Court of Human Rights. Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights. – Strasbourg: Council of Europe, 2023. – 55 p. – URL: https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_8_eng.pdf (дата обращения: 06.08.2025).

² Конвенция о киберпреступности (Будапешт, 23 ноября 2001 г.) // Конвенции Совета Европы. – URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/185> (дата обращения: 06.08.2025).

идентификацию участников преступлений. Именно поэтому вопросы технической компетентности приобретают все большую значимость для уголовного процесса, начиная с этапа регистрации материала в Едином реестре досудебного расследования (ЕРДР) и заканчивая рассмотрением в суде.

Без учета всех этих особенностей и условий обращения с электронными доказательствами, следовательно будет сложно установить и доказать вину подозреваемого.

Еще одним ключевым фактором, существенно влияющим на трансформацию следственных методов, является стремительное развитие современных технологий обработки цифровой информации. В частности, технологии аналитики больших данных (Big Data) и искусственного интеллекта (ИИ) стали катализатором фундаментальных изменений в криминалистике и уголовно-процессуальной практике [6, с. 427]. По мнению Акимжанова Б.Т. ИИ и обработка больших объемов информации позволяют формировать новые подходы к сбору, анализу и интерпретации доказательств, что значительно ускоряет и упрощает расследование преступлений [7, с. 52].

Современные программные комплексы способны обрабатывать массивы данных в реальном времени, выявлять закономерности и поведенческие паттерны, что открывает новые горизонты в выявлении электронных следов преступной деятельности. Такие возможности коренным образом меняют представление о традиционных методах поиска и фиксации доказательств. Как указывает Макашев С.К., новые технологии способствуют не только оперативной фиксации улик, но и формированию более достоверной доказательственной базы [8, с. 78].

Несмотря на очевидные достижения, внедрение ИИ в деятельность правоохранительных органов сталкивается с недоверием и институциональным сопротивлением. Во многих странах, включая Казахстан и Россию сохраняется приверженность к классическим методам расследования, основанным на опыте следователя, хотя современные решения уже позволяют не только автоматизировать отдельные этапы расследования, но и прогнозировать потенциальные угрозы. Об этом пишет Нурмагамбетов А.К., подчеркивая необходимость адаптации правоприменительной практики к новым технологическим реалиям [9, с. 87].

На сегодняшний день технологии машинного обучения применяются для анализа финансовых транзакций, интернет-активности, построения карт преступных связей и выявления поведенческих характеристик подозреваемых.

Как отмечает Лукашевич И.И., они позволяют сосредоточить следственные ресурсы на наиболее приоритетных направлениях, что в условиях дефицита времени и кадров существенно повышает эффективность расследования [10, с. 34].

В то же время использование ИИ сопряжено с рядом рисков, среди которых можно отметить возможность предвзятости алгоритмов, недостаточная прозрачность процедур принятия решений и угроза нарушения принципа презумпции невиновности. То есть для легитимного использования таких технологий в уголовном процессе необходимо обеспечить строгие процессуальные гарантии, исключающие манипуляции и искажение цифровых доказательств.

Таким образом, потенциал искусственного интеллекта и технологий Big Data в правоохранительной деятельности не вызывает сомнений. Однако их внедрение должно происходить с учетом принципов допустимости, достоверности и процедурной надежности доказательств. Этот процесс требует не только технологической модернизации, но и правовой адаптации, что подчеркивается в ряде отечественных и зарубежных научных исследований.

Цифровая криминалистика стала одним из важнейших факторов, влияющих на современную практику расследования преступлений.

Инструменты цифровой криминалистики позволяют специалистам извлекать информацию даже с поврежденных или зашифрованных устройств, анализировать сетевой трафик и выявлять цифровые следы, оставленные после совершения преступления.

Например, программные средства, такие как FTK Imager и EnCase широко применяются в мировой практике для восстановления удаленных данных с жестких дисков и мобильных устройств, создания цифровых образов носителей информации, проведения анализа скрытых и зашифрованных файлов. Это значительно меняет подходы к процессу фиксации и исследования доказательств¹.

Кроме того, важной частью цифровой криминалистики является работа с технологиями сокрытия сетевого трафика, такими как Tor и VPN, позволяющими злоумышленникам оставаться анонимными в сети. Однако современные программные средства и методики, в том числе Blockchain forensics, позволяют выявлять такие преступления, отслеживать транзакции в криптовалютах и связывать их с реальными пользователями².

Таким образом, развитие цифровой криминалистики не только открывает новые возможности для раскрытия преступлений, но и требует адаптации правоприменительной практики к постоянно обновляющимся методам сокрытия цифровых следов.

Одним из ключевых вызовов, с которыми сталкиваются правоохранительные органы, становится транснациональный характер современных преступлений. Сегодня злоумышленник может физически находиться в одной стране, а совершать противоправные действия в другой, используя цифровые средства связи, анонимные

¹ Digital Forensics Tools for Hard Drive Recovery // SalvationData. URL: <https://www.salvationdata.com/knowledge/forensic-imaging/> (дата обращения: 07.08.2025).

² Yin J., Cai Y., Chen X. et al. Blockchain-Based Digital Forensics: A Review // Electronics. 2024. Vol. 13(17). P. 3568. DOI: <https://doi.org/10.3390/electronics13173568> (дата обращения: 07.08.2025).

сети и шифрование. Это обстоятельство требует качественно нового уровня взаимодействия между государствами в сфере уголовного преследования.

Решением данной проблемы могло бы стать создание универсальных международных стандартов расследования преступлений в цифровой среде, а также внедрение технологий облачных вычислений, которые способны обеспечить доступ следователя к необходимым данным вне зависимости от их физического расположения. При этом принципиально важно, чтобы доступ к таким данным осуществлялся строго в рамках международного и национального законодательства, с учетом требований к защите персональных данных и прав на неприкосновенность частной жизни.

В качестве примера можно привести инициативу по созданию международной базы цифровых следов, содержащей информацию о способах совершения киберпреступлений, цифровых отпечатках и технических признаках, по которым возможно установить личность преступника. Такая система могла бы стать эффективным инструментом в борьбе с транснациональной киберпреступностью и упростить процедуры международного правового сотрудничества.

Наряду с этим, цифровизация оказывает влияние на отдельные следственные действия. Так, практика допросов претерпела существенные изменения. С учетом широкого распространения мессенджеров и видеосвязи следователь может провести допрос дистанционно, обеспечить подписание протокола с использованием электронной подписи, включая биометрическую идентификацию, что в принципе ускоряет процесс и одновременно повышает его документальную достоверность.

Кроме того, искусственный интеллект уже сегодня помогает следователю в анализе поведения допрашиваемого. Современные алгоритмы способны фиксировать и интерпретировать микроимику, интонацию, паузы и прочие поведенческие маркеры, что может свидетельствовать о попытке утаивания информации или даже заведомо ложных показаний. Безусловно, такие методы не могут заменить профессионального опыта следователя, но они вполне могут служить дополнительным аналитическим инструментом.

Еще одним важным аспектом, который необходимо рассмотреть в рамках данной работы является интеграция технологий блокчейна в следственные процессы. Особенность данной технологии заключается в том, что она обеспечивает возможность создания неизменяемых, хронологически упорядоченных записей, что значительно повышает надежность фиксации и хранения цифровых доказательств, исключая возможность их подделки или последующего редактирования. Блокчейн может быть эффективно использован при расследовании преступлений, связанных с оборотом криптовалют, поскольку позволяет отслеживать транзакции и устанавливать цепочку их перемещений, вплоть до идентификации конкретных пользователей при наличии необходимых юридических оснований.

Так, в исследованиях Д.И. Бачило подчеркивается, что технология распределенного реестра может рассматриваться как перспективный инструмент верификации доказательств в условиях цифровой правовой среды, а ее внедрение требует соответствующей правовой регламентации [11, с. 114].

Примером является блокчейн-система, такая как Chainalysis, которая уже активно используется в следственной практике ряда государств, включая США и страны ЕС, при анализе движения средств на криптобиржах¹.

Однако несмотря на вышеописанные преимущества цифровизации, ее внедрение в деятельность следственного аппарата сопровождается рядом серьезных проблем. Одна из наиболее актуальных – это нехватка квалифицированных специалистов, обладающих не только юридическими знаниями, но и компетенциями в области информационно-коммуникационных технологий. На практике это означает, что во многих регионах страны остро ощущается дефицит сотрудников, способных грамотно работать с цифровыми следами, криптовалютами, специализированными криминалистическими программами и блокчейн-аналитикой.

Такое положение дел напрямую влияет на эффективность расследования преступлений в цифровой среде. Решением данной проблемы может стать налаживание системного сотрудничества между правоохранительными органами и образовательными учреждениями, направленного на разработку и внедрение специализированных программ подготовки кадров. Это позволит сформировать новое поколение следователей и криминалистов, ориентированных на работу в условиях цифровой трансформации уголовного процесса.

Заключение. Анализ трансформации следственной деятельности в условиях цифровизации показывает, что внедрение современных технологий в криминалистическую практику является объективной необходимостью, обусловленной изменениями в характере преступности и развитии информационной среды. Использование аналитики больших данных, технологий искусственного интеллекта, цифровой криминалистики и блокчейна существенно расширяет инструментарий правоохранительных органов, повышая точность, скорость и обоснованность принимаемых решений.

Вместе с тем данные процессы сопровождаются рядом вызовов, в числе которых необходимость соблюдения принципов законности, пропорциональности и гарантии обеспечения прав и свобод личности.

Современные цифровые инструменты должны использоваться в строго определенных нормативных рамках, исключающих возможность произвольного вмешательства в частную жизнь граждан. Как справедливо отмечает А.П. Кудрявцев, цифровизация уголовного судопроизводства требует комплексного правового

¹ Chainalysis. Investigations Software for Cryptocurrency Tracking // Chainalysis Official Site. – URL: <https://www.chainalysis.com> (дата обращения: 07.08.2025).

переосмысления традиционных подходов: «необходима разработка четких регламентов использования цифровых следов и новых доказательственных форм» [12, с. 98].

Кроме того, цифровизация следственной деятельности обострила проблему кадрового обеспечения. В настоящее время эффективная работа с цифровыми доказательствами требует от специалистов не только юридической подготовки, но и глубоких знаний в области информационно-коммуникационных технологий. Нехватка соответствующих компетенций значительно снижает потенциал использования современных решений в оперативно-розыскной и следственной практике. Решением этой задачи может стать интеграция профильных образовательных программ в систему подготовки и повышения квалификации сотрудников правоохранительных органов.

Также актуальным направлением развития является создание международных цифровых платформ и баз данных, обеспечивающих трансграничное сотрудничество в борьбе с киберпреступностью. Применение технологий блокчейна при документировании цифровых доказательств, а также автоматизация процессов идентификации и анализа информации с использованием искусственного интеллекта представляют собой перспективные векторы модернизации следственных процессов.

Таким образом, цифровизация следственной деятельности является не только технологическим, но институциональным и правовым вызовом. Только комплексный подход, сочетающий в себе техническое развитие, нормативную регламентацию и профессиональную подготовку кадров, позволит использовать потенциал цифровых технологий без ущерба для основополагающих принципов уголовного судопроизводства.

Список использованных источников

1. Тольбаева А.А. Цифровизация уголовного судопроизводства в Республике Казахстан: проблемы и перспективы // Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилёва. Серия: Право. – 2022. – №1(140). – С. 10–15.
2. Ахметова Д.Н. Цифровые технологии в системе раскрытия и расследования преступлений // Правовая реформа в Казахстане. – 2021. – №2(58). – С. 4–9.
3. Аширбеков Б.Т. Новые вызовы уголовного процесса в условиях цифровизации // Вестник КазНПУ им. Абая. Серия: Юридические науки. – 2023. – №2(66). – С. 88–94.
4. Образцов В.В. Цифровые доказательства: процессуальные аспекты и проблемы допустимости // Российский следователь. – 2021. – № 6. – С. 112–117.
5. Баскаков А.И. Подготовка следователей в условиях цифровизации: вызовы и перспективы // Уголовное судопроизводство. – 2022. – № 3. – С. 75–81.
6. Әсімет Н.М., Алимкулов Е.Т., Муратова А.Ж. Эффективные практики зарубежных правоохранительных органов в расследовании онлайн-мошенничества // Научные труды Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан. – 2024. – № 4 (81). – С. 425–433.
7. Акимжанов Б.Т. Проблемы допустимости цифровых доказательств в уголовном судопроизводстве // Вестник КазНУ. Серия юридическая. – 2022. – №2(102). – С. 51–56.
8. Макашев С.К. Проблемы использования электронных доказательств в уголовном процессе Республики Казахстан // Право и государство. – 2021. – №4. – С. 75–81.
9. Нурмаганбетов А.К. Цифровизация уголовного судопроизводства: проблемы и перспективы // Закон и время. – 2022. – №4. – С. 84–90.
10. Лукашевич И.И. Принцип процедурной надёжности как гарантия допустимости цифровых доказательств // Российский судья. – 2020. – №11. – С. 32–36.
11. Бачило И.Л. Право и информация: правовые проблемы информационного общества. – М.: Норма, 2019. – 368 с.
12. Кудрявцев А.П. Проблемы применения цифровых технологий в уголовном судопроизводстве // Российский следователь. – 2021. – № 12. – С. 95–101.

Сведения об авторе

Калиев А.А. - доцент кафедры специальной подготовки по противодействию глобальным угрозам Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, старший советник юстиции.

Қалиев А.А. - Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары Академиясының жаһандық қатерлерге қарсы іс-қимыл жөніндегі арнайы даярлық кафедрасының доценті, аға әділет кеңесшісі.

Kaliyev A.A. - Associate Professor of the Department of Special Training in Countering Global Threats at the Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Senior Adviser to Justice.

А.А. Касимов¹

¹Международный университет Астаны, Астана, Казахстан

ПОНЯТИЕ, ПРИЗНАКИ И ПРАВОВАЯ ПРИРОДА УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРИНУЖДЕНИЯ

В статье исследуются понятие, признаки и правовая природа процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве. Процессуальное принуждение рассматривается через призму классификационных характеристик государственно-правового принуждения, делающих данный институт отраслевым институтом уголовно-процессуального права, позволяющим обеспечить достижение цели правосудия и решения задач уголовного процесса при неукоснительном соблюдении законности и защиты прав и свобод человека. Определяются универсальные признаки мира процессуального принуждения: нормативная определенность, государственно властный характер, принуждения сопряженное с ограничением прав личности и специальной целевой направленностью. Проведён философско-правовой анализ правовой природы уголовно-процессуального принуждения.

Ключевые слова: уголовно-процессуально принуждение; меры процессуального принуждения; меры пресечения; ограничения прав; законность; правовая природа; уголовный процесс.

Қылмыстық іс жүргізу мәжбүрлеуінің түсінігі, белгілері және құқықтық табиғаты

Мақалада қылмыстық іс жүргізудегі іс жүргізу мәжбүрлеуінің түсінігі, белгілері және құқықтық табиғаты зерттеледі. Процестік мәжбүрлеу осы институтты қылмыстық іс жүргізу құқығының салалық институтына айналдыратын, сот төрелігінің мақсатына қол жеткізуді және адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау мен заңдылықты мүлтіксіз сақтаған кезде қылмыстық процестің міндеттерін шешуді қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін мемлекеттік-құқықтық мәжбүрлеудің жіктеу сипаттамаларының призмасы арқылы қаралады. Процессуалдық мәжбүрлеу элементінің әмбебап белгілері анықталады: нормативтік сенімділік, мемлекеттік билік сипаты, жеке құқықтардың шектелуімен және арнайы мақсатқа бағытталуымен байланысты мәжбүрлеу. Қылмыстық іс жүргізу мәжбүрлеуінің құқықтық сипатына философиялық-құқықтық талдау жүргізілді.

Түйінді сөздер: қылмыстық-процестік мәжбүрлеу; процестік мәжбүрлеу шаралары; бұлтартпау шаралары; құқықтарды шектеу; заңдылық; оңшыл табиғат; қылмыстық процесс.

The concept, signs and legal nature of criminal procedural coercion

The article examines the concept, signs and legal nature of procedural coercion in criminal proceedings. Procedural coercion is considered through the prism of the classification characteristics of state-legal coercion, which make this institution a branch institute of criminal procedure law, which makes it possible to achieve the goals of justice and solve the tasks of the criminal process while strictly observing the rule of law and protecting human rights and freedoms. The universal features of the world of procedural coercion are determined: normative certainty, state-domineering nature, coercion associated with the restriction of individual rights and a special targeted orientation. The philosophical and legal analysis of the legal nature of criminal procedural coercion is carried out.

Keywords: criminal procedural coercion; measures of procedural coercion; preventive measures; restrictions on rights; legality; legal nature; criminal procedure.

Введение. В уголовном процессе сохраняется дилемма, состоящее одновременно в обеспечении достижения цели правосудия, эффективной борьбы с преступностью посредством применения принудительных мер и надёжной защиты конституционных прав и свобод человека в условиях применения государственного принуждения.

В этой связи проблема уголовно-процессуального принуждения приобретает свою особую актуальность в современной правовой науке через призму поиска баланса между обеспечением выполнения процессуальных обязанностей и реализацией государством конституционных гарантий прав личности на справедливое обращение.

По этой причине данная проблематика в советский и постсоветский периоды рассматривалась с позиции сочетания убеждения и принуждения в методах уголовно-процессуального права, а также эффективности прокурорского надзора и судебного контроля за применением принудительных мер.

Вместе с тем в исследованиях последних десятилетий основной акцент ставится на аксиологический аспект, ценностное измерение процессуального принуждения, влияние этих мер на свободу личности и справедливость уголовного судопроизводства.

Методологическую основу исследования составляют общенаучные методы (диалектический, анализ и синтез, индукция и дедукция) и специальные юридические методы (формально-юридический анализ норм УПК, сравнительная правоведения, метод кейсов для анализа судебной практики). Исследование носит междисциплинарный характер: учтены философско-правовые идеи о соотношении принуждения и свободы, положение теории государства и права о государственном принуждении, а также достижения уголовно-процессуальной науки.

Результаты обсуждения. В теории уголовного процесса отсутствует единая трактовка понятия «уголовно-процессуальное принуждение». Одни авторы, опираются на родовое понятие государственного принуждения и выводят из него отраслевой вид, характерный исключительно для уголовного судопроизводства. Так, З.Ф. Коврига, находящий поддержку у казахстанских исследователей А.Н. Ахпанова и Б.Х. Толеубековой [1, с. 6], рассматривает уголовно-процессуальное принуждение в качестве метода государственно-властного воздействия, реализуемого через предусмотренные уголовно-процессуальным законом средства пресечения правонарушений (или бездействий), представляющих угрозу интересам правосудия, применяемые в установленном порядке компетентными органами государства в отношении участников уголовного процесса. Говоря иначе, процессуальное принуждение, есть ничто иное как особая форма реализации государственной власти в уголовном процессе, выражающееся в воздействии на поведение участников процесса помимо их воли в целях обеспечения выполнения ими своих процессуальных обязанностей и достижения задач правосудия.

В то же время теоретическая осмысленность уголовно-процессуального принуждения требует его соотношения с другими правовыми явлениями. Дуализм обеспечения законности строится на двух методах: убеждения, опирающийся на диспозитивное начало соблюдения норм и принуждения, предполагающие возможность применения силового или властного воздействия, в случаях отказа от выполнения требований закона. Уголовно-процессуальное принуждение, как часть механизма правоприменения, дополняет диспозитивное начало в качестве метода убеждения в ограничительной форме, подчиняясь принципам целесообразности и соразмерности.

В этом ключе профессор А.Н. Ахпанов рассматривает ценность института процессуального принуждения через призму законности, обоснованности и этической допустимости применения принудительных средств для решения задач уголовного судопроизводства. Недопустимо достижения целей процесса любой ценой – «достоинства человека определяется тем, каким путём он идёт к цели, а не тем, достигнет ли он её», – подчёркивает А.Н. Ахпанов цитируя слова великого Абая [2, с. 5]. Следовательно, процессуальная форма и способ применения мер принуждения имеют фундаментальное значение: процедура должна оставаться справедливой и уважать базовые права личности даже при ограничении свобод.

При всём многообразии в доктрине уголовного процесса понятия «уголовно-процессуального принуждения», тем не менее данному институту присущ ряд универсальных признаков, позволяющих отграничить данные меры от иных юридических средств воздействия и описать их сущность. Таковыми признаками являются следующие.

Нормативная обусловленность и формальная определённость. Меры уголовно-процессуального принуждения имеют строго формально-юридический характер, их перечень, основания и порядок определены уголовно-процессуальным законом. Применение каких-либо иных мер процессуального принуждения, которые не предусмотрены уголовно-процессуальным законом является недопустимым [3]. Уголовно-процессуальный закон чётко указывает, что применение мер процессуального принуждения возможно только в тех случаях, когда они предусмотрены соответствующими статьями УПК РК [4].

Государственно-властный характер субъекта применения. Меры уголовно-процессуального принуждения применяются только специально уполномоченными на то органами и должностными лицами, ведущими уголовный процесс. Так, меры процессуального принуждения вправе применить органы дознания, следователь, прокурор или суд (судья). Иные органы не могут самостоятельно в рамках уголовного дела ограничивать право граждан. В этом состоит публично-правовая природа уголовного процесса, согласно которой только уполномоченные лица вправе легитимно применять принуждение в сфере уголовного судопроизводства.

Принуждение, вопреки воли лица. Уголовно-процессуальное принуждение, как следует из семантической канвы данного термина, независит от желания субъекта, которому они применяются. Лицо вынуждено

подчиниться императивным требованиям и принять определённые ограничения, даже если лично оно с ними не согласна. Диспозитивное исполнение своих процессуальных обязанностей участникам уголовного процесса относится к сфере убеждения, соответственно, принудительные меры представляет собой гарантию исполнения обязанностей под страхом применения силы или санкций. Например, подозреваемый может добровольно явиться по вызовам следователя, однако, если он уклониться от явки, то государство в праве прибегнуть к принудительному доставлению его на допрос – приводу.

Ограничение прав и свобод личности. Уголовно-процессуальное принуждение всегда направлена на правоограничение. Любая мера уголовно-процессуального принуждения таким или иным образом ограничивает права участника уголовного судопроизводства – это может быть личная свобода (при задержании, заключение под стражу, домашний аресте, когда ограничивается свобода передвижения и личное неприкосновенность), имущественные права (залог, аресты имущества), трудовые права (отстранения должности), честь и достоинство (принудительно привод может негативно сказаться на репутации лица) и т.д. [1, с. 6-20; 3] Поэтому уголовно-процессуальный закон, расставляя чёткие границы возможности ограничения этих прав по столько, поскольку они позволяют исполнить задачи уголовного процесса и соблюсти при этом требования соразмерности. Исходным началом в этом ключе являются конституционные нормы, устанавливающие базовые условия, соблюдение которых допускает ограничение естественных прав и свобод человека при осуществлении уголовного преследования. Примером такого условия может служить положение ст. 16 Конституции РК, допускающей арест и содержание под стражей только с санкции суда. Таким образом, любое процессуальное принуждение представляет собой исключение из общего правила неприкосновенности конституционных прав для решения публичных интересов в сфере общественного порядка и безопасности.

Специальная целевая направленность (функциональность). Применение мер уголовно-процессуального принуждения носит произвольный, а обеспечительный характер, позволяющий направить в нормальное русло ход правосудия. Целью всех мер уголовно-процессуального принуждения является обеспечение условий нормального осуществления расследования и судебного разбирательства, предупреждение уклонение участников от участия в деле либо пресечения их ненадлежащего поведения. Иными словами, меры процессуального принуждения представляет собой ничто иное как средство защиты интересов правосудия от потенциального противодействия или угроз. Например, задержание подозреваемого на 48 часов позволяет предотвратить попытку побега или уничтожения доказательств; подписка невыезде – обеспечивает явку подозреваемого к следователю или обвиняемого в суд; арест имущества – сохранность имущества для возможной конфискации или возмещения ущерба, а также для предупреждения сокрытия активов.

Целевое применение мер уголовно-процессуального принуждения является отличительным признаком, позволяющим отграничить от иных видов государственного принуждения. Применение мер уголовно-процессуального принуждения не имеет своей целью наказать за совершенное преступление, то есть реализовать задачи уголовного наказания, гарантировать эффективное производство по делу. А.П. Петров в этом включи вполне справедливо подчёркивает, что цель мер уголовно-процессуального принуждения, есть обеспечение установленного УПК порядка уголовного процесса, предупреждения или пресечения ненадлежащего поведения участников процесса [3]. Такой целевой признак позволяет отграничить процессуальное принуждения, например, от административного: арест нарушителя общественного порядка преследуют карательно-превентивные цели общего характера, а вот задержание подозреваемого – процессуальную цель в рамках конкретного уголовного дела.

Основания применения, связанные с реальной необходимостью. Меры уголовно-процессуального принуждения применяются при наличии установленных законом оснований. Общим основанием для любой меры уголовно-процессуального принуждения является наличие объективной необходимости в принудительном воздействии: угроза вреда интересам правосудия (подозреваемый может скрыться, продолжить совершать преступления, воспрепятствует расследованию), факт нарушения процессуальных обязанностей (неявка по вызову в органы расследования или суд, нарушение порядка в суде и т.д.). Закон формирует уголовно-процессуальную форму для каждой меры, конкретизируя основания её применению. Например, для заключения под стражу требуется обоснованность подозрения в совершении тяжкого преступления или наличие рисков (скрыться, помешать расследованию, продолжить преступление), и лишь невозможности обеспечить эти цели более мягкой мерой. Для привода основанием является не явка лица без уважительных причин [1, с. 6-20; 4]. Соблюдение установленных уголовно-процессуальным законом оснований является непреложным условием законности применения принуждения. Соответственно, содержательной составляющей рассмотренного нами признака является принцип обоснованности применения мер.

Временный, предварительный характер ограничения. По отношению к уголовным наказаниям меры процессуального принуждения носят кратковременный характер, то есть действуют до выполнения процессуальной задачи или отпадения оснований, после чего отменяются или заменяются на более мягкие. Так, мера пресечения подлежит отмене, когда расследование завершено и подозреваемый не представляет каких-либо угроз, либо заменяется судом при назначении судебного разбирательства. Меры уголовно-процессуального принуждения не оставляет судимости, так как не является способами реализации уголовной ответственности за правонарушения, они прекращаются с окончанием процесса либо ранее, когда отпадает такая потребность.

Судебный контроль и прокурорский надзор как гарантии применения. Наличие в уголовно-процессуальном законе таких процедурных гарантий как судебный контроль, прокурорский надзор, позволяет реализовать право подозреваемого, обвиняемого и защитника обжаловать применение или продления меры

пресечения, гарантировать соблюдение сроков пересмотра через определённый интервалы. Подобные механизмы являются неотъемлемым свойством правового государства. Судебный контроль и прокурорский надзор позволяют дать объективную правовую оценку решению органа расследования и уголовного преследования о наличии или отсутствии оснований и условий для применения мер процессуального принуждения. Так, если мера уголовно-процессуального принуждения применена без достаточных оснований или с нарушением процедуры, то она подлежит отмене, а причиненный незаконными действиями должностных лиц ущерб, подлежащий компенсации в порядке гражданского законодательства.

Сказанное позволяет нам перейти к вопросу о правовой природе мер уголовно-процессуального принуждения, компонентами которой является категориальный аппарат, место в механизме правового регулирования, а также соотношение с другими институтами уголовно-процессуального права. Так, в юридической литературе устояло с позиции о том, что уголовно-процессуальное принуждение представляет собой видовую, отраслевую разновидность государственного принуждения в целом. Реализую функцию уголовного преследования государство в допустимых пределах вправе вторгаться в сферу личной свободы индивида, починяю её интересом правосудия. Однако такое вмешательство легитимное лишь постольку, поскольку осуществляется на основе закона и под контролем закона [5; 6].

Рассматривая уголовно-процессуальное принуждение с позиции отраслевого института государственного принуждения в целом следует выделить основной специфический признак – цель применения [7]. Так, при сравнении мер принуждения по отраслевой принадлежности, разница между административным и уголовно-процессуальным принуждением выделяется в целевом назначении. В частности, целью административного принуждения (как разновидности государственного принуждения) является обеспечения охраны общественного порядка, в то время как уголовно-процессуального – обеспечение движения конкретного уголовного дела к его разрешению. В этом выражается процессуально-охранительный характер мер уголовно-процессуального принуждения, которые как верно подчеркивал Ф.Д. Кудин, выступают основным охранительным средством в уголовном судопроизводстве, гарантирующим реализацию охраняемых процессом ценностей [8, с. 127-147].

Меры уголовно-процессуального принуждения с позиции юридической онтологии можно рассматривать в качестве особого вида процессуальных санкций. В данном случае термин «санкция» применяется в качестве определения меры государства принуждения, реализуемой при наступлении определённых юридических фактов: нарушение или угроза нарушения процессуального порядка.

В теории уголовного процесса существует также концепция, рассматривающая меры процессуального принуждения в качестве процессуальной ответственности участников уголовного процесса, проявляемой в виде штрафа или удаление нарушителя из зала судебного заседания [8, с. 15-16].

В то же время большинство мер процессуального принуждения направлены на предупреждение возможных нарушений, а потому применяются *ex ante* и основываются на фактическом прогнозировании поведения обвиняемого. Следовательно, меры уголовно-процессуального принуждения нельзя рассматривать в качестве юридической ответственности в классическом смысле, так как они служат гарантией надлежащего производства по уголовному делу.

В правовой природе процессуально принуждения доминирующее положение занимает превентивно-обеспечительная функция. Этот вывод имеет не только теоретическое, но и практическое значение, позволяющие в очередной раз акцентировать внимание практика, что к лицу, находящемуся в статусе подозреваемого/обвиняемого следует относиться как к преступнику, подлежащему наказанию, а как к предполагаемо виновному, свобода которого ограничена лишь вынуждена и временно. В этом проявляется принцип презумпции невиновности.

В этом контексте процессуальная форма уголовно-процессуального принуждения находится в тесной взаимосвязи с институтом защиты прав личности в уголовном процессе. Как указывает А.Н. Ахпанов, уголовно-процессуальный закон, допуская ограничение конституционных прав во имя целей судопроизводства, одновременно устанавливают систему гарантий от злоупотреблений [3, с. 14-15].

В этом проявляется дуализм правовой природы уголовно-процессуального принуждения, где с одной стороны, право уполномоченного органа применить принудительную меру, а с другой – ограничение этого права по содержательной составляющей, определяющий условия соблюдения всех предусмотренных гарантий прав личности. Система гарантии в этой части является разнообразной, она начинается от самой процессуальной формы и простирается до прав на обжалования, защиту и компенсацию за незаконные действия органа, ведущего уголовных процесс. Таким образом, природу уголовно-процессуального принуждения можно охарактеризовать в качестве исключения из конституционных прав и свобод, допускаемого соблюдением принципа законности.

Природу уголовно-процессуального принуждения описывают и через его место в системе уголовного процесса. И здесь следует отметить, что данный институт уголовно-процессуального права носит по истине системный характер и не только пронизывает все стадии уголовного судопроизводства, но и является неотъемлемым элементом всех уголовно-процессуальных систем вне зависимости от принадлежности к правовой семье: континентальной или англосаксонской.

Заключение. Итак, меры уголовно-процессуального принуждения обладают универсальными свойствами в обеспечении правосудия и самостоятельной правовой природой, не сводимой к материальному праву и другим мерам государственного принуждения.

Правовая природа мир уголовно-процессуального принуждения состоит в его институциональном характере, обращенным к реализации функции охраны и защиты уголовного судопроизводства посредством ограничительного воздействия на участников уголовного процесса, направленных на эффективное достижение целей уголовного процесса и реализацию принципа справедливости. Целью уголовного процесса является защита права и свобод человека и гражданина вне зависимости от его процессуального статуса: потерпевшего, подозреваемого, обвиняемого. Поэтому необоснованное применение мер уголовно-процессуального принуждения само по себе нарушает данную цель уголовного процесса, а, следовательно, такой подход должен быть недопустимым

Список использованных источников

1. Капсалямов К.Ж., Капсалямова С.С. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. Общая часть: Учебник. 2-том / Под ред. профессора К.Ж. Капсалямова. - Алматы: Эверо, 2016. – 248 с.
2. Ахпанов А.Н. Проблемы уголовно-процессуального принуждения в стадии предварительного расследования. – Алматы: «Жеті Жарғы», 1997. – 176 с.
3. Петров А.П. Правовые пределы процессуального принуждения в уголовном процессе // https://elib.institutemvd.by/jspui/bitstream/MVD_NAM/3941/1/Petrov.pdf#:~:text=Меры%20уголовно,то%20государственными%20органами%20и%20должностными
4. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>
5. Справочник по уголовно-правовым мерам противодействия терроризму. Серия справочников по уголовному правосудию. ООН: Нью-Йорк, 2009 // https://www.unodc.org/documents/terrorism/Publications/Handbook_Criminal_Justice_Responses/Russian.pdf#:~:text=%5BPDF%5D%20по%20
6. Сергей Соловьев против России – 2012. Незаконное содержание под стражей невиновного человека и реформы, направленные на защиту права на свободу // <https://www.coe.int/ru/web/impact-convention-human-rights/-/illegal-detention-of-innocent-man-and-reforms-to-protect-the-right-to-liberty#:~:text=,присутствии%20обвиняемого%20и%20его%20адвоката>
7. Азаров В.А. Феномен уголовно-процессуального принуждения: полемические заметки // Сибирские уголовно-процессуальные и криминалистические чтения. — 2024. — № 1. — С. 15–26.
8. Кудин Ф.М. Теоретические основы принуждения в советском уголовном судопроизводстве: дисс.. докт. юрид. наук. Свердловск, 1987. – 442 с.

Сведения об авторе

Касимов А.А. – профессор Международного университета Астаны, доктор юридических наук.
Касимов А.А. – Астана Халықаралық университетінің профессоры, заң ғылымдарының докторы.
Kasimov A.A. – Professor at Astana International University, Doctor of Law.

А.Г. Аманбаева¹, А.Б. Мусин¹, А.М. Жусипбекова¹
Академия управления МВД Республики Казахстан, Астана, Казахстан

ТОЧКА НЕВОЗВРАТА: КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД И ПРОЦЕССУАЛЬНЫЙ ПОДХОД

Статья посвящена комплексному анализу криминологических, криминалистических и уголовно-процессуальных аспектов расследования суицидов в Республике Казахстан. На основе официальных статистических данных за 2024 год и 10 месяцев 2025 года, а также изучения материалов уголовных дел, зарегистрированных по статье 105 Уголовного кодекса Республики Казахстан, выявлены ключевые тенденции и региональные особенности суицидального поведения, включая показатели среди взрослых и несовершеннолетних. Несмотря на снижение общего количества фактов суицида, проблема сохраняет высокую степень актуальности ввиду значительного числа неустановленных причин и высокого уровня латентности социально-психологических факторов.

Проведённый анализ демонстрирует наличие системных недостатков в следственной практике: формальный осмотр места происшествия, неполное определение круга допрашиваемых лиц, недостаточное использование цифровой криминалистики и судебно-психолого-психиатрических экспертиз. Автор подчёркивает необходимость усиления методического обеспечения органов досудебного расследования, а также строгого соблюдения принципов всесторонности, полноты и объективности, закреплённых в статье 24 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан.

Ключевые слова: суицид, попытка, досудебное расследование, следственные действия, профилактика.

Қайтымсыз нүкте: криминологиялық талдау және процестік қарапайымдама

Мақала Қазақстан Республикасында суицид фактілерін тергеп-тексерудің криминологиялық, криминалистикалық және қылмыстық-процестік аспектілерін кешенді талдауға арналды. 2024 жыл және 2025 жылдың 10 айы бойынша ресми статистикалық деректерге, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 105-бабы бойынша тіркелген қылмыстық істер материалдарын зерделеуге сүйене отырып, суицидтік мінез-құлықтың негізгі үрдістері мен өңірлік ерекшеліктері, соның ішінде ересектер мен кәмелетке толмағандар арасындағы көрсеткіштер анықталды. Суицид фактілерінің жалпы санының төмендеуіне қарамастан, анықталмаған себептердің көптігі мен элеуметтік-психологиялық факторлардың жасырындылық деңгейінің жоғарылығына байланысты мәселенің өзектілігі әлі де жоғары болып отыр.

Жүргізілген талдау тергеу тәжірибесінде жүйелі кемшіліктердің бар екенін көрсетті: оқиға болған жерді формалды қарау, сұралған тұлғалар шеңберінің толық анықталмауы, цифрлық криминалистиканың жеткіліксіз қолданылуы және сот-психологиялық-психиатриялық сараптамалардың тағайындалмауы. Автор сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдарының әдістемелік қамтамасыз етілуін күшейту, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 24-бабында бекітілген жан-жақтылық, толықтық және объективтілік қағидаларын қатаң сақтау қажеттілігін атап өтеді.

Түйінді сөздер: суицид, өз-өзіне қол жұмсау әрекеті, сотқа дейінгі тергеп-тексеру, тергеу әрекеттері, профилактика.

Point of no return: a criminological perspective and procedural approach

The article is devoted to a comprehensive analysis of the criminological, forensic, and criminal-procedural aspects of suicide investigations in the Republic of Kazakhstan. Based on official statistical data for 2024 and the first ten months of 2025, as well as an examination of criminal case materials registered under Article 105 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, the study identifies key trends and regional characteristics of suicidal behavior, including patterns among adults and minors. Despite a decrease in the overall number of suicide cases, the issue remains highly relevant due to the significant proportion of cases with undetermined causes and the high level of latent socio-psychological factors.

The analysis reveals systemic shortcomings in investigative practice, including a formalistic inspection of the crime scene, incomplete identification of individuals subject to questioning, insufficient use of digital forensic tools, and limited application of forensic psychological and psychiatric examinations. The author emphasizes the need to strengthen the methodological support of pre-trial investigation bodies, as well as strict adherence to the principles of comprehensiveness, completeness, and objectivity established in Article 24 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: suicide, suicide attempt, pre-trial investigation, investigative actions, prevention.

Введение. Проблематика суицидов в Республике Казахстан сохраняет высокую степень актуальности. Согласно статистическим данным Комитета по правовой статистике и специальным учётам Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан за 10 месяцев 2025 года зарегистрировано 5 231 фактов суицида, что ниже показателя аналогичного периода прошлого года (6 322). Из них 2 669 случая являются оконченными суицидами (10 месяцев 2024 года – 2 962), 2 562 — попытками (10 месяцев 2024 года – 3 360) [1]. Несмотря на некоторое снижение абсолютных значений, данные показатели свидетельствуют о масштабности явления и необходимости тщательного анализа каждого суицида, вне зависимости от его завершенности.

В соответствии с требованиями уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан, все факты суицида регистрируются в Едином реестре досудебного расследования (далее - ЕРДР) по статье 105 Уголовного кодекса Республики Казахстан (далее – УК). Однако, доля уголовных дел, направленных в суд с обвинительным актом, остаётся крайне низкой, преобладающее большинство дел прекращается за отсутствием состава уголовного правонарушения. Такая тенденция обусловлена как объективной сложностью установления внешнего воздействия в условиях отсутствия потерпевшего, так и выявленными системными недостатками следственной практики.

В ходе анализа уголовных дел, зарегистрированных в порядке статьи 105 УК установлено, что органом досудебного расследования зачастую допускаются следующие ошибки: формальный осмотр места происшествия, неполное установление круга общения потерпевшего, отсутствие обязательного изъятия цифровых устройств, ограниченное использование судебно-психологических и судебно-психолого-психиатрических экспертиз. Недостаточное методическое обеспечение приводит к тому, что многие значимые обстоятельства, необходимые для принятия всестороннего, полного и объективного решения по делу, остаются невыясненными.

Научная значимость исследования заключается в рассмотрении суицида как явления с различных аспектов: криминологии, криминалистики и уголовного процесса. Данная статья направлена на систематизацию имеющихся научных и эмпирических данных, а также на выявление ошибок, возникающих в ходе расследования суицидов, что тем самым способствует установлению истинных причин совершения суицидов и повышению качества их досудебного расследования.

Обзор литературы. Обзор юридической литературы показывает, что суициды в отечественной науке рассмотрены преимущественно с точки зрения уголовного права, криминологии и криминалистики.

Так, Исахов Ж.И. рассматривает доведение до самоубийства путем самосожжения в Республике Казахстан, концентрируя внимание на особенностях квалификации деяния, установлении причинной связи между противоправным воздействием и актом суицида, а также на криминологической характеристике личности потерпевшего и виновного лица [2].

Кроме того, имеются различные методические рекомендации, разработанные для органов досудебного расследования, где расписан пошаговый алгоритм действий с указанием особенностей их проведения, что придает указанным рекомендациям практико-ориентированный характер [3, 4, 5].

Также необходимо отметить публикации по вопросам уголовно-правовой характеристики доведения до самоубийства в целом и практики его расследования, где отражены типичные проблемы доказывания, подходы к оценке предсмертных записей, показаний близких и знакомых потерпевшего, роль комплексной судебной психолого-психиатрической экспертизы [6, 7].

Методология. Методологическая основа исследования опирается на анализ официальных статистических данных о совершенных суицидах за период с 2024 года по 10 месяцев 2025 года и изучение материалов уголовных дел по статье 105 УК. Подход основан на сочетании криминологического и уголовно-процессуального анализа, что позволяет одновременно выявить причины и условия совершения суицидов, а также установить ряд следственных действий, необходимых для выяснения всех обстоятельств произошедшего.

Результаты. Согласно данным Комитета по правовой статистике и специальным учётам Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан в 2024 году зарегистрировано 7 444 фактов суицида, в том числе 3 408 оконченных суицидов и 4 036 попыток [1].

Как ранее отмечалось, за 10 месяцев 2025 года по статье 105 УК зарегистрирован 5 231 факт, включая 2 669 оконченных суицидов и 2 562 попыток. Указанные данные свидетельствуют о том, что суициды продолжают занимать значительный удельный вес в общем массиве происшествий, подлежащих обязательной регистрации в ЕРДР и требующих проведения досудебного расследования.

Анализ зарегистрированных фактов суицида за 10 месяцев 2025 года в разрезе регионов показывает, что наибольшее количество суицидов совершено:

- Восточно-Казахстанская область — 480 фактов (130 оконченных, 350 попыток);
- Туркестанская область — 423 факта (228 оконченных, 195 попыток);
- Алматинская область — 414 фактов (237 оконченных, 177 попыток);
- г. Астана — 402 факта (152 оконченных, 250 попыток);
- Актюбинская область — 360 фактов (144 оконченных, 216 попыток);
- г. Алматы — 348 фактов (232 оконченных, 116 попыток).

Указанные регионы являются зонами повышенного риска, требующими углубленного анализа причин и условий, способствующих совершению суицидов.

Так, демографические показатели свидетельствуют, что 71% (3 738) от всех зарегистрированных фактов суицидов совершаются мужчинами, из них наиболее уязвимой возрастной группой является диапазон 35–44 лет

(936 фактов). Данная категория населения традиционно характеризуется высокой социальной нагрузкой и повышенной чувствительностью к экономическим, семейным и профессиональным стрессорам.

Структура способов совершения суицидов также остаётся стабильной. Преобладающим способом является повешение (2 175 фактов), что указывает на его доступность и техническую простоту. Менее распространённые способы включают падение с высоты (175), применение колюще-режущих предметов (96), различные виды отравлений (63), в том числе отравление лекарственными препаратами (27) и пищевое отравление (20). Редкими, но особо опасными способами выступают применение огнестрельного оружия (20), транспорта (4), самосожжение (4) и поражение электрическим током (1).

Отдельного внимания требует анализ суицидов несовершеннолетних. За 10 месяцев 2025 года зарегистрировано 483 факта, включая 160 оконченных суицидов и 323 попытки. К регионам с наибольшим числом зарегистрированных фактов относятся:

- г. Астана — 66 фактов (10 оконченных, 56 попыток);
- Туркестанская область — 65 фактов (30 оконченных, 35 попыток);
- г. Шымкент — 44 факта (8 оконченных, 36 попыток);
- Актюбинская область — 41 факт (10 оконченных, 31 попытка);
- Восточно-Казахстанская область — 27 фактов (4 оконченных, 23 попытки);
- г. Алматы (12 оконченных, 14 попыток) и Алматинская область (10 оконченных, 16 попыток) — по 26 фактов.

Анализ показал, что основная масса или 69% (333) суицидов (оконченных и попыток) совершены несовершеннолетними в возрасте от 15 до 17 лет, т.е. в переходном возрасте. 355 детей и подростков, совершивших суициды (оконченные и попытки), воспитывались в полных семьях, 115 - в неполных, а 13 составили несовершеннолетние из других категорий (дети, оставшиеся без попечения родителей, в том числе дети-сироты). В 7-ми случаях суицидов (оконченных и попыток) несовершеннолетние находились в состоянии алкогольного опьянения.

В основном, суициды (оконченные и попытки) среди несовершеннолетних совершались в жилых помещениях - 340, на улицах – 19, по месту учебы – 10.

Одной из первостепенных задач при осуществлении досудебного расследования является установление причин, побудивших человека совершить суицид, т.е. было ли данное решение самостоятельным либо принятое в силу угроз, жестокого обращения или систематического унижения человеческого достоинства (доведение до самоубийства), либо в силу склонения к совершению самоубийства, либо в силу содействия таковому.

Как и ранее отмечалось, в большинстве случаев факторы, способствующие совершению суицида, носят социально-психологический аспект семейных и межличностных взаимоотношений, нежели признаки уголовного правонарушения.

Из материалов уголовных дел установлено, что причинами, способствовавшими совершению суицидов, являются:

- тяжелое материальное положение (долги, кредиты и т.д.) – 463;
- одиночество (с чувством отверженности) – 394;
- разрыв семейных отношений (развод) – 239;
- конфликтные отношения с родственниками – 199;
- неблагоприятные жилищные условия – 189;
- тяжелые соматические заболевания – 140;
- страх наказания, позора – 97;
- конфликтные отношения с родителями – 78;
- конфликтные отношения с супругом – 67;
- утрата (смерть) близкого человека – 54;
- утрата социального статуса (престижа) – 40;
- конфликтные отношения по месту учебы (работы) – 35;
- психическое насилие – 15;
- буллинг – 12;
- бытовое насилие – 6;
- нежелательная беременность – 6;
- физическое насилие – 4;
- вымогательство – 4;
- этническое – 3;
- сексуальное насилие – 1;
- не установлены – 3 305.

Наибольшую численность составляют суициды с неустановленными причинами — 3 305 эпизодов, что свидетельствует о значительной латентности психологических и социальных факторов, предшествующих суицидальному поведению, а также о недостаточной реализации следователями требований статьи 24 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – УПК) о всесторонности, полноте и объективности исследования обстоятельств произошедшего.

Материалы уголовных дел демонстрируют наличие типичных системных недостатков:

- неполное установление круга лиц, подлежащих допросу (отсутствуют сведения о друзьях, коллегах, одноклассниках, соседях, лицах из цифрового окружения);
- формальный осмотр места происшествия, не сопровождающийся изъятием записок, дневников, электронных устройств, видеозаписей;
- не применение цифровой криминалистики, несмотря на ключевое значение цифровых следов в установлении наличия или отсутствия какого-либо воздействия на потерпевших;
- не назначение судебных психолого-психиатрических экспертиз, включая посмертные, что препятствует установлению психоэмоционального состояния потерпевших.

Заключение. Таким образом, на основании проведенного анализа можно сделать следующие выводы:

1. Принять меры по устранению отмеченных недостатков следственной работы, с выработкой и реализацией комплекса организационных и практических мер, направленных на улучшение качества досудебного расследования, а также соблюдение сроков по уголовным делам и недопущение нарушений конституционных прав граждан.

2. По всем уголовным правонарушениям, зарегистрированным по фактам суицидов, принимать максимальные меры, направленные на установление причин их совершения, с последующим внесением представлений в порядке статьи 200 УПК в государственные и местные исполнительные органы и другие организации, с требованием принятия конкретных эффективных мер.

По каждому факту непринятия должных мер и не предоставления ответа в обязательном порядке рассматривать вопрос о привлечении виновных должностных и иных лиц к административной ответственности по статьям 479 и 664 Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях.

Список использованных источников

1. Комитет по правовой статистике и специальным учётам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан. Интернет-ресурс: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/indicators>. Дата обращения: 15.11.2025.
2. Исахов Ж.И. Уголовно-правовые и криминологические аспекты изучения доведения до самоубийства путем самосожжения (по материалам Республики Казахстан и Российской Федерации) // Государственная служба и кадры, 2021. №1.
3. Методические рекомендации по расследованию доведения до самоубийства несовершеннолетнего (ст. 105 ч. 3 УК Республики Казахстан). – Караганда: Карагандинская академия МВД РК им. Б. Бейсенова, 2023. – 40 с.
4. Методические рекомендации по организации досудебного расследования уголовных правонарушений, связанных с доведением до самоубийства. – Косшы: Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, 2021. – 35 с.
5. Қайратұлы Д. Уголовно-правовые аспекты противодействия доведению до самоубийства: научно-практическое пособие. – Астана: Academy-rep.kz, 2020. – 60 с.
6. Шастина М.А. Доведение до самоубийства: уголовно-правовая и криминалистическая характеристика // Научный юридический журнал, 2023. № 2. – С. 45–55.
7. Амиров Н.К., Бимолданов Е.М., Таскын Е.Т. Защита прав детей в интернете // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова, 2025. №1(82). – С. 103-107.

Сведения об авторах

Аманбаева А.Г. – старший научный сотрудник Центра по исследованию проблем следствия и дознания Научно-исследовательского института Академии управления МВД Республики Казахстан, магистр юридических наук, подполковник полиции.

Мусин А.Б. – старший научный сотрудник Центра по исследованию проблем оперативно-розыскной деятельности Научно-исследовательского института Академии управления МВД Республики Казахстан, доктор философии (PhD), майор полиции.

Жусипбекова А.М. – старший научный сотрудник Центра по исследованию проблем следствия и дознания Научно-исследовательского института Академии управления МВД Республики Казахстан, доктор философии (PhD), подполковник полиции.

Аманбаева А.Г. – Қазақстан Республикасы ІІМ Басқару академиясының Ғылыми-зерттеу институты Тергеу және анықтау проблемаларын зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының магистрі, полиция подполковнигі.

Мусин А.Б. – Қазақстан Республикасы ІІМ Басқару академиясының Ғылыми-зерттеу институты Жедел іздестіру қызметінің проблемаларын зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері, философия докторы (PhD), полиция майоры.

Жусипбекова А.М. – Қазақстан Республикасы ІІМ Басқару академиясының Ғылыми-зерттеу институты Тергеу және анықтау проблемаларын зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері, философия докторы (PhD), полиция подполковнигі.

Amanbaeva A.G. – Senior Research Fellow at the Center for the Study of Investigation and Inquiry Issues of the Research Institute of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Master of Science of law, Police lieutenant colonel.

Mussin A.B. – Senior Research Fellow at the Center for the Study of Problems of Operational-Search Activities of the Research Institute of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Philosophy (PhD), Police Major.

Zhussipbekova A.M. – Senior Research Fellow at the Center for the Study of Investigation and Inquiry Issues of the Research Institute of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Philosophy (PhD), Police lieutenant colonel.

N.S. Temirbolat¹, K.S. Surayeva¹, S.B. Duzbayeva¹
¹al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

CRIMINALISTIC PROBLEMS OF OVERCOMING THE LACK OF INITIAL INFORMATION IN THE INVESTIGATION OF ENVIRONMENTAL OFFENSES

The investigation of environmental crimes presents significant difficulties, especially in conditions of a shortage of basic information. The relevance of this topic is due to the growing number of environmental offenses and their serious consequences for ecosystems and public health. Effective investigation of these crimes requires an integrated approach combining criminology, environmental legislation and situational analysis. The article examines methodological problems and typical investigative situations in the investigation of environmental offenses, in order to improve investigative strategies and increase the effectiveness of identifying perpetrators. The results of the study contribute to the development of specialized investigative methods aimed at solving problems in the field of environmental protection and law enforcement practice.

Keywords: Environmental crimes, criminalistic characteristics, environmental pollution, trace pattern, criminal identity, investigation tactics, corruption, environmental monitoring, investigation methodology.

Экологиялық құқық бұзушылықтарды тергеу кезінде бастапқы ақпарат тапшылығын шешудің криминалистикалық мәселелері

Экологиялық қылмыстарды тергеу, әсіресе бастапқы ақпарат тапшылығы жағдайында айтарлықтай қиындықтар туғызады. Тақырыптың өзектілігі экологиялық құқық бұзушылықтардың көбеюіне және олардың экожүйелер мен халықтың денсаулығына ауыр зардаптарына байланысты. Бұл қылмыстарды тиімді тергеу криминалистиканы, экологиялық заңнаманы және ситуациялық талдауды біріктіретін кешенді тәсілді қажет етеді. Мақалада тергеу стратегияларын жетілдіру және кінәлілерді анықтау тиімділігін арттыру мақсатында экологиялық құқық бұзушылықтарды тергеудегі әдіснамалық проблемалар мен типтік тергеу жағдайлары қарастырылады. Зерттеу нәтижелері қоршаған ортаны қорғау және құқық қолдану практикасы саласындағы міндеттерді шешуге бағытталған арнайы тергеу әдістерін өңдеуге ықпал етеді.

Түйінді сөздер: экологиялық қылмыстар, криминалистикалық сипаттама, қоршаған ортаның ластануы, із суреті, қылмыскердің жеке басы, тергеу тактикасы, сыбайлас жемқорлық, экологиялық мониторинг, тергеу әдістемесі.

Криминалистические проблемы преодоления дефицита исходной информации при расследовании экологических правонарушений

Расследование экологических преступлений представляет собой значительные трудности, особенно в условиях дефицита исходной информации. Актуальность данной темы обусловлена растущим числом экологических правонарушений и их серьезными последствиями для экосистем и здоровья населения. Эффективное расследование этих преступлений требует комплексного подхода, сочетающего криминалистику, экологическое законодательство и ситуационный анализ. В статье рассматриваются методологические проблемы и типовые следственные ситуации в расследовании экологических правонарушений, с целью совершенствования следственных стратегий и повышения эффективности выявления виновных. Результаты исследования способствуют разработке специальных методов расследования, направленных на решение задач в области охраны окружающей среды и правоприменительной практики.

Ключевые слова: Экологические преступления, криминалистическая характеристика, загрязнение окружающей среды, следовая картина, личность преступника, тактика расследования, коррупция, экологический мониторинг, методика расследования.

Introduction. Investigating crimes, including those within the ecological sphere, presents significant challenges, particularly when dealing with the scarcity of initial information. At the outset of criminal investigations, two primary problematic situations arise: the first pertains to the need to establish the occurrence of the crime, while the second is related to identifying the perpetrator. Successfully addressing these challenges is fundamental to solving the crime and constitutes the essence of criminal investigation. The lack of adequate information at the initial stages of investigation complicates the process of gathering evidence, which is especially pertinent in the case of ecological crimes, where environmental damage may not be immediately visible or may take time to manifest.

In criminalistic literature, attempts have been made to develop a system of typical investigative situations related to various types of crimes, including ecological offenses. These crimes, often characterized by their diverse nature, generally form several typical investigative situations at the initial stage of investigation. These situations are distinguished not only by the volume and content of the available initial information but also by the level of awareness of the parties involved about the commencement of the investigation.

The methodological foundation of this study is grounded in the interdisciplinary approach that combines principles of criminalistics, environmental law, and investigative techniques tailored to ecological crimes. The analysis of ecological offenses requires a comprehensive understanding of both criminal investigative practices and the environmental context in which these crimes occur. Thus, the methodology draws on criminalistic theory, including the study of typical investigative situations, evidence collection methods, and situational analysis.

Main part. Problematic situations in the investigation of crimes, including in the field of ecology, are primarily related to overcoming the lack of initial information. The investigation of criminal cases at the initial stage, as noted above, is primarily associated with the solution of two common problematic situations: the first of them is due to the need to establish the event of a crime, the other is related to the problem of identifying the culprit. Solving these tasks and constitutes the content of the disclosure of the crime [1].

There have been attempts in the forensic literature to develop a system of typical investigative situations regarding the investigation of certain types of crimes, including environmental ones. According to some authors, diverse crimes in the field of ecology, in the most general form, form several typical investigative situations at the initial stage of the investigation. At the same time, the criterion for their allocation is not only the volume and content of the initial information, but also the awareness of interested parties about the beginning of the investigation.

The situational approach in the investigation of environmental crimes should be used in three main directions: in the study of a criminal event, in relation to the investigation process as a whole and in preparation for the production of individual investigative actions.

The traditional allocation of three typical initial investigative situations is advisable when investigating environmental crimes of groups 3 and 4:

Situation 1: a poacher (criminal or criminals) is known.

Situation 2: There is information about the perpetrator(s).

Situation 3: only the place where illegal actions occurred is known (hunting – carcasses or remains of animals, during illegal fishing – fish carcasses, nets, during logging – stumps, stems, chips, etc.), nothing is known about the criminal (criminals).

When investigating environmental crimes of groups 1 and 2 related to environmental pollution, etc., the identification of three typical initial investigative situations does not seem to be completely complete. For these crimes, a formula is proposed for calculating the number of typical groups of investigative situations described according to the principle of "known" - "unknown", depending on the number of components of the criminalistic characteristics of crimes under consideration.

Taking as a basis the four most important components - the source of pollution, the place of release, the territory of distribution of the consequences of the release, the affected flora, fauna, people - it is considered advisable to identify the following typical initial investigative situations:

Situation 1: Information is available on all four components;

Situation 2: only the place where the effects of pollution were manifested (dead animals or flora) is known;

Situation 3: only the source of the contamination is known;

Situation 4: A release site has been detected, but the source and distribution area have not been determined;

Situation 5: the place of direct release and the place (territory) of the spread of consequences are known, the consequences are not known;

As practice shows (based on the so-called "uncounted statistics", according to expert estimates of criminologists), the initial stage (approximately the first ten days of the investigation) of intensive work on solving a crime largely determines the success of subsequent work in the case. It is during this period that the widest range of criminalistic methods and means of crime detection, investigative and organizational actions, operational investigative measures are used. In this regard, one of the main tasks of the methodology is the development of typical systems (and subsystems) of the investigator's actions, reflecting the most effective ways to solve a crime and contributing to the selection of the optimal system of actions in a criminal case. The correct selection of initial investigative actions, their rapid and high-quality conduct are of great importance in the investigation of crimes.

The results of the analysis of criminal cases and statistical materials allow us to conclude that when investigating crimes in the field of ecology, it is advisable to carry out such initial actions:

1) inspection of the scene of the accident (in all cases)

2) research by specialists (for crimes 1 and 2 gr. according to the situation)

- 3) appointment of forensic environmental examinations (for crimes 1 and 2 gr. according to the situation)
- 4) appointment of forensic examinations (in all cases)
- 5) Interrogations of witnesses and suspects (in all cases);
- 6) investigative inspection of sewage treatment plants, premises, objects, documents, electronic media and seizure of tangible assets (for crimes 1 and 2 gr.)
- 7) seizure and destruction of objects and documents (for crimes 1 and 2 gr.);
- 8) searches (for crimes (3 and 4 gr.)
- 9) instructing the bodies of inquiry to carry out operational investigative measures aimed at establishing circumstances that are relevant to the investigation.

This list is not exhaustive, since it is impossible to formulate universal investigation schemes applicable to any case, just as it is impossible to foresee the actions of criminals in advance. Consequently, each specific situation of the investigation requires the investigator, first of all, creative activity within the framework of criminal procedure regulations on the basis of generalizations of judicial and investigative practice formulated in science, theoretical provisions and methodological recommendations.

The activity of a crime investigator is always connected with overcoming difficulties caused primarily by a lack of information, uncertainty and a variety of investigative situations. Most of the difficulties are mainly logical in nature and require the use of a set of logical and heuristic operations to overcome them. A typical logical means of cognition that an investigator uses is a version. The version is the basis of planning, the question is the basis of its verification.

The use of typical version systems introduces an element of accuracy and completeness into the investigation, helps the investigator navigate the entire array of different and often incomplete information, especially at the initial stage of the investigation. Typical investigative versions in this regard are assumptions based on the analysis of similar situations, the commonality of certain phenomena and connections, are the result of a scientific generalization of practice, which reflects the peculiarities of the investigation of certain types and groups of crimes.

1. Considering the issue of typical versions of the investigation of crimes in the field of ecology, it is worth leaving the general provisions of criminology on the system of investigative versions, taking into account the peculiarities of putting forward typical versions, focusing on typical circumstances and investigative situations characterizing the process of investigating crimes of the studied group. The issue of the specifics of putting forward versions of cases has been discussed in the forensic literature [2].

2. The first group of typical versions of the initial stage of the investigation of crimes in the field of ecology consists of general versions about the legal essence of the event - what happened – with pollution -

- 1) crimes: careless; intentional: concomitant criminal encroachment;
- 2) other offenses: administrative; civil; disciplinary;
- 3) there is no offense (crime) (there is a civil law relationship).

The second group of the system of typical versions includes special versions, which, in turn, can be classified into two subgroups: depending on the elements of the crime, as well as relative to other circumstances of forensic importance.

The versions belonging to the first subgroup, in poaching, are assumptions aimed at establishing:

- 1) the specifics of the object of encroachment (listed in the Red Book or not, there is a ban on hunting, fishing ...);
- 2) the circumstances of the objective side of the corpus delicti (first of all, the general scheme of the crime, the mechanisms of preparation, commission and concealment of the crime, individual illegal operations);
- 3) the subject of the crime, possible accomplices, persons involved in the commission of the crime,
- 4) motivation of actions.

The versions of the second subgroup include assumptions about facts that in themselves do not have direct criminal legal significance, but are important for establishing various circumstances of forensic significance. Their range is naturally very wide and cannot be reduced to a specific exhaustive list.

The survey of employees of law enforcement agencies showed that both investigators and field workers to one degree or another encounter opposition, which greatly affects the results of the investigation and trial of criminal cases on environmental offenses. Regarding crimes in the field of ecology, especially in cases of environmental pollution by enterprises of foreign companies, the situation of counteraction is complicated by a significant expansion of the scale of the influence of corruption. As the Acting Director rightly notes. Samples, today almost every case of detection, disclosure, and trial of crimes is associated with overcoming very serious opposition from criminals [3, p.41]. Pollution in the waters of the Caspian Sea, Karachaganak, Tengiz, polygons, Baikonur, etc. they remain without proper reaction from government agencies.

Regarding a specific crime, it is worth distinguishing between internal and external counteraction [4]. The first covers the activities of participants in criminal activity and other interested persons in the form of concealment of traces of a crime. The subjects of external counteraction influence the person who conducts the investigation by creating various procedural, official-administrative, organizational, household and other obstacles to the latter's legitimate activities. It is of practical importance to highlight the features of countering at different stages and stages of the implementation of criminal activity and the investigation of crimes, which has been repeatedly discussed in the literature [3, p. 41].

The analysis of criminal cases, the results of a survey of law enforcement officials and other information provides grounds for highlighting such methods of countering investigations in the field of ecology:

- 1) techniques aimed at disguising (hiding) or falsifying information (its carriers) as sources of evidence at the stage of preparation and commission of a crime;

2) failure to provide individuals and legal entities with the necessary evidentiary information or the destruction of its sources after the commission of a crime;

3) the use of corrupt ties to create internal or external artificial obstacles of a criminal procedural, official and other nature;

4) direct influence (pressure) on the members of the investigative task force and other persons (witnesses, experts) through threats, bribery, blackmail and the like.

The most “influential subjects” of the counteraction, according to the respondents, are:

- suspected persons (suspects, accused) and their accomplices;
- heads of organizations (primarily) who are not interested in conducting an investigation;
- officials of other state and non-state structures - the prosecutor's office, the court, the bar, etc.;
- heads of the investigative body or direct management;
- former law enforcement officers, etc.

The use of corrupt connections is a characteristic method of countering the investigation of crimes of the studied group. Their manifestation in the investigation is noted as:

1) “distraction” to work on unpromising, “custom-made” materials to solve personal issues and unjustified violation of criminal cases on these materials;

2) deliberate red tape in working with the material (case), failure to take timely measures to collect evidence-based information and its implementation;

3) unjustified delay in the investigation and consideration of the case in court, systematic return of the case for additional investigation;

4) “selling” information to interested parties about the progress and consequences of work on a specific material (case), about the subsequent prospects of investigation, and the like;

5) providing clearly unprofessional, or those that contradict the actual circumstances of the material (case), instructions and orders;

6) the implementation, due to the presence of an appropriate official position, of various official and procedural obstacles during the investigation.

The problem of countering the investigation has recently become particularly relevant and acute. This is caused by the scale of organized criminal activity, which is closely related to the corruption of government officials and law enforcement agencies. Previously, counteraction to an investigation was understood mainly as various forms and methods of concealing crimes, today counteraction to an investigation can be defined as deliberate activity with the aim of obstructing and, ultimately, establishing the truth in a criminal case. Opposition to the investigation (in an effort to avoid responsibility for what has been done) has always accompanied the commission of crimes. During the period of the existence of crime, it has developed from elementary steps to a system of sophisticated and open counteraction to the activities of state bodies in the fight against crime.

Modern counteraction to the investigation has changed not only qualitatively (new forms, means and methods of its implementation), but also on a large scale, especially within the framework of organized crime [5]. Therefore, if earlier it could be considered that the skill and means in the arsenal of investigators and operatives were generally sufficient to identify and overcome the tricks and tricks of criminals in order to evade responsibility, now this is clearly not enough, because they are opposed not just by a more professional and equipped with modern technical capabilities criminal, armed the forces and means of a cohesive and organized crime that dares to fight the state.

With this in mind, in order to develop and implement effective measures to overcome counteraction to the investigation, a comprehensive and in-depth study of the modern phenomenon of counteraction as an integral element of the confrontation between crime and society is necessary. In this knowledge, two components must be clearly distinguished and separated: what can be exposed and overcome at the level of law enforcement agencies, and what can be overcome only at the expense of the capabilities of the state and society as a whole. The general opinion of criminologists is that the insufficiently effective overcoming of counteraction to the investigation is one of the reasons for the qualitative deterioration in the performance of law enforcement agencies.

Conclusion. The investigation of ecological crimes faces unique challenges, particularly due to the often-limited initial information available at the early stages of criminal proceedings. The identification of the crime and the perpetrator are critical issues that need to be addressed effectively for successful investigation and resolution. By applying a situational approach, investigators can organize the process more efficiently, adapting to the specific circumstances of each case. The typology of investigative situations, particularly in the context of ecological crimes, provides a useful framework for understanding the complexity of these cases. This approach not only aids in identifying key elements of the crime but also improves the overall strategy for gathering evidence and securing convictions. Future research should continue to refine these methods to ensure that the investigation of ecological crimes remains effective, timely, and capable of addressing the evolving nature of environmental offenses.

List of used sources

1. Салтовский В.И. Криминалистическое обеспечение расследования преступлений в сфере охраны окружающей среды / В. И. Салтовский. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2019. – 312 с.
2. Голунский С.А. Криминалистика: учебник / С. А. Голунский, В. Я. Колдин. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт, 2021. – 456 с. – (Высшее образование).

3. Савельева М.В., Смушкин А.Б. Криминалистика. Учебник. М.: Издательство Издательский дом. "Дашков и К". - 2009 г. - 608.
4. White R. Environmental Crime: A Reader / R. White. – Cullompton : Willan Publishing, 2009. – 368 p.
5. Clifford M. L. Environmental Crime: Enforcement, Policy, and Social Responsibility / M. L. Clifford. – 2nd ed. – Burlington : Jones & Bartlett Learning, 2011. – 320 p.

Information about the authors

Surayeva K. S. – PhD, senior lecturer at the department of criminal law, criminal procedure and criminalistics, faculty of law, al-Farabi kazakh national university.

Temirbolat N.S. – Candidate of Law, senior lecturer of the department of criminal law, criminal procedure and criminalistics, faculty of law, al-Farabi kazakh national university.

Duzbayeva S.B. - PhD, associate professor of the department of criminal law, criminal procedure and criminalistics, faculty of law, al-Farabi kazakh national university.

Сураева К.С. – PhD, қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының доцент м.а., заң факультеті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті.

Темірболат Н.С., - з.ғ.к., қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы, заң факультеті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Дүзбаева С.Б. – PhD, қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының доценті, заң факультеті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті.

Сураева К. С. – PhD, и.о.доцента кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики, юридический факультет Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Темірболат Н.С. - к.ю.н., старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики, юридический факультет Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Дүзбаева С.Б. – PhD, доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики, юридический факультет Казахского национального университета имени аль-Фараби.

ПРАВОВЫЕ ГАРАНТИИ, ОБЕСПЕЧИВАЮЩИЕ РЕАЛИЗАЦИЮ ПРИНЦИПА СВОБОДЫ ОБЖАЛОВАНИЯ ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ДЕЙСТВИЙ И РЕШЕНИЙ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

В статье анализируется правовая природа принципа свободы обжалования процессуальных действий и решений как основополагающего начала уголовного процесса в Республике Казахстан. Исследование охватывает: систему законодательных и иных нормативных правовых актов Казахстана, регулирующие реализацию этого принципа; общественные отношения, возникающие в процессе применения указанных норм; а также практику их применения, на основании которой выдвигаются предложения по совершенствованию законодательства. Методологическая основа исследования включает политико-правовые, философские и юридические концепции, раскрывающие конституционные принципы защиты права граждан на личную свободу и реализацию свободы обжалования. Применены как общенаучные, так и частнонаучные методы анализа правовых явлений. Научная новизна работы состоит в обосновании подходов к обеспечению защиты прав граждан, вовлеченных в уголовный процесс, от нарушений со стороны органов уголовного преследования. Авторы подчеркивают необходимость совершенствования норм, регулирующих институт обжалования, с целью укрепления процессуальных гарантий прав, свобод и законных интересов личности в уголовном процессе.

Ключевые слова: принцип свободы обжалования процессуальных действий и решений, уголовный процесс, суд, прокуратура, судебный контроль.

Қылмыстық процесте процестік әрекеттер мен шешімдерге шағым жасау бостандығы қағидатын іске асыруды қамтамасыз ететін құқықтық кепілдіктер

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасындағы қылмыстық процестің негізгі бастауы ретінде іс жүргізу әрекеттері мен шешімдеріне шағымдану еркіндігі қағидатының құқықтық сипаты талданады. Зерттеу мыналарды қамтиды: осы қағиданы іске асыруды реттейтін Қазақстанның заңнамалық және өзге де нормативтік құқықтық актілерінің жүйесі; көрсетілген нормаларды қолдану процесінде туындайтын қоғамдық қатынастар; сондай-ақ олардың қолдану практикасы, соның негізінде заңнаманы жетілдіру жөнінде ұсыныстар ұсынылады. Зерттеудің әдіснамалық негізіне азаматтардың жеке бас бостандығына және шағымдану бостандығын жүзеге асыруға құқығын қорғаудың конституциялық принциптерін ашатын саяси-құқықтық, философиялық және құқықтық тұжырымдамалар кіреді. Құқықтық құбылыстарды талдаудың жалпы ғылыми және жеке ғылыми әдістері қолданылады. Жұмыстың ғылыми жаңалығы қылмыстық процеске тартылған азаматтардың құқықтарын қылмыстық қудалау органдары тарапынан бұзушылықтардан қорғауды қамтамасыз ету тәсілдерін негіздеуден тұрады. Авторлар қылмыстық процесте жеке тұлғаның құқықтарының, бостандықтары мен заңды мүдделерінің іс жүргізу кепілдіктерін нығайту мақсатында шағым беру институтын реттейтін нормаларды жетілдіру қажеттілігін атап көрсетеді.

Түйінді сөздер: іс жүргізу әрекеттері мен шешімдеріне шағымдану еркіндігі қағидаты, қылмыстық процесс, сот, прокуратура, сот бақылауы.

Legal guarantees ensuring the implementation of the principle of freedom of appeal against procedural actions and decisions in criminal proceedings

The article analyzes the legal nature of the principle of freedom of appeal of procedural actions and decisions as the fundamental beginning of the criminal process in the Republic of Kazakhstan. The study covers: the system of legislative and other regulatory legal acts of Kazakhstan regulating the implementation of this principle; public relations arising in the process of applying these norms; as well as the practice of their application, on the basis of which proposals are put forward to improve legislation. The methodological basis of the study includes political, legal, philosophical and legal concepts that reveal the constitutional principles of protecting the right of citizens to personal freedom and the exercise of freedom of appeal. Both general scientific and private scientific methods of analyzing legal phenomena have been applied. The scientific novelty of the work consists in substantiating approaches to ensuring the protection of the rights of citizens involved in criminal proceedings from violations by criminal prosecution authorities. The authors emphasize the need to improve the norms governing the institution of appeal in order to strengthen procedural guarantees of the rights, freedoms and legitimate interests of the individual in criminal proceedings.

Keywords: the principle of freedom of appeal against procedural actions and decisions, criminal proceedings, court, prosecutor's office, judicial control.

Введение. Демократическое построение уголовного процесса, гарантирующего соблюдение прав и законных интересов граждан в рамках уголовного судопроизводства, основывается на принципах, закрепленных Конституцией и уголовно-процессуальным законодательством. Анализ этих принципов показывает, что большинство из них (например, состязательность, законность, неприкосновенность личности, равенство прав граждан перед законом и судом и другие) закреплены в Основном законе страны и имеют общеправовой характер, отражая природу и сущность демократического правового государства. Эти принципы провозглашают человека, его права и свободы высшей ценностью государства и должны соблюдаться на всех этапах уголовного процесса в рамках единой системы. Однако некоторые из них не имеют прямого закрепления в Конституции в виде отдельной нормы, но вытекают из ее общих положений. Так, принцип свободы обжалования процессуальных действий и решений базируется на конституционно-правовом принципе, гарантирующем право каждого на судебную защиту своих прав и свобод [1].

Принцип судебного обжалования закреплен в статье 31 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (УПК РК), где указано: «Действия и решения суда и органов уголовного преследования могут быть обжалованы в порядке, установленном УПК РК. Каждый осужденный или оправданный имеет право на пересмотр приговора вышестоящим судом в установленном порядке. Обжалование не может быть использовано во вред лицу, подавшему жалобу, либо в интересах которого она была подана» [2].

Методы. При исследовании поставленных вопросов используются логический, формально – правовой, аналитический, а также функциональный методы, выявляющие качественные характеристики предмета исследования, позволяющие определить гарантии реализации принципа свободы обжалования процессуальных действий и решений в уголовном процессе. В предпринятом авторами научном анализе последовательно реализуются и эффективно сочетаются принципы комплексности и системности, что позволило более полно, научно актуализировать вопросы совершенствования уголовно-процессуальных возможностей для реализации принципа свободы обжалования процессуальных действий и решений в уголовном процессе.

Дискуссия. Институт обжалования играет особую роль в обеспечении защиты прав и законных интересов граждан в уголовном процессе, особенно в случаях процессуальных ошибок, неполного или необъективного исследования материалов дела, нарушения принципов законности, неприкосновенности личности и всесторонности и объективности исследования обстоятельств дела. В соответствии с частью 1 статьи 100 УПК РК, решения и действия лиц, осуществляющих досудебное расследование, прокурора, судьи или суда, могут быть обжалованы в установленном порядке. Право на подачу жалобы предоставляется участникам уголовного процесса, а также физическим и юридическим лицам, если их интересы затрагиваются соответствующими действиями. Жалобы направляются в уполномоченные государственные органы или должностным лицам, которые наделены полномочиями рассматривать такие обращения и принимать решения по уголовным делам.

Прокуратура Республики Казахстан занимает ключевую роль в реализации института обжалования. Согласно статье 105 УПК РК, жалобы на действия (или бездействие) и решения начальника следственного отдела или начальника органа дознания подаются прокурору, который осуществляет надзор за соблюдением законов в ходе досудебного расследования. Кроме того, прокурору могут быть обжалованы указания начальника органа дознания, если они нарушают самостоятельность дознавателя, что предусмотрено частью 6 статьи 63 УПК РК.

По общему правилу, прокурор, начальник следственного отдела, начальник органа дознания обязан рассмотреть жалобу и уведомить о принятом решении лицо, подавшее жалобу, в течение семи суток с момента ее получения. Жалобы на нарушения закона при задержании, признании подозреваемым, квалификации деяния подозреваемого, отстранении от должности подлежат рассмотрению в течение трех суток с момента их получения. В исключительных случаях, когда для проверки жалобы необходимо истребовать дополнительные материалы либо принять иные меры, допускается рассмотрение жалобы в срок до пятнадцати суток с извещением об этом лица, подавшего жалобу (ч.2 ст.105 УПК РК). В результате рассмотрения жалобы может быть принято решение о полном или частичном удовлетворении жалобы с отменой или изменением обжалуемого решения либо об отказе в удовлетворении жалобы. При этом не может быть изменено ранее вынесенное решение, если это повлечет ухудшение положения лица, подавшего жалобу, или лица, в интересах которого она была подана. Лицо, подавшее жалобу, должно быть уведомлено о решении, принятом по жалобе, и дальнейшем порядке обжалования. Отказ в удовлетворении жалобы должен быть мотивирован (ч.3 ст. 105 УПК РК).

Жалобы и заявления подозреваемого, обвиняемого, адресованные прокурору следователю или лицу, производящему дознание, передаются немедленно (ст. ст. 101, 102, 104 УПК РК).

На практике жалобы чаще всего адресуются прокурору, который обязан оперативно проверить их обоснованность. Под оперативностью закона понимается срок в шесть часов. По результатам проверки заявителю сообщается принятое решение, а в случае отказа в освобождении из ИВС объясняются его причины. Прокурорский надзор охватывает законность задержания, соблюдение установленных сроков, проведение допроса, разъяснение прав подозреваемому и предоставление возможности их реализации. Так, За 2 месяца 2025 г. в органы прокуратуры поступило более 70 тыс. обращений, что на 14% больше, чем за аналогичный период прошлого года, в результате рассмотрения которых защищены права около 4,8 тыс. заявителей [3].

По инициативе главы государства конституционная реформа 2017 года положила начало новому этапу деятельности органа прокуратуры, который является правоохранительным органом. Если в соответствии со старой редакцией статьи 83 Конституции РК прокуратура осуществляла от имени государства высший надзор за точным и единообразным применением законов и указов Президента Республики, то теперь прокуратура призвана осуществлять высший надзор за соблюдением законности на территории Республики Казахстан в

пределах и формах, установленных законом, представлять интересы государства в суде от имени государства и осуществлять уголовное преследование. Также правовую основу деятельности прокуратуры в уголовном процессе составляют нормы ст.1 Конституционного закона «О прокуратуре» [4], определяющие компетенцию, организацию и порядок деятельности прокуратуры РК, устанавливая, что она от имени государства осуществляет в установленных законом пределах и формах высший надзор за соблюдением законности на территории Казахстана, представляет интересы государства в суде и от имени государства осуществляет уголовное преследование. Данный конституционный закон разработан во исполнение Послания Главы государства народу Казахстана от 16 марта 2022 года «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» [5], где Глава государства отметил, что для повышения законности и систематического усиления правоохранительной деятельности требуется принятие отдельного Конституционного закона «О прокуратуре». Первый заместитель Генерального Прокурора Т.Г.Ташимбаев отметил об основных новеллах закона: 1) Генеральному Прокурору Республики предоставлено право до ратификации международных договоров обращаться в Конституционный суд для рассмотрения их соответствия Конституции нормативных правовых актов РК, а также официального комментирования основных норм закона. «Данная норма наряду с полномочиями прокуратуры по опротестованию незаконных правовых актов и их отмене в судебном порядке в судах общей юрисдикции усиливает защиту прав граждан. 2) При поступлении сигнала главным требованием к прокурору будет оперативное решение проблем населения. Согласно предыдущей практике, многие жалобы направлялись в уполномоченные государственные органы для рассмотрения по существу. Эти ограничения обоснованно вызвали критику со стороны граждан. Теперь закон расширил перечень обращений, которые будут рассматриваться органами прокуратуры», - пояснил Т.Г.Ташимбаев [6].

В 2023 году в целях повышения эффективности прокурорского надзора за применением законности органами предварительного следствия и дознания перечень нормативно-правовых актов, регулирующих полномочия прокуроров, связанных с надзором за досудебным расследованием, дополнен Инструкцией по организации надзора за законностью уголовного преследования [7].

Инструкция закрепила порядок осуществления надзора за законностью уголовного преследования в целях исключения дублирования деятельности органов прокуратуры, в котором ограничены полномочия прокуроров в рассматриваемой сфере.

В инструкции принципиальным является положение, согласно которому осуществление надзора должно быть организовано с точки зрения того, что должна быть обеспечена законность решений, принятых органами следствия и дознания, а также действий должностных лиц, осуществляющих уголовное преследование. Надзор должен осуществляться во всех стадиях досудебного производства – с момента информирования органов уголовного преследования о совершенном либо готовящемся к совершению преступлении до направления уголовного дела в суд. Проверка законности начала досудебного расследования и принятие мер по устранению нарушений проводятся прокурором в течение 24 часов с момента регистрации в Едином реестре досудебных расследований заявления, сообщения или рапорта об уголовном правонарушении. В случае выявления факта неправильной квалификации уголовного правонарушения прокурором незамедлительно выносится постановление в порядке части 1 статьи 207 УПК об изменении его квалификации, с рассмотрением вопроса о привлечении к дисциплинарной ответственности виновных лиц.

Несомненно, что вносимые изменения и дополнения в законодательные акты и деятельность органов прокуратуры нацелены на реализацию законных прав и свобод граждан, гарантию их конституционных интересов, усиление прокурорского надзора за законностью осуществления уголовного судопроизводства и эффективности актов прокурорского реагирования.

На сегодняшний день в республике действуют Инструкция по рассмотрению обращений в органах прокуратуры Республики Казахстан и Правила личного приема физических лиц и представителей юридических лиц должностными лицами органов прокуратуры Республики Казахстан, утвержденные Приказом Генерального Прокурора Республики Казахстан от 17 января 2023 года № 29 в целях совершенствования работы с обращениями граждан в органах прокуратуры Республики Казахстан [8].

В целях обеспечения защиты прав, свобод и законных интересов физических и юридических лиц в ходе досудебного производства по уголовным делам, а также для строгой фиксации всех заявлений, сообщений и жалоб также издан совместный приказ Генерального Прокурора Республики Казахстан от 7 июня 2023 года № 118, Министра внутренних дел Республики Казахстан от 25 мая 2023 года № 430, Председателя Агентства Республики Казахстан по финансовому мониторингу от 31 мая 2023 года № 2525 и Председателя Агентства Республики Казахстан по противодействию коррупции от 31 мая 2023 года № 175 «О порядке рассмотрения жалоб на процессуальные решения и действия (бездействия) должностных лиц, осуществляющих производство по уголовному делу» [9].

Согласно Инструкции по организации надзора за соблюдением конституционных прав и свобод человека и гражданина в уголовном процессе, утвержденной приказом Генерального Прокурора от 9 января 2023 года основной задачей надзора является защита и восстановление конституционных прав и свобод человека и гражданина, выявление и устранение нарушений законности. При осуществлении своей деятельности прокурор обязан защищать права, свободы и законные интересы человека и гражданина, а также незамедлительно освобождать лиц, незаконно доставленных, задержанных и находящихся в помещениях правоохранительных органах и специальных государственных органах и иных местах, ограничивающих их личную свободу, гауптвахтах, учреждениях, исполняющих меры принудительного характера, специальных учреждениях и учреждениях уголовно-исполнительной системы [10].

Закон определяет также и порядок обжалования действий прокурора.

Так, например, в случае, если задержание подозреваемого производилось должностным лицом органа полиции по письменному указанию прокурора, то ответственность за правильную оценку оснований задержания несет прокурор, давший указание о задержании, но лицо, производящее дознание, имеет право, не приостанавливая указания прокурора о задержании, обжаловать его указание вышестоящему прокурору.

Порядок содержания под стражей задержанных по подозрению в совершении уголовного правонарушения установлен в ст. 134 УПК РК, согласно которой, задержанные по подозрению в совершении уголовного правонарушения содержатся в изоляторах временного содержания (ИВС).

Задержанные по подозрению в совершении уголовного правонарушения военнослужащие и лица, отбывающие наказание в виде лишения свободы, могут также содержаться соответственно на гауптвахтах и в учреждениях уголовно-исполнительной системы, исполняющих наказание в виде лишения свободы.

В случаях, предусмотренных пунктом 9) части второй и частью третьей статьи 61 УПК, задержанные по подозрению в совершении уголовного правонарушения содержатся в специально приспособленных помещениях, определяемых начальником органа дознания. В условиях режима чрезвычайного положения задержанные по подозрению в совершении уголовного правонарушения могут содержаться в помещениях, приспособленных для этих целей, определяемых комендантом местности. Порядок и условия содержания под стражей лиц, задержанных по подозрению в совершении уголовного правонарушения, гарантии их прав и законных интересов, а также определение прав и обязанностей сотрудников мест содержания под стражей регулируется Законом Республики Казахстан от 30 марта 1999 года N 353-1 «О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества» [11]. Закон регламентирует права и обязанности подозреваемых; правовой статус ИВС; режим содержания под стражей подозреваемых в преступлении и т.д.

В ст. 4 Закона установлен перечень принципов содержания под стражей, среди которых принципы законности, презумпции невиновности, равенства граждан перед законом, гуманизма, уважения чести и достоинства личности. Законодательное установление этих принципов является гарантией соблюдения прав и свобод человека, принципа свободы обжалования процессуальных действий и решений. В Законе сказано, что приоритетными для данной сферы правоотношений в частности в вопросах охраны достоинства личности являются нормы международного права. В Законе также указано, что «заключение под стражу не должно сопровождаться действиями, имеющими целью причинение физических или нравственных страданий подозреваемым и обвиняемым в совершении...».

Статус задержанных, содержащихся под стражей определяется блоком их прав и обязанностей, а также внутренним распорядком (ст. 15 Закона), который создает специальный ограничительный режим. Сюда входит регламентация производства личного обыска; дактилоскопирования, фотографирования, а также досмотра вещей задержанных; изъятия у них предметов, вещей и продуктов питания, запрещенных к хранению и использованию; приобретения подозреваемыми и обвиняемыми продуктов питания, а также предметов первой необходимости и других промышленных товаров и др.

Среди установленных в Законе прав, образующих в целом, дополнительную гарантию неприкосновенности личности при содержании под стражей образуют права на: личную безопасность в местах содержания под стражей; свидания с защитником; свидания с родственниками и иными лицами, участвующими в деле в качестве защитников; хранить при себе документы и записи, относящиеся к уголовному делу либо касающиеся вопросов реализации своих прав и законных интересов, за исключением тех документов и записей, которые могут быть использованы в противоправных целях или которые содержат сведения, составляющие государственную или иную охраняемую законом тайну; обращаться с предложениями, заявлениями, в том числе в суд, по вопросу о законности и обоснованности их содержания под стражей и нарушения их законных прав и интересов и др.

В соответствии со ст. 18 Закона «О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества» в случае возникновения угрозы для жизни и здоровья подозреваемого либо угрозы совершения преступления против личности других подозреваемых и обвиняемых сотрудники мест содержания под стражей обязаны немедленно принять меры по обеспечению личной безопасности подозреваемого или обвиняемого, в отношении которого возникла подобная угроза. При этом необходимо руководствоваться также нормами Закона РК от 5 июля 2000 г. N 72-ІІ «О государственной защите лиц, участвующих в уголовном процессе» [12].

Нарушение права задержанного, содержащегося под стражей на неприкосновенность, опосредуется возможностью направлять жалобы и предложения прокурору, в суд, в общественные объединения и т.п. При этом Закон устанавливает меры ответственности должностных лиц за преследование в любой форме за такие обращения.

Специфика содержания задержанных под стражей, определяющая условия раздельного размещения в камерах, на наш взгляд, также служит гарантией неприкосновенности личности, она проводится с учетом свойств личности, психологической совместимости подозреваемых, обвиняемых. Раздельное размещение несовершеннолетних от взрослых, например, несомненно служит защитой права неприкосновенности несовершеннолетних.

Среди прочих гарантий реализации принципа свободы обжалования процессуальных действий и решений в уголовном процессе можно назвать кратковременность задержания.

В Нормативном постановлении Конституционного Совета Республики Казахстан от 13 апреля 2012 года № 2 «Об официальном толковании норм Конституции Республики Казахстан по вопросу исчисления конституционных сроков» указано, что конституционное положение "без санкции суда лицо может быть подвергнуто задержанию на срок не более семидесяти двух часов" означает, что не позднее указанного времени в отношении задержанного должно быть принято решение суда о применении ареста и содержания под стражей, а также иных мер, предусмотренных законом, либо задержанный подлежит освобождению[13]. При этом Конституционный Совет отмечает, что законодателем могут быть установлены и меньшие, в пределах семидесяти двух часов, сроки для принятия соответствующего решения. Началом срока задержания является тот час с точностью до минуты, когда ограничение свободы задержанного лица, включая свободу передвижения – принудительное удержание в определенном месте, принудительное доставление в органы дознания и следствия (захват, закрытие в помещении, принуждение пройти куда-либо или остаться на месте и т. д.), а также какие-либо иные действия, существенно ограничивающие личную свободу человека, стало реальным, независимо от придания задержанному какого-либо процессуального статуса или выполнения иных формальных процедур. Моментом окончания этого срока является истечение семидесяти двух часов, исчисляемых непрерывно со времени фактического задержания.

Орган уголовного преследования не вправе удерживать в положении подозреваемого задержанного - свыше семидесяти двух часов (ч.5 ст. 128 УПК РК). Если в течение сорока восьми часов, а в отношении несовершеннолетних – в течение двадцати четырех часов с момента фактического задержания начальнику места содержания задержанного не поступило постановление суда о санкционировании содержания под стражей подозреваемого, начальник места содержания задержанного, за исключением случаев, предусмотренных пунктами 1) – 6) части четвертой статьи 131 УПК, немедленно освобождает его своим постановлением и уведомляет об этом лицо, в производстве которого находится дело, и прокурора. При невыполнении требований части второй настоящей статьи руководитель администрации места содержания задержанного несет ответственность, установленную законом. При освобождении задержанного последнему выдается справка, в которой указываются, кем он был задержан, основания, место и время задержания, доставления, основания и время освобождения.

Таким образом, лицо, задержанное по подозрению в совершении уголовного правонарушения, подлежит освобождению по постановлению лица, осуществляющего досудебное расследование, или прокурора, если:

- 1) не подтвердилось подозрение в совершении уголовного правонарушения;
- 2) отсутствуют основания для применения к задержанному меры пресечения в виде содержания под стражей либо наказания в виде ареста либо выдворения за пределы Республики Казахстан;
- 3) задержание было произведено с существенным нарушением требований статьи 131 УПК РК;
- 4) отсутствовали законные основания для задержания.

В соответствии ч.1 ст. 128 УПК РК при задержании лица по подозрению в совершении уголовного правонарушения должностное лицо органа уголовного преследования устно объявляет лицу по подозрению в совершении какого уголовного правонарушения оно задержано, разъясняет ему право на приглашение защитника, право хранить молчание и то, что сказанное им может быть использовано против него в суде. В срок, указанный в части первой статьи 129 УПК РК, должностное лицо органа дознания, дознаватель, следователь составляют протокол задержания. В протоколе задержания указываются следующие сведения:

- 1) фамилия, имя, отчество (при его наличии) подозреваемого;
- 2) кем задержан подозреваемый, основания, мотивы, место задержания, время фактического задержания и доставления (с указанием часа и минуты);
- 3) сведения о разъяснении прав подозреваемого;
- 4) результаты личного обыска;
- 5) сведения о состоянии здоровья задержанного;
- 6) время и место составления протокола (ч.2 ст. 131 УПК РК).

В демократическом государстве ограничение свободы в виде задержания, во всех этих случаях, допускается, как уже отмечалось, на основе закона и только по судебному решению. Неукоснительное требование о соблюдении норм закона при процессуальном задержании составляет, пожалуй, самую важную гарантию реализации принципа неприкосновенности личности при процессуальном задержании. Гарантии от незаконного ограничения свободы личности подробно регламентируются нормами международного, конституционного, административного, уголовно-процессуального и уголовного права.

Особое значение в отечественной процессуальной науке отводится судебному обжалованию. Лицо, чьи права и свободы непосредственно затрагиваются действием (бездействием) и решением прокурора, органов следствия и дознания, вправе обратиться с жалобой в суд на отказ в приеме заявления об уголовном правонарушении, а также о нарушении закона при начале досудебного расследования, прерывании сроков расследования, прекращении уголовного дела, принудительном помещении в медицинскую организацию для производства судебно-медицинской экспертизы, производстве обыска и (или) выемки, совершении иных действий (бездействия) и принятии решений (ч.1 ст. 106 УПК РК). Другим аспектом этого принципа является предоставление каждому осужденному, оправданному права на пересмотр приговора вышестоящим судом в порядке, установленном УПК РК.

В настоящее время, с учетом тенденций усиления защиты прав и свобод гражданина в уголовном процессе проблемы судебного обжалования широко дискутируются в рамках вопросов расширения судебного контроля над досудебным производством. Это весьма актуально.

В ч. 2 ст. 16 Конституции установлено, что арест и содержание под стражей допускаются только в предусмотренных законом случаях и лишь с санкции суда с предоставлением арестованному права обжалования. По нашему мнению, регламентация института судебного обжалования в уголовном процессе полностью соответствует п. 2 ст. 13 Конституции Республики, устанавливающей право каждого на судебную защиту своих прав и свобод. Дискуссионное начало проблематики судебного контроля в Республике Казахстан возникает из вопроса о его соотношении с прокурорским надзором.

Однако о важности института судебного контроля говорит международная практика; такого рода контроль предусмотрен ст.6 Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод [14]. В англо-американской системе права полиция напрямую может обратиться к судье-магистрату за получением ордера на арест, обыск, прослушивание телефона и т.д.

Судебный контроль за предварительным расследованием существует не только в странах англо-американской системы права [15, С.645]; [16, С.132], но и во многих других – Франции [17, С.146], Италии [18], Австрии [19, С.178], Швейцарии [20, С.117]. В континентальной системе права прокурор контролирует обращение полиции в суд или сам санкционирует следственные действия (с учетом последующего судебного контроля за законностью санкций и решения вопроса о допустимости полученных доказательств) [21, С.28].

Не противоречит, по нашему мнению, это и казахстанской национальной традиции. Судебный контроль, действительно, связан с усилением состязательного начала на предварительном следствии, и это делает уголовный процесс более эффективным, обеспечивающим более надежную защиту прав его участников.

Вопрос о необходимости сбора доказательств судом вызывает значительные споры среди ученых и практиков. В соответствии с ч. 1 ст. 347 УПК РК, в судебном заседании рассматриваются доказательства, предоставленные сторонами. При этом глава 42 УПК РК, регулирующая судебное следствие, практически исключает возможность суда самостоятельно собирать доказательства, за исключением назначения экспертизы. Однако данное положение противоречит ч. 1 ст. 24 УПК РК, которая обязывает суд, прокурора, следователя и дознавателя предпринимать все предусмотренные законом меры для всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств, необходимых для правильного разрешения дела.

Заключение. Практика показывает, что в суды нередко поступают дела, досудебное расследование которых не отвечает требованиям ч. 1 ст. 24 УПК РК. Более того, если суд обнаруживает в действиях подсудимого признаки более тяжкого преступления или деяния, существенно отличающегося от первоначально предъявленного обвинения, он не вправе, согласно ст. 340 УПК РК, самостоятельно изменить квалификацию обвинения или направить дело на дополнительное расследование без соответствующего ходатайства стороны. Это вызывает сомнения в реализации нормы ч. 3 ст. 19 УПК РК, согласно которой «любые сомнения толкуются в пользу обвиняемого».

Статья 323 УПК РК устанавливает, что при выявлении существенных нарушений уголовно-процессуального законодательства, препятствующих назначению главного судебного разбирательства, либо обнаружении таких нарушений в ходе главного судебного разбирательства по делам ускоренного досудебного производства или при наличии процессуального соглашения, суд возвращает дело прокурору для устранения недостатков. Эта норма затрудняет назначение главного судебного разбирательства на стадии предварительного слушания дела. Одной из ключевых проблем остается вопрос о том, какие именно нарушения следует считать существенными. Как показывает практика, скрытый характер фальсифицированных доказательств или необъективность расследования чаще всего выявляются уже в ходе главного судебного разбирательства, а не на этапе предварительного слушания. Уникальность жизненных ситуаций, непредсказуемость поведения участников процесса и новые обстоятельства, всплывающие во время судебного разбирательства, ставят судью в сложное положение. Ограничение его функции вынесением только обвинительного или оправдательного приговора фактически лишает его возможности объективно разрешить дело. Отсутствие у суда права направлять дело на дополнительное расследование приводит к увеличению числа обвинительных приговоров, несмотря на очевидные недостатки в доказательствах и процессуальные нарушения. В связи с этим казахстанские процессуалисты обоснованно поднимают вопрос о необходимости внесения изменений в уголовно-процессуальное законодательство. Такие изменения могли бы предусматривать право суда по собственной инициативе направлять дело на доследование в случаях, указанных в статье 323 УПК РК, а также право самостоятельно запрашивать и исследовать новые доказательства, о которых суду стало известно в ходе судебного следствия.

Решение этих вопросов в ближайшем будущем позволит устранить пробелы в досудебном расследовании и обеспечить соблюдение презумпции невиновности, одним из ключевых элементов которой является полнота и объективность расследования. Таким образом, считаем, что постепенное расширение судебного контроля в досудебной стадии уголовного судопроизводства является одним из важнейших проявлений судебной власти как способа обеспечения конституционных прав и свобод человека и гражданина.

Список использованных источников

1. Конституция Республики Казахстан. Конституция принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года // <http://adilet.zan.kz>

2. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК // <http://adilet.zan.kz>
3. О рассмотрении обращений в органах прокуратуры. 31.03.2025 // <https://www.ksgp-cis.ru/news/news-item/9064>
4. Конституционный закон Республики Казахстан о прокуратуре от 5 ноября 2022 года № 155-VII ЗРК // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000155>
5. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 16 марта 2022 года «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_1
6. Ташимбаев Т. Как повлияет на жизнь казахстанцев новый конституционный закон "О прокуратуре" 18.11.2022 // https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/povliyaet-jizn-kazahstantsev-novyyiy-konstitutsionniy-zakon-483548/
7. Инструкция по организации надзора за законностью уголовного преследования. Утверждена приказом Генерального Прокурора Республики Казахстан от «21» февраля 2023 года №65 // <https://online.zakon.kz>
8. Приказ Генерального Прокурора Республики Казахстан от 17 января 2023 года № 29 «О некоторых вопросах рассмотрения обращений и личного приема физических лиц и представителей юридических лиц в органах прокуратуры Республики Казахстан» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300031715#z424>
9. Совместный приказ Об утверждении Инструкции о порядке рассмотрения жалоб на процессуальные решения и действия (бездействия) должностных лиц, осуществляющих производство по уголовному делу от 07.06.2023 г. // <https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuror/documents/details/481156?lang=ru>
10. Инструкция по организации надзора за соблюдением конституционных прав и свобод человека и гражданина в уголовном процессе от 9 января 2023 г. №15 // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=32819787&pos=5;-106#pos=5;-106
11. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1999 года N 353-1 «О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества» // <http://adilet.zan.kz>
12. Закон Республики Казахстан от 5 июля 2000 г. N 72-II «О государственной защите лиц, участвующих в уголовном процессе» // <http://adilet.zan.kz>
13. Нормативное постановление Конституционного совета Республики Казахстан от 13 апреля 2012 года № 2 «Об официальном толковании норм Конституции Республики Казахстан по вопросу исчисления конституционных сроков» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S1200000002>
14. Конвенция о защите прав человека и основных свобод // <https://www.coe.int>
15. Kamisar, Yale. "A Look Back at the "Gatehouses and Mansions" of American Criminal Procedure.Ohio St. J. Crim. L.12, no. 2 (2015): 645-58
16. Уильям К. Брайсон. Американская судебная система // Верховенство права. М., 1992. – 132 с.
17. Правосудие во Франции. Учебное пособие / Боботов С.В. - М.: ЕАВ, 1994. - 198 с.
18. Luigi Covatta, La giustizia ai tempi del conflitto, 7 aprile 2017, Il Mattino//<https://it.wikipedia.org>
19. Ильюченко Н.В. Оптимизация уголовного процесса: опыт Австрии//Актуальные проблемы российского права, 2015. - №12 (61). С.178-183
20. Трефилов А.А. Заключение под стражу в современном уголовном процессе швейцарии: сравнительно-правовой аспект //Государство и право, 2014, № 11, с. 117-121
21. Калиновский К.Б. Уголовный процесс современных зарубежных государств- Учебное пособие. - Петрозаводск-Изд-во ПетрГУ, 2000. - 48 с.

Сведения об авторах

- Мухамадиева Г.Н. - к.ю.н., профессор Школы права и государственного управления университета Нархоз.
- Тлепбергенов О.Н. - к.ю.н., ассоциированный профессор кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики КазНУ им.аль-Фараби.
- Избасова А.Б. - доктор PhD, и.о. профессора кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики КазНУ им.аль-Фараби.
- Мухамадиева Г.Н. – з.ғ.к., әл-Фараби ат.ҚазҰУ қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының доцент м.а.
- Тілепбергенов О.Н. - з.ғ.к., әл-Фараби ҚазҰУ қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының қауымдастырылған профессоры.
- Избасова Ә.Б. - PhD докторы, әл-Фараби ҚазҰУ қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының профессор м.а.
- Mukhamadieva G.N. - Candidate of Law, Professor at the School of Law and Public Administration of Narkhoz University.
- Tlepbergenov O.N. - Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of Al-Farabi Kazakh National University.
- Izbasova A.B. – PhD, Acting Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of Al-Farabi Kazakh National University.

Ж.А. Рюстемова¹, А.А. Абдихаликов¹, С.Е. Ералина²

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

²Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, Қарағанды, Қазақстан

ЖЕДЕЛ ҚЫЗМЕТТЕГІ ҚҰПИЯ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚТЫҢ ТӘУЕКЕЛДЕРІ МЕН КЕПІЛДІКТЕРІ: ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ЗАҢНАМА МЕН ПРАКТИКАНЫ ТАЛДАУ

Мақалада Қазақстан Республикасының жедел-іздістіру қызметіндегі (ЖІҚ) құпия ынтымақтастықтың құқықтық, ұйымдастырушылық және этикалық аспектілері қарастырылады. Құпия көмекшілерді тарту кезінде туындайтын негізгі тәуекелдер, соның ішінде олардың жеке қауіпсіздігіне төнетін қатерлер, лауазымды тұлғалардың теріс пайдалануы және цифрлық ортадағы ақпараттық ағып кетулер талданады. Құпия өзара іс-қимылды реттейтін қазіргі заманғы заңнамаға, сондай-ақ оны цифрландыру жағдайында қолдану тәжірибесіне ерекше назар аударылды. Автор негізгі мәселелерді — көмекшілердің құқықтық мәртебесінің белгісіздігін, оларды қорғау кепілдіктерінің жеткіліксіздігін және құпия ақпаратпен жұмыс істеудің бірыңғай стандарттарының жоқтығын атап көрсетеді. Заңнаманы, кадрларды кәсіби даярлау жүйесін жетілдіру және деректерді қорғаудың технологиялық тетіктерін енгізу бағыттары ұсынылады. Зерттеудің мақсаты, құпия ынтымақтастыққа қатысушылардың қауіпсіздігі мен құқықтық қорғалуын қамтамасыз етудің кешенді тәсілін қалыптастыру болып табылады.

Түйінді сөздер: жедел-іздістіру қызметі, құпия ынтымақтастығы, құқықтық кепілдіктері, қауіпсіздігі, ақпаратты қорғауы, цифрландыруы.

Риски и гарантии конфиденциального сотрудничества в оперативной деятельности: анализ современного законодательства и практики

В статье рассматриваются правовые, организационные и этические аспекты конфиденциального сотрудничества в оперативно-розыскной деятельности (ОРД) Республики Казахстан. Анализируются основные риски, возникающие при привлечении конфиденциальных помощников, включая угрозы их личной безопасности, злоупотребления со стороны должностных лиц и информационные утечки в цифровой среде. Особое внимание уделено современному законодательству, регулирующему конфиденциальное взаимодействие, а также практике его применения в условиях цифровизации. Автор выделяются ключевые проблемы — неопределенность правового статуса помощников, недостаточность гарантий их защиты и отсутствие единых стандартов обращения с конфиденциальной информацией. Предлагаются направления совершенствования законодательства, системы профессиональной подготовки кадров и внедрения технологических механизмов защиты данных. Целью исследования является формирование комплексного подхода к обеспечению безопасности и правовой защищенности участников конфиденциального сотрудничества.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, конфиденциальное сотрудничество, правовые гарантии, безопасность, защита информации, цифровизация.

Risks and guarantees of confidential cooperation in operational activities: an analysis of current legislation and practice

The article discusses the legal, organizational and ethical aspects of confidential cooperation in the operational investigative activities of the Republic of Kazakhstan. The main risks arising from the involvement of confidential assistants are analyzed, including threats to their personal security, abuse by officials and information leaks in the digital environment. Special attention is paid to modern legislation regulating confidential interaction, as well as the practice of its application in the context of digitalization. The author highlights the key problems — the uncertainty of the legal status of assistants, the lack of guarantees for their protection and the lack of uniform standards for handling confidential information. The directions of improving legislation, the system of professional training and the introduction of technological mechanisms for data protection are proposed. The purpose of the study is to form an integrated approach to ensuring the security and legal protection of participants in confidential cooperation.

Keywords: operational investigative activities, confidential cooperation, legal guarantees, security, information protection, digitalization.

Кіріспе. Жедел-ізвестіру қызметіндегі құпия ынтымақтастық мемлекеттік және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің аса маңызды құралдарының бірі болып табылады. Құқық қорғау органдарының құқыққа қайшы қызмет туралы мәліметтерді өз еркімен ұсынатын азаматтармен өзара іс-қимыл жүйесінің арқасында қылмыстарды уақтылы анықтау, алдын алу және ашу үшін жағдайлар жасалады. Алайда, мұндай қатынастардың ерекшелігі құпия көмекшілердің жеке басын қорғауды қамтамасыз ететін құқықтық нормалар мен кепілдіктерді қатаң сақтауды талап етеді.

Жедел-ізвестіру жүйесін дамытудың қазіргі кезеңі, цифрлық технологиялардың ролін күшейтумен және ақпараттық қауіптердің өсуімен сипатталады. Мұндай жағдайларда құпия ынтымақтастықты құқықтық реттеу, оны қауіпсіз жүзеге асыруды ұйымдастыру және осы процеске тартылған адамдар туралы деректерді қорғау мәселелері ерекше өзекті болып отыр. Нормативтік базаның, оның ішінде "жедел-ізвестіру қызметі туралы" Қазақстан Республикасының Заңының болуына қарамастан, тәжірибені талдау қолданыстағы заңнаманың қазіргі заманғы талаптарға толық сәйкес келмейтінін көрсетеді. Көмекшілердің құқықтық мәртебесінің белгісіздігі, құпия ақпаратты қорғаудың бірыңғай стандарттарының болмауы, сондай-ақ құпиялылық режимінің сақталуын бақылаудың жеткіліксіздігі мәселелері сақталуда [1].

Осы баптың тақырыбының өзектілігі цифрландыру және киберқауіптер спектрін кеңейту жағдайында құпия ынтымақтастық жүйесінің тиімділігін арттыру қажеттілігіне байланысты. Зерттеу қызметтің осы түріне байланысты тәуекелдерді анықтауға, қатысушыларды қорғау кепілдіктерін анықтауға, сондай-ақ құпиялылықты қамтамасыз етудің құқықтық, ұйымдастырушылық және техникалық тетіктерін жетілдіру бойынша ұсыныстар жасауға бағытталған.

Осылайша, мақаланың мақсаты Қазақстан Республикасының жедел-ізвестіру қызметіндегі құпия ынтымақтастық институтының қазіргі жай-күйін жан-жақты талдау, бар проблемаларды анықтау және ақпараттық қауіпсіздік саласындағы қазіргі заманғы сын-қатерлер мен үрдістерді ескере отырып, оны одан әрі дамыту бағыттарын айқындау болып табылады.

Негізгі бөлігі. Жедел-ізвестіру қызметіндегі құпия ынтымақтастық қылмыстарды анықтау, алдын алу және ашу үшін қажетті жедел маңызды ақпарат алуды қамтамасыз ететін ерекше институт болып табылады. Ол жедел бөлімшелердің өкілдері мен құқыққа қарсы қызмет туралы мәліметтерді ұсынуға өз еркімен жәрдем көрсететін адамдар арасындағы сенімгерлік қатынастарға негізделеді. Цифрлық технологиялардың белсенді дамуымен және ақпараттық тәуекелдердің өсуімен сипатталатын қазіргі қоғам жағдайында құпия көмекшілерді құқықтық реттеу, қорғау және қауіпсіздік кепілдіктері мәселелері ерекше маңызға ие болады.

Қазақстан Республикасының заңнамасы, атап айтқанда "жедел-ізвестіру қызметі туралы" заң құқық қорғау органдарының құпия көмек көрсететін азаматтармен өзара іс-қимылының негізгі қағидаттары мен нысандарын белгілейді. Осы заң мұндай адамдардың жедел-ізвестіру іс-шараларына қатысуының құқықтық негіздерін, шектері мен шарттарын, сондай-ақ олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету кепілдіктерін айқындайды. Алайда, құқық қолдану практикасы, қолданыстағы нормативтік-құқықтық базаны одан әрі жетілдіруді қажет ететіндігін көрсетеді. Негізгі мәселелердің бірі құпия көмекшілердің құқықтық мәртебесінің белгісіздігі, оларды қорғау тетіктерінің жеткіліксіз егжей-тегжейлері және құпия ақпаратпен жұмыс істеудің нақты стандарттарының болмауы болып қала береді [2].

Құпия ынтымақтастықтың тәуекелдері әртүрлі аспектілерде көрінеді. Ең айқын қауіп, көмекшінің жеке басын жария ету мүмкіндігі, бұл оның өміріне, денсаулығына, мүлкіне және әлеуметтік қауіпсіздігіне қауіп төндіреді. Мұндай жағдайлар көмекшінің өзі үшін ғана емес, сонымен бірге барлық жедел-ізвестіру жұмыстарының тиімділігі үшін де ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін. Тәуекелдердің екінші бағыты-заң шеңберінен шығып, жеке мақсаттар үшін құпия қатынастарды пайдалана алатын немесе рұқсат етілмеген қысым мен бопсалау әдістерін қолдана алатын лауазымды тұлғалардың теріс пайдалануы. Тәуекелдердің үшінші тобы ақпараттық саламен байланысты: цифрландыру және электрондық технологиялардың таралуы жағдайында деректердің бұзылуы, көмекшілер туралы ақпарат базасының жеткіліксіз қорғалуы, сертификатталмаған байланыс арналары мен бағдарламалық қамтамасыз етуді пайдалану ерекше қауіп төндіреді [3].

Моральдық-этикалық тәуекелдер де маңызды. Құпия көмекші көбінесе күрделі психологиялық және әлеуметтік жағдайға тап болады. Оның қызметі азаматтық борыш пен жеке қауіпсіздік арасындағы тұрақты ішкі жанжалмен байланысты. Тәжірибеде құқық қорғау органдарымен ынтымақтастық әлеуметтік оқшаулануға, жақындары мен айналасындағылардың сенімін жоғалтуға, сондай-ақ қылмыстық элементтер тарапынан қорқытуға немесе қудалауға әкелетін жағдайлар бар. Бұл жағдайлар құпия адамдарға заңды ғана емес, сонымен бірге психологиялық қолдауды, сондай-ақ қоғамда олардың қызметіне оң көзқарасты қалыптастыруды талап етеді.

Құпия ынтымақтастықтың кепілдік жүйесі құқықтық, ұйымдастырушылық және техникалық қорғау шараларын қамтиды. Заңнамада көмекшілердің жеке басы туралы мәліметтерді құпия сақтау, олардың жедел бөлімшелермен өзара іс - қимыл жасау фактісі туралы ақпаратты жария етуге тыйым салу, сауалнамалық деректерді өзгерту мүмкіндігі, ал қауіп төнген жағдайда-мемлекеттік қорғауды қамтамасыз ету көзделген. Маңызды элемент құпия тұлғалар туралы мәліметтерге қол жеткізуді қатаң реттеу болып табылады: мұндай ақпарат тиісті рұқсаты бар және оны сақтауға жеке жауапты қызметкерлердің шектеулі тобына ғана белгілі болуы керек [4].

Ұйымдастырушылық кепілдіктер деректерді есепке алу мен сақтаудың арнайы рәсімдері арқылы жүзеге асырылады. Жеке мұрағаттарды жүргізу, қорғалған электрондық базаларды пайдалану, сондай-ақ шифрланған байланыс арналары мен дербестендірілген аутентификация құралдарын қолдану құпия көздермен қауіпсіз жұмыс

істеудің қажетті шарттары болып табылады. Техникалық шаралар ақпаратты рұқсатсыз қол жеткізуден қорғауға, криптографиялық технологияларды енгізуге, ақпараттық жүйелердің тұтастығы мен қауіпсіздігін бақылауға бағытталған.

Тәжірибе көрсеткендей, бұл кепілдіктердің тиімділігі көбінесе жедел бөлімшелер қызметкерлерінің кәсіби дайындық деңгейіне байланысты. Цифрлық қауіпсіздік саласындағы білімнің жеткіліксіздігі, құпия материалдармен ұқыпсыз жұмыс істеу, көмекшілермен өзара іс-қимылдың этикалық нормаларын бұзу қосымша қауіптер туғызады. Осыған байланысты кадрларды жүйелі оқыту, цифрлық құзыреттілікті дамыту, этикалық стандарттарды енгізу және құпиялылық режимін бұзғаны және ақпараттың таралуы үшін қатаң тәртіптік жауапкершілікті белгілеу талап етіледі [5].

Киберқылмыстың өсуіне және цифрлық технологиялардың дамуына байланысты қазіргі заманғы сын-қатерлер құпия ынтымақтастықтың нормативтік базасын жаңартуды талап етеді. Терминдер мен анықтамаларды біріздендіру, құпия көздермен жұмыс істеуге бірыңғай рұқсат беру рәсімдерін белгілеу, цифрлық қауіпсіздік стандарттарын және құпиялылықты қамтамасыз ету үшін сертификатталған бағдарламалық шешімдерді жасау қажет [6]. Сондай-ақ, әр түрлі құқық қорғау органдары арасындағы өзара іс-қимылдың тиімділігін арттыру жетілдірудің маңызды бағыты болып табылады. Құпия мәліметтерді бөлісу мен сақтаудың келісілген ережелерінің болмауы олардың ағып кету қаупін арттырады және ақпарат бұзылған жағдайда тергеуді қиындатады.

Құпия ынтымақтастық саласындағы қызметтің заңдылығы мен ашықтығын қамтамасыз ету үшін бақылау және қадағалау тетіктерін күшейту талап етіледі. Прокурорлық және сот қадағалауын қоса алғанда, ішкі және сыртқы бақылау жүйесін дамыту, заңнаманың сақталуына тұрақты тексерулер жүргізу, құпия мәліметтерді пайдаланудың заңдылығы мен негізділігін талдайтын тәуелсіз сараптамалық комиссиялар құру маңызды [7].

Қорытынды. Осылайша, құпия ынтымақтастық жедел-іздістіру қызметінің маңызды құралы болып табылады, оның тиімділігіне көбінесе қылмысқа қарсы күрестің сәттілігі байланысты. Алайда оның тиімділігі мен қауіпсіздігін құқықтық, ұйымдастырушылық және техникалық шараларды қамтитын кешенді тәсіл жағдайында ғана қамтамасыз етуге болады. Заңнаманы жетілдіру, қызметкерлердің кәсіби деңгейін арттыру, ақпаратты қорғаудың заманауи технологияларын енгізу және мемлекет пен азаматтар арасындағы сенімді қатынастарды нығайту құпия ынтымақтастық жүйесін одан әрі дамытудың негізгі бағыттары болуға тиіс. Заңдылық, сенім және жауапкершілік қағидаттарын сақтаған жағдайда ғана қазіргі қоғамның сын-тегеуріндері мен ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету міндеттеріне жауап беретін өзара іс-қимылдың тұрақты және қауіпсіз тетігін құруға болады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Ибраев С.С. Правовые основы конфиденциального сотрудничества в оперативно-розыскной деятельности. — Алматы: Қазақ университеті, 2021.
2. Закон Республики Казахстан от 15 сентября 1994 года № 154-ХІІІ «Об оперативно-розыскной деятельности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 2025 год) интернет ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1003158 // жүгінген күні 10.11.2025 ж.
3. Комитет национальной безопасности Республики Казахстан. Методические рекомендации по организации конфиденциального сотрудничества в оперативно-розыскной деятельности. — Астана, 2023.
4. Кожамбетов Б.Т. Гарантии прав и безопасность участников оперативно-розыскной деятельности. — Астана: Изд-во Академии МВД РК, 2022. — 176 с.
5. Баймуханов Н.А. Информационная безопасность и защита персональных данных в оперативно-розыскной сфере. // Вестник КазНУ. Серия юридическая. — 2022. — №4(84). — С. 95–104.
6. Назарова Г.К. Проблемы правового статуса конфиденциальных помощников в ОРД. // Право и государство. — 2023. — №2(58). — С. 41–49.
7. Шарипов Е.А. Этические и морально-психологические аспекты конфиденциального сотрудничества. // Вестник Академии МВД Республики Казахстан. — 2021. — №3. — С. 112–119.

Авторлар туралы мәліметтер

Рюстемова Ж.А. - Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының жедел – іздістіру қызметі кафедрасының доценті, полиция подполковнигі.

Абдихаликов А.А. - Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы Ғылыми кеңестің ғалым хатшысы философия докторы (PhD), полиция полковнигі

Ералина С. Е. - заң ғылымдарының кандидаты, доцент, полиция полковнигі.

Рюстемова Ж.А. — доцент кафедры оперативно-розыскной деятельности Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, подполковник полиции.

Абдихаликов А.А. — ученый секретарь Ученого совета Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, доктор философии (PhD), полковник полиции.

Ералина С.Е. - кандидат юридических наук, доцент, полковник полиции.

Rustemova Zh.A. — Associate Professor of the Department of Operational Investigative Activities at the Makan Yesbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Police Lieutenant Colonel.

Abdikhalikov A.A. – Scientific Secretary of the Academic Council of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbulatov, Doctor of Philosophy (PhD), Police Colonel.

Yeralina S.E. - Candidate of Law, Associate Professor, police Colonel

А.М. Карл¹, А.Р. Баргаринов¹

¹Костанайская академия МВД Республики Казахстан им. Ш.Кабылбаева, Костанай, Казахстан

ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ИММУНИТЕТ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ РОССИЙСКОЙ И КАЗАХСТАНСКОЙ МОДЕЛЕЙ

В статье рассматривается правовая природа и содержание института оперативно-розыскного иммунитета, предусмотренного для отдельных категорий лиц, обладающих особым статусом. На основе сравнительного анализа законодательства Российской Федерации и Республики Казахстан выявлены различия в нормативном регулировании, порядке санкционирования оперативно-розыскных мероприятий, а также в определении круга субъектов, пользующихся иммунитетом. Особое внимание уделено конфликтам интересов, возникающим при санкционировании специальных оперативно-розыскных мероприятий, а также пробелам в законодательстве, связанным с отсутствием четкого понятия оперативно-розыскного иммунитета. Автор обосновывает необходимость разработки самостоятельной нормы, закрепляющей перечень субъектов иммунитета и особенности проведения ОРМ в отношении них.

Дополнительно анализируется влияние организационных факторов, включая ведомственную подчиненность и распределение полномочий, на фактическую реализацию иммунитета. Рассматриваются вопросы допустимости экстраполяции уголовно-процессуального иммунитета на сферу ОРД и риски, связанные с неправильным применением аналогии закона.

Ключевые слова: оперативно-розыскной иммунитет, неприкосновенность, специальные оперативно-розыскные мероприятия, санкционирование ОРМ, сравнительно-правовой анализ, прокурорский надзор, правовое регулирование ОРД.

Жедел-іздістіру иммунитет: Ресей мен Қазақстан модельдерінің салыстырмалы-құқықтық талдауы

Мақалада ерекше мәртебеге ие жеке санаттағы тұлғаларға қатысты қолданылатын жедел-іздістіру иммунитетінің құқықтық табиғаты мен мазмұны қарастырылады. Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасының заңнамасына жүргізілген салыстырмалы талдау негізінде жедел-іздістіру шараларын санкциялау тәртібі, иммунитетке ие субъектілердің шеңбері және нормативтік реттеудегі айырмашылықтар айқындалды. Арнайы жедел-іздістіру шараларын санкциялау кезінде туындайтын мүдделер қақтығыстары, сондай-ақ жедел-іздістіру иммунитетінің айқын анықтамасының болмауына байланысты заңнамалық олқылықтар талданды. Автор иммунитет субъектілерінің тізбесін және оларға қатысты ЖІШ жүргізудің ерекшеліктерін бекітетін дербес норманы әзірлеу қажеттігін негіздейді.

Қосымша түрде ведомстволық бағыныстылық пен өкілеттіктерді бөлу сияқты ұйымдастырушылық факторлардың иммунитетті іс жүзінде жүзеге асыруға әсері қарастырылады. Қылмыстық-процестік иммунитетті ЖІҚ саласына аналогия бойынша қолданудың шектеулері мен тәуекелдері талданады.

Түйінді сөздер: жедел-іздістіру иммунитеті, ерекше мәртебе, арнайы жедел-іздістіру шаралары, ЖІШ санкциялау, салыстырмалы-құқықтық талдау, прокурорлық қадағалау, жедел-іздістіру қызметін құқықтық реттеу.

Operational-search immunity: a comparative legal analysis of the Russian and Kazakh models

The article examines the legal nature and essence of operational-search immunity granted to certain categories of individuals holding special status. Through a comparative analysis of the legislation of the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan, differences in legal regulation, procedures for authorizing operational-search measures, and the scope of individuals entitled to such immunity are identified. Special attention is given to conflicts of interest arising during the authorization of special operational-search actions, as well as legislative gaps related to the absence of a clear definition of operational-search immunity. The author substantiates the need to introduce an independent legal provision defining the categories of persons covered by immunity and the specific rules for conducting operational-search measures in their regard.

Additionally, the study analyzes how organizational factors-such as departmental subordination and the distribution of authority-affect the practical implementation of immunity. It further examines the risks associated with applying criminal procedural immunity by analogy to operational-search legislation.

Keywords: operational-search immunity, legal immunity, special operational-search measures, authorization of operational-search measures, comparative legal analysis, prosecutorial oversight, legal regulation of operational-search activity.

Введение. В последние годы в научной и практической среде всё чаще подчёркивается, что оперативно-розыскная деятельность, сохраняя свою самостоятельность как особый вид правоохранительной деятельности, одновременно демонстрирует выраженную тенденцию к сближению с иными формами противодействия преступности. Это сближение проявляется как в функциональном содержании ОРД, так и в особенностях её правового регулирования, которые всё заметнее пересекаются с элементами уголовно-процессуальной деятельности. В результате возникает объективная необходимость переосмысления ряда норм и процедур, в частности – вопросов, связанных с проведением оперативно-розыскных мероприятий в отношении лиц, обладающих привилегиями и иммунитетом.

Так, глава 52 УПК РФ и глава 57 УПК РК предусматривают особенности производства по уголовным делам в отношении лиц, обладающих привилегиями и иммунитетом. УПК, однако, может лишь определять процессуальный статус этих лиц. При этом следует учитывать, что УПК и оперативно-розыскной закон имеют самостоятельные предметы регулирования, поскольку они регламентируют различные по своей природе, хотя и взаимосвязанные между собой общественные отношения. Следовательно, при определении оснований и условий осуществления оперативно-розыскных мероприятий необходимо руководствоваться положениями оперативно-розыскного закона [1, с. 269]. Иными словами, применение метода аналогии в данном случае было бы ошибочным, хотя во многом правовая природа подхода к решению соответствующего вопроса имеет схожие предпосылки.

В целом, необходимость выделения особых правил ОРМ (равно как следственных действий) в отношении лиц, пользующихся неприкосновенностью, объясняется тем, что соответствующие нормы направлены на защиту авторитета и стабильности государственной власти в целом. То есть в данном случае речь идет не о персональной «элитарности» соответствующих должностных лиц, а лишь об учете того, что на момент возникновения необходимости проведения ОРМ или осуществления уголовного преследования данные лица имели определенный должностной статус. В этом смысле полагаем, что следует избегать абсолютизации «иммунитетных» норм и применять их только в том объеме, который необходим для обеспечения указанных выше задач.

Методы. Методологическую основу исследования составляет диалектический метод познания. При подготовке к статье применялись логический, сравнительно-правовой методы, использовалось наблюдение, методы обобщения и сравнения, наблюдение, анализ материалов по оперативно-розыскной деятельности.

Основная часть. В соответствии с ч. 1 ст. 8 Федерального закона РФ «Об ОРД» наличие у лица определённого служебного статуса либо социального положения само по себе не препятствует осуществлению в отношении него оперативно-розыскных мероприятий. Исключения допускаются лишь в тех ситуациях, которые прямо установлены федеральным законодательством. Аналогичный по содержанию подход зафиксирован и в казахстанском Законе «Об ОРД». Так, согласно ч. 7 ст. 12 данного Закона, проведение специальных оперативно-розыскных мероприятий в отношении судьи допускается исключительно при наличии санкции Генерального прокурора Республики Казахстан.

В своих трудах А. Е. Четин высказывал предложение о необходимости выделения соответствующих положений в виде отдельной статьи нормативного акта [2, с. 86-87]. Разрабатываемая им норма предполагает двухчастную структуру. В первой части автор указывает, что при осуществлении уголовного судопроизводства оперативно-розыскные мероприятия, затрагивающие неприкосновенность лиц, обладающих иммунитетом, могут проводиться только при наличии решения судьи либо коллегии судей, как это предусмотрено ч. 1 ст. 448 УПК РФ. Вторая часть предполагает, что после возбуждения уголовного дела в отношении таких лиц оперативно-розыскная деятельность должна осуществляться на общих основаниях. Логика автора представляется обоснованной, поскольку соответствующее правило, закреплённое в ФЗ РФ «Об ОРД», относится к числу конституционных принципов, гарантирующих равенство всех граждан перед законом и судом. Следует подчеркнуть, что речь идет именно о принципиальных положениях, а не о конкретных условиях проведения ОРМ. В отечественной научной литературе также отмечается, что особый порядок не может рассматриваться как индивидуальная привилегия, и оперативно-розыскные мероприятия в отношении лиц, для которых предусмотрены специальные процедуры, должны проводиться без нарушения принципа равенства перед законом и судом [3, с. 20; 1, с. 269].

К.К. Горяинов и В.С. Овчинский полагают, что санкционировать оперативно-розыскные мероприятия в отношении лиц, пользующихся иммунитетом, вправе только соответствующий судья Верховного Суда РФ, Верховного суда республики, краевого или областного суда [1, с. 269]. В свою очередь, С.И. Захарцев полагает, что в отношении лиц, обладающих неприкосновенностью, оперативно-розыскные мероприятия необходимо проводить без каких-либо легитимных ограничений как до, так и во время возбуждения уголовного дела, утверждая, что «неприкосновенность категорично нельзя путать с бесконтрольностью» [4, с. 74].

В.А. Лаврентьев определяет понятие «оперативно-розыскной иммунитет» как «законодательно урегулированные дополнительные правовые гарантии защищенности отдельных категорий лиц, выполняющих значимые государственные или общественные функции, выражающиеся в исключительном порядке осуществления в отношении них оперативно-розыскной деятельности» [5, с. 121]. В отдельных публикациях условия проведения ОРМ в отношении лиц, пользующихся неприкосновенностью, именуются как специальные условия их осуществления. При этом отсутствие четкого определения оперативно-розыскного иммунитета

непосредственно в тексте профильного закона «Об ОРД» (в целом, это утверждение справедливо и для российской, и для казахстанской модели регулирования) приводит к тому, что имеются искажения как в правоприменительной деятельности, так и в рамках теоретических трактовок. Так, например, А. В. Федоров, анализируя ситуацию в середине 1990-х годов, отмечал, что фактическое отсутствие оперативно-розыскной деятельности в отношении работников прокуратуры во многом обусловлено недостаточной нормативной регламентацией рассматриваемого вопроса [6, с. 14-15]. В свою очередь, В. Ф. Луговик и В. А. Лаврентьев в своих исследованиях указывают на иные причины подобного положения. По их мнению, неформальное существование оперативно-розыскного иммунитета прокуроров связано преимущественно с организационными факторами, в частности – с их ведомственной подчинённостью и доступом к материалам оперативного учёта. При этом при формально-юридическом подходе исследователи делают вывод, что прокурорские работники не обладают каким-либо специальным оперативно-розыскным иммунитетом, а проведение ОРМ в отношении данной категории лиц возможно на общих основаниях [7, с. 93].

Вопрос о наличии либо отсутствии оперативно-розыскного иммунитета у работников прокуратуры Республики Казахстан является значительно более сложным и неоднозначным. Это связано с тем, что специфика порядка санкционирования оперативно-розыскных мероприятий, затрагивающих конституционные права граждан, в России и Казахстане по-разному влияет на возможность признания подобного иммунитета. В российской правовой системе санкционирование таких мероприятий осуществляется судом, тогда как в Казахстане – прокурором, причём соответствующие действия квалифицируются как специальные оперативно-розыскные мероприятия.

Дополнительно следует учитывать, что ч. 7 ст. 16 Закона РФ от 26 июня 1996 г. № 3132-1 «О статусе судей в Российской Федерации» устанавливает особый порядок проведения оперативно-розыскных мероприятий в отношении судей, предполагающий коллегиальное судебное решение. В казахстанском законодательстве аналогичная норма содержится в ч. 7 ст. 12 Закона РК «Об ОРД», где закреплено, что проведение специальных оперативно-розыскных мероприятий в отношении судей всех уровней, включая судей Конституционного Суда, допускается исключительно на основании санкции Генерального прокурора.

Однако при этом законодатель не определяет порядок осуществления ОРМ в отношении самих прокурорских работников, хотя именно они уполномочены санкционировать специальные оперативно-розыскные мероприятия. В результате возникает не столько спор о предпочтительности судебной или прокурорской модели санкционирования, сколько очевидная проблема конфликта интересов. В действующей редакции казахстанского Закона «Об ОРД» отсутствуют какие-либо специальные положения, регламентирующие проведение ОРМ в отношении прокуроров, что фактически создаёт правовой вакуум. Более того, данная проблема не получила отражения и в Конституционном законе Республики Казахстан «О прокуратуре» [8]. Поскольку в самом профильном законе «Об ОРД» (как российский, так и казахстанский) соответствующие отсылки, касающиеся оперативно-розыскного иммунитета, отсутствуют, нельзя даже утверждать, что перечень лиц, в отношении которых он имеет место, является по своей природе бланкетным. Фактически в данном случае следует обращаться к нормам Конституции, а также «статусных» законодательных актов, в которых содержатся элементы регулирования правового статуса отдельных должностных лиц, в том числе и специфика их оперативно-розыскного иммунитета (в частности, депутатов, судей, прокуроров и т.д.). Вместе с тем, как совершенно справедливо отмечают исследователи, согласно рассредоточенным нормам в законодательстве, оперативно-розыскной иммунитет имеет место в отношении и иных категорий лиц (гораздо реже упоминаемых), в частности, в отношении адвокатов. Так, в частности, в специальных публикациях на основе анализа законодательства, касающегося статуса адвокатов и адвокатской деятельности, делается вывод о том, что «в настоящее время можно выделить два основных направления реализации оперативно-розыскного иммунитета адвоката: 1) оперативно-розыскной иммунитет, устанавливающий особый порядок проведения ОРМ в отношении адвоката; 2) оперативно-розыскной иммунитет, содержащий запрет на привлечение адвоката к конфиденциальному сотрудничеству с органами, осуществляющими ОРД» [9, с. 92].

Вместе с тем, практика Конституционного Суда РФ свидетельствует о том, что трактовка оперативно-розыскного иммунитета адвоката имеет свою специфику, которая отличает его от иммунитета иных должностных лиц. Данная специфика заключается в том, что ограничением на проведение ОРМ в отношении адвокатов, требующие соблюдения особого порядка, связаны исключительно с защитой конституционных прав граждан в связи с оказанием квалифицированной юридической помощи, то есть с теми сведениями, которые можно определить как «адвокатскую тайну» [10]. Таким образом, если необходимость проведения ОРМ в отношении адвоката имеет место в связи с совершенным им преступлением, то вопрос об оперативно-розыскном иммунитете не должен возникать. Вместе с тем, действующая редакция ч. 3 ст. 8 ФЗ РФ от 31 мая 2002 года «Об адвокатской деятельности и адвокатуре в Российской Федерации» содержит указание на то, что «проведение оперативно-розыскных мероприятий и следственных действий в отношении адвоката (в том числе в жилых и служебных помещениях, используемых им для осуществления адвокатской деятельности) допускается только на основании судебного решения» [11]. Фактически данное положение схоже и с тем, которое содержится в ст. 16 Закона РФ от 26 июня 1992 года № 3132-1 «О статусе судей в Российской Федерации» за исключением более детальной регламентации санкционирования проведения ОРМ в отношении судей [12]. При этом следует отметить, что в Законе РК от 5 июля 2018 года № 176-VI «Об адвокатской деятельности и юридической помощи» указаний на специфику производства ОРМ в отношении адвокатов вообще не упоминается, что следует отнести к пробелам казахстанского законодательства.

Таким образом, необходимо признать, что имеет место ситуация, в которой ФЗ РФ «Об ОРД» и Закон РК «Об ОРД» фактически лишены (за исключением фрагментарных включений в Законе РК «об ОРД») оформленного института оперативно-розыскного иммунитета. Как совершенно справедливо указывает по данному вопросу В.Ф. Луговик, прямая аналогия оперативно-розыскного иммунитета с его трактовкой в нормах уголовно-процессуального законодательства является нежелательной ввиду различных целей соответствующих видов деятельности. При этом автор критично воспринимает неформальные виды оперативно-розыскного иммунитета, складывающиеся в повседневной деятельности оперативных подразделений, предлагая непосредственно в законодательстве закрепить перечень ОРМ, осуществление которых в отношении лиц, пользующихся неприкосновенностью, должно иметь особый характер [13, с. 4]. Вместе с тем, В.Ф. Луговик фактически не исключает экстраполяцию уголовно-процессуального иммунитета на сферу оперативно-розыскной деятельности (что следует из использования им термина «лица, пользующиеся неприкосновенностью»). Однако исходя из всех приведенных аргументов, сфера оперативно-розыскного иммунитета должна иметь более ограниченный характер.

Необходимо конструирование самостоятельной статьи (по аналогии с уголовно-процессуальным законодательством), в которой был бы перечень основных субъектов «оперативно-розыскного иммунитета». В частности, следует учесть специфику оперативно-розыскного иммунитета адвоката, поскольку его иммунитет должен ограничиваться исключительно фактором формирования материалов защиты в отношении лиц, в отношении которых они осуществляют данную функцию. Кроме того, в контексте казахстанского профильного закона «Об ОРД» следует прозрачным образом решить вопрос относительно специфики проведения оперативно-розыскных мероприятий в отношении прокуроров как субъектов санкционирования соответствующей деятельности.

Следует учитывать, что осуществление высшего надзора за соблюдением законности и уголовного преследования являются исключительными функциями прокурора [14, с. 433]. Указанное обстоятельство усиливает необходимость чёткого нормативного определения порядка проведения оперативно-розыскных мероприятий в отношении прокурорских работников, поскольку их двойственная роль – как органов санкционирования специальных ОРМ и одновременно как субъектов возможного иммунитета – формирует повышенные требования к прозрачности, законности и недопущению конфликта интересов в оперативно-розыскной деятельности.

Заключение. Проведённый сравнительно-правовой анализ демонстрирует, что институт оперативно-розыскного иммунитета остаётся одним из наименее структурированных и наиболее дискуссионных элементов как российской, так и казахстанской моделей оперативно-розыскной деятельности. Отсутствие формализованного определения иммунитета, единых критериев его применения и чёткого перечня субъектов приводит к неоднозначности правоприменительной практики, к возникновению организационных и юридических коллизий, а также к разночтениям в научных трактовках.

В то же время современная система противодействия преступности требует единообразного, прозрачного и строго регламентированного подхода к проведению оперативно-розыскных мероприятий в отношении лиц, обладающих особым статусом. Это обусловлено тем, что одним из важнейших инструментов в борьбе с преступностью являются оперативно-розыскные мероприятия [15, с. 47], эффективность и законность которых напрямую зависят от качества нормативной базы и отсутствия конфликтов интересов.

Сравнительный анализ показал, что в российском законодательстве более детально урегулирован вопрос санкционирования ОРМ в отношении судей и адвокатов, тогда как в Казахстане ряд аналогичных аспектов остаётся нерешённым, что формирует объективную необходимость дальнейшего совершенствования профильного закона «Об ОРД». Особенно значимым представляется устранение пробела, связанного с отсутствием специальных правил проведения ОРМ в отношении прокурорских работников при их ключевой роли в санкционировании специальных мероприятий.

Полученные результаты позволяют заключить, что в целях обеспечения правовой определённости и исключения злоупотреблений требуется разработка самостоятельной нормы, закрепляющей перечень субъектов оперативно-розыскного иммунитета, а также особенности проведения ОРМ в отношении каждой категории. Формирование таких правил будет способствовать укреплению законности, усилению доверия к правоохранительным органам и обеспечению баланса между публичными интересами и защитой прав человека

Список использованных источников

4. Теория оперативно-розыскной деятельности: учебник / О.А. Вагин, К.К. Горяинов [и др.] / под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского. – 4-е изд., перераб. и доп. – Москва: ИНФРА-М, 2020. – 762 с.
5. Четин А.Е. Проект законодательного регулирования оперативно-розыскных мероприятий // Полицейское право. – 2006. – № 4. – С. 82-87.
6. Вагин О.А. Особенности проведения оперативно-розыскных мероприятий в отношении лиц, к которым применяется особый порядок производства по уголовным делам // Оперативник (ссылок). – 2006. – № 2 (7). – С. 19-23.
7. Захарцев С.И. Оперативно-розыскные мероприятия: общие положения. – Санкт-Петербург: Изд-во Р. Асланова «Юрид. центр Пресс», 2004. – 257 с.

8. Лаврентьев В.А. Использование компаративистского подхода при изучении иммунитетов в оперативно-разыскной деятельности // Расследование преступлений: проблемы и пути их решения. – 2018. – № 2 (20). – С. 117–121.
9. Федоров А.В. Уголовно-процессуальный институт неприкосновенности прокурорских работников и реализация гарантий прокурорской неприкосновенности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Федоров Александр Вячеславович. Санкт-Петербург, 1995. – 16 с.
10. Луговик В.Ф. Иммуитет прокуроров: административно-правовой и оперативно-розыскной аспекты / В.Ф. Луговик, В.А. Лаврентьев // Вестник Краснодарского университета МВД России. – 2023. – № 1 (59). – С. 90–95.
11. О прокуратуре: Конституционный закон Республики Казахстан от 5 ноября 2022 года № 155-VII (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.09.2023 г.) [Электронный ресурс] // Сайт «online.zakon.kz». – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31771762&pos=3;-106#pos=3;-106 (дата обращения: 03.11.2025).
12. Герасименко Е.В. Оперативно-розыскной иммунитет адвоката // Вестник Белгородского юридического института МВД России имени И.Д. Путилина. – 2022. – № 1. – С. 91–96.
13. Об отказе в принятии к рассмотрению жалобы гражданина Козлова Александра Константиновича на нарушение его конституционных прав пунктом 3 статьи 8 Федерального закона «Об адвокатской деятельности и адвокатуре в Российской Федерации», подпунктом 1 пункта 2 части первой статьи 7 и частью восьмой статьи 8 Федерального закона «Об оперативно-розыскной деятельности»: определение Конституционного Суда Российской Федерации от 27.02.2020 № 322-О.
14. Об адвокатской деятельности и адвокатуре в Российской Федерации: Федеральный закон от 31.05.2002 N 63-ФЗ (ред. от 22.04.2024 N 83-ФЗ) [Электронный ресурс] // СПС КонсультантПлюс. – Режим доступа: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_36945/ (дата обращения: 21.10.2024).
15. О статусе судей в Российской Федерации: Закон РФ от 26 июня 1992 года № 3132-1 (ред. от 10.07.2023 N 286-ФЗ) [Электронный ресурс] // СПС КонсультантПлюс. – Режим доступа: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_648/ (дата обращения: 03.11.2025).
16. Луговик В.Ф. Оперативно-розыскной иммунитет: проблемы использования результатов оперативно-розыскной деятельности / В.Ф. Луговик // Оперативно-розыскное право – 2020. – № 1 (2). – С. 3–5.
17. Сейтенов К.К. Дискреционные полномочия прокурора в уголовном судопроизводстве: коллизии в НПВС // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова. – 2024. № 1 (78). – С. 432–437.
18. Сулейменов А. Организация оперативно-розыскных мероприятий в сети интернет // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова. – 2025. № 3 (84). – С. 46–50.

Сведения об авторах

Карл А.М. – старший преподаватель кафедры оперативно-розыскной деятельности Костанайской академии МВД РК имени Ширакбека Кабылбаева, подполковник полиции.

Баргаринов А.Р. – кандидат юридических наук, начальник кафедры оперативно-розыскной деятельности Костанайской академии МВД РК имени Ширакбека Кабылбаева, подполковник полиции.

Карл А.М. – ҚР ІІМ Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының жедел-іздістіру қызметі кафедрасының аға оқытушысы, полиция подполковнигі.

Баргаринов А.Р. – заң ғылымдарының кандидаты, ҚР ІІМ Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының жедел-іздістіру қызметі кафедрасының бастығы, полиция подполковнигі.

Karl A. – is a senior lecturer at the Department of Operational Investigative Activities of the Kostanay Academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after Sh Kabylbayev, a Police Lieutenant colonel.

Bargarinov A. - Candidate of Juridical Sciences, Professor of the Department of Operational Investigative Activities of the Kostanay academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabylbaev, Police Lieutenant Colonel.

А.А. Абдихаликов¹, Ж.А. Рюстемова¹, А.Д. Таженов²

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

²Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі, Астана, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КРИПТОВАЛЮТАЛАРМЕН ҚЫЛМЫСТАРҒА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ АСПЕКТІЛЕРІ

Мақала Қазақстан Республикасындағы криптовалюталармен байланысты қылмыстарға қарсы іс-қимылдың құқықтық және жедел-ізвестіру аспектілерін талдауға арналған. Онда Қазақстандағы цифрлық активтерді реттеудің құқықтық негіздері, мысалы, заңдар, қақтығыстар және FATF халықаралық стандарттары; криптовалюталарды пайдаланатын қылмыстардың негізгі түрлері (алаяқтық, кірістерді жылыстату, киберқылмыстар, терроризмді қаржыландыру, салықтық бұзушылықтар); транзакцияларды мониторингілеу, Darknet-те жедел жұмыс жүргізу арқылы мұндай қылмыстарды анықтау және жолын кесу бойынша жедел-ізвестіру шаралары қарастырылады.

Мақалада Қазақстандағы құқық пен жедел-ізвестіру қызметі криптовалюталарды қылмыстық мақсаттарда пайдалануға байланысты жаңа сын-қатерлерге қалай бейімделетіні және осы құбылысқа қарсы күрестің тиімділігін арттыру үшін қандай шаралар қажет екендігі көрсетілген.

Түйінді сөздер: криптовалюта, цифрлық активтер, қылмыс, Қазақстан, құқықтық реттеу, оперативтік-ізвестіру қызметі, киберқылмыс, ақшаны жылыстату, терроризмді қаржыландыру, қаржылық мониторинг, ФАТФ, халықаралық ынтымақтастық, Darknet, блокчейн, қаржы қауіпсіздігі.

Правовые и оперативно-розыскные аспекты противодействия преступлениям с криптовалютами в Республике Казахстан

Статья посвящена анализу правовых и оперативно-розыскных аспектов противодействия преступлениям, связанным с криптовалютами в Республике Казахстан. В ней рассматриваются правовые основы регулирования цифровых активов в Казахстане, такие как законы, коллизии и международные стандарты FATF; основные виды преступлений с использованием криптовалют (мошенничество, отмывание доходов, киберпреступления, финансирование терроризма, налоговые нарушения); оперативно-розыскные меры по выявлению и пресечению таких преступлений путем мониторинга транзакций, оперативной работы в Darknet.

Статья показывает, как право и оперативно-розыскная деятельность в Казахстане адаптируются к новым вызовам, связанным с использованием криптовалют в преступных целях, и какие меры необходимы для повышения эффективности борьбы с этим явлением.

Ключевые слова: криптовалюта, цифровые активы, преступность, Казахстан, правовое регулирование, оперативно-розыскная деятельность, киберпреступность, отмывание денег, финансирование терроризма, финансовый мониторинг, ФАТФ, международное сотрудничество, Darknet, блокчейн, финансовая безопасность.

Legal and operational-investigative aspects of countering crimes with cryptocurrencies in the Republic of Kazakhstan

The article is devoted to the analysis of legal and operational-investigative aspects of countering crimes related to cryptocurrencies in the Republic of Kazakhstan. It examines the legal framework for regulating digital assets in Kazakhstan, such as laws, conflicts and international FATF standards; the main types of crimes involving cryptocurrencies (fraud, money laundering, cybercrime, terrorist financing, tax violations); operational investigative measures to identify and suppress such crimes by monitoring transactions, operational work on the Darknet.

The article shows how law and operational investigative activities in Kazakhstan are adapting to the new challenges associated with the use of cryptocurrencies for criminal purposes, and what measures are needed to increase the effectiveness of combating this phenomenon.

Keywords: cryptocurrency, digital assets, crime, Kazakhstan, legal regulation, operational-search activity, cyber-crime, money laundering, terrorism financing, financial monitoring, FATF, international cooperation, Darknet, block-chain, financial security.

Кіріспе. Цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы және қаржы процестерінің жаһандануы әлемдік қоғамдастықта криптовалюталардың белсенді таралуына әкелді. Қазақстан Республикасында ерекшелік болған жоқ. Цифрлық активтерді енгізудің оң экономикалық әсерін атап өтуге болмайды. Алайда, прогреспен бірге қылмыс та жүреді, өйткені бұл әлеуметтік - тарихи құбылыс. Сонымен, коронавирустық инфекция пандемиясы кезінде, адамдардың көпшілігі үйде болған кезде, қоғамдық орындар жұмыс істемеді, отбасылық-тұрмыстық қақтығыстардың көбеюі байқалды, ал зорлық-зомбылық, өзімшілдік-зорлық-зомбылық қылмыстары мен қоғамдық тәртіпке қол сұғатын қылмыстар азайды.

Сонымен бірге, мұндай әлеуметтік құбылыс қоғамды осы жағдайларда ыңғайлылықты іздеуге итермелейді. Бұл онлайн-саудаға, яғни интернет-ақпараттарда бизнесті ілгерілетуге және кәсіпкерліктің жаңа түрлерін одан әрі дамытуға айтарлықтай сұраныс туғызды. Интернеттегі қылмыс пандемияға дейін болған, бірақ оның кезеңінде ол жаңа әлеуметтік-экономикалық жағдайларға күрт бейімделді.

Қылмыс қоғамдағы өзгерістермен тығыз байланысты - экономикалық, технологиялық және әлеуметтік. Жаңа технологиялар қылмыс үшін жаңа мүмкіндіктер жасайды (бұл әсіресе киберкеңістікте байқалады). Экономикалық қиындықтар өзімшілдік қылмыстарды тудырады, ал әлеуметтік мәселелер қылмыстардың мотивациясы мен тәсілдерін өзгертеді. Криминология ғылымы тұрғысынан қылмыс үнемі жаңа жағдайларға бейімделеді және тәжірибе көрсеткендей, құқық қорғау органдарына қарағанда жиі сәтті және жылдамырақ. Бұл материалдық қауіпсіздік және біліктіліктің әртүрлі деңгейлері сияқты бірнеше факторларға байланысты. Егер біз киберқылмыстар туралы айтатын болсақ, онда осы саладағы қылмыскерлер жоғары технологиялар саласында білімге ие, ал полициялар үшін бұл зерттеудің жаңа бағыты болып табылады, өйткені құқық қорғау органдарының көпшілігі заңгер болып табылады. Материалдық қауіпсіздікке келетін болсақ, мысалы, айналымы бірнеше миллиард теңгеден асатын кибершабуылдарға қарсы тұру әрқашан қиын.

Бұл мақалада қылмыстың қоғаммен бірге өзгертін факторларын қарастырамыз:

- Әлеуметтік-экономикалық өзгерістер. Бұған адамдарды қылмысқа итермелейтін жоғары жұмыссыздық пен төмен жалақы кіреді, ал экономикалық өсу олардың түрлерін өзгерте алады.

- Технологиялық прогресс. Әрине, интернет, жоғары технологиялар экономикалық өсуге, оқуға және ақша табуға ғана емес, сонымен қатар кибералақтық және жеке деректерді ұрлау сияқты қылмыстарға жаңа мүмкіндіктер туғызады. Қазіргі уақытта көптеген жеке ақпарат жалпыға қол жетімді болды. Бұл, соның ішінде кибершабуылдар (зиянды бағдарламалар және хакерлік шабуылдар) сияқты техникалық осалдықтарға байланысты; деректерді қауіпсіз сақтау, яғни ақпаратты шифрланбаған түрде сақтау немесе әлсіз, қайталанатын құпия сөздерді пайдалану ағып кету қаупін және деректердің бұзылуының көптеген басқа себептерін айтарлықтай арттырады.

- Қоғам құрылымындағы өзгерістер, мысалы, бағаның өсуі, тұрғын үйдің болмауы түріндегі әлеуметтік проблемалар қылмыстың өсуіне ықпал етеді.

- Қоғамдағы құндылықтардың өзгеруі қылмыстардың мотивациясы мен сипатына әсер етіп, оларды күрделі немесе күрделірек етеді.

- Қылмыс динамикасы тарихи өзгермелі. Қылмыс статикалық емес, ол қоғаммен бірге дамиды және өзгереді, оның қайшылықтары мен мәселелерін көрсетеді.

Әлемдік қоғамдастықтағы, сондай-ақ Қазақстандағы барлық әлеуметтік-экономикалық өзгерістердің салдары ретінде біз жоғары технологиялар саласында жасалатын қылмыстарды байқаймыз. Криптовалюталар қылмыстық кірістерді заңдастыру, заңсыз әрекеттерді қаржыландыру, алаяқтық және салық төлеуден жалтару үшін көбірек қолданылады. Бұл құқықтық реттеуді де, жедел-іздіктеу шараларын да қамтитын аталған қатерлерге қарсы іс-қимылдың кешенді жүйесін қалыптастыру қажеттілігін туындатады.

Негізгі бөлігі. Қазақстан Республикасының заңнамасы цифрлық активтерді құқықтық реттеудің объектісі деп таниды. "Қазақстан Республикасындағы цифрлық активтер туралы" 2023 жылғы 6 ақпандағы №193-VII Заңға сәйкес цифрлық актив — бұл цифрлық кодты бере отырып, оның ішінде криптография және компьютерлік есептеу құралдарын қолдана отырып, электрондық-цифрлық нысанда жасалған, есеп айырысу ақша бірлігі және (немесе) заңды төлем бірлігі болып табылмайтын мүлік таратылған деректер платформасы технологиясы негізінде тіркелген және ақпараттың өзгермейтіндігімен қамтамасыз етілген құрал [1].

Алайда, басты мәселе-криптовалюталарды заңды төлем құралы ретінде танудың шектелуі, бұл қылмыстарды саралау кезінде заңды қақтығыстар тудырады. Сонымен, қылмыстық заңнама "мүлік" және "қаржы құралдары" санаттарымен жұмыс істейді, бірақ әрқашан цифрлық валюталардың ерекшеліктерін тікелей ескермейді.

Заңнаманы жетілдірудің маңызды бағыты ұлттық нормаларды халықаралық стандарттармен, оның ішінде ФАТФ (ақшаны жылыстатуға қарсы күрестің қаржылық шараларын әзірлеу топтары) ұсынымдарымен үйлестіру болып табылады. Қазақстан қазірдің өзінде криптовалюталармен операцияларды жүзеге асыратын клиенттерді сәйкестендіру жөніндегі талаптарды енгізуде, бірақ олардың анонимділігі мен мәмілелердің трансшекаралық сипаты проблемасы қалып отыр.

Киберқылмысқа қарсы іс-қимыл тәжірибесінде айқындалатын негізгі проблемалар: қылмыстық топтарды жарақтандыру деңгейімен салыстырғанда бірқатар бөлімшелердің техникалық артта қалуы; IT, криптография, желілік трафикті талдау саласында құзыреті бар мамандардың тапшылығы; цифрлық ортада ЖІҚ құқықтық реттеудің жетілмегендігі; әртүрлі мемлекеттік құрылымдар арасындағы әлсіз үйлестіру; жедел ақпаратпен халықаралық алмасудың күрделілігі. Сонымен қатар, киберқылмыстар көбінесе трансшекаралық сипатқа ие, бұл

жедел әрекет етуді және халықаралық құқықтық көмекті, сондай-ақ мемлекетаралық ақпараттық жүйелер мен жедел деректер алмасу желілеріне қатысуды талап етеді.

Осыған байланысты, жедел жұмысқа заманауи цифрлық құралдарды енгізу басымдықтардың бірі болып табылады. Бұған цифрлық іздерді талдау үшін жасанды интеллект жүйелерін пайдалану кіреді; желідегі қылмыстық әрекеттердің заңдылықтарын анықтау үшін Big Data қолдану; Darknet мониторингі және криптотранзакцияны талдау жүйелерін дамыту; Сандық дәлелдемелерді жинау, сақтау және талдаудың автоматтандырылған жүйелерін енгізу. Сонымен қатар, IT-технологиялар саласындағы мамандар қажет, бірақ бүгінгі күні құқық қорғау органдарында заңгерлер көп жұмыс істейді. Заманауи бағдарламалық жасақтама кешендері киберқылмыс схемаларына қатысушылар арасындағы корреляцияны анықтауға, олардың қаржылық операцияларын бақылауға және киберкеңістіктегі жасырын байланыстарды анықтауға мүмкіндік береді.

ЖІҚ туралы заңнаманы цифрлық дәуірдің шындығын ескере отырып жаңғырту қажет. Осыған байланысты жедел-іздігіру заңнамасына өзгерістер енгізуді ұсынамыз. Цифрлық кеңістіктегі жедел-іздігіру қызметі интернетті, коммуникациялық желілерді, цифрлық платформаларды, бағдарламалық және аппараттық құралдарды пайдалана отырып, ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың жұмыс істеу ерекшеліктерін ескере отырып жүзеге асырылады. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалана отырып жасалатын құқық бұзушылықтардың алдын алу, анықтау, жолын кесу және ашу мақсатында мынадай құралдарды, тәсілдер мен технологияларды қолдануға жол беріледі: кибер барлау; үлкен деректерді талдау (Big Data); құқыққа қайшы қызмет белгілерін белгілеу процестерін автоматтандыру үшін жасанды интеллект және машиналық оқыту технологияларын пайдалану; орналастырылған цифрлық ақпаратқа мониторинг және талдау әлеуметтік желілерде, мессенджерлерде және Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген жағдайларда өзге де цифрлық платформаларда; блокчейн-талдау; байланыс операторларымен, цифрлық қызметтер провайдерлерімен және цифрлық инфрақұрылымның өзге де субъектілерімен заңнамада белгіленген шекте өзара іс-қимыл жасау; жедел-іздігіру қызметінің міндеттеріне сәйкес келетін өзге де құралдар, тәсілдер мен технологиялар [2].

Цифрлық кеңістіктегі жедел-іздігіру іс-шаралары дербес деректерді қорғау туралы заңнаманың талаптарын ескере отырып, заңдылық, пропорционалдылық және қажеттілік қағидаттары сақталған кезде жүзеге асырылады. Цифрлық кеңістікте жедел-іздігіру қызметін жүзеге асыру кезінде Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына және халықаралық шарттарға сәйкес халықаралық ынтымақтастыққа жол беріледі. Цифрлық кеңістіктегі жедел-іздігіру қызметі шеңберінде Қазақстан Республикасының Құқық қорғау органдары келісімдер, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамасы сақталған кезде осы платформалардың саясатында көзделген рәсімдер негізінде шетелдік цифрлық платформалар мен операторлардан ақпарат сұратуға құқылы. Цифрлық кеңістіктегі жедел-іздігіру іс-шаралары барысында алынған деректерді алу, өңдеу, сақтау және пайдалану ЖІҚ туралы Заңға сәйкес жүзеге асырылады. Цифрлық кеңістікте жедел-іздігіру іс-шараларының жүргізілуін бақылау ЖІҚ туралы заңда белгіленген тәртіппен жүзеге асырылады. Цифрлық ортада өткізілген іс-шаралардың нәтижелері өзге жедел-іздігіру іс-шараларына ұқсас тіркелуге жатады.

Мақала қосу: криптовалюта саласына қатысты ЖІҚ-да жасанды интеллект жүйелерін қолдану. Жасанды интеллект (бұдан әрі-ЖИ) жедел-іздігіру қызметін аналитикалық және болжамды қолдау құралы болып табылады, әсіресе деректердің көлемі мен күрделілігі адамның мүмкіндігінен асып түсетін бағыттарда. Осындай салалардың бірі-блокчейн желілеріндегі транзакцияларды, криптовалюта биржаларын, анонимді әмияндарды, айырбастау платформаларын және P2P операцияларын қамтитын криптовалюта операцияларын талдау.

Алайда, негізгі ереже-жасанды интеллект жедел қызметкердің шешімін алмастырмайды, тек қылмыстық әрекетті анықтау және құжаттау процесінде ақпараттық-аналитикалық қолдауды қамтамасыз етеді [3]. Криптовалюталармен жұмыс істеу кезінде жасанды интеллект жүйелері транзакциялық тізбектерді автоматты түрде талдай алады (мысалы, Bitcoin, Ethereum және т. б. блокчейн деректері бойынша); крипто әмияндар арасындағы байланыстарды, сондай-ақ қылмыстық істерде аталған мекен-жайлармен байланыстарды анықтау; қалыптан тыс операцияларды анықтау (кенеттен үлкен аударымдар, соманы бірнеше рет бөлу, лицензиясыз араластырғыштар немесе алмастырғыштар арқылы бағыттау); аударымдарға қатысатын субъектілер арасындағы қатынастардың желілік бағандарын құру.

Алайда, жасанды интеллект талдауының нәтижелері іс-әрекеттерді автоматты түрде қылмыстық деп санай алмайды немесе ЖІШ жүргізуге жалғыз негіз бола алмайды. Іс-шараларды өткізу туралы шешімді (мысалы, жасырын бақылау, биржалардан деректерді сұрау, цифрлық активтерді алу және т.б.) алынған ақпаратты, заңнама нормаларын және іс жүргізу талаптарын бағалау негізінде жедел қызметкер қабылдайды. Жасанды интеллект күдікті әмияндардың ықтималдық моделін немесе рейтингін ұсына алады, бірақ нәтижелерді түпкілікті түсіндіруді (мысалы, кірістерді жылыстату, терроризмді қаржыландыру, алаяқтық) адам жүзеге асырады; жедел қызметкер жасанды интеллекттің ұсыныстарына қарамастан өз әрекеттерінің заңдылығы мен негізділігі үшін дербес жауап береді; жасанды интеллект азаматтардың конституциялық құқықтарын қозғайтын шешімдерді өз бетінше қабылдай алмайды (жеке деректерге қол жеткізу, байланыс құпиясын шектеу, тыңдау жүргізу, цифрлық активтерге тыйым салу және т. б.). [4]

Осылайша, ЖІ-бұл құрал, бірақ шешім қабылдау субъектісі емес. Мұны жасанды интеллекттің келесі функциялары бойынша талдайық: Деректерді аналитикалық сүзу. Жасанды интеллект миллиондаған транзакциялардың ішінен күдікті белгілері барларды таңдайды (қараңғы веб-сайттармен байланыс, араластыру схемаларына қатысу), ал жедел қызметкер анықталған операциялардың шынымен қылмыс белгілеріне сәйкес келетіндігін бағалайды. Қаражатты жылыстату схемаларын болжау. Жүйе криптовалюталар, алмастырғыштар,

анонимді әмияндар арқылы қылмыстық әрекеттен қаражатты жылжытудың ықтималды моделін жасайды. Шешім қабылдау тағы да модельді талдайтын, оны жедел ақпаратпен салыстыратын, содан кейін ЖІҚ жүргізу туралы шешім қабылдайтын жедел уәкілде қалады.

Пайдаланушыларды тәуекел бойынша жіктеу. Жасанды интеллект мекен-жайларды заңсыз әрекетке қатысу қаупінің дәрежесі бойынша жіктей алады, ал жедел қызметкер одан әрі шараларды анықтайды, мысалы, шетелдік криптовалютаға сұраныс жіберу, прокурордың санкциясын алу және т. б. [5] Криптовалюта операцияларына қатысты ЖИ пайдалану кезінде теріс пайдалануды болдырмау және заңдылықты қамтамасыз ету үшін заңдылық, ғылыми-техникалық шынайылық, ашықтық, қызметкердің дербес жауапкершілігі, автоматты түрде араласуға жол беру қағидаттары сақталуы тиіс. АИ құралдары жедел және іс жүргізу органдарының бағалауы үшін жеткілікті шешімдердің түсіндірілу деңгейін қамтамасыз етуі керек; іс жүргізу құжаттарында пайдаланылған нәтижелер алгоритмді сараптаудың техникалық есебімен бірге жүруі керек. Сот сараптамасы мен аудит мүмкіндігі үшін ЖИ кірістері мен шығыстарын жазу, хэштеу және сақтау [6].

Қорытынды. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, криптовалюта Аналитикасында жасанды интеллектті қолдану жедел қызметкердің қолындағы сандық құрал ретінде қарастырылуы керек және оның кәсіби пікірін алмастыра алмайды деген қорытынды жасауға болады. Криптовалюта операцияларына қатысты жедел-іздігіру қызметінде жасанды интеллектті пайдалану аналитикалық жұмыстың тиімділігін арттырудың маңызды қадамы болып табылады, бірақ оның функциялары көмекші сипатпен шектеледі.

ЖИ техникалық қолдауды қамтамасыз етеді, заңдылықтар мен ықтимал қауіптерді анықтайды, бірақ іс-шараларды өткізу, дәлелдемелерді бағалау және іс-әрекеттердің біліктілігі туралы түпкілікті шешімді өз іс-әрекеттерінің заңдылығы мен негізділігі үшін жауапты адам қабылдайды. Инновациялардың мақсаты-ведомстволық ғылымның басымдықтарын бекіту, ЖІҚ ғылыми-техникалық сүйемелдеу және ЖИ-шешімдерді енгізу, сондай-ақ ПМ-нің тәуекелдер мен заңдылықты бағалауды қоса алғанда, ЖИ енгізуді ғылыми-әдістемелік сүйемелдеуді қамтамасыз ету міндетін Бекіту [7].

Киберқылмыс саласындағы жедел-іздігіру практикасын жаңғырту-Қазақстан Республикасы мемлекеттік саясатының стратегиялық маңызды бағыты. Қазіргі жағдайда киберқауіптер барған сайын күрделі, желілік және жаһандық сипатқа ие болуда, бұл технологияларды, заңнаманы және қызметкерлердің кәсіби құзыреттерін үнемі жаңартуды талап етеді. Киберқылмысқа жедел-іздігіру іс-қимылының тиімді жүйесін құру мемлекеттің, ғылымның және жеке сектордың құқықтық, ұйымдастырушылық және техникалық күш-жігерінің синергиясы жағдайында ғана мүмкін болады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Закон «О цифровых активах в Республике Казахстан» от 6 февраля 2023 года №193-VII //интернет ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33689356// жүгінген күні 01.11.2025 ж.
2. Закон Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» от 15 сентября 1994 года № 154-XIII (с изменениями и дополнениями по состоянию на 2025 год)// интернет ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z940004000_ // жүгінген күні 20.10.2025 ж.
3. Концепция кибербезопасности («Киберщит Казахстана»), утверждённая постановлением Правительства Республики Казахстан от 30 июня 2017 года № 407 // интернет ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000407> // жүгінген күні 25.10.2025 ж.
4. Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 15 февраля 2023 года № 164 «Об утверждении Правил организации оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел»./ интернет ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300031917> // жүгінген күні 25.10.2025 ж.
5. Национальный план мероприятий по развитию искусственного интеллекта в Республике Казахстан на 2024–2029 годы. – Астана: Министерство цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности РК, 2024. // Интернет ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592> // жүгінген күні 01.11.2025 ж.
6. Методические рекомендации по использованию технологий искусственного интеллекта в правоохранительной деятельности. – Алматы: Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре РК, 2023.
7. Жуматаев, А.К. Современные подходы к расследованию киберпреступлений и анализу цифровых следов. – Алматы: Изд-во КИМЭП, 2023.

Авторлар туралы мәліметтер

Абдихаликов А.А. - Қазақстан Республикасы ИМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы Ғылыми кеңестің ғалым хатшысы философия докторы (PhD), полиция полковнигі

Рюстемова Ж.А. - Қазақстан Республикасы ИМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының жедел – іздігіру қызметі кафедрасының доценті, полиция подполковнигі.

Таженов А.Д. - Қазақстан Республикасы ИМ Әкімшілік полиция Комитеті басқармасының бастығы, философия докторы (PhD), полиция полковнигі.

Абдихаликов А.А. – ученый секретарь Ученого совета Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, доктор философии (PhD), полковник полиции.

Рюстемова Ж.А. – доцент кафедры оперативно-розыскной деятельности Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, подполковник полиции.

Таженов А.Д. - начальник управления Комитета административной полиции МВД Республики Казахстан, доктор философии (PhD), полковник полиции.

Abdikhalikov A.A. – Scientific Secretary of the Academic Council of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbulatov, Doctor of Philosophy (PhD), Police Colonel.

Rustemova Zh.A. – Associate Professor of the Department of Operational Investigative Activities at the Makan Yesbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Police Lieutenant Colonel.

Tazhenov A.D. - Head of the Department of the Administrative Police Committee of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Philosophy (PhD), Police Colonel.

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ,
КРИМИНОЛОГИЯ,
ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ ҚҰҚЫҒЫ**

**УГОЛОВНОЕ ПРАВО,
КРИМИНОЛОГИЯ, УГОЛОВНО-
ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО**

**CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY,
PENAL ENFORCEMENT LAW**

А.М. Сайтбеков¹, Д.Қ. Райбаев², А.Ш. Маликова³

¹Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі, Астана, Қазақстан

²Қазақстан Республикасы Ішкі Істер Министрлігінің басқару академиясы, Астана, Қазақстан

³Алматы қаласы №2 Медеу аудандық соты, Алматы, Қазақстан

ҰА-ДЫ ЗАҢСЫЗ ПАЙДАЛАНУ – ҚАЗ МЕКЕМЕЛЕРІНІҢ ҚАУІПСІЗДІГІНЕ ТӨНЕТІН ҚАУІП-ҚАТЕР

Мақалада қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде ұшқышсыз ұшу аппараттарының (ҰҰА) заңсыз қолданылуынан туындайтын қауіп-қатер жан-жақты талданады. ҰҰА арқылы тыйым салынған заттарды түрмеге жеткізу әдістері, түзеу мекемелерінің осал тұстары және ұйымдасқан қылмысқа ашылатын жаңа мүмкіндіктер қарастырылған. Қазақстан Республикасының заңнамасы (әкімшілік және қылмыстық жауапкершілік, әуе кеңістігін шектеу режимі) шетелдік тәжірибемен салыстырыла отырып зерттеледі. Дрондардың қатысуымен болатын оқиғалардың өсуі нормативтік және техникалық шараларды жетілдіруді талап ететіні атап өтілген. Қылмыстық-атқару жүйесінде ҰҰА-ға қарсы іс-қимылдың халықаралық құқықтық стандарттарды сақтай отырып, кешенді стратегиясы қажет деген қорытынды жасалған.

Түйінді сөздер: ұшқышсыз ұшу аппараттары; қылмыстық-атқару жүйесі; мекеме қауіпсіздігі; түрме контрабандасы; дрондарды заңсыз пайдалану; Қазақстан заңнамасы; халықаралық тәжірибе.

Противоправное использование БПЛА как угроза безопасности учреждений УИС

В статье проанализированы угрозы безопасности учреждений уголовно-исполнительной системы, связанные с противоправным использованием беспилотных летательных аппаратов (БПЛА). Рассмотрены криминологические аспекты проблемы: способы доставки запрещённых предметов в колонии с помощью дронов, уязвимости режимных объектов и новые возможности для организованной преступности. Дан обзор законодательства Республики Казахстан (административная и уголовная ответственность, режим ограничения полётов) с учётом зарубежного опыта (США, Великобритания, ЕС). Отмечено, что рост инцидентов с дронами требует совершенствования нормативных и технических мер. Сделан вывод о необходимости комплексного подхода к противодействию дронам в УИС с соблюдением международных правовых стандартов.

Ключевые слова: беспилотные летательные аппараты; уголовно-исполнительная система; безопасность учреждений; контрабанда в тюрьмах; противоправное использование дронов; законодательство Казахстана; международный опыт.

Illegal use of UAVs (drones) as a threat to the security of correctional institutions

The article analyzes the security threats posed by the illicit use of unmanned aerial vehicles (UAVs, drones) in correctional institutions. It examines criminological aspects of the issue: methods of delivering contraband into prisons via drones, vulnerabilities of secured facilities, and new opportunities for organized crime. The legislation of the Republic of Kazakhstan is reviewed (administrative and criminal liability, restricted flight zones) in comparison with foreign experience (USA, UK, EU). The growing number of drone-related incidents is noted to demand improved regulatory and technical measures. The study concludes that a comprehensive approach is required to counter UAV threats in the penal system, in compliance with international legal standards.

Keywords: drones; unmanned aerial vehicles; penal system; prison security; contraband delivery; illicit use; legislation; international experience.

Кіріспе. Соңғы жылдары цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы және қолжетімді пилотсыз ұшу аппараттарының (ПҰА) кеңінен таралуы жағдайында олардың қоғамдық қауіпсіздіктің әртүрлі салаларында, соның ішінде қылмыстық-атқару жүйесі (ҚАЖ) мекемелерінің қызметінде құқыққа қарсы пайдаланылуының орнықты үрдісі байқалуда. Бастапқыда азаматтық, коммерциялық және рекреациялық мақсаттарға арналған дрондар барған сайын сотталғандарды ұстаудың белгіленген режимін бұзуға, тыйым салынған заттарды таратуға және бас бостандығынан айыру орындарында криминалдық байланыстарды қолдауға бағытталған құқық бұзушылықтар мен қылмыстарды жасау құралы ретінде қолданылуда.

Қазақстан Республикасында ҚАЖ мекемелеріне қатысты ПҰА-ны құқыққа қарсы пайдалану мәселесі практикалық маңызға ие болды. ҚР Ішкі істер министрлігінің ресми дереккөздерінде ПҰА-ны пайдалану арқылы түзеу мекемелеріне тыйым салынған заттарды жеткізуге жасалған көптеген әрекеттер тіркеліп, олардың нәтижесінде ондаған адам жауаптылыққа тартылғаны көрсетілген [1]. Өңірлік тәжірибені талдау да ПҰА көмегімен ҚАЖ мекемелеріне ұялы телефондарды, байланыс құралдарын, есірткі және психотроптық заттарды жеткізуге әрекеттер жасалатынын, бұл өз кезегінде режимді қамтамасыз ету мен сотталғандар арасындағы криминогендік жағдайды бақылауды едәуір қиындататынын дәлелдейді [2]. Аталған фактілер түрмелік контрабанданың дәстүрлі арналарын трансформациялауды және құқыққа қарсы әрекеттерді жүзеге асырудың жаңа, технологиялық тұрғыдан делдалданған тәсілдерінің қалыптасуын айғақтайды.

Халықаралық тәжірибе бұл қатердің жергілікті емес, жүйелі сипатқа ие екенін растайды. Шетелдік пенитенциарлық жүйелерде ПҰА-ны құқыққа қарсы пайдалану тәуекел факторларының ішіндегі ең серпінді дамып келе жатқан бағыттардың бірі ретінде қарастырылады. Атап айтқанда, Ұлыбританияда қадағалау органдары дрондар арқылы түрмелерге есірткі заттарының жаппай жеткізілуі сотталғандарды ресоциализациялау бағдарламаларын әлсірететінін, түзеу мекемелері ішіндегі көлеңкелі экономиканы күшейтетінін және зорлық-зомбылық сипатындағы оқиғалардың өсуіне алып келетінін атап өтеді [4]. Италияда ПҰА көмегімен түрмеге атыс қаруын жеткізудің бұрын-соңды болмаған дерегі тіркеліп, бұл қауіптердің режимді бұзудан бастап персонал мен сотталғандардың өмірі мен денсаулығына тікелей қатер төндіруге дейінгі деңгейде ұшығуы мүмкін екенін айқын көрсетеді [5].

Шетелдік авторлардың ғылыми зерттеулері ПҰА-ның ұйымдасқан қылмыстың жаңа құралына айналғанын, оның орындаушылар үшін тәуекелдерді азайтуға және құқыққа қарсы әрекеттерді ұйымдастырушыларды анықтауды қиындатуға мүмкіндік беретінін көрсетеді [3]. АҚШ Ұлттық әділет институты мен RAND корпорациясының аналитикалық материалдарында түзеу мекемелерінің периметрін қорғаудың дәстүрлі жүйелерінің шағын көлемді, төмен биіктікте ұшатын және қашықтан басқарылатын аппараттар алдында осал екендігі, сондай-ақ пенитенциарлық қауіпсіздікті қамтамасыз ету тәсілдерін қайта қарау қажеттілігі атап өтіледі [3; 6].

Құқықтық тұрғыдан алғанда, бұл мәселе ҚАЖ мекемелерінде режимді қамтамасыз ету міндеттерін әуе кеңістігін және пилотсыз авиациялық жүйелерді пайдалануды жалпы мемлекеттік реттеумен үйлестіру қажеттілігіне байланысты ерекше өзектілікке ие. Қазақстан Республикасында аталған қатынастар әуе кеңістігін заңсыз пайдалану және сотталғандарға тыйым салынған заттарды беру үшін әкімшілік жауаптылық көздейтін Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекс нормаларымен [7], сондай-ақ ПҰА-ны пайдалану тәртібін айқындайтын ведомстволық және өзге де нормативтік құқықтық актілермен реттеледі [8]. Сонымен бірге құқық қолдану практикасы ҚАЖ мекемелеріне қатысты ПҰА-ны пайдалану арқылы жасалатын құқыққа қарсы әрекеттерді саралау барысында белгілі бір олқылықтар мен коллизиялардың бар екенін көрсетеді [9].

Осыған байланысты, аталған мақала ҚАЖ мекемелерінің қауіпсіздігіне төнетін жаңа әрі кешенді қатер ретінде ПҰА-ны құқыққа қарсы пайдалануға криминологиялық талдау жасауға арналған. Зерттеу шеңберінде ПҰА-ны қолдану арқылы құқыққа қарсы әрекеттерді жүзеге асырудың негізгі тәсілдері, режимдік объектілердің осал тұстары қарастырылады, сондай-ақ Қазақстан Республикасы заңнамасының нормалары мен осы санаттағы қатерлерге қарсы іс-қимыл жасаудың шетелдік тәжірибесінің жекелеген элементтері талданады [6; 10]. Алынған қорытындылар ҚАЖ қызметінің практикалық қажеттіліктеріне бағдарланған және ведомстволық реттеуді, сондай-ақ профилактикалық шараларды жетілдіру барысында пайдаланылуы мүмкін.

Негізгі бөлім. Пенитенциарлық саладағы пилотсыз ұшу аппараттары (ПҰА) – құқық бұзушылардың қолындағы жай ғана «жаңа гаджет» емес. Негізінен, бұл сыртқы қылмыстық орта мен жабық режимдік аумақ арасындағы ыңғайлы технологиялық көпір болып табылады. Ол контрабанданың дәстүрлі логикасын түбегейлі өзгертеді: «адам-адам» тікелей байланысының орнына қашықтан жасалатын әрекет пайда болады, мұнда орындаушы мекемеге мүлде жақындамауы мүмкін, ал негізгі ұйымдастырушылар көлеңкеде қалады [3; 6]. Дәл осы себептен ПҰА тұрақты қылмыстық желілер үшін тартымды құралға айналуға: тәуекел деңгейі төмендейді, бақылау артады, ал нақты тұлғаның рөлін дәлелдеу едәуір қиындайды.

Нақты мазмұн тұрғысынан алғанда, ҚАЖ мекемелеріне қатысты ПҰА-ны құқыққа қарсы пайдаланудың негізгі схемалары, әдетте, бірнеше типтік нұсқамен шектеледі. Біріншіден, тыйым салынған заттарды қашықтан жеткізу – ең айқын әрі кең таралған тәсіл. Бұған есірткі заттары, ұялы телефондар, SIM-карталар, ақша қаражаты және контингентті басқару мен режимге тікелей нұқсан келтіретін өзге де заттар жатады. Пенитенциарлық қауіпсіздік саласындағы халықаралық материалдар «дрон-контрабанданың» өзегін дәл осы телефондар мен есірткі заттары құрайтынын көрсетеді, себебі түрме ішіндегі көлеңкелі экономика мен криминалдық коммуникациялар негізінен солар арқылы сақталады [3; 4]. Қазақстандық практика да бұл проблеманы нақты фактілер деңгейінде растайды: ПМ-нің ресми хабарламаларында колонияларға тыйым салынған заттарды

жеткізуге жасалған көптеген әрекеттер көрсетіледі, олардың бір бөлігі заманауи жеткізу тәсілдерін қолданумен байланысты [1; 2].

Екіншіден, ПҰА әрдайым тікелей зат тастау үшін ғана қолданылмайды. Кейбір жағдайларда ол күзет құрамын «қозғалысқа келтіру», назарын қайта бөлу, басқа жеткізу үшін уақытша «дәліз» ашу мақсатында іске қосылады. Криминологиялық тұрғыдан бұл кездейсоқ эпизод емес, басқарылатын тактиканың элементі болып табылады: қылмыстық тарап күзеттің әрекет ету реакциясын сынайды, қай аймақтардың жабылатынын, жауап қайтаруға қанша уақыт кететінін анықтайды және келесі қадамын соған бейімдейді [6]. Жаза атқару мекемелеріндегі дрондар тақырыбына арналған зерттеулер қарсы тараптың рәсімдеріне кім тезірек бейімделсе, сол басымдыққа ие болатынын тікелей атап көрсетеді [3; 6].

Үшіншіден, кейбір жағдайларда ПҰА «көз» қызметін атқарады: жарықтандыруы әлсіз аймақтарды, периметрдің нашар бақыланатын учаскелерін, тастауға қолайлы нүктелерді анықтау үшін пайдаланылады. Мұндай ұшу бір-екі минутқа ғана созылуы мүмкін, алайда ол кейін табысты жеткізуге немесе анағұрлым күрделі қылмыстық сценарийге айналатын құнды барлау мәліметтерін береді [6].

Бұл ретте мәселе тек «телефондар мен пакеттермен» шектелмейтінін түсіну маңызды. Иә, жаппай түрде түрмелерге байланыс құралдары мен есірткі заттарын жеткізуге әрекеттер жасалады [3; 4], себебі ұялы телефондар сотталғандардың криминалдық автономиясын күшейтеді: олар арқылы сыртқы байланыстар сақталады, әрекеттер үйлестіріледі, әкімшілікке қысым көрсетіледі, ал кей жағдайларда мекемеден тыс қылмыстар ұйымдастырылады [6]. Есірткі заттары болса, әдетте, колония ішіндегі зорлық-зомбылықтың, қарыздық қатынастардың өсуіне алып келеді, яғни «қара нарықты» қоректендіріп, ортаның жанжалдылық деңгейін арттырады [4].

Сонымен қатар, бұл қатердің эволюциясы қаншалықты қауіпті бола алатынын көрсететін жекелеген эпизодтар да кездеседі. Италияда ПҰА көмегімен түрмеге атыс қаруын жеткізу болжанған жағдай – техникалық тұрғыдан «шағын» жеткізу арнасының өзі ең жоғары тәуекел деңгейіндегі салдарға алып келуі мүмкін екенін айқын көрсететін мысал [5]. Мұнда мәселе тәртіп бұзумен шектелмейді, бұл – персонал мен сотталғандардың өмірі мен денсаулығына тікелей қатер төндіру мәселесі.

Нәтижесінде, ПҰА ұйымдасқан қылмыстық топтарға мекеме ішіндегі криминалдық белсенділікті қашықтан, жылдам және орындаушылар үшін салыстырмалы түрде қауіпсіз жүргізуге мүмкіндік беретін құралға айналады. Ал жеке байланыс неғұрлым аз болған сайын, іздер де соғұрлым аз қалады, латенттілік деңгейі жоғарылайды және сыбайлас қатысушылар тізбегін дәлелдеу қиындай түседі [3; 6].

Классикалық түрме қауіпсіздігі ондаған жылдар бойы бір идеяға негізделіп келді: периметрді заңсыз енуден қорғау және байланыс арқылы жүзеге асатын жеткізу тәсілдерін болдырмау. Бұл логика «құқық бұзушы» қоршауға жақындауға, пакетті лақтыруға, делдалмен келісуге немесе бақылау-өткізу пунктінен өтуге мәжбүр болған кезде тиімді жұмыс істеді. ПҰА-ның пайда болуы қылмыскерлер үшін «тік арнаны» – жоғарыдан, қысқа уақытта және тікелей байланыссыз жеткізу жолын ашты [6]. Мұндай жағдайда периметр күзеті қаншалықты сапалы ұйымдастырылғанына қарамастан осал болып шығады, бұл оның әлсіздігінен емес, бастапқыда мүлде өзге қатерлерге бейімделіп жобаланғанынан туындайды.

Ең осал тұстар, әдетте, көзге бірден түсетін аймақтарда орналасады.

1. Серуендеу аулалары, шаруашылық аумақтар, үстінен торлармен немесе жабындармен қорғалмаған учаскелер тастау үшін табиғи «аландарға» айналады [6].

2. Бейнебақылау мен дабыл жүйелері, әдетте, қоршау маңындағы адамға, көлік қозғалысына, жер деңгейіндегі әрекеттерге бағдарланған. Ал қараңғыда немесе ғимараттар фонында төмен биіктікте ұшатын шағын объектіні анықтау – мүлде өзге міндет [3; 6].

3. ПҰА-ның объект үстінде ұзақ уақыт болуына қажеттілік жоқ: жақындау, тастау, кету – және бәрі аяқталады. Дрон-контрабанда тақырыбындағы зерттеулер оқиғаның дәл осы қысқалығы қарауылдың стандартты әрекет ету циклін бұзатынын атап көрсетеді [3].

4. Оператор тікелей көру аймағынан тыс, мекемеден едәуір қашықта болуы мүмкін. Бұл «ізін суытпай» ұстау ықтималдығын күрт төмендетіп, жағдайды «қоршау маңындағы құқық бұзушыны ұстау» режимінен толыққанды тергеп-тексеру режиміне көшіреді [6].

Қазақстандық деректер бұл проблеманы айқын көрсетеді: 2025 жылдың басында тыйым салынған заттарды жеткізуге жасалған ондаған әрекеттердің жолы кесілгеніне қарамастан, нақты ұсталған ПҰА саны мен сыбайлас тұлғалардың үлесі әлдеқайда аз болды. Бұл бүкіл тізбекті анықтау мен әрбір эпизодты дәл тіркеудің күрделілігін тікелей дәлелдейді [1]. Іс жүзінде бұл технологиялық асимметрияны білдіреді: қылмыскерлер қолжетімді техниканы пайдаланады, ал мекеме бастапқыда әуе қатеріне бейімделмеген құралдар мен рәсімдер арқылы қорғануға мәжбүр [6].

Осыдан қарапайым әрі практикалық қорытынды шығады: ҚАЖ-дағы қолданыстағы режимдік шараларды «тиімсіз» деп бағалауға болмайды – оларды жаңа қатерге бейімдеу қажет. Бейімделген әрекет ету хаттамалары, анықтау құралдары және фактілерді тіркеудің рәсімдік тәртібі талап етіледі, өйткені бұлай болмаған жағдайда тіпті ұшу мен тастау фактісінің өзі оператор анықталмаған, ал алдын алу әсері орнықтаған эпизодқа айналып кетуі мүмкін [3; 6].

ПҰА-ны құқыққа қарсы мақсатта пайдалану пенитенциарлық қауіптердің сапалық тұрғыдан жаңа түрін қалыптастырады, оны келесі белгілер сипаттайды: а) әрекеттің қашықтан жасалуы (оператор мен ұйымдастырушы мекемемен физикалық байланысқа түспейді); б) оқиғаның қысқа мерзімділігі (жеткізуге арналған уақытша «терезе» көбіне бірнеше минутпен шектеледі); с) ұйымдастырушыларды идентификациялау

ықтималдығының төмендеуі, себебі нақты орындаушы алмастырылуы мүмкін «оператор» ретінде әрекет етеді, ал негізгі тұлғалар жанама түрде қимылдайды [3; 6].

Криминологиялық тұрғыдан алғанда, ПҰА тек «жеткізу құралы» ғана емес, пенитенциарлық ортаны сыртқы қылмыстық топтармен байланыстыратын қылмыстық желілердің тұрақтылығын қамтамасыз ететін көпфункционалды құрал ретінде көрініс табады [6].

ҚАЖ мекемелеріне қатысты пилотсыз ұшу аппараттарын (ПҰА) құқыққа қарсы қолданудың негізгі тәсілдері мыналар болып табылады:

1. Тыйым салынған заттарды қашықтан жеткізу – мекеме аумағына не периметрге тікелей жақын жерге тастау және кейін адресаттар тарапынан жылдам алып кету. Бұл схема технологиялық тұрғыдан дәстүрлі арналарға (жеке берілімдер, лақтыру, байланыстағы тұлғалар арқылы «алып кіру») тән тәуекелдерді төмендетеді, өйткені құқық бұзушының қорғалатын аймақпен тікелей байланысын жоққа шығарады [3]. Пенитенциарлық қауіпсіздік жөніндегі практикалық материалдар дрон арқылы жеткізілетін контрабанданың басым санаттарын ұялы телефондар/байланыс құрамдастары және есірткі заттары құрайтынын көрсетеді, себебі дәл осы заттар қылмыстық топтарға мекемелер ішінде тұрақты бақылау мен табыс көзін қамтамасыз етеді [3; 4]. Қазақстандық практика да байланыс құралдарын және режимге қауіп төндіретін өзге де заттарды қоса алғанда, колонияларға тыйым салынған заттарды жеткізуге жасалған көптеген әрекеттер үрдісін растайды [1; 2].

2. ПҰА-ны «алаңдатушы манёвр» ретінде пайдалану – күзет күштерін қайта бөлуге ықпал ету және өзге де заңсыз әрекеттер үшін «уақыттық терезе» қалыптастыру (сыртқы периметр арқылы беру, ішкі режим бұзушылықты белсендендіру, нақты тастау орнын жасыру). Криминологиялық тұрғыдан бұл жекелеген эпизодтардан ұйымдасқан қылмысқа тән келісілген көпқадамды сценарийлерге көшу үдерісін көрсетеді: дрон мұнда тек тасымалдаушы емес, жағдайды және күзет ресурстарын басқару элементі ретінде қолданылады [6]. Түзеу мекемелеріндегі контрабанда жөніндегі аналитика мұндай схемалардың тиімділігі дәл оқиғалардың жоғары динамикасы мен әрекет ету уақытының қысқалығына байланысты екендігін атап өтеді [3].

3. Режимдік аумақты жасырын әуеден бақылау және «барлау» жүргізу (камералардың шолу нүктелерін, патрульдеу траекторияларын, «соқыр аймақтарды», қарауыл ауысу уақытын бағалау). Пенитенциарлық қауіпсіздікке арналған зерттеулерде тіпті қысқа мерзімді барлау ұшуының өзі күзеттің кеңістіктік ұйымдастырылуы туралы деректер беріп, кейінгі жеткізулер мен өзге де құқыққа қарсы әрекеттердің нәтижелілігін арттыратынын көрсетіледі [6]. Бұл тәсілді құқық бұзушылық жасауға дайындық сатысы ретінде қарастыру қажет, өйткені ол қорғаныс тосқауылдарын еңсеруге және әшкерелену тәуекелін азайтуға бағытталған.

Практика ПҰА көмегімен жеткізілетін заттардың құрылымында ұялы телефондар мен есірткі заттарының басым екенін көрсетеді [3; 4]. Бұл заңды құбылыс: заңсыз байланыс құралдарының болуы сотталғандардың криминалдық әлеуетін арттырып, сыртқы қылмыстарды үйлестіруге және ішкі жанжалдарды басқаруға жағдай жасайды. Халықаралық жарияланымдарда заңсыз әкелінген телефондардың түрмеден тыс ауыр қылмыстарды, соның ішінде зорлық-зомбылық әрекеттерін үйлестіру үшін инфрақұрылым ретінде пайдаланылған жағдайлары аталған [6]. Есірткі заттары сотталғандардың қолына түскенде зорлық-зомбылықтың, қарыздық міндеттемелердің, «түрмелік экономиканың» және сыбайлас жемқорлық тәуекелдерінің өсу факторы ретінде көрініс тауып, ресоциализацияға және мекеме қауіпсіздігіне тікелей нұқсан келтіреді [4].

Сонымен қатар, неғұрлым қауіпті эпизодтар да тіркелуде. Атап айтқанда, Италияда ПҰА қолданылған болуы мүмкін деген болжаммен түрмеге атыс қаруын жеткізуге қатысты резонансты жағдай тіркелді, бұл қатердің режимді бұздан бастап персонал мен сотталғандардың өмірі мен денсаулығына тікелей қауіп төндіруге дейін ушығу әлеуетін айқын көрсетеді [5]. Осыған байланысты ПҰА-ны шабуыл жасауға, қашуды ұйымдастыруға, әкімшілікке қысым көрсетуге және қылмыстық иерархияны нығайтуға жағдай жасайтын заттарды жеткізуді қоса алғанда, кең ауқымды криминалдық нәтижелерді қамтамасыз етуге қабілетті құрал ретінде саралау қажет [6].

Осылайша, дрондар ұйымдасқан қылмыстық топтардың түзеу мекемелері ішіндегі криминалдық белсенділікті қашықтан қолдауын қамтамасыз ететін жаңа құралға айналды; бұл ретте курьерлер мен делдалдар үшін тәуекелдер барынша азайтылады, ал ұйымдастырушыларды идентификациялау мен оқиғаларды дәлелдемелік тұрғыдан тіркеу айтарлықтай күрделене түседі [3; 6].

ҚАЖ мекемелерінің қауіпсіздік архитектурасы тарихи тұрғыдан қашудың алдын алуға, физикалық периметр арқылы заңсыз енуді болдырмауға және тыйым салынған заттарды байланыс арналары (келушілер, берілімдер, персонал, көлік ағындары) арқылы анықтауға бағдарланған. Пилотсыз ұшу аппараттарының (ПҰА) пайда болуы осалдықтың жаңа «тік» жазықтығын айқындады, себебі дрон классикалық периметрлік тосқауылдарды іс жүзінде айналып өтіп, «жоғарыдан» және қысқа мерзімде әрекет етеді [6].

Инфрақұрылымдық осалдықтардың ең типтік түрлеріне мыналар жатады:

- ашық кеңістіктер (серуендеу аулалары, шаруашылық аймақтар, үстінен торлармен немесе торкөзді конструкциялармен жабылмаған учаскелер), олар әуеден жүк тастау үшін әлеуетті «қол жеткізу нүктелеріне» айналады [6];

- бақылаудың техникалық құралдарының (камералар, дабыл жүйелері, прожекторлар) төмен биіктікте ұшатын шағын объектілерді анықтау міндеттеріне бейімделмеуі, әсіресе қолайсыз ауа райы жағдайларында және түнгі уақытта [3; 6];

- жедел әрекет ету рәсімдерінің шектеулілігі, яғни қарауыл қызметінің стандартты алгоритмдері тастау орнын жедел анықтауды, аймақты оқшаулауды, мекемеден тыс операторды іздеуді және дәлелдемелерді дереу тіркеуді көздемейді [6].

Ұшудың күтпегендігі мен қысқа мерзімділігі факторы да ерекше назар аударуды қажет етеді. Дрон-контрабанда тақырыбындағы зерттеулер жеткізудің санаулы минуттар ішінде жүзеге асуы мүмкін екенін көрсетеді: ұшыру – жақындау – тастау – кету, әрі оқиға уақыты, әсіресе мекеме арнайы анықтау құралдарымен жабдықталмаған жағдайда, күзеттің әрекет ету циклінен едәуір озып кетеді [3]. Қосымша күрделілік басқарудың алыс қашықтықтан және тікелей көру аймағынан тыс жүзеге асу мүмкіндігімен байланысты, бұл операторға қауіпсіз жерде болуға мүмкіндік беріп, ұсталу ықтималдығын төмендетеді [6].

Қазақстандық практика қатысушыларды анықтаудың жоғары латенттілігі мен күрделілігін растайды. ҚР ІІМ-нің ресми хабарламаларына сәйкес, 2025 жылдың басында тыйым салынған заттарды жеткізуге жасалған ондаған әрекеттердің жолы кесілген, алайда ПҰА мен сыбайлас тұлғаларды нақты ұстау үлесі едәуір төмен болған, бұл мұндай эпизодтарды анықтау мен дәлелдеудің қиын екенін көрсетеді [1]. Криминологиялық тұрғыдан бұл технологиялық асимметрияның бар екенін білдіреді: қылмыстық орта жаңа құралдарды инженерлік тосқауылдар, регламенттер мен дәлелдемелерді тіркеу құралдары ҚАЖ мекемелерінде жаңартылғанға дейін тезірек енгізеді [6].

Осылайша, режимдік объектілердің ПҰА алдындағы осалдығы инфрақұрылымдық (жоғарыдан ашықтық, «соқыр аймақтар»), технологиялық (арнайы анықтау жүйелерінің жеткіліксіздігі) және рәсімдік (әрекет ету алгоритмдерінің формалданбауы) факторлардың жиынтығынан туындайды. Бұл пенитенциарлық қауіпсіздіктің заманауи тәсілдеріне және бейінді зерттеулердің нәтижелеріне сүйене отырып, қолданыстағы режимдік шараларды жаңа қатерлер санатына бейімдеу қажеттілігін негіздейді [3; 6].

Пенитенциарлық саладағы дрондар проблемасы әлдеқашан жергілікті сипаттан шығып, әртүрлі мемлекеттерде контрабанданы жеткізудің орнықты арнасы әрі мекемелер ішіндегі басқарушылық және криминалдық тәуекелдердің өсу факторы ретінде қарастырылады. Түзеу мекемелерінің қажеттіліктері үшін дайындалған қолданбалы зерттеулер ПҰА құқыққа қарсы әрекеттердің «экономикасын» өзгертетінін көрсетеді: ұйымдастырушылар үшін тәуекелдерді азайтады, жеткізуді жеделдетеді және ұшу уақытының қысқалығы мен тікелей көру аймағынан тыс басқару жағдайында операторды анықтауды қиындатады [3; 6].

Салалық аналитикалық материалдарға сүйенсек, АҚШ-тағы күн тәртібі екі мақсаттың айналасында қалыптасады: (1) жеткізу ықтималдығын төмендету (шектеу аймақтары, әуе кеңістігін бақылау және ұйымдастырушылық хаттамалар арқылы), (2) оқиғаларды анықтау деңгейін арттыру (дәлелдемелерді тіркеу және ведомствоаралық өзара іс-қимыл арқылы) [3; 6]. Бұл ретте Қазақстан үшін маңызды негізгі қорытынды прагматикалық түрде тұжырымдалады: тыйымның «қаталдығы» өздігінен мәселені шешпейді, егер мекеме ұшуды жедел анықтауды, тастауды растауды, затты тәркілеуді және кейін операторлар мен ұйымдастырушыларды анықтауға мүмкіндік беретіндей оқиғаны құжаттауды қамтамасыз ете алмаса [3; 6].

Британдық материалдар мен жарияланымдар дрон арқылы есірткі жеткізу мен реабилитациялық шаралардың әлсіреуі арасындағы тікелей байланысты көрсетеді: есірткі зорлық-зомбылықты, қарыздық қатынастарды, көлеңкелі нарықты және осал сотталғандарға қысымды күшейтеді [4]. Мемлекеттік саясат деңгейінде, салалық дереккөздердің хабарлауынша, түрмелер айналасындағы «әуе периметрін» нығайту және қарсы іс-қимылдың кешенді шараларын (инженерлік, ұйымдастырушылық және техникалық) қаржыландыру бойынша қадамдар жасалуда [10]. Мұны атап өту маңызды: шетелдік практикада әдетте бір ғана технология туралы емес, инженерлік (осал аймақтарды нығайту), техникалық (анықтау/болдырмау) және рәсімдік (әрекет ету мен тергеп-тексеру) шешімдерді қамтитын кешенді пакет туралы сөз болады [6; 10].

Жекелеген эпизодтар қатер эволюциясының тек «телефондар мен есірткілермен» шектелмейтінін көрсетеді. Түрме ортасына атыс қаруын, болжам бойынша, пилотсыз ұшу аппараты (ПҰА) арқылы жеткізуге қатысты резонансты жағдай белгілі бір жағдайларда ПҰА-ның режимді бұзудың ғана емес, персонал мен сотталғандардың өмірі мен денсаулығына тікелей қауіп төндіретін арнаға айналуы мүмкін екенін айқын дәлелдейді [5]. Криминологиялық бағалау тұрғысынан бұл қағидатты мәнге ие: «контрабанда» мен «зорлық құралы» арасындағы шекара жіңішкере түседі, ал қателіктің бағасы артады.

Шетелдік тәжірибеден туындайтын жалпы қорытынды мынаған саяды: мемлекеттер ұшу шектеулері режимін және оларды бұзғаны үшін жауаптылықты құқықтық тұрғыдан бекітуге ұмтылады, сонымен қатар анықтау және болдырмау жүйелеріне инвестиция салады. Алайда ең орнықты әсер құқықтық реттеу, инженерлік шешімдер және әрекет ету рәсімдерінің үйлесімі арқылы ғана қамтамасыз етіледі, онсыз тыйымдардың өзі формальды сипатта қалады [3; 6; 10].

Қорытынды. Жүргізілген талдау ПҰА-ны құқыққа қарсы пайдалану ҚАЖ мекемелері үшін кешенді әрі жылдам дамып келе жатқан қатер қалыптастыратынын көрсетеді. Дрондар іс жүзінде бас бостандығынан айыру орындарына тыйым салынған заттарды жеткізуге, криминалдық коммуникацияларды қолдауға және сотталғандарды оқшаулау режимін әлсіретуге мүмкіндік беретін жаңа «қылмыс құралына» айналды. Мұндай жеткізулердің ең типтік мазмұнын байланыс құралдары мен есірткі заттары құрайды, бұл шетелдік бақылаулармен де, қазақстандық дереккөздерде көрініс тапқан эмпирикалық мәліметтермен де расталады.

Криминологиялық проблема ПҰА-ның ұйымдасқан топтардың мүмкіндіктерін күшейтуінде көрініс табады: қашықтан әрекет етуге жағдай жасайды, операция уақытының қысқаруына әкеледі және қатысушылардың, әсіресе оператор мен ұйымдастырушының латенттілігін арттырады. Бұл ретте түрме инфрақұрылымының осалдықтары жүйелі сипатқа ие: периметрді қорғаудың дәстүрлі үлгілері мен бақылаудың техникалық құралдары тарихи тұрғыдан байланыс арқылы беруге және жерүсті қатерлеріне есептелген, ал «әуе арнасы» анықтау, әрекет ету және дәлелдемелерді тіркеудің өзге рәсімдерін талап етеді.

Қазақстан Республикасының заңнамасы, жалпы алғанда, жауап қайтаруға қажетті құқықтық «түйіндерді» қамтиды: сотталғандарға тыйым салынған заттарды беру немесе беруге әрекет жасағаны үшін әкімшілік жауаптылық, әуе кеңістігін пайдалану тәртібін бұзғаны үшін жауаптылық, сондай-ақ ПҰА-ны пайдалануды, оның ішінде аймақтылықты және ұшуға рұқсат беру шарттарын регламенттейтін арнайы реттеу. Сонымен бірге нормалардың практикалық тиімділігі олардың нақты жұмыс істейтін алгоритмдерге қаншалықты «аударылғанына» тәуелді: ұшуды кім тіркейді, тастау орны қалай және қаншалықты жедел оқшауланады, материалдар қалай ресімделеді және ведомствоаралық өзара іс-қимыл (ҚАЖ – полиция – авиация саласындағы уәкілетті органдар) қалай қамтамасыз етіледі.

Шетелдік тәжірибе екі қолданбалы бағдарды көрсетеді. Біріншісі – сезімтал объектілер үстіндегі ұшуларға шектеулерді қатаңдату және жауаптылықтың бұлтартпастығын арттыру. Екіншісі – техникалық шешімдер инженерлік шаралармен және нақты әрекет ету хаттамаларымен қолдау табатын кешенді антидрондық бағдарламаларды дамыту. Жүргізілген талдаудың практикалық құндылығы – алынған тұжырымдар мен жинақталған тәсілдер ҚР ИМ ҚАЖ комитетінің ведомстволық нұсқаулықтарын жетілдіруде және жекелеген инциденттерге емес, тәуекелді жүйелі түрде төмендетуге бағдарланған дрондарға қарсы кешенді бағдарламаны әзірлеуде пайдаланылуы мүмкін.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Отаршылдыққа тойым салынды заттарды жеткізуге әрекет жасағаны үшін 79 адам жауапкершілікке тартылды [Электрондық ресурс] // Қазақстан Республикасы ИМ ресми ақпараттық порталы Polisia.kz – 27 наурыз 2025-URL: https://polisia.kz/ru/79-chelovek-privlekayutsya-k-otvetstvennosti-za-popytki-peredachi-zapreshhennyh-predmetov-v-kolonii/?utm_source (өтініш берген күні: 23.10.2025).
2. Арманова а. 2022 жылы Маңғыстауға сотталғандарға қандай тыйым салуға тырысты [Электрондық ресурс] // InAktau.kz. - 13 қаңтар 2023 – URL: <https://www.inaktau.kz/news/3529510/kakuu-zapresenku-pytalis-peredavat-osuzdennym-v-mangistau-v-2022-godu> (өтініш берген күні: 23.10.2025).
3. Dix M. O., Mecray M., Man J., Vetter E., Tucker M., Parsons N., Craig T. contraband and Drones in Correctional Facilities: an overview of technologies and issues associated with detection and response [Электрондық ресурс] // Nij Technology Brief (Ұлттық Әділет институты, АҚШ. Әділет департаменті). – October 2022. – 12 p. – NCJ No. 305434. - URL: <https://nij.ojp.gov/library/publications/contraband-and-drones-correctional-facilities> (өтініш берген күні: 23.12.2025). PDF: <https://cjtec.org/files/6351fea4526af> (өтініш берген күні: 23.10.2025).
4. Drugs smuggled by drone Undermining rehabilitation in prisons, watchdog warns / Prisons and probation [Электрондық ресурс]. – 7 July 2025. - URL: <https://conven.org/denmark/news/drugs-smuggled-by-drone-undermining-rehabilitation-in-prisons-watchdog-warns-prisons-and-probation/> (өтініш берген күні: 23.10.2025).
5. Italian prisoner shoots at rivals with gun "smuggled in by drone" [Электрондық ресурс] // the Guardian. – 20 September 2021. - URL: <https://www.theguardian.com/world/2021/sep/20/italian-prisoner-shoots-at-rivals-with-gun-smuggled-in-by-drone> (өтініш берген күні: 23.10.2025).
6. Countering the Emerging Drone Threat to Correctional Security. – Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2024. – (Research Report RRA108-21). – 32 б. [Электрондық ресурс]. - URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/countering-emerging-drone-threat-correctional-security> (өтініш берген күні: 23.10.2025).
7. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдеде № 235-V Әкімлік құқық бұзушылық-лық туралы [Электрондық ресурс] / / "Әділет" ақпараттық-құқықтық жүйесі. - Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235> (өтініш берген күні: 23.10.2025).
8. Қазақстан Республикасының әуе кеңестігін пилоттық авиациялық жүйесі пайдалану қағида - ларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрінің м. а. 2020 жыл 31 желтоқсандағы № 706 бұйрығы. [Электрондық ресурс] / / "Әділет" ақпараттық-құқықтық жүйесі. - Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000022031> (өтініш берген күні: 23.10.2025).
9. Пилотсыз ұшу аппараттарын заңсыз пайдалануға қарсы іс-қимыл шаралары туралы депутаттық сауалға жауап [Электрондық ресурс] // <https://exclusive.kz/v-kazakhstan-uzhestochajut-regulirovanie-i-nakazanie-za-poljoty-bpla/> (өтініш берген күні: 12.10.2025).
10. Government issues counter to prison drone threat [Электрондық ресурс] / / the Justice gap. – 6 November 2025. - URL: <https://www.thejusticegap.com/government-issues-counter-to-prison-drone-threat/> (өтініш берген күні: 23.10.2025).

Авторлар туралы мәліметтер

Сайтбеков А.М. – саясат ғылымдарының докторы, заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің орынбасары.

Райбаев Д.Қ. - Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Басқару академиясы Ғылыми-зерттеу институтының Ішкі істер органдарының қылмыстық-атқару жүйесі мәселелерін зерттеу орталығының бастығы, философия докторы (PhD), қауымдасқан профессор (доцент), полиция подполковнигі.

Маликова А.Ш. - Алматы қаласы № 2 Медеу аудандық сотының төрағасы, заң ғылымдарының кандидаты, доцент.

Сайтбеков А.М. – доктор политических наук, кандидат юридических наук, заместитель Министра внутренних дел Республики Казахстан.

Райбаев Д.К. - начальник центра по исследованию проблем уголовно-исполнительной системы органов внутренних дел Научно-исследовательского института Академии управления Министерства внутренних дел Республики Казахстан, доктор философии (PhD), ассоциированный профессор (доцент), подполковник полиции.

Маликова А.Ш. - председатель Медеуского районного суда №2 города Алматы, кандидат юридических наук, доцент.

Saitbekov A.M. – doctor of Political Science, Candidate of Law, Deputy Minister of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan.

Raibayev D.K. - head of the Center for Research on the Problems of the penal enforcement system of the Internal Affairs Bodies of the Scientific Research Institute of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor (Associate Professor), Lieutenant Colonel of the police.

Malikova A.Sh. - chairman of the Medeu District Court No. 2 of Almaty, Candidate of Law, Associate Professor.

Ф.Г. Галым¹, М.К. Жакупбеков²

¹Актюбинский юридический институт МВД РК имени М. Букембаева, Актюбе, Казахстан

²Алматинская академия МВД РК имени М. Есболатова, Алматы, Казахстан

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА СЕКСУАЛЬНОЕ ДОМОГАТЕЛЬСТВО В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ

В научной статье исследуются актуальные проблемы уголовно-правовой защиты личности от сексуальных домогательств, приставания и понуждения к половому сношению в Республике Казахстан. На основе обобщения следственной практики, статистики и результатов социологических исследований авторы делают вывод о необходимости дальнейшего совершенствования норм ст. ст. 121-1 и 123 УК РК, причем с учетом характера и последствий совершаемых деяний. Подчеркивается, что психологическое насилие, выраженное в форме угроз, шантажа или использования материальной и любой другой зависимости жертвы преступления, не менее опасно, чем физическое, и должно квалифицироваться как насильственное преступление. Особое внимание уделено вопросу недостаточной дифференциации уголовной ответственности в случаях, когда понуждение привело к фактическому совершению полового сношения, мужеложства, лесбиянства или иных действий сексуального характера, а также необоснованно мягким санкциям за данные деяния. Обосновывается необходимость ужесточения ответственности, введения дифференциации составов преступления и конкретизации диспозиции нормы.

Ключевые слова: сексуальное приставание, понуждение к половому сношению, харассмент, мужеложство, лесбиянство, половая неприкосновенность, половая свобода, половые преступления, половые девиации.

Қазақстан Республикасындағы сексуалдық зорлық-зомбылық үшін қылмыстық жауапкершілік: проблемалар және реформалау перспективалары

Ғылыми мақалада Қазақстан Республикасындағы жеке тұлғаны жыныстық қудалаудан, қорлаудан және жыныстық қатынасқа мәжбүрлеуден қылмыстық-құқықтық қорғаудың өзекті мәселелері қарастырылған. Тергеу тәжірибесін, статистикалық мәліметтерді және социологиялық зерттеулер нәтижелерін жалпылау негізінде авторлар жасалған әрекеттердің сипаты мен зардаптарын ескере отырып, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 121-1 және 123-баптарының нормаларын одан әрі жетілдіру қажет деген қорытындыға келеді. Қорқыту, бопсалау немесе қылмыс құрбанының материалдық немесе өзге де тәуелділігін пайдалану түріндегі психологиялық зорлық-зомбылық физикалық зорлық-зомбылықтан кем емес қауіпті және зорлық-зомбылық қылмысы санатына жатқызылуы тиіс екендігі атап өтілді. Мәжбүрлеу жыныстық қатынасқа, содомияға, лесбияндыққа немесе сексуалдық сипаттағы өзге де іс-әрекеттерді іс жүзінде жасауға әкеп соққан, сондай-ақ осы әрекеттер үшін негізсіз жеңілдетілген санкциялар қолданылған жағдайларда қылмыстық жауаптылықты жеткіліксіз саралау мәселесіне ерекше назар аударылады. Жауапкершілікті арттыру, қылмыс құрамының саралануын енгізу және норма диспозициясын нақтылау қажеттілігі дәлелденген.

Түйінді сөздер: сексуалдық сипатта тиісу, жыныстық қатынасқа мәжбүрлеу, харассмент, мужеложство, лесбиянство, жыныстық тиіспеушілік, жыныстық бостандық, жыныстық қылмыстар, жыныстық ауытқулар.

Criminal liability for sexual harassment in the Republic of Kazakhstan: problems and prospects for reform

The scientific article examines the current problems of criminal-legal protection of an individual from sexual harassment, pestering and coercion to sexual intercourse in the Republic of Kazakhstan. Based on the generalization of investigative practice, statistics and the results of sociological research, the authors conclude that it is necessary to further improve the norms of Articles 121-1 and 123 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, taking into account the nature and consequences of the committed acts. It is emphasized that psychological violence expressed in the form of threats, blackmail or use of material or any other dependence of the victim of the crime is no less dangerous than physical violence and should be classified as a violent crime. Particular attention is paid to the issue of insufficient differentiation of criminal liability in cases where coercion led to the actual commission of sexual intercourse, sodomy, lesbianism or other acts of a sexual nature, as well as unreasonably lenient sanctions for these acts. The need for tougher liability, the introduction of differentiation of the elements of the crime and the specification of the disposition of the norm is substantiated.

Keywords: sexual harassment, coercion to sexual intercourse, harassment, sodomy, lesbianism, sexual inviolability, sexual freedom, sexual crimes, sexual deviations.

Введение. С момента обретения независимости в казахстанском обществе все чаще звучали вопросы, затрагивающие права женщин на защиту не только от сексуального насилия, но и от сексуальных домогательств и приставаний в принципе. Причем разбирательство подобных проблемных вопросов, порой, приобретало международный характер, в связи с тем, что женщины, не найдя правовой поддержки со стороны органов правосудия, были вынуждены обращаться в международные правозащитные организации. Так, например, Комитет по ликвидации дискриминации в отношении женщин ООН, рассмотрев сообщение гражданки РК Б. № 45/2012 о сексуальном домогательстве, направил руководству страны рекомендации о безотлагательном изменении законодательства, в т. ч. трудового, тем самым обеспечив противодействие сексуальным домогательствам на рабочем месте, кроме того, предусмотреть всеобъемлющее определение понятия сексуальные домогательства на рабочем месте. [1]

Обратим внимание на тот факт, что, к сожалению, во всем мире достаточно широко распространено негативное социальное явление, когда женщины вопреки собственной воле становятся жертвами сексуального насилия и насильственных домогательств «на рабочем месте», т. е. по месту работы, где работодатель или руководитель любого уровня, угрожая увольнением либо умышленно учиняя препятствия для продвижения по карьерной лестнице, вынуждает женщину вступить с ним в разовые или постоянные сексуальные отношения. Следующая сфера, где факты понуждения к половому сношению встречаются, скорее всего, в достаточно большом количестве, это семья, однако о таких фактах жертвы преступления традиционно стараются умалчивать, как говорится, «не вынося сор из избы». Понуждение к половому сношению может встречаться и по месту учебы, например, когда студентка заведомо ставится в зависимое положение от преподавателя, заведующего кафедрой или декана, с одной только целью – склонить к половой близости.

Материалы и методы. В качестве эмпирической базы исследования использованы материалы, полученные в результате социологического опроса жителей Актюбинской области, статистические отчеты КПСиСУ Генеральной прокуратуры РК за период с 2021 года по 2024 год, материалы следственной практики, результаты анализа нормативных постановлений Пленума Верховного Суда РК, а также отечественные и зарубежные научные труды в области права, социологии, психологии, психиатрии, судебной медицины, сексологии, религиоведения, истории и т. д.

Основная часть. Если говорить про Казахстан, то жертвы сексуального домогательства и понуждения к половому сношению практически не сообщают о совершенном преступлении в правоохранительные органы. В данном случае, здесь ни для кого не является секретом, что нежелание заявлять о преступлении связано не с попустительством самой жертвы, а, прежде всего с ложными представлениями о стыде, с низким уровнем доверия населения к деятельности правоохранительных и судебных органов, а также с несовершенством отечественного уголовного и уголовно-процессуального законодательства, и регулярные изменения кодексов служат тому наглядным доказательством. Кроме того, косвенным подтверждением этого утверждения является статистика, где в течение последних четырех лет (2021–2024 гг.) отмечается довольно низкая регистрация в ЕРДР фактов понуждения к половому сношению и иным сексуальным действиям (2021 г. – 9, 2022 г. – 5, 2023 г. – 10, 2024 г. – 9), всего 33 факта, что составляет всего 0,7 % от общего количества зарегистрированных уголовных правонарушений против половой неприкосновенности и половой свободы личности. [2]

В этой связи, у авторов возникают некоторые вопросы, касательно преступного деяния, предусмотренного ст. 123 УК, а именно понуждения к половому сношению и иным сексуальным действиям. На наш взгляд, законодатель, в погоне за ежегодным ужесточением ответственности за изнасилование и насильственные действия сексуального характера, необоснованно упустил из виду, что психологическое воздействие на жертву и принудительное склонение ее к половому акту тоже является одной из форм насилия, даже несмотря на отсутствие угрозы жизни и здоровью жертвы.

В соответствии с постановлением пленарного заседания Верховного Суда Республики Казахстан от 11 мая 2007 года деяние, предусмотренное ст. 123 УК отличается от насильственных половых преступлений способами воздействия на потерпевшего (потерпевшую), где правонарушитель, добиваясь вынужденного согласия жертвы на половое сношение либо иные действия сексуального характера, использует материальную и иную зависимость жертвы, либо применяет шантаж, угрозу уничтожения, повреждения или изъятия имущества. [3]

Так, например, жертва преступления, а в большинстве своем это женщина, против своей воли, опасаясь, что злоумышленник приведет в исполнение свою угрозу, не связанную с физическим насилием, находясь в подавленном состоянии, вынуждено становится участником полового акта. При этом правонарушитель с целью удовлетворения своей сексуальной похоти умышленно оказывает на жертву прямое психологическое воздействие, например, угрожая опубликовать интимные или порочащие жертву сведения, или угрожая уничтожить, сломать или вовсе забрать имущество жертвы, либо жертва находится в финансовой, имущественной, служебной и иной зависимости от насильника.

Между тем, за понуждение лица к половому сношению и иным сексуальным действиям ст. 123 УК предусмотрено наказание в виде денежного штрафа, исправительных работ, либо ограничение свободы на срок до трех лет или лишение свободы на тот же срок. Немногим строже наказание предусмотрено за то же самое деяние, но совершенное в отношении несовершеннолетнего лица – лишение свободы на срок до пяти лет. [4]

На сегодняшний день состав данного уголовного правонарушения по конструкции является формальным, и, соответственно, понуждение к половому сношению будет считаться оконченным непосредственно уже с момента озвучивания либо другого проявления требования, независимо от того, были ли совершены сексуальные действия или нет. Согласно этой логике ни заголовок ст. 123 УК, ни ее диспозиция, фактически не

предусматривают наступление общественно опасных последствий в виде совершения принудительного полового сношения и других сексуальных действий. Однако, по нашему глубокому убеждению, необходимо все же различать в диспозиции статьи 123 УК понуждение без наступившего полового сношения или иных сексуальных действий, а также понуждение с наступившими общественно опасными последствиями, поскольку отсутствие в данном конкретном случае дифференциации уголовной ответственности, а также разграничения объективной стороны преступления, т. е. непосредственно понуждения, как одного деяния, и понуждения с наступившими общественно опасными последствиями, как другого деяния, не обеспечивает полноту и всесторонность уголовно-правовой защиты прав, свобод и законных интересов личности. А ведь, само понуждение к половому сношению и другим сексуальным действиям по отношению к жертве преступления является весьма опасным и травматичным, в первую очередь, в психологическом плане, в особенности, если принудительное половое сношение все же произошло.

В диспозициях ст. ст. 120 и 121 УК законодатель не счел необходимым конкретизировать какой именно вид насилия применяется насильником для удовлетворения своей сексуальной похоти. В этой связи, на примере Закона РК «О профилактике бытового насилия», где под насилием понимается причинение или угроза причинения физических или психических страданий (ст. 1 ЗПК), а психологическое насилие является одним из видов насилия (ст. 4 ЗПК), [5] можно предположить, что насилие в преступлениях, предусмотренных ст. ст. 120 и 121 УК, является не только физическим, но и психическим (психологическим). Но, в данном случае мы обязаны обратиться к тексту нормативного постановления ВС РК 2007 года № 4, где дается разъяснение данной дефиниции. Так, пленарное заседание ВС РК постановило, что насилие при совершении насильственных половых преступлений – это всегда физическое воздействие на жертву, осуществляемое в целях подавления ее сопротивления (п. 3 НПВС). [6]

Также следует отметить, что казахстанское уголовное законодательство не содержит определение понятий психическое или психологическое насилие, тем более данные понятия отсутствуют в контексте насильственного воздействия на жертву уголовного правонарушения в целях достижения преступных целей. Вместе с тем, законодатель не делает никакой разницы между физическим или психическим принуждением, когда речь заходит о квалификации действий самого правонарушителя, например, в случаях исключения преступности деяния (ст. 37 УК), либо смягчения уголовной ответственности и наказания (ст. 53 УК). [4]

С учетом изложенного, соответственно, понуждение к половому сношению должно расцениваться именно как насильственное половое преступление, где преступник достигает или пытается достичь преступных целей посредством применения психического (психологического) насилия. При этом понуждение к половому сношению должно находиться по степени тяжести и общественной опасности на одном уровне с преступными деяниями, предусмотренными ст. ст. 120 и 121 УК, так как понуждение к половому сношению с наступившими общественно опасными последствиями по своей сути является тем же изнасилованием, где жертва против своей воли, принудительно становится участницей полового сношения.

Можно предположить, что законодатель рассматривал ст. 123 УК как некую «облегченную» альтернативную версию ст. ст. 120 и 121 УК, в которых фактор применения или угрозы применения физического насилия определяет наибольшую степень общественной опасности, а значит и наиболее строгий вид наказания. Но правильно ли это в реальной жизни? К примеру, смоделируем следующую ситуацию, которая может произойти в реальной жизни. Допустим, в результате кибератаки хакеры похитили у женщины ее фото и видеоматериалы интимного характера, после чего хакеры стали шантажировать женщину и предлагать не публиковать похищенные материалы в Сети Интернет в обмен на сексуальный контакт. Некоторые, уверенные в своей правоте читатели, могут высказать мысль, что женщина не должна соглашаться, а должна обратиться в правоохранительные органы, а, если согласилась, то по своей воле пострадала только морально, так как к ней не применялось физическое насилие. И, как показывают результаты проведенных социологических опросов, такого мнения придерживается меньшинство, и в основном мужчины, в то время, как женщины твердо и единогласно убеждены в обратном.

Так, в ходе исследования темы половых преступлений, в течение ноября-декабря месяцев 2024 года был организован и проведен социологический опрос жителей Актюбинской области, где приняли участие пятьсот человек, причем равными долями, и мужчины, и женщины. Наиболее активными участниками опроса оказались респонденты в возрастных категориях 31-40 лет – 37,0 %, 21-30 лет – 25 %, и 41-50 лет – 19 %, преимущественно имеющие высшее и послевузовское образование (68 %). Которые, например, на вопрос представляет ли опасность для здоровья женщины понуждение ее к половому сношению или совершению иных действий сексуального характера путем шантажа, угрозы уничтожением, повреждением или изъятием имущества, либо с использованием материальной или иной зависимости потерпевшей 93 % опрошенных респондентов (всего – 465 чел.; из них: 215 муж. – 46,2 % и 250 жен. – 53,8 %) ответили утвердительно, 54,8 % или 255 человек (100 муж. – 39,2 %; 155 жен. – 60,8 %) из которых объяснили свой ответ тем, что «это может разрушить всю жизнь женщины», а 25,8 % или 120 человек (25 муж. – 20,8 %; 95 жен. – 79,2 %) назвали в качестве причины – «это вызывает психологическое и психическое разрушение личности».

Вызывают интерес и ответы на вопросы относительно справедливости и необходимости ужесточения уголовной ответственности за совершение преступления, предусмотренного ст. 123 УК. Так, 93 % опрошенных респондентов (всего – 465 чел.; из них: 215 муж. – 46,2 %; 250 жен. – 53,8 %) не считают справедливым предусмотренное наказание за понуждение к половому сношению и иным сексуальным действиям. Кроме того,

95 % опрошенных (всего – 475 чел.; из них: 225 муж. – 47,4 %; 250 жен. – 52,6 %) указали на необходимость ужесточения уголовной ответственности за понуждение к половому сношению.

В соответствии с изложенным предлагается ужесточить уголовную ответственность за понуждение лица к половому сношению, мужеложству, лесбиянству или совершению иных действий сексуального характера, дополнив ст. 123 УК квалифицированными составами, подразумевающими более строгое наказание за понуждение, повлекшее за собой половое сношение, мужеложство, лесбиянство или совершение иных действий сексуального характера; за понуждение, совершенное группой лиц, группой лиц по предварительному сговору, либо повлекшее заражение потерпевшей (потерпевшего) венерическим заболеванием, либо совершенное неоднократно, либо совершенное лицом при выполнении служебных обязанностей; за совершение понуждения в отношении несовершеннолетней (несовершеннолетнего), либо повлекшее заражение потерпевшей (потерпевшего) ВИЧ, либо совершенное преступной группой; за совершение понуждения в отношении двух и более несовершеннолетних лиц, либо совершение понуждения в отношении несовершеннолетней (несовершеннолетнего) родителем, отчимом, педагогом либо иным лицом, на которое законом Республики Казахстан возложены обязанности по ее воспитанию. Причем, здесь немаловажным будет изменение очередности указания половой принадлежности жертв преступлений, т. е., предусмотрев сначала женщину, а потом уже мужчину, например, потерпевшая (потерпевший), малолетняя (малолетний), несовершеннолетняя (несовершеннолетний).

Возможность уголовной ответственности за понуждение к половому сношению малолетнего лица нами не рассматривается, поскольку подобное понуждение должно расцениваться и квалифицироваться только как изнасилование либо насильственные действия сексуального характера, где сексуальное насилие совершается в отношении малолетнего лица, находящегося в беспомощном состоянии в силу своего малолетства и неспособности оказать сопротивления насильнику. В то же время нами предлагается предусмотреть уголовную ответственность за совершение сексуального понуждения в отношении несовершеннолетнего лица его родителем, либо его отчимом, его мачехой, его педагогом либо иным лицом, на которое возложены обязанности по воспитанию.

К слову, 8 декабря 2023 года Глава государства своим указом утвердил План действий в области прав человека и верховенства закона, где в п. 12 Правительству РК поручено усовершенствовать законодательство в сфере трудовых отношений, предусмотрев механизмы защиты от сексуальных домогательств на рабочем месте. [7] В этой связи, в целях обеспечения прав женщин и безопасности детей, 16 июня 2024 года Законом РК от 15.04.24 г. № 72-VIII [8] Уголовный кодекс был дополнен новой нормой, предусматривающей ответственность за совершение непристойных действий сексуального характера в отношении лица, заведомо не достигшего шестнадцатилетнего возраста, сопряженных с предложениями или прикосновениями сексуального характера.

Данное решение было позитивно принято казахстанским обществом, поскольку впервые отечественным законодателем криминализировано деяние, приносящее множество проблем, неудобство и дискомфорт для человека, в первую очередь, конечно же, для женщин и молодых девушек. Ведь сексуальное приставание и домогательство до некоторых пор считалось практически обычным явлением, встречающимся ежедневно и повсеместно, на улице, в парке, в местах массового отдыха, в общественном транспорте, и т. д. Причем, самым опасным видом домогательства является, безусловно, сексуальное приставание по месту работы и учебы, поскольку женщина заведомо для виновного находится в условно зависимом положении, например, женщина-работник – от работодателя либо руководителя, девушка-студентка – от преподавателя либо руководства кафедры. В этом ключе, конечно же, тот факт, что Особенная часть УК пополнилась новым видом уголовного проступка, радует и обнадеживает в вопросах безопасности женщин и несовершеннолетних.

Однако, давайте порассуждаем, насколько эффективным и обоснованно верным является решение законодателя, во-первых, ограничить круг возможных потерпевших лиц, установив возраст шестнадцать лет, во-вторых, признать данное деяние уголовным проступком.

Практика раскрытия и расследования изнасилований и насильственных действий сексуального характера показывает, что большинству случаев сексуального насилия предшествовало именно активное сексуальное приставание и домогательство, что, если преступный замысел не был доведен до конца по независящим от виновного обстоятельствам, квалифицировалось скорее, как покушение на насильственное половое преступление. Здесь возникает логичный и вполне уместный вопрос, не создаст ли добавленная в УК ст. 121-1 определенных рисков возникновения ошибки в квалификации деяния и последующего неумышленного ухода от уголовной ответственности лица, к примеру, совершившего покушение на изнасилование несовершеннолетней в возрасте до 16 лет, но заявившего в ходе уголовного процесса, что он просто шутя приставал к девочке, умело подводя свои показания под состав уголовного проступка, предусмотренного ст. 121-1 УК. Не пойдет ли орган уголовного преследования, при таких обстоятельствах, по пути «наименьшего сопротивления»? И, не приобретет ли подобный прецедент массовый характер, искусственно создав для сексуальных насильников «лазейку» ухода от заслуженного наказания? Тем более, что лицо, осужденное за уголовный проступок, официально не считается лицом, имеющим судимость.

Конечно, на сегодняшний день пока еще отсутствует какой-либо опыт и наработанная практика применения ст. 121-1 УК, чтобы делать уже конкретные выводы, но, моделируя следственные ситуации, уже сейчас можно предполагать возможные правовые риски и вероятности негативных правовых последствий, а также своевременно предпринимать соответствующие меры их предупреждения.

Далее, что касается установленного законодателем в ст. 121-1 УК шестнадцатилетнего возраста потерпевшего лица, считаем, что в данном случае, реализация поручения Главы государства о правовой защите от сексуальных домогательств на рабочем месте исполнено, к сожалению, не было. Здесь можно предположить, что разработчики законопроекта рассуждали следующим образом, необходимо обеспечить защиту несовершеннолетних лиц, не достигших возраста шестнадцати лет от сексуального приставания, а, что касается совершеннолетних лиц, то сексуальные приставания будут рассматриваться либо как мелкое хулиганство (ст. 434 КРКоАП), либо как понуждение к половому сношению, мужеложству, лесбиянству и другим действиям сексуального характера (ст. 123 УК). К слову, примерно в таком ключе ранее высказывались представители ГП РК, отвечая на запрос журналистов информационного агентства «Власть» о необходимости введения в законодательство термина «сексуальное домогательство». [9]

Так, например, ст. 123 УК предусматривает уголовную ответственность за понуждение к половому акту и другим сексуальным действиям, причем понуждение осуществляется посредством шантажа, угрозы повреждения либо отъема у потерпевшего какого-либо имущества, а также в отношении лица, находящегося в материальной, служебной и иной зависимости. [4] В свою очередь, в соответствии со ст. 434 КРКоАП под мелким хулиганством понимается осуществление правонарушителем таких действий, которые вызывают неуважение к окружающим его людям, например, оскорбительное приставание к другим лицам. [10] К слову, в феврале месяце 2025 года в республиканских СМИ активно публиковалась ситуация, где публичная личность, находясь в нетрезвом виде совершил сексуальное приставание в отношении семнадцатилетнего парня. [11] Из интервью уполномоченного по правам ребенка в Республике Казахстан Д. Закиевой, в связи с тем, что возраст несовершеннолетнего потерпевшего лица превышает возраст, установленный ст. 121-1 УК, виновный привлечен к административной ответственности за совершение мелкого хулиганства. [12] Разве этот случай не является ярким примером несовершенства некоторых уголовно-правовых норм, что приводит к уходу правонарушителей от заслуженного уголовного наказания.

Кроме того, следует обратить внимание законодателя на тот факт, что сексуальное приставание к совершеннолетним лицам не всегда является начальным этапом либо элементом объективной стороны состава понуждения к половому сношению и иных действий сексуального характера.

В большинстве случаев, как показывает практика, сексуальные приставания и сексуальные домогательства в отношении совершеннолетних «на рабочем месте» носят, скорее всего, форму демонстрации мужчинами своей маскулинности и превосходства над женщинами, либо навязчивого и нездорового проявления своей симпатии к другому лицу, при этом не преследуя в этот момент цели принудить к половому сношению, однако, все равно, оказывая негативное психологическое влияние на другое лицо, причиняя последнему стресс, дискомфорт, неудобство, тревожность и т. д.

Таким образом, в соответствии с изложенным, а также учитывая степень реальной общественной опасности сексуального домогательства, предлагается: 1) предусмотреть уголовную ответственность за сексуальное приставание к совершеннолетним лицам; 2) ужесточить уголовную ответственность за сексуальное приставание и домогательства, дополнив ст. 121-1 УК квалифицированными составами, подразумевающими более строгое наказание за совершение непристойных действий сексуального характера, сопряженных с предложениями или прикосновениями сексуального характера в отношении несовершеннолетней (несовершеннолетнего); неоднократно; совершенные лицом при выполнении служебных обязанностей или с использованием своего служебного положения; либо совершены в отношении малолетней (малолетнего); а также совершенные в отношении несовершеннолетней (несовершеннолетнего) родителем, отчимом, педагогом либо иным лицом, на которое законом Республики Казахстан возложены обязанности по ее воспитанию.

Заключение. Таким образом, в целях дальнейшего совершенствования уголовного законодательства Республики Казахстан об ответственности за уголовные правонарушения против половой неприкосновенности и половой свободы личности предлагается ужесточить уголовную ответственность за совершение уголовного правонарушения, предусмотренного ст. 123 УК, в т. ч. дифференцировав виды понуждений, и, соответственно, виды наказаний, отдельно за понуждение к половому сношению, как требование, и, отдельно за понуждение с наступившими общественно опасными последствиями, в т. ч. с учетом предлагаемых авторами квалифицированных видов составов понуждения к половому сношению и иным действиям сексуального характера; а также, предлагается ужесточить наказание за сексуальное приставание и домогательство, предусмотренное ст. 121-1 УК, в т. ч. в отношении совершеннолетних лиц, а также за сексуальное приставание на рабочем месте.

Уверены, что, в случае принятия предложенных изменений, многие тысячи казахстанских женщин настоящего почувствуют защиту государства от насильственных сексуальных домогательств на рабочем месте со стороны работодателей, руководителей и коллег; в семье – со стороны супругов-абьюзеров и безнравственных родственников; в организациях образования – со стороны педагогов и администрации; на улице и в социальных сетях – со стороны шантажистов, и т. д.

Список использованных источников

1. Сообщение № 45/2012. Мнения, принятые Комитетом на его шестьдесят первой сессии (6–24 июля 2015 года) // Комитет по ликвидации дискриминации в отношении женщин [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://bureau.kz/files/bureau/Docs/UN%20committees/UN%20DAW/2015.08.25_Belousova%20vs%20Kazakhstan_desicion_RUS.pdf (дата обращения: 01.03.2025 г.)

2. Правовая статистика по зарегистрированным уголовным правонарушениям // Портал органов правовой статистики и специальных учетов ГП РК, 2024 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/indicators> (дата обращения: 01.03.2025 г.)
3. Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 11 мая 2007 года N 4. «О некоторых вопросах квалификации преступлений, связанных с изнасилованием и иными насильственными действиями сексуального характера» // ИПС «Әділет» [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P07000004S_ (дата обращения: 01.03.2025 г.)
4. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V // ИС «Параграф» [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252 (дата обращения: 01.03.2025 г.)
5. Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2009 года № 214-IV «О профилактике бытового насилия» // ИС «Параграф» [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30525680 (дата обращения: 01.03.2025 г.)
6. Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 11 мая 2007 года N 4. «О некоторых вопросах квалификации преступлений, связанных с изнасилованием и иными насильственными действиями сексуального характера» // ИПС «Әділет» [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P07000004S_ (дата обращения: 01.03.2025 г.)
7. Указ Президента Республики Казахстан от 8 декабря 2023 года № 409 «О Плана действий в области прав человека и верховенства закона» // ИПС «Әділет» [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2300000409> (дата обращения: 01.03.2025 г.)
8. Закон Республики Казахстан от 15 апреля 2024 года № 72-VIII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам обеспечения прав женщин и безопасности детей» // ИС «Параграф» [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34339586 (дата обращения: 01.03.2025 г.)
9. Е. Цой. Что значит сексуальное домогательство в Казахстане? // Новостной портал информационного агентства «Власть» [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://vlast.kz/obsshestvo/25618-cto-znait-seksualnoe-domogatelstvo-v-kazhstane.html> (дата обращения: 01.03.2025 г.)
10. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V // ИС «Параграф» [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31577399 (дата обращения: 01.03.2025 г.)
11. Дело Алмаса Кишкенбаева поступило в суд: что ему грозит // Новостной портал «Tengrinews.KZ» [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/delo-almasa-kishkenbaeva-postupilo-v-sud-chto-emu-grozit-561434/ (дата обращения: 01.03.2025 г.)
12. Б. Муканов. Почему Алмаса Кишкенбаева судили за хулиганство, а не за сексуальные приставания // Новостной портал «Zakon.KZ» [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.zakon.kz/obshestvo/6466158-rochemu-almasa-kishkenbaeva-sudili-za-khuliganstvo-a-ne-za-seksualnye-pristavaniya.html> (дата обращения: 01.03.2025 г.)

Сведения об авторах

Галым Ф.Г. – профессор кафедры уголовного процесса и криминалистики Актюбинского юридического института МВД РК им. М. Букенбаева, кандидат юридических наук.

Жакупбеков М.К. – заместитель начальника Алматинской академии МВД РК имени М. Есболатова, полковник полиции.

Галым Ф.Г. – КР ИМ М. Бөкенбаева атындағы Ақтөбе заң институтының қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты.

Жакупбеков М.К. – КР ИМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы бастығының орынбасары, полиция полковнигі.

Galym F. – Professor of the Department of Criminal Procedure and Forensic Science of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbaev, Candidate of Legal Sciences.

Zhakupbekov M. – Deputy Head of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbolatov, Police Colonel.

Н.Д. Тлешалиев¹, Г.Г. Нурахметова², А.Н. Цой¹

¹Каспий қоғамдық университеті, Алматы, Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан

БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУҒА СОТТАЛҒАНДАРДЫҢ ЖАЗАСЫН ОРЫНДАУДЫ РЕТТЕЙТІН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТАНДАРТТАР

Мақалада сотталғандарға бас бостандығынан айыру процесінде оларды іске асырудың халықаралық стандарттарының ережелері қарастырылады. Халықаралық құжаттар мен қолдану практикасын талдау нәтижелері мынадай проблемаларды көрсетті: физиологиялық, әлеуметтік, моральдық-психологиялық және криминологиялық ерекшеліктер ескерілмейді. Бұдан басқа, бұл мән-жай Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару саясатын іске асыруға теріс әсер етеді. Халықаралық және отандық қылмыстық-атқару заңнамасының ережелерін, сондай-ақ бас бостандығынан айыруға сотталғандардың практикасын зерделеу, оларды босатуға дайындау және босатылғаннан кейінгі проблемалар нақты мемлекеттердің саясатында әртүрлі тәсілдердің бар екендігін куәландырады.

Мақала «AP23485634 Мемлекеттік-жекешелік әріптестік механизмі арқылы қазақстандық пенитенциарлық жүйенің қазіргі заманғы трансформациясы» 2024-2026 жылдарға арналған ғылыми, ғылыми-техникалық бағдарламалар бойынша гранттық қаржыландыруға арналған конкурсы шеңберінде ұсынылып отыр.

Түйінді сөздер: Халықаралық стандарттар, ережелер, қарарлар, орындау актілері, жазаларды орындайтын бас бостандығынан айыру, жазаны өтеу режимі, қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесі, пробация, сотталған адамды түзету, сотталған.

Международные стандарты, регулирующие исполнение наказания осужденных к лишению свободы

В статье рассматриваются положения международных стандартов обращения с осужденными их реализации в процессе исполнения лишения свободы. Результаты анализа международных документов и практики применения показали следующие проблемы: не учитываются физиологические, социальные, нравственно-психологические и криминологические особенности. Кроме того, данное обстоятельство негативно влияет на реализацию уголовно-исполнительной политики Республики Казахстан. Изучение положений международного и отечественного уголовно-исполнительного законодательства, а также практики, осужденных к лишению свободы, подготовки их к освобождению и проблем после освобождения свидетельствуют о наличии разных подходов в политике конкретных государств.

Статья представлена в рамках конкурса на грантовое финансирование по научным, научно-техническим программам на 2024-2026 годы «Современная трансформация Казахстанской пенитенциарной системы через механизм государственно-частного партнерства AP23485634».

Ключевые слова: международные стандарты, правила, Резолюции, акты исполнения, лишение свободы, исполняющие наказания, режим отбывания наказания, уголовно-исполнительная (пенитенциарная) система, пробация, исправление осужденного, осужденный.

International standards governing the execution of sentences of persons sentenced to imprisonment

The article discusses the provisions of international standards for the treatment of convicts and their implementation in the process of execution of imprisonment. The results of the analysis of international documents and application practices have shown the following problems: physiological, social, moral, psychological and criminological features are not taken into account. In addition, this circumstance negatively affects the implementation of the penal enforcement policy of the Republic of Kazakhstan. The study of the provisions of international and domestic penal enforcement legislation, as well as the practice of convicts, their preparation for release and problems after release indicate the existence of different approaches in the policies of specific States.

The article is presented within the framework of the competition for grant financing for scientific, scientific and technical programs for 2024-2026 "modern transformation of the Kazakh penitentiary system through the mechanism of public-private partnership AP23485634".

Keywords: international standards, rules, Resolutions, acts of execution, deprivation of liberty, executing punishments, regime of serving sentences, penal enforcement (penitentiary) system, probation, correction of the convicted, convicted.

Кіріспе. Адам құқықтары, оның заңды мүдделері олар үшін ұзақ күрестен кейін халықаралық нормаларда, декларацияларда, бағдарламаларда көрініс тапты, бірақ оларды белгілі бір мемлекеттің аумағында тікелей іске асыру мүмкін емес, өйткені аталған құқықтар дәстүрлі құндылықтарға, мәдени және діни дәстүрлерге байланысты тек азаматтарға ғана берілуі керек, ал барлық басқа адамдарға құрмет принципі ескере отырып белгілі бір аумақта әрекет ететін ішкі (ұлттық) құқық арқылы адамның ажырамас құқықтары.

Сотталғандарға қатысты халықаралық нормалар: - біріншіден, қамауға алынған және сотталған ерлер мен әйелдерді, кәмелетке толмағандар мен ересектерді бөлек ұстау, - екіншіден, жіктеудің икемділігі қажеттілігін көздейді. Бұл норма қылмыстық тәжірибені беруде алып тастауды көздейді, ал бұл сотталған адамды мәжбүрлеп ұстау орындарында өтеу кезеңінде оған тәрбиелік ықпал ету процесінде қайта әлеуметтендіру жөніндегі болашақ жұмысқа оң әсер етеді. Сотталғандардың құқықтарын қорғауға бағытталған халықаралық конвенцияның нормалары қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерлерінің азаптауды қолдану фактілері туралы келіп түскен ақпаратқа мемлекеттік билік органдарының жедел реакциясын қамтамасыз ететін тетіктің қалыпты жұмыс істеуі кезінде ғана сақталатын болады.

Әдістер мен материалдар. Зерттеу жүргізу барысында тарихи, формальды-локикалық, салыстырмалы әдістер қолданылды.

1) Тарихи әдіс - қылмыстық жазаның ұғымы, мақсаты, мәні, мазмұны мәселелеріне қатысты заң шығармашылық тәжірибесін тарихи зерделеуде;

2) формалды-логикалық әдіс – қылмыстық атқару заңнамасының мақсаттары, даму жоладырын жазаның тиімділігін қарастыру барысында ҚР ҚК-мен белгіленген нормалардың мазмұнын жан- жақты, тереңірек зерттеуде;

3) салыстырмалы әдіс – қылмыстық жазаның ұғымы мен мақсаттары көзделген отандық қылмыстық заңнаманы шетелдік қылмыстық заңнамамен салыстыру барысында қолданылды.

Тақырыпты зерттеу барысында Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 31 қазандағы № 379-V ҚРЗ. және басқа да құқықтық-нормативтік актілері қамтылды.

Негізгі бөлім. Бас бостандығынан айыру түріндегі жаза әртүрлі елдердің қылмыстық жазалау жүйесіндегі күрделі аспект болып табылады, өйткені ол сотталғандардың, соның ішінде физикалық және моральдық жағдайына, сондай-ақ әлеуметтік саласына теріс әсер ететін көптеген параметрлерді қамтиды.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. сәйкес, бас бостандығынан айыру сотталған адамды қылмыстық-атқару жүйесінің мекемесіне жіберу арқылы оны қоғамнан оқшаулаудан тұрады [1].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V ҚРЗ. Бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны орындайтын жерлер, бас бостандығынан айыруға сотталған адамдар жазасын мекемелерде өтейді. Бас бостандығынан айыруға сотталғандар, ҚАК көзделген жағдайларды қоспағанда, жаза мерзімін бір мекемеде өтейді. Бас бостандығынан айыруға сотталғандар оларды түзеу, әлеуметтік тұрғыдан пайдалы байланыстарын ұстап тұру, қауіпсіздігін қамтамасыз ету және олардың жаңа құқық бұзушылықтар жасауының алдын алу үшін қажетті жағдайлар ескеріле отырып, мекемеге жіберіледі [2].

Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясына сәйкес, қылмыс жасады деп айыпталған әр адам, қорғану құқығы қамтамасыздандырылып, заңды және ашық сот талқылауы оның кінәсін толық анықтағанға дейін, кінәсіз деп есептелуге құқығы бар. Ешкім де жасаған әрекеті немесе әрекетсіздігі негізінде, егер ол әрекеті ұлттық заңдар мен халықаралық құқық бойынша қылмыс болып саналмаса, жауапқа тартылмайды. Сонымен қатар қылмыс үшін берілген жаза, қылмыс жасалған кезде заңмен көзделген жазадан ауыр болмауға тиіс [3].

Қамаудағы адамдармен қарым-қатынастың ең төменгі стандарттық ережелері 1955 жылдың 30 тамызында Қылмыстың алдын алу және құқық бұзушылармен жұмыс істеу жөніндегі БҰҰ-ның Бірінші Конгрессінде қабылданған, 1957 жылдың 31 шілдесінде Экономикалық және Әлеуметтік Кеңестің 994-толық мәжілісінде мақұлданған стандартқа сәйкес, пенитенциарлық мекемелердің үлгілі жүйесін жан-жақты баяндауды мақсат етпейді, тек қазіргі заманғы көпшілік мойындаған ой жетістігі негізінде және қазіргі кездегі ең қанағаттанарлық жүйелердің негізгі элементтерін ескеріп, қамаудағы адамдармен қарым-қатынас және мекемелерді басқару саласында әдетте принциптік және практикалық тұрғыдан дұрыс деп есептелетін нәрселерді баяндауға ғана арналған.

Заң, әлеуметтік, экономикалық және географиялық жағдайлардың алуан түрлілігін назарға ала отырып, бұл ережелердің барлығы бірдей барлық жерде және бір мезгілде қолданылмауы мүмкін екендігі анық. Дегенмен, осы ережелер оларды өмірде жүзеге асыруда іс-жүзіндегі қиындықтарды үнемі жеңуге деген ынта тудыруы тиіс, себебі бұлар Біріккен Ұлттар Ұйымы, жалпы алғанда, қолайлы деп санайтын ең төменгі жағдайларды қамтып көрсетеді.

Екінші жағынан, бұлар ой үнемі алға жылжып отыратын қызмет аясын қамтиды. Олар бірлесіп мазмұндалған принциптер мен ондағы белгіленген мақсаттарға жетуге бағытталған тәжірибелерді жүргізу және практикаға енгізуге кедергі жасау мақсатын қойып отырған жоқ [4].

Әр түрлі санаттағы қамаудағылар бөлек мекемелерде немесе бір мекеменің әр түрлі бөлігінде жынысы, жасы, алдында сотталғаны, қамауға алынуының заңдылық себептері және оларға арналған ұйғарым бойынша ұсталады. Сонымен:

а) Еркектер мен әйелдер мүмкіндігінше әр түрлі мекемелерде ұсталуы қажет;

- в) егер еркектер мен әйелдер бір мекемеде ұсталса, онда әйелдерді тіптен бөлек жайларға орналастыру қажет;
- с) үкім шығарылмағандар сотталғандардан бөлек орналастырылуы тиіс;
- д) қарызы жөніндегі міндетін орындамаған және басқа азаматтық істер бойынша қамауға алынғандарды қылмыс жасағандардан бөлек орналастыру керек;
- е) құқық бұзушы жас балаларды үлкендерден бөлек ұстаған дұрыс саналды [4].
- Қазақстан Республикасының Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын және ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенцияға сәйкес, "азаптау" анықтамасы қандай да бір адамға одан немесе үшінші адамнан мәлімет немесе мойындау алу, ол немесе үшінші адам жасаған немесе жасағанына сезік келтірілген әрекетіне оны жазалау, сондай-ақ оны немесе үшінші адамды қорқыту немесе мәжбүрлеу үшін дене немесе адамгершілік қатты зақымдары немесе азап шегуі қасақана жасалатын немесе кез-келген сипаттағы кемсітушілікке негізделген кез-келген себеп бойынша мұндай зақымды немесе азап шегуді мемлекеттік лауазымды тұлғамен немесе ресми түрдегі басқа да адаммен немесе олардың азғырушылығы немесе олардың келісімімен немесе үнсіз келісу бойынша келтірілетін кез-келген іс-әрекетті білдіреді. Бұл анықтамаға заңдық санкциялар нәтижесінде ғана туындайтын, осы санкциялардан ажыратылмайтын немесе олармен кездейсоқ келтірілетін зақым немесе азап шегу енгізілмейді [5].
- Біріккен Ұлттар Ұйымының тұтқындарға қатысты минималды стандартты ережелері (Нельсон Мандела ережелері) Бас Ассамблея 2015 жылдың 17 желтоқсанында қабылдаған Резолюциясына сәйкес, сотталғандармен жұмыс істеудің минималды стандартты ережелері сотталғандарды ұстаудың жалпыға бірдей танылған минималды стандарттары болып табылады және олар 1955 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымының қылмыстың алдын алу және құқық бұзушылармен жұмыс істеу жөніндегі бірінші Конгресінде қабылданғаннан бері олардың пенитенциарлық мекемелердің жұмысына қатысты заңдар, саясат пен тәжірибені әзірлеу контекстінде үлкен маңызы мен ықпалы бар, Сальвадор декларациясында жаһандық сын-тегеуріндерге жауап берудің кешенді стратегиялары: қылмыстың алдын алу және қылмыстық сот төрелігінің жүйелері және олардың өзгермелі әлемде дамуы туралы ескеріле отырып, мүше мемлекеттер қылмыстық сот төрелігінің тиімді, әділ, есеп беретін және адамгершілік жүйесі сот төрелігін іске асыру және қылмыстың алдын алу және қылмыстық сот төрелігіне қарсы күрес жүргізу кезінде адам құқықтарын қорғауды қамтамасыз етуге ней, және Біріккен Ұлттар Ұйымының қылмыстың алдын алу және қылмыстық сот төрелігі саласындағы ұлттық саясатты, қылмыстың алдын алу және қылмыстық сот төрелігі саласындағы рәсімдер мен бағдарламаларды әзірлеу және жүзеге асыру саласындағы стандарттары мен нормаларының құндылығы мен маңызын растады, 1955 жылдан басталған тұтқындарға қатысты, оның ішінде азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт, экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пакті4 және азаптауға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын қарым-қатынас пен жазалау түрлеріне қарсы Конвенция сияқты халықаралық құжаттар шеңберінде халықаралық құқықтың прогрессивті дамуын назарға ала отырып және оған Факультативтік хаттама, Біріккен Ұлттар Ұйымының қылмыстың алдын алу және қылмыстық сот төрелігі саласындағы 1955 жылдан бастап қабылданған құқық бұзушылармен қарым-қатынасқа және түрмеге қамаудың баламаларына қатысты стандарттары мен нормаларына, атап айтқанда, тұтқындармен жұмыс істеудің ең төменгі стандартты ережелерін тиімді орындау рәсімдеріне, қандай да бір нысанда ұсталуға немесе қамауға алынуға жататын барлық адамдарды қорғау қағидаттарының жиынтығына сілтеме жасай отырып. Тұтқындармен қарым-қатынастың негізгі принциптері, Біріккен Ұлттар Ұйымының шараларға қатысты ең төменгі стандартты ережелері, түрмеге байланысты емес (Токио ережелері) және қылмыстық сот төрелігі мәселелерінде қалпына келтіру сот төрелігі бағдарламаларын қолданудың негізгі принциптері сәйкес келеді [6].
- Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті ережесіндегі шектеу және тартыну түсіндірмесінің Сиракуз принциптеріне сәйкес, ұстаудан және тұтқындаудан азат ету құқығы (9-бап) және сотта қылмыстық істі әділ және жария түрде қарау құқығы (14-бап) төтенше жағдайлардағы қажеттіліктің шиеленісу жағдайында заңды түрде шектелуі мүмкін, адамдардың адами тұлғаға тән абыройды құрметтеудің негізгі құқықтарынан бас тартуы қажет төтенше жағдайларды іс жүзінде елестету мүмкін емес. Осындай басты құқықтарды құрметтеу осы құқықтардың бұзылуына қарсы құқықтық қорғау үшін қажет және олардан тартынуға рұқсат етілмейтін құқықтарды қамтамасыз етудің ажырамас шарты болып табылады. Атап айтқанда:
- (а) барлық тұтқындау мен ұстау және қамауда ұстау орындары туралы жазба жүргізілуі керек, олар кешеуілдемей көпшілікке жетуі тиіс орталықтандырылған бір орында сақталуы тиіс;
- (b) ешкім айып тағылмай тұрып, сот болғанға дейін алдынала ұстау немесе қамауда ұстау түрінде белгісіз мерзімге ұсталмауы керек;
- (с) бірнеше күннен асатын, мысалы, үш күннен жеті күнге дейінгі мерзім ішінде ешкім отбасымен, жақындарымен немесе қорғаушысымен сөйлесу құқығынсыз оқшауланып ұсталуға тиіс емес;
- (d) егер тұлға айып тағылмай тұрып ұсталған болса, қамауда ұстау мерзімін ұзарту үшін осындай ұстаудың қажеттігі тәуелсіз сотпен қаралуы талап етіледі;
- (е) әрбір адам өзіне кез келген айып тағылған кезде, заң негізінде құрылған құзырлы, тәуелсіз және бейтарап соттың істі әділ және жария түрде қарауына құқылы;
- (f) азаматтық тұлғаларға қатысты істер азаматтық тұлғалардың соты үшін әскери трибуналдарды немесе арнаулы соттарды белгілеу аса қажет болатын жерлерде кәдімгі соттармен қаралуы керек, аталған соттардың құзырлы, тәуелсіз және бейтарап болуын, ал олардың өкілеттілігі құзыреті бар биліктермен қаралып отыруын қамтамасыз ету өте маңызды [7].

Біріккен Ұлттар Ұйымының бас бостандығынан айрылған кәмелетке толмағандарға қатысты Ережесәне сәйкес, кәмелетке толмағандардың бас бостандығынан айрылу тәртібі осы Ережелерде бекітілген принциптер мен тәртіптердің аясында және Біріккен Ұлттар Ұйымының кәмелетке толмағандарға қатысты сот төрелігін орындаудың Стандартты минималды Ережелеріне сәйкес жүзеге асырылуы керек. Кәмелетке толмағандарды бас бостандығынан айыру төтенше ықпалшара ретінде аз мерзім ішінде орындалуы керек. Бұл шара аса ауыр құқық бұзушылық түрі үшін сот органының шығарған үкімін орындау мақсатында ғана сәйкес шарттар мен жағдайларды тиісінше ескеру жолымен орындалуы тиіс. Жазалау мерзімін сот органы кәмелетке толмаған құқық бұзушының алдын ала уақытынан бұрын босатылу мүмкіндігімен шығарады [8].

Ережелердің міндеті ретінде адам құқықтарын қорғау мен жалпы бостандығын қорғау мақсатында, сондай ақ қамалудың кері ықпалынан қорғау мақсатында және қоғам өміріне қайнасып кетуіне жәрдемдесу мақсатында, Біріккен Ұлттар Ұйымының қандай да бір жолмен бас бостандығынан айрылған кәмелетке толмаған құқық бұзушыларды қорғау бойынша қабылдаған минималды стандарттарын бекіту болып табылады [8].

Т.К. Акимжанов, М.А. Аюбаев, А.А. Бекбауова пікірлерінше, бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өтеу жеті жылдан астам уақытқа созылатындығын дәлелдеді, өйткені осы кезеңнен кейін сотталушының жеке басымен жағымсыз және қайтымсыз процестер жүреді. Әлеуметтік байланыстарды жоғалтудан бастап жеке тұлғаның толық деградациясына дейін және ең нашар жағдайда оны қылмыстық жауапкершілікке тарту [9, 215 б.].

Н.Ж. Апахаев, Б.С. Ашыралиева, Г.С. Калиев ойларынша, халықаралық стандарттарға (АЖ/ТҚ) және FATF ұсынымдар жүйесіне жауап беретін ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесін жетілдіру жатады деп есептейді [10, 251 б.].

Бас бостандығынан айыруға сотталғандардың сыртқы әлеммен қарым - қатынасы-бұл сотталғандардың субъективті құқықтары мен заңды мүдделері түрінде олардың арнайы құқықтық мәртебесінің бөлігі ретінде көрсетілген, бас бостандығынан айыру процесінде сотталғандарға қолданылатын түзеу ықпалының, қайта әлеуметтенудің және қайталанудың алдын алудың құралдарының бірі болып табылатын қоғаммен олардың әлеуметтік пайдалы байланыстарын құру, нығайту және қолдау. Бас бостандығынан айыруға сотталғандардың сыртқы әлеммен қарым-қатынасын құқықтық реттеу, оны ұйымдастыру және іске асыру қарым-қатынас процесінің кезеңдері болып табылады.

Қорытынды. Бұл зерттеуде Бас бостандығынан айыруға сотталғандардың жазасын орындауды реттейтін халықаралық стандарттарын іске асыру мәселелері қаралды. Қылмыстық-атқару қызметінің халықаралық стандарттары халықаралық гуманитарлық құқық (адам құқықтары құқығы) нормаларына негізделгендіктен, сотталғандарға жалпыға бірдей танылған адам құқықтарын сақтаудың бірқатар заңды кепілдіктерін қамтитындығына байланысты олардың қарым-қатынасына қатысты олардың кепілді маңыздылығы анық. Мысал ретінде БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдаған "қандай да бір нысанда ұсталуға немесе қамауға алынуға жататын барлық адамдарды қорғау қағидаттарының жиынтығы": "қандай да бір нысанда ұсталуға немесе қамауға алынуға ұшыраған барлық адамдар адамгершілікпен қарауға және адамның жеке басына тән қадір-қасиетті құрметтеуге құқылы". Аталған қағидалар жинағына сүйене отырып, ең төменгі стандартты ережелер олардың "БҰҰ қолайлы деп санайтын ең төменгі шарттарды көрсететінін" нақты көрсетеді.

Осылайша, бас бостандығынан айыруға сотталғанға қатысты қолданыстағы халықаралық стандарттар құқықтар мен заңды мүдделерді іске асыру мен қорғаудың белгілі бір кепілдіктерін қарастырады. Алайда, іс жүзінде, әртүрлі мемлекеттердің тәжірибесін зерттей отырып, олардың құқықтық, идеологиялық, мәдени ерекшеліктерін ескере отырып, біз жоғарыда аталған стандарттар пенитенциарлық жүйелердің жұмысында толық көрінбейтінін көреміз, бұл ақыр соңында сотталған әйелдің түзетілуіне және қылмыстардың қайталануының төмендеуіне әкелмейді.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V ҚРЗ.
3. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы Декларация Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда № 217 А (III) қабылданған.
4. Қамаудағы адамдармен қарым-қатынастың ең төменгі стандарттық ережелері 1955 жылдың 30 тамызында Қылмыстың алдын алу және құқық бұзушылармен жұмыс істеу жөніндегі БҰҰ-ның Бірінші Конгрессінде қабылданған, 1957 жылдың 31 шілдесінде Экономикалық және Әлеуметтік Кеңестің 994-толық мәжілісінде мақұлданған.
5. Қазақстан Республикасының Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын және ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенцияға қосылуы туралы Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 29 маусымдағы N 247 Заңы.
6. Біріккен Ұлттар Ұйымының тұтқындарға қатысты минималды стандартты ережелері (Нельсон Мандела ережелері) Бас Ассамблея 2015 жылдың 17 желтоқсанында қабылдаған Резолюциясы.
7. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті ережесіндегі шектеу және тартыну түсіндірмесінің Сиракуз принциптері Біріккен Ұлттар Ұйымы. Экономикалық және әлеуметтік кеңес. БҰҰ құжаты E/CN.4/1985/4, Қосымша (1985).

8. Біріккен Ұлттар Ұйымының бас бостандығынан айрылған кәмелетке толмағандарға қатысты Ережелері БҰҰ Бас Ассамблеясының 1990 жыл 14 желтоқсандағы 45/113 Қарары.

9. Акимжанов Т.К., Аюбаев М.А., Бекбауова А.А. Правовое регулирование института условно-досрочного освобождения от отбывания наказания в Республике Казахстан и практика его реализации // Қазақстан Республикасы ИМ М. Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми еңбектері, №3(76) 2023. – С.208-222.

10. Апахаев Н.Ж., Ашыралиева Б.С., Калиев Г.С. Қылмыстық кірістерді заңдатуға (жылыстатуға) қарсы күрестің халықаралық құқықтық аспектілері // Қазақстан Республикасы ИМ М.Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми еңбектері, №4(77) 2023. – Б.245-251.

Авторлар туралы мәліметтер

Тлешалиев Н.Д. – Каспий қоғамдық университеті «Әділет» Жоғары құқық мектебі деканының орынбасары, PhD докторы.

Нурахметова Г.Г. – Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті заң факультетінің қаумдастырылған профессоры, заң ғылымдарының кандидаты.

Цой А.Н. – Каспий қоғамдық университеті «Әділет» Жоғары құқық мектебінің қаумдастырылған профессоры, заң ғылымдарының кандидаты.

Тлешалиев Н.Д. – заместитель декана Высшей школы права «Адилет» Каспийского общественного университета, доктор PhD.

Нурахметова Г.Г. – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби

Цой А.Н. – ассоциированный профессор Высшей школы права «Адилет» Каспийского общественного университета, кандидат юридических наук

Tleshaliyev N.D. - Deputy Dean of the Higher School of Law "Adilet" of the Caspian Public University, PhD

Nurakhmetova G.G. – Candidate of Law, Associate Professor at the Law Faculty of Al-Farabi Kazakh National University

Tsoy A.N. – Associate Professor at the Higher School of Law "Adilet" of the Caspian Public University, Candidate of Law.

Т.К. Акимжанов¹, А.Г. Шидемов², С.А. Бегимбаев³

¹Университет «Туран», Алматы, Казахстан

²Алматинская академия МВД Республики Казахстан им. М.Есбұлатова, Алматы, Казахстан

³Алматинский гуманитарно-экономический университет, Алматы, Казахстан

О ПРИЧИНАХ ВЫСОКОЙ ЛАТЕНТНОСТИ СОВРЕМЕННОЙ ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье рассмотрены теоретические и практические аспекты повышения эффективности противодействия организованной преступности в Республике Казахстан. По мнению авторов, для эффективного противодействия организованной преступности необходимо своевременное распознавания и установления наличия организованной преступности, поскольку она обладает высокой латентностью и практически невидима как гражданскому обществу, так и государству.

Авторами сделан специальный анализ современного понимания организованной преступности через призму ее латентности, ее тенденций и возможных направлений развития. Особое внимание уделено такому направлению как легализация форм и методов организованной преступности, повышающих ее латентность и невидимость для правоохранительных органов.

В статье сформулированы основные научные гипотезы рассматриваемой проблемы, а также конкретные теоретические выводы и рекомендации по совершенствованию противодействия организованной преступности с учетом ее высокой латентности.

Ключевые слова: латентная преступность, организованная преступность, причины организованной преступности, преступная группа, организованная группа, преступное сообщество, преступная организация.

Қазақстан Республикасындағы қазіргі ұйымдасқан қылмыстың жоғары латенттілігінің себептері туралы

Мақалада Қазақстан Республикасында ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимылдың тиімділігін арттырудың теориялық және практикалық аспектілері қарастырылған. Авторлардың пікірінше, ұйымдасқан қылмысқа тиімді қарсы тұру үшін ұйымдасқан қылмыстың болуын уақтылы тану және анықтау қажет, өйткені ол жоғары кідіріске ие және азаматтық қоғамға да, мемлекетке де көрінбейді.

Авторлар ұйымдасқан қылмысты оның кідіріс объективі, оның тенденциялары мен мүмкін болатын даму бағыттары арқылы заманауи түсінуіне арнайы талдау жасады. Құқық қорғау органдарына оның кідірісі мен көрінбейтіндігін арттыратын ұйымдасқан қылмыстың нысандары мен әдістерін заңдастыру сияқты бағытқа ерекше назар аударылады.

Мақалада қарастырылып отырған мәселенің негізгі ғылыми гипотезалары, сондай-ақ оның жоғары кідірісін ескере отырып, ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимылды жақсарту бойынша нақты теориялық тұжырымдар мен ұсыныстар тұжырымдалған.

Түйінді сөздер: Жасырын қылмыс, ұйымдасқан қылмыс, ұйымдасқан қылмыстың себептері, қылмыстық топ, ұйымдасқан топ, қылмыстық қоғамдастық, қылмыстық ұйым.

On the reasons for the high latency of modern organized crime in the Republic of Kazakhstan

The article discusses the theoretical and practical aspects of improving the effectiveness of countering organized crime in the Republic of Kazakhstan. According to the authors, in order to effectively counter organized crime, it is necessary to recognize and establish the presence of organized crime in a timely manner, since it has a high latency and is practically invisible to both civil society and the state.

The authors have made a special analysis of the modern understanding of organized crime through the prism of its latency, its trends and possible directions of development. Special attention is paid to such areas as the legalization of forms and methods of organized crime, which increase its latency and invisibility to law enforcement agencies.

The article formulates the main scientific hypotheses of the problem under consideration, as well as specific theoretical conclusions and recommendations for improving the fight against organized crime, taking into account its high latency.

Keywords: latent crime, organized crime, causes of organized crime, criminal group, organized group, criminal community, criminal organization.

Введение. Организованная преступность являясь самостоятельным видом преступности значительно отличается от других видов только ей присущими признаками, такими как высокой латентностью, повышенной общественной опасностью, распространенностью, недосыгаемостью от сферы действия уголовного законодательства и правоохранительной системы Республики Казахстан, ведущей ролью в криминальном мире и нацеленностью на извлечение прибыли и сверхприбыли путем посягательства на экономику страны.

Поэтому неслучайно, в Республике Казахстан вопросы обеспечения национальной безопасности были нормативно урегулированы на законодательном уровне - 6 января 2012 года принят Закон Республики Казахстан «О национальной безопасности Республики Казахстан». Наряду с указанными в данном Законе угрозами угрозам национальной безопасности, к ним отнесены именно негативные изменения, происходящие в структуре и динамике самой преступности в Республике Казахстан, включая ее организованные формы [1, с. 53].

В настоящее время в Республике Казахстан и странах дальнего и ближнего зарубежья накоплен определенный опыт противодействия организованной преступности, сформированы специальные органы и принято специальное уголовное, уголовно-процессуальное законодательство.

Поэтому вопросы противодействия организованной преступности нашли отражение в утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года №674 «Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года», где было отмечено, что в процессе реализации правоприменительного процесса должна быть пересмотрены формы и методы противодействия преступности, включая и ее организованные формы, скорректировано уголовное и уголовно-процессуальное законодательство Республики Казахстан. [2]

Следует заметить, что в утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 «Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» в п. 4.10 впервые были отражены важные направления правовой политики государства в области противодействия преступности.

Важно выработать механизмы, направленные на обеспечение стабильности уголовного и уголовно-процессуального законодательства. [2]

По мнению большинства ученых криминологов и практических работников модель организованного преступного сообщества можно представить в виде своеобразной пирамиды. [3, с. 380] В этом и заключается особенность и повышенная общественная опасность организованной преступности, которая не только невидима, но и не подсудна.

Методологическую и методическую основу исследования составляют положения юридической и социологической науки о сущности организованной преступности как самостоятельной части преступности преступления, социально-экономических отношений в обществе, их содержания, структуре, роли права в жизнедеятельности государства как необходимого инструмента охраны его наиболее важных интересов.

В ходе написания статьи авторы опирались на общепринятые фундаментальные положения общей теории права, труды по конституционному, уголовному, уголовно-исполнительному праву, криминологии ученых Республики Казахстан и стран ближнего и дальнего зарубежья.

Основная часть. Одной из причин низкой эффективности противодействия организованной преступности в современный период является ее высокая латентность. Порой правоохранительная система знает о существовании организованной преступности, но мер не принимает вызывая справедливую критику в обществе, руководства страны, однако это связано не с тем, что не хочет или не может, а лишь по той причине, что практически ее не видит.

Природа высокой латентности организованной преступности в Республике Казахстан объясняется следующими обстоятельствами: первая-слабая научная разработанность данной проблемы; вторая- сама природа данного вида преступности, определяющая ее высокую общественную опасность и латентность; третья- стремление организованной преступности к легализации своей деятельности; четвертая- несовершенство действующего законодательства; пятая- недостаточный профессионализм сотрудников правоохранительных органов призванных обеспечивать противодействие организованной преступности.

Рассмотрим более подробнее каждую выделенную нами причину высокой латентности организованной преступности.

Первое. Слабая научная разработанность данной проблемы. Проведенное исследование научной литературы, посвященной проблемам организованной преступности позволило сделать вывод, что исследование феномена организованной преступности у нас в Казахстане, как и в бывшем СССР, ведется сравнительно недавно.

Примерные этапы исследования организованной преступности даны в учебнике по криминологии под редакцией Н.Ф.Кузнецовой и Г.М.Миньковского, где указывается, что в отечественных криминологических исследованиях понятие «организованная преступность» начинает использоваться уже в 1970-х гг., однако развернутые исследования проблемы начаты с середины 1980-х гг. Практическая специализация борьбы с организованными формами преступности, обеспечение этой борьбы в организационном и правовом аспектах происходит еще позднее – лишь с конца 1980-х гг. В эти же годы проблема начинает выделяться в учебных программах; что же касается учебников криминологии, то она впервые выделяется в учебнике МЮИ (1992 г.) и издании 1994 г.[4, с. 341].

Исследование феномена организованной преступности у нас в Казахстане, как и в бывшем СССР, ведется сравнительно недавно. В условиях распада СССР в республиках СНГ, в том числе и Казахстане, этот разрыв не только не сократился, но и увеличился. По мнению российского ученого Ю.А.Воронина организованная

преступность – одна из острейших проблем современности, но своеобразным парадоксом является тот факт, что до сего времени не разработано четкой концепции того, что она собой представляет. [5, с. 171]

По мнению российского ученого С.М. Иншакова, организованная преступность – относительно новый для отечественной криминологии объект исследования. Одной формулировкой невозможно определить многочисленные виды организованной преступности, образованные различными факторами, в том числе этническими, экономическими. Однако, в целом это явление можно охарактеризовать как сложные уголовные виды деятельности, осуществляемые в широких масштабах организациями и другими группами, имеющими внутреннюю структуру, которые получают финансовую прибыль и приобретают власть путем создания и эксплуатации рынков незаконных товаров и услуг. [6, с. 151]

По этому поводу американский ученый Джей Альбенезе писал, что организованная преступность всегда содержала в себе некую тайну, которая заставляла преувеличивать ее значение. Этот образ во многом сформировался благодаря вере в то, что за некоторыми преступлениями стоят какие-то таинственные организации, которые всячески культивировали популярные издания и Голливуд. В наши дни трудно понять, где кончается реальность и начинается литература. Многие не имеют ясного представления о том, что же такое мафия на самом деле, чем она занимается и какое место занимает в мире организованной преступности. На протяжении почти ста лет природа организованной преступности и ее источники оставались неизвестными, что исключало возможность эффективной борьбы с ней. [7, с.]

Другой ученый И.В.Годунов справедливо пишет в предисловии своей работы, что организованная преступность – что это? Знамение века или чума современности?! В современных условиях этот актуальнейший вопрос стоит не только перед всем мировым сообществом и каждым отдельным государством; в той или иной степени он касается каждого человека, каждого члена современного цивилизованного общества. [8, с. 4]

По мнению известного ученого А.И.Долговой организованная преступность – это высшее проявление криминальной упорядоченности. Речь идет об очень сложном явлении, которое в силу его сложности, многозначно трактуется в научной, учебной литературе и нормативных правовых актах. [9, с.326]

В Казахстане, о наличии организованной преступности на государственном уровне впервые заговорили в начале двухтысячного года, когда о наличии организованной преступности в нашем обществе впервые было сказано на официальном уровне на совещании по вопросам борьбы с преступностью и коррупцией 19.04.2000 года, что повсеместно идет возрождение преступных традиций и обычаев, профессионализация и специализация преступного мира. Основным источником дохода у многих граждан становится преступный бизнес. В Казахстане появились «воры в законе», которые распределяют сферы влияния между преступными группировками. Процветает наркобизнес, контрабанда спирта, торговля ворованными машинами, проституция стали обыденными явлениями. И всем этим занимаются не разрозненные группы, а хорошо организованные преступные сообщества с «крышами» в правоохранительных органах. [10]

Так, например, С.В. Дьяков определяет организованную преступность как «деятельность устойчивых преступных сообществ (организаций), отличающихся иерархическим организационным построением, сплоченностью на конкретной преступной платформе (бандитской, антиконституционной, контрабандно-валютной, националистической и т.д.), отработанной системой конспирации и защиты от правоохранительных органов, коррумпированностью, масштабностью преступной деятельности, включая выход за рубеж и связь с международной мафией». [11, с.20]

По мнению В.Г. Гриб, под организованной преступностью следует понимать относительно широкое функционирование устойчивых, с иерархической структурой, управляемых организованных преступных групп и преступных сообществ (организаций), занимающихся криминалом как промыслом и связанных, в конечном счете, с системой обращения преступного капитала в сфере экономических и социальных отношений, имеющих в своем составе в отличие от других криминальных формирований круг лиц, не участвующих в конкретных преступлениях, но обеспечивающих результативность противоправной деятельности в целом. [12, с.11]

В данном определении автором также подразумевается организованная преступность как деятельность. Казахстанский ученый Е.О.Алауханов под организованной преступностью понимает криминальное явление особого рода, обладающее чрезвычайной опасностью, высокой способностью к самодетерминации и целенаправленному изменению социальной среды в своих интересах. Одновременно она сама меняется в соответствии с теми условиями, в которых ей приходится функционировать. Поэтому борьба с данной преступностью должна базироваться на всестороннем анализе ее характеристик в конкретных временно-пространственных условиях. [13, с.11]

Совершенно справедливо замечание российского ученого А.М. Кустова, что, исследуя проблемы организованной преступности, следует, прежде всего, четко различать организованную преступность (как социально-правовое явление) и саму организованную преступную деятельность. [14, с. 114] Известна и другая позиция ученых в определении организованной преступности как особой формы соучастия [15, с. 8-97; 16, с. 46; 17, с. 93-102; 18, с. 71] в преступной деятельности.

Второе. Сама природа данного вида преступности, определяющая ее высокую латентность.

Проблема латентной преступности давно интересует ученых криминологов и является предметом самостоятельного исследования. По мнению ученых криминологов под латентной преступностью в криминологическом аспекте следует понимать совокупность преступлений, не включенных при анализе преступности статистические данные в следствие отсутствия о них к определенному моменту официальных сведений. [19, с. 144-145] Другие ученые дают более подробное описание латентной преступности. По их мнению

это та часть реально существующей в определенных пространственно-временных (т.е. в определенном месте и за определенный период) границах фактической преступности, которая представляет собой кумулятивный (накопительный) массив преступлений и совершивших их лиц, не выявленных органами уголовной юстиции и не учтенных уголовной статистикой, в пределах сроков давности привлечения к уголовной ответственности. [20, с. 29]

Очень подробно рассмотрел проблемы латентной преступности известный российский ученый криминолог Хохряков Г.Ф. в специальной 12 главе учебника криминологии «Криминология латентной преступности». [3, с.397-410]. По мнению российских ученых В.И.Хабалова и А.А.Аслханова оценке части экспертов, реальный объем организованной преступности в нашей стране по меньшей мере на порядок превосходит его статистическое отражение. Применительно к организованной преступности в экономической сфере латентная ее часть, может, более чем в 300 раз превышать зарегистрированную. [21, с.20-21]

Третье. Стремление организованной преступности к легализации своей деятельности.

Совершенно справедливо отмечает Долгова А.И., что если обычная преступность наступает на общество, действуя против его институтов, в том числе государства, организованная преступность в этом наступлении старается опираться на институты государства и общества, использовать их в своих целях.[22, с. 56] Если обратиться к статистике Казахстана, то можно наблюдать следующие масштабы обращения денежных средств, связанных с криминалом. Несмотря на достигнутые успехи в экономическом развитии за годы суверенного развития, современной казахстанской экономике, которая по многим объективным и субъективным причинам присущи несовершенство социально-экономических отношений, сложность формирующихся рыночных отношений, слабая упорядоченность и бессистемность правовых норм, регулирующих отношения в экономической сфере, а также плохое кадровое обеспечение и их высокая коррумпированность. Указанные обстоятельства придавали современной казахстанской экономике своеобразную виктимность, высокую степень ее криминологической уязвимости для недобросовестных участников экономических отношений, разного рода мошенников и преступных контингентов, представляющих организованную преступность.

С 2022 года обеспечен возврат в бюджет и субъектам квази государственного сектора имущественных активов и денежных средств на сумму порядка 857 млрд тенге. Из них 159,8 млрд тенге в виде денежных средств из иностранных юрисдикций. Данная сумма поступила в бюджет государства. Так, 36,8 млрд тенге возвращено из Австрии, 116,7 млрд тенге из Лихтенштейна, из Объединенных Арабских Эмиратов – 6,3 млрд тенге, из Турции – 253 млн тенге. Работа по возврату незаконно приобретенных активов в Республике Казахстан продолжается. [23]

Данная особенность организованной преступности очень подробно описана в работе Иншакова С.М., где указывается, что постепенно основное оружие мафии – жестокая расправа – отходит на второй план, а на первое место выдвигаются подкуп и основанный на криминальных приемах сверхприбыльный бизнес. Причем, чем богаче становится мафиозная семья, тем меньший удельный вес в ее делах имеет криминал. В настоящее время в США довольно четко просматривается стремление криминальных боссов «отмыть» не только деньги, но и своих детей. Их дистанцируют от криминального мира, их обеспечивают образованием и воспитанием высшего уровня. «Крестные отцы» хотели бы видеть своих детей сенаторами и даже президентами. [24, с. 299]

По мнению российского криминолога А.И. Долговой, современная организованная преступность представляет собой альтернативное общество со своей экономикой, социальной и духовной сферами, своими системами управления, безопасности, формирования молодого поколения, собственной юстицией, внутренней и внешней политикой [22, с. 59]. Она отмечает, что между организованной преступностью и так называемым «официальным» обществом не существует четкой и жесткой границы: организованная преступность пронизывает различные легальные отношения, в том числе, через собственные легальные юридические лица; такая преступность считается с потребностями и интересами разных социальных групп населения, пытаясь привлечь их на свою сторону и иметь резерв пополнения своих рядов; наряду с постоянными и активными участниками преступной деятельности она имеет тех, которые сотрудничают с ней на нерегулярной или даже разовой основе. При этом нередко «втемную» используются различные физические и юридические лица, полагающие, что они оказывают услуги «милейшим» людям, и не ведающие, либо не желающие знать о принадлежности последних к криминальным структурам или о зависимости от них.[22, с. 59]

Четвертое. Несовершенство действующего законодательства.

Упущения и недоработанность в правотворческой деятельности применительно к организованной преступности вызывает ряд проблем в правоприменительной деятельности. Вся проблема заключается в том, что не зная четких границ понятий организованной преступной группы, являющейся главным критерием при формировании совокупности преступлений, именуемой организованной преступностью, нельзя добиться ясности в данном вопросе [26, с 273].

Понятие организованной преступности размыто от простого соучастия – групповая преступность - до наиболее сложного соучастия, именуемого преступной группой, то есть, если оно, согласно п. 3 ст. 31 УК РК совершено организованной группой, преступной организацией, преступным сообществом, транснациональной организованной группой, транснациональной преступной организацией, транснациональным преступным сообществом, террористической группой, экстремистской группой, бандой или незаконным военизированным формированием [25, с.36].

Также, в УК РК выделены три формы соучастия в уголовном правонарушении:

- первая форма соучастия – простая (статья 31 ч.1 УК РК), то есть совершение уголовного правонарушения группой лиц в составе двух или более лиц без предварительного сговора;

- вторая форма соучастия – сложная (статья 31 ч.2 УК РК), то есть уголовное правонарушение совершается группой лиц по предварительному сговору, если в нем участвовали лица, заранее договорившиеся о совместном совершении уголовного правонарушения;

- третья форма соучастия – особая, наиболее сложная (статья 31 ч.3 УК РК), то есть совершение уголовного правонарушения, точнее преступления, осуществляется преступной группой, в которую, согласно статье 31 п.3 УК РК объединены следующие формы преступной деятельности: организованная группа, преступная организация, преступное сообщество, транснациональная организованная группа, транснациональная преступная организация, транснациональное преступное сообщество, террористическая группа, экстремистская группа, банда или незаконное военизированное формирование. Если между первой и второй формами соучастия имеется видимая граница, то при сравнении второй и третьей форм соучастия этого сказать нельзя. Кроме того, трудно доказать признак сплоченности, так как в законе нет четких критериев, в каких случаях группа является сплоченной или менее сплоченной.

Так, в п.11 указанного Нормативного постановления Верховного Суда РК указано, что факт совершения группой лиц по предварительному сговору ряда преступлений в течение определенного времени путем согласованных действий, постоянных форм и методов преступной деятельности не является основанием для признания наличия преступной группы. [27, с. 86] Далее, в п.11 данного Нормативного постановления указаны четкие отличия между преступной группой и группы лиц по предварительному сговору: преступная группа отличается от группы по предварительному сговору более высокой организованностью и устойчивостью. Ее признаками, в частности, могут являться:

- наличие руководителя (руководителей) и подчиненность ему других членов;
- осознание другими участниками своего членства в ней;
- наличие определенной иерархии;
- наличие общих материальных финансовых средств;
- соблюдение установленных в преступной группе правил (дисциплины) и т.п. [27, с. 86-87]

Как видим, работа по правовому регулированию противодействия организованной преступности требует своего логического завершения.

Пятое. Недостаточный профессионализм сотрудников правоохранительных органов призванных обеспечивать противодействие организованной преступности.

Проблема кадрового обеспечения правоохранительных органов Республики Казахстан призванных бороться с организованной преступностью имеет многоаспектный характер, поскольку связана со различными факторами как объективного, так и субъективного характера [28, с 45]. Одной из проблем такого положения является то, что состояние кадрового обеспечения правоохранительных органов не в полном объеме отвечает всем требованиям современности, и не всегда удовлетворяет потребности правоприменительной практики. А криминальный мир напротив, успешно развивается совершенствуется, приобретая все новые формы деятельности недоступные и порой не совсем доступные правоохранительным органам.

Заключение. С учетом проведенного исследования можно сделать следующие выводы.

Во-первых, сама природа организованной преступности. Организованная преступность является наиболее общественно опасным видом преступности, а учеными установлена и практически подтверждена такая зависимость, что чем выше организация в подготовке и совершении преступления, тем ниже процент его выявления.

Во-вторых, стремление организованной преступности к легализации и узакониванию своей работы. Это достигается двумя путями. Исключение из своей работы криминальных средств и методов, максимальная легализация своей работы и деятельность в строгом соответствии с действующим законодательством. И другой путь – это принятие мер по лоббированию через правительство и парламент принятие «нужных» решений и законодательных актов или делегирование своих представителей в правоохранительные, специальные и иные государственные органы.

В-третьих, большая часть организованной преступности находится вне сферы деятельности уголовного законодательства, поэтому является латентной, а граница между латентной частью и регистрируемой организованной преступностью идет в сторону увеличения латентной части. Данная картина наблюдается при статистическом сравнении совершаемых преступлений организованными преступными группами как на территории Казахстана, так и на территории стран СНГ.

В-четвертых, рыночные отношения в экономике внесли серьезные изменения как в общую преступность, так и в организованную ее часть и стали их движущей силой. Главная задача организованной преступности – получение сверхприбыли, а современная рыночная экономика к этому располагает и благоприятствует, причем вполне на законной основе.

В-пятых, рассмотрение причин высокой латентности организованной преступности не только внесет ясность в понимание данной проблемы, но и позволит осознать и переосмыслить работу правоохранительных органов, призванных бороться с указанным феноменом, который согласно пункту 1. подпункта 1) статьи 6 Закона Республики Казахстан от 6 января 2012 года О национальной безопасности № 527- IV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28 декабря 2018 года), наряду с другими, отнесен к основным угрозам национальной безопасности.

Список использованных источников

1. О национальной безопасности Республики Казахстан: Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года // Правоохранительные органы: сборник законодательных актов. – Алматы, 2019. – 256 с.
2. Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674
3. Хохряков Г.Ф. Криминология: Учебник / Под ред. Кудрявцева В.Н. – М., 1999. – 511 с.
4. Криминология: Учебник / Под ред. Н.Ф.Кузнецовой, М.Миньковского. – М., 1998. – С.341.
5. Воронин Ю.А. Введение в криминологию: курс лекций/Ю.А.Воронин.- М.: Флинта:МПЦИ, 2008. С.171.
6. Криминология: Учебное пособие для студентов вузов / А.В.Боков, С.А.Солодовников, Е.А. Антонян и др. / Под ред. проф. С.М.Иншакова. – М.,2005. – С. 151.
7. Криминология / Под ред. Дж.Ф.Шелли / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2003. – 320 с.
8. Годунов И.В. Организованная преступность от рассвета до заката: Учебное пособие для вузов. М.: Академический проект, 2008.- 344 с.
9. Долгова А.И. Криминология /А.И.Долгова.-3-изд., перераб. И доп. – М.: Норма, 2009. – 384 с.
10. Казахстанская правда. - 2000. – 21 апреля.
11. Организованная преступность–2 // Под ред. А.И. Долговой, С.В. Дьякова. - М.: Криминологическая Ассоциация, 1993. – 328 с.
12. Гриб В.Г. Противодействие организованной преступности: Учебное пособие для вузов / Под ред. А.И.Гурова, В.С.Овчинского. - М., 2001. – 94 с.
13. Алауханов Е.О. Организованная преступность в Республике Казахстан: социальные и процессуально-правовые аспекты. Учебное пособие.- Алматы: Издательство «NURPRESS», 2012. -152 с.
- 14.Проблемы борьбы с организованной преступностью и коррупцией: Курс лекций / Под ред. А. М. Кустова, Б. М. Нурғалиева. – Караганда: Кар ЮИ МВД РК, 1999. – 216 с.
15. Беляев Н.А. Соучастие и организованная преступность // Вестник Ленингр.ун-та. Сер.6. – Л.: Право, 1991. – Вып.3. – С.89-97.
16. Акимжанов Т.К. Основы противодействия организованной преступности на современном этапе (Криминологические и уголовно-правовые аспекты). Монография.- Алматы; Университет «Туран», 2018.- 304 с.
17. Кашелкин А.Б. О разграничении понятий групповой и организованной преступности // Проблемы борьбы с организованной преступностью, коррупцией и терроризмом: Сборник учебных трудов. – М.: ВНИИ МВД России, 2001. - С. 93–102.
18. Бавсун М.В. Специальные вопросы соучастия в следственно-судебной практике Российской Федерации и Республики Казахстан: учебное пособие /М.В.Бавсун, Е.М.Бимолданов, К.Н.Карпов.- Омск: Омская академия МВД России, 2018. - 88 с.
19. Криминология: учебник /под общ. Ред. А.И.Долговой.- 4-е изд., перераб и доп.- М.: Норма: Инфра- М, 2010. - 1008 с.
20. Горянков К.К., Исиченко А.П., Кондратюк Л.В. Латентная преступность. – М, 1994. – 154 с.
21. Эминов В.Е., Максимов С.В. Организованная преступность и коррупция: российские реалии и пути противодействия: монография.- Москва: Проспект, 2023. -96 с.
22. Долгова А.И. Криминология. – М.: Издательская группа НОРМА – ИНФРА–М., 1999. – 272 с.
23. <https://kapital.kz/gosudarstvo/120553/iz-kakikh-stran-v-kazakhstan-vozvrascheny-naibol-shiye-summy-nezakonno-vyvedennykh-sredstv.html>
24. Иншаков С.М. Зарубежная криминология. - М.: Издательская группа ИНФРА М–Норма, 1997. – 383 с.
25. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие. – Алматы: «Издательство «Норма-К», 2024.-280 с.
26. Kyriakos S., Neanidis., Maria Paola Rana., Keith Blackburn Empirical analysis of organized crime, corruption and economic growth // Annals of Finance. – 2019. volume №13. 273-298 p.
27. Сборник нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан.- Алматы: ТОО»Издательство «Норма-К», 2021. – 860 с.
28. Кыясов А.А. // Ұйымдасқан қылмыстылықпен күресте жедел іздестіру тактикасының маңыздылығы // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан – 2(59). - 2019. – С. 45-50.

Сведения об авторах

Акимжанов Т.К. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Заң ғылыми-зерттеу институтының директоры, «Туран» университеті жанындағы Жоғары заң мектебінің профессоры.

Шидемов А.Г. - М. Есболатов атындағы Қазақстан Республикасы ИМ Алматы академиясының жедел іздестіру қызметі кафедрасының бастығы, философия докторы (PhD) полиция подполковнигі.

Бегімбаев С.А. – заң ғылымдарының кандидаты, Алматы гуманитарлық-экономикалық университетінің «Экономика, қызмет көрсету және құқық» кафедрасының аға оқытушысы.

Акимжанов Т.А. – доктор юридических наук, профессор, директор НИИ права, профессор Высшей школы права университета «Туран».

Шидемов А.Г. – начальник кафедры оперативно-розыскной деятельности Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есболатова, доктор философии (PhD) подполковник полиции.

Бегимбаев С.А. - кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры «Экономики, услуги и права» Алматинского гуманитарно-экономического университета.

Akimzhanov T.K. – Doctor of Law, Professor, Director of the Research Institute of Law, Professor of the Higher School of Law at Turan University.

Shidemov A.G. - Head of the Department of Operational Investigative Activities of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Yesbulatov, PhD, Police Lieutenant Colonel.

Бегимбаев С.А. - Candidate of Legal Sciences, senior lecturer at the Department of Economics, Services and Law at Almaty Humanitarian and Economic University.

Д.А. Уакасов¹, Е.Т. Абилезов², М.А. Қусайнова¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, Қарағанды, Қазақстан

²Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

ПРОФАЙЛИНГ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ БОЛЖАУ

Мақалада профайлинг әдістері мен қылмыстық мінез-құлықты психологиялық болжау мәселелері қарастырылады. Қазіргі зерттеулердің аналитикалық шолуы жасалып, қылмыскер тұлғаның негізгі психологиялық ерекшеліктері, психологиялық портрет құру әдістері, қайталама қылмыстар мен рецидив қаупіне әсер ететін факторлар сипатталған. Криминологиялық талдау, психологиялық модельдеу және статистикалық әдістерді біріктіретін кешенді тәсілдің артықшылықтары, сондай-ақ болжау дәлдігін арттыру үшін компьютерлік модельдер мен жасанды интеллект қолдану тенденциялары талқыланады. Нәтижелер жеке болжамдардың қылмыстарды алдын алу және тиімді профилактикалық шараларды әзірлеудегі маңыздылығын растайды.

Түйінді сөздер: профайлинг, қылмыстық мінез-құлық, психологиялық болжау, қылмыскер тұлға, рецидив, қылмысты алдын алу.

Профайлинг и психологическое прогнозирование преступного поведения

Статья посвящена методам профайлинга и психологическому прогнозированию преступного поведения. Проведен аналитический обзор современных исследований, описаны ключевые психологические характеристики личности преступника, методы построения психологического портрета, а также факторы, влияющие на рецидив и риск совершения повторных преступлений. Обсуждаются преимущества комплексного подхода, включающего криминологический анализ, психологическое моделирование и статистические методы, а также современные тенденции использования компьютерных моделей и машинного обучения для повышения точности прогнозирования. Результаты подтверждают значимость индивидуализированных прогнозов для профилактики преступлений и разработки эффективных превентивных мер.

Ключевые слова: профайлинг, преступное поведение, психологическое прогнозирование, личность преступника, рецидив, профилактика преступлений.

Profiling and Psychological Forecasting of Criminal Behavior

The article focuses on profiling methods and psychological forecasting of criminal behavior. An analytical review of current research is presented, highlighting key psychological characteristics of criminal personalities, techniques for constructing psychological profiles, and factors influencing recidivism and the risk of repeat offenses. The advantages of an integrated approach combining criminological analysis, psychological modeling, and statistical methods are discussed, as well as current trends in the use of computer models and machine learning to improve prediction accuracy. The results demonstrate the importance of individualized forecasting for crime prevention and the development of effective preventive measures.

Keywords: profiling, criminal behavior, psychological forecasting, criminal personality, recidivism, crime prevention.

Кіріспе. Қазіргі криминология мен психология қылмыстық мінез-құлықты болжау міндетімен бетпе-бет келіп отыр, бұл өз кезегінде қылмыс деңгейін төмендетуге және құқық қорғау қызметінің тиімділігін арттыруға бағытталған. Осы саладағы негізгі құралдардың бірі – **профайлинг**, яғни қылмыскердің жеке тұлғалық, когнитивтік, эмоционалдық және мотивациялық сипаттамаларын анықтауға бағытталған психологиялық талдау әдісі.

Профайлинг қылмыс жағдайларын, қылмыскердің оқиға орнындағы мінез-құлқын, жәбірленушілермен өзара әрекеттесу ерекшеліктерін талдау негізінде оның психологиялық портретін құруға мүмкіндік береді. Оның басты мақсаты – субъектінің ықтимал болашақ мінез-құлқын болжау, қайталама қылмыс жасау қаупін бағалау және алдын алу шараларын әзірлеу [1].

Ғылыми зерттеулер қылмыскердің тұлғалық-психологиялық ерекшеліктері олардың жасайтын құқық бұзушылық түрлерімен тікелей байланысты екенін көрсетеді. Мысалы, күш қолдану арқылы жасалатын қылмыстарға бейім тұлғалар жоғары импульсивтілік пен агрессиямен сипатталса, экономикалық қылмыстарға баратын адамдар керісінше – рационалды және есепшіл келеді. Профайлинг сандық және сапалық талдау әдістерін қамтиды және қылмыскер туралы криминологиялық, психологиялық және әлеуметтік ақпаратты біріктіре отырып жүзеге асырылады [2].

Осы мақаланың мақсаты – профайлинг пен қылмыстық мінез-құлықты психологиялық болжаудың қазіргі тәсілдеріне жүйелі талдау жүргізу, қылмыскерлердің негізгі психологиялық ерекшеліктерін айқындау және қылмысты алдын алу тұрғысынан болжамдардың тиімділігін бағалау.

Зерттеу әдістері. Зерттеу ғылыми әдебиеттерге аналитикалық шолу түрінде орындалды. Жұмыстың негізіне шетелдік ғылыми жарияланымдар легі алынды, оның ішінде: криминалдық психология саласындағы когорттық және проспективтік зерттеулердің нәтижелері; Scopus, Web of Science және РИНЦ дерекқорларындағы ғылыми мақалалар мен шолулар; психологтар мен криминологтардың кәсіби қауымдастықтарының ұсынымдары.

Дереккөздерді іріктеу критерийлері:

- Қылмыскердің психологиялық және тұлғалық ерекшеліктеріне бағытталуы;
- Профайлинг немесе қылмыстық мінез-құлықты болжау әдістерінің қолданылуы;
- Практикалық кейстер, сараптамалар және сот-психологиялық зерттеулер нәтижелерінің талдануы.

Дереккөздерді қарастырылып, олардың ішінен ең өзекті материалдар талдауға енгізілді. Қолданылған тәсіл қылмыскерлердің психологиялық ерекшеліктері, профайлинг әдістері және қылмыстың қайталану қаупін болжаудың тиімділігі туралы қазіргі ғылыми мәліметтерді жүйелеуге мүмкіндік берді.

Негізгі бөлім.

Заманауи зерттеулерді талдау қылмыскерлердің құқыққа қайшы мінез-құлыққа бейім ететін бірқатар тұрақты тұлғалық және психологиялық ерекшеліктерге ие екенін көрсетті. Оларға импульсивтілік пен агрессия, эмоцияларды бақылаудың төмен деңгейі, эмпатияның жеткіліксіздігі, эмоционалдық тұрақсыздық, манипулятивтілікке бейімділік, антисоциалды мінез-құлық, сондай-ақ тәуекел мен салдарды бұрмаланған түрде бағалау жатады [3]. Бұл сипаттамалар жасалған қылмыстардың түрлерімен тікелей байланысты: күш қолдануға бейім қылмыскерлер жоғары импульсивтілік пен эмоционалдық тұрақсыздық танытса, экономикалық және арнайы мақсаттағы қылмыстарды жасайтындар, керісінше, рационалдық пен стратегиялық жоспарлаумен ерекшеленеді.

Қазіргі профайлинг – криминологиялық талдауды, психологиялық модельдеуді және статистикалық тәсілдерді біріктіретін кешенді әдіс. Криминологиялық талдау қылмыс орнын, қылмысты жасау тәсілін, жәбірленушімен байланыс түрлерін және оқиға орнындағы мінез-құлықты зерттеуді қамтиды. Психологиялық модельдеу қылмыскердің тұлғалық портретін құруға, оның мотивациясын, когнитивтік және эмоционалдық ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Статистикалық және компьютерлік әдістер қылмыскерлер туралы ірі дерекқорларды талдап, мінез-құлық заңдылықтарын, типтік профильдерді және тәуекел факторларын анықтауға бағытталған [4]. Бұл тәсілдердің интеграциясы болжамдардың дәлдігін айтарлықтай арттырады.

Қылмыстық мінез-құлықты болжау қайталама қылмыс жасау қаупін күшейтетін факторларды анықтауға негізделеді. Олардың қатарында психопатиялық немесе антисоциалды белгілердің болуы, психоактивті заттарға тәуелділік, алдыңғы криминалдық тәжірибе және қолайсыз әлеуметтік-отбасылық орта бар. Зерттеулер көрсеткендей, болжамдардың дәлдігі бастапқы деректердің толықтығына, маманның кәсіби даярлығына және психологиялық, әлеуметтік, криминологиялық аспектілерді кешенді талдауға тәуелді. Профайлинг әдістерін қолдану тек әлеуетті қауіпті тұлғаларды анықтауға ғана емес, рецидивтің алдын алуға бағытталған психологиялық тетіктерді анықтауға да мүмкіндік береді.

Жүргізілген талдау қылмыскер тұлғасының психологиялық ерекшеліктері мен кәсіби профайлинг өзара байланысты құралдар екенін және олардың қылмыстық мінез-құлықты болжауда, сондай-ақ жеке сипаттамаларды ескере отырып алдын алу шараларын әзірлеуде тиімді екенін дәлелдейді [5].

Профайлинг қылмыстың табиғатын, қылмыскердің ойлау және әрекет ету стилін, сондай-ақ оның әлеуметтік және психологиялық ерекшеліктерін талдауға мүмкіндік береді. Профайлингтің негізгі мақсаттары қылмыскердің психологиялық және мінез-құлық ерекшеліктерін анықтау. Қылмыстың ұйымдастырылуы мен сипатына қарай қылмыскер типін анықтау. Тергеу кезінде маңызды бағыттар мен болжамдар жасау арқылы қылмыстық істі тездету. Қылмыскердің келесі әрекеттерін алдын ала болжау.

Қылмыс профайлингтің негізгі элементтері. **Деректерді жинау және талдау:** Қылмыс орны, куәгерлердің мәліметтері, қылмыстық іс материалдары, бейнебақылау жазбалары, интернеттегі әрекеттер сияқты барлық ақпараттар жинақталады.

Қылмыстық типология құру: Профайлерлер қылмысты жоспарлы (organized) және импульсивті (disorganized) деп бөледі. **Жоспарлы қылмыс** – қылмыскер алдын ала ойластырылған әрекет жасайды, әдетте жоғары деңгейде ұйымдасқан. **Импульсивті қылмыс** – қылмыскер эмоцияға беріле әрекет етеді, көбіне хаотикалық белгілері бар. **Мотивацияны анықтау:** қылмыстың неге жасалғанын, қылмыскерді не қоздырғанын талдайды (қызғаныш, өш алу, материалдық пайда, психологиялық қанағаттану және т.б.).

Психологиялық портрет жасау: Жасы, жынысы, әлеуметтік мәртебесі, кәсібі, тұрмыстық жағдайы, әдеттері, психикалық ерекшеліктері туралы болжам жасау. **Алдын ала болжамдар жасау:** Қылмыскердің келесі әрекеттері, қозғалыс бағыты, ықтимал орналасқан жері, ықтимал шабуыл нысандары сияқты болжамдар құрылады. **Қайталанатын және ауыр қылмыстар** – кісі өлтіру, зорлау, ұрлық, адамға қауіп төндіру. **Терроризм және ұйымдасқан қылмыс** – ұйымдардың құрылымы мен мінез-құлқын болжау. **Киберқылмыс профайлинг** – интернеттегі қылмыскердің психологиялық портретін жасау, хакерлік әрекеттерді болжау.

Профайлингтің артықшылықтары. Тергеуді тиімдірек және жылдамрақ жүргізуге мүмкіндік береді. Қылмыскерді ұстап, қылмыстың алдын алу мүмкіндігі артады. Құқық қорғау органдары үшін қылмыстық шабуылдарға қарсы алдын алу шараларын жоспарлауға көмектеседі.

Заманауи ғылыми зерттеулер қылмыстық мінез-құлықтың қалыптасуына ықпал ететін факторларды биопсихологиялық, психологиялық және әлеуметтік үш негізгі топқа бөледі. Биопсихологиялық факторларға жүйке жүйесінің типологиялық ерекшеліктері, темперамент, импульсивтілік деңгейі және тұқымқуалаушылық әсерлері, агрессияға немесе тәуекелге бейімділік жатады [6]. Психологиялық факторлар когнитивтік бұрмалануларды, өзін-өзі бақылаудың төмен деңгейін, стрессорларға жоғары сезімталдықты, сондай-ақ тұлғалық акцентуацияларды қамтиды. Әлеуметтік факторлар отбасылық дисфункцияны, қолайсыз әлеуметтік ортаны, травматикалық тәжірибелерді және әлеуметтік бақылаудың әлсіздігін сипаттайды.

Профайлинг осы факторлардың өзара байланысын талдау арқылы қылмыскердің мінез-құлық стилін, шешім қабылдау механизмдерін және оның болашақ әрекеттерінің ықтималдығын анықтауға мүмкіндік береді. Қылмыс түріне байланысты қылмыскердің психологиялық портреті де өзгереді. Агрессиялық және күш қолдану қылмыстарын жасайтын тұлғалар жоғары импульсивтілікпен, эмоциялық тұрақсыздықпен және аффективті реакциялардың басымдығымен ерекшеленсе, жыныстық қылмыстар жасаушыларда эмпатияның төмендігі, когнитивтік қателіктер және обсессивті ойлау байқалады. Экономикалық қылмыскерлер көбіне стратегиялық ойлау, жоғары когнитивтік бақылау, эмоцияны реттеу қабілеті мен манипулятивтілік деңгейінің жоғары болуымен ерекшеленеді [7]. Кәмілетке толмаған құқық бұзушыларда әлеуметтік-эмоциялық жетілмегендік, құрдастар ықпалына сезімталдық, тәуекелге бейімділік және өзін-өзі реттеу деңгейінің төмендігі байқалады. Мұндай типологиялық деректер профайлинг нәтижелерін нақтылауға және мінез-құлық болжамын дәл құруға көмектеседі.

Профайлингтің қазіргі тәжірибеде қолданылатын негізгі әдістеріне мінез-құлықтық дәлелдер талдауы, криминалистикалық типологиялау, қылмыстық үлгілерді талдау, рецидив қаупін бағалау шкалалары және машиналық оқыту модельдері жатады [8]. Бұл әдістер қылмыс орнындағы әрекеттер логикасын, дайындық деңгейін, қылмыскердің кәсіби дағдыларын, жәбірленушіні таңдаудың себептерін талдауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, сериялық қылмыстар арасындағы «қолтаңба» элементтерін табу мінез-құлықтың тұрақты үлгілерін анықтауға жағдай жасайды. Профил жасауда сот-психологиялық сараптамалар, қылмыскермен жүргізілген сұхбаттар, қылмыс орнындағы дәлелдемелер, алдыңғы қылмыстардағы әрекеттердің ұқсастықтары және жәбірленушілер туралы ақпарат маңызды рөл атқарады. Практикалық кейстер теориялық болжамдарды нақтылап, профайлингтің тиімділігін арттырады.

Зерттеу дереккөздерін іріктеу барысында қылмыстық мінез-құлықты психологиялық тұрғыдан түсіндіруге бағытталған еңбектерге басымдық берілді. Бірінші критерий — қылмыскердің психологиялық және тұлғалық ерекшеліктеріне бағытталуы. Бұл талап қылмыстың мотивтерін, эмоциялық реттелуін, импульсивтілік деңгейін, мінездің тұрақты қасиеттерін, агрессия, эмпатия дефициті, моральдық бағдарлар сияқты көрсеткіштерді зерттеуге мүмкіндік беретін теориялық және эмпирикалық еңбектерді қамтиды. Мұндай деректер қылмыскердің ішкі психологиялық құрылымын сипаттауға, қылмыс жасауға итермелейтін факторларды жан-жақты талдауға негіз береді [9].

Екінші критерий — профайлинг немесе қылмыстық мінез-құлықты болжау әдістерінің қолданылуы. Бұл санатқа қылмыстық профайл жасау тәсілдері, мінез-құлықтық аналитика, тәуекелді бағалау модельдері (risk assessment tools), актуарлық және клиникалық болжау әдістері, сондай-ақ машиналық оқытуға негізделген болжамдық алгоритмдер қарастырылған зерттеулер енді. Мұндай жұмыстар қылмыскердің болашақ әрекеттерін, рецидив ықтималдығын немесе қауіптілік деңгейін болжаудың ғылыми негіздерін түсіндіреді.

Үшінші критерий — практикалық кейстер, сараптамалар және сот-психологиялық зерттеулер нәтижелерінің талдануы. Бұл бағытта нақты қылмыстық істер бойынша жасалған психологиялық портреттер, криминалистикалық сараптамалардың материалдары, сот сарапшыларының қорытындылары, тергеу тәжірибесіндегі профайлинг нәтижелері қарастырылды. Практикалық мысалдар теориялық модельдердің шынайы жағдайларда қаншалықты тиімді екенін бағалауға, қылмыстық әрекеттің динамикасын нақты түсіндіруге мүмкіндік берді [10]. Дереккөздерді осылайша іріктеу зерттеу нәтижелерінің ғылыми негізділігін

арттырып, қылмыскер тұлғасының психологиялық құрылымын, профайлинг әдістерінің қазіргі мүмкіндіктерін және қылмыстық мінез-құлықты болжаудың тиімділігін кешенді талдауға жағдай жасады.

Қорытынды. Қорытындылай келе, профайлинг – қылмыскердің көпқырлы психологиялық портретін құруға мүмкіндік беретін жоғары маңызға ие әдіснамалық құрал. Ол криминологиялық, психологиялық және әлеуметтік ақпаратты интеграциялау арқылы қылмыстық мінез-құлықтың себептерін терең түсінуге, болашақ әрекеттерді болжауға және рецидив қаупін азайтуға ықпал етеді. Зерттеулер профайлингтің қылмысты ашу процесін жеделдететінін, тұлғалық ерекшеліктерді нақтылауға мүмкіндік беретінін және профилактикалық шараларды дербестендіруде маңызды рөл атқаратынын көрсетеді. Алайда, деректердің толық болмауы, сарапшы интерпретациясындағы субъективтік, тұлғалық ақпаратты пайдалануға қатысты этикалық шектеулер және алгоритмдік қателер ықтималдығы сияқты мәселелер сақталады. Соңғы жылдары машиналық оқыту технологиялары мен сандық модельдердің дамуы профайлингтің ғылыми дәлдігін арттырып, субъективтілікті азайтуға жаңа мүмкіндіктер ашуда.

Заманауи зерттеулер қылмыскер тұлғасының белгілі бір тұрақты психологиялық және мінез-құлықтық ерекшеліктерге ие екенін, олардың жасайтын қылмыстардың түрлеріне, рецидив қаупіне және әлеуметтік бейімделу мүмкіндігіне тікелей ықпал ететінін дәлелдейді. Негізгі ерекшеліктерге импульсивтілік, агрессивтілік, эмпатияның төмендігі, эмоционалды тұрақсыздық, манипулятивтілікке бейімділік және салдарды дұрыс бағаламау жатады. Бұл факторлар қылмыстың жасалу тәсіліне, мотивациясына және жәбірленушімен өзара әрекеттесу сипатына елеулі әсер етеді.

Криминологиялық талдау, психологиялық модельдеу және статистикалық әдістерді біріктіретін профайлинг қылмыскер туралы ақпаратты жүйелеуге және нақты психологиялық портрет құруға мүмкіндік береді. Профайлингті құқық қорғау практикасына енгізу қылмыстық мінез-құлықты болжаудың тиімділігін арттырып, рецидив қаупін төмендетуге және жеке сипаттамаларға негізделген алдын алу шараларын жасауға ықпал етеді. Жеке дараланған болжамдар ерекше маңызды, өйткені сыртқы жағынан ұқсас қылмыстар әртүрлі психологиялық себептерге сүйенуі мүмкін. Дегенмен, қазіргі әдістердің шектеулері де бар: деректердің жеткіліксіздігі, интерпретацияның субъективтілігі және жеке ақпаратты пайдалануға байланысты этикалық мәселелер. Соған қарамастан, машиналық оқыту технологиялары мен үлкен деректерді талдаудың дамуы осы кемшіліктерді азайтуға, қылмыстық мінез-құлықтың жасырын үлгілерін анықтауға және профилактикалық стратегияларды жетілдіруге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Анфиногенова А. И. Психологический портрет преступника, его разработка в процессе расследования преступлений: автореф. дис. канд. психол. наук. — М., 1997. — 26 с.
2. Бондаренко Т. А. Юридическая психология для следователей: учебное пособие. — М.: ЦОКР МВД России, 2007. — 260 с.
3. Варданян А. В. Современные проблемы раскрытия и расследования тяжких насильственных преступлений: учебное пособие. — М.: ДГСК МВД России, 2012. — 144 с.
4. Ениколопов С. Н., Ли Н. А. Психологические особенности криминального профайлинга // Психологическая наука и образование. — 2007. — № 5. — С. 295—299.
5. Исаева Л. М., Вилков В. Г. Психолого-криминалистическое портретирование: монография. — М.: ВНИИ МВД России, 2015. — 148 с.
6. Исаева Л. М., Нестерова В. В., Прокофьев О. И. Теория и практика составления психолого-криминалистического портрета: монография. — М.: ВНИИ МВД России, 2010. — 144 с.
7. Кирюхин Д. А. Географическое профилирование — помощь в составлении психологического профиля преступника и поиска мест сокрытия трупов // Эксперт-криминалист. — 2015. — № 4. — С. 6—8.
8. Логунова О. А., Дворянчиков Н. В. Зарубежный опыт изучения пространственных характеристик криминального поведения серийных сексуальных преступников // Юридическая психология. — 2010. — № 1. — С. 29—35.
9. file:///C:/Users/asus/Downloads/zhurnal-№384.pdf
10. Образцов В. А. Серийные убийства как объект психологии и криминалистики: учебное и практическое пособие. — М.: Омега-Л, ИМПЭ им. А. С. Грибоедова, 2003. — 208 с.

Авторлар туралы мәліметтер

Уакасов Д.А. — заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, полиция полковнигі, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының Ғылыми кеңесінің ғалым хатшысы.

Өбілезов Е.Т. — заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы жедел-іздістіру қызметі кафедрасының профессоры.

Кусайнова М.А. — философия докторы PhD, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы жалпы білім беретін пәндер кафедрасының профессоры.

Уакасов Д.А. — кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, полковник полиции, учёный секретарь Учёного совета Карагандинской академии МВД Республики Казахстан имени Б. Бейсенова.

Абилезов Е.Т. - кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, профессор кафедры оперативно-розыскной деятельности Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова.

Кусайнова М.А. – доктор философии PhD, профессор кафедры общеобразовательных дисциплин Карагандинская академия МВД Республики Казахстан им. Б.Бейсенова.

Uakassov D. – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Academic Secretary of the Academic Council of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov.

Abilezov E. - Candidate of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Operational-Investigative Activities of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov.

Kusainova M. – PhD, Professor of the Department of General Education Disciplines, Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov.

A.U. Bazarlinova¹, B.A. Torgautova¹

¹Almaty Academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbulatov, Almaty, Kazakhstan

FOREIGN LEGISLATIVE PRACTICES REGULATING LIABILITY FOR VIOLENT SEXUAL CRIMES AGAINST MINORS

This article provides a scholarly analysis of criminal legislation by several foreign authors in the area of protecting minors from sexual crimes. This analysis leads to the conclusion that domestic legislation needs to be improved as it relates to sexual crimes committed against minors. Based on this research, the author arrives at new theoretical conclusions that are important for law enforcement practice. Proposals for further improvement of national criminal legislation are formulated. These conclusions and proposals are based on the author's review of a large body of existing foreign legislative practice and specialized foreign legal literature on the topic. The work includes recommendations aimed at developing evidence-based proposals for improving legislation to combat child sexual abuse.

Keywords: sexual integrity, sexual freedom, sexual violence, crime victim, corruption of minors, criminal legislation.

Кәмелетке толмағандарға қарсы зорлық-зомбылық жыныстық қылмыстар үшін жауапкершілікті реттейтін шетелдік заңнама тәжірибесі

Бұл мақалада кәмелетке толмағандарды жыныстық қылмыстардан қорғау саласындағы бірнеше шетелдік авторлардың қылмыстық заңнамасына ғылыми талдау жасалған. Бұл талдау кәмелетке толмағандарға қатысты жасалған жыныстық қылмыстарға қатысты отандық заңнаманы жетілдіру қажет деген қорытындыға әкеледі. Осы зерттеу негізінде автор құқық қорғау тәжірибесі үшін маңызды жаңа теориялық қорытындыларға келеді. Ұлттық қылмыстық заңнаманы одан әрі жетілдіру бойынша ұсыныстар тұжырымдалған. Бұл қорытындылар мен ұсыныстар автордың осы тақырып бойынша қолданыстағы шетелдік заңнамалық тәжірибенің және мамандандырылған шетелдік құқықтық әдебиеттің үлкен көлемін шолуына негізделген. Жұмыста балаларға қатысты жыныстық зорлық-зомбылыққа қарсы күрес жөніндегі заңнаманы жетілдіру бойынша дәлелді ұсыныстарды әзірлеуге бағытталған ұсыныстар бар.

Түйінді сөздер: жыныстық тұтастық, жыныстық бостандық, жыныстық зорлық-зомбылық, қылмыс құрбаны, жас балаларды азғындық жолына түсіру, қылмыстық заңнама.

Зарубежные законодательные практики регулирования ответственности за насильственные половые преступления в отношении несовершеннолетних

В статье проводится научный анализ уголовного законодательства некоторых зарубежных авторов в сфере защиты несовершеннолетних от половых преступлений. На основе которого делается вывод о необходимости совершенствования отечественного законодательства в части касающейся совершения половых преступлений в отношении несовершеннолетних. На основании проведенного исследования, автор приходит к новым, в теоретическом отношении, и важным для правоприменительной практики, выводам. Сформулированы предложения по дальнейшему совершенствованию национального уголовного законодательства. Выводы и предложения сформулированы на основе изучения автором большого объема имеющихся по исследуемой теме зарубежных законодательных практик, специальной зарубежной юридической литературы. В работе содержатся рекомендации, направленные на разработку научно обоснованных предложений по совершенствованию законодательства по противодействию сексуального насилия над детьми.

Ключевые слова: половая неприкосновенность, половая свобода, сексуальное насилие, жертва преступления, развращение малолетних, уголовное законодательство.

Basic Provisions. The criminal legislation of foreign countries we studied provides for liability not only for rape, understood as heterosexual intercourse in its natural form, but also for other unlawful acts of a sexual nature, the scope of which more or less corresponds to the scope of acts provided for in Article 121 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan [1]. Consequently, victims of sexual crimes under the legislation of foreign countries can be both female and male.

The criminal codes of a number of countries interpret these acts very vaguely, without naming any of them specifically, without describing their characteristics, limiting themselves to evaluative concepts such as «sexual relations other than sexual intercourse»; «sexual acts»; «acts violating modesty»; «indecent acts with the use of violence»; «violent gratification of sexual passion in perverted forms»; illegal, violent «sexual acts».

In our opinion, such an approach by the legislator significantly complicates the practice of law enforcement and creates the preconditions for ambiguous interpretation of the law and judicial arbitrariness.

Introduction. To gain a more complete understanding of the nature, content, and characteristics of violent sexual crimes against minors in Kazakhstan, we consider it appropriate to examine the characteristics of these crimes by foreign scholars, as they have been studied abroad for decades [2; 3; 4; 5]. This will allow us to identify not only the similarities and differences in understandings of violent sexual crimes against minors but also to identify existing achievements and gaps, thereby significantly enriching national legal and law enforcement practice.

Achieving the intended goal of this study - developing directions for improving current criminal legislation on liability for violent sexual crimes against minors - is impossible without considering domestic historical legislative experience, as well as studying the criminal law of foreign countries.

Materials and methods. The methodological basis of the study was the general scientific methods of cognition of phenomena and the essence of objective reality. Comparative-legal, historical, systemic-structural, statistical, concrete-sociological, formal-logical methods were used as private scientific methods.

These methods made it possible to investigate the state of struggle and counteraction to violent sexual crimes against minors, especially with the use of criminal-legal mechanisms and preventive measures.

Particular attention is paid to the study of the victimological characteristics of the victims, the criminological characteristics of the offender, the rapist, the identity of the offender, as well as countermeasures at the stage of preparation and attempt, early prevention, reflected in the works of foreign authors.

The experimental base of the work is represented by statistical data on violent sexual crimes against minors in certain states in recent times.

Results. Based on a study of international legislative practices for preventing violent sexual crimes committed against minors, we believe it is necessary to differentiate criminal liability for the corruption of minors by amending the current version of Article 124 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. This should be done by creating an appropriate qualifying element that would allow for criminal liability for the corruption of minors committed using telecommunications networks. In the current context of widespread computerization and informatization of society, virtual methods of committing illegal acts related to the corruption of minors are becoming common. The lack of direct contact does not impede the implementation of criminal intent; on the contrary, it simplifies and facilitates the offender's free selection of a victim online, allowing them to simultaneously reach a larger number of minors. Taking advantage of teenagers' addiction to the Internet and their often lack of basic cyber hygiene skills, criminals exert a long-term and intense influence, corrupting minors, often while remaining anonymous and generally avoiding responsibility.

Discussion. Based on existing international experience and legislative practice in the field of law enforcement, the question naturally arises of their applicability to the legal development process being carried out by the Republic of Kazakhstan in the area of criminal law reform and law enforcement in our country.

That is, we are discussing the concept of the reception of law, which presupposes (from the Latin «reception» – acceptance, reception) [6, 564 p.] the adoption by a domestic legal system of the principles, institutions, and fundamental features of other legal systems within the state. Moreover, this borrowing is not fragmentary, in the form of individual norms, as has always been observed between different legal systems, but total and comprehensive, such as, for example, the adoption of Roman law by Western European countries during the Renaissance.

In this regard, we will focus on a number of provisions that are of both educational and practical interest for the further development of the legislation of the Republic of Kazakhstan in the area of criminal liability for violent sexual crimes against minors.

Section 13 of the German Criminal Code, «Criminal Acts Against Sexual Self-Determination» provides for liability for rape, defining it as coercing a woman to engage in extramarital sexual activity with the perpetrator or a third party using force or the threat of a real danger to life or health, and coercion to engage in sexual activity [7]. Moreover, victims of sexual aggression under German criminal law, as under Kazakhstan's criminal law, can be both female and male.

However, it should be noted that the German legislator does not define what specific form of sexual gratification should be understood as rape and what as sexual activity. Using a descriptive term, it leaves the specific decision to the discretion of the law enforcement agency. Minors can be victims of both rape and coercion to engage in sexual activity.

However, this category is not specifically identified in the relevant articles, and therefore this fact does not affect the punishment. However, German criminal law does contain a number of provisions aimed directly at protecting the sexual integrity of certain categories of adolescents.

Thus, §174 "Indecent acts against wards" refers to the commission of sexual acts with a person under sixteen years of age who is entrusted to the perpetrator for upbringing, education, or social care; with a person under eighteen years of age who is entrusted to him for upbringing, education, or social care, or subordinate to him in service or work, in

connection with this dependence in relations of upbringing, education, social care, service or work; with one's own biological or adopted child who has not reached eighteen years of age [7].

The specified norm also refers to the criminal permission for wards to commit these acts against themselves. §176 of the Criminal Code provides for liability for committing indecent acts against children (not falling under the category of the guilty party's wards): «Whoever commits sexual acts against a person under fourteen years of age (a child) or allows such acts against him, shall be punished by imprisonment for a term of six months to ten years, and in less serious cases - imprisonment for a term of up to five years or a fine». In especially serious cases, the punishment is imprisonment for a term of one to ten years; in this case, a serious case, according to the law, occurs: 1) during sexual cohabitation of the person who committed the act with a child; 2) when a person commits an act that severely physically tortures a child (Part 3, § 176 of the Criminal Code). If a person commits an act that negligently causes the death of a child, the punishment is imprisonment for at least five years (Part 4, § 176 of the Criminal Code) [7].

An interesting position on the issues under consideration is reflected in the Dutch Criminal Code: the provisions on liability for sexual crimes are placed in Book Two, Section XIV. Article 242 of the Criminal Code states: «A person who, by an act of violence or another action or by the threat of violence or the threat of another action, compels another person to submit to acts containing or including penetration of the body by sexual intercourse, is guilty of rape and is liable to a term of imprisonment of not more than twelve years or a fine of the fifth category» [8]. Article 244 establishes penalties for committing the acts specified in Article 242 with persons under twelve years of age, but the text of the law states that they must be committed without violence or the threat of violence. The punishment for this crime is the same as for the act specified in Article 242. The latter does not specify the victim's minority as a circumstance aggravating the punishment for the crime. Consequently, sexual aggression against minors (i.e., committing rape using physical violence, corresponding threats, or by exploiting the adolescent's lack of knowledge or understanding of what is happening) carries the same punishment as the rape of an adult. This approach by the Dutch legislator seems unfounded to us.

Dutch criminal law also uses the term «indecent acts, but based on the text of the Criminal Code and a comparative analysis with the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, it can be assumed that their scope includes actions that in our country are called indecent acts» [8].

The Danish Criminal Code, in Chapter 24, «Sexual Offenses» provides for liability for rape (§ 216), interpreting it as coercion into sexual intercourse by force or threat of force, or by placing a person in a position where they are unable to resist [9].

In the Spanish Criminal Code, the provisions of interest to us are contained in Section VIII, «Crimes against Sexual Freedom» Chapter 1, «On Sexual Aggression» Article 178 of the Criminal Code, defining sexual aggression, states: «Whoever infringes on the sexual freedom of another person through violence or intimidation shall be punished as guilty of sexual aggression by imprisonment for a term of one to four years» [10]. The Spanish legislature provides for increased criminal liability for sexual aggression against a victim who is vulnerable due to her age.

The Criminal Code of the Russian Federation, like the Kazakh one, provides for liability for such violent sexual crimes as rape and violent sexual acts. Thus, Article 131 of the Criminal Code of the Russian Federation states: «Rape, that is, sexual intercourse with the use of violence or the threat of its use against the victim or other persons, or taking advantage of the victim's helpless state, shall be punished...». Article 132 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, «Forcible sexual acts» states: «Sodomy, lesbianism, and other acts of a sexual nature involving violence or the threat of violence against the victim or other persons, or taking advantage of the victim's helplessness, shall be punished...» [11]. It is noteworthy that the provisions of these articles of the criminal law of the Russian Federation and the criminal law of the Republic of Kazakhstan are virtually identical. A distinctive feature of Russian criminal law is that crimes against sexual inviolability and sexual freedom of the individual are singled out in a separate Chapter 18 [11].

Practically the same approach as in the Russian Federation has been used by the legislator of the Kyrgyz Republic. Thus, in the Criminal Code of the Kyrgyz Republic, crimes against sexual inviolability and sexual freedom of the individual are singled out in a separate Chapter 18 [12].

When compared with the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, we believe that the position of the legislators of the Kyrgyz Republic and the Russian Federation regarding the inclusion of Crimes against Sexual Integrity and Sexual Freedom of the Individual in a separate Chapter 18 is more appropriate than that of the legislator of the Republic of Kazakhstan.

As we previously noted, the legislator of the Republic of Kazakhstan, in our view, unjustifiably included Crimes against Sexual Integrity and Sexual Freedom of the Individual in Chapter 1 of Criminal Offenses against the Individual, overloading this chapter with inconsistent elements.

The Criminal Codes of Azerbaijan, Armenia, Belarus, and Tajikistan address the issue of protecting minors from sexual aggression in a virtually identical manner. All legislative practices of these states protect the sexual freedom and sexual integrity of both male and female individuals. None of these Codes clearly defines the scope of sexual acts or perverted forms of sexual gratification. All Codes, except the Criminal Code of Ukraine, list sodomy and lesbianism among these acts, and then discuss other actions without defining their characteristics beyond two defining ones: they must be violent and sexual. The remaining characteristics are subject to evaluation. In all Codes, the qualifying characteristic for the listed acts is the commission of the crime against a minor, and the particularly qualifying characteristic is the commission of the crime against a person known to be under 14 years of age. Only in the criminal legislation of Ukraine and Belarus is this category of victim designated as a «minor».

The Criminal Code of the People's Republic of China establishes liability only for rape, defining it in Article 236 as follows: «Rape committed with the use of threats and violence against a woman shall be punished ...» [13]. With regard

to the category of victims of interest to us, Chinese criminal legislation contains the following provisions: thus, Part 2 of Article 236 establishes: «Indecent acts against a girl under 14 years of age shall be considered rape and shall be punished with the most severe punishment provided». As follows from the text of the law, this crime occurs even in the absence of threats and violence. If we compare this provision with the Kazakh criminal law, we can conclude that what is meant here is the exploitation of a helpless state due to the age of the victim. Sexual aggression against older girls is not specifically defined as a separate type of rape under China's criminal code.

The US Model Penal Code, under «Sexual Assault» in Article 213, «Definitions» contains the following provision: «Sexual intercourse includes intercourse by the penis or perianus, no matter how slight the penetration of the penis; ejaculation is not necessary. Perverted sexual intercourse means intercourse by the penis or perianus between persons who are not husband and wife, as well as any form of sexual intercourse with an animal» [14]. Article 213.1 defines rape as follows: «A man who has sexual intercourse with a woman who is not his wife is guilty of rape if:

a) he forces her into submission by force or by threat to cause immediate death, serious bodily injury, or severe pain, or to kidnap someone;

b) he substantially limits her ability to evaluate or control her behavior by giving her or using, without her knowledge, narcotic, intoxicating, or other substances to prevent resistance; or the woman is unconscious; or

c) the woman has not attained the age of ten years...» [14].

An analysis of the relevant provisions indicates that the listed acts are considered more serious if committed against persons (both female and male) who have not attained the age of ten years. Protection of other categories of adolescents from sexual aggression is carried out on a general basis.

Conclusion. Thus, the legislation of the overwhelming majority of foreign countries singles out minors as a special category of persons protected from sexual aggression, establishing heightened criminal liability for violent attacks on their sexual freedom and inviolability. However, age limits vary.

A study of the relevant provisions of the criminal legislation of foreign countries shows that most of them provide for harsher penalties for violent sexual crimes against minors, which appears entirely justified. However, almost all of these laws do not differentiate criminal liability for these crimes based on the age of the victims.

Exceptions include the criminal legislation of Azerbaijan, Belarus, Germany, Kazakhstan, Kyrgyzstan, the Russian Federation, Tajikistan, and Ukraine. Taking into account the legislative practice of the Kyrgyz Republic and the Russian Federation in terms of allocating crimes against sexual inviolability and sexual freedom of the individual into a separate chapter in the Special Part of the Criminal Code, we consider it appropriate to use this practice in national legislative practice.

List of used sources

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.09.2025 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252

2. Kool, R.S.B., Kerssies, S., van der Rijst, T. 'Mind the (Knowledge) Gap': Towards a Criminal Duty to Report Child Sexual Abuse? (2021) *Utrecht Law Review*, 17 (1), pp. 33-45. // <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85108194010&doi=10.36633%2fULR.589&partnerID=40&md5=c988d2e4ee5b8cc98565f1f8b8d7e7fc> DOI: 10.36633/ULR.589

3. Mathews, B., Bromfield, L., Walsh, K. Comparing reports of child sexual and physical abuse using child welfare agency data in two jurisdictions with different mandatory reporting laws (2020) *Social Sciences*, 9 (5) // <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85085664105&doi=10.3390%2fSOCSCI9050075&partnerID=40&md5=cc43336dd162a5734149ee790f44f397> DOI: 10.3390/SOCSCI9050075

4. Clark, J.N. The living past in the lives of victims/survivors of conflict-related sexual violence: Temporal implications for transitional justice (2022) *Memory Studies*. // <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85131596436&doi=10.1177%2f17506980221101143&partnerID=40&md5=> DOI: 10.1177/17506980221101143

5. Blake, M.D.T., Drezett, J., Vertamatti, M.A., Adami, F., Valenti, V.E., Paiva, A.C., Viana, J.M., Pedroso, D., De Abreu, L.C. Characteristics of sexual violence against adolescent girls and adult women (2014) *BMC Women's Health*, 14 (1), № 15 // <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-84893430371&doi=10.1186%2f1472-6874-14-15&partnerID=40&md5=d0908d6fcd04d3f238a35f64b75d6414> DOI: 10.1186/1472-6874-14-15

6. Словарь иностранных слов / Под ред. Ф.Н. Петрова, И.В. Лехина, С.М. Локшина. – М., 1964. – 784 с.

7. Головненков П.В. Уголовное уложение Федеративной Республики Германия – *Strafgesetzbuch (StGB)* – Научно-практический комментарий и перевод текста закона // https://www.uni-potsdam.de/fileadmin/projects/lshellmann/Forschungsstelle_Russisches_Recht/Neuaufgabe_der_kommentierten_StGB-%C3%9Cbersetzung_von_Pavel_Golovnenkov.pdf

8. Уголовный кодекс Голландии // Науч. ред. Б. В. Волженкин; Пер. с англ. И. В. Мироновой. – 2. изд. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 509 с.

9. Уголовный кодекс Дании / Науч. ред.: Беляев С.С. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001. – 230 с.

10. Уголовный кодекс Испании / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, Ф.М. Решетникова. – М.: Зерцало, 1998. – 213 с.

11. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. от 15.10.2025) // https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/
12. Уголовный кодекс Кыргызской Республики от 28 октября 2021 года № 127 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.11.2025 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36675065&ysclid=mhwe2uryc38771454
13. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / Под ред. А.И. Коробеева, А.И. Чучаева. – М.: Юрид. фирма Контракт, 2017. – 256 с.
14. Примерный уголовный кодекс США / Под ред. Б.С. Никифорова. – М.: Прогресс, 1969. – 303 с.

Information about the authors

Bazarlinova A.U. is a senior lecturer and methodologist at the Center for Training Specialists in Ideological and Image Work at the Makan Yesbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, a police lieutenant colonel.

Torgautova B.A. - Candidate of Law.

Базарлинова А.У. - Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының идеологиялық және имидждік жұмыс бойынша мамандар даярлау орталығының аға оқытушы-әдіскері, полиция подполковнигі.

Торғаутова Б. А. - заң ғылымдарының кандидаты.

Базарлинова А.У. - старший преподаватель-методист Центра подготовки специалистов по идеологической и имиджевой работе Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, подполковник полиции.

Торғаутова Б.А. - кандидат юридических наук.

А.Ж. Сыздықов¹, М.Д. Каражанов¹, Ж.К. Каражанова²

¹«Alikhan Bokeikhan University», Семей, Қазақстан

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

ТМД ЕЛДЕРІНІҢ ПЕНИТЕНЦИАРЛЫҚ ЖҮЙЕСІНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТАНДАРТТАРДЫ ЕНГІЗУ: ПРОБЛЕМАЛАР, КЕДЕРГІЛЕР ЖӘНЕ ОЗЫҚ ТӘЖІРИБЕЛЕР

Бұл мақалада ТМД елдерінің пенитенциарлық жүйелеріндегі ұлттық заңнамаға халықаралық стандарттарды енгізуге жан-жақты талдау жасалған. Азаптаулар мен қатыгездіктің алдын алу, жәбірленушілерге өтемақы төлеу тетіктері, қадағалау құрылымдарының тәуелсіздігі, бар инфрақұрылымдық қиындықтар, нормативтік кемшіліктер мен қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерлерінің біліктілігі басты орны алып отыр. Авторлар әмбебап халықаралық құжаттарды да (атап айтқанда, БҰҰ-ның азаптауға қарсы конвенциясы мен Нельсон Мандела ережелері) де, ТМД шеңберіндегі аймақтық актілерді де зерттей отырып, олардың ұлттық заңнама мен қылмыстық-атқару тәжірибесінде жүзеге асуына ерекше көңіл бөледі. Ресми құжаттарды, халықаралық құрылымдар мен ұлттық құқық қорғау институттарының есептерін талдау негізінде қабылданған міндеттемелер мен олардың іс жүзінде орындалуы арасындағы тұрақты алшақтық туралы қорытынды жасалған. Мақалада заңнаманы үйлестіруге, мониторинг тетіктерін жетілдіруге, сотталғандардың құқықтарын қорғау кепілдіктерін арттыруға, бас бостандығынан айыруға балама жазаларды әзірлеуге, азаптау құрбандарына тиімді өтемақы төлеу институтын қалыптастыруға бағытталған ұсыныстар жасалған.

Түйінді сөздер: тұтқындардың құқықтары, пенитенциарлық жүйе, Азаптауға қарсы БҰҰ Конвенциясы, Нельсон Мандела ережелері, зиянды өтеу, ұлттық алдын алу тетіктері, қылмыстық атқару құқығы.

Внедрение международных стандартов в пенитенциарные системы стран СНГ: проблемы, препятствия и передовой опыт

В настоящей статье проведен комплексный анализ имплементации международных стандартов в национальное законодательство в сфере пенитенциарных систем стран СНГ. Фокус внимания сосредоточен на проблемах предотвращения пыток и жестокого обращения, механизмах компенсации ущерба пострадавшим, независимости надзорных структур, существующих инфраструктурных трудностей, нормативно-правовых пробелов и квалификации персонала уголовно-исполнительной системы. Авторы исследуют как универсальные международные документы (в частности, Конвенцию ООН против пыток и Правила Нельсона Манделы), так и региональные акты в рамках СНГ, уделяя особое внимание их реализации в национальном законодательстве и практике исполнения наказаний. На основе анализа официальных документов, докладов международных структур и национальных правозащитных институтов делается вывод о сохраняющемся разрыве между принятыми обязательствами и их реализацией на практике. В статье предлагается комплекс рекомендаций, направленных на гармонизацию законодательства, совершенствование механизмов мониторинга, повышение гарантии защиты прав заключенных, развитие альтернатив лишению свободы, а также формирование института эффективной компенсации вреда жертвам пыток.

Ключевые слова: права заключённых, пенитенциарная система, Конвенция ООН против пыток, Правила Нельсона Манделы, компенсация вреда, национальные превентивные механизмы, уголовно-исполнительное право.

Implementation of international standards in penitentiary systems of the CIS countries: problems, obstacles and best practices

This article provides a comprehensive analysis of the implementation of international standards in the national legislation in the penitentiary systems of the CIS countries. The focus is on the problems of preventing torture and ill-treatment, mechanisms for compensating victims, independence of oversight structures, existing infrastructural difficulties, regulatory gaps and the qualifications of the personnel of the penitentiary system. The authors examine both universal international documents (in particular, the UN Convention against Torture and the Nelson Mandela Rules) and regional acts within the CIS, paying special attention to their implementation in national legislation and penal practice. Based on the analysis of official documents, reports of international structures and national human rights institutions, a conclusion is made about the persistent gap between the commitments made and their implementation in practice. The article offers a set of recommendations aimed at harmonizing legislation, improving monitoring mechanisms, increasing guarantees for the protection of prisoners' rights, developing alternatives to imprisonment, and forming an institution for effective compensation for victims of torture.

Keywords: prisoners' rights, penitentiary system, UN Convention against Torture, Nelson Mandela Rules, compensation for harm, national preventive mechanisms, penal law.

Кіріспе. Қазіргі даму кезеңінде қылмыстық жазаларды орындауға жауапты органдар жүйесі жоқ мемлекетті елестету қиын. Қылмыстық-атқару жүйесі қылмыстық мінез-құлыққа мемлекеттің әрекет ету нысаны ретінде сот шешімдерінің орындалуын және қылмыстық жазаның орындалуын қамтамасыз ететін мемлекеттік тетігінің құрамдас элементі болып табылады. Мұндай жүйенің болуы және жұмыс істеуі қоғамдағы құқықтық тәртіпті, әлеуметтік тұрақтылық пен әділеттілікті сақтаудың институционалды қажетті шарты болып табылады.

Әрбір мемлекет заңдылық пен құқықтық тәртіп негіздерін тұрақты дамытуға және қорғауға ұмтыла отырып, жазалау институтын мемлекеттік тетігінің элементі ретінде пайдаланады. Б.С. Никифоров атап өткендей, қылмыс үшін жаза моральдық тұрақсыз адамдар үшін жаман үлгінің салдарын бейтараптайды. Ал, нәтижесінде жаза мемлекеттік аппараттың эмпирикалық тетігі ретінде қылмыскерді қылмыс немесе әрекет нәтижесінде алған игіліктер мен артықшылықтардан айырады [1, 636.]. Бұл тұрғыда жаза қылмыскерді жасаған әрекеті нәтижесінде алған артықшылығынан немесе пайдасынан айыратын құқықтық түзеу құралы ретінде әрекет етеді.

Осыған байланысты жазалаудың этикалық дилеммасын көтеретін Н.А.Стручковтың көзқарасы қызық. Ол былай деп жазады: «Көбінесе қылмыскерлер адамдарды қайғыға тартады. Бірақ оларды жазасыз қалдыру әділетті ме, әлде мемлекет қоғам атынан қылмыскерден кек алуы керек пе? Бірақ осылайша мемлекет қылмыскерге қатаң сабақ, ал қоғамға тәртіп, қауіпсіздік пен тыныштықты үйретеді. Сотталған адамға қатысты тек адамгершілікке жатпайтын амалдар ғана жазалануы мүмкін екені белгілі болды. Бірақ жаза қажетті шара болып келеді. Онсыз жақсы болар еді, бірақ бұл мүмкін емес» [2, 296.].

Осылайша, жаза өзінің табиғаты бойынша жеке адамның құқықтарын шектеуді білдіретініне және мемлекеттік билікті жүзеге асырудың адамгершілікке жатпайтын тәсілі ретінде қарастырылуына қарамастан, оның қоғамдық тұрақтылықты сақтау, құқық тәртібін қорғау және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін қажеттілігі күмән тудырмайды. Қазіргі жағдайда қылмыстық саясатты ізгілендіру жазадан бас тартуды емес, оның пропорционалдылығына, әділдігіне және тиімділігіне ұмтылуды білдіреді. Бұл пенитенциарлық жүйе мәжбүрлеу шараларын да, түзету, қайта әлеуметтендіру және қылмыстардың қайталануының алдын алу тетіктерін де біріктіруі керек деп болжайды.

Демек, пенитенциарлық жүйе әртүрлі елдердегі авторлар арасында белсенді пікірталас нысаны болып табылады, өйткені талқылауға қатысушылардың әрқайсысы оны ұлттық ерекшеліктер, тарихи контекст және дәстүрлер призмасы арқылы, сондай-ақ адам құқықтарының халықаралық стандарттары контекстінде қарастырады.

Әдістер мен материалдар. Ғылыми мақаланың әдіснамалық негізін жалпы ғылыми және жеке-ғылыми әдістер: талдау, синтез, сипаттау, қорыту, нормативтік-құқықтық, формальды-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық әдістер, құқықтық статистика деректерін пайдалану құрайды.

Негізгі бөлім. В.Б. Шпицнадель және С.И. Вележев пенитенциарлық мекемелер мен жалпы қылмыстық-атқару жүйесін бас бостандығынан айыру түріндегі жазаларды орындайтын мекемелер мен органдар ретінде анықтау маңызды деп есептейді [3, 1436.].

С.М. Оганесянның айтуынша, пенитенциарлық жүйе қылмыстық жазалардың барлық түрлерін орындауды жүзеге асыратын мемлекеттік органдар мен мекемелердің жиынтығын қамтиды, сондай-ақ қызметі сотталғандарды түзеу мақсатына жетуге бағытталған ұйымдық-құқықтық, әлеуметтік және қоғамдық институттарды қамтиды [4].

М.П. Мелентьев пікірінше: «Пенитенциарлық жүйе – бұл түрмеге қамаудағыларды жай ғана орналастыру ұйымы емес, ол бас бостандығынан айыру түріндегі жазаларды орындаумен байланысты кешенді түзеу жүйесі. Ол әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, оларды түзеу және жаңа қылмыстардың жасалуының алдын алу мақсатында сотталғандарға құқықтық ықпал ету құралдары мен әдістерінің жиынтығын қамтиды».

Сонымен, пенитенциарлық жүйе – бас бостандығынан айыруға байланысты жазаларды орындауға, сондай-ақ сотталғандарды түзеу, әлеуметтендіру және емдеуге жауапты мекемелер мен органдардың жиынтығы екенін анықтауға болады [5].

ТМД елдерінде пенитенциарлық жүйе бірқатар өзгерістер мен реформаларды бастан өткеруде, авторлар арасындағы пікірталас жазалау философиясы, адам құқықтары, сотталғандарды ұстау жағдайлары, қылмыстардың қайталануы және түзелу мәселелерін қамтиды. ТМД елдерінде пенитенциарлық жүйенің мақсаттары мен міндеттеріне қатысты көзқарастардың бөлінуі бар, ол тарихи тәжірибені де, жазалаудың заманауи тәсілдерін де көрсетеді.

В. Федотовтың пікірінше, кейбір ТМД елдерінде қылмыстық-атқару жүйесінің негізгі мақсаты қылмыскерлерді жазалау деген пікір қалыптасқан, бұл тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету қажеттілігімен негізделеді. Осы көзқарасты ұстанатын авторлар жаппай қылмыстардың тұрғысында қоғамды қылмыстан әлеуметтік қорғаудың бір түрі ретінде сотталғандарды оқшаулауды және оларды жазалауды қатаң сақтау қажет деп есептейді [6]. Бұл ұстаным мемлекеттің жасаған қылмысы үшін өтемақы алу құқығы туралы дәстүрлі идеяға негізделген.

Бұған қарама-қарсы, пенитенциарлық жүйе сотталғандарды түзеуге және оларды қоғамға қайтаруға дайындауға күш салуы керек деген бір топ авторлар бар. Бұл авторлар Стокгольм ережелері мен Бангкок қағидаттары сияқты халықаралық стандарттарды басшылыққа алады, олар тұтқындарға адамгершілікпен қараудың және оларды түзеу мен әлеуметтену үшін жағдай жасаудың маңыздылығын растайды. Айта кететін бір жайт, ТМД елдерінде сотталғандарды оңалту әрдайым басымдыққа ие бола бермейді. В. Лебедев пікірінше, түзеу

мекемелерінің жүйесі сотталғандарды жазалауға ғана емес, оларды түзеу және әлеуметтену үшін жағдай жасауға бағытталуы керек деп есептейді [7, 836.].

В.И. Селиверстов жазаны орындауға уәкілетті органдар мен мекемелер «сотталғандардың жалпы білімділігі мен мәдени деңгейін, олардың дене, психикалық, құқықтық, рухани жетілуін арттыру арқылы сотталғандардың өздерінің өмірлік бағыттарын, ниеттері мен мақсаттары мен жүріс-тұрыстарын қайта бағалауы үшін жағдай жасауы керек», - деп атап өтті, автор сондай-ақ сотталғандардың өмір сүру жағдайлары жақсартудың маңыздылығын атап өтті [8, 1036.].

ТМД елдеріндегі пенитенциарлық жүйенің мақсаттары мен міндеттеріне қатысты авторлар арасындағы қайшылықтар жазалау мен сотталғандарды оңалту тәсілдерінің терең айырмашылығын көрсетеді.

Ресей, Беларусь, Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Армения және Тәжікстан сияқты посткеңестік елдердің пенитенциарлық жүйесі жалпыға бірдей халықаралық стандарттарға сай болу үшін ұлттық заңнамасын біртіндеп жетілдіріп келеді. Негізгі халықаралық нормаларға Қамаудағы адамдармен қарым-қатынастың ең төменгі стандарттық ережелері (Нельсон Мандела ережелері) [9], Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын және ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенция [10] және Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт [11] (АСҚХП-ның 7-бабы азаптауға тыйым салады) жатады.

Сонымен қатар, аймақтық деңгейде реттеу де маңызды рөл атқарады: ТМД шеңберінде мемлекеттердің заңнамасын үйлестіруге арналған көпжақты құжаттар бар. Олардың ішінде заңнаманы біріздендіруге және сотталғандарды ауыстыру рәсімдерін жеңілдетуге бағытталған «Бас еркінен айыруға сотталған адамдарды жазасын одан әрі өтеу үшін беру туралы ТМД конвенциясы» (1998 ж.) [12] және Парламентаралық Ассамблеяның үлгілік актілерін (ТМД үлгілік қылмыстық кодексі) атап өтуге болады, онда сотталғандарға қарым-қатынаста болудың біркелкі ережелерін ұсынады. Мұндай құжаттар негізінен кеңес беру сипатында болғанымен, аймақтағы құқық қолдану тәжірибесін үйлестіруге айтарлықтай әсер етеді.

ТМД елдерінің барлығы өздерінің ұлттық конституциялары мен қылмыстық-атқару кодекстерінде тиісті ережелерді бекіте отырып, азаптау мен қатыгездікпен күресу бойынша халықаралық міндеттемелерді қабылдады. Осылайша, Ресей Федерациясы Конституциясының 21-бабында азаптауға жол берілмейтіндігі тікелей көрсетілген, Беларусь, Армения, Өзбекстан, Қазақстан және Қырғызстанның қылмыстық атқару заңнамасында да сотталғандардың ар-намысын қорғайтын нормалар бекітілген.

Бұл ретте ТМД мемлекеттерінің пенитенциарлық жүйесінде халықаралық стандарттарды іс жүзінде енгізу бірқатар объективті және субъективті кедергілерге тап болып отыр, бұл оларды жою бойынша одан әрі күш салуды талап етеді.

1. Қатыгездікпен қарау және азаптау.

Тұтқындармен қарым-қатынас мәселесі халықаралық ұйымдар мен ұлттық құқық қорғау құрылымдарының назарында. ТМД-ның бірқатар елдерінде қадағалау тетіктерін жетілдіруге, тиімді тергеу жүргізуге және құқық қолдану тәжірибесін күшейтуге бағытталған реформаларды жүзеге асыруда. ТМД шеңберінде адам құқықтарын бақылаудың ұлтүстілік тетігі жоқ болса да, «Бас еркінен айыруға сотталған адамдарды жазасын одан әрі өтеу үшін беру туралы ТМД конвенциясы» және құқықтық көмек көрсету туралы екіжақты келісімдердің ережелері жалпы стандарттарға жанама әсер етеді – олар сотталғандар мен олардың азаматтығы бар елдер арасындағы байланысты жеңілдетеді және қамауда ұстау жағдайларына бақылауды жақсартып алады.

ТМД елдерінің барлық құқықтық актілерін талдау көрсеткендей, азаптауға тыйым салынып қылмыстық жауаптылықты көздейтін нормалар бар екендігі көрсетілген.

Дегенмен, БҰҰ-ның Азаптауға қарсы комитеті мен басқа да халықаралық ұйымдардың баяндамаларында түрмеде халықаралық стандарттарға сай келмейтіні тіркелген. Негізгі мәселелерге тәуелсіз қадағалаудың жоқтығы, ұлттық қылмыстық кодекстердегі адам құқықтары жөніндегі халықаралық міндеттемелерді орындаудағы қиындықтар және бұзушылықтарды тергеудегі жеткіліксіз ашықтық жатады.

Өзбекстанда соңғы жылдары түрмедегі стандарттарды жақсарту және қадағалау тетіктерін күшейту мақсатында түрме реформасы жүргізілуде. Бұл ретте тәуелсіз мониторинг жүйесін және құқық қолдану тәжірибесіндегі ашықтықты одан әрі дамыту қажеттігі бар. Бас бостандығынан айыру орындарындағы жағдайды қосымша қадағалау қажеттілігі атап өтілді, бұл жүргізіліп жатқан реформаларда ескеріледі. Бұл ретте елде бірқатар маңызды қадамдар жасалды: бұрын алаңдаушылық тудырған бірнеше институт жабылды, омбудсмен институтының өкілеттігі кеңейтілді, азаматтық қоғаммен өзара іс-қимыл нысандары, оның ішінде бірлескен мониторингтік сапарлар жолға қойылды. 2021 жылы Президенттің азаптаулардың алдын алу тетіктерін жетілдіру туралы Жарлығы қабылданды, бұл жүйелі өзгерістерге маңызды қадам болды. Өзбекстан Қылмыстық кодекстің 235-бабында азаптау ұғымын кеңейтті, бұл халықаралық көзқарастарға сәйкес келеді. Тіркелген арыздардың саны азайғанымен, жекелеген оқиғаларды тәуелсіз тергеуді күшейту міндеті, әсіресе, тергеу органдарының өзара іс-қимылы тұрғысынан өзекті болып қала береді.

Сол сияқты Қырғызстанда да азаптау үшін жауапкершілікті көздейтін баптар бар, бірақ азаптаулардың алдын алу жөніндегі ұлттық орталықтың мониторингі барысында шағымдардың көпшілігі қамауға алу кезеңінде түсетіні көрсетілген [13].

Ресейде сотталғандардың құқықтарын сақтау мәселелері ұлттық және халықаралық ұйымдардың назарын аударады, бұл бақылау жүйесін одан әрі жетілдіруге ықпал етеді. Ең танымал эпизодтардың бірі - Ярославльдегі №1 түзеу колониясындағы оқиға (2018 ж.), ол туралы ақпарат айтарлықтай уақыттан кейін кеңінен қол жетімді

болды, бұл жүйенің ашықтығын арттыру мен бақылауды күшейтудің маңыздылығын көрсетеді. Сотталғандар арасындағы ішкі бейресми тәжірибе, оның ішінде тәртіптік функцияларды орындайтын «белсенділер» институты да маңызды аспект болып қала береді, бұл кейбір жағдайларда бұзушылықтарға әкелуі мүмкін.

Сонымен қатар, бірқатар тергеу изоляторларында халық саны көп болып қала береді, ал шалғайдағы колонияларда жұмыс көлемі аз болуы мүмкін. Бұл сотталғандарды бөлу және санитарлық нормаларды сақтау жүйесін жетілдіру қажеттігін көрсетеді. Атап айтқанда, Ресейде зорлық-зомбылық әрекеттері үшін жауапкершілік РФ Қылмыстық кодексінің 286-бабында (қызметтік өкілеттікті асыра пайдалану) және Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 117-бабында (ұрып-соғу) қарастырылған, ал «азаптау» түсінігі Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінде жеке бап ретінде қарастырылмаған.

Сонымен қатар, Ресей қылмыстық істер бойынша өзара құқықтық көмек көрсету және сотталғандарды жазасын өтеу үшін беру мәселелерін реттейтін ТМД елдерінің бірқатар келісімдерінің қатысушысы болып табылады. Алайда, аталған келісімдер аясында сотталғандарды ұстау жағдайларының сақталуын бақылаудың арнайы өңірлік тетіктері жоқ, нәтижесінде мониторингтің негізгі ауыртпалығы қоғамдық бақылау комиссиялары (ҚБК), прокуратура және Адам құқықтары жөніндегі уәкіл сияқты ұлттық институттарға түседі.

Беларусьте халықаралық гуманитарлық құқықты бұзатын іс-әрекеттер үшін жауапкершілік Қылмыстық кодекстің 128-бабында қарастырылған, ол адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстарды, оның ішінде депортациялауды, заңсыз ұстауды, сотсыз жаппай немесе жүйелі түрде жазалауды, күштеп жоғалтуды және азаптауды ерекше ауыр қылмыстар деп санайды. Негізгі мониторинг прокуратура, құқық қорғау комиссиялары және басқа да отандық мекемелер арқылы жүзеге асырылады.

Тәжікстанда құқық қорғау ұйымдары қатыгез қарым-қатынас туралы шағымдарды тіркеуді жалғастыруда, оның ішінде Ішкі істер министрлігі мен қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде бір-бірінен оқшауланған шағымдар бар [14] (Адам құқықтары жөніндегі комиссияның мәліметі бойынша 2024 жылы 6 өтініш), бірақ адам құқықтарын қорғау жөніндегі үкіметтік емес ұйымдар істердің көбірек саны туралы хабарлайды). Тиімді тәуелсіз мониторингтің болмауы жағдайды ушықтырады, реформалар жүргізуді және қамауда ұстау тәжірибесін халықаралық стандарттарға сәйкестендіруді талап етеді.

Қазақстанда, Бас прокуратураның мәліметінше, 2024 жылы қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерлерін азаптау бойынша 6 оқиға тіркелді, бұл 2023 жылдың осы кезеңіндегі 26 жағдайдан айтарлықтай аз. Бұл бақылаудың күшеюімен, соның ішінде 2023 жылғы 1 қаңтардан бастап мұндай қылмыстарды тергеуді тек прокурорларға берумен, бейнебақылау және бейнебақылау жүйесін бақылаумен байланысты. колониялардағы тәжірибелер. Бұл шаралар, атап өтілгендей, шағымдар санының азаюына ықпал етті. Мұндай жағдайларды ерте анықтау мен тергеуді қиындататын негізгі факторлардың бірі ұсталғаннан кейінгі алғашқы сағаттарда тәуелсіз сот-медициналық сараптаманың болмауы болып қала береді. Бұл зорлық-зомбылық іздерін құжаттаудың тиімді тетігін енгізу қажеттілігін көрсетеді, бұл ықтимал бұзушылықтарды дер кезінде есепке алуға және кінәлілерді жазасыз қалдырмауға мүмкіндік береді.

Осылайша, халықаралық стандарттарды енгізу мәселесі аймақ елдері үшін өзекті болып қала береді, бірақ оны білдіру дәрежесі мен мәселені шешу тәсілдерінің сипаты айтарлықтай ерекшеленеді. Жағдайды жақсартудың негізгі факторларының бірі тәуелсіз бақылау тетіктерін дамыту, заңнаманы жетілдіру және бас бостандығынан айыру орындарындағы адамдардың құқықтарын қорғаудың практикалық құралдарын енгізу болып табылады.

2. Азаптаудан және қатыгездікпен қараудан зардап шеккендерге келтірілген зиянды өтеу.

Біріккен Ұлттар Ұйымының Азаптауға қарсы конвенциясының 14-бабына сәйкес мемлекет азаптауға немесе қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын әрекеттерге ұшыраған адамдарға әділ және барабар өтемақы беруге міндетті. Бұл тек ақшалай сомаларды төлеуді ғана емес, сонымен қатар медициналық, психологиялық және әлеуметтік көмекті қамтитын оңалтуды қамтиды.

ТМД-ның көптеген мемлекеттерде мұндай жағдайларда келтірілген зиянды өтеудің заңнамалық базасы үзінді болып табылады және көбінесе Азаматтық және (немесе) Қылмыстық процесстік кодекстерінің лауазымды тұлғалардың заңсыз әрекеттерін өтеу туралы жалпы ережелеріне сәйкес келеді. Әдетте, жәбірленушілер азаптау фактісін сотта өздері дәлелдеуге немесе тиісті бап бойынша үкім шығаруды күтуге мәжбүр. Егер нақты лауазымды тұлғаның кінәсі анықталмаса, келтірілген шығынның орнын толтыру одан да қиындай түседі.

Аймақтағы бірқатар елдерде (мысалы, Қазақстанда) жәбірленушілерге өтемақы төлеудің арнайы қоры бар, бірақ оның тетігі көбінесе баптардың тар тізімімен және аз мөлшердегі төлемдермен шектеледі. Басқа елдерде (Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан) жәбірленушілер сотқа жалпы тәртіппен жүгіне алады. Мұндай жағдайларда өтемақы алу үшін сот төрелігіне қолжетімділік белгілі бір қиындықтармен, әсіресе халықтың әлеуметтік осал топтары үшін байланысты болуы мүмкін, бұл өтемақы құқығын жүзеге асырудың тиімді тетіктерін қамтамасыз ету туралы сұрақтарды тудырады.

Сонымен бірге, осы саладағы озық тәжірибе мемлекеттік жауапкершіліктің нақты тетігін (кінәлі лауазымды тұлғалардан өтемақы алуға жүгіну арқылы), сондай-ақ сот ісін жүргізудің оңайлатылған тәртібін құру өтемақы төлеуді қолжетімді ететінін көрсетеді. Мұндай тәсілдер БҰҰ-ның Азаптауға қарсы конвенциясына ғана емес, сонымен бірге адам құқықтарының өрескел бұзылуы құрбандарының өтемақы мен оңалтуға құқықтарын реттейтін БҰҰ Негізгі қағидаттары мен нұсқауларына (2005) сәйкес келеді.

3. Қадағалау тетіктерінің тәуелсіздігі мен тиімділігінің жеткіліксіздігі.

Халықаралық стандарттар (соның ішінде БҰҰ АҚК Факультативтік хаттамасы) бас бостандығынан айыру орындарына профилактикалық мониторинг жүргізудің тәуелсіз механизмінің (ұлттық алдын алу тетігі) болуын

болжайды. ТМД-ға мемлекеттерінде осындай тетіктерді құру және нығайту жұмыстары әртүрлі кезеңдерде жүзеге асырылады. Қазіргі уақытта Ресейде БҰҰ АҚК-на Факультативтік хаттаманы ратификациялауды талқылау үдерісі жалғасуда [15], ал әзірге ұлттық алдын алу тетігін шектеулі мандаты бар қоғамдық бақылау комиссиялары (ҚБК) ұсынады.

2012 жылдан бері Қырғызстанда азаптаудың алдын алу жөніндегі ұлттық орталық жұмыс істейді, оның мандатындағы мекемелерге тұрақты мониторинг жүргізеді [16]. Орталық 2024 жылға арналған жылдық есебіне сәйкес, мониторингпен қамту 474 нысанды құрады, оның ішінде Ішкі істер министрлігінің уақытша ұстау изоляторлары, тергеу изоляторлары, әлеуметтік және медициналық мекемелер.

Халықаралық құрылымдар, соның ішінде БҰҰ-ның Азаптауға қарсы комитеті Қырғызстанның қол жеткізген ілгерілеуіне оң баға берді және 2022 жылы Орталықпен Омбудсмен мекемесінің (Ақыйкатчы) [17] институционалдық әлеуетін одан әрі нығайтуды, соның ішінде тәуелсіздік және өкілеттіктерді кеңейту мәселелерін ұсынды. Ұсыныстарда қамауға алынғандардың барлық санаттары үшін адам құқықтарын қорғау тетіктерінің қолжетімділігін арттыруға, сондай-ақ оларға деген сенімге ықпал етуге ерекше көңіл бөлінген.

Азаптауға қарсы комитет мемлекеттер құпиялылыққа кепілдік беретін және шағымданушыларды әкімшіліктің кек алуынан қорғайтын азаптауға қатысты «тиімді және тәуелсіз шағым беру тетігін» қамтамасыз етуі керек деп талап етеді. ТМД елдерінің көптеген пенитенциарлық мекемелерінде мұндай тетіктер не жоқ, не сотталғандардың сеніміне ие болмайды, бұл БҰҰ Азаптауға қарсы конвенцияның стандарттарын енгізуді айтарлықтай қиындатады.

Қазақстанда 2008 жылы Азаптауға қарсы конвенцияға Факультативтік хаттаманы ратификациялағаннан кейін ҰАТ құрылды [18], бірақ құқық қорғау ұйымдары ресурстардың жетіспеушілігін [19] және кейбір камералық колонияларға қол жеткізудегі қосымша бюрократиялық кедергілерді атап көрсетеді. Қырғызстанда БҰҰ-ның азаптауға қарсы комитеті 2022 жылы АҚҰО-ның маңызды жетістіктерін атап өтті [20], бірақ сонымен бірге ол үшін үлкен әкімшілік автономия қажет екенін, сондай-ақ аудандық уақытша ұстау изоляторларынан бастап арнайы психиатриялық ауруханаларға дейінгі барлық мекемелерге еркін барудың нақты белгіленген құқығын қажет ететінін атап өтті.

2017 жылдан бері ауқымды реформаларды жүзеге асырып келе жатқан Өзбекстанда мониторинг функцияларының бір бөлігін азаматтық қоғам өкілдерімен және медициналық сарапшылармен бірге бас бостандығынан айыру орындарына тұрақты түрде баратын Олий Мажлис Уәкілі өз қолына алды. Қамаудағы тұлғалардың Бірыңғай электронды тізілімі құрылды, ол қамаудағылар мен тұтқындардың денсаулық жағдайын жедел құжаттандыруды қамтамасыз етеді. 2023 жылғы конституциялық реформада азаптау мен қатыгездікке нақты тыйым салу және азаматтардың ұлттық және халықаралық құқық қорғау институттарына жүгіну құқығына кепілдік беру арқылы адам құқықтарын қорғау басымдығы бекітілді, бұл сотталғандардың құқықтарының сақталуына кепілдіктерді айтарлықтай күшейтті.

Тәуелсіз қадағалауды дамыту өзекті мәселе болып қала береді және аймақтағы елдер ықтимал бұзушылықтарды бақылау және тергеу тетіктерін жетілдіруді жалғастыруда. Дегенмен, сотталғандардың шағым беру процедураларына сенімі төмен болып қала береді: тұтқындар қуғын-сүргіннен немесе әкімшіліктің теріс реакциясынан қорқып, азаптаулар туралы хабарлаудан қорқады. Ұлттық алдын алу тетігі (ҰАТ) әлі толық орнатылмаған мемлекеттерде (Ресей мен Беларусь) бұл мәселеге ерекше назар аудару қажет. ҰАТ жұмыс істейтін жерлерде негізгі кедергілер жеткіліксіз қаржыландыру, кейбір «жабық» институттарға қолжетімділіктің шектелуі және мемлекеттік органдардың көбірек қолдауының қажеттілігі болып қала береді.

4. Инфрақұрылымдық мәселелер: ескірген түрме мекемелері және олардың толып кетуі.

Бірқатар Орталық Азия мемлекеттерінің пенитенциарлық жүйелеріндегі ең өзекті мәселелердің бірі – ескірген инфрақұрылым мен түзеу мекемелерінің толып кетуі. Түрмелердің көпшілігі кеңестік кезеңде салынған, бүгінде олар қазіргі заманғы халықаралық стандарттарға, соның ішінде БҰҰ-ның минималды стандартты ережелеріне сәйкес келе бермейді. Мысалы, Қазақстанда 1930-1970 жылдары пенитенциарлық мекемелердің едәуір бөлігі салынды [21]. Мемлекеттік органдар тұрғын үй жағдайларын жақсарту және инфрақұрылымды жаңғырту қажеттілігін мойындайды, бірақ жаңа нысандарды салу кезінде бар қаржылық шектеулерді көрсетеді. Осындай жағдай Тәжікстанда да байқалады, онда мекемелердің көпшілігі 20-шы ғасырдың бірінші жартысынан бері жұмыс істеп келеді және күрделі жөндеулер көбінесе экономикалық тұрғыдан тиімсіз болады.

Ал, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің (2025 ж.) мәліметі бойынша, «Ұлт жоспары» аясында казармалық колониялардан камералық (1500 орындық) мекемелерге көшу жалғасуда. 2024 жылы төрт пилоттық колонияда (Астана, Ақмола, Павлодар, Атырау облыстары) тұрғын үй кешендерінің құрылысы аяқталды.

Мұндай жұмыстар басқа елдерде де жүргізілуде. Осылайша, Тәжікстанда 2030 жылға дейінгі қылмыстық-атқару жүйесін реформалау стратегиясына сәйкес, кеңестік дәуірдегі ғимараттардың орнына тергеу изоляторларын қайта жаңғырту және жаңадан салу жұмыстары жүргізілуде. Құқық қорғау департаментінің мәліметінше, бірнеше колониядағы өндіріс орындары жақсартылған. Қырғызстанда колонияларды ірі қалалардан алыстату кезең-кезеңімен көшіру басталды (№25, №23 тергеу изоляторлары), №16, №10, №31 мекемелер де қайта қалпына келтірілуде. Өзбекстанда атышулы «Жаслық» мекемесі жабылды, су құбыры жаңартылуда (сүзгілер орнату). Арменияда жақында «Абовян» түзеу мекемесінің 2 ғимараты қайта жөндеуден өтті.

Бас бостандығынан айыру орындарындағы санитарлық нормалар мен ең төменгі тұрғын үй көлемін сақтау мәселесі әлі де назарда. БҰҰ-ның минималды стандартты ережелері (Нельсон Мандела ережелері) толып кетудің алдын алу және адам қадір-қасиетінің талаптарына жауап беретін жағдайлар жасау қажеттігін атап көрсетеді.

Алайда, іс жүзінде бұл стандарттарды енгізу объективті факторлармен, соның ішінде шектеулі инфрақұрылымдық ресурстармен және баламалы жазаларды қолдануды кеңейту қажеттілігімен қиындайды.

Сонымен, халықаралық шарттар ратификацияланғанымен, олардың барлық ережелері ішкі заңнамада толық көрсетілмеген. Қазақстан мен Қырғызстанда азаптау туралы жекелеген баптар Қылмыстық кодекстерде реформалар аясында 2000 жылдары ғана пайда болды, ал оған дейін азаптау БҰҰ Конвенциясының талаптарына сәйкес келмейтін жалпы баптар бойынша (қызметтік өкілеттікті асыра пайдалану, денсаулыққа зиян келтіру және т.б.) жіктелуі мүмкін еді. Сонымен қатар, колониялардың ішкі тәртібін реттейтін заңға тәуелді актілерде кейде халықаралық ережелерге қайшы келетін ережелер бар - мысалы, шектен тыс қатаң оқшаулау режимдері, сыртқы әлеммен қажеттіліктен тыс байланыстарды шектеу немесе сотталғандардың ақпарат алу және құқықтық көмек алу құқықтарын жеткіліксіз мойындау (БҰҰ-ның халықаралық комитеті оларды азаптауға қарсы стандартты нормаларға ұсынымдар береді).

Өзбекстаннан ресми түрде ұсынылған құжаттар Қылмыстық кодекстің азаптау туралы 235-бабының жаңартылғанын көрсетеді, бірақ құқықтарды қорғау топтары БҰҰ Азаптауға қарсы конвенцияның 1-бабын нақтырақ сақтауды сұрайды. Демек, егер ұлттық ережелер Мандела ережелеріне немесе Еуропалық түрме ережелеріне сәйкес келмесе, түрме қызметкерлері ескірген стандарттарды басшылыққа алады [22].

Зерттеушілер атап өткендей, халықаралық стандарттарды түрме әкімшілігі көбінесе міндетті актілер емес, «кеңес берушілік» [23] актілер ретінде қабылдайды. Бұл халықаралық стандарттарды іске асыру тетіктерінің жоқтығы проблемасына әкеледі: стандарттар қағаз жүзінде болса да, оларды іс жүзінде қолдану үшін персоналға арналған нұсқаулықтар мен оқыту әрдайым өткізілмейді.

5. Қызметкерлердің біліктілігін арттыру қажеттілігі.

Пенитенциарлық жүйе үшін кадр мәселесі басты мәселе болып қала береді. Бірқатар мекемелер тұтқындарды әлеуметтендіру мен қолдауға емес, ең алдымен қауіпсіздік пен тәртіпке бағытталған көзқарасты сақтайды. Бұл негізінен түрме субмәдениетінің, бейресми иерархия элементтері мен дәстүрлі қатаң басқарудың үздіксіз ықпалымен байланысты. Бұл құбылыстар кадрларды жаңарту және басқарудың жаңа әдістерін енгізу үдерістері әлі де жалғасып жатыр.

Халықаралық стандарттар, соның ішінде Нельсон Мандела ережелері (персонал туралы бөлім) адам қадір-қасиетін құрметтеудің, азаптауды болдырмаудың және білікті, кәсіби дайындалған қызметкерлердің болуының маңыздылығын атап көрсетеді. Дегенмен, іс жүзінде қызметкерлердің өздері қатыгездіктің көзіне айналу немесе оның алдын алмау жағдайлары әлі де бар. Бұл кәсіби дайындық, этикалық қолдау және персоналды бақылау тетіктерін одан әрі дамыту қажеттілігін көрсетеді. Сонымен қатар, қылмыстық-атқару жүйесін қаржыландырудағы шектеулер, жеткіліксіз жалақы және ауыр жұмыс жағдайлары кәсіби жанып кетуге және деформацияға ықпал етуі мүмкін. Бұл факторлар сотталғандарға қарым-қатынас жасаудың халықаралық стандарттарында көзделген гуманизм принциптерін толық жүзеге асыруға қосымша кедергі болады.

6. Саяси факторлар және құқық қолдану ерекшеліктері.

Пенитенциарлық салада халықаралық стандарттарды енгізудің тиімділігі бірқатар факторлармен, соның ішінде мемлекеттік басымдықтармен және құқық қорғау институттарының дамуымен анықталады. Сотталғандардың құқықтарын қамтамасыз ету мәселелері қосымша енгізу тетіктерін талап ететін елдерде халықаралық стандарттарды енгізу процесі белгілі бір қиындықтарға тап болуы мүмкін.

Бірқатар халықаралық құрылымдармен өзара іс-қимыл форматын өзгерткен Ресей ұлттық басымдықтар мен халықаралық нормаларға назар аудара отырып, қылмыстық-атқару жүйесін жетілдіруді жалғастыруда. Бұл реформалау үдерісі мен үкімдерді орындау тәсілдеріне әсер етті, бұл адам құқықтарын бақылау тетіктерінің өзгеруіне әкелді.

Авторлар [24] 2022 жылға дейін еуропалық құрылымдармен (Азаптаулардың алдын алу Комитеті, Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сот) өзара әрекеттесу заңнама мен жазаларды орындау тәжірибесін бейімдеуге ықпал еткенін атап өтті. Жаңа жағдайда пенитенциарлық саясат саласындағы халықаралық стандарттармен ынтымақтастық форматы дамыды: кейбір жағдайларда реформалардың ұлттық үлгілеріне бағдарлану байқалады. Бұл міндетті стандарттардан гөрі индикативтік параметрлер ретінде халықаралық ұсыныстарды қабылдауға әсер етеді. Осыған байланысты бас бостандығынан айыру орындарындағы адамдардың құқықтарын қорғаудың ұлттық тетіктерін жетілдіру бойынша дәйекті жұмыстың маңызы зор.

Қорытынды. Сонымен, осы мәселелерді шешу мақсатында келесі нақты ұсыныстар жасауды жөн санаймыз:

1. Сотталғандардың құқықтарының заңнамалық кепілдіктерін күшейту. ТМД елдеріне қылмыстық-атқару заңнамасын тұтқындармен қарым-қатынастың ең төменгі стандартты ережелері (Нельсон Мандела ережелері), Бангкок және Токио ережелері, БҰҰ-ның азаптауға қарсы конвенциясы сияқты халықаралық стандарттармен үйлестіру бойынша жұмысты жалғастырған жөн. «Азаптау» ұғымының қазіргі заманғы анықтамасын ұлттық заңдарда бекітуді, сотталғандардың сот төрелігіне қол жеткізу құқығын қамтамасыз етуді жүзеге асырған жөн. Сондай-ақ жазалардың орындалуына тәуелсіз мониторингті қамтамасыз ету және сотталғандардың сот төрелігіне қолжетімділігін (соның ішінде бейнебайланыс арқылы сот отырыстарына қатысу мүмкіндігін) жақсарту мақсатында қоғамдық бақылау комиссияларының өкілеттіктері мен құқықтарын нақтылау ұсынылады.

2. Сотталғандар мен сыртқы әлем арасындағы қарым-қатынас ережелерін жетілдіру.

ТМД мемлекеттеріне әлеуметтік байланыстарды сақтаудың және құқықтық көмек алу құқығын жүзеге асырудың маңыздылығын ескере отырып, сотталғандардың сыртқы әлеммен қарым-қатынасын реттеуді халықаралық стандарттарға сәйкес келтіру ұсынылады. Соның бірі қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді

сапарлардың ең аз санын көбейту, сондай-ақ телефон және бейне қоңыраулар ережелерін жеңілдету керек. Туыстарымен бейнебайланыс мүмкіндігімен айына кемінде 2-4 қоңырауға рұқсат берген жөн. Сотталғандардың адвокаттармен және құқық қорғау ұйымдарымен хат алмасуының құпиялылығына кепілдік беру ұсынылады. Конверттерді мазмұнымен таныспай сырттай тексеру, егер мұндай процедура заңмен қамтамасыз етілген болса, оңтайлы тәжірибе болуы мүмкін. Сондай-ақ мекемеден дәлелді себептермен - маңызды отбасылық іс-шараларға қатысу немесе заңға тәуелді актілерде белгіленген жедел медициналық тексеруден өту мүмкіндігін қарастырған жөн.

3. Азаптау мен қатыгездік үшін жауапкершілікті арттыру.

ТМД елдерінде азаптауларға қарсы кепілдіктерді күшейту бойынша қосымша шаралар қабылдау мүмкіндігін қарастырған жөн болар еді. Солардың бірі ретінде қатыгездікке ұшырағаны үшін тергеу жүргізіліп жатқан қызметкерлерді уақытша жұмыстан шеттету бойынша әкімшілік рәсімдерді енгізу болуы мүмкін. Сондай-ақ азаптау үшін сотталғандарға рақымшылық жасау немесе оларды рақымшылықпен босату тәжірибесін жою ұсынылады.

Сондай-ақ, тергелетін істердің нақты мысалдары негізінде Ішкі істер министрлігі академияларының және қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерлерін оқыту курстарының оқу жоспарларына азаптаулардың алдын алу және адам құқықтары бойынша жеке модуль енгізу ұсынылады. Бұл жеке құрам арасында азаптауларға төзбеушілік мәдениетін қалыптастыруға және пенитенциарлық мекемелер қызметкерлерінің кәсіби этикасын нығайтуға ықпал етеді.

Сондай-ақ азаптау мен қатыгездік құрбандарына келтірілген зиянды өтеуге нақты құқықтық кепілдіктер беру ұсынылады. ТМД елдерінің ұлттық заңнамасында мыналар көзделуі тиіс:

- жәбірленушілердің моральдық және материалдық зиянды толық және әділ өтеуге құқығы;
- мемлекетке қарсы талаптарды беру мен қараудың ашық және қолжетімді механизмі;
- кінәлілердің қылмыстық қудалауына қарамастан өтемақы алу мүмкіндігі.

Мұндай шаралар БҰҰ-ның Азаптауға қарсы конвенциясының 12-14-баптарына сәйкес келеді және азаматтардың сот төрелігі жүйесіне сенімін нығайтуға көмектеседі, сондай-ақ бұзушылықтарды мұқият және уақтылы тергеуді ынталандырады.

4. Қылмыстық саясатты ізгілендіруді жалғастыру және бас бостандығынан айыруға баламаларды әзірлеу.

ТМД мемлекеттеріне баламалы жаза түрлерін (пробация, қоғамдық жұмыстар, электронды мониторинг) қолдануды күшейту және шартты түрде мерзімінен бұрын босату негіздерін кеңейту ұсынылады. Мерзімді амнистиялар оң нәтиже береді, бірақ сонымен қатар сотталғандардың қайта әлеуметтену бағдарламаларына қол жеткізуі үшін пробация қызметтерін күшейту керек. Маргинализация мен қылмыстың қайталануының алдын алу үшін пенитенциарлықтан кейінгі бейімдеу инфрақұрылымын (ресоциализация орталықтары, жұмысқа орналастыру, оқыту) дамыту орынды. Халықаралық стандарттар босатылғаннан кейін жан-жақты қолдау көрсетудің маңыздылығын атап көрсетеді.

Қорытындылай келе, ТМД елдерінде пенитенциарлық жүйелеріне халықаралық стандарттарды енгізуде қол жеткізілген ілгерілеушіліктің айтарлықтай байқалатынын, бірақ әртүрлі динамикамен дамып келе жатқанын атап өтуге болады. Жекелеген елдердің тәжірибесі дәйекті саясат пен халықаралық ынтымақтастықтың арқасында пенитенциарлық жүйені ізгілендіру деңгейін айтарлықтай арттыруға, ұстау жағдайларын жақсартуға және сотталғандарды оңалту мүмкіндіктерін кеңейтуге болатынын көрсетеді.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Никифоров Б.С. Наказание и его цели // Советское государство и право. 1981. - №9. - С. 63-71.
2. Стручков Н.А. Нужна новая концепция исполнения наказания // Правовые и организационные основы исполнения уголовных наказаний. Труды Академии МВД СССР, М.: Академия МВД СССР. 1991. С. 29.
3. Спицнадель В.Б., Вележев С.И. Пенитенциарная система: понятие и общая характеристика, соотношение с пенитенциарным правом // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. –2003, № 1. – С. 143 - 151.
4. Оганесян С.М. Правовое регулирование прав осужденных в пенитенциарных учреждениях. Теоретико-правовой аспект. – СПб., 2001. – 120 с.
5. Пенитенциарные системы зарубежных стран / Под общ. ред. М.П. Мелентьева. – Киев, 1993. – 319 с.
6. Федотов В. Пенитенциарная система России: проблемы и перспективы. — Москва: Институт философии РАН, 2015. - 220 с.
7. Грановский А. Реформа пенитенциарной системы в странах СНГ: возможности и ограничения. - Ташкент: Издательство «Юрист», 2017. - 180 с.
8. Селиверстов В.И. Учебник Уголовно-исполнительное право. М.Бек . 1996. – 203 с.
9. Қамаудағы адамдармен қарым-қатынастың ең төменгі стандарттық ережелері 1955 жылдың 30 тамызында Қылмыстың алдын алу және құқық бұзушылармен жұмыс істеу жөніндегі БҰҰ-ның Бірінші Конгрессінде қабылданған, 1957 жылдың 31 шілдесінде Экономикалық және Әлеуметтік Кеңестің 994-толық мәжілісінде мақұлданған //Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O5700000001> (14.07.2025)
10. Қазақстан Республикасының Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын және ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенцияға қосылуы туралы Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 29 маусымдағы N 247 Заңы. //Қол жеткізу режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000247_ (14.07.2025)

11. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 28 қарашадағы N 91 Заңы. //Қол жеткізу режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000091_ (14.07.2025)
12. «Бас еркінен айыруға сотталған адамдарды жазасын одан әрі өтеу үшін беру туралы конвенцияны бекіту туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 16 шілдедегі N 432-І Заңы //Қол жеткізу режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000432_ (14.07.2025)
13. Годовой отчет Национального центр Кыргызской Республики по предупреждению пыток за 2024 г. //Режим доступа: https://npm.kg/wp-content/uploads/2025/03/ZHyldyk-bayandama_2024-zh..pdf (14.07.2025)
14. Таджикистан: 24 жалобы на пытки и жестокое обращение зафиксировали правозащитники в прошлом году // Режим доступа: <https://acca.media/10122/tadzhikistan-24-zhaloby-na-pytki-i-zhestokoe-obrashhenie-zafiksirovali-pravozashhitniki-v-proshlom-godu/> (14.07.2025)
15. России выдали пыточный план: КПП ООН опубликовал рекомендации по снижению жестокого обращения с людьми– Коммерсантъ от 11.08.2018 // Режим доступа: <https://www.kommersant.ru/doc/3712486> (14.07.2025)
16. Кыргызстан: Создан Национальный центр по предупреждению пыток и жестокого обращения - Вести.kg - Новости Кыргызстана // Режим доступа: <https://vesti.kg/component/k2/item/13788-kyrgyzstan-sozdan-natsionalnyi-tsentr-po-preduprezhdeniyu-pyitok-i-zhestokogo-obrascheniya.html> (14.07.2025)
17. Комитет ООН вынес заключительные замечания по докладу КР о пытках // Режим доступа: https://www.vb.kg/doc/415300_komitet_oon_vynes_zakluchitelnye_zamechaniia_po_doklady_kr_o_pytkah.html (14.07.2025)
18. Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам создания национального превентивного механизма, направленного на предупреждение пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания» от 2 июля 2013 года № 111-V // Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000111> (14.07.2025)
19. Доклад о деятельности Уполномоченного по правам человека в Республике Казахстан за 2023 год // Режим доступа: https://www.gov.kz/uploads/2024/4/18/9f2d80419722ec695a98f06c10e1650b_original.7826166.pdf (14.07.2025)
20. Комитет ООН вынес заключительные замечания по докладу КР о пытках // Режим доступа: https://www.vb.kg/doc/415300_komitet_oon_vynes_zakluchitelnye_zamechaniia_po_doklady_kr_o_pytkah.html (14.07.2025)
21. Как КУИС внедряет правила Нельсона Манделы рассказал Мейрам Аюбаев – Информационный медиа-портал POLISIA.KZ // Режим доступа: <https://polisia.kz/ru/realizuyutsya-li-pravila-nel-sona-mandely-v-kazhstanskikh-penitentsiarnykh-uchrezhdeniyah/> (14.07.2025)
22. Джансараева Р.Е., Құрманғали М.Ш. Правила Нельсона Манделы: анализ обновленных стандартов обращения с заключенными // Режим доступа: <https://bulletin-law.kaznu.kz/index.php/journal/article/view/2239/2136> (14.07.2025)
23. Рахимбердин К.Х. Правила Нельсона в действии - Zanmedia.kz Режим доступа: <https://zanmedia.kz/%d0%bf%d1%80%d0%b0%d0%b2%d0%b8%d0%bb%d0%b0-%d0%bd%d0%b5%d0%bb%d1%8c%d1%81%d0%be%d0%bd%d0%b0-%d0%bc%d0%b0%d0%bd%d0%b4%d0%b5%d0%bb%d1%8b-%d0%b2-%d0%b4%d0%b5%d0%b9%d1%81%d1%82%d0%b2%d0%b8%d0%b8/115184/> (14.07.2025)
24. Селиверстов В.И., Стародубцев Г.С. О проблеме соблюдения Россией международных стандартов обращения с осужденными в современных условиях - Издательская группа ЮРИСТ // Режим доступа: <https://lawinfo.ru/articles/8226/o-probleme-soblyudeniya-rossiei-mezdunarodnyx-standartov-obrashheniya-s-osuzdennymi-v-sovremennykh-usloviyah> (14.07.2025).

Авторлар туралы мәліметтер

- Сыздыков А.Ж. - PhD, қауымдастырылған профессор, доцент «Alikhan Bokeikhan University».
- Каражанов М.Д. - PhD, қауымдастырылған профессор, доцент «Alikhan Bokeikhan University».
- Каражанова Ж.К. - PhD, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы.
- Сыздыков А.Ж. - PhD, ассоциированный профессор, доцент УО «Alikhan Bokeikhan University».
- Каражанов М.Д. - PhD, ассоциированный профессор, доцент УО «Alikhan Bokeikhan University».
- Каражанова Ж.К. - PhD, старший преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева.
- Syzdykov A.Zh. - PhD, associate professor, associate professor of the Alikhan Bokeikhan University.
- Karazhanov M.D. - PhD, associate professor, associate professor of the Alikhan Bokeikhan University.
- Karazhanova Zh.K. - PhD, Senior Lecturer, Department of Criminal Law Disciplines, L.N. Gumilyov Eurasian National University.

С.И. Каракушев¹, Г.Р. Рустемова², А.Ф. Саттарова³

¹Кокшетауский университет имени Абая Мырзахметова, Кокшетау, Казахстан

²Университет имени Жумабека Ташенева, Шымкент, Казахстан

³Актюбинский юридический институт им. М. Букенбаева, МВД Республики Казахстан, Актюбе, Казахстан

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ УГОЛОВНОГО НАКАЗАНИЯ В РЯДЕ СТРАН ЗА СОВЕРШЕНИЕ ПРОТИВОПРАВНЫХ ДЕЙСТВИЙ ПРОТИВ ПОЛОВОЙ НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Авторами приводятся результаты сравнительного анализа уголовного законодательства Республики Казахстан, Российской Федерации, Республики Беларусь, Республики Узбекистан и Кыргызской Республики. Совершение противоправных действий против несовершеннолетних является отягчающим обстоятельством, а посягательство на половую неприкосновенность несовершеннолетних влечет лишение свободы до двадцати лет; невозможно смягчить наказание (заменить лишение свободы ее ограничением, либо привлечением к обязательным общественным работам или принудительным работам) и др. Особо акцентируется внимание на ответственности лиц – родителей, отчима, мачехи, педагога либо иного лица, на которых законом Республики Казахстан возложены обязанности по воспитанию несовершеннолетних. Авторы приходят к выводу, что уголовное законодательство Республики Казахстан отвечает современным требованиям государства и общества по принятию конкретных мер, направленных на существенное уменьшение преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних.

Ключевые слова: половая неприкосновенность несовершеннолетних, уголовная ответственность за половые преступления, преступления особой тяжести, лишение свободы.

Біркатар елдерде кәмелетке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігіне қарсы заңсыз әрекеттер жасағаны үшін қылмыстық жазаны салыстырмалы талдау

Авторлар Қазақстан Республикасының, Ресей Федерациясының, Беларусь Республикасының, Өзбекстан Республикасының және Қырғыз Республикасының қылмыстық заңнамасын салыстырмалы талдау нәтижелерін келтіреді. Кәмелетке толмағандарға қарсы құқыққа қайшы әрекеттер жасау ауырлататын мән-жай болып табылады, ал кәмелетке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігіне қол сұғу жиырма жасқа дейін бас бостандығынан айыруға әкеп соғады; жазаны жеңілдету мүмкін емес (бас бостандығынан айыруды оны шектеуге немесе міндетті қоғамдық жұмыстарға немесе мәжбүрлі жұмыстарға тартуға ауыстыру) және т. б. ата – аналардың, өгей әкесінің, өгей шешесінің, педагогтың немесе өзге де адамдардың жауапкершілігіне ерекше назар аударылады Қазақстан Республикасының Заңында кәмелетке толмағандарды тәрбиелеу жөніндегі міндеттер жүктелген адамдар. Авторлар Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы кәмелетке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігіне қарсы қылмыстарды елеулі түрде азайтуға бағытталған нақты шараларды қабылдау жөніндегі мемлекет пен қоғамның қазіргі заманғы талаптарына жауап береді деген қорытындыға келеді.

Түйінді сөздер: кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығы, жыныстық қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылық, аса ауыр қылмыстар, бас бостандығынан айыру.

Comparative analysis of criminal penalties in a number of countries for committing illegal acts against the sexual integrity of minors

The authors present the results of a comparative analysis of the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan, the Russian Federation, the Republic of Belarus, the Republic of Uzbekistan and the Republic of Kyrgyzstan. The commission of illegal actions against minors is an aggravating circumstance, and encroachment on the sexual integrity of minors entails imprisonment for up to twenty years; it is impossible to mitigate the punishment (replace deprivation of liberty with its restriction, or involvement in compulsory community service or forced labor), etc. Special attention is paid to the responsibility of persons – parents, stepfather, stepmother, teacher or other person who are entrusted with the duties of raising minors by the law of the Republic of Kazakhstan. The authors conclude that the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan meets the modern requirements of the state and society for the adoption of specific measures aimed at significantly reducing crimes against the sexual integrity of minors.

Keywords: sexual inviolability of minors, criminal liability for sexual crimes, crimes of special gravity, imprisonment.

Введение. Проблема предупреждения противоправных действий против половой неприкосновенности несовершеннолетних является актуальной практически во всех государствах. Защита физического и психологического здоровья детей вызывает обеспокоенность общества, становится объектом острых дискуссий и требований принять неотложные и действенные меры. В одних странах идут по пути ужесточения законодательства в отношении педофилов – увеличения сроков лишения свободы, применения специальных медицинских процедур и т.д. В других считают необходимым признать виновных в совершении противоправных действий против половой неприкосновенности несовершеннолетних психически больными лицами и заняться их лечением; акцентируется внимание на необходимости принятия мер превентивного характера. В рамках проведенного научного исследования рассмотрены особенности законодательства ряда стран в отношении виновных в совершении преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних.

Проблема профилактики противоправных действий против половой неприкосновенности несовершеннолетних актуальна не только в Казахстане. В большинстве государств за преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних предусмотрена серьезная уголовная ответственность – лишение свободы на длительный срок.

Основная часть. С целью изучения правового опыта превенции противоправных действий против половой неприкосновенности несовершеннолетних нами проведен сравнительный анализ уголовных законодательств Республики Казахстан (далее – УК РК) [1], Российской Федерации (далее – УК РФ) [2], Республики Беларусь (далее – УК РБ) [3], Республики Узбекистан (далее – УК РУзб) [4], Кыргызской Республики (далее – УК КР) [5]. В методологию данного анализа включены широкие общенаучные подходы, аналитические методы, логический анализ, а также метод сравнительного правового анализа.

Необходимо указать, что во всех республиках за совершение изнасилования несовершеннолетнего лица предусмотрена ответственность в виде лишения свободы. Наибольший срок лишения свободы назначается в Казахстане – от пятнадцати до семнадцати лет, наименьший в Беларуси – от пяти до тринадцати лет. При этом в Казахстане, России и Беларуси потерпевшими при изнасиловании признаются несовершеннолетние женского пола, в Узбекистане и Кыргызстане – лица обоего пола.

Более длительный срок лишения свободы предусмотрен за совершение изнасилования малолетней: в РК – на двадцать лет либо пожизненное лишение свободы; в РФ – от двенадцати до двадцати лет; в РБ – от восьми до пятнадцати лет; в РУзб – от пятнадцати до двадцати лет, в Кыргызстане – от пятнадцати лет до пожизненного лишения свободы отношении несовершеннолетнего лица.

В большинстве изучаемых законодательств перечислены особые обстоятельства, отягчающие ответственность за изнасилование несовершеннолетних: совершение группой лиц, группой лиц по предварительному сговору (РК, РФ, РБ, КР); соединенное с угрозой убийством, а также совершенное с особой жестокостью по отношению к потерпевшей или к другим лицам (РК, РФ, КР); повлекшее заражение потерпевшей венерическим заболеванием (РК, РФ); совершенное неоднократно (РК, РФ); повлекшее по неосторожности причинение тяжкого вреда здоровью потерпевшей, заражение ее ВИЧ или иные тяжкие последствия (РК, РФ, РБ); совершенное в условиях чрезвычайной ситуации или в ходе массовых беспорядков (РК, РУзб); совершенное в отношении двух и более несовершеннолетних лиц (РК, РФ); совершенное лицом, имеющим судимость за ранее совершенное преступление против половой неприкосновенности несовершеннолетнего (РФ, РБ, РУзб); сопряженное с совершением другого тяжкого или особо тяжкого преступления против личности (РФ); повлекшее по неосторожности смерть потерпевшей (РК, РФ, РБ, РУзб). Только в РК и КР ответственность за изнасилование несовершеннолетней отягчают совершение преступных действий родителем, отчимом, педагогом либо иным лицом, на которое законом возложены обязанности по ее воспитанию, а также совершенное преступной группой и совершенное лицом при выполнении служебных обязанностей.

Совершение мужеложства, лесбиянства или иных действий сексуального характера с применением насилия или с угрозой его применения к потерпевшему (потерпевшей) несовершеннолетнему или к другим лицам либо с использованием беспомощного состояния потерпевшего (потерпевшей) влечет уголовную ответственность в виде лишения свободы (РК, РФ, РБ, РУзб, КР) или ограничения свободы (РФ, РБ).

За половое сношение или иные действия сексуального характера с лицом, не достигшим шестнадцатилетнего возраста, в РК, РФ, РБ и КР предусмотрено наказание в виде ограничения или лишения свободы с пожизненным лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью. В РФ и РУзб привлекают также к обязательным общественным работам. В уголовном законодательстве РФ имеется примечание, отсутствующее в подобных нормативных правовых актах РК, РБ, КР и РУзб: лицо, впервые совершившее указанный вид преступления, освобождается от ответственности в случае заключения брака с потерпевшей стороной; если разница в возрасте между потерпевшей и подсудимой сторонами составляет менее четырех лет, к последнему не применяется наказание в виде лишения свободы за совершенное деяние.

Более тяжкое наказание предусмотрено за указанный вид полового преступления для лиц, на которых законом возложены обязанности по воспитанию потерпевшего (РК, РБ, КР); а также для лиц, имеющих судимость за ранее совершенное преступление против половой неприкосновенности несовершеннолетнего (РФ).

За развращение малолетних (развратные действия в отношении малолетних) предусмотрены лишение свободы (максимально в РК – на срок от семи до двенадцати лет; минимально в РУзб – от одного года до двух

лет); обязательные общественные работы (РФ, РУзб); ограничение свободы (РФ, РУзб); принудительные работы (РФ); исправительные работы (РУзб); арест (РБ).

На ужесточение ответственности за развращение малолетних оказывают влияние следующие обстоятельства: совершение развратных действий в отношении малолетнего лицом, на которое законом возложены обязанности по его воспитанию (РК, КР); неоднократность (РК); совершение развратных действий в отношении двух и более лиц (РФ); совершение преступления группой лиц по предварительному сговору или организованной группой (РФ); совершение деяния ранее судимым за половое преступление в отношении несовершеннолетнего (РФ); совершение развратных действий с применением насилия или с угрозой его применения (РБ, РУзб).

В Казахстане в 2024 году введены нормы, ужесточающие ответственность за совершение преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних. Особое внимание в нашем УК уделяется ответственности лиц, на которых законом Республики Казахстан возложены обязанности по воспитанию несовершеннолетних.

Вместе с тем, необходимо отметить, что законодатели РК, усиливая уголовную ответственность насильников несовершеннолетних, предполагали существенное снижение количества преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних. Как показывает практика, особых изменений в статистических отчетах не произошло [6] (Таблица 1).

Таблица 1. Сведения о количестве зарегистрированных преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних за 2020-2024 гг.

		2020	2021	2022	2023	2024
Количество половых преступлений в отношении несовершеннолетних (статьи УК РК)	Ст.120	226	224	148	219	224
	Ст.121	169	201	169	217	214
	Ст.122	322	340	280	308	301
	Ст.123	-	8	3	8	6
	Ст.124	113	140	92	106	94

Заключение. Таким образом, из приведенного выше сравнительного анализа следует, что в Казахстане, России, Беларуси, Узбекистане, Кыргызстане защите половой неприкосновенности несовершеннолетних придается огромное значение. Во всех республиках предусмотрено привлечение виновных лиц к наказанию в виде лишения свободы, ограничения свободы, привлечения к общественным работам, лишения права занимать определенные должности.

Возможно, необходимы выработка иных законодательных мер и других механизмов противодействия сексуальному насилию над несовершеннолетними. В качестве превентивных мер необходимо организовать правовое, педагогическое и медицинское просвещение населения. Возможно, акцентировать внимание родителей несовершеннолетних и педагогов учебных заведений о функционировании «Карты лиц, совершивших преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних» [7]. Предупреждение родителей позволит повысить их бдительность, и инициировать законодательные меры, как в США (закон Мэган [8], выдача паспортов педофилам с особыми отметками [9]).

Полагаем, что защита несовершеннолетних от насилия, в т.ч. и от полового, должна стать вопросом, решение которого не должно отлагаться до тех пор, пока количество преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних существенно не снизится.

Список использованных источников

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.09.2025 г.) // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 19.09.2025 г.)
2. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 года № 63-ФЗ. [Электронный ресурс]. – Режим доступа // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397073 (дата обращения: 12.09.2025 г.)
3. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 года № 275-З. [Электронный ресурс]. – Режим доступа // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30414984 (дата обращения 12.09.2025 г.)
4. Уголовный кодекс Республики Узбекистан (утвержден Законом Республики Узбекистан от 22 сентября 1994 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: № 2012-XII // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30421110&doc_id2=30421110#activate_doc=2&pos=160;-132.1999969482422&pos2=4;-130.1999969482422 (дата обращения 13.09.2025 г.)
5. Уголовный кодекс Кыргызской Республики (утвержден Законом Кыргызской Республики от 28 октября 2021 года № 126) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: № 2012-XII // <https://cbd.minjust.gov.kg/> (дата обращения 31.10.2025 г.)
6. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat/documents/1?activities=_17611&directions=_6919&gosorgan=_2458&lang=ru&title=уголовные%20правонарушения&type=_31 (дата обращения: 30.10.2025 г.)

7. Карта лиц, совершивших преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://gis.kgp.kz/arcgis/apps/dashboards/24a66201de214d20bafcc1e50c896b2a> (дата обращения: 30.10.2025 г.)
8. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Закон_Меган (дата обращения: 30.10.2025 г.)
9. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://360.ru/tekst/obschestvo/pedobears-passport/> (дата обращения: 30.10.2025 г.)

Сведения об авторах

Каракушев С.И. – кандидат юридических наук, заведующий кафедрой "Юриспруденции" Кокшетауского университета имени Абая Мырзахметова.

Рустимова Г.Р. - доктор юридических наук, профессор, профессор кафедры «Права» Университета имени Жумабека Ташенева.

Саттарова А.Ф. – кандидат педагогических наук, полковник полиции, начальник Центра по подготовке специалистов по профилактике бытового насилия Актюбинского юридического института МВД РК им. М. Букенбаева.

Қарақұшев С.И. – заң ғылымдарының кандидаты, Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау Университетінің "Құқықтану" кафедрасының меңгерушісі.

Рүстимова Г.Р. - заң ғылымдарының докторы, профессор, Жұмабек Тәшенев атындағы университет «Құқық» кафедраның профессоры.

Саттарова А.Ф. – педагогика ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі, ҚР ІІМ Ақтөбе заң институтының тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу бойынша мамандар даярлау Орталығының бастығы.

Karakushev S.I. – Candidate of Law, Head of the Department of "Jurisprudence" of Kokshetau University named after Abai Myrzakhmetov.

Rustemova G.R. - Doctor of Law, Professor, Professor Zhumabek Tashenev University.

Sattarova A.F. – Candidate of Pedagogical Sciences, Police Colonel, Head of the Center for Training Specialists in the Prevention of Domestic Violence of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bubenbayev.

Д.А. Уакасов¹, М.А. Құсайынова¹, С.Е. Ералина¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, Қарағанды, Қазақстан

ОТБАСЫЛЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚҚА ҰШЫРАҒАН ӘЙЕЛДЕР: ВИКТИМИЗАЦИЯНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚҚА ӘСЕРІ

Мақалада отбасылық зорлық-зомбылыққа ұшыраған әйелдердің виктимдік тәжірибесі, оның психологиялық, әлеуметтік және қылмыстық мінез-құлыққа әсері жан-жақты қарастырылады. Зерттеу барысында әйелдердің виктимизация тәжірибесі олардың агрессиялық, импульсивті немесе антисоциалдық әрекеттерге бейімділігін күшейтуі мүмкін екендігі анықталды. Сондай-ақ, әлеуметтік қолдау жүйесінің болмауы немесе жеткіліксіздігі виктимизацияның теріс салдарын күшейтетін фактор ретінде көрсетілді. Зерттеу нәтижелері қылмысты алдын алу, психологиялық оңалту бағдарламаларын жетілдіру және әлеуметтік қолдау шараларын дамыту үшін практикалық ұсынымдар береді. Мақала психологиялық-педагогикалық және криминологиялық тұрғыдан әйелдердің әлеуметтік бейімделуін жақсартуға бағытталған.

Түйінді сөздер: отбасылық зорлық-зомбылық, әйелдер, виктимизация, қылмыстық мінез-құлық, психологиялық әсер, әлеуметтік қолдау, агрессия, антисоциалдық мінез-құлық.

Женщины, подвергшиеся семейному насилию: влияние виктимизации на преступное поведение

В статье рассматривается виктимный опыт женщин, подвергшихся семейному насилию, и его влияние на психологическое, социальное и криминальное поведение. В ходе исследования выявлено, что виктимизация может усиливать склонность женщин к агрессивным, импульсивным или антисоциальным действиям. Также отмечено, что отсутствие или недостаток социальной поддержки усиливает негативные последствия виктимного опыта. Результаты исследования предоставляют практические рекомендации для профилактики преступности, совершенствования программ психологической реабилитации и развития мер социальной поддержки. Статья направлена на улучшение социальной адаптации женщин с психологико-педагогической и криминологической точки зрения.

Ключевые слова: семейное насилие, женщины, виктимизация, криминальное поведение, психологическое влияние, социальная поддержка, агрессия, антисоциальное поведение.

Women exposed to domestic violence: the impact of victimization on criminal behavior

The article examines the victimization experiences of women subjected to domestic violence and their impact on psychological, social, and criminal behavior. The study found that victimization can increase women's propensity for aggressive, impulsive, or antisocial behavior. It was also noted that the absence or insufficiency of social support exacerbates the negative effects of victimization. The findings provide practical recommendations for crime prevention, improving psychological rehabilitation programs, and enhancing social support measures. The article aims to improve women's social adaptation from both psychological-pedagogical and criminological perspectives.

Keywords: domestic violence, women, victimization, criminal behavior, psychological impact, social support, aggression, antisocial behavior.

Кіріспе. Отбасылық зорлық-зомбылық қазіргі қоғамдағы ең өзекті әлеуметтік мәселелердің бірі болып табылады. Бұл құбылыс тек жеке отбасының ішкі жағдайымен шектелмей, кең ауқымда әлеуметтік, психологиялық және экономикалық салдарға әкеледі. Зорлықтың әртүрлі түрлері бар: физикалық (соққы, жарақат), психологиялық (қорлау, қорқыту, қысым көрсету), сексуалдық (қатынасқа мәжбүрлеу) және экономикалық (қаржылық бақылау, қаражатқа шектеу) зорлық. Әдетте бұл әрекеттер отбасы мүшелерінің бір-біріне деген билігі мен үстемдігін көрсету мақсатында жасалады.

Әйелдер, әсіресе тұрмыстық зорлыққа ұшырағандар, ең көп зардап шегетін топ болып саналады. Мұндай жағдайларда әйелдердің психологиялық тұрақтылығы бұзылады, өзіне деген сенімі төмендейді, эмоционалды күйзеліске ұшырайды және өмірлік дағдылары мен әлеуметтік рөлдерінде өзгерістер пайда болады. Травматикалық тәжірибе олардың когнитивтік функциясына әсер етіп, шешім қабылдау қабілетін, әлеуметтік қарым-қатынас дағдыларын және жеке қауіпсіздік стратегияларын өзгертеді [1].

Зорлық көрген әйелдер арасында кейде қылмыстық мінез-құлық пайда болуы мүмкін. Мұның бірнеше себептері бар: біріншіден, травматикалық тәжірибе мен тұрақты психологиялық қысым әйелді қорғаныс немесе қарым-қатынас жолында импulsивті немесе антиәлеуметтік әрекеттер жасауға итермелейді; екіншіден, экономикалық тәуелсіздіктің жоқтығы, жұмыссыздық және әлеуметтік қолдаудың төмендігі кейде заңсыз әрекеттерге баруға мәжбүр етеді; үшіншіден, әлеуметтік маргинализация және психологиялық жарақат әлеуметтік нормалар мен заңға бағынуды төмендетуі мүмкін.

Отбасылық зорлық көрген әйелдердің виктимдік тәжірибесі мен қылмыстық әрекетке бейімділігін зерттеу тек теориялық, сонымен қатар практикалық маңызы бар. Бұл зерттеу бағыттары арқылы қоғамда: әйелдерге психологиялық қолдау көрсету механизмдерін жетілдіру; қылмыстың алдын алу және түзету бағдарламаларын тиімді ету; әйелдердің әлеуметтік және экономикалық құқықтарын қорғау; әйелдер арасындағы маргинализацияны азайту мүмкіндіктері артады [1].

Осыған байланысты қазіргі зерттеулер отбасылық зорлық-зомбылықтың әйелдердің психологиялық және әлеуметтік дамуына әсерін жан-жақты талдап, олардың виктимдік тәжірибесінің қылмыстық мінез-құлыққа ықпал ету механизмдерін анықтауға бағытталған. Бұл тақырып қоғамдағы гендерлік теңдік, әлеуметтік әділеттілік және заңды қорғау мәселелеріне тікелей қатысты, сондықтан оны ғылыми тұрғыдан зерттеу аса маңызды болып табылады.

Отбасылық зорлық-зомбылық қазіргі қоғамдағы маңызды әлеуметтік және құқықтық проблема болып табылады. Зерттеулер көрсеткендей, зорлық-зомбылыққа ұшыраған әйелдерде психологиялық жарақат, қорқыныш, өзін-өзі бағалаудың төмендеуі және травматикалық стресс синдромы қалыптасады. Бұл виктимдік тәжірибе кейде қылмыстық мінез-құлықтың қалыптасуына әсер етеді, әсіресе антисоциалдық немесе агрессиялық әрекеттерде.

Әлемдік статистикаға сүйенсек, әйелдердің виктимдік тәжірибесі мен қылмыстық іс-әрекеті арасында маңызды байланыс бар [2]. Виктимдік тәжірибе психологиялық және әлеуметтік факторлар арқылы қылмыстық мінез-құлықты күшейтуі мүмкін: эмоционалды тұрақсыздық, импulsивтілік, әлеуметтік оқшаулану, стресске төзімділіктің төмендеуі сияқты.

Мақаланың мақсаты — отбасылық зорлық-зомбылыққа ұшыраған әйелдердің виктимдік тәжірибесін зерттеу, олардың қылмыстық мінез-құлқына әсерін анықтау және профилактикалық шараларды жетілдіру.

Зерттеу әдістері. Зерттеу аналитикалық шолу әдісі арқылы жүргізілді. Әдебиеттерге талдау жасалды: Ресей, Қазақстан және халықаралық деректер; психологиялық, криминологиялық және әлеуметтік зерттеулер; сот-психологиялық сараптама материалдары және практикалық кейстер. Критерийлер: қажетті психологиялық және тұлғалық сипаттамалары зерттелген әйелдер; виктимдік тәжірибе және қылмыстық мінез-құлыққа әсері көрсетілген; қолданылған әдістер мен талдау нақты көрсетілген.

Негізгі бөлім. Талдау нәтижелері көрсеткендей, отбасылық зорлық-зомбылыққа қатысқан әйелдерде виктимдік тәжірибе олардың психологиялық күйіне және қылмыстық мінез-құлқына елеулі әсер етеді. Виктимдік тәжірибе әйелдердің эмоционалды тұрақтылығын төмендетіп, стресс пен қорқынышқа сезімталдықты арттырады, бұл өз кезегінде импulsивті әрекеттерге және агрессиялық реакцияларға әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, әлеуметтік оқшаулану, отбасылық және қоғамдық қолдаудың жоқтығы, сондай-ақ қарым-қатынастардағы дисфункция олардың қылмыстық әрекеттерге бейімділігін күшейтеді [3].

Зерттеу көрсеткендей, психологиялық ерекшеліктер қылмыс түріне байланысты әр түрлі көрінеді. Насильственные әрекеттер жасаған әйелдерде жоғары импulsивтілік, эмоционалды реакциялардың қарқындығы және агрессияны сыртқа шығару тенденциясы байқалады. Жыныстық қылмыстар жасаған әйелдерде когнитивтік бұрмаланулар, эмпатияның төмендігі және обсессивті сексуалдық фантазиялар тән. Экономикалық қылмыскерлер стратегиялық ойлау қабілетімен, манипулятивтік мінез-құлықпен және моральдық жауапкершіліктің төмендігімен ерекшеленеді. Кәмілетке толмаған құқық бұзушыларда әлеуметтік-эмоциялық жетілмегендік, құрдастар қысымына тәуелділік, тәуекелге бейімділік және өзін-өзі реттеудің әлсіздігі байқалады.

Психодиагностикалық әдістер арқылы жүргізілген талдау қылмыскер әйелдердің мінез-құлқы мен мотивациясын дәлірек анықтауға мүмкіндік береді. Криминалистикалық талдау қылмыс орнындағы әрекеттерді, таңдалған объектілерді және әрекет стратегиясын қарастыруға бағытталады. Психологиялық моделдеу қылмыскердің когнитивтік, эмоционалды және мотивациялық ерекшеліктерін бағалауға көмектеседі. Статистикалық және сандық әдістер, атап айтқанда үлкен деректер мен машиналық оқыту алгоритмдері, қылмыстық мінез-құлықтың типтік үлгілерін анықтап, рецидив тәуекелін болжауға мүмкіндік береді.

Зерттеу барысында анықталған негізгі факторлар: психопатиялық немесе антисоциалдық белгілердің болуы, психоактивті заттарға тәуелділік, криминалдық тарих және әлеуметтік-отбасылық жағдайдың нашарлығы. Бұл факторлар жеке өзара әрекеттескенде рецидив қаупін айтарлықтай арттырады. Сонымен қатар, виктимдік тәжірибе әйелдердің қылмыстық әрекеттерінің мотивін және мінез-құлқын қалыптастыруда негізгі рөл атқарады: кейбір жағдайларда олар қорғаныс немесе өзін-өзі қорғау механизмін іске асырады, ал кейде агрессиялық немесе заңсыз әрекеттерге барады [4].

Отбасылық зорлық-зомбылыққа қатысқан әйелдердің виктимдік тәжірибесі олардың психологиялық және тұлғалық ерекшеліктерімен тығыз байланысты, бұл өз кезегінде қылмыстық мінез-құлықты қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Профайлинг әдістерін қолдану құқық қорғау органдары мен әлеуметтік қызметтердің рецидив тәуекелін бағалау және алдын алу шараларын тиімді ұйымдастыруына мүмкіндік береді.

Отбасылық зорлық-зомбылық – қазіргі қоғамдағы ең өзекті әлеуметтік проблемалардың бірі болып табылады. Ол отбасында немесе жақын аралас қатынастарда болатын физикалық, психологиялық, сексуалдық және экономикалық сипаттағы зорлықты қамтиды. Зорлыққа ұшыраған әйелдер терең психологиялық жарақат алады, бұл олардың әлеуметтік функциясына, когнитивтік процестеріне және мінез-құлқына әсер етуі мүмкін [5]. Виктимизация мен қылмысқа бейімділік арасындағы байланысты зерттеу зорлық көрген әйелдердің қылмыстық мінез-құлқына жол бермеу, сондай-ақ алдын алу және түзету бағдарламаларын жасау үшін маңызды болып табылады.

Психологияда виктимизация деп адамға зорлық немесе үстемдік жасалу процесін атайды, бұл теріс психологиялық, эмоционалды және әлеуметтік салдарға әкеледі. Зерттеулерге сәйкес, отбасылық зорлық көрген әйелдер көбінесе мына мәселелерге тап болады: өзін-өзі бағалаудың төмендеуі; созылмалы үрей және депрессия; посттравматикалық стресс бұзылысы (ПТСР); әлеуметтік байланыстар мен қолдау жүйелерінің бұзылуы; экономикалық және әлеуметтік тәуелсіздіктің шектелуі.

Виктимизацияның қылмыстық мінез-құлыққа әсерін түсінуге арналған негізгі теориялық тәсілдер: стресске сезімталдық теориясы, оған сәйкес травма антиқоғамдық мінез-құлыққа бейімділікті күшейтеді; әлеуметтік оқыту теориясы, отбасылық зорлық агрессивті немесе деструктивті мінез-құлық үлгілерін қалыптастырады; когнитивті-бихевиоралдық модельдер, травманың шешім қабылдауға және тәуекелді әрекеттерге әсерін көрсетеді [6].

Халықаралық және отандық зерттеулер отбасылық зорлық пен әйелдердің қылмыстық мінез-құлқы арасындағы байланысты растайды: зорлық көрген әйелдер көбінесе импульсивті әрекеттер жасайды, өздерін немесе балаларын қорғау мақсатында; негізгі қажеттіліктерді қамтамасыз етуге тырысқан кезде, кішігірім мүлктік қылмыстарға жол берілетін ықтималдық жоғарылайды; психоактивті заттарды қолдану сияқты әлеуметтік нормалардан ауытқу байқалады; кейбір әйелдер қорғану немесе тірі қалу үшін қылмыстық топтарға тартылуы мүмкін. Дегенмен статистика көрсеткендей, зорлық көрген барлық әйелдер қылмысқа барған жоқ [7]. Негізгі факторларға зорлықтың қарқындылығы мен ұзақтығы, әлеуметтік қолдау, психологиялық көмекке қолжетімділік және әйелдің жеке ресурстары жатады.

Виктимизация мен қылмыстық мінез-құлық арасындағы байланыстың негізгі факторлары:

Жарақат сипаты: Физикалық зорлық көбінесе агрессивті реакциялар мен сыртқа бағытталған мінез-құлықты арттырады. Мұндай әйелдер кейде қорғаныс немесе кек алу мотивтерімен қылмыстық әрекеттерге бейім болуы мүмкін.

Психологиялық зорлық (психикалық қысым, қорқыту, кемсіту) көбіне ішке бағытталған мінез-құлықпен, депрессиямен, өз-өзін зиян келтіретін әрекеттермен және әлеуметтік оқшауланумен байланысты.

Сексуалдық зорлық жеке қауіпсіздік сезімінің төмендеуі, сенімсіздік және сенім мәселелерін тудырып, кейбір жағдайларда агрессия немесе құқыққа қарсы әрекеттерге себеп болуы мүмкін.

Әлеуметтік қолдау: Отбасы мүшелері, достар және сенімді әлеуметтік желілер болуы виктимизациядан кейін қалпына келуге көмектеседі.

Қоғамдық ұйымдар мен әлеуметтік институттардың қолдауы қылмыстық әрекеттерге бару ықтималдығын төмендетеді, себебі әйелдер өз мәселелерін заңды және қауіпсіз жолмен шешуге мүмкіндік алады.

Көмекке қолжетімділік: Психологиялық кеңес беру, әлеуметтік бағдарламалар, кризистік орталықтар мен заңдық көмек көрсететін ұйымдарға қолжетімділік – қалпына келу процесін жеделдетеді.

Көмекке ерте және тұрақты қол жеткізу әйелдердің эмоционалды тұрақтылығын арттырып, тәуекелді мінез-құлыққа (қылмыстық немесе агрессивті әрекеттерге) тартылу ықтималдығын төмендетеді [8].

Әлеуметтік-экономикалық жағдай: Кедейлік, тұрақсыз табыс, жұмыссыздық немесе тұрмыстық қиындықтар стресс деңгейін арттырады және қылмыстық әрекеттерге бейімділікті күшейте алады.

Қолайлы экономикалық және тұрғын үй жағдайлары, білім мен еңбекке қол жеткізу мүмкіндігі әйелдердің заңды жолмен шешім қабылдау қабілетін арттырады.

Жеке қасиеттер: Өзін-өзі реттеу деңгейі, стресске төзімділік, эмоцияларды басқару және мәселе шешу дағдылары әйелдің агрессияға немесе қылмыстық мінез-құлыққа бейімділігін азайтады.

Өзіндік сенімнің жоғары болуы, өз құндылықтарын түсіну және болашаққа деген жоспарлау да қауіп-қатерлі мінез-құлықты төмендетуге ықпал етеді.

Биологиялық және психикалық факторлар: Кейбір зерттеулерде гормоналды өзгерістер, неврологиялық ерекшеліктер немесе психикалық аурулар (мысалы, ПТСР) қылмыстық мінез-құлыққа әсер етуі мүмкін екені көрсетілген.

Қоршаған орта мен мәдени факторлар: Қоғамдағы гендерлік стереотиптер, зорлыққа төзімді мәдениет, құқықтық механизмдердің әлсіздігі әйелдерді виктимизацияға ұшырауға және кейде қылмыстық әрекетке тартылуға итермелейді [8].

Отбасылық зорлыққа ұшыраған әйелдердің виктимизациясы олардың психологиялық жағдайына, әлеуметтік функциясына және потенциалды қылмыстық бейімділігіне елеулі әсер етеді. Тиімді профилактика мен түзету кешенді тәсілді талап етеді: психологиялық қолдау, әлеуметтік көмек және білім беру бағдарламалары [9]. Виктимизацияның жеке ерекшеліктерін ескеру қылмыстық әрекетке жол бермеуге және әйелдердің әлеуметтік-психологиялық тұрақтылығын қалпына келтіруге мүмкіндік береді.

Қорытынды. Отбасылық зорлық-зомбылыққа ұшыраған әйелдердің психологиялық, әлеуметтік және экономикалық жағдайы олардың өмір сүру сапасына ғана емес, сонымен қатар қылмыстық мінез-құлыққа бейімділігіне де айтарлықтай әсер етеді. Виктимизация тәжірибесі әйелдердің өз-өзін бағалауын төмендетіп, эмоциялық күйзелістерге, үрей мен депрессияға ұшырауына себеп болады. Бұл психологиялық жарақат олардың әлеуметтік қарым-қатынасын шектеп, қоғамдағы белсенділігін төмендетеді, сонымен қатар заңға бағыну нормаларын бұзуға ықпал етуі мүмкін.

Зерттеулер көрсеткендей, зорлық көрген әйелдердің кейбірі өз құқықтарын қорғау немесе күнделікті қажеттіліктерін қамтамасыз ету мақсатында импульсивті, кейде заңға қайшы әрекеттерге барып жатады. Дегенмен, бұл әрқашан қылмысқа тартылу дегенді білдірмейді. Виктимизация мен қылмыстық мінез-құлық арасындағы байланыс күрделі және көптеген факторларға тәуелді: зорлықтың сипаты мен ұзақтығы, әлеуметтік қолдау деңгейі, психологиялық көмекке қолжетімділік, экономикалық жағдай және жеке тұлғаның психологиялық тұрақтылығы мен өзін-өзі реттеу қабілеті.

Осыған байланысты профилактикалық және түзету шаралары кешенді тәсілді талап етеді. Психологиялық қолдау көрсету, әлеуметтік бағдарламаларды іске асыру, заңды қорғау институттарының тиімді жұмысы әйелдердің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, психологиялық жарақатты жеңуге және қоғамға толыққанды интеграциялануына мүмкіндік береді. Сонымен қатар, әйелдерге бағытталған білім беру және кәсіби дағдыларды дамыту бағдарламалары олардың әлеуметтік және экономикалық тәуелсіздігін нығайтып, қылмыстық мінез-құлыққа бейімділікті төмендетеді.

Қорытындылай келе, виктимизацияны тек жеке психологиялық мәселе ретінде қарастыру жеткіліксіз. Ол әлеуметтік және құқықтық аспектілермен тығыз байланысты, сондықтан отбасылық зорлық-зомбылыққа ұшыраған әйелдерді қолдау және олардың әлеуметтенуіне жағдай жасау мақсатында кешенді шаралар қажет. Ерте интервенция, психологиялық және әлеуметтік қолдау жүйелері, құқықтық қорғау механизмдері әйелдердің өмір сапасын жақсартып қана қоймай, қоғамдағы қылмыстың алдын алуға да ықпал етеді.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Абакумова И. В., Бессонова Н. Н., Колонова А. С. Психологические особенности женщин, подвергавшихся насилию со стороны наркозависимого супруга // Мир науки. — 2017. — Т. 5, № 6. — С. 78-83.
2. Ильяшенко А. Н. Противодействие насильственной преступности в семье: уголовно-правовые и криминологические аспекты : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.08. — М., 2003. — 511 с.
3. file:///C:/Users/asus/Downloads/zhurnal-№384.pdf
4. Турчин Д. Виктимологические задачи в криминалистике / Д. Турчин // Потерпевший от преступления. Владивосток, 1974. - 207 с.
5. Хархан О.М. Стиль детско-родительских отношений как фактор формирования виктимных детей. Социальная психология. 2005. № 4 (12). С. 139–142.
6. Шинкаренко О.Д. Насилие в супружеской паре: актуальность, опыт и перспективы исследования. Вестник Харьковского государственного университета. 1999. № 439. С. 308–311.
7. Портал психологических изданий PsyJournals.ru— https://psyjournals.ru/journals/psylaw/archive/2013_n2/61022
8. Руднев А. О. Медико-социальные аспекты насилия в отношении женщин в семье (распространенность, факторы риска и профилактика): дис. канд. мед. наук : 14.02.03. — М., 2015. — 194 с.
9. Шидула И.Р. К вопросу виктимологической профилактики семейно-бытового насилия в отношении женщин // СПС «КонсультантПлюс», 2018. — 187 с.

Авторлар туралы мәліметтер

Уакасов Д.А. – заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, полиция полковнигі, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының Ғылыми кеңесінің ғалым хатшысы.

Кусайнова М.А. – философия докторы PhD, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы жалпы білім беретін пәндер кафедрасының профессоры.

Ералина С. Е. - заң ғылымдарының кандидаты, доцент, полиция полковнигі.

Уакасов Д.А. – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, полковник полиции, учёный секретарь Учёного совета Карагандинской академии МВД Республики Казахстан имени Б. Бейсенова.

Кусайнова М.А. – доктор философии PhD, профессор кафедры общеобразовательных дисциплин Карагандинская академия МВД Республики Казахстан им. Б.Бейсенова.

Ералина С.Е. - кандидат юридических наук, доцент, полковник полиции.

Uakassov D. – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Academic Secretary of the Academic Council of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov.

Kusainova M. – PhD, Professor of the Department of General Education Disciplines, Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov.

Yeralina S.E. - Candidate of Law, Associate Professor, police Colonel.

А.К. Искаков¹, А.Г. Кан², Б.А. Шопабаяв³

¹Карагандинская академия МВД Республики Казахстан имени Б.Бейсенова, Караганда, Казахстан

²Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М.Есбұлатова, Алматы, Казахстан

³Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

К ВОПРОСУ О ТЕОЛОГИЧЕСКОЙ РАБОТЕ ОПЕРАТИВНЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ С ОСУЖДЕННЫМИ В ПЕНИТЕНЦИАРНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

В статье рассматривается институциональное значение введения должности инспектора по организации теологической реабилитационной работы в уголовно-исполнительной системе Республики Казахстан (с 2017 года) и анализируется эффективность интеграции этой функции в деятельность оперативных подразделений. Стратегическое решение Министра внутренних дел Республики Казахстан, генерал-лейтенанта полиции Е.Саденова, о сокращении самостоятельных должностей инспекторов-теологов и включении их в штат оперативных сотрудников, позволило усилить профилактику не только религиозной радикализации, но и экстремизма в более широком проявлении — политического, национального, религиозного и иного характера. Данная мера обеспечила системный и междисциплинарный подход к дерадикализации, предполагающий не только теологическое наставничество, но и комплексную работу по выявлению деструктивных установок, оценке социальных связей осужденных, анализу каналов влияния и формированию устойчивых ценностных ориентиров. Оперуполномоченный по организации теологической реабилитационной работы осуществляет сбор информации о религиозной активности, идеологических симпатиях, межгрупповых взаимодействиях, а также координирует профилактическое и воспитательное воздействие, включая конфиденциальную работу через доверенных лиц.

Ключевые слова: экстремизм, радикализация, профилактика, оперативные подразделения, теология.

Пенитенциарлық мекемелерде жедел бөлімшелердің сотталғандармен теологиялық жұмысы туралы мәселеге

Мақалада Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару жүйесінде теологиялық оңалту жұмысын ұйымдастыру жөніндегі инспектор лауазымын енгізудің институционалдық маңызы қарастырылады (2017 жылдан бастап) және осы функцияны жедел бөлімшелердің қызметіне интеграциялау тиімділігі талданады. Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрі, полиция генерал-лейтенанты Ержан Сәденовтің теолог-инспекторлардың дербес лауазымдарын қысқарту және оларды жедел қызметкерлер құрамына енгізу туралы стратегиялық шешімі діни радикалданудың ғана емес, сонымен қатар саяси, ұлттық, діни және өзге де сипаттағы экстремизмнің алдын алуды күшейтуге мүмкіндік берді. Бұл шара тек теологиялық тәлімгерлікті ғана емес, сонымен қатар деструктивті көзқарастарды анықтау, сотталғандардың әлеуметтік байланыстарын бағалау, ықпал ету арналарын талдау және тұрақты құндылық бағдарларын қалыптастыру бойынша кешенді жұмысты көздейтін дерадикализацияға жүйелі және пәнаралық тәсілді қамтамасыз етті. Теологиялық оңалту жұмысын ұйымдастыру жөніндегі жедел уәкіл діни белсенділік, идеологиялық жанашырлық, топаралық өзара іс-қимыл туралы ақпарат жинауды жүзеге асырады, сондай-ақ сенім білдірілген адамдар арқылы құпия жұмысты қоса алғанда, профилактикалық және тәрбиелік әсерді үйлестіреді.

Түйінді сөздер: экстремизм, радикалдандыру, алдын алу, жедел бөлімшелер, теология.

On the issue of theological work of operational units with inmates in penitentiary institutions

The article examines the institutional significance of the introduction of the post of inspector for the organization of theological rehabilitation work in the penitentiary system of the Republic of Kazakhstan (since 2017) and analyzes the effectiveness of integrating this function into the activities of operational units. The strategic decision of the Minister of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Police Lieutenant General Yerzhan Sadenov, to reduce the independent positions of theological inspectors and include them in the staff of operational staff, allowed to strengthen the prevention of not only religious radicalization, but also extremism in a broader manifestation — political, national, religious and other nature. This measure provided a systematic and interdisciplinary approach to deraidicalization, involving not only theological mentoring, but also comprehensive work to identify destructive attitudes, assess the social ties of convicts, analyze channels of influence and form stable value orientations. The operative for the organization of theological rehabilitation work collects information about religious activity, ideological sympathies, and intergroup interactions, as well as coordinates preventive and educational activities, including confidential work through trusted persons.

Keywords: extremism, radicalization, prevention, operational units, theology.

Введение. Согласно мнению сотрудников правоохранительных органов, непосредственно участвующих в оперативно-служебной деятельности, наблюдается устойчивая тенденция к усилению влияния лиц, осуждённых за преступления экстремистского и террористического характера. Указанная категория осуждённых не только укрепила свои позиции в криминальной иерархии пенитенциарной среды, но и приобрела устойчивые признаки организованности, что выражается в координированном сопротивлении институциональным мерам правоохранительной политики. Это обстоятельство обуславливает необходимость консолидации усилий всей правоохранительной системы в целях формирования более эффективного механизма противодействия религиозно мотивированному экстремизму и проявлениям радикальной идеологии, в том числе в местах лишения свободы (далее - МЛС).

Данные тенденции обусловили корректировку приоритетов в деятельности оперативных подразделений органов внутренних дел. В частности, на протяжении последних лет особое внимание уделяется совершенствованию нормативно-правовых и организационно-функциональных основ осуществления оперативного контроля за состоянием противодействия преступным сообществам, вовлечённым в деятельность экстремистской и террористической направленности. В современных условиях данное направление признаётся одним из ключевых в обеспечении национальной и общественной безопасности.

С введением в 2017 году должности инспектора по организации теологической реабилитационной работы (далее – ТРР) ситуация в профилактике религиозной радикализации начала меняться в лучшую сторону [1]. Однако, несмотря на принятые меры, из года в год осуждённые за общеуголовные преступления после освобождения продолжают совершать преступления экстремистской направленности. Это говорит о том, что введение инспектора ТРР оказалось лишь частичным решением проблемы и не привело к кардинальному изменению ситуации. Если в 2019 году было дерадикализировано 162 осуждённых [2], то в 2021 году этот показатель снизился до 120 [3], а в 2022 году — до 94 [4].

На практике деятельность инспектора ТРР сводилась к приглашению имама, теолога, штатного психолога и формальному заполнению отчетов. Такой подход не обеспечивал полноценной профилактики и не способствовал глубинному изменению убеждений осуждённых. Профилактическая работа, построенная исключительно на уговорах, предоставлении доступа к теологам и психологам, оказалась недостаточной.

Для эффективной работы необходимо применять комплекс мероприятий, где, помимо вышеперечисленного, будет осуществляться оперативное сопровождение. Это подразумевает системный мониторинг лиц, склонных к радикализации, выявление предпосылок для распространения экстремистской идеологии в МЛС, а также постпенитенциарное сопровождение бывших осуждённых. Комплексный подход должен включать персонализированную работу с осуждёнными, использование научно обоснованных методов дерадикализации, а также межведомственное взаимодействие с правоохранительными органами и религиозными организациями.

Методы исследования. В процессе исследования использовались как общенаучные (анализ, синтез, индукция, дедукция), так и специально-юридические методы, включая формально-юридический, сравнительно-правовой и системный подход. Особое внимание уделено интерпретации нормативных правовых актов, контент-анализу политико-правовых высказываний, а также анализу статистических данных и эмпирических материалов. Комплексный характер исследования обеспечивается также использованием междисциплинарных подходов — криминологического, социологического и теологического.

Основная часть. Стратегически обоснованным шагом министра внутренних дел Республики Казахстан, генерал-лейтенанта полиции Ержана Саденова, стало сокращение должности инспекторов ТРР и их перевод в состав оперуполномоченных отдела уголовно-исполнительной системы (далее - УИС), отвечающих за организацию теологической реабилитационной работы. Это решение позволило оптимизировать структуру и повысить эффективность работы по профилактике радикализации среди осуждённых.

Принятое решение о реформировании института инспекторов ТРР не возникло в вакууме, а стало следствием длительного процесса переосмысления эффективности работы пенитенциарной системы, особенно после резонансных событий, продемонстрировавших необходимость системных изменений.

Пенитенциарная система Республики Казахстан подверглась серьезной критике после теракта, совершенного в 2016 году ранее осуждённым Р. Куликбаевым в Алматы. Этот трагический инцидент продемонстрировал существующие пробелы в системе работы с осуждёнными, связанными с профилактикой радикализации и дерадикализацией лиц, отбывающих наказание за преступления экстремистской направленности [5]. Возникла необходимость пересмотра существующих механизмов ресоциализации, что послужило толчком к реформированию подходов к работе с осуждёнными, придерживающимися радикальных взглядов. Одним из первых шагов в этом направлении стало создание в 2017 году в пенитенциарной системе штата инспекторов-теологов [1].

Их основной задачей было проведение профилактической и реабилитационной работы среди осуждённых, склонных к религиозному радикализму. Нововведение способствовало усилению теологической поддержки осуждённых, созданию условий для исправления их религиозных взглядов и постепенной ресоциализации. В первые годы функционирования данной структуры было отмечено множество положительных эффектов: повысился уровень религиозной грамотности среди осуждённых, увеличилось число тех, кто добровольно отказался от экстремистской идеологии, а также была создана основа для системного подхода к дерадикализации.

Однако наряду с успехами возникали и сложности. В ходе практической реализации инициативы были выявлены определённые недостатки, связанные с деятельностью инспекторов-теологов. В их адрес нередко

звучала критика, связанная с недостаточной глубиной индивидуальной работы с осужденными, формальным характером встреч с имамами и теологами, а также отсутствием комплексного подхода к выявлению скрытых радикальных убеждений. В попытке устранить эти недостатки в 2020 году был издан специализированный приказ «Об утверждении правил организации теологической реабилитационной работы с осужденными лицами в учреждениях уголовно-исполнительной системы» [6], который должен был упорядочить работу инспекторов ТРР и повысить её эффективность. Однако даже после его внедрения сохранялись проблемные аспекты, включая нехватку квалифицированных специалистов, отсутствие четко выработанных методических рекомендаций и слабую координацию между различными подразделениями.

Эти обстоятельства свидетельствовали о необходимости дальнейшего реформирования системы профилактики радикализации осужденных. Вопрос о пересмотре подходов к теологической реабилитации и интеграции новых, более действенных механизмов контроля и сопровождения дерадикализационных процессов стал актуальным как никогда.

Ранее в своих трудах мы рассматривали проблемы с инспекторами ТРР, а именно основные проблемы работы инспекторов ТРР, которые включают низкий должностной статус, отсутствие карьерного роста и низкую заработную плату, что ведет к текучести кадров. Также отмечаются проблемы с перегрузкой сотрудников из-за отсутствия единоначалия, недостаточное материально-техническое обеспечение и слабое взаимодействие с другими службами. А также нехватка необходимого образования [7].

Перевод инспекторов ТРР в состав оперативных сотрудников привел к повышению должностных «потолков». Ранее старший инспектор ТРР был в звании капитана, теперь же старший оперуполномоченный — майор, а оперуполномоченный — капитан. Это изменение также повлекло за собой повышение должностного оклада.

Кроме того, с переходом в оперативный состав появился реальный карьерный рост, так как оперативная линия стала основой для дальнейшего профессионального продвижения. Важным моментом стало введение единоначалия, что исключило проблемы с разнонаправленными указаниями из отдела кадров и отдела воспитательной работы.

Также расширились полномочия через специализированные приказы, что позволило получать доступ к секретной информации. Установилось более эффективное взаимодействие и переписка с другими оперативными подразделениями, как внутри органов внутренних дел, так и с другими государственными службами, включая органы национальной безопасности.

Все эти изменения значительно повысили престиж должностей по организации ТРР и создали условия для сохранения опытных и квалифицированных кадров. Повышение должностных потолков, карьерного роста и улучшение материального обеспечения сделали позиции более привлекательными для специалистов, что в свою очередь способствует их удержанию в системе. Эти меры способствуют не только улучшению рабочих условий, но и созданию стабильного кадрового состава, обладающего необходимыми знаниями и опытом для эффективной работы.

В результате этих изменений были устранены ранее существовавшие проблемы, что существенно повысило эффективность работы сотрудников.

Однако, возвращаясь к самой профилактике религиозной радикализации, стоит отметить, что ранее инспекторам ТРР не хватало ресурсов и возможностей для полноценного выполнения своих обязанностей. В частности, штат инспекторов был ограничен всего двумя сотрудниками в каждом учреждении, в то время как штат оперативных работников значительно больше. Это изменение открывает следующие организационные возможности:

1. Увеличение числа специалистов, что позволяет более эффективно охватывать все аспекты профилактики радикализации, включая индивидуальную работу с осужденными.

2. Распределение нагрузки между большим числом сотрудников, что способствует более глубокому и качественному подходу к профилактике.

3. Повышение эффективности взаимодействия с другими подразделениями, такими как режимные службы и психологи, благодаря расширению числа оперативных сотрудников, что способствует более комплексному подходу.

4. Увеличение гибкости в организации работы, позволяя оперативным сотрудникам выполнять более разнообразные задачи в рамках профилактики радикализации и дерадикализации.

5. Обмен и сбор информации между оперативными сотрудниками приводит к расширению возможностей для более тщательного мониторинга и анализа ситуации, что значительно усиливает процесс профилактики.

Таким образом, увеличение числа оперативных работников создает более устойчивую и эффективную систему профилактики религиозной радикализации среди осужденных, позволяя оперативно реагировать на возникающие угрозы и значительно повышая общую результативность работы.

Главное положительное отличие заключается в том, что оперативно-розыскная работа, в отличие от деятельности инспекторов ТРР, основана на общих методах профилактики, но при этом обладает важным инструментом, который отсутствует у инспекторов — негласными методами работы. Эти методы позволяют более эффективно выявлять скрытые признаки радикализации и принимать меры на более ранних стадиях, что значительно повышает общую результативность профилактических мероприятий.

Деятельность оперативных групп, в том числе по противодействию экстремизма и оперуполномоченных по организации теологической реабилитационной работы в пенитенциарных учреждениях следует рассматривать

исключительно в их взаимосвязи, поскольку только комплексный подход позволяет добиться максимальной эффективности.

Оперативные подразделения УИС обладают широкими возможностями по негласному сбору информации о событиях и лицах, представляющих оперативный интерес. Они могут осуществлять скрытое наблюдение за осужденными, выявлять потенциальные угрозы, а также пресекать деструктивную деятельность на ранних стадиях. Важным преимуществом оперативных сотрудников является возможность проводить досмотры и обыски с целью обнаружения запрещенных предметов на основании полученных разведывательных данных, не раскрывая источник информации. Это позволяет эффективно предотвращать распространение радикальных идей, минимизируя риски для информаторов и сотрудников, занимающихся профилактикой.

При этом взаимодействие оперативных подразделений с остальными подразделениями УИС лучше налажено и регламентировано специализированными приказами, что в свою очередь играет ключевую роль в профилактике экстремизма. Теологическая реабилитация направлена на изменение мировоззрения осужденных, разъяснение религиозных аспектов, деструктивно интерпретируемых радикальными группами, а также на социальную адаптацию. Однако без оперативных инструментов данная работа может носить формальный характер, так как многие радикально настроенные осужденные скрывают свои истинные взгляды и намерения.

Таким образом, интеграция оперативных методов с деятельностью специалистов по теологической реабилитации позволяет создать более действенную систему противодействия распространению экстремизма в МЛС. Оперативные подразделения обеспечивают сбор критически важной информации, и могут применять эти данные для адресной работы с конкретными осужденными, что делает процесс дерадикализации более эффективным.

Основные задачи оперуполномоченного по ТРП включают выявление лиц, склонных к распространению экстремистских взглядов, определение факторов, способствующих радикализации, а также систематизацию информации для разработки профилактических мероприятий. Важным направлением является выявление фактов экстремизма, таких как распространение запрещенной литературы, создание экстремистских групп, а также выявление лидеров и последователей.

Методы оперативного поиска включают анализ данных, наблюдение, использование негласных методов и обыски. Это позволяет не только выявлять уже существующие угрозы, но и прогнозировать возможные риски, разрабатывать превентивные меры и повышать безопасность в учреждениях.

Кроме того, важно активно выявлять коррупционные связи среди сотрудников и бороться с их вовлечением в экстремистскую идеологию, что требует тесной координации с отделами собственной безопасности и другими службами (Антикор, КНБ) для устранения факторов, способствующих радикализации осужденных и вербовке сотрудников УИС.

Эффективная профилактика начинается с комплексного анализа личностей вновь прибывших осужденных, включая учет их биографических данных, поведенческих характеристик, принадлежности к неформальным группам и религиозным сообществам. Важную роль играет интеграция информации, поступающей из других учреждений УИС и правоохранительных органов, что позволяет сформировать целостный оперативный портрет, своевременно выявить потенциальные угрозы, связанные с радикализацией, склонностью к деструктивному поведению или участию в экстремистских структурах.

Не менее значимым направлением является развитие международного сотрудничества, в том числе обмен опытом с зарубежными пенитенциарными системами, в которых практикуется применение междисциплинарного подхода к работе с осужденными, подверженными радикализации. В этой связи заслуживает внимания практика ряда зарубежных стран, где уже давно интегрирована деятельность тюремных капелланов [8]. Эти специалисты выполняют широкий спектр как религиозных, так и светских функций, включая консультирование осужденных, координацию религиозных программ, ведение документации, руководство волонтерами и проведение богослужений [9]. Их участие способствует снижению уровня религиозной напряженности, формированию позитивной мотивации к исправлению и предупреждению вовлечения осужденных в деструктивную деятельность.

Однако в условиях Казахстана, где тюремная среда характеризуется высоким уровнем сращивания криминальной субкультуры с экстремистской идеологией, непосредственное заимствование зарубежных моделей, основанных на институционализации капелланства, требует серьезной адаптации. В отличие от западных реалий, в отечественной пенитенциарной системе доминирует устойчивое влияние преступной иерархии, в которой религиозные лидеры нередко выполняют двойную функцию — как духовных авторитетов, так и криминальных организаторов. В этой связи полагаться исключительно на светско-религиозные механизмы ресоциализации представляется преждевременным. Только в тесной связке с оперативно-розыскными методами, позволяющими выявлять скрытые угрозы, нейтрализовывать лидеров и осуществлять адресное профилактическое воздействие, возможно достижение реального эффекта. Таким образом, вопрос институционализации капелланской службы в Казахстане пока остается открытым и требует дальнейшего концептуального и правового осмысления.

Оперуполномоченные группы по организации ТРП, используя негласные методы, обладают большей эффективностью, чем прежняя работа инспекторов ТРП, поскольку позволяют оперативно выявлять скрытые угрозы и реагировать на них на более ранних стадиях. Внедрение оперативных методов способствует более комплексному и целенаправленному подходу к профилактике экстремизма среди осужденных.

На основании вышеизложенного необходимо изложить статью УИК РК в следующей редакции:

«Статья 100. Оперативно-розыскная, контрразведывательная деятельность и негласные следственные действия в учреждениях

1. В соответствии с законодательством Республики Казахстан в учреждениях осуществляются оперативно-розыскная, контрразведывательная деятельность и негласные следственные действия, задачами которых являются:

1. обеспечение порядка и условий исполнения наказаний, безопасности осужденных, персонала учреждений и иных лиц;

2. предупреждение, выявление, пресечение готовящихся и совершаемых в учреждениях уголовных правонарушений и нарушений порядка отбывания наказания;

3. розыск осужденных, совершивших побег из учреждений, а также осужденных, уклоняющихся от отбывания наказания в виде лишения свободы;

4. содействие в выявлении и раскрытии преступлений, совершенных осужденными до прибытия в учреждение;

5. предупреждение, вскрытие и пресечение разведывательных и (или) подрывных акций;

6. выявление коррупции среди сотрудников учреждения, в том числе тех, кто может быть подвержен вербовке или вовлечению в противоправную деятельность, а также использование оперативных и негласных методов для изобличения таких преступлений.

2. Оперативно-розыскная, контрразведывательная деятельность и негласные следственные действия осуществляются уполномоченными службами учреждений, а также другими уполномоченными государственными органами в пределах их компетенции. Данная деятельность включает в себя использование современных методов аналитики, цифрового мониторинга и целенаправленной работы за пределами учреждения, включая розыск преступников, осужденных за экстремизм, особенно тех, кто находится в международном розыске».

Оперативно-розыскная деятельность является неотъемлемой частью системы обеспечения национальной безопасности и правопорядка. Однако современная правовая база Казахстана, регулирующая ОРД, требует совершенствования в связи с изменениями в криминогенной обстановке, развитием технологий и ростом угроз, связанных с экстремизмом и терроризмом. В данной статье предлагаются изменения в Закон Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности», направленные на повышение эффективности оперативных мероприятий, устранение законодательных пробелов и обеспечение баланса между защитой прав граждан и необходимостью предупреждения преступлений.

1. Включение раскрытия преступлений в задачи ОРД. Одним из ключевых предложений является возвращение в Закон «Об ОРД» задачи раскрытия преступлений. В настоящее время пункт 3 статьи 2 данного закона гласит:

«3) выявление, предупреждение, пресечение уголовных правонарушений».

Предлагается изложить данный пункт в следующей редакции:

«3) выявление, предупреждение, пресечение и раскрытие уголовных правонарушений».

Это изменение устранил разрыв между оперативно-розыскной деятельностью и уголовным процессом, обеспечив непрерывность работы правоохранительных органов на всех этапах борьбы с преступностью. В мировой практике (США, Германия, Россия) оперативные службы активно участвуют не только в предупреждении, но и в раскрытии преступлений, что позволяет значительно повысить их раскрываемость.

2. Связь ОРД с досудебным расследованием. В настоящее время законодательство не позволяет использовать результаты оперативных мероприятий в качестве оснований для возбуждения уголовных дел в полной мере. В связи с этим предлагается внести изменения в часть первую статьи 180 УПК РК:

«1. Поводами к началу досудебного расследования, если иного не требуют интересы оперативно-розыскной или контрразведывательной деятельности, служат достаточные данные, указывающие на признаки уголовного правонарушения...».

Данное изменение позволит расширить границы использования оперативной информации в уголовном процессе и повысит эффективность досудебного расследования.

3. Легализация инициативного характера ОРД. На данный момент ОРМ (оперативно-розыскные мероприятия) проводятся преимущественно в ответ на уже поступившую информацию. Однако в мировой практике оперативная работа строится на инициативном выявлении преступной активности. Для устранения данного ограничения предлагается изложить пункт 1 статьи 8 Закона «Об ОРД» в следующей редакции:

«1) проводить инициативно в пределах своей компетенции гласно и негласно оперативно-розыскные мероприятия...», далее по тексту.

Это позволит правоохранительным органам выявлять латентные преступления и скрытые угрозы общественной безопасности, а также оперативно реагировать на возникающие риски.

Заключение. Следует особо акцентировать внимание на том, что оперативно-розыскное противодействие лицам, осуществляющим вербовочную деятельность, а также тем, кто занимает позиции неформальных религиозных лидеров в криминальной иерархии, не может ограничиваться лишь задачами по их уголовному преследованию. Эффективность борьбы с преступлениями экстремистского и террористического характера в значительной степени определяется многоуровневым и комплексным подходом, включающим не только правоохранительные, но и превентивные, дискурсивные и идеологические меры.

Ключевым направлением должно стать системное дискредитирование религиозно-экстремистского авторитета указанных лиц, разрушение их имиджа как «носителей истины» и «духовных наставников» среди уязвимых категорий осуждённых, особенно молодежи. В этом контексте значимыми представляются меры индивидуально-профилактического воздействия, направленные на дерадикализацию лидеров и разобщение структур, находящихся под их идеологическим и организационным контролем.

Одновременно необходимо добиваться пресечения организаторской преступной деятельности таких лиц в курируемых ими группировках, недопущения вовлечения новых участников, в особенности из числа лиц, подверженных религиозной манипуляции. Особое внимание должно уделяться оперативной разработке каналов финансирования экстремистских и террористических структур, выявлению логистических, идейных и кадровых связей, обеспечивающих устойчивость их функционирования.

Важным элементом также является вскрытие и нейтрализация коррупционных связей между лидерами экстремистских формирований и представителями органов, уполномоченных на обеспечение режима, безопасности и правопорядка. Привлечение к ответственности пособников, включая коррумпированных должностных лиц, должно стать важным направлением в борьбе с религиозно мотивированной преступностью, поскольку именно такие связи создают питательную среду для расширения влияния криминально-религиозных сетей в пенитенциарной системе.

Таким образом, противодействие религиозным радикальным лидерам должно быть интегративным, многоуровневым и включать широкий спектр правовых, оперативных и идеологических мер, направленных на подрыв их влияния и деструктивного потенциала.

Список использованных источников:

1. Токубаев З.С., Кайнар Е.Е., Исаков А.К. Проблемы совершенствования работы специалиста-теолога в учреждениях уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан - 2022. – №1(70). – С. 130-136.
2. В 2019 году за преступления, связанные с терроризмом и религиозным экстремизмом, осудили 140 человек // <https://informburo.kz/novosti/v-knb-zayavili-chto-pereubedili-907-radikalno-nastroennyh-kazahstancsev-99613.html> // (дата обращения: 01.04.2025, время: 12-47)
3. Свыше 400 человек отказались от деструктивных взглядов в 2021 году // https://www.inform.kz/ru/svyshe-400-chelovek-otkazalis-ot-destruktivnyh-vzglyadov-v-2021-godu_a3911561 (дата обращения: 01.04.2025)
4. Результаты работы по предотвращению распространения религиозного экстремизма обсудили в Сенате // <https://dknews.kz/ru/politika/279118-rezultaty-raboty-po-predotvrashcheniyu> (дата обращения: 01.04.2025)
5. Кайнар Е.Е., Исаков А.К. Зарождение и развитие религиозного экстремизма в мире и Казахстане // ISSN 2306-451X N4 (71) 2021 ж., желтоқсан. – С. 104.
6. Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 26 марта 2010 года №247 «Об утверждении Правил по организации теологической реабилитационной работы с осужденными лицами в учреждениях уголовно-исполнительной системы» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020200> (дата обращения: 01.04.2025)
7. О необходимости повышения имиджа сотрудников учреждений уголовно-исполнительной системы, организующих теологическую реабилитационную работу с осужденными // Материалы МНПК, посвященной 30-летию Казахстанской полиции «Организация идеологической и имиджевой работы в ОВД», Алматинская академия МВД РК им. М. Есболатова, 02 декабря, 2022 г., г. Алматы – С. 32-35
8. Sundt J.L., Cullen F.T. The Role of the Contemporary Prison Chaplain // The Prison Journal. – 1998. – Vol. 78, No. 3. – P. 271–298. – DOI: 10.1177/0032885598078003005.
9. Jarrett M., Skinner J., Busulwa R., Dyson J., Brooke J. The Role and Impact of the Prison Chaplain: A Systematic Review and Narrative Synthesis // Journal of Correctional Health Care. – 2024. – Published online March 6, 2024. – DOI: 10.1177/15423050241296487.

Сведения об авторах

Исаков А.К. – доктор философии, старший преподаватель-методист ФДО Карагандинской Академии МВД Республики Казахстан.

Кан А.Г. – начальник факультета дополнительного образования Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М.Есболатова, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, полковник полиции.

Шопабаев Б.Б. – старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики КазНУ имени аль-Фараби.

Исаков А.К. – философия докторы, Қазақстан Республикасы ИМ Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы Қосымша білім беру факультетінің аға оқытушы-әдіскері.

Кан А.Г. – Қазақстан Республикасы ИМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы қосымша білім беру факультетінің бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, полиция полковнигі.

Шопабаев Б.Б. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы.

Iskakov A. – PhD, Senior Lecturer-Methodologist of the Faculty of Additional Education, Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of

Kan A.G. – Head of the Faculty of Additional Education of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Yesbulatov, Candidate of Law, Associate Professor, Police Colonel.

Shopabaev B.B. - Senior lecturer at the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Al-Farabi Kazakh National University.

С.К. Күмісбеков¹, Е.Н. Байгундинов², С.М. Абижанов³

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, Қарағанды, Қазақстан

²Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан

³Қазақстан Республикасы ІІМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

ЕСІРТКІ, ПСИХОТРОПТЫҚ ЗАТТАРДЫҢ НЕМЕСЕ ОЛАРДЫҢ АНАЛОГТАРЫНЫҢ ЗАҢСЫЗ АЙНАЛЫМ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҒЫНЫҢ СЕБЕПТЕРІ МЕН ЖАҒДАЙЛАРЫ

Мақалада есірткі және психотроптық заттардың заңсыз айналымы мәселесіне терең талдау жасалады. Соңғы жылдары жастар арасында психоактивті заттарға сұраныстың артуы қоғамның басты проблемаларының біріне айналды. Авторлар осы құбылыстың себептерін зерттеу барысында әлеуметтік, экономикалық және психологиялық факторларды қарастырады. Құқықтық нормалардың әлсіздігі, әлеуметтік қорғаудың төмен деңгейі, отбасындағы тәрбие мен білімнің жеткіліксіздігі, сондай-ақ ақпараттың қолжетімсіздігі – бұлардың барлығы заңсыз айналымға әсер ететін маңызды аспектілер болып табылады. Зерттеу барысында авторлар заңсыз есірткі бизнесінің жаһандық масштабтағы әсерін, оның экономикалық және әлеуметтік салдарын талдайды. Мақалада қылмыстық құқықтың әлеуеті, құқық қорғау органдарының рөлі және профилактикалық шаралардың тиімділігі туралы да мәліметтер ұсынылады. Қоғамның барлық секторларын тарту қажеттілігі және кешенді тәсілдердің маңыздылығы ерекше атап өтіледі. Зерттеу нәтижелері есірткімен байланысты қылмыстардың алдын алуға тиімді стратегияларды дамыту мен енгізудің өзектілігін көрсетеді, бұл болашақта заңсыз айналыммен күресте маңызды рөл атқарады.

Түйінді сөздер: психотроптық зат; заңсыз айналым; интернет; есірткі бизнесі; синтетика; аналогтар; кешенді шаралар; есірткі саудасы.

Причины и условия преступности незаконного оборота наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов

В данной статье сделан глубокий анализ проблемы незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ. В последние годы растущий спрос на психоактивные вещества среди молодежи стал одной из главных проблем общества. При изучении причин этого явления авторы рассматривают социальные, экономические и психологические факторы. Слабость правовых норм, низкий уровень социальной защиты, недостаточное воспитание и образование в семье, а также недоступность информации – все это важные аспекты, влияющие на нелегальный оборот. В ходе исследования авторы анализируют влияние незаконного наркобизнеса в глобальном масштабе, его экономические и социальные последствия. В статье также представлены данные о потенциале уголовного права, роли правоохранительных органов и эффективности профилактических мер. Подчеркивается необходимость вовлечения всех секторов общества и важность комплексных подходов. Результаты исследования подчеркивают актуальность разработки и внедрения эффективных стратегий профилактики преступлений, связанных с наркотиками, которые в будущем сыграют важную роль в борьбе с незаконным оборотом.

Ключевые слова: психотропное вещество; незаконный оборот; интернет; наркобизнес; синтетика; аналоги; комплексные меры; торговля наркотиками.

Causes and conditions of criminality of illegal trafficking of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues

This article provides an in-depth analysis of the problem of illicit trafficking in narcotic drugs and psychotropic substances. In recent years, the growing demand for psychoactive substances among young people has become one of the main problems of society. When studying the causes of this phenomenon, the authors consider social, economic and psychological factors. The weakness of legal norms, the low level of social protection, insufficient upbringing and education in the family, as well as the unavailability of information are all important aspects affecting illegal trafficking. In the course of the study, the authors analyze the impact of illegal drug trafficking on a global scale, its economic and social consequences. The article also presents data on the potential of criminal law, the role of law enforcement agencies and the effectiveness of preventive measures. The need to involve all sectors of society and the importance of integrated approaches is emphasized. The results of the study emphasize the relevance of developing and implementing effective strategies for the prevention of drug-related crimes, which in the future will play an important role in the fight against illicit trafficking.

Keywords: psychotropic substances; illicit trafficking; the Internet; drug trafficking; synthetics; analogues; comprehensive measures; drug trafficking.

Кіріспе. Қазақстанда соңғы онжылдықтарда есірткіге тәуелділер санының және есірткі айналымының көбеюіне бірқатар факторлар әсер етті. Олардың қатарында елдің нарықтық қатынастарға көшу кезеңіндегі қиындықтар, әлеуметтік-экономикалық дағдарыс, нашақорлыққа қарсы күрестің тиімді құқықтық тетіктерінің жеткіліксіздігі, мемлекеттік органдардағы сыбайлас жемқорлық және құқық қорғау мен құқық қолдану қызметін ұйымдастырудағы кемшіліктер бар.

Қазіргі таңда мемлекет есірткі қылмыстарымен күресуге және олардың алдын алуға бағытталған кешенді шараларды қабылдауда. Алайда профилактиканың тиімділігін арттыру үшін есірткі, психотроптық заттар мен олардың аналогтарының заңсыз айналымына байланысты қылмыстардың себептері мен жағдайларын анықтау бойынша жұмыстар жүргізілуде. Сондай-ақ қылмыстардың мигранттар арасындағы криминологиялық сипаттамасын ғылыми тұрғыда зерттеу өзекті болып отыр. Жүргізілген зерттеулердің нәтижелері практикалық қызметте қолдануға болатын маңызды білім береді.

Көптеген жылдар бойы есірткі мәселесі қоғам үшін ең өзекті әлеуметтік қатерлердің бірі болып қалып отыр. Есірткі саудасы зорлық-зомбылық, сыбайлас жемқорлық, отбасы институтының күйреуі сияқты көптеген әлеуметтік деструктивті құбылыстарға себеп болуда. Сондықтан есірткі қылмысына ықпал ететін факторлар мен жағдайларды жан-жақты талдау – онымен күресудің тиімді стратегияларын қалыптастырудың негізгі шарты.

Есірткі қылмысына итермелейтін басты себептердің бірі – экономикалық факторлар. Кедейлік пен жұмыссыздық деңгейі жоғары қоғамдарда көптеген адамдар үшін есірткі саудасы табыс табудың жалғыз көзіне айналды. Есірткі бизнесі оңай әрі жылдам табыс табудың баламалы жолы ретінде көрінеді. Есірткі бизнесі әсіресе, Қазақстанның географиялық орналасу ерекшелігімен де байланысты, өйткені еліміз арқылы Ауғанстаннан Ресей мен Еуропа елдеріне бағытталған есірткі трафиінің негізгі артерияларының бірі өтеді [1, 242 б.].

Осыған байланысты, есірткінің заңсыз айналымы мен оған байланысты қылмыстарды зерттеу қазіргі қазақстандық қоғам үшін маңызды ғылыми және практикалық мәнге ие. Жүргізілген зерттеулер нәтижесінде қылмыстың себептері мен жағдайлар кешенін терең түсінуге және құқық қорғау жүйесінің алдын алу шараларын жетілдіруге мүмкіндік туады.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу барысында кешенді және жүйелі тәсілдер қолданылды. Негізгі әдістер ретінде криминологиялық талдау, салыстырмалы-құқықтық, статистикалық және социологиялық әдістер (сараптамалық бағалау) пайдаланылды. Сондай-ақ зерттеу үдерісінде құқықтық талдау тәсілі арқылы қолданыстағы заңнамалық нормалар мен құқықтық тетіктерге ғылыми баға берілді.

Зерттеудің теориялық және құқықтық негізін қалыптастыру мақсатында нормативтік-құқықтық актілер, ғылыми және әдістемелік әдебиеттер зерттеу нысаны ретінде қарастырылды. Нормативтік-құқықтық актілер зерттеудің құқықтық базасын қамтамасыз етсе, ғылыми әдебиеттер — теориялық тұжырымдар мен криминологиялық көзқарастарды талдауға, ал әдістемелік еңбектер — зерттеу әдістерін айқындауға мүмкіндік берді. Осылайша, зерттеу жұмысының жан-жақтылығы мен ғылыми негізділігі қамтамасыз етілді.

Есірткі құралдарының заңсыз айналымына қатысты қылмыстық-құқықтық, теориялық және практикалық мәселелерді талдау барысында отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері кеңінен пайдаланылды. Осы бағытта айрықша үлес қосқан зерттеушілер қатарында Х.К. Абдуразаков, К.М. Мамрасулов, Э.М. Базарбаев, И. Андреев және В. Петрова сияқты ғалымдардың еңбектері атап өтуге тұрарлық. Олардың еңбектері есірткі қылмыстарын зерттеуде құқықтық, әлеуметтік және криминологиялық тәсілдерді үйлестіре қолданудың ғылыми негізін қалады.

Зерттеу нәтижелерінің объективтілігі мен сенімділігін арттыру мақсатында алынған деректер жүйеленіп, салыстырмалы және статистикалық талдау арқылы тексерілді. Зерттеу барысында есірткі бизнесі нысанының заңдылықтары мен тенденцияларын айқындалады және есірткі қылмыстарымен күрестегі қолданыстағы тәжірибенің тиімділігін бағаланады.

Нәтижелер, талқылаулар. Әлеуметтік және экономикалық теңсіздік есірткі қылмысының криминологиялық негіздерінің бірі ретінде маңызды орын алады. Білім алу мүмкіндігінің шектеулі болуы, әлеуметтік қолдаудың жеткіліксіздігі және тең мүмкіндіктердің болмауы азаматтарды өмір сүрудің заңсыз жолдарын іздеуге итермелейді. Есірткі саудасы мен заңсыз айналымы баламалы табыс көзі ретінде қабылданып, қылмыстық мінез-құлықтың қалыптасуына әсер етеді. Бұл өз кезегінде есірткі қылмысының таралуына және қоғамдық қауіптілік деңгейінің өсуіне әкеледі.

Есірткі құралдарының заңсыз айналымы трансұлттық сипат алып, үлкен қаржылық пайда әкелетінін түсінген ұйымдасқан қылмыстық топтар мемлекеттік институттарға, қаржы жүйелеріне және заңды бизнес құрылымдарына еніп, сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін арттыруда [2]. Мұндай құбылыс құқықтық мемлекеттің тұрақтылығына, әлеуметтік әділеттілік қағидаттарына және қоғамдық қауіпсіздікке елеулі қатер төндіреді. Кейбір отандық ғалымдар наркотрафикпен күресте жасанды интеллект (ЖИ) жүйесін пайдалану құқық қорғау органдарының анализ жасау мүмкіндіктерін арттырады деп есептейді [3, 220 б.].

Есірткіге тәуелділік те есірткі қылмысының криминогендік факторы ретінде ерекше маңызға ие. Тәуелді тұлғалар өз қажеттіліктерін өтеу мақсатында есірткіні таратуға, делдалдыққа немесе сату процесіне тартылады. Есірткіні тұтыну мен оны өткізу арасындағы өзара байланыс механизмін қалыптастырып, құқық бұзушылықтың қайталану ықтималдығын арттырады. Интернет-технологиялар мен әлеуметтік медианың қарқынды дамуы есірткі саудасын жаңа формаға көшірді. Әлеуметтік желілер тек коммуникациялық құрал ғана емес, сонымен қатар есірткіні жарнамалау, сату және жеткізу арнасы ретінде қолданылады. Пайдаланушылардың анонимділік

пен құпиялылығы әлеуметтік желілерде ерекше айқын байқалады. Әлеуметтік желідегі анонимділік құқық қорғау органдарының бақылауын қиындатады және заңсыз әрекеттердің ашылу деңгейін төмендетеді.

Қазіргі кезеңде әлеуметтік медиа арқылы арнайы жабық топтар мен қауымдастықтар құрылады, онда есірткінің түрлері, бағасы, сапасы және жеткізу тәсілдері туралы ақпарат еркін таратылады. Осындай орта есірткіге қолжетімділікті жеңілдетіп, оның заңсыз айналымының кеңейтеді. Сонымен қатар, кейбір контенттерде есірткі тұтыну тәжірибесі «заманауи мәдени құбылыс» ретінде көрсетіліп, қоғамда девиантты мінез-құлықтың қалыптастырады.

Есірткі заттарының заңсыз айналымы интернет кеңістігінде жаңа платформа — Darknet арқылы жүзеге асырылуда. Darknet желісі тек арнайы бағдарламалар (мысалы, *Tor Browser*) арқылы ғана қолжетімді және қатысушылардың жеке басын жасыра алады. Ол жерде есеп айырысу криптовалюталар арқылы жүргізіледі және құқықтық бақылауды әлсіретеді, халықаралық қылмыстық байланыстарды нығайтады.

Darknet нарығының негізгі ерекшеліктері — жоғары анонимділік, кең ассортимент және киберқылмыстық элементтердің қатысуы. Мұндай жағдай есірткі қылмысының трансшекаралық сипатын күшейтіп, құқық қорғау органдарының іс-шараларын үйлестіруде күрделі құқықтық және техникалық қиындықтар туғызады. Сонымен қатар, қара нарықта «клиенттерге қызмет көрсету мәдениеті» қалыптасқан, яғни сатып алушылар мен сатушыларға жеңілдіктер, бонустар, шолулар мен рейтинг жүйелерін пайдаланып, заңсыз нарықтың ұйымдасқан түрде дамуына жол береді.

Бұқаралық мәдениет пен ақпараттық кеңістіктің де есірткі қылмысының таралуына ықпалы зор. Кино, музыка және ойын индустриясы есірткі бейнесін романтикалық немесе сәнді құбылыс ретінде ұсынуы — жастар санасында есірткі қолдануға деген төзімді көзқарас қалыптастыруда. Девиантты мінез-құлықтың қалыптасуы өз кезегінде қоғамдық сана мен моральдық құндылықтарға нұқсан келтіреді. Дегенмен, кейбір бұқаралық өнімдер есірткінің зияны мен құқықтық салдарын көрсету арқылы превентивтік (алдын алу) рөл атқара алады.

ҚР Қылмыстық кодексында соңғы жылдары есірткіге байланысты құқықтық нормалар күшейтілді. 2020 жылдан бастап интернет арқылы есірткіні жарнамалау мен насихаттау қылмыстық құқық бұзушылық ретінде қарастырылып, ауыр және аса ауыр санаттағы қылмыстарға жатқызылды. Ал 2021 жылы синтетикалық есірткілер ауыр есірткі түрлеріне теңестірілді және оларды сақтау мен өткізу үшін қылмыстық жауаптылық шегі 1 грамнан басталатын болды. Мемлекет тарапынан жасалып жатқан шаралар есірткі айналымының жаңа түрлеріне құқықтық бейімделу қажеттілігін көрсетті [4].

Құқық қорғау органдарына деген сенімнің төмендігі, құқықтық нигилизм және азаматтардың құқықтық мәдениетінің жеткіліксіздігі есірткі қылмысының өсуіне ықпал ететін қосымша факторларға жатқызамыз. Зерттеу барысында қолданылған сапалық (криминологиялық сараптамалық сұхбаттар) және сандық әдістердің (қылмыстық статистика талдауы) нәтижелері осы салада кемшіліктер бар екенін растайды. Құқық қорғау жүйесіне сенім деңгейі төмен қоғамдарда есірткіге байланысты қылмыстардың жиілігі жоғары болатыны анықталды [5, 48 б.]. Сонымен қатар, әлеуметтік медианың теріс жағынан басқа тиімді тұстары да бар, оны дұрыс пайдалану құқық қорғау қызметін жетілдірудің тиімді құралы бола алады. Қазіргі таңда полиция және үкіметтік емес ұйымдар әлеуметтік желілер арқылы есірткіге қарсы ақпараттық науқандар жүргізіп, жастардың құқықтық сауаттылығын арттыруда. Мысалы, SayNoToDrugs атты халықаралық қозғалыс әлеуметтік медианың әлеуетін профилактикалық құрал ретінде тиімді пайдалану үлгісін көрсетеді [6, 67 б.].

Алайда Darknet нарығы тұтынушылардың денсаулығына айтарлықтай қауіп төндіреді, себебі заңсыз есірткі саудасын тексеру мүмкін емес. Заңсыз есірткі саудасына дұрыс бақылау жасамау улануға және өлімге алып келетін артық дозаланудың жиілеуіне себеп болады. Сонымен бірге, мұндай жасырын нарық ұйымдасқан қылмыстық құрылымдардың ықпалын арттырып, олардың халықаралық деңгейде әрекет етуіне жол ашады. Сарапшылардың пікірінше, анонимді онлайн платформалар трансұлттық есірткі саудасының инфрақұрылымын күшейтіп, жаһандық қауіпсіздікке қауіп төндіреді [7, 175 б.].

Қорытынды. Жүргізілген зерттеу нәтижелері есірткі, психотроптық заттар мен олардың аналогтарының заңсыз айналымы қазіргі Қазақстан қоғамы үшін күрделі әлеуметтік және құқықтық мәселе болып табылатынын көрсетті. Есірткі қылмысының таралуына әсер ететін негізгі факторлар қатарында әлеуметтік теңсіздік, экономикалық тұрақсыздық, жұмыссыздық, құқықтық мәдениеттің төмендігі және сыбайлас жемқорлық көріністері бар. Зерттеу барысында анықталғандай, есірткі бизнесі қазіргі заманғы трансұлттық сипатқа ие болып, интернет пен Darknet алаңдары арқылы жүзеге асырылуда. Бұл құбылыс есірткі қылмысының ауқымын кеңейтіп қана қоймай, оны анықтау мен тергеу ісін күрделендіреді. Сонымен қатар, криптовалюталар мен анонимді байланыс арналарының қолданылуы құқықтық бақылауды әлсіретіп, халықаралық деңгейдегі ұйымдасқан қылмыстық құрылымдардың ықпалын күшейтуде.

Ақпараттық кеңістіктің тиімді тұстарын профилактикада пайдалануда ерекше назар аударуымыз қажет. Әлеуметтік желілер мен бұқаралық мәдениет есірткі қолдануға деген төзімді көзқарасты қалыптастырып, жастар арасында девиантты мінез-құлықтың таралуына себеп болуда. Қоғамдық сана мен моральдық құндылықтарға теріс әсер етіп, әлеуметтік тұрақтылыққа қауіп төндіреді.

Осылайша, зерттеу нәтижелері есірткі қылмысының әлеуметтік, экономикалық және ақпараттық факторлармен тығыз байланысты көпқырлы құбылыс екенін дәлелдейді. Заңсыз есірткі айналымына қарсы күрес тек құқықтық тетіктермен шектелмей, қоғамның әлеуметтік және мәдени дамуымен үйлесімді түрде жүргізілуі тиіс. Мемлекет пен жеке тұлғалар тарапынан жасалатын кешенді шаралар ғана қылмыстың алдын алу мен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің ғылыми негізделген жолы бола алады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Мухамеджанов Е.О. Некоторые особенности борьбы с наркотиками // Қазақстан Республикасы Заңнама институтының жаршысы. – 2014. – № 3 (35). – С. 241-244.
2. Абдуразаков Х.К. Некоторые актуальные проблемы преступлений связанных с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ в Кыргызской республике [Электронный ресурс] / Х.К. Абдуразаков, Х.К. Мамрасулов, Э.М. Базарбаев // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2020. – № 9. – С. 6-9. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=46213269> (дата обращения: 23.09.2025).
3. Наурызбаев Е.А., Тилеубергенов Е.М. Криминологическое предупреждение незаконного оборота наркотических средств // Ученые труды Алматинской Академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова. – 2024. - №2 (79). – С. 217-222
4. Халилова С. Ответственность за наркопреступления ужесточена [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://zhaikpress.kz/ru/news/otvetstvennost-za-narkoprestupleniya-uzhestochena/> (дата обращения: 03.08.2025).
5. Андреев И. *Социальные сети в борьбе с наркопреступностью: возможности и ограничения* // Социология права. – 2019. – № 18 (2). – С. 44-56.
6. Петрова К.Е. *Информационные кампании в социальных сетях против наркопреступности* / К.Е. Петрова // Проблемы социальной безопасности. – 2021. – № 29 (4). – С. 67-80.
7. Hassanah H. Akibat Hukum Perdagangan Narkoba Sebagai Kejahatan Transnasional // Res Nullius Law Journal. – 2022. – № 4 (2). – P.170-181.

Авторлар туралы мәліметтер

Күмісбеков С.К. – Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының профессоры, полиция полковнигі, философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор (доцент).

Байгундинов Е.Н. - Alikhan Bokeikhan University заң факультетінің қылмыстық құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі, философия докторы (PhD).

Абижанов С.М. - Қазақстан Республикасы ІІМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясы қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының доценті, полиция подполковнигі, философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор (доцент).

Кумисбеков С.К. – профессор кафедры административно-правовых дисциплин Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б.Бейсенова, полковник полиции, доктор философии (PhD), ассоциированный профессор (доцент).

Байгундинов Е.Н. – заведующий кафедры уголовно-правовых дисциплин юридического факультета Alikhan Bokeikhan University, доктор философии (PhD)

Абижанов С.М. - доцент кафедры уголовного процесса и криминалистики Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Есбулатова, подполковник полиции, доктор философии (PhD), ассоциированный профессор (доцент).

Kumisbekov S. – associate Professor The Department of Administrative and Legal Disciplines of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Barimbek Beisenov, Doctor of Philosophy (PhD), associate Professor.

Baigundinov E. – Head of the Department of Criminal Law Disciplines of the Faculty of Law Alikhan Bokeikhan University, Doctor of Philosophy (PhD).

Abizhanov S. – associate Professor The Department of Criminal Procedure and Criminalistics of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makana Esbulatova, Doctor of Philosophy (PhD), associate Professor.

Ш.Б. Маликова¹, А.Б. Омарова¹

¹ НАО «Университет Нархоз», Алматы, Казахстан,

ГАРМОНИЗАЦИЯ И УНИФИКАЦИЯ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ТЮРКСКИХ СТРАН: ОПЫТ ТУРЕЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ И ПУТИ РАЗВИТИЯ

В статье рассматриваются особенности формирования, развития и сопоставления уголовно-правовой терминологии тюркских стран (Казахстан, Узбекистан, Азербайджан, Кыргызстан, Турция). Сравнительный анализ проведен на основе уголовных кодексов перечисленных государств, специализированных юридических словарей и научных публикаций. Методология исследования включает сравнительно-правовой, лексико-этимологический и описательный методы. Определены совпадения и различия в ключевых понятиях, таких как «преступление», «наказание», «амнистия», «умысел» (намерение), «неосторожность» и др. Выявлено, что несмотря на разные историко-правовые условия, тюркские языки сохраняют общие корни и заимствованные арабо-персидские термины, отражающие универсальные правовые концепции. Результаты демонстрируют, что унификация правовой терминологии повышает взаимопонимание и облегчает перевод законодательных актов между тюркоязычными государствами, способствуя углублению юридического сотрудничества.

Ключевые слова: уголовное право, терминология, тюркские языки, сравнительное правоведение, унификация, гармонизация.

Түркі елдерінің қылмыстық-құқықтық терминологиясын үйлестіру және біріздендіру: Түркия Республикасының тәжірибесі және даму жолдары

Мақалада Түркия, Қазақстан, Өзбекстан, Әзірбайжан және Қырғызстан сияқты түркітілдес елдердің қылмыстық-құқықтық терминологиясының қалыптасуы мен қызмет ету ерекшеліктері талданады. Зерттеу осы елдердің қылмыстық кодекс мәтіндеріне, арнайы заң терминологиясы сөздіктеріне және ғылыми еңбектерге сүйенеді. Зерттеу әдістері ретінде салыстырмалы-құқықтық, лексико-этимологиялық және сипаттамалы талдау қолданылды. Негізгі «қылмыс», «жаза», «рақымшылық», «қасақана», «абайсызда» ұғымдарының семантикалық және құқықтық ұқсастықтары мен айырмашылықтары анықталды. Түрлі тарихи-мәдени ықпалдарға қарамастан, түркі тілдерінде ортақ түбірлер мен араб-парсы тілінен енген құқықтық терминдер сақталғаны көрсетілді. Зерттеу нәтижелері құқықтық терминологияны үйлестіру мен біріздендіру түркітілдес мемлекеттерде заң мәтіндерін аударуды жеңілдетіп, құқықтық ынтымақтастықты дамытуға мүмкіндік беретінін дәлелдейді.

Түйінді сөздер: қылмыстық құқық, терминология, түркі тілдері, салыстырмалы құқық, унификация, үйлестіру.

Harmonization and unification of the criminal law terminology of the turkic countries: the experience of the Republic of Turkey and the ways of development

The article examines the formation and comparative features of criminal law terminology in Turkic countries such as Kazakhstan, Uzbekistan, Azerbaijan, Kyrgyzstan, and Turkey. The analysis draws on the criminal codes of these countries, specialized legal dictionaries, and scholarly publications. The research employs comparative-legal, lexico-etymological, and descriptive methods to identify semantic and functional similarities and differences in key terms such as “crime,” “punishment,” “amnesty,” “intent,” and “negligence.” Findings demonstrate that despite diverse historical and legal backgrounds, these languages preserve common Turkic roots and Arabic-Persian loanwords reflecting universal legal concepts. The harmonization and unification of legal terminology across Turkic-speaking states is shown to enhance linguistic clarity and facilitate the translation of legislative texts, thereby strengthening mutual understanding and legal cooperation.

Keywords: criminal law, legal terminology, Turkic languages, comparative law, harmonization, unification.

Введение. Тюркские языки обладают богатой юридической лексикой, развивавшейся под влиянием различных историко-правовых традиций. Османско-исламское право привнесло многочисленные арабско-персидские термины в османский (старотурецкий) язык, тогда как советская правовая система породила пласт русской лексики и интернационализмов в языках Центральной Азии. Так, турецкий язык прошел реформу в XX веке, существенно очистившись от османских заимствований, а в Казахстане, Кыргызстане, Узбекистане и Азербайджане официальная правовая терминология длительное время формировалась под влиянием русского языка. В результате современная казахская и киргизская уголовно-правовая лексика представляет собой сочетание тюркских корней, советских кальк и международных латинско-греческих терминов. Например, многие базовые юридические понятия вошли в казахский и киргизский языки либо напрямую из латыни и европейских языков, либо через русский язык. В Узбекистане и Азербайджане после обретения независимости наблюдался возврат к национальной терминологии и латинской графике, частично сближающий эти языки с турецким.

Исследование показало, что подобно турецкой практике, в Казахстане при выработке национальной правовой терминологии придается значение преемственности и понятности терминов. После 1991 г. Казахстан начал активно формировать казахоязычную правовую базу, учитывая исторические термины, советское наследие и международные стандарты. Специалисты рекомендовали не отказываться от устоявшихся международных слов, а при затруднениях обращаться к опыту родственных языков, например турецкого. Не случайно казахские терминологи рассматривают современный турецкий - единственный полностью функционирующий государственный язык тюркской группы - в качестве ценного ориентира в терминотворчестве. Данный подход оправдан при создании новых понятий, поскольку целесообразно сравнить аналоги терминов на русском, европейских языках и турецком, заимствуя наиболее удачные решения. В целом, необходимость гармонизации терминологии тюркоязычных стран продиктована стремлением обеспечить аутентичность правовых текстов.

Методы и материалы. Исследование основывается на сравнительно-аналитическом подходе, предполагающем сопоставление ключевых уголовно-правовых терминов на казахском, турецком, узбекском, азербайджанском и киргизском языках. Для каждого понятия проводился анализ его выражения в данных языках с целью выявления сходства семантики, структуры и области употребления. Дополнительно использовался описательный метод для точного разъяснения дефиниций, а также элементы компонентного и этимологического анализа - для выяснения внутренней структуры терминов и их происхождения в каждом языке. Комплексный характер методики позволил учесть как юридический контекст, так и лингвистические особенности изучаемых терминов, что обеспечивает корректность их сравнительного сопоставления.

Материалами исследования послужили авторитетные нормативные и лексикографические источники. Базовую эмпирическую основу составили тексты действующих уголовных кодексов (далее - УК) пяти стран - Уголовного кодекса Республики Казахстан 2014 г. [1], Уголовного кодекса Турецкой Республики 2004 г. (№5237) [2], Уголовного кодекса Республики Узбекистан 1994 г. [3], Уголовного кодекса Азербайджанской Республики 1999 г. [4] и Уголовного кодекса Кыргызской Республики 1997 г. (с последующими изменениями) [5]. Из указанных официальных документов были извлечены ключевые терминологические единицы вместе с их законодательно закрепленными определениями. Для уточнения значений и терминологической эквивалентности использовались двуязычные юридические словари и переводы, научные публикации по вопросам юридической терминологии и перевода, освещающие проблемы унификации правовых понятий на тюркских языках.

Результаты и обсуждение. *Сопоставление ключевых терминов уголовного права в тюркских языках.* Анализ уголовно-правовой терминологии Турции, Казахстана, Узбекистана, Азербайджана и Кыргызстана показывает, что базовые понятия уголовного права выражены разными словами в силу исторических условий развития языков. В каждой из пяти стран используются тюркские корни наряду с заимствованиями из арабского, персидского, русского и латинского языков. Тем не менее, за различиями лексики прослеживаются общие правовые концепции континентальной системы права, унаследованные всеми указанными государствами. Ниже представлены результаты сравнительного анализа терминов с указанием их лексико-этимологического происхождения, юридического значения, а также возможностей для гармонизации терминологии.

В тюркских правовых системах наблюдается как общетюркское, так и заимствованное именование базовых понятий.

В казахском и киргизском языках используется слово тюркского происхождения - **кылмыс/кылмыш** (qylmys/kylmysh), буквально означающее «деяние, поступок». Оно образовано от старого тюркского глагола *кылу* - «совершать» и семантически эквивалентно русскому «преступление» как противоправное деяние. В турецком языке для «преступления» употребляется слово **suç** («суч»), унаследованное из османского права. Этимологически *suç* восходит к пра-тюркскому корню (по одной версии - к слову, обозначавшему проступок или грех). В Турции используется **suç** (континентальная традиция; термин закреплен в ТУК № 5237), в Казахстане - **кылмыс** (устойчивое тюркское словообразование), в Азербайджане - **cinayət** (арабо-персидское заимствование через османский пласт), в Узбекистане - **jinoyat** (та же арабская основа, адаптированная к узбекской морфологии), в Кыргызстане - **кылмыш** (тюркское наследие). Семантически все пять терминов совпадают в ядре, то есть «виновно совершенное общественно опасное деяние, предусмотренное законом».

Таким образом, и казахско-киргизское *кылмыс*, и турецкое *suç* - исконно тюркские по происхождению термины, хотя исторически сложились независимо друг от друга. В отличие от них, в узбекском и азербайджанском языках слово «преступление» восходит к арабско-персидскому корню: используется термин **jinoyat** (узб.) / **cinayət** (азерб.), заимствованный от арабского *джинаят* («преступление, правонарушение»).

В современном узбекском *jinoiat* обозначает любое преступное деяние (например, *Jinoiat kodeksi* - «Уголовный кодекс»), тогда как в турецком языке родственное слово *cınayet* сузилось в значении до «тяжкое преступление, убийство». Исторически термин *джинаят* употреблялся и в некоторых тюркских языках бывшего СССР (например, встречался в старом казахском и татарском как *жинаят*), но в современных кодексах Казахстана и Кыргызстана он не используется. Это иллюстрирует, как в разных странах единый по происхождению термин приобрел различное употребление: в турецком праве *cınayet* - это конкретно убийство, тогда как в Узбекистане и Азербайджане *jinoiat/cınayet* - общее понятие преступления. При переводе юридических текстов между языками эти различия требуют внимания: например, турецкое *Cınayet* следует передавать на казахский как «адам өлтіру» («убийство человека»), чтобы избежать неверной интерпретации как любое преступление.

Для обозначения «преступника» - лица, совершившего преступление - все рассматриваемые языки имеют однокоренные слова, образованные от термина «преступление». В казахском и киргизском это **кылмыскер/кылмышкер** - буквально «совершающий преступление» (суффикс **-кер** образует агентивное имя). Азербайджанский язык использует близкую форму **cınayətkar**, где суффикс **-kar** (перс. происхождения) также указывает на деятеля (ср. перс. *gunahkar* - «грешник», досл. виновный) - итак, *cınayətkar* = «преступник». Узбекский аналог - **jinoiyatchi**, с тюркским суффиксом агента **-чи** (-чи широко употребляется в узбекском для обозначения лица по роду деятельности).

В турецком языке для обозначения преступника употребляется слово **suçlu**, дословно означающее «виновный» (суффикс **-lu** передает значение обладания - «обладающий преступлением/виной»). Хотя слово *suçlu* акцентирует состояние виновности, а *кылмыскер* - сам факт действия (совершения деяния), по своему юридическому смыслу все эти термины эквивалентны и означают лицо, совершившее преступление. Поскольку каждая пара «преступление - преступник» сформирована внутри одного языка, для унификации здесь скорее важно обеспечить взаимопонимаемость: перевод терминов не вызывает больших затруднений при наличии двуязычных словарей (например, казахское *кылмыскер* корректно переводится на турецкий как *suçlu*, азербайджанское *cınayətkar* - на казахский как *кылмыскер* и т.д.). Унификация же написания или звучания вряд ли целесообразна, учитывая разные словообразовательные модели (тюркский суффикс **-шы/-чи** в узбекском vs. арабско-персидский **-kar** в азербайджанском и т.д.). Однако создание глоссария эквивалентов, отражающего эти соответствия, существенно облегчит сотрудничество между правовыми системами.

Есть и существенные периферийные расхождения. В Азербайджане *cınayət* охватывает весь массив уголовных деяний, тогда как в Турции *cınayet* в обыденной и юридической речи чаще маркирует именно убийство, а общий родовый термин - *suç*. Такая «ложная эквивалентность» создает риск ошибочной унификации и требует точной дефиниции в межгосударственном глоссарии [1; 2; 3; 4; 5].

Категории малозначительных деяний. В Турции **kabahat** (Закон № 5326) относится к квазиделиктам вне УК. В Казахстане роль «минимальной» уголовной ответственности долгое время выполняла категория **кылмыстық теріс қылық** внутри УК (сходство с **kabahat**, но иные процессуальные последствия). В Кыргызстане с 2019 г. введены самостоятельные **Кодекс о проступках (Жоруктар кодекси)** и **Кодекс о нарушениях (Бузуулар кодекси)**, формируя трехзвенную модель: преступление - проступок - нарушение.

Узбекистан и Азербайджан разграничивают уголовные деяния и административные правонарушения кодексами об ответственности (Узбекистан - **Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeks**, Азербайджан - **İnzibati Xətalər Məcəlləsi**). Для унификации важно **свести категории к сопоставимым уровням ответственности** и закрепить «карточки соответствий» между **kabahat, teric qylyk, жорук, inzibati xəta, ma'muriy huquqbuzarlik** [3; 4].

В УК Турции четко разведены **kast** (умысел) и его разновидность **olası kast** (случайный умысел). В Казахстане используются **қасақана** (умышленно) и конструкции для непрямого умысла (**жанама ниет**). В Азербайджане - **qəsdən** и **ehtimal olunan qəsd** (в доктрине). В Узбекистане - **qasd/qasddan**, а также доктринальные обороты для косвенного умысла. В Кыргызстане применяется функциональный эквивалент (формулы об «умышленности» деяния в диспозициях и разъяснениях). Понятийные ядра совпадают, но **переводческие решения различаются**. Так, термин на турецком языке **olası kast** не тождествен термину **жанама ниет** на казахском языке по словоформе (в одном случае - «возможный умысел», в другом - «косвенное намерение»), хотя правовой результат близок. Для общей матрицы унификации целесообразно закрепить **связку эквивалентов** (**kast** - **қасақана** - **qəsdən** - **qasddan** - умышленно; **olası kast** - **жанама ниет** и др.) с обязательными доктринальными примерами [6].

Также турецкий термин **taksir** (тур. **bilinçli taksir**) устойчиво и хорошо операционализировано судебной практикой. В Казахстане - **абайсызда/абайсыздық** (тюркская модель), в Азербайджане - **ehtiyatsızlıq**, в Узбекистане - **ehtiyotsizlik**, в Кыргызстане - **этиятсыздық**. Здесь наблюдается **наибольшая межязыковая прозрачность**. Все формы восходят к идее «недостаточности осторожности». Для гармонизации достаточно согласовать **критерии различения простой и сознательной неосторожности** (тур. **bilinçli taksir**) и единообразные маркеры фактических ситуаций (нарушение стандартов осторожности, предвидение последствий и примирение с риском) [1; 4; 7].

Во всех пяти юрисдикциях закреплены схожие типы наказаний (лишение свободы, штраф, ограничение/ограничительные меры, спецзапреты). Термины **ceza / жаза / cəza / jazo / жаза** демонстрируют **единый арабский этимон (jazā')** и высокую переводимую эквивалентность. Институты **amnesty/pardon** выражены краткими арабизмами (тур. **af**, азерб. **əfv**, узб. **afv**) либо тюркизированными моделями (каз.

«рақымшылық», кырг. «**мунапыс**»), что требует **двуязычных синонимических помет** в сводном глоссарии для избежания разночтений при публикации актов и СМИ [2; 5; 8-15].

Терминология наказания демонстрирует больше единообразия. Все пять стран используют слово, происходящее от арабского *jazā* ' («воздаяние, возмездие»).

В турецком языке **ceza** (джеза), в казахском **жаза**, в киргизском **жаза**, в узбекском **jazo**, в азербайджанском **cəza** - это один и тот же исторический корень. Данное слово проникло в тюркские языки через мусульманско-османскую правовую традицию еще в средние века и закрепилось в значении «карательная мера, наказание».

Например, казахское словосочетание *кылмыстық жаза* и турецкое *ceza hukuku* одинаково означают «уголовное наказание» и «уголовное (карательное) право» соответственно. Узбекский язык употребляет *jazo* в тех же значениях (например, *jazo chorasi* - мера наказания), азербайджанский *cəza* - аналогично (*cinayət cəzası* - уголовное наказание).

Таким образом, **жаза/ceza/jazo/cəza** - универсальный термин, уже фактически унифицированный среди тюркских языков. Его написание варьируется в соответствии с фонетикой и алфавитом (латиница в Турции и Узбекистане, кириллица в Казахстане и Кыргызстане, особые национальные буквы в Азербайджане), но происхождение и смысл полностью совпадают. Это пример термина, не вызывающего затруднений при взаимной трансляции.

Исследование показало существование интересного разнообразия в терминологии «амнистии» - освобождения от наказания по актам милосердия государства. Здесь сказываются как османские, так и советские влияния. Турецкий язык использует слово **af** («аф») - короткий османский арабизм, происходящий от араб. 'afw - «прощение, пощада». *Af* вошло в османский юридический лексикон задолго до эпохи Танзимата и применялось в указах султанов об общих прощениях. По сей день в Турции *genel af* означает общую амнистию, а само слово *af* охватывает понятия амнистии и помилования (в зависимости от контекста).

В противоположность этому, уголовные кодексы советских республик закрепили интернациональный термин «**амнистия**» - через русский язык от латинского корня *amnistia* («забвение, прощение»). В Уголовных кодексах Казахстана, Кыргызстана, Узбекистана и Азербайджана понятие амнистии фигурирует именно как «амнистия» (каз. амнистия, кирг. амнистия, узб. *amnistiya*, азерб. *amnistiya* - с незначительными орфографическими адаптациями). Например, ст.93 УК Кыргызстана называется «Амнистия» и определяет условия издания акта амнистии Жогорку Кенешем. Аналогично, в законодательстве Узбекистана *Amnistiya to'g'risida* - закон об амнистии. Однако после обретения независимости начался поиск собственных эквивалентов.

Казахстан примечателен тем, что официально ввел наряду с заимствованием «амнистия» исконно-тюркский термин **рақымшылық** (*raqymshylyq*) - буквально «акт милосердия». Этот неологизм образован от арабского слова *rahma* («милость, жалость») с тюркским суффиксом *-шылық* и употребляется в текстах законов на казахском языке, в которых словосочетание «*рақымшылық жасау*» дословно означает «совершение милости».

Таким образом, Казахстан выбрал для понятия амнистии собственный тюрко-арабский эквивалент, тогда как соседние тюркоязычные страны продолжают использовать международное слово *amnistiya*. Азербайджан также наряду с термином *amnistiya* применяет слово **əfv** («эфв», от араб. 'afw) - обычно для индивидуального помилования указом президента, но иногда и в значении общей амнистии (через словосочетание *əfv fərmanı* - указ о помиловании). В узбекском языке существует родственное слово **af** (прощение) в религиозно-бытовом смысле, однако юридически закреплён термин *amnistiya*.

Переводческая практика показывает, что турецкое *af* не всегда сразу узнается носителями других языков как «амнистия». Для унификации терминологии в этой сфере можно было бы согласовать использование либо кратких тюрко-арабских эквивалентов (типа *af/əfv*), либо международного слова. Вероятно, оптимальным решением будет фиксация обоих вариантов в многоязычном юридическом словаре. Например, пометать *af* (*amnistiya*) при двуязычных переводах законов.

Фундаментальное значение для уголовного права имеет терминология, описывающая *виновное состояние* лица - умышленное или неосторожное совершение деяния. Все рассматриваемые правовые системы, следуя континентальной традиции, различают два основных вида вины (формы *intentio* и *negligentia* в латинской доктрине). Однако лексическое выражение этих понятий в тюркских языках неоднородно, отражая разные пласты заимствований.

Понятие «*умысел*» (умышленное совершение преступления) в казахском языке выражается словами **қасақана** (*qasaqana* - «преднамеренно, умышленно») и связанной с ним сущностью **ниет** (*niyet* - «намерение»). Термин *қасақана* произошел от арабско-персидского корня *qasd* («намерение, цель») с тюркским суффиксом -кана и буквально означает «нарочно». В уголовном законе Казахстана используется оборот *қасақана жасалған құқық бұзушылық* - «правонарушение, совершенное умышленно». Слово *ниет* (от араб. *niyya* - намерение) употребляется, в частности, для классификации форм умысла: *тікелей ниет* - прямой умысел, *жанама ниет* - косвенный умысел (свентуальный).

В киргизском языке аналогично имеются *кастыян* (от того же корня *qasd*, означает «умышленно», ср.: *кастымен кылмыш* - преступление с прямым умыслом) и слово *ниет* (намерение), хотя в официальных текстах может использоваться и чисто киргизское выражение *атайын* («нарочно, специально»). Турецкий язык напрямую воспринял арабское слово **kast** («намерение, умысел») еще в османский период. В современном турецком *kasten* - наречие «умышленно», а глагол *kastetmek* означает «замышлять, иметь умысел». Уголовный кодекс Турции (ст.21) разъясняет, что преступление считается совершенным умышленно (*kasten işlenmiş suç*),

если лицо *bilerek ve isteyerek* совершило деяние - то есть «сознвая и желая» наступления последствий. В азербайджанском законодательстве используется термин *qəsdən* (гездэн) - наречие «умышленно», от того же корня *qəsd*; а само намерение может обозначаться словом *qəsd* или сочетанием *qəsd etmək* («совершить намерение» - т.е. покуситься, сравните рус. «с покушением на...»). Узбекский язык употребляет аналогичное наречие *qasddan* (касддан - «умышленно»), происходящее от *qasd*, и термин *qasd* для «намерения». Таким образом, *арабско-персидский корень «каст/касд» лег в основу терминов умысла в большинстве тюркских языков*: турецком, азербайджанском, узбекском, казахском (через *қасақана*) и киргизском [10-15]. Соответственно, сильно облегчается взаимопонимание, то есть несмотря на фонетические различия (tur. *kasten*, kaz. *qasaqana*, uzb. *qasddan*, aze. *qəsdən*), все они узнаются как однокоренные.

Для «неосторожности» (преступной небрежности) картина иная. В турецком уголовном кодексе используется термин *taksir* - заимствование из арабского *taqsir* («промах, ошибка»). *Taksirle* означает «по неосторожности», противопоставляясь *kasten* («умышленно»). Казахский же язык предпочел свое выражение *абайсызда* (*abaysyzda* - «по неосторожности»), происходящее от тюркского слова *абай* («осторожный, внимательный») с отрицательным суффиксом -сыз. Буквально *абайсызда* означает «в отсутствие осторожности» и точно соответствует русскому «неосторожно». Киргизский язык аналогично использует *абайсыздан* или *этиятсыздан* (от *этият* - «осторожность»), т.е. также тюркский корень с суффиксом «без-». В узбекском языке термин *ehtiyotsizlik* (эхтиетсизлик) имеет то же значение - буквально «неосторожность», образован от перс. *эхтиет* («осторожность») с тюркским суффиксом -сизлик (отсутствие) - фактически калька с казахского/киргизского. Азербайджанский язык применяет слово *ehtiyatsızlıq* (эхтийатсызлыг) - близнец узбекского термина, означающий неосторожность (от *ehtiyat* - осторожность, перс./араб., плюс -sizliq).

Таким образом, понятие неосторожной вины выражается либо арабизмом (*taksir* в Турции), либо калькой с него на основе тюркской лексики (в Средней Азии и Азербайджане). Терминология понятия «вина» различается: казахский и киргизский взяли корень *gunah/күнөө*, узбекский - *айб*, турецкий - *kusur*, азербайджанский - *təqsir*. Все они чужеродные по отношению к древнетюркскому, но стали неотъемлемой частью национальных правовых языков. При этом юридическое содержание - виновность как наличие умысла или неосторожности - совпадает. Унификация в этой области сложнее, чем по конкретным терминам) [14; 15].

Заключение. Проведенный сравнительный анализ выявил, что уголовно-правовая терминология тюркских стран сочетает значительный массив универсальных понятий с национально-специфичными выражениями. Взаимная трансляция уголовно-правовых терминов между тюркскими языками в большинстве случаев осуществима без искажения смысла - достаточно знать соответствия. **Затруднения возникают** там, где один язык использует описательную конструкцию, а другой - единый термин.

Унификация уголовно-правовой терминологии тюркских стран возможна и практична при сохранении национальной специфики и функциональной эквивалентности понятий. Наибольшие риски сосредоточены в зонах **ложной межязыковой эквивалентности** (*cınayet/cınayət/jinoyat*), а также при сопоставлении **минимальных деликтов** (*kabahat*, теріс қылық, жорук и др.).

Несмотря на многообразие выражений, уголовно-правовая терминология тюркских стран имеет прочную общую основу. Ключевые понятия - преступление, наказание, вина, умысел, суд и др. - присутствуют во всех языках, пусть и разными словами. Опыт Турции, где за столетие после языковой реформы правовая лексика была очищена и стандартизована, показывает ценность аутентичной терминологии для ясности права. Казахстан, Узбекистан, Кыргызстан и Азербайджан сейчас идут по пути возврата к тюркским корням и одновременного сохранения международных терминов там, где это облегчает коммуникацию. Гармонизация терминологии - не самоцель, а средство обеспечения точности законов и их доступности для населения на родном языке.

Финансирование. Научная статья подготовлена в рамках финансирования по научным и (или) научно-техническим программам на 2024-2026 годы, направленного на реализацию проекта программно-целевого финансирования ИРН BR24993217 «Гармонизация юридической терминологии и лингвистическая аутентичность текстов законов в области уголовного права Республики Казахстан», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Список использованных источников

1 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. № 226-V ЗРК. - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&pos=5;-109#pos=5;-109 (дата обращения: 09.08.2025).

2 Turkish Criminal Code (Law No. 5237 of September 26, 2004) - URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/15936> (дата обращения: 09.08.2025).

3 Уголовный кодекс Республики Узбекистан (утвержден Законом Республики Узбекистан от 22 сентября 1994 года № 1012-XII) - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30421110 (дата обращения: 09.08.2025).

4 Уголовный кодекс Азербайджанской Республики (утвержден Законом Азербайджанской Республики от 30 декабря 1999 года № 787-IQ) - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420353 (дата обращения: 09.08.2025).

5 Уголовный кодекс Кыргызской Республики от 28 октября 2021 года № 127 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.07.2025 г.) - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36675065 (дата обращения: 09.08.2025).

6 Бисенгали А. З., Исалиева А. А. Формирование общего терминологического фонда тюркских языков: единые способы и механизмы терминообразования. // *Tiltanym*. 2025(3):122-136. <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2025-3-122-136>

Айымбетов М. А. Термины закона: конкретность и гармония // Научно-правовой журнал «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан», 2 (47). - URL: <https://vestnik.zqai.kz/index.php/vestnik/article/view/424>

8 Заң терминдері мен ұғымдарының қазақша-орысша, орысша-қазақша сөздігі: Казахско-русский, русско-казахский словарь юридических терминов и понятий / гл. ред. С. Сәбікенов. - Астана: Институт законодательства РК, 2008. - 696 с.

9 Русско-узбекский словарь юридических терминов и выражений / Кочимов Ш. Н., Шарипова Н. Э. - Ташкент: Университет мировой экономики и дипломатии, 2014. - 200 с.

10 Русско-кыргызский словарь юридических терминов и иных понятий. - Бишкек: Турар, 2014. - 536 с.

11 *Hukuk Sözlüğü (Öğrenciler İçin)* / Yılmaz E. - 9. baskı. - Ankara: Yetkin Yayınları, 2024. - 886 s.

12 Русско-турецкий словарь политических, экономических и юридических терминов = Rusça-Türkçe siyasî, ekonomik ve hukukî terimler sözlüğü / А. Тажутов. - Алматы: Sözlük-Slovar, 1997. - 328 с.

13 Баталова М. Р., Костюхин А. А. Некоторые проблемы юридической терминологии в турецком языке // *Право и управление. XXI век*. - 2015. - № 3(36). - С. 136-142.

14 TURKPA launches “Qanun” and “Qamus” projects to strengthen linguistic unity among Turkic states. // *APA News* (Азербайджанское информационное агентство). - 13.10.2025. URL: <https://en.apa.az/asia/turkpa-launches-qanun-and-qamus-projects-to-strengthen-linguistic-unity-among-turkic-states-480465> (дата обращения: 09.11.2025).

15 Örücü E. A Legal System Based on Translation: The Turkish Experience // *Journal of Civil Law Studies*. - 2013. - Vol. 6, No. 2. - P. 445-473.

Сведения об авторах

Маликова Ш.Б. - кандидат юридических наук, профессор НАО «Университет Нархоз».

Омарова А.Б. - кандидат юридических наук, профессор НАО «Университет Нархоз».

Маликова Ш.Б. - заң ғылымдарының кандидаты, Нархоз университеті КеАҚ профессоры.

Омарова А.Б. - заң ғылымдарының кандидаты, «Нархоз университеті» КеАҚ профессоры.

Malikova Sh. - candidate of Legal Sciences, Professor Narxoz University.

Omarova A. - candidate of Legal Sciences, Professor Narxoz University.

А.А. Құдайназарова¹, Н.Д. Тлешалиев¹, Н.М. Батырбай¹

¹Каспий қоғамдық университеті, Алматы, Қазақстан

СЫБАЙЛАС ҚАТЫСУДА ЖАСАЛАТЫН ҚЫЛЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ АЛДЫН АЛУ ШАРАЛАРЫ

Мақала «AP23485634 Мемлекеттік-жекешелік әріптестік механизмі арқылы қазақстандық пенитенциарлық жүйенің қазіргі заманғы трансформациясы» 2024-2026 жылдарға арналған ғылыми, ғылыми-техникалық бағдарламалар бойынша гранттық қаржыландыруға арналған конкурсы шеңберінде ұсынылып отыр.

Ғылыми мақала сыбайлас қатысуда жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу шараларын кешенді зерттеуге арналған. Жұмыста қылмысқа қатысудың теориялық және құқықтық негіздері қарастырылады, қатысуда қылмыс жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайлар, сондай-ақ қазіргі қоғамдағы топтық қылмыстың ерекшеліктері талданады.

Алдын алу шараларын жіктеуге (жалпы, арнайы және жеке), қылмыстарға қатысудың алдын алуды құқықтық реттеуге, сондай-ақ осы саладағы құқық қорғау органдарының қызметіне ерекше назар аударылды. Қолданыстағы профилактикалық жүйенің кемшіліктері анықталды, сондай-ақ заңнаманы және қылмыстарға қатысудың алдын алу тәжірибесін жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірленді.

Түйінді сөздер: қылмыстық топ, ұйымдасқан топ, қылмыстық ұйым, қылмыстық қоғамдастық, трансұлттық ұйымдасқан топ, трансұлттық қылмыстық ұйым, трансұлттық қылмыстық қоғамдастық, террористік топ, экстремистік топ, банда, заңсыз әскерлендірілген құралым.

Меры профилактики уголовных правонарушений совершаемых в соучастии

Статья представлена в рамках конкурса на грантового финансирования по научным и (или) научно-техническим проектам на 2024-2026 годы (МНВО РК) «ИРН: AP23485634 Современная трансформация казахстанской пенитенциарной системы через механизм государственно-частного партнерства».

Научная статья посвящена комплексному исследованию мер профилактики уголовных правонарушений, совершаемых в соучастии. В работе рассматриваются теоретико-правовые основы соучастия в преступлении, анализируются причины и условия, способствующие совершению преступлений в соучастии, а также особенности групповой преступности в современном обществе.

Особое внимание уделено классификации мер профилактики (общей, специальной и индивидуальной), правовому регулированию предупреждения соучастия в преступлениях, а также деятельности правоохранительных органов в данной сфере. Выявлены недостатки существующей профилактической системы, а также разработаны предложения по совершенствованию законодательства и практики профилактики соучастия в преступлениях.

Ключевые слова: преступная группа, организованная группа, преступная организация, преступное сообщество, транснациональная организованная группа, транснациональная преступная организация, транснациональное преступное сообщество, террористическая группа, экстремистская группа, банда, незаконное военизированное формирование.

The concept of complicity in a criminal offense

The article is presented within the framework of the competition for grant funding for scientific and (or) scientific and technical projects for 2024-2026 (EOM RK) «IRN: AP23485634 Modern transformation of Kazakhstan's penitentiary system through the mechanism of public-private partnership».

The scientific article is devoted to a comprehensive study of measures to prevent criminal offenses committed in complicity. The paper examines the theoretical and legal foundations of complicity in crime, analyzes the causes and conditions conducive to the commission of crimes of complicity, as well as the features of group crime in modern society.

Special attention is paid to the classification of preventive measures (general, special and individual), the legal regulation of the prevention of complicity in crimes, as well as the activities of law enforcement agencies in this area. The shortcomings of the existing preventive system have been identified, and proposals have been developed to improve legislation and practice for the prevention of complicity in crimes.

Keywords: criminal group, an organized group, a criminal organization, a criminal community, a transnational organized group, a transnational criminal organization, a transnational criminal community, a terrorist group, an extremist group, a gang, an illegal paramilitary formation.

Кіріспе. Сыбайлас қатысуда жасаған көптеген қылмыстық құқық бұзушылықтар трансұлттық сипатта болады, соның арқасында жақын шет елдермен әкімшілік шекараларды нығайту маңызды болып табылады. Осы қылмыстардың алдын алу шараларының бірі мемлекеттік шекараны тұрақты тұрғылықты жері жоқ адамдардың заңсыз кесіп өту әрекеттерінің жолын кесу болып табылады, олар кейіннен өмірдің әртүрлі салаларында олардың еңбегін сатып алу-сатудың және пайдаланудың құрбаны болады. Ұйымдастырушылар мен ұйымдасқан қылмыстық топтардың мүшелері Қазақстан азаматтары немесе көрші елдерден келген сенімді адамдарды алдау арқылы азғырады.

Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың төрағалығымен Қазақстан Республикасы Қауіпсіздік Кеңесінің отырысы өтті. Жиында нашақорлық күрделі әлеуметтік және құқықтық құбылыс ретінде қарастырылып, наркотизмге қарсы іс-қимыл мәселелері талқыланды.

Қасым-Жомарт Тоқаев трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимылды, сондай-ақ есірткі сататын орындар мен зертханалардың иелерін әшкерелеу жұмыстарын күшейту қажеттігін айтты.

Сонымен қатар Мемлекет басшысы күмәнді қаржы операцияларын бақылауға алудың маңызына тоқталды. Бұл түйткіл құқық қорғау органдарының назарынан тыс қалмауға тиіс.

Президент наркотизмге қарсы күреске қоғам болып жұмылудың маңызды екенін атап өтті. Сондай-ақ Үкіметке, өңір әкімдеріне және жауапты мемлекеттік органдарға нашақорлықтан сақтандыру және есірткі бизнесіне қарсы күрес шараларын күшейту жөнінде бірқатар нақты тапсырма берді [1].

Құқық бұзушылық профилактикасы - құқық бұзушылық жасауға итермелейтін себептер мен жағдайларды анықтау, зерделеу, жою арқылы құқықтық тәртіпті сақтауға және күшейтуге бағытталған, құқық бұзушылық профилактикасының субъектілері жүзеге асыратын құқықтық, экономикалық, әлеуметтік және ұйымдастырушылық шаралар кешені [2].

Сыбайлас қатысуда жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтар көбінесе меншікке қарсы, қоғамдық қауіпсіздікке, қоғамдық тәртіпке, халықтың денсаулығына, экономикалық, террористік, экстремистік, жыныстық еркіндік пен жыныстық дербестікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар болып табылады.

Қылмыстық құқық бұзушылықтар қоғамға қауіптілік және жазаланушылық дәрежесіне қарай қылмыстар және қылмыстық теріс қылықтар болып бөлінеді.

Қылмыстық кодексте айыппұл салу, түзеу жұмыстары, қоғамдық жұмыстарға тарту, бас бостандығын шектеу немесе бас бостандығынан айыру түріндегі жазалау қатерімен тыйым салынған айыпты жасалған, қоғамға қауіпті іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік) қылмыс деп танылады.

Қылмыстық теріс қылық деп қоғамға зор қауіп төндірмейтін, жеке адамға, ұйымға, қоғамға немесе мемлекетке болмашы зиян келтірген не зиян келтіру қатерін туғызған, оны жасағаны үшін айыппұл салу, түзеу жұмыстары, қоғамдық жұмыстарға тарту, қамаққа алу, шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерге шығарып жіберу түріндегі жаза көзделген, айыпты жасалған іс-әрекет (әрекет не әрекетсіздік) танылады [3].

Бүгінгі жағдайда қылмыстық құқық бұзушылықтың жалпы алдын алу шараларының келесі белгілері көптеген жолдармен көрінгенімен, сақталып отыр: ауқымдылығы, жан-жақты және жан-жақты сипаты, кешенділігі мен өзара тәуелділігі, үздіксіздігі.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың арнайы алдын алу, жалпы ескертуден айырмашылығы, қылмыстың алдын алуға бағытталған сипатқа ие. Қылмыстық құқық бұзушылықтың себептерін, жағдайларын, басқа да детерминанттарын анықтау және жою (бұғаттау, бейтараптандыру) үшін арнайы мақсат — оның профилактикалық, конституциялық белгісі, басты ерекшелігі.

Радикалдылық дәрежесі бойынша арнайы криминологиялық шараларды бөліп көрсетуге болады: криминогендік құбылыстар мен жағдайлардың туындау мүмкіндігін алдын алу; мұндай құбылыстар мен жағдайларды бейтараптандыру (бұғаттау, азайту); оларды толығымен жою

Қылмыстық құқық бұзушылықпен күресу тәжірибесі қылмыстық мінез-құлық механизмінде қылмыстың құрбаны болған адамдардың жеке қасиеттері маңызды екенін көрсетеді.

Әдістеме. Ғылыми мақаланың әдістемелік негізін философия, әлеуметтану, құқықтың жалпы теориясы, қылмыстық және қылмыстық-атқару құқық жерлерін танудың диалектикалық әдісі құрайды. Зерттеу барысында тарихи, логикалық, жүйелік-құрылымдық, нақты-әлеуметтік және басқа да зерттеу әдістері қолданылды.

Негізгі бөлім. Қылмыстық құқық бұзушылықтың алдын алу қызметі тек алдын алу шараларын жүргізу бойынша тікелей жұмысты ғана қамтымайды. Оның қажетті компоненттері-әртүрлі іс-шаралардың нақты мақсаттары мен мерзімдерін анықтайтын жоспарлау және ресурстармен қамтамасыз ету; жұмыста қайталануды және күштердің шашырауын болдырмау мақсатында басқарушылық бағыныштылықпен байланысты емес субъектілердің қызметін біріктіретін үйлестіру. Мұндай қамтамасыз етуші компоненттерге қылмысты болжау жатады.

Криминологиялық болжаудың ерекше түрі-жеке болжау, яғни белгілі бір уақыт аралығында адамның болашақ мінез-құлқын болжау. Жеке болжам да ықтималды және екі негізгі факторды ескеруге негізделген: жеке тұлғаның ерекшеліктері және оның микроортасының ерекшелігі. Жеке болжау тәжірибеде кеңінен қолданылады: тергеу (бұлтартпау шарасын таңдау), сот (жазаны таңдау), жазаны орындау органдары (шартты түрде босату). Жеке болжаудың сенімді әдістерін әзірлеу үлкен практикалық маңызға ие.

Ю.М. Антонян пікірінше, қылмыстың алдын алу-әлеуметтік қызметтің ерекше түрі. Ол криминогендік факторларды, яғни қылмыстардың себептері мен жағдайларын бейтараптандыру немесе жою немесе криминогенге қарсы факторларды қалыптастыру (ынталандыру) арқылы жүзеге асырылады.

Қылмыстың себебі категориясының екі негізгі түсіндірмесі бар. Сонымен, себеп-бұл барлық қажетті жағдайлардың жиынтығы, онсыз белгілі бір құбылыс пайда бола алмайды. Алайда, қазіргі ғылыми идеялар басқа құбылысты (салдарды) тудыратын негізгі құбылыстың қажетті жағдайларын кешенде оқшаулау идеясына көбірек сәйкес келеді [4, 78 б.].

Қоғамдық өмір саласындағы себептілік табиғаттағы себептілікпен салыстырғанда айтарлықтай ерекшелікке ие. Әлеуметтік себептіліктің басты ерекшелігі-объективті әлеуметтік заңдылықтар адамдардың санасы арқылы әрекет етеді. Әлеуметтік саладағы себептілік тұжырымдамасы оның санамен өзара әрекеттесуіндегі болмыстың жалпы жетекші рөлі туралы ережеге негізделген. Криминологияда бұл ережені қылмыстың себептері ең алдымен әлеуметтік өмір саласында, адамдардың объективті өмір сүру жағдайында болатындай етіп түсіндіру керек.

Р.Е. Джансараева, С.Б. Дүзбаева, А.Ж. Жакыш пікірінше, отбасылық зорлық-зомбылықтың алдын-алуды жетілдіруге бағытталған төмендегідей шаралар тиімді болуы мүмкін:

1. Қоғамдық сананы және ескірген стереотиптерді өзгертуге ықпал ету. Бүгінгі таңда отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы күрес практикасындағы ең басты кедергі – тұрмыстық жанжалдарды халықаралық және қазақстандық заңнамалардың адам құқықтарының елеулі бұзылуы ретінде мойындағанына қарамастан, әйелдердің басым көпшілігі бұл құбылысты тек отбасылық іс деп санайды. Әйелдердің құқық қорғау органдарына деген сенімсіздігі отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық фактілерін жасыруға ықпал етеді, олар көбінесе өтініштерді тіркеуден бас тартады, оларды формальды түрде қарайды немесе айыппұл түрінде әкімшілік жазалар қолданумен шектеледі, бұл онсыз да шиеленісті отбасылық қатынастарды қиындатады. Біз жүргізген зерттеу нәтижелері көрсеткендей, бүгінгі таңда отбасылық-тұрмыстық жанжалдарға ден қою практикасы олардың динамикасына оң әсер етпейді. Керісінше, ол тек агрессияны күшейтеді және жаңа, ауыр зорлық-зомбылықты тудырады. Жоғарыда айтылғандар қоғамда отбасылық зорлық-зомбылыққа төзбеушіліктің нақты стереотипін қалыптастырудың, оны жүзеге асыру фактілерін жасыруға жол бермеудің шұғыл қажеттілігін растайды.

2. Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық салдары туралы әйелдердің құқықтық хабардар болу деңгейін және оны жасайтын адамдарды жауаптылыққа тарту тәртібін арттыру. Біз жүргізген зерттеу нәтижелері көрсеткендей, әйелдердің басым көпшілігі қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу және әкімшілік заңнаманың тиісті нормаларымен таныс емес. Отбасындағы зорлық-зомбылықтың құрбандары немесе куәгерлері болған әйелдердің жанжалды жағдайларда көмек көрсететін үкіметтік емес қоғамдық ұйымдар мен мемлекеттік органдардың бар екенін білмейді, олардың мекенжайлары мен телефондарына қол жетімділіктері жоқ. Осыған байланысты, отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың арнайы виктимологиялық профилактикасы халықтың құқықтық білімін арттыруға бағытталған іс-шараларды көздеуі тиіс; тиісті проблемалары бар отбасылар үшін оқу және ақпараттық бағдарламаларды әзірлеу және іске асыру; конфликтология бойынша тегін курстар енгізу; дағдарыс жағдайында қалған отбасыларға уақтылы психологиялық, консультациялық және материалдық көмек көрсету және т.б [5, 85 б.].

Қоғамдық өмір саласындағы себептілік табиғаттағы себептілікпен салыстырғанда елеулі ерекшеліктерге ие. Әлеуметтік себептіліктің басты ерекшелігі – объективті әлеуметтік заңдылықтар адамдардың санасы арқылы әрекет етеді. Әлеуметтік саладағы себептілік концепциясының негізінде болмыстың санаға ықпал етуіндегі жетекші рөлі туралы қағида жатыр. Криминологияда бұл қағиданы былай түсіндіруге болады: қылмыстылықтың себептері, ең алдымен, қоғамдық болмыста, адамдардың өмір сүруінің объективті жағдайларында жатыр.

М.П. Клейменов пікірінше, криминология қылмыстардың алдын алудың жалпы теориясын әзірлейді, ол мыналарды қамтиды: алдын алу қызметінің бағыттары мен деңгейлері; оны іске асырудың әлеуметтік-экономикалық және ұйымдастырушылық-құқықтық негіздері; алдын алу субъектілерінің жүйесі және олардың жұмыс істеу механизмі; алдын алу қызметін жоспарлау және ұйымдастыру; алдын алу формалары мен әдістері [6, 75 б.].

Қылмыстардың алдын алу мәселесі криминология объектісінің ерекшелігіне сәйкес үш деңгейде зерттеледі: жеке тұлға деңгейінде — жекелеген қылмыстардың алдын алу мүмкін; әлеуметтік топ, өңір немесе сала деңгейінде - қылмыстар топтарының және қылмыстылық түрлерінің алдын алу мүмкін; қоғам деңгейінде - қылмыстылыққа тұтастай ықпал ету мүмкін [6, 89 б.].

Қазіргі жағдайда қылмыстылықтың жалпы алдын алу шараларының келесі белгілері сақталады (көп жағдайда жаңаша түрде көрінеді): ауқымдылық, жан-жақтылық пен көпқырлылық, кешенділік пен өзара тәуелділік, үздіксіздік, түбегейлілік.

Қылмыстылықтың арнайы алдын алуы, жалпы алдын алудан айырмашылығы - қылмыстарға жол бермеуге тікелей бағытталған. Қылмыстылықтың себептерін, жағдайларын және басқа да детерминанттарын анықтап, оларды жоюға (блоктау, бейтараптандыру) арналған арнайы бағыттылығы - бұл оның басты және конституциялық белгісі, негізгі ерекшелігі.

Радикалдық дәрежесіне қарай арнайы-криминологиялық шараларды мынадай түрлерге бөлуге болады: қылмыстық жағдайлар мен құбылыстардың пайда болу мүмкіндігін ескертуге бағытталған; мұндай жағдайлар мен құбылыстарды бейтараптандыратын (блоктайтын, азайтатын); оларды толық жоятын [6, 105 б.].

Қылмыспен күресу тәжірибесі көрсеткендей, қылмыстық мінез-құлық механизмінде қылмыстың құрбанына айналатын адамдардың жеке қасиеттері де маңызды рөл атқарады.

С.И. Никулин пікірінше, қылмыстардың алдын алу қызметі тек тікелей профилактикалық іс-шараларды жүргізумен ғана шектелмейді. Оның міндетті құрамдас бөліктеріне келесілер жатады: жоспарлау, яғни әртүрлі іс-шаралардың нақты мақсаттары мен мерзімдерін айқындау және оларды ресурстармен қамтамасыз ету; үйлестіру, яғни басқарушылық бағыныштылығы жоқ субъектілердің қызметін біріктіру, бұл қайталанатын әрекеттер мен күштің шашырауын болдырмауға бағытталған [7, 163 б.].

Осындай қамтамасыз етуші компоненттердің қатарына қылмыстылықты болжау да жатады.

Криминологиялық болжаудың ерекше түрі - жеке болжау (индивидуалды болжау), яғни белгілі бір уақыт аралығында адамның болашақ мінез-құлқын болжау. Жеке болжау да ықтималдық сипатқа ие және екі негізгі факторға сүйенеді: тұлғаның ерекшеліктері, оның микрожүйесінің (микроортасының) спецификасы [7, 147 б.].

Жеке болжау практикада кеңінен қолданылады: тергеу барысында (босату немесе қамауға алу туралы шешім қабылдау кезінде), сотта (жаза шарасын таңдағанда), жазаны атқару органдарында (шартты түрде мерзімінен бұрын босату кезінде).

Жеке болжаудың сенімді әдістерін әзірлеу практикалық тұрғыдан аса маңызды мәнге ие.

А.П. Козлов пікірінше, қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысуды түсінудегі тәсілдердің екіштылығы қатысудың екі теориясының болуымен анықталады: ұйымдастырушының, айдап салушының, көмектесушінің қылмыстық іс-әрекеті тәуелсіз емес, тек орындаушының қылмыстық іс-әрекетіне бағынышты мәнге ие екендігіне негізделген қатысудың теориясы және қатысушылардың әрқайсысының қылмыстық жауапкершілігінің негізі болып табылатын қатысушылардың дербес жауапкершілік теориясы тәуелсіз сипатқа ие. Қолданыстағы заңнама практиканың объективті талаптарына сүйене отырып, бір және басқа Тұжырымдаманың жақтаушыларына дәлелдер келтіреді. Бұл қатысуды түсінудің әртүрлілігінде көрінеді: ол, мысалы, қалай түсіндіріледі "... аса ауыр қылмыстар жасауға сөз байласу, сол сияқты қасақана қылмыс жасауға екі немесе одан да көп адамның бірлесіп қатысуы, кінәлілердің іс-әрекеттері арасындағы байланыс ретінде, олардың өзара әрекеттесу тәсілі, қылмыс қандай серіктестердің әрекеттері нәтижесінде жасалатынын немесе қылмыстық әрекеттер жүзеге асырылатынын көрсетеді [8, 5 б.].

А.А. Мухитдинов, О.Б. Хусаинов, Н.Е. Байгелова пікірінше, көптеген елдерде экстремизмнің алдын алу бастамалары қайғылы оқиғаларға немесе конфессияаралық немесе этносаралық қақтығыстардың өршуіне реакция ретінде пайда болады. Бұл трагедиялар болашақта осындай оқиғалардың алдын алатын бағдарламаларды құруға және дамытуға катализатор болады.

Жастардың өзін-өзі басқаруы. Жастарды шешім қабылдау процесіне тарту және олардың жауапкершілік сезімін қалыптастыру экстремизмнің табысты алдын алудың негізгі элементі болып табылады. Бұл әлеуметтік байланыстарды нығайтуға, көшбасшылық қасиеттерді қалыптастыруға және жастардың қоғамға интеграциялануына ықпал етуге мүмкіндік береді.

Икемділік және бейімделу. Әрбір бағдарламаның бастапқы шарттары мен себептері әртүрлі болуы мүмкін болса да, сәтті идеялар мен әдістерді әртүрлі әлеуметтік-мәдени контексттерге бейімдеуге және қолдануға болады.

Жалпы Азаматтық Бірегейлік. Айырмашылықтарға назар аударудан гөрі мүдделер мен құндылықтардың ортақтығына баса назар аудару жастардың қоғамға деген сезімін қалыптастыруға көмектеседі және олардың ортақ мақсаттар мен міндеттерге деген адалдығын арттырады.

Діни жастарға ерекше назар аудару. Исламистік экстремизмнің жаһандық сипатын ескере отырып, көптеген бағдарламалар мұсылман жастарымен жұмыс істеуге бағытталған. Алайда, мұндай бастамалар стигматизацияның немесе біржақтылықтың қайнар көзіне айналмауы керек екенін атап өту маңызды. Олар халықтың әртүрлі топтары арасында диалогты, түсіністік пен өзара сыйластықты қалыптастыруға бағытталуы тиіс [10, 227 б.].

Қылмыстық-құқықтық доктринада пікірталастардың бірі-орындаушыдан басқа қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысуда қылмыстан бас тартпаған кезде сәтсіз сыбайлас қатысу деп аталатын мәселе. Сонымен қатар, сәтсіз арандатушылық, сәтсіз көмек, ұйымдастырушының сәтсіз қылмыстық әрекеті ерекшеленеді. Сәтсіз сыбайлас қатысу жағдайлары, заңды бағалауы серіктестердің дербес жауапкершілігі теориясына негізделген жеке авторлар дұрыс атап өткендей, аяқталмаған қылмысқа сыбайлас қатысудан түбегейлі ерекшеленеді, осыған байланысты шартты түрде сәтсіз серіктестер деп аталатын адамдардың жауапкершілігі ұйымдастыру немесе қоздыру немесе көмек көрсету үшін емес, қылмысқа әдеттегі дайындық үшін туындайды. аталған адамдар ұйымдастырушы, арандатушы, көмекші ретінде қатысуға дайындалды. Электрондық және ақпараттық-коммуникациялық желілерді пайдалану арқылы жүзеге асырылатын есірткі құралдарын заңсыз өткізу сипатын ескере отырып, мысалы, есірткіні сатып алушы оған төлем жасаған кезде,

Қорытынды. Қорытындылай келе. Сыбайлас қатысуда жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу шаралары іс-шаралар кешенін жүзеге асыру құқық бұзушылықтардың алдын алуға, мектептегі жағдайды айтарлықтай сауықтыруда жоғары көрсеткіштерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Бұрынғыдай көптеген бөлімшелердің басшылары қылмыстық істердің баяндамаларына сирек қатысады, қызметтік дайындық жүйесінде олар негізінен тергеушілердің профилактикалық қызметі мәселелері бойынша сабақтарды өткізудің дәріс формаларын ғана пайдаланады, оларды оқыту барысында еңбек ұжымдарында қылмыстық істерді ұсынуды және талқылауды модельдеу сияқты нысан әлсіз енгізіледі. Басшылардың міндеті-ұжымдардағы қылмыстық

істерді талқылауға ресми көзқарасты жою. Аудиторияға қандай да бір елеулі әсер ете алмайтын сенімсіздікті дұрыс қабылдауды күтуге болмайтынын үнемі есте ұстаған жөн.

Интернет, әлеуметтік желілер, теледидар қазір халық арасында тұрақты құқықтық насихат жүргізу үшін кең трибуна ретінде қолданылады. Сонымен бірге, бұқаралық ақпарат құралдарына жүгінген кезде Құқықтық ақпараттың қатаң сенімділігі мен дәлдігі, фактілерді бұрмалауға мүлдем жол бермеу, соттар әлі қарамаған қылмыстық істерді тергеу туралы мерзімінен бұрын жариялау қажеттілігін есте ұстаған жөн. Ішкі істер органдарының барлық қызметі қоғаммен байланысты жан-жақты нығайтуға, еңбекшілерді жоғары азаматтық рухында тәрбиелеу, заңдарды құрметтеу, нормалар мен мінез-құлықтан кез келген ауытқуларға төзбеушілік мақсатында профилактикалық жұмыстың барлық түрлерін тиімді пайдалануға бағытталуы тиіс.

Бірқатар бөлімшелерде тиісті дайындық толық көлемде қамтамасыз етілмейді, тиісті еңбек ұжымының мүшелері жасаған басқа қылмыстар мен құқық бұзушылықтар туралы деректер, әкімшілік практика материалдары аз пайдаланылады. Мұндай көзқарас іс қағаздарының ресми түрде өтуіне, таза ақпараттық сипатқа ие болуына әкеледі, нәтижесінде ол көбінесе қажетті нәтижеге жете алмайды.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Мемлекет басшысы Қауіпсіздік Кеңесінің отырысын өткізді. 2025 жылғы 13 тамыз. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kauipsizdik-kenesinin-otyrysyp-otkizdi-1372659>
2. Құқық бұзушылық профилактикасы туралы Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 29 сәуірдегі № 271-IV Заңы.
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ // <http://adilet.zan.kz> (31.08.2025 жағдайымен).
4. Антонян Ю.М. Криминология: учебник для бакалавров / Ю.М. Антонян. – М.: Изд-во Юрайт, 2011. – 523 с.
5. Джансараева Р.Е., Дүзбаева С.Б., Жақыш А.Ж. Әйелдерге қатысты отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасының виктимологиялық ерекшеліктері // Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми еңбектері, №1 (74) 2023. – Б.79-86.
6. Клейменов М.П. Криминология: учебник. – М.: Норма, 2009. – 448 с.
7. Комментарий к Уголовному кодексу РФ / Под ред. С.И. Никулина. – М.: Проспект, 2012. — 912 с.
8. Козлов А.П. Соучастие: уголовно-правовые проблемы : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. СПб., 2003. – 39 с.
9. Кемелбеков С.Т., Егізбаев Н.О. Қылмыстық топпен жасалатын қылмыстарды саралаудағы кейбір мәселелер // Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми еңбектері, №2 (71) 2022. – Б.102-109.
10. Мухитдинов А.А., Хусаинов О.Б., Байгелова Н.Е. Международный опыт профилактики экстремизма среди молодежи // Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми еңбектері, №1 (78) 2024. – Б.224-232.

Авторлар туралы мәліметтер

Құдайназарова А.А. – Каспий қоғамдық университетінің PhD докторанты.

Тлешалиев Н.Д. – Каспий қоғамдық университеті «Әділет» Жоғары құқық мектебі деканының орынбасары, PhD докторы.

Батырбай Н.М. – Каспий қоғамдық университеті «Әділет» Жоғары құқық мектебінің қауымдастырылған профессоры, PhD докторы.

Құдайназарова А.А. – PhD докторант Каспийского общественного университета.

Тлешалиев Н.Д. – заместитель декана Высшей школы права «Адилет» Каспийского общественного университета, доктор PhD.

Батырбай Н.М. – ассоциированный профессор Высшей школы права «Адилет» Каспийского общественного университета, доктор PhD.

Kudainazarova A.A. - PhD doctoral student of the Caspian Public University.

Tleshaliyev N.D. - Deputy Dean of the Higher School of Law "Adilet" of the Caspian Public University, PhD.

Batyrbay N.M. - Associate Professor at the Higher School of Law "Adilet" of the Caspian Public University, PhD.

М.Ж. Құндакова¹, А.Д. Байсалов², Г.Е. Жандыкеева³

¹ALT UNIVERSITY, Алматы, Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

³Q-University, Алматы, Қазақстан

ҚОҒАМДЫҚ ЖҰМЫСТАРҒА ТARTU ТҮРІНДЕГІ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАЗАНЫ ӨТЕУ ЖӘНЕ АТҚАРУ ТӘРТІБІН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДЕГІ КЕЙБІР ПРОБЛЕМАЛАР

Кәзіргі таңда «түрме халқының» санын азайту мақсатында қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес қылмыстық жазаларды қолданудың маңызы ерекше болып келеді. Сондай қылмыстық жазалардың бір түрі болып табылатын қоғамдық жұмыстарға тарту түріндегі жазаны өтеу және атқару кезінде орын алатын проблемалар әлі де болса баршылық. Мақалада қоғамдық жұмыстарға тарту түріндегі қылмыстық жазаны өтеу және атқару тәртібін белгілейтін қолданыстағы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің, Қазақстан Республикасы Қылмыстық атқару кодексінің және «Пробация қызметінің жұмысын ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің Бұйрығында орын алған кейбір кемшіліктер көрсетілген және ондай кемшіліктерді жоюдың жолдары ұсынылған.

Түйінді сөздер: қылмыстық жазалар, қоғамдық жұмыстарға тарту, пробациялық қызмет, сотталған, қылмыстық жазаны атқару, қылмыстық жазаны өтеу, қылмыстық жазалар жүйесі.

Некоторые проблемы правового регулирования порядка отбывания и исполнения уголовного наказания в виде привлечения к общественным работам

В целях сокращения «тюремного населения» особое значение имеет применение уголовного наказания, которое не связано с изоляцией от общества, а также до сих пор существуют проблемы в отбывании и исполнении приговоров в виде привлечения к общественным работам, что является видом уголовного наказания. В статье авторами проанализированы нормы Уголовно-исполнительного кодекса Республики Казахстан и приказа Министра внутренних дел Республики Казахстан «Об утверждении Правил организации работы службы пробации», перечислены некоторые недостатки и предложены пути их устранения.

Ключевые слова: уголовные наказания, привлечение к общественным работам, служба пробации, осужденные, исполнения уголовного наказания, отбывание уголовного наказания, система уголовных наказаний.

Some problems of legal regulation of the procedure for serving and executing criminal sentences in the form of involvement in community service

In order to reduce the "prison population", the use of criminal penalties that are not associated with isolation from society is of particular importance, and there are still problems in serving and executing sentences in the form of community service, which is a form of criminal punishment. The Order of the Minister of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan "On Approval of the Penal Enforcement Code of the Republic of Kazakhstan and the Rules for the Organization of the Work of the Probation Service" lists some shortcomings and proposes ways to eliminate them.

Keywords: criminal punishments, involvement in public works, probation service, convicts, execution of criminal punishment, serving of criminal punishment, system of criminal punishments.

Кіріспе. Қоғамдық жұмыстарға тарту түріндегі қылмыстық жаза Қазақстан өзінің тәуелсіздігін алғаннан кейін қабылдаған алғашқы Қылмыстық және Қылмыстық-атқару заңдарында пайда болған жаңа қылмыстық жазалардың бір түрі. Бұл жаза түрі тек Қазақстанның ғана емес бұрынғы Кеңес Одағына кірген мемлекеттердің жазалар жүйесінде пайда болған жаңа жаза түрі болып табылады.

Ал Европа елдерінде аталған жаза түрі XX ғасырдың 70 жылдарынан бастап қолданысын тапты. Атап айтқанда 1971 жылы Швейцарияда қоғамдық жұмыстар түріндегі жаза жеті жаспен он сегіз жас аралығындағы кәмелетке толмағандарға қатысты қолданылды, әрі қарай кәмелетке толғандарға қатысты тағайындала бастады. Осы жылы Англия мен Уэльс мемлекеттері бұл жаза түрін қолдана бастады[1,Б.71]. Кәзіргі таңда қоғамдық жұмыстар түріндегі жазаны дүние жүзіндегі мемлекеттердің басым көпшілігі өздерінің жазалар жүйесінде қарастырып үлгірді.

Қоғамдық жұмыстарға тарту түріндегі жазаны тағайындау бойынша статистикалық мәліметтерге сәйкес аталған жаза түрі кәзіргі кезде соттармен жиі тағайындалатын қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес жазалардың бір түрі болып табылды.

Аталған жаза түрін өтеу және атқару тәртібін белгілейтін ережелер ҚР ҚАК-нің 12-тарауында[2] және «Пробация қызметінің жұмысын ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» Бұйрықтың 2-параграф қарастырылған[3].

Осы мақаланың басты мақсаты қоғамдық жұмыстарға тарту түріндегі қылмыстық жазаны өтеу және атқару тәртібін белгілейтін заңнамадағы орын алатын кемшіліктерді анықтау және оларды жою бойынша ұсыныстар беру.

Әдістер. Зерттеудің әдістемелік негізін талдау, синтездеу, жинақтау, салыстырмалы-құқықтық, формальді-қисындық және т.б. ғылыми әдістер құраған.

Негізгі бөлім. Қоғамдық жұмыстарға тарту түріндегі жазаны атқарушы орган сотталғанның тұрғылықты мекен-жайындағы Пробациялық қызмет болып табылады, сонымен қатар бұл жазаның атқарылуына көмектесуші орган ретінде жергілікті атқарушы органдар болып табылады. 2001 жылдың 23 қаңтарындағы «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» ҚР Заңының 1-бабының 4-тармақшасына сәйкес жергілікті атқарушы орган (әкімдік) – облыстың, республикалық маңызы бар қаланы және астананың, ауданның (облыстық маңызы бар қаланың) әкімі басқаратын, өз құзыреті шегінде тиісті аумақта жергілікті мемлекеттік басқаруды және өзін-өзі басқаруды жүзеге асыратын алқалы атқарушы орган[4]. Осы жаза түрін атқару бойынша әкімдіктерге белгілі бір құзыреттер берілген және олар ҚР ҚАК-нің 62-бабының 1-тармағында бекітілген. Оған сәйкес әкімдіктерге келесідей міндеттер жүктелген:

- 1) пробация қызметін сот үкімін алғаны және оны орындауға қабылдағаны туралы дереу хабардар етуге;
- 2) жұмыс істелген уақытты еспке алу табелін жүргізуге, орындалған жұмыстардың актісін жасауға және оларды ағымдағы айдың соңғы күнінен кешіктірмей пробация қызметіне жіберуге;
- 3) сотталғанның мінез-құлқы туралы пробация қызметіне ақпарат беруге;
- 4) сотталғанның жазаны өтеуден жалтаруы туралы пробация қызметін хабардар етуге[1].

Сонымен қатар сотталғанды жұмысқа қабылдау және жұмыстан шығару туралы бұйрық шығару сияқты міндеттер жүктелуі мүмкін.

Аталған міндеттердің ішінде 1)-міндет нақтылауды қажет етеді, атап айтқанда пробация қызметі әкімдікке сот үкімінің түпнұсқасын емес оның көшірмесін жібереді, сонымен қатар «Пробация қызметінің жұмысын ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» Бұйрықтың 14-тармағына сәйкес әкімдікке анықтама-жолдама жібереді[3].

Анықтама-жолдама бұл маңызды құжаттардың бірі болып табылады, онда сотталғанға қатысты сауалнамалық деректер, тұрғылықты мекен-жайы, негізгі жұмыс орны, оқу орны, ҚР ҚК-нің қандай бабы бойынша сотталғандығы, жазаның мерзімі (сағатпен) және оны есептеу тәртібі, сотталғанның әкімдікке келу күні туралы мәліметтер көрсетіледі.

Осыған байланысты ҚР ҚАК-нің 62-бабының 1-тармағының 1)-тармақшасының келесідей жаңа мәтінін ұсынамыз: «1) пробация қызметін анықтама-жолдаманы, сот үкімінің көшірмесін алғаны және оны орындауға қабылдағаны туралы дереу хабардар етуге», ал «Пробация қызметінің жұмысын ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» Бұйрықтың 14-тармағының бірінші абзацын жаңа мазмұнда ұсынамыз: «Пробация қызметі сотталғанды жергілікті атқарушы органдарға жолдаған кезде оған сот үкімінің көшірмесін, анықтама-жолдаманы береді.».

Әкімдіктің жауапты тұлғалары аталған жаза түрін атқару бойынша өзіне жүктелген міндеттерді орындамаған жағдайда оларға қатысты заңнамада белгіленген сәйкес құқықтық жауапкершілік шаралары қолданылады.

Бұл жаза түрі Пробациялық қызметке соттың сәйкес өкімімен заңды күшіне енген сот үкімінің көшірмесі келіп түскен күннен бастап он күндік мерзімнен кешіктірілмей атқарылуға жатады. Пробациялық қызмет аталған құжаттарды алғаннан кейін келесідей іс-әрекеттерді жасайды:

- сотталған тұлғаны шақырады;
- оның жазасын өтейтін қоғамдық орынды анықтайтын тұрғылықты жеріндегі әкімдікке сәйкес нысандағы анықтама-жолдама жібереді;
- сотталған тұлға жұмыс жасайтын болса, оның негізгі жұмыс орнына оны жазасын өтеу кезінде жұмысынан босату туралы хабарлама жібереді;
- сотталған тұлғаға қатысты тіркеу жұмыстарын жүргізеді және оның тәртібі түзеу жұмыстары түріндегі

жазаға сотталғандарды тіркеу тәртібімен бірдей болып келеді («Пробация қызметінің жұмысын ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» Бұйрықтың 1-параграфы)[3].

Осы жаза түріне сотталған тұлға өзінің жазасын тұрғылықты жеріндегі әкімдік белгілеген қоғамдық орындарда өтейді және әкімдік сотталғанмен орындалатын жұмыстың түрлерін белгілейді. Ондай жұмыс түрлеріне қойылатын басты талаптар:

- олар қандай да бір дайындықты қажет етпеуі тиіс;
- қоғамдық орындарды абанттандырумен (тазалаумен, көгалдандырумен, сырлаумен және т.б.) байланысты болуы тиіс;
- қоғамға пайдалы болуы тиіс.

Сондай-ақ ондай жұмыстар сотталғанмен ешбір ақысыз тегін орындалады және сол жұмысты орындағаны үшін сотталғанға төленуі тиіс ақы бюджетке аударылады. Бұл жердегі сотталғанмен орындалған жұмысқа қандай да бір ақының төленбеуінің міндетті сипатқа ие болуы, мәжбүрлі еңбектің белгілерінің бірі болып табылады. 1966 жылдың 16 желтоқсанындағы Азаматтық және саяси құқықтар туралы Халықаралық пактінің 8-бабында азаматтарды мәжбүрлі немесе міндетті еңбекке тартуға тыйым салу туралы ереже белгіленген (3-баптың а-тармағы). Алайда осы бапта аталған ережеден ауытқуға жол берілетін жағдай да қарастырылған (3-баптың с-тармағы), оған сәйкес «мәжбүрлі немесе міндетті еңбек» терминімен қамаудағы немесе шартты босатылған тұлғамен орындалатын жұмыс немесе еңбекті қамтылмайды[5]. Сәйкесінше аталған жазаның шегінде сотталғанмен орындалатын жұмыс белгіленген халықаралық стандарттарға қайшы келмейді.

Сонымен қатар 2011 жылдың 11 қарашасындағы «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне құқық қорғау қызметін жетілдіру және қылмыстық заңнаманы одан әрі ізгілендіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР Заңына берілген ресми комментарийде қоғамдық жұмыстарға тарту жазасындағы сотталғандардың өтемсіз еңбегі жеке тұлғаларға тиесілі объектілерде пайдаланылмауы қажет, құлдар еңбегіне айналмауы қажет делінген[6].

Қоғамдық жұмыстарға тарту түріндегі жазасын қолданудың тиімділігін арттыру бойынша отандық заңшығарушы тарапынан жасалған оң қадамдардың бірі аталған жаза түріндегі ақы төлеу тетігін жетілдіруі болып табылды. Атап айтқанда отандық ғалымдар 1997 жылғы ҚР ҚАК-нің 30-бабының 3-тармағында «қылмыстық атқару инспекциясы.....сотталғандармен орындалған жұмыс үшін төленетін қаржының сәйкес бюджетке уактылы түсуін бақылайды» деген ережені қоғамдық жұмыстар түріндегі жазаның тиісті деңгейде тағайындалуына кедергі келтіреді дейді. Аталған ережеге сәйкес жұмыс беруші - жергілікті атқарушы орган кез келген жағдайда сотталғанға төленетін жалақыны сәйкес бюджетке аударуы қажет, яғни іс жүзінде оны ол өзіне аударады. Онда жергілікті атқарушы органға сотталған тұлғаларды жұмысқа алудың қажеттілігі неде, егер ол осындай ақылы шартпен заңға бағынушы азаматты жұмысқа алу мүмкіндігі болса? деген мәселені қозғай отырып, Е.А. Саламатов мұны аталған жаза түріне деген жұмыс берушілердің қызығушылық танытпайтындығының жалғыз себебі дейді[7]. Бұл аталған кемшілікті ескере отырып, 2014 жылы жаңадан қабылданған ҚР ҚАК-де заңшығарушы тарап мұндай ережені қарастырмады (ҚР ҚАК-нің 61-бабының 3)-тармақшасында «Пробация қызмет.....жергілікті атқарушы органдар ұйымдастыратын қоғамдық жұмыстардың орындалуын бақылайды» деген ережені ғана қарастырды[2]).

Осыған ұқсас пікірді Н. Турецкий де білдірген болатын. Оның пікірінше, қоғамдық жұмыстар түріндегі жазаны кеңінен қолдануға кедергі келтіруші себептердің бірі ондай жұмыс түрлерінің жұмыс беруші үшін ақылы болуында. 1997 жылғы ҚР ҚАК-нің 33-бабының 2-тармағына сәйкес сотталған тұлғамен орындалған жұмыстың көлемі және құны ұйымдарда қолданылатын есептеу бойынша жеке есептеледі және есептелген ақша қаражаты сәйкес бюджетке аударылады. Бұл дегеніміз сотталған тұлғаның еңбегін пайдаланатын, меншік нысанына (жеке, мемлекеттік) қарамастан, кез келген ұйым мемлекеттік бюджетке көрсетілген қызметтің құнын төлеуі тиіс[8]. Отандық заңшығарушы бұл аталған кемшілікті де 2014 жылғы ҚР ҚАК-де ескерді.

Қоғамдық жұмыстар түріндегі жазаны өтеу оған сотталғандардың еңбекке қабілеттілігімен тығыз байланысты, осы жерде екі мәселе орын алуы мүмкін:

- 1) еңбекке қабілетсіз тұлғаға аталған жаза түрін тағайындау мәселесі;
- 2) аталған жаза түріне сотталған тұлға жазасын өтеу кезінде еңбекке қабілеттілігін жоғалтқан жағдайда қандай іс-әрекеттер жасалатындығы туралы мәселе.

Бұл мәселелердің шешімі ҚР ҚК-нің ережелерінде де, ҚР ҚАК-нің ережелерінде де, «Пробация қызметінің жұмысын ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» Бұйрықтың ережелерінде де қарастырылмаған.

Сот аталған жаза түрін тағайындау барысында сотталушы тұлғаның еңбекке қабілеттілігін ескеруге міндетті, себебі сотталушы еңбекке қабілетсіз болған жағдайда жазасын өтеуге, яғни жазаның шегінде орындалатын қоғамдық жұмыстарды орындай алмауы мүмкін. Сондай-ақ қоғамдық жұмыстарға тарту жазасы түзеу жұмыстары жазасы сияқты сотталғанның еңбегімен тығыз байланысты жаза түрі, алайда түзеу жұмыстары түріндегі жаза еңбекке қабілетсіз тұлғаларға тағайындалмайды (ҚР ҚК-нің 42-бабының 7-тармағы)[9]. Сондықтан еңбекке қабілеттілігі жоқ тұлғалар ҚР ҚК-нің 43-бабының 3-тармағында белгіленген аталған жаза тағайындалмайтын тұлғалардың қатарында орын алуы тиіс деп санаймыз.

Аталған жаза түрін өтеу кезінде сотталған тұлға сырқаттану салдарынан жазаны өтеу бойынша өзінің міндеттерін орындай алмай қалатын болса, сот ондай тұлға сырқатынан толық айыққанға дейін оған қатысты жазасын өтеуін кейінгі қалдыру туралы шешім қабылдауы мүмкін (ҚР ҚПК-нің 475-бабы, 1-тармағы, 1-тармақшасы)[10]. Ал егер сотталған тұлғаның сырқаты ұзаққа созылатын болса (бұл жерде созылмалы сырқаттың мерзімін анықтауда «Пробация қызметінің жұмысын ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» Бұйрықтың 32-

тармағындағы түзеу жұмыстары түріндегі жазаға қатысты ережені қолданған орынды, оған сәйкес аталған жазаны өтеу кезінде сотталған тұлғаның сырқаты үздіксіз 4 айдан астам мерзімге созылса), онда оны жазасын әрі қарай өтеуден босату туралы шешім қабылдауы тиіс деп санаймыз. Осыған байланысты ҚР ҚАК-нің 57-бабының 5-тармағын келесідей мәтінде ұсынамыз: «5. Сотталғанның бірінші немесе екінші топтағы мүгедектігі анықталса немесе еңбекке қабілетсіздігі анықталса пробация қызметі сотқа оны әрі қарай жазасын өтеуден босатуы туралы ұсыным жасайды», ал «Пробация қызметінің жұмысын ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» Бұйрыққа келесідей мәтіндегі «21-1. Сотталған тұлғаның сырқаты үздіксіз 4 айдан астам мерзімге созылса, пробация қызметі растаушы материалдар келіп түскеннен кейінгі бір жұмыс күні ішінде сотқа оның жазасын әрі қарай босату туралы электронды немесе жазбаша ұсыным енгізеді» енгізуді ұсынамыз.

ҚР ҚАК-нің 59-бабында қоғамдық жұмыстарға тарту түріндегі қылмыстық жазаны өтеу бойынша шарттар белгіленген және осы шарттардың шегінде аталған жазаны өтеуші сотталғанға келесідей міндеттер жүктелген:

- жазаны өтеудің белгіленген тәртібі мен шарттарын сақтау;
- әкімдіктермен ұсынылатын қоғамдық орындардағы жұмыстарды орындау;
- тұрғылықты мекен-жайын ауыстыратын болса, ол туралы Пробациялық қызметті ескерту;
- тіркелу және профилактикалық әңгімелесу үшін айына бір рет Пробациялық қызметке келу[2].

Дәлелді себептер (шақыртуды уақытында алмау, сыртқаттану және басқа да құжтпен расталған жағдайлар) орын алған жағдайда сотталған тұлғаға белгіленген уақытта Пробациялық қызметтің шақыртуы бойынша оған келмеуге жол беріледі.

ҚР ҚАК-нің 60-бабында аталған жаза түріне сотталған тұлғаның жазаны өтеу тәртібі мен шарттарын бұзғандығы үшін жауаптылығы мәселелері қарастырылған. Сотталған тұлғамен жазаны өтеу тәртібі мен шарттарын бұзу фактісі анықталған жағдайда Пробациялық қызмет оған қатысты келесідей іс-шараларды жүзеге асырады:

- 1) құқық бұзушылық анықталғаннан кейін 3 жұмыс күні ішінде оны Пробациялық қызметке шақыртады;
- 2) Пробациялық қызметке келгеннен кейін онымен жазаны өтеу тәртібі мен шарттарын болашақта бұзуға жол бермеу туралы профилактикалық әңгімелесу жүргізеді;
- 3) оған жазаны өтеу тәртібі мен шарттарын бұзғандығы үшін белгілі бір қылмыстық жауаптылықтың орын алатындығы туралы белгіленген жазабаша нысанда ескерту жасайды;
- 4) жазбаша нысандағы ескерту сотталғанның номенклатуралық ісіне тігіледі және ол деректер базасына енгізіледі[2].

Заңшығарушы сотталғанды аталған жаза түрін өтеуден жалтарушы деп тану үшін қажетті негіздердің тізмін ҚР ҚАК-нің 60-бабының 3-тармағында белгілеген. Ондай негіздерге:

1. сотталған тұлғаның жазаның шегінде белгіленген қоғамдық жұмыстарды орындауға кірісуден бас тартуын немесе дәлелсіз себептермен бір айдың ішінде екіден көп рет қоғамдық жұмыстарды орындауға шықпауы;
2. сотталған тұлғаның жазасын өтеу кезінде жұмысқа екі рет алкогольдік, есірткілік немесе уытқұмарлық мас күйінде келуі;
3. жазасын өтеуден жалтару мақсатында сотталған тұлғаның жасырынуы;
4. Қазақстанның аумағынан тыс жерге сотталған тұлғаның кетіп қалуы[2] жатқызылған.

Жоғарыда аталған 1-негіз бойынша дәлелсіз себептер жазаны өтеуге кедергі келтіруі керек және ол сәйкес құжаттармен расталуы керек, ондай себептердің қатарында заңшығарушы сотталған тұлғаның сырқаттануын қарастырған. Алайда заңшығарушының дәлелсіз себептер қатарына сотталғанның сырқаттануын жатқызуы түсініксіздік тудыруда және бұл ереже қолданыстағы заңнаманың ережелеріне (ҚР ҚПК-нің 475-бабының 1-тармағының 1-тармақшасына; ҚР ҚК-нің 75-бабына) қайшы келеді. Аталған кемшілікті жою мақсатында ҚР ҚАК-нің 60-бабының 3-тармағының 1-тармақшасындағы «ауру» ұғымын алып тастау қажет деп санаймыз.

2-негіз бойынша сотталғанның алкогольдік, есірткілік немесе уытқұмарлық мас күйінде болуы және оның ондай күйі медициналық куәландырылуы қажет, ал егер мұндай мүмкіндік болмаса жұмыс берушінің сәйкес комиссиялық актісімен расталуы қажет.

3-негіз бойынша жазасын өтеуден жалтару мақсатында жасырынудың анықтамасы ҚР ҚАК-нің 60-бабының 4-тармағында берілген, оған сәйкес Пробациялық қызметке тіркелуге келмеген күннен бастап 15 күннен астам уақыт тұрғылықты мекен-жайы анықталмаған жағдайда сотталғанды жазасын өтеуден жасырынып жүр деп танылады. Бұл жағдайда Пробациялық қызмет ондай сотталған тұлғаға қатысты бастапқы іздестіру іс-шараларын жүзеге асырады және оны іздеуге жариялау туралы сотқа ұсыным жасайды[2].

4-негіз заңшығарушымен енгізілген жаңа негіз болып табылады. Сотталған тұлға жазасын өтеу кезінде шет мемлекетке кетіп қалуы мүмкін, бұл жағдайда ол Қазақстан аумағынан тысқары жерге кетіп қалды деп саналады және жазасын өтеуден жалтарушы ретінде танылады.

Мұндай негіздің орын алуын аталған жаза түрінің шетел азаматтары мен азаматтығы жоқ тұлғаларға тағайындалуымен байланыстыруға болады. Шетелдік тәжірибеде бірқатар мемлекеттер бұл жаза түрін шетел азаматтарына қатысты тағайындамайды.

«Пробация қызметінің жұмысын ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» Бұйрықтың 23-тармағында Пробациялық қызмет сотталған тарапынан жазаны өтеу шарттары мен тәртібін бұзылғандығы фактісі анықталған жағдайда үш жұмыс күні ішінде сотталғанды өзін шақырту бойынша шаралар қолдануы қажет[3]. Ал құқықбұзушы сотталған Пробациялық қызметке келген кезде онымен алдағы уақытта мұндай құқық бұзушылықтарға жол бермеу және оған құқықтық жауаптылық туындайтыны туралы ескерту жұмыстарын

жүргізеді[3]. Мысалы, өзінің тұрғылықты мекен-жайының өзгергендігі туралы хабарламаса, бір айдың ішінде бір рет мас күйінде ұсталса немесе себебсіз жұмысқа шықпай қалса, ескертумен шектеледі. Ал бұл жағдайлар қайталанатын болса, жазаны ауыстыру туралы ұсыным беріледі. Сонымен қатар жазаны өтеу шарттары бойынша сотталған тұлға тіркелуге және профилактикалық әңгімелесуге бір айда бір рет Пробациялық қызметке келуге міндетті. Ал егер белгіленген мерзімнен 5 күннен астам уақыт сотталған тұлға келмесе және оның тұрғылықты жерін анықтау мүмкін болмаса, ҚР ҚАК-нің 60-бабының 4-тармағына сәйкес ондай сотталғанды жалтарушы деп танылады[2]. Осы жерде айта кету керек ҚР ҚАК-нің 60-бабының 4-тармағында тек тіркелуге қатысты мәселе қозғалған, ал «профилактикалық әңгімелесу» туралы мәселе қозғалмаған. Сондықтан ҚР ҚАК-нің 60-бабының 4-тармағын келесідей сөз тіркесімен толықтыра «профилактикалық әңгімелесу» отырып, келесідей мазмұнда ұсынамыз: «4. Пробациялық қызметіне тіркелу және профилактикалық әңгімелесу үшін.....».

Сотталғанмен жазасын өтеуден жалтарудың құқықтық салдарына қатысты «Пробация қызметінің жұмысын ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» Бұйрықта екі бірдей ереже белгіленген:

24-тармағына сәйкес сотталған тұлға жазасын өтеуден жалтарған жағдайда Пробациялық қызмет 3 жұмыс күні ішінде сотқа қоғамдық жұмыстар түріндегі жазасын басқа жаза түрімен ауыстыру туралы сотқа ұсыным жасай алады[3].

Ал 25-тармағына сәйкес ҚР ҚАК-нің 60-бабының 3-тармағында қарастырылған негіздер бойынша жазаны өтеу тәртібі мен шарттарын қайта бұзу орын алғанда Пробациялық қызмет 5 жұмыс күні ішінде жазаны ауыстыру туралы сотқа ұсыным жасайды[3].

Бұл жерде де заңшығарушы тарапынан түсініксіздіктерге жол берілген. Өйткені «Пробация қызметінің жұмысын ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» Бұйрықтың 24-тармағында да 25-тармағында да сотталған жазасын өтеуден жалтарған жағдайда жазасын ауыстыру бойынша ұсыным жасауға қатысты екі мерзім белгілеген: 3 жұмыс күні және 5 жұмыс күні, яғни бір жағдайға қатысты екі түрлі мерзім белгіленген. Бұл құқық қолдануда жаңылысуға әкелуі мүмкін. Сондықтан аталған кемшілікті жою мақсатында «Пробация қызметінің жұмысын ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» Бұйрықтың 24-тармағын келесідей мазмұнда ұсынамыз: «ҚР ҚАК-нің 60-бабының 3-тармағында қарастырылған жағдайлар орын алғандығы анықталған күннен бастап Пробация қызметі бес жұмыс күні ішінде ҚР ҚК-нің 43-бабының 2-1-тармағына сәйкес қоғамдық жұмыстарды ауыстыру туралы үкім шығарған сотқа электронды немесе жазабаша нысанда ұсыным жібереді».

Қорытынды. Қоғамдық жұмыстарға тарту түріндегі қылмыстық жаза сотталғандармен қарым-қатынастың стандарттарын белгілейтін халықаралық ережелермен ұсынылған жазалардың бір түрі ретінде көптеген елдердің қылмыстық жазалар жүйесінде орын алған. Қазақстан Республикасында аталған жаза түрін 1997 жылғы Қылмыстық және Қылмыстық-атқару заңнамаларында алғаш рет қарастырды. Осы күнге дейін аталған жазаның мазмұнына, оны атқару және өтеу тетіктерін жетілдіруге қатысты бірқатар елеулі өзгерістер енгізілген болатын. Алайда қолданыстағы заңнамалардың аталған жаза түрін белгілейтін ережелерінде әлі де болса кейбір кемшіліктер орын алуда, сондықтан осы мақалада ұсынылған тұжырымдар мұндай кемшіліктерді жоя отырып, аталған жаза түрін белгілейтін ережелерде одан әрі жетілдіре түседі деген ойдамыз.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Лядов Э.В., Грушин Ф.В. наказания, не связанные с изоляцией осужденного от общества: вопросы назначения и исполнения: монография. – Рязань: ИП Коняхин А.В., 2020. – 174 с.
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі/Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V ҚРЗ.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000234>
3. «Пробация қызметінің жұмысын ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2014 жылғы 15 тамыздағы № 511 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2014 жылы 17 қыркүйекте № 9738 тіркелді.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V14C0009738/>
4. Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы N 148 Заңы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000148/>
5. «Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 28 қарашадағы N 91 Заңы.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000091/>
6. О новеллах Уголовного законодательства Республики Казахстан. Комментарий к Закону Республики Казахстан от 9 ноября 2011 года № 490//<https://adilet.zan.kz/rus/docs/T1100000490/>.
7. Саламатов Е.А. Обновление уголовного законодательства через призму пенитенциарной системы// Уголовно-правовая политика Республики Казахстан, направленная на совершенствование системы наказаний Уголовная политика Казахстана до 2030 года: новый взгляд и перспективы: Материалы международного круглого стола, г. Нур-Султан, 11 марта 2022 года / Университет КАЗГЮУ имени М. С. Нарикбаева. –Нур-Султан, 2022. – 192 с.// http://repository.kazguu.kz/bitstream/handle/123456789/1327/%D0%A1%D0%B1.%20%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%93%D0%AE%D0%A3%202022%D0%9A%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%88%D0%B5%D0%B2%D0%B0%20%D0%96.%D0%93._compressed.pdf?sequence=1&isAllowed=y
8. Бекназаров Н. Общественные работы как правовой институт//https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31251645&pos=6;-106#pos=6;-106
9. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі/ Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

Авторлар туралы мәліметтер

Кундакова М.Ж. – ALT University Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер және дене тәрбиесі кафедрасының профессор ассистенті.

Байсалов А.Д. – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы.

Жандыкеева Г.Е. – Q-university заң пәндері кафедрасының аға оқытушысы, (PhD) докторы.

Кундакова М.Ж. – ассистент профессора кафедры Социально-гуманитарных дисциплин и физической культуры ALT University.

Байсалов А.Д. – старший преподаватель кафедры уголовного право, уголовного процесса и криминалистики Казахского Национального Университета имени Аль-Фараби.

Жандыкеева Г.Е. – Q-university заң пәндері кафедрасының аға оқытушысы, (PhD) докторы.

Kundakova M.Zh. - Assistant Professor of the Department of Social and Humanitarian Disciplines and Physical Education, ALT University.

Baissalov A.D. – Senior Lecturer of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Al-Farabi Kazakh National University.

Zhandykeyeva G.E. - Senior Lecturer of the Department of Legal Disciplines, Q-university, Doctor (PhD).

Ф.Г. Галым¹, М.К. Жакупбеков²

¹Актюбинский юридический институт МВД РК имени М. Букенбаева, Актюбе, Казахстан

²Алматинская академия МВД РК имени М. Есболатова, Алматы, Казахстан

ПРОБЛЕМЫ КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЙ И СОЦИАЛЬНОЙ ПРОФИЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВЕННЫХ ПОЛОВЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В научной статье рассмотрены проблемные вопросы, связанные с профилактикой насильственных половых преступлений. Особое внимание уделяется социальным, правовым и культурным факторам, способствующим, как преступному, так и виктимному поведению, включая патриархальные установки, низкий уровень правосознания и ограниченный доступ к профилактической информации. Анализируется практика применения законодательства, в частности статьи 200 УПК РК, касающейся выявления причин и условий, способствующих совершению насильственных половых преступлений. Подчеркивается необходимость комплексного подхода к профилактике с участием местных исполнительных и правоохранительных органов, образовательных учреждений и институтов гражданского общества. Предлагаются меры по снижению виктимности и укреплению правовой защиты жертв, включая просветительские программы, законодательные инициативы и развитие механизмов доверительного взаимодействия между населением и правоохранительными органами.

Ключевые слова: субъекты профилактики, правоохранительные органы, половая свобода, половая неприкосновенность, сексуальное насилие, половые преступления, алкоголизация населения, изнасилование, общество, нравственность.

Қазақстан Республикасындағы зорлық-зомбылық сипаттағы сексуалдық қылмыстардың криминологиялық және әлеуметтік алдын алу мәселелері

Ғылыми мақала зорлық-зомбылық сексуалдық қылмыстардың алдын алуға қатысты проблемалық мәселелерді қарастырады. Қылмыстық және жәбірленушінің мінез-құлқына ықпал ететін әлеуметтік, құқықтық және мәдени факторларға ерекше назар аударылады, соның ішінде патриархалдық көзқарас, құқықтық сананың төмен деңгейі және профилактикалық ақпаратқа қолжетімділіктің шектеулілігі. Зорлық-зомбылық сипаттағы сексуалдық қылмыстарды жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтауға қатысты заңнаманы қолдану тәжірибесі, атап айтқанда, Қазақстан Республикасы Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 200-бабы талданады. Жергілікті атқарушы және құқық қорғау органдарының, білім беру мекемелерінің және азаматтық қоғам институттарының қатысуымен алдын алу шараларын кешенді түрде жүргізу қажеттігі атап өтілді. Виктимизацияны азайту және жәбірленушілерді құқықтық қорғауды күшейту, оның ішінде білім беру бағдарламаларын, заңнамалық бастамаларды және халық пен құқық қорғау органдарының сенімді өзара әрекеттесу тетіктерін дамыту бойынша шаралар ұсынылады.

Түйінді сөздер: алдын алу субъектілері, құқық қорғау органдары, жыныстық бостандық, жыныстық қол сұғылмаушылық, сексуалдық зорлық-зомбылық, жыныстық қылмыстар, халықты маскүнемдік, зорлау, қоғам, мораль.

Problems of criminological and social prevention of violent sexual crimes in the Republic of Kazakhstan

The scientific article examines problematic issues related to the prevention of violent sexual crimes. Particular attention is paid to social, legal and cultural factors that contribute to both criminal and victim behavior, including patriarchal attitudes, low level of legal awareness and limited access to preventive information. The practice of applying legislation is analyzed, in particular Article 200 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, concerning the identification of causes and conditions that contribute to the commission of violent sexual crimes. The need for a comprehensive approach to prevention with the participation of local executive and law enforcement agencies, educational institutions and civil society institutions is emphasized. Measures are proposed to reduce victimization and strengthen the legal protection of victims, including educational programs, legislative initiatives and the development of mechanisms for trusting interaction between the population and law enforcement agencies.

Keywords: subjects of prevention, law enforcement agencies, sexual freedom, sexual inviolability, sexual violence, sexual crimes, alcoholization of the population, rape, society, morality.

Введение. Одной из приоритетных задач правоохранительных органов, наравне с охраной общественного порядка и борьбой с преступностью, является профилактика правонарушений. [1] Вместе с тем, крайне ошибочным является распространенное обывательское мнение, что профилактика преступлений является функцией только лишь правоохранительных органов, в частности полиции, поскольку одними только силами правоохранительных органов, даже всех вместе взятых, полноценно обеспечить качественную профилактическую деятельность практически невозможно.

Так, например, особенности профилактики уголовных правонарушений, посягающих на половую неприкосновенность и половую свободу, заключаются в необходимости системного и комплексного подхода, учитывающего все культурные, образовательные, социальные, экономические, правовые и организационно-управленческие аспекты, поскольку проблема насилия в отношении женщин имеет глубокие корни в казахстанском обществе, и требует от государства и самих казахстанцев скоординированных действий на всех уровнях. По сути, профилактикой уголовных правонарушений, посягающих на половую свободу и половую неприкосновенность, должны заниматься в тесном взаимодействии все субъекты профилактики правонарушений, в т. ч. включая граждан страны, стремящихся построить демократическое, светское, правовое и социальное государство, где поистине высшими ценностями будет человек, его жизнь, здоровье, права и свободы.

Основная часть. Уголовные правонарушения против половой неприкосновенности и половой свободы личности находятся в одном ряду с самыми опасными и мерзкими преступлениями человечества, которые когда-либо совершались. Так, жертвами сексуализированных преступлений, как правило, становятся женщины и дети, т. е. лица, неспособные дать физический отпор насильнику, либо находящиеся в зависимом от него положении.

В настоящее время мы можем наблюдать как во всем мире принимаются всевозможные меры, максимально исключающие факторы и риски, способствующие совершению половых преступлений. К примеру, ужесточается национальное уголовное законодательство, усиливаются меры общей и индивидуальной профилактики правонарушений, повышается уровень нравственности и культуры населения, развиваются институты гражданского общества, и мн. др.

Вместе с тем, к числу особенностей профилактики сексуализированного насилия, на наш взгляд, можно отнести следующие основные детерминанты: значительное количество в стране безработных и лиц, занятых на низкооплачиваемой работе; доступность алкоголя, большое количество лиц, злоупотребляющих алкоголем и большое количество питейных заведений; деятельность ночных развлекательных заведений с недостаточным уровнем обеспечения безопасности клиентов; наличие лиц, занимающихся нелегальным частным извозом; общественные места и места массового отдыха, необорудованные освещением и системой видеонаблюдения; менталитет жителей страны, как некий образ мировосприятия и мышления, когда большинство женщин скрывают факты насилия, считая случившееся позором; ложные представления о народных и национальных традициях, например, о главенствующем положении мужчин, либо о свадебном обряде «Кыз алып кашу», когда, искажая суть древнего обряда, противоправно похищают малознакомую девушку, принуждая ее к браку и подвергая сексуальному насилию; и мн. др.

Однако, как показывает практика, многих преступлений могло не быть в принципе, если жертвы насилия соблюдали бы элементарные правила личной безопасности и трезво оценивали возможные риски своего поведения. Так, потенциальную опасность сексуального насилия должны представлять, к примеру, нахождение в одиночестве в ночное время в безлюдном или неосвещенном месте; нахождение без сопровождения в увеселительном заведении; нахождение без сопровождения в условиях ограниченного и замкнутого пространства наедине с незнакомым мужчиной или несколькими мужчинами, например, в купе поезда, в такси, в лифте, и т. д.; употребление в компании малознакомых или незнакомых людей напитки и еду сомнительного происхождения; принятие бесплатных подарков от малознакомых и незнакомых мужчин; оставаться с ночевкой в квартирах и отелях с малознакомыми, либо лицами, находящимися в состоянии алкогольного или наркотического опьянения.

Так, одним из видов профилактики преступлений является виктимологическая профилактика, т. е. предупреждение преступности за счет совместной реализации комплексных мер государства и общества, направленных на снижение у отдельных представителей населения риска стать жертвой уголовного правонарушения. Однако, к сожалению, подобный вид профилактики не является популярным в профессиональной деятельности правоохранительных органов и других субъектов профилактики правонарушений.

Вместе с тем, зачастую общество, в основном мужская ее часть, уверенные в своей правоте и объективности, перекладывают всю вину только на самих жертв сексуального насилия, объясняя свою позицию тем, что современные девушки и женщины выходят на улицу в ночное время суток, наносят яркий макияж, одеваются в короткие одежды, посещают ночные клубы и караоке, употребляют спиртные напитки, и мн. др. в подобном ключе. Да, действительно, с этим можно согласиться, но только с позиции отца, брата, жениха, и т. п. Выше уже отмечалось, что любой здравомыслящий человек должен предполагать все вероятные риски посещения ночных увеселительных заведений, или риски нахождения в ночное время в потенциально опасных районах населенного пункта, и то, что при определенных обстоятельствах иногда лучше остаться дома, нежели идти на корпоративный вечер или с ночевкой в гости к знакомым и друзьям. Однако, нельзя забывать, что, по большому счету, никто не может ограничивать женщин в выборе своей одежды, в выборе яркости макияжа, в выборе места и времени прогулок, никто не может также запретить посещать увеселительные заведения, если

это не запрещено законом. Что касается потенциально опасных мест и районов в черте населенных пунктов, то это уже обоснованная претензия к деятельности правоохранительных и местных исполнительных органов, которые своевременно не выявляют и не устраняют возможные условия, способствующие совершению преступлений. Например, практически каждый населенный пункт Казахстана имеет районы и жилые массивы, до сих пор не оборудованные ночным освещением и системами видеомониторинга. Кроме того, на сегодняшний день нет реальной возможности стопроцентного и единовременного охвата всей территории населенных пунктов полицейскими патрулями, тем более в ночное время. Хотя, сегодня в эпоху цифровизации, эту проблему можно решить внедрением авиатрулирования беспилотными аппаратами, внедрением искусственного интеллекта в систему видеомониторинга и управления комплексными силами полиции. И не только. Например, в США возмозможности искусственного интеллекта уже широко применяют в профилактике рецидивной преступности, в Китае искусственный интеллект формулирует обвинения по уголовным делам, оценивает доказательства, а также определяет степень общественной опасности подозреваемых. [2]

Общеизвестно, что частью профилактики насильственных половых преступлений является планомерная медико-социальная и правовая работа с лицами, обладающими повышенной виктимностью, а также индивидуальная работа с жертвами сексуального насилия. Тем не менее, на сегодняшний день, несмотря на большое количество существующих в стране правозащитных организаций, кризисных центров, волонтерских сообществ, и т. д., на низком уровне находится профилактическая деятельность по снижению уровня виктимности среди женщин и несовершеннолетних. В итоге, как правило, пик деятельности и результативности субъектов профилактики и правозащитных организаций приходится в основном на момент обнаружения последствий факта сексуального насилия. При этом, все имеющиеся ресурсы направляются только на изобличение виновного и привлечение его к уголовной ответственности, а также на поиски виноватых среди ответственных сотрудников государственных и правоохранительных органов, которые «не предотвратили» и «допустили», и т. д.

Таким образом, опять-таки, идет работа с последствием преступления, но только не с причинами и условиями, способствовавшими его совершению. Тем не менее, в соответствии со ст. ст. 113, 200 и 405 УПК в ходе досудебного производства и судебного разбирательства по уголовному делу в обязанности следователя, дознавателя и судьи входит выявление всех обстоятельств, причин и условий, которые могли способствовать совершению насильственного полового преступления. Так, в соответствии с нормами уголовно-процессуального законодательства, после выявления искомых причин совершения преступления необходимо подготовить и направить в соответствующие государственные органы, а также организации представления либо частные постановления о принятии необходимых мер реагирования, включая привлечение отдельных лиц к юридической ответственности. [3] Однако можно с уверенностью сказать, что большая часть представлений и частных постановлений несут в себе формальный характер, без проявления какой-либо искренней заинтересованности в недопущении подобных преступлений в дальнейшем. Аналогичным образом поступают и большинство руководителей организаций, в чей адрес поступили представления и частные постановления, направляющие в свою очередь формальное уведомление о том, что ими приняты меры к устранению имеющихся недостатков.

Необходимо также отметить, что при расследовании уголовного дела об изнасиловании тщательно изучается личность сексуального насильника, но личность жертвы преступления изучается в полной мере только в редких случаях, поскольку по делам об изнасиловании статус, образ жизни, поведения и моральный облик потерпевшего никакого значения не имеют. [4] Однако при наличии обязательного и повсеместного изучения в ходе расследования половых преступлений личности жертв и их виктимности, стало бы возможным значительно и качественно повысить уровень эффективности виктимологической профилактики сексуального насилия.

Между тем, в рамках профилактики необходимо сделать основной упор на просветительскую деятельность среди учащихся и молодежи, касательно существующих рисков, опасностей и правовых последствий ранней и беспорядочной половой жизни. Так, например, в ходе исследования темы половых преступлений, в течение ноября-декабря месяцев 2024 года авторами был организован и проведен социологический опрос жителей Актюбинской области, где приняли участие пятьсот человек, причем равными долями, и мужчины, и женщины. Наиболее активными участниками опроса оказались респонденты в возрастных категориях 31-40 лет – 37,0 %, 21-30 лет – 25 %, и 41-50 лет – 19 %, преимущественно имеющие высшее и послевузовское образование (68 %). В своих анкетах 58 % опрошенных респондентов, в т. ч., мужчин – 81,7 % и женщин – 18,3 %, указали, что в юности имели опыт добровольного сексуального контакта с половозрелым лицом, но не достигшим шестнадцатилетнего возраста. В ходе уточняющих вопросов установлено, что из числа имевших подобный сексуальный опыт 25,2 % респондентов, причем все являются представителями мужского пола, не знали об истинном возрасте половых партнеров, так как они выглядели намного старше своего возраста. Оставшиеся 74,8 % опрошенных респондентов, из которых мужчины – 75,6 % и женщины – 24,4 %, отметили, что они были одного возраста с половыми партнерами. Интерес представляет также тот факт, что 7,6 % участников анкетирования до момента опроса не знали об уголовной ответственности, предусмотренной Уголовным кодексом РК за половое сношение с лицом, не достигшим шестнадцатилетнего возраста, причем все они являются представителями мужского пола. Оставшиеся 92,4 % респондентов, из которых мужчин – 45,9 % и женщин – 54,1 %, на вопрос, в каком возрасте узнали об уголовной ответственности, дали следующие ответы: в возрасте до шестнадцати лет – 5,8 % (все женщины); в возрасте после шестнадцати лет – 6,7 % (из них, мужчин – 6,5 % и женщин – 93,5 %); после восемнадцати лет – 54,5 % (из них, мужчин – 32,5 % и женщин – 67,5 %); после двадцати лет – 30,1 % (из них, мужчин – 82,7 % и женщин – 17,3 %). Таким образом, полученные результаты

наглядно указывают на низкий уровень просветительской работы социально-правового характера среди школьников и молодежи, причем эти результаты можно рассматривать не только в рамках отдельно взятого региона, но и в масштабах всей страны.

Далее, нельзя забывать о роли формирования в казахстанском обществе культуры нулевой терпимости к бытовому и сексуальному насилию, когда граждане, ставшие очевидцами правонарушения, будут незамедлительно сообщать об этом в правоохранительные органы, а при наличии возможности, и пресекать правонарушения на месте их совершения. В этих целях, целесообразным было бы пересмотреть действующее законодательство об участии граждан в обеспечении охраны общественного порядка и общественной безопасности, уделив особое внимание таким аспектам, как максимальное упрощение порядка сообщения о совершаемом преступлении, в т. ч. посредством специально разработанных мобильных приложений и анонимно.

К примеру, многие граждане, являющиеся очевидцами совершаемого правонарушения, не желают сообщать об этом в правоохранительные органы по нескольким веским причинам. Первая причина – это высокая степень бюрократизма, т. е., например, когда очевидец, сообщивший о противоправном событии, на неопределенное время полностью погружается в административный или уголовный процесс, одновременно сожалея о том, что позвонил, а не прошел мимо. Вторая причина – страх за себя и за своих близких, что может проявляться в случаях, когда, став свидетелем особо тяжкого преступления, тем более, где преступник представляет собой очень опасного человека, способного на убийство и месть, свидетель тысячу раз подумает, позвонить в полицию или лучше пройти мимо. При этом у свидетеля преступления возникнут сомнения, сможет ли полиция защитить его и его семью от последующей мести преступника. И, наконец, третья причина заключается в банальном недоверии к правоохранительным и судебным органам, по причине некомпетентности отдельных сотрудников, а также по причине существующей в органах уголовного судопроизводства коррупции.

Далее, отдельного внимания заслуживают общие меры профилактики насильственных половых преступлений, предусмотренные законодательством о профилактике правонарушений (ст. 21). [5] Поскольку именно в части принятия в масштабах страны и отдельных регионов организационно-управленческих и идеологических мер, как раз-таки, проявляются серьезные недостатки и недочеты, сводящие к нулю все предпринимаемые усилия правоохранительных органов.

Так, статистика показывает, что в течение последних пяти лет насильственные преступления сексуального характера совершались мужчинами в возрасте 20-50 лет, с низким уровнем образования. Кроме того, если 10 % насильников занимают низкооплачиваемые должности рабочих, то 80 % лиц, совершивших насилие, вовсе не трудоустроены и не имеют постоянного заработка, что свидетельствует об их низком уровне профессиональной квалификации и незаинтересованности в личностном росте. Следует также напомнить, что каждое третье насильственное половое преступление совершалось в состоянии алкогольного опьянения, а каждое четвертое – лицами, ранее уже совершавшими правонарушения. [6]

Что здесь бросается сразу в глаза? Конечно же, это алкоголизм и маргинальность некоторой части казахстанского населения, низкий уровень образования и отсутствие желания искать легальную работу, т. е. полный набор антисоциальной личности, игнорирующей чужие права, стремящейся к разрушению, при этом обвиняющей в своих бедах и страданиях кого угодно, но только не себя – государство, правительство, общество, членов семьи, соседей, и просто незнакомых людей. А отдельные индивидуумы, обладающие устойчивыми паттернами патриархального мышления, и вовсе, с ненавистью и презрением относятся ко всем представительницам женского пола. Такие антисоциальные личности убеждены, что им все должны и обязаны, по этой причине, в основном, и совершаются тяжкие и особо тяжкие преступления, направленные против личности, в т. ч. и против половой неприкосновенности и половой свободы женщин и несовершеннолетних.

Конечно, невозможно будет, просто взять и политическим решением решить в один момент все накопившиеся в нашей стране проблемы социально-экономического и внутривнутриполитического характера. Однако, без четкой структуры видения проблемы, без четкой стратегии ее решения, без комплексного анализа, априори невозможно что-либо предпринять. Если не будет установлена конкретная цепочка причинно-следственных связей и сопутствующих факторов, если не будет планомерного и точечного устранения этих факторов, то все государственные кампании по профилактике преступности станут напоминать «борьбу с ветряными мельницами», в которой бесцельно и безвозвратно потратится колоссальное количество ресурсов и энергии, в т. ч. и бюджетных средств.

Так, например, возьмем алкоголизацию населения, и порассуждаем, почему большая часть населения злоупотребляет спиртными напитками. Прежде всего, разделим пьющую часть населения на две возрастные группы, где первая группа – это молодежь в возрасте до тридцати лет, и вторая группа – старше тридцати лет. Так вот, если представители второй группы злоупотребляют спиртным, в основном, в целях забыть хотя бы на время о каждодневных семейно-бытовых и финансовых проблемах, что, естественно, перерастает со временем в алкогольную зависимость, то молодежь злоупотребляет спиртными напитками в связи с их легкодоступностью, а также вследствие агрессивной пропаганды и популяризации среди молодежи «пьяного» веселья. Ни для кого не является секретом, что легкодоступность спиртных напитков обусловлена круглосуточным функционированием огромного количества алкомаркетов, переоборудованных под бары, а также нелегальной продажей алкогольных напитков в ночное время минимаркетами и аптеками.

Тема алкоголизации страны тесно переплетена с другими социальными проблемами, такими как безработица, которая, в свою очередь, указывает на низкий уровень отечественного образования и на недоступность обучения в лучших вузах страны. Общеизвестно, что в странах бывшего СССР, в т. ч. и в

Казахстане, еще с начала 90-х годов прошлого столетия на фоне кризиса села и естественных процессов урбанизации сложилась тенденция массовой внутренней миграции населения, где сельские жители в поисках работы и лучшего уровня жизни перебирались целыми семьями из сельской местности в город, причем зачастую не имея необходимого образования и возможности приобрести хоть какое-то жилье. Так, по состоянию на сегодняшний день численность городского населения (12 млн. 774 тыс. 743 чел.) почти вдвое превышает сельское (7 млн. 511 тыс. 341 чел.), при этом молодежь находится преимущественно в областных центрах. [7] Вместе с тем, если отойти от официальной статистики и посмотреть вокруг, то можно увидеть, что в регионах отсутствует достаточное количество крупных производственных организаций, предоставляющих рабочие места для населения, в этой связи, соответственно, большинство жителей трудоустроены в сферах услуг и торговли, в основном это курьеры службы доставки, таксисты, разнорабочие, грузчики, охранники, продавцы и официанты. Представители другой части, вовсе, являются безработными, изыскивая необходимые к существованию денежные средства, в лучшем случае, сезонными работами и временными заработками, а в худшем – попрошайничеством либо совершением преступлений.

Кроме того, в число основных причин падения духовного, культурного и нравственного уровня населения нашей страны безусловно можно отнести никем не пресекаемую разрушительную деятельность отечественных и зарубежных работников киноиндустрии, артистов песенного и разговорного жанров, в т. ч. стендап-комедии, а также медийных блогеров и вайнеров, которые уже внедрили нецензурную лексику в повседневную речь детей и молодежи. Так, например, большая часть контента социальных сетей и видеохостингов содержит нецензурное, а порою откровенно развратное, псевдотворчество современных артистов, певцов, юмористов, построенное на теме секса, алкоголя, наркотиков и мужского преимущества над женщинами.

Таким образом, одной из первоочередных задач профилактики правонарушений должно стать обеспечение безопасности человека в любое время суток и в любой местности Казахстана. Каждый житель и гость нашей страны должен быть уверен в своей безопасности, а это уже обязанность государственных и правоохранительных органов, в чьи компетенции входит обеспечение общественного порядка и общественной безопасности. Что касается виктимологической профилактики сексуального насилия, то принимаемые государством меры должны способствовать выработке у женщин и несовершеннолетних лиц устойчивых тактических навыков и алгоритмов действий по недопущению, а также пресечению в отношении себя насильственных половых преступлений.

Заключение. Уголовные правонарушения против половой неприкосновенности несовершеннолетних и половой свободы женщин представляют собой острую и многогранную социальную проблему, стоящую перед обществом и государством. Несмотря на принимаемые меры со стороны правоохранительных органов и институтов гражданского общества, уровень половых преступлений остаётся, к сожалению, достаточно высоким. В этой связи возникает необходимость кардинального пересмотра вопросов совершенствования профилактических мер по своевременному выявлению, пресечению, а также недопущению фактов сексуализированного насилия и преследования в казахстанском обществе. При этом, основной упор должен строиться не на карательно-репрессивных функциях правоохранительных органов, а, прежде всего, на решении имеющихся социально-экономических и культурно-нравственных проблем, а также на абсолютном исключении коррупционных проявлений и некомпетентности руководителей государственных органов в реализации уже существующих государственных программ развития регионов и профилактики правонарушений.

Список использованных источников

1. Закон Республики Казахстан от 6 января 2011 года № 380-IV «О правоохранительной службе» / ИС «Параграф» [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30916594 (дата обращения: 01.03.2025 г.)
2. Адилов С. А., Шульгин Е. П. Роль искусственного интеллекта в трансформации правосудия: вызовы и перспективы для общества. // Хабаршы – Вестник. 2024. № 4 (86). – Стр. 4-10.
3. Закон Республики Казахстан от 6 января 2011 года № 380-IV «О правоохранительной службе» / ИС «Параграф» [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30916594 (дата обращения: 01.03.2025 г.)
4. Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 11 мая 2007 года N 4 «О некоторых вопросах квалификации преступлений, связанных с изнасилованием и иными насильственными действиями сексуального характера» / ИПС «Әділет» [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P07000004S_ (дата обращения: 01.03.2025 г.)
5. Закон Республики Казахстан от 29 апреля 2010 года № 271-IV «О профилактике правонарушений» // ИС «Параграф» [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30657323 (дата обращения: 01.03.2025 г.)
6. Правовая статистика по зарегистрированным уголовным правонарушениям за 2021 – 2024 гг. / Портал органов правовой статистики и специальных учетов ГП РК [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/indicators> (дата обращения: 05.02.2025 г.)
7. Демографическая статистика по состоянию на 1 января 2025 года // Бюро национальной статистики [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/> (дата обращения: 01.03.2025 г.)

Сведения об авторах

Галым Ф.Г. – профессор кафедры уголовного процесса и криминалистики Актюбинского юридического института МВД РК им. М. Букенбаева, кандидат юридических наук.

Жакупбеков М.К. – заместитель начальника Алматинской академии МВД РК имени М. Есболатова, полковник полиции.

Галым Ф.Г. – ҚР ІІМ М. Бөкенбаева атындағы Ақтөбе заң институтының қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты.

Жакупбеков М.К. – ҚР ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы бастығының орынбасары, полиция полковнигі.

Galym F. – Professor of the Department of Criminal Procedure and Forensic Science of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbaev, Candidate of Legal Sciences.

Zhakupbekov M. – Deputy Head of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbolatov, Police Colonel.

Б.Н. Иембердиева¹, Л.Ф. Татарина¹, Д.В. Татарин¹
¹Каспий қоғамдық университеті, Қазақстан, Алматы, Қазақстан

ЗАҢСЫЗ КӨШІ-ҚОНҒА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ: ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Бұл ғылыми жұмыста заңсыз көші-қонға қарсы іс-қимылдың қылмыстық-құқықтық және криминологиялық аспектілері кешенді түрде қарастырылады. Зерттеуде Қазақстан Республикасындағы көші-қон процестерінің қазіргі ахуалы, заңсыз көші-қонның себептері мен алғышарттары, сондай-ақ оның ұлттық қауіпсіздікке, қоғамдық тәртіпке және әлеуметтік-экономикалық дамуға тигізетін әсері талданады. Қылмыстық-құқықтық бөлімде заңсыз көші-қонмен байланысты қылмыстардың құрамы, олардың құқықтық саралануы, жауаптылықтың ерекшеліктері мен қолданыстағы заңнама нормаларының тиімділігі зерттеледі. Криминологиялық талдау заңсыз көші-қонға ықпал ететін факторларды анықтауға, қылмыстылықтың осы түрінің динамикасы мен құрылымын бағалауға, сондай-ақ алдын алу шараларын әзірлеуге бағытталған. Жұмыстың нәтижесінде заңсыз көші-қонға қарсы іс-қимылды жетілдіруге, құқық қорғау органдарының қызметін оңтайландыруға және көші-қон саясатын тиімді жүзеге асыруға қатысты ұсыныстар жасалады.

Түйінді сөздер: заңсыз көшіп келу, заңсыз көшіп келуші, көші-қон, қоныс аударушы, қандастарды бейімдеу және интеграциялау орталығы, реадмиссия, тұрақты тұруға арналған рұқсат, қылмыс, жаза тағайындау.

Противодействие незаконной миграции: уголовно-правовые и криминологические аспекты

В данной научной работе комплексно рассматриваются уголовно-правовые и криминологические аспекты противодействия незаконной миграции. В исследовании анализируется современное состояние миграционных процессов в Республике Казахстан, причины и предпосылки незаконной миграции, а также её влияние на национальную безопасность, общественный порядок и социально-экономическое развитие. В уголовно-правовом разделе изучаются составы преступлений, связанных с незаконной миграцией, особенности их правовой квалификации, вопросы ответственности и эффективность действующих норм законодательства. Криминологический анализ направлен на выявление факторов, способствующих незаконной миграции, оценку динамики и структуры данного вида преступности, а также разработку профилактических мер. В результате работы предлагаются рекомендации по совершенствованию мер противодействия незаконной миграции, оптимизации деятельности правоохранительных органов и повышению эффективности миграционной политики.

Ключевые слова: незаконная иммиграция, незаконный иммигрант, миграция, переселенец, центр адаптации и интеграции кандасов, реадмиссия, разрешение на постоянное проживание, наказания, назначения наказания.

Combating illegal migration: criminal-legal and criminological aspects

This scientific work provides a comprehensive examination of the criminal-law and criminological aspects of combating illegal migration. The study analyzes the current state of migration processes in the Republic of Kazakhstan, the causes and preconditions of illegal migration, as well as its impact on national security, public order, and socio-economic development. The criminal-law section explores the elements of crimes related to illegal migration, the specifics of their legal qualification, issues of liability, and the effectiveness of existing legislative norms. The criminological analysis focuses on identifying factors that contribute to illegal migration, assessing the dynamics and structure of this type of crime, and developing preventive measures. Based on the results of the research, recommendations are proposed to improve measures against illegal migration, optimize the activities of law enforcement agencies, and enhance the effectiveness of migration policy.

Keywords: illegal immigration, illegal immigrant, migration, migrant, center for adaptation and integration, readmission, permanent residence permit, punishments, sentencing.

Кіріспе. Көші-қон – жеке тұлғалардың бір мемлекеттен екінші мемлекетке, сондай-ақ мемлекет ішінде тұрақты немесе уақытша, ерікті түрде немесе мәжбүрлі түрде қоныс аударуы.

Заңсыз көшіп келу – шетелдіктердің немесе азаматтығы жоқ адамдардың келу және болу тәртібін реттейтін Қазақстан Республикасының заңнамасын, сондай-ақ Қазақстан Республикасының аумағы арқылы транзитті жол жүруді бұза отырып, Қазақстан Республикасына келуі және Қазақстан Республикасында болуы [1];

Заңсыз көші-қонды ұйымдастыру – бұл шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдардың көлік құралдарын не жалған құжаттарды, не тұрғын немесе өзге де үй-жайларды ұсыну, сондай-ақ азаматтарға, шетелдіктерге және азаматтығы жоқ адамдарға Қазақстан Республикасының аумағы арқылы заңсыз келу, кету, орын ауыстыру үшін өзге де қызметтер көрсету жолымен заңсыз болуына бағытталған шаралар кешені [1].

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасын қасақана заңсыз кесіп өту – Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасын Мемлекеттік шекара арқылы өткізу пункттерінен тыс кесіп өту, сол сияқты жалған құжаттар немесе үшінші тұлғалардың жарамды құжаттарын алдап пайдаланып жасалған, сол сияқты белгіленген тәртіпті бұза отырып, көрсетілген пункттерде Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасын қасақана заңсыз кесіп өту, сол сияқты белгіленген тәртіпті бұза отырып.

Заңсыз көшіп келу – шетелдіктердің немесе азаматтығы жоқ адамдардың келу және болу тәртібін реттейтін Қазақстан Республикасының заңнамасын, сондай-ақ Қазақстан Республикасының аумағы арқылы транзитті жол жүруді бұза отырып, Қазақстан Республикасына келуі және Қазақстан Республикасында болуы.

Әдістеме. Ғылыми мақаланың әдістемелік негізін философия, әлеуметтану, құқықтың жалпы теориясы, қылмыстық және қылмыстық-атқару құқық жерлерін танудың диалектикалық әдісі құрайды. Зерттеу барысында тарихи, логикалық, жүйелік-құрылымдық, нақты-әлеуметтік және басқа да зерттеу әдістері қолданылды.

Негізгі бөлім. АІҒ алаңында Президент Қасым-Жомарт Тоқаев Миграция жөніндегі халықаралық ұйымның – БҰҰ көші-қон жөніндегі агенттігінің бас директоры Эми Поуппен кездесті.

Әңгімелесу барысында миграция бойынша ынтымақтастықтың жай-күйі, мигранттардың құқығын қорғау және Ұйымның 2024-2028 жылдарға арналған стратегиялық жоспары шеңберіндегі өзара ықпалдастық мәселелері талқыланды.

Мемлекет басшысы еліміз заңсыз көші-қон проблемаларын шешу, адам саудасына қарсы іс-қимыл және шет елдерде еңбек ететін қазақстандықтардың құқығын қорғау бағыттарында белсенді жұмыс жүргізетінін айтты.

Эми Поуп Қазақстанның Алматы процесіне 2025-2027 жылдардағы төрағалығының маңызын атап өтті. Бұл – аймақтық диалогты ілгерілетуге және Орталық Азиядағы көші-қонға байланысты проблемалардың шешімін бірлесіп іздеу шараларын үйлестіруге ықпал ететін консультативтік платформа.

Қасым-Жомарт Тоқаев пен Эми Поуп ынтымақтастықты одан әрі тереңдетуге, сондай-ақ институционалды әлеуетті нығайтуға және аймақтағы көші-қонды орнықты басқаруға ықпал ету мақсатында озық тәжірибелермен алмасуға уағдаласты [2].

Жедел-іздістіру қызметі – адамның және азаматтың өмірін, денсаулығын, құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін, меншігін қорғау, қоғам мен мемлекеттің қылмыстық қол сұғушылықтан қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында, жедел-іздістіру қызметін жүзеге асыратын органдары Қазақстан Республикасының Конституциясына, осы Заңға және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілеріне сәйкес, жүзеге асыратын жария және жасырын жедел-іздістіру, ұйымдастыру және басқару іс-шараларының ғылыми негізделген жүйесі.

Заңсыз көшіп келуші – келу және болу, сондай-ақ Қазақстан Республикасының аумағы арқылы транзитті жол жүру тәртібін реттейтін Қазақстан Республикасының заңнамасын бұза отырып, Қазақстан Республикасына келген және Қазақстан Республикасында болатын шетелдік немесе азаматтығы жоқ адам.

Шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды шығарып жіберу – құқық бұзушылық жасағаны үшін шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдарға қатысты белгіленетін әкімшілік жаза түрі және оны ішкі істер органдары темір жол көлігінде немесе көліктің өзге де түрлерінде (әуе, автомобиль немесе су) Мемлекеттік шекара арқылы өткізу пунктіне дейін өткізу жолымен жүзеге асырылады.

Профилактикалық іс-шаралар – құқық бұзушылықтардың алдын алу мен анықтауға арналған шаралар кешені және құқыққа қарсы мінез-құлыққа бейім адамдарға алдын ала ықпал ету.

Испания мен Марокко арасында тағы да шу шықты. Мароккодан Испанияның Мелилья анклавına кірмек болған 18 адам қайтыс болды. Сондай-ақ 500-ден астам босқын қоршауды бұзып, шекаралық бақылау аймағына кірген. Жергілікті үкіметтің хабарлауынша, өткен аптаның соңында Мелильяға шамамен 2 мың адам келіп, 500-ден астам босқын сым қоршауларды бұзып шекаралық бақылау аймағына кірген. Марокко шенеуніктері заң бұзушылық кезінде алған жарақаттарынан 18 адамның қайтыс болғанын мәлімдеді. «Кейбіреулері тосқауылдың төбесінен құлап кетті», деді Марокко өкілі, сонымен қатар шекараны кесіп өтпек болған 140 қауіпсіздік қызметкері мен 76 мигрант жараланған [3].

Бұл Испания мен Марокко өткен айда дипломатиялық қарым-қатынастарды қалпына келтіргеннен кейінгі алғашқы жағдай болып отыр. Испания үкіметінің жергілікті әкімшілігі 49 испандық полиция қызметкерінің жеңіл жарақат алғанын хабарлады. Бұған дейін ресми мәлімдемеде Марокко шекарадағы шабуылдарға тосқауыл болу үшін әскери күштерін орналастырып, Испанияның қауіпсіздік күштерімен «белсенді ынтымақтастық орнатты», делінген еді. Испандық БАҚ-та оқиға орнынан тротуарларда жатқан, жараланған, киімдері жыртылған адамдардың фотосуреттерін жариялады. Ал Брюссельдегі жиында сөз алған Испания премьер-министрі Педро

Санчес бұл «зорлық шабуылға» кінәлі деп адам саудасымен айналысатын мафияларды айыптады. Марокко үкіметі болса «Өткен аптаның аяғында қауіпсіздік күштері Марокко жағындағы шекараны кесіп өтпек болған адамдармен «қақтығысты», деді. Мароккодағы құқық қорғау ұйымының өкілі Омар Наджи босқындардың бірнешеуі Надордағы ауруханаға жатқызылғанын хабарлады [3].

Испанияның Солтүстік Африкадағы Мелилья мен Сеута кішкене ғана анклавтары Еуроодақтың Африка құрлығындағы адамдар жаяу кесіп өтетін жалғыз шекара, сондықтан бұл анклавтар мигранттар мен босқындарды еріксіз тартатын «магнит» жерге айналды [3].

2024 жылы елімізде 1 488 308 ҚР азаматының төлқұжаты дайындалды. Бұл 30 жылдың ішіндегі рекордық көрсеткіш. Оның негізі себептерінің бірі – балалар үшін төлқұжат құнының екі есе төмендеуі. Қазақстан Республикасының азаматы паспорттың алған ең жас азаматқа не бары 10 күн, ал құжат алған ең үлкен азаматтың жасы 109-да болды. Елге реадмиссия тәртібінде шетелде құжатсыз жүрген 70 қазақстандық азамат қайтарылды. Былтыр шетелдік жұмыс күшін заңсыз еңбекке тартқан 3 786 жұмыс беруші анықталды. Президент жолдауын іске асыру аясында оңайлатылған тәртіпте 41 шетелдік ІТ-маманына тұрақты тұруға рұқсат берілді [4].

Сонымен қатар, көші-қон ағындарының қарқындылығының өсуіне байланысты тәуекелдер бар. Сондықтан заңсыз көші-қонға қарсы күрес мәселелеріне ерекше мән беріледі.

Ағымдағы жылы көші-қон заңнамасын 49,2 мың бұзушы анықталды, заңсыз көші-қонға байланысты 87 қылмыстың жолы кесілді. Елден 3 154 шетелдік азамат шығарылды.

Көші-қон заңнамасын қасақана бұзған адамдарды анықтау мақсатында (ақпан, маусым, шілде, қазан айларында) «Мигрант», «Заңсыз Трафик» және «Заңсыз Кордон» жедел-алдын алу іс-шаралары өткізілді [4].

Нәтижесінде 39,5 мың шетелдік әкімшілік жауапкершілікке тартылды, олардың 28 мыңы – болу мерзімдерін бұзғаны үшін, 6,5 мыңы - шетелдіктердің еңбек қызметін заңсыз жүзеге асырғаны үшін, 1,7 мың жұмыс беруші шетелдік жұмыс күшін рұқсатсыз тартқаны үшін және 4,2 мың ҚР азаматтары өздерінде болатын шетелдік туралы уақтылы хабарламағаны үшін жауапқа тартылды.

Іздеуде жүрген 195 қылмыстық қылмыскер ұсталды, оның ішінде 181 Қазақстан азаматы және 18 шетелдік [4].

Биылғы қаңтар-тамыз айларында елімізде көші-қонды заңсыз ұйымдастыруға байланысты 66 қылмыстық құқық бұзушылық тіркелді, бұл бір жыл бұрынғыдан 19,5% аз, деп хабарлайды finprom.kz

Салыстыру үшін: өткен жылдың сәйкес кезеңінде республика бойынша 82 заң бұзушылық тіркеліп, жылдық өсім айтарлықтай 43,9% болған еді.

Көші-қонды заңсыз ұйымдастыру бабы бойынша құқық бұзушылар саны биылғы жылы 18,6% азайып, 48 адамға жетті.

Өңірлер бойынша көші-қонды заңсыз ұйымдастыру фактілері ең көп Жамбыл облысында тіркелді: 17 құқық бұзушылық, дегенмен бір жыл бұрынғыдан 34,6% азайған.

Одан кейін Алматы қаласы: 11 жағдай, жылдық өсім бірден 57,1%. Артынша Түркістан облысы: 9 жағдай, былтырғыдан 18,2% аз.

Құқық бұзушылықтардың ең азы Ақмола облысы мен Астанада тіркелді: әрқайсысында бір ғана жағдай. Сонымен қатар, жаңадан құрылған үш облыста (Абай, Жетісу және Ұлытау), сондай-ақ Солтүстік Қазақстан, Қызылорда, Қарағанды және Шығыс Қазақстан облыстарында мүлде бірде-бір жағдай тіркелген жоқ.

Заңсыз көші-қонды ұйымдастыру бойынша қылмыстық құқық бұзушылықтар санының айтарлықтай төмендеуіне қарамастан, бірінші жартыжылдықта әкімшілік құқық бұзушылықтар саны бір жылда бірден 2,1 есе өсіп, 48,6 мың іске жетті.

Осылайша, шетелдіктің немесе азаматтығы жоқ адамның Қазақстан Республикасының халықтың көші-қоны саласындағы заңнамасын бұзу жағдайларының саны жылына 2,7 есеге, 34 мың жағдайына дейін, шетелдіктер немесе азаматтығы жоқ адамдарды қабылдайтын жеке немесе заңды тұлғалардың Қазақстан Республикасы халықтың көші-қон заңнамасын бұзуы 43,2%, 13,5 мыңға дейін, Қазақстан Республикасының заңнамасын бұза отырып шетелдік жұмыс күшін және еңбек иммигранттарын тарту жағдайлары 47,8%, 1,1 мыңға дейін өсті [4].

Өздеріне қатысты әкімшілік жауапкершілікке тарту туралы қаулы шығарылған тұлғалардың саны 47,3 мың адамды құрады.

28,7 мың адамға ескерту, 12,9 мың адамға әкімшілік айыппұл салынды, 2,6 мың адам әкімшілік қамаққа алынды, сонымен қатар, 3,2 мың шетелдік немесе азаматтығы жоқ адам ҚР-дан шығарылды [4].

Президент қазіргі кезде еңбек миграциясының жаһандық сипаты бар екенін және оны біржақты теріс құбылыс ретінде қабылдауға болмайтынына назар аударды. "Бұл мәселе өте өзекті болып саналады. Жыл сайын мыңдаған отандасымыз еңбек мигрантына айналып отырғандықтан үндемей қалуға болмайды. Біздің азаматтар шетелде жоғары біліктілік талап етілетін салаларда ғана емес, сонымен қатар көпшілігі қызмет көрсету саласында жұмыс істейді. Олар өз елінде істеуге келіспейтін жұмысқа басқа елде кірісуге дайын", – деді Тоқаев. Мемлекет басшысы мұндай жағдайларда еңбек қатынастары ресми түрде реттелмейтінін және қазақстандықтардың заңсыз жұмыс істейтінін атап өтті.

Президент қазіргі кезде еңбек миграциясының жаһандық сипаты бар екенін және оны біржақты теріс құбылыс ретінде қабылдауға болмайтынына назар аударды.

"Бұл біліктілікті арттыру, жаңа дағдыларды игеру, өз ісін бастау үшін бастапқы капиталды жинақтау, басқа әлеуметтік-мәдени ортаға бейімделу сияқты жағымды жақтары бар көп қырлы процесс. Сол себепті мемлекет

қазақстандықтардың, соның ішінде еңбек миграциясында жүргендердің әлеуетін іске асыру үшін барлық күш-жігерін салады. Үкімет осы мәселені егжей-тегжейлі зерттеп, ұсыныстар енгізуі қажет", – деді Тоқаев [5].

Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің 5 институционалдық реформасын іске асыру жөніндегі «100 нақты қадам» Ұлт жоспарында №56 қадаммен жоғары білікті мамандарды шетелден тарту үшін АҚШ, Канада, Австралия үлгісі бойынша қолайлы көші-қон режимін құру көзделген [6].

ҚР Президенті жанындағы Адам құқықтары жөніндегі комиссия тұрғысынан көші-қон процестерін реттеуде мынадай нысаналы бағдарларды ескеру қажет:

1) мигранттардың келуін немесе кетуін ынталандыру кезінде елдің экономикалық және демографиялық мүдделерінің басымдығы;

2) неғұрлым жоғары білікті шетелдік мамандарды тарту;

3) ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету – «кедейлік трансфертіне», әлеуметтік шиеленістің өсуіне, экстремизмнің ену ықтималдығына, сондай-ақ коронавирустық-COVID-19 және инфекцияның басқа да түрлеріне жол бермеу;

4) заңсыз көші-қон, адам саудасы фактілерін жою;

5) баршаның заң алдындағы теңдігі, адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету.

Тиімді көші-қон саясаты жоғарыда аталған барлық бес мақсаттың теңгеріміне қол жеткізуге бағытталуы тиіс.

Осыны ескере отырып, Қазақстанға заңсыз көші-қон мен адам саудасы фактілерінің салдарын, қазақстандық білікті кадрлардың шетелге кетуін болдырмауға және жоюға мүмкіндік беретін көші-қонды басқарудың қазіргі заманғы жүйесін құрудың кешенді міндетін шешу міндеті тұр.

Халықтың көші-қонымен бүкіл әлемдегі адам құқықтарының ең өрескел бұзылуы болып табылатын адам саудасы өзара тығыз байланысты.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Тоқаев 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында құқық қорғау органдарына Қазақстанда адам саудасына қарсы күресті күшейту және осындай қылмыстарды тергеу рәсімін халықаралық стандарттарға сәйкес жақсарту, Парламентте тиісті заңдар қабылдау туралы нақты тапсырмалар берді [7].

2020 жылғы 22 қазанда ҚР Президенті жанындағы Ұлттық қоғамдық сенім кеңесінің отырысында сөйлеген сөзінде Мемлекет басшысы адам саудасына байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу және анықтау тиімділігін арттыру, Қазақстан Республикасының аумағында адам саудасы мен мәжбүрлі еңбектің құрбандары болған шетелдік азаматтарды қоса алғанда, барлық адамдарға көмек көрсету жөнінде нақты шаралар қабылдау туралы атап өтті [8].

Мемлекет басшысының берген тапсырмаларын орындау және Қазақстанда адам саудасына қарсы іс-қимыл тетіктерін жетілдірудің өзектілігін ескере отырып, ҚР Президенті жанындағы Адам құқықтары жөніндегі комиссия «Қазақстан Республикасында адам саудасына қарсы іс-қимыл саласында азаматтардың және өзге де тұлғалардың әлеуметтік-экономикалық, еңбек, азаматтық және мәдени құқықтарын қорғаудың өзекті мәселелері» атты арнайы талдамалық баяндама (бұдан әрі – арнайы баяндама) дайындады.

Арнайы баяндаманың мақсаты Қазақстан Республикасының Президентін, Парламенті мен Үкіметін, құқық қорғау және сот органдарын, орталық және жергілікті атқарушы органдарды, дағдарыс орталықтары мен мамандандырылған үкіметтік емес ұйымдарды, азаматтық қоғамның басқа да институттарын, халықаралық ұйымдарды Қазақстандағы қауқарсыз еңбекші-мигранттар мен адам саудасы құрбандарының құқықтарына қатысты жағдай туралы хабардар ету, ұлттық заңнама мен құқық қолдану практикасындағы олқылықтарды анықтау, қауқарсыз еңбекші-мигранттар мен адам саудасының барлық санаттағы құрбандарының әлеуметтік-құқықтық қорғалуы, олардың өз құқықтары туралы, сондай-ақ қауқарсыз еңбекші-мигранттардың, адам саудасы құрбандарының құқықтарын қорғаудың түйінді проблемалары және оларды шешу жолдары туралы хабардар болуы деңгейін талдау.

С.К. Жетписов, А.Ш. Хамзин, Н.М. Мусабекова пікірінше, көшіп-қонушылардың қылмысын зерттеудің криминологиялық өзектілігі бірқатар жағдайлармен анықталады: біріншіден, олар елдегі, аймақтағы қылмыстық жағдайға айтарлықтай әсер етеді; екіншіден, бұл әсер әлеуметтік дағдарыстар жағдайында күрт артып, қылмысқа айтарлықтай әсер етеді; үшіншіден, бірқатар жаңа экономикалық, әлеуметтік, саяси, рухани мәселелер туындайды, оның ішінде халықаралық-құқықтық аспектілерге, шетелдіктердің елдегі жағдайына, олардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және т. б.; төртіншіден, мұндай қылмыстарды анықтау, ашу және алдын алу айтарлықтай күрделене түседі.

Мемлекеттердің көші-қон қылмысы саласындағы қызметі мынадай бағыттарға: еңбек көшіп-қонушыларының құқықтық мәртебесі туралы мәселені шешуге; заңсыз көші-қонға қарсы іс-қимылдың тиімді тетіктерін әзірлеуге; көшіп-қонушылардың әлеуметтік мәселелерін шешуге, сондай-ақ олардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға бағытталған заңнамалық базаны, барабар ағымдағы жағдайды қабылдауға бағытталуға тиіс деп санаймыз [9, 48 б.].

С.К. Жетписов, А.Ш. Хамзин, Н.М. Мусабекова пікірінше, заңсыз иммиграцияны келесіге бөлуге болады: А) транзит; б) тұрақты тұру; в) уақытша баспана. Заңсыз көші-қонның пайда болу уақыты бойынша, атап айтқанда: А) мемлекет аумағына кіру және одан шығу ережелерін бұзу; б) визаны ұзарту және болу елінің аумағында тіркелу қажеттілігін алдын ала анықтайтын мемлекет аумағында болу ережелерін бұзу (жартылай заңды көші-қон) кезінен бастап ажыратуға болатындығын ескереміз.

Заңсыз көші-қон оның субъектілерінің тұрақты тұратын елінен кетіп, ресми рұқсатсыз басқа мемлекеттердің аумағында болуымен де сипатталады. Айта кету керек, жақында "заңсыз көші-қон" термині нормативтік дереккөздерде (ұлттық және халықаралық) және ғылыми зерттеулерде, басқалармен қатар, құқықтың әртүрлі салаларында, бұқаралық ақпарат құралдарында, ғылыми конференцияларда белсенді қолданыла бастады [10, 100 б.].

Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексінің 394 бабына сәйкес, Заңсыз көші-қонды ұйымдастыру - көлік құралдарын не қолдан жасалған құжаттар не тұрғын немесе өзге де үй-жай беру, сондай-ақ Қазақстан Республикасының азаматтарына, шетелдіктерге және азаматтығы жоқ адамдарға Қазақстан Республикасының аумағы бойынша заңсыз келу, кету, орнын ауыстыру үшін өзге де қызметтер көрсету арқылы заңсыз көші-қонды ұйымдастыру [11].

Көші-қонның экономикалық және әлеуметтік сектордағы көптеген мигранттарды қабылдайтын елдер үшін салдары болжанбауы мүмкін. Халықаралық масштабтағы көші-қон дамыған елдерге қатысты еңбек нарығындағы олқылықтарды жою әдісі болып табылады, мұндай олқылықтар тарихи тұрғыдан Әлеуметтік және демографиялық проблемалардан туындайды.

Көші-қон қоғамдық өмірдің көптеген салаларына әсер етеді, сондықтан заңсыз көші-қон қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігіне нұқсан келтіретін фактор болып табылады: қару-жарақ, есірткі контрабандасы көбейеді; экстремистік идеялар таратылады, арандатушылық митингілер мен бұқаралық іс-шаралар толқыны өтеді; еңбекті пайдалану есебінен көлеңкелі экономика секторы барған сайын дамып келеді.

Қорытынды. Әрбір мемлекет өз қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында өз аумағына кімнің және қандай жағдайларда кіруге рұқсат етілетінін айқындайды. Көшіп-қонушыларға қатысты көзқарастар қаншалықты либералды болса да, қандай принциптерге негізделсе де, әрдайым елге қажетсіз деп танылатын көші-қон түрлері болады. Көші-қон процестерін туындататын себептер адамдарды ел аумағына заңды жолмен кіре алмаған жағдайда айналма жолдарды іздеуге мәжбүрлейді, бұл өз кезегінде заңсыз көші-қонның пайда болуына әкеледі.

Заңсыз көші-қонды жүзеге асырудың екі негізгі тәсілі бар — заңды және заңсыз. Бірінші жағдайда заңсыз көші-қон деп мемлекеттік шекараны рұқсатсыз кесіп өту арқылы жүзеге асырылатын әрекеттер түсініледі. Мысалы, тау асулары арқылы Ауғанстаннан Тәжікстанға, одан әрі Ресейге өту немесе Одер өзені арқылы Польшадан Германияға заңсыз өту; жалған құжаттарды пайдалану; сондай-ақ «делдал», «иесі» немесе «қожайын» атанған тұлғалардың көмегімен адамдарды заңсыз тасымалдау (кейбір жағдайларда бұл адам саудасына да қатысты).

Екінші тәсіл — шекараны заңды негізде кесіп өтіп, кейіннен мемлекет аумағында заңсыз еңбек қызметіне немесе өзге де заңсыз әрекеттерге тартылу. Бұған туристік виза, жеке шақыру немесе басқа да заңды негіздерді пайдаланып кіргеннен кейін ішкі заңдарды бұзу жатады.

Заңсыз көші-қонның пайда болуы мен дамуы көптеген факторлардың ықпалымен байланысты, оларды екі топқа бөлуге болады:

1-топ — мигранттарды ел ішінде немесе одан тыс жерлерге қоныс аударуға тікелей итермелейтін факторлар. Бұларға саяси тұрақсыздық, әскери қақтығыстар, әлеуметтік-экономикалық дамудың төмен деңгейі, белгілі бір белгілер бойынша мемлекеттік қудалау, экологиялық және этникалық мәселелер, отбасылық жағдайлар және басқа да себептер жатады.

2-топ — қабылдаушы мемлекет жағымсыз деп танитын жайттарға байланысты тұлғаның келімсек мәртебесіне ие болуына әкелетін факторлар. Яғни белгілі бір тұлғаның ел аумағында болуы мемлекеттің мүдделері тұрғысынан тиімсіз деп танылады.

Заңсыз мигранттардың әлемнің көптеген елдерінде көптеп кездесуі адамдарды өз отанын тастап кетуге мәжбүрлейтін итермелеуші факторлар мен жаңа тұрғылықты жерге тартып тұратын аттрактор-факторлардың күші арасындағы теңгерімсіздікті көрсетеді.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Халықтың көші-қоны туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 22 шілдедегі № 477-IV Заңы. <https://adilet.zan.kz> (жағдайы бойынша 27.09.2025 ж).
2. Глава государства принял Генерального директора Международной организации по миграции Эми Поуп <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-prinyal-generalnogo-direktora-mezhdunarodnoy-organizacii-po-migracii-emi-poup-2943322>
3. Заңсыз миграция екі елдің проблемасына айналды <https://egemen.kz/article/316458-zanhsyz-migratsiya-eki-eldinh-problemasyna-aynaldy>
4. Елде заңсыз мигранттар қаншалықты көбейді <https://naryk.kz/news/elde-zangsyz-migranttar-qanshalyqty-kobeidi>
5. Тоқаев шетелде жұмыс істейтін қазақстандықтар туралы айтты 13:29 22.10.2020 (жаңартылды: 13:05 01.02.2022) <https://sputnik.kz>
6. Ұлт жоспары – бес институционалдық реформаны жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадам <https://adilet.zan.kz> (жағдайы бойынша 20.05.2015 ж).
7. «Жаңа жағдайдағы қазақстан: іс-қимыл кезеңі» Мемлекет Басшысының 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы <https://adilet.zan.kz> (жағдайы бойынша 27.09.2025 ж).

8. Мемлекет басшысы Ұлттық қоғамдық сенім кеңесінің бесінші отырысына қатысты 2021 жылғы 25 ақпан. https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/meetings_and_sittings/memleket-basshysy-ulttyk-kogamdyk-senim-kenesinin-besinshi-otyrysyna-katysty

9. Жетписов С.К., Хамзин А.Ш., Мусабекова Н.М. Еңбек көшіп-конушылары: «құрбандар» мен «қылмыскерлер» арасында // Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми - еңбектері, №1(74) – 2023. – Б.37-48.

10. Жетписов С.К., Хамзин А.Ш., Мусабекова Н.М. Миграционные процессы в казахстане: причины, особенности и возможности правового регулирования // Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми - еңбектері, №1(78) – 2024. – Б.92-100.

11. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.

Авторлар туралы мәлімет

Иембердиева Б.Н. – Каспий қоғамдық университетінің PhD докторанты.

Татаринова Л.Ф. – Каспий қоғамдық университеті «Әділет» Жоғары құқық мектебі қауымдастырлыған профессоры.

Татаринов Д.В. – Каспий қоғамдық университеті «Әділет» Жоғары құқық мектебінің қауымдастырылған профессоры, PhD докторы.

Иембердиева Б.Н. – PhD докторант Каспийского общественного университета.

Татаринова Л.Ф. – ассоциированный профессор Высшей школы права «Адилет» Каспийского общественного университета, кандидат юридических наук.

Татаринов Д.В. – ассоциированный профессор Высшей школы права «Адилет» Каспийского общественного университета, доктор PhD.

Iyemberdiyeva B. - PhD doctoral student of the Caspian Public University.

Tatarinova L. - Associate Professor of the Higher School of Law "Adilet" of the Caspian Public University, PhD in Law. .

Tatarinov D. - is an associate Professor at the Higher School of Law "Adilet" of the Caspian Public University, PhD.

М.Е. Тулеуова¹, С.А. Августхан¹, А.А. Ешназаров¹

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре РК, Косшы, Казахстан

КРИМИНАЛИЗАЦИЯ УПОТРЕБЛЕНИЯ НАРКОТИКОВ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье рассматривается проблема борьбы с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ, в частности, посредством профилактических мер, включающих уголовную и административную ответственность. В статье рассматриваются различные подходы к уголовной ответственности за немедицинское потребление наркотиков в международном контексте. Обзор показывает широкий спектр подходов, от смертной казни до отсутствия ответственности. Авторы приводят аргументы в пользу привлечения к ответственности за употребление наркотиков, подчеркивая, что немедицинское потребление подпитывает наркоторговлю и вредит здоровью населения. Исследование основано на структурно-системном анализе в сочетании с анализом статистических данных. Авторы приводят решения судов Канады и Венгрии, подтверждающие обоснованность ограничения автономии личности в случае причинения вреда обществу, подчеркивая, что употребление наркотиков влечет за собой изменения психического состояния человека и представляет потенциальную угрозу. Статья анализирует существующую в Казахстане уголовную ответственность за немедицинское потребление наркотиков и предлагает исключить из диспозиции ч. 1 ст. 296 УК РК слова "в общественных местах".

Ключевые слова. Незаконный оборот наркотиков, профилактика наркомании, уголовная ответственность за употребление наркотиков, немедицинское потребление наркотиков, зарубежный опыт в борьбе с наркооборотом, преступление, связанное с наркотиками.

Есірткіні қолдануды криминализациялау: мәселелері мен болашағы

Мақалада есірткі мен психотроптық заттардың заңсыз айналымымен, атап айтқанда, қылмыстық және әкімшілік жауапкершілікті қамтитын алдын алу шаралары арқылы күресу мәселесі қарастырылады. Мақалада халықаралық контексте есірткіні медициналық емес тұтыну үшін қылмыстық жауапкершілікке тартудың әртүрлі тәсілдері қарастырылады. Шолу өлім жазасынан бастап жауапкершіліктің болмауына дейінгі көптеген тәсілдерді көрсетеді. Авторлар есірткіні қолданғаны үшін жауапкершілікке тарту туралы дәлелдер келтіріп, медициналық емес тұтыну есірткі саудасын күшейтетінін және халықтың денсаулығына зиян тигізетінін атап өтті. Зерттеу статистикалық деректерді талдаумен біріктірілген құрылымдық-жүйелік талдауға негізделген. Автор Канада мен Венгрия соттарының қоғамға зиян келтірген жағдайда жеке тұлғаның автономиясын шектеудің дұрыстығын растайтын шешімдерін келтіреді, есірткіні қолдану адамның психикалық күйінің өзгеруіне әкеліп соқтырады және әлеуетті білдіреді. Мақала Қазақстанда есірткіні медициналық емес тұтынғаны үшін бар қылмыстық жауапкершілікті талдайды және ҚР ҚК 296-бабының 1-бөлігіндегі диспозициядан «қоғамдық орындарда» деген сөздерді алып тастауды ұсынады.

Түйінді сөздер. Есірткінің заңсыз айналымы, нашакорлықтың алдын алу, есірткіні қолданғаны үшін қылмыстық жауапкершілік, есірткіні медициналық емес тұтыну, есірткі айналымына қарсы күрестегі шетелдік тәжірибе, есірткіге байланысты қылмыс.

Criminalization of drug use: problems and prospects

This article examines the issue of combating the illicit trafficking of narcotic drugs and psychotropic substances, particularly through preventive measures that include criminal and administrative liability. Various approaches to criminal liability for non-medical drug consumption are discussed in an international context. The review highlights a broad spectrum of approaches, ranging from the death penalty to the absence of liability. The authors present arguments for holding individuals accountable for drug use, emphasizing that non-medical consumption fuels drug trafficking and harms public health. The study is based on a structural-systemic analysis combined with an analysis of statistical data. The authors cite judicial decisions from Canada and Hungary that support the justification for restricting personal autonomy when harm is caused to society, emphasizing that drug use leads to alterations in an individual's mental state and poses a potential threat. The article analyzes the existing criminal liability in Kazakhstan for non-medical drug consumption and proposes the removal of the phrase "in public places" from part 1 of Article 296 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

Keywords. Illicit drug trafficking, drug addiction prevention, criminal liability for drug use, non-medical drug consumption, foreign experience in combating drug trafficking, drug-related crime.

Введение. Как известно, борьба с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ включает в себя их профилактику, одной из форм которой является установление административной и уголовной ответственности за соответствующие нарушения в этой сфере.

Если обратиться к опыту зарубежных государств, то можно обнаружить большое многообразие уголовно-правовых подходов к решению рассматриваемой проблемы. Так, около 30 государств в своем уголовном законодательстве предусмотрели смертную казнь за совершение преступлений, связанных с наркотиками. Например, к числу этих государств относятся: США, Китай, Франция, Великобритания, Египет, Вьетнам, Иран, Турция, Южная Корея, Индонезия. Среди государств бывшего СССР к таковым относятся Узбекистан и Таджикистан.

В то же время в ряде государств предусмотрено более мягкое законодательство, при котором даже отсутствует ответственность за немедицинское потребление наркотиков. К таким государствам относятся: Австрия, Испания, Дания, Италия, Нидерланды, Швейцария, Эстония и Португалия.

Наше теоретическое исследование, основанное на структурно-системном анализе и синтезе в сочетании с анализом статистических данных, привело к формулированию ряда выводов по проблеме наркопотребления. В работе представлен комплексный подход, включающий пути и средства решения этой проблемы, рассматриваемой нами как целостная система.

Основная часть. В своем обращении к нации «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» от 1 сентября 2022 года глава государства Касым-Жомарт Токаев подчеркнул, что борьба с производством и распространением наркотических средств синтетического происхождения должна рассматриваться как проблема национального масштаба [1]. Для эффективной борьбы с незаконным оборотом и потреблением наркотиков был принят Комплексный план на 2023–2025 годы в соответствии с Посланием Президента страны [2].

В целом наркобизнес — это одно из главных препятствий на пути развития государства и человечества. В то же время он представляет угрозу не только суверенитету и безопасности страны, но и здоровью человека [3, 27].

Поэтапное увеличение потребления наркотических веществ отмечается по всему миру в последние годы. При этом темпы роста употребления наркотиков значительно превышают рост населения. Согласно оценкам Организации Объединенных Наций, в 2020 году около 284 миллионов человек в возрасте от 15 до 64 лет употребляли наркотики во всем мире, что на 26% больше, чем в 2010 году [4]. В 2022 году число людей, употребляющих наркотики, выросло до 292 миллионов, что на 20% больше, чем 10 лет назад [5].

2024 году Всемирный доклад о наркотиках, подготовленный Управлением ООН по наркотикам и преступности (УНП ООН), представляет собой глубокий анализ глобальных тенденций в незаконном производстве и обороте наркотиков, а также моделей потребления и связанных с ними рисков [5]. Особое внимание уделено тенденциям, наблюдаемым в различных странах, включая Казахстан, где потребление наркотиков, особенно синтетических, приобретает новые формы и вызывает повышенный интерес среди исследователей.

Одной из ключевых особенностей, выявленных в Казахстане, является тенденция к сокращению гендерного разрыва в потреблении наркотиков, особенно среди пользователей синтетических веществ. В отличие от более традиционных наркотиков растительного происхождения, употребление синтетических наркотиков, таких как синтетические стимуляторы, значительно более равноценно среди мужчин и женщин. По мнению одного из опрошенных экспертов, среди тех, кто употребляет синтетические наркотики в Казахстане, могут преобладать женщины.

Особое внимание стоит уделить так называемому «химсексу», феномену употребления синтетических наркотиков для усиления ощущений во время полового акта, который является важным мотивом как для мужчин, так и для женщин в Казахстане. Этот феномен также наблюдается в других странах, где использование наркотиков для улучшения сексуальных ощущений становится распространенным явлением.

Дополнительно, наркологические исследования показывают, что синтетические наркотики, такие как амфетамины и трамадол, используются для повышения работоспособности, что особенно актуально для людей, стремящихся работать дольше или преодолеть трудности, связанные с профессиональными и жизненными нагрузками. Это подчеркивает важность социальной и психологической мотивации в использовании наркотиков, где наркозависимость нередко становится результатом не только физической, но и эмоциональной потребности [5].

В академических кругах юристы активно обсуждают вопрос о целесообразности криминализации потребления наркотиков. Противники уголовного преследования потребителей наркотиков выдвигают следующие аргументы:

1. Потребление наркотиков квалифицируется Всемирной организацией здравоохранения как заболевание, требующее лечения, а не наказания.

2. Уголовное преследование за употребление наркотиков существенно ограничивает конституционные права человека на свободу и неприкосновенность частной жизни.

Во-первых, наркомания возникает из-за безответственного употребления наркотиков, что влечет за собой регулярное самопричинение вреда наркотическим опьянением. За исключением редких случаев, наркотическая зависимость развивается именно из-за систематического употребления наркотиков. Когда риск административной или уголовной ответственности отсутствует, люди продолжают наносить вред своему

здоровью, используя наркотики, что приводит их к наркотической зависимости. Поэтому мы считаем привлечение к административной или уголовной ответственности не только наказанием за опасные действия, но и превентивной мерой против развития наркомании.

Во-вторых, в качестве контраргумента можно привести прецедент Верховного суда Канады, вынесенный по делу об уголовном преследовании за употребление наркотиков. Истец утверждал, что употребление наркотиков является неотъемлемой частью его образа жизни и что наказание за это нарушает его право на свободу личности, гарантированное статьей 7 Канадской хартии прав и свобод. По решению большинства судей было принято следующее решение: «Конституция не может быть так расширительно истолкована, чтобы предоставлять защиту любой деятельности, которую индивид желает определить как центральную для своего стиля жизни... Общество, распространившее конституционную защиту на все и каждый такой стиль жизни, было бы неуправляемым. Выбор такого стиля жизни... не является основным выбором, связанным с самой сутью личного достоинства и независимости... государство вправе ограничивать автономию личности посредством уголовно-правового вмешательства при наличии действительного и неизбежного вреда, причиненного виновным лицом другим гражданам, обществу или государству» [6, 1].

Потребление наркотических веществ может негативно влиять на общество из-за вызванных ими изменений в психическом состоянии, что приводит к потенциальным угрозам для социального благополучия. В ответ на схожее утверждение венгерский Конституционный суд подчеркнул, что употребление наркотиков не может считаться проявлением автономии личности. Напротив, оно лишает человека его независимости, поскольку приводит к привыканию и формированию физической и психологической зависимости [7, 91].

В наших предшествующих исследованиях по теме мер уголовно-правового воздействия для предотвращения распространения наркотических веществ мы выдвигали схожие доводы и приводили аналогичные обоснования, опираясь на результаты исследований [8, 91].

Незаконный оборот наркотиков и психотропных веществ напрямую зависит от спроса на них среди тех, кто злоупотребляет ими в немедицинских целях. Отсутствие спроса лишило бы наркоторговцев смысла их деятельности. Цель наркоторговцев — удовлетворять и поддерживать зависимость людей от наркотических веществ, что является основой их преступных операций.

По мнению Т. М. Клименко, в незаконном обороте наркотиков ключевым является потребитель, поскольку именно спрос на наркотические вещества приводит к созданию криминальных организаций, занимающихся их поставкой и распространением [9, 28].

В настоящее время употребление наркотиков уголовно наказуемо во многих странах, включая США, Францию, Финляндию, Грецию и Швецию. В Казахстане подобные действия также преследуются по закону, как указано в ч. 1 ст. 296 Уголовного кодекса, которая предусматривает уголовную ответственность за немедицинское потребление наркотиков, психотропных веществ и их аналогов в общественных местах. Однако формулировка «в общественных местах» в ч. 1 ст. 296 УК РК вызывает некоторые сомнения.

Установление точного местоположения правонарушения в общественном пространстве при правоприменении может представлять значительную трудность [10, 1].

Отсутствие четкого юридического определения «общественного места» может осложнить судебную оценку поведения, происходящего в таких местах [11, 644].

Несмотря на упомянутые опасения, практика применения соответствующих юридических норм существует. В приведенной ниже таблице представлены статистические данные, показывающие количество зарегистрированных и направленных уголовных дел по части 1 статьи 296 Уголовного кодекса Республики Казахстан: [12]

Периоды	Количество зарегистрированных правонарушений	Количество уголовных дел, направленных в суд
2018 год	519	447
2019 год	684	613
2020 год	688	590
2021 год	273	186
2022 год	107	72
2023 год	58	31
2024 год	31	10

Однако, важно отметить, что эти данные не дают полного представления о реальной ситуации с привлечением к ответственности за публичное употребление наркотиков. В первую очередь, это связано с рядом факторов, включая неопределённости и трудности, связанные с определением «общественного места» для привлечения к ответственности.

Современный научно-технический прогресс и развитие химической промышленности привели к быстрому расширению списка наркотических средств, психотропных веществ и их аналогов. В этот список включаются не только традиционные лекарства, но и синтетические препараты, которые могут быть изготовлены кустарным способом или путём смешивания различных наркосодержащих веществ. Это создаёт дополнительные сложности

в правоприменении, поскольку новые вещества зачастую не попадают под действие существующих законов и остаются вне контроля.

Одной из серьезных проблем является невозможность создания статичного перечня наркотических средств, который мог бы адекватно отражать реальные угрозы, связанные с их оборотом. Каждый новый психоактивный продукт несет с собой «социальный признак», заключающийся в угрозе причинения вреда неопределенному числу людей, вовлеченных в незаконный оборот и потребление наркотиков, что в свою очередь приобретает социальную значимость и требует срочных мер на уровне законодательства и правоохранительных органов [13, с.23].

Заключение. Факторы, способствующие употреблению наркотиков, такие как социальная изоляция и экономические трудности, сохраняются в обозримом будущем. Проблема с определением «общественного места» тесно связана с постоянно пополняющимся списком наркотиков и психотропных веществ. Из-за отсутствия четкого разграничения общественных и частных мест может возникнуть путаница в вопросе, где именно можно привлекать к ответственности за немедицинское потребление наркотиков. Это может привести к несогласованности в правоприменении и затруднить эффективную борьбу с незаконным распространением и потреблением наркотиков.

Формулировка «в общественных местах» в ч. 1 ст. 296 УК РК, по нашему мнению, является не оптимальной, поскольку наркопотребление вызывает состояние опьянения, делая человека опасным для окружающих, даже если он не находится в общественных местах. Под действием стимулирующих веществ человек может перемещаться в общественные места даже после употребления наркотиков вне их. В состоянии наркотического опьянения люди могут представлять опасность не только для лиц в общественных местах, но и для тех, кто находится в других доступных им местах, которые не являются общественными.

Исключение фразы «в общественных местах» из ч. 1 ст. 296 УК РК позволит улучшить правоприменение и пресекать немедицинское потребление наркотиков, что повысит защиту здоровья и морали населения Казахстана.

Список использованных источников

1. Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество: Послание Главы государства К.К. Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2022 года // [Электронный ресурс] - URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130> (дата обращения: 06.09.2025).
2. Об утверждении Комплексного плана по борьбе с наркоманией и наркобизнесом в Республике Казахстан на 2023-2025 годы: Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 июня 2023 года № 508 // [Электронный ресурс] - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P23000000508> (дата обращения: 06.09.2025).
3. Балашов Р.С., Сейтаева Ж.С. От растений к таблетке: оценка последствий незаконного производства наркотиков // Фылым. - 2024. - № 1. - С. 24-30.
4. Всемирный доклад УНП ООН о наркотиках за 2022 год. Вена, 27 июня 2022 г. // [Электронный ресурс] - URL: <https://www.unodc.org/unodc/press/releases/2022/June/unodc-world-drug-report-2022-highlights-trends-on-cannabis-post-legalization--environmental-impacts-of-illicit-drugs--and-drug-use-among-women-and-youth.html> (дата обращения: 06.09.2025).
5. Доклад УНП ООН о ситуации с наркотиками в мире за 2024 год: ущерб от мировой проблемы наркотиков продолжает расти на фоне расширения масштабов употребления наркотиков и рынков сбыта. Вена, 26 июня 2024 года // [Электронный ресурс] - URL: https://www.unodc.org/unodc/en/press/releases/2024/June/unodc-world-drug-report-2024_-harms-of-world-drug-problem-continue-to-mount-amid-expansions-in-drug-use-and-markets.html (дата обращения: 04.02.2025).
6. R.V.MalmoGLevine; R.V.Caine, 2003 SCC 74, [2003] 3 S.C.R. 571; текст решения доступен на официальном сайте Верховного Суда Канады по ссылке <http://csc.lexum.umontreal.ca/en/2003/2003scc74/2003scc74.html>
7. Уитц Р., Шайо А. Конституционные ценности в практике конституционного правосудия Венгрии // Научный журнал «Сравнительное конституционное обозрение». 2007. № 2 (59). С. 91
8. К вопросу об уголовных-правовых мерах борьбы с распространением наркотических средств в Республике Казахстан // Международный научный журнал Академик [Электронный ресурс] - URL: <https://journal-academic.com/nashi-avtory/post/k-voprosu-ob-ugolovno-pravovyh-merah-borby-s-rasprostraneniem-narkoticheskikh-sredstv-v-respublike-kazahstan> (дата обращения: 06.09.2024).
9. Клименко Т. М. Проблемы противодействия наркопреступности, наркотизму и наркомании в Российской Федерации: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Волгоград, 2008. С. 28
10. Аскарлова А. Уголовная ответственность за незаконное обращение с наркотическими средствами по новому Уголовному кодексу [Электронный ресурс] - URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37370 (дата обращения: 16.08.2025)
11. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан / И.Ш. Борчашвили ; под ред. А.К. Даулбаева. — Алматы: Жеты Жаргы, 2015. — Т. 2: Особенная часть. — 1120 с
12. Статистические данные Портала органов правовой статистики и специальных учётов Комитета по правовой статистике и специальным учётам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан. Сведения об уголовных правонарушениях, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных или

ядовитых веществ, прекурсоров их аналогов: Отчет № 1-Н. Доступ с сайта <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> (дата обращения: 04.02.2025 года).

13. Фиткулов А.Х., Интыкбаев М.К., Мустаева А.М. Признаки предмета уголовных правонарушений предусматривающих ответственность за незаконное изготовление, переработку, хранение, приобретение, перевозку, пересылку либо сбыт наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов в Республике Казахстан// Ғылым.-2017.-№2(53).-С.17-23

Сведения об авторах

Тулеева М.Е. - старший преподаватель кафедры специальных юридических дисциплин Института послевузовского образования Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, магистр юриспруденции.

Августхан С.А. – доцент кафедры специальных юридических дисциплин Института послевузовского образования Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, доктор (PhD).

Ешназаров А.А. - заведующий кафедрой специальных юридических дисциплин Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, кандидат юридических наук

Төлеуова М.Е. - Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының Арнайы заң пәндері кафедрасының аға оқытушысы, құқық магистрі.

Августхан С.А. – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдарының академиясы, Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының Арнайы заң пәндері кафедрасының доценті, философия докторы (PhD).

Ешназаров А.А. – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдарының академиясы, Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының Арнайы заң пәндері кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдарының кандидаты.

Tuleuova M.E. - Senior Lecturer of the Department of Special Legal Disciplines of the Institute of Postgraduate Education of the Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Master of Laws.

Augustkhan S.A. – Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Associate professor of the Department of Special Legal Disciplines of the Institute Postgraduate Education, PhD.

Yeshnazarov A.A. – Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Head of the Department of Special Legal Disciplines of the Institute Postgraduate Education, Candidate of Legal Sciences.

Е.Т. Алдияров¹, Г.Б. Чукумов², А.Г. Шидемов²

¹Қазақстан Республикасы ІІМ М.Букенбаев атындағы Ақтөбе заң институты, Ақтөбе, Қазақстан

²Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІ ҚОЛДАНА ОТЫРЫП, ЭКСТРЕМИЗМГЕ ҚАРСЫ ТҰРУДЫҢ ЗАМАНАУИ ТӘСІЛДЕРІ

Мақалада экстремистік көріністердің алдын алу және жолын кесу жүйесінде жасанды интеллектті қолданудың заманауи тенденциялары мен механизмдері қарастырылады. Интеллектуалды технологияларды қолданудың негізгі бағыттары талданады - интернет мазмұнын автоматтандырылған бақылаудан бастап, мінез-құлық және лингвистикалық модельдер негізінде радикалдану тәуекелдерін болжауға дейін. Автор жасанды интеллект экстремистік қауымдастықтарды, мәтіндер мен бейнематериалдарды анықтаудың тиімділігін едәуір арттыра алатынын, құқық қорғау органдарының жауап беру уақытын қысқартатынын және ақпаратты бағалау процесінде адами факторды барынша азайта алатынын атап көрсетеді. Экстремизмге қарсы іс-қимыл саласында ЖИ қолданудың құқықтық және этикалық аспектілеріне ерекше назар аударылады. Ұлттық және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде автоматтандырылған жүйелерді пайдалануды құқықтық реттеу мәселелері, сондай-ақ кемсітушілік, жеке өмірге қол сұғу және алгоритмдердің ашықтығы тәуекелдерімен байланысты адам құқықтарын сақтау мәселелері қаралады. Автор жасанды интеллектті этикалық қолданудың халықаралық стандарттарын әзірлеу және ұлттық құқықтық нормаларды жаһандық тәсілдермен үйлестіру қажеттілігіне назар аударады.

Түйінді сөздер: жасанды интеллект, экстремизм, киберэкстремизм, цифрлық қауіпсіздік, қылмыстың алдын алу, радикалданудың профилактикасы, машиналық оқыту, құқықтық реттеу, ұлттық қауіпсіздік.

Современные подходы к противодействию экстремизму с применением искусственного интеллекта

В данной статье рассматриваются современные тенденции и механизмы применения ИИ в системе предупреждения и пресечения экстремистских проявлений. Анализируются основные направления использования интеллектуальных технологий — от автоматизированного мониторинга интернет-контента до прогнозирования рисков радикализации на основе поведенческих и лингвистических моделей. Искусственный интеллект способен значительно повысить эффективность выявления экстремистских сообщений, текстов и видеоматериалов, сократить время реагирования правоохранительных органов и минимизировать человеческий фактор в процессе оценки информации. Особое внимание уделено правовым и этическим аспектам применения ИИ в сфере противодействия экстремизму. Рассматриваются проблемы правового регулирования использования автоматизированных систем в обеспечении национальной и общественной безопасности, а также вопросы соблюдения прав человека, связанных с рисками дискриминации, вторжения в частную жизнь и непрозрачности алгоритмов. Автор акцентирует внимание на необходимости разработки международных стандартов этичного применения ИИ и гармонизации национальных правовых норм с глобальными подходами.

Ключевые слова: искусственный интеллект, экстремизм, киберэкстремизм, цифровая безопасность, противодействие преступности, профилактика радикализации, правовое регулирование, машинное обучение, анализ больших данных, национальная безопасность.

Modern approaches to countering extremism using artificial intelligence

The article examines current trends and mechanisms of the use of AI in the system of prevention and suppression of extremist manifestations. The main directions of using intelligent technologies are analyzed, from automated monitoring of Internet content to forecasting the risks of radicalization based on behavioral and linguistic models. The author emphasizes that artificial intelligence is able to significantly increase the effectiveness of detecting extremist communities, texts and videos, reduce the response time of law enforcement agencies and minimize the human factor in the information assessment process. Special attention is paid to the legal and ethical aspects of the use of AI in the field of countering extremism. The problems of legal regulation of the use of automated systems in ensuring national and public security, as well as issues of respect for human rights related to the risks of discrimination, invasion of privacy and opacity of algorithms are considered. The author focuses on the need to develop international standards for the ethical use of AI and to harmonize national legal norms with global approaches.

Keywords: artificial intelligence, extremism, cyber extremism, digital security, crime prevention, radicalization, machine learning, legal regulation, national security.

Кіріспе. Қоғам мен мемлекет қауіпсіздігінің қазіргі заманғы сын-тегеуріндері барған сайын күрделі нысандарды, соның ішінде киберкеңістікте қабылдайтын экстремизм қаупінің артып келе жатқанын айғақтайды. Экстремизмге қарсы тұрудың теориялық-құқықтық негіздері экстремистік қызметтің салдарының алдын алуға, жолын кесуге және азайтуға бағытталған тұжырымдамалық, нормативтік және институционалдық ережелердің жиынтығы болып табылады.

Заң ғылымында «экстремизм» категориясы саяси, әлеуметтік және құқықтық аспектілерді біріктіретін пәнаралық болып табылады. В.А. Емельянов атап өткендей, экстремизмді тек радикалды сенім жүйесі ретінде ғана емес, сонымен бірге қолданыстағы қоғамдық және мемлекеттік институттарды көбінесе зорлық-зомбылық арқылы жоюға бағытталған тәжірибелік қызмет ретінде қарастырған дұрыс [1, б. 18]. Бұл ретте экстремистік идеологияны дүниетанымдық негіз ретінде ұлттық қылмыстық заңнамада көзделген қылмыстың құрамын құрайтын экстремистік әрекеттерден ажырату маңызды.

Экстремизмге қарсы іс-қимылдың теориялық-құқықтық негіздері жалпы құқықтық қағидаттарға – құқық үстемдігіне, заңдылыққа, гуманизмге, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының басымдығына, сондай-ақ қолданылатын шаралардың пропорционалдылығы қағидатына негізделеді. Бұл қағидалар халықаралық актілерде, соның ішінде Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында (1948 ж.), Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде (1966 ж.), Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарды қорғау туралы Еуропалық Конвенцияда (1950 ж.) және БҰҰ-ның Зорлық-зомбылық экстремизміне қарсы стратегиясында (2016 ж.) көрініс табады [2, б. 11].

Халықаралық қауымдастық экстремизмге қарсы тұруды жаһандық қауіпсіздік пен тұрақты дамуды қамтамасыз етудің элементі ретінде қарастырады. Осылайша, Еуропалық Одақтың, БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің және Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық Ұйымының құжаттарында сөз бостандығы мен қоғамды зорлық-зомбылыққа шақырудан қорғау арасындағы тепе-теңдіктің қажеттілігі атап өтіледі, бұл ұлттық қауіпсіздік мақсатында адам құқықтарын шектеуге жол берудің нақты критерийлерін әзірлеуді талап етеді [3].

Ұлттық деңгейде экстремизмге қарсы іс-қимылдың құқықтық негіздері Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы №31-ІІІ ҚРЗ «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Заңында бекітілген, ол экстремизмді конституциялық құрылысты күштеп өзгертуге, егемендікті бұзуға, мемлекет қауіпсіздігіне нұқсан келтіруге, сондай-ақ әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік немесе діни қозғауға бағытталған қызмет ретінде айқындайды алауыздық [4]. Бұл заң экстремистік көріністердің алдын алу және жолын кесу мақсатында мемлекеттік органдардың, азаматтық қоғамның және халықаралық ұйымдардың өзара іс-қимылы үшін құқықтық базаны қалыптастырады.

Бұдан басқа, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 174, 256, 257 баптары әлеуметтік, ұлттық немесе діни алауыздықты қозғау, терроризмді насихаттау және экстремистік бірлестіктер құру үшін жауапкершілікті көздейді. Осыған ұқсас нормалар Ресей Федерациясының, Өзбекстанның және ТМД-ның басқа елдерінің Қылмыстық кодекстерінде кездеседі, бұл қауіпсіздік саласындағы өңірлік ынтымақтастықтың жалпы тенденцияларын көрсетеді [5, б. 39].

Экстремизмге қарсы іс-қимылдың теориялық-құқықтық базасының маңызды элементі қылмыстар жасалғанға дейін олардың алдын алуға бағытталған алдын алу құқығы тұжырымдамасы болып табылады. Бұл тәсіл профилактикалық тетіктерді – ақпараттық кеңістікті мониторингтеуді, ғаламтор желісіндегі мазмұнды талдауды, радикалдандыру факторларын және тәуекел топтарын анықтауды қамтиды. Л.Г. Соловьева атап өткендей, экстремизмге қарсы іс-қимылдың заманауи моделі жазалау, профилактикалық және оңалту шараларын біріктіруі керек, бұл тек құқықтық және технологиялық құралдарды интеграциялау кезінде мүмкін болады [6, б. 52].

Ақпараттық-цифрлық ортаны экстремистік қауіптердің қалыптасуының жаңа кеңістігі ретінде талдау ерекше өзекті болып отыр. Ғаламтор тек байланыс құралы ғана емес, сонымен бірге идеологиялық қарама-қайшылықтың сахнасына айналды. Радикалды материалдардың, үгіт-насихат бейнелерінің, жабық форумдар мен чаттардың таралуы «киберэкстремизм» деп аталатын құбылыстың қалыптасуына ықпал етеді, бұл құбылыс идеологиялық агрессия мен цифрлық технологияны қоғамдық тұрақтылықты бұзу үшін қолданады [7, б. 67].

Технология керемет қарқынмен дамып келе жатқан қазіргі әлемде жасанды интеллект біздің күнделікті өміріміздің ажырамас бөлігіне айналуға [8, б. 248]. Жасанды интеллект (бұдан әрі - ЖИ) шын мәнінде компьютерлер мен машиналарды пайдаланады, болжамдар мен ұсыныстарды әзірлеу үшін деректерді жинайды және талдайды, сондай-ақ адам санасын қабылдауды имитациялау үшін мәселелерді шешу және шешім қабылдау үшін [9, б. 46]. Осыған байланысты экстремизмге қарсы іс-қимылдың теориялық-құқықтық негіздері қауіптердің алдын алу мен анықтаудың сапалы жаңа деңгейін қамтамасыз етуге қабілетті цифрлық технологиялардың, оның ішінде ЖИ-нің дамуын ескеруі тиіс. Деструктивті мазмұнды автоматты түрде тану, желілік коммуникацияларды талдау және радикалды қауымдастық көшбасшыларын анықтау үшін ЖИ пайдалану тек технологиялық ғана емес, сонымен қатар құқықтық мәселеге айналады. Бұл тиімділік арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ететін нормативтік-құқықтық базаны әзірлеуді талап етеді қолдану құқығы және жеке құқықтарды қорғау [10, б. 74].

Экстремизмге қарсы тұрудың қазіргі теориялық-құқықтық парадигмасы икемділік, технологиялық және халықаралық үйлестіру қағидаттарына негізделуі тиіс. Қауіптердің трансұлттық сипаты жағдайында ұлттық заңнамаларды үйлестіру және мемлекеттер арасында ақпарат алмасу ерекше маңызға ие. Қылмыстық, әкімшілік, ақпараттық және халықаралық құқық нормаларын біріктіретін кешенді тәсіл ғана цифрлық дәуірде экстремизмге қарсы іс-қимылдың пәрменді құқықтық тетігін қамтамасыз етуге қабілетті.

Осы зерттеудің әдіснамалық негізі қоғамды цифрландыру жағдайында экстремизмге қарсы іс-қимыл процестерін зерделеуге жүйелі, пәнаралық және құқықтық тәсілдерге негізделген. Жұмыста ұлттық және халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласында ЖИ қолдану мәселесін жан-жақты қарастыруға мүмкіндік беретін теориялық-құқықтық, философиялық, әлеуметтанулық және ақпараттық-аналитикалық тұжырымдамалардың үйлесімі қолданылады.

Негізгі бөлігі. Қоғам дамуының қазіргі кезеңі цифрлық ақпарат көлемінің қарқынды өсуімен және ғаламтор коммуникацияларының қоғамдық процестерге ықпалының кеңеюімен сипатталады. Бұл тенденциялар технологияның дамуына ғана емес, сонымен қатар жаңа қауіптердің пайда болуына, атап айтқанда, киберкеңістіктегі экстремистік белсенділіктің артуына ықпал етеді. Мұндай жағдайларда ЖИ қолдану экстремизмге қарсы іс-қимыл саласын қоса алғанда, ұлттық және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі құралына айналады [11, б. 42].

ЖИ – бұл үлкен көлемдегі деректерді талдауға, заңдылықтарды анықтауға және адамның тікелей қатысуынсыз шешім қабылдауға қабілетті алгоритмдер мен бағдарламалық жүйелер жиынтығы. Экстремизмге қарсы тұру контекстінде ЖИ бұрын дәстүрлі аналитикалық әдістерге қол жетімді емес бірқатар мәселелерді шеше алады:

- экстремистік материалдарды автоматты түрде тану (мәтіндер, суреттер, бейнелер, аудио);
- әлеуметтік желілердегі радикалды қауымдастықтардың қатысушыларын анықтау;
- радикалдануға бейім пайдаланушылардың мінез-құлық үлгілерін талдау;
- сандық белгілердің жиынтығы негізінде ықтимал экстремистік актілерді болжау [12, б. 58].

Негізгі бағыттардың бірі – табиғи тілді өңдеу (Natural Language Processing, NLP), бұл онлайн мазмұнында агрессия, жеккөрушілік, ксенофобия және зорлық-зомбылық белгілерін анықтауға мүмкіндік береді. Машиналық оқыту алгоритмдері экстремистік риториканың контексттерін, тіпті жасырын түрлерін ажырата алады, бұл оларды профилактикалық талдаудың тиімді құралы етеді [13, б. 33].

ЖИ қолдану компьютерлік көру саласында зорлық-зомбылық көріністері немесе тыйым салынған ұйымдардың символикасы бар кескіндер мен бейнелерді автоматты түрде сүзу үшін белсенді қолданылады. Мысалы, нейрондық желілерге негізделген жүйелер радикалды қозғалыстарға тән белгілерді, ұрандарды және визуалды элементтерді тани алады [14, б. 71].

Көптеген елдерде ЖИ құқық қорғау және аналитикалық құрылымдардың тәжірибесіне енген. АҚШ-та ғаламтордағы ықтимал қауіптерді бақылауға бағытталған «Total Information Awareness» жүйесі жұмыс істейді, ал Еуропалық Одақ әлеуметтік желілерде және бейне платформаларда экстремистік мазмұнды автоматты талдау алгоритмдерін қамтитын Europol Innovation Lab жобасын іске асыруда.

Қазақстанда және ТМД елдерінде осындай тәжірибе қалыптасуда. Атап айтқанда, Ішкі істер министрлігі мен Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздік комитеті желілік коммуникацияларды талдау және радикалдану белгілерін анықтау үшін Big Data және машиналық оқыту элементтерін пайдаланады. Бұл технологиялар профилактикалық қызметтің тиімділігін едәуір арттыратын «Цифрлық тәуекел профилдерін» қалыптастыруға мүмкіндік береді [15, б. 63].

ЖИ желілік графиктерді талдау үшін де қолданылады – пайдаланушылардың өзара әрекеттесуін көрсететін құрылымдар. Осындай құралдардың көмегімен экстремистік ақпараттың пікір жетекшілерін, үйлестірушілерін және таратушыларын анықтауға болады [16, б. 102].

ЖИ-нің маңызды артықшылықтарының бірі - тарихи деректер мен мінез-құлық үлгілерін талдау негізінде қауіптерді болжау мүмкіндігі. Алгоритмдер адамның экстремистік әрекетке қатысу ықтималдығын бағалай алады, радикалданудың алғашқы белгілерін анықтай алады және тіпті оның алдын алу шараларын ұсына алады [17, б. 118].

Ұлыбританияда пайдаланушының сандық ізі негізінде радикалдану дәрежесін болжауға мүмкіндік беретін «prevent AI Model» бағдарламасы жүзеге асырылуда. Израиль мен Сингапурда мұндай жүйелер қауіпті тенденцияларды ерте анықтау мақсатында мессенджерлердегі, блогтардағы және форумдардағы коммуникацияларды жедел талдау үшін қолданылады.

Сондай-ақ, ЖИ ұлттық дерекқорлар мен бейнебақылау жүйелеріне біріктірілуі мүмкін, мұнда бетті тану және мінез-құлық технологиялары қоғамдық орындарда ықтимал қауіпті әрекеттерді тіркеуге мүмкіндік береді. Алайда, мұндай жүйелерді енгізу заң бұзушылықтар мен құпиялылықты бұзудың алдын алу үшін құқық нормалары мен этикалық стандарттарды қатаң сақтауды талап етеді.

Жоғары әлеуетке қарамастан, экстремизмге қарсы іс-қимыл саласында ЖИ қолдану бірқатар құқықтық және этикалық проблемаларды тудырады.

Біріншіден, жеке өмір сүру құқығын, хат алмасу құпиясын және сөз бостандығын қоса алғанда, адам құқықтарын бұзу қаупі бар. А.В. Костенко атап өткендей, «Алгоритмдік жүйелер ашық және есеп беруі керек, әйтпесе олар қоғамды ерікті бақылау құралына айналуы мүмкін» [18, б. 54].

Екіншіден, ЖИ қателіктері үшін жауапкершілік, әсіресе жалған позитивтер жағдайында маңызды мәселе болып табылады. Азаматтардың құқықтарын шектеуге қатысты шешімдер тек адамның қатысуынсыз автоматтандырылған алгоритмдер негізінде қабылдануы жол берілмейді.

Үшіншіден, құқық қорғау тәжірибесінде ЖИ қолдану саласында құқықтық реттеуді әзірлеу талап етіледі. Қазіргі уақытта ТМД елдерінің бірде-бір ұлттық заңнамасында экстремистік қатерлерді талдау кезінде ЖИ қолдануды реттейтін кешенді нормалар жоқ. Қауіпсіздік пен жеке құқықтар арасындағы тепе-теңдікті

қамтамасыз ететін алгоритмдердің ашықтығы, верификациясы және аудиті стандарттарын әзірлеу қажет [19, б. 64].

Экстремизмге қарсы іс-қимыл жүйесіне ЖИ интеграциясы ғылыми зерттеулер мен практикалық қызмет үшін жаңа көкжиектер ашады. Болашақта машиналық оқытуды, үлкен деректерді талдауды және сараптамалық құқықтық бағалауды біріктіретін гибриді интеллекті жүйелерді құруға болады. Мұндай жүйелер экстремистік көріністерді анықтап қана қоймай, радикалданудың әлеуметтік салдарын модельдеуге, ақпараттық оңалту және тұрақты цифрлық қауымдастықтарды қалыптастыру шараларын ұсынуға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, дамудың маңызды бағыты жаңа буын мамандарын – құқық, ЖИ және киберқауіпсіздік саласында білімі бар цифрлық криминологтар мен талдаушыларды даярлау болып табылады. Мұндай кадрлық базаны қалыптастыру экстремизмге қарсы іс-қимыл саласындағы мемлекеттік саясатты тиімді іске асырудың іргетасы болады [20, б. 121].

ЖИ технологияларының заманауи дамуы ұлттық және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін сапалы жаңа мүмкіндіктер ашады. Қылмыстық әрекетті цифрландыру жағдайында, экстремизм онлайн кеңістікке белсенді түрде көшкен кезде, қауіп-қатерді бақылаудың, талдаудың және болжаудың негізгі құралына айналатын интеллектуалды жүйелер [21]. Экстремизмге қарсы іс-қимылда ЖИ қолдану перспективалары ғаламтор желісіндегі мазмұнды талдаудан бастап, пайдаланушылардың болжамды мінез-құлық үлгілерін құруға және қауіпсіздік шешімдерін қабылдаудың автоматтандырылған жүйелерін әзірлеуге дейінгі кең ауқымды бағыттарды қамтиды [22].

ЖИ қолданудың ең перспективалы бағыттарының бірі – үлкен деректерді талдау негізінде экстремистік белсенділіктің ерте ескерту жүйелерін құру [23]. Машиналық оқыту алгоритмдері пайдаланушылардың мінез-құлқындағы заңдылықтарды анықтауға, олардың әлеуметтік желілердегі өзара әрекеттесу динамикасын талдауға және радикалданудың ықтимал белгілерін көрсететін ауытқуларды анықтауға қабілетті [24].

Осылайша, терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі Еуропалық орталықтың зерттеулерінің деректері бойынша онлайн-мониторингке ЖИ құралдарын енгізу экстремистік контентті анықтау тиімділігін 40%-ға арттыруға мүмкіндік берді [21]. Осыған ұқсас нәтижелерге АҚШ-та қол жеткізілді, мұнда «Total Information Awareness» жүйесі және оның кейінгі модификациялары ықтимал қауіптерді ерте кезеңдерде анықтай отырып, миллиондаған долларлық сандық із массивтерін талдауды қамтамасыз етеді.

Біздің елімізде осындай әзірлемелер құқық қорғау органдарының қызметіне ЖИ технологияларын енгізуді көздейтін «Цифрлық мемлекет» ұлттық бағдарламасы (2020-2025 жж.) шеңберінде жүргізілуде. Атап айтқанда, әлеуметтік желілерде, чаттарда және бейнематериалдарда экстремистік риторика белгілерін автоматты түрде тану үшін табиғи тілді өңдеу әдістерін (Natural Language Processing, NLP) қолданатын аналитикалық платформалар құрылады [28].

Мұндай технологиялар бұрыннан бар экстремистік мазмұнды анықтап қана қоймай, оның таралу тенденцияларын болжауға мүмкіндік береді [27, б. 55]. Болжамды аналитика модельдері аймақтардың әлеуметтік-демографиялық сипаттамаларына, саяси оқиғаларға және пайдаланушылар топтарының белсенділігіне байланысты қауіп-қатер деңгейін бағалай алады. Бұл экстремизмге қарсы іс-қимылдың реактивті түрінен профилактикалық түріне өтуді қамтамасыз етеді [25, 389-бет].

Экстремизмге қарсы тұру жүйесінде экстремистік насихатты, дұшпандық риториканы және зорлық-зомбылыққа жасырын шақыруларды анықтауға бағытталған лингвистикалық талдау ерекше маңызға ие [26, б. 49]. GPT, BERT және олардың ұлттық әріптестері сияқты заманауи ЖИ үлгілері семантикалық байланыстарды, контексті және хабарламалардың тоналдылығын тануға мүмкіндік береді, бұл тіпті экстремизмнің жабық түрлерін анықтауға мүмкіндік береді [27, б. 55].

Қазақстанда мұндай технологиялар кибершабуылдарды талдау және тергеу орталығының (КТЖТО-ЦАРКА) қызметіне, сондай-ақ ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі жанында жұмыс істейтін мониторинг жүйелеріне біріктірілуі мүмкін. Бұл медиа ортада экстремистік мазмұнды талдау және сүзу үшін бірыңғай ұлттық платформа құруға мүмкіндік береді.

Тағы бір перспективалы бағыт - цифрлық криминологияда ЖИ қолдану -киберкеңістіктегі қылмыстық мінез-құлық заңдылықтарын зерттейтін ғылыми және практикалық сала [27, б. 57]. Машиналық оқыту және деректерді өндіру технологияларын қолдану экстремистердің профильдерін қалыптастыруға, ықтимал қауіптерді болжауға және олардың өзара әрекеттесу желілерін анықтауға ықпал етеді [31].

Нейрондық желілер арқылы экстремистік қауымдастық қатысушылары арасындағы байланыстарды модельдеуге, байланыс құрылымын талдауға және негізгі үйлестірушілерді анықтауға болады [22]. Мұндай технологиялар қазірдің өзінде бірқатар елдерде қолданылады – мысалы, Ұлыбритания радикалданудың алдын алуға бағытталған «Prevent» бағдарламасы аясында және Сингапурда пайдаланушылардың мінез-құлық үлгілерін талдау үшін «Sense-making Analytics» жүйесі жұмыс істейді [31].

Қазақстан үшін әлеуметтік желілерден, форумдар мен мессенджерлерден келіп түсетін ақпаратты өңдеу үшін, сондай-ақ азаматтарды экстремистік қызметке тарту ықтималдығын болжау үшін ЖИ пайдаланатын радикалдандыру тәуекелдерін талдаудың ұлттық орталығын құру перспективалы болып табылады [28].

Қазақстанның экстремизмге қарсы күресте ЖИ этикалық және қауіпсіз пайдалану стандарттарын әзірлеу жөніндегі халықаралық бастамаларға қатысуы дамудың маңызды бағыты болып табылады [23]. Атап айтқанда, БҰҰ, ЮНЕСКО, Еуропа Кеңесі және Еуропол қазірдің өзінде цифрлық қауіпсіздік саласында жаһандық ұсыныстар жасау және деректермен алмасу бойынша белсенді жұмыс жүргізуде [24].

Қазақстан Орталық Азияның ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін ЖИ қолдану саласындағы құзыреттердің өңірлік орталығына айналуы мүмкін, бұл ретте деректермен алмасу және мамандарды оқыту бойынша өз платформасын құра алады [28]. Ол үшін ғылыми жобаларға инвестициялар, халықаралық ғылыми консорциумдарды дамыту және «AI & Law» және «AI & Security» салаларында сарапшыларды даярлауға бағытталған білім беру бағдарламаларын енгізу қажет.

Айтарлықтай әлеуетке қарамастан, ЖИ қолдану бірқатар тәуекелдермен бірге жүреді [25, б. 390]. Олардың ішінде - контенттің қате жіктелуі, алгоритмдік бейімділік, дербес деректерді жинау кезінде теріс пайдалану мүмкіндігі, сондай-ақ ЖИ – жүйелер шешімдерінің ашықтығын қамтамасыз етудегі қиындықтар [29, б. 545]. Бұл мәселелер мұқият реттеуді, алгоритмдердің тұрақты аудитін және қоғамдық бақылаудың тәуелсіз тетіктерін құруды талап етеді [30, б. 273].

Сонымен қатар, қауіпсіздік пен сөз бостандығы құқығы арасындағы тепе-теңдікте туындайтын этикалық дилеммаларды ескеру маңызды [24; 32]. Бұл тұрғыда ЖИ адам шешімін алмастыру ретінде емес, құқық қорғау органдарының аналитикалық және профилактикалық қызметінің тиімділігін арттыратын көмекші құрал ретінде қарастырылуы керек [26, 6.56].

Экстремизмге қарсы тұруда ЖИ қолдану перспективалары қауіпсіздікті қамтамасыз етудің проактивті моделіне көшумен байланысты [31], мұнда қауіптерді бақылау, талдау және болжаудың интеллектуалды жүйелері шешуші рөл атқарады. Бұл мүмкіндіктерді табысты іске асыру кешенді тәсілді – технологиялық инновацияларды, құқықтық реттеуді, халықаралық ынтымақтастықты және этикалық жауапкершілікті біріктіруді талап етеді [23].

Отандық ЖИ инфрақұрылымын дамыту, үздік әлемдік тәжірибелерді интеграциялау және жаңа буын мамандарының кәсіби құзыреттерін қалыптастыру Қазақстанға цифрлық сын-қатерлерге тұрақтылықты арттыруға және жаһандық цифрландыру жағдайында ұлттық қауіпсіздік жүйесін нығайтуға мүмкіндік береді [28].

Қорытынды. Цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы және экстремизмнің көріну формаларының күрделенуі жағдайында ұлттық және халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің заманауи жүйесі сөзсіз өзгереді. ЖИ пайдалану тек технологиялық жаңалыққа ғана емес, сонымен қатар деректерді талдауға, тәуекелдерді болжауға және алдын алу шараларын қалыптастыруға негізделген экстремизмге қарсы іс-қимылдың жаңа моделін құруға мүмкіндік беретін стратегиялық құралға айналады.

Мақалада қарастырылған экстремизмге қарсы іс-қимылдың теориялық-құқықтық негіздері қолданыстағы заңнама, оның ішінде халықаралық заңнама цифрлық дәуірдің шындығына бейімделуі керек екенін көрсетті. Классикалық құқықтық категориялар – жауапкершілік, заңды тұлға, дәлелдемелік база-қауіптерді мониторингілеу және бағалау процесіне ЖИ тартуды ескере отырып, қайта қарауды талап етеді.

ЖИ мүмкіндіктерін талдау оны қолдану тиімділіктің сапалы жаңа деңгейін қамтамасыз ететіндігін растады:

- үлкен деректер массивтерін өңдеуді автоматтандыру,
- жасырын экстремистік қауымдастықтар мен идеологиялық әңгімелерді табу,
- контрнарративті коммуникациялар мен дерадикализация бағдарламаларын құру.

Алайда, осы салада ЖИ қолдану дербес деректерді қорғауға, алгоритмдік кемсітушілік тәуекелдеріне, сондай-ақ қауіпсіздік пен адам құқықтары арасындағы тепе-теңдікті сақтау қажеттілігіне байланысты елеулі құқықтық және этикалық сын-қатерлермен қатар жүреді. Бұл этикалық аудит тетіктерін, алгоритмдердің ашықтығын және халықаралық стандарттарға бағытталған құқықтық реттеуді дамытуды талап етеді.

ЖИ көмегімен экстремизмге қарсы іс-қимылдың заманауи тәсілдері реактивті жауап беру модельдерінен ведомствоаралық ынтымақтастыққа, аналитикалық платформалардың интеграциясына және сарапшылар қауымдастығының қатысуына негізделген болжамды және алдын алу жүйелеріне көшуді көрсетеді.

Ұлттық қауіп-қатерлерді талдау орталықтары мен радикалдандыру мониторингінің зияткерлік платформаларын дамытуға бағытталған бастамалар ерекше маңызға ие.

Қазақстан үшін цифрландыру мен Киберқауіпсіздіктің жалпымемлекеттік стратегиясына интеграцияланған ЖИ пайдалана отырып, экстремизмге қарсы іс-қимылдың ұлттық жүйесін құру өзекті міндет болып отыр. Мұндай технологияларды енгізу аналитиканың сапасын арттыруға, қауіп-қатерлерге ден қоюды жеделдетуге және экстремизмнің трансұлттық көріністеріне қарсы күресте халықаралық ынтымақтастықты нығайтуға мүмкіндік береді.

Осылайша, ЖИ жауапкершілікпен және этикалық тұрғыдан өлшенген қолданумен экстремизмге қарсы тұрудың заманауи архитектурасының негізгі элементіне айнала алады деп қорытынды жасауға болады.

Әрі қарайғы зерттеулердің болашағы келесі бағыттарда көрінеді:

- қауіпсіздік саласында ЖИ реттеудің ұлттық және халықаралық құқықтық стандарттарын әзірлеу;
- қоғамның ашықтығы мен сенімін қамтамасыз ететін түсіндірілетін ЖИ алгоритмдерін құру;
- құқық қорғау органдарының қызметінде ЖИ қолданудың этикалық кодекстерін және сертификаттау рәсімдерін қалыптастыру;
- цифрлық талдау және ЖИ саласында құзыреттілікке ие заңгерлер – жаңа үлгідегі мамандар даярлайтын ғылыми-білім беру орталықтарын дамыту.

Демек, экстремизмге қарсы тұрудың болашағы заңдылық, гуманизм және халықаралық ынтымақтастық қағидаттарына негізделген жүйелі, пәнаралық тәсілді қажет ететін құқық, технология және этика синергиясымен тығыз байланысты.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Емельянов В.А. Экстремизм как социально-правовое явление. – Москва: Юрайт, 2019. – 256 с.
2. Біріккен Ұлттар Ұйымы. Зорлық-Зомбылық Экстремизмінің Алдын алу Жөніндегі Іс-шаралар жоспары. – Нью-Йорк: БҰҰ Баспасөз Қызметі, 2016 жыл. – 68 б.
3. ЕҚЫҰ. Терроризмнің алдын алу және Терроризмге әкелетін Зорлық-Зомбылық Экстремизмі мен Радикалдануға қарсы тұру: Қоғамдық Тәртіпті Сақтау Тәсілі. - Вена: ЕҚЫҰ Баспасы, 2014. – 94 б.
4. «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы № 31-ІІІ ҚРЗ Заңы // Электрондық ресурс: <https://www.adilet.zan.kz> (01.10.2025).
5. Амангелдиев, С. Е. Уголовно-правовые и криминологические меры противодействия экстремизму в Республике Казахстан. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 214 с.
6. Соловьёва, Л. Г. Профилактика экстремизма в молодежной среде: правовые и социальные механизмы. – Санкт-Петербург: СПбГУ, 2021. – 176 с.
7. Нурмуханов, А. А. Киберэкстремизм как угроза национальной безопасности: правовой анализ. – Нур-Султан: Фемида, 2022. – 192 с.
8. Г.Ж. Османова, А.Р. Бижанова, Г.А. Жунисова Жасанды интеллект әзірлеу мен қолдануды құқықтық реттеудің теориялық мәселелері // Ученые труды Академии МВД Республики Казахстан. – 2024. – 3 (80). – С. 43-51
9. Толыбаева А.А., Жанибеков А.К., Сактаганова И.С. Қылмыстарды тергеуде жасанды интеллектіні қолдану // Ученые труды Академии МВД Республики Казахстан. – 2024. – 3 (80). – С. 248-257
10. Сафаров А.А. Искусственный интеллект и правопорядок: новые вызовы безопасности. – Казань: Университетская книга, 2022. – 186 с.
11. Рубцов В.В. Цифровая безопасность и искусственный интеллект. – Москва: Юрайт, 2022. – 240 с.
12. Каплан А., Хенлейн М. Искусственный интеллект: эволюция, приложения и последствия для безопасности. – Журнал политических исследований, 2021. – Том 35, №4. — С. 55-74.
13. Чен Т., Сюй З. Машинное обучение для выявления разжигания ненависти и экстремизма в социальных сетях. – Информационные науки, 2022. – Том 592. – С. 30-47.
14. Ахметова Д.Ж. Возможности компьютерного зрения в системе мониторинга экстремистского контента. – Алматы: Қазақ университеті, 2023. – 176 с.
15. Мусабаев Е.К. Применение технологий больших данных в профилактике экстремизма. – Нур-Султан: Академия МВД РК, 2022. – 198 с.
16. Бушар М. Анализ динамики радикализации в социальных сетях. – Информатика безопасности, 2021. – Том 10, №2. – С. 97-111.
17. Гилл П., Корнер Э. Прогнозная аналитика и предотвращение терроризма: перспективы и опасности. – Исследования в области конфликтов и терроризма, 2020. – Том 43(2). – С. 115-133.
18. Костенко А.В. Право и алгоритмы: этические вызовы цифровой эпохи. – Москва: Норма, 2021. – 216 с.
19. Сагинтаев, Н. Р. Правовое регулирование искусственного интеллекта в Казахстане. – Нур-Султан: Әділет, 2022. – 204 с.
20. Харрис, Дж. Этика ИИ и управление им в системах безопасности. – Издательство Кембриджского университета, 2023. – 276 с.
21. Еуропол. Құқық қорғау органдарындағы жасанды Интеллект: Мүмкіндіктер мен Қиындықтар. - Гаага: Еуропол Басылымдары, 2022. – 96 б. // Электрондық ресурс: <https://www.europol.europa.eu> (01.10.2025).
22. Оксфорд Интернет Институты. ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ және Радикалдану: Интернеттегі Экстремизмді Анықтау. - Оксфорд: Оксфорд Университеті, 2021 жыл. - 84 б. // Электрондық ресурс: <https://www.oii.ox.ac.uk> (01.10.2025).
23. ЮНЕСКО. Жасанды Интеллект Этикасы бойынша ұсыныс. – Париж: ЮНЕСКО, 2021. – 42 б. // Электрондық ресурс: <https://www.unesco.org/ru> (01.10.2025).
24. Еуропа кеңесі. Жасанды Интеллект және Адам Құқықтары жөніндегі нұсқаулық. - Страсбург: Еуропа Кеңесінің Баспасы, 2018. – 67 б. // Электрондық ресурс: <https://rm.coe.int> (01.10.2025).
25. Джобин А., Иэнка М., Вайена Э. Глобальный ландшафт этических принципов ИИ. // Nature Machine Intelligence. – 2019. – Том 1, № 9. – С. 389-399.
26. Флориди Л. Этика искусственного интеллекта в контексте безопасности. – Кембридж: Издательство Кембриджского университета, 2023. – 218 с.
27. Пак Е.С. Искусственный интеллект в криминологии и системе обеспечения безопасности. // Вестник права и технологий. – 2023. – № 4. – С. 54–65.
28. Қазақстан Республикасында жасанды интеллектті дамытудың 2029 жылға дейінгі тұжырымдамасы. - Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 10 қазандағы № 869 қаулысы – Астана.
29. Биннс Р. Алгоритмическая подотчетность и государственное управление. // Философия и технологии. – 2018. – Том 31, № 4. – С. 543-556.
30. Брайсон Дж., Диамантис М. и Грант Т.Д. От имени людей и посредством людей: юридический пробел в отношении синтетических лиц. // Искусственный интеллект и право. – 2017. – Том 25, № 3. – С. 273-291.
31. Винсент Н.А., и Мидгли Э. Искусственный интеллект и предотвращение насильственного экстремизма: правовые и этические проблемы. – Женева: ЮНИКРИ, 2022. – 88 с.

32. Амур Л. Облачная этика: алгоритмы и атрибуты нас самих и других. - Дарем: Издательство Университета Дьюка, 2020. – 224 с.

Авторлар туралы мәліметтер

Алдияров Е.Т. – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Букенбаев атындағы Ақтөбе заң институты Көлік объектілеріндегі қауіпсіздікті ұйымдастыру кафедрасының бастығы, полиция подполковнигі заң ғылымдарының магистрі.

Чукумов Г.Б. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы Кәсіби даярлық факультетінің бастығы философия докторы (PhD), полиция полковнигі.

Шидемов А.Г. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы Қылмыстық құқық және криминология кафедрасы бастығының орынбасары философия докторы (PhD), полиция подполковнигі.

Алдияров Е.Т. – начальник кафедры организации безопасности на объектах транспорта Актюбинского юридического института им. М. Букенбаева МВД Республики Казахстан, подполковник полиции, магистр юридических наук.

Чукумов Г.Б. – начальник факультета профессионального образования Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Мукан Есбулатова доктор философии (PhD) полковник полиции

Шидемов А.Г. – заместитель начальника кафедры уголовного права и криминологии Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, доктор философии (PhD) подполковник полиции.

Aldiyarov Ye.T. – Head of the Department of Security Organization at Transport Facilities of the M. Bukenbayev Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Police Lieutenant Colonel, Master of Law.

Chukumov G.B. – Head of the Faculty of Professional Education of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, Doctor of Philosophy (PhD), Police Colonel. E

Shidemov A.G. – Deputy Head of the Department of Criminal Law and Criminology of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Yesbulatov, Doctor of Philosophy (PhD), Lieutenant Colonel of the police.

Ж.Б. Жолжаксынов¹, Е.М. Баймуханов¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, Қарағанды, Қазақстан

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЗАҢНАМА ТӘЖІРИБЕСІН ЗЕРДЕЛЕУ ТҮРҒЫСЫНДА ЗОРЛАУ ҚЫЛМЫСЫ БОЙЫНША ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУПҚЕРШІЛІК ДЕҢГЕЙІ

Бұл жұмыста Қазақстан Республикасы мен посткеңестік кеңістіктегі Ресей, Украина, Беларусь, Қырғызстан, Түрікменстан және Грузия елдерінің қылмыстық заңнамаларындағы зорлау ұғымы, оның саралау және ерекше саралау белгілері, жаза түрлері, жәбірленушімен татуласу мүмкіндіктері қарастырылған. Әр елдегі заң нормаларының ерекшеліктері мен ұқсастықтары салыстырмалы түрде талданып, Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасын жетілдіруге бағытталған ұсыныстар берілген. Зерттеу зорлау үшін жауапкершілік мәселесін халықаралық тәжірибе аясында бағалауға мүмкіндік береді және заңнамалық реформаларға, сондай-ақ қылмыстың алдын алу мен жәбірленушілерді қорғауға, құқық қолдану тәжірибесін жақсартуға негіз бола алады. Зорлау үшін жауаптылық мәселелері бойынша жақын шетелдердің заңнамасын талдау қорытындылары көрсетілген.

Түйінді сөздер: зорлау, қылмыстық заңнама, қылмыстық жауаптылық, саралау белгілері, жәбірленуші, татуласу, жаза, посткеңестік елдер, халықаралық тәжірибе, Қазақстан Республикасы, Ресей, Украина, Беларусь, Қырғызстан, Түрікменстан, Грузия.

Уровень уголовной ответственности за изнасилование в контексте изучения практики международного законодательства

В работе рассматривается понятие изнасилования в уголовном законодательстве Республики Казахстан и стран постсоветского пространства России, Украины, Белоруссии, Киргизии, Туркменистана и Грузии, его отличительные и особые признаки, виды наказания, возможности примирения с потерпевшей. Проводится сравнительный анализ особенностей и сходства правовых норм в каждой стране, а также даются рекомендации по совершенствованию уголовного законодательства Республики Казахстан. Исследование позволит оценить проблему ответственности за изнасилование в контексте международной практики и может послужить основой для законодательных реформ, а также для совершенствования профилактики преступлений и защиты жертв, правоприменительной практики. Представлены результаты анализа законодательства соседних стран по вопросам ответственности за изнасилование.

Ключевые слова: изнасилование, уголовное законодательство, уголовная ответственность, отличительные признаки, потерпевшая, примирение, наказание, страны постсоветского пространства, международная практика, Республика Казахстан, Россия, Украина, Беларусь, Киргизия, Туркменистан, Грузия.

The level of criminal responsibility for rape in the context of studying the practice of international law

This work examines the concept of rape in the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan and the post-Soviet countries of Russia, Ukraine, Belarus, Kyrgyzstan, Turkmenistan and Georgia, its distinguishing and special distinguishing features, types of punishment, and possibilities for reconciliation with the victim. The features and similarities of legal norms in each country are comparatively analyzed, and recommendations are made to improve the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan. The study allows us to assess the issue of responsibility for rape in the context of international practice and can serve as a basis for legislative reforms, as well as for crime prevention and protection of victims, and improving law enforcement practice. The results of the analysis of the legislation of neighboring countries on the issue of responsibility for rape are presented.

Keywords: rape, criminal legislation, criminal liability, distinguishing features, victim, reconciliation, punishment, post-Soviet countries, international practice, the Republic of Kazakhstan, Russia, Ukraine, Belarus, Kyrgyzstan, Turkmenistan, Georgia.

Кіріспе. Әйелдерге, оның ішінде сексуалдық саладағы зорлық-зомбылықты жою проблемасы халықаралық болып табылады. Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас ассамблеясының 85-ші сессиясында 1993 жылы 20 желтоқсанда қабылданған «Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықты жою туралы декларация» 48/104 қарарында атап көрсетілгендей, «зорлық-зомбылық – ерлер мен әйелдер арасындағы тарихи теңсіз теңгерімнің көрінісі, бұл әйелдердің үстемдігіне және әйелдерді ер адамдарға қатысты кемсітушілікке әкелді»[1]. Мемлекеттерге осы зорлық-зомбылықты, соның ішінде жыныстық қатынастар саласындағы жою шараларын қабылдауға шақырады және БҰҰ жүйесінің органдары мен мамандандырылған органдары өз құзыреті шегінде әйелдер құқығын тануға және іске асыруға ықпал етуі керек.

Бірнеше көршілес елдердің (Ресей, Украина, Беларусь, Қырғызстан, Түрікменстан, Грузия) қылмыстық және қылмыстық процестік заңнамасының нормаларындағы зорлау ұғымы, зорлау ісі бойынша қылмыстық жауапқа тарту және одан босатуды анықтауға қатысты мәселелер зерделенді. Қазақстан Республикасының заңнамасынан өзгеше заңдық мәні бар аспектілер мен ережелер айқындалды, олардың негізінде тиісті қорытындылар жасалды, отандық заңнаманы одан әрі жетілдіруге қолданылатын үрдістер анықталды.

Мәселен, Ресей Федерациясында ҚК-нің *(бұдан әрі ҚК)* 131-бабына сәйкес зорлау зорлық-зомбылық қолданумен немесе оны жәбірленушіге немесе басқа адамдарға қолдану қаупімен немесе жәбірленушінің дәрменсіз жағдайын пайдаланып жыныстық қатынас болып табылады және үш жылдан алты жылға дейін бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Зорлаудың саралаушы белгілері: адамдар тобы, алдын ала сөз байласу бойынша адамдар тобы немесе ұйымдасқан топ жасаған; кісі өлтіру немесе денсаулығына ауыр зиян келтіру қаупімен біріктірілген, сондай-ақ жәбірленушіге немесе басқа адамдарға қатысты ерекше қатыгездікпен жасалған; жәбірленушіге жыныстық жолмен берілетін ауруды жұқтыруға әкеп соққан белгілер болып табылады. Айрықша саралайтын белгілері: кәмелетке толмағанға қатысты қылмыстық әрекеттер; абайсызда жәбірленушінің денсаулығына ауыр зиян келтіруге, оның адамның иммунитетіне вирусын жұқтыруға немесе абайсызда жәбірленушінің өліміне әкеп соққан өзге де ауыр зардаптарға әкеп соққан; он төрт жасқа толмаған жәбірленушіге қатысты қылмыстық әрекеттер болып табылады.

Осылайша, зорлау ұғымы, Ресей Федерациясының ҚК бойынша зорлаудың білікті, ерекше біліктілік белгілері іс жүзінде Қазақстан Республикасы ҚК-нің ұқсас ережелерімен сәйкес келеді. Мұндай әрекеттердің қоғамға қауіпті болуына байланысты Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің *(бұдан әрі ҚК)* сексуалдық сипаттағы қылмыстар үшін жауапкершілікті қарастыратын нормалары қатайтылды [2]. Айырмашылықтары, ол Қазақстан Республикасы ҚК 120-бабының 1-бөлігінің «зорлау» санкциясында бес жылдан сегіз жылға дейін бас бостандығынан айыру жазасы қарастырылған, ал Ресей Федерациясында осындай әрекет үшін үш жылдан алты жылға дейін бас бостандығынан айыру қарастырылған және Қазақстан Республикасы ҚК бойынша және Ресейдің қылмыстық заңнамасы бойынша зорлау ауыр қылмыс.

Ресей Федерациясында тараптарды татуластыру мүмкіндігі қылмыстық қудалау түрлеріне сәйкес Қазақстан Республикасындағыдай реттеледі. Ресей Федерациясының ҚПК-нің 20-бабына сәйкес үш түрі бар: жеке сипаттағы қылмыстық істер; жеке-қоғамдық сипаттағы; қоғамдық сипаттағы [3].

Негізгі бөлім. Ресей Федерациясының ҚК-нің 131-бабы, зорлау үшін жауапкершілікті көздейтін, біліктілік белгілерінің болуына немесе болмауына байланысты жеке және қоғамдық сипаттағы істерге жатады. Осылайша, Ресей Федерациясының ҚК зорлау кезінде тараптардың татуласуын болдырмайды, бірақ бұл соттың үкім шығаруына белгілі бір әсер етеді.

Сонымен, айыптау үкіміндегі зорлау үшін бас бостандығынан айыру мерзімінің ұзақтығына жауапкершілікті жеңілдететін жағдайлар әсер етуі мүмкін. Тараптардың татуласуы кінәлі тараптың келтірілген зиянды түзетуге бағытталған іс-әрекеттер жасағанын көрсетеді. Жәбірленуші оңалту үшін пайдаланған зардап шеккен тарапқа өз еркімен ақшалай өтемақы төленген болуы мүмкін. Сот бұл фактіні жаза тағайындау кезінде ескереді және Ресей Федерациясының ҚК-нің 62-бабына сәйкес бас бостандығынан айырудың нақты мерзімі қысқарады. Қазіргі жағдайда айыпталушы тергеумен және сотпен байланысқа түсіп, даулы мәселелерді шешуге жәрдемдесуі керек, бұл да жеңілдететін жағдай. Осылайша, Ресей Федерациясының қылмыстық заңнамасы бойынша зорлау құрамының Қазақстан Республикасы Қылмыстық заңнамасынан басты айырмашылығы-қарапайым зорлауды санаттарға бөлу.

Украина ҚК-нің 152-бабына сәйкес, зорлау дегеніміз-жәбірленушінің ерікті келісімінсіз жыныс мүшелерін немесе кез-келген басқа затты қолдана отырып, басқа адамның денесіне қынаптық, анальды немесе ауызша енуімен байланысты жыныстық сипаттағы әрекеттерді жасау [4].

Сондықтан, Украинаның ҚК бойынша зорлау ұғымы Қазақстан Республикасы ҚК-де бекітілген зорлау ұғымымен бірдей емес. Сонымен, Украина ҚК-нің 152-бабының диспозициясына сәйкес, ерікті келісімсіз жыныстық қатынас зорлау болып табылады, яғни Қазақстан Республикасы ҚК-нің 120-бабына қарағанда жыныстық қатынасты заңсыз деп тану үшін кінәлі адамға зорлық-зомбылық немесе жәбірленушінің дәрменсіз жағдайын пайдалану қажет емес. «Ерікті келісім» термині ҚК-тің 152-бабына ескертпеде ашылады және егер ілеспе мән-жайларды ескере отырып, адамның еркін ерік білдіруінің нәтижесі болып табылса, осындай болып есептеледі.

Қазақстан Республикасы ҚК-нен айырмашылығы, Украинаның ҚК бойынша қарастырылып отырған құрам бойынша әйел және ер адам жәбірленуші деп танылуы мүмкін. Украинаның ҚК бойынша қарастырылып отырған қылмыстың субъектісі-он төрт жасқа толған ерлер мен әйелдер де жатады. Ал біліктілік және ерекше

біліктілік белгілері Қазақстан Республикасы ҚК-нің ұқсас ережелерімен салыстырғанда бірқатар маңызды айырмашылықтарға ие.

Сонымен, Украинаның ҚК бойынша зорлаудың сараланған белгілері-қайта жасалған зорлау немесе бұрын «жыныстық зорлық-зомбылық» 153-бабында, «жыныстық қатынасқа түсуге мәжбүрлеу» 154-бабында, «он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас» 155-бабында көзделген қылмыстардың кез келгенін жасаған адам; жұбайына немесе бұрынғы жұбайына немесе кінәлі адам отбасылық немесе жақын қарым-қатынаста болған басқа адамға қатысты немесе сол адамның қызметтік, кәсіптік немесе қоғамдық борышын орындауына байланысты адамға қатысты немесе кінәліге белгілі түрде жүктілік жағдайында болған әйелге қатысты зорлау.

Беларуссияның ҚК-не сәйкес зорлау жәбірленушінің еркіне қарсы зорлық-зомбылық қолдану арқылы немесе оны әйелге немесе оның жақындарына қолданамын деп қорқыту арқылы не жәбірленушінің дәрменсіз жағдайын пайдалану арқылы жыныстық қатынас болып табылады және төрт жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге немесе үш жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады. Осылайша, Беларусь Республикасы ҚК бойынша зорлау ұғымы Қазақстан Республикасы ҚК-де бекітілген осы тұжырымдамадан біршама ерекшеленеді. Беларусьияның ҚК-де зорлау ұғымын анықтауда заңды маңызды белгілердің бірі «жәбірленушінің еркіне қарсы әрекет жасау» деп көрсетіледі, Қазақстан Республикасы ҚК 120-бабында бұл белгі бөлінбейді.

Бұдан басқа, Қазақстан Республикасы ҚК-нен айырмашылығы Беларусь ҚК-нің 166-бабының «Зорлау» деген ұстанымында «әйелге немесе оның жақындарына зорлық-зомбылық қолдану қауіпі бар» деген тұжырым көзделгенін, Қазақстан Республикасы ҚК өз кезегінде жәбірленушіге немесе басқа адамдарға зорлық-зомбылық қолдану қауіпін көрсететінін атап өткен жөн.

Зорлаудың саралау белгілеріне бір топ адамдар немесе бұрын Беларусь ҚК-нің 167-бабында көзделген әрекеттерді жасаған адам бірнеше рет жасаған әрекет «Жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері»[5] немесе кәмелетке толмаған адамды зорлау болып табылады. Ал ерекше саралау белгілеріне кәмелетке толмаған адамға қатысты жасалған әрекет немесе абайсызда жәбірленушінің өліміне немесе ауыр дене жарақатына, адамның иммунтапшылық вирусы инфекциясы немесе басқа да ауыр зардаптарға әкеп соққан зорлау жатады. Жасалған қылмыстың сипаты мен ауырлығына байланысты Беларусь Республикасында сотта қылмыстық қудалау және айыптау Қазақстан мен Ресейдің қылмыстық процесс заңнамасына ұқсас мемлекеттік, жеке-жария тәртіпте және жеке айыптау тәртібімен жүзеге асырылады.

Осылайша, Беларусь Қылмыстық процесс кодексінің (*бұдан әрі ҚПК*) 26-бабына, Беларусь ҚК-нің 166-бабының 1-бөлігіне сәйкес «Зорлау» жеке-жариялы айыптау істеріне жатады, қылмыстық іс қылмыстан зардап шеккен адамның, оның заңды өкілінің немесе заңды тұлға өкілінің арызы бойынша ғана қозғалады.

Қырғыз Республикасының ҚК-ін талдай отырып, Қазақстан Республикасы ҚК-нің 161-бабының 1-бөлігінің «Зорлау» диспозициясында Қазақстан Республикасы ҚК-нің 120-бабына қарағанда «Зорлау» жәбірленушінің өмірі мен денсаулығына қауіпті емес зорлық-зомбылықты қолданумен жыныстық қатынас қарастырылғанын атап өткен жөн.

Қырғыз Республикасында қылмыстық айыптау бойынша градация Ресей Федерациясының, Қазақстан Республикасы, Беларусьияның қылмыстық іс жүргізу кодекстеріне ұқсас, яғни жасалған қылмыстың сипаты мен ауырлығына байланысты сотта айыптау жеке, жеке-қоғамдық және қоғамдық тәртіпте жүзеге асырылады. Қырғыз Республикасы ҚК-нің 161-бабы «Зорлау» Қырғыз Республикасының ҚПК-нің «Қылмыстық қудалау түрлері» 23-бабына сәйкес жеке-жария айыптау істеріне жатады. Қазақстан Республикасы ҚПК сәйкес жеке-жария айыптау істері бойынша сотқа дейінгі іс жүргізу жәбірленушінің немесе оның заңды өкілінің өтініші бойынша ғана басталады және Қырғыз Республикасы ҚК 61-бабына сәйкес тараптардың татуласуына байланысты тоқтатылуы мүмкін. Тиісінше, зорлау кезінде тараптардың татуласуы алынып тасталды, өйткені ҚК 61-бабына сәйкес, егер адам онша ауыр емес қылмыс жасаған болса, татуласу жағдайында қылмыстық жауапкершіліктен босату мүмкін болады. Осылайша, Қырғыз Республикасының Қылмыстық және қылмыстық процесс заңнамасы бойынша қылмыстық жауаптылықтан босатудың жалғыз негізі қылмыстық қудалаудың ескіру мерзімдерінің өтуі болып табылады.

Грузия ҚК-нің 137-бабына сәйкес зорлау – бұл адамның денесіне жыныстық сипаттағы кез-келген нысанда, дененің кез-келген бөлігін немесе кез-келген затты қолдана отырып, зорлық-зомбылықпен, немесе жәбірленушінің дәрменсіз күйін қолдана отырып ену[6]. Осылайша, Грузияның ҚК-гі зорлау ұғымы Украинаның ҚК-гі нормаға ұқсас. Ұқсастық мынада: ер адамдар да, әйелдер де жәбірленуші деп танылуы мүмкін, ал қаралып отырған қылмыстың субъектісі еркек және әйел болуы мүмкін.

Талданатын бабы бойынша қылмыстық жауаптылықтан босату «айыпталушының тергеу органдарымен ынтымақтастығына байланысты қылмыстық жауаптылықтан босату» деген 70/1-бапта көзделген жағдайларда ғана мүмкін болады. Осылайша, ерекше жағдайларда, айыпталушының тергеу органдарымен ынтымақтастығы нәтижесінде аса ауыр қылмыс жасаған лауазымды адамның немесе (және) адамның (адамдардың) жеке басы анықталған және оның тікелей көмегімен осы қылмысты ашу үшін елеулі жағдайлар жасауға мүмкін болған жағдайда, сот айыпталушыны қылмыстық жауаптылықтан толық босатуға уәкілетті және 71 бапта «Талап қою мерзімінің өтуіне байланысты қылмыстық жауаптылықтан босату». Грузияның ҚК-де жәбірленушімен татуласу ретінде қылмыстық жауапкершіліктен босатудың мұндай негізі мүлдем қарастырылмаған.

Сонымен, Грузияның ҚК-де Қазақстан Республикасының ҚК-нен айырмашылығы қарастырылып отырған қылмыс келесі квалификациялық белгілерді қамтиды: қызмет бабын пайдалану; 138-бапта «жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері», 139-бап «Жыныстық қатынасқа немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттерге

мәжбүрлеу», 140-бап «Он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынасқа түсу немесе жыныстық сипаттағы өзге де іс-әрекеттер» және «14-бапта» көзделген қылмыстардың кез келгенін жасаған адам жасаған зорлау; қылмыскерге жүкті екені белгілі әйелге қатысты.

Қорытынды. Осылайша, зорлау үшін жауаптылық мәселелері бойынша жақын шетелдердің заңнамасын талдау төмендегідей қорытындыларға келуге мүмкіндік береді:

1) талданатын баптардың диспозицияларын талдау Ресей және Түркіменстан қылмыстық заңнамаларында жәбірленушіге күш қолданып немесе оны қолдану қатерін төндіріп не жәбірленушінің дәрменсіз жағдайын пайдалана отырып жыныстық қатынас зорлау деп түсінілетінін көрсетеді.

Беларусь Республикасының қылмыстық заңнамасында зорлау ұғымын анықтау кезінде «жәбірленушінің еркіне қарамастан» деген белгі көрсетіледі. Бұдан басқа, Беларусь Республикасы ҚК-де мақала диспозициясында «әйел адамға немесе оның жақындарына күш қолдану қатерін төндірумен» деген тұжырым бар».

Украина мен Грузияның зорлау үшін жауаптылықты көздейтін баптардың диспозицияларында объективті тарап әрекетінің белгілері нақтыланған. Талданып отырған Украина ҚК нормасында «ерікті келісімсіз» деген тұжырым бар. Осылайша, кез келген адам жыныстық байланысқа түскеннен кейін, келісім бермедім деп өтініш жаза алады. Қазақстан Республикасында зорлау үшін, егер жәбірленушіге күш қолдану немесе оны қолдану қаупі қолданылған не кінәлі оның дәрменсіз жағдайын пайдаланған жағдайда ғана жауапқа тартуға болады.

2) бұрынғы Кеңес Одағының көптеген елдерінде (Ресей, Беларусь, Қырғыз Республикасы, Грузия) талданып отырған құрамы бойынша жәбірленуші әйел адам болып табылады, ал субъект өз кезегінде ер адам болып табылады; ерекшелік – Украина және Грузияның зорлау үшін жауаптылықты көздейтін баптардың диспозициясында, мұнда әйелдер де, ерлер де жәбірленуші ретінде танылуы мүмкін, сондай-ақ қарастырылып отырған қылмыстың субъектісі он төрт жасқа толған ер адамдар да, әйелдер де бола алады;

3) талданған мақаланың санкцияларын талдау жақын шет елдердің көпшілігінде (Ресей, Украина, Беларусь) бас бостандығынан айырудың ең төменгі шегі үш жыл түрмеде. Сонымен қатар, белгілі бір елдерде бас бостандығынан айырудың баламасы ретінде бостандықты шектеу қарастырылған (Беларусь);

4) посткеңестік кеңістіктің көптеген елдерінде (Ресей, Беларусь, Қырғызстан, Грузия) тиісті баптардың бірінші бөліктерінде көзделген қарапайым зорлау ауыр қылмыстар санатына жатады. Сәйкесінше, жоғарыда аталған елдердің заңдары бойынша жәбірленушімен татуласуға байланысты қылмыстық жауаптылықтан босату мүмкін емес. Ерекшелік Украинаның заңнамасында, оған сәйкес зорлау орташа ауырлықтағы қылмыстар санатына жатады. Алайда адам татуласуға байланысты қылмыстық жауаптылықтан босатылмайды;

5) зорлаудың саралаушы және ерекше саралаушы белгілерінің салыстырмалы талдауы көрсеткендей, Қазақстан Республикасының ҚК-гі және көршілес жақын шетелдердің ҚК-гі қарастырылып отырған баптарында көзделген бұл мәселелер ұқсас. Ерекшелік – Украинаның және Грузияның ҚК-де, кінәлі адамға көрінеу жүкті болған әйелге қарсы іс-қимыл жасау және қызметтік жағдайды пайдаланып зорлау сияқты саралау белгілері бар. Бұдан басқа, Украина ҚК-де жұбайы немесе бұрынғы жұбайына, жақын қатынастардағы (болған) басқа адамға қатысты зорлау сияқты саралау белгісі бар.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықты жою туралы Декларация. 1993 жылғы 20 желтоқсандағы Бас Ассамблеяның 48/104 қарарымен қабылданды. Электрондық ресурс [қол жеткізу режимі]: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/violence.shtml.

2. Ажибекова С.К. Причины и условия, способствующие совершению преступлений сексуального характера в отношении несовершеннолетних. // «Хабаршы — Вестник» Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова. — 2021. — № 4(74). — С. 154-159.

3. Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексі 13.06.1996 жылғы N 63-ФЗ (21.04.2025 ж. өзгертулермен) (өзгертулермен және толықтырулармен, 02.05.2025 ж. күшіне енген). Электрондық ресурс [қол жеткізу режимі]: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/.

4. Украинаның 2001 жылғы 5 сәуірдегі № 2341-III Қылмыстық кодексі (26.02.2025 ж. жағдай бойынша өзгерістер мен толықтырулармен). Электрондық ресурс [қол жеткізу режимі]: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30418109.

5. Беларусь Республикасының 1999 жылғы 9 шілдедегі № 275-3 Қылмыстық кодексі (17.02.2025 ж. жағдай бойынша өзгерістер мен толықтырулармен)

6. Грузияның Қылмыстық кодексі Электрондық ресурс [қол жеткізу режимі]: <https://www.refworld.org/ru/legal/legislation/natlegbod/1999/ru/103652>.

Авторлар туралы мәліметтер

Жолжаксынов Ж.Б. - PhD докторы, қауымдастырылған профессор, Қазақстан Республикасы ИМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының бастығы, полиция майоры.

Баймуханов Е.М. - саяси ғылымдардың кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қазақстан Республикасы ИМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының кәсіби-психологиялық даярлық және ПО басқару кафедрасының бастығы, полиция полковнигі.

Жолжаксынов Ж.Б. - доктор PhD, ассоциированный профессор, майор полиции, начальник кафедры административно-правовых дисциплин Карагандинской Академии МВД Республики Казахстан им. Б.Бейсенова.

Баймуханов Е.М. - кандидат политических наук, ассоциированный профессор, полковник полиции, начальник кафедры профессионально-психологической подготовки и управления ОВД Карагандинской Академии МВД Республики Казахстан им. Б.Бейсенова.

Zholzhaksynov Zh.B. - PhD, Associate Professor, Police Major, Head of the Department of Administrative and Legal Disciplines of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B.Beisenov.

Baymukhanov E.M. - Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Police Colonel, Head of the Department of Professional Psychological Training and Management of the Department of Internal Affairs of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B.Beisenov.

А.Е. Сарбасов¹, А.Қ. Айткеш¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан им. Макана Есбұлатова, Алматы, Казахстан

КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ЦИФРОВЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Статья посвящена исследованию криминологических детерминантов цифровых правонарушений в контексте уголовного законодательства Республики Казахстан. Анализируются социально-экономические, правовые и психологические факторы, влияющие на рост преступности в сфере цифровой информации. Особое внимание уделяется пробелам законодательства, недостаточной правоприменительной практике, а также рискам, связанным с быстрым развитием информационных технологий. В статье рассматривается цифровые правонарушения как результат взаимодействия внешних и внутренних условий, включая социальную дифференциацию, уровень цифровой грамотности населения и слабость профилактических мер. Делается вывод о необходимости комплексного подхода к профилактике, совершенствования законодательства и усиления международного сотрудничества.

Ключевые слова: Криминология; цифровые правонарушения; Республика Казахстан; уголовное право; информационная безопасность; киберпреступность; детерминанты преступности.

Criminological determinants of digital offenses under the legislation of the Republic of Kazakhstan

The article is devoted to the study of criminological determinants of digital offenses in the context of the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan. Socio-economic, legal, and psychological factors influencing the growth of crime in the field of digital information are analyzed. Particular attention is paid to legislative gaps, insufficient law enforcement practice, as well as risks associated with the rapid development of information technologies. Digital offenses are considered as a result of the interaction of external and internal conditions, including social differentiation, the level of digital literacy of the population, and the weakness of preventive measures. The conclusion is made about the need for a comprehensive approach to prevention, improvement of legislation, and strengthening of international cooperation.

Keywords: Criminology; digital offenses; Republic of Kazakhstan; criminal law; information security; cyber-crime; crime determinants.

Қазақстан Республикасы заңнамасы бойынша цифрлық құқықбұзушылықтардың криминологиялық детерминанттары

Мақала Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы аясында цифрлық құқықбұзушылықтардың криминологиялық детерминанттарын зерттеуге арналған. Цифрлық ақпарат саласындағы қылмыстың өсуіне әсер ететін әлеуметтік-экономикалық, құқықтық және психологиялық факторлар талданады. Ерекше назар заңнамадағы олқылықтарға, құқық қолдану тәжірибесінің жеткіліксіздігіне, сондай-ақ ақпараттық технологиялардың жылдам дамуына байланысты тәуекелдерге аударылған. Цифрлық құқықбұзушылықтар әлеуметтік дифференциацияны, халықтың цифрлық сауаттылық деңгейін және профилактикалық шаралардың әлсіздігін қамтитын сыртқы және ішкі жағдайлардың өзара әрекеттесуінің нәтижесі ретінде қарастырылады. Профилактикаға кешенді тәсілдің, заңнаманы жетілдірудің және халықаралық ынтымақтастықты нығайтудың қажеттілігі туралы қорытынды жасалады.

Түйінді сөздер: Криминология; цифрлық құқықбұзушылықтар; Қазақстан Республикасы; қылмыстық құқық; ақпараттық қауіпсіздік; киберқылмыс; қылмыс детерминанттары.

Введение. Цифровая трансформация современного общества является глобальным процессом, который затронул все сферы жизни — от экономики и государственного управления до межличностных коммуникаций. Республика Казахстан активно интегрируется в мировое информационное пространство, развивая национальную стратегию цифровизации, что отражено в государственной программе «Цифровой Казахстан». Однако вместе с положительными результатами цифровизация порождает новые угрозы, связанные с расширением криминогенных возможностей в виртуальной среде.

Цифровые правонарушения, совершаемые с использованием компьютерных технологий и информационных систем, стали одним из наиболее динамично растущих видов преступности. Их особенности заключаются в транснациональном характере, высокой степени латентности и сложности доказывания. В условиях глобализации цифровые преступления не признают государственных границ, что ставит перед Казахстаном задачу гармонизации национального законодательства с международными стандартами.

Особую актуальность приобретает криминологический анализ детерминантов цифровых правонарушений, позволяющий выявить глубинные причины и условия, способствующие их совершению. Для Казахстана это имеет принципиальное значение, поскольку национальная правовая система находится на этапе активного формирования норм, регулирующих цифровую сферу, и нуждается в научном обосновании направлений профилактики.

Материалы и методы. В статье использован сравнительно-правовой анализ норм уголовного законодательства Республики Казахстан в соотношении с международными стандартами противодействия киберпреступности. Применялся статистический метод, основанный на данных государственных органов. Также был проведён анализ научных публикаций и международных исследований, а также использовался контент-анализ, что позволило выявить социально-экономические, правовые и психологические факторы, определяющие детерминанты цифровых правонарушений.

Основная часть. Цифровые правонарушения в уголовном законодательстве Республики Казахстан представляют собой общественно опасные деяния, посягающие на безопасность, целостность и законный оборот информации, совершаемые с использованием информационно-коммуникационных технологий или направленные против них. Уголовный кодекс Республики Казахстан содержит комплекс норм, направленных на защиту информационных ресурсов, телекоммуникационных сетей и компьютерных систем от противоправных посягательств (ст. 205–213 УК РК). При анализе данных положений можно выделить несколько ключевых направлений законодательной политики.

Прежде всего, отдельная группа норм сконцентрирована на защите информации как непосредственного предмета преступного посягательства.

Так, статьи 205, 206 и 208 УК РК устанавливают ответственность соответственно за неправомерный доступ, уничтожение или модификацию, а также хищение и иное неправомерное завладение информацией. Эти составы фиксируют наиболее распространённые формы нарушения информационной безопасности и охватывают широкий спектр общественно опасных действий — от несанкционированного проникновения в систему до копирования или изъятия данных. Их объединяет общий вектор — обеспечение охраны информации как самостоятельной ценности и объекта уголовно-правовой защиты.

Другая группа норм направлена на охрану устойчивого функционирования информационных систем и сетей. Статьи 207 и 210 УК РК предусматривают ответственность за действия, нарушающие работоспособность цифровой инфраструктуры, в том числе за создание и распространение вредоносных программ. Здесь приоритетом уголовно-правовой политики выступает сохранение стабильности телекоммуникационной среды, от которой напрямую зависит безопасность государства и общества в условиях цифровизации.

Отдельного внимания заслуживают статьи 211, 212 и 213 УК РК, касающиеся правового режима доступа к информации и средствам связи. В этих составах преступлений законодатель акцентирует внимание на защите конфиденциальности, законности использования интернет-пространства, а также достоверности абонентской идентификации. Тем самым обеспечивается сохранение доверия к цифровым сервисам и предотвращение злоупотреблений в сфере коммуникаций.

Особое место занимает статья 209 УК РК, устанавливающая ответственность за принуждение к передаче информации. Эта норма выделяется своей «двойственной» природой: с одной стороны, она относится к категории преступлений в сфере цифровых технологий, а с другой — сопряжена с элементами насильственного воздействия на личность. Тем самым законодатель фиксирует повышенную общественную опасность деяния, которое одновременно затрагивает сферу информационной безопасности и личную свободу граждан.

В целом, анализ норм главы УК РК, посвящённой преступлениям в сфере информатизации, показывает последовательность и системность уголовно-правовой политики Республики Казахстан. Она ориентирована на многоуровневую защиту: от охраны информации как объекта права, через обеспечение стабильности функционирования цифровой инфраструктуры, до поддержания законности доступа и предотвращения насильственных форм получения данных. Подобный подход отражает стремление законодателя выстроить целостную систему противодействия киберпреступности, учитывающую как технические, так и криминологические особенности цифровой среды.

Социально-экономические условия в значительной степени определяют уровень цифровой преступности в Республике Казахстан. Цифровые правонарушения являются продуктом не только технологической среды, но и социальных диспропорций, связанных с уровнем благосостояния, занятости, доступом к цифровым ресурсам и неравномерностью развития регионов.

Традиционно выделяют два типа комплекса причин преступлений в сфере компьютерной информации: первый - комплекс причин, у которого недостаточно особенностей, по сравнению с иными «некомпьютерными» преступлениями, результатом чего являются изменения условий преступных посягательств, а также виды, формы, последствия и масштабы. А второй тип определяет нестандартный причинный комплекс, он заключается в азарте лиц совершить противоправное действие в киберпространстве под влиянием изменений, связанных с инновациями автоматизированных информационных систем. Причинный комплекс детерминации «киберпреступности» составляют взаимообусловленность и взаимосвязанность современной социальной среды, а также специфичность характеристики личностных качеств «киберпреступника» и условий социального контроля. [1]

Несмотря на программу «Цифровой Казахстан», в стране сохраняется дисбаланс в уровне цифровой грамотности и доступе к современным технологиям. В крупных городах формируется среда активного использования ИКТ в бизнесе и повседневной жизни, в то время как в отдалённых регионах уровень цифровой компетентности значительно ниже. В современном обществе всё более актуализируется проблема цифрового неравенства, оказывающая существенное влияние на качество жизни населения и способная усиливать существующие социальные противоречия, включая рост преступности.

Гражданин, не имеющий мотивации к освоению цифровых технологий, не обладающий навыками цифрового взаимодействия, не имеющий возможности приобрести устройства для активности в цифровой среде, либо проживающий в регионе, не обеспеченном стабильным, быстрым и качественным интернет-соединением, в условиях тотальной цифровизации коммуникации правоохранительных органов с гражданами окажется в ущемлённом положении в сравнении с лицом, обладающим необходимой инфраструктурой, компетенциями, мотивацией [2].

Распространение киберугроз выявляет важную проблему – растущее цифровое неравенство. Разные уровни цифровой грамотности и доступа к киберзащите формируют новую форму социального неравенства: те, кто может себе позволить более защищенные устройства и услуги, оказываются в привилегированном положении. Низкий уровень киберграмотности и невозможность обеспечить надежную защиту делают определенные группы особенно уязвимыми к киберпреступлениям, что углубляет социальные различия. Цифровая грамотность становится новой социальной нормой, а навыки безопасности в сети – столь же необходимыми, как и базовые образовательные умения. Все это актуализирует проблему социальной справедливости и доступности киберзащиты для всех слоев населения, включая малоимущих, пожилых людей и жителей сельских районов [3].

В Казахстане, как и в ряде других государств, отмечается стремительное развитие теневой экономики в цифровом пространстве. Одним из наиболее опасных её проявлений являются нелегальные онлайн-рынки в Darknet, где свободно предлагаются украденные банковские данные, учетные записи, пароли, а также SIM-карты, используемые для противоправной деятельности. Подобные площадки становятся инфраструктурной основой для функционирования киберпреступности, позволяя злоумышленникам не только обмениваться информацией, но и выстраивать целые криминальные цепочки.

Особую угрозу представляют сервисы, предоставляющие возможность проведения DDoS-атак «под заказ». Их использование превращает кибератаки в коммерческую услугу, доступную не только профессионалам, но и лицам без специальных технических знаний.

Дополнительным фактором выступает активное использование криптовалютных площадок для анонимных расчетов и отмывания преступных доходов. Отсутствие достаточной правовой регламентации и контроля за криптооборотом делает такие операции сложно отслеживаемыми для правоохранительных органов.

Предотвращение киберпреступности можно наиболее четко понять, объединив несколько классических криминологических перспектив, а не рассматривая их изолированно. В основе онлайн-преступлений лежит расчет затрат и выгод: теория рационального выбора утверждает, что преступники тяготеют к возможностям с наименьшим риском и наибольшей выгодой, которые в киберпространстве являются технически слабыми местами — неправильно настроенные серверы, плохая аутентификация, ненадежное шифрование, — которые составляют «путь наименьшего сопротивления» [4].

Существенным криминологическим детерминантом цифровых правонарушений в Республике Казахстан является коррупция и недостаточный контроль в сфере обращения персональных данных.

Информационно-коммуникативные технологии, применяемые веб-порталом электронного правительства, предоставляют широкие возможности для сбора, хранения и обработки существенных объемов персональной информации. Но также и данный веб-портал, цель которого систематизировать и обеспечить надлежащее хранение персональных данных, создал проблему утечки и иных форм незаконного доступа к ним, что привело к необходимости обеспечения правовой защиты персональной информации [5].

Особую угрозу представляют утечки информации из государственных и коммерческих баз, включая кредитные бюро и микрофинансовые организации, которые аккумулируют большие массивы сведений о гражданах [6].

Практика последних лет демонстрирует, что подобные утечки нередко связаны не только с техническими уязвимостями, но и с человеческим фактором — злоупотреблениями должностных лиц и недостаточным внутренним контролем. На основе таких данных формируется криминальный рынок персональной информации, востребованный киберпреступниками для реализации мошенничества, социальной инженерии и иных преступлений.

Следовательно, коррупция и незаконный оборот информации усиливают криминогенный потенциал цифровой среды. Для минимизации рисков требуется усиление регуляторного надзора, внедрение эффективных механизмов аудита и мониторинга, а также повышение ответственности операторов баз данных за обеспечение информационной безопасности.

Казахстан, будучи активно интегрированным в мировую экономику и цифровую инфраструктуру, наряду с новыми возможностями сталкивается с возрастающей уязвимостью перед транснациональными кибератаками. Наибольшие риски наблюдаются в банковской и платёжной системе, где концентрация финансовых потоков делает их приоритетной целью для злоумышленников.

По данным Государственной технической службы, только в 2023 году зафиксировано свыше 223 млн попыток атак на казахстанский сегмент сети, большинство из которых исходило из-за рубежа. Наибольшая активность отмечена со стороны Украины, США, Польши, России и Китая[7].

Социально-экономические детерминанты цифровых правонарушений в РК обусловлены сочетанием факторов: цифровым неравенством, экономической нестабильностью и безработицей среди молодёжи, ростом теневого онлайн-рынка и низкой цифровой грамотностью населения. В совокупности они формируют криминогенную среду, в которой цифровые правонарушения становятся доступным и привлекательным способом незаконного обогащения.

Психологические и личностные факторы занимают ключевое место в системе детерминант киберпреступности, поскольку именно они формируют внутренние мотивы и установки правонарушителя. Низкая правовая культура и слабое понимание юридических последствий содеянного создают иллюзию безнаказанности в цифровом пространстве. Для части лиц преступное поведение становится результатом установки на достижение выгоды любыми средствами, что особенно заметно при стремлении к быстрому обогащению через нелегальные схемы с использованием информационных технологий. Важным фактором является и склонность к риску, поиску острых ощущений, желание испытать собственные навыки на практике. Эти черты особенно характерны для молодежной субкультуры хакеров, где демонстрация технических способностей и обмен опытом воспринимаются как форма признания внутри группы.

Ярким примером проявления психологических факторов киберпреступности выступают инциденты во многих городах Казахстана, когда хакеры взламывали LED-экраны и транслировали на них провокационные или шуточные изображения. Так, в Алматы был размещён призыв с этническим подтекстом, в Шымкенте — сгенерированное изображение Джокера с элементами цифрового искусства, а в Астане — популярный интернет-мем с крутящимся котом. Несмотря на кажущуюся безобидность подобных действий, они демонстрируют стремление к самовыражению, риску и эпатажу, характерное для молодежной хакерской субкультуры[8].

С криминологической точки зрения такие действия можно рассматривать как форму «пробного» поведения, когда нарушитель проверяет свои технические навыки и реакцию общества, что потенциально может привести к совершению более серьёзных преступлений. Юридическая оценка осложняется отсутствием прямого материального ущерба, однако факт несанкционированного вмешательства в работу публичных информационных систем сам по себе представляет угрозу. Это подчеркивает необходимость нормативного закрепления ответственности за подобные действия и создания превентивных механизмов, направленных на снижение риска их повторения.

Минимизация криминогенных факторов цифровой преступности в Республике Казахстан требует комплексного подхода, сочетающего правовые, организационные, социальные и образовательные меры. Прежде всего, необходимо совершенствование уголовного законодательства с учётом динамики цифровых угроз и адаптация национальных норм к международным стандартам. Важным направлением выступает усиление контроля за обращением персональных данных и развитие механизмов аудита информационной безопасности в государственных и частных структурах.

Неотъемлемым элементом профилактики является повышение цифровой грамотности населения, особенно в уязвимых социальных группах, включая пожилых граждан и жителей сельских районов. Это позволит снизить риск виктимизации и сократить возможности для использования социальных инженерных методов. Важным аспектом остаётся развитие антикоррупционных механизмов в сфере информационной безопасности, направленных на предотвращение утечек данных по вине должностных лиц.

Ключевым условием успешного противодействия цифровой преступности является укрепление международного сотрудничества в области кибербезопасности. Транснациональный характер киберпреступлений предполагает необходимость обмена информацией, унификации подходов и совместного реагирования на инциденты. В совокупности данные меры позволяют сформировать системную модель минимизации криминогенных рисков в цифровой среде.

Заключение. Проведённое исследование показало, что цифровая преступность в Республике Казахстан является сложным, многоплановым и динамично развивающимся явлением, обусловленным как технологическими, так и социально-экономическими и психологическими детерминантами. Анализ норм Уголовного кодекса Республики Казахстан (ст. 205–213 УК РК) демонстрирует последовательное формирование законодательной базы, направленной на охрану информационных ресурсов, устойчивое функционирование цифровой инфраструктуры и обеспечение законности доступа к информации. При этом особое внимание уделяется защите конфиденциальности и предотвращению неправомерного завладения данными, что свидетельствует о комплексном подходе законодателя к обеспечению кибербезопасности.

Социально-экономические условия, включая цифровое неравенство, безработицу среди молодёжи и рост теневой онлайн-экономики, оказывают прямое влияние на уровень цифровой преступности. Несмотря на реализацию программы «Цифровой Казахстан», сохраняется значительный дисбаланс в уровне цифровой грамотности между регионами, что способствует формированию уязвимых групп населения. В этих условиях цифровая неграмотность становится не только фактором социальной изоляции, но и причиной виктимизации граждан, не способных адекватно защищать себя в киберпространстве. В совокупности эти обстоятельства создают благоприятную почву для роста преступности в сфере информатизации.

Немаловажную роль играют и личностно-психологические детерминанты цифровых правонарушений — стремление к самоутверждению, любопытство, поиск риска, низкая правовая культура и ощущение безнаказанности. Характерные для молодежной хакерской субкультуры проявления — от демонстративных взломов до провокационных акций в публичных пространствах — отражают трансформацию мотивов преступного поведения в условиях цифровой реальности. Эти тенденции подтверждают необходимость усиления профилактической работы, направленной на формирование правового сознания и цифровой культуры среди молодежи.

Таким образом, эффективное противодействие цифровой преступности в Республике Казахстан требует системного подхода, включающего совершенствование уголовно-правового регулирования, развитие механизмов защиты персональных данных, повышение уровня цифровой грамотности населения и укрепление международного сотрудничества в сфере кибербезопасности. Только сочетание правовых, организационных и образовательных мер позволит снизить криминогенные риски, обеспечить безопасность цифровой среды и создать устойчивые механизмы защиты прав и свобод граждан в условиях стремительной цифровой трансформации общества.

Список использованных источников

1. Сазанова Е.А. Современные «киберпреступления» и особенности их детерминант // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. - 2022. - №8(147). - С.116-119
2. Задорожная В.А. Цифровое неравенство при взаимодействии жертв преступлений с правоохранительными органами // Защита жертв преступлений в современном обществе : материалы V международной научно-практической интернет-конференции (Челябинск, 22–23 февраля 2022 г.). С. 57–62. URL: <https://victimolog.ru/index.php/PVCMS/article/view/458/438>
3. Позднякова М.Е., Брюно В.В. Развитие информационно-сетевой среды и девиантное поведение: киберпреступность как новая социальная угроза // Вестник Института социологии. - 2024. - Том 15. № 4. - С. 235–254
4. Mushtaq, S.; Shah, M. Threats to the Digital Ecosystem: Can Information Security Management Frameworks, Guided by Criminological Literature, Effectively Prevent Cybercrime and Protect Public Data? Computers 2025, 14, 219. Data source <https://doi.org/10.3390/computers14060219>
5. Кубенов Г.М., Жетписов С.К., Чукумов Г.Б. Электронное правительство: проблема защиты персональных данных // «Ученые труды» Алматинской академии МВД РК. - №4 (81). – 2024. – С.63-69.
6. <https://inbusiness.kz/ru/last/utechka-dannyh-v-rk-korrupciya-ili-slabaya-kiberzashita>.
7. Цифровой щит: обзор 2023 года в кибербезопасности, www.sts.kz.
8. https://kz.kursiv.media/2025-06-26/devy-ekrany-krupnykh-gorodov-kazakhstana-zakhvatili-khakery/?utm_campaign=endless_feed.

Сведения об авторах

Сарбасов А.Е. - докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан им.М.Есбулатова, майор полиции магистр национальной безопасности и военного дела.

Айткеш А.К. - преподаватель кафедры уголовного права и криминологии Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есболатова, доктор философии (PhD), майор полиции.

Сарбасов А.Е. - Қазақстан Республикасы ИМ М. Есбулатов атындағы Алматы академиясының докторанты, полиция майоры, ұлттық қауіпсіздік және әскері іс магистрі.

Айткеш А.К. - Қазақстан Республикасы ИМ Макана Есболатов атындағы Алматы академиясы кылмыстық құқық және криминология кафедрасының оқытушысы, философия докторы (PhD), полиция майоры.

Sarbasov A. - doctoral student of the Almaty academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after M. Yesbulatov, master national security and military case.

Aitkesh A. – Lecturer at the Department of Criminal Law and Criminology, Makan Yesbolatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Philosophy (PhD), Police Major.

А.А. Амреева¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДІНИ АХУАЛ

Мақалада Қазақстандағы қазіргі діни ахуалдың қалыптасуы, әлеуметтік-экономикалық факторлар мен жаһандық үрдістердің ықпалы қарастырылады. Өтпелі кезеңдегі дағдарыстар мен меншік қатынастарының бұрмалануы әлеуметтік наразылықты күшейтіп, саяси экстремизмнің әлеуметтік базасын жасайды. Жастар арасындағы жұмыссыздық, әлеуметтік қанағаттанбаушылық және бос уақыттың көп болуы экстремистік топтарға тартылуды күшейтетін маңызды факторлар ретінде айқындалады. Дәстүрлі емес діни қозғалыстардың белсенділігі қоғамда қарама-қайшылықтар мен алауыздықтарды туындататыны, ал миссионерлік қызмет халықтың рухани құндылықтарын күйретуге бағытталғандығы жете талданады.

Қазақстандағы мұсылмандардың әртүрлі ағымдарға бөлінуі біртұтас мұсылман қауымдастығы ішінде өзара төзбеушілік пен қақтығыстардың күшеюіне әкеледі. Осы себепті дәстүрлі исламның сақталуы және діни саясатты дұрыс қалыптастыруға арналған практикалық ұсыныстар жасалады. Сонымен қатар, дінді саясаттандыруға жол бермеу, экстремизм мен радикалды ықпалдан қорғау мақсатында мемлекеттік және қоғамдық институттардың рөлі айқындалады.

Түйінді сөздер: дін, конфессия, радикализм, тұрақтылық, келісім, бейбітшілік, секта, терроризм, экстремизм, фанатизм, зайырлылық, киберкеңістік.

Современное состояние религиозной сферы Казахстана

В данной статье рассматривается формирование современного религиозного состояния в Казахстане с учётом влияния социально-экономических факторов и глобальных тенденций. Кризисы переходного периода и искажения в имущественных отношениях усиливают социальное недовольство и создают социальную базу для политического экстремизма. Безработица, социальная неудовлетворённость и большое количество свободного времени среди молодежи определяются как ключевые факторы, способствующие вовлечению в экстремистские группы.

Детально анализируется, что активность нетрадиционных религиозных движений вызывает социальные противоречия и конфликты, а миссионерская деятельность направлена на подрыв духовных ценностей населения. Разделение казахстанских мусульман на различные течения ведёт к росту нетерпимости и конфликтов внутри единой мусульманской общины. В этой связи разрабатываются практические рекомендации по сохранению традиционного ислама и правильному формированию религиозной политики. Кроме того, подчёркивается роль государственных и общественных институтов в предотвращении политизации религии и защите общества от экстремизма и радикального влияния.

Ключевые слова: религия, конфессия, радикализм, стабильность, согласие, мир, секта, терроризм, экстремизм, фанатизм, светскость, киберпространство.

The current state of the religious sphere of Kazakhstan

This article examines the formation of the contemporary religious situation in Kazakhstan, taking into account the influence of socio-economic factors and global trends. Crises during the transitional period and distortions in property relations have intensified social discontent and created a social basis for political extremism. Unemployment, social dissatisfaction, and the abundance of free time among youth are identified as key factors contributing to involvement in extremist groups.

It is analyzed that the activity of non-traditional religious movements generates social contradictions and conflicts, while missionary activities are aimed at undermining the spiritual values of the population. The division of Kazakhstani Muslims into different sects has led to increased intolerance and disputes within the unified Muslim community. In this context, practical recommendations are developed to preserve traditional Islam and ensure proper religious policy. Furthermore, the role of state and civil institutions in preventing the politicization of religion and protecting society from extremism and radical influences is emphasized.

Keywords: religion, denomination, radicalism, stability, harmony, peace, sect, terrorism, extremism, fanaticism, secularity, cyberspace.

Кіріспе. Қазақстан Республикасы егеменді, тәуелсіз мемлекет ретінде өмір сүріп келе жатқанына отыз жылдан асты. Осы уақыт ішінде қоғамның барлық саласында терең және түбегейлі өзгерістер орын алды. Ел тәуелсіздігін нығайтып, халықаралық деңгейде бәсекелес болуға қабілетін көрсетті. Тарихи және рухани мұралар қайта жаңғырып өз лайықты мұрагерлерін тапты. Алайда, қоғамда кейбір әлеуметтік және діни мәселелер де күн тәртібінен түспей отыр. Қазіргі Қазақстандағы діни ахуал күрделі және көп қырлы болып отыр.

Діни экстремизм - бұл тек қана әлеуметтік немесе құқықтық проблема емес, сонымен қатар психологиялық және идеологиялық мәселе. Діни алауыздық, жеккөрушілік және дінді саясатқа пайдалану қоғамға кері әсерін тигізеді. Соңғы жылдары шетелдік діни ағымдардың ықпалы артқан сайын экстремизм қаупі елде де көріне бастады. Шетелден келген діни ағымдар қазақ қоғамына еніп, тамырын жайып өз тәжірибесін қалыптастырды. Кейбір жастардың киімі мен сыртқы бейнесі өзгеше болып, қоғамда жаңа діни ұстанымдар белсенділенді, ал секталардың басты мақсаты осы өзгерістерді пайдалана отырып мемлекеттің ішкі тұрақтылығын әлсірету болып табылады.

Қазіргі кезде дін туралы сөйлесу, пәтуа беру кейде сәнге айналып саясаткерлер мен қоғам алдында беделді адамдар арасында кеңінен таралуда. Дәстүрлі имамдар мен діни қызметкерлердің рөлі азаюда. Террористік топтар исламды толық білмейтіндер арасында жалған ұрандар арқылы жаңа қатарын толықтыруда. Діни фанатизм көбіне білімсіздік пен әлеуметтік қиыншылықтардан туындауда. Сондықтан халықтың білім алуына жағдай жасап, олардың санасын көтеру, экстремистік идеологиядан қорғау маңызды. Мұны жүзеге асыру үшін оқу-ағарту мекемелерінде арнайы іс-шаралар өткізіліп, олардың орындалуы қатаң бақылауда болуы тиіс. Ғылыми және діни әдебиеттерді ана тіліне аудару - бұл бағыттағы алғашқы маңызды қадамдардың бірі болып табылады.

Зерттеу әдістері. Мақаланы жазуда қоғамдық ойда белгілі методологиялық-теориялық принциптер қолданылды. Діни экстремизм мен терроризмнің негіздерін талдауда нақты-тарихи, диалектикалық, жүйелілік, салыстырмалық, логикалық, әлеуметтанымдық және тұтастық, методологиялық принциптері басшылыққа алынды. Нақтылы әлеуметтік зерттеу әдісі қолданылды.

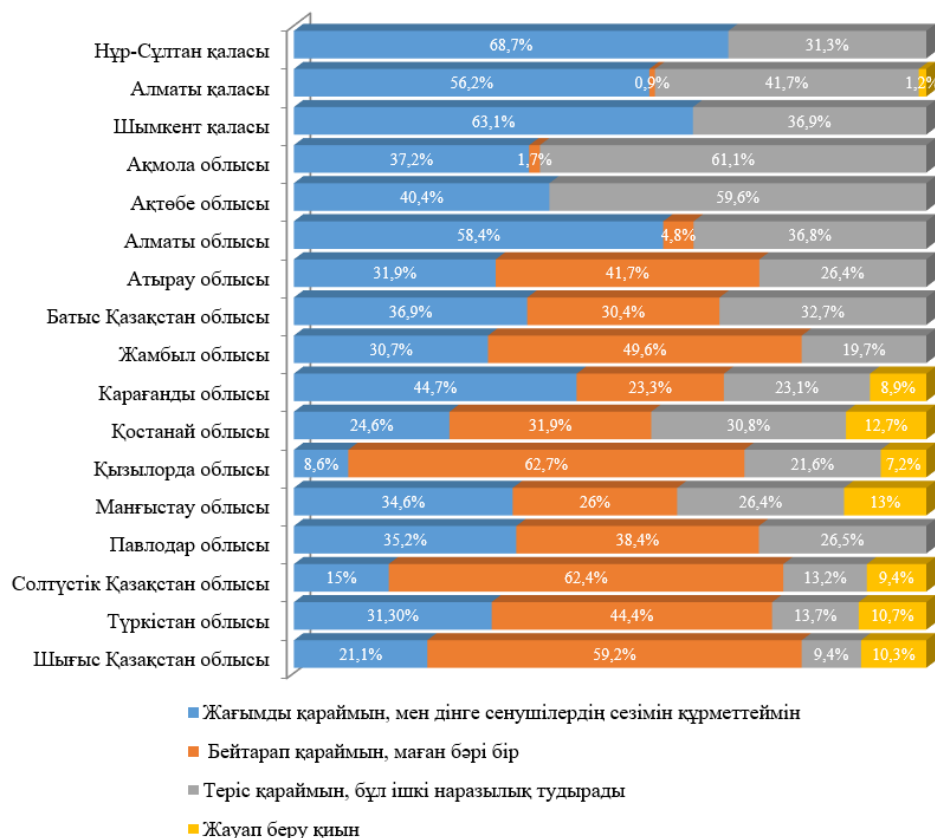
Жалпы бөлім. Қазақстан Республикасы алғаш Тәуелсіздіктің тұғырына қол жеткізген жылдары жұртшылықтың ой-санасында әлеуметтік-экономикалық мәселелер бірінші кезекке шығып, рухани құндылықтардың кешеуілдегені байқалады. Қоғамда пайда болған осы рухани бостықтың орнын басқа елдерден келген әр түрлі діни экстремистік идеялар толтыруға тырысып бақты. Еліміздегі діни-сенім бостандығы туралы заңның әлсіздігін пайдаланған шетелдік миссионерлер тамырларын жайып үлгерді. Экстремистік топтардың жаңсақ идеологиялары ұлтаралық араздық пен алауыздыққа негізделген. Терроризм мен экстремизмнің көрінісі мемлекетіміздің ғана емес, бүкіл әлемдік өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Діни экстремизм кең таралған әлеуметтік-саяси құбылыс ретінде қоғам өмірінің әр саласына өзінің кері әсерін тигізуімен ерекшеленеді. Діни экстремизм өте ауыр әлеуметтік-құқықтық және психологиялық мәселе бола отырып, көпаспектілі де болып табылады. Діни алауыздық, жеккөрушілік және дінді саясаттандыру секілді қисынсыз көзқарастары мен әрекеттері арқылы пайда болатын қоғамға кері әсерін тигізетін құбылыс болып табылады. Соңғы жылдары бірлігі мен бейбітшілігі жарасқан елдің берекесі қашты. Осы уақытқа дейін шет ел жаңалықтарынан ғана көріп, жанымыз түршігіп, жағамызды ұстап, сыртқы қауіп-қатер ретінде ғана қабылдап жүргенімізде терроризм бізге де келіп жетті. Жарылыс, атыс, қақтығыстардан қаншама адамдар зардап шегіп ел дүрлікті. Оның да себебі бар. Әсіресе, Қазақстанның батыс аймағындағы діни экстремизм мәселесі өз алдына бөлек күрделі тақырып. Батыс аймақ – Атырау, Ақтөбе, Батыс Қазақстан, Маңғыстау облыстарының жергілікті басқарушы билік органдары бұл құбылыспен бетпе-бет кездесті. Қазақстанның Ұлттық қауіпсіздік комитеті жүргізген шараның нәтижесінде «мемлекеттік тәртіпке қарсы әрекет жасады және заңсыз радикалды ұйымға қатысы бар» деген 12 адам ұсталды[1]. Сонымен қатар, 28 мамырда ҰҚК прокуратураның үйлестіруі және Алматы қаласы полициясының көмегімен терроризмді насихаттады деген күдікпен 2 шетелдік азаматты ұстады[2].

Елдегі діни ахуалды 1990-2000-шы жылдардағы жағдайлармен салыстыруға келмейді. Өйткені 30 жылдан астам уақыт ішінде шет елдерден жеткен діни ағымдар қазақ қоғамына еніп, айтарлықтай тәжірибе жинап, тамырын жайып үлгерді. Бүгінгі таңда жекелей аймақтардағы діни ахуалды бөлек-бөлек зерттеу қажеттілігі туып отыр.

Діни-саяси экстремизм әдетте ешқандай ымыраны мойындамай, ортақ келісімнен бас тартады, ешкімді жақтырмайды, тіпті оларды қолдап жүрген дін өкілдерінің пікірі болса да ешқандай саяси пікірлермен санаспайды. Олардың басты қаруы - қатігездік. *Дін саясаттың құралы болып барады.* Сана-сезімі шайқалған ұлт ертең жерінен де елінен де айырылып қалуы мүмкін. Бұл туралы әйгілі Африка көсемі Нелсон Манделланың: «Европалықтар Африкаға келгенде қолдарында Інжіл ғана бар еді, жер африкалықтарда болатын. Кейін Інжіл африкалықтардың қолына өтті де Жер европалықтардың қолына өтті» - деп осы шындықтың бетін ашқан болатын. Қазір біздеде тура сондай процесс жүріп жатыр. *Дін араздық емес, татулық діңгегі болуы тиіс.* Қазір арабтың әйелдеріне кимешек кигізе алмайсың. Арабқа қымыз ішкізе алмайсың, қазы жегізе алмайсың. Ол домбыраның күйін де тыңдамас қобызды да білмес. Біздің қыздар мен жігіттер Аравияға бармай жатып-ақ арабқа еліктеп, арабша киініп, балаларына қазақша бұрын соңды болмаған арабша есімдер беріп, мұсылманданып жатырмын деп арабиладуда. Діни киімдер киген, оның ішінде хиджаб кигендерге біздің қоғамымызда, тіпті, оң көзқарастар қалыптасып келе жатыр (*1 кесте*). Міне, бұл, діни секталардың жемісті еңбегінің нәтижесі.

1 кесте

Қазіргі кезде уаһхабилік идеологиясы белгілі бір деңгейде еліміздің мұсылман жастары арасында кеңірек таралуда. Түрлі ағымдар мен топтарға бөлінген қазақстандық мұсылмандар бір-біріне өшпенділікпен қарап, біртұтас мұсылмандар қауымы арасында алауыздық пайда бола бастады. Осындай жолға түскен жастар өздерінің ата-аналарымен қатар отырып тамақтанбайды, оларды намаз оқымағандары үшін «көпір» санайды. Кейбір топтардың мүшелері мешіттерге барудан да бас тартып, имамдарға дінсіз үкімет тағайындаған деп айып тағады. Сан ғасырлар тату тұрған қазақ елі үшін мұндай келеңсіз жағдайларға жол беру үлкен қателік. Сондықтан ата-бабамыз ұстанған мейірімді ислам дінін дұрыс түсініп, жүрегімізде жылулық сақтап, адамгершілік бейнемізді қолдан келгенше жоғалтпауға тырысуымыз керек. Ал жоғарыда сипаттамасын тапқан осындай деструктивті, кей жағдайда тіпті радикалды исламдық ағымдардың белсенді әрекеті елдің ұлттық өзіндік ерекшелігінен айырылып қалу қаупіне апарып соғуы мүмкін. Ол ең алдымен діндар жұртшылықтың біздің төл қазақ дәстүрлерінен бас тартып, оны жоққа шығарып, фундаменталды және радикалды идеялардың күшеюінен көрінісін табады. Сондықтан да мемлекеттің алдында тұрған басты мақсаттардың бірі - қоғамымызда діни процестердің саясаттануына жол бермеу.

Діни экстремизм саяси мақсатта діни ұйымдардың зайырлы мемлекеттерге қарсы күресін білдіреді, сөйтіп бір конфессия өкілдері билігін орнатуға ұмтылады. Әдетте түрлі экономикалық, этникалық, әлеуметтік, діни және басқа топтар мүдделерімен, көз - қарастарын қоғамға күштеп таңуға тырысатыны белгілі. Ал осы құбылыс, қазіргі кезде, жекелеген экстремистік топтардың аз көлемдігі іс-қимылдар шегінен шығып, мемлекет және мемлекетаралық құбыластарға айналуға. Оған миллиондаған, триллиондаған қаржылар, орасан зор материалдық құндылықтар жұмсалуда. Бұл әсіресе қоғамның өтпелі кезеңінде күшейіп, ұшыға түседі. Өтпелі кезеңдегі ауыр экономикалық дағдарыстар наразы топтардың бас көтеруіне жағдай жасайды. Мысалы, оған бағаның өсуі, жұмыссыздықтың азаймауы, ішкі рыноктан отандық өндірушілердің ығыстырылуы, жеке кәсіпкерлікпен айналысудың қиындауы, экономикадағы криминалданудың жалғасуы және т.б. жатады. Сөйтіп олар саяси экстремизмнің әлеуметтік негізін қалыптастырады. Мысалы кезінде Республикада меншікті жекешелендіру барысында көптеген қателіктер мен бұрмалаушылықтарға жол берілгені рас. Осылайша меншікті қатынастарда криминалдық құрылымдарда орын алды. Оған наразы күштер де азайған жоқ. Белгілі бір жағдайда, мысалы, ереуілдер, басқа да күштер, қоғамдағы саяси тұрақсыздыққа себеп болады. Әсіресе жастар арасындағы жұмыссыздық, ашынушылық және бос уақытының көптігі, оларды экстремистік топтарға қатысуға итермелейді. Бұған сол топтарға қатысушы адамдардың теріс қасиеттерін қосуға болады: жалқаулық, сөйте тұра тез баюға ұмтылушылық және т.б. эгоистік көзқарастар. Бұлар террорға деген белсенділікті күшейте түседі.

Дінді саяси мақсатқа пайдалану ғаламданудың, өркениеттің жемісі. Ислам дінін қаралау да соның нәтижесі. Терроризм, ваххабизм секілді құбылыстар "қой терісін жамылған қасқырға ұқсап" дінді қолшоқпар етіп жүрген кейбір саяси топтардың қасақана құрастырған құйтырқылығы. Осынау қараниетті саяси пиғылдардың кесірі нәтижесінде діндер арасында іріткі пайда бола бастады. Байбаламшыл діни ағымдардың дүниеге келіп, тыныш әлемнің мазасын ала бастауы да тек қана белгілі бір топтың саяси-экономикалық мүддесіне қызмет етеді. Сол үшін саясаттың мақсаты мен діннің мұратын шатастыруға болмайды. Ислам діні негізінен имандылықты

уағыздайды. Бірақ оны қорғау және халыққа таныту оңай іс емес. Ислам дінінде "Ислам экстемизмі" деген тіркестің қолданылуы мұсылман дінінің ізгі қасиеттерін жоққа шығарғанмен тең. Толып жатқан діни секталар өз миссионерлерін Қазақстанда қаптатып, орныққан ислам дінін шайқалтуға тырысуда. Бұл ретте үгіт насихат құралдарында исламның парасат пен ізгілікке, рухани тазалыққа шақыратын тұстарын ашып көрсете беру керек. Бұны, әсіресе, мектептерге, оқу орындарына енгізген дұрыс болар еді. Сонымен қатар бұл Қазақстан Мұсылмандары діни басқармасына үлкен міндет жүктейді. Шынайы исламның қағидаларын ел арасында тереңірек түсіндірген дұрыс. Елімізде дін мәселесіне деген көзқарас тек мешіт медресе салумен ғана шектелуде. Олар жастармен жүйелі жұмыс жүргізбейді. Рұқсатсыз діни оқу орындарын ашып алғандар да баршылық. Оларда қанша адам оқитыны және оқу бағдарламалары белгісіз. Алдағы уақытта бұл кереғарлықпен күрес шараларын жүргізбесе болмайды.

Қазіргі таңдағы маңызды болған мәселенің және бірі, бұл - *дәстүрлі емес діни қозғалыстардың қызметтерін ретке келтіру*. Себебі, олардың әрекеттері қоғамда кереғар көзқарастар туғызып келетінін қоғам көріп, мойындап отыр. Сол қоғам мүшелерінің біршамасы өзінің тарихи, дәстүрлі діндерінен шығып, секталардың шылауында адасып жүр. Осының негізінде дәстүрлі отбасылық және қоғамдық қарым-қатынастарда діни көзқарастарға байланысты түсініспеушіліктер орын алуда. Міне, демек, осы бір іріткі салушы ағымдардың белгілі бір миссиясының орындалғаны бұл. Атақты тарихшы Л.Гумилев: «Бір халықты идеологиялық тұрғыда жаулап алу, қару қолданып, күш жұмсаудан арзан, әрі анағұрлым тиімді» - екенін айтқан. Осы күні алпауыт мемлекеттер әскери күшпен жаулап алудан гөрі ұлтты пассивтендіру әдісін де кең қолдануда. Қазір болып жатқан дәуір *идеологиялық күрес дәуірі, саяси тактикалар дәуірі*. Оның нақты айғақтары - біз жоғарыда атап өткен, миссионерлік. Тұтас бір халықтың ішіне іріткі салу, халқын фатализмге сүйреу. Осы бағытқа ауып бара жатқан жастардың бөлігін тура жолға салуға барынша атсалысу керек деп ойлаймын. Жастар көзқарастарының әралуандығына қармастан ортақ түсінік қалыптастыра білулері керек. Өйткені, дамыған елдер жер-жиһанға өздерінің игіліктері мен мүдделерін түрлі жолдармен таратуды көздейді. Олар тіпті күш қолдануға, агрессияға дейін барып, террористерден кем түспеуде. Ол үшін түрлі айла-шарғыларды, сылтауларды оп-оңай табады. Турасын айтқанда, дінге көзқарас нағыз *әлемдік идеологиялық майданға* айналып отыр. Оны әр ел әр түрлі пайдалануда. АҚШ-та 260-тай түрлі діни бағыттар мен секталар, 100 мыңдаған шіркеулер мен діни үйлер, дінге қызмет ететін үлкен армия бар. АҚШ-ғы дінге сенетіндердің көпшілігі – протестанттар (60 миллиондай адам) және католиктер (36 миллиондай). Миллиондаған адамдар ислам және иудейлер түрлі діни секталарға кез-келген псевдонимді пайдаланып заң жолымен тіркеуден өтеді. Тіркеудің шарты 3 адамнан кем болмай, 15 \$ (доллардан) төлесе болды, тіркеуден өтеді[3].

Бүгінгі күні этникааралық және конфессияаралық қатынастарды күрделендіріп жіберетін мәселелер қатарына әлеуметтік мәселелердің әлі де болса шешілмеген жақтары бар екендігін, әсіресе, жастарға байланысты, оны да естен шығармағанымыз дұрыс болар. Күн тәртібінде діни және дінтанулық білім беру мәселесі де бар. Ол шет елдерде діни білім алу мәселесімен қатар, өз елімізде мектептерде дінтанулық білім беру қалай жүріп жатыр, сабақтар өте ме, тиісті мамандар сол салада білім беріп жатыр ма, осы сияқты біраз сұрақтар мен мәселелер баршылық екендігін мойындап тиісті іс-шараларды уақытылы өткізуіміз қажеттігін ұмытпағанымыз дұрыс болар. Осы уақытқа дейін жоғарғы оқу орындарында “Дінтану” пәнін міндетті пән ретінде енгізу шешімін таппады. Баршаға мәлім бүгінгі күні барлық радикалды, деструктивті, экстремистік және террористік діни ұйымдардың басым көпшілігі, олардың әлеуметтік базасы жастар болып табылады. Бүгінгі күн талабына сай тек дін саласында қызмет істейтін адамдардан ғана діни және дінтанулық білім талап етілмейді, жалпы қоғам, әсіресе жастардың осы салада білімді болуы өмір талабы.

Экстремистік ұйымдардың негізгі мақсатты аудиториясы – әлеуметтік, саяси, экономикалық және басқа факторлардың әсерінен берік идеологиялық көзқарасы қалыптаспаған жастар санаты (18-35 жас аралығы). «Қазақстанда діни экстремизмнің ықпалы қандай әлеуметтік топтардың арасында болуы мүмкін?» деген сауалға 3% - ертеңгі күнге сенімсіздік көңіл-күймен қараған адамдардан, 10% - әлеуметтік қамтамасыз етілмеген адамдардан, 17% - шетел идеологиясына уланып қалған жастардан, 21% - нашақорлардан, 49% - жұмыссыздардың арасынан деп жауап берген. Әсіресе жастар арасындағы жұмыссыздық, ашынушылық және бос уақыттарының көптігі, оларды экстремистік топтарға қатысуды итермелейді. Бұған сол топтарға қатысушы адамдардың теріс қасиеттерін қосуға болады: жалқаулық, сөйте тұра тез баюға ұмтылушылық және т.б. Ал бұл дегеніңіз экстремизмге *потенциалды* кандидат деген сөз [4].

Жастардың интернет арқылы радикалдануы жаһандық үдеріс, оның аясында әлеуметтік желілер зорлық-зомбылықты насихаттаудың, радикалды идеялардың таралуының стратегиялық құралы ретінде қолданылады. Әлеуметтік желілер мен жарнамалық құралдарын пайдалану арқылы халықаралық террористік ұйымдардың көшбасшылары өз аудиториясының негізгі қажеттіліктерін анықтап, соған сәйкес материалдар дайындайды (жоғары сапалы аудио-бейне контент, мемдер, комикстер, суреттер, өлеңдер және т.б.). Радикалды идеялардың дамуының жаңа кезеңінің бастауы экстремистік топтардың үгіт-насихат жұмыстарының *киберкеңістікке ауысу үдерісі* болып табылады. Бұл сын-қатерлер мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғамдастық тарапынан жүйелі шешімдердің қабылдануын талап етеді. Жаңа технологиялардың даму ғасыры жастар арасында онлайн кеңістікте діни экстремизмнің алдын алудың тиімді тетігін құру қажеттілігін айқындады.

Қазақстан Республикасы ұжымдық қауіпсіздік пен тұрақтылықты қамтамасыз ету жөніндегі халықаралық бастамалардың белсенді қатысушысы ретінде діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимылға ерекше көңіл бөледі. Бүгінгі таңда мемлекет ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған іс-шаралардың кең спектрін өткізуде. Мемлекеттік бағдарлама шеңберінде онлайн кеңістікте діни экстремизмнің алдын алу бойынша қарсы

насихат және ақпараттық-түсіндіру әдістері қолданылады. Қарсы насихат жұмысы әлеуметтік желілерде жергілікті Дін істері басқармалары мен Дін мәселелерін зерттеу орталықтары тарапынан жүргізіледі. Танымал әлеуметтік желілерге дін саласындағы өзекті мәселелер бойынша аудио-бейнематериалдар, сұрақ-жауап, діни мамандар мен сарапшылардың дәрістері, пікірлері орналастырылады. Сонымен қатар, экстремизм мен терроризм идеяларын насихаттайтын материалдарды анықтау бойынша бұқаралық ақпарат құралдарына, интернет-ресурстарға, оның ішінде әлеуметтік желілерге тұрақты мониторинг жұмыстары жүргізіледі. Діни экстремизм мен терроризм қаупі туралы хабардар болу, дін саласындағы мәселелерді неғұрлым терең түсіну, экстремистік көз-қарастарға қарсы тұру, сыни ойлау дағдыларын қалыптастыру жастар арасында діни экстремизмнің алдын алу тәсілдерін енгізу кезінде ескеріледі. Жастар арасында діни экстремизмнің алдын алу мәселесі ең алдымен әр отбасының, қоғамның және мемлекеттің жауапкершілігі шеңберінде қарастырылады. Діни мәдениет жоғары болған жағдайда олардың арасынан экстремистердің шығуына мүмкіндік те азаяды [5]. Азаматтық қауымдастықтың мемлекеттік органдармен бұл бағытта бірлесе жұмыс атқаруы маңызды жетістіктерге жетуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, қазіргі кезде діни жағдайдың барған сайын күрделенуіне байланысты кез келген мемлекеттік қызметкер заң және экономика саласында сауатты болуымен қатар дін саласында да сауатты болуы бүгінгі күннің талабы. Мемлекет тарапынан, дін істерін басқаратын, реттейтін мемлекеттік ұйымдар тарапынан жоғарыда аталған мәселерді назарда ұстап нәтижелі іс-шаралар істеліп жатқаны көпшілікке мәлім. Нақтылы дін саласындағы мәселелерді шешумен қатар әлеуметтік мәселелерді шешу, қол жетімді арендаға беретін жастар үйлерін салу, жұмыссыздық мәселесін барынша шешу тұрақты түрде іске асып жатыр. Діни және дінтанулық білім беру мәселесі де түбегейлі шешілмесе де реттеліп жатыр. Болашақта діни білім беру, діни мамандарды өз елімізде дайындау мәселесі қолға алынып отыр. Жалпы білім беру мәселесі қазіргі жаһандану заманының өзекті мәселелерінің біріне айналып отыр.

Елімізде 2011 жылдың 11-қазанында қабылдаған Қазақстан Республикасының «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Заңы адам құқықтары туралы халықаралық актілер мен келісімдерде баянды етілген азаматтардың діни сенім бостандығы жөніндегі құқықтарын іске асыруға кепілдік бере отырып, зайырлылық туралы заңдарымыз жетілдірілді. Дін саласындағы заңнама Қазақстан Республикасының аумағында азаматтар мен діни ұйымдардың құқықтық жауапкершілігін реттейді. Бұл заңмен адамдар күнделікті өмірде жиі кездесе бермейді, алайда зерттеу барысында азаматтардың діни қызметті мемлекеттік реттеу және мемлекеттің зайырлы құрылымының принциптерін қаншалықты жақсы түсінетінін зерттеу маңызды. Құқықтық мемлекетте азаматтардың заңның негізгі ережелері туралы түсінігі болуы қажет. Еліміздегі діни ахуалға байланысты жүргізілген әлеуметтік зерттеулер нәтижелері төмендегідей. Респонденттерге: «Қазақстанда дін саласын реттейтін қандай заңдарды білесіз?» деген сұрақ қойылды. (2кесте). Өңірлерде заңды білуде Ақмола (82,6%), Ақтөбе (25,8%), Қызылорда (22,1%) облыстарының респонденттері азаматтық-құқықтық мәдениеттің жоғары деңгейін көрсетті.

(2 кесте)

Облыстар	Иә, білемін	Иә, естідім, бірақ жеткілікті білмеймін	Жоқ, білмеймін	Жауап беруге қиналамын
Нұр-Сұлтан қаласы	11,2%	51,3%	37,5%	-
Алматы қаласы	14,3%	61,8%	24%	-
Шымкент қаласы	12,5%	62,5%	25%	-
Ақмола облысы	82,6%	-	-	17,4%
Ақтөбе облысы	25,8%	67,8%	5,6%	0,9%
Алматы облысы	1,8%	49,8%	18,5%	29,9%
Атырау облысы	16,1%	49,4%	33,3%	1,1%
Шығыс Қазақстан облысы	10,6%	56,4%	31,4%	1,6%
Жамбыл облысы	6,9%	59,1%	31,6%	2,5%
Батыс Қазақстан облысы	10,8%	65,3%	23,9%	-
Қарағанды облысы	11,6%	49,7%	37,1%	1,6%
Қостанай облысы	12,7%	49,2%	38,1%	-
Қызылорда облысы	22,1%	43,1%	34,8%	-
Маңғыстау облысы	16,1%	54,7%	28,7%	0,4%
Павлодар облысы	9,9%	58,6%	30,2%	1,2%
Солтүстік Қазақстан облысы	16,2%	50,6%	32,8%	0,4%
Түркістан облысы	13,2%	64,9%	20,5%	1,5%

Аталған заңда Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы мемлекет ретінде орнықтыратынын, әркімнің ар-ождан бостандығы құқығын растайтынын, әркімнің діни нанымна қарамастан тең құқылы болуына кепілдік беретінін, халықтың мәдениетінің дамуы мен рухани өмірінде ханафи бағытындағы исламның және православтық христиандықтың тарихи рөлін танитынын, Қазақстан халқының діни мұрасымен үйлесетін басқа да діндерді құрметтейтінін, конфессияаралық келісімнің, діни тағаттылықтың және азаматтардың діни нанымдарын құрметтеудің маңыздылығын танитынын негізге алады деп жазылған. Заңның талаптарына сәйкес, Қазақстан республикасының, сонымен қатар басқа мемлекеттердің азаматтары және

азаматтығы жоқ адамдар кез келген дінді еркін ұстануға немесе ешқайсысын ұстанбауға құқылы, құдайға құлшылық жасауға, діни жоралар мен рәсімдерге, дінді оқып-үйренуге қатысуға немесе қатыспауға оларды күштеп мәжбүр етуге жол берілмейді. *Діни бірлестіктердің меншік құқығы заңмен қорғалады* [6]. Басқаша айтқанда күш қолдану әдісімен шектеліп қалмай, мәдениет жетістіктерін жете пайдаланған жағдайда ғана, біздіңше, дау-жанжалдар кемиді, реттеуге жол ашылады. Неміс ғалымы Р.Дарендорф әлемде тек ғана реттелетін дау-жанжал болғанда ғана саяси тандау еркіндігі мен жеке адам еркіндігінің болатынын ғылыми дәлелдеп шықты [7]. Өз кезегінде, «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасы Заңының сақталуын бақылауды және қадағалауды Қазақстан Республикасының атқарушы өкімет органдары, прокуратура және басқа да құқық қорғау органдары заңдарда белгіленген өз құзыретіне сәйкес жүзеге асырады. Қазақстан Республикасында мемлекеттің зайырлығын көрсететін мемлекет пен діни бірлестіктер арасындағы қарым-қатынастарды реттеудің бірнеше формалары қалыптасқан немесе мемлекеттің діни қатынастарды бірізділікке түсірудің бірыңғай бағдарламасы қамтамасыз етілген және табысты түрде іске асырылуда. Жалпы, дін саласында мемлекетімізде көп жұмыстар атқарылып жатыр. Мемлекетіміздегі діни ахуалдың тұрақталуы туралы негізгі бағаны беретін – халық. Осы кезеңде жұмыстың стратегиялық жолмен таңдалған бағыттарын жалғастыру, іс-тәжірибені біртіндеп жақсарту маңызды. Енді біз конфессияаралық келісімге, жоғары мәдениетке және қоғамды тәрбиелеуге негізделген еліміздің рухани байлығын сақтау және одан әрі арттыру үшін бәрін жасауымыз керек. Қазақстанға діни экстремизмнің таралуына жол бермеу үшін көптеген сақтық шараларын жүзеге асыруға тура келеді.

Қорытынды. Қазақстанға сырттан этно-діни экстремизм мен діни радикализмнің әртүрлі нысандарының кіруі әлеуетті қауіп туғызады. Қоғамда орын алып отырған әлеуметтік және тұрмыстық жергілікті проблемалар да этностық рең алып кетуі мүмкін. Жас ұрпақты тәрбиелеу жұмысында жіберілген қателіктер көпұлтты Қазақстан халқының этносаралық және мәдениетаралық төзімділік дәстүріндегі сабақтастықтың бұзылуына қауіп туғызуы мүмкін. Осы және өзге аспектілер мемлекеттің де, сондай-ақ бүкіл қоғамның да тарапынан жіті назар аударуды талап етеді. Діндердің бейбіт өмір сүруі, экстремизмнің таралуына қарсы әрекет – Қазақстанның ішкі және сыртқы саясатының басты мәселелері. Жаһандану және халықаралық байланыстың ары қарайғы дамуы жағдайында ғаламдық геосаяси тенденциялар, сондай-ақ көрші аймақтардағы, әсіресе Тәуелсіз Мемлекеттер достастығы, Орталық Азия және Таяу шығыстағы оқиғалар Қазақстанның ахуалына әсерін тигізетіндігі айқын болды. Кейбір көрші мемлекеттерде әлеуметтік-экономикалық қиындықтар туындап отырғанын ескере отырып, дінаралық қатынастар саласындағы саясатты құру кезінде осы факторға назар аударып, экстремистер мен лаңкестердің елімізге енуіне жол бермеуге бағытталған шараларды мемлекет пен қоғам тарапынан тұрақты түрде жүзеге асыру қажет.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. <https://www.trt.net.tr/kazakh/turki-liemi/2023/11/16/k-azak-standa-antiterrorlyk-opieratsiia-2065241>
2. Kazislam.kz порталы: Терроризмді насихаттаған шетелдіктер ұсталды. 29 мамыр 2024 ж.
3. Mathison R. Faiths, Cults and. Sects of America. From Atheism to Zen. New York, Bodds-Merrill, 1960, p.125-128.
4. Амреева А.А. Діни экстремизм мен терроризмге қарсы күрестің балама жолдары жөнінде. //Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. - 2024 №1(78) . – 215 б.
5. Амреева А.А. Діни экстремизм мен терроризм: мәні және Қазақстанға ықпалы. Алматы 2005. - 109 б.
6. «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасының Заңы. – 2023.03.09 берілген өзгерістер мен толықтырулармен. <https://online.zakon.kz>
7. R. Darendorf Life chances: Apro aches fo social and political theory. - Chicago, 1979. - 107 p.

Автор туралы мәліметтер

Амреева А.А. - Қазақстан Республикасы ІІМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясының Әскери және арнайы тактикалық даярлық кафедрасының доценті, полиция подполковнигі, саяси ғылымдарының кандидаты.

Амреева А.А. - Доцент кафедры Военной и тактико-специальной подготовки МВД Республики Казахстан, подполковник полиции.

Amreeva A.A. - Associate Professor of the Department of Military and Special Tactical Training of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Police Lieutenant Colonel, Candidate of Political Sciences.

А.К. Искаков¹, Е.С. Омаров², Б.А. Шопабаев³

¹Карагандинская академия МВД Республики Казахстан имени Б.Бейсенова, Караганда, Казахстан

²Учебный центр МВД Республики Казахстан, Павлодар, Казахстан

³Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ТЕРРОРИЗМ И ЭКСТРЕМИЗМ В КАЗАХСТАНЕ

Статья посвящена анализу современного состояния уголовно-правового регулирования ответственности за экстремизм и терроризм в Республике Казахстан, а также оценке перспектив его совершенствования. Особое внимание уделяется проблеме фрагментарности норм, регулирующих преступления данной категории, что затрудняет их квалификацию и снижает эффективность правоприменения. Обосновывается необходимость создания в Особенной части Уголовного кодекса самостоятельной главы, объединяющей преступления экстремистской и террористической направленности, а также введения новых правовых конструкций, включая категорию «преступления экстремистской и террористической направленности» и статью «Акт экстремизма». Отдельный акцент сделан на гуманизации наказаний в отношении лиц, совершивших ненасильственные экстремистские правонарушения, для которых длительные сроки лишения свободы оказываются неэффективными и ведут к социальной дезадаптации. Аргументируется необходимость сокращения сроков изоляции и усиления программ реабилитации, трудовой занятости и идеологической коррекции. Полученные выводы позволяют предложить комплексную модель модернизации уголовной политики, направленную на повышение системности, справедливости и профилактической эффективности законодательства.

Ключевые слова: экстремизм, терроризм, законодательство, уголовное право, наказание, исправление.

Қазақстандағы терроризм мен экстремизм үшін қылмыстық жауаптылық

Мақалада Қазақстан Республикасындағы экстремизм және терроризм үшін қылмыстық жауапкершілікті реттейтін қазіргі заманғы қылмыстық-құқықтық нормалардың жағдайы талданады және оның жетілдіру перспективалары бағаланады. Арнайы назар осы санаттағы қылмыстарды реттейтін нормалардың фрагментарлық проблемасына аударылады, бұл олардың құқықтық біліктемесін қиындатып, құқық қолдану тиімділігін төмендетеді. Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінде экстремистік және террористік бағыттағы қылмыстарды біріктіретін жеке тарауды жасау қажеттігі, сондай-ақ «экстремистік және террористік бағыттағы қылмыстар» категориясы мен «Экстремизм актісі» мақаласын енгізу негізделеді. Ерекше назар зорлықсыз экстремистік құқық бұзушылық жасаған тұлғаларға арналған жазаларды гуманизациялауға аударылады, себебі ұзақ мерзімге бас бостандығынан айыру тиімді болмай, әлеуметтік бейімсіздікке әкеледі. Изоляция мерзімін қысқарту, түзету бағдарламаларын, еңбекпен қамтуды және идеологиялық түзетуді күшейту қажеттілігі дәлелденеді. Алынған қорытындылар заңнаманың жүйелілігін, әділдігін және профилактикалық тиімділігін арттыруға бағытталған қылмыстық саясатты модернизациялаудың кешенді моделін ұсынуға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: экстремизм, терроризм, заңнама, қылмыстық құқық, жаза, түзету.

Criminal liability for terrorism and extremism in Kazakhstan

The article examines the current state of criminal law regulation concerning liability for extremism and terrorism in the Republic of Kazakhstan and assesses prospects for its improvement. Particular attention is paid to the problem of fragmentation of legal norms regulating crimes of this category, which complicates their qualification and reduces the effectiveness of law enforcement. The study substantiates the need to create a separate chapter in the Special Part of the Criminal Code, unifying crimes of extremist and terrorist orientation, as well as introducing new legal constructs, including the category of «extremist and terrorist-oriented crimes» and the article «Act of Extremism». Special emphasis is placed on the humanization of punishment for individuals who have committed non-violent extremist offenses, for whom lengthy imprisonment proves ineffective and leads to social maladaptation. The necessity of reducing isolation terms and strengthening rehabilitation programs, employment opportunities, and ideological correction is argued. The findings allow for proposing a comprehensive model of criminal policy modernization aimed at enhancing the systemic consistency, fairness, and preventive effectiveness of legislation.

Keywords: extremism, terrorism, legislation, criminal law, punishment, correction.

Введение. Современная уголовно-правовая политика Казахстана формируется в условиях глобальной трансформации угроз безопасности, среди которых ведущие позиции занимают терроризм и экстремизм. Эти явления представляют собой сложный социально-правовой феномен, угрожающий не только отдельным гражданам, но и основам конституционного строя, общественной стабильности и международному авторитету государства. В этой связи законодатель и правоприменитель сталкиваются с необходимостью поиска оптимального баланса между защитой прав личности и обеспечением публичных интересов, выражающихся в сохранении национальной безопасности.

Начало становления национального уголовного законодательства независимого Казахстана восходит к принятию Конституционного закона «О государственной независимости Республики Казахстан» от 16 декабря 1991 года, закрепившего основы суверенитета и самостоятельности в проведении внутренней и внешней политики. На тот момент действовал Уголовный кодекс Казахской ССР 1959 года, сохранявший преемственность союзных правовых норм и отражавший идеологию своего времени. Несмотря на постепенные изменения, он уже не соответствовал новым социально-экономическим реалиям, что объективно обусловило необходимость глубокой правовой реформы.

Переход к собственной системе уголовного права ознаменовался принятием Конституции 1995 года, создавшей базу для формирования качественно новых принципов уголовной ответственности, отражающих приоритет защиты личности, прав и свобод граждан, а также конституционного строя независимого государства. Принятый в 1997 году Уголовный кодекс стал отражением курса на гуманизацию и модернизацию правоприменительной практики. Его структура и содержание были ориентированы на баланс между обеспечением общественной безопасности и соблюдением прав человека, что соответствовало общемировым тенденциям развития уголовного законодательства.

В дальнейшем, развитие уголовного закона сопровождалось активным пересмотром подходов к противодействию экстремизму, терроризму, коррупции, организованной преступности и иным угрозам национальной безопасности. Реформа 2014 года знаменовала переход к новому этапу — укреплению системности и юридической определённости, а также усилению роли международных стандартов и договорных обязательств в национальном праве. Таким образом, эволюция уголовного законодательства Казахстана отражает путь от советской нормативной модели к современной концепции правового государства, основанной на верховенстве закона и приоритете прав личности.

Методы исследования. В работе применяется комплекс общенаучных и специальных методов исследования. Основу составили: историко-правовой метод, позволивший проследить эволюцию уголовного законодательства Казахстана; формально-юридический метод, использованный для анализа норм УК РК; сравнительно-правовой метод, применённый для изучения зарубежного опыта; системный анализ, выявивший структурные проблемы правового регулирования; метод правового моделирования, направленный на разработку новых юридических конструкций; логические приёмы анализа, синтеза, индукции и дедукции; методы толкования права. Дополнительно использовались элементы социолого-правового анализа и прогнозирования, что обеспечило комплексный характер исследования.

Основная часть. С момента вступления в силу нового Уголовного и Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан 2014 года правовая система продемонстрировала тенденцию к дифференциации уголовных производств, включая дела, связанные с терроризмом и экстремизмом. Особое внимание уделяется совершенствованию процессуальной формы, оптимизации следственных и оперативных полномочий, а также введению дополнительных гарантий эффективности раскрытия преступлений, совершаемых в условиях повышенной конспирации и угрозы массовых последствий.

Уголовная ответственность за терроризм и экстремизм в Казахстане закреплена в главах 4, 5, 10 и 16 Уголовного кодекса, охватывающих широкий спектр противоправных деяний — от пропаганды терроризма (ст. 256 УК РК) до организации деятельности запрещённых объединений (ст. 405 УК РК) [1]. Однако правоприменительная практика показывает, что только законодательных мер недостаточно. Необходимы правовые, процессуальные и организационные механизмы, обеспечивающие возможность оперативного реагирования, при этом не умаляющие принципы законности и справедливости.

Именно поэтому в научной среде всё чаще высказывается мнение о необходимости выделения в УПК РК самостоятельной главы, регулирующей особенности производства по делам о терроризме и экстремизме. Данное предложение основано на понимании особого характера этих преступлений, требующих сочетания открытых и негласных следственных действий, ограниченного допуска защитников и отложенного уведомления подозреваемых о квалификации деяния. Подобные изъятия из общей процессуальной формы обусловлены публичным интересом, закреплённым в п. 1 ст. 39 Конституции РК, согласно которому права и свободы личности могут быть ограничены в целях защиты конституционного строя, общественного порядка и безопасности государства [2].

Проблема оптимизации уголовно-правового регулирования ответственности за преступления террористического и экстремистского характера остается актуальной для казахстанского законодателя. В научном сообществе на протяжении ряда лет выдвигается концепция реструктуризации Особенной части УК РК, суть которой заключается в инкорпорировании разрозненных норм, связанных с экстремизмом и терроризмом (расположенных ныне в различных главах Кодекса), в единый систематизированный раздел [3], [4].

Кроме того, представляется целесообразным внести изменения в пункты 30 и 39 статьи 3 Уголовного кодекса Республики Казахстан, а также на концептуальном уровне внедрить в уголовно-правовую доктрину

категорию «преступления экстремистской и террористической направленности». Данная формулировка обладает не только терминологической точностью, но и существенным методологическим преимуществом, так как позволяет отразить идеологическую и мотивационную обусловленность указанных деяний.

В отличие от существующего термина «экстремистские и террористические преступления», категория «преступления экстремистской и террористической направленности» акцентирует внимание не столько на формально-объективной стороне преступления, сколько на его смысловом и мировоззренческом содержании. Речь идет о деяниях, совершаемых под воздействием устойчивой идеологической установки, направленной на разрушение конституционного строя, дестабилизацию политической системы, подрыв национальной и общественной безопасности.

Такой подход соответствует современным научным принципам криминологической типологии, где особое значение придается мотиву и целевой установке правонарушителя. Именно идеологическая направленность отличает экстремизм и терроризм от иных форм преступности, придавая им качественно иную социальную опасность и требуя специфических мер уголовно-правового и профилактического воздействия.

Таким образом, закрепление термина «преступления экстремистской и террористической направленности» в уголовном законодательстве и научной доктрине позволит:

- обеспечить точность квалификации и адекватность правовой оценки деяний;
- создать основу для более дифференцированного подхода к наказанию и ресоциализации осужденных;
- укрепить системность и терминологическую согласованность между нормами национального права и международными актами, регулирующими вопросы борьбы с терроризмом и экстремизмом.

Вопрос о необходимости введения в Уголовный кодекс Республики Казахстан самостоятельной статьи «Акт экстремизма» является не только теоретически значимым, но и практически актуальным в контексте современной уголовно-правовой политики. На сегодняшний день действительно существует статья 255 УК РК «Акт терроризма» [1], четко определяющая состав, цели, средства и последствия террористического акта. Однако аналогичной нормы, закрепляющей «Акт экстремизма» — нет, что создаёт очевидный пробел в законодательстве и усложняет правоприменительную практику.

Под актом экстремизма следует понимать общественно опасное, виновное, преимущественно умышленное деяние, выражающееся в совершении действий или создании условий, направленных на подрыв конституционных основ государства, возбуждение социальной, этнической, религиозной либо иной розни, пропаганду идеологий исключительности, превосходства или нетерпимости, посягательство на территориальную целостность, легитимность государственной власти и безопасность общества, а равно угрозу совершения указанных деяний, если они осуществляются с целью формирования, поддержания либо распространения радикальных идеологических установок, их внедрения в общественное сознание или вовлечения лиц в экстремистскую деятельность.

Необходимость введения такой статьи обосновывается несколькими аргументами:

1. Концептуальная и правовая дифференциация экстремизма и терроризма.

Хотя экстремизм и терроризм тесно связаны по идеологической и политической природе, они не тождественны. Терроризм всегда выражается в насильственных действиях, направленных на запугивание населения или подрыв государственной власти. Экстремизм же может проявляться в формах, не достигающих уровня террористических актов, — в частности, в организации массовых беспорядков, подстрекательстве к насилию, пропаганде вражды, угрозах или иных формах идеологического давления. Отсутствие отдельной статьи приводит к смешению этих понятий, что противоречит принципу правовой определенности и усложняет квалификацию деяний.

2. Устранение пробела в квалификации и повышении эффективности превенции.

В настоящее время экстремистские проявления квалифицируются по ряду статей Особенной части УК РК (174, 182, 405 и др.) [1], однако нет нормы, описывающей завершенное деяние как единый акт экстремизма — т.е. акт, направленный на дестабилизацию общественной безопасности, разжигание розни, подрыв межнационального и межконфессионального согласия без применения террористического насилия. Это приводит к тому, что реальная степень общественной опасности не всегда находит адекватное отражение в санкциях и затрудняет проведение статистического и аналитического учета.

3. Соответствие международным тенденциям и необходимости доктринального баланса.

Многие зарубежные юрисдикции (например, Германия, Франция, Великобритания) предусматривают отдельные составы, отражающие акты идеологического или политического экстремизма, не сводимые к терроризму [5]. Франция активно борется с экстремизмом, особенно после серии терактов, используя как уголовный кодекс, так и специальные законы [6]. Казахстан, сталкивающийся с проблемами радикализации и идеологического влияния, нуждается в аналогичной норме, которая позволит раньше реагировать на проявления экстремизма, не дожидаясь их перерастания в террористические формы.

4. Формирование самостоятельной категории преступлений идеологически мотивированной направленности.

Введение статьи «Акт экстремизма» будет логическим завершением систематизации главы о преступлениях террористической и экстремистской направленности. Это создаст четкую юридическую конструкцию, где «акт экстремизма» станет промежуточным звеном между идеологической пропагандой и актом терроризма, что имеет значение для профилактики и оперативно-розыскной работы.

Таким образом, введение в УК РК самостоятельной статьи «Акт экстремизма» представляется обоснованным и необходимым шагом. Она позволит:

- устранить пробел в законодательстве;
- повысить точность квалификации;
- укрепить систему противодействия радикализации;
- подчеркнуть особую общественную опасность экстремистских действий, не достигающих уровня террористического акта.

В совокупности это будет способствовать формированию целостной и иерархически выстроенной системы уголовно-правовой защиты национальной безопасности, основанной на дифференцированном подходе к идеологически мотивированным преступлениям.

Таким образом, на законодательном уровне представляется обоснованным и своевременным шагом создание самостоятельной главы Особенной части Уголовного кодекса Республики Казахстан, условно именуемой «Уголовные преступления террористической и экстремистской направленности». В указанную главу целесообразно включить все нормы, регламентирующие ответственность за пропаганду, организацию, финансирование, подготовку и непосредственное совершение актов терроризма и экстремизма.

Подобная систематизация позволит устранить существующую разрозненность и фрагментарность правового регулирования, придав соответствующим составам преступлений логическую взаимосвязь и внутреннюю согласованность. Создание единой главы обеспечит:

- логическую целостность уголовного законодательства, устраняя дублирование и пересечение норм, касающихся одной категории общественно опасных деяний;
- повышение точности квалификации преступлений, поскольку правоприменитель сможет исходить из единого методологического подхода к определению мотивов, целей и идеологической направленности деяния;
- единообразие судебно-следственной практики, что позволит снизить вероятность ошибок в разграничении смежных составов;
- упрощение аналитической и статистической работы, способствуя более полному мониторингу тенденций, масштабов и динамики проявлений экстремизма и терроризма.

Не менее важно, что подобное структурное решение будет нормативно подчеркивать общность правовой природы экстремизма и терроризма, их взаимную обусловленность и схожие целевые установки — подрыв конституционного строя, дестабилизацию общественного порядка и угрозу национальной безопасности.

Системный подход также предполагает возможность внутреннего деления новой главы на отдельные разделы, например:

- «Преступления экстремистской направленности»;
- «Преступления террористической направленности».

В научном дискурсе, посвящённом реформированию уголовно-правовой политики в сфере противодействия экстремизму и терроризму, всё более отчётливо проявляется необходимость дифференцированного подхода к лицам, совершившим преступления без применения насилия и не обладающим выраженной криминальной направленностью поведения. Академическая правовая мысль подчёркивает, что чрезмерная карательность в отношении таких правонарушителей не только не достигает целей исправления, но и нередко производит обратный эффект, усиливая социальную дезадаптацию и разрушая личностные ресурсы, которые могли бы стать основанием для успешной ресоциализации.

Многолетние сроки лишения свободы для лиц, вовлечённых в экстремистскую деятельность исключительно на уровне идеологических заблуждений, представляются неэффективной мерой с точки зрения криминологии, пенологии и теории социального воздействия наказания. Научные исследования подтверждают, что пребывание в изоляции свыше семи лет приводит к устойчивой деградации социальных навыков, снижению когнитивной гибкости и формированию виктимной или протестной идентичности, что связано с системным воздействием пенитенциарной среды. В случае идеологических правонарушений это особенно значимо: лица, ранее не имевшие криминального опыта, не обладают устойчивыми адаптационными механизмами, что повышает вероятность вторичной девиации.

В этой связи всё более оправданной выглядит концепция, согласно которой санкции за ненасильственные экстремистские деяния должны быть ориентированы не на длительность изоляции, а на корректирующее содержание. Сокращение предельных сроков лишения свободы и приоритет использования альтернативных или комбинированных мер (ограничение свободы, probation, обязательные программы социально-идеологической реабилитации) полностью укладываются в современные принципы уголовной политики — гуманизм, справедливость, индивидуализация ответственности и превентивную направленность наказания.

Важным элементом такой модели является внедрение качественных реабилитационных программ, направленных на переосмысление ошибочных убеждений, восстановление критического мышления и формирование устойчивых правовых и социальных ценностей. Практика зарубежных юрисдикций показывает, что образовательные, дискуссионные, психологические и трудовые модули существенно повышают вероятность успешного возврата в общество. Особое значение имеет обеспечение занятости — расширение производства в учреждении, создание строительных, коммунальных, сервисных участков, привлечение внешних работодателей. Труд не только выполняет социально-адаптационную функцию, но и снижает вероятность рецидива через укрепление чувства компетентности и социальной полезности.

Заключение. Современное развитие уголовного законодательства Республики Казахстан в сфере противодействия экстремизму и терроризму демонстрирует объективную потребность в глубокой систематизации правовых норм, уточнении понятийного аппарата и модернизации подходов к уголовной ответственности. Проведённый анализ показывает, что существующая фрагментарность правового регулирования затрудняет квалификацию деяний, снижает предсказуемость правоприменительной практики и не в полной мере отвечает актуальным вызовам национальной безопасности. В этой связи обоснованной представляется идея формирования в Особенной части Уголовного кодекса самостоятельной главы, объединяющей преступления террористической и экстремистской направленности, а также введение новых конструкций — таких как статья «Акт экстремизма» и категория «преступления экстремистской и террористической направленности». Эти элементы способны обеспечить логическую взаимосвязанность, терминологическую точность и единый методологический подход к отражению идеологически мотивированной преступности.

Не менее значимым является вывод о необходимости дифференциации ответственности в зависимости от характера и степени общественной опасности деяния. Лица, вовлечённые в экстремистскую деятельность без применения насилия и не обладающие устойчивой криминальной направленностью, образуют качественно иную группу правонарушителей, требующую специфического профилактического и корректирующего воздействия. Многолетняя изоляция таких осуждённых не достигает целей исправления, но, напротив, способствует деградации социальных навыков, формированию дезадаптивных установок и снижению потенциала последующей ресоциализации. Поэтому сокращение сроков лишения свободы и расширение спектра реабилитационных мер — от программ идеологической коррекции до системной трудовой занятости — представляется научно обоснованной и практико-ориентированной стратегией.

Таким образом, совершенствование уголовно-правовой политики Казахстана должно основываться на сочетании трёх взаимодополняющих направлений: нормативной систематизации, концептуальной ясности и гуманистически ориентированной индивидуализации ответственности. Реализация данных подходов позволит обеспечить баланс между защитой государства и прав человека, повысить эффективность профилактики идеологически мотивированных преступлений и создать предпосылки для устойчивой ресоциализации тех категорий правонарушителей, которые поддаются позитивной трансформации. В конечном счёте, такая политика будет соответствовать принципам правового государства и укреплять устойчивость национальной безопасности в долгосрочной перспективе.

Список использованных источников

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> дата обращения: 11.09.2025.
2. Ахпанов А.Н., Хан А.Л. Об усилении уголовно-процессуальных средств противодействия экстремизму и терроризму // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2019. – №. 1 (55). – С. 75-80.
3. Исаков А.К., Акимжанов Т.К. О проникновении экстремизма в пенитенциарные учреждения министерства внутренних дел Республики Казахстан. - N4 (75). – 2022. – С. 88–94.
4. Кан А.Г., Цой А.Н., Торгаутова Б.А. К вопросу о совершенствовании законодательства в сфере противодействия экстремизму и терроризму // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова. - №3(84). – Алматы, 2025.- С.167- 171.
5. German Federal Ministry of Justice. (2021). Joint Rules of Procedure of the Federal Ministries on the Fight against Extremism // https://www.bmj.de/SharedDocs/Downloads/DE/Service/GeschaeftsordnungExtremismus_en.pdf
6. French National Consultative Commission on Human Rights (CNCDH). (2023). Report on the Fight Against Racism, Antisemitism and Xenophobia 2022 // <https://www.cncdh.fr/sites/default/files/2023-06/CNCDH%20Report%202022%20on%20the%20fight%20against%20racism.pdf>

Сведения об авторах

Исаков А.К. – доктор философии, старший преподаватель-методист ФДО Карагандинской Академии МВД Республики Казахстан.

Омаров Е.С. - начальник отдела организации мониторинга и контроля учебного процесса Учебного центра МВД РК.

Шопабаев Б.Б. – старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики КазНУ имени аль-Фараби.

Исақов А.К. – философия докторы, Қазақстан Республикасы ІІМ Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы Қосымша білім беру факультетінің аға оқытушы-әдіскері.

Омаров Е.С. - ІІМ Оқу орталығының Оқу процесін ұйымдастыру, мониторингілеу және бақылау бөлімінің бастығы.

Шопабаев Б.Б. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы.

Iskakov A. – PhD, Senior Lecturer-Methodologist of the Faculty of Additional Education, Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of

Omarov E. – Head of the Department for Monitoring and Control of the Educational Process at the Training Center

of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan.

Shopabaev B.B. - Senior lecturer at the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Al-Farabi Kazakh National University.

А.Т. Байсеитова¹, Д.М. Кожабеков¹

¹ҚР ИМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

ҚАЗІРГІ ЦИФРЛЫҚ ЖАҒДАЙЛАРДА ҰЙЫМДАСҚАН ҚЫЛМЫСҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ ТУРАЛЫ

Мақалада қазіргі таңда өзекті цифрлық жағдайларда ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимыл мәселесі қарастырылған. Ұйымдасқан қылмыс пен оның көріністерінің проблемалары мемлекеттердің халықаралық және ұлттық қауіпсіздігіне төнетін негізгі қауіптердің бірі болып табылады. Ол халықаралық ынтымақтастықты одан әрі дамыту және ұлттық құқықтық жүйелерді біріздендіруді жетілдіру және күшейту туралы мәселелерді өзектендіреді. Автордың халықаралық және өңірлік актілердің нормаларына жүргізген талдауы киберқылмысқа қарсы күрестің бірыңғай халықаралық стратегиясын әзірлеу және ақпараттық технологиялар мен ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы қатынастарды қылмыстық-құқықтық реттеу саласындағы ұлттық заңнамаларды біріздендіру қажеттілігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік берді.

Түйінді сөздер: ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар, ұйымдасқан қылмыс, киберқылмыс, қазіргі цифрлық жағдайларда ұйымдасқан қылмыс, халықаралық ынтымақтастық.

О некоторых проблемах международно-правового регулирования противодействия организованной преступности в современных цифровых условиях

В статье рассмотрена актуальная на сегодня проблема противодействия организованной преступности в современных цифровых условиях. Проблематика организованной преступности и ее проявлений является одной из главных угроз международной и национальной безопасности государств. Она актуализирует вопросы о дальнейшем развитии международного сотрудничества и совершенствовании и усилении унификации национальных правовых систем. Проведенный автором анализ норм международных и региональных актов позволил сделать вывод о необходимости выработки единой международной стратегии борьбы с киберпреступностью и унификации национальных законодательств в области уголовно-правового регулирования отношений в сфере информационных технологий и обеспечения информационной безопасности.

Ключевые слова: уголовные правонарушения в сфере информатизации и связи, организованная преступность, киберпреступность, организованная преступность в современных цифровых условиях, международное сотрудничество.

On certain issues of international legal regulation of countering organized crime in modern digital conditions

The article examines the current issue of countering organized crime in modern digital conditions. Organized crime and its manifestations pose one of the main threats to the international and national security of states. This problem highlights the need for further development of international cooperation, as well as the improvement and strengthening of the unification of national legal systems. The author's analysis of the norms of international and regional acts led to the conclusion that it is necessary to develop a unified international strategy to combat cybercrime and harmonize national legislations in the field of criminal law regulation of relations in information technology and ensuring information security.

Keywords: criminal offenses in the field of informatization and communications, organized crime, cybercrime, organized crime in modern digital conditions, international cooperation.

Кіріспе. Қазіргі қоғамда ұйымдасқан қылмыс цифрлық әлемнің жаңа мүмкіндіктерін өзінің заңсыз қызметі үшін белсенді пайдалануда. Сонымен қатар, цифрлық әлем мүмкіндіктерін пайдалану арқылы жасалатын әрекеттер трансұлттық мәселе болып табылады және оған тиімді қарсы тұру тек бүкіл әлемдік қауымдастықтың күшін біріктіру арқылы ғана мүмкін.

Киберқылмыс саласында заңнаманы үйлестіру бойынша халықаралық эксперт Штайн Шьольберг (Stein Schjolberg) атап өткендей: «Киберкеңістік – жер, теңіз, ауа және ғарыштан кейінгі бесінші ортақ кеңістік ретінде – халықаралық деңгейде үйлестіруді, ынтымақтастықты және арнайы құқықтық шараларды талап етеді» [1].

Алайда, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласындағы қылмыстарға қарсы күрестің әртүрлі аспектілерін реттейтін жалпы келісім қазіргі уақытқа дейін жоқ. Т.Л. Тропинаның айтқандай: «киберқауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған халықаралық құралдар мозаикалық сипатқа ие, фрагментарлы және мемлекеттердің қылмыстық және қылмыстық-процестік заңнамасын үйлестіруге емес, бір-бірімен бәсекелесуге әкеледі» [2, 87 б.]. Осыған орай В.С. Овчинский де мемлекеттерге ақпараттық кеңістікті, соның ішінде Интернеттің ұлттық сегментін реттеуге құқығын қорғауға мүмкіндік беретін халықаралық құқықтық механизмдер әлі белгіленгенбегендігін көрсеткен. Көптеген мемлекеттер ұлттық заңнаманы «мәселе туындағанда» бейімдеуге мәжбүр [3, 11 б.].

Осыған байланысты, қазіргі цифрлық жағдайларда ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимыл мәселелерінде мемлекеттердің юрисдикциясы мен халықаралық ынтымақтастықтың бірыңғай негіздерін белгілейтін халықаралық құқықтық актілерді зерттеу қызығушылық тудырады.

Зерттеу материалдары және әдістері. Мақаланы жазу барысында зерттеу материалдары ретінде қазіргі цифрлық жағдайларда ұйымдасқан қылмыс мәселелерін реттейтін халықаралық актілердің нормалары пайдаланылды.

Жұмыс барысында ғылыми зерттеудің жеке әдістері, соның ішінде логикалық, жүйелі-құрылымдық, формалды-құқықтық, теориялық талдау әдісі, сондай-ақ зерттеу нысаны мен пәнінің ерекшеліктеріне байланысты қолданылған басқа әдістер қолданылды.

Негізгі бөлім. Халықаралық қауымдастық әртүрлі деңгейлерде қазіргі цифрлық жағдайларда ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес үшін маңызды болып табылатын көптеген құқықтық актілерін әзірлейді. Бұл аспектіде шешуші рөлді ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес саласындағы халықаралық құқықтық құжаттар атқарады.

Олардың ішінде Біріккен Ұлттар Ұйымының Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы Конвенциясын (2000 ж.) [4] және оған енген хаттамаларды: адамдарды, әсіресе әйелдер мен балалар саудасының алдын алу және жолын кесу туралы [5]; құрлық, теңіз және ауа арқылы заңсыз мигранттарды әкелуге қарсы [6]; атыс қаруын заңсыз жасау және айналысқа шығаруға қарсы [7] атап өту керек.

БҰҰ-ның Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы Конвенциясының (әрі қарай - Конвенция) ерекшелігі – ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес саласында қатысушы мемлекеттердің құқық қорғау органдарының кешенді өзара әрекеттестігін қамтамасыз ететін әмбебап құқықтық жүйені құру. Оның ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимылдың жекелеген аспектілерін реттейтін қолданыстағы халықаралық-құқықтық актілерінен айырмашылығы – бұл құжат жаһандық қауіпсіздік жүйесіндегі бірегей рөлін көрсететін ең кең пәндік қолдану саласымен ерекшеленеді.

Конвенцияда «цифрлық қылмысқа» арналған дербес бөлім жоқ. Дегенмен, оның барлық ережелері біз қарастырып отырған қылмыс түріне де толық қолданылады. Атап айтқанда, оларға: қылмыстық іс-әрекеттер нәтижесінде алынған активтерді тәркілеу; құқық бұзушылықтар жасауға қатысы бар тұлғаларды экстрадициялау; өзара құқықтық көмек көрсету; куәгерлер мен жәбірленушілерді қорғау механизмдерін әзірлеу сияқты халықаралық ынтымақтастықтың негізгі аспектілерінің егжей-тегжейлі реттеуі кіреді.

БҰҰ-ның Конвенциясы «цифрлық қылмыс» мәселелерінде қылмыстарды жасау үшін компьютерлерді, телекоммуникациялық желілерді және заманауи технологиялардың басқа түрлерін пайдалануды көздейді. Бұл Конвенцияның 29-бабы айқындайды, яғни қылмысқа қарсы іс-қимыл шаралардың бірі ретінде «құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне компьютерлерді, телекоммуникациялық желілерді және қазіргі заманғы технологияның басқа түрлерін пайдалана отырып жасалатын трансұлттық ұйымдасқан қылмыстарға қарсы күресте қолданылатын әдістерге қатысты мәселелер бойынша оқыту» жүргізу көрсетілген [4].

Компьютерлер мен телекоммуникациялық желілерді пайдалана отырып жасалатын қылмыстарға қарсы халықаралық ынтымақтастықты айқындайтын әмбебап құжаттардың бірі – Біріккен Ұлттар Ұйымының «Халықаралық ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету туралы Тұжырымдамасы» (әрі қарай – Тұжырымдама) болып есептеледі. Бұл тұжырымдаманы Ресей Федерациясы БҰҰ Бас Ассамблеясының 77-сессиясына ресми құжат ретінде ұсынған [8].

Қарастырылып отырған Тұжырымдаманың негізгі мақсаты – халықаралық ақпараттық қауіпсіздікке байланысты тәуекелдерді азайту және қатысушы мемлекеттердің ақпараттық инфрақұрылымының қауіпсіздігіне кепілдік беру. Тұжырымдама шеңберінде цифрлық ортадағы жаһандық тұрақтылықтың негізгі сын-қатерлерін жүзеге асырылды, оларға: ақпараттық-коммуникациялық технологияларды әскери әрекеттер жүргізу құралы ретінде пайдалану; террористік қызмет үшін цифрлық кеңістікті игеру; ақпараттық ресурстардың құпиялылығын, тұтастығын және қолжетімділігін бұзатын деректерді заңсыз тарату жатады.

Тұжырымдаманың құрылымдық артықшылығы онда халықаралық ақпараттық қауіпсіздік саласындағы халықаралық ынтымақтастық механизмдерінің бекітілуі болып табылады. Алайда, киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі ұлттық шаралармен алмасуды, дағдарыстық оқиғалар мен қауіптер туралы және ақпараттық кеңістіктегі жедел коммуникацияны және оларды реттеу бойынша қабылданатын шараларды

қамтитын ұсынылып отырған өзара іс-қимыл шараларының тиімділігі шектеулі. Сонымен қатар, олар ақпараттық кеңістіктегі қауіптерге қарсы тұру үшін құқықтық негізін құрмайды, бұл олардың іс жүзіндегі іске асырылу мүмкіндігін төмендетеді.

Атап айтқанда, бұл құжатта халықаралық қауіпсіздікке төнетін киберқылмыстар, есірткі және психотроптық заттардың, олардың аналогтарының, сондай-ақ кәмелетке толмағандардың бейнелері бар порнографиялық материалдардың таралуы сияқты өзекті қатерлер туралы айтылмаған. Одан бөлек, Тұжырымдама тек терроризмге қарсы компонентке назар аудара отырып, киберқылмыспен күрестегі халықаралық ынтымақтастық принциптерін егжей-тегжейлі көрсетпейді.

Осылайша, жүргізілген талдау Тұжырымдаманың ережелері негізді және, ең алдымен, ақпараттық қақтығыстардың алдын алуға және ақпараттық-коммуникациялық технологияларды Террористік пайдалануға бағытталған, бұл цифрлық қауіпсіздіктің басқа аспектілерін реттеудің фрагменттілігін анықтайды деген қорытындыға келеді.

Қазіргі цифрлық жағдайларда ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес саласындағы ең маңызды халықаралық құжат – 2001 жылы Еуропа Кеңесі қабылдаған «Компьютерлік ақпарат саласындағы қылмыс туралы Конвенция» (Будапешт конвенциясы) (бұдан әрі – Киберқылмыс туралы Конвенция) [9] болып табылады.

Заң қоғамдастығында: «Конвенция – бұл жалғыз халықаралық шарт... киберқылмысқа қарсы іс-қимыл және Интернеттегі адамның бостандығын, қауіпсіздігін және оның құқықтарын қорғау мақсатында материалдық және іс жүргізу (рәсімдік) құқық нормаларын қамтиды» деп айтылған [10, 66 б.].

Киберқылмыс туралы Конвенцияда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалана отырып жасалатын әрекеттер мынадай топтарға бөлінеді:

«1) компьютерлік деректер мен жүйелердің құпиялылығына, тұтастығына және қолжетімділігіне қарсы қылмыстар: заңсыз қол жеткізу; заңсыз тыңдау; деректерге әсер ету; жүйенің жұмысына әсер ету; құрылғыларды заңсыз пайдалану;

2) компьютерлік құралдарды пайдалануымен байланысты құқық бұзушылықтар: компьютерлік технологиялар арқылы жалған құжат жасау; компьютерлік технологиялар арқылы алаяқтық жасау;

3) деректер мазмұнымен байланысты қылмыстар – балалар порнографиясымен байланысты қылмыстар;

4) авторлық құқықтар мен сабақтас құқықтарды бұзумен байланысты құқық бұзушылықтар».

Киберқылмыс туралы Конвенцияға қосымша хаттама әрекеттер тізімін кеңейтеді, оларға:

- компьютерлік жүйелер арқылы расистік және ксенофобиялық материалдарды тарату;

- расизм мен ксенофобияға негізделген қауіп-қатер туғызу;

- расизм мен ксенофобия негізіндегі қорлау;

- геноцидті немесе адамзатқа қарсы қылмыстарды жоққа шығару, шектен тыс азайту, мақұлдау немесе ақтау жатады.

Конвенциядағы ұсынылған іс-әрекеттердің жіктелуі «эталон» болып табылатынын атап өткен жөн, өйткені осы салада халықаралық құқықтық актілер мен құқық қолдану тәжірибесі ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану арқылы жасалатын әрекеттердің осы тізбесін негізге алады [11, 364 б.].

Киберқылмыстылық туралы Конвенциясы қылмыстық-процестік нормаларды үйлестіру қажеттігін, яғни компьютерлік деректерді жедел түрде сақтау, сақталған деректерді іздеу мен алу процедураларын, сондай-ақ экстрадиция, өзара дәлелдемелер беру, тергеуде өзара көмек көрсету және 24/7 халықаралық желіні құру сияқты халықаралық ынтымақтастық механизмдерін заңнамалық түрде бекітуді көздейді.

Киберқылмыс туралы Конвенцияда киберқылмыс мәселелері толық қаралғанына қарамастан, ол қазіргі цифрлық жағдайларда орын алатын жаңа қауіптердің түрлерін қамтымайды. Ол оның қабылданған сәттен жаңартылмағандығына байланысты. Сондай-ақ, Конвенцияда трансшекаралық ұйымдасқан киберқылмысқа қарсы шаралар көзделмеген. Д. Дербидің әділ атап өткендей: «халықаралық қылмыстар мен халықаралық сипаттағы қылмыстардың мәндік сипаттамаларын халықаралық келісімдер, конвенциялар және өзара мемлекетаралық әрекеттестік аясындағы басқа да актілер арқылы мұқият реттеу маңызды» [12, 35 б.].

Осылайша, Киберқылмыс туралы Конвенция жетілдіруді талап етеді. Онда ақпараттық-коммуникациялық ортада заңсыз әрекеттерді жүзеге асыру әдістері ретінде «фишинг», «спам», «дропер», «кибер-сталкинг» т.б. құқыққа қайшы әрекеттер жасау тәсілі ретінде әрекет ететін ұғымдарды ашу қажет. Сонымен қатар, ұйымдасқан киберқылмысқа қарсы халықаралық ынтымақтастық мәселелерін де толықтыру қажет. Ең алдымен, аймақтық ұйымдар құруға және олардың мүшесі болуға қабілетті субъектілер шеңберін, әсіресе ұйымдасқан киберқылмыстылыққа қарсы күрес саласында, анықтау керек. Болгар зерттеушісі Р. Георгиеваның атап өткеніндей: «Конвенция виртуалды кеңістіктің қауіпсіздігіне кепілдік бермейді. Оны әр елдің ішкі заңнамасымен үйлесімділігі зор маңызға ие болады» [13, 17 б.]. Осыған байланысты, Киберқылмыс туралы Конвенцияның ережелері жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығын қорғауды қамтамасыз ету бөлігінде қайта қарауды талап етеді.

Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы (әрі қарай - ТМД) шеңберіндегі аймақтық құқықтық реттеу жүйесінде «ТМД мемлекеттерінің компьютерлік ақпарат саласындағы қылмыстарға қарсы күрес бойынша ынтымақтасу туралы Келісім» киберқылмысқа қарсы іс-қимылдың негізгі құралы болып табылады [14].

Бұл акт компьютерлік технологияларды пайдалануымен байланысты құқыққа қайшы әрекеттерге қарсы күрестің тиімділігін оңтайландыру және компьютерлік ақпарат саласындағы қылмыстарға қарсы күресте қатысушы елдердің сот және құқық қорғау органдарының кооперациясы үшін бірыңғай құқықтық базаны

қалыптастыру сияқты мақсаттарды көздей отырып, мемлекетаралық өзара іс-қимылды институционалдандырады.

Келісімде көзделген ынтымақтастық механизмдеріне мыналар: «киберқылмыс әдістері, субъектілері және құралдары туралы деректерді қоса алғанда, жедел-маңызды ақпаратпен алмасу; іс жүргізу іс-әрекеттерін және жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізу туралы ведомствоаралық сұрау салуларды орындау; компьютерлік қылмыстардың алдын алу, анықтау, тергеу және жолын кесу жөніндегі іс-шараларды жоспарлау және іске асыру саласындағы күш-жігерді үндестіру; кибербұзышылықтарды сәйкестендіру және құжаттау процестерін автоматтандыруға бағытталған мамандандырылған ақпараттық-талдау жүйелерін әзірлеу және енгізу жатады».

Киберқылмыстар үшін қылмыстық жауапкершілікті белгілеу бөлігінде, сондай-ақ қылмыстарға қатысу институтын бекіту мәселелерінде ТМД елдерінің заңнамасының ұқсастығы олардың қазіргі цифрлық жағдайларда ұйымдасқан қылмысқа қарсы күресте тиімді өзара іс-қимылына ықпал етеді және бұл жасалатын екіжақты келісімдерде көрініс табады.

Қорытынды. Қазіргі цифрлық жағдайларда ұйымдасқан қылмыс қаупінің жоғары дәрежесін ескере отырып, ұлттық заңнаманы біріздендіру және халықаралық ынтымақтастықтың тиімді шараларын әзірлеу қажет.

Біз қарастырған халықаралық құқықтық актілер, өз кезегінде, ұйымдасқан киберқылмысқа қарсы тұруға бағытталған ұлттық қылмыстық заңнаманы қалыптастыру үшін белгілі бір негіз жасайды. Дегенмен, трансұлттық киберқылмыстарға қарсы іс-қимылдың барлық аспектілерін қамтитын бірыңғай жаһандық акт қазіргі таңда әзірленбеген.

Жоғарыда айтылғанды қорытындылай келе, халықаралық киберқылмыс туралы Конвенцияны әзірлеу және қабылдау қажет деген қорытындыға келеміз. Дәл осы саладағы әлемдік қоғамдастықтағы бірыңғай терминологиялық анықтамалардың және киберкеңістіктегі қатынастарды қылмыстық-құқықтық реттеудің көмегімен елдегі киберқылмыс деңгейін төмендету мүмкіндігі туындайды.

Бұл мәселенің өзектілігі киберқылмыс көбінесе трансшекаралық сипатқа ие болуымен де түсіндіріледі. Ал әр мемлекеттің заңнамасы тек аумақтық принцип бойынша әрекет етеді.

Халықаралық киберқылмыс туралы Конвенцияның қабылдануы киберқылмыстарды, соның ішінде ұйымдасқан қылмыс жасаған тұлғаларға қатысты халықаралық қылмыстық қудалауды сапалық жағынан басқа деңгейге көтерер еді. Сондай-ақ, халықаралық өзара іс-қимылға қатысушы елдердің географиясы айтарлықтай кеңейеді, бұл болашақта қылмыстардың осы түрлерін анықтау, тергеу және жолын кесу үшін кең мүмкіндіктер береді.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Schjolberg S. A cyberspace treaty — A United Nations convention or protocol on cybersecurity and cybercrime [Electronic resource] / Stein Schjolberg // Twelfth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice. Salvador, Brazil, 12–19 April 2010. [Electronic resource] - Access mode: http://cybercrimelaw.net/documents/UN_12th_Crime_Congress.pdf. (Access data: 05.03.2025).

2. Тропина Т. Л. Борьба с киберпреступностью: возможна ли разработка универсального механизма? // Международное правосудие. 2012. - № 3. - С. 86-95.

3. Овчинский В. С. Основы борьбы с кибер-преступностью и кибертерроризмом: хрестоматия. М.: Норма, 2017. - 528 с.

4. Біріккен Ұлттар Ұйымының Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясы, Палермода 2000 жылғы 13 желтоқсанда қол қойылған (Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 маусыдағы Заңымен ратификацияланған) [Электрондық ресурс]. - Кіру режимі: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z080000040_ (жүгінген күні: 05.03.2025).

5. Біріккен Ұлттар Ұйымының Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясын толықтыратын Адамдарды, әсіресе әйелдер мен балаларды сатудың алдын алу мен жолын кесу және ол үшін жазалау туралы хаттама, Нью-Йоркте 2000 жылғы 15 қарашада қабылданған (Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 маусыдағы Заңымен ратификацияланған) [Электрондық ресурс]. - Кіру режимі: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z080000037_ (жүгінген күні: 05.03.2025).

6. Біріккен Ұлттар Ұйымының Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясын толықтыратын Мигранттарды құрлық, теңіз және әуе арқылы заңсыз әкелуге қарсы хаттама, Нью-Йоркте 2000 жылғы 15 қарашада қабылданған (Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 маусыдағы Заңымен ратификацияланған) [Электрондық ресурс] - Кіру режимі: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z080000038_ (жүгінген күні: 05.03.2025).

7. Біріккен Ұлттар Ұйымының Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясын толықтыратын Атыс қаруының, оның құрамдас бөліктері мен компоненттерінің, сондай-ақ оның оқ-дәрілерінің заңсыз жасалуына және айналымына қарсы хаттама, Нью-Йоркте 2001 жылғы 31 мамырда қабылданған (Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 маусыдағы Заңымен ратификацияланған) [Электрондық ресурс] - Кіру режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30276974&pos=1;-16#pos=1;-16 (жүгінген күні: 05.03.2025).

8. Концепция Конвенции ООН об обеспечении международной информационной безопасности [Электрондық ресурс] - Кіру режимі: <http://www.scrf.gov.ru/media/files/file/P7ehXmaBUDOAaATW2Rwa3yNK1bNAWI9.pdf>

9. Конвенция о преступности в сфере компьютерной информации (Будапешт, 23 ноября 2001 г.) [Электрондық ресурс] - Кіру режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30297917 (жүгінген күні: 05.03.2025).

10. Химченко И.А. Информационное общество: правовые проблемы в условиях глобализации: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2014. - 174 с.
11. Хусаинов О.Б., Коржумбаева Т.М. Международный опыт правового регулирования противодействия преступности в сфере высоких технологий // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2023. - №1 (74). - С. 359-368.
12. Derby, D. H. A. Framework of International Criminal Law / D. H. A. Derby // International Criminal Law. Vol. 1. — N.Y., 1986. — P. 34-35.
13. Георгиева Р. Конвенция за киберпрестъпността // Общество и право (София). 2001. № 11. - С. 16–18.
14. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің ақпараттық технологиялар саласындағы қылмыстармен күрестегі ынтымақтастығы туралы Келісім (Қазақстан Республикасының 2019 жылғы 9 желтоқсандағы Заңымен ратификацияланған) [Электрондық ресурс] - Кіру режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1900000277> (жүгінген күні: 05.03.2025).

Авторлар туралы мәліметтер

Байсеитова А.Т. – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есбұлатов атындағы Алматы академиясының профессоры, заң ғылымдарының докторы, доценті, полиция полковнигі.

Кожабеков Д.М. - ҚР ІІМ М.Есбұлатов атындағы Алматы академиясының докторанты, құқық магистрі, полиция полковнигі

Байсеитова А.Т. – доктор юридических наук, ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции, профессор Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбұлатова

Кожабеков Д.М. - докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбұлатова, магистр права, полковник полиции

Baiseitova A.T. – Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor (Docent), Colonel of Police, Professor at the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Yesbulatov

Kozhabekov D.M. - Doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Yesbulatov, Master of Law, Police Colonel.

А.С. Сармурзина¹, С.М. Иманбаев²

¹Евразийский Национальный Университет им Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан,

²Международный Университет Астана, Астана, Казахстан

ПРОБЛЕМЫ РАЗГРАНИЧЕНИЯ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ И УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА КОРРУПЦИОННЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ

В статье исследуются проблемы разграничения гражданско-правовой и уголовно-правовой ответственности за коррупционные преступления в Республике Казахстан. Анализируется правовая природа коррупционных деяний, определяются ключевые отличия между гражданско-правовыми и уголовно-правовыми мерами воздействия, а также рассматриваются вопросы их взаимосвязи и возможного пересечения в правоприменительной практике. Особое внимание уделено сложностям квалификации коррупционных преступлений, включая ситуации, когда одно и то же деяние может повлечь как гражданско-правовые санкции (возмещение ущерба, признание сделок недействительными), так и уголовное наказание (штраф, лишение свободы, конфискация имущества, лишение права занимать определенную должность). Исследуются пробелы и коллизии в законодательстве, выявляются проблемы правоприменения, в том числе с учетом судебной практики. В заключении предложены возможные направления совершенствования правового регулирования, направленные на повышение эффективности механизмов ответственности и обеспечение единообразия подходов к квалификации коррупционных преступлений. Выводы и рекомендации могут представлять интерес для ученых-правоведов, практикующих юристов и специалистов в сфере антикоррупционной политики.

Ключевые слова: коррупционные преступления, ответственность, пересечение норм права, разграничение правовых санкций, противоречия, коллизии законодательства, законодательные инициативы.

Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар үшін азаматтық-құқықтық және қылмыстық-құқықтық жауапкершіліктің аражігін ажырату мәселелері

Мақалада Қазақстан Республикасындағы сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар үшін азаматтық-құқықтық және қылмыстық-құқықтық жауапкершіліктің аражігін ажырату мәселелері зерттеледі. Сыбайлас жемқорлық әрекеттерінің құқықтық сипаты талданады, азаматтық-құқықтық және қылмыстық-құқықтық ықпал ету шаралары арасындағы негізгі айырмашылықтар айқындалады, сондай-ақ олардың өзара байланысы және құқық қолдану практикасындағы ықтимал қиылысу мәселелері қаралады. Бір іс-әрекет азаматтық-құқықтық санкцияларға (залалды өтеу, мәмілелерді жарамсыз деп тану), сондай-ақ қылмыстық жазаға (айыппұл, бас бостандығынан айыру, мүлкті тәркілеу) әкеп соғуы мүмкін жағдайларды қоса алғанда, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды саралаудың күрделілігіне ерекше назар аударылды. Заңнамадағы олқылықтар мен қайшылықтар зерттелуде, құқық қолдану проблемалары, оның ішінде сот практикасын ескере отырып анықталады. Қорытындыда жауапкершілік тетіктерінің тиімділігін арттыруға және сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды саралау тәсілдерінің біркелкілігін қамтамасыз етуге бағытталған құқықтық реттеуді жетілдірудің ықтимал бағыттары ұсынылды. Қорытындылар мен ұсыныстар құқықтанушы ғалымдарды, тәжірибелі заңгерлерді және сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат саласындағы мамандарды қызықтыруы мүмкін.

Түйінді сөздер: сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар, жауапкершілік, құқық нормаларының қиылысуы, құқықтық санкциялардың аражігін ажырату, заңнаманың қайшылықтары, заңнамалық бастамалар.

Problems of differentiation of civil and criminal liability for corruption offenses

The article examines the problems of distinguishing civil and criminal liability for corruption offenses in the Republic of Kazakhstan. The legal nature of corruption acts is analyzed, the key differences between civil and criminal law measures of influence are determined, and the issues of their interrelation and possible intersection in law enforcement practice are considered. Special attention is paid to the complexities of qualifying corruption offenses, including situations where the same act can result in both civil penalties (compensation for damages, invalidation of transactions) and criminal penalties (fines, imprisonment, confiscation of property). Investigation of gaps and conflicts in legislation, problems of law enforcement are identified, including taking into account judicial practice. In conclusion, possible directions for improving legal regulation are proposed, aimed at increasing the effectiveness of liability mechanisms and ensuring uniformity of approaches to the qualification of corruption offenses. The conclusions and recommendations may be of interest to legal scholars, practicing lawyers, and anti-corruption policy specialists.

Keywords: corruption offenses, responsibility, intersection of legal norms, differentiation of legal sanctions, conflicts of legislation, legislative initiatives.

Введение. Коррупционные правонарушения продолжают оставаться одной из наиболее сложных и социально опасных сфер правового регулирования, оказывая деструктивное влияние на стабильность государственного управления, качество функционирования институтов власти и доверие общества к публичной системе. В Казахстане совершенствование антикоррупционных механизмов сопровождается модернизацией законодательства и укреплением правоприменительной практики, однако разграничение гражданско-правовой и уголовно-правовой ответственности за коррупционные деяния по-прежнему вызывает значительные трудности. В условиях, когда одно и то же правонарушение может одновременно затрагивать частные имущественные интересы и нарушать публичные функции государства, возрастает необходимость чёткого понимания юридической природы соответствующих последствий. Анализ причин смешения видов ответственности, а также факторов, влияющих на квалификацию коррупционных действий, позволяет определить направления дальнейшего совершенствования правового регулирования и обеспечить последовательность подходов в деятельности органов правосудия.

Методы. Авторами при исследовании применялись диалектический, сравнительно-правовой, логический, формально-юридический и системный методы, а также проведен анализ судебной практики. Такой комплексный подход позволил выявить проблемы разграничения гражданско-правовой и уголовной ответственности коррупционных правонарушений, содержащиеся коллизии и противоречия, обосновать предложения по совершенствованию законодательства.

Основная часть. Коррупционные правонарушения продолжают оставаться одной из наиболее значимых угроз устойчивости государственной власти и экономической безопасности в Республике Казахстан. Несмотря на последовательное совершенствование нормативной базы и постоянное усиление мер государственного контроля, коррупция по-прежнему оказывает системное влияние на отношения публичного и частного характера, нарушает баланс интересов участников гражданского оборота и подрывает доверие к институтам государственной службы. Правовое регулирование противодействия коррупции в Казахстане основано на комплексном подходе, включающем нормы уголовного, гражданского, административного законодательства и международных договоров. Однако вопрос разграничения гражданско-правовой и уголовно-правовой ответственности остаётся одним из наиболее дискуссионных и практически значимых, поскольку коррупционные деяния обладают двойственной правовой природой и могут одновременно нарушать как имущественные интересы конкретных лиц, так и публичные интересы государства.

Закон Республики Казахстан «О противодействии коррупции» формулирует базовое понятие коррупционного правонарушения, охватывая широкий спектр деяний — от получения и дачи взятки до злоупотребления полномочиями, конфликта интересов, незаконного вмешательства в деятельность государственных органов, предоставления необоснованных преимуществ и других форм извлечения выгоды посредством служебного положения. Такое широкое определение обусловлено тем, что коррупция представляет собой сложный социально-правовой феномен, проявляющийся не только в прямом подкупе, но и в различных злоупотреблениях служебными функциями, в том числе посредством манипулирования административными процедурами, влияния на тендерные комиссии и распределение бюджетных ресурсов. Нормы, регулирующие ответственность за данные деяния, распределены между Гражданским кодексом, Уголовным кодексом и специальными законами, что создаёт необходимость глубокого анализа их взаимодействия [1].

Гражданско-правовая ответственность за коррупционные правонарушения направлена прежде всего на восстановление нарушенного имущественного положения потерпевших, обеспечение компенсации причинённого вреда и нейтрализацию последствий незаконных сделок. К механизмам гражданско-правового воздействия относятся признание сделок недействительными, взыскание убытков, применение реституции, взыскание необоснованного обогащения и восстановление деловой репутации. Важным аспектом является то, что применение указанных мер не всегда требует установления вины в уголовно-правовом смысле; достаточно факта нарушения закона, причинения вреда или заключения сделки с противоправной целью. В судебной практике встречаются случаи, когда гражданско-правовые последствия наступают независимо от результатов уголовного преследования, что подчёркивает автономность гражданско-правовых механизмов в борьбе с коррупцией [2, с. 76-80].

Уголовно-правовая ответственность, напротив, основана на публично-правовой природе правоотношений и направлена на защиту интересов общества и государства от особо опасных посягательств. Уголовный Кодекс Республики Казахстан включает обширный перечень коррупционных составов, охватывающих получение и дачу взятки, злоупотребление полномочиями, превышение власти, незаконное участие в предпринимательской деятельности, коммерческий подкуп, посредничество во взяточничестве и другие деяния. Уголовные санкции включают штрафы, лишение свободы, конфискацию имущества и пожизненное лишение права занимать определённые должности или заниматься определенной деятельностью [3]. Фундаментальным элементом уголовной ответственности является необходимость установления прямого умысла и корыстной направленности действий, что требует тщательного анализа доказательств и оценки субъективной стороны преступления.

Пересечение гражданско-правовой и уголовно-правовой ответственности становится неизбежным в ситуациях, когда коррупционное преступление влечёт имущественный ущерб. В таких случаях лицо может одновременно отвечать перед государством как субъект уголовного преследования и перед потерпевшими как ответчик по гражданскому иску. Проблема применения принципа *non bis in idem* в данном контексте не возникает, поскольку гражданско-правовые меры не являются наказанием, а направлены на восстановление имущественного положения. Тем не менее на практике возникают сложности: например, конфискация

имущества в уголовном процессе может препятствовать удовлетворению гражданского иска, если конфискованные активы не возвращаются пострадавшим.

Теоретико-правовые различия между гражданско-правовой и уголовно-правовой ответственностью требуют чёткой фиксации критериев их разграничения. Гражданско-правовая ответственность основывается на принципах равенства сторон и диспозитивности, её цель - восстановление нарушенного права. Уголовная ответственность носит императивный характер и направлена на защиту публичных интересов. Отличается и субъектный состав: уголовная ответственность для многих коррупционных составов предполагает статус должностного лица, тогда как гражданско-правовые последствия применимы к любому участнику сделки. Важным отличием является также характер вреда: имущественный вред компенсируется в рамках гражданского процесса, а общественная опасность деяния оценивается в уголовном.

Практика показывает, что применение гражданско-правовых мер в отношении коррупционных правонарушений требует дальнейшего совершенствования. Вопросы доказывания размера ущерба, причинно-следственной связи, противоправности сделки и добросовестности участников часто вызывают затруднения. Нередко возникает необходимость проведения сложных финансовых экспертиз и анализа цепочек сделок, что увеличивает сроки разбирательств. Кроме того, судебная практика указывает на недостаток единообразия в подходах к оценке коррупционных сделок, особенно в части признания их ничтожными и распределения обязанностей по возврату полученного.

Значительную роль в гражданско-правовом регулировании играет институт недействительности сделок. Сделки, заключённые с коррупционной целью, являются ничтожными независимо от наступления уголовной ответственности. При этом стороны обязаны вернуть всё полученное по сделке, а при невозможности возврата - компенсировать стоимость. Это создаёт эффективный механизм ликвидации последствий коррупционной активности и одновременно способствует предотвращению попыток легализовать незаконно полученные активы. Важно отметить, что суды активно применяют данный институт не только к государственным контрактам, но и к хозяйственным соглашениям, если доказано, что сделка заключена в результате подкупа или незаконного влияния [4, с.149-157].

Параллельно развивается и институт гражданской конфискации как способ изъятия имущества, полученного в результате коррупционных схем, вне зависимости от итогов уголовного процесса. Это особенно актуально в ситуациях, когда уголовное преследование затруднено - например, в отношении лиц, скрывающихся за рубежом или избежавших ответственности по процедурным основаниям. Гражданская конфискация направлена не на наказание, а на восстановление справедливости и предотвращение использования незаконно полученных активов.

Практика уголовного преследования по коррупционным преступлениям демонстрирует, что суды уделяют значительное внимание индивидуализации наказания, учитывая масштабы ущерба, должность виновного, степень влияния на публичные интересы и наличие обстоятельств, смягчающих или отягчающих ответственность. В то же время сохранение высоких показателей коррупционных преступлений свидетельствует о необходимости совершенствования методов расследования, усиления контроля за доходами должностных лиц и повышения правовой культуры.

Одной из наиболее сложных проблем квалификации коррупционных преступлений является установление умысла, мотива и наличия незаконного соглашения между участниками. В судебной практике распространены попытки представить взятку как подарок или "благодарность", что требует детального анализа обстоятельств передачи денежных средств. Участие посредников и использование многоуровневых схем передачи имущества затрудняет доказательство. В таких делах значение приобретают сведения негласных следственных действий, финансовые трассировки и экспертные заключения.

На практике встречаются случаи, когда лица, привлечённые к уголовной ответственности, пытаются избежать гражданско-правовых последствий, ссылаясь на конфискацию имущества. Однако такие доводы не принимаются, поскольку цели двух видов ответственности различны. Гражданский иск направлен на компенсацию ущерба, тогда как конфискация - это мера уголовного наказания, не освобождающая от гражданских обязательств.

Имеющиеся противоречия в законодательстве также осложняют правоприменение. Отсутствие единой дефиниции коррупционного правонарушения в различных актах приводит к разночтениям в квалификации. Несогласованность норм, регулирующих конфискацию и возврат необоснованного обогащения, может порождать коллизии. Нередко суды сталкиваются с ситуацией, когда имущество, подлежащее возврату потерпевшему, уже обращено в доход государства, что требует дополнительных регламентов распределения.

В международной практике борьба с коррупцией осуществляется комплексно: через сочетание уголовно-правовых и гражданско-правовых инструментов, создание специализированных антикоррупционных органов и судов, применение гражданских исков против участников коррупционных схем и ответственность юридических лиц. Опыт США, стран ЕС и Азии демонстрирует, что развитие гражданско-правовых средств - в частности, механизмов взыскания необоснованного обогащения и гражданской конфискации - значительно повышает эффективность борьбы [5]. Адаптация успешных зарубежных моделей требует учёта национальных особенностей, однако их внедрение является логичным шагом в условиях интеграции Казахстана в международные антикоррупционные стандарты.

В целом разграничение гражданско-правовой и уголовно-правовой ответственности за коррупционные правонарушения представляет собой многогранную проблему, требующую гармонизации законодательства,

совершенствования практики доказывания, усиления взаимодействия между органами уголовного преследования и судами, а также повышения уровня методической подготовки правоприменителей. При комплексном подходе данные меры способны обеспечить единообразие судебной практики, предсказуемость решений и эффективность восстановления нарушенных прав, что является ключевым условием укрепления правового порядка и доверия к государственным институтам. Коррупционные правонарушения представляют собой системную угрозу правопорядку и устойчивости институций в Республике Казахстан, проявляясь не только как нарушение частных имущественных интересов, но и как посягательство на публичные функции государства. Национальная правовая система опирается на совокупность нормативных правовых актов: Основного закона Республики Казахстан – Конституцию [6], Гражданский и Уголовный кодексы, Закон «О противодействии коррупции» и международные соглашения; тем не менее наличие рамочных норм не устраняет сложности, связанных с практической квалификацией и разграничением мер ответственности. Гражданско-правовые и уголовно-правовые последствия коррупционных деяний пересекаются: первые ориентированы на реституцию и восстановление имущественных прав пострадавших, вторые – на наказание и превенцию, требующие доказательства вины и умысла. В условиях, когда одно и то же действие может влечь параллельное применение реституционных мер и уголовного преследования, неопределённость критериев квалификации порождает вариативность решений судов, риск коллизий при распоряжении имуществом и затруднения в обеспечении восстановления прав потерпевших.

Гражданско-правовой механизм, включающий признание сделок недействительными, взыскание убытков и изъятие необоснованно приобретённых активов, носит диспозитивный характер и зачастую реализуется по инициативе потерпевших или уполномоченных государственных органов [7]. Уголовно-правовой режим предусматривает ответственность за составы, прямо указанные в УК РК, с широким диапазоном санкций – штрафы, лишение свободы, конфискация и запрет на занятие должностей – и требует доказательства субъектной стороны преступления [3]. Практика показывает, что сложности возникают при определении круга субъектов, подпадающих под уголовную ответственность, при установлении корыстного умысла, а также при выявлении предварительных договорённостей и роли посредников; повсеместное использование сложных финансовых схем и трансфертных конструкций дополнительно осложняет доказывание и оценку ущерба.

Параллельное применение гражданско-правовых и уголовно-правовых мер создаёт риски дублирования процедур и конкуренции за одно и то же имущество: конфискация в уголовном процессе может ограничить возможности удовлетворения гражданских исков, тогда как отсутствие чётких правил распределения изъятых активов осложняет восстановление прав потерпевших [8, с.7-10]. Процессуальная разрозненность и недостаток унифицированных стандартов доказывания приводят к тому, что уголовные материалы нередко не содержат достаточной информации о размере ущерба, требуя дополнительных гражданских экспертиз и продления сроков судебных разбирательств. Это снижает оперативность возмещения и ослабляет превентивный эффект антикоррупционных мер [9].

Для минимизации коллизий требуется законодательная и методическая гармонизация. Необходимы чёткие определения базовых терминов: «должностное лицо», «незаконное обогащение», «конфискация», «незаконная сделка» и «необоснованное обогащение», а также регламентация механизмов координации параллельных процедур. Рекомендуются закрепить процессуальные алгоритмы взаимодействия правоохранительных органов, судов и уполномоченных государственных структур при рассмотрении дел с корреляцией гражданско-правовых и уголовно-правовых последствий, что снизит административную нагрузку и исключит искусственную конкуренцию между мерами защиты.

Особое значение имеет развитие экспертно-аналитического потенциала: создание централизованных подразделений экономической и финансовой экспертизы, унифицированные методики оценки убытков, стандарты бухгалтерско-оценочной практики и правила взаимодействия экспертов с судами и следствием. Наличие компетентной финансово-экономической экспертизы позволит точнее определять происхождение активов, масштаб ущерба и взаимосвязи внутри коррупционных схем, что сократит потребность в повторных исследованиях и повысит качество доказательной базы.

Организационно-институциональные меры должны предусматривать механизмы эффективного обмена информацией с банковской системой и международными партнёрами: законодательное урегулирование порядка заморозки активов, оперативной передачи запросов о сотрудничестве и процедур возврата трансгранично изъятых средств. Создание централизованных реестров расследований и решений по делам о коррупции, доступных соответствующим органам, повысит координацию и прозрачность действий правоохранительных структур и судов.

Не менее важны образовательные и профилактические мероприятия: разработка специализированных программ повышения квалификации для следователей, прокуроров и судей, внедрение учебных модулей по финансовой криминалистике и практическим навыкам работы с экономическими доказательствами, проведение рабочих симуляций и практикумов по сложным коррупционным схемам. Профилактика должна включать усиление прозрачности публичных закупок, повышение открытости госслужбы и поддержки механизмов внутреннего контроля в государственных органах.

Институциональные реформы могут сопровождаться внедрением экспериментальных решений, опирающихся на международный опыт: развитие гражданско-правовых исков против коррупционных схем, создание специализированных антикоррупционных подразделений в судебной системе либо специализированных судебных палат, а также регулирование ответственности юридических лиц. При адаптации

зарубежных практик необходимо учитывать национальные правовые традиции и институциональную способность внедрять соответствующие процессы без нанесения ущерба правам добросовестных третьих лиц.

Важным элементом политики является прозрачность в отношении конфискованных активов: государство должно обеспечивать, чтобы изъятые средства использовались в интересах общества - для возмещения ущерба пострадавшим, финансирования антикоррупционных программ и укрепления социальной инфраструктуры. Ясные правила распределения и отчётности повысят общественное доверие и усилят превентивный эффект санкций.

Для оперативной адаптации мер необходим регулярный мониторинг: систематический сбор и публикация статистики по делам о коррупции, анализ соотношения уголовных преследований и гражданских исков, оценка сроков рассмотрения и исполнения судебных решений, исследование динамики возврата конфискованных средств. Эмпирические данные позволят законодателю и правоприменителям корректировать практики и внедрять целевые механизмы, направленные на повышение эффективности.

В заключение, достижение согласованности гражданско-правового и уголовно-правового реагирования на коррупционные правонарушения требует комплексного подхода: кодификации ключевых понятий, гармонизации процессуальных стандартов, усиления экспертного потенциала, институциональной координации, обучения кадров и внедрения прозрачных процедур распределения конфискованного имущества. Только сочетание правовых реформ, институционального развития и международного сотрудничества обеспечит предсказуемость правоприменения, восстановление имущественных интересов пострадавших и повышение устойчивости публичных институтов в борьбе с коррупцией. Это позволит укрепить верховенство закона и общественное доверие.

Заключение. Вопрос разграничения гражданско-правовой и уголовно-правовой ответственности за коррупционные правонарушения в Республике Казахстан остаётся одной из наиболее значимых проблем современной правоприменительной практики. Коррупция оказывает многоуровневое негативное воздействие на государственную систему: снижает эффективность функционирования органов власти, подрывает доверие общества, создаёт атмосферу правовой неопределённости и напрямую влияет на экономическое развитие. Именно поэтому требуется глубокое и системное понимание того, каким образом эти два вида ответственности соотносятся между собой и как должны применяться в условиях конкретных правонарушений.

Несмотря на различие целей и природы гражданско-правовой и уголовно-правовой ответственности, они нередко пересекаются в делах о коррупции. Такая взаимосвязь обусловлена тем, что коррупционные деяния одновременно нарушают как имущественные интересы отдельных субъектов, так и публичные интересы государства. При этом отсутствие чётких законодательно закреплённых критериев разграничения полномочий и ответственности создаёт условия для появления коллизий и неоднозначных судебных подходов. На практике одни и те же действия могут быть признаны уголовно наказуемыми либо квалифицированы как основание только для гражданско-правовых последствий, что порождает риск неравномерности правоприменения.

Проблемы усугубляются тем, что действующее законодательство не всегда обеспечивает согласованность норм различных отраслей права. В ряде случаев возникает конкуренция между гражданско-правовыми и уголовно-правовыми механизмами: например, конфискация имущества в уголовном порядке может препятствовать удовлетворению исков о возмещении ущерба, тогда как отсутствие должной координации между органами расследования, прокуратурой и судами приводит к затягиванию процесса восстановления нарушенных прав. Исследование судебной практики подтверждает, что интерпретация норм, регулирующих ответственность за коррупцию, нередко зависит от усмотрения суда, что создаёт различия в применении права и снижает уровень предсказуемости правосудия.

Указанные проблемы свидетельствуют о необходимости дальнейшего совершенствования законодательной базы. Прежде всего требуется закрепление чётких критериев разграничения гражданско-правовых и уголовно-правовых последствий, а также разработка единых подходов к квалификации коррупционных правонарушений. Существенную роль в этом процессе может сыграть Верховный суд Республики Казахстан, разрабатывающий нормативные постановления и разъяснения, направленные на формирование единообразной практики.

Отдельного внимания заслуживает развитие гражданско-правовых механизмов, которые в Казахстане пока применяются менее активно по сравнению с уголовными мерами. Усиление роли гражданского иска, расширение практики взыскания необоснованного обогащения, признание недействительности коррупционных сделок и возмещение ущерба способны стать важным дополнением к уголовным санкциям, формируя комплексный подход к противодействию коррупции. Международный опыт, особенно практика стран ЕС и США, демонстрирует эффективность сочетания уголовных и гражданских инструментов защиты интересов государства и общества, а также важность привлечения к ответственности не только физических, но и юридических лиц.

Однако борьба с коррупцией невозможна только посредством ужесточения законодательства. Требуются меры по развитию правосознания общества, формированию нетерпимости к коррупционным проявлениям и повышению уровня правовой культуры. Важную роль играет защита лиц, сообщающих о коррупции, а также создание условий, при которых граждане и организации будут уверены в эффективности антикоррупционных процедур и безопасности участия в них.

Успешное разграничение гражданско-правовой и уголовно-правовой ответственности за коррупционные правонарушения требует не только совершенствования законодательства, но и системного развития

правоприменения, повышения профессиональной подготовки специалистов, адаптации международного опыта и укрепления взаимодействия государственных органов. Комплексное решение этих задач позволит обеспечить справедливость, прозрачность и эффективность противодействия коррупции в Республике Казахстан и способствованию укреплению законности, правопорядка и устойчивости государственного управления.

Список использованных источников

1. Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V «О противодействии коррупции» // Интернет ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410> (дата обращения: 01.08.2025)
2. Нургалиева Е.Н., Карибаева А.К. Деликтные обязательства коррупционных правонарушений в Республике Казахстан //Материалы круглого стола «Современные тенденции развития правовых систем; вопросы теории и практики» Нұр-Сұлтан, 2019. С. 76- 80.
3. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК // Интернет ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения 01.08.2025 г.)
4. Саханова Н.Т., Церковнова Е.А., Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс қимыл механизмі және қоғамдық бақылау // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2024. - №1(78). – С. 149-157.
5. Камназаров М.М., Сарсенов А. Роль международных организаций в борьбе с коррупцией // Интернет ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31644556&pos=5;-125#pos=5;-125 (дата обращения: 01.08.2025).
6. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года // Интернет ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (дата обращения 01.08.2025 г.)
7. Гражданский кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года // Интернет ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_ (дата обращения 01.08.2025 г.)
8. Синицын С.А., Позднышева Е.В. Гражданско-правовые санкции за коррупционные правонарушения // Законодательство и экономика. - 2015. - № 5. - С. 7-10.
9. Лазарева, В. А. Доказывание в уголовном процессе: учебник для вузов - 2024. – С. 302.

Сведения об авторах

Сармурзина А.С. - магистр юридических наук, Евразийский Национальный Университет им. Л.Н. Гумилева.

Иманбаев С.М. - кандидат юридических наук, профессор, полковник полиции в отставке, профессор Высшей школы права, Международный университет Астана.

Сармурзина А.С. - заң ғылымдарының магистрі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті.

Иманбаев С. М. - заң ғылымдарының кандидаты, профессор, отставкадағы полиция полковнигі, Жоғары құқық мектебінің профессоры, Астана халықаралық университеті.

Sarmurzina A.S. - Master of Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University.

Imanbayev S.M. - Candidate of Law, Professor, retired Police Colonel, Professor at the Higher School of Law, Astana International University.

А.А. Ауелова¹, Ж.А. Рюстемова¹, К.К. Тындыбаев¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

ҰЙЫМДАСҚАН ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚЫЗМЕТТІ КРИМИНАЛИЗАЦИЯЛАУ ТӘЖІРИБЕСІ ТУРАЛЫ

Бұл мақала ұйымдасқан қылмыс құбылысын, оның посткеңестік кеңістіктегі, соның ішінде Қазақстандағы, сондай-ақ Ұлыбритания, Германия, Италия, Қытай, Жапония және АҚШ-ты қоса алғанда, Шетелдегі қызметін криминализациялау тарихын зерттеу мәселелеріне арналған. Сондай-ақ, авторлар жоғарыда аталған елдердің ұйымдасқан қылмысына қарсы күрестің құқықтық шараларын келтірді. Осы мәселе бойынша жетекші қазақстандық ғалымдардың көзқарастары қаралды. Авторлар ұйымдасқан қылмыс қазіргі уақытта ұлттық және халықаралық қауіпсіздікке қауіп төндіретін және мемлекеттердің экономикалық және саяси тұрақтылығына айтарлықтай әсер ететін жаһандық сипатта екенін атап көрсетеді. Мақалада ұйымдасқан қылмысқа тиімді қарсы тұру үшін халықаралық ынтымақтастықтың құқықтық тетіктерін жетілдірумен қатар Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасын жетілдіруді көздеу қажет деген қорытындыға келді. Ол үшін ұйымдасқан қылмыстың тұжырымдамалық жалпыға бірдей танылған моделін қалыптастыру қажет, одан онымен күрестің негізгі бағыттары айқындалады, сондай-ақ қылмыстың осы түрінің пайда болу себептері мен жағдайларын жою жөніндегі шаралар белгіленеді.

Түйінді сөздер: ұйымдасқан қылмыстық іс-әрекет, трансұлттық қылмыс, қылмыстық заңнама, криминализация, көлеңкелі экономика, экономикалық қауіпсіздік, ұлттық қауіпсіздік, халықаралық ынтымақтастық, сыбайлас жемқорлық.

О практике криминализации организованной преступной деятельности

Настоящая статья посвящена вопросам исследования феномена организованной преступности, истории криминализации ее деятельности на постсоветском пространстве, включая Казахстан, а также за рубежом, включая Великобританию, Германию, Италию, Китай, Японию и США. Также авторами приведены правовые меры борьбы с организованной преступностью вышеуказанных стран. Рассмотрены точки зрения ведущих казахстанских ученых по данной проблеме. Авторы подчеркивают, что организованная преступность в настоящее время носит глобальный характер, представляя собой угрозу как национальной, так и международной безопасности, и оказывая значительное влияние на экономическую и политическую стабильность государств. В статье сделан вывод о том, что для эффективного противодействия организованной преступности необходимо помимо совершенствования правовых механизмов международного сотрудничества предусмотреть совершенствование действующего уголовного законодательства Республики Казахстан. Для чего необходимо формирование концептуальной общепризнанной модели организованной преступности, из которой будут определены основные направления борьбы с ней, а также обозначены меры по устранению причин и условий возникновения данного вида преступности.

Ключевые слова: организованная преступная деятельность, транснациональная преступность, уголовное законодательство, криминализация, теневая экономика, экономическая безопасность, национальная безопасность, международное сотрудничество, коррупция.

On the practice of criminalizing organized criminal activity

This article is dedicated to the study of the phenomenon of organized crime, its criminalization history in the post-Soviet space, including Kazakhstan, as well as abroad, covering countries such as the United Kingdom, Germany, Italy, China, Japan, and the United States. The author also outlines the legal measures to combat organized crime in these countries. The views of leading Kazakhstani scholars on this issue are discussed. The authors emphasize that organized crime today has a global nature, posing a threat to both national and international security and significantly impacting the economic and political stability of states. The article concludes that, in order to effectively combat organized crime, it is necessary not only to improve the legal mechanisms of international cooperation but also to enhance the current criminal legislation of the Republic of Kazakhstan. This requires the formation of a conceptual and universally recognized model of organized crime, which will define the main directions for combating it, as well as outline measures to eliminate the causes and conditions of this type of crime. Additionally, the authors believe it is important to expand the range of subjects studied within the education system of the Ministry of Internal Affairs of Kazakhstan to include training personnel in combating economic crimes.

Keywords: organized crime, transnational crime, criminal law, criminalization, shadow economy, economic security, national security, international cooperation, corruption.

Кіріспе. Ұйымдасқан қылмыс - бұл азаматтардың күнделікті өміріне әсер ететін әлемдік ауқымдағы кең таралған құбылыс. Бұл қылмыстың басқа түрлерімен салыстырғанда жасырындықтың жоғарылауымен сипатталады, өйткені осы типтегі ұйымдар өз әрекеттері мен құрылымдарын құқық қорғау органдарынан жасыруға белсенді ұмтылады. Сондай-ақ, ұйымдасқан қылмыстың қарсылыққа төзімділігі жоғары, өйткені ол жергілікті және әлемдік деңгейде өмірдің мәдени және әлеуметтік аспектілеріне әсер етеді.

З.ғ.д. Е.О. Алаухановтың айтуы бойынша: "Заңгер-ғалымдардың ұйымдасқан қылмыспен жасалған күш-жігер жыл сайын әлем тұрғындарының саны көбейіп, кәсіби қылмыскерлердің қызметіне жүгінеді деген болжамдары да орындалуда" [1].

Белгілі қазақстандық ғалым криминологияда ұйымдасқан қылмыс өзінің жұмыс істеуіндегі реттілікпен сипатталатын қылмыс көрінісінің бір түрі ретінде қарастырылатынын, сондықтан Е.О. Алауханов ұйымдасқан қылмысты қылмыстық тәртіптің ең жоғары көрінісі ретінде анықтайтынын атап көрсетеді.

Г.Е. Жандыкеева атап өткендей, бұрынғы Кеңес Одағының аумағында, оның ішінде Қазақстанда ұйымдасқан қылмыстың өркендеуі байқалады, бұл посткеңестік мемлекеттердің саяси тұрақтылығына да, ұлттық қауіпсіздігіне де елеулі қауіп төндіреді. Сонымен қатар, елдердің экономикалық қауіпсіздігіне де қауіп төніп тұр, өйткені заңсыз табыс тапқан қылмыстық топтар оларды заңдастыру процесін бастайды, бұл көлеңкелі экономика мен сыбайлас жемқорлықтың таралуына ықпал етеді [2, 6 б.].

Әдісі. Мақаланы жазу кезінде ғылыми танымның диалектикалық әдіс, сондай-ақ жеке ғылыми: тарихи, логикалық, салыстырмалы-құқықтық және жүйелік-логикалық әдіс қолданылды.

Негізгі бөлім. Біз қазір ұйымдасқан қылмыс туралы жиі еститініміз сонша, ол біздің заманымыздың өнімі деп ойлауға болады. Бірақ бұл солай ма? Тарихқа тоқталайық.

Бұқаралық ақпарат құралдары жиі тарататын аға буынның бір бөлігі қалыптастырған КСРО дәуірінің идеализациясын ескере отырып, қазіргі жастар Кеңес Одағында ұйымдасқан қылмыс жоқ деген қате пікірге ие. Бұл қате түсінік кездейсоқ емес, өйткені кеңестік үгіт-насихат қазіргі аға буынды біздің мемлекетімізде жер шарындағы басқа елдермен салыстырғанда қылмыс деңгейі ең төмен деп сендірді. Мойындау керек, социалистік жүйе "шіріген капитализммен" бірдей жамандықтармен сипатталады, бұл Кеңес елінің өмір сүруіне нұқсан келтіруі мүмкін бүкіл коммунистік идеологияның дәрменсіздігін мойындауға тең болды. Сондықтан КСРО аумағында ұйымдасқан қылмыстық топтардың болуы мен іс-әрекетін көрсететін көптеген фактілерге көз жұмылды.

Бұл бұрмаланумен алғашқы әйгілі күрескер КСРО ИМ қылмыстық іздестіру қызметкері Александр Иванович Гуров болды, ол XX ғасырдың 80-ші жылдарының соңында Кеңес Одағында ұйымдасқан қылмыстың бар екенін мәлімдеді.

Сонымен қатар, А.И. Гуров ұйымдасқан қылмысты зерттеумен және оған қарсы тұру әдістерін әзірлеумен белсенді айналысқан ізашарлардың бірі болды. Александр Ивановичтің жолы болды деп айтуға болады, өйткені оның әрекеттері КОКП Орталық Комитетінің соңғы Бас хатшысы М.С. Горбачевтің жариялылығы сияқты тарихи процестерге қосылды, әйтпесе біз оның жұмысы туралы ешқашан білмес едік.

Кейіннен, 1988 жылы А.И. Гуров ұйымдасқан қылмыспен, сыбайлас жемқорлықпен және есірткі бизнесімен күресуге маманданған КСРО ИМ 6-шы Бас басқармасының негізін қалаушылардың бірі болды, содан кейін осы басқарманы басқарды. Оған қоса ол КСРО-да ұйымдасқан қылмысқа арналған алғашқы докторлық диссертациясын сәтті қорғады.

Айта кетейік, Қазақ КСР-де ИМ ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес жөніндегі бірінші бөлімі 1988 жылы құрылды, ол ҚазКСР ИМ қылмыстық іздестіру басқармасының құрамына кірді. Оны құруға Қазақстандық шағын және орта бизнестің дамуына теріс әсер еткен рэкеттің кеңінен таралуы негіз болды. Кейінірек, Қазақстан тәуелсіздігінің алғашқы жылдарында бұл бөлімше 6-бөлім болып өзгертілді. Қазіргі таңда ел Президенті Қ-Ж.Қ. Тоқаевтың нұсқауы бойынша 2022 жылдан бастап ҚР ИМ ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимыл департаменті құрылды.

КСРО ұйымдасқан қылмыстың бар екенін мойындағаннан бері шамамен қырық жыл өткенін ескере отырып, посткеңестік кеңістіктегі бұл құбылыс, бүкіл әлем сияқты, төмендеп қана қоймай, керісінше, одан да кеңейіп, трансұлттық сипатқа ие болды.

Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2023 жылы жасаған "Қылмыстың ұйымдасқан нысандары мемлекет пен қоғам үшін орасан зор қауіп төндіреді. Біздің отандық тәжірибеміз, сондай-ақ геосаяси ортада болған оқиғалар ұйымдасқан қылмыстық топтармен күрестің айрықша маңыздылығын көрсетеді ЕО ұйымдасқан криминалитетпен сахна артындағы уағдаластықтар, келісімдік мәмілелер, флирттер және басқа да жедел ойындар болуы мүмкін емес және болмауы керек. Сонымен қатар, криминалитетті ерлікке айналдыру мүмкін емес " [3].

Ондаған жылдар бойы ғылыми ортада және ТМД құқық қорғау органдарының өкілдері арасында ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимылды жетілдіру мәселелері бойынша қызу пікірталастар жүргізіліп келеді. Алайда, кейбір келіспеушіліктерге қарамастан, ұйымдасқан қылмыстың халықаралық сипатқа ие екендігі және оның құрылымдық моделі әр нақты елдің даму ерекшеліктеріне байланысты екендігі туралы консенсус бар.

Мысалы, з.ғ.д., Е.О. Алауханов жүргізген осы мәселе бойынша шет елдердің қылмыстық заңнамасын қазіргі заманғы талдауда Ұлыбритания, Германия, Италия сияқты бірқатар еуропалық елдерде ұйымдасқан қылмысқа қатысты арнайы нормалар жоқ екендігі атап өтілді. Бұл ретте оларда қылмыстық топ, террористік ұйым немесе қауымдастық құрамында қылмыстық іс-әрекеттер жасаған немесе оған қатысқан адамдарға қарсы, сондай-ақ есірткі бизнесімен күресу үшін пайдаланылуы мүмкін жекелеген ережелер бар екенін атап өтеді.

Германияда қылмыс жасауға бағытталған бірлестіктің мүшесі ретінде құрылған немесе қатысқан адамдар қылмыстық жазаға тартылады:

- ауыр кісі өлтіру, қарапайым кісі өлтіру немесе геноцид;
- төлемді бопсалау және кепілге алу мақсатында адамдарды ұрлауды қамтитын жеке бас бостандығына қарсы қылмыстар;
- өндіріс инфрақұрылымының негізгі объектілерін бұзу;
- ядролық немесе кәдімгі жарылысқа, су тасқынына немесе су тасқынына әкеп соқтырған, халықтың өміріне қауіп төндірген, көлік инфрақұрылымының (жол, су, әуе) жұмыс істеуін бұзатын немесе адамдардың өміріне, денсаулығына және мүлкіне қауіп төндіретін өртеу немесе аса ауыр өртеу. Мысалы, полицияның немесе бундесвердің автокөлік құралдарының толық немесе ішінара жойылуына кінәлі адам 5 жылға дейін бас бостандығынан айыруға немесе айыппұл салуға жазаланады;
- иондаушы сәулеленуді теріс пайдалану;
- халықтың өмірлік маңызды қажеттіліктерін қамтамасыз ететін темір жол, пошта, телеграф және басқа да мекемелер кәсіпорындарының қызметін бұзу;
- қоғамдық су айдындарының улануы.

Жоғарыда аталған әрекеттерді жасауға шақырғаны үшін адам Германия заңнамасы бойынша 3 жылға дейінгі мерзімге қылмыстық жазаға тартылады немесе айыппұл арқалайды.

Италияның қылмыстық заңнамасында мафиямен күресуге бағытталған 15-тен астам нормативтік құқықтық актілер бар: "Қауіпсіздік пен қоғамдық моральға қауіпті адамдарға қатысты алдын алу шаралары туралы" (1956), "Мафияға қарсы бұйрық" (1965), "Мафиялық қылмысқа қарсы күресті үйлестірудің шұғыл шаралары" (1982), "Мүліктік сипаттағы бұлтартпау шаралары мәселесі бойынша нұсқама" (1982 жыл) және т.б.

Біздің көршіміз - ҚХР қылмыстық заңында ұйымдасқан қылмысты криминализациялайтын 11 бап бар: қылмыстық қауымдастықты анықтау (26 бап), заңды тұлғалардың жауапкершілігі (30-31 бап), мемлекеттік қауіпсіздікке қарсы қылмыстарды ұйымдастыруға жауапкершілік (103-106 бап), террористік ұйымды ұйымдастыруға, басқаруға немесе белсенді мүшелікке жауапкершілік (120 бап), қылмыстық қауымдастықтың жауапкершілігі, жалған ақша жасауға басшылық ету (170 бап), заңсыз сипаттағы ұйымды құруға, оған басшылық етуге және белсенді қатысуға жауапкершілік (294 бап), мемлекеттік шекараны заңсыз кесіп өтуді ұйымдастыру үшін жауапкершілік және т.б. (318 бап).

Жапонияда қылмыстық кодекспен бірге (1907) "Зорлық-зомбылық топтарына қарсы алдын алу шаралары туралы" заң бар. Ол қылмыстық кодексте жоқ - бореокуда ұғымын қамтиды (адамдардың қылмыстық тобы).

XX ғасырдың басынан бері дамыған өте жақсы ғылыми базасы бар АҚШ-та ұйымдасқан қылмыс ұзақ уақыт бойы жалпы қылмыстан бөлек болды. Оның тонау сипатымен сипатталатын екіншісінен басты айырмашылығы - сервистік қызмет көрсетумен ұйымдық қылмыстың "тоғысуы" болды. Бұған мысал ретінде әйгілі "ақшаны жылытату" термині шыққан әйгілі Аль Капонеға қатысты.

60-жылдардың аяғында АҚШ билігі өткізген Ойстер-Бейс ұйымдасқан қылмысқа қарсы конференцияларда ұйымдасқан қылмыс "Заңды және заңсыз кез келген тәсілмен және әдіспен қоғам есебінен артық пайда табуға бағытталған Өзін-өзі көбейтетін қылмыстық келісімнің нәтижесі" ретінде сипатталды (Organized crime is the product of a self-perpetuating criminal conspiracy to wring exorbitant profits from our society by any means – fair and foul, legal and illegal. Despite personnel changes, the conspiratorial entity continues) [4].

Посткеңестік мемлекеттерге келетін болсақ, О.Е. Алауханов атап өткендей, "ТМД елдерінің заңнамасы бойынша ұйымдасқан қылмыстық қызметті криминализациялау тәжірибесі де мазмұны жағынан бір-біріне жақын (Беларусь, Қазақстан, Қырғызстан, Молдова, Ресей, Тәжікстан, Украина, Өзбекстан)" [1].

Т.К. Акимжанов сияқты осы мәселені зерттеуге елеулі үлес қосқан қазақстандық ғалымның пікірі ерекше қызығушылық тудырады, ол "Ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес мәселелеріне арналған көптеген жарияланымдарға қарамастан, бұл мәселе қылмыстық саясатты іске асыру шеңберінде зерттелмеген".

Сонымен қатар, біздің елде әртүрлі ведомстволар институттарының ұйымдасқан қылмыс мәселелерін зерттеуі жан-жақты және негізінен ведомстволық мүдделерге бағынады және, әдетте, сараптамалық бағалау сипатына ие" [5, 184 б.].

Ғалымның осы қорытындысына сүйене отырып, 2012 жылы қабылданған "Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы" ҚР Заңына қарамастан, қаралып отырған мәселені шешу бойынша кешенді тәсіл мәселесі бар деген қорытындыға келеді.

Қалыптасқан жағдайдың себептерінің бірі з.ғ.д., Т.К. Акимжанов кеңестік және посткеңестік дәуірдегі криминологтардың еңбектерінде ұйымдасқан қылмысты зерттеуде сабақтастықтың жоқтығын көреді. Сондай-ақ, ол осы саладағы батыс ғылымынан, ең алдымен, жалпыдан жекеге дейін терең зерттеулердің болмауымен байланысты отандық жетістіктерден айтарлықтай алшақтықты атап өтті. Мәселен, мысалы, көптеген монографиялық еңбектер ұйымдасқан қылмысты әлеуметтік құбылыс ретінде қарастырмайды, бұл біздің ойымызша аурудың себептерімен емес, белгілермен күресуге ұқсайды.

Сонымен қатар, жалпы Қазақстанда ішкі істер органдары ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимыл бойынша кешенді шаралар қабылдауда. Мәселен, 2024 жылдың тамыз айында әртүрлі салаларға қатысты 36 қылмыстық іс тіркелді (оның 3 трансұлттық):

- акцизсіз өнім (12,5 мың немесе шамамен 2 млн. пакет тәркіленді);
- балық ресурстары (5 тоннадан астам алынды);
- ақбөкеннің мүйіздері (5 мыңнан астам);

- құрамында алтын бар материалды қайта өңдеу (19 заңсыз цех жойылды);
- мектеп, колледж және ЖОО оқушылары арасында бопсалау (19 жастар тобының құқыққа қарсы қызметі тоқтатылды);

- адам саудасы (137 факт анықталды және тоқтатылды).

Қорытынды. Ұйымдасқан қылмыстың ауқымы мен нысандарының, әсіресе экономикалық және цифрлық салалардағы жаһандық өсуін ескере отырып, автор Қазақстан Республикасында қылмыстың осы түріне қарсы іс-қимылдың тиімділігін арттыруға бағытталған жүйелі шаралар кешенін әзірлеу қажет деп санайды.

Біріншіден, ұйымдасқан қылмыстық топтар, қылмыстық қоғамдастықтар және трансұлттық құрылымдар жасаған қылмыстар үшін жауапкершілікті реттейтін Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасын одан әрі жетілдіру талап етіледі. Айта кету керек, бірқатар отандық және шетелдік криминологтардың бағалауы бойынша, экономикалық саладағы ұйымдасқан қылмыстың кідіріс деңгейі 30%-дан асады [5, 187 б.], бұл құқық қолдану және осындай әрекеттерді анықтау саласындағы күрделі мәселелерді көрсетеді.

Алайда, қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасының нормаларын түзетуге кіріспес бұрын, ұйымдасқан қылмыстық құрылымдардың табиғатына, құрылымы мен жұмыс істеу тетіктеріне қатысты отандық криминологтар мен құқық қолданушылардың ғылыми ұстанымдарының бірлігіне қол жеткізу қажет. Қазақстанның қазіргі әлеуметтік-экономикалық шындығын көрсететін, сондай-ақ БҰҰ-ның Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясының (Палермо конвенциясы) халықаралық тәжірибесі мен ережелерін ескеретін ұйымдасқан қылмыстың тұжырымдамасын салыстырып тексерілген және жалпыға бірдей танылған моделін қалыптастыру қажет.

Осындай модель негізінде мемлекеттің қылмыстық-құқықтық, криминологиялық және жедел-ізвестіру саясатының негізгі бағыттары, оның ішінде ұйымдасқан қылмыстық құрылымдардың қалыптасуы мен өсімін молайтуға ықпал ететін себептер мен жағдайларды жою жөніндегі шаралар айқындалуға тиіс. Осыған байланысты криминологиялық талдаудың, криминалдық статистиканың, қаржылық анализиканың және цифрлық криминалистиканың заманауи әдістерін қамтитын ұйымдасқан қылмысты зерттеудің ғылыми негізделген және жалпыға бірдей танылған әдістемесін құру ерекше маңызға ие.

Екіншіден, ұйымдасқан қылмыспен күреске тікелей қатысатын ішкі істер органдарының кадрларын даярлау жүйесін жетілдіруге назар аудару өте маңызды. Қазіргі заманғы шындықтар қылмысқа қарсы күрестің классикалық нысандарын да, экономика мен цифрлық технологиялармен байланысты жаңа бағыттарды да қамтитын кешенді кәсіби құзыреттерді қалыптастыруға бағытталған пәндерді Қазақстан Республикасы ПМ-нің білім беру процесіне интеграциялауды талап етеді.

Айта кету керек, соңғы жылдары ҚР ПМ ведомстволық жоғары оқу орындарында IT-бағыттарды дамытуға және киберқауіпсіздік саласында мамандар даярлауға көп көңіл бөлінуде. Алайда, бұл ретте экономикалық қылмыстарға қарсы күрес, оның ішінде қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға), лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалануға, сыбайлас жемқорлыққа және заңсыз қаржылық операцияларға байланысты қылмыстарды анықтау, құжаттау және тергеу бағыттары бойынша мамандар даярлауға жеткіліксіз көңіл бөлінеді.

Экономика саласындағы қылмыстардың жоғары кідірісін және ішкі істер органдары қызметкерлерінің едәуір бөлігінің сақталып отырған төмен қаржылық-құқықтық сауаттылығын ескере отырып, қылмыстардың осы санатына қарсы іс-қимыл тиімділігінде оң өзгерістер күту мерзімінен бұрын болып көрінеді. Осыған байланысты қаржылық талдау, сот-экономикалық сараптама, криптоэкономика, цифрлық активтер және көлеңкелі қаржы ағындарын анықтау әдістері сияқты бағыттарды қоса алғанда, ведомстволық білім беру жүйесінде оқытылатын пәндер аясын кеңейту қажет.

Заңнаманы жетілдірудің, ғылыми тәсілдердің әдіснамалық бірлігінің және құқық қорғау органдары қызметкерлерінің кәсіби даярлығын арттырудың кешенді үйлесімі ғана экономика мен цифрлық салада ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимылдың тұрақты, тиімді және ұзақ мерзімді стратегиясын әзірлеуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттердің тізімі.

1 Алауханов Е.О. Правовой генезис организованной преступности в РК, 2018. – 216 с. // Интернет-ресурс: https://bstudy.net/932109/pravo/pravovoy_genezis_organizovannoy_prestupnosti_mirovaya_otchestvennaya_praktika#5299 дата обращения: 13.06.2025.

2 Жандыкеева Г.Е. Тенденции развития уголовной политики РК в сфере противодействия организованной преступности: дис. ... доктора философии (PhD). – Алматы: КазНУ им. аль-Фараби, 2022. – 130 б.

3 Казангапов Т. Токаев полицейским: Не должно быть сделок и заигрываний с ОПГ // Интернет-ресурс: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/tokaev-politseyskim-ne-doljno-sdelok-zaigryvaniy-opg-503585/ дата обращения: 13.06.2025.

4 Организованная преступность: статья // Википедия // Интернет-ресурс: https://ru.wikipedia.org/wiki/Организованная_преступность дата обращения: 13.06.2025.

5 Акимжанов Т.К., Дильбарханова Ж.Р., Чукумов Г.Б. О необходимости поиска новых подходов противодействия организованной преступности в Республике Казахстан // ҚР ПМ М. Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – 2023. – №4(77). – 181-193 б.

Авторлар туралы мәлімет

Ауелова А.А. - Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимыл бойынша мамандарды даярлау орталығының аға оқытушы- әдіскері, полиция майоры

Рюстемова Ж.А. - Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының жедел – іздестіру қызметі кафедрасының доценті, полиция подполковнигі.

Тындыбаев К.К. - Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының жедел – іздестіру қызметі кафедрасының доценті, полиция подполковнигі.

Ауелова А.А. – Старший преподаватель-методист центра подготовки специалистов по противодействию организованной преступности Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, майор полиции.

Рюстемова Ж.А. – доцент кафедры оперативно-розыскной деятельности Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, подполковник полиции.

Тындыбаев К.К. – доцент кафедры оперативно-розыскной деятельности Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, подполковник полиции.

Auelova A.A. - Senior lecturer-methodologist at the Center for Training Specialists in Combating Organized Crime at the Makan Yesbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, a police major.

Rustemova Zh.A. – Associate Professor of the Department of Operational Investigative Activities at the Makan Yesbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Police Lieutenant Colonel.

Tyndybaev K.K. – Associate Professor of the Department of Operational Investigative Activities at the Makan Yesbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Police Lieutenant Colonel.

Н.М. Жолдасова¹, Р.Е. Джансараева¹, М.Е. Акболатова¹
¹Казахский Национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ НАРКОМАНИИ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ

В данной статье рассматривается государственная политика в сфере противодействия наркомании и наркопреступности как ключевой инструмент охраны общественного здоровья, экономической устойчивости и безопасности. Отдельное внимание уделено молодежи как группе первичного риска и необходимости межведомственной координации. Анализ государственной политики Республики Казахстан (РК) по предупреждению наркомании среди молодежи. Рассматриваются ключевые национальные акты (закон о молодежной политике; закон о наркотических средствах и психотропных веществах; Комплексный план борьбы с наркоманией и наркобизнесом на 2023–2025 гг.). О современных тенденциях наркорынка и вовлеченности молодежи формулируются предложения по совершенствованию межведомственных программ, доказательной профилактики, мониторинга и оценке эффективности.

Ключевые слова: государственная политика; наркомания; наркопреступность; профилактика; раннее выявление; лечение; реабилитация; молодежь; организованная преступность; экономические издержки; общественное здоровье.

Нашақорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы мемлекеттік саясат жастар арасында

Бұл мақалада нашақорлық пен есірткі қылмыстылығына қарсы мемлекеттік саясат қоғамдық денсаулықты, экономикалық тұрақтылықты және қауіпсіздікті қорғаудың негізгі тетігі ретінде қарастырылады. Жастардың бастапқы тәуекел тобы ретіндегі ерекшелігі мен ведомствоаралық үйлестірудің қажеттілігіне ерекше назар аударылады. Мақалада Қазақстан Республикасының жастар арасындағы нашақорлықтың алдын алу жөніндегі мемлекеттік саясаты талданады. Жастар саясаты туралы заң, «Наркотикалық құралдар мен психотроптық заттар туралы» заң және 2023–2025 жылдарға арналған нашақорлық пен есірткі бизнесіне қарсы күрестің кешенді жоспары сияқты негізгі ұлттық актілер қарастырылады. Нарконарықтағы қазіргі үрдістер мен жастардың тартылуын ескере отырып, ведомствоаралық бағдарламаларды жетілдіру, дәлелді профилактиканы енгізу, мониторинг пен тиімділікті бағалауды күшейту бойынша ұсыныстар беріледі.

Түйін сөздер: мемлекеттік саясат; нашақорлық; есірткі қылмыстылығы; профилактика; ерте анықтау; емдеу; реабилитация; жастар; ұйымдасқан қылмыс; экономикалық шығындар; қоғамдық денсаулық.

State policy in the field of combating drug addiction among the youth

This article examines government policy to counter drug addiction and drug-related crime as a key instrument for protecting public health, economic resilience, and security. Special attention is paid to youth as a primary risk group and to the need for inter-agency coordination. The paper analyzes the Republic of Kazakhstan's (RK) public policy on preventing drug use among young people. It reviews the core national acts (the Law on Youth Policy; the Law on Narcotic Drugs and Psychotropic Substances; the Comprehensive Plan to Combat Drug Addiction and Drug Trafficking for 2023–2025). Based on current trends in the drug market and youth involvement, the article formulates proposals to improve inter-agency programs, evidence-based prevention, monitoring, and evaluation of effectiveness.

Keywords: public policy; drug addiction; drug-related crime; prevention; early detection; treatment; rehabilitation; youth; organized crime; economic costs; public health.

Введение. Государственная политика в сфере противодействия наркомании и наркопреступности критически важна, благодаря ей достигаются поставленные цели, для того, чтобы решались задачи и реализовывались принципы, так как наркомания повышает смертность, инвалидизацию, распространяет ВИЧ/гепатиты, подрывает репродуктивное здоровье и трудовой потенциал населения, а также профилактика, раннее выявление, лечение и реабилитация напрямую улучшают показатели ОПЖ и снижают нагрузку на систему здравоохранения. Следует также отметить, что утрата рабочего времени, рост затрат на медицину, пенитенциарную систему и правоохранный блок — всё это «скрытый налог» на экономику, тем самым грамотная государственная политика возвращает людей в труд и снижает бюджетные издержки.

Одним из негативных фактов, является то, что наркопреступность подпитывает организованные криминальные структуры, коррупцию, насилие, незаконный оборот оружия и отмывание доходов, то есть системное и четкое противодействие разрывает финансовые цепочки и укрепляет доверие к государственным институтам. Немаловажным фактом является то, что молодые люди - группа первичного риска, тем самым необходимо усилить профилактику и образовательные программы, так как это инвестиция в будущий кадровый и инновационный потенциал страны.

Огромное внимание данному негативному явлению в обществе уделяет и глава государства Касым-Жомарт Кемелевич, под его председательством состоялось заседание Совета Безопасности Республики Казахстан, на котором были обсуждены вопросы противодействия наркотизму как сложному социальному и правовому явлению, связанному с распространением наркомании. Заслушав доклады министра внутренних дел Ержана Саденова, председателя Комитета национальной безопасности Еркека Сагимбаева, министра здравоохранения Акмарал Альназаровой, председателя Агентства по финансовому мониторингу Жаната Элиманова. Глава государства отметил, что ситуация с распространением этого социального зла приобретает все более тревожный характер как в нашей стране, так и в международном масштабе, то есть наркотизм разрушает общество, лишает будущего многих молодых людей, создавая прямую угрозу здоровью нации. Мировые тенденции в области наркомании и наркобизнеса приобретают тревожный характер. Правительства многих стран стали рассматривать проблему не только как физическую и психическую зависимость, но и как широкое общественное, экономическое и правовое явление, тем самым термин наркотизм отражает такой подход. По его словам, эксперты и ученые отмечают, что понятие наркотизм шире наркомании, оно затрагивает широкий спектр социальных, экономических и правовых проблем, в том числе и в контексте национальной безопасности.

А также Президент заявил о необходимости решить вопрос недостаточного охвата наркозависимых медико-реабилитационными мероприятиями, то есть многие наркозависимые и их близкие скрывают свою проблему, опасаясь огласки и осуждения.

Глава государства подчеркнул, что политика государства должна быть гибкой по отношению к наркозависимым, но жесткой и нетерпимой в отношении наркобизнеса.

Другой актуальной задачей Президент нашего государства считает, что совершенствование информационно-аналитической работы по сбору и обработке статистических данных, а также отслеживанию движения химических веществ.

Президент поручил усилить работу по профилактике наркомании, особенно в образовательной и информационной сферах.

Глава государства также указал на недопустимость популяризации наркотиков среди молодежи, отметив негативную тенденцию романтизации употребления запрещенных веществ и алкоголя в интернете и медиаиндустрии.

Особое внимание было уделено комплексу вопросов, связанных с повышением эффективности выявления, пресечения и наказания за наркоправонарушения, то есть производство и продажа любых видов наркотиков должны быть под строгим запретом и жесточайшим контролем со стороны государства.

На данном заседании Глава государства подчеркнул необходимость повышения эффективности противодействия транснациональной организованной преступности, а также изобличения организаторов наркомагазинов и нарколабораторий.

Глава государства отдельно остановился на значимости контроля сомнительных финансовых потоков, которые не должны оставаться вне поля зрения правоохранительной системы.

Президент напомнил, что противодействие наркотизму невозможно без активного участия всего общества, а также дал ряд конкретных поручений Правительству, акимам регионов и ответственным государственным органам по усилению мер предупреждения наркомании и борьбы с наркобизнесом.

По итогам заседания Глава государства поручил перевести Межведомственный штаб по вопросам противодействия наркомании и наркопреступности из ведения Министерства внутренних дел на уровень Правительства Республики Казахстан. Это позволит активизировать борьбу с наркоманией и наркобизнесом, а также обеспечить более эффективную координацию работы соответствующих госорганов [1].

Следует отметить, что в соответствии с Законом Республики Казахстан «О государственной молодежной политике» от 9 февраля 2015 г. № 285-V (в ред. 2023 г.), молодежь определяется как граждане Республики Казахстан в возрасте от 14 до 29 лет [2]. Данный возрастной диапазон охватывает этапы психофизиологического, личностного и социального становления личности, когда формируются устойчивые модели поведения, морально-нравственные установки и социальная идентичность.

Молодежная среда в Казахстане характеризуется высокой восприимчивостью к внешним влияниям — как позитивным (инновации, социальная активность, образование), так и негативным (псевдокультура, интернет-

тренды, девиантные субкультуры) [3]. В исследовании Министерства информации и общественного развития РК (2023 г.) подчёркивается, что молодёжь является одной из наиболее уязвимых групп к рискам психоэмоциональной нестабильности и влиянию социальных сетей, где активно распространяются идеалы гедонизма и «культ лёгких удовольствий» [4].

Именно поэтому в нормативных и стратегических документах Казахстана молодёжь выделена как ключевой объект антинаркотической и профилактической политики. Так, в Концепции государственной молодёжной политики до 2030 года одной из стратегических задач обозначено «формирование культуры здоровья и отказа от вредных привычек» [5].

Говоря о государственной политике, не имеется в виду только усиление карательных мер, так как это к сожалению не устраняют причин употребления и вовлечения в сбыт. Без доказательной и эффективной профилактики, выявления, лечения и реинтеграции возникает «криминальная карусель»: то есть жесткость санкций растёт, а спрос/предложение трансформируются (NPS, онлайн-рынки, при помощи различных интернет ресурсов и мессенджеров). Эффективная государственная политика комбинирует четыре звена: 1) профилактика (семья, школа, кампусы, сообщества, медиа-грамотность, антирекрутинг в «закладчики»), 2) снижение вреда и лечение (доступные услуги, приверженность лечению, реабилитация), 3) правоприменение по приоритетам (удар по ОПГ, финансам и инфраструктуре сбыта, а не «штампование» потребителей), 4) реинтеграция (образование, занятость, социальное сопровождение), чтобы разорвать цикл рецидива. Вести и эффективно применять именно на практике, чтобы реализовать государственную политику задача не из легких, здесь требуется колоссальная работа и детальное изучение.

Также хотелось бы остановиться на ключевых целях государственной политики: 1) снижение первичного дебюта употребления среди подростков и молодёжи, 2) сокращение предложения: ликвидация лабораторий, логистики, каналов онлайн-сбыта и финансовых потоков, 3) уменьшение вреда для здоровья: доступ к лечению, профилактика инфекций, поддержка семей, 4) снижение рецидива и повторной преступности: программы пробации и реинтеграции, 5) повышение устойчивости институтов: антикоррупционные барьеры, прозрачность процедур, аналитика. То есть целями являются способствование формированию здорового образа жизни, представление о негативном воздействии наркотиков на физическое здоровье человека и его социальное благополучие, обучение способам противодействия попыткам вовлечения в употребление наркотиков, формированию собственного мнения и его отстаиванию.

Основными принципами эффективной политики является: 1) опора на международные стандарты профилактики (школьные социально-эмоциональные программы, поддержка родителей, индивидуальные интервенции по показаниям), клинические протоколы лечения и реальные метрики исхода, 2) скоординированная работа МВД/правосудия, здравоохранения, образования, соцзащиты, акиматов/муниципалитетов, НПО и религиозных/общественных организаций. 3) фокус на организованных сетях, финансах, коррупционных «узлах» и цифровой инфраструктуре сбыта (маркетплейсы, мессенджеры, крипто), 4) конфиденциальность, недискриминация, информированное согласие, баланс публичной безопасности и прав несовершеннолетних, 5) ранняя помощь семье, поддержка благополучия в школе, кампусные политики, медиаграмотность и анти-киберрекрутинг, 6) чёткие KPI, публичные отчёты и аудит программ; корректировка мер по результатам.

Затрагивая тему государственной политики, следует отметить о наркоситуации в нашей стране, в соответствии с Комплексным планом по борьбе с наркоманией и наркобизнесом в Республике Казахстан на 2023-2025 годы, утвержденный постановлением Правительства РК от 29 июня 2023 г. № 508 в настоящее время можно выделить следующие основные виды потребляемых наркотиков: 1) опиаты, в том числе следующие транзитом из Афганистана через территорию страны по так называемому "Северному маршруту", пролегающему по территориям Казахстана и государств Центральной Азии, и активно используемому организованной преступностью сопредельных государств; 2) синтетические наркотики, производство которых получило широкое распространение на территории страны; 3) произрастающая и культивируемая конопля и ее производные; 4) лекарственные препараты, содержащие в своем составе психоактивные средства, так называемая "аптечная" наркомания.

Негативными факторами, обуславливающими распространение наркотиков в стране, являются: 1) наличие устойчивых каналов незаконного ввоза транзитных видов наркотиков, прекурсоров, иных веществ и оборудования, используемых для их изготовления, вследствие недостаточной укомплектованности отдельных участков Государственной границы Республики Казахстан современными техническими средствами; 2) высокая латентность подпольных наркопроизводств, в том числе плантаций и "фито-лабораторий" по выращиванию каннабиса, оборудуемых, как правило, в малопроезжих местах, с использованием заброшенных колодцев, иных коммуникаций, а также легальных ингредиентов (конструкторы), доставляемых транспортно-логистическими грузами; 3) активное внедрение наркодиллерами достижений научно-технического прогресса (даркнет, мессенджеры, криптокошельки и др.); 4) недостаточно изученная клиника и несовершенные методики исследования новых видов синтетических наркотиков, не позволяющие сформировать нулевую терпимость общества к данным веществам и эффективный правоохранный механизм борьбы с их распространением.

Ежегодный объем незаконного оборота наркотиков составляет порядка 20-25 тонн, из которых более 95% приходится на наркотики каннабисной группы, около 5% на синтетические наркотики, менее 1 % на опий, героин и иные виды веществ. В 2022 году показатели их изъятия составили: общее количество - 15,9 тонн, из

них "синтетики" - 582,9 кг (3,6%), героина и опия – 172,7 кг (1%), марихуаны и гашиша – 6,7 тонн (42%), каннабиса – 8,5 тонн (53,2%).

Превалирование на отечественном наркорынке каннабиноидов связано, в первую очередь, с наличием крупных очагов произрастания наркосодержащей конопли в "Шуской долине" (около 140 тыс. га). Разрозненность, труднодоступность и ежегодное смещение этих ареалов в ходе естественных природных процессов не позволяют обеспечить эффективность превентивных мер по их уничтожению. Этому также препятствуют экологические аспекты, связанные с особенностью строения корневой системы каннабиса, способствующего сдерживанию почвы и поддержанию в ней необходимого количества влаги, что делает указанную местность благоприятной для организации пастбищ и других сельскохозяйственных целей.

Другим фактором является организация незаконного культивирования, так называемой "Индийской" конопли на территориях Кызылординской, частично Туркестанской, Актыбинской и области Улытау. Данный вид преступной деятельности достиг своего пика к середине 2010-х годов, когда впервые для выявления и ликвидации наркоплантаций в предпесковых и других малопроходимых участках этих регионов были привлечены авиация, другие специальные силы и средства.

В результате тенденции незаконной культивации каннабиса были значительно купированы. Вместе с тем воздушная разведка остается наиболее эффективным способом борьбы с его распространением. В этой связи в корректировке нуждается лишь тактика задержания наркозаготовителей, скрытому обнаружению и документированию деятельности которых способствовало бы оснащение ОВД беспилотными летательными аппаратами, автомобильным транспортом и средствами воздушной разведки. При этом вертолетная техника будет применяться исключительно для десантирования групп захвата, что значительно увеличит ее моторесурс.

Несмотря на активное замещение в последние годы опиатов аналогичными по воздействию с ними, но более дешевыми синтетическими наркотиками, их присутствие на отечественном наркорынке носит нестабильный характер. Учитывая прямое влияние на это наркопроизводство и складывающуюся в Афганистане сложную общественно-политическую ситуацию, наркоситуация в данном направлении может развиваться по различным сценариям: с одной стороны – действующие власти Афганистана придерживаются курса беспрекословной борьбы с наркотиками, с другой – за долгие годы наркобизнес в стране стал основным источником дохода населения и, соответственно, пополнения государственной казны.

В этой связи прогнозирование дальнейшего развития ситуации, связанной с транзитом афганских опиатов, требует проведения отдельного углубленного анализа, поскольку данная проблематика взаимоувязана с остальными факторами, обуславливающими наркоситуацию в Казахстане и других странах Центральной Азии.

Глобальной общемировой проблемой является насыщение наркорынка новыми психоактивными веществами синтетического происхождения. В Казахстане первые предпосылки к их распространению возникли в начале 2010-х годов, в то время как, к примеру, в России и Беларуси смертность от "синтетики" достигала уже критических пределов.

Для оперативного решения данной проблемы, в первую очередь, было модернизировано антинаркотическое законодательство путем введения в 2015 году института "аналогов" наркотических средств и психотропных веществ, наделения в 2019 году Правительства компетенцией по утверждению списков подконтрольных веществ, а также отнесению в 2021 году "синтетики" к тяжелым видам наркотиков, уголовная ответственность за хранение которых наступает с 1 грамма.

Благодаря принятым нормам в Казахстане контролируются практически все известные на сегодня опасные виды синтетических наркотиков (всего порядка 300 веществ и более 1 тыс. их аналогов).

Наряду с этим к концу 2010-х годов в наркоторговле стали активно использоваться иностранные онлайн-платформы, сервисы обмена мгновенными сообщениями, электронные кошельки, а позже криптовалюта, обезличенные и подставные, так называемые, "дроп-счета".

В этой связи в 2020 году по поручению Главы государства склонение к потреблению и сбыт наркотиков через Интернет были отнесены к категориям тяжких и особо тяжких преступлений, соответственно. Также введены новые составы преступления – реклама и пропаганда наркотиков.

Сегодня к указанным факторам масштабного распространения "синтетики" добавилось налаживание их собственного производства в условиях подпольных нарколабораторий с использованием прекурсоров и оборудования, как правило, российского и китайского происхождения. При этом продолжается контрабанда различных концентратов, прекурсоров и готовых к употреблению веществ преимущественно с территории России посредством почтовых отправок и транспортно-логистических компаний.

В настоящее время для усиления борьбы с новыми проявлениями наркобизнеса Мажилисом Парламента Республики Казахстан рассматривается законопроект, предусматривающий ужесточение ответственности за незаконный оборот внутри страны прекурсоров (уголовно наказуемой является лишь их контрабанда), иных веществ и оборудования, используемых для изготовления наркотиков (здесь обязательным признаком является их сбыт).

Вместе с тем дальнейшее совершенствование в данном направлении нормативно-правовой базы видится в изучении судебной практики по делам о наркоправонарушениях, в особенности вновь введенным их составам, с выработкой разъяснений и предложений по совершенствованию соответствующих норм.

Следует отметить, что вышеуказанным законопроектом предполагается усилить ответственность за неправомерное обращение с сильнодействующими веществами, к числу которых относятся такие лекарственные препараты, как "тропикамид" и "закись азота", используемые в так называемой "аптечной наркомании". В основном данные вещества применяются для увеличения воздействия "синтетики" и других видов наркотиков и ввиду развития медицинского рынка не имеют исчерпывающего перечня.

Поэтому на данном этапе необходимо выработать механизм мониторинга и ограничения оборота медикаментов, становящихся предметом злоупотребления, с рассмотрением вопроса об отнесении наиболее опасных из них к наркотическим, психотропным или сильнодействующим веществам, с учетом сохранения доступности к этим препаратам нуждающихся категорий граждан.

В целях пресечения распространения "синтетики" также важно предусмотреть меры в части: 1) усиления контроля за прекурсорами, иными веществами и оборудованием, используемыми для изготовления наркотиков, в первую очередь, в зонах прохождения пограничного и таможенного досмотра соответствующих грузов с определением "природы", токсичности и химического состава таких веществ, изъятия которых в последнее время исчисляются десятками тонн (с начала т.г. – около 90 т), а также рассмотрением возможности их дальнейшего применения в промышленности и (или) утилизации; 2) ограничения использования в наркобизнесе интернет-технологий, в том числе путем расширения в Казахстане представительств иностранных онлайн-платформ и сервисов обмена мгновенными сообщениями, деятельность которых в этом случае будет подпадать под нормы действующего законодательства РК, а также провайдерских, банковских и почтовых услуг.

Здесь наряду с оснащением специализированных подразделений ОВД современными аппаратно-программными комплексами целесообразно рассмотреть возможность расширения в целом функционала МВД в сфере борьбы с киберпреступностью в части: 1) устранения условий, способствующих распространению наркотиков в развлекательных заведениях и иных объектах, входящих в соответствующую зону риска, с расширением их перечня и регламентацией мер, направленных на пресечение сбыта и (или) немедицинского потребления наркотиков, через призму соответствующих административно-правовых норм (ст. 422 КоАП); 2) внедрения скрининга на употребление психоактивных веществ среди декретированных групп населения с учетом их поэтапного расширения, исходя из необходимости установления реального количества наркопотребителей, а не их персональных данных.

Следует отметить, что с постановкой на утрату в 2015 году Отраслевой программы борьбы с наркоманией и наркобизнесом первым и единственным на сегодня межведомственным документом в данной сфере стала одобренная в 2022 году Правительством Дорожная карта по совершенствованию мер противодействия наркопреступности и профилактики наркомании на 2022-2023 гг.

Кроме того, действовавший в структуре МВД на правах государственного учреждения профильный Комитет, в 2014 году преобразован в Департамент по противодействию наркопреступности с сохранением всех его функций, целей и задач. Однако он претерпел 2-х кратное сокращение штатной численности и существенное ограничение полномочий на нормативном уровне.

В этот же период проведена реструктуризация других уполномоченных органов, в том числе таможни, с передачей ее правоохранительной функции Службе экономических расследований, сотрудники которой не имеют доступа в таможенную зону.

В итоге сложившаяся ситуация привела к значительному сокращению возможностей СЭР в противодействии контрабанде наркотиков и особенно ослаблению роли МВД как уполномоченного координирующего органа в формировании и реализации государственной наркополитики [6].

На данный момент, по истечению текущего года, будет принят новый комплексный план на 2026–2028 годы, проект документа учитывает опыт реализации действующего Комплексного плана на 2023–2025 годы, то есть новый план более объемный — 109 пунктов (в текущем плане — 77 пунктов), значительное внимание уделено вопросу профилактики наркомании. 3) внедряются новые технологии (использование ИИ для пресечения сетевой активности наркораспространителей, отслеживания электронных транзакций и т. д.), так как проблема наркотизма остается острой, поэтому одним из ключевых условий эффективного противодействия наркомании является формирование в обществе устойчивого неприятия наркотизма, продвижение созидательных ценностей, принципа закон и порядок [7].

Заключение. Согласно Комплексному плану, ввиду отсутствия четкой программной регламентации антинаркотической деятельности основной упор сегодня делается на борьбу с последствиями наркобизнеса, где имеется определенная связь правоохранительных, специальных государственных органов, судебно-экспертных и наркологических учреждений.

В то же время имеющийся у них потенциал при надлежащем финансировании позволяет создать эффективную платформу экстренной стабилизации наркоситуации, чему может способствовать принятию в ближайшей перспективе следующих мер: 1) оснащение пограничных пунктов пропуска досмотровым оборудованием по обнаружению наркотиков, прекурсоров и оборудования для нарколабораторий, перевозимых большегрузным транспортом под видом товарно-материальных ценностей и легальной химической продукции; 2) укрепление материально-технической базы органов судебной экспертизы по ускоренному исследованию новых синтетических наркотиков, а также образцов крови и других биоматериалов, подлежащих отбору органами здравоохранения в рамках медицинского освидетельствования граждан; 3) внедрение скрининга по выявлению наркозависимости на ранних стадиях, способствующего

формированию достоверного учета наркопотребителей, эффективному анализу наркоситуации с выработкой адекватных мер профилактики наркомании; 4) модернизация и открытие лечебно-реабилитационных центров, повышение спроса на готовую продукцию лечебно-трудовых мастерских, мониторинг оказания медико-социальной помощи наркозависимым от психоактивных веществ в частных наркоцентрах; 5) повышение эффективности выявления и пресечения заготовки каннабиса, каналов его распространения, а также ликвидации подпольных нарколабораторий в малопроезжимой местности с применением современных технических средств.

Государственная политика в сфере противодействия наркомании и наркопреступности — это не «только про запреты», а про стратегическое управление здоровьем, безопасностью и будущим человеческого капитала. Её эффективность определяется не строгостью наказаний, а качеством профилактики, точностью правоприменения, доступностью лечения и мощью реинтеграции, подкреплёнными межведомственной координацией, данными и прозрачной подотчётностью.

Список использованных источников

1. <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-zasedanie-soveta-bezopasnosti-137263>
2. Закон Республики Казахстан «О государственной молодёжной политике» № 285-V от 09.02.2015 г. // adilet.zan.kz.
3. Алимбекова Г.Т. Социальные детерминанты девиантного поведения молодёжи. — Алматы, 2020.
4. Министерство информации и общественного развития РК. *Отчёт о состоянии молодёжи Казахстана* — 2023.
5. Концепция государственной молодёжной политики РК до 2030 года. — Астана, 2022.
6. Комплексный план по борьбе с наркоманией и наркобизнесом в Республике Казахстан на 2023- 2025 годы, утвержденный постановлением Правительства РК от 29 июня 2023 г. № 508
7. <https://www.inform.kz/ru/noviy-plan-po-borbe-s-narkomaniey-na-2026-2028-godi-razrabativayut-v-kazahstane-f3b3ed>

Сведения об авторах

Жолдасова Н.М. - докторант кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль – Фараби.

Джансараева Р.Е.- д.ю.н., профессор кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль – Фараби.

Акболатова М.Е. - доктор PhD., ассоц. профессор кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль – Фараби.

Жолдасова Н.М. — әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, заң факультеті, қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының докторанты.

Джансараева Р.Е. — заң ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, заң факультеті, қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының профессоры.

Акболатова М.Е. —PhD докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, заң факультеті, қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының қауымдастырылған профессоры.

Zholdasova N.M. – 1st-year doctoral student, Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics, Faculty of Law, Al-Farabi Kazakh National University.

Dzhansarayeva R.E. – Doctor of Law, Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics, Faculty of Law, Al-Farabi Kazakh National University.

Akbolatova M.E. – PhD, Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics, Faculty of Law, Al-Farabi Kazakh National University.

А.А. Сейтжан¹, О.С. Сапашев², С.К. Атаханова³

¹НАО «Университет Нархоз», Алматы, Казахстан

²Стабульский университет, Стамбул, Турецкая Республика

³КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В КАЗАХСКОМ И ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматриваются особенности формирования, функционирования и сопоставления уголовно-правовой терминологии в казахском и турецком языках. Сравнительный анализ проведён на основе действующих Уголовных кодексов Республики Казахстан и Турецкой Республики, а также специализированных словарей и научных публикаций. Методология исследования включает сравнительно-правовой, лексико-этимологический и описательный методы. Определены совпадения и различия в понятиях «преступление», «наказание», «амнистия», «умысел», «неосторожность» и других терминов уголовного права. Выявлено, что несмотря на разное историко-культурное развитие, оба языка сохраняют общетюркские корни и арабо-персидские заимствования, отражающие универсальные категории континентальной правовой традиции. Результаты исследования демонстрируют, что унификация правовой терминологии способствует лингвистической аутентичности и облегчает перевод нормативных актов между тюркскими языками.

Ключевые слова: уголовное право, терминология, тюркские языки, лингвистический анализ, сравнительное правоведение, унификация.

Қазақ және түрік тілдеріндегі қылмыстық құқықтық терминологияны салыстырмалы талдау

Мақалада қазақ және түрік тілдеріндегі қылмыстық құқық терминдерінің қалыптасуы мен қызмет етуінің ерекшеліктері талданады. Зерттеу Қазақстан Республикасының және Түркия Республикасының Қылмыстық кодекстеріне, сондай-ақ арнайы сөздіктерге сүйенеді. Әдіснамалық негізі - салыстырмалы құқықтық, лексико-этимологиялық және сипаттамалық талдау. «Қылмыс», «жаза», «рақымшылық», «қасақана», «абайсызда» сияқты негізгі терминдердің семантикалық және құқықтық ұқсастықтары анықталды. Нәтижесінде екі тілдің ортақ түркілік және араб-парсылық негіздері континенталдық құқық дәстүрін бейнелейтіні дәлелденді. Терминологиялық үйлестіру мен біріздендіру тюрк тілді елдердің заң мәтіндерін аудару мен түсіндіру сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: қылмыстық құқық, терминология, түркі тілдері, салыстырмалы талдау, лингвистика, құқықтық унификация.

Comparative analysis of criminal law terminology in kazakh and turkish languages

The article explores the formation and comparative features of criminal law terminology in Kazakh and Turkish. The analysis draws on the Criminal Codes of Kazakhstan and Turkey, specialized legal dictionaries, and academic studies. The research applies comparative-legal, lexico-etymological, and descriptive methods to identify semantic and functional similarities in key terms such as “crime,” “punishment,” “amnesty,” “intent,” and “negligence.” Findings show that despite different legal traditions, both languages preserve Turkic roots and Arabic-Persian borrowings reflecting the continental law paradigm. The harmonization and unification of legal terminology enhance linguistic authenticity and facilitate mutual translation of legislative texts among Turkic-speaking countries.

Keywords: criminal law, terminology, Turkic languages, linguistic analysis, comparative law, harmonization.

Введение. Казахский и турецкий языки, принадлежащие к тюркской семье, имеют богатую юридическую лексику, сформировавшуюся под влиянием разных исторических традиций. Оба языка впитали заимствования из арабского и персидского (через исламско-османское право). Однако в XX веке Турция провела языковую реформу, а Казахстан длительное время находился под влиянием русскоязычной советской правовой системы. В результате современная казахская юридическая лексика представляет уникальное сочетание тюркских корней, славянских (русских) заимствований и латинско-романских терминов. Например, многие международные понятия вошли в казахский язык либо напрямую (термины латинско-греческого происхождения), либо через русский язык [1].

В юридической литературе отмечается, что как и в турецкой правовой практике, в Казахстане при выработке национальной терминологии уделяется внимание преемственности и понятности терминов. После обретения независимости (1991 г.) Казахстан начал активно создавать казахскоязычную правовую базу, учитывая исторические термины Казахского ханства, советское наследие и международные стандарты. Специалисты рекомендовали не отказываться от устоявшихся международных слов латинско-греческого происхождения, а также при затруднениях обращаться к опыту родственных языков, например турецкого. Не случайно казахские терминологи видят в турецком - единственном полностью функционирующем государственном языке тюркской группы - ценный ориентир [2]. Эту позицию в целом можно поддержать при создании новых терминов проводя сравнение аналогов в русском, европейских языках и турецком, заимствуя удачные решения.

Материалы и методы. Исследование базировалось на сравнительно-аналитическом подходе, предусматривающем сопоставление ключевых уголовно-правовых терминов в казахском и турецком языках. Кроме того, применялся описательный метод для точного разъяснения дефиниций понятий, а также элементы компонентного и этимологического анализа - для выяснения внутренней структуры терминов и их происхождения в каждом языке. Комплексный характер методики позволил учесть как юридический контекст, так и лингвистические особенности терминов, обеспечивая корректность сравнительного сопоставления [3].

Материалом исследования послужили авторитетные нормативно-правовые и лексикографические источники. **Основная эмпирическая база** включала тексты действующих уголовных кодексов двух стран - *Уголовного кодекса Республики Казахстан* 2014 г. и *Уголовного кодекса Турецкой Республики* (5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, принят 26 сентября 2004 г.) [4]. Из этих официальных документов извлечены терминологические единицы вместе с их законодательно закрепленными определениями. **Дополнительно, для уточнения значений и терминологической эквивалентности**, привлекались специализированные словари. Например, «*Русско-казахский словарь юридических терминов и понятий*», охватывающий лексику уголовного права Казахстана [5], и турецкий «*Hukuk Terimleri Sözlüğü*» (словарь юридических терминов, Стамбул, 2011) [6]. Также учитывались научные публикации по юридической терминологии и переводу, освещающие проблемы унификации правовых понятий в казахском и турецком языках [7]. Такой корпус материалов обеспечил надежную основу для всестороннего сравнительного анализа терминологии.

Результаты и обсуждение. Как показало исследование, тюркская основа, пласт арабо-персидских понятий, европейские правовые концепции и различия алфавитов - обуславливает как сходства, так и различия в уголовно-правовой терминологии казахского и турецкого языков. Для того чтобы показать сходства и различия мы сравним ключевые уголовно-правовые термины.

Сначала остановимся на понятиях преступления и преступник. В казахском языке *қылмыс* (*qylmys*) - «преступление, криминальное деяние». Казахский термин имеет тюркские корни: от глагола *қылу* («делать, совершать»). Фактически *қылмыс* означает совершенное деяние и семантически эквивалентно русскому «преступление». Турецким соответствием является *suç* («преступление, вина»), унаследованное из османского *suç*. Этимологически *suç* восходит к пра-тюркскому корню и изначально означало проступок или грех [8]. Оба термина охватывают понятие уголовно наказуемого деяния, хотя пришли к нему разными путями: казахское слово образовано на собственной основе, тогда как турецкое *suç* - старотюркское по происхождению слово, закрепившееся еще в Османский период. В казахском языке близким понятием является *күнә* (*küne*, «грех, вина» - от перс.-араб. *gunah*), но в правовом контексте *күнә* употребляется скорее в морально-религиозном смысле, тогда как *қылмыс* - юридический термин.

Қылмыскер (*qylmysker*) - «преступник». Это казахское слово образовано от *қылмыс* с суффиксом деятеля -кер, буквально «совершающий преступление». В турецком языке аналогичная конструкция - *suçlu*, буквально «виновный» (от *suç* + суффикс -lu «обладающий»). Оба термина обозначают лицо, совершившее преступление, хотя дословно акцент различен: казахский термин подчеркивает действие (совершение деяния), а турецкий - состояние виновности. Тем не менее, по смыслу *қылмыскер* и *suçlu* полностью совпадают и употребляются для обозначения преступников в уголовно-правовых текстах.

Заң (*zañ* или *zan*) - «закон». Интересно сравнить общеправовой термин для обозначения закона как нормативного акта. Казахское слово *заң* - тюркского происхождения, но точная этимология дискуссионна. По одной версии, *заң* восходит к древним монгольско-тюркским понятиям (сравните монг. *zasag* - уложение, *yasa* - закон Чингисхана). Есть даже версия о связи с китайским словом *ян* («образец, правило»), хотя она не общепризнана. В османском и современном турецком языке для «закона» используется *kanun*, происходящее от арабского *qanūn* (которое, в свою очередь, заимствовано из греческого κανών - правило). Таким образом, базовое понятие «закон» выражается разными корнями: тюркским в казахском и арабским в турецком. Тем не менее, в казахском также присутствуют производные от *qanun*: например, Конституция называется *Конституция* (прямое заимствование) либо образным термином *Ата Заң* (*Ata zañ* - «Основной закон», досл. «отцовский закон»), что

концептуально сходно с турецким *Anayasa* (буквально «материнский закон» - турецкое название конституции). Оба этих термина подчеркивают идею фундаментального, высшего закона страны.

Далее, рассмотрим каковы значения понятий наказания и меры ответственности. Жазы в казахском языке (*jaza*) – это «наказание, кара». И казахский, и турецкий языки используют однокоренные слова для обозначения наказания. Казахское *жаза* и турецкое *ceza* происходят от арабского *джазаа* (*jazā*) - «воздаяние, возмездие», которое может означать как награду, так и кару за деяние. Через исламско-правовую традицию термин *jazā* вошел в османский язык (*ceza*), а также был известен тюрко-мусульманским народам Средней Азии. В русском языке тому же корню соответствует историческое слово «казнь» (старое значение - наказание вообще, возмездие), восходящее к тому же арабскому корню *джаза*.

Таким образом, *жаза/ceza* - яркий пример наследования османско-арабского юридического понятия в обоих языках. Например, кылмыстық жазы (*qylmystyq jaza*) означает «уголовное наказание», а по-турецки *ceza hukuku* - уголовное (карательное) право. Оба языка также имеют глаголы на этой основе: казахское *жазалау* (*jazalau* - наказывать) и турецкое *cezalandırmak* (наказывать, привлечь к ответственности).

На турецком языке термин «Аф (*af*)» - «амнистия, помилование» и *рақымшылық* (*raqymshylyq*) - «милость, амнистия» по-казахски. Оба термина обозначают освобождение от наказания из милосердия, но происходят из разных арабских корней. Турецкое *af* - из араб. *'afu* (прощение, снисхождение), краткое слово, закрепившееся еще в османских актах об амнистии.

Казахский термин *рақымшылық* образован от арабского *рахма* (*rahma* - милость, милосердие) с тюркским суффиксом -шылық, обозначающим абстрактное понятие. По смыслу *рақымшылық жасау* переводится как «акт милосердия» - т.е. амнистия. В официальных названиях законов РК встречается и заимствование амнистия, но в тексте законов употребляется именно *рақымшылық* (например, «Рақымшылық жасау туралы заң» - Закон «Об амнистии»). Таким образом, казахский язык выбрал свое арабско-тюркское слово для этого международного понятия, тогда как турецкий использует короткий османский арабизм. Общее между ними - идея милости государства к совершившим преступление.

Өлім жазасы (*ölüm jazasy*) - «смертная казнь» (буквально «смертное наказание») - и *idam cezası* (тур. «казнь, приведение в исполнение наказания» от араб. *идеам* - уничтожение). Оба термина относятся к исключительной мере наказания. Казахский термин составной, то есть *өлім* («смерть») + *жаза* («наказание»), аналог русского *смертная казнь*. В турецком аналогично: *idam* (казнь) + *ceza* (наказание). Здесь турецкое *idam* - арабизм (от *i'dām* - лишение жизни), закрепившийся еще в Османском законе, тогда как в казахском предпочли описательную конструкцию на собственных словах. В современном контексте оба языка используют эти термины при обсуждении отмены или применения высшей меры наказания.

Теперь обратим внимание на термины основных составов преступлений.

В частности начнем с термина «убийство». В турецком языке тяжкое убийство обозначается словом *cınayet* - от арабского *джинаят*, означавшего «преступление, криминальное деяние», но в османской практике закрепившегося именно в значении «убийство, тяжкое преступление против жизни».

Например, *cınayet suçu* - преступление убийства, а *cınayet işlemek* - совершить убийство. В казахском современном уголовном праве нет одного слова, полностью эквивалентного *cınayet*. Поэтому используется описательное выражение *адам өлтіру* (*adam öltirü*, «умышленное лишение человека жизни»), либо юридическая формулировка статьи Уголовного кодекса РК: *kici öltirü* («убийство лица»). Тем не менее, концептуально казахский язык также различает простое убийство и квалифицированные виды (например, *қасақана адам өлтіру* - умышленное убийство при отягчающих обстоятельствах).

Исторически в некоторых тюркских языках (например, азербайджанском) существовал термин *джинаят* (например, в татарском и старом казахском употреблении слово *жинаят* могло означать преступление), но в современном казахском законодательстве он не используется. Таким образом, турецкое *cınayet* - прямое наследие османско-арабской юридической традиции, тогда как казахский язык пользуется собственными описательными средствами для понятия убийства, хотя результат - оба выражают одно и то же деяние.

В казахском языке термин *ұрлық* (*urlyq*) означает кражу, тайное хищение имущества. Слово *ұрлық* происходит от тюркского корня *ұры* (*ury* - «вор»; ср. тат. *урлау* - воровать) и укоренилось в языке как обозначение theft. В турецком языке близкий по значению термин - *hırsızlık*, образованный от *hırsız* («вор») с добавлением суффикса -lık (аналог -лык/-ство). Етимология *hırsız* примечательна: хотя слово является тюркским по форме, оно восходит к османскому *ırsız*, связанному с арабским понятием *'ırd* (честь, репутация) плюс турецкий суффикс -siz («без»), то есть буквально «бесчестный», что исторически приобрело значение «вор, дурной человек». Получается, турецкое *hırsız* - это османское новообразование (возможно, через выражение *hayırsız* - «никчемный, недобросовестный»). В то же время казахское *ұры* - исконно тюркское слово (сродни старому общетюркскому *oğrı* - вор). Таким образом, *ұрлық* (казах.) и *hırsızlık* (тур.) оба значат «кража», но казахский термин целиком тюркский, а турецкий - результат османского словообразования с привлечением арабского корня. В практическом плане оба языка имеют и схожие производные: *ұрлау* - красть, украсть (казах.), *hırsız* - вор (тур.) и *ұры* - вор (казах.). В Уголовных кодексах понятию кражи соответствуют статьи «ұрлық жасау» и *hırsızlık suçu* соответственно.

В смежных уголовных понятиях наблюдается похожий паттерн терминов обозначающих понятие мошенничество и грабеж. Так, казахский язык часто использует тюркские или русско-калькированные термины, тогда как турецкий - арабские или османские. Например, *алаяқтық* (*alayaqtıq*, «мошенничество») - казахское слово от *алайақ* («обманщик», возможно, тюркского происхождения) и суффикса -тық. В турецком же

«мошенничество» - *dolandırıcılık* (от *dolandırıcı* - мошенник, буквально «крутій», тюркское по корню *dolandır-*, обманывать). Или *қарақшылық* (*qaraqşylyq*, «разбой») - казахский термин от *қарақшы* («разбойник», тюркское), тогда как турецкий термин *haydutluk* (разбой, бандитизм) происходит от *haydut* - слова европейского происхождения (через венгерское *hajdú* или непосредственно из того же источника, означавшего изначально наемного стражника, а позднее разбойника). Эти примеры показывают, что в сфере имущественных преступлений казахский язык нередко опирается на тюркские корни или кальки с русского, а турецкий - на османские заимствования или даже европеизмы, появившиеся во времена Танзимата и позже.

Отдельного внимания заслуживают понятия *формы вины* - умысла и неосторожности - и их выражение в двух языках. Поскольку эти концепции фундаментальны для уголовного права, важно, как языки передают тонкие грани субъективной стороны преступления.

В казахском законодательстве для обозначения умысла используется термин *қасақана* (*qasaqana* - умышленно, преднамеренно) и связанное с ним понятие *ниет* (*niyet* - намерение). Слово *қасақана* происходит от арабско-персидского корня *qasd* («намерение, цель») с тюркским суффиксом и буквально означает «нарочно, с умыслом» - по сути, это точный аналог рус. «умышленно». Например, Уголовный кодекс РК оперирует формулировкой *қасақана жасалған қуқық бұзушылық* - преступление, совершенное умышленно. *Ниет* (от араб. *niyya*, намерение) употребляется как термин для *намерения*: *тікелей ниет* - прямой умысел, *жанама ниет* - косвенный (непрямой) умысел. Турецкое уголовное право использует понятие *kast* (от араб. *qasd*, тот же корень). *Kasten* - наречие «умышленно», а *kast etmek* - замышлять. В ст.21 Турецкого Уголовного кодекса указано, что преступление считается совершенным умышленно, если лицо *bilerek ve isteyerek* совершило деяние, т.е. «сознвая и желая» наступления преступного результата [9]. Таким образом, казахское *қасақана* и турецкое *kasten* - прямые соответствия, происходящие от общего арабского корня и выражающие одну концепцию *dolus* (умысла).

В казахском языке *жанама ниет* (буквально «косвенное намерение») - ситуация, когда лицо осознавало возможность последствий, но сознательно их допускало без прямого желания. В турецком это называется *olası kast* («возможный умысел», т.е. евентуальный умысел). Несмотря на различие в терминологии (казахский термин смешанного арабско-тюркского происхождения, турецкий - полностью тюркское выражение), содержание одно: оба правовопорядка признают *непрямой умысел*, когда виновный предвидел последствия и примирился с ними.

Казахский язык выражает неосторожность (непредумышленная вина) концепцию словами *абайсызда* (*abaysyzda* - небрежно, по неосторожности) и *абайсыздық* (*abaysyzdyq* - неосторожность как сущность). *Абай* по-казахски значит «осторожность, внимательность», а *абайсыз* - без таковой (суффикс -сыз аналогичен турецкому -siz). Таким образом, *абайсызда* буквально «в отсутствии осторожности». Закон формулирует: *абайсызда жасалған іс-әрекет* - деяние, совершенное по неосторожности. В турецком уголовном кодексе термин *taksir* обозначает неосторожную вину. Слово *taksir* заимствовано из арабского *taqsir* («промах, упущение, ошибка») и вошло в османский язык.

Соответственно, *taksirle* - «по неосторожности». Уголовный кодекс Турции (ст.22) устанавливает, что деяние влечет ответственность по неосторожности только если это прямо предусмотрено законом (аналогично положению казахского УК) [10]. Таким образом, оба языка различают *қасақана/kasten* (умышленно) и *абайсызда/taksirle* (по неосторожности) как две формы вины, необходимые для привлечения к ответственности.

Разница лишь в том, что казахский термин *абайсызда* - тюркского происхождения (буквально «без осторожности»), а турецкий *taksir* - арабского. Однако казахское законодательство также знает термин *жауапсыздық* (*jawapsyzdyq* - халатность, досл. «безответственность») или употребляет русское калькированное *нұқсан келтіру* (причинение вреда по небрежности) в специальных нормах - по смыслу это близко *taksir*.

Связанные понятия *кінә* (*kinä*, вина) в казахском и *kusur* (кусур, вина, проступок) в турецком показывают сходство арабских влияний. *Кінә* произошло от перс.-араб. *gunah* («грех, вина») и означает как субъективную виновность, так и обвинение. В турецком *kusur* (от араб. *qusur* - недостаток, вина) означает вину в значении ошибки или проступка, а *kusurlu* - виновный (например, *kusurlu davranış* - виновное поведение). Однако в собственно уголовно-правовом смысле «виновный» переводится на турецкий чаще как *suçlu* (см. выше). В казахском же *кінәлі* - виновный (от *кінә*), и УК РК оперирует этим термином: *қылмысқа кінәлі деп танылады* - «признается виновным в преступлении». Таким образом, для понятия виновности казахский и турецкий используют разные лексические пути (казахский - через персидско-арабское *күнә*, турецкий - через *kusur* или *suç*), но юридически устанавливают схожие принципы: нет преступления без вины, виновность определяется наличием умысла или неосторожности.

Заключение. Сопоставление казахской и турецкой юридической терминологии, особенно в области уголовного права, показывает, что несмотря на различия в языке и истории развития, многие базовые понятия выражаются схожим образом и восходят к единым источникам. Турецкая уголовно-правовая лексика, как отмечают исследователи, является частью континентальной правовой традиции, хотя и выражена на ином языковом материале. То же в значительной мере верно и для казахского языка: восприняв советско-европейские правовые концепции, он обогатил их тюркскими и арабо-персидскими словами. Например, турецкие термины османского происхождения легко соотносятся с казахскими или русскими эквивалентами: *seza* (наказание) - *жаза*, *cinayet* (убийство) - *адам өлтіру*, *hırsızlık* (кража) - *ұрлық*, *af* (амнистия) - *рақымшылық* и т.д. Таким образом, юридические языки двух стран, опираясь на общие пласты заимствований и тюркскую базу, создают понятный «мост» между правовыми культурами.

Изучение этой терминологии обоюдно полезно для юристов Казахстана и Турции. Для казахских юристов турецкий опыт ценен при разработке собственной терминологии (что официально признается в Казахстане), а для турецких - казахстанский пример интересен сочетанием тюркского возрождения с сохранением международной понятности. В переводческой практике знание этимологии и сути понятий (как лексической, так и правовой) позволяет избежать ошибок и недопонимания. Например, понимая, что казахское *қасақана* и турецкое *kasten* происходят от одного корня и обозначают одинаково умысел, переводчик правильно передаст смысл норм об ответственности за умышленные преступления.

В итоге можно заключить, что казахская и турецкая уголовно-правовая терминология, при всех отличиях фонетики и письма, движется в русле общетюркской и мировой правовой традиции. Ее сравнительное изучение не только раскрывает происхождение слов, но и углубляет понимание правовых концепций в двух государствах, укрепляя «мост» взаимопонимания между их правовыми культурами возможностью обмена опытом в контексте гармонизации и лингвистической аутентификации юридических текстов законов при переводе с русского языка на казахский язык и с казахского языка на русский язык.

Финансирование. Научная статья подготовлена в рамках программно-целевого финансирования по научным и (или) научно-техническим программам на 2024-2027 годы, направленная на реализацию проекта ИРН BR BR 24993217 «Гармонизация юридической терминологии и лингвистическая аутентичность текстов законов в области уголовного права Республики Казахстан», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Список использованных источников

- 1 Авдеева Н. Юридическая терминология в современном Казахстане - https://www.academia.edu/21362168/Legal_terminology_in_modern_Kazakhstan#
- 2 Юридический русско-казахский толковый словарь-справочник./М.П.Насырова, С.П.Гуляева., Казахский перевод К.А.Камбар., - Алматы: Изд-во "Жеті жарғы", 2008. - 764 с.
- 3 Политические неологизмы на русском, английском и казахском языках - URL: https://www.academia.edu/9286856/Political_neologisms_in_Russian_English_and_Kazakh?nav_from=6d73d98a-e5ff-438d-b440-65d3056004a1
- 4 Criminal Code – URL: <https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/15936>
- 5 Русско-казахский словарь юридических терминов и понятий (21.05.2020). – URL: <https://resmiat.kz/documents/44#:~:text=>
- 6 Hukuk Terimleri Sözlüğü – URL: https://www.tdk.com.tr/Hukuk-Terimleri-Sozlugu_5673.html?srltid=Afm-BOoplai4d65FW33v-eCCGtwj9-XIhEDRtQ15SFkCWfs44oKwmdXyT
- 7 Проблемы юридической лингвистики государственного языка при переводе на русский язык в Республике Казахстан // Russian Insights: Literature, Culture and Linguistic, 1, P. 37-41. - URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4155004#:~:text=>
- 8 Викисловарь – URL: <https://en.wiktionary.org/wiki/su%C3%A7#:~:text=>
- 9 Dr. Ersan Şen, Stj. Av. Cem Serdar. Kast ve Taksir Kavramları Işığında TCK m.85, 86/2 ve 87/4 - URL: <https://sen.av.tr/tr/makale/kast-ve-taksir-kavramlari-isiginda-tckm.85-86/2-ve-87/4#:~:text=>
- 10 Ceza Hukukunda Kast ve Taksir Nedir? – URL: <https://barandogan.av.tr/blog/ceza-hukuku/bilincli-taksir-ve-olasi-kast-farki-nedir-tck-21-ve-tck-22.html>

Сведения об авторах

- Сейтжан А.А. – старший преподаватель НАО «Университет Нархоз.
Сапашев О.С. – к.ф.н., профессор Стамбульского университета (Турция).
Атаханова С.К. – кандидат юридических наук, профессор Казахского национального университета имени аль-Фараби.
Сейтжан А.А. – «Нархоз университеті» КЕАҚ.
Сапашев О.С. – ф.ғ.к., доцент, Түркия Республикасының Ыстамбұл университетінің профессоры.
Атаханова С.К. – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры.
Seitzhan A. – Senior Lecturer, Narxoz University.
Spashev O. – PhD in Philology, Professor, Istanbul University (Turkey).
Atakhanova S. – Candidate of Legal Sciences, Professor, Al-Farabi Kazakh National University.

В.В. Хан¹

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре РК, Астана, Казахстан

УГОЛОВНЫЕ ПРОСТУПКИ: НЕРАЦИОНАЛЬНОЕ В СИСТЕМЕ УГОЛОВНОГО ЗАКОНА КАЗАХСТАНА

Результатом уголовно-правовой реформы 2014 года стало принятие новой редакции уголовного закона, имплементировавшей в свою структуру в качестве новеллы институт уголовных проступков. Идея об имплементации уголовных проступков в национальную систему уголовного права витала давно и поддержки со стороны научных кругов не находила. Однако используемый в ходе уголовно-правовой реформы сингуляторный подход позволил реализовать эту идею на законотворческом уровне, что в свою очередь вызвало объективную критику со стороны теоретиков, а с началом функционирования этого института, и со стороны практиков. Дискурс на эту тему продолжается и по сей день, но мы хотим продемонстрировать закономерность, из-за которой реформа привела к отрицательному результату и почему так важно соблюдать теоретические конструкции.

Ключевые слова: уголовные проступки; категории преступлений; административные правонарушения; дифференциация процессуальной формы.

Қылмыстық теріс қылықтар: Қазақстанның қылмыстық заң жүйесіндегі ұтымсыз

2014 жылғы қылмыстық-құқықтық реформаның нәтижесі қылмыстық заңның жаңа редакциясының қабылдануы болды, ол өзінің құрылымына қылмыстық теріс қылықтар институтын новелла ретінде енгізді. Қылмыстық құқық бұзушылықтарды Ұлттық қылмыстық құқық жүйесіне енгізу идеясы бұрыннан қалыптасқан және ғылыми орталар тарапынан қолдау таппаған. Алайда, қылмыстық-құқықтық реформа барысында қолданылатын сингуляциялық тәсіл бұл идеяны заң шығарушы деңгейде жүзеге асыруға мүмкіндік берді, бұл өз кезегінде теоретиктер тарапынан және осы институттың жұмыс істей бастауымен практиктер тарапынан объективті сынға әкелді. Осы тақырыптағы Дискурс бүгінгі күнге дейін жалғасуда, бірақ біз реформаның теріс нәтижеге әкелген заңдылығын және теориялық құрылымдарды сақтау неге соншалықты маңызды екенін көрсеткіміз келеді.

Түйінді сөздер: қылмыстық теріс қылықтар; қылмыстар санаттары; әкімшілік құқық бұзушылықтар; іс жүргізу нысанын саралау.

Criminal offenses: irrational in the criminal law system of Kazakhstan

The result of the criminal law reform in 2014 was the adoption of a new version of the criminal law, which incorporated the institute of criminal offenses into its structure as a novel. The idea of implementing criminal offenses into the national criminal law system has been around for a long time and has not found support from the scientific community. However, the singular approach used during the criminal law reform made it possible to implement this idea at the legislative level, which in turn caused objective criticism from theorists, and with the beginning of the functioning of this institution, and from practitioners. The discourse on this topic continues to this day, but we want to demonstrate the pattern that led to the negative outcome of the reform and why it is so important to adhere to theoretical constructs.

Keywords: criminal offenses; categories of crimes; administrative offenses; differentiation of the procedural form.

Введение. Актуальность затрагиваемой нами проблематики основывается не только на постоянной критике теоретиков и практиков в адрес института уголовных проступков, лежащих в плоскости обоснования об их упразднении, но и на формировании минимального понимания о практическом характере правовой науки. К сожалению, в условиях политического прагматизма и волюнтаристических фокусировок, правовые реформы стали обладать свойствами антисциентизма, что как следствие приводит к отрицательному практическому результату, представляющего собой закономерность поставленного научного прогноза. И это как говорится еще полбеды, поскольку подобный скептицизм не привык признавать, а, следовательно, исправлять имеющиеся ошибки.

Так, несмотря за десятилетний отрицательный опыт функционирования института уголовных проступков, его идеологи по-прежнему продолжают мифологическим образом убеждать о том, что реформа еще не состоялась и нужно время чтобы этот институт в конце концов дал положительный результат.

Но подобные тезисы абсурдны сами по себе, поскольку уголовно-правовая реформа состоялась в 2014 году, а, следовательно, в настоящее время мы вполне логично можем рассуждать о последствиях этой реформы, верифицируя успехи и просчеты за счет сложившихся эмпирических данных. Иными словами, очередной юридический эксперимент за десятилетний период не просто предоставил конкретный результат, а подтвердил научную гипотезу посредством практики, установил естественные закономерности в форме последствий нарушения теоретических конструкций.

Методы. Инструментами настоящего исследования стал диалектический метод познания процессов и явлений в их движении и развитии. Помимо общедиалектического метода познания автором использован исторический и компаративный метод, метод анализа и синтеза, дедукции и индукции, формально-юридический метод, классификация, систематизация, типологизация, моделирования.

Основная часть. Синхронный момент оформления идеи об уголовных проступках в современной теории уголовного права принято отождествлять с попыткой профессора М.Д. Шаргородского в начале 60-х годов прошлого столетия вернуться к классическим основаниям классификации преступлений по степени общественной опасности, находящейся в более точной корреляции с системой назначения наказаний.

Дело в том, что УК РСФСР 1926 года использовал в качестве дифференцирующего признака объект преступного посягательства и классифицировал все преступления на посягательства, направленные против основ советского строя и на все остальные посягательства (ст. 46 УК РСФСР 1926 года) [1]. Корреляции по такому виду категоризации преступлений с системой назначения наказаний исходила от закрепления минимального порога наказания – по первой группе и максимального – по второй.

Такая дифференциация преступных посягательств имела свое рациональное зерно в условиях становления нового (советского) государства и происходившей на том момент классовой (гражданской) борьбы. Однако в изменившихся исторических условиях – единства гражданского общества и устранения дискриминационных причин, этот подход перестал носить рациональный характер, и подобная категоризация преступлений в новой редакции УК РСФСР 1960 года была исключена. Являясь естественным отражением Основ уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик 1958 года, УК РСФСР 1960 года, просто закрепил понятие преступления и его развернутую классификацию по родовому признаку объекта преступного посягательства [2; 3].

Указанные обстоятельства требовали своего теоретического осмысления и упорядочивания знаний о преступлении с целью укрепления институциональной памяти практического работника. Полагаем, что именно поэтому профессор М.Д. Шаргородский выступил с предложением вернуться к ранее действовавшей в дореволюционной России классификации противоправных деяний: тяжкие преступления, преступления и проступки [4; 5].

Вместе с тем ресурсы метода классификации недостаточны для прозрачности и точности понимания сложившейся проблемы, а, следовательно, чтобы не наступать на грабли, на которые наступали и наступают сторонники имплементации института уголовного проступка в национальное уголовное право, нам понадобится другой инструмент познания – типологизация, позволяющая рассматривать эту институциональную проблему с позиции не видовой вариативности, а родовой инвариантности данных институтов права.

Преимуществом метода типологизации заключается в том, что он позволяет исходить не из внешних признаков объекта познания, а из его ядерной основы, убирая в сторону намагниченные периферийные случайности. Так, генетика, систематика и прагматика институциональных правовых единиц: проступок и преступление, указывают на тот факт, что данные правовые институты обладают принципиально разными ядерными основами.

Ядерной основой института преступления всегда являлся объект уголовно-правовой защиты, определяющий общественные отношения, посягательства на которые обладают свойством высокой общественной опасности. Отсюда требуется причинение существенного вреда обществу, за который предусматривается соразмерное суровое наказание.

Ядерную основу института проступка, в отличие от преступления, образуют нарушения нормативных правовых предписаний аксиологического содержания, охраняющих общественный порядок с морально-нравственных позиций. Меры взыскания за такое противоправное поведение носят превентивный характер, находящиеся на уровне воспитательного характера, или говоря иначе – социализации, а не ресоциализации.

Таковы ядерные основы преступления и проступка, отличающие их друг от друга по родовому признаку и определяющие их типовой, а не классовой (видовой) характер. Формально юридической основой этой типологии могут являться, как исторические примеры, в виде Уложения о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г. [6], так и компаративные. При этом последние не зависят даже от правовой семьи, так как деление на проступки и преступления существует, как в англосаксонской системе права (мисдиминор и фелония), так и в континентальной [7].

В этом отношении выделяется французская система правонарушений, близкая к российским традициям в силу исторической рецепции и дифференцирующая правонарушения на: преступления, проступки и правонарушения.

Поэтому, естественно, что идея о подобной дифференциации в тот исторический период обрела respectable характер, в результате чего в недрах ВНИИ Прокуратуры СССР был разработан и представлен на рассмотрение (в 70-х годах прошлого столетия) проект Кодекса уголовных проступков. Ядерная основа, закрепленная в этом Кодексе дефиниции «уголовный проступок», был классической и характеризовала данный правовой институт в качестве инструмента по охране общественного (социалистического) правопорядка, защиту аксиологических интересов общества, государства, гражданина [см.: 8; 9; 10].

Но, поскольку нормы и институты уголовного права находятся в тесной корреляции, взаимодействии и взаимопроникновении с нормами и институтами уголовно-процессуального права, идея об уголовных проступках так и не получила свое юридическое гражданство (легитимацию), по той простой причине, что внедрение уголовных проступков закономерным образом влекло за собой упрощенный и ускоренный характер привлечения лиц к уголовной ответственности путем свертывания правовых гарантий и процесса доказывания.

Так, классик советского уголовного процесса М.С. Строгович подверг жесткой критике идею В.И. Курляндского о Кодексе уголовных проступков, обосновав ее сомнительный, антинаучный и неверный характер. М.С. Строгович прежде всего обратил внимание на алогизм самого названия: «Кодекс уголовных проступков», который не может существовать в правовой природе, как и кодекс преступлений, поскольку кодификация подлежит законы о проступках или преступлениях, а не сами преступления и проступки. Юридический анализ понятия и видов уголовных проступков также указывал на некую сумятицу, как с теоретической, так и с практической точки зрения. По этой причине М.С. Строгович предложил идти естественным путем и кодифицировать административные проступки, а не заниматься искусственной темой – «Кодекс уголовных проступков» [11, с. 215-216].

В этом контексте в прошлом столетии победа осталась за процессуалистами, и искусственная тема была закрыта. В то же время УК РСФСР 1960 года обогатился посредством Указа Президиума Верховного Совета РСФСР (от 23 июня 1972 г.) понятием «тяжкое преступление» [12]. Таким образом, сохранилась классическая конструкция системы правонарушений: тяжкие преступления, преступления и административные проступки, что логически соответствует как типологическому, так и классификационному строю.

И, ради справедливости следует отметить, что идея об уголовных проступках в советский период была связана с перемещением центра тяжести с репрессивного контента на превентивные механизмы соблюдения правопорядка, повышения правосознания и правовой культуры советского общества.

В результате уголовный процесс обогатился институтом следственной профилактики преступлений, а после был принят Кодекс об административных правонарушениях, второе имя которого стало – профилактический кодекс. Это было обдуманное решение, отвечающим сложившейся на тот момент правовой культуре советского общества.

Естественно, что в традициях западного права нет аналогичного культурного кода и административные проступки, например, в Германии, отождествляются с репрессивным инструментом государства, то есть, равно как и уголовные преступления.

Вместе с тем в западном уголовном процессе особое место занимает и так называемая процессуальная квалификация, которая собственно и определяет посредством процессуальной формы квалификацию конкретного правонарушения. Проще говоря, если прокурор в силу собственной дискреции решит применить упрощенный и ускоренный порядок по преступлению, то он должен будет переквалифицировать его на проступок, а точнее применить меры наказания, предусмотренные за проступки.

Однако в реформе 2014 года, как и в реформах, которые были до этого, ничего кроме попыток заимствования и эклектики нами не уставлено. В этом и кроются основные недостатки этих реформ и причины диалектического возврата к исходной позиции, что абсурдным образом прослеживается в каждой концепции правовой политики тех лет. К сожалению, реформаторы стали игнорировать собственную социальную культуру, традиции и ментальность, что является опасной тенденцией для профессии юриста.

По этой причине рассуждения о возвращении в советское прошлое содержит в себе некую иронию, поскольку особо далеко от этого никто не отходил. Да и хваленных западных либеральных начал мы не сможем найти в структуре, что старого, что действующего уголовного закона, имеющих в нем составов преступлений и предусмотренных за них уголовно-правовых санкций. Не говоря уже о наличии принципов уголовного закона и права, определяющих гуманистические начала и исключаяющие так называемые антилиберальные составы преступлений [13].

В этой связи следует признать, что сама реформа состоялась в 2014 году, а за 10 лет сформировалась совокупность фактов, определяющих последствия этой реформы. Теоретически проигравшие в 2014 году представители процессуальной науки, выиграли за счет верификации своих теоретических воззрений,

имеющихся практических фактов, точно коррелирующих с высказанными ими тогда опасениями. Так, уже в 2017 году бывший Генеральный Прокурор Р. Тусупбеков в развернутом виде представил реальную картину последствий внедрения уголовных проступков [14]. Попытки залатать возникающие по ходу реализации нового института бреши путем коррекции юридических норм так и не привели к желаемому результату.

Процессуалисты выиграли и путем реализации идеи АППК, которая вызывает некий когнитивный диссонанс у представителей традиционных взглядов на административно-деликтные отношения с позиции их роли и места сформировавшихся в период развития советской системы права.

Национальная система права не является чисто советской атрибутикой, но, она является его логическим продолжением. Поэтому, на самом деле, взятая из советского прошлого идея об уголовных проступках, породила в объективной реальности некую сумятицу, особенно на фоне состоявшейся уже в суверенный период категоризации преступлений.

Кроме того, проводимые ранее правовые реформы носили бессистемный характер, исключали корреляцию правовых положений с организационными диспозициями, обеспечением практической деятельности соответствующими образовательными и научными процессами.

Возникает риторический вопрос: что можно было ожидать от модернизации, если в полевых условиях используются старые инструменты, которые не подходят к новой технике, ни по размеру, ни по другим параметрам?

В этом ракурсе позиция К. Сулейменова и М. Когамова выглядит более respectable, поскольку она опирается на существующую объективную реальность, а не на аргументы о продолжаемом свойстве реформы, не наступивших возможностей и фокусировки на западные тренды [15].

Заключение. Целью нашей статьи является не полемика в области неудавшихся правовых реформ, а определение причинно-следственных связей, отвечающих на вопрос: почему реформа изначально был обречена на провал?

Сторонников идеи уголовных проступков достаточно много, но не один из них в своих исследованиях не использует научный метод типологизации или моделирования. Ведь весь существующий дискурс в теории уголовного права и криминологии опирается на метод классификации, который опирается на внешние элементы, и которому свойственен некий иерархический строй. Вот и выходит, что использование этого метода приводит к вполне прогнозируемому результату, а точнее к вопросу, пестрящему во всех теоретических рассуждениях сторонников данной идеи: в какое место иерархической архитектуры правонарушений следует «пришпандорить» уголовные проступки? [16; 17]

Закономерность данного результата, как мы уже отметили, находится в типологическом строе и модельной конструкции. Так, на евразийском пространстве уже сложилось два типа правонарушений: административные проступки и преступления. С позиции организационной диспозиции одни являются инструментами государственного управления, позволяющим реализовать основную правовую функцию органов исполнительной власти (полиции) – превенцию, а другие являются инструментом судебной власти по восстановлению социальной справедливости и коррекции преступного поведения (перевоспитания). Преступления при этом имеют четкую классификационную конструкцию (категоризацию) и подразделяются на: преступления небольшой, средней тяжести, тяжкие и особо тяжкие преступления.

Следовательно, имплементация уголовных проступков, при таких условиях обретает инородное паразитическое свойство, разрушающее вековую традицию типологизации правонарушений и саму национальную правовую модель. Иными словами, если бы мы были строителями и решили «пришпандорить» по середине железобетонного моста пластиковый или деревянный элемент, в качестве атрибута несостоявшейся идеи или трофея, привезенного из-за рубежа, такой мост бы рухнул, умертвил и покалечил множество людей. К сожалению, этим и отличается правовая наука от наук технических, наши мосты абстрактны, а судьбы людей конкретны и невооруженному взгляду не увидеть, как от юридических абстракций страдают человеческие судьбы.

Таким образом, реформа по системе правонарушений необходимо с позиции дальнейшей трансформации общества и государственного управления в содержательном ключе, но не с позиции формального заимствования и эклектики.

Формальный, научно необоснованный подход не мог привести к тому, чтобы институт уголовных проступков состоялся в положительном ключе, поэтому вполне закономерной тенденцией является исправление допущенной ошибки. В частности, принятый в 2017 году и введенный в действие с 1 января 2019 года Кодекс Кыргызской Республики о проступках был упразднен в октябре 2021 года. Разумность позволила признать свою ошибку и исправить ее.

Список использованных источников

1. Постановление ВЦИК от 22 ноября 1926 года «О введении в действие Уголовного Кодекса Р.С.Ф.С.Р. редакции 1926 года» (вместе с «Уголовным Кодексом Р.С.Ф.С.Р.») // <https://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=3274#Qjcmx1VbQl40MsKd>
2. Закон СССР от 25 декабря 1958 года «Об утверждении основ уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик» // https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/ob_utvergdenii_osnov_ugolovnog_zakonodatelstva_1958_goda.pdf

3. Уголовный кодекс РСФСР 1960 года (ред. от 30.07.1996) // https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_2950/e4a3b5a94188cd8eb72e0260d53dac855067384d/
4. Уголовное уложение // Собрание узаконений и распоряжений Правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате. 16 апреля 1903 г. № 38. Отдел первый. – С. 1 // https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/ugolovnoe_ulozenie_1903_goda.pdf
5. Шаргородский М.Д. Вопросы общего учения о наказаниях в период развернутого строительства коммунистического общества / Тезисы докладов научной конференции «Советское государство и право в период развернутого строительства коммунизма» / отв. ред. Н.А. Беляев и др. Л., 1961. – С. 78.
6. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 года // <https://nnov.hse.ru/ba/law/igpr/ulonakaz1845>
7. Филипец О.Б. Категория «Уголовный проступок» в условиях реформирования уголовного законодательства Республики Казахстан // Құқық қорғау органдары академиясының жаршысы. – № 4 (10), – 2018. – С. 40-46.
8. Кодекс уголовных проступков // Курляндский В.И. Преступление и проступок // Лит. газ. 1974. 30 дек. – С. 3
9. Курляндский В.И. Нужен ли кодекс проступков // Лит. газ. 1972. 17 мая
10. Курляндский В.И. Неотвратимость наказания и борьба с преступностью // Советского государство и право. – № 9. – 1972. – С. 81-87
11. Строгович М.С. О единой форме уголовного судопроизводства и пределах ее дифференциации // Избранные труды: в 3 т. Т. 2 Гарантии прав личности в уголовном судопроизводстве. – М.: Наука, 1992. – С. 211-216
12. Уголовный кодекс РСФСР 1960 года (ред. от 30.07.1996) // https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_2950/e4a3b5a94188cd8eb72e0260d53dac855067384d/
13. Рогов И. Реформу надо завершить // <https://kazpravda.kz/n/reformu-nado-zavershit/>
14. Тусупбеков Р. Хотели как лучше, а получилось... // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36531744
15. Сулейменов К., Когамов М. Между уголовным и административным право // <https://kazpravda.kz/n/mezhdu-ugolovnym-i-administrativnym-pravommm/>
16. Маркунцов С.А. Генезис подходов к легальному и доктринальному определению уголовного проступка // Право. Журнал Высшей школы экономики. – 2018. – № 1. – С. 112-132.
17. Гаврилов Б.Я., Крымов В.А., Шпагина Ю.В. Уголовный проступок: новые грани российского законодательства // Право. Журнал Высшей школы экономики. – 2022. – Т. 15. – №1. – С. 115-139.

Сведения об авторе

Хан В.В. – профессор Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор.

Хан В.В. – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор.

Khan V.V. – Professor of the Academy of Law Enforcement Agencies at the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor.

А.Қ. Қамбаров¹, Е.Н. Байгундинов¹, Е.Д. Рахмет²

¹Alikhan Bokeikhan University, Семей, Казахстан

²Алматинская академия МВД Республики Казахстан им. М.Есбұлатова, Алматы, Казахстан

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПУТЕЙ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В СФЕРЕ ИНФОРМАТИЗАЦИИ И СВЯЗИ

В данной статье рассматривается актуальная проблема киберпреступности в контексте современной криминальной обстановки. Введение подчеркивает важность анализа киберугроз и их влияния на деятельность правоохранительных органов в условиях цифровой среды. Авторы обращают внимание на необходимость более глубокого изучения киберпреступности и ее разновидностей.

В ходе исследования было раскрыто понятие киберпреступности, признаки, присущие данной категории преступлений, и принципы ее применения. Это позволило детально проанализировать сущность и роль киберпреступности в сфере информатизации и связи в Республике Казахстан.

Методы анализа, использованные в исследовании, включают функциональный анализ для определения понятия киберпреступности и выявления его характеристик, а также логический анализ для выделения элементов киберпреступности и определения их взаимосвязи. Эти методы помогли выявить особенности и характеристики киберпреступлений, что способствует разработке эффективных стратегий противодействия данному виду преступности. На основе этого анализа были разработаны рекомендации по укреплению информационной системы борьбы с преступностью.

Ключевые слова: киберпреступность; цифровизация; кибергигиена; идентификация; кибербезопасность; концепция; телекоммуникация.

Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу жолдарының өзекті мәселелері

Бұл мақалада қазіргі қылмыстық жағдай контекстіндегі киберқылмыстың өзекті мәселесі қарастырылады. Кіріспеде кибер қауіптерді және олардың цифрлық ортадағы құқық қорғау органдарының қызметіне әсерін талдаудың маңыздылығын көрсетеді. Авторлар киберқылмыс пен оның түрлерін тереңірек зерттеу қажеттілігіне назар аударады.

Зерттеу барысында киберқылмыс түсінігі, осы санаттағы қылмыстарға тән белгілер, оны қолдану принциптері ашылды. Бұл Қазақстан Республикасындағы ақпарат және коммуникациялар саласындағы кибер қылмыстың мәні мен ролін егжей-тегжейлі талдауға мүмкіндік берді.

Зерттеуде қолданылатын талдау әдістеріне кибер қылмыс ұғымын анықтау және оның сипаттамаларын анықтау үшін функционалдық талдау, сондай-ақ кибер қылмыс элементтерін оқшаулау және олардың өзара байланысын анықтау үшін логикалық талдау кіреді. Бұл әдістер кибер қылмыстардың ерекшеліктері мен сипаттамаларын анықтауға көмектеседі және оған қарсы тұрудың тиімді стратегияларын жасауға ықпал етеді. Осы талдау негізінде қылмысқа қарсы күрестің ақпараттық жүйесін нығайту бойынша ұсыныстар жасалды.

Түйінді сөздер: киберқылмыс; цифрландыру; кибергигиена; идентификация; киберқауіпсіздік; тұжырымдама; телекоммуникация.

Actual problems of ways to prevent criminal offenses in the field of informatization and communications

This article examines the actual problem of cybercrime in the context of the modern criminal situation. The introduction emphasizes the importance of analyzing cyber threats and their impact on the activities of law enforcement agencies in a digital environment. The authors draw attention to the need for a deeper study of cybercrime and its varieties.

The study revealed the concept of cybercrime, the signs inherent in this category of crimes, and the principles of its application. This made it possible to analyze in detail the essence and role of cybercrime in the field of informatization and communications in the Republic of Kazakhstan.

The analysis methods used in the study include functional analysis to define the concept of cybercrime and identify its characteristics, as well as logical analysis to identify elements of cybercrime and determine their relationship. These methods have helped to identify the features and characteristics of cybercrime, which contributes to the development of effective strategies to counter this type of crime. Based on this analysis, recommendations were developed to strengthen the information system for combating crime.

Keywords: cybercrime; digitalization; cyber hygiene; identification; cybersecurity; concept; telecommunications.

Введение. Содержание практической деятельности органов внутренних дел определяется текущей криминальной обстановкой, которая влияет на принятие управленческих решений и координацию имеющихся сил и средств. Поэтому для органов внутренних дел всегда важен анализ текущего состояния преступности и ее динамики. В настоящее время киберпреступность, связанная с информационными технологиями, набирает обороты. Интернет представляет собой растущее пространство, где пользователи имеют больше возможностей, чем просто поиск информации. Криминальные элементы также используют интернет для совершения запрещенных преступлений, взламывая системы и получая доступ к личным данным, коммерческой информации и другой защищенной информации. В связи с этим, обеспечение информационной безопасности является важным аспектом профилактической работы. Казахские и зарубежные авторы указывают на значимость этого аспекта. Однако проблема киберпреступности требует более детального анализа.

Киберпреступность представляет собой совокупность преступлений, совершаемых в киберпространстве с использованием компьютерных систем и сетей, а также против компьютерных систем, сетей и данных. Киберпреступность является глобальной проблемой, не ограниченной границами, и требует применения уголовно-правовых мер, включая карательные, предупредительные и профилактические аспекты, а масштаб преступлений по всему миру оценивается в десятки миллионов преступников, причиняющих ущерб на миллиарды долларов. Изучение изменений в количестве киберпреступлений позволяет оценить эффективность противодействия этим преступлениям и сделать выводы о состоянии киберпреступности в стране, а также определить будущие направления борьбы с ней.

Б. Досжанов отмечает, что в зависимости от того, какой объект подвергается атаке, можно выделить несколько групп киберпреступлений: компьютерные преступления в сфере предпринимательства, которые связаны с использованием цифровых технологий для совершения противоправных деяний против указанной сферы, преступления против прав личности и неприкосновенности частной жизни, которые нацелены на нарушение прав и конфиденциальности личных данных, преступления против общественных и государственных интересов, которые направлены на вредоносное вмешательство в работу государственных и общественных систем [1]. Киберпреступность охватывает широкий спектр правонарушений, включая те, что направлены против конфиденциальности, целостности и доступности компьютерных данных или систем. Она также включает деяния, связанные с использованием компьютеров для получения личной или финансовой выгоды, а также причинения личного или финансового ущерба. Кроме того, киберпреступность включает деяния, связанные с содержанием компьютерных данных, что охватывает разнообразные аспекты цифровых преступлений в современном мире [2]. Исходя из способа использования компьютеров или компьютерных систем, можно выделить три классификации киберпреступлений: деяния, при которых компьютеры сами являются объектом преступления, такие как кража информации, несанкционированный доступ к системам, уничтожение или повреждение файлов и устройств и другие подобные действия; действия, при которых компьютеры используются в качестве орудий преступления, например, кража электронных средств и другие преступления, совершаемые с использованием электронных систем; преступления, в которых компьютеры играют роль инструментов интеллектуальных действий. Это позволяет сделать вывод о том, что вследствие развития цифровизационных процессов растет количество способов совершения противоправных деяний.

Материалы и методы. Данное исследование было выполнено с помощью использования различных видов метода анализа. Метод функционального анализа был внедрен для раскрытия понятия «киберпреступность», выявления его характерных особенностей, признаков и принципов реализации. Метод логического анализа позволил выделить из понятия киберпреступности составляющие его элементы и определить их взаимосвязь. Также это помогло выделить действия и техники, которые используются киберпреступниками и как они могут повлиять на безопасность информационных систем. Метод логического анализа позволил выявить общие характеристики и особенности киберпреступлений, а именно охарактеризовать цель, субъекты, объекты и используемые средства и методы.

Результаты. Все виды уголовных правонарушений в сфере информатизации и связи можно предотвратить различными способами. Для достижения этой цели необходимо использовать различные профилактические меры. В данном случае под профилактическими мерами понимается деятельность, направленная на выявление и устранение причин, порождающих правонарушения, а также условий, способствующих их совершению. В Казахстане на данный момент не применяются какие-либо особые методы для противодействия правонарушениям в сфере информатизации и связи; в мире для борьбы с киберпреступлениями применяются различные меры, включая правовые, организационные и технические методы [3]. Основными инструментами правовых мер, направленных на предотвращение правонарушений, являются законодательные нормы. Они определяют ответственность за совершение правонарушений, улучшают уголовное и другое законодательство, а также включают заключение и исполнение международных договоров в этой сфере.

В Казахстане был принят ряд законов, направленных на профилактику уголовных правонарушений в сфере информатизации и связи. Вопросы, связанные с профилактикой, регулируются Законом № 271-IV «О профилактике правонарушений» [4]. Этот закон устанавливает основные принципы правового, экономического, социального и организационного характера деятельности органов власти и общественности. То есть, его основная цель состоит в определении методов и способов по противодействию преступлениям.

Также существуют специальные законы, такие как Закон № 418-V «Об информатизации», который регулирует отношения общественного характера в сфере информатизации на территории Казахстана между различными субъектами при создании, развитии и эксплуатации информационных объектов [5]. Также есть Закон

№ 567 «О связи», который устанавливает основы деятельности правовой направленности в сфере связи и определяет полномочия, права и обязанности разной категории субъектов правовых отношений [6]. Кроме того, вопросы информационной безопасности в сфере информатизации и связи регулируются иными нормами права. Так, был принят ряд норм для реализации Закона «Об информатизации». Указанные законодательные акты предоставляют возможность регулировать сферу информатизации и связи наиболее обширно и включают в себя перечень норм, которые устанавливают различные особенности по противодействию и профилактике преступлений. Например, Правительством была утверждена «Киберщит Казахстана» [7]. Данная концепция устанавливает основные принципы государственной политики в области защиты электронных ресурсов, систем информационного характера и телекоммуникационных сетей, а также обеспечения безопасного применения различных технологий. В рамках этой концепции предлагается ввести понятие «кибергигиены» в правовое поле.

Стоит отметить, что применение только правовых мер не всегда достаточно для эффективной профилактической работы. Необходимо рассмотреть организационные меры, направленные на предотвращение возникновения угроз информационной безопасности. К таким мерам относятся утверждение документов, регулирующих функционирование информационно-коммуникационной инфраструктуры, разработка политики информационной безопасности, применение методик оценки рисков информационной безопасности, а также введение правил идентификации, классификации и маркировки информационных активов. Важным аспектом является обеспечение непрерывной работы активов, связанных с обработкой информации, а также проведение инвентаризации и паспортизации вычислительной техники, телекоммуникационного оборудования и программного обеспечения. Внутренний аудит информационной безопасности, использование средств криптографической защиты информации, контроль доступа к электронным ресурсам, правильное использование интернета и электронной почты на мобильных устройствах и носителях информации, организация процедур аутентификации, антивирусного контроля и физической защиты информационных ресурсов – все эти меры также являются частью организационной стратегии. Кроме того, важным аспектом является кадровая политика, включающая условия конфиденциальности в трудовых договорах как на протяжении рабочего периода, так и на определенный срок после его окончания. Для обучения персонала правилам и средствам защиты информации применяются актуальные образовательные программы, учитывающие последние разработки и технологические инновации.

В соответствии с Концепцией кибербезопасности Республики Казахстан, для достижения задачи по повышению осведомленности о киберугрозах, развития человеческого потенциала в отрасли информационно-коммуникационных технологий и создания устойчивой защиты от вредоносного программно-технического воздействия предлагается формирование устойчивых представлений о «кибергигиене» в обществе. В условиях стремительного цифрового прогресса необходимо придерживаться определенных принципов безопасной работы в сфере информационных технологий. Термин «кибергигиена» относится к соблюдению основных правил цифровой безопасности при взаимодействии в информационно-коммуникационной среде, которая стала достаточно важным и неотъемлемым аспектом в жизни общественности. Стоит отметить, что весьма целесообразным будет внедрить в Концепцию положения о большей распространенности кибергигиены в обществе с целью минимизации риска возникновения преступлений среди граждан.

Правила кибергигиены включают следующие рекомендации: использование программного обеспечения, которое имеет лицензию, и установка всех обновлений в своевременном проявлении; отказ от установки программного обеспечения неизвестных производителей и из непроверенных источников загрузки, а также шифрование пользовательских данных; не открывать и не переходить по ссылкам в письмах электронного формата, которые получены от неизвестных лиц; установление паролей исключительно сложного и различного плана на всех используемых ресурсах, то есть, социальные сети, почта и другие с целью того, чтобы утечка пароля на одном ресурсе не делала уязвимым профиль на других ресурсах; не передавать пароли третьим лицам и не отправлять PIN-коды от банковских карт; удаление неиспользуемых профилей на интернет-ресурсах; избегать посещения неизвестных сайтов, содержащих контент, противоречащий нормам нравственности и законодательству; использование антивирусных программ, которые блокируют известные уязвимости; удаление подробной информации, а именно место жительства, фамилия, имя, отчество (далее – ФИО), дата рождения и прочее о себе и близких на социальных сетях или скрытие такой информации, если она уже имеется.

Таким образом, правила кибергигиены являются необходимыми для соблюдения на ежедневной основе. Помимо мер организационного плана, весомую роль профилактического характера играют также технические меры. Стоит отметить, что они предназначены для защиты информационных систем и сетей связи от нежелательного воздействия, предотвращения утечки конфиденциальной информации и использования технических устройств, таких как лазеры, радиотехнические средства, визуальное наблюдение и связь. Применение данных методов осуществляется через использование различных разработок, устройств, оборудования, программного и аппаратно-программного обеспечения технического плана.

Их можно разделить на две основные группы, а именно аппаратные и программные.

Аппаратные методы применяются с целью реализации защиты средств аппаратного характера и средств связи компьютерной техники от нежелательных воздействий физической направленности со стороны внешних сил, а также для осуществления блокировки и минимизации риска утечки информации конфиденциального характера и иных данных. Для эффективной реализации этих методов используются различные технические устройства. Например, существуют устройства и сооружения, которые предотвращают несанкционированный доступ к защищаемой информации. Также применяются источники бесперебойного

питания, обеспечивающие защиту от резких перепадов напряжения и гарантирующие электропитание в экстренных ситуациях и аварийных случаях. Для защиты аппаратуры, проводных линий связи и защищаемых помещений применяются устройства экранирования. Для обеспечения санкционированного физического доступа пользователей к защищаемым помещениям используются различные средства, такие как замки, системы управления контролем доступа, устройства идентификации личности, а также устройства идентификации и фиксации используемых терминалов и пользователей при попытках несанкционированного доступа к информационно-коммуникационной инфраструктуре. Кроме того, применяются средства охранно-пожарной сигнализации, средства защиты портов компьютерной техники, а также средства визуального контроля за внутренним и внешним периметром.

Программные методы защиты играют важную роль в обеспечении безопасности информации. Они направлены на прямую защиту данных и включают разнообразные техники шифрования информации, использование паролей и средств антивирусного контроля. Методы шифрования данных позволяют защитить информацию путем преобразования ее в зашифрованный вид, который может быть понятен только авторизованным пользователям с использованием соответствующего ключа. Это обеспечивает конфиденциальность и защиту от несанкционированного доступа к информации.

Обсуждение. Процессы глобализации, включая глобализацию информационных технологий, предоставляют неограниченные возможности воздействия на личность и общество, как пишет С. Нурхияти, одним из отрицательных последствий развития информационных технологий является возникновение и распространение нового вида преступности - высокотехнологичной преступности, когда компьютеры и информационные сети становятся объектом преступных действий, а также средством или способом их совершения [8]. Проблема киберпреступности стала актуальной в эпоху информационного общества, когда компьютеры и телекоммуникационные системы проникли во все сферы жизни людей и государств, а глобальная сеть интернет является одним из наиболее быстроразвивающихся телекоммуникационных технологий.

На данный момент существует разнообразие терминов, используемых для обозначения преступлений, совершаемых в компьютерных и телекоммуникационных системах, таких как компьютерные преступления, высокотехнологичные преступления, киберпреступления, преступления в области компьютерной безопасности, компьютерные преступления в сфере информации и иные. Разнообразие подходов к пониманию рассматриваемого явления было проанализировано Г. Сирегар, который отмечает, что киберпреступность в широком смысле включает любые противоправные действия, совершаемые с использованием вычислительных устройств или связанные с ними, включая такие преступления, как незаконное хранение, предложение или распространение информации с использованием компьютерных технологий [9]. К. Кикерпилл считает, что киберпреступность связана с правонарушениями, совершаемыми в различных информационных сетях [10]. С другой стороны, С. Бэк рассматривает киберпреступления как общественно-опасные действия, совершаемые с использованием вычислительной техники в отношении информации, обрабатываемой и используемой в сети Интернет [11]. Однако, стоит отметить, что данное понятие не раскрывает понятие киберпреступности полноценно и детально, а лишь рассматривает ее узкое направление.

Статистика показывает, что каждую секунду в мире подвергаются кибератакам 12 тысяч человек, а ущерб от киберпреступлений превышает 100 миллиардов долларов в год [12]. В постановлении Правительства Республики Казахстан № 407 от 30 июня 2017 года была подчеркнута важность обеспечения кибербезопасности в контексте цифровизации экономики. Правительство отметило, что эффективная реализация цифровизации возможна только при обеспечении безопасности секторов, которые связаны с использованием информационно-коммуникационных технологий. Одним из этапов цифровизации является внедрение «электронного дела», включающего такие компоненты, как электронные обращения граждан, единый реестр субъектов и объектов проверок и прочее.

Однако, преступления в сфере информатизации и связи, особенно связанные с неправомерным доступом к информации, неправомерным уничтожением или модификацией информации и созданием вредоносных компьютерных программ, все еще присутствуют. В течение последних трех лет наблюдается снижение количества зарегистрированных преступлений. Однако, эксперты считают, что это только малая часть фактически совершенных преступлений в этой области, так как большинство случаев остаются незарегистрированными из-за отсутствия реакции со стороны жертв преступлений и скрытого характера преступлений, совершаемых с использованием компьютерных технологий.

Таким образом, законодательство Республики Казахстан в области киберпространства находится на начальном этапе развития. Это обусловлено тем, что широкое применение информационных технологий и увеличение связанных с ними правонарушений произошли относительно недавно. Активная государственная политика в сфере информатизации и связи, усовершенствование действующего законодательства, развитие используемых государственными органами информационно-коммуникационных технологий и повышение кибергигиены среди граждан предоставят возможность предупреждать и минимизировать риск совершения киберпреступлений.

Заключение. В ходе проведения исследования, в первую очередь было выявлено, что киберпреступления являются противоправными деяниями, которые совершаются с использованием инновационно-коммуникационных технологий против законных интересов граждан, общества и государства. В связи с этим был проведен анализ нормативно-правовых актов Казахстана, который предусматривает ответственность и меры по предупреждению указанной категории преступлений. В частности, были рассмотрены положения Уголовного

Кодекса, Закона «Об информатизации», «О связи», «О профилактике правонарушений» и Концепция «Киберщит Казахстан». Это предоставило возможность выделить основные способы и методы по профилактике правонарушений и оценить их эффективность.

Одним из способов профилактики противоправных деяний является кибергигиена. Она охватывает широкий спектр мер и правил, направленных на обеспечение безопасности в сети и защиту персональных данных. Соблюдение этих правил позволяет снизить риск стать жертвой киберпреступников. Обучение людей основам пользования и безопасности в сети, распространение информации о типичных мошеннических схемах и угрозах, а также разработка рекомендаций по безопасному использованию интернета помогут снизить количество успешных атак. Сотрудничество между правительственными организациями, частным сектором и общественностью является неотъемлемой частью борьбы с киберпреступлениями. Вместе они могут разрабатывать эффективные политики и программы, обмениваться информацией о новых угрозах и участвовать в общественном просвещении по вопросам кибергигиены.

Усовершенствование действующего законодательства и активная государственная политика предоставят возможность минимизировать риск факта возникновения киберпреступлений и противодействовать им. Последующие исследования будут нацелены на анализ борьбы с киберпреступлениями в зарубежных странах.

Список использованной литературы:

1. Doszhanov B.B. Objective signs of criminal offenses in the field of informatization and communication. Bulletin of KazNPU named after Abay series «Jurisprudence». p. 53-64. <https://bulletin-jurisprudence-kaznpu.kz/index.php/home/article/view/103>
2. Дильбарханова Ж.Р., Нурманова А.Р. Понятие и виды цифрового мошенничества в киберпространстве // Ученые труды Алматинской Академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбұлатова. – 2023. - №2 (75). – С. 101-109.
3. Temiraliev T.S., Omarov E.A. Problems of combating crimes committed with the use of information systems and ways to solve them. Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan. p. 93-99. <https://cyberleninka.ru/article/n/problemnyy-protivodeystviya-prestupleniyam-sovershennym-s-primeneniyem-informatsionnyh-sistem-i-puti-ih-resheniya>
4. Закон № 271-IV «О профилактике правонарушений». 2010. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30657323
5. Закон № 418-V «Об информатизации». 2015. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33885902
6. Закон № 567 «О связи». 2004. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1049207
7. On approval of the Cyber Security Concept («Cyber Shield of Kazakhstan»). 2017. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000407>
8. Nurhayati, S., Musa, S., Boriboon, G., Nuraeni, R., Putri, S. 2021. Community Learning Center efforts to improve information literacy in the community for cybercrime prevention during a pandemic. Journal of Nonformal Education. p. 32-38. <https://journal.unnes.ac.id/nju/index.php/jne/article/view/26883>
9. Siregar, G., Sinaga, S. 2021. The Law Globalization in Cybercrime Prevention. International Journal of Law Reconstruction. p. 211-227. <http://repository.darmaagung.ac.id/id/eprint/99/>
10. Kikerpill, K. 2020. The individual's role in cybercrime prevention: internal spheres of protection and our ability to safeguard them. Kybernetes. p. 1015-1026. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/K-06-2020-0335/full/html>
11. Back, S., LaPrade, J. 2019. The future of cybercrime prevention strategies: Human factors and a holistic approach to cyber intelligence. International Journal of Cybersecurity Intelligence & Cybercrime. p. 1-4. <https://vc.bridgew.edu/ijcic/vol2/iss2/1/>
12. Jordan, A. 2020. Cybercrime prevention principles for internet service providers. World Economic Forum. 1. <https://apo.org.au/node/276716>

Сведения об авторах

Қамбаров А.Қ. – докторант «Alikhan Bokeikhan University», магистр юридических наук.

Байгундинов Е.Н. – старший преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин юридического факультета Alikhan Bokeikhan University, доктор философии (PhD).

Рахмет Е.Д. - доцент кафедры ОРД Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбұлатова.

Қамбаров А.Қ. – «Alikhan Bokeikhan University» докторанты, заң ғылымдарының магистрі.

Байгундинов Елдос Нағымбайұлы – Alikhan Bokeikhan University заң факультетінің қылмыстық құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, философия докторы (PhD).

Рахмет Е.Д. - Қазақстан Республикасы ИМ М. Есбұлатов атындағы Алматы академиясы, ЖІҚ кафедрасының доценті.

Kambarov A. - doctoral student of the Institution education «Alikhan Bokeikhan University», Master of Laws.

Baigundinov E. – Senior Lecturer of the Department of Criminal Law Disciplines of the Faculty of Law Alikhan Bokeikhan University, Doctor of Philosophy (PhD).

Rakhmet Ye. - Associate Professor of the Department of Operational Investigative Activities of the Almaty Academies of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Yesbulatov.

М.Ж. Кундакова¹, А.Д. Байсалов², Ф.М. Рахмитов²

¹ALT UNIVERSITY, Алматы, Қазақстан

²әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

ТҮЗЕУ ЖҰМЫСТАРЫ ТҮРІНДЕГІ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАЗАНЫ ӨТЕУ ЖӘНЕ АТҚАРУ КЕЗІНДЕ ОРЫН АЛАТЫН ПРОБЛЕМАЛАР

Бұл мақалада түзеу жұмыстары түріндегі қылмыстық жазаға қатысты бірқатар мәселелер қарастырылған. Қазіргі кезде мемлекет тарапынан жүргізіліп жатқан ізгіліктендіру саясатының басты бағыттарының бірі қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес қылмыстық жазалардың шеңберін кеңейту болып табылады. Осындай жазалардың бір түрі болып табылатын түзеу жұмыстары түріндегі қылмыстық жазаның қылмыстық жазалар жүйесінде сақтап қалуға қатысты отандық ғалымдардың арасында бірыңғай пікірдің болмауы, оның тағайындалу көрсеткішінің төмендігі және т.б. мәселелер осы мақалада талданды. Зерттеудің мақсаты - түзеу жұмыстары түріндегі жазаны реттейтін қолданыстағы нормативтік құқықтық актілерге талдау жүргізу және оларда орын алған бірқатар кемшіліктер жою бойынша ұсыныстар жасау. Зерттеу нәтижесінде түзеу жұмыстары түріндегі қылмыстық жазаға қатысты ережелерді белгілейтін қолданыстағы Қылмыстық заңға, Қылмыстық-атқару заңына және «Пробация қызметінің жұмысын ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» Бұйрыққа өзгерістер мен толықтырулар енгізу ұсынылды.

Түйінді сөздер: қылмыстық жаза, сотталғандар, пробациялық қызмет, түзеу жұмыстары, жазаны өтеу, жазаны атқару.

Проблемы возникающие при отбывания и исполнении уголовного наказания в виде исправительных работ

В данной статье рассматриваются проблемы уголовного наказания в виде исправительных работ. В настоящее время одним из основных направлений проводимой политики государства является расширение сферы применения уголовного наказания, не связанного с изоляцией осужденных. В данной статье проанализировано отсутствие единого мнения среди отечественных ученых о сохранении уголовного наказания в системе уголовных наказаний в виде исправительных работ, которое является одним из видов такого наказания, а также низкий процент его назначения и т.д. Целью исследования является анализ существующих нормативных актов, регламентирующих наказание в виде исправительных работ и выработка рекомендаций по устранению ряда недостатков в них. По результатам исследования было предложено внести изменения и дополнения в действующий Уголовный закон, Закон об исполнении уголовных наказаний, устанавливающие правила применения уголовных наказаний в виде исправительных работ, и Приказ «Об утверждении Правил организации работы службы пробации».

Ключевые слова: уголовное наказание, осужденные, служба пробации, исправительные работы, отбывание наказания, исполнение наказания.

Problems arising during the serving and execution of a criminal sentence in the form of correctional labor

This article examines the problems of criminal punishment in the form of correctional labor. At present, one of the main directions of the state policy is to expand the scope of criminal punishment not related to the isolation of convicts. This article analyzes the lack of consensus among Russian scientists on the preservation of criminal punishment in the system of criminal punishment in the form of correctional labor, which is one of the types of such punishment, as well as the low percentage of its imposition, etc. Based on the results of the study, it was proposed to amend and supplement the current Criminal Law, the Law on the Execution of Criminal Penalties, which establish the rules for the application of criminal penalties in the form of correctional labor, and the Order "On Approval of the Rules for the Organization of the Probation Service".

Keywords: criminal punishment, convicts, probation service, correctional labor, serving a sentence, execution of punishment.

Кіріспе. Түзеу жұмыстары түріндегі қылмыстық жаза тек қана бұрынғы Кеңес Одағы аумағында орналасқан бірқатар мемлекеттердің қылмыстық жазалар жүйесінде орын алған. Сондай мемлекеттердің қатарында Қазақстан Республикасы да бар.

Түзеу жұмыстары түріндегі жаза кәзіргі таңда қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес қылмыстық жазалардың ішінде қолданыстағы Қылмыстық заңның Ерекше бөліміндегі баптардың санкцияларында жиі орын алған (463 санкцияларында белгіленген) жаза түрі болып табылатындығына қарамастан[1], жалпы қылмыстық жазалардың ішінде де, сондай-ақ қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес қылмыстық жазалардың ішінде де тағайындалу көрсеткіші өте төмен жаза түрлерінің біріне айналды.

Осы жағдайға байланысты отандық ғалымдардың арасында аталған жаза түрінің қолданыстағы қылмыстық жазалар жүйесіндегі болашағына қатысты пікірлері екіге бөлінген. Ғалымдардың бір тобы аталған жаза түрінің қылмыстық жазалар жүйесінен мүлдем алып тастауды қолдаса, қалған тобы қолданыстағы заңнамадағы кемшіліктерді жоя отырып, аталған жаза түрін қылмыстық жазалар жүйесінде қалдыруды ұсынды.

Зерттеудің мақсаты - түзеу жұмыстары түріндегі қылмыстық жазаны реттейтін қолданыстағы заңнаманың ережелерінде орын алған проблемаларды анықтау және оларды шешу жолдарын ұсыну болып табылады.

Әдістер. Зерттеу жүргізу барысында талдау, синтездеу, жинақтау және т.б. жалпы ғылыми әдістер және салыстырмалы-құқықтық, техника-заңи тадау, формальді-қисындық арнайы ғылыми әдістер қолданылды.

Негізгі бөлім. Статистикалық мәліметтерге назар аударатын болсақ, сотталғанды қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес қылмыстық жазалардың ішінде тағайындалу көрсеткіші ең төмен жазалардың бірі болып табылады (осы күнге дейін мүлдем тағайындалмаған ҚР азаматтығынан айыру түріндегі қылмыстық жазадан кейін екінші орында орналасқан), ал жалпы қылмыстық жазалардың ішінде қамаққа алу түріндегі жазадан кейін тағайындалу көрсеткіші төмен жаза болып табылды. ҚР Қылмыстық заңына енгізілген 2018 жылғы өзгерістерден кейін аталған жаза түрін тағайындау көрсеткіші төмендей бастады. 2015 есептік жылы аталған жаза түрі 56 (0,19 %) адамға тағайындалса, бұл көрсеткіш 2019 есептік жылы 16 (0,058%) адамды құрады, яғни 3,5 есеге төмендеді. 2015-2023 есептік жылдар аралығында аталған жаза түрінің ең төменгі тағайындалу көрсеткіші 2022 есептік жылда орын алды, бұл жылы тек 3 (0,011%) адамға (18 есеге төмендеді) ғана аталған жаза түрі тағайындалды[2].

№1 Кесте – 2015-2023 есептік жылдары аралығындағы тағайындалу көрсеткіші төмен қылмыстық жазалар[2]

Есептік жылдар	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Сотталғандардың жалпы саны	28852	30726	31950	31309	27460	28551	28746	27061	29248
ҚР азаматтығынан айыру жазасына сотталғандардың саны	-	-	-	0	0	0	0	0	0
Қамаққа алу жазасына сотталғандардың саны	0	0	10	6	4	4	5	1	1
Түзеу жұмыстары жазасына сотталғандардың саны	56	47	46	30	16	12	6	3	6

Бұл жаза түрінің тағайындалу көрсеткішінің күрт төмендеуіне ықпал еткен себептердің шеңберін Е.А. Саламатов атап өткен болатын. Автордың өз зерттеуінде мұндай себептердің қатарына келесідей себептерді жатқызған:

1) қылмыстылықтың әлеуметтік түп-тамырының орын алуына байланысты қылмыс жасаған тұлғалардың көпшілігі ол бастан-ақ жұмыссыз немесе тұрақты жұмысы жоқ тұлғалар болып табылған;

2) ал кімде тұрақты жұмысы болғанымен, жұмыс беруші ондай жұмысшыны алдын ала тергеу (сотқа дейінгі) сатысында жұмысынан айырып отырған. Сонымен қатар жұмыс берушінің өзінен ондай жұмысшымен байланысты әртүрлі мән-жайлар бойынша куә ретінде жауап алынған. Сондықтан жұмыс беруші мұндай жұмысшыны еш кідіріссіз жұмыстан шығарған[3].

Осыған ұқсас С.М. Рахметовте пікір қалдырған болатын. Автор түзеу жұмыстары түріндегі жазаның тағайындалу көрсеткішінің төмен болуын сотталушылардың көпшілігінің сот үкімін шығару кезінде тұрақты жұмыс орнының жоқтығымен байланыстырады (2021 жылы 28746 адам сотталса, оның 22395 адамы (77,9%)) еңбекке қабілетті, ешбір жерде жұмыс жасамаған және оқымаған[4]. Авторлардың бұл пікірімен келісуге болады, себебі аталған жазаның тағайындалуы сотталушы тұлғаның тұрақты жұмысының болуымен тығыз байланысты және тұрақты жұмысы жоқ тұлғаға қатысты мұндай жаза түрін тағайындау мүмкін емес (ҚР ҚК-нің 42-бабының 7-тармағы). Осы жерде сотталғандардың құрамына қатысты статистикалық мәліметтер талдау қажетті.

№2 Кесте - 2015-2023 есептік жылдары аралығындағы еңбекке қабілетті жұмыссыз мен білім алмайтын сотталғандардың саны[2]

есептік жылдар	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023

сотталғандардың жалпы саны	28852	30726	31950	31309	27460	28551	28746	27061	29248
еңбекке қабілетті жұмыссыз мен білім алмайтын сотталғандардың саны	20194	24127	24528	23295	20590	22148	22395	21097	23206

2015 есептік жылғы сотталғандардың жалпы санының 20194 (69,99%) адамы еңбекке қабілетті бола тұра жұмыс жасамайтын және білім алмайтын тұлғалар болып табылды, ал 2016 есептік жылдың көрсеткіші бойынша мұндай санаттағы тұлғалардың саны 24127(78,52%) адамды құрады, 2017 есептік жылы бұл көрсеткіш 24528 (76,77%) адамға тең болды, 2018 есептік жылы 23295 (74,40%) адам болса, 2019 есептік жылы 20590 (74,98%) адам, 2020 есептік жылы 22148 (77,57%) адам, 2021 есептік жылы 22395 (77,91%) адам, 2022 есептік жылы 21097 (77,96%) адам және 2023 есептік жылы 23206 (79,34%) адам болды. 2015-2023 есептік жылдар аралығында сотталғандардың жалпы санының орташа есеппен 22398 (76,38%) адамы еңбекке қабілетті болғанымен жұмыссыз және білім алмайтын тұлғалар, осындай жағдайда соттар үшін түзеу жұмыстары түріндегі жазаны тағайындауды қиындатандығы сөзсіз.

Келесі авторлардың тобы бұл жаза түрін атқару кезінде орын алатын проблемаларды қарастырған болатын, атап айтқанда ең төменгі күнкөріс деңгейінде жалақы алатын сотталған тұлғалардың жалақысынан ұстау, олардың баяу құлдырауына әкеледі және бұл аталған жаза түрінің бас бостандығынан айыру жазасына қарағанда ізгілігін төмендетеді[5]. Бұл авторлардың да пікірімен келісуге болады және бұған қоса халықтың несие бойынша берешек жүктемесін ескеретін болсақ (кәзіргі таңда 2024 жылдың 30 қазанындағы статистика бойынша жұмыспен қамтылған тұрғындардың 80%-нан астамының несие бар және бұл көрсеткіш рекордтық көрсеткіш болып табылады[6], түзеу жұмыстары түріндегі жазаға сотталғандардың күнкөріс деңгейі мүлдем төмендеуі мүмкін. Бұл аталған жағдай орын алған кезде сотталған, Пробациялық қызмет және сотталған жұмыс жасайтын ұйым әкімшілігі тарапынан жасалатын іс-әрекеттер ҚР ҚАК-нің 52-бабының 7-тармағында бекітілген, оған сәйкес аталған тұлғалар үкім шығарған сотқа ұстап қалудың мөлшерін азайту туралы өтінішхатпен жүгінуге құқылы және сот ұстап қалудың мөлшерін азайту туралы өзінің шешімін сотталғанның тапқан барлық табысын ескере отырып қабылдайды[7]. Әрине бұл жерде сотталғанның материалдық жағдайының нашарлағандығы расталатын болса, сот оның жалақысынан (ақшалай ризығынан) ұстап қалудың мөлшерін төмендету туралы шешім қабылдауы мүмкін, ал егер ондай ұстап қалу сотталғанның күнкөріс деңгейін мүлдем төмендететін болса, мұндай жағдайды аталған жаза түрін әрі қарай орындауға кедергі келтіретін жағдай ретінде қарастыру қажет және оның өтелмеген бөлігін басқа қылмыстық жаза түрлерімен ҚР ҚК-нің 42-бабының 5-тармағында белгіленген тәртіпте алмастыру қажет[1].

Отандық ғалымдар түзеу жұмыстары жазасын жұмыссыздарға қатысты тағайындауды ұсынады. Атап айтқанда С.М. Рахметов бұл жазаны өтеу орны ретінде сотталғанның жұмыс орнын, сондай-ақ жазаны атқарушы органмен анықталатын өзге орындарды қарастыруды ұсынады[8]. Яғни автор жұмыс орны жоқ сотталғандарға (жұмыссыздарға) жазаны атқарушы органмен анықталатын орындарда өтеуді, сәйкесінше жұмыссыз сотталушыларға қатысты аталған жазаны тағайындауды ұсынады. Автордың мұндай ұсынысы бойынша үлгідегі түзеу жұмысы жазасы Ресей Федерациясының тәжірибесінде қолданылуда. Г.Р. Рүстемова да осы 2014 жылғы жаңа Қылмыстық заңның жобасын дайындау барысында КСРО орын алған түзеу жұмыстары жазасының екінші түрін қалпына келтіруді ұсынған болатын. Оған сәйкес жаза арнайы органдармен анықталатын орындар мен объектілерде өтеледі[8]. Ал Е.А. Саламатов ресейлік үлгідегі түзеу жұмыстары жазасын біздің тәжірибеде қолдану мүмкіндіктерін талдай келе, түзеу жұмыстары жазасын мүлдем алып тастауды ұсынады. Автордың пікірінше, ресейлік тәжірибе бойынша түзеу жұмыстары жазасы тағайындалған жұмыссыз сотталғандарға жазасын өтеу үшін жұмыс орнын анықтауда жергілікті өзін-өзі басқару органдары да, маслихаттарда қауқарсыз екендігін, ал ондай міндетті әкімдіктерге жүктейтін болса, онда түзеу жұмыстары мен қоғамдық жұмыстарға тарту түріндегі жазалардың арасында айырмашылық болмай қалады[3].

Түзеу жұмыстары түріндегі қылмыстық жазаны өтеу және атқару тәртібі ҚР Қылмыстық-атқару заңының ережелерімен қатар «Пробация қызметінің жұмысын ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» Бұйрықтың ережелерімен қарастырылған[9].

Түзеу жұмыстарына сотталғанның жалақысынан (ақшалай үлесінен) ұстап қалу жүргізу тәртібі. Түзеу жұмыстары түріндегі жазаның шегінде сотталғанның жалақысынан (ақшалай үлесінен) оннан елу пайызға дейін ұстап қалу жүргізіледі және ұстап қалған сомма Жәбірленушілерге өтеу қорына аударылады. Бұл ұстап қалу келесідей қаражаттардан жүргізілмейді:

- алименттерді өтеу есебіне мерзімдік төлеуге (өндіріп алуға) жататын қаражат;
- жарақаттаумен немесе денсаулықты өзге зақымдаумен келтірілген зиянды өтеу есебіне мерзімдік төлеуге (өндіріп алуға) жататын қаражат;
- асыраушысының қайтыс болуымен келтірілген зиянды өтеу есебіне мерзімдік төлеуге (өндіріп алуға) жататын қаражат[7].

Сонымен қатар ұстап қалу жүргізілмейтін қаражаттар қатарына ҚР ҚАК-нің 52-бабының 5-тармағымен қарастырылған қаражат көздерін жатқызуға болады: әлеуметтік сақтандыру және әлеуметтік қамтамасыз ету тәртібінде алынатын жәрдемақылар, біржолғы сипаттағы төлемдер[7]. Бұл жерден байқап отырғанымыздай,

Қылмыстық заң (ҚР ҚК-нің 42-бабының 2-тармағы) мен Қылмыстық-атқару заңы (ҚР ҚАК-нің 52-бабының 5-тармағы) ұстап қалу жүргізілмейтін қаражат көздерін екі түрлі тізбектеген, сәйкесінше аталған нормаларды қолдануда екі түрлі түсінік қалыптасуы мүмкін. Сондай-ақ бұл екі заңда да қарастырылған ұстап қалу жүргізілмейтін қаражат көздерінің тізімі толық деп айта алмаймыз, себебі 2010 жылғы 2 сәуірдегі «Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Заңының 98-бабында өндіріп алу жүргізілмейтін ақша қаражатының (ҚР ҚК-нің 42-бабының 2-тармағында және ҚР ҚАК-нің 52-бабының 5-тармағында қарастырылмаған) өзге де түрлері белгіленген[10], сәйкесінше екі заңда (ҚР ҚК-нің 42-бабының 2-тармағында және ҚР ҚАК-нің 52-бабының 5-тармағында) бекітілген ондай қаражат көздерін ғана қолданатын болсақ, қарама-қайшылықтар орын алуы мүмкін. Заңшығарушы тарапынан жіберілген осындай кемшіліктерді жою және ұстап қалу жүргізілмейтін қаражаттарға қатысты бірыңғай түсінік қалыптастыру мақсатында қолданыстағы заңнамаларға келесідей өзгерістер мен толықтырулар енгізуді ұсынамыз:

1) ҚР ҚК-нің 42-бабының 2-тармағының келесідей мәтінде қарастыру қажет: «2. Түзеу жұмыстары заңнамада қарастырылған өндіріп алуға болмайтын ақша сомаларын шегергенде, сотталғанның жалақысының (ақшалай ризығының) оннан елу пайызына дейінгісін ай сайын ұстап қалу және Жәбірленушілерге өтеу қорына аудару арқылы орындалады»;

2) ҚР ҚК-нің 52-бабының 5-тармағының келесідей мәтінде қарастыру қажет: «5. Ұстап қалу заңнамада қарастырылған өндіріп алуға болмайтын ақша сомаларынан жүргізілмейді»;

3) «Пробация қызметінің жұмысын ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2014 жылғы 15 тамыздағы №511 бұйрығының (бұдан әрі «Пробация қызметінің жұмысын ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» Бұйрық)[9] 27-тармақшасын келесідей мәтінде қарастыру қажет: «27. Түзеу жұмыстары заңнамада қарастырылған өндіріп алуға болмайтын ақша сомаларын шегергенде, сотталғанның жалақысының (ақшалай ризығының) оннан елу пайызына дейінгісін ай сайын ұстап қалу және Жәбірленушілерге өтеу қорына аудару арқылы орындалады».

Түзеу жұмыстары түріндегі жазаның мазмұнында заңшығарушы «жалақы» ұғымынан басқа, «ақшалай үлес» ұғымын пайдаланған. «Ақшалай үлес» ұғымымен қатар қолданыстағы заңнамада «ақшалай ризық» ұғымы да қолданылады, ал аталған ұғымның орыс тілдегі аудармасы «денежное содержание» барлық жерде өзінің бірыңғай қолданысын тапқан. Сондықтан осы ұғымды қазақ тіліндегі заңнамалық актілерде «ақшалай үлес» немесе «ақшалай ризық» ретінде бірыңғай қолданған орынды деп санаймыз. Аталған ұғымның түсінігіне тоқталатын болсақ, ол «Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің әскери қызметшілеріне ақшалай ризық, жәрдемақы мен басқа да төлем төлеу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрінің 2017 жылғы 2 маусымдағы № 255 бұйрығында «ақшалай ризық» ретінде қарастырылған және ол Қарулы күштердің әскери қызметкерлеріне төленетін айлықақы болып табылады[11]. Ал 2014 жылғы 3 шілдедегі «Дене шынықтыру және спорт туралы» Қазақстан Республикасының Заңының 45-бабына сәйкес ақшалай үлес спортшыларға, жаттықтырушыларға және спорт түрлері бойынша Қазақстан Республикасының құрамы командалары (спорт түрлері бойынша ұлттық құрама командалар) мүшелеріне ай сайын төленетіні төлем түрі болып табылады[12].

Сотталғанның жалақысынан (ақшалай ризығынан) ұстау оған қатысты атқару құжаттары бойынша талаптың бар-жоғына қарамастан әрбір жұмыс жасаған айы үшін төленетін жалақысының (ақшалай ризығының) барлық түрінен жалақы (ақшалай ризық) төлеу кезінде жүргізіледі. Осы ережені белгілейтін ҚР ҚАК-нің 52-бабының 3-тармағының кәзіргі қолданыстағы қазақ тіліндегі аудармасы дұрыс жасалмаған: «3. Ұстап қалу негізгі жұмыс орны бойынша, сотталған адамға наразылықтардың бар-жоғына қарамастан, жалақы төлеу кезінде әрбір жұмыс істеген ай үшін атқарушылық құжаттар бойынша жалақысының барлық түрінен жүргізіледі.»[7]. Осы кемшілікті жою мақсатында ҚР ҚАК-нің 52-бабының 3-тармағының қазақ тілдегі келесідей аудармасын ұсынамыз: «Ұстап қалу сотталғанның негізгі орны бойынша, оған қатысты атқару құжаттары бойынша талаптың бар-жоғына қарамастан, әрбір жұмыс жасаған айы үшін төленетін жалақысының (ақшалай ризығының) барлық түрінен жалақы (ақшалай ризық) төлеу кезінде жүргізіледі.».

Ұстап қалу сотталғанның жалақысынан ақшалай бөлігінен де, сондай-ақ заттай бөлігінен де жүргізіледі, егер заттай бөлігінен ұстау жүргізілетін болса, жалақының ондай заттай бөлігі жұмыс берушінің иелігінде қалады және оның ақшалай құны аударылуға жатады[. Алайда Еңбек заңнамасында жалақының ақшалай нысанда төленетіндігі туралы ереже белгіленген (ҚР Еңбек кодексінің 113-бабының 1-тармағы)[13]. Осыған байланысты ҚР ҚАК-нің 52-бабының 4-тармағындағы жалақының заттай бөлігінен ұстап қалу туралы ереженің белгіленуі орынды емес. Сондықтан ҚР ҚАК-нің 52-бабының 4-тармағын алып тастау қажет деп санаймыз.

Осы жазаны өтеу бойынша сотталған тұлғаға бірқатар міндеттер жүктелген. Сондай міндеттердің бірі онымен профилактикалық әңгімелесу жүргізумен байланысты. Сотталған тұлға 3 айда бір рет профилактикалық әңгімелесу үшін Пробациялық қызметке келу(ҚР ҚАК-нің 53-бабының 1-тармағының 2)-тармақшасы)[9], ал Пробациялық қызметтің атқаратын функцияларының бірі 1 айда бір рет сотталғанмен профилактикалық әңгімелесу жүргізу(ҚР ҚАК-нің 55-бабының 4)-тармақшасы)[7]. Енді осы жерде нормалар қарама-қайшылығы орын алуда, оған себеб сотталғанмен профилактикалық әңгіме жүргізудің мерзімінің әртүрлі болуында:

- ҚР ҚАК-нің 53-бабының 1-тармағының 2)-тармақшасына сәйкес 3 айда бір рет;
- ҚР ҚАК-нің 55-бабының 4)-тармақшасына сәйкес 1 айда бір рет.

Аталған қарама-қайшылықтарды жою мақсатында ҚР ҚАК-нің 53-бабының 1-тармағының 2)-тармақшасын келесідей мәтінде өзгерту қажет: «2) профилактикалық әңгімелесу үшін бір айда бір рет пробация қызметіне келу».

Бұл профилактикалық әңгімелесуге себепті жағдайларды қоспағанда сотталған тұлға келуге міндетті. Себепті жағдайларға сотталғанның шақыруды уақытылы алмауы, оның сырқаттануы және оны шақыртуға уақтылы келуіне кедергі келтіретін өзге де жағдайлар жатқызылған. Мұндай себепті жағдайлардың барлығы сәйкес құжаттармен расталуы тиіс.

Сотталған тұлға жазаны өтеу бойынша өзіне жүктелген міндеттерді бірінші рет орындамаса, онда оған қатысты Пробациялық қызмет ҚР Қылмыстық кодексімен қарастырылған жауаптылық туралы ескерту жасайды. Ал егер сотталған тарапынан мұндай жағдай бір жылдың ішінде қайталанатын болса, ол жазасын өтеуден жалтарушы ретінде танылады. Сондай-ақ сотталған тұлға жазасын өтеуден жалтару мақсатында жасырынса немесе Қазақстан аумағынан тыс жерге кетіп қалса, онда мұндай жағдайларда да ол жазасын өтеуден жалтарушы ретінде танылады.

Жазасын өтеуден жалтарушы ретінде танылған немесе жұмысынан айрылған күннен бастап 3 ай ішінде жұмысқа орналаспаған сотталған тұлғаға қатысты ҚР Қылмыстық кодексінің 42-бабының 5-тармағында белгіленген келесідей тәртіпте жазасының өтелмеген бөлігі басқа жаза түрімен алмастырылуы мүмкін:

- қылмыстық теріс қылық үшін сотталған болса, өндіріп алынбаған 1 айлық есептік көрсеткішті қоғамдық жұмыстар түріндегі жазаның 1 сағатына теңестіре отырып, қоғамдық жұмыстарға тарту жазасымен немесе өндіріп алынбаған 4 айлық есептік көрсеткішті қамаққа алу түріндегі жазаның 1 күніне теңестіре отырып қамаққа алу жазасымен (ҚР ҚК-нің 42-бабының 5-тармағының 1-тармақшасы);

- онша ауыр емес немесе ауырлығы орташа қылмыс үшін сотталған болса, өндіріп алынбаған 4 айлық есептік көрсеткішті бас бостандығын шектеу түріндегі жазаның 1 күніне немесе бас бостандығынан айыру жазасының 1 күніне теңестіре отырып, бас бостандығынан шектеу жазасымен немесе бас бостандығынан айыру жазасымен алмастырылуы мүмкін (ҚР ҚК-нің 42-бабының 5-тармағының 2-тармақшасы)[1].

- ауыр қылмыс үшін сотталған болса, өндіріп алынбаған 4 айлық есептік көрсеткішті бас бостандығынан айыру жазасының 1 күніне теңестіре отырып, бас бостандығынан айыру жазасымен алмастырылуы мүмкін (ҚР ҚК-нің 42-бабының 5-тармағының 3-тармақшасы)[1].

Бұл ережелер ҚР Қылмыстық кодексінің 42-бабының 5-тармақшасында қарастырылған ережелер, ал енді осы жазаны алмастыруға қатысты ҚР Қылмыстық-атқару кодексінің 54-бабының 2-тармағындағы ережелерге назар аударатын болсақ қылмыс үшін тағайындалған қоғамдық жұмыстар түріндегі жазаның өтелмеген бөлігін тек қана бас бостандығын айыру жазасымен ауыстыру ережесі қарастырылған, яғни екі Заңда екі түрлі ереже белгіленген. Осындай кемшіліктерді жою мақсатында ҚР Қылмыстық кодексінің 42-бабының 5-тармақшасындағы ережелерге сәйкестендіре отырып, ҚР Қылмыстық-атқару кодексінің 54-бабының 2-тармағына келесідей өзгерістер енгізуді ұсынамыз: «2....., ал онша ауыр емес немесе ауырлығы орташа қылмыс үшін тағайындалған жазаның орындалмаған бөлігін бас бостандығын шектеумен немесе бас бостандығынан айырумен, ауыр қылмыс үшін тағайындалған жазаның орындалмаған бөлігін бас бостандығынан айырумен ауыстыру туралы ұсыну енгізеді».

Сонымен қатар түзеу жұмысы жазасына сотталған тұлға өзінің еңбек ету қабілетін жоғалтқан жағдайда жазасының қалған бөлігін өтеуден босатылады, не болмаса жазасының өтелмеген бөлігі айыппұл жазасымен алмастырылуы мүмкін. Осы жердегі айыппұл жазасымен алмастыру орын алған жағдайда екі жаза түрінің арақатынасын белгілейтін ереже Қылмыстық заңда да, Қылмыстық атқару заңында да қарастырылмаған.

Отандық ғалымдардың арасында түзеу жұмыстары түріндегі қылмыстық жазаның болашағына қатысты пікірталастар орын алуда. Бір ғалымдар аталған жаза түрін жазалар жүйесінен алып тастау қажет деген ұсыныс жасаса, екіншілері сәйкес өзгерістер енгізе отырып, ол жаза түрін қайта жандандыру қажет дейді. Атап айтқанда С.М. Рахметов, Е.А. Саламатов, Д.С. Чукмаитов [8]. И.В. Слепцов [14,170-176 бб.], А. Мухамеджанова [15,55-60 бб.] және т.б. аталған жаза түрін жазалар жүйесінен алып тастау қажет дейді.

С.М. Рахметов пікірі бойынша түзеу жұмыстары түріндегі жазаны қолданудың тиімділігі төмен, себебі жазалар жүйесінде түзеу жұмыстарына ұқсас айыппұл жазасы бар. Екі ұқсас жазаны жазалар жүйесінде орын алуы міндетті емес. Сондықтан түзеу жұмыстары түріндегі жазаны қылмыстық заңнама алып тастау қажет [4].

Е.А. Саламатовтың пікірінше, түзеу жұмыстары түріндегі жазаны еліміздің кәзіргі экономикалық үлгісінің жағдайында жандандыруға ұмтылудың қажеті жоқ және оның болашағы да жоқ. Мемлекет барлық күшін, ал қоғам барлық назарын Қазақстанда әлі күнге дейін әлеуеті толық ашылмаған қоғамдық жұмыстарға тарту түріндегі жазаға салуы керек. Ал түзеу жұмыстары түріндегі жазаны құқық қолдану құндылығының жоғалуына және құқықтық анохронизм санатына өтуіне байланысты отандық Қылмыстық кодекстен алып тастау керек [3].

Автордың бұл пікірін біз толығымен қолдай отырып, түзеу жұмыстары түріндегі жазаға қатысты орын алған кемшіліктерді түзей отырып және еліміздегі экономикалық жағдайларға бейімдей отырып, аталған жазаны жаңа мазмұнмен кәзіргі жазалар жүйесінде қалдыру қажет деп есептейміз.

Қорытынды. Сонымен «түрме халқының» санын азайту мақсатында қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес жазаларды кеңінен қолданумен байланысты түзеу жұмыстары түріндегі қылмыстық жаза түрін кәзіргі қылмыстық жазалар жүйесінде, жоғарыда көрсетілген заңнамадағы кемшіліктерді түзете отырып, сақтап қалған орынды деп есептейміз.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі/ Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>
2. 2015-2023 жылдар аралығындағы статистикалық материалдар// <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>

3. Саламатов Е.А. Об архаичности и правоприменительной ничтожности наказания в виде исправительных работ//<https://www.zakon.kz/stati/4955445-ob-arhaichnosti-i-pravoprimeritelnoy.html>
4. Рахметов С.М. Уголовно-правовая политика Республики Казахстан, направленная на совершенствование системы наказаний Уголовная политика Казахстана до 2030 года: новый взгляд и перспективы: Материалы международного круглого стола, г. Нур-Султан, 11 марта 2022 года / Университет КАЗГЮУ имени М. С. Нарикбаева. – Нур-Султан, 2022. – 192 с.// http://repository.kazguu.kz/bitstream/handle/123456789/1327/%D0%A1%D0%B1.%20%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%93%D0%AE%D0%A3%202022%D0%9A%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%88%D0%B5%D0%B2%D0%B0%20%D0%96.%D0%93._compressed.pdf?sequence=1&isAllowed=y
5. Гарнаев Р.Н., Зарипов Р.Р., Шайхисламов Р.З. Проблемы исполнения наказаний в виде обязательных и исправительных работ в юридической практике//<https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-ispolneniya-nakazaniy-v-vide-obyazatelnyh-i-ispravitelnyh-rabot-v-yuridicheskoy-praktike>
6. Закредитованность населения Казахстана достигла рекордных уровней: более 80% занятых имеют займы//<https://kz.kursiv.media/2024-10-30/zhzh-creditbeisenb/>
7. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі/Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V ҚРЗ.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000234>
8. Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық заңнамасы: проблемалары, тенденциялары және жетілдіру жолдары: Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның Материалдары, 2013 жылғы 20 наурыз. Новое Уголовное законодательство Республики Казахстан: Проблемы, тенденции и пути совершенствования: Материалы международной научно-практической конференции 20 марта 2013 года. – Астана: Қазақстан Республикасының Заң шығару институты, 2013. – 320 б. – қазақша, орысша// <https://www.zqai.kz/sites/default/files/uz20.03.13.pdf>
9. «Пробация қызметінің жұмысын ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2014 жылғы 15 тамыздағы № 511 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2014 жылы 17 қыркүйекте № 9738 тіркелді.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V14C0009738/>
- 10.«Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 2 сәуірдегі № 261-IV Заңы.// https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000261_
11. «Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің әскери қызметшілеріне ақшалай ризық, жәрдемақы мен басқа да төлем төлеу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрінің 2017 жылғы 2 маусымдағы № 255 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2017 жылғы 5 шілдеде № 15313 болып тіркелді.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1700015313>
12. «Дене шынықтыру және спорт туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 3 шілдедегі № 228-V ҚРЗ.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000228>
13. Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі/Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414>
14. Слепцов И.В. Система наказаний по проекту новой редакции Уголовного кодекса Республики Казахстан // Концептуальные направления совершенствования правоохранительной системы в свете реализации стратегии развития Казахстана до 2050 года: мат-лы междунар. науч.-практ. конф. (Костанай, 31 окт. 2013 г.). - Костанай, 2013. - С. 170-176.
15. Мухамеджанова А. Гуманизация уголовной политики Республики Казахстан в свете концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010-2020 гг. // 20 лет независимости Республики Казахстан в свете формирования гражданского общества: мат-лы II-ой республ. науч. конф. - Астана, 2011. - С. 55-60

Авторлар туралы мәліметтер

Кундакова М.Ж. – ALT University Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер және дене тәрбиесі кафедрасының профессор ассистенті.

Байсалов А.Д. – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы.

Рахмитов Ф.М. - Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің С.Г. Сапарғалиев атындағы Мемлекет және құқық институтының аға ғылыми қызметкері

Кундакова М.Ж. – ассистент профессора кафедры Социально-гуманитарных дисциплин и физической культуры ALT University.

Байсалов А.Д. – старший преподаватель кафедры уголовного право, уголовного процесса и криминалистики Казахского Национального Университета имени Аль-Фараби.

Рахмитов Ф.М. - старший научный сотрудник Института государства и права им. С.Г.Сапарғалиева Казахского Национального Университета.

Kundakova M.Zh. - Assistant Professor of the Department of Social and Humanitarian Disciplines and Physical Education, ALT University.

Baissalov A.D. – Senior Lecturer of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Al-Farabi Kazakh National University.

Rakhmitov F.M. - senior researcher at the Institute of State and Law named after. S.G.Sapargaliev of the Al-Farabi Kazakh National University.

О.Н.Тлепбергенов¹, Ш.Б.Маликова², А.Б.Омарова²

¹Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЦИФРОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ДЕВОЧЕК-ПОДРОСТКОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Цифровая среда формирует новые формы виктимизации девочек-подростков: кибербуллинг, онлайн-груминг, «сексуальную» и финансовую экторсию, распространение интимных изображений без согласия, торговлю контентом и эксплуатацию в сети. Цель исследования - выявить ключевые риски и факторы уязвимости, оценить адекватность национальных правовых и институциональных механизмов Казахстана и предложить криминологически обоснованные направления реформ. Методология основана на междисциплинарном подходе, совмещающем нормативно-правовой, сравнительно-правовой и криминологический анализ, а также анализ международных стандартов защиты детей в цифровой среде. Научная новизна состоит в интегральной оценке соответствия национальной базы международным требованиям Конвенции о правах ребенка и Замечания общего порядка №25 (2021), влияния новых трансграничных инструментов сотрудничества против киберпреступности на уровень защищенности несовершеннолетних, выделении гендерно-специфических предикторов риска и необходимых процессуальных гарантий. Результаты показывают: регуляторно Казахстан сделал важные шаги (24-часовой режим удаления кибербуллингового контента; статус национального представителя платформ; административная ответственность за буллинг и кибербуллинг; обновление медиа-регулирования; запуск программ ЮНИСЕФ по OCSEA).

Ключевые слова: цифровая безопасность, девочки-подростки, кибербуллинг, онлайн-груминг, OCSEA, персональные данные, криминология.

Қазақстан Республикасындағы жас-өспірім қыздардың цифрлық қауіпсіздігінің криминологиялық аспектілері

Цифрлық орта жас-өспірім қыздардың виктимизациясының жаңа түрлерін туындатады: кибербуллинг, онлайн-груминг, «сексуалдық» және қаржылық бопсалау, келісімінсіз интимдік бейнелерді тарату, желідегі қанау. Зерттеудің мақсаты - негізгі қауіптер мен осалдық факторларын айқындау, Қазақстандағы ұлттық құқықтық-институционалдық тетіктердің барабарлығын бағалау және қылмыстану тұрғысынан реформалар бағытын ұсыну. Әдістеме - құқықтық-салыстырмалы және криминологиялық талдаудың пәнаралық қоспасы, балаларды цифрлық ортада қорғаудың халықаралық стандарттарына сүйену. Мақаланың ғылыми жаңалығы ұлттық құқықтың, Бала құқықтары туралы Конвенция мен №25 Жалпы түсіндірмеге сәйкестігін кешенді бағалауда; киберқылмысқа қарсы жаңа трансшекаралық ынтымақтастық құралдарының балалар қауіпсіздігіне ықпалын ашуында; гендерлік-ерекше қауіп факторларын айқындауда. Қазақстан 24 сағат ішінде кибербуллинг контентін жою, платформалардың -кілін міндеттеу, буллингке әкімшілік жауапкершілік, медиа-реттеуді жаңарту және ЮНИСЕФ-тің OCSEA бағдарламасын іске қосу сияқты маңызды қадамдар жасады.

Түйінді сөздер: цифрлық қауіпсіздік, жас-өспірім қыздар, кибербуллинг, онлайн-груминг, OCSEA, Қазақстан, жеке деректер, криминология.

Criminological aspects of digital safety of adolescent girls in the Republic of Kazakhstan

The digital environment generates new forms of victimization of adolescent girls, including cyberbullying, online grooming, sexual and financial extortion, non-consensual distribution of intimate images, and online exploitation. This article identifies key risks and vulnerability factors, assesses the adequacy of Kazakhstan's legal-institutional framework, and proposes criminology-informed reforms. Using a multidisciplinary methodology that combines legal, comparative and criminological analysis with international child-online-protection standards, we provide an integrated assessment of the alignment of national law with the CRC and General Comment No. 25 (2021); the impact of emerging cross-border cybercrime instruments on child protection; and gender-specific risk predictors and procedural safeguards. Findings indicate regulatory progress (24-hour content removal, local representatives of platforms, administrative liability for bullying/cyberbullying, updated media regulation, UNICEF's OCSEA programme), yet persistent gaps remain in criminalization of online grooming and sexual extortion, standardized risk assessment and digital forensics, and proactive inter-agency coordination.

Keywords: digital safety, adolescent girls, cyberbullying, online grooming, OCSEA, Kazakhstan, personal data, criminology.

Введение. Цифровизация детства радикально изменила типологию рисков для девочек-подростков. Технологически опосредованное насилие совмещает коммуникационную доступность, анонимность и масштабируемость вреда, что усиливает виктимизацию и нормализует контроль над телесной и информационной автономией ребенка. По данным международных оценок угроз, в последние годы ускоренно растут «самогенерируемые» материалы, сексуальная и финансовая эксторсия, онлайн-груминг и использование ИИ для создания вредоносного контента. Одновременно объем глобальных сообщений о предполагаемом детском сексуальном насилии достигает десятков миллионов в год, что требует системного ответа «всего общества» [1]. В Казахстане проблема кибербуллинга среди детей носит устойчивый характер. По ряду исследований и экспертных оценок, с ним сталкивается значимая доля несовершеннолетних, что при низком уровне обращения за помощью создает высокую латентность [2].

Обсуждения и результаты. Теоретико-правовые основы цифровой безопасности несовершеннолетних. Современные стандарты прав ребенка прямо распространяются на цифровую среду, включая приватность, свободу выражения, защиту от насилия и эксплуатации, доступ к правосудию и эффективным средствам защиты. Замечание общего порядка № 25 (2021) Комитета по правам ребенка конкретизирует такие позитивные обязанности государств как, превенция, «безопасный по дизайну» доступ, ответственность бизнеса, регулирование контента, образование и участие детей. Эти ориентиры формируют «матрицу соответствия» для национального права и практик [3]. В криминологическом отношении цифровая безопасность девочек-подростков предполагает учет гендерной социализации, экономической и эмоциональной зависимости, медиаграмотности семьи, школьного климата и архитектуры платформ, которая может либо снижать, либо усиливать риски.

Республика Казахстан расширяет участие в глобальных механизмах противодействия киберпреступности. Так, в апреле 2023 года в стране было предоставлено приглашение присоединиться к Будапештской конвенции о киберпреступности (действительно пять лет). При этом в научной литературе указывалось, что Казахстан еще не стал ее участником, что сужает спектр процессуальных форм сотрудничества [4]. В октябре 2025 года Казахстан подписал новую Конвенцию ООН против киберпреступности, что способно усилить обмен электронными доказательствами и трансграничную кооперацию по делам об онлайн-эксплуатации детей [5]. Для детской повестки важны также подходы Совета Европы по Ланцаротской конвенции и модели WePROTECT (Model National Response), предлагающие целостный национальный отклик с участием государства, индустрии и НПО [6].

Конституция Республики Казахстан закрепляет право на неприкосновенность частной жизни, семейную тайну, честь и достоинство, тайну переписки и сообщений (ст. 18), формируя базовые пределы государственного и частного вмешательства в цифровой сфере [7]. Закон Республики Казахстан «О персональных данных и их защите» определяет режим обработки, согласия и конфиденциальности, включая биометрические данные, и распространяется на отношения с участием детей, при этом практики платформ требуют усиления стандартов «минимизации данных» и «наилучших интересов ребенка» [8]. В 2022 году были приняты поправки, обязавшие платформы со значительной аудиторией назначать представителя и удалять контент кибербуллинга в течение 24 часов по требованию уполномоченного органа. За неисполнение предусмотрено ограничение деятельности [9]. В 2023 году вступил в силу специальный Закон «Об онлайн-платформах и онлайн-рекламе», закрепивший требования к взаимодействию с органами, защите персональных данных пользователей и удалению незаконного контента, включая кибербуллинг в отношении ребенка [10; 11]. Законодательство о СМИ, среди прочего, запрещает распространение информации, провоцирующей самоубийства, и влияет на защиту несовершеннолетних, хотя правозащитные организации указывают и на риски чрезмерного вмешательства [12]. В 2024-2026 годах реализуется национальная программа ЮНИСЕФ «Защита детей от насилия, злоупотреблений и эксплуатации онлайн», нацеленная на укрепление систем правоохранения, социальной защиты и компетенций специалистов.

Каковы основные виды киберугроз и гендерные особенности уязвимости?

Для девочек-подростков характерны кибербуллинг и харассмент с использованием гендерных и сексуализированных унижений, онлайн-груминг, когда взрослые устанавливают доверительный контакт для эксплуатации, «сексуальная» и финансовая эксторсия («сексторшн») после получения изображений, несанкционированное распространение интимных материалов, вовлечение в производство контента и торговлю изображениями, доксинг и «дипфейки». Эти формы подкрепляются алгоритмической логикой платформ, катализируют вторичную виктимизацию и требуют закрепления в уголовном праве специальных составов и процессуальных механизмов быстрой блокировки, изъятия и уничтожения контента. На глобальном уровне фиксирует резкий рост OCSEA (Online Child Sexual Exploitation and Abuse) - онлайн-сексуальная эксплуатация и насилие в отношении детей, включая самостоятельно созданный контент (контент (фото, видео, сообщения), созданный самим ребенком, обычно без внешнего принуждения, но который может быть сексуального характера) и ИИ-усиленные злоупотребления, что задает ориентир для Казахстана [13].

Уязвимость девочек определяется пересечением возрастной зависимости, гендерных стереотипов, цифрового неравенства в семье, дефицита доверия к институтам и неопределенности правовых дефиниций. В Казахстане фиксировались оценки распространенности кибербуллинга среди детей, сопровождаемые низкой долей обращений и судебной нагрузки по делам этой категории, что указывает на высокую латентность и неравномерность правоприменения [13].

Несмотря на наличие базовых норм в КоАП РК и Уголовном кодексе РК, а также специальных регуляторных актов, в понятийном аппарате отсутствует четкая уголовно-правовая типизация онлайн-груминга, «сексуальной» и финансовой экторсии в отношении несовершеннолетних с использованием ИКТ, что осложняет квалификацию и сбор цифровых доказательств. Наблюдается фрагментарность процедур быстрого удаления контента при межюрисдикционных размещениях, разнородность требований к провайдерам и платформам, недостаточность стандартов риск-оценки в школах и на первичном полицейском уровне, дефицит судебно-психологической и цифровой криминалистической экспертизы по делам OCSEA. Отдельную проблему составляет практика, при которой значительная часть инцидентов квалифицируется в административном порядке либо остается в сфере саморегуляции платформ, что снижает превенцию и не формирует «генерализующее предупреждение». Об этом же свидетельствуют независимые мониторинги, подчеркивающие отсутствие легального определения «кибербуллинга» в кодексах и необходимость операционализации обязанностей платформ [14].

Резюмируя, следует обозначить основные выводы и предложения. Во-первых, целесообразно дополнить Уголовный кодекс Республики Казахстан специальными составами - онлайн-груминг несовершеннолетнего, склонение к созданию self-generated интимного контента, «сексуальная» и финансовая экторсия с использованием ИКТ, преступления, связанные с ИИ-синтетическими изображениями ребенка.

Во-вторых, ввести ускоренную процедуру «заморозки» и удаления контента по судебному или квазисудебному приказу с процессуальной возможностью трансграничного исполнения и унификации запросов к платформам.

В-третьих, закрепить обязательные требования «возрасто-ориентированного дизайна» для сервисов, ориентированных на несовершеннолетних: приватность по умолчанию, запрет поведенческой рекламы, верификация возраста, прозрачные алгоритмы модерации и отчетность по рискам для детей.

В-четвертых, внедрить единый стандарт риск-оценки на школьном и полицейском уровне, межведомственный протокол «evidence-led» расследований (медицинские, цифровые и свидетельские доказательства, независимые от заявления), специализированные подразделения и обучение для следователей и прокуроров, а также национальную горячую линию по онлайн-эксплуатации детей с интеграцией в международные сети.

В-пятых, развивать международное сотрудничество - реализовать потенциал подписанной Конвенции ООН против киберпреступности и завершить присоединение к Будапештской конвенции, что расширит доказательственный обмен и экстрадиционные механизмы [15; 16]. Параллельно - масштабировать программу ЮНИСЕФ 2024-2026 по OCSEA, институционализируя подготовку педагогов, социальных работников и ИТ-модераторов [17].

Заключение. Цифровая безопасность девочек-подростков - это не частный аспект интернет-регулирования, а ядро политики защиты детства и общественной безопасности. Казахстан сформировал важные кирпичики правового режима - конституционные гарантии приватности, режим персональных данных, обязанности платформ, обновленное медиа-регулирование, административную ответственность за буллинг, а также включение в глобальную архитектуру борьбы с киберпреступностью. Следующий шаг - переход от «инцидентного» к «системному» реагированию, а именно точная уголовно-правовая типизация онлайн-эксплуатации, быстрые и пропорциональные процедуры удаления контента, стандартизированная цифровая криминалистика и риск-менеджмент, обязательный «детский дизайн» сервисов и постоянная отчетность платформ перед обществом. Только согласованность закона, процедуры, услуг и цифровой инженерии позволит реализовать политику «нулевой терпимости» к онлайн-насилию и защитить достоинство, данные и жизнь девочек-подростков.

Финансирование. Научная статья подготовлена в рамках финансирования по научным и (или) научно-техническим программам на 2025-2027 годы, направленная на реализацию проекта BR28713695 «Теоретические и методические основы сотрудничества семьи и общества по проблемам насилия в отношении женщин и девочек-подростков», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Список использованных источников

1. WeProtect Global Alliance. Global Threat Assessment 2023. - 04.09.2023. - URL: <https://www.wepro-protect.org/wp-content/uploads/Global-Threat-Assessment-2023-English.pdf>
2. Child Helpline International. Online Child Sexual Exploitation and Abuse (OCSEA) Report, 2023. - 01.11.2023. - URL: <https://childhelplineinternational.org/wp-content/uploads/2023/11/2023-OCSEA-Report.pdf>
3. Комитет по правам ребенка ООН. Замечание общего порядка № 25 (2021) о правах детей в цифровой среде. - 02.03.2021. - URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-25-2021-childrens-rights-relation>
4. Council of Europe. Kazakhstan invited to join the Convention on Cybercrime (Budapest), 19.04.2023. - URL: <https://www.coe.int/en/web/cybercrime/-/kazakhstan-invited-to-join-the-convention-on-cybercrime>
5. Apsimet N.M., Muratova A.Zh. Cybersecurity and International Cooperation of Kazakhstan, 2025. - URL: <https://law-vestnik.buketov.edu.kz/index.php/law/article/download/751/570/2181>
6. Council of Europe. Lanzarote Convention - Child Protection. - URL: <https://www.coe.int/en/web/children/con-vention>

7. Конституция Республики Казахстан (принята 30.08.1995). - URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_
8. Закон Республики Казахстан от 21.05.2013 № 94-V «О персональных данных и их защите». - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000094>
9. Freedom House. Freedom on the Net 2022: Kazakhstan - раздел о поправках по кибербуллингу и 24-часовом удалении. - URL: <https://freedomhouse.org/country/kazakhstan/freedom-net/2022>
10. Закон Республики Казахстан от 10 июля 2023 года № 18-VIII «Об онлайн-платформах и онлайн-рекламе» - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36356625
11. Dentons. Kazakhstan adopts the Law «On Online Platforms and Online Advertising». - 12.07.2023. - URL: <https://www.dentons.com/en/insights/alerts/2023/july/12/kazakhstan-adopts-the-law-on-online-platforms-and-online-advertising>
12. Закон Республики Казахстан от 19 июня 2024 года № 93-VIII «О масс-медиа» - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38665430
13. UNICEF Kazakhstan. Protecting Children from Online Violence, Abuse and Exploitation (Programme 2024-2026). - URL: <https://www.unicef.org/kazakhstan/en/documents/protecting-children-online-violence-abuse-and-exploitation-kazakhstan>
14. UNICEF Kazakhstan. Children in the digital world: Kazakhstan strengthens protection. - 24.02.2025. - URL: <https://www.unicef.org/kazakhstan/en/press-releases/children-digital-world-kazakhstan-strengthens-protection>
15. The Astana Times. Kazakhstan joins/signs UN Convention to Combat Cybercrime. - 28.10.2025. - URL: <https://astanatimes.com/2025/10/kazakhstan-joins-un-convention-to-combat-cybercrime/>
16. KazTAG. Kazakhstan signs UN convention against cybercrime. - 28.10.2025. - URL: <https://kaztag.kz/en/news/kazakhstan-signs-un-convention-against-cybercrime>
17. WeProtect Global Alliance. A Model National Response (2015/2022 updates). - URL: https://www.weprotect.org/wp-content/uploads/WeProtect-Model_National_Response.pdf; https://www.weprotect.org/wp-content/uploads/MNR-Maturity-Model-Final_ENG.pdf

Сведения об авторах

Тлепбергенов О.Н. – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор КазНУ им. аль-Фараби.
Маликова Ш.Б. – кандидат юридических наук, профессор НАО «Университет Нархоз».
Омарова А.Б. - кандидат юридических наук, профессор НАО «Университет Нархоз».
Тлепбергенов О.Н. – заң ғылымдарының кандидаты, аль-Фараби атындағы КазҰУ қауымдастырылған профессоры.
Маликова Ш.Б. - заң ғылымдарының кандидаты, «Нархоз Университеті» КеАҚ профессоры.
Омарова А.Б. – заң ғылымдарының кандидаты, профессор, «Нархоз университеті» КеАҚ.
Tlepbergenov O.N. - Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at Al-Farabi Kazakh National University.
Malikova Sh.B. - Candidate of Legal Sciences, Professor at NARXOZ University (NJSC).
Omarova A.B. - Candidate of Legal Sciences, Professor at NARXOZ University (NJSC).

Н.М. Батырбай¹, Г.Ж. Дүйсенбаева², А.Н. Цой¹

¹Каспий қоғамдық университеті, Алматы, Қазақстан

²“Q” university, Алматы, Қазақстан

ПЕНИТЕНЦИАРЛЫҚ ЖҮЙЕДЕ МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕШЕЛІК ӘРІПТЕСТІКТІҢ ЕНГІЗУДІҢ ЦИФРЛЫҚ ҚҰРАЛДАРЫ МЕН АЛГОРИТМДЕРІ

Мақала пенитенциарлық жүйеде мемлекеттік-жекешелік әріптестік (МЖӘ) тетіктерінің тиімділігін арттыру үшін цифрлық технологияларды қолдануды зерттеуге арналған. Негізгі цифрлық құралдар — электрондық өзара әрекеттесу платформалары, үлкен деректерді талдау жүйелері, жасанды интеллект алгоритмдері және жобалық басқару құралдары қарастырылады. Қолданыстағы тәжірибелерді талдау негізінде пенитенциарлық инфрақұрылымның ерекшелігін ескере отырып, МЖӘ жобаларын әзірлеу, іске асыру және мониторингілеу алгоритмдері ұсынылды. Цифрландыру процестердің ашықтығын қамтамасыз етеді, басқарушылық шешімдер қабылдауды жеделдетеді, шығындарды азайтады және мемлекет пен жеке серіктес арасындағы міндеттемелерді орындау сапасын арттырады. Пенитенциарлық жүйені жаңғыртудың және орнықты дамытудың маңызды шарты ретінде цифрлық құралдарды кешенді енгізу қажеттілігі туралы қорытынды жасалады. Мақала «AP23485634 Мемлекеттік-жекешелік әріптестік механизмі арқылы қазақстандық пенитенциарлық жүйенің қазіргі заманғы трансформациясы» 2024-2026 жылдарға арналған ғылыми, ғылыми-техникалық бағдарламалар бойынша гранттық қаржыландыруға арналған конкурсы шеңберінде ұсынылып отыр.

Түйінді сөздер: Халықаралық стандарттар, ережелер, орындау актілері, жазаларды орындайтын бас бостандығынан айыру, жазаны өтеу режимі, пробация, сотталған адамды түзету, сотталған.

Цифровые инструменты и алгоритмы внедрения государственно-частного партнерства в пенитенциарной системе

Статья посвящена исследованию применения цифровых технологий для повышения эффективности механизмов государственно-частного партнёрства (ГЧП) в пенитенциарной системе. Рассматриваются ключевые цифровые инструменты — платформы электронного взаимодействия, системы аналитики больших данных, алгоритмы искусственного интеллекта и инструменты проектного управления. На основе анализа существующих практик предложены алгоритмы разработки, реализации и мониторинга проектов ГЧП с учётом специфики пенитенциарной инфраструктуры. Показано, что цифровизация обеспечивает прозрачность процессов, ускоряет принятие управленческих решений, снижает издержки и повышает качество исполнения обязательств между государством и частным партнёром. Делается вывод о необходимости комплексного внедрения цифровых инструментов как важнейшего условия модернизации и устойчивого развития пенитенциарной системы. Статья представлена в рамках конкурса на грантовое финансирование по научным, научно-техническим программам на 2024-2026 годы» Современная трансформация Казахстанской пенитенциарной системы через механизм государственно-частного партнёрства AP23485634".

Ключевые слова: международные стандарты, правила, акты исполнения, лишение свободы, исполняющие наказания, режим отбывания наказания, пробация, исправление осужденного, осужденный.

Digital tools and algorithms for implementing public-private partnership in the penitentiary system

The article is devoted to the study of the use of digital technologies to increase the effectiveness of public-private partnership (PPP) mechanisms in the penitentiary system. Key digital tools are considered — electronic interaction platforms, big data analytics systems, artificial intelligence algorithms and project management tools. Based on the analysis of existing practices, algorithms for the development, implementation and monitoring of PPP projects are proposed, taking into account the specifics of the penitentiary infrastructure. It is shown that digitalization ensures transparency of processes, accelerates managerial decision-making, reduces costs and improves the quality of fulfillment of obligations between the state and a private partner. It is concluded that the integrated implementation of digital tools is necessary as an essential condition for the modernization and sustainable development of the penitentiary system. The article is presented within the framework of the competition for grant financing for scientific, scientific and technical programs for 2024-2026 "modern transformation of the Kazakh penitentiary system through the mechanism of public-private partnership AP23485634".

Keywords: international standards, rules, acts of execution, deprivation of liberty, executing punishments, regime of serving sentences, probation, correction of the convicted, convicted.

Кіріспе. Пенитенциарлық жүйе – ең күрделі және әлеуметтік сезімтал мемлекеттік секторлардың бірі. Бюджеттердің қысқаруы, инфрақұрылымның тозуы және адам құқықтарының сақталуына қойылатын талаптардың өсуі жағдайында мемлекеттер мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті (МЖӘ) мекемелерде жаңғырту, ұстау жағдайларын жақсарту және басқару тиімділігін арттыру құралы ретінде қарастыруда.

100 нақты қадамның 34 қадамы мемлекет-жекеменшік серіктестігін дамыту шеңберінде пенитенциарлық инфрақұрылымды жаңғырту. Пенитенциарлық мекемелерді салуға, ұстауға және басқаруға жекеменшік секторды тарту жөнінде ұсыныстарды екшеу және халықаралық тәжірибені зерттеу [1].

Қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесінің уәкілетті органы (бұдан әрі – қылмыстық-атқару жүйесінің уәкілетті органы) – қылмыстық-атқару қызметі саласындағы уәкілетті органның өзінің құзыреті шегінде бақылау және (немесе) іске асыру функцияларын жүзеге асыратын ведомствосы [2].

Мемлекеттік-жекеменшік әріптестік – мемлекеттік әріптес пен жекеменшік арасындағы осы Заңда айқындалған белгілерге сәйкес келетін ынтымақтастық нысаны [3].

Алайда, МЖӘ-ні пенитенциарлық салаға енгізу ерекше күтімді қажет етеді: мұнда қауіпсіздік, этика, адам құқықтары, экономикалық тиімділік және саяси жауапкершілік мәселелері тоғысады. Кәдімгі инфрақұрылымдық жобалардан айырмашылығы, мекемедегі МЖӘ қатаң бағалау мен тұрақты бақылауды қажет ететін ерекше тәуекелдерге ие.

Жақында пенитенциарлық саладағы мемлекеттік-жекеменшік әріптестік өзінің дамуының жаңа кезеңінде болды, бұл ең алдымен заңнаманың жетілдірілуіне және әлеуметтік-экономикалық, қоғамдық-саяси және басқа жағдайлардың өзгеруіне байланысты. МЖӘ сотталғандарды түзету құралы ретінде қоғамдық әсерді іске асыру тәсілдерінің бірі болып табылатындығын ескере отырып (бұл соңғы уақытта ғылыми-практикалық іс-шараларда белсенді талқылануда), түзетуге қол жеткізу контекстінде мемлекеттік емес ұйымдармен (қоғамның жекелеген өкілдерімен) өзара іс-қимыл жасай отырып, жазаны орындайтын мекемелер мен органдар қызметінің тиімділігін арттырудың жаңа тәсілдерін әзірлеу өзекті болып табылады сотталғандар және қылмыстық-атқару заңнамасының мақсаттары ретінде жаңа қылмыстардың алдын алу.

Қазақстан тәуелсіздік алған кезден бері нарықтық экономика құруда айтарлықтай жетістіктерге жетті. Еліміз өзінің ауқымды минерал, мұнай ресурстарын және табиғи газ ресурстарын дамыту үшін едәуір шетелдік инвестиция тартты. Біріккен Ұлттар Ұйымының Сауда және даму жөніндегі конференциясының (бұдан әрі – UNCTAD) деректері бойынша 1991 жылдан 2023 жылға дейін Қазақстанға тікелей шетелдік инвестициялардың құйылуының таза көлемі 166 млрд АҚШ долларын құрады [4].

Әдістер мен материалдар. Зерттеу жүргізу барысында тарихи, формальды-локикалық, салыстырмалы әдістер қолданылды.

1) Тарихи әдіс - қылмыстық жазаның ұғымы, мақсаты, мәні, мазмұны мәселелеріне қатысты заң шығармашылық тәжірибесін тарихи зерделеуде;

2) формалды-логикалық әдіс – қылмыстық атқару заңнамасының мақсаттары, даму жоладырын жазаның тиімділігін қарастыру барысында ҚР ҚК-мен белгіленген нормалардың мазмұнын жан- жақты, тереңірек зерттеуде;

3) салыстырмалы әдіс – қылмыстық жазаның ұғымы мен мақсаттары көзделген отандық қылмыстық заңнаманы шетелдік қылмыстық заңнамамен салыстыру барысында қолданылды.

Тақырыпты зерттеу барысында Мемлекеттік-жекеменшік әріптестік туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 31 қазандағы № 379-V ҚРЗ. және басқа да құқықтық-нормативтік актілері қамтылды.

Негізгі бөлім. "Қазақстандық мемлекеттік-жекеменшік әріптестік орталығы" АҚ ИМ Қылмыстық-атқару жүйесі комитетіне бүкіл әлем бойынша түзеу мекемелерін салумен айналысатын ірі инвестициялық компания болып табылатын "Vinci Construction Grand Projects" халықаралық компаниясын таныстырды.

"Біздің түрме құрылыс, қаржыландыру сапасымен ерекшеленеді, бұл өте маңызды, жайлылық, қауіпсіздік. Біздің түрмелерден ешкім ешқашан қашып кеткен жоқ, ешкім өзін жайсыз сезінбеді, жазатайым оқиға қауіпі жоқ", - деп "Vinci Construction Grand Projects" халықаралық компаниясы салған түрмелердің артықшылықтарын қысқаша айтты.

Компанияның халықаралық стандарттарға сәйкес келетін түзеу мекемелерін салуда 25 жылдық тәжірибесі бар. Әлемдік стандарттарға сәйкес келетін колонияларды салу жөніндегі талаптар Қазақстан Президенті айтқан 100 нақты қадам бағдарламасында қамтылған. Атап айтқанда, жоспарда мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті (МЖӘ) дамыту шеңберінде пенитенциарлық инфрақұрылымды жаңғырту белгіленген.

Компания салған әрбір түрме жеке болып табылады. Түзеу мекемесінің жобасы тапсырыс берушілердің талаптары мен сұраныстарын ескере отырып әзірленеді. Бір қызығы, қамаудағылар құрылысқа қатыспайды.

"Біз ешқашан тұтқындарды мемлекеттен және жұмыс істеуден алатын өтемақыларымыздың кірістілігін арттыру үшін пайдаланбадық. Бірақ Америкада бұл қолданылады. Біз бұл тұрғыда ашықпыз: барлығы Тапсырыс берушіге, оның мүмкіндіктеріне байланысты", - деп нақтылады Қазақстандағы филиал басшысы.

Компания мекеменің құрылысын басынан бастап пайдалануға берген сәтіне дейін өз бегінше айналысады. Бұл ретте компанияның тәжірибесінде инженерлік желілерді мекеме құрылысына тапсырыс беруші болып табылатын мемлекет жүргізеді.

"Өзірге Қазақстанмен ешқандай уағдаластық жоқ. Біз талқылаудың бастапқы кезеңіндеміз. Біз осы жобаларды іске асыру үшін мемлекеттің қандай мақсатқа ұмтылатынын түсінуіміз керек. Осыған сүйене отырып, біздің ұсыныстарымыз болады", - деді Джабуа.

Сарапшының пікірінше, қазақстандық колониялар техникалық жағынан көптеген басқа елдерге қарағанда әлдеқайда жақсы жағдайда. Алайда, Джабуа атап өткендей, олар модернизацияны қажет етеді.

"Мен сізге айтамын, Қазақстанда түрмелер мен көрген және көрген кейбір елдерге қарағанда әлдеқайда жақсы. Сізге түрмелердің ең жаман жағдайы жоқ. Бірақ бұл оларды жақсартудың қажеті жоқ дегенді білдірмейді. Сондықтан мемлекет МЖӨ - ге келді", - деді Тимур Джабуа.

Қазақстан ИМ ҚАЖК тылдық қамтамасыз ету басқармасы бастығының орынбасары Асқар Тілегеновтың айтуынша, елде 92 түзеу мекемесі бар.

"Олардың барлығы қанағаттанарлық техникалық жағдайда, бірақ олар халықаралық стандарттарға сәйкес келмейді. Олар Кеңес Одағы кезінде салынған. Кейбір мекемелер өткен ғасырдың 30-шы, 50-ші, 70-ші жылдарында салынған", - деп түсіндірді Тілегенов.

Мердігер кім болады, МЖӨ қағидаты бойынша салынған жаңа жайлы түрме қанша тұратыны әлі белгісіз. Алайда, ҚАЖД мәліметтері бойынша, бір түрме салу мемлекетке 18 млрд теңге шығын әкеледі [5].

Сотталғандардың еңбегін ұйымдастыру бөлімі өз қызметінде Қазақстан Республикасының Конституциясын, заңдарын, Қазақстан Республикасының Президенті мен Үкіметінің актілерін, өзге де нормативтік құқықтық актілерді, сондай-ақ осы Ережені басшылыққа алады. Міндеттері: ҚАЖ кәсіпорындары мен мекемелерінде, мемлекеттік ұйымдарда және өзге де меншік нысанындағы ұйымдарда сотталғандардың еңбегін ұйымдастыру жөніндегі функцияларды жүзеге асыру; сотталғандарды еңбекке пайдалану заңдылығын бақылауды жүзеге асыру; қылмыстық-атқару жүйесі түзеу мекемелерінің кәсіпорындарында еңбекті қорғау және қауіпсіздік техникасы жөніндегі іс-шаралардың жүзеге асырылуына бақылауды ұйымдастыру; кәсіпорындарды басқаруды жүзеге асыру; кәсіпорындар қызметінің басым бағыттарын айқындау; кәсіпорындардың даму жоспарларын және олардың орындалуы жөніндегі есептерді қарау; кәсіпорындар мүлкінің мақсаты бойынша пайдаланылуын және сақталуын бақылауды жүзеге асыру; қазіргі заманғы талаптарға сай келетін озық технологияларды енгізу, өнімнің жаңа түрлерін игеру жөніндегі саясатты жүргізу, инвестициялық жобаларды іске асыру; кәсіпорындарды мемлекеттік қолдау шараларын әзірлеу және іске асыру; ҚАЖ комитетінің басшылығына кәсіпорындардың ұйымдық-құқықтық нысандарын жетілдіру және шығынды кәсіпорындарды жою мәселелері бойынша ұсыныстар енгізу; кәсіпорындардың басшыларын, олардың орынбасарларын және бас бухгалтерлерді тағайындауға ұсынымдарды қарау.

А.А. Ариончик пікірінше, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік ұғымымен қатар жеке-мемлекеттік әріптестік ұғымын қолданады. Бұл ұғымдарды ажырату керек. Бұл ұғымдардың айырмашылығы-басты субъект, серіктестіктің бастамашысы, объектінің иесі кім.

Мемлекеттік-жекешелік әріптестік ұғымында мемлекет бастамашы болады, яғни мемлекет шаруашылық объектісіне мемлекеттік меншікті сақтай отырып, қоғамдық маңызы бар міндеттерді шешу үшін жеке бизнесті тартады.

Жеке-мемлекеттік серіктестік" ұғымы, керісінше, бастамашы жеке бизнес екенін білдіреді. Осындай жоба аясында мемлекет жеке компанияларға жәрдем көрсетеді. Шаруашылық объектісінің меншік иесі жеке кәсіпкер болған және болып қала береді [6, 65 б.].

МЖӨ-ні дамытудан басқа, қылмыстық-атқару құқығын дамытудың неғұрлым өзекті бағыттарына мыналар жатады: сотталғандардың жекелеген санаттарындағы жаңа қылмыстарды (психикалық бұзылулары, туберкулезі және басқа да аурулары бар адамдар; әскери тұтқындар; террористік сипаттағы қылмыстар және қоғамдық қауіпсіздікке қарсы басқа да қылмыстар жасайтын адамдар, жалдамалылық, нацизмді оңалту, нацизмге шабуыл жасау халықаралық қорғауды пайдаланатын адамдар немесе мекемелер; жыныстық сәйкестендіру бұзылыстары бар адамдар; жазаларды орындаудың әртүрлі аспектілерін реттейтін қылмыстық, қылмыстық-атқару және оларды өтеуден мерзімінен бұрын босату, соның ішінде коллизия мен басқа да кемшіліктерді жою үшін қылмыстық-атқару заңнамасын кешенді зерттеу; табиғи апат жағдайында қылмыстық-атқару заңнамасын әзірлеу, төтенше немесе соғыс жағдайын енгізу; заңды тұлғаларға қылмыстық жазаларды қолдану мәселелерін қарау.

МЖӨ-нің маңызды қағидаты теңдік пен бостандық қағидаты болып табылады, ол екі аспектіні қамтиды: Мемлекеттік қызметтер саласындағы қызметтерге қол жеткізудегі барлық бизнес өкілдерінің теңдігі және екіншісі - МЖӨ шарттарын жасасу құқығындағы барлық жеке компаниялардың теңдігі. Бұл МЖӨ-де бірнеше аспектілерде көрінетін нарықтық экономиканың негізгі, негізгі қағидасы. Бұл, біріншіден, мемлекеттік қызметте жеке компаниялар ұсынатын қызметтерге қол жеткізудегі барлық экономикалық агенттердің теңдігін, екіншіден, МЖӨ шарттарын жасасу құқығындағы барлық жеке компаниялардың теңдігін және үшіншіден, серіктестік мақсаттарын іске асырудың нысандары мен әдістерін таңдаудағы серіктестердің еркіндігін білдіреді.

Сонымен қатар, қылмыстық-атқару құқығы теориясында да, заңнамада да қоғамдық әсердің мазмұны және тиісінше пенитенциарлық саладағы МЖӨ ретінде анықталмаған осы және басқа мәселелер заң әдебиеттерінде белсенді талқыланады.

Пенитенциарлық саладағы МЖӨ мемлекеттік органдардың азаматтық қоғам институттарымен діни ұйымдар, қамқоршылық кеңестер және т. б. және бизнеспен атап айтқанда, кәсіпкерлер мен шаруашылық жүргізуші субъектілермен, оның ішінде міндетті, түзеу немесе мәжбүрлеуге сотталғандар жұмыс істейтін субъектілермен) өзара іс-қимылының нысаны болып көрінеді. Бұл жағдайда ол сотталғандарды еңбекке пайдалану мәселелерімен шектелмейді әлеуметтік-экономикалық проблемаларды шешу, жаңа жұмыс орындарын құру, қылмыспен келтірілген залалды өтеу бойынша жұмысты жақсарту және т.б. және жазасын өтеуден босатылғаннан кейін оларды түзету мен қайта ресімдеудің тиімділігін арттыруға бағытталған.

Н.Д. Тлешалиев, А.Н. Цой, А.Т. Муксинова ойларынша, қылмыстық-атқару жүйесіне жүйеге қатысты мемлекеттік - жекешелік әріптестіктің келесі анықтамасын ұсынуға болады: " қылмыстық-атқару жүйесінде мемлекеттік - жекешелік әріптестік" - бұл бір жағынан қылмыстықатқару жүйесі комитеті басшылығы және екінші жағынан мемлекеттік емес шаруашылық жүргізуші субъектілер қылмыстық-атқару жүйесінің экономикалық және еңбек әлеуетінің жалпы дамуын қамтамасыз ету, қылмыстық-атқару үшін маңызды ұйымдарды іске асыру үшін жүзеге асыратын серіктестік. келісімдер түрінде іске асырылатын инфрақұрылымдық жобалар болып табылады [7, 330 б.].

Н.Д. Тлешалиев, Т.А. Бапанов, К.С. Карбеков пікірлерінше, Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару заңнамасында оң сипаттағы сотталғандардың мінез-құлқын бағалау бойынша түзету дәрежелерінің санын 4-тен 6-ға дейін ұлғайту жолымен өзгерістер енгізу қажет деп есептейміз, сонымен қатар пенитенциарлық мекемелердің өндірістік қуаттары үшін мемлекеттік тапсырыстарды көздеу. Пенитенциарлық (түзеу) мекемелерде өз өндірісін дамыту, сотталғандар арасында Жұмыспен қамту деңгейін арттыру мақсатында колония кәсіпорындарында мемлекеттік тапсырыстарды бөлу қажет. Сотталғандар, жазасын өтеушілер, жазасын өтеуден босатылған адамдар және қылмыстық сот төрелігі саласында қалған өзге де адамдар үшін жұмыс орындарын құратын кәсіпкерлер үшін салықтық преференциялар көзделсін [8, 250 б.].

Қорытынды. Пенитенциарлық жүйеде мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің енгізудің цифрлық құралдары мен алгоритмдері келесіден тұрада. Электрондық талдау платформалары (e-PPP Monitoring Systems) Бұл платформалар МЖӘ жобаларын жоспарлаудан бастап орындалуына дейін үздіксіз бақылауды қамтамасыз етеді. Негізгі функциялар: автоматтандырылған құжат айналымы; келісім-шарт параметрлерін бақылау; тәуекелдер картасын өлшеу; қаржылық және техникалық көрсеткіштерді салыстыру.

Түрме жүктемесі, рецидив деңгейі, шығындар құрылымы, қызметкерлердің айналымы секілді үлкен көлемдегі деректер статистикалық тұрғыда өңделіп, МЖӘ жобасының қажеттілігі нақты дәлелденеді. Big Data көмегімен анықталатындар: болжамды қамту деңгейлері; бюджеттік жүктеме; қауіпсіздік инциденттері; жекеменшік операторға тәуелділік тәуекелі.

Блокчейн-технологиялар. Шарттардың ашықтығын қамтамасыз етеді: әрбір қаржылық операция өзгермейтін жазбада сақталады; материалдық-техникалық жабдықтардың жеткізілу тізбегі бақыланады; сыбайлас тәуекелдер төмендейді.

Геоақпараттық жүйелер (GIS). Географиялық деректер арқылы: түрме инфрақұрылымының орналасу тиімділігі; логистика; қауіпсіздік аймақтары; төтенше жағдайларға қолжетімділік моделденеді.

Цифрлық тәуелсіз аудит құралдары. AI-негізделген аудит модульдері келісім-шарт талаптарының орындалуын бақылауды автоматтандырады.

Олар: бюджеттік асыра шығындарды анықтайды; қызмет көрсету сапасының төмендеу белгілерін белгілейді; жоспарлы және нақты көрсеткіштердің алшақтығын бағалайды.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

- 1 100 нақты қадам Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 20 мамырдағы бағдарламасы.
- 2 Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V ҚРЗ.
- 3 Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 31 қазандағы № 379-V ҚРЗ.
- 4 Қазақстан Республикасының инвестициялық саясатының 2029 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 18 қазандағы № 868 қаулысы.
- 5 В Казахстане на основе государственно-частного партнерства планируют построить первую комфортную колонию Саяжан Каукенова 10.07.2015. <https://vlast.kz/kz/novosti/11939-v-kazakhstan-na-osnove-gosudarstvenno-castnogo-partnerstva-planiruut-postroit-pervuu-komfortnuu-koloni.html>
- 6 Ариончик А.А. Сущность понятия государственно-частного партнёрства // Государственные и корпоративные закупки как форма государственно-частного партнерства: сборник научных статей. М.: Центр образовательного и научного консалтинга, 2014. – С. 61-65.
- 7 Тлешалиев Н.Д., Цой А.Н., Муксинова А.Т. Мемлекеттік-жекешелік әріптестік түсінігі және қылмыстық-атқару жүйесінде жүзеге асырудың жолдары // Қазақстан Республикасы ИМ М. Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми еңбектері, №4 (81) 2024. – Б. 323-330.
- 8 Тлешалиев Н.Д., Бапанов Т.А., Карбеков К.С. Қылмыстық-атқару заңнамасы: жай-күйі және даму болашағы // Қазақстан Республикасы ИМ М. Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми еңбектері, №4 (81) 2024. – Б. 242-250.

Авторлар туралы мәлімет

Батырбай Н.М. – Каспий қоғамдық университеті «Әділет» Жоғары құқық мектебінің қауымдастырылған профессоры, PhD докторы.

Дүйсенбаева Г.Ж. - “Q” university” мекемесінің Кәсіби бағдар беру бөлімінің бастығы, PhD доктор.

Цой А.Н. – Каспий қоғамдық университеті «Әділет» Жоғары құқық мектебінің қауымдастырылған профессоры, доцент, заң ғылымдарының кандидаты.

Батырбай Н.М. – ассоциированный профессор Высшей школы права «Адилет» Каспийского общественного университета, доктор PhD.

Дүйсенбаева Г.Ж. – начальник отдела профориентации учреждения "Q"university", доктор PhD.

Цой А.Н. - ассоциированный профессор Высшей школы права «Әділет» Каспийского университета, кандидат юридических наук, доцент.

Batyrbay N. - associate Professor at the Higher School of Law "Adilet" of the Caspian Public University , PhD.

Duisenbayeva G. - head of the Department of professional orientation of the institution" Q" university", PhD.

Tsoy A. - associate Professor at the Higher Law School "Adilet" of the Caspian University, PhD in Law, Associate Professor.

Ж.Б. Жолжаксынов¹, Е.М. Баймуханов¹

¹Карагандинская академия МВД Республики Казахстан имени Б. Бейсенова, Караганда, Казахстан

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОФИЛАКТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ ЭКСТРЕМИЗМУ

В статье рассмотрены вопросы предупреждения экстремизма, роли деятельности органов внутренних дел в противодействии экстремизму. Подчеркивается, что предупреждение религиозного экстремизма должно включать в себя широкий комплекс мер, причем не только политической направленности. Высокоэффективное противодействие экстремизму возможно при условии, если нацелить его на более ранние этапы экстремистской деятельности.

Ключевые слова: экстремизм, органы внутренних дел, противодействие, транснациональная преступность, профилактика, антиэкстремистское просвещение, государственная политика.

Экстремизмге қарсы іс-қимыл бойынша профилактикалық қызметті жетілдіру

Мақалада экстремизмнің алдын алу, Ішкі істер органдары қызметінің экстремизмге қарсы іс-қимылдағы рөлі мәселелері қарастырылған. Діни экстремизмнің алдын-алу тек саяси бағытты ғана емес, кең ауқымды шараларды қамтуы керек. Экстремизмге жоғары тиімді қарсы тұру, егер сіз оны экстремистік қызметтің бұрынғы кезеңдеріне бағыттасаңыз, мүмкін болады.

Түйінді сөздер: экстремизм, ішкі істер органдары, қарсы іс-қимыл, трансұлттық қылмыс, алдын алу, экстремизмге қарсы ағарту, мемлекеттік саясат.

Improving preventive activities to counter extremism

The article discusses the issues of preventing extremism, the role of the activities of law enforcement agencies in countering extremism. It is emphasized that the prevention of religious extremism should include a wide range of measures, and not only political ones. Highly effective counteraction to extremism is possible if it is aimed at earlier stages of extremist activity.

Keywords: extremism, law enforcement agencies, counteraction, transnational crime, prevention, anti-extremist education, state policy.

Введение. В науке предупреждение преступлений экстремистской направленности может рассматриваться многоаспектно, в том числе с учетом уровня профилактической деятельности. Предлагаемые уровни противодействия заслуживают внимания, однако в соответствующих трактовках имеются, на наш взгляд, спорные моменты. В частности, полагаем, что к их числу следует отнести то, что определение предупреждения экстремизма в узком смысле акцентирует внимание только на причинах и личности преступника. Думается, что следовало упомянуть и о характеристике жертв преступлений экстремистской направленности, профилактическое воздействие на которых также должно рассматриваться как элемент индивидуального предупреждения исследуемой группы деяний. Особое внимание в рамках предупреждения преступлений экстремистской направленности целесообразно уделять мерам общесоциального и специального предупреждения. Общесоциальное предупреждение преступности в современной криминологии рассматривается как осуществление мер политического, идеологического, экономического и правового характера, непосредственно не ставящих перед собой специальных задач по борьбе с преступностью и предупреждению преступлений и правонарушений, но в целом направленных на создание благоприятных условий для существования общества, влекущих за собой ограничения совершения преступлений. Объектом общесоциального предупреждения преступлений выступают общесоциальные причины и условия, порождающие противоречия в сферах экономических, политических, межнациональных и межконфессиональных отношений [1].

Учитывая особое значение общесоциального предупреждения преступлений экстремистской направленности, отметим необходимость сосредоточения внимания общества и государства, главным образом, на экономической поддержке лиц, потенциально способных стать как подверженными экстремистской идеологии, так и жертвами преступлений экстремистской направленности. При этом данные преобразования в первую очередь должны проводиться в семейно-бытовой, образовательной и социальной сферах, наиболее значимых для любого члена нашего общества, вне зависимости от иных ценностных ориентаций, таких как религия, политика и т.п. Особую роль в деле предупреждения экстремизма может и должна сыграть общегосударственная идеология, направленная на сплочение общества и государства, на достижение общественно полезных целей, одной из которых будет являться нетерпимость со стороны всех членов общества к преступному поведению в целом и к экстремизму в частности.

Опыт Советского государства показал, что предлагаемый инструмент является сверхэффективным и востребованным в настоящее время. В качестве соответствующих индикаторов указаны: состояние межнациональных отношений, формирующееся на основе общественного мнения, уровень толерантности, наличие соответствующих региональных программ и др. Подтверждая значимость данной программы в области противодействия экстремизму, заметим, что достижение поставленных целей и задач должно быть тесно связано с идеологической составляющей, исходящей от политических лидеров страны [2]. Осознавая это, в настоящее время государства пытаются возродить данный институт через призму реализуемых политико-социальных проектов. Общественно полезная идеология повлекла за собой возникновение принципиально нового этапа развития государственности.

Основная часть. Важнейшим субъектом профилактики преступлений экстремистской направленности, бесспорно, должны быть средства массовой информации. Повышенная информатизация современного общества ставит СМИ вне конкуренции, например, с публичными выступлениями, печатной литературой и другими способами обмена информацией.

Считаем, что для профилактики негативного воздействия средств массовой информации на общественное мнение, в целях снижения уровня экстремизации общества целесообразно внедрение цензуры, субъектами которой должны стать представители государственных и общественных организаций. При этом особое внимание необходимо уделять электронным ресурсам, основу которых составляет Интернет. Зачастую преступления экстремистской направленности совершаются путем размещения в нем материалов, содержащих в себе призывы к совершению деяний, исключительно основанных на мотивации нетерпимости по признаку расы, национальности, религии и т.п.

Так, по мнению Ю.В. Марковой, в качестве таковых целесообразно рассматривать: а) меры социально-экономического характера; б) идеологические меры; в) меры политического характера; г) культурно-воспитательные меры; д) меры правового характера; е) меры по обеспечению информационной безопасности.

Д.И. Аминов и Р.Э. Оганян в рамках общей профилактики экстремизма выделяют три генеральных направления: а) ликвидацию криминогенных факторов мерами социально-экономического характера; б) активизацию патриотического воспитания; в) нейтрализацию лидеров преступных групп.

Расставленные авторами акценты позволяют сделать вывод, что первые два направления следует считать приоритетными. Однако спорным, на наш взгляд, является выделение направления, связанного с нейтрализацией лидеров преступных групп, так как по объективным причинам достичь полной их нейтрализации будет невозможно, а достижение положительных результатов по первым двум направлениям повлечет за собой утрату интереса к лицам, исповедующим экстремизм.

Наиболее эффективными мерами противодействия массовому экстремизму являются меры финансового характера. Вторым по значимости фактором является востребованность людей и наличие у них ясных жизненных перспектив. При этом особое внимание уделяется созданию массовой организации молодежи под руководством государства, с помощью которой можно было бы воспитывать нужные обществу ценностные установки, занимать свободное время молодых людей полезной деятельностью, готовить их к жизни и работе в мире

взрослых. Именно невостребованность и незанятость людей порождает экстремистские побуждения в массах в современном обществе. Причем прямое насилие сегодня уже не является самым опасным асоциальным явлением. Куда больше вреда для общества приносят пассивные проявления экстремизма, такие как алкоголизм и наркомания, имеющие наиболее широкое распространение. Радикальный подход противодействия экстремизму предлагает А.В. Павлинов. По его мнению, механизм предупредительной деятельности должен включать в себя меры, направленные на оптимизацию уголовной ответственности за совершение исследуемой группы деяний, за счет реализации превентивно- карательного потенциала, путем ужесточения ответственности [4].

Считаем, что данный подход является деструктивным по причине нецелесообразности применения радикальных репрессивных мер. Нам представляется очевидным, что в качестве самостоятельного направления предупреждения преступлений экстремистской направленности необходимо выделять миграционную политику. Учитывая, что мигранты выступают как в качестве преступников, так и в качестве жертв, требуется усилить контроль за их потоками.

По мнению В.Е. Петрищева, этого можно достичь путем: 1) обоснованного определения квот мигрантов; 2) четкого планирования расселения, размещения и трудоустройства мигрантов; 3) научно обоснованной адаптации мигрантов к новым условиям; 4) усиления мер борьбы с незаконной миграцией [5].

Безусловно, противодействие экстремизму предполагает постоянный мониторинг этого негативного социального явления (изучение состояния, структуры и динамики), анализ причин и условий, способствующих совершению этих преступлений, разработку мер профилактики, а также изучение свойств личности преступников и потерпевших. Завершая рассмотрение мер общей профилактики экстремизма, следует констатировать, что успех может быть достигнут только в случае реализации системного подхода, включающего в себя правовые, экономические, социальные, политические, идеологические, воспитательные, организационные и специальные меры, что и предопределяет необходимость рассмотрения в рамках проводимого нами исследования мер специальной предупредительной деятельности.

Главным инструментом в рамках стратегии противодействия религиозному экстремизму должна стать деятельность, направленная на решение проблем по перекрытию каналов финансирования радикальных исламских организаций и движений. Так, в противодействии религиозному экстремизму предлагает проведение комплекса мероприятий общегосударственного характера, в первую очередь направленных на нормализацию политической обстановки в стране, формирование духа социального мира, спокойствия, недопущение политических, межнациональных и межконфессиональных конфликтов.

Предлагаемые меры могут стать эффективным инструментом противодействия религиозному экстремизму, однако игнорирование автором экономических мер, направленных как на улучшение благосостояния населения, так и на подрыв экономических основ религиозного экстремизма, на наш взгляд, является недостатком предложенной программы действий. Кроме этого, комплекс мер специального предупреждения указанного вида экстремизма.

В качестве первоочередной задачи предлагается усиление контроля над регистрацией и деятельностью на территории Кыргызской Республики и Республики Казахстан международных и отечественных благотворительных и религиозных объединений. В числе прочих мер авторы называют осуществление надзора за деятельностью исламских учебных заведений, усиление прокурорского контроля над процессом возбуждения и расследования преступлений экстремистской направленности. Эффективность борьбы против религиозного экстремизма, в стране во многом зависит от того, насколько последовательно и строго выполняются требования закона, запрещающего проявление различных форм экстремистской деятельности.

Осуществление на деле конституционных норм об отделении религиозных объединений от государства и их равенстве перед законом дает возможность религиозным меньшинствам чувствовать себя защищенными от произвола чиновников, придает им уверенность в цивилизованном отношении к себе и со стороны других конфессиональных общностей в будущем. Попытки государства ограничить проявления насилия в социальной жизни крайне противоречивы, в силу этого их реальная эффективность незначительна. Безусловно, низкая подготовленность субъектов профилактики экстремизма не вызывает сомнения, однако считаем целесообразным подчеркнуть, что и нормативная база в данной области далеко не совершенна.

В современной доктрине существуют и более радикальные подходы, направленные на предупреждение и профилактику религиозного экстремизма. Так, рассматривая ваххабизм как наиболее общественно опасную форму данного вида экстремизма, В.И. Колесников предлагает криминализировать пропаганду ваххабизма [6].

Осознавая потребность в предупреждении религиозного экстремизма и учитывая его специфические особенности, важно иметь представление об уровне религиозизации населения, обращая внимание при этом на приверженность отдельных групп индивидуумов к тем или иным радикальным религиозным течениям, существующим на конкретной территории.

А.Р.Попченко и Т.А.Петрова в целях предупреждения молодежного экстремизма указывают на осуществление следующих перспективных, по их мнению, мер: оздоровление обстановки в сфере социализации подрастающего поколения, выражающееся в решении стоящих проблем, что позволит снизить социальную напряженность в обществе; пропаганда идей расовой и религиозной терпимости; расширение области межнационального и межконфессионального диалога [7].

Считаем, что указанные меры следует отнести к мерам специальной профилактики. На наш взгляд, они заслуживают внимания по следующим обстоятельствам. Во-первых, авторы связывают социализацию непосредственно с экономической стабилизацией, что подтверждает нашу гипотезу о наличии экономических

предпосылок развития современного экстремизма. Во-вторых, развитие учений, связанных с толерантностью, на различных этапах развития молодежи и особенно в процессе обучения несовершеннолетних в школах, средних и высших образовательных учреждениях под лозунгом «Дружба народов – это путь процветания Родины!» будет являться эффективным инструментом нейтрализации экстремистской идеологии. В-третьих, возрождение молодежных организаций по типу ранее существовавших (пионерское движение, ВЛКСМ и т. п.) в настоящее время является настоятельной необходимостью, осознаваемой не только обществом, но и властью.

Полагаем, что создание подобных молодежных организаций является перспективным и эффективным инструментом социализации молодежи с учетом привития основных нравственных и правовых ценностей, в первую очередь направленных на предупреждение противоправного поведения.

В.И. Чупров и Ю.А. Зубок к числу первоочередных мер по предупреждению различных форм экстремистских проявлений в молодежной среде относят: а) активизацию и проведение государственной молодежной политики, доходящей до каждого члена молодежной среды; б) повышение жизненного уровня молодежи, а также расширение возможностей для самореализации; в) проведение в стране социально справедливой и социально ориентированной политики; г) формирование институтов правового государства и гражданского общества; д) повышение ответственности за нарушение правопорядка [7]. Предложенные меры заслуживают внимания по причине актуализации значения молодежной политики в рамках активно развивающегося демократического общества.

Заключение. Неэффективность предлагаемого инструмента объясняется наличием различного характера и степени общественной опасности деяний, входящих в рассматриваемую группу, и направленности современной уголовной политики на гуманизацию уголовной ответственности через призму применения более действенных видов наказания, например, такого как принудительные работы, а также иной меры уголовно-правового характера – конфискации. Таким образом, противодействие религиозному экстремизму требует системного подхода, предполагающего согласование и взаимодополнение разноплановых усилий, предпринимаемых различными субъектами социальной практики для достижения единых целей.

Список использованных источников

1. Мартыненко Б.К. Теоретико-правовые вопросы политического терроризма (на примере России конца 80-х–90-х годов XX века): Дисс. канд. юрид. наук. - Ростов-на-Дону, 1999. – 231 с.
2. Карыпбеков И. Терроризм и экстремизм в СМИ как фактор угрозы свободе слова в Кыргызстане. ИнфоЦентр «Антитеррор». URL: <http://www.kgcentr.info>
3. Майдыков А.Ф., Кадынцев А.Н., Москалев М.А. Организация деятельности горрайлинорганов внутренних дел: методические материалы/ под общ. ред. Майдыкова А.Ф. - М.: Академия управления, 2009. – 168 с.
4. Восточная аналитика https://www.ivran.ru/f/Vostochnaia_analitika_2020_Vypusk_4.pdf
5. Бурьянов С.А. Свобода совести и светскость государства в России. Историко-правовой аспект // Юридический мир. - 2023. - № 1. - С. 14-21.
6. Юридическая наука: история и современность 2019, № 6. http://fonduniver.ru/wp-content/uploads/2020/03/un_2019_6-pb.pdf
7. Проблемы теории и практики борьбы с экстремизмом и терроризмом https://crimas.ru/_books/probl_teor_i_prakt_borb_terror_i_extrem_2015.pdf

Сведения об авторах

Жолжаксынов Ж.Б. - доктор PhD, ассоциированный профессор, майор полиции, начальник кафедры административно-правовых дисциплин Карагандинской Академии МВД Республики Казахстан им. Б.Бейсенова.

Баймуханов Е.М. - кандидат политических наук, ассоциированный профессор, полковник полиции, начальник кафедры профессионально-психологической подготовки и управления ОВД Карагандинской Академии МВД Республики Казахстан им. Б.Бейсенова.

Жолжаксынов Ж.Б. - PhD докторы, қауымдастырылған профессор, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының бастығы, полиция майоры.

Баймуханов Е.М. - саяси ғылымдардың кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының кәсіби-психологиялық даярлық және ПО басқару кафедрасының бастығы, полиция полковнигі.

Zholzhaksynov Zh.B. - PhD, Associate Professor, Police Major, Head of the Department of Administrative and Legal Disciplines of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B.Beisenov.

Baymukhanov E.M. - Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Police Colonel, Head of the Department of Professional Psychological Training and Management of the Department of Internal Affairs of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B.Beisenov.

Б.Н. Иембердиева¹, Л.Ф. Татарина¹, Д.В. Татарин¹
¹Каспий қоғамдық университеті, Қазақстан, Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША ЗАҢСЫЗ КӨШІ-ҚОН ҮШІН ЖАЗА ТАҒАЙЫНДАУ

Мақала заңсыз көші-қон үшін жаза тағайындаудың құқықтық негіздері мен тәжірибесін талдауға арналған. Әкімшілік және қылмыстық-құқықтық шараларды қоса алғанда, көші-қон заңнамасын бұзғаны үшін жауапкершілікті реттейтін нормативтік актілер қаралады. Жұмыста жазаны тағайындау критерийлері талданады, мысалы, әрекеттің қоғамдық қауіптілік дәрежесі, құқық бұзушының жеке басы, құқық бұзушылықтың себептері мен жағдайлары. Жазаның профилактикалық мақсаттары мен адам құқықтарының сақталуы, сондай-ақ соттардың жауапкершілікті даралаудағы рөлі арасындағы тепе-теңдікке ерекше назар аударылады. Құқық қолдану практикасындағы қазіргі тенденциялар, қолданыстағы санкциялардың тиімділігі мәселелері және көші-қонды бақылаудың тиімділігін арттыру үшін заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар зерттелуде.

Түйінді сөздер: заңсыз көшіп келу, заңсыз көшіп келуші, көші-қон, қоныс аударушы, қандастарды бейімдеу және интеграциялау орталығы, реадмиссия, тұрақты тұруға арналған рұқсат, қылмыс, жаза тағайындау.

Назначение наказания за незаконную миграцию по уголовному законодательству Республики Казахстан

Статья посвящена анализу правовых основ и практики назначения наказания за незаконную миграцию. Рассматриваются нормативные акты, регулирующие ответственность за нарушение миграционного законодательства, включая административные и уголовно-правовые меры. В работе анализируются критерии назначения наказания, такие как степень общественной опасности деяния, личность правонарушителя, мотивы и обстоятельства совершения правонарушения. Особое внимание уделено балансу между профилактическими целями наказания и соблюдением прав человека, а также роли судов в индивидуализации ответственности. Изучаются современные тенденции в правоприменительной практике, проблемы эффективности действующих санкций и предложения по совершенствованию законодательства для повышения результативности миграционного контроля.

Ключевые слова: незаконная иммиграция, незаконный иммигрант, миграция, переселенец, центр адаптации и интеграции кандасов, реадмиссия, разрешение на постоянное проживание, наказания, назначения наказания.

Sentencing for illegal migration under the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan

The article is devoted to the analysis of the legal framework and practice of sentencing for illegal migration. Regulatory acts regulating liability for violations of migration legislation, including administrative and criminal law measures, are being considered. The paper analyzes the criteria for sentencing, such as the degree of public danger of the act, the identity of the offender, the motives and circumstances of the offense. Special attention is paid to the balance between the preventive goals of punishment and respect for human rights, as well as the role of courts in individualizing responsibility. The article examines current trends in law enforcement practice, the problems of the effectiveness of existing sanctions and proposals for improving legislation to increase the effectiveness of migration control.

Keywords: illegal immigration, illegal immigrant, migration, migrant, center for adaptation and integration, readmission, permanent residence permit, punishments, sentencing.

Кіріспе. Қылмыстық құқық бұзушылық жасауға кінәлі деп танылған адамға қылмыстық кодекстің ерекше бөлігінің тиісті бабында белгіленген шектерде және қылмыстық кодекстің жалпы бөлігінің ережелері ескеріле отырып, әділ жаза тағайындалады. Қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамға оның түзелуі және жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу үшін қажетті және жеткілікті жаза тағайындалуға тиіс. Егер жасалған қылмыстық құқық бұзушылық үшін көзделген жазаның онша қатаң емес түрі жазаның мақсатына жетуді қамтамасыз ете алмайтын болса ғана, ол үшін көзделгендері арасынан неғұрлым қатаң жаза түрі тағайындалады. Жасалған іс-әрекет үшін қылмыстық кодекстің ерекше бөлігінің тиісті баптарында көзделгеннен неғұрлым қатаң жаза қылмыстық кодекстің 58 және 60-баптарына сәйкес қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығы бойынша немесе үкімдердің жиынтығы бойынша тағайындалуы мүмкін. Жасалған іс-әрекет үшін қылмыстық кодекстің ерекше бөлігінің тиісті баптарында көзделгеннен онша қатаң емес жаза тағайындау үшін негіздер осы Кодекстің 55-бабында айқындалады [1].

Жаза тағайындау кезінде қылмыстық құқық бұзушылықтың сипаты мен қоғамға қауіптілік дәрежесі, кінәлі адамның жеке басы, оның ішінде құқық бұзушылық жасағанға дейінгі және одан кейінгі оның мінез-құлқы, жауаптылық пен жазаны жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлар, сондай-ақ тағайындалған жазаның сотталған адамның түзелуіне және оның отбасының немесе оның асырауындағы адамдардың тіршілік жағдайына ықпалы ескеріледі.

Ережеде көрсетілген жазаны тағайындау негізінде қылмыстық заңнаманың нақты ережесін қарастыруға болады, ол тиісті жағдайларды есепке алу және жазаның түрі мен мөлшері немесе мерзімі туралы шешімді бекіту негізінде анықталады. Бұл анықтама жазаны тағайындау ережесінің белгілерін көрсетеді, бірақ осылайша ізделушінің мазмұны ғана анықталады. Жазаны тағайындау ережесін түсіну үшін ұғымның көлемі, яғни ережелердің түрлері бірдей маңызды [2].

Жоғарыда аталған жазаны тағайындау ережелерінің түрлеріне жатқызу арқылы жазаны тағайындаудың арнайы ережелерінде проблемалар туындамайтыны анық. Жазаны тағайындау ережелеріне және жазаны тағайындаудың жалпы бастауларына жатқызуға негіз бар. Мәселе тек белгілі бір ережелер жазаны тағайындаудың жалпы принциптерінің туу белгісі рөліне жиі ұсынылмайтындығына байланысты. Сонымен қатар, "кез-келген түрдегі жазаны тағайындаудың жалпы принциптері жазаны тағайындаудың нақты ережелері арқылы ашылады; негізіден гөрі көп бастаулар, таңданыс бар.

Әдістеме. Ғылыми мақаланың әдістемелік негізін философия, әлеуметтану, құқықтың жалпы теориясы, қылмыстық және қылмыстық-атқару құқық ережелерін танудың диалектикалық әдісі құрайды. Зерттеу барысында тарихи, логикалық, жүйелік-құрылымдық, нақты-әлеуметтік және басқа да зерттеу әдістері қолданылды.

Негізгі бөлім. Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексінің 394 бабына сәйкес, Заңсыз көші-қонды ұйымдастыру - көлік құралдарын не қолдан жасалған құжаттар не тұрғын немесе өзге де үй-жай беру, сондай-ақ Қазақстан Республикасының азаматтарына, шетелдіктерге және азаматтығы жоқ адамдарға Қазақстан Республикасының аумағы бойынша заңсыз келу, кету, орнын ауыстыру үшін өзге де қызметтер көрсету арқылы заңсыз көші-қонды ұйымдастыру. Бұл қылмыстың объектісі шетелдік азаматтардың немесе азаматтығы жоқ адамдардың Қазақстан Республикасына заңды түрде кіру, олардың Қазақстан Республикасында заңды болуы немесе Қазақстан Республикасының аумағы арқылы заңды транзиттік жол жүру тәртібі болып табылады [1].

Т.А. Лесниевски-Костарева ойынша, қылмыстың объективті жағы келесі балама әрекеттермен сипатталады: а) шетелдік азаматтардың немесе азаматтығы жоқ адамдардың Қазақстан Республикасына заңсыз кіруін ұйымдастыру, б) олардың Қазақстан Республикасында заңсыз болуын ұйымдастыру, в) олардың Қазақстан Республикасының аумағы арқылы заңсыз транзиттік өтуін ұйымдастыру [3, 154 б.].

Шетелдік азамат – бұл Қазақстан Республикасының азаматы болып табылмайтын және шет мемлекеттің азаматтығы екендігі туралы дәлелдері бар жеке тұлға.

Азаматтығы жоқ адам-бұл Қазақстан Республикасының азаматы болып табылмайтын және шет мемлекеттің азаматтығы (азаматтығы) бар екендігі туралы дәлелі жоқ жеке тұлға [4].

Қазақстан Республикасы Конституциясының барлық адам заң мен сот алдында тең, ешкім де заңды күшіне енген сот үкімі болмай қылмыс жасауда кінәлі деп танылуға жатпайды және қылмыстық жазаға тартыла алмайды деген ережелерін негізге ала отырып, жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың сипаты мен ауырлығына, сотталушының қызметтегі және қоғамдағы дәрежесіне қарамастан, әрбір қылмыстық істі заңға сәйкес бұлжытпай шешуі қажет екендігіне соттардың назары аударылсын [5]. Қылмыстық жаза тағайындаған кезде соттар Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 52-бабында көрсетілген жаза тағайындаудың жалпы қағидаларын бұлжытпай сақтағандары, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылықтың ауырлығы бойынша қай санатқа жататындығын, қылмыстың қайталануын және оның түрлерін, қылмыстық құқық бұзушылықты жасау кезеңін, сотталушының қылмыстық құқық бұзушылықты жасау кезіндегі қатысу дәрежесін, қылмыстық құқық бұзушылықтың мақсатына жету үшін оның әрекеттерінің маңызын және келтірілген немесе келтірілуі мүмкін зиянның сипаты мен мөлшеріне ықпалын, қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығының болуын, жауаптылық пен жазаны жеңілдететін немесе ауырлататын мән-жайлардың болуын, сол қылмыстық құқық бұзушылық үшін көзделген жазаға қарағанда неғұрлым жеңіл жаза тағайындау негіздерін ескерулері қажет [2].

Мысалы, Басты сот талқылауында сотталушы «Т» сотта өзіне тағылған айып бойынша кінәсін толық мойындап, «Х» екі жылдан бері танысып, қыз бен жігіт болып араласып жүргенін, онымен тұрмыс құру мақсатында өзімен Қазақстан Республикасы, Жетісу облысы, Панфилов ауданы, Жаркент қаласына баруға ұсыныс жасағанын, ұсынысына «Х» келісімін алып, оны жүк автокөлігіне кабинасының төсектің астыңғы жағына

жатқызып, жасырып, төлқұжаттық бақылаудан өткізбей, заңсыз шекаралық пункттен өткізгенін, әрі қарай Қазақстанда Алматы және Шымкент қалаларында тұрғын үй-жай жалдап, 10 күндей жүргендерін, 2025 жылғы 18 ақпанда туыстарынан полиция қызметкерлері өздерін іздестіріп жатқанын естіген соң, «Х» шекара бөліміне алып келгенін, өзі Алматы қаласындағы полиция бөлмесіне айыбын мойындап келгенін көрсетіп, жасаған қылмыстық әрекетіне шын жүректен өкініш білдіріп, алдағы 3 уақытта мұндай әрекеттерге бармайтынын, өзіне айыппұл жазасын тағайындауын сұрап, өзі жүк тасымалдаумен айналысып, отбасы мен төрт кәмелет жасқа толмаған балаларын сонымен асырап, күнкөріс көзі етіп отырғандықтан, жүк көлігін тәркілемеуді сұрады. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің (ары қарай ҚПК) 115-бабының 3-бөлігіне сәйкес, күдіктінің қылмыстық құқық бұзушылық жасаудағы өз кінәсін мойындауы оның кінәлі екендігі іс бойынша қолда бар дәлелдемелер жиынтығымен расталған кезде ғана айыптау негізіне жатқызылуы мүмкін. Сотталушы «Т» кінәсі жоғарыда көрсетілген сотталушының берген жауаптарынан басқа, іс бойынша жауапталған куәлардың жауаптарымен, беттестіру хаттамаларымен, алу хаттамаларымен, оқиға орнын қарау хаттамасымен, фотокестемен, заттай дәлелдемелермен және өзге де іс-материалдарымен де толық дәлелденеді. Іс материалдарын және мән-жайларды зерттеп, әрбір дәлелдемеге қатыстылығы, жол берілушілігі, дұрыстығы, ал барлық жиналған дәлелдемелер жиынтығында, істі шешу үшін жеткіліктілігі тұрғысынан баға бере отырып, сот «Т» кінәсі объективтік түрде дәлелденген деп санайды. Сот, ҚПК-нің 340-бабына сай, басты сот талқылауында тек сотталушыға қатысты және оның сотқа берілген айыптау актісінің шегінде қарап, іске тіркелген құжаттарды зерттеп, дәлелдемелердің жиынтығын, қылмыстың жасалу тәсілін, уақыты мен орнын негізге алып, сотталушы «Т» әрекеті ҚК-нің 394-бабының 1-бөлігімен тұрғын үй-жай беру, сондай-ақ шетелдіктерге Қазақстан Республикасының аумағы бойынша заңсыз келу және орын ауыстыру үшін өзге де қызметтер көрсету арқылы заңсыз көші-қонды ұйымдастыру белгілерімен дұрыс сараланған деген тұжырымға келеді. Жаза тағайындамай үкім шығару немесе жазадан босату, не қылмыстық жазаны өтеуді кейінге қалдыруға негіздер жоқ. Сотталушы жасаған қылмысы үшін жазаға тартылуға тиіс. ҚК-нің 11-бабының 2-бөлігіне сәйкес, «Т» жасалған қылмыстық құқық бұзушылық онша ауыр емес қылмыстар санатына жатады. Сот, «Т»ға жазаның түрі мен мөлшерін анықтау кезінде ҚК-нің 52-бабының 3-бөлігіне сай, жаза тағайындау кезінде қылмыстық құқық бұзушылықтың сипаты мен қоғамға қауіптілік дәрежесі, кінәлі адамның жеке басы, оның ішінде құқық бұзушылық жасағанға дейінгі және одан кейінгі оның мінез-құлқы, жауаптылық пен жазаны жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлар, сондай-ақ тағайындалған 4 жазаның сотталған адамның түзелуіне және оның отбасының немесе оның асырауындағы адамдардың тіршілік жағдайына ықпалы ескеріледі. «Т» жауаптылығы мен жазасын жеңілдететін мән-жай ретінде, сот, ҚК-нің 53-бабына сай, кінәсін мойындап шын ниетпен өкінуін ескереді. Ал, жауаптылығы мен жазасын ауырлататын мән-жайлар анықталмады. ҚК-нің 394-бабының 1-бөлігінің санкциясында жазаның баламалы түрі қарастырылған. Сот, істің барлық мән-жайларын, жасалған қылмыстың санаты мен сипатын, сотталушының жеке басын, қылмыстық жауаптылық пен жазаны жеңілдететін мән-жайларды, оның қылмыс жасағанға дейінгі және одан кейінгі мінез-құлқын, тағайындалған жазаның сотталушының түзелуіне және оның отбасының немесе асырауындағы адамдардың жағдайына әкелетін әсерін ескеріп, жаза мақсатын жету - сотталушының түзелуіне және жаңа қылмыстардың алдын алуға – «Т»ға 394- бабының 1-бөлігінің санкциясы көзделген айыппұл салу түріндегі жазаны тағайындауды дұрыс және заңды деп есептейді [6], [7], [1].

Тағы бір мысал ретінде, «Т», 2024 жылы 14 маусымда өзі мемлекеттік шекара аумағында тұратындықтан, шетелдіктерге Қазақстан Республикасы аумағына заңсыз келуге, көлік құралдарын және өзге де үй-жай беру арқылы орын ауыстыруға көші-қонды ұйымдастыруға қолжетімділігінің үстемділігін пайдалана отырып, Қырғыз Республикасының аумағында «Куба» лақап атты тергеу барысында анықталмаған азаматымен пайдакүнемдік мақсатында, адамдар тобы алдын ала сөз байласуымен қылмыстық құқық бұзушылықты жасағанға қасақана ойлары туындаған. «Т» және Қырғыз Республикасы аумағындағы «Куба» лақап атты тергеумен анықталмаған азаматы қылмыстық пиғылдарын жүзеге асыру үшін, Қазақстан Республикасының аумағына заңды жүзінде кіре алмайтын адамдарды Қырғыз Республикасының аумағынан тауып, Өзбекстан Республикасының азаматтары Мамажонов Ислам Ибрагимовиче (I.I.Mamajonov), Мухитдинов Сирожиддинге (S.Muxitdinov) және Холиков Ислонжонға (I.Holiqov) заңсыз көші-қонды ұйымдастыру арқылы Алматы қаласына жеткізуге қылмыстық ойларын жалғастырып, оны іске асыруды өзара келіскен. Қырғыз Республикасының «Куба» лақап атты тергеумен анықталмаған азаматы «Т»ке 14.06.2024 жылы сағат 12:00 – 21:00 аралықта тергеумен анықталмаған Қырғыз Республикасының абоненттік номері арқылы хабарласып, шетелдіктерді өткізу үшін, Қордай ауданы, Қарасай ауылының мемлекеттік шекара қиылысының аумағындағы, яғни Қырғыз Республикасы жағынан Жалаңаш ауылының шекара бойы, өздеріне ыңғайлы екендігін және келген кезде фонариктің жарығын жағатынын айтып, жалпы 3-адамға 150 000 теңге ақша сомасына беретіні бойынша алдын-ала сөз байласқан. Өз кезегінде, «Т» дайындалып жатқан қылмыстық іс-әрекеті туралы өзінің ауылдасы «К»-ның үйіне барып ұсыным тастап, соңғының келісімін алғаннан кейін, екеуі қылмыстық әрекеттерін жоспарлап, өздерінің тергеумен анықталмаған екі дана мотоциклдерімен заңсыз көші-қонды ұйымдастыруға шешім қабылдап, алдын ала сөз байласуы арқылы адамдар тобын құрған. «Т» үш шетелдіктерге заңсыз көші-қонды ұйымдастыру қажет екендігін ескеріп, автокөлікпен жолаушыларды тасымалдаушы ретінде «И» дайындалып жатқан қылмыстық іс-әрекетін ұялы телефон арқылы айтып, соңғының келісімін алғаннан кейін, «Toyota Camry» маркалы мемлекеттік тіркеу белгісі 303 АНІ/08 автокөлігімен шекарадан заңсыз өткен шетелдіктерді Қарасай ауылынан – Алматы қаласына алып бару керектігі бойынша өзара келісіп, алдын ала сөз байласқан. 3 14 маусым 2024 жылы сағат 21:00 шамасында тергеумен анықталмаған «Куба» лақап атты азаматы «Т»ке жолға шығуы туралы хабарласып, алдынан шығып шетелдіктерді күтіп алуын ұсынған. Осыған байланысты, ол «К»-ен өздерінің тергеумен анықталмаған

мотоциклдарымен мемлекеттік шекара аумағына сағат 22:00 шамасында келіп, шамамен 500 метр арақашықтықта тоқтап, екі мотоциклды ыңғайластырып қойып, «К» аталған жерде қалған. Сол арада, «Т» ұялы телефонмен тергеумен анықталмаған «Куба» лақап атты азаматымен сөйлесе отырып, екі мемлекет жақтарынан екеуі бір-бірінің нақты тұрған жерлерін тапқан. Сол күні сағат 22:30 шамасында тергеумен анықталмаған «Куба» лақап атты азаматы Өзбекстан Республикасы азаматтары И.И.Мамажонов (I.I.Mamajonov), С.Мухитдинов (S.Muxitdinov) және И.Холиковты (I.Holikov) жетектеп екі мемлекет ортасын бөліп тұрған «Шу» өзеніне қарай алып келген, сол жерден тергеумен анықталмаған белгісіз тұлға шетелдіктерді, жылқымен кезектеп өткізіп «Еңбек» шекара бөлімшесінің №42 учаскесі, №42/1 шекара белгісінің маңынан темір торлы шекара линиясынан өткізіп, өз кезегінде дайын тұрған «Т», шетелдіктерге тордан өтуге көмек беріп қарсы алған. Сол жерде алдында келісілген 150 000 теңге ақша қаражатын «Т», тергеумен анықталмаған белгісіз тұлғадан (ер азамат) қолма қол алған. Өрмен қарай, Е.Т.Темировтер шетелдіктер И.И.Мамажонов (I.I.Mamajonov), С.Мухитдинов (S.Muxitdinov) және И.Холиковпен (I.Holikov) дайындап қойған мотоциклдерге қарай жүгіріп келіп, 1 шетелдік азаматын Н.А.Канаев, ал 2 шетелдік азаматын «Т», мотоциклдың жолаушы орындарына отырғызып, Еңбек және Қарасай ауылдарының арасында орналасқан қараусыз қалған үй-жайға алып барған. Сол жерге жетпестен «Т», алдын ала сөз байласқан «И»ке телефон арқылы қоңырау шалып, шетелдіктерді белгіленген жерден алып кететіндігін келіскен.

ҚПК-нің 390, 393, 396-398, 401-402, 414, 417-418 баптарын басшылыққа ала отырып, сот ҮКІМ ЕТТІ: «Т» Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 394-бабының 2-бөлігімен кінәлі деп танылсын, оған осы баппен 2 (екі) жыл мерзімге бас бостандығын шектеу жазасы тағайындалсын. «К» Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 394-бабының 2-бөлігімен кінәлі деп танылсын, оған осы баппен 2 (екі) жыл мерзімге бас бостандығын шектеу жазасы тағайындалсын. «И» Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 394-бабының 2-бөлігімен кінәлі деп танылсын, оған осы баппен 2 (екі) жыл мерзімге бас бостандығын шектеу жазасы тағайындалсын. Сотталғандар бас бостандығын шектеу түрінде тағайындалған жаза көлемінде ҚК-нің 44-бабының 2-бөлігіне сай, пробациялық бақылау белгіленіп, келесі міндеттемелер жүктелсін: -пробация қызметінің нормативтік құқықтық актілерімен бекітілген талаптарын орындауға [8].

2024 жылғы 19 ақпандағы Түркістан облысы, Келес аудандық сотының №5155-24-00-3/387 қаулысымен Өзбекстан Республикасының азаматы 03.04.2002 жылы туылған З.Х.Абдумаликов (Z.Abdumalikov) Қазақстан Республикасы «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Кодексінің 517-бабы 4- бөлігі бойынша кінәлі деп танылып, Қазақстан Республикасының аумағына 5 жылға дейін кіруіне тыйым салынған. 2024 жылғы 18 тамызда сағат 00.00 минут - 01.00 минут арасында (D.TOLJIDINOV), тергеумен анықталмаған сыбайласы арқылы адамдар тобы болып алдын ала сөз байласып заңсыз көші-қонды ұйымдастырып, (Z.Abdumalikov) Қазақстан Республикасының аумағына кіруге тыйым салынған тұлғалар санатында екенін біліп, Қазақстан Республикасының Жамбыл облысында орналасқан «Қордай» шекаралық бақылау бекеті арқылы ешқандай тіркеусіз, Қазақстан Республикасының аумағына заңсыз өткізген және осы қылмыстық әрекеті үшін соңғыдан жалпы 390 000 теңге алған. «О», 2024 жылғы 23-25 қыркүйекте сағат 09.00-ден сағат 09.00-ге дейін Түркістан облысы Сарыағаш ауданы бойынша шекара басқармасы «Д.Қонысбаев» шекаралық бақылау бөліміне (әрі қарай «Д.Қонысбаев» ШББ) «Режим бақылау-1» шекара нарядында қызмет атқарған. 2024 жылғы 25 қыркүйекте сағат 02.00 шамасында (D.TOLJIDINOV), алдын ала «О» келісіп қойған уәдесі бойынша, өзінің басқаруындағы сұр түсті, тіркеу нөмірі 621AXD 13 «Мазда 626» маркалы автокөлігімен Қазақстан Республикасының аумағында заңсыз жүрген (Z.Abdumalikov) Шымкент қаласынан Сарыағаш ауданына алып барып, Қазақстан Республикасының аумағынан Өзбекстан Республикасына заңсыз шығару үшін, «Б.Қонысбаев» шекаралық бақылау бөлімінің маңына алып келіп «О»ке тапсырған. Осы күні сағат 04.00 шамасында «О» лауазымды тұлға ретінде кіші бақылаушы бола тұра, өзінің үстемділігін, басымшылығын көрсетіп, (Z.Abdumalikov) Қазақстан Республикасының аумағында жүруге тиым салынған тұлға екенін біле тұра, қызмет бабын басқа адамдарға пайда мен артықшылықтар алу мақсатында қызмет мүдделеріне қайшы теріс пайдаланып, мемлекеттік заңмен қорғалатын мүдделерін елеулі түрде бұзып, адамдар тобы алдын ала сөз байласу арқылы соңғыға Қазақстан Республикасының аумағынан заңсыз кету үшін өзге де қызметтер көрсету арқылы заңсыз көші-қонды ұйымдастыру үшін, (Z.Abdumalikov) «Б.Қонысбаев» ШББ ертіп кіріп, күту залына отырғызып, шет ел №FA9860963 паспортын өзіне алып, Өзбекстан Республикасынан Қазақстан Республикасына қарай кіру залында орналасқан КАТ№11 паспорттық қабынасында нарядта болған Н.Нурбайға тиесілі №206012 мезгілдік мөрін соңғының рұқсатынсыз алып, З.Х.Абдумаликовтің (Z.Abdumalikov) паспорттың кіру бағытына дұрыс емес басып, «Бүркіт» БАЖ-на тіркемей, соңғының қолына ұстатып, Қазақстан Республикасынан Өзбекстан Республикасына қарай шығу дәлізімен ертіп барып, «Шлагбаум сақшысы-1» шекара нарядына қарай жіберген. Алайда, «Шлагбаум сақшысы-1» шекара нарядында қызмет атқарып тұрған ефрейтор А.Шагировпен кіші сержант З.Ж.Сламов шекараны заңсыз өтуші (Z.Abdumalikov) паспортын тексеріп, оның заңсыз жүргенін анықтап, ұстап алған.

Жоғарыдағылардың негізінде және Қазақстан Республикасы ҚПК-нің 387-393, 395-398, 401-баптарын басшылыққа ала отырып, сот ҮКІМ ЕТТІ: «Т» Қазақстан Республикасы ҚК-нің 450- бабы бірінші бөлігі мен 394-бабы екінші бөлігінде көзделген қылмыстық құқық бұзушылықты жасағаны үшін кінәлі деп танылсын, ҚК-нің 394-бабы екінші бөлігімен 1 (бір) жыл 6 (алты) ай мерзімге бас бостандығынан айыру жазасы тағайындалсын. Жазаны қылмыстық-атқару жүйесінің орташа қауіпсіз мекемесінде өтеу белгіленсін [9].

Еліміздің шекарасын заңсыз кесіп өтпекші болған 29 шетелдік транзиттік көлікке тиелген 22 тоннаға жуық соса-сола сусыны жәшіктерінің артына жасырынған.

Қазіргі уақытта ҰҚК Шекара қызметінің Ақтөбе облысы бойынша департаменті Қылмыстық Кодекстің 394-бабымен заңсыз көші-қонды ұйымдастыру әрекеті бойынша сотқа дейінгі тергеуді бастады. ҰҚК Шекара қызметі ұлттық заңнамаға сәйкес Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасын және оның режимін бұзу қылмыстық және әкімшілік жауаптылыққа әкеп соғатынын еске салады [10].

ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі Корея Республикасының Әділет министрлігімен заңсыз көші-қонды азайту және азаматтарымыздың құқықтарын қорғау мәселелері бойынша жүргізілген келіссөздер барысында, Кореяда заңсыз жұмыс істеген қазақстандықтарға айыппұлсыз және қайта кіруге тыйым салынбастан елден ерікті түрде шығуға мүмкіндік беретін ерікті қоныс аудару бағдарламасының мерзімдерін кеңейтуге уағдаласты. Біздің отандастарымыз бұл мүмкіндікті 2025 жылғы желтоқсаннан 2026 жылғы ақпан айына дейін қоса алғанда пайдалана алады, деп хабарлайды Alashorda.kz ақпараттық агенттігі.

Бұл шаралар құқықтық салдарларды жеңілдетуге және өз мәртебесін реттеуге дайын адамдарды қолдауға бағытталған. Бағдарлама қылмыстық құқықбұзушылық жасаған, мәжбүрлеп шығару шарасына жататын, сондай-ақ 2025 жылғы 1 желтоқсаннан кейін заңсыз мәртебеге түскен шетелдіктерге қолданылмайды.

Бағдарламаға қатысу үшін төлқұжат, ерікті қоныс аудару туралы өтініш және әуе билеті қажет. Алдын ала хабарлама Корея Республикасының иммиграция кеңселері арқылы ұшу күніне дейін 15-тен 3 күнге дейінгі мерзімде беріледі.

ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі қазақстандықтарды шетелде тек заңды негізде жұмысқа орналасуға шақырады. Бұл заңсыз көші-қон, елден шығарып жіберу, айыппұлдар, құқықтық шектеулер және еңбек қанауы сияқты тәуекелдердің алдын алуға мүмкіндік береді [11].

Г.А. Куналиева, С. Адилгазы, М.Н. Абишева пікірінше, Осы проблемаға шетелдік қылмыстық заңнаманың тәсілдерін талдай отырып, соңғы онжылдықта кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың теріс дамуының әсерінен батыс елдерінің заңнамасы мен тәжірибесінде қорғау бағытынан бас тартылғанын көруімізге болады. Қылмыстық жауаптылықтың ең төменгі шегін айқындау процесі қоғамдық қауіпсіздікті нығайту мақсатына бағынады, осыған байланысты аса ауыр және ауыр қылмыстардың, рецидив жағдайындағы қылмыстардың, алдын алу қызметінің ұйымдастырылған нысандарының жазалануының күшеюі байқалады.

Бірақ қоғамның тұрақтылығын және оның жұмыс істеу қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі мүдделерін ескере отырып, адамның заңды құқықтарын қорғау қағидаттарын мүлтіксіз сақтау қажет. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, қылмыстық жауаптылықтың ең төменгі жасы жеке тұлғаның жас дамуының төмен деңгейінде белгіленбеуі керек. Кәмелетке толмағандарға қатысты сот төрелігін іске асыруға қатысты БҰҰ-ның ең төменгі стандартты ережелері осы мәселеде басшылық ретінде қарастырылуы мүмкін, оған сәйкес адамның кінәлі жауапкершілікке жас қабілеттілігінің әмбебап өлшемінің эмоционалды, рухани және зияткерлік жетілуі болып табылады [12, 92 б.].

Г.А. Куналиева, А.Б.Сманова, А.Р. Шегебаева пікірінше, Қазақстан Республикасы ҚК-нің Жалпы бөлігінде «Қазақстан Республикасы қылмыстық заңнамасының қағидалары» деп аталатын жеке норманы көздеу керек, онда қылмыстық құқық қағидалары реттелетін ҚК-гі барлық нормаларды бір жерде топтастыру керек. ҚР ҚК-не мынадай қағидаларды енгізуді ұсынамыз: заңдылық қағидасы; азаматтардың заң алдындағы теңдігі қағидасы; кінә қағидасы; қылмыстық жауапкершілік пен жазадан құтылмайтындық қағидасы; әділдік қағидасы; ізгілік қағидасы.

Қылмыстық құқық қағидаларының мазмұны қылмыстық заңнаманың әдеттегі нормалары арқылы да, оның принциптерін анықтайтын нормалар арқылы да қылмыстық заңнаманың құрылымына енеді, осылайша оның қағидаларының көрінісі болады. Болашақта қылмыстық заңнаманың қағидалары оның нормаларында бекітіліп, қылмыстық құқық қағидаларына мемлекет қамтамасыз ететін ресми, заңды нысан береді [13, 157 б.].

Қорытынды. Осылайша, заңсыз көші-қон үшін жауапкершілікті реттейтін Қазақстан Республикасы қылмыстық заңнамасының нормаларын талдау заң шығарушының ұлттық қауіпсіздікті қорғау мен адам құқықтарын сақтау арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз етуге ұмтылысын айғақтайды. Осы саладағы жаза институты Шетел азаматтарының құқыққа қайшы келуі мен қоныс аударуының жолын кесуге ғана емес, сонымен қатар мигранттардың заңсыз транзиті мен қанауына маманданған ұйымдасқан топтардың қызметін болдырмауға бағытталған.

Іс-әрекеттің әлеуметтік қауіптілік дәрежесін, кінәлінің рөлі мен себептерін, сондай-ақ жеңілдететін немесе ауырлататын жағдайлардың болуын ескеруге мүмкіндік беретін санкцияларды саралау ерекше маңызға ие. Сонымен қатар, осы нормаларды қолдану практикасы әлеуметтік-экономикалық сипаттағы себептер бойынша көші-қон режимін бұзған адамдарға қатысты қылмыстық реакцияны одан әрі ізгілендіру және заңсыз көші-қонды ұйымдастырушылар мен делдалдарға қатысты жауапкершілікті күшейту қажеттігін көрсетеді.

Қазіргі заманғы көші-қон процестері кешенді және трансшекаралық сипатқа ие, бұл тек қылмыстық-құқықтық тетіктерді ғана емес, сонымен қатар ведомствоаралық өзара іс-қимылды жетілдіруді, профилактикалық шараларды дамытуды және көші-қонды бақылаудың тиімділігін арттыруды талап етеді. Бұл жиынтықта Қылмыстық пайдалану тәуекелдерін барынша азайта отырып және сонымен бірге мигранттардың құқықтары саласындағы халықаралық стандарттарды сақтай отырып, көші-қон қауіпсіздігін қамтамасыз етудің неғұрлым орнықты жүйесін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.

2. Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 25 маусымдағы № 4 нормативтік қаулысы.
3. Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика / Т.А. Лесниевски-Костарева. – Москва: Норма, 1998. – 296 с.
4. Халықтың көпші-қоны туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 22 шілдедегі № 477-IV Заңы. <https://adilet.zan.kz> (жағдайы бойынша 27.09.2025 ж).
5. Қазақстан Республикасының Конституциясы Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды.
6. Жетісу облысы Панфилов аудандық соты 2025 жылғы 21 сәуір № 3346-25-00-1/29 Үкімі.
7. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ.
8. Жамбыл облысы Қордай аудандық соты 2025 жылғы 2 сәуір №3148-25-00-1/9 Үкімі.
9. Шымкент гарнизонының әскери соты 2025 жылғы 25 маусым іс №7295-25-00-1/6 Үкімі.
10. Жайсаңдағы бекетте заңсыз мигранттар ұсталды <https://egemen.kz/article/387310-zhaysanhdaghy-bekette-zanhshyz-migranttar-ustaldy>
11. Кореяда заңсыз жұмыс істеген қазақстандықтар айыппұлсыз және қайта кіруге тыйым салынбастан елден ерікті түрде шығуға мүмкіндік алды Alashorda 2 желтоқсан, 2025 <https://alashorda.kz/archives/koreiada-zansyz-zumys-istegen-qazaqstandyqtar-aiyppulsysz-zane-qaita-kiruge-tyiym-salynbastan-elden-erikti-turde-syguga-mumkindik-aldu>
12. Куаналиева Г.А., Адилгазы С., Абишева М.Н. Қылмыстық құқықтағы субъект мәселелері // Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми -еңбектері, №1(74) – 2023. – Б.87-93.
13. Куаналиева Г.А., Сманова А.Б., Шегебаева А.Р. Қазақстанның құқық жүйесіндегі қылмыстық құқық қағидалары // Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми -еңбектері, №1(74) – 2023. – Б.147-158.

Авторлар туралы мәлімет

- Иембердиева Б.Н. – Каспий қоғамдық университетінің PhD докторанты.
- Татарина Л.Ф. – Каспий қоғамдық университеті «Әділет» Жоғары құқық мектебі қауымдастырылған профессоры.
- Татарин Д.В. – Каспий қоғамдық университеті «Әділет» Жоғары құқық мектебінің қауымдастырылған профессоры, PhD докторы.
- Иембердиева Б.Н. – PhD докторант Каспийского общественного университета.
- Татарина Л.Ф. – ассоциированный профессор Высшей школы права «Адилет» Каспийского общественного университета, кандидат юридических наук.
- Татарин Д.В. – ассоциированный профессор Высшей школы права «Адилет» Каспийского общественного университета, доктор PhD.
- Iyemberdiyeva B. - PhD doctoral student of the Caspian Public University.
- Tatarinova L. - Associate Professor of the Higher School of Law "Adilet" of the Caspian Public University, PhD in Law. .
- Tatarinov D. - is an associate Professor at the Higher School of Law "Adilet" of the Caspian Public University, PhD.

М. Палванова¹, Н.М. Батырбаев², Е.Т. Бекбосынов²

¹Қ.А. Ясауи ХҚТУ, Түркістан, Қазақстан

²М.Әуезов ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

«ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖОЛМЕН АЛЫНҒАН МҮЛІКТЕРДІ ЖЫЛЫСТАТУ», «ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖОЛМЕН АЛЫНҒАН МҮЛІКТЕРДІ ЗАҢДАСТЫРУ» ЖӘНЕ «ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖОЛМЕН АЛЫНҒАН КІРІСТЕР» ДЕГЕН ҰҒЫМДАРДЫҢ ҒЫЛЫМИ АНЫҚТАМАСЫН АЙҚЫНДАУДЫҢ КЕЙБІР ҚЫРЛАРЫ

Қазіргі халықаралық қылмыстық құқық жүйесі мен еліміздің қылмыстық құқық жүйесінде қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы іс-қимыл негіздері мен тетіктерін жетілдіру өзекті болып келеді. Себебі тікелей қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру (жылыстату) қылмыстылығы ішкі мемлекеттік әрі халықаралық сипатта дамып келеді. Сондықтан аталған тақырыпты зерделеудің ғылыми-теориялық және тәжірибелік қажеттілігі бар.

Ғылыми зерттеудің негізгі бағыты мен идеясы – халықаралық-құқықтық актілер мен ұлттық заңнамадағы, сондай-ақ бірқатар заңгер-ғалымдардың анықтамаларын талдау нәтижесінде жеке авторлық анықтамасын ұсыну.

Жұмыстың ғылыми-практикалық маңыздылығы – халықаралық-құқықтық актілер мен ұлттық заңнама және заңгер-ғалымдардың анықтамаларын өзара саралаудың нәтижесі ұлттық заңнамаға толықтырулар мен өзгертулерді жасау кезінде, сонымен бірге ғылыми зерттеулерді жүргізу барысында қолданылуы мүмкін.

Түйінді сөздер: қылмыстық жолмен алынған мүліктер, заңдастыру, жылыстату, кірістер, табыстар.

Некоторые аспекты определения научных дефиниций понятий отмывание имущества, полученного преступным путём, легализация имущества, полученного преступным путём и доходы, полученные преступным путём

Актуальным становится совершенствование основ и механизмов противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, в современной системе Международного уголовного права и системе уголовного права страны. Это связано с тем, что преступность легализации (отмывания) доходов, полученных непосредственно преступным путем, носит внутрисударственный и международный характер. Поэтому существует научно-теоретическая и практическая необходимость изучения данной темы.

Основным направлением и идеей научного исследования является предоставление индивидуального авторского определения в результате анализа определений в международно-правовых актах и национальном законодательстве, а также ряда ученых-юристов.

Научно-практическая значимость работы заключается в том, что результат взаимной дифференциации международно-правовых актов и национального законодательства и определений ученых-юристов может быть использован при внесении дополнений и изменений в национальное законодательство, а также при проведении научных исследований.

Ключевые слова: имущество, полученное преступным путем, легализация, отмывание, доходы, прибыль.

Some aspects of defining the scientific concepts of laundering of property obtained through criminal means, legalization of property obtained through criminal means, and proceeds of crime

It is becoming relevant to improve the foundations and mechanisms for countering the legalization (laundering) of proceeds from crime in the modern system of International criminal law and the country's criminal law system. This is due to the fact that the criminality of the legalization (laundering) of proceeds directly from crime is of a domestic and international nature. Therefore, there is a scientific, theoretical and practical need to study this topic.

The main focus and idea of scientific research is to provide an individual author's definition as a result of an analysis of definitions in international legal acts and national legislation, as well as a number of legal scholars.

The scientific and practical significance of the work lies in the fact that the result of mutual differentiation of international legal acts and national legislation and definitions of legal scientists can be used when making additions and amendments to national legislation, as well as when conducting scientific research.

Keywords: property obtained by criminal means, legalization, laundering, income, profit.

Кіріспе. Қазір кезде Қазақстан Республикасында қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы іс-қимыл мәселелерін құқықтық реттеу кезек күтірмес өзекті құқықтық жағдай болып тұр. Яғни аталған қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру (жылыстату), қылмыстық жолмен алынған кірістерді шетелдерге, оның ішінде офшорлық аймақтарға жылыстату қылмыстық әрекеттердің жиынтығы латенттік қылмыс ретінде толыққанды ашылмай келеді. Қылмыс елдегі қоғамның дәстүрлі құндылықтарын (моральдік-этикалық, ұлттық, діни, саяси, құқықтық, әлеуметтік, психологиялық және экономикалық негіздерін), сондай-ақ жаһандандудың үрдістерімен ұласып халықаралық қауіпсіздік пен ұлттық қауіпсіздік жағдайларын түйреп ететін құбылыс болып табылады.

Ендеше қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы іс-қимыл мәселелерін зерттеу тақырыбы өзектілігі мынадай негіздермен анықталады:

біріншіден, оның қауіптілігін ескертетін арнайы (жеке алдына бөлек) халықаралық-құқықтық актілердің жиынтығы және арнайы ұлттық заңнаманың болғанымен, оларда құқықтық сипаттағы олқылықтар мен кемшіліктер бар;

екіншіден, қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы іс-қимыл жүйесі бірнеше халықаралық ұйымдар қызметінде және көптеген елдерде ресми қалыптасқанымен, бұл ретте олардың нәтижелігіне қатысты мәселелер жеткілікті;

үшіншіден, біршама ғылыми еңбектер болғанымен, пәндік, пәнаралық, сондай-ақ кешенді зерттеу жұмыстары әлі өте аз болып тұр.

Біздің еліміздің президенті «ақшаныңызды қадағалаңыз» атты қағидаттың әлеуеті жайлы айта келе, қылмыстық жолмен алынған мүлікті іздестіру және тәркілеу ісіне нақты мән беруді тапсырды. Қасым-Жомарт Тоқаев бұл ретте қылмыстық жолмен алынған мүліктерді тәркілеу жөніндегі бұлжымас қағидат өз кезегінде сыбайлас жемқорлыққа қатысты кез келген іс-әрекеттің алдын алуға септігін тигізуі тиіс деп санайды. Мемлекет басшысының айтуынша, осы орайда аталған агенттік бұл жұмысты қаржы мониторингі органдарымен бірлесіп ұйымдастыруы қажет [1].

Зерттеудің негізгі ғылыми мәселесі ретінде «қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру (жылыстату)» деген ұғымдық тіркестің халықаралық-құқықтық, заңнамалық және ғылыми сипаттағы анықтамаларын тұжырымдаудан бастаған жөн.

Біріншіден, БҰҰ-ның Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясын ратификациялау туралы 04.06.2008 ж. N 40-IV ҚР Заңындағы [2], БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясын ратификациялау туралы 04.05.2008 ж. N 31 ҚР Заңындағы [3], сонымен бірге ҚР Қылмыстық кодексі 218-бабындағы [4], Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы 28.08.2009 ж. N 191-IV ҚР Заңындағы [5] анықтамаларды саралаудан бастауды жөн көреміз.

Екіншіден, қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру (жылыстату) ұғымдық тіркесіне филологиялық-құқықтық саралау, әсіресе зерттеудің негізгі терминін доктриналды түрде талдаған заңгер-ғалымдардың ғылыми еңбектеріне саралау жасаудың ғылыми-тәжірибелік қажеттілігі бар.

Үшіншіден, аталған екі негіздеме арқылы саралаудың барысы өз кезегінде авторлық ғылыми сипаттағы анықтаманың мазмұнын (негізгі және арнайы терминдерін, сондай-ақ анықтама мәтінінде қамтылатын жалпы сөздерді) нақты айқындауға мүмкіндік береді деп болжамдаймыз.

Демек, аталмыш қысқа тұжырымдардың жиынтығы мақаланың мақсатына жетудің міндеттері болып табылады.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Мақала тақырыбы бойынша соңғы бес жылдың ішінде зерттелген кейбір ғылыми еңбектерге (монографиялар, кітаптар және т.б.) шолу жасау мақсатында талпыныс жасаймыз.

Не себептен 2015-2022 жылдар аралығында жазылған ғылыми еңбектерге жүгініп отырмыз?

1. Әлемдік қауымдастықтың, оның ішінде Қазақстан Республикасының қылмыстық жолмен жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы іс-қимыл бойынша жаңаша ғылыми зерттеуге ғылыми-тәжірибелік қажеттілік болды.

2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық заңнамасы (ҚР Қылмыстық кодексі, ҚР Қылмыстық процестік кодексі және т.б.) 2015 жылдың 1 қаңтарынан бастап заңды қолданысқа түскен болатын.

2. Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы және Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасы атты саяси-құқықтық сипатта мазмұндалып бекітілген құжаттар қылмыстылыққа, оның ішінде әсіресе мақала тақырыбы бойынша қарсы іс-қимылға жаңа бағдар мен серпін береді.

Сонымен қатар кейбір алыс және жақын шетелдік, отандық заңгер-ғалымдар мен сарапшылардың мына төмендегі еңбектерін зерделейтін боламыз.

Прошунин М. М., Татчук М. А. Финансовый мониторинг (противодействие легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма).

Кондратьева Е. А. Процессы противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма (ПОД/ФТ): категориальные подходы.

Sergij S. Vitvitskiy, Oleksandr N. Kurakin, Pavlo S. Pokataev, Oleksii M. Skriabin and Dmytro B. Sanakoiev (2021). Formation of a new paradigm of anti-money laundering: The experience of Ukraine. Problems and Perspectives in Management.

Zavoli I., King C. The Challenges of Implementing Anti-Money Laundering Regulation: An Empirical Analysis.

Korejo M. S., Rajamanickam R., Md. Said M. H. The concept of money laundering: a quest for legal definition.

Турецкий, Н. . (2022). Факторы, влияющие на рост числа жертв мошенничества и финансовых пирамид, и методы противодействия им.

Temirzhanova L.A., Syzdykov A.Zh., Sagymbekov B.Zh. On the definition of cryptocurrency in the legislation of the Republic of Kazakhstan.

Бархатова Е.Н. Сущность, причины и условия легализации (отмывания) денежных средств или иного имущества, приобретенных преступным путем.

Богданов А.В., Ильинский И.И., Хазов Е.Н. Противодействие легализации (отмыванию) доходов, полученных незаконным путем.

Осы тұста, айтар жайт, Қазақстан Республикасында қылмыстық жолмен алынған ақшалар мен мүліктерді заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша құқықтық реттеуді назарға алынып, заңтану ғылымы сарапшыларының қызығушылығын тудырып жатса да кешенді ғылыми-теориялық деңгейде құқықтық реттелу жағынан толық зерттелмеген деп есептейміз.

Аталған қылмысты-құқықтық әрі криминологиялық құбылысқа қарсы іс-қимылды мәселелерін арнайы зерттеп талдау бағытында алыс және жақын шетелдік сарапшылар мен отандық ғалымдар, бұл ретте отандық қылмыстық құқық, халықаралық қылмыстық құқық, криминалистика, криминология, социология, құқықтық психология, халықаралық құқық, мемлекет пен құқық тарихы және өзге құқық салаларының зерттеушілері жеке ғылыми негіздегі туындарында тоқталып өткен.

Бұл мақаланың негізгі зерттеу мәселесі «қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру (жылыстату)» ұғымдық тіркесіне ғылыми сипаттағы анықтаманы айқындау.

Алға қойылған болжам ретінде мына тезисті ұсынамыз. Халықаралық-құқықтық актілер мен ұлттық заңнамадағы, алыс, жақын шетелдік, отандық кейбір сарапшылардың ғылыми еңбектерін, оның ішінде анықтамаларын, сондай-ақ сол анықтамаларға қатысты тұстарын зерделей келе, ғылыми әрі құқықтық сипаттағы авторлық анықтама ұсынылады. Бұл ұсынылған анықтама өз кезегінде әрі қарай зерттеу жұмыстарын жүргізуге, сонымен бірге пәндік, пәнаралық, кешенді зерделеуге түрткі береді деп болжамдаймыз.

Мақаланың зерттеу кезеңдері делінген кезде, әрине оның алдымен кіріспе мәселені айқындау, негізгі бөлімінде тақырып бойынша әдебиеттерді шолу кезеңінде саралау және біріктіру арқылы бағалау нәтижесінде қорытынды бөлімде қорытынды тұжырымды жасау кезеңдерін қамтиды.

Зерттеу әдістері ретінде ғылыми негізделген танымның жалпы және жеке әдістерін, анализ, синтез, салыстырмалы-құқықтық талдау, сонымен қатар ұлттық заңнама мәтініне герменевтикалық талдау мен аналитикалық тәсілдер (түсініп алу, айқындап алу, негіздеу және теріске жокқа шығару) формальды-логикалық талдау әдісі қолданылады.

Зерттеу нәтижелері.

Ғылыми сипаттағы анықтаманы айқындаудың жалпы, негізгі және арнайы әдістеме қырларының анықталуы.

Зерттеу нәтижесінде зерттеушілер мен сарапшылардың арасында ғылыми-тәжірибе бойынша пікір-таластарды шешудің, бұл ретте пәндік, пәнаралық және кешенді зерттеуді жүргізу ғылыми-әдістемелік негіздері мен тетіктерінің ұсынылуы.

Ғылыми-тәжірибелік әдістемені және заңды техниканы тиімді пайдалану арқылы «қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру (жылыстату)» атты терминге жеке авторлық анықтаманың берілуі.

Демек, зерттеу материалдарының бір бөлігіне ғана, оның ішінде соңғы жеті жылда жазылған әдебиеттер мен ғылыми еңбектерге зерделеу жасауды мақсат еттік. Өйткені бұл тақырып бойынша зерделеуді анықтаманы айқындаудан басталуы әдіснамалық негіздері тұрғысынан қисынды деп санаймыз.

Негізгі бөлім. Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясын ратификациялау туралы 04.06.2008 ж. N 40-IV ҚР Заңының [2] 6-бабы Қылмыстан түскен табыстарды жылыстатудың криминализациялануы, ал 7-бабы Ақшалай қаражаттарды жылыстатуға қарсы күрес жөніндегі шаралар [2] деп аталған. Палермода 2000 жылдың 13 желтоқсанда қабылданған аталмыш халықаралық-құқықтық актіні Қазақстан Республикасы 2008 жылы арнайы заңмен ратификация жасады. Бұл халықаралық-құқықтық акті әрі ұлттық құқық жүйесіне кіретін ол нормативтік құқықтық акті ретінде трансұлттық қылмыстылыққа, оның ішінде қылмыстық жолмен алынған ақшалар мен мүліктерді жылыстатуға (заңдастыруға) қарсы іс-қимылдың негіздерін бұрынғы 1997 жылғы ҚР ҚК кезінде өзгертулер енгізуге, сондай-ақ қазіргі қолданыстағы қылмыстық кодекстің 218-бабына (Қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге мүлікті заңдастыру (жылыстату) [4] толықтырулар жасауға ықпалын жасады.

Аталған халықаралық-құқықтық акті әрі ұлттық заң болып табылатын нормативтік құқықтық актінің 2-бабының е) тармағында мынадай қысқа мазмұнда құқықтық сипаттағы анықтама бекітілген.

Қылмыстан түскен кірістер қандай да бір қылмыс жасаудың нәтижесінде тікелей немесе жанама түрде сатып алынған немесе алынған кез-келген мүлікті білдіреді [2]. Анықтама мазмұнынан көрініп тұрғандай, «қылмыстан түскен кірістер» делінген ұғымдық тіркесті қылмыстық-құқықтық тұрғыдан дұрыс қолданылған.

Аталған ұғымдық тіркес қылмыстық құқық теориясы және қылмыстық-құқықтық тәжірибелік қыры тұрғысынан қылмыстық-құқықтық қисынымен белгіленген. Себебі осы халықаралық-құқықтық актіде «қылмыс» деген термин қолдану арқылы нақты қылмыс екенін білдірген. Яғни кірістердің қылмыстық тетігін айқындап тұр.

Анықтама қысқа мазмұнда болса да, онда қылмыс объектісі, объективтік және субъективтік жақтарын білдіретін терминдер мен сөздер бар. Мысалы, мүлік деген термин қылмыс объектісін білдіреді.

Анықтама ішіндегі тікелей және жанама деген сөздерді қылмыстың субъективтік жағының белгілеріне грамматикалық (тілдік) әрі құқықтық терминдік түсінік беру кезінде қолдануға болады. Бұл ретте анықтамадағы қылмыс жасау деген терминдік тіркес пен сатып алынған және алынған деген сөздер қылмыстың объективтік жағына қатысты болып келеді.

Демек, қысқаша сараланған анықтама мазмұнында «қылмыстан түскен кірістер» деген ұғымдық тіркестің анықтама мазмұнына қажетті негізгі терминдер мен сөздер нақты қамтылған. Дегенмен, онда қылмыс субъектісін айқындайтын терминдер немесе сөздер жоқ. Сондықтан қылмыс субъектісін дәл көрсететін «қылмыстық топ» және «жеке тұлға» деген құқықтық терминдерді қамтылуы тиіс.

Енді БҰҰ Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясын ратификациялау туралы 04.05.2008 ж. N 31 ҚР Заңына [3] зер саламыз. Осы заңның 14-бабы Ақша қаражаттарын жылыстатудың алдын алу жөніндегі шаралар деген атауға ие болып келеді. Қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге мүлікті заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы іс-қимыл негіздерін, жеке атап айтар болсақ, қазіргі қолданыстағы ҚР ҚК-тің 218-баптың [4] 3-бөлігінің бірінші абзацына өз құқықтық әсерін жасады. Ол жерде қылмыстық іс-әрекет сыбайлас жемқорлық қылмысына жатқызылған.

Жоғарыда сараланған заңның 2-бабы е) тармағында да қысқа мазмұнда құқықтық сипаттағы анықтама қамтылған. Қылмыстан түсетін табыстар дегеніміз қандай бір қылмыс жасау нәтижесінде тікелей немесе жанама сатып алынған немесе алынған кез келген мүлікті білдіреді [2]. Аталған анықтаманың мәтінінен белгілі болғандай, алдыңғы сараланған анықтамаға толық ұқсайды. Тек қана ол анықтамаларда кірістер және табыстар деген экономикалық терминдер өзгешелікпен қолданылған. Бір жағынан алып қарағанда аталмыш терминдер негізі синонимдес сөздер болып келеді. Десе де біздің пайымыз бойынша ол анықтамада кірістер деген терминнің болғаны абзал.

Біріншіден, жоғарыда сараланған екі халықаралық-құқықтық актілерде асылында кірістер деген ұғым бекітілген.

Екіншіден, ҚР Қылмыстық кодексінің 218-бабында кірістер деген сөз қамтылған.

Үшіншіден, Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы» заңының анықтамасында сол кірістер деген белгіленген.

Осы тұста, өтпелі тұжырым жасаймыз.

Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясын ратификациялау туралы 04.06.2008 ж. N 40-IV ҚР Заңы [2] мен БҰҰ Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясын ратификациялау туралы 04.05.2008 ж. 4 N 31 ҚР Заңында [3] бекітілген анықтамалар ұқсастау болып келеді. Алайда заңдардың қазақша мәтінінде кірістер мен табыстар деп тұр. Осы мәселені зерделей келе, мына жағдайды анықтадық. Екі заң мәтінінде «доходы от преступления» делінген. Аталған заңдардың екеуінде орыс тілінде бірдей қолданылған. Екі конвенцияның түпнұсқасына жүгіндік. United nations convention against transnational organized crime and the protocols thereto (БҰҰ-ның Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясы және оған хаттамалар; Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности и протоколы к ней) [6] және содан кейін келесі кезектегі екінші конвенция United nations convention against corruption (Ескерту: жеке аударма жасалды. БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясы; Конвенция Организации Объединенных Наций против коррупции) [7] атты халықаралық-құқықтық актілерде Proceeds of crime деген бірдей сөздер бекітілген.

Демек, біздің жеке зерделеп жатқан терминдер мен сөздер халықаралық-құқықтық актілерінде ағылшын тілінде және орыс тілінде бірдей сөздер қолданылған, алайда қазақ тіліндегі мәтінде дұрыс аударылып қолданылмаған. Сондықтан осы филологиялық әрі құқықтық олқылықты түзету қажет.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі (2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V) 218-бабы Қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге мүлікті заңдастыру (жылыстату) деп аталған. Онда мынадай қылмыстық-құқықтық сипаттағы мазмұнда анықтама белгіленген. Қылмыстық құқық бұзушылықтардан түскен кірістер, оның ішінде қылмыстық жолмен алынған мүліктен түсетін кез келген кірістер болып табылатын мүлікті конверсиялау немесе аудару түрінде мәмілелер жасасу арқылы қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге мүлікті заңды айналымға тарту не мұндай мүлікті иелену және пайдалану, егер мұндай мүліктің қылмыстық құқық бұзушылықтардан түскен кірістер болып табылатыны белгілі болса, оның шынайы сипатын, көзін, орналасқан жерін, оған билік ету, оны ауыстыру тәсілін, мүлікке құқықтарды немесе оның тиесілігін жасыру немесе жасырып қалу, сол сияқты қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге мүлікті заңдастыруға делдалдық ету [4]. Осы анықтама кең мазмұнда жазылған. Бұл анықтамалық норма осы жоғарыда сараланған екі халықаралық-құқықтық актілердегі және өзге халықаралық-құқықтық құжаттардағы тиісті нормаларды басшылыққа алып, жасалғандығы аңғарылады. Баптың атауында негізгі кілт сөздер мыналар болады.

1. Қылмыс;
2. Ақша;
3. Мүлік;
4. Заңдастыру;
5. Жылыстату.

Осы терминдердің ішінен, ақша деген сөзді алып тастау қажет. Себебі ол сөзді мүлік деген термин жалпы тұрғыдан қамтып кетеді. Осы орайда, баптың атауын былай аталуына ұсынамыз. Яғни Қылмыстық жолмен кіріске алынған мүліктерді заңдастыру (жылыстату). Ол кіріс делінген сөз экономикалық термин, мүлік деген сөз терминнің экономикаға қатысы болса да азаматтық құқық термин, қылмыс пен жылыстату деген сөздер

қылмыстық-құқықтық терминдер, «заңдастыру» деген сөз жалпы құқықтық термин ретінде түсініледі. Өйткені сол баптағы қылмыс экономикалық құқық бұзушылық болып табылады.

Ал енді Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы 28.08.2009 ж. N 191-IV Заңы 1-бабының 10 және 11-тармақтарында осы зерттеу тақырыбына қатысты мына анықтамалар бар.

Қылмыстық жолмен алынған кірістер – қылмыстық құқық бұзушылық жасау нәтижесінде алынған ақша және (немесе) өзге мүлік [5].

Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру (жылыстату) – қылмыстық құқық бұзушылықтардан түскен табыстар болып табылатын мүлікті конверсиялау немесе аудару түрінде мәмілелер жасасу арқылы қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге мүлікті заңды айналымға тарту не мұндай мүлікті иелену және пайдалану, егер мұндай мүліктің қылмыстық құқық бұзушылықтардан түскен табыстар болып табылатыны белгілі болса, оның шынайы сипатын, көзін, орналасқан жерін, оған билік ету, оны ауыстыру тәсілін, мүлікке құқықтарды немесе оның тиесілігін жасыру немесе жасырып қалу, сол сияқты қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге мүлікті заңдастыруға делдалдық ету [5].

Ресейде 2014 жылы басылып шыққан оқулықтың мазмұнында авторлар мынадай мазмұнда жеке анықтаманы ұсынған. Халықаралық қауымдастық қылмыстық кірістерді жылыстату арқылы сатып алынған мүлікке қатысты әрекеттер (әрекетсіздік) жасаған тұлғаның өз істеріне заңды сипат бергісі не бергісі келетіндігіне қарамастан түсінуге шақырады. Бұл ретте тұлға аталған мүліктің қылмыстық шығу тегі туралы білген кезде ғана ол қызмет қылмыс болып табылады [8, 5 б.]. Бұл авторлардың берген жалпы сипаттағы тиісті анықтамасымен жалпы негізде келісуге болады.

Біріншіден, қазіргі кезде халықаралық қауымдастық (яғни әлемдегі көп елдер, халықаралық ұйымдар және т.б.) қылмыстық жолмен алынған барша мүліктерді заңдастыруды қылмыс ретінде мойындаған болатын. Оның дәлелі болып көптеген халықаралық-құқықтық актілердің, сондай-ақ көптеген елдердің жеке қабылдаған ұлттық заңнамалардың жиынтығы саналады.

Екіншіден, қылмыстық кірістерді жылыстату арқылы сатып алынған мүлікке қатысты әрекеттер (әрекетсіздік) жасаған тұлғаның өз істеріне заңды сипат бергісі не бергісі келетіндігіне қарамастан олар өз кезегінде қылмыстар болып табылады.

Үшіншіден, авторлар айтқандай, қылмыс субъектісі өзінің заңдастырып жатқан мүліктің қылмыстық жолмен алынғандығын білуі тиіс. Яғни қылмыс субъектісі өзінің қылмыстық іс-әрекетінің қоғамдық қауіптілігін нақты сезеді (интеллектуалдық жағы) және оған саналы түрде (еріктілік жағы) жол береді.

Демек, аталған қылмыс субъектісі өзінің заңдастырып жатқан мүліктің қылмыстық жолмен алынғандығын біледі және ол өзінің сол қылмыстық іс-әрекетін қылмыс екенін нақты сезінеді және оны саналы түрде (қылмыстың субъективтік жағы) жасайды.

Жоғарыда аталған оқулық авторлары мынадай ғылыми сипаттағы тұжырымдарды жасаған болатын.

Материалдық тұрғыдан алып қарағанда, жылыстату мүліктерді орналастыруды білдіреді, соның ішінде жеке қаржы институттарына, әр түрлі деректермен қаржылық операцияларды жүргізу және сайып келгенде, мүлікті ұлттық экономикаға біріктіру мақсаты қойылады. Материалдық жағынан бастысы - іс-әрекеттің сипаты: орналастыру, стратификация (араластыру) және интеграция [8, 6 б.]. Авторлар тұжырымы қисынды деп білеміз.

1. Қылмыстық жолмен алынған тиісті мүліктерді заңды түрде қызмет етіп жатқан ұйымның заңды түрде алынған табысы ретінде көрсету мақсатында орналастыру, стратификация (яғни араластыру) және интеграция (біріктіру) жасалады.

2. Осы қылмыстық іс-әрекеттер қылмыстық құқық теориясына сәйкес қылмыстың объективтік жағының белгілері болып табылады. Өйткені бұл қылмыстық іс-әрекеттер белсенді түрде жасалынады. Ал әрекетсіздік сыбайлас жемқорлық мақсатында лауазымды тұлғалардың тарапынан нақты жасалады.

3. Жоғарыда аталған қылмыстық әрекеттер бір жағынан нақты алып қарағанда қылмыстық сатыларында (қылмыстың дайындық кезеңі, қылмысқа оқталу әрекеттері, сондай-ақ қылмыстық әрекеттерді аяғына жеткізу) көрініс табады.

Ғылыми еңбегі талқыланып жатқан авторлар әрі қарай мынадай жеке өзіндік ой тұжырымын жасаған.

Экономикалық мағынада жылыстату сол қылмыстық жолмен алынған мүлік ақша қаражаттарының немесе басқалардың көлеңкелі экономикадан заңды экономикаға ауысуын білдіреді.

Экономикалық аспект бойынша ақша қаражаты немесе басқа мүлік заңды экономикадан алынуы тиіс. Бұл тұрғыда қылмыстық кірістерді заңдастыруды (яғни жылыстатуды) қолма-қол ақшаны заңсыз қолма-қол ақшаға айналдырудан ажырату керек. Соңғы жағдайда ақша аударымы орын алады.

Бұл заңды факт заңды экономикадан көлеңкелі экономикаға, яғни қолма-қол ақшаны заңсыз қолма-қол ақшаға айналдыру – бұл қылмыстық кірістерді заңдастырудың (яғни жылыстатудың) кері процесі болып табылады [8, 6 б.]. Авторлар тұжырымын негізді деп санаймыз.

Біріншіден, заңды экономика кез келген мемлекеттің ең негізгі мүддесі болып табылады. Өйткені ол көлеңкелі экономикадан қорғайды және елдегі адал бәсекелестікті сақтауға және қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге ықпал етеді.

Екіншіден, қолма қол ақшалардың айналымы әлі күнге дейін көптеген елдер үшін құқықтық мәселе болып тұр. Әрине, қолма қол ақшаларды әзірге электронды ақшалар толықтай алмастыра алған жоқ. Десе де аталған мәселе төлем карталары арқылы жасалып жатыр. Дегенмен, оның өзі жеткіліксіз деп айтуға болады. Біздің

ойымызша, кәсіпкерлік қызмет субъектілері мен тиісті тұтынушы субъектілердің арасында төлем және есеп айырысу түбегейлі жеке электронды форматта болуы тиіс.

Үшіншіден, көлеңкелі экономика кез келген елдің заңды экономикасын жағымсыз түрде түйреп өтетін жағымсыз экономикалық сипаттағы құбылыс болып табылады. Сондықтан оған қарсы іс-қимыл жүйесі науқандық сипатта емес, жүйелі негізде жүзеге асырылуы тиіс. Өйткені сол заңсыз құбылыс өз кезегінде тек белгілі бір мемлекеттің ғана мүдделеріне қарама қайшылықтан бөлек, халықаралық қауымдастық мүддесіне қайшы екендігін білдіреді.

Ғылыми жұмысы арнайы талқыланып жатқан аталмыш авторлар келесі кезекте мынадай ой қорытынды жазған.

Процедуралық тұрғыдан алып қарағанда, қылмыс жасау нәтижесінде алынған қылмыстық кірістерді жылыстатуды жеке процесс ретінде анықтауға болады. Қылмыс субъектілері оның көмегімен мүліктің бастапқы шығу тегі мен шынайы иелерін жасырады, құқықтық қудалаудың кез келген түрін (яғни әкімшілік, қылмыстық қудалауды) болдырмау мақсатында жасайды. Осыған байланысты жылыстатуды сол мүлікті нақты иесінің заңсыз алғанын жасыру мақсатында өңдеу процесі ретінде де анықтауға болады [8, 6 б.]. Авторлар жасаған сипаттамалық тұжырым дұрыс.

1. Қылмыс жасау нәтижесінде алынған қылмыстық кірістерді жылыстату үдерісі (процесі) қылмыстық мүддеден туындап, қылмыстық ниет арқылы қылмыстық іс-әрекеттерді жоспарлау, дайындау, оқталу, толыққанды жүзеге асыру көзделеді. Яғни қылмыстық мақсатқа жету үшін қылмыскерлер алдына қойылған міндеттерді жүзеге асыру іс-әрекеттерінің жиынтығы нақты көрініс береді.

2. Қылмыс жасау нәтижесінде алынған қылмыстық кірістерді жылыстату үдерісі (процесі) аталған қылмыстың объективтік жағын толық түрде сипаттап береді. Яғни қылмыс белгілерінің (қоғамдық қауіпті іс-әрекеттердің нақты болуы, қылмыстық іс-әрекеттердің қылмыстық заңнамаға қарама қайшылықтың болуы, қылмыс субъектілерінің кінәлігінің дәлелденуі, сондай-ақ қылмыс субъектісінің жазаланушылығы) көрініс беруі тиіс.

3. Қылмыс жасау нәтижесінде алынған қылмыстық кірістерді жылыстату үдерісі мүліктердің шығу тегін, шынайы егесін жасыру іс-әрекеттерінен басталып, өзге жеке немесе заңды тұлғалардың атына жазу іс-әрекеттерімен аяқталады.

Сонымен, жоғарыда жеке дара талданып жатқан авторлар мынадай ой қорытынды түйінді жасаған. Ақырында, заңды түрде қылмыстық кірістерді жылыстатуды ақшалай қаражатты иеленуге, пайдалануға немесе оған билік етуге немесе қылмыстық жолмен алынған басқа мүлікке заңды сипат беру іс-әрекеттерінің жиынтығы ретінде қарастырылуы керек [8, 6 б.]. Авторлар ой қорытындыны дұрыс бағамдап жасаған.

Біріншіден, ҚР Қылмыстық кодекстің 218-бабы [4] және ҚР Қылмыстық-процестік кодексінің тиісті нормаларына сәйкес [9] қылмыстық кірістерді жылыстатуды ақшалай қаражатты иеленуге, пайдалануға немесе оған билік етуге немесе қылмыстық жолмен алынған басқа мүлікке заңды сипат беру іс-әрекеттерінің жиынтығы дәлелдеме ретінде жиналады, бекітіледі, зерделеніп, құқықтық бағалау жасалады.

Екіншіден, мүліктердің заңдылығы ҚР-ның Азаматтық кодексі (жалпы бөлік) 188-бабына (Меншік құқығы ұғымы және оның мазмұны) [10] сәйкес анықталады.

Үшіншіден, қылмыстық істердегі азаматтық істер мәселелерді анықтау ҚР Азаматтық процестік кодексі [11] нормаларына сай жүргізіледі. Яғни сол мүліктің негізгі иесі анықталады.

Тағы да бір ресейлік зерттеуші Е.А. Кондратьева мынадай тұжырымды ұсынған.

Мүліктің және ақшалай қаражаттың қылмыстық шығу тегін нақты жасыру арқылы тиісті жалған мәмілелер мен қаржылық операциялардың кең спектрін жасау арқылы жүзеге асырылады: яғни мүліктің номиналды иесінің (жалған фирма) жасалуы, мүлік нысанының өзгеруі (сол ақшалай қаражатқа вексельдер, мүліктер, активтер және т. б. сатып алынады), мүлікті сатып алу негіздерінің өзгертілуі (қарыз шартын орындау болады). Көпшілігінде мұндай мәмілелердің экономикалық мәні жоқ. Тек иеленуді заңдастыру үшін қылмыстық мүлікпен, мәмілелер жалған құжатпен ресімделеді. Мүліктерді жария ету процесінде қылмыстық жолмен алынған мүлік тауар, ақша, бағалы қағаздар, мүліктік құқықтар түрінде болады [12]. Автордың пікірін толық қолдаймыз.

1. Кез келген заңды азаматтық айналымдағы жеке мүліктердің шығу тегі құқықтық сипатта айқындылықпен көрініс табуы тиіс. Қылмыс субъектілері қылмыстық жолмен алынған мүліктердің шығу тегін жасыруға мүдделі болады. Сондықтан олар сол заңсыз сипаттағы жалған мәмілелер арқылы қаржылық операцияларды жасайды. Олар жалған фирмалар не ұйымдарды құру әрекеттерімен ұштасады.

2. Қылмыстық жолмен алынған тиісті мүліктердің нысанының өзгерту іс-әрекеттерінің жиынтығы негізінен нақты ақшамен (яғни қолма қол ақшамен) жасалады. Бұл ретте біздің ойымызша қазіргі кезде салық саясатын нақты іске асыру қажет деп санаймыз. Яғни декларация толтырып, тапсыру үдерісі жүйелі зерделенуі тиіс.

3. Қаржы мониторинг субъектілерінің қызметін жүйелі негізде ұйымдастырып үйлестірілуі тиіс. Себебі мәмілелердің ішінде жалған мәмілелер кездеседі.

Бір топ украина зерттеушілері мына мазмұнда қорытынды тұжырымды жасады.

Ресми статистикаға сәйкес, Украинада ақшаны жылыстату деңгейі жыл сайын артып келеді.

Ақшаларды жылыстату деңгейінің өсуіне онлайн-банкінгіті пайдалану және онлайн-транзакциялар жасау бойынша сол елдегі пайдаланушылардың толық сәйкестендірілмеуі әсер етеді;

клиенттердің сенімін жоғалтып алудан қорқып, қаржы институттарын тексеруден жалтары;

қолданыстағы ережелердегі құқықтық олқылықтар ақшаны жылыстату бойынша қылмыстарды жасау үшін қылмыскерлерге бірқатар мүмкіндіктерді беріп жатыр;

- қоғамдағы сыбайлас жемқорлық [13, 361 б.].

Ақшаны жылыстату ауқымын ұлғайту деңгей келесідей қоғамға қауіпті салдарға әкеледі:

- елдегі капитал оңтайлы емес;

- заңсыз қаражат қылмыстық қызметті қаржыландыру және сыбайлас жемқорлық схемаларын іске асыру үшін пайдаланылады;

- мемлекет бюджетіне ақшалай түсімдер азаяды;

- қоғамның әлеуметтік салаларын қаржыландыру қысқарады;

- халықтың өмір сүру деңгейі төмендейді [13, 361 б.].

Ақшаны жылыстату әдістерін үнемі жаңарту және салаларды анықтау мемлекет тарапынан қаржылық мониторинг пен бақылауға жатпайтын экономикалық қызметті ақшаны жылыстатуға қарсы күресті неғұрлым тиімді құқықтық реттеу талап етеді.

Жетілдірудің мүмкін жолдары.

Украинадағы ақшаны жылыстатуға қарсы жүйелер:

- қаржылық аудит саласындағы мамандарды үздіксіз оқыту;

- ақшаны жылыстатуға байланысты қылмыстарды тергеу үшін арнайы жұмыс топтарын құру, оған мыналар кіреді, ақпараттық технология мамандары, құқық қорғау органдарының қызметкерлері және қаржы мамандары;

- қаржы мекемелерінің қызметіне тұрақты аудит жүргізу және клиенттердің сенімін сақтауды қамтамасыз ету;

- ақшаны жылыстатуға байланысты қылмыстарды жіктеудің заңмен белгіленген деңгейі және оларды жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілік;

- мемлекетте сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат жүргізу.

Ақшаны жылыстатуға қарсы іс-шаралардың тиімділігін арттырудың кешенді тәсілі мұндай қылмыстардың санын азайтуға және арттыруға мемлекеттің экономикалық дамуы көмектеседі» [13, 361 б.]. Авторлардың мазмұнды қорытынды тұжырымын құптаймыз.

Осы авторлар кешенді сипаттағы мәселелерді дұрыс пайымдап қозғай білген. Өйткені қылмыстық жолмен алынған мүліктерді жылыстату іс-әрекеттері елдегі күрделі мәселелерді (яғни қажетті техникалық тұрғыдан қамтамасыз етілмеуі, заңнамалық олқылықтар, елдегі қоғамда кең етек алған жемқорлық, бас пайдасы үшін негізгі қылмыс субъектілеріне көмектесуші тұлғалардың (әр түрлі фирмалар, банктер және тағы басқалар) болуы және т.б.) тудырған белгілі болып тұр.

Аталмыш мемлекеттің экономикалық, қаржылық, салықтық, әлеуметтік және өзге күрделі мәселелері қазіргі кезде болып жатқан қарулы қақтығыс аясында одан сайын қиындай түсуде. Себебі соғыс жағдайында ол елдегі құқық қорғау органдарының қалыпты қызметі төмендеп келеді. Сол себепті аталған мәселені шешіп сауықтыру үшін көп ресурстар мен жылдар қажет.

Аталған авторлар берген ұсыныстар біздің жеке ойымызша бұрыннан белгілі жайт болып келеді. Дегенмен, олардың ұсыныстық сипатта берген тетіктері жөн.

Демек, тікелей қылмыстық жолмен алынған мүліктерді жылыстату мен оларды құқыққа сыйымсыз заңдастыру іс-әрекеттеріне қарсы іс-қимыл негізі мен тетіктері аталған осы елдің ұлттық заңнамасы мен екіжақты жасалған мемлекетаралық келісім шарттары аясында, сондай-ақ құқық қорғау мен өзге мемлекеттік органдарының, қаржы мониторинг негізгі субъектілерінің, аталған елдің жалпы халқының жаппай өзара ынтымақтастығы арқылы тиімді нәтижеге жетуге болады.

Келесі кезекте британдық ғалымдардың кең көлемдегі ғылыми еңбегіне жүгінуді жөн көрдік. Авторлар мынадай ойды түйіндеген.

Біздің зерттеуіміз күдік әрекетіне тікелей түрдегі қатысты жеке алаңдаушылықты күшейтеді [14, 59 б.]. Авторлардың ой түйінімен келісуге болады. Өйткені, күдік операция деген ұғымдық тіркес экономикалық әрі құқықтық категория ретінде қарастырылады. Бұл аталған дуалды категориялық ұғым өз кезегінде жылыстату ұғымымен өзара қатысы бар.

Енді пәкістан мен малайзия елдерінің зерттеушілері бірігіп жазған мақаласындағы мына қорытынды тұжырымызға зер саламыз.

Негізгі құқық бұзушылықтар санының артуы және терроризмді қаржыландыру бағыттарының бірігуі байқалды. Аталмыш ақшаны жылыстатуға қарсы жаһандық режим шеңберіндегі террористік актілер мен салықтық құқық бұзушылықтар, алайда екі құбылыс - ақшаны жылыстату және терроризмді қаржыландыру - бір-бірінен айтарлықтай ерекшеленеді. Бұл фактор өз кезегінде негізгі құқық бұзушылықтардың саны шамадан тыс криминализациялануға және заңға қарама қайшылық сияқты заңдылық мәселелеріне әкелуі мүмкін [15]. Бұл авторлардың осы қорытынды сипаттағы пікірін жалпы негізде келісеміз.

1. Қылмыстық топ ішіндегі лауазымды тұлғалардың сыбайлас жемқорлық іс-әрекеттерінің негізінде ақшаны жылыстату және трансұлттық қылмыстық топтағы шетелдік элементтің тиісті терроризмді қаржыландыру іс-әрекеті ретінде халықаралық сипаттағы қылмыстар болып табылады.

2. Әлемдік тәжірибеден нақты белгілі болғандай, халықаралық сипат алған қылмыстық әрекеттерді жүзеге асыратын қылмыстық топтардың өзара ынтымақтастығы немесе олардың қызметтерін пайдалану арқылы

астыртын кейде ашық түрде қатынасы көрініс табады. Бұл қазіргі сол саяси-құқықтық жүйенің мәселесі ретінде қарастырылады.

Қылмыстық жолмен алынған мүліктерді заңдастыру түрінің бірі ретінде қаржылық пирамидаларға адамдарды тартып, олардың қаржыларын иемденуді айтуға болады. Осы қылмыстың құрбанына айналудың себептерінің бірін Н.Н.Турецкий өзінің мақаласында қаржылық сауатсыздықтың төмен болуы мен азаматтардың қаржылық жағдайының нашарлауынан [16, 94 б.] деп атап өткен болатын.

1. Қылмыстық жолмен алынған мүліктерді заңдастыру себептерінің бірі ретінде қаржылық пирамидаларды құру арқылы қарапайым адамдардың төмен қаржылық сауатсыздығын пайдаланып, алаяқтықпен алдап, олардың қаржыларын заңсыз иемдену болып табылады.

2. Ерекше айта кетер жайт, сол көптеген қаржылық пирамидилар желілік (сетевой) бизнес маркетингтері сияқты өзіндік жалған желілік маркетингтерді пайдалану арқылы халықты алдап өте қомақты қаржыларға ие болып кетеді.

3. Халық арасында интернет алаяқтық, қаржылық пирамида туралы нақты айта отырып, оларды желілік бизнес негіздері мен тетіктерін алаяқтықпен жеке басының пайда мақсатын тұту белгілері жайлы түсіндіру жұмыстары жүргізілуі тиіс.

Қылмыстық жолмен алынған мүліктерді заңдастыру іс-әрекеттері криптовалюта арқылы жүргізіліп жатады. Бұл мәселе жөнінде отандық сарапшы авторлардың ағылшын тілінде жазылған мақаласының қорытынды бөлігін жүгінеміз.

Осылайша, қазіргі уақытта Қазақстанда қолма-қол ақшаға қатысты әрекет ететін құқықтық тетіктер криптовалюталарға қолданылмайды. Негізінде, криптовалюталар тәуекел деңгейі жоғары қаржылық активтер болып табылады. Ақшаны тез табу үшін биткойндер мен басқа да криптовалюталарды сатып алатын халық іс жүзінде үлкен тәуекелге ұшырайды және ақшасын жоғалтқан жағдайда қорғауға сене алмайды. Сонымен қатар, криптовалюталарды құқықтық реттеудің болмауы елдегі көлеңкелі экономиканың алғышарттарын жасайды. Осыған байланысты криптовалюталарды реттеудің барлық құқықтық тетіктерін қамтитын ұлттық және халықаралық деңгейлерде тәуелсіз нормативтік құқықтық актіні әзірлеу мен қабылдаудың объективті қажеттілігі туындағаны белгілі болады» [17, 40 б.]. Авторлардың қорытынды тұжырымымен келісуге болады.

Біріншіден, криптовалюта туралы ұлттық заңнама әлі жоқ.

Екіншіден, елімізде бақылаусыз болып табылатын криптовалюта жүйесін бірқатар азаматтар пайдаланып келеді.

Үшіншіден, криптовалюта жайлы ақпараттық түсіндіру жұмыстары жүйелі түрде жүргізілмейді.

Е.Н. Бархатова өзінің ғылыми мақаласының қорытынды бөлігінде мынадай ұсыныс жасаған болатын.

Осылайша, қылмыстық кірістерді заңдастыруға қарсы іс-қимылды заңнамалық реттеуді жетілдіру мақсатында заң шығарушыға Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 174 және 174-1 баптарына өзгерістер енгізу керек. Яғни аталған баптардың атауы мен диспозициясы «заңдастыру (жылыстату)» деген сөздер «жалған заңдастыру» деген сөздермен алмастырылуы тиіс [18, 50 б.]. Автордың ұсынысын толық құптауға болады.

1. Расында «заңдастыру» деген сөз бір қарағанда «заңды түрде құжатты жасау» деген білдіреді.

2. Сол «жалған заңдастыру» делінген ұғымдық тіркес қылмыстық жолмен алынған мүлікке заңды сипат беру дегенді анықтайды.

3. Жалған заңдастыру іс-әрекеттері әртүрлі көріністерде көрінуі мүмкін.

Аталған ұғымдық тіркестің мазмұнын ашу үшін қазіргі қолданыстағы заңға қайшы іс-әрекеттердің жиынтығын құқықтық талдау арқылы айқындалуы тиіс.

А.В. Богданов, И.И. Ильинский және Е.Н. Хазов өз мақаласында мына анықтаманы ұсынған болатын.

Қылмыстық жолмен алынған ақшалай қаражатты заңдастыру (жылыстату) – бұл заңсыз (лас) құралдарды заңды таза ақшаға айналдыру [19, 151 б.].

Е.Т. Абилезовтың пікірінше, қылмыстардың санатындағы коллизия және олардың логикалық тұрғыда жіктелуі туралы сөз қозғау заң әдебиеттерінде жиі орын ала бермейді. Оларды арнайы жағдайларда талқыға салу барысында ғана кездестіруге мүмкіндік беріледі. Осыған қатысты түрлі критерилер де қылмысты санаттудың негізінде ғана орын алынады. Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлігі қылмыс объектілеріне қатысты, қылмыстың қоғамға қауіптілігі мен бір немесе сол объектінің тегіне байланысты, маңыздылығына қарай (жеке адамға қарсы қылмыстар, отбасына және кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстар т.б.) топталған. Санаттаудың маңыздылығы сол, нақты қол сұғушылықтың әлеуметтік-саяси мәнін дұрыс анықтауға мүмкіндік береді [20, 53 б.].

О.Р. Цой, Д. Қалқаманұлы, С.С. Шарипов пікірлерінше, мұндай теріс пайдалану жағдайларының негізгі бөлігі инфрақұрылымы дамыған ірі қалаларға тиесілі. Кредитті адалсыз жолмен алу жағдайында, егер сауда ұйымы тауарды сатып алушыға already берген болса, онда ол банк немесе өзге де кредиттік ұйым тарапынан оның толық құнын төлемеу қаупіне тап болады. Ал егер банк немесе өзге де кредиттік ұйым ақша қаражатын компанияның шотына already аударған болса, шығынды дәл сол банктер немесе өзге де кредиттік ұйымдар көтереді [21, 344 б.].

Авторлардың қысқа мазмұнда берген жеке анықтамасын талдайтын болсақ, ондағы «заңсыз (лас) құралдарды» деген ұғымдық тіркесті қолданбағаны жөн.

Аталмыш ұғымдық тіркес логикалық әрі құқықтық тұрғыдан қарағанда қисынға келмейді.

Аталған анықтамада «қылмыстық жолмен алынған ақшаларды» деген ұғым еш қолданылмаған.

Демек, анықтама Қылмыстық жолмен алынған ақшалай қаражатты заңдастыру (жылыстату) – бұл қылмыстық жолмен алынған ақшаларды заңды ақшалар ретінде айналдыру деген мәтінде болуы тиіс.

Қорытынды. Сонымен, «Қылмыстық жолмен алынған мүліктерді жылыстату», «Қылмыстық жолмен алынған мүліктерді заңдастыру» және «Қылмыстық жолмен алынған кірістер» делінген ұғымдық тіркестерге мынадай ғылыми сипаттағы анықтамаларды ұсынамыз.

Қылмыстық жолмен алынған мүліктерді жылыстату – заңсыз, оның ішінде қылмыстық жолмен алынған мүліктердің шығу тегін жасыру мақсаты мен оның туындауына түрткі болатын себеп-факторлық кешені (яғни жалпы, негізгі және арнайы) арқылы өзіндік тәсілдері (орнықтыру, араластыру және біріктіру) негізінде жүзеге асырылатын, қоғамға қауіпті, халықаралық құқық пен ұлттық заңнамаға қарама қайшы, кінәлі болған қылмыс субъектілерінің және оларға көмектесуші қылмыс субъектілерінің қылмыстық заңнамамен жазаланатын қылмыстық іс-әрекеттерінің жиынтығы.

Қылмыстық жолмен алынған мүліктерді заңдастыру – заңсыз, оның ішінде қылмыстық жолмен алынған мүліктерді құқыққа сыйымсыз иеленуге, пайдалануға немесе оған билік етуге немесе қылмыстық жолмен алынған басқа мүлікке заңды сипат беруге бағытталған қылмыстық іс-әрекеттерінің жиынтығы.

Қылмыстық жолмен алынған кірістер – жеке тұлғаның, тұлғалар тобының немесе қылмыстық топтың қандай да бір қылмыс жасаудың нәтижесінде тікелей немесе жанама түрде сатып алынған немесе алынған кез-келген мүлікті білдіреді.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Қасым-Жомарт Тоқаев сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөнінде кеңес өткізді. 2021 жылғы 16 сәуір // <https://www.akorda.kz/kz/kasym-zhomart-tokaev-sybaylas-zhemkorlykka-karsy-is-kimyl-zhoninde-kenes-otkizdi-1631214>.

2. «Біріккен Ұлттар Ұйымының Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясын ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасы 2008 жылғы 4 маусымдағы N 40-IV Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z080000040>.

3. «Біріккен Ұлттар Ұйымының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясын ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 мамырдағы N 31 Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z080000031>.

4. «Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі» Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>.

5. «Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 28 тамыздағы N 191-IV Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000191>.

6. United Nations Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols Thereto // <https://www.unodc.org/unodc/en/organized-crime/intro/UNTOC.html>.

7. United Nations Convention against Corruption // <https://www.unodc.org/unodc/en/corruption/uncac.html>.

8. Прошунин М. М., Татчук М. А. Финансовый мониторинг (противодействие легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма) // Калининград: изд-во БФУ им. И. Канта. – 2014. – Т. 253.

9. «Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі» Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>.

10. «Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі» Қазақстан Республикасының Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-XIII // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000>.

11. «Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі» Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377>.

12. Кондратьева Е. А. Процессы противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путём, и финансированию терроризма (ПОД/ФТ): категориальные подходы // Теневая экономика. – 2017. – Т. 1. – №. 1. – С. 31-46.

13. Sergij S. Vitvitskiy, Oleksandr N. Kurakin, Pavlo S. Pokataev, Oleksii M. Skriabin and Dmytro B. Sanakoiev (2021). Formation of a new paradigm of anti-money laundering: The experience of Ukraine. Problems and Perspectives in Management, 19(1), 354-363. doi:10.21511/ppm.19(1).2021.30.

14. Zavoli I., King C. The Challenges of Implementing Anti-Money Laundering Regulation: An Empirical Analysis // The Modern Law Review. – 2021. – Т. 84. – №. 4. – С. 740-771.

15. Korejo M. S., Rajamanickam R., Md. Said M. H. The concept of money laundering: a quest for legal definition // Journal of Money Laundering Control. – 2021. – Т. 24. – №. 4. – С. 725-736.

16. Турецкий, Н. . (2022). Факторы, влияющие на рост числа жертв мошенничества и финансовых пирамид, и методы противодействия им. Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Право, 140(3), 89–97. извлечено от <https://bullaw.enu.kz/index.php/main/article/view/43>

17. Temirzhanova L.A., Syzdykov A.Zh., Sagymbekov B.Zh. On the definition of cryptocurrency in the legislation of the Republic of Kazakhstan // ВЕСТНИК Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Право. BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series № 2(131)/2020. – С.33-43.

18. Бархатова Е. Н. Сущность, причины и условия легализации (отмывания) денежных средств или иного имущества, приобретенных преступным путем // Вестник Уфимского юридического института МВД России. – 2020. – №. 3 (89). – С. 44-51.

19. Богданов А.В., Ильинский И.И., Хазов Е.Н. Противодействие легализации (отмыванию) доходов, полученных незаконным путем. Вестник Московского университета МВД России. 2020;(5):151–157.
20. Абилезов Е.Т. Қылмыстық заң жобасын дайындаудағы қайшылықтар немесе олардың логикалық толықтығын қамтамасыз ету // Қазақстан Республикасы ПМ М. Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми еңбектері, №4 (65) 2020. – Б.52-59.
21. Цой О.Р., Қалқаманұлы Д., Шарипов С.С. основные способы обмана и злоупотребления доверием в сфере потребительского кредитования // Қазақстан Республикасы ПМ М. Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми еңбектері, №4 (81) 2024. – Б.343-349.

Авторлар туралы мәліметтер:

Палванова М. – Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің «Құқықтану» кафедрасының PhD докторанты.

Батырбаев Н.М. – з.ғ.к, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің Әкімшілік-шаруашылық қызмет департаменті директорының міндетін уақытша атқарушы.

Бекбосынов Е.Т. - PhD, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Заң факультеті, Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық кафедрасының доценті, Қазақстан Республикасының Қаржы мониторинг агенттігінің Республикалық қоғамдық кеңесіндегі сарапшылар тобының сарапшысы.

Палванова М. - докторант PhD кафедрасы «Юриспруденция» Международного казахско-турецкого университета им. Х. А. Ясауи.

Батырбаев Н.М. - к.ю.н., временно исполняющий обязанности директора департамента административно-хозяйственной деятельности Южно-Казахстанского университета им.М. Ауэзова.

Бекбосынов Е.Т. - PhD, доцент кафедры международных отношений и международного права Южно-Казахстанского университета им.М. Ауэзова, юридический факультет, эксперт группы экспертов Республиканского общественного совета Агентства Республики Казахстан по финансовому мониторингу.

Palvanova M. - PhD student at the Department of Law of the International Kazakh-Turkish University named after H. A. Yasavi.

Batyrbayev N.M. - Candidate of Law, Interim Director of the Department of Administrative and Economic Activities of the M. Auezov South Kazakhstan University.

Bekbossynov E.T. - PhD, Associate Professor of the Department of International Relations and International Law at the M. Auezov South Kazakhstan University, Faculty of Law, expert of the expert group of the Republican Public Council of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Financial Monitoring.

**ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ,
ӘКІМШІЛІК ҚЫЗМЕТ**

**АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО,
АДМИНИСТРАТИВНАЯ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ**

**ADMINISTRATIVE LAW,
ADMINISTRATIVE ACTIVITIES**

A. Saitbekov¹, E. Alimova², A. Mussin²

¹Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan

²Academy of Management of the MIA of the Republic of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan

LEGAL FOUNDATIONS AND PROSPECTS FOR THE USE OF UNMANNED AERIAL VEHICLES IN THE ACTIVITIES OF THE INTERNAL AFFAIRS BODIES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The article addresses a topical scientific and practical issue concerning the formation of a balanced legal framework for the use of unmanned aerial vehicles (UAVs) in the operational-search activity (OSA) of the internal affairs bodies of the Republic of Kazakhstan. The key problem lies in the absence, within national legislation, of special procedural norms that comprehensively regulate the use of drones in the course of operational-search measures, which gives rise to risks of legal uncertainty and potential violations of citizens' rights and freedoms. The purpose of the study is to analyze the existing regulatory framework and international experience in order to develop specific proposals aimed at improving legislation in this area. The methodological basis of the research includes systemic-structural, comparative legal, and formal-logical methods. As a result of the study, significant gaps in legal regulation were identified, and directions for integrating UAVs into operational-search activity were proposed, taking into account the principles of legality and proportionality. The author substantiates the conclusion that it is necessary to develop a special subordinate regulatory legal act defining the legal grounds and procedure for the use of UAVs, as well as relevant standards and control mechanisms

Keywords: unmanned aerial vehicles, operational-search activity, internal affairs bodies, legal regulation, digitalization, protection of citizens' rights, UAVs.

Қазақстан Республикасы ішкі істер органдары қызметінде ұшқышсыз ұшу аппараттарын пайдаланудың құқықтық негіздері мен перспективалары

Мақала Қазақстан Республикасы ішкі істер органдарының жедел-іздігіру қызметінде (ЖІҚ) ұшқышсыз ұшу аппараттарын (ҰҰА) қолдануды құқықтық тұрғыдан теңгерімді реттеу мәселесіне арналған өзекті ғылыми-практикалық проблеманы қарастырады. Негізгі мәселе ұлттық заңнамада жедел-іздігіру іс-шаралары шеңберінде дрондарды қолдануды егжей-тегжейлі регламенттейтін арнайы процессуалдық нормалардың болмауынан туындайды, бұл құқықтық айқынсыздық тәуекелдерін және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының ықтимал бұзылуын арттырады. Зерттеудің мақсаты – қолданыстағы нормативтік-құқықтық базаны және халықаралық тәжірибені талдау арқылы заңнаманы жетілдіруге бағытталған нақты ұсыныстар әзірлеу. Әдіснамалық негіз ретінде жүйелік-құрылымдық, салыстырмалы-құқықтық және формальды-логикалық әдістер қолданылды. Зерттеу нәтижесінде құқықтық реттеудегі елеулі олқылықтар айқындалып, заңдылық пен пропорционалдылық қағидаттарын ескере отырып, ҰҰА-ны ЖІҚ-ке интеграциялау бағыттары ұсынылды. ҰҰА-ны қолданудың құқықтық негіздері мен тәртібін, сондай-ақ стандарттар мен бақылау тетіктерін айқындайтын арнайы ведомстволық бағынысты нормативтік құқықтық актіні әзірлеу қажеттігі туралы қорытынды жасалды.

Түйінді сөздер: ұшқышсыз ұшу аппараттары, жедел-іздігіру қызметі, ішкі істер органдары, құқықтық реттеу, цифрландыру, азаматтардың құқықтарын қорғау, ҰҰА.

Правовые основы и перспективы использования беспилотных летательных аппаратов в деятельности органов внутренних дел Республики Казахстан

Статья посвящена актуальной научно-практической проблеме формирования сбалансированного правового регулирования применения беспилотных летательных аппаратов (БПЛА) в оперативно-розыскной деятельности (ОРД) органов внутренних дел (ОВД) Казахстана. Ключевая проблема видится в отсутствии в национальном законодательстве специальных процессуальных норм, детально регулирующих применение дронов в рамках оперативно-розыскных мероприятий, что порождает риски правовой неопределенности и потенциальных нарушений прав граждан. Цель исследования состоит в анализе действующей нормативной базы и международного опыта для разработки конкретных предложений по совершенствованию законодательства. Методологическая основа включает системно-структурный, сравнительно-правовой и формально-логический методы. В результате выявлены значительные пробелы в регулировании и предложены направления интеграции БПЛА в ОРД с учетом принципов законности и соразмерности. Сформулирован вывод о необходимости разработки специального подзаконного акта, формирующего правовые основания и порядок применения БПЛА, а также стандарты и механизмы контроля.

Ключевые слова: беспилотные летательные аппараты, оперативно-розыскная деятельность, органы внутренних дел, правовое регулирование, цифровизация, защита прав граждан, БПЛА.

Introduction. The active introduction of digital technologies constitutes a strategic direction in the modernization of public administration, including the law enforcement system [1]. The use of unmanned aerial vehicles (UAVs) opens up significant prospects for internal affairs bodies in enhancing the effectiveness of operational-search activity. However, the full realization of this potential is possible only if a clear and balanced legal framework is established, one that ensures the achievement of operational-search objectives while unconditionally respecting constitutional rights and freedoms.

The relevance of this study is обусловлена the existence of a significant legislative gap: the current regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan do not contain special procedural norms governing the use of UAVs in the course of specific operational-search measures. This situation creates grounds for legal uncertainty, expands the scope of discretion of law enforcement authorities, and increases the risk of violations of the principle of legality. The level of scholarly development of this issue within Kazakhstani legal doctrine remains clearly insufficient; comprehensive studies addressing the legal and organizational aspects of integrating UAVs into operational-search activity are virtually absent.

The purpose of this article is to analyze the existing regulatory framework governing the use of UAVs in Kazakhstan and, on this basis, to develop scientifically substantiated proposals for the formation of a comprehensive legal model for their application in operational-search activity. The initial hypothesis of the study is that the effective and lawful use of drones in operational-search activity is possible exclusively under conditions of detailed procedural regulation based on the principles of legality, proportionality, judicial authorization of interference with private life, and the assurance of transparency. The methodological framework of the research includes general scientific and special legal methods of cognition, namely the systemic-structural, comparative legal, formal-logical, and analytical methods.

The main part. The legal foundations governing the use of airspace and aviation activities in Kazakhstan are established in the Air Code and a number of subordinate regulatory acts. Since the beginning of 2024, a mandatory requirement has been introduced for unmanned aerial vehicles (UAVs) with a mass of 250 grams or more to be equipped with remote identification (Remote ID) systems when operating within the administrative boundaries of cities of republican and regional significance [2]. All civil aircraft are subject to state registration, including UAVs with a maximum takeoff weight of 250 grams or more, as well as aircraft of any weight equipped with data collection devices [3]. Thus, within the general legal framework, UAVs are primarily classified as aircraft (aviation equipment).

However, within the framework of operational-search activity (hereinafter referred to as OSA), the legal regime of UAVs changes. The Law “On Internal Affairs Bodies” authorizes the use of technical means for recording offenses (Article 6, paragraph 19) [4], while the Law “On Operational-Search Activity” classifies devices used to obtain information during operational measures as special technical means (Article 1, paragraph 4) [5]. Accordingly, a UAV equipped with surveillance equipment and used for official purposes should be regarded as a technical means (and, in the context of OSA, as a special technical means) of recording. Consequently, the norms regulating the procedure for the use of such means may be applied to its operation.

Nevertheless, these provisions are of a framework nature and do not form a comprehensive regulatory system. Certain departmental acts, such as orders of the Minister of Internal Affairs, regulate the equipping of units with counter-drone systems for the protection of secured facilities [6], but do not contain provisions governing the lawful use of UAVs for operational-search purposes. As a result, a legal vacuum is formed: on the one hand, technological capabilities for the use of UAVs in OSA not only exist but are rapidly expanding; on the other hand, there are no legal grounds or procedural “rules of the game” for such use within the framework of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Operational-Search Activity.” This situation contradicts the principle of the rule of law and creates serious risks, including the potential recognition of information obtained through the use of drones as inadmissible evidence in criminal proceedings.

International Experience and Principles of the Lawful Use of Unmanned Aerial Vehicles in Law Enforcement Activities

An analysis of foreign regulatory frameworks (the European Union, the United Kingdom, Canada, and the United States) makes it possible to identify a number of key principles that should form the basis of a national legal model.

First and foremost, this is the principle of legality and legal certainty, which requires that the use of unmanned aerial vehicles (UAVs) be expressly authorized by law, clearly defining the purposes, conditions, and limits of such use. Closely linked to this is the principle of proportionality and necessity, according to which the deployment of drones must be justified by a specific and sufficiently serious objective (such as the investigation of serious crimes or the protection of public safety during mass events) and must constitute the least intrusive means of achieving that objective with respect to private life.

A crucial safeguard is the principle of judicial or prosecutorial authorization. The collection of information affecting the right to privacy (for example, covert surveillance of a dwelling or an individual within a private space) must be sanctioned by a court or a prosecutor. Equally important are the principles of transparency and accountability, which presuppose the existence of mechanisms for recording and reporting on the use of UAVs (including the maintenance of registers of flights, objectives, and responsible officials), as well as guarantees of independent oversight. Finally, the principle of data protection requires that information collected through the use of UAVs, especially personal data, be safeguarded against unauthorized access, stored for a limited period, and destroyed upon the expiration of the установленного retention period if it is not used in criminal proceedings.

In the European Union, the operation of drones is regulated by acts of the European Union Aviation Safety Agency (EASA), which establish unified technical and operational standards integrating flight safety requirements with data protection considerations [7]. This comprehensive approach merits consideration in the course of modernizing Kazakhstan’s legislation.

Directions for the Integration of Unmanned Aerial Vehicles into Operational-Search Activity and Necessary Legal Safeguards

From the perspective of the operational tasks of internal affairs bodies, unmanned aerial vehicles (UAVs) are valuable for surveillance, the search for persons, documentation of mass events, and monitoring of road conditions and terrain within the framework of search and preventive measures. Their potential is significantly enhanced through technical integration with video surveillance systems (such as *Sergek*) and analytical tools, including image recognition systems [8].

For lawful integration, it is necessary to incorporate a number of specific norms into legislation. First, these norms should define the legal status of UAVs as special technical means used in operational-search activity. Second, they should establish an exhaustive list of grounds and purposes for the use of drones, differentiated depending on the nature of interference with private life (overt observation in public places versus covert surveillance). Third, the authorization procedure must be detailed: covert surveillance involving the collection of information relating to private life should require prior judicial authorization, while in other cases a prosecutorial or departmental procedure with subsequent notification of the court may be permissible.

In addition, strict requirements must be introduced for the documentary recording of each use (a flight mission specifying the purpose, time, location, details of the operator, and the authorizing official). A separate regulatory block should govern the procedure for processing and storing the information obtained, ensuring its confidentiality and providing for its destruction in the absence of legal grounds for further retention. The final element of the system is the establishment of clear liability of officials for violations of the approved procedure for the use of UAVs.

An important practical step in developing competencies and integrating advanced UAV technologies into law enforcement activities has been the establishment of cooperation between the academic community and a specialized technological foundation. In 2025, a Memorandum of Cooperation was signed between the Republican State Institution *Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan* and the Public Foundation *Scientific and Educational Foundation "Ashyq Aspan Foundation"* [9]. This document formalizes the parties' intentions to jointly develop and implement educational programs and to conduct training courses, seminars, and internships in the field of unmanned aviation systems. Unlike traditional academic education, this partnership implies in-depth practice-oriented work, including the design, modeling, and direct implementation of modern digital solutions and hardware complexes based on UAVs in the educational process and operational-service activities. This cooperation serves as a concrete example of the formation of a unified ecosystem in which educational and research institutions of the Ministry of Internal Affairs gain access to up-to-date technological developments and expertise, while a foundation specializing in the engineering and production of drone-based solutions contributes to the training of future law enforcement specialists. Thus, the implementation of such initiatives directly contributes to achieving the goals set out in strategic documents and serves as a practical basis for bridging the gap between theoretical training and the operational and tactical needs of internal affairs bodies.

Conclusion. The analysis conducted allows us to conclude that the use of unmanned aerial vehicles in the official activities of the internal affairs bodies of Kazakhstan constitutes an objective and promising trend consistent with the overall strategy of digitalization of public administration. At the same time, both the effectiveness and the legitimacy of such use directly depend on the quality and level of detail of legal regulation.

Current legislation contains a significant gap, as it does not regulate the use of UAVs specifically in the context of operational-search activity, being limited to general norms concerning aviation-technical and registration aspects. The scientific novelty of this study lies in a comprehensive substantiation of the need to develop a special procedural framework that would synthesize the requirements of operational effectiveness, aviation safety, and the protection of fundamental human rights.

The practical significance of the study consists in the formulation of concrete proposals for improving legislation. The key recommendation is the development and adoption of a special subordinate regulatory legal act (for example, a departmental instruction), approved by a joint order of the General Prosecutor's Office and the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. This act should comprehensively regulate the procedure for the use of UAVs by internal affairs bodies, establishing the necessary procedural safeguards and control mechanisms. Prospects for further research include the detailed elaboration of draft regulatory provisions and a comparative analysis of the effectiveness of various models of oversight over the use of surveillance technologies by law enforcement agencies.

List of sources used

1. On the Concept for the Development of Civil Unmanned Aviation in the Republic of Kazakhstan for 2025–2031: Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 412 dated June 4, 2025. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2500000412>
2. On Approval of the Rules for the Use of the Airspace of the Republic of Kazakhstan: Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 506 dated May 12, 2011 (as amended and supplemented). – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1100000506>
3. On Approval of the Rules for State Registration of Civil Aircraft of the Republic of Kazakhstan and Rights to Them: Order of the Minister for Investments and Development of the Republic of Kazakhstan No. 409 dated June 30, 2017. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1700015553>

4. Law of the Republic of Kazakhstan No. 199-V LRK "On the Internal Affairs Bodies of the Republic of Kazakhstan" dated April 23, 2014 (as amended and supplemented). – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000199>
5. Law of the Republic of Kazakhstan "On Operational-Search Activities" dated September 15, 1994. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z940000300>
6. On Equipping Specialized Units of the Internal Affairs Bodies and the Criminal-Executive System with Means for Detection, Suppression, and Neutralization of Unmanned Aerial Vehicles: Order of the Minister of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan No. 350 dated April 30, 2025. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/G25C0000350>
7. Commission Implementing Regulation (EU) 2019/947 of 24 May 2019 on the rules and procedures for the operation of unmanned aircraft. – URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32019R0947>
8. On Approval of the Concept for the Development of the "Serg ek" Video Surveillance System: Order of the Minister of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan No. 1097 dated December 25, 2020. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000022970>
9. Memorandum of Cooperation between the RSE "Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan" and the Public Foundation "Scientific and Educational Foundation 'Ashyq Aspan Foundation'" dated December 1, 2025. – 4 p.

Information about the authors

Saitbekov A.M. – Doctor of Political Science, Candidate of Law, Deputy Minister of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan.

Alimova E.A. - Head of the Scientific Research Institute of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor (Associate Professor).

Mussin A.B. – Senior Research Fellow at the Center for the Study of Problems of Operational-Search Activities of the Research Institute of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Philosophy (PhD), Police Major.

Сайтбеков А.М. – саясат ғылымдарының докторы, заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің орынбасары.

Алимова Э.А. - Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі басқару академиясының ғылыми-зерттеу институтының бастығы, философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор (доцент).

Мусин А.Б. – Қазақстан Республикасы ІІМ Басқару академиясының Ғылыми-зерттеу институты Жедел-іздістіру қызметінің проблемаларын зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері, философия докторы (PhD), полиция майоры.

Сайтбеков А.М. – доктор политических наук, кандидат юридических наук, за-меститель Министра внутренних дел Республики Казахстан.

Алимова Э.А. - начальник научно-исследовательского института Академии управления Министерства внутренних дел Республики Казахстан, доктор философии (PhD), ассоциированный профессор (доцент).

Мусин А.Б. – старший научный сотрудник Центра по исследованию проблем оперативно-розыскной деятельности Научно-исследовательского института Академии управления МВД Республики Казахстан, доктор философии (PhD), майор полиции.

А.А. Есекеева¹, Г.А. Қуаналиева¹, А. Сарсенова²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

²Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА БАЛА ҚҰҚЫҚТАРЫ ЖӨНІНДЕГІ УӘКІЛДІН ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫМЕН ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ

Бала құқықтары, олардың бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау, және әр баланың қауіпсіз балалық шағы үшін қажетті жағдайлар жасау - мемлекетіміздің басты міндеттерінің бірі болып табылады. Президент өз Жолдауларында балалардың қауіпсіздігі мен құқықтарын қорғау, олардың әлеуметтік және экономикалық әлауқатын қамтамасыз ету мәселелеріне ерекше назар аударып келеді. Елімізде бала құқықтары мен мүдделерін қорғау мақсатында Бала құқықтары жөніндегі Омбудсмен институты құрылды. Заңнамалық жолмен құрылған институт тәуелсіз орган мәртебесіне ие болуы маңызды және де Бала құқықтары жөніндегі Омбудсмен институты дербес орган ретінде құқықтық мәртебеге ие бола отырып, бала құқықтарын қорғаудың мызғымас кепілі болады. Мақалада бала құқықтарын қорғауға жауапты органдардың қызметіне жіті тоқталып, қоғамда құқықтық сауаттылық пен құқықтық мәдениетті арттыру үшін профилактикалық, құқық қорғау шараларын қабылдауды және ҚР азаматтарының құқықтық және психологиялық дайындығын жақсартуды алға тартады. Бала құқықтарын ұлттық деңгейде қорғаудан бөлек, Қазақстан Республикасының юрисдикциясына кіретін халықаралық нормативтік құқықтық актілерге негізделген халықаралық қорғау тетіктеріне басымдық берілуі тиіс деп тұжырымдайды.

Түйінді сөздер: бала құқықтары, адам құқықтары, омбудсмен, Бала құқықтары жөніндегі уәкіл институты, ювениалды әділет, прокуратура, кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтары.

Взаимодействие Уполномоченного по правам ребенка в Республике Казахстан с правоохранительными органами

Защита прав детей, их свобод и законных интересов, а также создание необходимых условий для безопасного детства каждого ребенка-одна из главных задач нашего государства. В своих посланиях Президент уделяет особое внимание вопросам безопасности и защиты прав детей, обеспечения их социального и экономического благополучия. В целях защиты прав и интересов ребенка в стране создан Институт Омбудсмена по правам ребенка. Важно, чтобы институт, созданный законодательно, имел статус независимого органа, и институт Омбудсмена по правам ребенка, как самостоятельный орган, был бы неотъемлемой гарантией защиты прав ребенка. В статье авторы акцентируют внимание на деятельности органов, ответственных за защиту прав ребенка, пропагандирует принятие профилактических, правозащитных мер для повышения правовой грамотности и правовой культуры в обществе и улучшение правовой и психологической готовности граждан РК. Они утверждают, что помимо защиты прав ребенка на национальном уровне, приоритет должен быть отдан механизмам международной защиты, основанным на международных нормативных правовых актах, входящих в юрисдикцию Республики Казахстан.

Ключевые слова: права ребенка, права человека, омбудсмен, институт уполномоченного по правам ребенка, ювениальная юстиция, прокуратура, правонарушения несовершеннолетних.

Interaction of the Commissioner for Children's Rights in the Republic of Kazakhstan with law enforcement agencies

Protecting the rights of children, their freedoms and legitimate interests, as well as creating the necessary conditions for a safe childhood for every child is one of the main tasks of our state. In his messages, the President pays special attention to the issues of safety and protection of children's rights, ensuring their social and economic well-being. In order to protect the rights and interests of the child, the Institution of the Ombudsman for Children's Rights has been established in the country. It is important that the institution established by law has the status of an independent body, and the institution of the Ombudsman for Children's Rights, as an independent body, would be an integral guarantee of the protection of children's rights. In the article, the authors focus on the activities of the bodies responsible for the protection of children's rights, promotes the adoption of preventive, human rights measures to improve legal literacy and legal culture in society and improve the legal and psychological readiness of citizens of the Republic of Kazakhstan. He argues that in addition to protecting the rights of the child at the national level, priority should be given to international protection mechanisms based on international normative legal acts within the jurisdiction of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: child rights, human rights, Ombudsman, institution of the Commissioner for Children's Rights, juvenile justice, Prosecutor's Office, juvenile delinquency.

Кіріспе. Баланың болашағы – оның өмір сүру жағдайына, тәрбиесіне, білімі мен дамуына байланысты. Қазіргі таңда адамзат қоғамы балалардың құқықтарын қорғауды алға тартады.

Бала құқықтарын қамтамасыз ету бүкіл әлемдік қоғамдастық шешуге мүдделі қазіргі заманның жаһандық проблемаларына жатады. Бұл өскелең ұрпақтың қоғамның өміршеңдігіне кепілдік берудегі және оның болашақ дамуын болжаудағы шешуші рөліне байланысты. Алайда, әлемдегі бірде-бір мемлекет бала құқықтарын сақтау саласында үлгі көрсете алмайтындығын мойындау керек. Тіпті, демократиясы мен экономикасы дамыған мемлекеттер кәмілетке толмағандар арасындағы қылмыстың өсуімен, өмір сүру деңгейі төмен отбасылардың болуымен, медициналық көмектің жеткіліксіздігінен балалардың өлімімен, көше балаларының өсуімен сипатталады. Осы факторлардың барлығы балалар проблемасын тек ұлттық құралдармен шешудің мүмкін еместігін дәлелдейді және тұтастай алғанда әлемдік қоғамдастықтың күш-жігерін біріктіру қажеттілігін тудырады, бұл бала құқықтарын халықаралық құқықтық қорғау институтының пайда болуына себеп болады.

Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында «адам құқықтары әрбір жеке адамның қадір-қасиеті мен бостандығын қорғауды қамтамасыз ететін ережелер ретінде айқындалады» [1]. Баланың да ересек толыққанды адам сияқты құқықтары бар. Бүгінгі күні бала құқықтары қазіргі заманғы қоғамның міндетті құрамдас бөлігі болып табылады. Баланың құқықтарын сақтау ұлттың сауаттылығы мен болашақ ұрпаққа деген оңтайлы қарым-қатынасты білдіреді. Сондықтан халықаралық деңгейде және Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасы шеңберінде баланың құқықтарын қамтамасыз ету және қорғау проблемасы әртүрлі құжаттарда ұсынылған, сондай-ақ, халықаралық деңгейде де, Қазақстан Республикасының заңнамасы аясында да қарастырылады.

Бала құқығын қорғау – мемлекетіміздің әлеуметтік саясатының маңызды міндеттерінің бірі. ҚР Конституциясының 27-бабында көзделгендей «Неке мен отбасы, ана мен әке және бала мемлекеттің қорғауында болады» [2]. Ал, бала өзінің мүдделеріне қайшы келетін жағдайларды қоспағанда, әрбір баланың отбасында өмір сүруге және тәрбиеленуге құқығы, өзінің ата-аналарын білуге құқығы, олардың қамқорлығында болуға құқығы, олармен бірге тұруға құқығы бар [3].

Балалардың құқықтарын қорғау жүзеге асырылатын аса маңызды нормативтік-құқықтық құжаттар қабылданды. Осы саладағы көптеген зерттеулер баланың құқықтық мәртебесіне, балалардың құқықтарын қорғауға және кепілдіктерге бағытталған.

Зерттеу материалдары мен әдістер. Мақаланы жазу барысында салыстырмалы-құқықтық, диалектикалық талдау, жалпыдан жекеге және жекеден жалпыға өту әдістері жүргізілді. Сонымен қатар, жүргізіліп отырған теориялық зерттеудің негізін ұлттық заңнаманың нормалары мен ережелер құрайды.

Бала құқықтарын қамтамасыз етуге қатысты құқық қорғау органдарының рөлін анықтауда, зерттеудің мазмұнын ашуда бірқатар, нормативтік-құқықтық актілер негізге алынды: Қазақстан Республикасының Конституциясы, «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы», «Прокуратура туралы» Заң. Бала құқықтары, олардың мүдделерін қорғау, бала құқықтары жөніндегі уәкіл тақырыбы аясында зерттеу жүргізіп жүрген отандық және алыс-жақын шет мемлекеттердің заңгер ғалымдары А.Б. Аширбекова, О. Анаюрт, А.А. Абикенов, А.А. Есекеева, С.С. Қаржаубаев, А.О. Шакиров, А.А. Салимгерей, И.В. Межибовская, С.А. Шапинова, Н.Ю. Веселов, М.В. Головизнина, Н.Ю. Данилова, А.В. Лихтенштейннің еңбектері пайдаланылды.

Зерттеу нәтижелері мен талқылаулар. Кез-келген демократиялық мемлекет әлеуметтік әділеттілікті мүлтіксіз сақтауға, теңсіздіктің қарсыласы болуға, қоғамның әлсіз топтарына, мәселен, мүгедектер мен науқастарға, зейнеткерлерге көмектесуге, адамның лайықты өмірі мен еркін дамуын қамтамасыз ететін жағдайлар жасауға міндеттеме алады. Осы ретте, балалардың да өз құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға құқығы бар.

Атқарушы билік жүйесінде бала құқықтары мен мүдделерін қорғау жөніндегі қызметті жүзеге асыратын мемлекеттік органдар – құқық қорғау органдары құрылады.

Құқық қорғау органдарының бала құқықтары мен мүдделерін қорғау жөніндегі қызметі құқықтық қызметтің бір түрі болып табылады және нормативтік құқықтық актілермен және белгіленген іс жүргізу нысандарымен бекітілген жеткілікті кең ауқымға ие. Қазақстан Республикасында бала құқықтары мен мүдделерін қорғаудағы шешуші рөл бала құқықтары жөніндегі уәкіл органы, бала құқықтарына қатысты Комитет, білім беру және денсаулық сақтау ұйымдары, ювениалды полиция, үкіметтік емес ұйымдар, кәмілетке толмағандар істері жөніндегі комиссия, ювениалды әділет органдарына жүктеледі.

Қазақстан Республикасының әлеуметтік субъектілеріндегі бала құқықтары жөніндегі уәкіл институты - бала құқықтары мен олардың заңды мүдделерін қамтамасыз етудің мемлекеттік жүйесіндегі маңызды буының бірі болып табылады. Бала құқықтары жөніндегі уәкіл институты бала құқықтарын қорғауға және олардың мүдделерін қамтамасыз етуге ықпал ететін мемлекеттік органдардың қалыптасқан жүйесінде өз орнын нығайта отырып, өз кезегінде тығыз байланыс орната отырып, дербес орган ретінде өзге субъектілердің қызметін алмастырмайды.

Тарихта алғаш рет омбудсмен институтын 1981 жылы Норвегияда құрылды. Содан берімен қарай балалар құқығына қатысты тәуелсіз институттардың саны артып, қазіргі таңда 80-нен аса мемлекетте қызмет атқаруда.

Омбудсмен институты адам құқықтарын қорғау мәселесінде заңдылықты қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Омбудсмен Мекемесінің қызметі туралы жыл сайынғы есептерді қарау кезінде қоршаған орта, білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қауіпсіздік, жергілікті өзін-өзі басқару қызметтері, экономика, қаржы, салық, көлік, адам құқықтары, балалар, әйелдер мен мүгедектердің құқықтары, сот төрелігі және қауіпсіздік. Оның көптеген салаларда ұсыныстар бергені байқалады. Осыған байланысты Омбудсмен үкіметтің тұрақты даму

мақсаттарына қосқан нақты үлесі тек сыбайлас жемқорлыққа байланысты және ол тек парақорлықпен күресумен шектелмейді [4, 131].

А.А. Есекеева балалар омбудсменінің құқықтық мәртебесін, оның қызметінің кепілдіктерін, лауазымға тағайындау және қызметтен босату тәртібін, басқа да мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен, қоғамдық ұйымдармен, сондай-ақ республиканың әр аумағы субъектілеріндегі бала құқықтары жөніндегі уәкілдермен өзара іс-қимылдың принциптері мен нысандарын бекітетін арнайы «Балалар омбудсмені туралы» заң қабылдаудың қажеттілігін алға тартады [5, 42]. Және бұл пікір, өте орынды.

Омбудсмен институты мемлекеттік басқару, адам және азамат құқықтары мен бостандықтарын қорғау қызметін қадағалайтын заңды орган ретінде ғана емес, сонымен бірге құқықтық мәдениетті жетілдіру, адамдарды құқықтар мен бостандықтарға тәрбиелеу үшін де қажет, азаматтық қоғам құру процестерін ынталандыратын орган [6, 41].

Бала құқықтары жөніндегі уәкілдің негізгі мақсаты - балалардың құқықтары мен заңды мүдделерінің кепілдіктерін қамтамасыз ету, сондай-ақ олардың бұзылған құқықтары мен бостандықтарын мемлекеттік және қоғамдық институттармен өзара іс-қимылда қалпына келтіру болып табылады. Осы жердесұрақ туындайды, мұндай қызмет Уәкілдің құқықтық мәртебесі елдің ең жоғары деңгейдегі нормативтік құқықтық актісінде емес, тек «Бала құқықтары туралы» Қазақстан Республикасының Заңында және басқа да кейбір жағдайларда қаншалықты тиімді?! Зерттеушілердің пікірінше, халықаралық стандарттарға сәйкес омбудсменнің құқықтық мәртебесі дәл осы Негізгі Заңда немесе мемлекеттің жоғары заңнамалық актілерінде бекітілуі тиіс деп пайымдайды.

Қазақстандық омбудсменнің конституциялық мәртебесін бекіту демократиялық институттың беделін арттыратыны сөзсіз және де ықпал еткен болар еді және омбудсманның бір институты оның өкілеттіктерін нақты кеңейту, арнайы заңда мандатты бекіту арқылы оның тәуелсіздік дәрежесін арттыру, сайлау (тағайындау) рәсімін реформалау және лауазымынан шеттету, қаржылық дербестікті қамтамасыз ету жағдайында Қазақстан Республикасындағы бала құқықтарын қорғау институтының қызметіндегі тиімділікке ықпал еткен болар еді.

2022 жылы Қазақстан демократияның 1 жаңа кезеңіне өтіп, саяси жүйенің негізгі бағыттары бойынша заңнаманы жетілдіру бойынша шаралар қабылдады. Солардың бірі 2022 жылы референдумда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясына Омбудсмен мәртебесін қамтамасыз еткен түзету болды (83-1-Бап) [2]. Конституцияның жаңа 83-1-бабының нормалары кез-келген мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың тәуелсіздігі мен өкілеттігін жүзеге асырған кезде олардың міндеттерін, олардың есеп бермейтіндігінің кепілдіктерін бекітеді. Адам құқықтары жөніндегі уәкілді мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдарға тәуелсіздігі мен есеп беруі үшін конституциялық тұрғыдан бекіту маңызды [7].

Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуының қазіргі кезеңі әртүрлі сипаттағы қайшылықтардың белең алуымен, оның ішінде кәмілетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау саласында, сондай-ақ балалар мен жасөспірімдердің әлеуметтік бейімделу проблемаларының шиеленісуімен сипатталады [8].

Қазақстан Республикасында балалар омбудсменінің құқықтары мен өкілеттіктерін күшейте отырып, біздің ойымызша, заңнамалық тұрғыда, оларды Адам құқықтары жөніндегі уәкіл иеленетін құқықтармен теңестіру қажет.

Ата-аналары тастап кеткен немесе отбасыларынан кеткен, қатыгездікпен тәрбиеленіп жатқан, қараусыз қалған балалардың саны артып келеді. Көп жағдайда дәл бұл балалар қылмыс жасауға көп ұрынып, теріс жолға түсуге бейім болып келеді. Қазақстан Республикасындағы кәмілетке толмағандардың құқық бұзушылықтары мен қадағалаусыз қалуының алдын алудың мемлекеттік жүйесі институттарының тиімділігінің төмен екендігі назар аударады.

Ювеналды әділет – бұл құқықтық қатынастардың нақты саласындағы Балалардың құқықтарын қамтамасыз етудің негізгі нысандарының бірі. Бүгінгі таңда кәмілетке толмағандарға қатысты әлеуметтік саясаттың құқықтық негізі ретінде ювеналды әділетті дамыту заң шығарушы, атқарушы, сот органдарының басты міндеті болып саналады.

Бүгінгі таңда ювеналды әділет ұғымы, оның құрамы тұжырымдалмаған, сонымен қатар кәмілетке толмаған адамдардың қылмысқа қарсы іс-қимыл жүйесіндегі ювеналды әділеттің рөлі анықталмаған. Отандық және шетелдік ғылымда ювеналды әділеттілікті түсінудің бірыңғай тұжырымдамалық тәсілі қалыптаспаған. Бұл мәселе үлкен маңызға ие болғанымен, іс жүзінде әлі зерттеу таппаған. Оның элементтерін қарастырмас бұрын ювеналды әділет деп не түсіну керектігін анықтау керек. Заң әдебиеттерінде «ювенальды әділет», «балаларға қатысты әділет», «балаларға қатысты сот төрелігі» терминдері ұшырасады. Кейбір процессуалист ғалымдар бұл алдын алу жүйесінің бір бөлігі деп санайды.

Ғалым Н.Ю. Веселов ювенальды әділет туралы бар түсініктерге балалардың құқықтары, бостандықтары мен мүдделерін қамтамасыз ету жүйесінде осы қоғамдық-құқықтық институттың праксеологиялық өлшемін қалыптастыруда өзіндік келесідей бөлшектерін береді.

Біріншіден, балалардың құқықтарын, бостандықтарын мен мүдделерін қамтамасыз ету жүйесінің міндеттерінің ішінде ювеналды әділет : өмірлік қиын жағдайлардағы Балалардың құқықтарын қамтамасыз етуге, қорғауға және қорғауға; балаға қолайлы қызметтер мен көмек жүйелерінің пайда болуына; балаларға қатысты зорлық-зомбылық пен кемсітушіліктің барлық нысандарын жоюға; құқыққа қайшы және өзге де алдын алудың әртүрлі нысандарын жетілдіруге ықпал етуге арналған девиантты мінез-құлық, сондай-ақ заңға қайшы келетін кәмілетке толмағандарды түзету және әлеуметтік оңалту жұмыстарын жүргізеді.

Екіншіден, бала құқықтарын қамтамасыз етудің басқа нысандары мен институттарынан ювеналды әділет ерекше функцияларымен ерекшеленеді, олардың ішінде: 1) жалпы – «қорғау»; 2) арнайы – «қалпына келтіру»; пацификациялық (бітімгершілік) оңалту; 3) қосымша – «әлеуметтік-профилактикалық; білім беру-тәрбие, сондай-ақ мұндай құқықтарды іске асыру тәсілі-сот төрелігіне қол жеткізу және сот арқылы қорғау».

Үшіншіден, ювеналды әділет - бұл қылмыстық іс жүргізу немесе әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізу шеңберінде кәмелетке толмағандарға өзгеше көзқарас қана емес, сонымен қатар медициналық-әлеуметтік, психологиялық-педагогикалық және баланың өмірі мен денсаулығына төнген қатерді жою немесе одан әрі девиациялануын болдырмау мақсатында оған теріс әсер ететін қолайсыз орта жағдайларынан баланы алуға арналған оңалту рәсімдері мен бағдарламаларын, сондай-ақ құқық бұзушылық жасалған жағдайда баланы қоғамдық өмірге қайтаруды қамтиды.

Төртіншіден, ювеналды әділет - бұл мемлекеттік және басқа органдар мен ұйымдардың кешенін ғана емес, сонымен бірге баланың құқықтарын қамтамасыз етудің халықаралық стандарттарына негізделуі керек тиісті ұлттық заңнаманы қамтитын жүйе [9, 48].

А.В. Лихтенштейн ювеналды әділет - бұл кәмелетке толмағандардың істері бойынша сот төрелігін жүзеге асыратын және кәмелетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделерін сотта қорғау және кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтары мен қылмыстары туралы істерді сотта қарау міндеттері бар сот жүйесі деп санайды [10, 30].

Ювеналды әділеттің мақсаты – кәмелетке толмағандарды жазалау емес, керісінше тәрбиелеу болып табылады.

Осылайша, ювеналды әділет - он сегіз жасқа толмаған адамдардың құқықтарын қорғаудың ерекше жүйесі, ол өз қызметін балалар мен жасөспірімдерге көмек көрсететін медициналық-психологиялық әлеуметтік қызметтермен бірге, оның құқықтарын іске асыруды қамтамасыз ету үшін қолданылатын баланың құқықтарын қорғау тетігінің көмегімен жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың жиынтығын қамтиды.

Халықаралық құқық нормаларын ұлттық заңнамаға имплементациялау үрдістерін ескере отырып, «ювеналды әділет» терминін пайдалану дұрыс деп санаймыз, себебі, бұл бала құқықтары мен олардың мүдделерін сотта қорғауға қатысты, сондай-ақ сот төрелігі шегінде ғана жүзеге асырылмайтын басқа да іс-шаралар кешенін қамтиды және бұл өз кезегінде осы институттың праксеологиялық өлшеміне, оның құндылықтарын түсінуге және қоғамның қабылдауына әсер етеді.

Жыл сайын мемлекет балалардың құқықтарын қылмыстық шабуылдардан қорғау мәселесіне көбірек көңіл бөлуде. Осы ретте, бала құқықтары мен мүдделерін қорғауда прокуратура органдарының алатын орны ерекше.

Прокуратура органдары кәмелетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау саласында өте маңызды орынға ие. Кәмелетке толмағандар туралы заңдардың орындалуын прокурорлық қадағалау прокуратура органдары қызметінің дербес бағытын білдіреді, прокурор жұмысының кең ауқымын қамтиды және кәмелетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау туралы заңнаманың нақты орындалуын, кәмелетке толмағандардың қылмыстары мен құқық бұзушылықтарының алдын алуды қамтамасыз етуге бағытталған. Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың құқықтарын қорғауға бағытталған заңнаманы сақтау саласындағы жергілікті атқарушы органдардың қызметі үнемі прокуратураның мұқият бақылауында болады [11].

БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы Конвенциясының ережелеріне, балалардың өмірінің барлық салаларындағы мүдделері мен әл-ауқатының басымдығын бекітетін халықаралық құқық пен заңнама нормаларына сүйеніп, бала құқықтары мен бостандықтарын, балаларды қылмыстық шабуылдардан қорғауды қамтамасыз етеді.

Елімізде «Прокуратура туралы» Заң 2022 жылы 5 қарашада қабылданды [12]. Прокуратура кәмелетке толмағандарға қатысты құқық қорғау функциясын жүзеге асырады. Заңды өкілдері өздеріне жүктелген тәрбиелеу, ұстау жөніндегі міндеттерін орындамайтын, ал тиісті мемлекеттік органдар мен ұйымдар оларға тиісті назар аудармайтын балалардың құқықтарын қорғауға баса назар аударылады, бұл балалардың құқық бұзушылықтар мен қылмыстар жасауына, сондай-ақ олардың қаза табуына және сыртқы себептерден жарақат алуына әкеп соғады.

Прокурорлар өз жұмыстарын заң шығарушы және атқарушы билік органдарымен, жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен, сондай-ақ халықаралық ұйымдар мен қоғамдық бірлестіктермен тығыз байланыста құрады. Кәмелетке толмағандардың құқықтары бұзылған жағдайларға уақтылы және түбегейлі ден қоюға, оларды қалпына келтіруге толық құқықтық шаралар қолдануға міндетті.

Прокурорлардың құқық қорғау қызметі іске асырылып жатқан мемлекеттік саясатқа сәйкес жүзеге асырылады және балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау саласындағы заңдылық жағдайынан туындайды.

Қорытынды. Ғылыми зерттеуді қорытындылай келе, келесідей тұжырымдарға келеміз :

1. Балалардың құқықтары мен мүдделерін қорғау білікті заң көмегін көрсете алатын ата-аналарға немесе әлеуметтік қызметтерге байланысты.

Алайда, қазіргі қоғамда құқықтық мәдениет дамымаған, төмен, тіптен жоқтың қасы. Бала емес, ересек азаматтардың өздері де жеке бас құқықтарын қорғай алмайды. Бұл ретте, қоғамда құқықтық сауаттылық пен құқықтық мәдениетті арттыру үшін профилактикалық және құқық қорғау шараларын қабылдау және ҚР азаматтарының құқықтық және психологиялық дайындығын жақсарту қажет.

2. Бала құқықтарын ұлттық деңгейде қорғаудан бөлек, Қазақстан Республикасының юрисдикциясына кіретін халықаралық нормативтік құқықтық актілерге негізделген халықаралық қорғау тетіктеріне басымдық берілуі тиіс.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы: БҰҰ Бас Ассамблеясы 10.12.1948 ж. қабылданды. Текст: электронды // Консультант Плюс. Анықтамалық - құқықтық жүйе URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_120805.

2. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (2022.19.09. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029.

3. «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі (2025.11.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102277&pos=6;-60#pos=6;-60

4. Ashirbekova A.B., Anayurt O., Abikenov A.A. «Institute of the ombudsman (commissioner for human rights) as a mechanism of protection of human rights in the Republic of Kazakhstan and Turkey». - ҚазҰУ Хабаршысы. Заң сериясы. - No4 (108). 2023 ж. - 131б.

5. А.А. Есекеева, А.Е. Жатқанбаева, С. Әділғазы. «Қазақстан Республикасындағы бала құқықтары жөніндегі уәкілдің құқықтық мәртебесі». ҚазҰУ Хабаршысы, Заң сериясы. - No1 (109). 2024 ж. - 42 б.

6. С.С. Қаржаубаев «Қазақстандағы адам құқықтары жөніндегі уәкіл институтын жетілдіру туралы». ҚР Құқықтық акпарат және заңнама институты. - No 3 (70) (2022). - 41 б.

7. Шакиров А.О. Деятельность уполномоченного по правам человека в Республике Казахстан: возможности совершенствования на основе применения зарубежного опыта. Право и государство. - No 4 (73) 2021 г.

8. А.А. Салимгерей, И.В. Межибовская, С.А. Шапинова. «Проблемы эффективности институтов защиты прав ребенка в Республике Казахстан». https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38989916&pos=9;-60#pos=9;-60

9. Н.Ю. Веселов. «Ювенияльная юстиция в системе обеспечения прав детей». Вестник КазНУ, серия юридическая. - №3(91).2019 г. - С. 48-53. <https://bulletin-law.kaznu.kz/index.php/journal/issue/archive>.

10. Головизнина М.В., Данилова Н.Ю., Лихтенштейн А.В. «История эксперимента: опыт создания элементов ювенияльной юстиции в Санкт-Петербурге». // Вопросы ювенияльной юстиции. - М.: Юрист, 2006. - №2 (7). - С. 30-35.

11. «Кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау: құқық қорғау органдарының рөлі және балаларды қорғау саласындағы қиындықтар». <https://018.kz/6145-kmeletke-tolmaandardy-ytaryn-orgau-y-orgau-organdaryny-rli-zhne-balalardy-orgau-salasynday-iyndytar.html>.

12. «Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасының 2022 жылғы 5 қарашадағы № 155-VII Конституциялық Заңы (2023.12.09. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен).

Авторлар туралы мәліметтер

Есекеева А.А. – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, заң факультетінің докторанты.

Куналиева Г.А. - әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Кеден, қаржы және экологиялық құқық» кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, Қазақстан Республикасы.

Сарсенова А. - Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университетінің аға оқытушысы.

Есекеева А.А. – докторант Казахского национального университета имени Аль-Фараби.

Куналиева Г.А. - доктор юридических наук, профессор кафедры «Таможенного, финансового и экологического права» Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Сарсенова А. – старший преподаватель Западно-Казахстанского Инновационно-технического университета.

Yessekeyeva A.A. - doctoral student at Al-Farabi Kazakh National University.

Kuanaliyeva G.A. - Doctor of Law, Professor of the Department of «Customs, fiscal and environmental law» of the Kazakh National University named after al-Farabi.

Sarsenova A. - Senior Lecturer, West Kazakhstan University of Innovation and Technology.

Қ. Ерланұлы¹, Ч.К. Утегенов², К.Т. Ушуров³

¹ІІМ Қазақстан Республикасы М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты, Ақтөбе, Қазақстан

²Баишев университеті, Ақтөбе, Қазақстан

³Қазақстан Республикасының ІІМ М. Есболатов ат. Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

ЖОЛ-КӨЛІК ОҚИҒАЛАРЫ: ЭЛЕКТРОМОБИЛЬДЕР ОЛАРДЫ ТУДЫРАТЫН ФАКТОР РЕТІНДЕ

Қазіргі заманғы көлік индустриясының қарқынды дамуы және электромобильдер мен автопилот жүйелерінің кең таралуы жол қозғалысының жаңа сын-қатерлерін туындатуда. Бұл технологиялар экологиялық қауіпсіздік пен энергия тиімділігі тұрғысынан алғанда орасан зор артықшылықтарға ие болғанымен, олармен байланысты құқықтық және практикалық мәселелер де жоқ емес.

Электромобильдердің және олардағы автопилот функцияларының жаппай енгізілуі — жол-көлік оқиғаларының құқықтық жауапкершілігін қайта қарау қажеттілігін туындатып отыр. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының әкімшілік заңнамасы, өкінішке қарай, толықтай жүргізушісіз немесе жартылай автоматтандырылған көлік құралдарына байланысты қатынастарды реттеуге дайын емес. Бұл өз кезегінде заңдық вакуум мен құқықтық белгісіздік жағдайын қалыптастырады.

Түйінді сөздер: электромобильдер, жол-көлік оқиғалары, автопилот жүйесі, интеллектуалды көлік жүйелері, құқықтық реттеу, жүргізушінің жауапкершілігі, автоматты басқару, Қазақстан заңнамасы, экологиялық көлік, көлік қауіпсіздігі.

Дорожно-транспортные происшествия: электромобили как фактор их возникновения

Стремительное развитие современной автомобильной индустрии и широкое распространение электромобилей и систем автопилота порождают новые вызовы для дорожного движения. Хотя эти технологии обладают значительными преимуществами с точки зрения экологической безопасности и энергоэффективности, с ними также связаны правовые и практические проблемы.

Массовое внедрение электромобилей и их функций автопилота требует пересмотра подходов к юридической ответственности за дорожно-транспортные происшествия. В настоящее время административное законодательство Республики Казахстан, к сожалению, не готово к регулированию правоотношений, возникающих при использовании полностью автономных или частично автоматизированных транспортных средств. Это, в свою очередь, создает правовой вакуум и ситуацию юридической неопределённости.

Ключевые слова: электромобили, дорожно-транспортные происшествия, система автопилота, интеллектуальные транспортные системы, правовое регулирование, ответственность водителя, автоматическое управление, законодательство Казахстана, экологический транспорт, безопасность дорожного движения.

Road traffic accidents: electric vehicles as a contributing factor

The rapid development of the modern automotive industry and the widespread adoption of electric vehicles and autopilot systems are creating new challenges for road traffic. While these technologies offer significant advantages in terms of environmental safety and energy efficiency, they are also associated with legal and practical issues.

The mass implementation of electric vehicles and their autopilot functions necessitates a revision of the legal approaches to liability for road traffic accidents. Currently, the administrative legislation of the Republic of Kazakhstan, unfortunately, is not fully prepared to regulate legal relations arising from the use of fully autonomous or partially automated vehicles. This, in turn, creates a legal vacuum and a situation of legal uncertainty.

Keywords: electric vehicles, road traffic accidents, autopilot system, Intelligent transportation systems, legal regulation, driver responsibility, automated control, Kazakhstan legislation, eco-friendly transport, road traffic safety.

Кіріспе. XX ғасыр адамзат тарихында түрлі жаңалықтар мен техникалық жетістіктерге толы кезең болды. Сол жаңалықтардың бірі — ішкі жану қозғалтқыштарымен жабдықталған автомобильдердің жаппай пайда болуы. Бұл қозғалтқыштардың түрлері әрқилы болып, олардың әрқайсысы жұмыс процесінде өзіндік ерекшеліктерге ие болды. Алайда автоөнеркәсіпте негізінен мұнай өнімдерімен жұмыс істейтін ішкі жану қозғалтқыштары кең таралды.

Ал XXI ғасыр жаңа талаптар мен бағыттарды алға тартты. Экология мен қоршаған ортаны қорғау мәселелері алдыңғы қатарға шыққан заманда көптеген дамыған мемлекеттер экологиялық таза көлік түрлерін жасауға бет бұрды. Қазіргі таңда мұндай көліктің басты өкілі — электромобильдер болып табылады.

Электромобиль немесе гибриділік отындарды тұтынатын көлік құралдары толықтай электрленгендігін ескерсек, олардың компьютерлік бағдарламаларына жүргізушісіз өзімен өзі тұрақтау және автопилот функциясы енгізілген. Сондықтанда біздің қызығушылығымызды танытып отырған мәселе, осы көлік құралдарының жүргізушісіз тұрақтау не автопилот басқару кезінде орын алатын жол көлік оқиғаларын зерттеу болып табылады.

Электромобиль ұғымына тоқталатын болсақ, электромобиль – электр энергиясының тәуелсіз көзінен (аккумуляторлар, отын элементтері, конденсаторлар және т.б.) қоректендірілетін бір немесе бірнеше электр қозғалтқыштарымен қозғалысқа келтірілетін автомобиль [1].

Негізгі бөлім. Электромобильдердің бірқатар артықшылықтары бар (ішкі жану қозғалтқышына қарағанда), олардың ең бастысы – пайдаланылған газдардың болмауы және техникалық қызмет көрсетудің қарапайымдылығы болып табылады.

Халықаралық энергетикалық агенттіктің болжамдары бойынша 2025 жылы әлемдік электромобильді парк 200 есе ұлғаятын болады, яғни 200 млн. бірлік машина белгісіне жетеді.

Бұл жерде әрине, әлемдік электромобиль паркінің өсуіне не түрткі болуы мүмкін – деген қисынды сұрақ туындайды.

Бұл сұрақтың жауабы планетада екі фактордың болуымен себептеледі деп есептейміз.

Бірінші мәселе – ішкі жану қозғалтқышымен жабдықталған автомобильдердің зиянды химиялық қосындылар қалдықтарымен қоршаған ортаны жаппай ластауы. Қазақстан халқына арнаған Жолдауында Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаев бұл мәселеге ерекше тоқталып: «Қоршаған ортаны қорғау және экологиялық даму – Қазақстан күн тәртібіндегі басты мәселелердің біріне айналуға. Бұл мәселемен бүкіл өркениетті әлем айналысып жатыр, ал біз бұл жалпыға ортақ үрдістен шет қалмауымыз керек...» – деп атап өтті [2].

Екінші маңызды мәселе – жанар-жағармай материалдарының қымбаттауы. Бұл, ең алдымен, мұнай өнімдерінің шектеулі өндірісімен, өндіруші елдерге тәуелділікпен және мұнай өңдеу зауыттарын ұстауға кететін жоғары шығындармен тікелей байланысты.

Бүгінгі таңда Қазақстанның ірі қалаларында (мегаполистерінде) автоөндірушілердің түрлі маркалы электромобильдері пайдаланылуда және өсу үрдісіне ие. Мәселен 2024 жылы Қазақстан аумағында барлығы 2,8 мың электрлі автокөліктер тіркелген[3].

2024 жылғы 1 желтоқсанда Қазақстандағы электромобильдер саны 12 587 бірлікке жеткені белгілі болды. Бір жыл бұрын тіркелген электромобильдер саны 7 680 көлік құралын құраған еді. Бұл көрсеткішке жеңіл және жүк көліктері, сондай-ақ автобустар да кіреді. Осылайша біздер электрлі автомобильдердің санының жылдан жылға өсіп бара жатыр.

Электр көліктеріне сұраныстың артуына және олардың сатылымының өсуіне әсер еткен негізгі факторлар — осы саладағы инфрақұрылымның біртіндеп дамуы, сондай-ақ электромобильдерді Қазақстан Республикасының аумағына әкелуге қатысты кедендік баждардың төмендетілуі болып табылады.

Аталған жағдай, өз кезегінде, Еуразиялық экономикалық одақ шеңберінде қабылданған шешімдермен тікелей байланысты. Атап айтқанда, Еуразиялық экономикалық комиссия Кеңесі тарапынан электромобильдерге қатысты кедендік әкелу бажының мөлшерлемесін нөлдік деңгейде белгілеу туралы шешім қабылданған болатын. Бұл шара одаққа мүше мемлекеттер арасында экологиялық көлік құралдарын ілгерілету, энергия тиімділігін арттыру және көміртегі шығарындыларын азайту мақсатында қабылданған жүйелі саясаттың бір бөлігі болып табылады [4].

«Сұраныс ұсынысты тудырады» — бұл экономикалық заңдылықты кезінде Карл Маркс өзінің әйгілі «Капитал» атты еңбегінде атап көрсеткен болатын. Осы қағидатқа сәйкес, тұтынушылар тарапынан электр көліктеріне деген қызығушылық пен сұраныстың жылдан-жылға артуы — нарықтағы ұсыныстардың да ұлғаюына тікелей әсер етуде.

Аталған үрдістің нақты көрінісі ретінде соңғы жылдары Қазақстан нарығында белсенді түрде пайда болып, сатылымға шығарылған қытайлық электр көліктерін атауға болады. Бұл көліктер елімізде қолжетімділігімен, техникалық сипаттамаларымен және заманауи жабдықталуымен ерекшеленіп, өз тұтынушысын таба білді. Осылайша, нарық сұраныс пен ұсыныстың өзара әрекеттесуінің айқын мысалын көрсетіп отыр.

Электрлі көлік құралдарының иелерінің санының ұлғаюы, өз кезегінде, жол-көлік оқиғаларының жиілеуіне әсер етуі мүмкін екені сөзсіз. Бұл жағдайдың бірнеше себептері бар. Біріншіден, электрлі көлік құралдарына арналған инфрақұрылымның қарқынды дамуы — мысалы, электр қуаттау станцияларының сандық өсімі және экологиялық жағдайдың жақсаруы — осы көлік түрлерінің танымалдылығын арттыруға ықпал етуде.

Сонымен қатар, электрлі көлік құралдарының артықшылықтары мен экологиялық тиімділігін ескере отырып, олардың құқықтық салада басқару ерекшеліктерінің де бар екенін атап өту маңызды. Әсіресе, қазіргі заманғы электромобильдердің басым бөлігінде енгізілген автопилот функциясы — көлік құралын жартылай

немесе толық автоматты режимде басқаруға мүмкіндік беретін бағдарламалық қамтамасыз ету жүйесі — осы саладағы жаңашылдықтардың бірі болып табылады.

Алайда, интернет кеңістігінде жүргізілген мониторинг нәтижелері көрсеткендей, автопилот функциясын пайдалану кезінде жол қозғалысы ережелерінің бұзылуы жиі тіркеледі. Бұл жағдай қазіргі заманғы құқықтық жүйенің жаңа технологияларға бейімделуінің кешігуі мен құқықтық реттеудің толық қамтылауының салдарынан туындайды. Қазіргі құқықтық нормалар мен әкімшілік-құқықтық механизмдер автопилот сияқты интеллектуалды басқару жүйелерінің ерекшеліктерін жеткілікті түрде ескермейді және бұл өз кезегінде жол қауіпсіздігі мен құқықтық тәртіптің бұзылуына әкелуі мүмкін.

Осыған байланысты, электромобильдер мен автопилот функциясын құқықтық тұрғыдан реттеу және жаңа технологияларды ескере отырып, заңнамалық база мен құқықтық практикаға қажетті толықтырулар енгізу өзекті мәселе болып табылады. Бұл шаралар жол қозғалысының қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және заманауи көлік құралдарын басқару жүйелерін заңды түрде тиімді әрі айқын реттеуге мүмкіндік береді.

Мысалы ретінде, электромобиль иесі көлік құралының электрондық жүйесіне толықтай сенім арта отырып, автопилот функциясын іске қосуы мүмкін. Алайда жүргізуші көлікті басқаруға тікелей қатыспаған жағдайда (яғни автопилот жұмыс істеп тұрған кезде), ал автопилот жүйесі белгілі бір себептерге байланысты (электрондық жүйенің істен шығуы, навигациялық жүйенің дұрыс жұмыс істемеуі және т.б.) жол жүру ережелерін бұзып, нәтижесінде жол-көлік оқиғасына себепкер болуы ықтимал. Мұндай жағдайлар түрлі деңгейдегі жол-көлік оқиғаларына, оның ішінде адам өмірі мен денсаулығына қауіп төндіретін ауыр салдарға әкелуі мүмкін. Өкінішке қарай, мұндай мысалдар бүгінгі таңда аз емес.

«Tesla Motors» компаниясының атап өтуінше, автопилот жүйесі жүргізушіге тек көмек көрсету мақсатында жасалған, алайда ол көлік құралын басқаруда жүргізушінің орнын толық алмастыра алмайды [5].

Қазіргі таңда Еуропа мен Азия елдерінің ірі қалаларында жүргізушісі бар такси қызметтері өз жұмысын тұрақты түрде жалғастырып, ел азаматтары мен қонақтарына көлік қызметтерін көрсетуде. Алайда, сонымен қатар осы өңірлерде заманауи технологияларды пайдаланып, толықтай жүргізушісіз такси көліктерін енгізу тәжірибесі де белсенді дамып келеді.

Мысалы, 2022 жылдан бастап Қытай Халық Республикасының Ухань және Чунцин қалаларында жүргізушісіз такси қызметі іске қосылып, жолаушыларға сапалы және тиімді қызмет көрсетуде. Бұл жобалар толық автоматтандырылған көлік жүйелерінің практикалық жүзеге асуы ретінде қарастырылады [6].

Аталған фактілерді ескере отырып, қазіргі қолданыстағы құқықтық және әкімшілік нормалардағы шектеулер мен автопилот функциясын қолдану мәселелері толықтай қарама-қайшы болып табылады. Яғни, бір жағынан автопилот функциясының құқықтық реттелуіндегі кемшіліктер мен қиындықтар байқалса, екінші жағынан, инновациялық автожүйелердің қоғамдық көлікте сәтті енгізіліп, қызмет көрсетіп жатқаны нақты дәлел болып отыр.

Осы тұрғыдан алғанда, Қазақстан Республикасының заңнамасын халықаралық тәжірибе мен заманауи технологиялық үрдістерді ескере отырып жетілдіру қажеттігі туындайды. Бұл елімізде интеллектуалды көлік жүйелерін дамытып, жол қозғалысының қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және көлік саласында инновацияларды тиімді енгізуге мүмкіндік береді.

Осыған байланысты, мұндай құқықтық олқылықтарды жою мақсатында жол-көлік оқиғаларына қатысты жүргізушінің кінәсіздігін дәлелдеу мүмкіндігі мен тәртібін, сондай-ақ автоматтандырылған басқару жүйелеріне байланысты туындайтын жауапкершілік шегін нақтылайтын арнайы заңнамалық нормаларды әзірлеу қажеттілігі туындайды. Сонымен қатар, көлік иелері үшін осындай жағдайларда өз құқықтарын қорғаудың тиімді құқықтық тетіктерін қамтамасыз ету маңызды.

Мысалы, Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің 591-бабы «Көлік құралын басқару кезінде жүргізушінің телефонды немесе радиостанцияны пайдалануы» [7] көлік құралы жүргізушісінің оның тікелей басқаруындағы әрекеттеріне қатысты қолданылады. Аталған құқықтық норма көлік құралын нақты жүргізушінің өзі басқарған жағдайда орын алатын құқық бұзушылықты көздейді және автоматтандырылған басқару жүйесін, оның ішінде автопилот функциясын пайдалануға байланысты туындайтын қатынастарды реттемейді.

Демек, қазіргі қолданыстағы заңнамада автопилот жүйесін пайдалану барысында жүргізушінің жауапкершілігіне қатысты құқықтық реттеудің болмауы, мұндай жағдайларда құқықтық белгісіздікке әкеп соқтыруы мүмкін. Осыған орай, заманауи көлік технологияларының дамуын ескере отырып, автопилот секілді интеллектуалды басқару жүйелерін пайдалануға байланысты құқықтық нормаларды нақтылау және жетілдіру қажеттілігі туындайды.

Аталған нормадағы түйінді ұғым — «көлік құралын басқару кезінде» тіркесі болып табылады. Қолданыстағы заңнамаға сәйкес, «көлік құралын басқару» ұғымы келесідей түсіндіріледі: көлік құралын басқару дегеніміз — көлік құралын қозғалысқа келтіру және оның қозғалысын қамтамасыз ету үшін, көлік құралының мақсаты мен техникалық мүмкіндіктеріне сәйкес орындалатын техникалық әрекеттер жиынтығы.

Осы анықтамаға сүйене отырып, егер жүргізуші автопилот режимін іске қосып, көлік құралын тікелей өзі басқармаған жағдайда, яғни көлік құралын басқаруға бағытталған нақты техникалық әрекеттерді орындамаған болса, онда бұл жағдай «көлік құралын басқару» түсінігінің шеңберіне кірмейді. Тиісінше, мұндай жағдайда көлік құралын басқару фактісінің болмауы әкімшілік құқық бұзушылық құрамының жоқтығын білдіреді және жүргізушіні жауапкершіліктен босатуға негіз бола алады.

Өкінішке орай, отандық заңнамада мұндай мысалдар аз емес.

Өз кезегінде, көлік құралдарын басқару саласында орын алуы ықтимал құқықтық қайшылықтар мен жүргізушілер мен құқық қорғау органдары арасындағы түсініспеушіліктерді болдырмау мақсатында, Қазақстан Республикасының «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Кодексінің 30-тарауына («Көліктегі, жол шаруашылығындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар») өзгерістер мен толықтырулар енгізу орынды деп есептейміз.

Атап айтқанда, төмендегі баптарға мынадай толықтырулар мен өзгертулер енгізу ұсынылады:

1. 591-бап – Көлік құралын басқару кезінде жүргізушінің телефонды немесе радиостанцияны пайдалануы
Қолданыстағы редакциясын мынадай мазмұндағы абзацпен толықтыру: «Көлік құралын басқару кезінде телефонды немесе радиостанцияны құлаққап, дауыс зорайтқыш байланысы немесе көлік құралының автопилот функциясы іске қосылған жағдайда пайдалануға рұқсат етіледі.»

2. 592-бап – Белгіленген қозғалыс жылдамдығын арттыруы

3. 594-бап – Жол қиылыстарынан өту қағидаларын бұзу немесе жолдың жүру бөлігін кесіп өту

4. 595-бап – Маневр жасау қағидаларын бұзу

5. 598-бап – Арнайы жарық және дыбыс сигналдары қосылған жедел және арнайы қызметтердің көлік құралының жүруіне басымдық бермеу

6. 599-бап – Бағдаршамның тыйым салатын сигналына немесе реттеушінің тыйым салатын қимылына жүріп өту

7. 601-бап – Жол белгілерінің немесе жолдың жүру бөлігіндегі таңбалардың талаптарын орындамау

8. 610-бап – Көлік құралдарын басқару ережелерін бұзу, адамдардың денсаулығына зиян келтіру, көлік құралдарының немесе өзге де мүліктің бүлінуіне әкеп соғу

Аталған баптарға келесі мазмұндағы шектеу қою сипатындағы ескерту немесе нормативтік толықтыру енгізу ұсынылады: «Аталған әрекеттер автопилот функциясының іске қосылған және оның дұрыс жұмыс істемеу жағдайлары болған кезде жасалған жағдайда, жүргізушінің тікелей кінәсі дәлелденгенге дейін әкімшілік жауапкершілік қолданылмайды.»

Бұл өзгерістер интеллектуалды басқару жүйелерінің (автопилот) құқықтық реттелуін нақтылап, жаңа технологияларды қолдану кезінде жүргізушілердің құқықтық жағдайын әділ бағалауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, құқық қорғау органдары мен жүргізушілер арасындағы келіспеушіліктердің алдын алу арқылы жол қозғалысының қауіпсіздігін қамтамасыз етуге де ықпал етеді.

Жоғарыда көрсетілген баптарға өзгерістер мен толықтырулар енгізу — бұл мәселенің бір жағы ғана. Алайда екінші, аса өзекті мәселе — жол-көлік оқиғасы орын алған жағдайда, оған қатысқан көлік құралдарының біреуі немесе екеуі де автопилот жүйесі қосулы күйде болған жағдайда туындайды. Тіпті, аталған көліктердің екеуі де жүргізушісіз басқарылатын — яғни, пилотсыз такси болған жағдайда, бұл жағдайда құқықтық коллизия туындайтыны сөзсіз.

Өйткені қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының «Жол жүрісі туралы» Заңының 1 бабы 25 тармақшасында[8] «жүргізуші» ретінде нақты жеке тұлға қарастырылған. Бұл құқықтық ұғым көлік құралын нақты адамның басқаруын көздейді. Ал автономды басқару жүйелері, оның ішінде автопилотпен жабдықталған көліктер немесе жүргізушісіз такси қызметтері қолданысқа енген кезде, апат жағдайында кінәлі тарапты немесе жауапты субъектіні анықтау үлкен қиындық туғызады.

Айта кету керек, жоғарыда мысалға келтірілген Қытай Халық Республикасында жүргізушісіз такси қызметі Ухань мен Чунцин қалаларында 2022 жылдан бастап енгізілген. Бұл тәжірибе қазіргі таңда пилотсыз көлік жүйелерінің техникалық жағынан ғана емес, құқықтық жағынан да реттелуі қажеттігін көрсетіп отыр.

Қорытынды. Осыған байланысты, мұндай технологиялар Қазақстан Республикасына да жақын болашақта енгізілуі ықтимал екендігін жоққа шығаруға болмайды. Себебі, инновациялық даму мен өнеркәсіптік прогресс үнемі ілгері жылжуда және оларды тежеп ұстау мүмкін емес.

Осы орайда, автопилот жүйесімен басқарылатын көлік құралдарының қатысуымен болатын жол-көлік оқиғалары кезінде жауапкершілік пен кінәлі тұлғаны анықтау мәселесін нақты регламенттейтін құқықтық нормалар қажет. Бұл заңнамадағы құқықтық олқылықтардың (коллизиялардың) алдын алып, болашақта даулы жағдайларды шешуде құқық қолдану тәжірибесіне айқындық енгізуге мүмкіндік береді.

Үшінші өзекті мәселе – жол кептелісі немесе жол-көлік оқиғасы орын алған жағдайларда жол қозғалысын реттеу тәртібімен байланысты.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы «Жол жүрісі туралы» Заңына және жол қозғалысы ережелеріне сәйкес, мұндай жағдайларда жол қозғалысын реттеуді арнайы уәкілетті тұлға – яғни, полиция қызметкері жүзеге асырады. Бұл тұлға қолмен, ысқырықпен немесе арнайы сигналдар арқылы көлік құралдарының қозғалысын реттейді. Жүргізушілер бұл реттеушінің белгілеріне міндетті түрде бағынуы тиіс.

Алайда, пилотсыз такси көліктеріне қатысты бұл талаптарды орындау тетіктері нақты шешімін таппаған. Себебі, автономды басқарылатын көлік құралдарының бағдарламалық алгоритмдерінде адам реттеушінің қолмен немесе визуалды тәсілмен берген сигналдарын тану және соларға сай әрекет ету мүмкіндіктері шектеулі немесе мүлде қарастырылмаған болуы мүмкін. Мұндай көлік құралдары негізінен бағдаршам, жол белгілері мен жолақтар секілді стандартталған инфрақұрылым элементтері негізінде бағдар алады.

Егер пилотсыз такси реттеуші полиция қызметкерінің сигналдарына бағынбай, жол қозғалысына кедергі келтірсе немесе жол апатына себеп болса, онда жауапкершілік кімге жүктелетіні — тағы да құқықтық коллизия туғызатын мәселе болып табылады. Қазіргі таңда Қазақстан Республикасының заңнамасында мұндай жағдайлар нақты түрде регламенттелмеген.

Осыған байланысты, пилотсыз көліктерді пайдалану кезіндегі реттеуші сигналдарын тану және оларға автоматты түрде әрекет ету мүмкіндігін бағдарламалық қамтылымға енгізу қажет, сондай-ақ осы жүйенің дұрыс жұмыс істеуіне қойылатын техникалық талаптар мен стандарттар заңнамалық деңгейде бекітілуі тиіс.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының «Жол жүрісі туралы» Заңы мен Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне тиісті толықтырулар мен өзгерістер енгізілуі қажет, атап айтқанда:

1. Реттеуші тұлғалардың сигналдарын тану және орындау бойынша пилотсыз көлік құралдарының міндеттері;

2. Бағдарламалық қамтамасыз етуге қойылатын техникалық талаптар;

3. Жүйенің ақаулығы салдарынан туындаған құқық бұзушылықтар кезінде жауапты субъектіні айқындау тәртібі.

Сонымен, еліміздің қолданыстағы жол жүрісі, көлік және әкімшілік құқық салаларындағы заңнамаларын жетілдіру, оның ішінде жүргізушісіз басқару жүйелеріне қатысты жауапкершілік тегіктерін, сақтандыру рәсімдерін және техникалық қауіпсіздік талаптарын заң жүзінде нақтылау — уақыт талабы болып отыр.

Біз әкімшілік заңнамаға енгізілген осы түзетулер жол қозғалысына қатысушылар мен уәкілетті мемлекеттік органдардың құқықтық саладағы алдағы дауларын шешуге мүмкіндік береді деп санаймыз.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Ерланұлы К., Тайжанова Л.Ж., Сарбаев С.С. Қазақстан Республикасы ИМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының ғылыми еңбектері, 4 (73) – 2022, С.145-149.

2. Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың "сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі" атты Қазақстан халқына Жолдауы 01.09.2021 ж.

3. Қазақстанда электромобильдердің сатылымы бір жыл ішінде үштен біріне төмендеді. Медиа портал Курсив. [электрондық ресурсы] <https://kz.kursiv.media/2025-02-21/msrp-elektromobili-v-kazahstane/#:~:text=%D0%92%202024%20%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D1%83%20%D0%BE%D0%B1%D1%8A%D0%B5%D0%BC%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%B6,%D0%B4%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D1%80%D1%8B%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D0%B8%204%2C4%20%D1%82%D1%8B%D1%81>.

4. Комиссия анықтаманы ЕАЭО-ға мүше мемлекеттермен бірлесіп Еуразиялық үкіметаралық кеңестің 27.11.2018 № 23 өкімімен әзірледі және бекітті.

5. MODEL X, OWNER'S MANUAL, Software version: 2020.44 North America [электрондық ресурсы] https://www.tesla.com/ownersmanual/modelx/en_us/

6. Қытайда жүргізушісіз толық пилотсыз таксилер жұмыс істей бастады. Autonews. [электрондық ресурсы] <https://www.autonews.ru/news/62f23a059a794741ad8a9200?from=copy>

7. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ. (2025 жылғы 09 сәуірдегі өзгерістер мен толықтырулармен)

8. Жол жүрісі туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 17 сәуірдегі № 194-V ҚРЗ. (2025 жылғы 06 сәуірдегі өзгерістер мен толықтырулармен).

Авторлар туралы мәліметтер

Ерланұлы Қ. - Қазақстан Республикасы ИММ.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының көлік объектілерінде қауіпсіздікті ұйымдастыру кафедрасының аға оқытушысы, полиция подполковнигі, з.ғ.м.

Утегенов Ч.К. - Баишев Университетінің білім беру саласындағы қауымдастырылған профессоры (доцент), (PhD) философия докторы.

Ушуров К. Т. - Қазақстан Республикасы ИМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы орталығының бастығы, философия докторы (PhD), полиция подполковнигі.

Ерланұлы Қ. - старший преподаватель кафедры организации безопасности на объектах транспорта Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан, подполковник полиции, м.ю.н.

Утегенов Ч.К. - ассоциированный профессор (доцент) Баишев Университета, доктор философии (PhD).

Ушуров К.Т. - начальник центра Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М.Есболатова, доктор философии (PhD), подполковник полиции.

Yerlanuly Kuat - Senior lecturer at the Department of Security Organization at Transport Facilities of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Police Lieutenant Colonel.

Utegenov Ch.K. - Associate Professor in the field of Education at Baisev University, PhD.

Ushurov K.T. - head of the Center of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Yesbulatov, Doctor of Philosophy (PhD), police Lieutenant Colonel.

A.A. Amangeldy¹, T.T. Dyussebayev¹
¹Kunayev University, Almaty, Kazakhstan

LEGAL REGULATION OF LIABILITY FOR SUBSTANDARD REPAIR OF VEHICLES OR THEIR COMMISSIONING WITH TECHNICAL MALFUNCTIONS

Criminal and administrative liability is provided for substandard repair of vehicles or their commissioning with technical malfunctions, therefore, the relevant norms of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan and the Administrative Code of the Republic of Kazakhstan are analyzed. In this regard, the provisions of the Traffic Rules, the Law of the Republic of Kazakhstan "On Road Traffic", the Law of the Republic of Kazakhstan "On National Security of the Republic of Kazakhstan" are considered, since transport security is one of the types of national security. The causes and consequences of these offenses and crimes are also analyzed in accordance with the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan and the Administrative Code of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: administrative liability, criminal liability, the composition of the offense, poor-quality repair of the vehicle, putting the vehicle into operation.

Көлік құралдарын сапасыз жөндегені немесе оларды техникалық ақаулармен пайдалануға бергені үшін жауапкершілікті құқықтық реттеу

Көлік құралдарын сапасыз жөндегені немесе оларды техникалық ақаулармен пайдалануға шығарғаны үшін қылмыстық және әкімшілік жауапкершілік көзделген, сондықтан ҚР ҚК және ҚР ӘҚБтК тиісті нормалары талданады. Осыған байланысты жол қозғалысы ережелерінің, "жол қозғалысы туралы" ҚР Заңының, "ҚР Ұлттық қауіпсіздік туралы" ҚР Заңының ережелері қарастырылады, өйткені көлік қауіпсіздігі Ұлттық қауіпсіздік түрлерінің бірі болып табылады. Сондай-ақ, ҚР ҚК және ҚР ӘҚБтК сәйкес осы құқық бұзушылықтар мен қылмыстардың себептері мен салдары талданады.

Түйінді сөздер: әкімшілік жауапкершілік, қылмыстық жауапкершілік, құқық бұзушылық құрамы, көлік құралын сапасыз жөндеу, көлік құралын пайдалануға шығару.

Правовое регулирование ответственности за недоброкачественный ремонт транспортных средств или выпуск их в эксплуатацию с техническими неисправностями

За недоброкачественный ремонт транспортных средств или выпуск их в эксплуатацию с техническими неисправностями предусмотрена уголовная и административная ответственности, поэтому анализируются соответствующие нормы УК РК и КоАП РК. В связи с этим рассматриваются положения Правил дорожного движения, Закона РК «О дорожном движении», Закона РК «О национальной безопасности РК», так как транспортная безопасность является одним из видов национальной безопасности. Также анализируются причины и последствия данных правонарушений и преступлений согласно УК РК и КоАП РК.

Ключевые слова: административная ответственность, уголовная ответственность, состав правонарушения, недоброкачественный ремонт транспортного средства, выпуск транспортного средства в эксплуатацию.

Introduction. The transport complex, as one of the most important systems of society's vital activity, is experiencing the same difficulties as in other areas – security problems, terrorist and man-made threats, negligence and human factors, economic problems – irrational use of resources or their management [1]. Let's consider the concept of transport security. In paragraph 4, paragraph 1 of art. 22 of the Law of the Republic of Kazakhstan dated January 6, 2012 No. 527-IV "On National Security of the Republic of Kazakhstan" states that economic security includes transport security, which provides for a state of protection of the transport sector of the economy from real and potential threats, in which the state is able to ensure the creation of conditions to meet the needs of the economy and the population in transportation by road, rail, air, sea and river modes of transport and related services, formation and development of transport infrastructure, as well as sustainable development and ensuring the competitiveness of transit potential.

At the same time, the concept of "transport security" covers: - a system for preventing, countering and suppressing crimes, including terrorism, in the transport sector; - a system for preventing natural and man-made emergencies in transport; - a system for preventing or minimizing material and moral damage in transport from crimes and emergencies; - a system aimed at improving the environmental safety of transportation, environmental sustainability of the transport system; - a system for the implementation of national security goals in the transport sector. The systemic nature of the concept of transport security determines the need for a comprehensive, systematic solution to the problems existing in this area. Transport security is aimed at protecting passengers, cargo owners, consignees and carriers of goods, owners and users of vehicles, the transport complex and its employees, the economy and budget of the country, the environment from threats in the transport complex. Transport security is designed to ensure: - safe travel conditions for the life and health of passengers; - safety of cargo and baggage transportation; - safety of functioning and operation of facilities and means of transport; - economic (including foreign economic) safety; - environmental safety; - information security; - fire safety; - sanitary safety; - chemical, bacteriological, nuclear, and radiation safety; - mobilization readiness of the transport complex. Threats to transport security are conditions and factors that can lead to a decrease in the level of transport security, damage to the national security of the country, disruption of the stability of transport activities, harm to human health and life, damage to property and the environment, and nationwide economic losses [2, p. 47].

The safety of the transport system can be disrupted due to the dysfunction of one of its components: the technical system, information support, transport infrastructure, operator (managing entity) and other traffic participant. In other words, based on this mechanism, it is possible to identify threats to the trouble-free operation of motor vehicles, urban electric transport, air, water and rail transport, as well as the subway. Threats are caused by an element of the system under consideration. Threats to the safe functioning of transport are divided into types of transport – motor vehicles, air transport, inland waterway, marine, rail transport. In many cases, accidents and interruptions in operation are caused by violation of instructions and algorithms for the operation of vehicles and technical systems. The reason may also be substandard infrastructure facilities, transport facilities, or the admission to operation of technically defective facilities. Thus, the smooth functioning of transport, traffic safety or operation of the transport complex is disrupted by damage to transport infrastructure facilities, distortion of information and neglect or deliberate disregard of rules, algorithms and operating instructions.

The main part. Safety violations as a result of actions or inaction of managing entities may arise, for example, a) as a result of non-compliance with traffic safety rules; b) as a result of violation of the rules of operation of infrastructure facilities; c) a state of intoxication while driving a vehicle; c) as a result of transferring control of a vehicle to another person who is obviously intoxicated or due to his psychophysiological condition, unable to ensure the safety of movement or operation of the vehicle; d) violations of rules and instructions that ensure the safe operation of transport. Not only the managing entity, which directly controls the vehicle, ensures the safety of the transport complex. It is necessary to take into account the importance for the safety of the functioning of transport of persons who are engaged in the organization of traffic and operation [3, pp. 85-102]. It is necessary to separately identify a group of persons whose competence includes: a) the implementation of regulations on ensuring transport security at transport infrastructure facilities and vehicles. It means maintaining the level of necessary conditions for accident-free transport industries; b) admission to work of employees whose level of professional training and suitability is sufficient to ensure trouble-free operation of vehicles. A threat to the safety of the functioning and trouble-free operation of the transport complex may be the admission to work of persons without proper professional training or retraining, who have diagnoses that impede work in transport, as well as those in improper condition. The consequences can be harm to health and a threat to people's lives.

A large percentage of accidents in transport are related to problems with the operation and functioning of transport infrastructure. The main reason for disruptions in the functioning of the infrastructure of fixed assets of transport is technical malfunctions. These cases are provided for in Article 348 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. Substandard repair of vehicles and their commissioning with technical malfunctions. The public danger of substandard repair of vehicles and their commissioning with technical malfunctions lies in the fact that such actions can cause a crash or accident of a railway vehicle, an airplane crash, an accident at sea or on another waterway of a ship of sea or river transport, as a result of which people die or their health is harmed, damage is caused major material damage to citizens, government and commercial organizations [4].

The main object of the crime under consideration is the state of protection of the individual, society and the state from threats in connection with substandard repair of vehicles and their technical operation. An additional object of this crime is the life and health of people.

The subject of this crime is vehicles of land, air or water transport, communication routes, signaling or communication means, as well as other transport equipment ensuring the safety of movement and operation of transport. On the

objective side, the crime in question is expressed in the substandard repair of the above-mentioned vehicles, communication routes, signaling and communication means or other transport equipment, or in the release of the corresponding vehicles into operation with technical malfunctions.

Repair refers to the repair of damage, replacement of elements, repair. There are ongoing repairs, which means the replacement or restoration of replacement parts, and major repairs, which are expressed in the complete disassembly of the device with the replacement of all worn parts. There are also planned and unplanned repairs. Repairs are considered to be of poor quality, during which the established technical conditions and standards were violated. The commissioning of a vehicle with technical faults is understood as permission to use the vehicle for its technical and production purpose. An obligatory sign of the objective side of this corpus delicti is the negligent infliction of serious harm to human health as a result of the above-mentioned actions.

These consequences should be causally related to substandard repair of vehicles, communication routes, signaling or communication facilities or other transport equipment, as well as to the commissioning of a vehicle with technical malfunctions. The crime in question relates to material components and is considered completed from the moment of occurrence of the consequences specified in the law. On the subjective side, this crime is characterized by careless guilt in the form of frivolity or negligence.

The subject of this crime can only be a sane person who has reached the age of 16, who, by virtue of a special work assignment, is responsible for the quality of repair of vehicles, communication routes, signaling or communication means or other transport equipment, as well as a person responsible for the technical condition of vehicles and for the release of such vehicles in operation.

The crime provided for in Article 348 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan "Substandard repair of vehicles and their commissioning with technical malfunctions", then criminal liability for these acts occurs if there is a causal relationship between the detected malfunctions and the harmful consequences that have occurred, i.e. if there were no such malfunctions, then an accident would not have occurred. If such a causal relationship is not established, then criminal liability under Article 348 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan does not occur. Whether there is such a causal relationship is determined by the automotive technical expertise. At the same time, if, as a result of the examination, it is established that the driver could have prevented the accident, despite the malfunction of the car, then the causal relationship is considered absent, and the driver is able to prevent the accident. Substandard repairs are understood to mean repairs that do not ensure the safe operation of a vehicle, i.e. under normal operating conditions in such a situation, there is an unacceptable risk associated with the possibility of harm to life, human health or property. Such repairs may be the result of the use of substandard spare parts, materials, etc. Repaired vehicles must meet the requirements of standards, regulations and manuals for their technical operation.

Responsibility for substandard repairs is borne by the person who actually carried out the repair. The commissioning of a vehicle involves permission to use it or an indication of departure on a flight. The person responsible for the technical condition of the vehicles is responsible for the commissioning of a technically defective vehicle. So, if the car belongs to an enterprise, then the heads of enterprises and other officials are responsible, and if the car belongs to a citizen, then the owner of the car, if he knew about its malfunction. However, if the driver of the enterprise knew (or should have known) about the malfunction of the car, then despite the permission to operate the car from an official, the driver himself is not exempt from liability. In this case, both the driver and the official who gave permission for the vehicle to be put into operation bear independent criminal responsibility [5, p. 27].

The objective side of the crime under Article 348 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan is the substandard repair of vehicles and their commissioning with technical malfunctions. In judicial practice, substandard repair of a vehicle is understood as the failure to eliminate all malfunctions in accordance with technological rules and regulations or the installation of substandard or non-standard spare parts (for example, assemblies and parts that ensure safe operation of a vehicle), and the commissioning of technically defective vehicles is understood as non-fulfillment of official duties by the person responsible for the technical condition of the vehicle a vehicle put into operation with technical malfunctions [6, p. 131].

The composition provided for in Article 348 of the Criminal Code of the Russian Federation differs in the subject. In our opinion, the subjects of the crime provided for in art. 348 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, there may be employees of motor transport organizations, regardless of organizational and legal forms and forms of ownership, engaged in the transportation of passengers and goods by road and urban electric transport, and employees of other organizations who are responsible for the technical condition or operation of vehicles by current instructions or rules, by appropriate order or by virtue of their official position funds, as well as owners-entrepreneurs or employees of car repair shops, those who have a license to carry out entrepreneurial activities, who have made substandard repairs that have inadvertently caused serious harm to human health or death.

The subject of this crime depends on the nature of the act. Responsibility for substandard repairs is borne by the person who actually carried out the repair. The responsibility of a special entity is provided for the commissioning of a technically defective vehicle: it is an employee of railway, air and water transport, motor transport and urban electric transport, who is responsible for the technical condition or operation of vehicles by current instructions or rules, relevant order or by virtue of his official position. The actions of the owners or drivers of individual vehicles who allowed another person to operate a technically defective vehicle also form the composition of the crime in question.

They are the person responsible for the technical condition of the vehicles. These are, first of all, officials of transport enterprises and any other enterprises, organizations that are responsible for ensuring the repair and release of a

vehicle on the line and the organization of its safe operation by current orders, orders of managers or by virtue of their official position.

Thus, the subject of the crime provided for in Article 348 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, based on its name, are vehicles, although the text itself presents a different, more expanded interpretation of it. Here we are talking not only about vehicles, but also about communication routes, signaling or communication means and other transport equipment, i.e., in fact, about transport as a whole. Specialists in the question of determining the subject of the crime in question most often use the casuistic method, i.e. In fact, they list the same elements as indicated in the article, without trying to generalize them or, conversely, separate them from each other [7, p. 514].

At the same time, the dispute, as a rule, raises only the question of which types of transport are covered by the corpus delicti provided for in Article 348 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. Some scientists believe that its subject is railway, air, water and road transport [8, p. 591].

Others supplement this definition with other types of transport (urban electric transport, motor transport, etc.) [9, p. 640]. Still others interpret the analyzed concept even more broadly, including all mechanisms that ensure the movement of people, goods and other goods in space, for example: cable cars, maglev vehicles [10, p. 315], escalators [11, p. 25], etc.

If you do not include pipelines in this concept, which are generally difficult to put on a par with traditional modes of transport and even call this term (since transport in its original understanding always assumed as a basis the use of some kind of means of transportation, and capable not only of moving goods, but also of moving in space independently), then its content will logically cover the entire range of existing modes of transport. Indeed, in the title of Article 348 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, the legislator does not specify them, but in the text mentions the elements of transport. From the point of view of the objective side, the crime in question can have two forms of expression, which are characterized not only by differences, but also by many similar features (encroach on the same social relations, have the same subject and a similar mechanism of harm).

In essence, in both cases, it is a question of ignoring the fact of malfunction of sources of increased danger by the perpetrators. At the same time, for example, the commissioning of technically defective vehicles by their nature does not imply a material impact on the subject of the crime and changes in its properties. Its essence consists in performing the control function of ensuring the proper technical condition of the vehicle, and not in actions aimed at changing its technical condition, as in carrying out repairs, etc. Due to the specifics of these types of activities, the second, unlike the first, cannot be committed by inaction, etc. Substandard repair of transport is the improper performance of work to restore the impaired functional abilities of transport or its elements, eliminate their defects in accordance with established quality standards [9, p. 641].

The repair work of various types of transport varies significantly, due to the varying degree of complexity of the corresponding structures and mechanisms, their volume, etc. But, as most scientists rightly point out, there are certain rules, standards and regulations for all of them, which have a normative legal basis. Hence, poor-quality repair of transport from the side of its legal content necessarily represents a violation of some specific regulations, norms regulating the procedure for repairing a particular type of transport or its elements [12, p. 32]. In principle, it is difficult to disagree with this statement. In any case, with regard to rail or air transport, almost all issues related to operation, including the production of their repair, have been settled in the sphere of their use [13].

These rules oblige transport workers to carry out periodic preventive inspection and repair of rolling stock, communication routes, air and sea and river vessels, etc. Moreover, they clearly define both the procedure and timing of repairs, as well as the percentage of deterioration of parts, assemblies and their parts, in which their replacement is required, the conditions under which it is carried out, etc. The repair may be due to the occurrence of some kind of malfunction or be planned. The task of the restoration repair is to eliminate an obvious technical malfunction of the transport or elements of its system, individual components and assemblies, either not allowing the operation of the transport at all, or making it impossible to operate it safely. Preventive maintenance is aimed at preventing the breakdown of technical mechanisms of railway transport.

During its implementation, components and assemblies, mechanisms and other elements of the transport system that have expired their service life are replaced, even when they are still suitable for operation, and technical systems that deviate from established standards are configured, for example, fuel supply, brake pedal stroke, etc. Meanwhile, the strict regulation of the implementation of repair work on transport by regulatory acts gives rise to individual authors to propose a replacement in the title of art. 348 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan phrases "substandard repair" with the words "violation of the rules of repair" of transport [14, p. 91].

This proposal, at first glance, looks very logical, although not everyone agrees with it. From our point of view, despite the fact that the activity of repair and commissioning of transport is strictly regulated by law (this is perhaps the most thoroughly regulated area of public relations, compared with other modes of transport), theoretically it is still possible to carry out substandard repair of transport without violating the established rules of its conduct. This opinion has been expressed more than once in the literature regarding some types of transport [15, p. 79].

It is no coincidence, I think, that the legislator is in no hurry to link the encroachment in question precisely to the "violation of the order" of the repair work. Nevertheless, the term "substandard repair", in our opinion, is not entirely successful in describing the act in question. It is not for nothing that its use has been criticized in the literature. As many experts rightly point out, this feature is evaluative and does not contain clear criteria for the criminal law interpretation of the analyzed act. In addition, from the point of view of semantics, it has the meaning of an unfinished action, which excludes the possibility of committing this crime by inaction. On the contrary, the nature of transport relations and the

technical features of transport allow for the possibility of its commission by inaction, both in pure and mixed form. For example, this is possible in cases where substandard repairs are associated with non-elimination of technical malfunctions that needed to be eliminated.; violation of regulations, conditions and terms of various types of repair and maintenance, installation of new equipment that is completely or partially unsuitable for intended use. It is quite obvious that the listed acts are poorly consistent with the concept of "substandard repair".

All this, as can be seen, indicates the inconvenience of using the term indicated above in the law. In our opinion, a worthy alternative option for its replacement could be to consolidate the definition of "improper repair" in the disposition of the norm under consideration, and for the act as a whole, given the unity of the social and legal essence of its constituent components, the expression "improper pre—operational preparation" of transport. On the one hand, of course, they are also evaluative, but on the other hand, these designations take into account that the repair and commissioning of transport are essentially two sides of the manifestation of the same phenomenon. They reflect the content of a single stage of transport activity — the preparation of transport for safe use for its intended purpose. These two elements are inextricably linked. As a rule, repairs are carried out first, then the repaired transport is put into operation. The only difference is that this general connection is violated by different entities, in the first case by the person carrying out the repair, in the second by the person controlling the results of the repair and responsible for putting the transport into operation. Of course, the transport can be put into operation without carrying out repair work. But the repair of transport most often involves its subsequent commissioning in compliance with all relevant procedures. In general, the social significance of both elements of transport security is the same and consists in the preparation of an appropriate technical condition of transport capable of ensuring safe conditions for its use.

In some cases, the same person may be responsible for the repair and commissioning of a vehicle, and the separation of responsibility for the types of improper maintenance of operational safety in question may lead to the fact that the person can be prosecuted for the same act twice. For example, this can happen in the case of routine repairs by the owner of the vehicle himself, who in this situation will be responsible for everything at once: both for repairing the car and for putting it into operation.

Conclusion. I would like to note that for the commissioning of vehicles with technical malfunctions, not only criminal, but also administrative liability is provided in accordance with Article 617 of the Administrative Code of the Republic of Kazakhstan, according to which:

1. Failure by persons responsible for the technical condition and operation of vehicles to comply with the requirements established by the rules for ensuring road safety, with the exception of cases provided for in Article 619 of the Administrative Code of the Republic of Kazakhstan, entails a fine for officials, small business entities in the amount of ten, for medium-sized businesses - in the amount of twenty, for large businesses - in the amount of forty monthly calculation indices.

2. The same actions that caused minor harm to the victim's health or damage to vehicles, cargo, road or other structures or other property - entail a fine on officials, small business entities in the amount of twenty, on medium-sized businesses - in the amount of forty, on large business entities - in the amount of fifty monthly settlement indicators.

Thus, the tasks of preserving the life and health of road users (by improving legislation, improving discipline on the roads, the quality of road infrastructure, traffic management, improving the quality and efficiency of medical care for victims, etc.) and, as a result, reducing demographic and socio-economic damage from road accidents and their consequences They are consistent with the priorities of the socio-economic development of the country.

List of used sources

1. Borisov A.V. The state and main trends in the development of crime at transport facilities in the Russian Federation // Investigation of crimes: problems and ways to solve them, 2019. No. 2 (24). pp. 42-49.
2. Yashina A.S. Safety of transport functioning as an object of offense in criminal law legislation // Bulletin of Science and Education No. 24(78). Part 3. 2019. pp. 46-50.
3. Chuchaev A.I. Safety of railway, water and air transport: criminal law problems. Saratov, 2004.
4. Russian criminal law: a course of lectures. In 8 vols. Vol. 5 / edited by A.I. Korobelev. Vladivostok, 2001.
5. E.V. Shishmareva. On the issue of criminalistic characteristics of crimes related to traffic safety // Bulletin of the East Siberian Institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia. 3(54) 2010. pp. 20-28.
6. L.R. Gabdurakhmanov. Features of criminal liability for violations of requirements in the field of transport safety // Bulletin of the Kazan Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia. No. 1(19). 2015. pp. 129-131.
7. Criminal Law of Russia / edited by L. V. Inogamova-Hegai. M., 2004.
8. Commentary to the Criminal Code of the Russian Federation / edited by V. M. Lebedev, M., 2007.
9. Commentary to the Criminal Code of the Russian Federation / edited by V. I. Radchenko, A. S. Mikhlin, M., 2001.
10. Criminal Law of Russia / edited by A. I. Rarog, M., 1996.
11. Paylevanyan G. G. Responsibility for violation of the rules of traffic safety and operation of transport on the subway : dis. ... kand. jurid. Sciences. Moscow, 1991.
12. Zhulev V. N. Transport crimes. Moscow, 2001.
13. Balashov S. K., Ivanov V. D. Criminal law protection of traffic safety and operation of railway transport. Rostov n/A, 2005.
14. Kozun A.V. Criminal liability for substandard repair of vehicles and their commissioning with technical malfunctions : dis. ... kand. jurid. sciences'. Omsk, 2002.

15. Gribkov A.V. Criminal liability for committing motor vehicle crimes in provocative situations: dis. ... kand. jurid. Sciences. Moscow, 1998.

Information about the authors

Amangeldy A. - Doctor of Juridical Sciences, Professor of the Department of Civil Law Disciplines of the Kunaev University.

Dyussebaev T. - PhD, Associate Professor of the Department of Criminal Law Disciplines and Law Enforcement of the Kunaev University, Vice-rector for Educational Work and Socio-cultural development.

Амангельды А.А. - заң ғылымдарының докторы, Қонаев Университетінің азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының профессоры.

Дюсебаев Т.Т. - заң ғылымдарының кандидаты, Қонаев Университетінің қылмыстық-құқықтық пәндер және құқық қолдану кафедрасының доценті, тәрбие жұмысы және әлеуметтік-мәдени даму жөніндегі проректор.

Амангельды А.А. - доктор юридических наук, профессор кафедры гражданско-правовых дисциплин Университета Кунаева.

Дюсебаев Т.Т. - кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин и правоохранительной деятельности Университета Кунаева, проректор по воспитательной работе и социально-культурному развитию.

Т.Ш. Исмаилбаев¹, Р.А. Жаксылыков¹, А.К. Кусаинова¹

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре, Косшы, Казахстан

КОНФИСКАЦИЯ ВНЕ РАМОК УГОЛОВНОГО ПРЕСЛЕДОВАНИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ

Проблема коррупции в Казахстане остается крайне острой из-за латентности преступлений и сложности установления реального объема похищенных активов, что обосновывает необходимость внедрения эффективных гражданско-правовых механизмов.

В 2023 году Законом РК «О возврате государству незаконно приобретенных активов», в стране внедрен институт внесудебного возврата активов, который сочетает в себе континентальную и англосаксонскую традиции и позволяет изымать имущество, связанное с коррупцией, организованной преступностью и отмыванием денег вне рамок уголовного преследования.

Таким образом, институт внесудебного возврата активов в Казахстане выступает не только в качестве механизма восстановления экономической и социальной справедливости, но является индикатором зрелости антикоррупционной политики, способствующей укреплению доверия общества и повышению позиций страны в мировых рейтингах.

Ключевые слова: незаконно приобретенные активы; гражданская конфискация; соглашение о добровольном возврате активов; мировое соглашение; процессуальное соглашение о признании вины и возврате активов; специальный государственный фонд; гражданско-правовые отношения; вывод активов; правоохранительные органы.

Тәркілеу – қылмыстық қудалау шеңберінен тыс сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың құралы ретінде

Қазақстандағы сыбайлас жемқорлық проблемасы қылмыстардың кешігуіне және ұрланған активтердің нақты көлемін белгілеудің күрделілігіне байланысты өте өткір күйінде қалып отыр, бұл тиімді азаматтық-құқықтық тетіктерді енгізу қажеттілігін негіздейді.

2023 жылы «заңсыз сатып алынған активтерді мемлекетке қайтару туралы» ҚР Заңымен елде континенттік және англо-саксондық дәстүрлерді біріктіретін және сыбайлас жемқорлыққа, ұйымдасқан қылмысқа және қылмыстық қудалау шеңберінен тыс ақшаны жылыстатуға байланысты мүлкті алып қоюға мүмкіндік беретін азаматтық тәркілеу институты енгізілді.

Осылайша, Қазақстандағы азаматтық тәркілеу экономикалық және әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру тетігі ғана емес, қоғамның сенімін нығайтуға және елдің әлемдік рейтингтердегі ұстанымын арттыруға ықпал ететін сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың жетілуінің көрсеткіші болып табылады.

Түйінді сөздер: заңсыз сатып алынған активтер; азаматтық тәркілеу; активтерді ерікті түрде қайтару туралы келісім; бітімгершілік келісім; кінәні мойындау және активтерді қайтару туралы іс жүргізу келісімі; арнаулы мемлекеттік қор; азаматтық-құқықтық қатынастар; активтерді шығару; құқық қорғау органдары.

Confiscation outside the framework of criminal prosecution as an anti-corruption tool

The problem of corruption in Kazakhstan remains extremely acute due to the latency of crimes and the difficulty of establishing the actual volume of stolen assets, which justifies the need to introduce effective civil law mechanisms.

In 2023, the Law of the Republic of Kazakhstan «On the return of illegally acquired assets to the State» introduced the institution of civil confiscation in the country, which combines continental and Anglo-Saxon traditions and allows the seizure of property related to corruption, organized crime and money laundering outside the framework of criminal prosecution.

Thus, civil confiscation in Kazakhstan acts not only as a mechanism for restoring economic and social justice, but also as an indicator of the maturity of anti-corruption policy, which helps to strengthen public confidence and enhance the country's position in world rankings.

Keywords: illegally acquired assets; civil confiscation; agreement on the voluntary return of assets; settlement agreement; procedural agreement on admission of guilt and return of assets; special state fund; civil law relations; asset withdrawal; law enforcement agencies.

Введение. Гражданская конфискация представляет собой самостоятельный правовой институт, сочетающий элементы публично-правовой санкции и частно-правовой процедуры, направленный на безвозмездное изъятие в пользу государства имущества, связанного с правонарушением, без привлечения к уголовной ответственности.

Данный институт играет ключевую роль в механизме борьбы с коррупцией и отмыванием денег, обеспечивая эффективное взыскание доходов, полученных незаконным путем.

Материалы и методы. Методологическую основу исследования составляют общенаучные и частно-научные методы познания социально-правовых явлений (сравнительно-правовой, конкретно-социологический, логико-системный, формально-логический и др.). Рассмотрено законодательство, регламентирующее механизм гражданской конфискации, позволяющий возвращать активы в государственную собственность без необходимости уголовного приговора.

По рассматриваемой теме проведен научный анализ работ как отечественных, так и зарубежных ученых.

Результаты, обсуждение. Сегодня коррупция остается для Казахстана одной из главных проблем общества.

Коррупционные преступления обладают повышенной латентностью, поэтому невозможно достоверно определить даже приблизительную стоимость похищенных активов.

В соответствии с Законом Республики Казахстан «О противодействии коррупции» от 18.11.15 года за № 410-V ЗРК коррупция - незаконное использование лицами, занимающими ответственную государственную должность, лицами, уполномоченными на выполнение государственных функций, лицами, приравненными к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, должностными лицами своих должностных (служебных) полномочий и связанных с ними возможностей в целях получения или извлечения лично или через посредников имущественных (неимущественных) благ и преимуществ для себя либо третьих лиц, а равно подкуп данных лиц путем предоставления благ и преимуществ¹.

По определению международной организации Transparency International под коррупцией понимается «злоупотребление вверенной властью для личной выгоды»[1].

На наш взгляд, данное определение представляется наиболее точным и полно улавливает ключевые аспекты явления коррупции, что делает его универсальным и пригодным для применения в различных контекстах, несмотря на культурные, экономические или политические различия.

Ключевой элемент определения - это злоупотребление властью. Власть подразумевает способность влиять на решения, которые оказывают влияние на других людей или на общественные блага.

Когда лицо, обладающее властью, использует ее не в интересах общества, а для удовлетворения своих личных целей, это подрывает доверие к институтам и деформирует основные принципы правопорядка.

Злоупотребление властью связано с нарушением этических норм и принципов, которые составляют основу справедливого и эффективного управления.

Таким образом, коррупция в широком смысле является негативным социальным явлением, выражающимся в разложении власти, злоупотреблении своим служебным положением лицами, наделенными властными полномочиями, в корыстных целях для личного обогащения или в групповых интересах.

Принимаемые в Казахстане меры приносят определенные плоды, о чем свидетельствуют данные международной антикоррупционной организации Transparency International (TI), которая составляет рейтинг стран по уровню коррупции – Индекс восприятия коррупции (Corruption perception index, CPI).

Казахстан в 2024 году набрал 40 баллов, по сравнению с 2023 годом, поднявшись на 5 позиций среди 180 стран (88 место) и отмечен как страна со значительным повышением рейтинга с 2016 года – рост на 11 баллов (с 29).

Среди стран центральноазиатского региона Казахстан занимает самую высокую позицию и является единственной страной, улучшившей в 2024 году свой рейтинг.

Ниже Казахстана в индексе расположились такие страны, как Индия (38 баллов), Индонезия (37), Аргентина (37), Сербия (35), Украина (35), Бразилия (34), Таиланд (34), Турция (34), Беларусь (33), Россия (22) и др. [2].

Развитие института гражданской конфискации свидетельствует о стремлении к созданию эффективных механизмов борьбы с преступными доходами и коррупцией.

Проводимая в Казахстане антикоррупционная политика демонстрирует устойчивую корреляцию между внедрением эффективных механизмов возврата незаконно приобретенных активов и улучшением позиций государства в международных рейтингах, в частности в Индексе восприятия коррупции (Corruption Perception Index, CPI).

Казахстанский опыт реформирования законодательства в этой сфере представляет особый научный интерес, поскольку сочетает элементы континентальной и англосаксонской правовых традиций с учетом национальной специфики.

Конфискация вне уголовного производства является сложным юридическим механизмом, требующим тщательного понимания его исторических аспектов для эффективного применения в современных условиях.

¹ О противодействии коррупции Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V ЗРК. // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410> (дата обращения: 04.06.2025).

Институт гражданской конфискации имущества, как правовой механизм, направлен на изъятие активов, приобретенных незаконным путем без необходимости уголовного осуждения, прошел в своем развитии несколько ключевых этапов.

Данная практика имеет глубокие исторические корни и встречается в древних правовых системах, где именно конфискация становилась одним из способов поддержания общественного порядка и укрепления центральной власти.

В Римском праве конфискация имущества применялась как форма наказания за тяжкие преступления и государственную измену после судебного разбирательства и вынесения приговора. При этом сама конфискация имущества происходила как санкция, направленная на восстановление общественного порядка и предупреждение дальнейших преступлений [3].

В период Раннего Нового времени (XVII–XVIII вв.) в рамках английского общего права произошла значительная формализация юридических процедур, связанных с конфискацией имущества, что отражало общую тенденцию к систематизации правовых норм в условиях расширения колониальной торговли и усиления государственного контроля. Одним из ключевых институтов этого периода стала гражданская конфискация (*in rem forfeiture*), которая, в отличие от традиционных уголовных мер (*in personam*), направляла правовое преследование непосредственно на объект имущества, а не на его владельца [4].

Данный подход позволял короне изымать активы, ассоциированные с правонарушениями (например, контрабанда или пиратство), даже в случаях, когда установить вину собственника не представлялось возможным из-за его отсутствия, смерти или недостатка доказательств [5].

Эта доктрина получила развитие в контексте Навигационных актов (1651–1660), направленных на борьбу с голландской конкуренцией и укрепление контроля над колониальной торговлей [6].

В американских колониях в рамках гражданского судопроизводства конфискация (*in rem*) часто применялись за нарушение актов торговли и мореплавания [7].

Подход Англии к колониальной торговле принял новое направление в 1760-х годах, когда парламент попытался решить проблему военного долга путем извлечения большего дохода из колоний [8].

В частности, Закон о доходах 1764 года (часть которого была недолговечной) увеличил таможенные пошлины на различные товары, импортируемые в колонии или экспортируемые из них [9].

Как и другие таможенные законы, он не только угрожал контрабандистам персональными штрафами, но и предусматривал конфискацию имущества, используемого в связи с контрабандой [10].

После обретения независимости Соединенные Штаты во многих законах продолжали использовать процедуры конфискации (*in rem*) для подкрепления своих собственных таможенных и антиконтрабандных законов [11].

После того, как был учрежден федеральный Конгресс, наделенный полномочиями взимать налоги и регулировать торговлю (внутреннюю и внешнюю), то же самое произошло и на федеральном уровне в 1789 году, где незамедлительно введены таможенные пошлины на импортируемые товары [12] и пошлины на перевозку тоннажа судов [13].

При этом Закон о взимании сборов, принятый Конгрессом для обеспечения соблюдения этих пошлин, содержит положения о конфискации [14].

Изучение Закона о взыскании 1790 года [15], и пересмотренного Закона о взыскании 1799 года показало, что практика Конгресса в отношении конфискации не изменилась. Новый статут включал в себя столь же обширные положения о конфискации [16], которые должны были применяться в рамках аналогичных процедур в рамках (*in rem*) [17].

В 1809 году Конгресс дополнил существовавший на тот момент Закон об эмбарго дополнительными уголовно-правовыми положениями, которые предусматривали конфискацию судов и грузов, а также гражданские или уголовные наказания [18].

Верховный суд США в деле *United States v. The Little Charles* (1818) подтвердил конституционность процедуры, постановив, что «судно, вовлеченное в преступление, становится юридическим лицом, ответственным перед законом», даже если владелец не установлен или не осужден [19].

Этот прецедент заложил основу для расширения применения (*in rem*) в эпоху «золотого века пиратства» в Карибском бассейне, где конфискация судов, перевозивших рабов или контрабанду, стала ключевым элементом морской политики США.

Ранние положения о федеральной конфискации были сосредоточены в таможенных уставах и законах о судоходстве [20], которые влияли на поведение людей за пределами Соединенных Штатов.

В тех условиях американские суды не могли осуществлять юрисдикцию (*in personam*) в отношении «по крайней мере некоторых... а возможно и большинства» этих людей [21].

Если бы Конгресс не разрешил процедуру конфискации (*in rem*) в отношении имущества, которое было ввезено в Соединенные Штаты с нарушением установленных законом требований, то иностранные грузоотправители и судовладельцы, возможно, не платили бы таможенные пошлины и не соблюдали федеральные законы о судоходстве.

В связи с чем, процедура конфискации (*in rem*) была практической необходимостью [22].

Параллельно в Европе гражданская конфискация использовалась преимущественно в контексте уголовного права, ориентированного на подавление революционных движений и укрепление государственной стабильности.

После Наполеоновских войн и Венского конгресса (1815) монархии, такие как Австрийская империя и Пруссия, включили конфискацию имущества в репрессивный арсенал против участников национально-освободительных и либеральных выступлений [23].

Однако, в отличие от американской практики, европейские государства редко применяли (*in rem*), как самостоятельную процедуру, предпочитая связывать конфискацию с персональным осуждением по уголовным статьям. Это отражало влияние кодексов наполеоновской эпохи, таких как Уголовный кодекс Франции 1810 года [24], где конфискация трактовалась как дополнительное наказание, а не независимый гражданский иск [25].

Колониальный контекст XIX века стал катализатором синтеза этих подходов. Британская империя, используя опыт (*in rem*), разработала систему «конфискационных ордеров» в Индии [26] и Африке, позволявших изымать земли и ресурсы у местных общин под предлогом «нарушения колониальных законов» - от неуплаты налогов до сопротивления администрации [27].

В США экспансия на запад сопровождалась конфискацией земель коренных народов через механизмы, формально базировавшиеся на договорах, но де-факто принудительные, как в случае «Закона о переселении индейцев» (1830) [28], где угроза конфискации использовалась для принуждения к депортации [29].

В XX веке институт гражданской конфискации (*in rem*) трансформировался в ключевой инструмент борьбы с организованной преступностью, адаптируясь к ее глобализации и усложнению экономических связей. В 1920-1930 годах введение «Сухого закона» (Volstead Act, 1920) в США спровоцировало расцвет бутлегерства, контролируемого организованными преступными группировками, такими как чикагский синдикат Аль Капоне [30].

Для противодействия этим структурам власти расширили применение гражданской конфискации, позволявшей изымать транспортные средства, оборудование и финансы, связанные с незаконным производством и распространением алкоголя, даже при отсутствии осуждения владельцев [31].

Эта практика заложила основу для использования (*in rem*), как механизма подрыва экономической базы организованной преступности, что позже было систематизировано в рамках RICO Act (Racketeer Influenced and Corrupt Organizations Act, 1970) [32].

В 1970–1980 годах эскалация «войны с наркотиками» потребовала новых правовых инструментов.

Принятие RICO Act (Racketeer Influenced and Corrupt Organizations Act, 1970) [33] позволило преследовать преступные организации как единые структуры, а не отдельных членов, включая конфискацию активов, полученных через рэкет или наркоторговлю.

Дальнейшее усиление произошло с принятием Закона о всеобъемлющем контроле за преступностью (Comprehensive Crime Control Act) (1984), который узаконил административную конфискацию активов, связанных с наркопреступлениями, без обязательного уголовного осуждения владельца [34].

К концу XX века организованная преступность приобрела транснациональный характер, что потребовало координированных международных мер.

Конвенция ООН против незаконного оборота наркотиков (1988) обязала государства-участники внедрять механизмы не уголовной конфискации, направленные на пресечение финансовых потоков наркокартелей¹.

Однако ключевым шагом стала Палермская конвенция (2000) - Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности [35].

Она не только расширила определение преступных групп (включая требования к структуре и продолжительности деятельности), но и предписала странам разрабатывать законы для конфискации активов, полученных преступным путем, даже если владелец избежал уголовного преследования.

Следующим шагом гражданско-правовой конфискации в борьбе с коррупцией явилась Конвенция ООН против коррупции, которая обязывает каждое государство-участник рассмотреть вопрос о том, следует ли вводить гражданско-правовую конфискацию в пределах его юрисдикции [36].

Параллельно FATF (Группа разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег, 1989) включила конфискацию в свои рекомендации, подчеркивая необходимость международного сотрудничества в отслеживании и блокировке криминальных капиталов [37].

Как видно, гражданская конфискация представляет собой правовой механизм, направленный на изъятие имущества, связанного с противоправной деятельностью, без необходимости установления вины конкретного лица в уголовном порядке.

В отличие от уголовной конфискации, которая применяется в рамках уголовного судопроизводства и требует вынесения обвинительного приговора, гражданская конфискация осуществляется в порядке гражданского или административного судопроизводства, основываясь на принципе «преобладания доказательств».

Ее суть заключается в том, что государство получает возможность изъять имущество, которое является предметом, орудием или доходом от противоправной деятельности, даже если конкретное лицо не было привлечено к уголовной ответственности.

Это особенно актуально в случаях, когда невозможно установить личность преступника или когда имущество было переписано на третьих лиц с целью уклонения от ответственности.

¹ О присоединении Республики Казахстан к Конвенции Организации Объединенных Наций о борьбе против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ Закон Республики Казахстан от 29 июня 1998 года № 246 // [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000246_0 (дата обращения: 04.06.2025).

В контексте казахстанского законодательства гражданская конфискация получила развитие с принятием Закона Республики Казахстан «О возврате государству незаконно приобретенных активов»¹ (далее - Закон) в 2023 году, что стало логическим продолжением системных антикоррупционных реформ, начатых в рамках реализации «Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы», утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2022 года № 802².

Данный Закон (ст. 24-29) предусматривает возможность изъятия имущества, приобретенного с нарушением закона, в порядке гражданского судопроизводства.

Прежде всего, казахстанский законодатель выделяет задачу превентивного воздействия, то есть создание устойчивого экономического барьера для лиц, склонных к совершению коррупционных правонарушений, через возможность досрочного ареста и изъятия имущества при предварительном доказательстве его сомнительного происхождения («преобладание доказательств»).

Реституция, т.е. возврат активов, полученных преступным путем, в государственную собственность и их последующее направление на возмещение ущерба и финансирование приоритетных социальных программ подтверждает ориентацию на социально-экономический эффект за счет гражданско-правовой санкции без уголовного преследования.

Обеспечение надежной правовой защиты добросовестных приобретателей и третьих лиц (процессуальные гарантии заблаговременного уведомления, сокращенные сроки обжалования, право на встречные доказательства) соответствует принципам пропорциональности и соразмерности, рекомендованным международными экспертами по борьбе с коррупцией.

При этом, в ряде англосаксонских юрисдикций задачами выступают наказание и дестабилизация финансовой инфраструктуры организованных преступных групп, а целью считается максимальное ослабление экономической базы правонарушителей даже в ущерб процессуальным издержкам и рискам затяжных споров о правах собственности.

Так, в США, (civil asset forfeiture) исторически функционирует как карательный инструмент, позволяя оперативно «сокращать» бюджеты преступных синдикатов, однако вызывает критику за низкие стандарты защиты потерпевших собственников [38].

Британский механизм (Unexplained Wealth Orders) в первую очередь служит инструментом финансового контроля над предполагаемыми коррупционерами и владельцами «прозрачного» и «непрозрачного» имущества, его цель – заставить объяснить происхождение богатства до применения санкций, что делает процедуру более превентивной, но менее ориентированной на фискальные поступления, так как растягивается на долгие годы [39].

Европейская модель, закрепленная Директивой Европейского парламента и Совета 2014/42/EU от 3 апреля 2014 года о замораживании и конфискации орудий и доходов от преступлений в Европейском союзе [40], ставит во главу угла взаимное признание мер замораживания и конфискации между государствами-членами, добиваясь гармонизации норм и оперативного трансграничного применения санкций, - ее цель состоит в обеспечении согласованности и эффективности совместных действий по возврату активов, а не в заполнении национальных бюджетов.

Таким образом, казахстанская система гражданской конфискации стремится синтезировать преимущества иностранных моделей, сочетая превентивность британского подхода, фискальную эффективность американской практики и процедурную согласованность европейских стандартов, при этом делая упор на защиту прав добросовестных владельцев и социальный эффект от использования конфискованного имущества.

В Казахстане исполнение Закона возложено на три основные структуры:

- Комиссию под руководством премьер-министра Казахстана³ (далее - Комиссия), которая вырабатывает рекомендации по мерам, направленным на устранение причин и условий незаконного приобретения активов и их вывода, а также способы и механизмы возврата выведенных активов государству с их вовлечением в экономический оборот Казахстана.

- Комитет по возврату активов⁴ (далее - Комитет), который является рабочим органом Комиссии и осуществляет международно-правовое сотрудничество, а также реализует функции по выявлению, проверке происхождения и возврата незаконно приобретенных активов,

- Управляющая компания⁵ (далее – Управляющая компания), которая обеспечивает сохранность, управляет и производит реализацию возвращенных активов.

¹ Закон Республики Казахстан от 12 июля 2023 года № 21-VIII ЗРК О возврате государству незаконно приобретенных активов // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000021> (дата обращения: 04.06.2025).

² Об утверждении Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022 - 2026 годы и внесении изменений в некоторые указы Президента Республики Казахстан Указ Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2022 года № 802 // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000802#z17> (дата обращения: 04.06.2025)

³ «Персональный состав Комиссии по вопросам возврата государству незаконно приобретенных активов» Постановление Правительства Республики Казахстан от 5 октября 2023 года № 867дсп // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/kva/documents/details/548372?lang=ru> (дата обращения: 04.06.2025)

⁴ «Об утверждении Правил назначения и проведения проверки законности источников приобретения (происхождения) актива» Приказ Генерального Прокурора Республики Казахстан от 30 января 2025 года № 16 внесены изменения в приказ Генерального Прокурора Республики Казахстан от 11 октября 2023 года № 186 // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://uchet.kz/news/pravila-proverki-zakonnosti-proiskhozhdeniya-aktivov-izmenyatsya-proekt/> (дата обращения: 04.06.2025).

⁵ «О вопросах создания товарищества с ограниченной ответственностью «Компания по управлению возвращенными активами» Постановление Правительства Республики Казахстан от 21 сентября 2023 года № 824 // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/kva/documents/details/548375?lang=ru> (дата обращения: 04.06.2025).

Одним из краеугольных камней казахстанской системы возврата незаконно приобретенных активов является принцип стимулирования добровольного возврата, который помещается в основу функционирования Закона.

Именно поощрение субъекта к самостоятельному раскрытию и передаче активов дает ему возможность сохранить за собой часть имущества, признанного сомнительным в происхождении, что значительно снижает социальное напряжение и юридические риски.

В ходе предварительных консультаций с уполномоченным органом лицо, заявляющее о готовности добровольно вернуть активы, получает право на заключение специального соглашения, по условиям которого в качестве альтернативы передаче имущества в государственную собственность могут предусматриваться иные социально-экономические обязательства.

Так, при добровольном возврате субъект может взять на себя обязательство направить часть или весь объем возвращаемых средств на финансирование проектов, непосредственно влияющих на повышение благосостояния граждан (строительство школ, детских садов, больниц, реконструкция спортивных объектов и систем водоснабжения).

Таким образом, законодатель дает возможность не только компенсировать причиненный бюджетам ущерб, но и обеспечить мультипликативный эффект от возвращенных активов, стимулируя субъектов вкладывать их в объекты социальной и инфраструктурной значимости.

Положения Закона предусматривают, что субъект добровольного возврата получает также ряд правовых возможностей и гарантий. В частности, после подписания соглашения он освобождается от уголовной и административной ответственности, связанной с расследованием происхождения активов, а сама процедура возврата осуществляется в упрощенном порядке.

Данный механизм позволяет значительно сократить сроки возвращения имущества и снизить издержки судебных разбирательств.

На практике большинство лиц, взаимодействующих с Комитетом, самостоятельно проявляют инициативу и заранее уведомляют органы, занимающиеся возвратом, о готовности к сотрудничеству, представляют необходимые документы и доказательства, что свидетельствует о высокой эффективности механизма добровольного сотрудничества.

В результате к марту 2025 года Комиссией одобрено заключение 60 соглашений на общую сумму свыше 2 млрд. долларов США, более половины из которой возмещено в денежном эквиваленте, что свидетельствует о преобладающем использовании финансовых инструментов при добровольном возврате.

Остальная часть активов на сумму 235 млн. долларов США передана в натуре уполномоченной Управляющей компании, которая берет на себя функции хранения, оценки и дальнейшего использования подобных объектов.

Помимо этого, из зарубежных юрисдикций возвращено активов на сумму 265 млн. долларов США, из которых 198 млн. долларов США представлены денежными средствами, а иное имущество - на сумму 67 млн. долларов США.

Управляющая компания осуществила реализацию части возвращенных активов на сумму свыше 35 млн. долларов США, в том числе зарубежных объектов.

В соответствии с требованиями действующего законодательства имущество передавалось в аренду, доверительное управление, консервировалось или реализовывалось.

Часть активов передана в государственную собственность без реализации (государственный интерес или социальная необходимость).

Доход от реализации возвращенных активов направляется на социальные проекты (школы, детские сады, больницы, культурные центры, спортивные объекты, системы водоснабжения).

По решению Правительства Республики Казахстан¹ утверждено финансирование 336 социальных объектов, из которых 9 образовательных учреждений получили бюджетное обеспечение на сумму более 40 млн. долларов США.

Помимо социально-инфраструктурных проектов, некоторые субъекты добровольно взяли на себя обязательства по реализации 20 инвестиционных проектов (горнорудный, металлургический и энергетически сектора) на сумму свыше 10 млрд. долларов США.

Такие обязательства позволяют не только пополнять бюджет, но и создавать новые рабочие места, стимулировать экономический рост и повышать уровень технологической оснащенности отраслей.

Кроме того, на субъекты возложены обязательства финансирования социальных объектов (строительство, культурных, образовательных, спортивных), а также программ адаптации и социализации.

В результате работой охвачены все основные компоненты (пополнение бюджета, возврат активов в натуре, реинвестирование капитала, реализация социальных проектов).

В ситуации, когда субъект не проявляет инициативы к добровольному участию, а у Комитета имеются обоснованные сомнения в законности происхождения имущества, применяются принудительные механизмы воздействия.

¹ О Правительстве Республики Казахстан Конституционный закон Республики Казахстан от 18 декабря 1995 г. N 2688. // [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002688_/z952688.htm (дата обращения: 04.06.2025).

Основным инструментом здесь выступает иск о необъяснимом богатстве (Unexplained Wealth Order), по которому бремя доказывания ложится на ответчика.

Если он не способен опровергнуть доводы относительно незаконного происхождения активов, имущество по решению суда подлежит обращению в доход государства.

В результате подачи таких исков обеспечен возврат активов на сумму порядка 35 млн. долларов США.

За период применения данной методики сформирована устойчивая судебная практика, что подтверждает ее действенность и способствует дальнейшему совершенствованию [41].

При этом Казахстан является участником ряда международных соглашений, что способствует укреплению международного сотрудничества и повышению эффективности механизмов гражданской конфискации [42].

Развитие института гражданской конфискации, как в зарубежных юрисдикциях, так и в Республике Казахстан отражает нарастающую тенденцию к формированию эффективных правовых механизмов, направленных на идентификацию, изъятие и репатриацию активов, полученных в результате преступной деятельности.

В условиях глобализации и трансграничного характера коррупционных преступлений и экономических правонарушений формирование действенной модели гражданской конфискации выступает не только как мера восстановления социальной справедливости, но и как инструмент укрепления доверия к публичной власти, защиты легального оборота и повышения институционального авторитета государства.

Казахстанская модель возврата активов вне рамок уголовного преследования демонстрирует попытку системной трансформации, базирующейся на синтезе международных стандартов (Конвенция ООН против коррупции, а также Рекомендаций FATF) и национальных правовых и социокультурных особенностей.

Формирование причинно-следственной связи между внедрением правового механизма гражданской конфискации и улучшением позиций Казахстана в международных антикоррупционных рейтингах, прежде всего в Индексе восприятия коррупции (Corruption Perception Index, CPI), позволяет говорить о стратегической значимости института возврата активов как индикатора системной зрелости антикоррупционной политики.

Так, нормативное закрепление самой процедуры возврата незаконно приобретенных активов вне рамок уголовного преследования (ст.24 - 29 Закона) усилило правовые возможности государства по изъятию имущества, происхождение которого не подтверждено законными источниками.

Данная мера повысила эффективность системы возврата активов и создала для потенциальных субъектов коррупции высокий риск потери имущества, независимо от наличия уголовного приговора.

Имплементация международных стандартов позволяет унифицировать правоприменительную практику с глобальными правовыми рамками, а также существенно облегчает трансграничное сотрудничество при возврате активов - включая упрощение процедур признания и исполнения судебных решений иностранных юрисдикций.

Заключение. Принятие в 2023 году Закона РК «О возврате государству незаконно приобретенных активов», стало очередным шагом на пути правовой модернизации, направленной на усиление мер по изъятию имущества, приобретенного преступным путем.

Этот механизм не только способствует восстановлению экономической справедливости, но и выполняет репутационную функцию, укрепляя имидж государства как правового, социально ориентированного и прозрачного института управления.

Вышеуказанные особенности обуславливают необходимость дальнейшего совершенствования законодательства, унификации процедур и активного участия Казахстана в международной правовой кооперации.

Реализация последовательных и системных инициатив будет способствовать формированию устойчивого международного имиджа Казахстана как государства, эффективно исполняющего свои международные обязательства и соответствующего глобальным антикоррупционным стандартам, включая положения Индекса восприятия коррупции (Corruption Perception Index, CPI).

Список использованных источников

1. What is corruption // Transparency International // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.transparency.org/en/what-is-corruption> (дата обращения: 04.06.2025).
2. Казахстан продолжает улучшать позиции в Индексе восприятия коррупции Transparency International <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/press/news/details/937142?lang=ru#>: [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/press/news/details/937142?lang=ru#>: (дата обращения: 04.06.2025).
3. Confiscation or Consecration of Property? :// [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://brill.com/display/book/9789004498730/BP000002.xml> (дата обращения: 04.06.2025)
4. Baker J.H. An Introduction to English Legal History. 4th ed. London, 2002. P. 412.
5. Holdsworth W.S. A History of English Law. Vol. VI. London, 1924. P. 358–360. :// [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://dokumen.pub/historical-foundations-of-the-common-law-hardcovernbsped-0406625026-9780406625021.html> // https://www.survivorlibrary.com/library/a_history_of_english_law_vol_1_1922.pdf (дата обращения: 04.06.2025)
6. Marsden R.G. Select Pleas in the Court of Admiralty. London, 1894. :// [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://archive.org/stream/selectpleasinco00admigoog/selectpleasinco00admigoog_djvu.txt (дата обращения: 04.06.2025)

7. C.J. Hendry Co. v. Moore, 318 U.S. 139-40 & n.4 (1943)
8. David R. Owen & Michael C. Tolley, Courts of Admiralty in Colonial America: The Maryland Experience, 1634-1776, at 108-09 (1995); see also Ubbelohde, supra note 82, at 207
9. Revenue Act 1764, 4 Geo. 3 c. 15, §§ 1-3 (Eng.); Ubbelohde, supra note 82, at 50; Harrington, supra note 83, at 333 & n.139.
10. Revenue Act § 37.
11. An Act for Levying and Collecting a Duty on Certain Articles of Goods, Wares and Merchandize Imported into this State, by Land or Water, in Acts and Laws of the State of Connecticut, in America 271, 273-74 (Hartford, Hudson & Goodwin 1784); id. at 276-77; An Act Imposing Duties on Goods and Merchandize, Imported into this State, ch. 81 (1787), in 2 Laws of the State of New York Passed at the Sessions of the Legislature Held in the Years 1785, 1786, 1787 and 1788, Inclusive 509, 514-19 (Albany, Weed Parsons & Co. 1886); An Act to Amend and Reduce the Several Acts of Assembly for Ascertaining Certain Taxes and Duties, and for Establishing a Permanent Revenue, into One Act, ch. 8, §§ 10, 21 (1782), in 11 Hening's Statutes at Large 112, 123, 128 (William Waller Hening ed., Richmond, George Cochran 1823); An Act for Better Securing the Revenue Arising from Customs, ch. 14, §§ 2, 6 (1785), in 12 Hening's Statutes at Large, supra, at 46-47.
12. Act of July 4, 1789, ch. 2, 1 Stat. 24.
13. Act of July 20, 1789, ch. 3, 1 Stat. 27.
14. Collection Act of 1789, ch. 5, §§ 12, 15, 22-24, 34, 40, 1 Stat. 29, 39, 41-43, 46, 48-49.
15. Collection Act of 1790, ch. 35, §§ 13-14, 22, 27-28, 46-48, 60, 70, 1 Stat. 145, 157-58, 161, 163-64, 169-70, 174, 177 (declaring forfeitures); id. §§ 67-68, 1 Stat. at 176-77 (authorizing in rem proceedings against all forfeited goods and vessels).
16. Collection Act of 1799, ch. 22, §§ 24, 27-28, 35, 37-38, 43, 45-46, 50-51, 66-68, 84, 103, 1 Stat. 627, 646, 648, 655, 658, 660-62, 665, 677-78, 694, 701.
17. Id. §§ 89-90, 1 Stat. at 695-97.
18. 25 U.S. (12 Wheat.) 1 (1827).
19. UNITED STATES V. THE LITTLE CHARLES // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://law.resource.org/pub/us/case/reporter/F.Cas/0026.f.cas/0026.f.cas.0979.3.pdf> (дата обращения: 04.06.2025)
20. Donald J. Boudreaux & A.C. Pritchard, Civil Forfeiture and the War on Drugs: Lessons from Economics and History, 33 San Diego L. Rev. 79, 99 (1996).
21. Herpel, supra note 33, at 1918; see also Pennoyer v. Neff, 95 U.S. 714, 722-27 (1878).
22. Herpel, supra note 33, at 1918-19; Susan R. Klein, Civil In Rem Forfeiture and Double Jeopardy, 82 Iowa L. Rev. 183, 194-95 (1996).
23. Карлсбадские указы: Федеральный закон о печати (20 сентября 1819 г.) // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://germanhistorydocs.org/en/from-vormaerz-to-prussian-dominance-1815-1866/ghdi:document-235> (дата обращения: 04.06.2025)
24. CODE PÉNAL DE 1810 Édition originale en version intégrale, publiée sous le titre: CODE DES DÉLITS ET DES PEINES//https://ledroitcriminel.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/code_penal_1810/code_penal_1810_1.htm
25. Всеобщая история государства и права (Омельченко О.А. 2000) // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://be5.biz/pravo/i010/64-3.html> (дата обращения: 04.06.2025) //
26. Колониализм [Англии в Индии] – Понятия и категории // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://ponjatija.ru/node/17816> (дата обращения: 04.06.2025)
27. Бентон Л. Фронтматтер. В: Law and Colonial Cultures: Legal Regimes in World History, 1400–1900, . Исследования по сравнительной мировой истории. Cambridge University Press; 2001.i-viii. // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.cambridge.org/core/books/law-and-colonial-cultures/5DE1BB3C38E1F258F57ACC6A437BACF2> (дата обращения: 04.06.2025)
28. Новости и события Российского исторического общества 28 мая 1830 года в США вступил в силу закон о переселении индейцев // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://historyrussia.org/sobytiya/28-maya-1830-goda-v-ssha-vstupil-v-silu-zakon-o-pereselenii-indejtsev.html> (дата обращения: 04.06.2025)
29. Prucha F.P. «The Great Father: The United States Government and the American Indians». Lincoln, 1984. P. 206. // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.amazon.com/Great-Father-Government-American-Indians/dp/0803236689> (дата обращения: 04.06.2025)
30. Prohibition and the Rise of the American Gangster// [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://prologue.blogs.archives.gov/2012/01/17/prohibition-and-the-rise-of-the-american-gangster/?utm_source=chatgpt.com (дата обращения: 04.06.2025)
31. СОЕДИНЕННЫЕ ШТАТЫ АМЕРИКИ против ОДНОГО АВТОМОБИЛЯ FORD COUPE//[Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/272/321> (дата обращения: 04.06.2025)
32. Prohibition and the Rise of the American Gangster //January 17, 2012 By Hparkins, Posted In – Great Depression, Presidents//[Электронный ресурс] – Режим доступа: [https://www.law.cornell.edu/wex/racketeer_influenced_and_corrupt_organizations_act_\(rico\)](https://www.law.cornell.edu/wex/racketeer_influenced_and_corrupt_organizations_act_(rico)) (дата обращения: 04.06.2025)
33. Организованная преступность и легализация криминальных доходов//[Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.congress.gov/bill/98th-congress/senate-bill/1762> (дата обращения: 04.06.2025)

34. S.1762 — Закон о всеобъемлющем контроле за преступностью 1984 года
35. Конвенция Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности Принята резолюцией 55/25 Генеральной Ассамблеи от 15 ноября 2000 года//[Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/orgcrime.shtml (дата обращения: 04.06.2025)
36. Usufruct in the Land of Tribute: Property, Coercion, and Sovereignty on Early Colonial Eastern Long Island//[Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://rm.coe.int/16806ebc99> (дата обращения: 04.06.2025)
37. Международные стандарты по противодействию отмыванию денег, финансированию терроризма и финансированию распространения оружия массового уничтожения РЕКОМЕНДАЦИИ ФАТФ//[Электронный ресурс] – Режим доступа: https://eurasiangroup.org/files/uploads/files/other_docs/FATF%20docs/rekomendacii-fatf-2019.pdf (дата обращения: 04.06.2025)/
38. THE PERILS OF CIVIL ASSET FORFEITURE ERIK LUNA//[Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://journals.law.harvard.edu/jlpp/wp-content/uploads/sites/90/2020/01/Luna-FINAL.pdf> (дата обращения: 04.06.2025)
39. Royal United Services Institute for Defence and Security Studies Unexplained Wealth Orders Global Lessons for the UK Ahead of Implementation //[Электронный ресурс] – Режим доступа: https://static.rusi.org/201709_rusi_unexplained_wealth_orders_keen_web.pdf (дата обращения: 04.06.2025)
40. On the freezing and confiscation of instrumentalities and proceeds of crime in the European Union : Directive 2014/42/ EU of the European Parliament and of the Council of 3 April // Official Journal of the European Union. 2014. Vol. 57, iss. L 127. P. 39–50. //[Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2014:127:FULL&from=RO> (дата обращения: 04.06.2025)
41. В Генеральной прокуратуре обменялись передовым опытом в сфере возврата активов 16.05.25 года//[Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/kva/press/news/details/997028?lang=ru> (дата обращения: 04.06.2025)
42. Комитет по возврату активов Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан //[Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/kva/documents/details/797159> (дата обращения: 04.06.2025).

Сведения об авторах

Исмаилбаев Т.Ш. – главный научный сотрудник Центра исследования проблем в сфере защиты общественных интересов Межведомственного научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан.

Жаксылыков Р.А. – главный научный сотрудник Центра исследования проблем в сфере защиты общественных интересов Межведомственного научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, магистр юридических наук.

Кусаинова А.К. – старший научный сотрудник Центра исследования проблем в сфере защиты общественных интересов Межведомственного научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан.

Исмаилбаев Т.Ш. – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары Академиясының ведомствоаралық ғылыми-зерттеу институтының қоғамдық мүдделерді қорғау саласындағы проблемаларды зерттеу орталығының бас ғылыми қызметкері.

Жаксылыков Р.А. – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары Академиясының Ведомствоаралық ғылыми-зерттеу институтының Қоғамдық мүдделерді қорғау саласындағы проблемаларды зерттеу орталығының бас ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының магистрі.

Қусаинова Ә.Қ. – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары Академиясының ведомствоаралық ғылыми-зерттеу институтының қоғамдық мүдделерді қорғау саласындағы проблемаларды зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері.

Ismailbayev T.Sh. – Chief Researcher at the Center for the Study of Problems in the Field of Protection of Public Interests of the Interdepartmental Research Institute of the Academy of Law Enforcement Agencies at the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan.

Zhaxylykov R.A. – Chief Researcher at the Center for the Study of Problems in the Field of Protection of Public Interests of the Interdepartmental Research Institute of the Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Master of Law.

Kussainova A.K. – Senior Researcher at the Center for the Study of Problems in the Field of Protection of Public Interests of the Interdepartmental Research Institute of the Academy of Law Enforcement Agencies at the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan.

Н.Б. Калкаева¹, Ж.Ю. Сайлибаева¹, Г.И. Тұрсынбаева²

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

²Q University, Алматы, Қазақстан

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР АРАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚБҰЗУШЫЛЫҚТЫ АЛДЫН АЛУДАҒЫ ЗАМАНАУИ ТӘСІЛДЕР МЕН ОЛАРДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Бұл мақалада кәмелетке толмағандар арасындағы құқықбұзушылықтың алдын алуда қолданылатын заманауи тәсілдердің мәні мен олардың тиімділігі талданады. Зерттеу барысында білім беру мекемелеріндегі профилактикалық бағдарламалар, цифрлық қауіпсіздік дағдыларын қалыптастыру тетіктері, ювеналды әділет жүйесінің жаңғыртылған элементтері және қауымдастық пен әлеуметтік қызметтердің өзара әрекеттесу тәжірибелері қарастырылады. Автор кәмелетке толмағандарға бағытталған көпдеңгейлі профилактиканың артықшылықтарын айқындай отырып, оның нәтижелілігін арттыруға ықпал ететін факторларды ғылыми негізде сипаттайды. Мақалада құқықбұзушылықтың алдын алу жүйесін жетілдірудің практикалық мүмкіндіктері мен болашағы сарапталады.

Түйінді сөздер: кәмелетке толмағандар, құқықбұзушылық, профилактика, заманауи тәсілдер, ювеналды әділет, әлеуметтік-педагогикалық қолдау, цифрлық қауіпсіздік, девиантты мінез-құлықтың алдын алу.

Современные подходы и эффективность профилактики правонарушений среди несовершеннолетних

В данной статье анализируется значение и эффективность современных подходов к профилактике правонарушений среди несовершеннолетних. В ходе исследования будут рассмотрены профилактические программы в образовательных учреждениях, механизмы формирования навыков цифровой безопасности, модернизированные элементы системы ювенальной юстиции и опыт взаимодействия сообщества и социальных служб. Определяя преимущества многоуровневой профилактики, направленной на несовершеннолетних, автор на научной основе описывает факторы, способствующие повышению ее результативности. В статье анализируются практические возможности и перспективы совершенствования системы профилактики правонарушений.

Ключевые слова: несовершеннолетние, правонарушения, профилактика, современные подходы, ювенальная юстиция, социально-педагогическая поддержка, цифровая безопасность, профилактика девиантного поведения.

Modern approaches and effectiveness of juvenile delinquency prevention

This article analyzes the importance and effectiveness of modern approaches to the prevention of juvenile delinquency. The study will consider preventive programs in educational institutions, mechanisms for building digital security skills, modernized elements of the juvenile justice system and the experience of interaction between the community and social services. Identifying the benefits of multilevel prevention aimed at minors, the author scientifically describes the factors that contribute to increasing its effectiveness. The article analyzes the practical possibilities and prospects for improving the crime prevention system.

Key words: minors, offenses, prevention, modern approaches, juvenile justice, socio-pedagogical support, digital security, prevention of deviant behavior.

Кіріспе. Қазіргі қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық, ақпараттық және мәдени өзгерістер кәмілетке толмағандар арасындағы құқықбұзушылық динамикасына тікелей ықпал етуде. Кәмілетке толмағандар мінез-құлқының өзгермелі сипаты, цифрлық кеңістіктегі тәуекелдердің артуы, отбасы институтындағы мәселелер және мектептегі ортада күйзеліс факторлары құқықбұзушылыққа бейімділікті күшейтетін негізгі жағдайлардың бірі болып табылады. Сондықтан профилактиканың дәстүрлі әдістерін қайта қарастырып, заманауи әлеуметтік-педагогикалық, психологиялық және цифрлық технологияларға негізделген тәсілдерді енгізу қажеттілігі артып отыр.

Бұл зерттеуде жасөспірімдер арасындағы құқықбұзушылықтың қазіргі заманғы алдын алу модельдері талданып, олардың тиімділігін арттыруға бағытталған ғылыми негізделген ұсыныстар жасалады. Мақаланың өзектілігі профилактикалық жұмыстың жаңа формалары мен механизмдерін анықтап, кәмілетке толмағандармен жұмыс жүргізуде кешенді және инновациялық тәсілдердің маңызын көрсету.

Әдістері. Мақаланың ғылыми нәтижелеріне қол жеткізу үшін теориялық, салыстырмалы, жүйелі талдау әдістері пайдаланылды. Кәмілетке толмағандар арасындағы құқықбұзушылықтың алдын алуда қолданылатын дәстүрлі және қазіргі заманғы әдістер салыстырылып, олардың тиімділік деңгейі мен қолдану ерекшеліктері айқындалды. Құқықбұзушылықтың алдын алу жүйесінің құрылымы кешенді түрде қарастырылды: білім беру ұйымдары, әлеуметтік қызметтер, құқық қорғау органдары және жергілікті қауымдастықтардың өзара әрекеттесуі зерттелді.

Талқылау. Қылмысқа қарсы күрес саласы оның құрылымдық элементтерінің барлық аспектілеріне кешенді ықпал етуді талап етеді. Алайда қазіргі кезеңде Қазақстандағы криминогендік ахуал бірқатар объективті және субъективті факторлардың әсерінен күрделене түсуде. Әлеуметтік стратификацияның тереңдеуі, аймақтар арасындағы экономикалық теңсіздік, отбасылық институттың әлсіреуі, жастардың әлеуметтік бейімделуіндегі қиындықтар бұл жағдайға тікелей ықпал етеді.

Сонымен қатар құқық қорғау органдарының қызметіне деген қоғамдық сенім деңгейінің төмендеуі, құқықтық мәдениеттің жеткіліксіз қалыптасуы, азаматтардың құқықтық қорғауға қолжетімділігінің біркелкі болмауы қылмысқа қарсы кешенді саясаттың тиімділігін шектеуде. Қоғамдық алдын алу тетіктерінің әлсіреуі, профилактикалық институттардың жеткілікті деңгейде дамымауы, әлеуметтік қызметтер арасындағы үйлестірудің кейде жүйелі жүзеге аспауы да күрделі мәселелердің қатарында.

Осы факторлардың жиынтығы Қазақстандағы қылмыстылықпен күрес стратегиясына жаңа талаптар қояды. Қылмысқа қарсы әрекет етудің кешенді тәсілін күшейту, алдын алу шараларын институционалдық тұрғыда жетілдіру, құқық қорғау органдарының жұмысын ашықтық пен тиімділік қағидаттарына негіздеу, сондай-ақ қоғамның құқықтық белсенділігін арттыру – қазіргі жағдай талап ететін міндеттердің өзегін құрайды.

Кәмілетке толмағандар арасындағы құқықбұзушылықтың алдын алу мәселесін жан-жақты шешу көпсалалы, кешенді тәсілді талап етеді. Бұл бағыттағы негізгі міндет кәмілетке толмағандарды теріс мінез-құлық пен девианттық әрекеттерге итермелейтін әлеуметтік, психологиялық, экономикалық және мәдени факторларды барынша азайту. Осы мақсатта ұйымдық, материалдық және қаржылық ресурстарды тиімді пайдалану арқылы жүзеге асырылатын алдын алу шараларының кең спектрі қажет[1].

Құқықбұзушылықпен күрес жүйесі жалпы қоғамдық дамуды қамтамасыз етуге бағытталған әлеуметтік сипаттағы іс-шараларға негізделеді. Атап айтқанда, азаматтардың әл-ауқатының жақсаруы, мәдени деңгейінің көтерілуі, білім беру мен тәрбиенің сапалы болуы кәмілетке толмағандар ортасындағы құқықтық мәдениетті қалыптастырудың маңызды алғышарттары болып табылады. Сонымен қатар, кәмілетке толмағандар қылмыстылығына қарсы іс-шаралар қалайда өзіндік ерекшеліктерге ие.

Біріншіден, аталған шаралар мемлекеттік отбасы, жастар және қылмыстық саясаттың басым бағыттарына сәйкес қалыптастырылып, іске асырылады. Бұл саясат отбасы институтын қолдауға, балалар мен жасөспірімдерге әлеуметтік, психологиялық және экономикалық көмек көрсетуге, қараусыздық пен қадағалаусыздықты болдырмауға бағытталған. Осы бағыттағы мақсатты республикалық және өңірлік бағдарламалар кешенді профилактикалық жұмыстарды атқарудың негізгі тетіктері ретінде қызмет етеді.

Екіншіден, кәмілетке толмағандар құқықбұзушылығымен күресте халықаралық, конституциялық және салалық құқықтық құжаттармен бекітілген құқықтық база маңызды рөл атқарады. Бұл құжаттар балалардың өмір сүруі мен дамуының қолайлы жағдайларын қамтамасыз етуге, олардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға, теріс ықпалдардың алдын алуға арналған нормаларды регламенттейді.

Үшіншіден, алдын алу шараларының тиімділігі мемлекеттік және қоғамдық құрылымдардың өзара әрекеттесуіне тікелей байланысты. Білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қорғау, құқық қорғау органдары, сондай-ақ қоғамдық ұйымдар мен діни бірлестіктер мамандандырылған жүйе ретінде бірлесе қызмет етеді. Бұл әрекет республикалық және аймақтық деңгейлерде тұрақты түрде үйлестіріліп отырады, нәтижесінде профилактикалық жұмыстардың үйлесімділігі қамтамасыз етіледі.

Аталған шаралардың жүйелі жүзеге асырылуы үшін сенімді ақпараттық-талдау базасын құру және оны үнемі жаңартып отыру маңызды. Сонымен қатар, алдын алу жұмыстары материалдық-техникалық жағынан қамтамасыз етіліп, оның негізгі қаржыландыру көзі мемлекеттік бюджет болып табылады. Осындай көпдеңгейлі және ғылыми негізделген тәсіл кәмілетке толмағандар құқықбұзушылығының алдын алудағы тұтастай жүйенің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Кәмілетке толмағандар қылмыстылығы қазіргі қоғам үшін аса өзекті әлеуметтік-құқықтық мәселе. Оның тиімді шешілу деңгейі қылмыстылықтың болашақтағы ахуалына тікелей ықпал етеді. Кәмілетке толмағандар қылмыстылығының алдын алу жүйесі күрделі әрі көпқырлы сипатқа ие, сондықтан арнайы профилактика жалпы

әлеуметтік алдын алу шараларымен тығыз байланыста қарастырылуы тиіс. Арнайы алдын алу тиімділігінің жоғары болуы қоғам өмірінің өзге салаларындағы - экономикалық, мәдени, идеологиялық және тәрбиелік ықпалдардың жүйелі дамуына тәуелді.

Қылмыстылықтың алдын алудың негізгі деңгейлері дәстүрлі түрде жалпы әлеуметтік және арнайы криминологиялық бағыттарға бөлінеді. Бұл контексте кәмелетке толмаған құқық бұзушыларға қатысты алдын алу шараларының ерте кезеңіне ерекше назар аудару қажет. Бұл кезеңде мемлекеттік құрылымдардың да, қоғамдық ұйымдардың да атқаратын ролі жоғары болып табылады, себебі жасөспірімнің тұлға ретінде қалыптасуына әсер ететін факторларды уақытылы анықтау мен жою құқықбұзушылықтың алдын алуда шешуші рөл атқарады.

Жалпы әлеуметтік профилактика қоғамдық қатынастардың кең ауқымын қамтиды және экономиканы, тұрмыстық жағдайды, мәдениетті, әлеуметтік институттарды дамыту арқылы құқыққа қарсы әрекеттерге тосқауыл қоя алатын қолайлы қоғамдық орта қалыптастыруды көздейді. С.А.Сартаевтің пікірінше, мемлекеттік саясат кәмелетке толмағандардың өмір сүру жағдайын жақсартуға, сондай-ақ жастарға теріс ықпал етуі мүмкін тұлғаларды моральдық және психологиялық тұрғыда оқшаулауға бағытталған әлеуметтік шаралар жүйесін қамтуы тиіс. Мұндай ұстаным қоғам тарапынан да, осы саланың мамандары тарапынан да қолдау табады[2].

Кәмелетке толмағандар қылмыстылығының алдын алудағы негізгі бағыттарға мыналар жатады:

-Балалар мен жасөспірімдерді тәрбиелеу саласын отбасы, қоғам және мемлекет тарапынан ерекше қолдауды қажет ететін бағыт ретінде заңнамалық тұрғыда айқындау;

- Ата-ана отбасын жасөспірімнің әлеуметтенуіне шешуші ықпал ететін негізгі институт ретінде нығайту;

- Ата-ана қамқорлығынан айырылған немесе отбасында қиын жағдайға тап болған балаларға мемлекет пен қоғамдық ұйымдар арқылы уақтылы және толық көмек көрсету, отбасы жағдайына жақын тәрбиелік орта қалыптастыру;

- Тәрбиелеуші тарапынан зорлық-зомбылық немесе теріс ықпал көрген балалардың тағдыры үшін жауапкершілікті күшейту;

- Тәрбиелеу және алдын алу қызметтерін ведомстволық деңгейде бөлшектемей, олардың үйлесімді қызметін қамтамасыз ету;

- Жасөспірімдердің шығармашылық, танымдық және еңбек әлеуетін дамытуға қажетті жағдай жасау, олардың жеке қабілеттерін жүзеге асыруына мүмкіндік беру.

Аталған бағыттар бойынша әртүрлі сала мамандары ұсынған ғылыми-тәжірибелік ұсыныстар кәмелетке толмағандар қылмыстылығын азайтуға оң ықпал етуге қабілетті.

Қазақстан Республикасында 2004 жылғы 9 шілдеде қабылданған «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алу және балалардың қараусыз қалуының, панасыздығының алдын алу туралы» №591-ІІ Заңы балалардың құқықтарын қорғауға, олардың панасыз қалуының алдын алуға бағытталған мемлекеттік жүйені қалыптастырудың құқықтық негізін айқындады[3]. Осы жүйені құрайтын негізгі құрылымдар мыналар:

- Кәмелетке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссиялар;

- Қамқоршылық және қорғаншылық органдары;

- Әлеуметтік қорғау мекемелері;

- Білім беру органдары;

- Еңбекке орналастыру қызметтері;

- Өз құзыреті шегінде кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылығының алдын алуға қатысты іс-шараларды жүзеге асыратын өзге мемлекеттік және қоғамдық ұйымдар.

Білім беру жүйесі құрылымында құқық бұзушылық жасаған кәмелетке толмағандарға арналған ашық типтегі арнайы оқу-тәрбие мекемелері, сондай-ақ дамуында ауытқушылықтары бар және қоғамға қауіпті әрекет жасаған балаларға арналған арнайы оқу орталықтары қызмет етеді. Бұл мекемелер жасөспірімдерді әлеуметтік бейімдеуге, олардың мінез-құлқын түзетуге және қайта әлеуметтендіруге бағытталған арнайы бағдарламалар негізінде жұмыс істейді.

Кәмелетке толмағандар қылмыстылығының алдын алу және олармен тәрбие-профилактикалық жұмыстарды ұйымдастыру кешенді әрі өзара байланысты шаралар жүйесін талап етеді. Бұл жүйе, ең алдымен, жасөспірімдердің құқыққа қайшы мінез-құлық белгілерін ерте кезеңде анықтап, оған уақтылы әрі дұрыс ықпал етуді, сондай-ақ олардың одан арғы мінез-құлқына тұрақты әрі тиімді бақылауды ұйымдастыруды көздейді. Ерте диагностика, әлеуметтік қызметтердің үйлесімді жұмысы, мектеп пен отбасының бірлескен іс-әрекеті - қылмыстық мінез-құлықтың қалыптасу мүмкіндігін төмендететін негізгі тетіктердің бірі.

Шетелдік тәжірибеге назар аударар болсақ, соңғы жылдары Еуропа елдерінде кәмелетке толмағандар қылмыстылығының саны 40-70% аралығында өскені байқалады. Көптеген еуропалық криминологтар он жастан он сегіз жасқа дейінгі құқық бұзушылардың өсуі, ең алдымен, 10-14 жас аралығындағы жасөспірімдер санының артуымен байланысты екенін атап өтеді. Осы жас топтағы қылмыстардың көбейуі көптеген мемлекеттерді қылмыстық-құқықтық саясатты қайта қарауға итермелеген.

Мысалы, Англияда кәмелетке толмағандар 10 жастан бастап қылмыстық жауаптылыққа тартылады. Статистикалық деректерге сәйкес, жыл сайын 10-11 жастағы шамамен 500-600 бала қылмыстық қудалауға ұшырайды, ал 12-14 жас аралығында сотталғандар саны 8000-нан асып, жыл сайын шамамен 8%-ға өсім көрсетеді. Бұл көрсеткіштер Еуропа елдерінде жасөспірімдер қылмыстылығының ерте жастан басталатындығын және алдын алу шараларының сол жастан бастап іске асырылуы қажеттігін дәлелдейді [4,42 б.].

Қазақстан жағдайында кәмелетке толмағандар қылмыстылығының деңгейі Еуропамен салыстырғанда төмен болғанымен, соңғы жылдары тіркелген кейбір тенденциялар алаңдаушылық тудырады. ҚР Бас прокуратурасы мен ішкі істер органдарының ашық деректеріне сүйенсек, кәмелетке толмағандар қылмысының құрылымында ұрлық, топтық құқықбұзушылық, мектеп төңірегіндегі жанжалдар, сондай-ақ интернет арқылы жасалатын құқыққа қарсы әрекеттердің үлесі артқан. Әсіресе, 14-17 жас аралығындағы жасөспірімдердің қатысуымен жасалған мүліктік қылмыстар жиі тіркеледі, ал 10-13 жастағы балалар арасында буллинг, кибербуллинг және агрессивті девиантты мінез-құлықтың өсуі байқалады[5].

Қазақстанда кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауаптылық жасы Еуропаға қарағанда жоғары - 14 жастан басталады (кейбір ауыр қылмыстар бойынша), ал жалпы жауаптылық 16 жастан белгіленген. Бұл құқықтық ұстаным бала психикасының дамуын, әлеуметтік-психологиялық бейімделу ерекшеліктерін ескереді және жазалаудан гөрі тәрбиелік-профилактикалық тұрғыдағы шараларды басымдыққа шығарады.

Қазақстандағы алдын алу жүйесі бірнеше деңгейден тұрады:

- білім беру ұйымдарындағы профилактикалық жұмыстар;
- әлеуметтік педагогтар, психологтар және ювеналды полиция қызметкерлерінің бірлескен әрекеттері;
- кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі комиссиялардың үйлестіруші рөлі.

Соңғы жылдары елімізде балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың алдын алу, интернет қауіпсіздігін арттыру, қиын өмірлік жағдайға тап болған балаларды қолдау бағытында жаңа форматтағы орталықтар, қызметтер мен платформалар қалыптасуда. Дегенмен, алдын алу шараларының тиімділігі көбіне ведомстволық үйлесімнің жеткіліксіздігіне, мектеп пен ата-ана арасындағы коммуникацияның әлсіздігіне, жасөспірімдердің бос уақытын дұрыс ұйымдастыру мәселелеріне тірелетінін атай кеткен жөн.

Осылайша, еуропалық тәжірибе жасөспірімдер қылмыстылығының ерте жаста белсенді көрініс табатынын, ал Қазақстанда бұл мәселе әлеуметтік және цифрлық кеңістіктегі өзгерістерге байланысты жаңа сипат алып келе жатқанын көрсетеді. Екі жағдайда да басты қорытынды бір - алдын алу шаралары ерте кезеңнен басталып, жүйелі, ғылыми негізделген және көпсалалы сипатқа ие болуы тиіс.

Қорытынды. Кәмелетке толмағандар арасындағы қазіргі заманғы қылмыстықты алдын алу қоғамның әлеуметтік тұрақтылығы мен құқықтық мәдениетін қамтамасыз етудің маңызды бағыттарының бірі. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, кәмелетке толмағандар қылмыстылығының өсуіне әлеуметтік-экономикалық теңсіздік, отбасы институтының әлсіреуі, цифрлық кеңістіктегі бақылаудың жеткіліксіздігі, мектептегі психологиялық ахуалдың күрделенуі және қоғамдағы құндылықтар трансформациясы сияқты көпфакторлы себептер ықпал етеді. Сондықтан алдын алу шаралары бір ғана саланың функциясы бола алмайды; ол мемлекеттік органдар, білім беру мекемелері, әлеуметтік қызметтер, құқық қорғау құрылымдары және қоғамдық ұйымдардың өзара үйлесімді әрекетін талап етеді.

Қылмыстылықтың алдын алуда ерте диагностикалау, тәуекел топтарымен мақсатты жұмыс, цифрлық қауіпсіздік дағдыларын қалыптастыру, жасөспірімдердің әлеуметтік бейімделуіне жағдай жасау тиімді профилактиканың маңызды тетіктері болып табылады. Жаңа әдістер мен инновациялық технологияларды қолдану, ювеналды әділет жүйесін жетілдіру, отбасына бағытталған әлеуметтік қолдау механизмдерін күшейту де оң нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Қазақстан жағдайында алдын алу жүйесінің нормативтік-құқықтық базасы қалыптасқанымен, оның практикалық іске асырылуы әлі де жетілдіруді қажет етеді. Әсіресе ведомстволық үйлестіруді күшейту, мамандардың кәсіби даярлығын арттыру, жасөспірімдердің бос уақытын мазмұнды ұйымдастыру, интернеттегі тәуекелдерді басқару және мектептегі профилактикалық қызметтің тиімділігін арттыру бағыттары ерекше маңызға ие.

Қорытындылай келе, кәмелетке толмағандар қылмыстылығының алдын алудың тиімділігін арттыру - кешенді, ғылыми негізделген және ұзақ мерзімді стратегияны талап етеді. Бұл стратегия кәмелетке толмағандардың құқықтық санасын қалыптастыруды, олардың қауіпсіз дамуын қамтамасыз етуді және қоғамдағы әлеуметтік әділеттілікті нығайтуды мақсат ететін мемлекеттік және қоғамдық институттардың ортақ әрекетіне сүйенуі тиіс. Осындай үйлесімді жүйе ғана кәмелетке толмағандардың девиантты мінез-құлыққа бой алдырмауына, ал жалпы қоғамның қылмыстық ахуалының жақсаруына айтарлықтай ықпал етеді.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Криминология: учебник / Е. О. Алауханов. - Санкт-Петербург: Юридический центр-Пресс, 2013. - 606 с.
2. Сартаев С.А. Кәмелетке толмағандардың санасының қалыптасу ерекшеліктері. Дисс. ... канд.юр.наук: 12.00.08. – Алматы.2009. – 137б.
3. Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі N 591 Заңы// https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000591_ (өтініш берген күн: 18.09.2025)
4. Андрюхин, Н. Г., Мишота, В. А., Новосельцева, Е. А. Ранняя криминализация несовершеннолетних: состояние и проблемы предупреждения: монография / Н. Г. Андрюхин, В. А. Мишота, Е. А. Новосельцева. - М.: ВНИИ МВД России, 2005. – 190 с.
5. Қазақстан Республикасы Бас Прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті // <https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat/activities/6894?lang=kk> (өтініш берген күн: 18.09.2025)

Авторлар туралы мәліметтер

Калкаева Н.Б. - Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық факультеті, Құқықтану кафедрасының қауым.профессоры.

Сайлибаева Ж.Ю. – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық факультеті, Құқықтану кафедрасының қауым.профессоры, з.ғ.к.

Турсынбаева Ғ.ІІ. – аға оқытушы, «Құқық» Академиялық мектебі, Q University.

Калкаева Н.Б. - к.ю.н., асс.профессор кафедрасы юриспруденции факультета истории и права КазНПУ имени Абая.

Сайлибаева Ж.Ю. – к.ю.н., асс.профессор кафедрасы юриспруденции факультета истории и права КазНПУ имени Абая.

Турсынбаева Г.И. - старший преподаватель, Академическая школа «Право», Q University.

Kalkayeva N. - Candidate of Law, associate professor of the Department of Jurisprudence of the Faculty of history and law of the Abai Kazakh National Pedagogical University.

Sailibayeva Zh. – Candidate of Law, associate professor of the Department of Jurisprudence of the Faculty of history and law of the Abai Kazakh National Pedagogical University.

Tursynbayeva G. - Senior lecturer, Academic School «Law, Q University.

С.Е. Ералина¹, Е.Д. Намысов¹, Е.А. Умурзаков¹

¹Карагандинская академия МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова, Караганда, Казахстан

ОБЩЕСТВЕННОЕ МНЕНИЕ КАК КРИТЕРИЙ ОЦЕНКИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОЛИЦИИ

В статье рассматривается роль общественного мнения и его влияние на оценку деятельности органов внутренних дел. Определяются факторы формирования общественного мнения, а также способы, методы и последствия общественного мнения. Отмечается, что доверие граждан напрямую связано с восприятием реализации социальной справедливости и эмоциональным отношением к деятельности органов внутренних дел. Подчеркивается роль технического прогресса и урбанизации при формировании новейших видов преступлений и проблем, связанных противодействием и предупреждением данных процессов. Отмечается связь между развитием цифровых технологий и формированием общественного мнения. Сделан вывод о том, что общественное мнение представляет собой мощный инструмент, который отражает текущие реалии и формирует будущее.

Ключевые слова: общественное мнение, органы внутренних дел, полиция, доверие, процедуры справедливости, государство.

Полицияның қызметін бағалау критерийі ретінде қоғамдық пікір

Мақалада қоғамдық пікірдің рөлі және оның құқық қорғау органдарының жұмысын бағалауға әсері қарастырылады. Онда қоғамдық пікірді қалыптастыратын факторлар, сондай-ақ қоғамдық пікірдің әдістері, тәсілдері және салдары анықталады. Онда қоғамдық сенім әлеуметтік әділеттілікті қабылдаумен және құқық қорғау органдарының жұмысына деген эмоционалды көзқараспен тікелей байланысты екені атап өтіледі. Технологиялық прогресс пен урбанизацияның қылмыстың жаңа түрлерінің дамуындағы рөлі және осы процестермен күресу және алдын алумен байланысты қиындықтар атап өтіледі. Сандық технологиялардың дамуы мен қоғамдық пікірдің қалыптасуы арасындағы байланыс атап өтіледі. Қоғамдық пікір қазіргі шындықты көрсететін және болашақты қалыптастыратын қуатты құрал деген қорытындыға келеді.

Түйінді сөздер: қоғамдық пікір, құқық қорғау органдары, полиция, сенім, әділеттілік рәсімдері, мемлекет.

Public opinion as a criterion for evaluating police performance

This article examines the role of public opinion and its influence on the assessment of the performance of law enforcement agencies. It identifies the factors shaping public opinion, as well as the methods, approaches, and consequences of public opinion. It notes that public trust is directly linked to the perception of social justice and emotional attitudes toward the performance of law enforcement agencies. The role of technological progress and urbanization in the development of new types of crime and the challenges associated with combating and preventing these processes is emphasized. The connection between the development of digital technologies and the formation of public opinion is noted. It is concluded that public opinion is a powerful tool that reflects current realities and shapes the future.

Keywords: public opinion, law enforcement agencies, police, trust, fairness procedures, state.

Введение. Полиция является сложным, исторически изменяющимся государственно-правовым и социальным институтом. Сущность полицейской деятельности определяется формой устройства государственной власти, задачами, стоящими перед конкретным государством и политическим режимом. Функции полиции, связанные с борьбой с преступностью и охраной правопорядка, широко оцениваются обществом [1].

Исторически так сложилось, что становление института полиции связано с формированием и становлением государственности. Общество как ключевой элемент развития государственности, несомненно, играет большую роль в оценке деятельности и модернизации органов полиции во все времена.

Полиция с момента ее учреждения всегда существовала на основе самоуправления, выступала от имени государства и в его интересах. Существует ряд основных причин создания органов правопорядка обособленно от вооруженных сил. И прежде всего, это связано с тем, что основной задачей вооруженных сил всегда была защита государства от внешних угроз, а задача органов полиции - защита населения от преступных посягательств и охраны общественного порядка. Не случайно полицейские подразделения исторически сформированы как вооруженные и военизированные подразделения. Это связано с тем, что на полицию возлагались функции государственного управления в сфере торговли, противопожарной безопасности, продовольственного снабжения населения, строительства, воспитания и обеспечения беспризорных, инвалидов. Данный исторический факт, дополнительно, подтверждает роль общества в организации деятельности полиции, поскольку указывает, что это основной орган поддержания интересов общества и общественного порядка.

В целом за десятилетия никаких радикальных изменений функций полиции не произошло. Одними из основных направлений по-прежнему остаются охрана общественного порядка, выражающаяся в пресечении недопустимых в данный период времени общественных отношений в социуме, а также розыск преступников, сбор доказательств их вины и привлечение к установленной нормами права ответственности. При этом следует учесть, что вместе с окружающим миром довольно сильно меняются и способы реализации этих функций.

Современные международные аналитики и реформаторы органов внутренних дел различают две основные тенденции организации и развития деятельности органов полиции в различных государствах. Одна тенденция имеет место в США и ряде других стран и направлена на увеличение не полицейских структур в поддержании общественного порядка. К ним можно отнести различные частные охранные, детективные, розыскные агентства, а также «соседские сообщества». Это напрямую указывает на снижение роли полиции в обеспечении общественной безопасности.

Второй тренд предлагает более активное вмешательство органов полиции и других правоохранительных структур в самые различные сферы жизнедеятельности общества, в том числе касающиеся семьи, опеки и так далее. Данное разделение тенденций имело место во все времена, в зависимости от социального, экономического, правового развития общества, напрямую имеющего влияние и на нормы обычного права в каждой стране.

На сегодняшний день, мы можем наблюдать, что в большинстве стран эти тенденции смешиваются.

Результаты и обсуждения. Что касается Республики Казахстан, то мы можем уже провести некоторый анализ развития полицейской деятельности за более чем тридцатилетний период развития независимости нашего государства. Никто не будет спорить, что общество играет большую роль в оценке деятельности органов внутренних дел, так как является основным субъектом регулирования государственного управления. Казахстан, также как и ряд государств, пошел по пути внедрения сервисного подхода в деятельности органов полиции по вопросам обеспечения общественной безопасности. Реорганизация ряда служб и переход полиции на сервисный формат деятельности показали, что наше общество еще не готово сознательно участвовать в обеспечении общественного порядка. Однако для того, чтобы проведенные реформы стали эффективными, необходимо обязательное вовлеченное участие общества.

Следует обратить внимание на то, что методы борьбы с преступностью также играют большую роль в формировании общественного мнения. В настоящее время методы, с помощью которых полиция осуществляет свои функции, стремительно усложняются. Это связано в первую очередь с техническим прогрессом, с внедрением в повседневную жизнь гражданского сообщества цифровых ресурсов, результатов технических достижений современности. Все это ведет, соответственно, к изменению характера преступности. Исторически сложилось несколько «поколений» преступлений, с которыми борются органы внутренних дел. Изначально это были простые насильственные, простые имущественные преступления. С развитием материально-технического обеспечения общества область деяний расширялась, появилось мошенничество и так далее.

Вот здесь и скрывается одна из важных причин недовольства общества работой полиции - это то, что имплементирование передовых форм преступности в правовую систему государства идет намного быстрее, чем их принимает общество и пресекают органы внутренних дел. Органы полиции параллельно с гражданским сообществом учатся работать со сложными имущественными преступлениями. Соответственно, необходимо продумать взаимодействие общества и полиции, акцентируя внимание на этом факте.

У общества складывается искаженное представление о том, как должны работать органы внутренних дел, что они непременно самостоятельно должны обеспечить решение любого вопроса, касающегося общественной безопасности.

Но правда в том, что и полиция, и правосознательные граждане, и лица с девиантным поведением, и лица, подвергшиеся преступным посягательствам – все они являются членами общества. Все они взаимосвязаны и формируют общественное мнение на текущий момент, по каждому отдельному вопросу, в том числе и по поводу организации деятельности и статуса полиции.

Общественное мнение играет ключевую роль в формировании ценностей, которые определяют нормы и правила поведения в обществе. Сложные механизмы взаимодействия между личностью и сообществом влияют на то, как индивиды воспринимают мир, какие идеалы и убеждения они принимают как истинные [2]. Это подтверждается тем, что отношение к важным социальным вопросам, в том числе отношение к государственному управлению, формируется под влиянием общественных настроений, причем они динамично меняются в зависимости от страхов, надежд и ожиданий общества по разрешению какой-либо актуальной проблемы. То есть основными критериями формирования общественного мнения на сегодня является эмоциональная составляющая общества. Это может быть вызвано личным опытом, влиянием СМИ, общественных лидеров и культурных течений.

Огромную роль в формировании общественного мнения о деятельности полиции играют социальные сети, телевидение и другие современные средства коммуникации. Они позволяют очень быстро распространять любую информацию, в том числе недостоверную, и тем самым обеспечивать огромную платформу для обсуждения. Создается так называемый общественный резонанс, под давлением которого должностными лицами и государственными органами принимаются скоропалительные увывы, не всегда разумные решения. Тем самым, мы снова возвращаемся к выводу, что общественное мнение динамично, подвержено изменениям и отражает многообразие точек зрения.

Общественное мнение (public opinion) чаще всего определяется социологами как «состояние массового сознания, заключающее в себе отношение (скрытое или явное) различных групп людей к событиям или фактам социальной действительности» [3]. Как неформальный социальный институт общественное мнение выполняет ряд функций: оценочную, аналитическую, консультативную, регулятивную. В демократическом обществе сформированное общественное мнение, реализуя, прежде всего, оценочную, консультативную и регулятивную функции, может выступать в качестве эффективного критерия оценки результатов деятельности институтов государства и, прежде всего, полиции, обслуживающей население на определенной территории.

Мониторинг общественного мнения (МОН) - «форма организации повторных опросов общественного мнения по одной и той же выборке с фиксированным временным шагом в целях постоянного накопления данных о дискретном наборе социальных показателей или индикаторов массового сознания, сложившегося относительно той или иной общественной проблемы, факта, события» [4].

Таким образом, возникший в новых политико-правовых условиях пусть малый, но все же «кредит доверия» полиции необходимо эффективно использовать, чтобы продолжить конструктивную институционализацию общественного мнения и его учет в служебной деятельности сотрудников ОВД.

Заинтересованность в развитии и использовании общественного мнения в условиях демократии проявляют не только социальные движения, гражданские инициативы, правозащитные организации, но и институты государства. Интерес к общественному мнению со стороны властей в сфере правоохранительной деятельности на сложившемся социокультурном и политическом фоне всегда был минимальным. Неслучайно во многих регионах страны и сегодня не ведется работа по изучению общественного мнения о работе полиции и других правоохранительных органов. А если и ведется, то результаты этих исследований чаще всего используются в пропагандистских целях, их основное назначение - конструирование привлекательного образа ОВД в большей степени перед местным истеблишментом и вышестоящими органами управления и в меньшей степени - в СМИ и массовом сознании [5].

Заключение. Формирование и изучение общественного мнения о работе полиции - отнюдь не тривиальные задачи. В чем состоят основные пути его позитивного формирования? Во-первых, действующее законодательство ограничивает сотрудников полиции рядом правовых принципов, неукоснительное соблюдение которых будет способствовать формированию позитивного общественного мнения о работе полиции, укрепит доверие территориальных сообществ к органам правопорядка (например: осуществление своей деятельности на основе соблюдения и уважения прав и свобод человека и гражданина; пресечение действий, которыми гражданину умышленно причиняются боль, физическое или нравственное страдание и т. д.).

Во-вторых, общественное мнение о полиции будет во многом зависеть от того, какие результаты по обеспечению правопорядка и превенции преступности будут достигнуты ОВД на местах. Иначе говоря, в какой степени обычный человек будет ощущать свою защищенность государством от преступных посягательств.

В-третьих, важной социальной предпосылкой на пути формирования общественного мнения о полиции являются: соблюдение полицейскими профессиональной этики, качественный отбор, подготовка и расстановка кадров.

В-четвертых, необходимы систематическое взаимодействие ОВД со СМИ и институтами гражданского общества, информационная открытость правоохранительных органов, периодическая отчетность руководителей территориальных подразделений полиции перед населением.

В-пятых, измерение, изучение и учет пожеланий граждан - еще одно важное направление на пути формирования общественного мнения о работе полиции.

Таким образом, общественное мнение, как критерий оценки деятельности органов внутренних дел представляет собой мощный инструмент, который не только отражает текущие реалии, но и формирует будущее. Оно требует внимательного и ответственного подхода со стороны каждого из нас, чтобы не только адаптироваться к изменениям, но и активно участвовать в создании ценностей, которые будут определять наше общество в будущем.

Список использованных источников

1. Горшенева И.А. Полиция в механизме современного государства: Дис. ... канд. юрид. наук. - М., 2002. - С. 18.
2. Казахстанцы одобряют деятельность полицейских, но не доверяют им // [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://kyzmet.gov.kz/>
3. Роль общественного мнения в формировании ценностей // [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://proza.ru/2024/10/31/1402>
4. Комлев Ю.Ю. Мониторинг общественного мнения как фактор оптимизации управленческих решений (на примере нормотворческой деятельности): Дис. ...канд. социолог. наук. - Казань: КГУ, 2005.
5. Кобландин К.Ж. Ішкі істер органдырандағы тиімді басшының құзыреттері мен дағдылары // Қазақстан Республикасы ИМ М. Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми еңбектері, №4(81) 2023. – Б.71-77.

Сведения об авторах

- Ералина С.Е. - кандидат юридических наук, доцент, полковник полиции.
- Намысов Е.Д. - заместитель начальника Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова, доктор философии (PhD), ассоциированный профессор, полковник полиции.
- Умурзаков Е.А. - кандидат юридических наук.
- Ералина С. Е. - заң ғылымдарының кандидаты, доцент, полиция полковнигі.
- Намысов Е.Д. - Қазақстан Республикасы ИМ Қарағанды академиясы бастығының орынбасары. Б. Бейсенова, философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор, полиция полковнигі.
- Өмірзақов Е.А. - заң ғылымдарының кандидаты.
- Yeralina S.E. - Candidate of Law, Associate Professor, police Colonel.
- Namysov E.D. - Deputy Head of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Police Colonel.
- Umurzakov E.A. - Candidate of Law.

С.Т. Мамырова¹, Г.А. Алибаева², К.Т. Райымбергенова³

¹ Қонаев университеті, Алматы, Қазақстан

² Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан

³ Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ КЕДЕН ҚҰҚЫҒЫНЫҢ ҚҰҚЫҚ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ОРНЫ

Мақалада цифрландыру жағдайындағы кеден құқығының құқық жүйесіндегі алатын орны қарастырылды. Кеден құқығының дербес сипаты, құқықтық реттеудің мәні мен әдісі, сондай-ақ құқықтың басқа салаларымен өзара арақатынасына назар аударылды. Халықаралық құқықтық нормалар мен цифрландыру үдерістерінің кеден құқығын дамытуға әсері талданды. Кеден құқығының жан-жақты және қарқынды дамып келе жатқан құқықтық табиғаты туралы қорытынды жасалды.

Кеден құқығы нормаларын олардың салалық тиістілігіне және басқа салалармен өзара іс-қимыл дәрежесіне қарай авторлық жіктеу ұсынылды.

Мақаланың практикалық маңыздылығы оның жаһандану, цифрландыру және халықаралық интеграцияның қазіргі жағдайындағы кеден құқығының рөлін теориялық және практикалық түсінуге қосқан үлесінде жатыр.

Мақалада жалпы ғылыми әдістер, арнайы құқықтық әдістер және эмпирикалық әдістердің жекелеген түрлері қолданылды.

Түйінді сөздер: кеден құқығы, құқық жүйесі, құқықтық реттеу, халықаралық құқық, экономикалық қауіпсіздік, кеден саласын цифрландыру.

Место таможенного права в системе права в условиях цифровизации

В статье рассматривается место таможенного права в системе права в условиях цифровизации. Особое внимание уделяется самостоятельному характеру таможенного права, его предмету и методу правового регулирования, а также взаимосвязи с другими отраслями права. Проанализировано влияние норм международного права и процессов цифровизации на развитие таможенного права. Сделан вывод о комплексной и динамично развивающейся правовой природе таможенного права.

Предложена авторская классификация норм таможенного права в зависимости от их отраслевой принадлежности и степени взаимодействия с иными отраслями права.

Практическая значимость статьи заключается во вкладе в теоретическое и практическое осмысление роли таможенного права в условиях глобализации, цифровизации и международной интеграции.

В исследовании использованы общенаучные методы, специальные юридические методы, а также отдельные виды эмпирических методов.

Ключевые слова: таможенное право, система права, правовое регулирование, международное право, экономическая безопасность, цифровизация таможенной сферы.

The Place of Customs Law in the Legal System in the Context of Digitalization

The article considers the place of customs law in the system of law in the conditions of digitalisation. Special attention is paid to the independent nature of customs law, its subject and method of legal regulation, as well as the relationship with other branches of law. The influence of international law norms and digitalisation processes on the development of customs law is analysed. The conclusion about the complex and dynamically developing legal nature of customs law is made.

The author's classification of customs law norms depending on their branch affiliation and the degree of interaction with other branches of law is offered.

The practical significance of the article lies in the contribution to the theoretical and practical understanding of the role of customs law in the conditions of globalisation, digitalisation and international integration.

The study uses general scientific methods, special legal methods, as well as certain types of empirical methods.

Keywords: customs law, system of law, legal regulation, international law, economic security, digitalisation of the customs sphere.

Кіріспе. Құқық жүйесіндегі кеден құқығының алатын орны өзіндік ерекше сипаттармен көрініс табады.

Цифрландыру жағдайында елдің сыртқы саясатындағы өзгерістер мен сыртқы экономикалық дамуы кеден саласындағы елеулі бастамалардың орын алуына әкелді. Әсіресе, Қазақстанның Дүниежүзілік сауда ұйымына қосылуы отандық өндіріс орындарының халықаралық аренаға шығуына жол ашып, сыртқы сауда айналымының бәсекеге қабілеттігін көтеріп, кеден саласындағы тауар тасымалының жаңа мүмкіндіктерін ашты. Ал, елдің ЕАЭО-қа кіруі – тауар айналымы нарығын кеңейтіп, өндірістік саладағы интеграцияны күшейтіп, тауарлар мен қызмет, жұмыс күшінің еркін қозғалысына жағдай туғызған болатын.

Осыған орай, кеден саласы мемлекеттің айрықша құзыретіндегі сала болып табылады. Ол кеден қызметін ұйымдастыру және тиісті қоғамдық қатынастарды реттеу арқылы кеден саясатын іске асыруды қамтиды. Кеден саласы құқықтық тұрғыдан реттелу барысында қоғамдық, мемлекеттік және жеке мүдделердің жиынтығында қарастырылуы тиіс. Себебі, кеден саласын цифрландыру мемлекетте қабылданған саяси және экономикалық шешімдерге әсер етіп, арнайы тәсілдер мен құралдар арқылы ұлттық және халықаралық дәрежеде елдің экономикасына тиімді ықпал етеді.

Сонғы он жылдықтағы көбіне саясиландырылған сыртқы экономикалық өзгерістер құқық жүйесінде кеден құқығының жаңаша сипатта түрленуіне әкеп соқты. Кеден құқығының нақты құқықтық сипатына қатысты пікірлердің әралуандылығынан кеден құқығының теориялық сұрақтары ретінде көптеген ғалымдардың осы саладағы зерттеулеріне арқау болды. Алайда, осы уақытқа дейінгі ғалымдардың зерттеу жұмыстарынан кеден құқығын толыққанды сипаттайтын жүйелі бір көзқарастардың болмауы және теориялық тұжырымдардың әркелкілігі осы мақаланы жазуға негіз болды.

Зерттеудің мақсаты – цифрландыру жағдайында кеден құқығының теориялық негіздерін талдау, оның тәжірибелік мәселелерін айқындау, оларды шешудің тиімді тетіктерін ұсыну, сондай-ақ кеден құқығының өзге құқық салаларымен өзара байланысын ғылыми тұрғыда негіздеу болып табылады.

Заманауи кеден құқығы жаһандық және технологиялық факторлардың ықпалымен даму үстінде. Оны біз кедендік рәсімдердің автоматтандырылуынан көре аламыз. ҚР Президенті Қ.К. Тоқаевтың «кедендік рәсімдеу орталықтары «бір терезе» қағидаты бойынша жұмыс істеуге тиіс», – деген талабы кеден органдары жұмысының цифрлық жүйелендірілуі мен кедендік рәсімдердің заманауи жаңару сипатынан көрініс алды [1]. Сонымен қатар, кеден саласында ақпараттық жүйелерді, электрондық декларациялауды, блокчейнді және жасанды интеллектіні енгізу сұрақтары қазіргі кезде ғылыми негіздерін зерттеуді талап ететін өзекті тақырып болып табылады.

Әдебиеттерге шолу. Koval V.N., Vasilev S.A., Zenin S.S. зерттеулерінде заманауи қоғамдық қатынастардың өзгеруінің мемлекеттің аумағының құқықтық мәртебесіне әсерін көрсетеді [2]. Vityuk V.V. мақаласында кеден құқығының кейбір мәселелерінің тарихи-теориялық аспектілерін жан-жақты зерттеп, оның жоо білім беруде қолданудың қазіргі жағдайын қарастырады [3].

Семенюк Д. зерттеуінде Беларуссия Республикасының кеден құқығын қалыптастырудың заманауи теориялық және құқықтық аспектілеріне талдау жүргізілген [4]. Киселёв С.Г. мақаласында кеден ісінің құқықтық негіздеріне, оның философиясына арналып, басты назар мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз етуде және экономикалық мүдделерін қорғаудағы кеден ісінің рөлі көрсетіледі [5].

Әдіснама. Зерттеу барысында ғылыми танымның жалпы және жекелеген әдістері кешенді түрде қолданылды. Әдістерді таңдау мақаланың мақсат-міндеттерімен, зерттеу объектісі мен пәнінің ерекшелігімен айқындалды.

1. Жалпы ғылыми әдістердің келесідей түрлері қолданылды:

Анализ және синтез әдістері – кеден және әкімшілік құқықтың, қаржы құқығы және халықаралық құқықтың теориялық негіздері мен нормаларын жекелей қарастырып, оларды біртұтас құқықтық жүйеде біріктіру үшін қолданылды;

Индукция және дедукция әдістері – нақты құқықтық нормалардан жалпы қорытындылар жасау және керісінше, жалпы қағидалар негізінде нақты құқықтық қатынастарды талдау мақсатында пайдаланылды;

Жүйелік-құрылымдық әдістері – кеден құқығын құқық жүйесіндегі дербес кешенді сала ретінде зерделеу үшін, оның ішкі құрылымы мен өзге құқық салаларымен байланысын анықтау барысында қолданылды.

2. Мақалада қолданылған арнайы-құқықтық әдістердің бірі салыстырмалы-құқықтық әдіс. Оны Қазақстан Республикасының кеден және әкімшілік, қаржы заңнамасын ЕАЭО елдерінің ұқсас құқықтық жүйелерімен салыстыру мақсатында пайдаланылды.

3. Сонымен қатар зерттеуде эмпирикалық әдіске жататын: жалпылау және моделдеу әдісі – кеден құқығының цифрлық трансформация жағдайындағы даму үрдістерін сипаттау үшін қолданылды.

Мақалада қолданылған әдістердің бір – бірімен үйлесімі ғылыми зерттеу нысаны ретінде кеден құқығын жан-жақты және терең зерделеуге, сондай-ақ осы мақаланың теориялық және практикалық қорытындылардың ғылыми негізділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік берді.

Нәтижелер мен талқылау. Цифрландыру жағдайында осы бағыттағы ғылымның дамуы кеден саласына тән заңдылықтар мен тенденцияларды анықтауды міндет етіп қойды.

Кеден құқығының сипатына тән пікірлердің әртүрлілігін зерттеу жұмыстарын жүргізу барысында кеден ісі туралы ғылыми мақалаларды талдауда туындайды. Осы жерде «кеден құқығы» мен «кеден ісі» теміндерінің арақатынасына байланысты пікірлер екіге бөлінеді, ең алдымен мемлекет дамуымен бірге кеден ісі саласы қатар пайда болып, даму барысы бүгінгі күнге дейін қарқын алуда. Алайда, ғылым саласы ретінде дамуын қарастырсақ, «бірнеше ғасырлар бойы кеден ісі практикасы ғылымнан озық кеткенін» байқалады [6].

Соңғы кездері кейбір зерттеушілер кеден құқығын құқықтың жаңа саласы деп айтқан пікірлермен келіспейтін Воронов А.М. пен Кожуханов Н.М. сынды ғалымдар кеден құқығы ертеден келе жатқан сала екенін түсіндіре отырып, «кеден ісі теориясы жеке теориялардан тұрады, соның ішінде кеден құқығы теориясы да жатады», - деген ұстанымды негіздейді [7].

Отандық ғалым Алибеков С.Т. кеден ісін кеден құқығының өзегі болып табылатын оның негізгі институты ретінде қарастырады [8].

Шкиперов А.А., Альбов А.П., Арутюнян Г.В., Бурыгин А.А. мақаласында «Кеден ісі» ұғымы ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің (Қазақстан Республикасынан басқа) кеден құқығының негізгі қайнар көздерінде көрініс табады және жалпылама түрде кеден құқығы нормаларының сақталуын, сондай-ақ кеден саясатын іске асыруды қамтамасыз ететін тәсілдер, құралдар мен шаралар жүйесі ретінде анықталады», - деп қарастырады [9].

Өз зерттеуінде Зрячкин А.М. кеден құқығын кеден ісінің элементі ретінде сипаттайды [10, 33 б.].

Мұндай пікірлердің әртүрлілігі кеден құқығы және кеден ісі терминдерінің арақатынасына қатысты екі түрлі көзқарасты бөліп шығарады. Шетелдік ғалымдардың көзқарасы бойынша, кеден құқығы кеден ісі жүйесінде негізгі және жетекші орынды иеленеді, өйткені ол осы саланың құқықтық негізі әрі формалды реттеушісі болып табылады.

Ал, отандық құқықтанушы – ғалымдар кеден ісін кеден құқығының ішінде қарастырған.

Белая Ю.А. мақаласында Беларуссия Республикасының құқық жүйесінде кеден құқығының рөлі туралы: «Кеден құқығы үнемі өзгерістерге ұшырайтын заңнамаға байланысты мобильділігімен сипатталатындықтан, оның үнемі жетілдіріліп отыратынын және кеден саласындағы қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеудің жедел өзгеру қажеттіліктеріне сай келетінін көрсетеді», - деп жазады [11].

Цифрландыру барысында дамуы көптеген жаңа өзгерістерге ұшыраған кеден құқығын нақты салалық деңгейде қандайда бір құқық саласының бөлшегі ретінде қарастыруға болмайды. Оның өз алдына зерттеу пәні мен әдістері және салалық ерекшеліктерге ие. Бұған дейін кеден құқығын әкімшілік құқықтың бір бөлігі деген пікір ғалымдар арасында жиі кездесті. Бұл пікірді ұстанушылар: Д.Н. Бахрах көзқарасынан бастау алып, кейін Сандровский К.К., Тихомиров Ю.А. және Марков Л.Н. сынды зерттеушілер еңбектерінде кездесті. Бұл пікірді жақтаушы Алгазина А.Ф. Ресей құқық жүйесінде кеден құқығының орнын жан-жақты қарастыра келе, оны өзіндік бір сала деп қарастыруға әлі ертерек екенін және кеден құқығы әкімшілік құқықтың бір саласы болып табылатынын айтады [12].

Кеден құқығын ресейдің өзіндік дербес құқығы ретінде санайтын көзқарасты ұстанушы ғалымдар арасында Габричидзе Б.Н., Ноздрачев А.Ф. болса, қазақстандық құқық саласында кеден құқығын өзіндік сала ретінде қарастырған ғалымдар ретінде Сарсембаев М.А. [8, 42 б.]. еңбегін және кеден құқығын өзіндік дербес әрі кешенді сала ретінде қарастырған Алибеков С.Т., Черняков А.А. еңбектерін айтуға болады.

Кеден құқығы өз алдына кешенді, дербес құқық саласы деген пікірді ұстанатын ресейлік ғалымдар қатарына Моисеев Е.Г., Тимошенко И.В., Воронов А.М., Кожуханов Н.М. кездеседі.

Кеден құқығының сипатына қатысты пікірлердің мұндай әртүрлілігі осы саладағы ғылыми зерттеулердің цифрландыру жағдайында әлі де болса өзекті екенін, оған қатысты теориялық сұрақтардың бір жүйеге келтірудің қажеттілігін көрсетеді.

Кеден құқығының салалық дербестігіне қатысты көптеген ғалымдардың алуан пікірі оның өз алдына кешенді құқық саласы екенін дәлелдейтін зерттеулер жасауға негіз болады. Әсіресе қазіргі цифрландыру уақытында кеден құқығы саласының жаңа бір бағытта қарқын алуының өзі ғалымдар арасында түрлі пікірлер алмасуға себеп болды.

Алибеков С.Т. «Құқық саласын кешенді деп танудың басты аргументі ретінде оның өзіне тән пәні мен құқықтық реттеу әдісінің болуы», - деп жазады [8, 37 б.]. Осыған орай, кеден құқығының пәні ретінде тауарларды, көлік құралдарын және өзге де объектілерді кеден шекарасы арқылы өткізу процесінде, сондай-ақ кедендік құқық қатынастарына қатысушылардың құқықтары мен міндеттерін белгілеу, өзгерту және тоқтату барысында туындайтын қоғамдық қатынастардың жиынтығын түсінеміз.

Кеден құқығының әдістерін екіге бөліп қарастырамыз. Олардың біріншісі: өктем сипаттағы нұсқауларға негізделген, тараптар билік пен бағыныштылық арақатынасына бөлінген әкімшілік-құқықтық әдіс. Және кеден органдары өз қызметін жүзеге асыру барысында құқықтық реттеудің негізгі құралдары ретінде рұқсат беру, міндеттеу және тыйым салу тәсілдерін кеңінен қолданады. Екінші әдіс ретінде кедендік шекара арқылы тауар айналымында «баламалы әрекеттер азаматтық-құқықтық әдісті қолдануға мүмкіндік береді, өйткені бұл әдіс құқықтық қатынастар тараптарының теңдігін көздейді» [13, 8 б.].

Сондай-ақ, «кеден заңнамасы мен кедендік құқық қолдану тәжірибесінде императивтік реттеу әдісі мен диспозитивтік элементтердің үйлесімі айқын көрініс табады», - [14].

Кеден құқығының түсінігіне тауарларды мемлекет шекарасы арқылы өткізу тәртібін, кедендік төлемдерді белгілеуді, кедендік бақылау шараларын және кедендік құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілікті реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы кіреді. Кеден құқығының ерекшелігі оның салааралық сипатында жатыр.

Кеден құқығы жеке сала ретінде экономикалық және заң ғылымдарымен түйісе отырып, өзге құқық салаларымен тығыз өзара байланыста болады. Атап айтқанда, *конституциялық құқықпен арақатынасы* кеден құқығының іргетасын қалайтын әрі кеден саласын реттейтін конституциялық қағидаларына негізделеді. Мысалы: ҚР Конституциясында көрініс тапқан Республиканың егемендігі және мемлекет аумағының тұтастығы, қол сұғылмаушылығы және бөлінбеуі, сонымен қатар саяси тұрақтылық қағидаларына сүйенеді [15].

Кеден құқығының *әкімшілік құқықпен арақатынасы* кеден ережелерін бұзғаны үшін әкімшілік жауапкершілік нормалары арқылы көрінеді.

Кеден құқығы, бір жағынан, кеден шекарасы арқылы тауарлар мен көлік құралдарын өткізу саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін дербес құқық саласы ретінде танылса, екінші ерекшелігі – әкімшілік ықпал ету шараларын белсенді түрде қолданатын құқық саласы болып табылады.

Сонымен қатар, ҚР Кедендік реттеу туралы Кодексіне аталған кодексмен реттелмейтін бөлігінде «Әкімшілік рәсімдерді жүзеге асыру тәртібіне байланысты кедендік құқықтық қатынастар Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексімен реттеледі», - деп бекітілген [16]. Ал, осы екі құқық саласының өзара байланысының жаңа сипаты цифрландыру жағдайында келесі жағдайлардан көрініс табады:

- кеден саласындағы әкімшілік нормалардың орындалуын бақылаудың күшеюі;
- кеден құқық бұзушылықтары үшін әкімшілік жауапкершілікке тарту кезінде электрондық дәлелдемелердің маңыздылығының артуы;
- әкімшілік рәсімдерді цифрлық орта талаптарына бейімдеу қажеттілігі.

Бұл жағдайлар цифрлық рәсімдердің құқықтық мәртебесін нақтылауды, кедендік құқықтық қатынастарға қатысушылардың цифрлық ортадағы құқықтары мен міндеттерін анықтауды, сондай-ақ сыртқы экономикалық қызметке қатысушылар мен азаматтардың құқықтарын қорғау тетіктерін жетілдіруді талап етеді.

Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі 29 - тарау «Кеден ісі саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар»-ға арналып, олар 521-558 баптар аралығын қамтиды [17]. Сондай-ақ, соңғы екі жылдағы кеден саласындағы әкімшілік құқықбұзушылыққа қатысты статистикаға назар аударсақ, бір ғана кеден арқылы валютаны заңсыз шығару бойынша:

- 2023 жылы – 9,3 млн АҚШ долл.; ӘҚБтК 551-баптың 3 тармағына сәйкес 198 әкімшілік іс қозғалып, жалпы сомасы - 6,8 млн тг. айыппұл өндірілген;
- 2024 жылғы 1 тоқсан – 2,1 млн АҚШ долл., ӘҚБтК 551-баптың 3-тармағына сәйкес 52 әкімшілік іс қозғалып, жалпы сомасы - 1,9 млн тг. айыппұл өндірілген [18].

Аталған құқық салаларының өзара ықпалдастығының күшеюі құқықтық жүйенің тиімділігін арттырумен қатар, заңнамалық реттеуді жетілдіру мен нормативтік базаны жаңа технологиялық шындықтарға бейімдеуді қажет ететін еліміздің құқықтық жүйесін жаңғыртудың маңызды қадамы болып табылады.

Кеден құқығының *қаржы құқығымен арақатынасы* кедендік баждар, салықтар мен алымдарды өндіріп алу мәселелері бойынша құқықтық реттеумен байланысты.

Қаржылық құқық пен кеден құқығы өзара тығыз байланысты және екеуінің бір-біріне ықпалы әсіресе қазіргі заманғы экономика мен халықаралық сауданың дамуына байланысты күшейді. Бұл құқық салаларының өзара байланысы әдетте мемлекеттер арасындағы сауда мен қаржы операцияларына тікелей қатысты нормаларды реттейді.

Қаржылық құқық, негізінен, экономикалық процестерді реттеу мен басқаруға бағытталса, кеден құқығы халықаралық тауар айналымы мен кедендік бақылау арқылы осы процестерді реттейді. Цифрландыру кезеңінде бұл екі саланың арақатынасы жаңа сипатқа ие болып, ол автоматтандырылған жүйелер, электрондық декларациялау және кедендік рәсімдердің цифрлық форматы арқылы қаржы операцияларының бақылауын жеңілдетіп, транзакциялардың қауіпсіздігін қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, салық заңнамасы кедендік реттеуде де маңызды рөл атқарады. Оны ҚР Салық кодексінің 50-тарауы «Еуразиялық экономикалық одақта тауарларды экспорттау мен импорттау, жұмыстарды орындау, қызметтерді көрсету кезінде қосылған құн салығын салу ерекшеліктері» - не арналып, 437-459 баптар аралығын қамтығанынан -ақ көруге болады [19].

Кеден құқығының *азаматтық құқықпен арақатынасы* мына жағдайлардан көрініс табады:

- Іске асыруы кедендік рәсімдерді сақтауды талап ететін, бірақ азаматтық құқықпен реттелетін сыртқы экономикалық шарттарды жасасу және орындау барысында. Оған мысал: халықаралық сатып алу-сату, тасымалдау, сақтандыру және делдалдық шарттары.
- Міндеттемелерді қамтамасыз етуге бағытталған азаматтық-құқықтық құралдарды қолдануда, оның ішінде, кепіл, банктік кепілдік, кепілгерлік және сақтандыру және т.б.

Қылмыстық құқықпен арақатынасы. Кеден құқығы тауарларды мемлекеттік шекара арқылы өткізу тәртібін реттесе, ал қылмыстық құқық осы тәртіпке қауіп төндіретін қоғамдық қауіпті әрекеттерден құқықтық қорғау құралдарын қамтамасыз етеді. Оған мысал ретінде, ҚР Қылмыстық кодексіне белгіленгендей кеден саласындағы қылмыстарды: 234 бап - экономикалық контрабанда, 235-1 бап - валюталық құндылықтарды Қазақстан Республикасынан заңсыз әкету, жөнелту және аудару, 236 бап - кедендік баждарды, кедендік алымдарды, салықтарды, арнайы, демпингке қарсы, өтемақы баждарын төлеуден жалтару, 286 бап - айналыстан алып қойылған заттардың немесе айналысы шектелген заттардың контрабандасы жатады [20].

Сондай-ақ, кеден саласындағы қылмыстар деп «ЕАЭО мүше елдердің заңнамасына сәйкес іс жүргізілуі кеден органдарының қарауына жатқызылған қылмыстар немесе қылмыстық құқық бұзушылықтарды таниды» [21]. Осылайша, қылмыстық құқықпен арақатынасы кеден құқығын толықтырып, мемлекеттің экономикалық мүдделерін қылмыстық сипаттағы құқықбұзушылықтардан қорғау тетігі ретінде қызмет атқарады.

Халықаралық құқықпен арақатынасы кеден саласындағы халықаралық құқық нормаларының отандық заңнамаға ықпалы арқылы сипатталады. Кеден құқығы ұлттық деңгейде халықаралық нормаларды жүзеге асырушы және нақтылаушы, халықаралық міндеттемелерді орындау құралы ретінде қызмет етеді. Бұл арақатынас вертикальды (халықаралық құқықтың басымдылығынан) және көлденең (өзара даму және нормаларды үйлестіру арқылы) әрекет етеді. Сонымен қатар, кеден саласындағы ратификацияланған

халықаралық шарттар мен конвенциялардың (мыс: Кедендік рәсімдерді оңайлату мен үйлестіру туралы халықаралық Киота конвенциясы, Сауда рәсімдерін жеңілдету жөніндегі келісім, Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Түркия Республикасының Үкіметі арасындағы Кеден істеріндегі ынтымақтастық пен әкімшілік өзара көмек туралы Келісім, Уақытша әкелу туралы Стамбул конвенциясы, Еуразиялық экономикалық одақ туралы шарт және т.б.) рөлі кеден құқығын гуманизациялау, цифрландыру және құқықтық болжамдылықты арттыруға мүмкіндік береді. Бұл халықаралық құжаттар ұлттық құқық жүйесін халықаралық талаптарға бейімдеуге бағытталған маңызды құқықтық құрал болып табылады.

Осылайша, кеден құқығы басқа құқық салаларымен тығыз байланыста болып, цифрландыру жағдайында интеграциялық рөл атқарады.

Жан-жақты зерттеулерді қарастыра келе, басқа құқық салаларына қарағанда кеден құқығының «саясиландырылғаны» басты назар аудартады. Бұл дегеніміз, кеден құқығында мемлекет сыртқы саясатының рөлі осы саладағы заңнамалық және шектеулер сынды түрлі сипаттар арқылы көрініс табады.

Экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі кеден құқығының рөлі мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігін қорғауда шешуші рөл атқарады. Экономикалық қауіпсіздік контрабанда, заңсыз транзакциялар, жосықсыз бәсекелестік және елдің экономикалық әл-ауқатына қауіп төндіретін басқа да тәуекелдер сияқты сыртқы экономикалық қауіптерден қорғауды қоса алғанда, мемлекеттің экономикалық мүдделерінің қорғалу жағдайын білдіреді. Бұл тұрғыда кеден құқығы осындай қауіптердің алдын алуға және азайтуға, сондай-ақ тұрақты экономикалық дамуға жәрдемдесуге бағытталған функцияларды орындайды. Оны келесі жағдайдайлардан анықтауға болады:

- *Ұлттық экономиканы заңсыз сауда мен контрабандадан қорғау* - экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі кеден құқығының рөлінің негізгі аспектілерінің бірі кедендік шекара арқылы тауарлар мен көлік құралдарының қозғалысына байланысты процестерді реттеу болып табылады. Жаһандану және халықаралық сауданың кеңеюі жағдайында елге есірткі, қару-жарақ контрабандасы сияқты заңсыз тауарлардың, сондай-ақ халықтың денсаулығы мен қауіпсіздігіне қауіп төндіретін тауарлардың ену қаупі жоғары.

Кеден органдары кедендік құқық нормаларының көмегімен сыртқы сауданы реттей отырып, тауарларды әкелу мен әкетудің заңдылығын бақылауды қамтамасыз етеді. Бұл тауарлардың заңсыз ағындарын тиімді анықтауға және жолын кесуге, сондай-ақ ұлттық экономикаға зиян келтіруі мүмкін басқа қауіптермен байланысты тәуекелдерді азайтуға мүмкіндік береді.

- *Ішкі нарықты қорғау және отандық өндірушілердің дамуына жәрдемдесу*. Кеден құқығы елдің ішкі нарығын жосықсыз бәсекелестіктен қорғауда маңызды рөл атқарады. Кедендік тарифтер, квоталар және тауарларды шетелден әкелуге қатысты басқа да шектеулер арқылы мемлекет отандық өндірушілерді, әсіресе ұлттық экономикалық қолдау мен дамуды қажет ететін салаларда, шамадан тыс бәсекелестіктен қорғай алады. Осылайша, кеден құқығы ішкі өндірістің өсуіне және елдің экономикалық тәуелсіздігінің артуына қолайлы жағдай жасауға ықпал етеді.

Бұған қоса, кедендік баждар мен импорттық тауарларға салынатын салықтар жүйесін пайдалану отандық өндірісті сыртқы экономикалық қауіптен қорғау тетіктерін құра отырып, экономиканы тұрақтандыруға көмектеседі және өз кезегінде мемлекет бюджетіне түсетін салық түсімдерінің ұлғаюына ықпал етеді.

- *Қауіпсіздік стандарттары мен нормаларының сақталуын бақылау*. Кеден органдары елге келетін тауарлар үшін қауіпсіздік стандарттарын сақтауда да маңызды рөл атқарады. Кедендік бақылау шеңберінде әкелінетін тауарлардың ұлттық сапа және қауіпсіздік стандарттарына сәйкестігін тексеру жүзеге асырылады, бұл өз кезегінде халықтың денсаулығын қорғайды және ықтимал экологиялық тәуекелдердің алдын алады. Осылайша, кеден құқығы азаматтардың денсаулығына қауіп төндіруі мүмкін химиялық заттар, азық-түлік, дәрі-дәрмек және басқа да тауарлар сияқты қауіпті тауарларды әкелуді реттеуге бағытталған нормаларды қамтиды. Бұл бақылау жұқпалы аурулардың таралуын, ластануды және басқа экономикалық қауіптерді болдырмау үшін қажет.

- *Қаржылық қатерлер мен экономикалық қылмыстарға қарсы тұру*. Кедендік бақылау жүйелері ақшаны жылытату, салықтар мен алымдарды төлеуден жалтару және қаржылық құжаттарды бұрмалау сияқты экономикалық қылмыстармен күресуде де маңызды рөл атқарады. Тауарларды кедендік шекара арқылы заңсыз өткізу ел экономикасына зиян келтіретін капиталды жасыру немесе шетелге шығару әрекеттерімен байланысты болуы мүмкін екенін ескеру маңызды. Кеден құқығы мұндай қылмыстарды құжаттардың қатаң талаптары, транзакциялардың электронды мониторингі және халықаралық саудаға байланысты қаржы ағындарын бақылау арқылы реттейді және алдын алады.

Кеден құқығы мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылады, өйткені ол ұлттық экономиканы әртүрлі сыртқы және ішкі қауіптерден қорғауға ықпал етеді. Сыртқы сауданы реттеу және тауарлардың қозғалысын бақылау арқылы кеден органдары ұлттық мүдделердің сақталуын қамтамасыз етеді, экономикалық тұрақтылық пен қауіпсіздікті қолдайды, ішкі өндірісті дамытуға, ұлттық өндірушілерді қорғауға және қаржы жүйесін нығайтуға ықпал етеді. Жаһандану және технологиялық өзгерістер жағдайында экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі кеден құқығының рөлі одан да маңызды болып келеді және одан әрі даму мен жетілдіруді талап етеді.

Заманауи кеден құқығының жаңаруының негізгі бағыттарына мыналар жатады:

- Кеден саласын цифрландыру: кеден саласында ақпараттық технологиялық жүйелерді, тауарларды электрондық декларациялауды, блокчейнді, жасанды интеллектіні енгізу арқылы көрініс табады. Соның ішінде, 2018 жылдан бастап іске қосылған тауарларды транзиттік декларациялауға және өзге де кедендік рәсімдерді,

кедендік әкімшілендіруді жетілдіруге арналған «АСТАНА-1» ақпараттық жүйесінің жұмысы және 2024 жылы елімізде іске қосылған «Кеден» ақпараттық жүйесінің жұмысын іске қосу арқылы кеден ісі саласының тиімді жұмыс жасауын қамтамасыз етуге бағытталған [22]. Соңғысы кеден шекарасында жүктерді рәсімдеу мен бақылау бойынша барынша автоматтандырылған жаңа жүйе болып табылады және оның толыққанды жұмыс жасауын әлі де болса жетілдіру мәселесі күн тәртібінде тұр.

- Бақылауды автоматтандыру: кедендік рәсімдерді қағазсыз нысанда ресімдеуге және тәуекелге негізделген тәсілдерге көшу. «Алдағы уақытта әлі де қамтылмаған кедендік процестерді автоматтандыру және мемлекеттік органдардың және негізгі серіктес елдердің басқа жүйелерімен интеграциялық өзара әрекеттесу бөлігінде жүйенің техникалық мүмкіндіктерін кеңейту жоспарлануда» [23].

Бұл аталған үдерістер құқықтық жүйеден икемділікті, жедел өзгерістер енгізу қабілетін және құқық қолданушылардан жоғары техникалық даярлықты талап етеді.

Қорытынды. Зерттеу нәтижесінде цифрландыру жағдайындағы құқық жүйесінде кеден құқығын құқықтың өзге салаларымен тығыз байланысты дербес әрі өз алдына кешенді сала ретінде қарастырдық. Кеден құқығының құқықтық сипаты мен теориялық және практикалық сұрақтарын жан-жақты кешенді түрде зерттеп, осыған дейінгі зерттеулерден ерекшеліктерін цифрландыру жаңалықтарымен байланыстырып көрсеттік.

Кеден құқығы кедендік төлемдер есебінен мемлекеттік бюджетті толықтыруға да, тауарлардың заңсыз айналымын болдырмауға да ықпал ете отырып, фискалдық, реттеуші және қорғау функцияларын орындайды. Сонымен қатар, бұл тақырыпты зерттеуге арқау болған өзгерістер мемлекеттің кеден саясатымен тығыз байланыста болып осы саланың саясиландырылуы оның өзге құқық салаларынан ерекшелігі болып табылады.

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде кеден құқығы заманауи құқық жүйесінің дербес, қарқынды дамып келе жатқан кешенді саласы екендігі туралы қорытынды жасауға болады. Ол құқықтық реттеудің ерекше пәні мен әдісіне, құрылымдық тұтастығына, сондай-ақ басқа құқық салаларымен белсенді өзара іс-қимыл жасау қабілетіне ие.

Халықаралық сауданың және цифрландырудың маңыздылығы артып отырған қазіргі жағдайда кеден құқығының одан әрі дамуы тиімділік, ашықтық және халықаралық стандарттарға сәйкестік қағидаттарына негізделуі тиіс.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Тоқаев Қ.К. Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам: Қазақстан халқына Жолдау (2022, 1 қыркүйек) [Электрон. ресурс]. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K22002022_2
2. Koval V.N., Vasilev S.A., Zenin S.S. Territory as a feature of the state in terms of modern public relations development // International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering. – 2019. – Т. 8, № 9. – С. 2075–2079. – DOI: <https://10.35940/ijitee.I8316.078919>
3. Vityuk V.V. Historical and Legal Aspects of Some Issues of Customs Law Taught in Universities // Customs Policy of Russia in the Far East. – 2021. – № 1. – С. 35–49. – DOI: <https://10.24866/1815-0683/2021-1/35-49>
4. Семенюк Д. Теоретико-правовые аспекты формирования таможенного права на современном этапе. – 2012. – С. 5–18. – [Электрон. ресурс]. – URL: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/34234/1/semenyuk_2012_2_CA_issues_r.pdf
5. Киселёв С.Г. Философия таможенного дела // Вестник Российской таможенной академии. – 2008. – Т. 3, № 4. – С. 22–287
6. Черныш А.Я., Анисимов Е.Г. Концепция построения теории таможенного дела // Вестник Российской таможенной академии. – 2009. – № 3. – С. 5–11
7. Воронов А.М., Кожуханов Н.М. От философии таможенного дела к методологии таможенного права // Вестник Российской таможенной академии. – 2012. – № 1. – С. 13–17
8. Алибеков С.Т. Таможенное право Республики Казахстан. – Алматы, 2006. – 352 с.
9. Шкиперов А.А., Альбов А.П., Арутюнян Г.В., Бурыгин А.А. Понятия таможенного права: проблемы толкования // Административное и муниципальное право. – 2024. – № 6. – С. 1–42. – DOI: 10.7256/2454-0595.2024.6.72031 – EDN: BVQJEQ – URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=72031
10. Зрячкин А.М. Таможенное право в системе российского права: дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2000. – 176 с.
11. Белая Ю.А. Таможенное право и его место в системе прав // Новые горизонты – 2020: сб. материалов VII Белорусско-Китайского молодежного инновационного форума, 17 ноября 2020 года. – Минск: БНТУ, 2020. – Т. 2. – С. 119–121. – URL: <https://rep.bntu.by/handle/data/84696>
12. Алгазина А.Ф. Развитие таможенного права в свете евразийской интеграции // Правоприменение. – 2018. – Т. 2, № 3. – С. 72–77. – DOI: [https://10.24147/2542-1514.2018.2\(3\).72-77](https://10.24147/2542-1514.2018.2(3).72-77)
13. Андриашин Х.А., Свиных В.Г., Балакин В.В. Таможенное право: Учебник. – М.: Магистр, 2008
14. Шохин С.О., Абросимова Е.А. Применение гражданско-правовых институтов в таможенной практике // Вестник Санкт-Петербургского университета. Право. – 2023. – № 1. – С. 123–140. – DOI: <https://10.21638/spbu14.2023.108>
15. Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған [Электрон. ресурс]. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_/

16. Қазақстан Республикасындағы кедендік реттеу туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2017 жылғы 26 желтоқсандағы № 123-VI ҚРЗ [Электрон. ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000123/k170123.htm>
17. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ [Электрон. ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235#z2893>
18. Порядок перемещения товаров физическими лицами для личного пользования [Электрон. ресурс]. – Комитет государственных доходов МФ РК. – URL: <https://kgd.gov.kz/ru/news/poryadok-peremeshcheniya-tovarov-fizicheskimi-licami-tovarov-dlya-lichnogo-polzovaniya-1-144296>
19. Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (Салық кодексі) Қазақстан Республикасының Кодексі 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-VI ҚРЗ [Электрон. ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000120/k170120.htm>
20. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ [Электрон. ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z286>
21. Еуразиялық экономикалық одақтың Кеден кодексі туралы шартты ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 13 желтоқсандағы № 115-VI ҚРЗ [Электрон. ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000115>
22. Цифрландыру мәселелері: «КЕДЕН» жүйесінде туындаған олқылықтар [Электрон. ресурс]. – URL: <https://oskemen.atameken.kz/kk/news/53453-problemy-cifrovizacii-cto-poshlo-ne-tak-s-zapuskom-sistemy-keden>
23. Модернизация таможни через цифровизацию [Электрон. ресурс]. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32170831&pos=25;-44#pos=25;-44

Авторлар туралы мәлімет

Мамырова С.Т. – докторант, заң ғылымдарының магистрі, Қонаев университетінің оқытушысы.

Алибаева Г.А. - заң ғылымдарының докторы, Narxoz University құқық және мемлекеттік басқару мектебінің профессоры.

Райымбергенова К.Т. - Phd докторы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті жоғары оқу орнына дейінгі білім беру факультеті деканның оқу-әдістемелік және тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары.

Мамырова С.Т. – докторант, магистр юридических наук, преподаватель Университета Кунаева.

Алибаева Г.А. - доктор юридических наук, профессор Школы права и государственного управления Narxoz University.

Райымбергенова К.Т. - доктор PhD, заместитель декана по учебно-методической и воспитательной работе факультета довузовского образования Казахского национального университета имени Аль-Фараби.

Mamyrova S.T. - doctoral student, master of law, Lecturer of the Kunaev University.

Alibayeva G.A. - Doctor of Law, Professor of the School of Law and Public Administration, doctor of Law, Narxoz University.

Raiymbergenova K.T. - PhD in Law, Deputy Dean on Academic Affairs and Educational Work, Faculty of Pre-University Education, Al-Farabi Kazakh National University.

С.М. Сапаралиева¹, Л.А. Жубандыкова²

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре РК, Косшы, Казахстан

²Актюбинский юридический институт МВД РК им. М. Букенбаева, Актюбе, Казахстан

К ВОПРОСУ О СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ПРАВОВОГО МЕХАНИЗМА ДИСТАНЦИРОВАНИЯ ПРАВОНАРУШИТЕЛЯ ОТ ЖЕРТВЫ СЕМЕЙНО-БЫТОВОГО НАСИЛИЯ

В статье анализируются актуальные проблемы правового регулирования мер противодействия семейно-бытовому насилию в Республике Казахстан в контексте последних изменений, внесённых Законом Республики Казахстан от 15 апреля 2024 года № 72-VIII. Автор обосновывает необходимость комплексного подхода к реализации ответственности за акты семейно-бытового насилия, включая не только карательные, но и превентивные механизмы, направленные на обеспечение криминологической безопасности жертвы. Особое внимание уделено институционализации меры дистанцирования правонарушителя от потерпевшего и выявлению проблем, связанных с переносом административно-правовых механизмов в уголовно-правовую сферу без учёта отраслевых особенностей. Отмечается необходимость уточнения субъектов контроля за исполнением ограничений, включая службы пробации и уголовно-исполнительную систему. Автор подчёркивает, что временные рамки уголовного судопроизводства создают риск утраты защитных механизмов жертвы до вынесения судебного решения, что требует законодательного пересмотра сроков применения охранных мер.

Ключевые слова: семейно-бытовое насилие; профилактика; дистанцирование правонарушителя; криминологическая безопасность; особые требования к поведению; пробация; защитное предписание; правовой механизм защиты; зарубежный опыт противодействия насилию.

Құқық бұзушыны отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбанынан алшақтатудың құқықтық тетігін жетілдіру туралы мәселеге

Бұл мақалада Қазақстан Республикасында отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимылды құқықтық реттеу мәселелері қарастырылып, әсіресе 2024 жылғы 15 сәуірдегі №72-VIII Заңымен енгізілген соңғы өзгерістерге талдау жасалған. Автор отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қатысы бар тұлғаларды жауапкершілікке тартуды іске асыруда кешенді тәсілдің маңыздылығын көрсетеді, оған тек жазалау шаралары ғана емес, сонымен қатар құрбылардың криминологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған алдын алу механизмдері де кіреді. Мақалада құқық бұзушыны құрбысынан оқшаулаудың институционалдық аспектілері талданып, әкімшілік-құқықтық механизмдерді қылмыстық-құқықтық салаға енгізуде туындайтын салалық ерекшеліктерді ескермей жатқан мәселелерге назар аударылады. Сонымен қатар, шектеулердің орындалуын бақылау субъектілерін нақтылау қажеттілігі көрсетілген, оған пробация қызметтері мен қылмыстық атқару жүйесі кіреді. Автор қылмыстық іс жүргізудің уақыттық шеңберлері сот шешімі қабылданғанға дейін құрбыларды қорғау механизмдерінің тиімділігін төмендетуі мүмкін екенін атап көрсетеді, бұл сақтық шараларын қолдану мерзімдерін заңнамалық қайта қарауды талап етеді.

Түйінді сөздер: отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық; алдын алу; құқық бұзушыны оқшаулау; криминологиялық қауіпсіздік; мінез-құлыққа қойылатын ерекше талаптар; пробация; қорғау нұсқамасы; құқықтық қорғау механизмі; зорлық-зомбылыққа қарсы шетелдік тәжірибе.

On improving the legal mechanism for distancing perpetrators from victims of domestic violence

This article analyzes the current issues in the legal regulation of measures to counter domestic violence in the Republic of Kazakhstan, particularly in the context of the latest amendments introduced by Law No. 72-VIII of 15 April 2024. The author substantiates the need for a comprehensive approach to implementing liability for acts of domestic violence, encompassing not only punitive measures but also preventive mechanisms aimed at ensuring the criminological safety of victims. The institutionalization of measures to distance perpetrators from victims is examined, highlighting challenges arising from the transfer of administrative-legal mechanisms into the criminal-legal sphere without consideration of sector-specific features. The article emphasizes the need to clarify the subjects responsible for monitoring compliance with restrictions, including probation services and the criminal-executive system. It is noted that the temporal framework of criminal proceedings creates a risk of losing protective mechanisms for the victim before the court decision is issued, which requires legislative reconsideration of the timing for applying protective measures.

Keywords: domestic violence; prevention; perpetrator distancing; criminological safety; special behavioral requirements; probation; protective order; legal protection mechanism; international experience in countering violence.

Введение. В последние годы законодательная политика Республики Казахстан (далее – РК) в сфере противодействия семейно-бытовому насилию развивается в русле формирования комплексной модели юридической ответственности, ориентированной на защиту личности и укрепление принципов превентивного воздействия. Усиление внимания к вопросам безопасности жертв, а также к обеспечению устойчивости внутрисемейных отношений обусловило необходимость совершенствования нормативного регулирования и уточнения соотношения мер уголовно-правового и административно-правового характера. В этой связи особое значение приобретает институт дистанцирования правонарушителя от потерпевшего, который в современной правовой доктрине рассматривается как важнейший элемент системы противодействия насильственным посягательствам в семейно-бытовой сфере, обеспечивающий баланс между интересами жертвы и правами лица, признанного виновным.

Законодатель совершенно справедливо отказался от соотнесения факта применения данной меры с наличием (отсутствием) другого жилья у виновного, что позволяет ему проживать отдельно от потерпевшего. При этом соответствующие меры в структуре ответственности за акты семейно-бытового насилия следует воспринимать как составную часть собственно процесса реализации данной ответственности. Это есть суть современного представления о комплексности всех общественных отношений, которые складываются по факту того, что один член семьи применил насилие (или последовательность актов насилия) к другому члену семьи.

В контексте насильственных посягательств в сфере семейно-бытовых отношений данное «метафизическое» дистанцирование требует воплощения во вполне конкретных формах, поскольку этого требуют как интересы жертвы, так и самого правонарушителя. В настоящее время уже имеет смысл постановки новых аксиологических акцентов в вопросах противодействия семейно-бытовому насилию. И в этом плане Закон РК «О профилактике бытового насилия»¹ не в полной мере отвечает современному концепту, в рамках которого развивается общемировая практика и к которому, судя по динамике последних изменений всячески стремится Казахстан.

Целью настоящего исследования является анализ законодательных нововведений, внесённых Законом РК от 15 апреля 2024 г. № 72-VIII в уголовное и административное законодательство Республики Казахстан в части противодействия семейно-бытовому насилию, выявление их межотраслевых противоречий и формулирование предложений по совершенствованию правового механизма дистанцирования правонарушителя от жертвы.

Исследование направлено на определение степени согласованности новых правовых норм с действующими институтами уголовного и уголовно-исполнительного права, а также на выявление пробелов, препятствующих эффективной защите потерпевших. Кроме того, работа призвана оценить потенциал внедрения зарубежных моделей дистанцирования в казахстанскую правовую систему с учётом национальных особенностей правоприменения.

Результаты исследования могут послужить основой для дальнейшей разработки комплексной стратегии совершенствования законодательства и правоприменительной практики в сфере противодействия семейно-бытовому насилию.

Результаты, обсуждение. Наказание, сдерживание, наложение ограничения и т.д. – это все необходимый инструментарий к тому, чтобы либо оздоровить микроклимат конкретной семьи, либо способствовать тому, чтобы криминологическая безопасность каждого члена семьи была обеспечена на достаточном уровне (в данном случае, следует признать, что сохранение семьи далеко не всегда может способствовать достижению данного маркера).

В этой связи, требуют разрешения ряд вопросов касательно особых требований к поведению правонарушителя, которые, в соответствии с Законом РК от 15 апреля 2024 г. № 72-VIII² были включены, в том числе, в Уголовный кодекс Республики Казахстан (далее – УК РК). Во-первых, это установление ясной и непротиворечивой системы обстоятельств, при наличии которых устанавливается обязанность виновного лица проживать отдельно от семьи (как было отмечено, использование термина «исключительные случаи» фактически презюмирует, что данная мера будет применяться редко). Во-вторых, необходима четкость относительно периодичности контрольных мероприятий, которые должны осуществляться в отношении проверки соблюдения правонарушителем установленного режима ограничений. В-третьих, следует устранить отраслевые противоречия, которые возникли по причине того, что соответствующие нормативные предписания в виде добавления в УК РК³ ст. 98-3 стали следствием практически прямого переноса из ст. 54 Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях⁴ (далее – КРКоАП). Решение фактически всех вопросов следует сконцентрировать на последнем из перечисленных обстоятельств, а именно на уточнении субъекта контроля, в обязанности которого должно входить наблюдение за лицом, совершившим уголовное правонарушение, связанное с семейно-бытовым насилием. Изменения, произведенные Законом РК от 15 апреля 2024 г. № 72-VIII, при их детальной оценке свидетельствуют о том, что они отчасти характеризуются недостатком

¹ О профилактике бытового насилия: Закон РК от 4 декабря 2009 года №214-IV (с изм. и доп. от 30.06.2025 г.) [Электронный ресурс] - Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000214_ (дата обраш.: 10.10.2025 г.)

² О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам обеспечения прав женщин и безопасности детей [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2400000072/history> (дата обраш.: 10.10.2025 г.)

³ Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК (с изм. и доп. от 16.09.2025 г.) [Электронный ресурс] - Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226_ (дата обраш.: 10.10.2025 г.)

⁴ Об административных правонарушениях: Кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 235-V ЗРК (с изм. и доп. от 15.09.2025 г.) [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235> (дата обраш.: 15.10.2025 г.)

баланса в отношении учета отраслевой специфики уголовно-правовой сферы. Редакция новой ст. 98-3 УК РК является явным тому подтверждением, поскольку она фактически переносит сферу административно-правовой юрисдикции в уголовно-правовую сферу. При этом, в отличие от сферы административно-деликтной ответственности, в отношении контроля за поведением осужденных лиц имеются иные надлежащие субъекты – службы пробации и учреждения уголовно-исполнительной системы. Соответственно, возникает вопрос относительно того, что Закон РК от 15 апреля 2024 г. должен был внести корреспондирующие изменения и в Уголовно-исполнительный кодекс РК¹, а также в Закон РК от 30 декабря 2016 г. «О пробации»². Причем, практически все звенья пробационного цикла (досудебная, приговорная, пенитенциарная и постпенитенциарная пробация), исходя из расширения механизма противодействия семейно-бытовому насилию должны быть дополнены новым функционалом. Пробел, допущенный законодателем в связи с принятием Закона РК от 15 апреля 2024 г. № 72-VIII, очевидно, связан с тем, что сфера семейно-бытового насилия в последние годы преимущественно связывалась с фактами побоев и умышленного причинения легкого вреда здоровью. Именно по этой причине изменение юрисдикции с административно-правовой на уголовно-правовую и привело к тому, что были «механически» перенесены отдельные меры без учета того, что субъекты контрольной деятельности должны быть изменены.

Итак, противоречия, связанные с тем, что особые требования к поведению правонарушителя, установленные во вновь включенной в УК РК ст. 98-3, были без содержательных изменений перенесены из ст. 54 КоАП РК, заключаются в том, что сама специфика уголовного процесса существенным образом отличается от производства по делам об административных правонарушениях и, в первую очередь, сроками. Так, в соответствии с ч. 1 ст. 98-3 УК РК, «к лицу, признанному виновным в совершении уголовного правонарушения, при назначении наказания либо при освобождении от уголовной ответственности или наказания судом по собственной инициативе либо по ходатайству сторон уголовного процесса могут быть установлены особые требования к его поведению на срок от трех месяцев до одного года...». В данном случае следует обратить внимание, как минимум, на следующие обстоятельства. Во-первых, в ч. 1 вновь включенной в УК РК ст. 98-3 фактически объединены два самостоятельных основания для установления особых требований к правонарушителю: 1) признание лица виновным в совершении уголовного правонарушения; 2) освобождение от уголовной ответственности. Во-вторых, субъектом применения соответствующих мер определен суд (в том числе и при наличии ходатайства сторон).

Возникает ряд вопросов, которые, как уже было указано, связаны со сроками уголовного судопроизводства, которые существенным образом отличаются от сроков производства по делам об административных правонарушениях. Так, в соответствии со ст. 817 КоАП РК, «дела об административных правонарушениях рассматриваются в течение пятнадцати суток со дня получения органом (должностным лицом), правомочным рассматривать дело, протокола об административном правонарушении и других материалов дела». Согласно ч. 2 указанной статьи, срок производства может быть продлен максимально до 1 месяца, о чем должно быть вынесено мотивированное постановление (в случае ходатайств сторон, а также при наличии необходимости в дополнительном выяснении обстоятельств дела).

Иные сроки установлены Уголовно-процессуальным кодексом Республики Казахстан (далее – УПК РК)³, причем, учитывая то обстоятельство, что к настоящему времени весь сегмент семейно-бытового насилия будет иметь сферу уголовно-правовой юрисдикции, во внимание следует принимать именно сроки досудебного расследования. Так, согласно ч. 1 ст. 192 УПК РК, «Досудебное расследование должно быть закончено в разумный срок с учетом сложности уголовного дела, объема следственных действий и достаточности исследования обстоятельств дела, но не более срока давности уголовного преследования, установленного Уголовным кодексом Республики Казахстан». При этом несмотря на то, что в ч. 2 ст. 192 УПК РК оговариваются основные сроки досудебного расследования (1 месяц по делам дознания и 2 месяца по делам предварительного следствия), предусматривается целый ряд оснований для продления данных сроков, а категория «разумный срок» является системообразующей при установлении сроков досудебного производства. Что же касается критического временного порога сроков досудебного расследования, то он, как указано в приведенной цитате положений ч. 1 ст. 192 УПК РК, коррелирует со сроками давности уголовного преследования, которые определены в ч. 1 ст. 71 УК РК. При этом минимальный срок давности привлечения по уголовным проступкам составляет 1 год, а максимальный (по особо тяжким преступлениям) – 15 лет.

Соответственно, возникает вопрос относительно того, что жертва бытового насилия может оказаться вне необходимой сферы защиты непосредственно после факта совершенного насильственного уголовного правонарушения. В этом смысле совершенно справедливы акценты исследователей проблемы семейно-бытового насилия, что организационно-правовой механизм противодействия должен включать не только профилактику и адекватные механизмы юридической ответственности, но и инструментарий по защите жертвы бытового насилия сразу после самого насильственного инцидента [1]. Здесь следует учитывать то обстоятельство, что

¹ Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан Кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 234-V ЗРК (с изм. и доп. от 16.09.2025 г.) [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000234> (дата обраш.: 15.10.2025 г.)

² О пробации: Закон Республики Казахстан от 30 декабря 2016 года № 38-VI ЗРК (с изм. и доп. от 27.06.2022 г.) [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000038> (дата обраш.: 15.10.2025 г.)

³ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК (с изм. и доп. от 16.09.2025 г.) [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> (дата обраш.: 10.10.2025 г.)

насильственный инцидент в семье может спровоцировать дальнейшие акты насильственного поведения, в том числе, мотивированные местью за сообщение в правоохранительные органы, связанные с принуждением жертвы к отказу от претензий, примирению с виновным и т.д. Иными словами, отсутствие оперативно принятых мер может привести к тому, что жертва рискует быть подвержена ретравматизации, которая может иметь характер физического или психического воздействия.

Несмотря на значимость механизмов юридической ответственности в противодействии семейно-бытовому насилию, не следует также и исключать и то обстоятельство, что оно имеет собственные закономерности детерминации, развития и эскалации. Так, американский исследователь Л. Милс, являющаяся одновременно практикующим специалистом в вопросах противодействия семейно-бытовому насилию, отмечает, что практически в каждой ситуации следует вести речь о «круге насилия в семье», поскольку всегда имеет место достаточно сложная динамика развития насильственных сценариев [2]. Сам факт привлечения виновного лица к ответственности далеко не исчерпывает всего необходимого набора средств, которые следует использовать в контексте каждого насильственного инцидента в семье. В этом смысле существенное значение имеет стадия непосредственно после совершенного акта насилия, когда требуется, во-первых, оперативная защита жертвы бытового насилия; во-вторых, обязательная работа со всеми сторонами конфликта в целях поиска путей преодоления и купирования последующих рисков. Именно подобная комплексная модель, которая фактически является разновидностью восстановительного правосудия, применяется практически во всех штатах США в отношении случаев семейно-бытового насилия [2, с. 108].

Несмотря на то, что казахстанская практика обеспечения криминологической безопасности жертв бытового насилия во многом основана на имплементации успешных зарубежных практик, многие вопросы требуют адаптации к казахстанской системе уголовного правосудия. Следует учитывать, что во многих странах сроки судебного рассмотрения и принятия соответствующих решений являются гораздо более сокращенными, что позволяет принимать меры на самых ранних стадиях. Так, в частности, исследователи проблем противодействия семейно-бытовому насилию отмечают, что с принятием в Германии 1 января 2002 г. закона о защите от насилия в семье (*Gewalt schutz gesetz*), полиция имеет возможность удалять насильника немедленно при обнаружении признаков совершенного правонарушения. Первоначальный десятидневный период может быть продлен в последующем вплоть до запрета на приближении ближе, чем 50 метров [3]. Оперативность в данном случае является самым значимым фактором, поскольку оставление виновного лица в жилом помещении с другими членами семьи (особенно, если жертва насилия находится там же) может спровоцировать последующие акты агрессивного поведения. Большинство исследователей признается исключительно эффективной практика практически всех штатов США в отношении оперативности принятия мер по дистанцированию жертв бытового насилия от правонарушителей. В частности, используется три вида охранных ордеров – чрезвычайный, временный и постоянный, – причем, чрезвычайный может быть выдан дежурным судьей даже в ночное время при наличии реальной опасности немедленного применения насилия, а постоянный может быть длительностью до 2 лет [4].

Заключение. В целом, обращаясь к существующему в настоящее время механизму противодействия семейно-бытовому насилию в РК (с учетом всех последних законодательных изменений) следует признать, что меры оперативного реагирования по-прежнему возможны в рамках вынесения защитного предписания (ст. 20 Закона РК «О профилактике бытового насилия»). Вместе с тем предельный срок защитного предписания, который составляет 30 суток, может истечь до того, как будет окончено досудебное производство по делу, по причине чего возникает некоторый вакуум в последующем решении вопроса, то есть до того, как дело будет рассмотрено в суде с вынесением решения о наложении ограничений в порядке ст. 98-3 УК РК.

Таким образом, учитывая то обстоятельство, что одной из основных задач профилактики семейно-бытового насилия является применение дистанцирования виновного от жертвы, требуется формирование комплексного межотраслевого механизма посредством следующих изменений в законодательных актах:

– Уголовный кодекс РК: 1) ст. 44 УК РК следует дополнить ч. 1-1 следующего содержания: *«При назначении ограничения свободы лицу, совершившему деяние в сфере семейно-бытовых отношений, применение мер, указанных в ч. 1 ст. 98-3 настоящего Кодекса, является обязательным. Запрет на проживание в одном жилище с потерпевшим устанавливается сроком на три месяца и может быть продлен вплоть до окончания срока назначенного наказания»*; 2) аналогичное изменение должно быть включено в ст. 63 УК РК (дополнение ч. 3-1).

Список использованных источников

- 1 Кокамбо Ю.Д., Скоробогатова О.В. Проблемы правового регулирования защиты прав жертв семейного насилия // Вестник АмГУ. – 2021. – Вп. 92. – С. 21-25.
- 2 Mills, Linda G. Insult to Injury: Rethinking Our Responses to Intimate Abuse. – Princeton, NJ: Princeton University Press. – USA, 2003. – 304 p.
- 3 Струков В.А. Мировой положительный опыт противодействия насилию в сфере семейно-бытовых отношений // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2017. - № 4 (76). – С. 81-85.
- 4 Сошникова, И. В., Шерпаев, В. И. Насилие – социальная опасность семьи // Известия УрГЭУ. – Серия «Экономика и право». – 2012. – № 3 – С. 137–141.

Сапаралиева С.М. – директор Института послевузовского образования Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, кандидат юридических наук.

Жубандыкова Л.А. – старший преподаватель кафедры уголовного права и криминологии Актыбинского юридического института МВД РК им. М. Букенбаева, доктор философии (PhD).

Сапаралиева С.М. – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының директоры, заң ғылымдарының кандидаты.

Жубандыкова Л.А. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Букенбаев атындағы Ақтөбе заң институты Қылмыстық құқық және криминология кафедрасының аға оқытушысы, философия докторы (PhD).

Saparaliyeva S.M. - Director of the Institute of Postgraduate Education of the Law Enforcement Academy under the Prosecutor's General Office of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Law.

Zhubandykova L.A. - Senior Lecturer of the Department of Criminal Law and Criminology at the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bubenbayev, Doctor of Philosophy (PhD).

С.К. Күмісбеков¹, Ж. Ғалым¹, Ж.А. Маликов¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, Қарағанды, Қазақстан

АКСИКРЕАЦИЯ – ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ҚҰРБАНДАРЫН ҚОРҒАУ ИНСТИТУТЫ РЕТІНДЕ

Мақалада аксикреация тұжырымдамасы Қазақстандағы отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын қорғаудың жаңа институты ретінде қарастырылады. Авторлар оның теориялық негіздерін талдап, дәстүрлі бейімделу мен реабилитация категорияларымен салыстырады, сондай-ақ зорлық-зомбылық фактілерінің құқықтық тұрғыда тіркелуі мен жәбірленушілерге ұзақ мерзімді қолдау жүйесінің болмауы арасындағы қайшылықты атап өтеді. Ұлттық заңнамада дағдарыс орталықтарының қызметін және әлеуметтік қызметтер көрсетуді реттейтін нормалар талдана отырып, жүйенің негізгі әлсіз тұстары – шаралардың бытыраңқылығы, ведомствоаралық үйлестірудің болмауы және тиімділікті бағалау көрсеткіштерінің жоқтығы айқындалады. Отандық және шетелдік тәжірибелерді талдау негізінде аксикреацияны жәбірленушілерге жедел көмек, қысқа мерзімді тұрақтандыру және ұзақ мерзімді ресоциализацияны қамтамасыз ететін кешенді бағдарлама ретінде нормативтік тұрғыда бекіту қажеттілігі дәлелденеді.

Түйінді сөздер: аксикреация, отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық, жәбірленуші, реабилитация, ресоциализация, виктимология, қоғамдық қауіпсіздік.

Аксикреация - как институт защиты жертв бытового насилия

В статье концепция аксикреации рассматривается как новый институт защиты жертв семейно-бытового насилия в Казахстане. Авторы анализируют его теоретические основы и сравнивают с традиционными категориями адаптации и реабилитации, а также отмечают противоречие между правовой фиксацией фактов насилия и отсутствием системы долгосрочной поддержки потерпевших. Анализируя в национальном законодательстве нормы, регулирующие деятельность кризисных центров и оказание социальных услуг, определяются основные слабые стороны системы – разрозненность мер, отсутствие межведомственной координации и отсутствие показателей эффективности. На основе анализа отечественного и зарубежного опыта доказана необходимость нормативного закрепления аксикреации как комплексной программы, обеспечивающей скорую помощь, краткосрочную стабилизацию и долгосрочную ресоциализацию потерпевших.

Ключевые слова: аксикреация, семейно-бытовое насилие, потерпевший, реабилитация, ресоциализация, виктимология, общественная безопасность.

Accretion - as an institution for the protection of victims of domestic violence

The article considers the concept of acceleration as a new institution for the protection of victims of domestic violence in Kazakhstan. The authors analyze its theoretical foundations and compare it with the traditional categories of adaptation and rehabilitation, and also note the contradiction between the legal recording of the facts of violence and the lack of a system of long-term support for victims. Analyzing the norms governing the activities of crisis centers and the provision of social services in national legislation, the main weaknesses of the system are identified - the fragmentation of measures, the lack of interdepartmental coordination and the lack of performance indicators. Based on the analysis of domestic and foreign experience, the need for normative consolidation of the acceleration as a comprehensive program providing ambulance, short-term stabilization and long-term resocialization of victims has been proven.

Keywords: accretion, domestic violence, victim, rehabilitation, resocialization, victimology, public safety.

Кіріспе. Қазақстандағы отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселесі қазіргі таңда ең өзекті әлеуметтік-құқықтық проблемалардың бірі болып отыр. Соңғы үш жылда елімізде тұрмыстық зорлық-зомбылыққа байланысты әкімшілік құқық бұзушылықтардың айтарлықтай өскені байқалады. Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы Құқықтық статистика және арнайы есеп комитетінің аналитикалық орталығының деректеріне сәйкес, 2022 жылы осындай 25 142 факті тіркелсе, 2023 жылы олардың саны 47 584, ал 2024 жылы 74 287-ге жеткен [1]. Бар болғаны үш жылдың ішінде көрсеткіштің шамамен үш есеге артуы қоғамда зор алаңдаушылық туғызады.

Мемлекет тарапынан қабылданып жатқан шараларға – дағдарыс орталықтарының желісін кеңейту, заңнаманы қатаңдату және профилактикалық жұмыстарды күшейту кіргенімен, мәселенің ауқымы әлі де жоғары деңгейде қалып отыр.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандары көбінесе белгілі бір виктимологиялық сипаттағы жеке ерекшеліктерге ие болады. Зерттеушілер олардың виктимизациясына ықпал ететін негізгі себептер мен жағдайларына: жас ерекшелігі мен өмірлік тәжірибе; эмоционалдық тұрақсыздық; тұлғааралық қатынастардағы қиындықтар (ымыраға келмеу, жеке өмірдің болмауы, тұйық мінез-құлық); қолайсыз әлеуметтік жағдайлар (тұрақты жұмыстың болмауы, баспана мәселесі бойынша қиындықтар, материалдық тұрақсыздық); депрессиялық күйлер; алкогольдік ішімдіктерді пайдалану және басқа да факторларды жатқызады.

Аталған жағдайлардың жиынтығы әйелдердің суицидтік мінез-құлыққа бейімділігін арттырып, олардың әлеуметтік және психологиялық осалдығын күшейтеді. Осы факторлар жаңа, ұзақ мерзімді және жүйелі тәсілдерді – тек зорлық-зомбылық салдарын жоюға ғана емес, сонымен қатар жәбірленушінің өмірлік жағдайын түбегейлі жақсартуға, оның дамуына және жаңа әлеуметтік бағдарларын қалыптастыруға бағытталған кешенді шараларды талап етеді.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу заңнаманы, статистикалық деректер мен ғылыми жарияланымдарды, сондай-ақ құқық қолдану практикасын кешенді талдау негізінде жүргізілді. Зерттеу барысында қолданылған негізгі ғылыми әдістер: заңдық және статистикалық талдау, салыстырмалы-құқықтық әдістер. Эмпирикалық базаны Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдары мен Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің материалдары құрады.

Негізгі бөлім. «Виктимологиялық сөздікте» *аксикреация* ұғымы азаматтардың виктим санатында (кылмыс құрбандарында) жаңа мінез-құлық белгілерін қалыптастыру немесе қолда бар оң бағыттағы мінез-құлық белгілерін қалпына келтіру процесі ретінде түсіндіріледі [2].

Дәстүрлі бейімдеу (бейімделу) және әлеуметтік оңалту (реабилитация) ұғымдары негізінен жәбірленушіге көмек көрсету мен зорлық-зомбылықтан кейінгі өмірге бейімделу процесіне бағытталса, аксикреация әлдеқайда кең, трансформациялық сипаттағы құбылыс болып табылады — ол жәбірленушінің тұрақты өмірлік бағдарларын қалыптастыруды, жаңа ресурстар мен мүмкіндіктер жүйесін құруды көздейді.

Осылайша, аксикреация – жәбірленушінің психологиялық және әлеуметтік тепе-теңдігін қалпына келтірумен қатар, оның жаңа өмірлік стратегиясын қалыптастыруға бағытталған құқықтық және әлеуметтік институт болып есептеледі.

Сонымен бірге, «аксикреация» термині Қазақстан Республикасының заңнамасында тікелей бекітілмегенімен, қолданыстағы нормативтік-құқықтық актілерде мазмұны жағынан ұқсас ұғымдар бекітілгенін атап өткен жөн.

Мысалы, «Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» Қазақстан Республикасының Заңында жәбірленушілерге көмек көрсету, оларды қорғау және қолдау шаралары көзделген. Атап айтқанда, қорғау нұсқамасы енгізу, баспана беру, сондай-ақ медициналық, психологиялық және арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету тәртібі қарастырылған [3].

Басқа да заңнамалық актілерде «әлеуметтік оңалту» (реабилитация), «әлеуметтік бейімдеу», «бұзылған құқықтарды қалпына келтіру» секілді ұғымдар пайдаланылады. Олар, мысалы, адам саудасы құрбандарына, мүгедектерге, жетім балаларға және өзге де осал топтағы азаматтарға қатысты қолданылады [4].

Аталған институттар аксикреацияның белгілі бір аспектілерін – әлеуметтік, құқықтық немесе психологиялық қолдау элементтерін ішінара қамтиды. Алайда, олардан айырмашылығы, аксикреация ғылыми әдебиетте әлдеқайда кең мағынада қарастырылады. Аксикреация тек көмек көрсету мен қалпына келтіруді ғана емес, сонымен қатар жәбірленушінің жаңа өмірлік бағдарларын, ресурстары мен мүмкіндіктер жүйесін қалыптастыруды да қамтиды.

Осы тұрғыдан алғанда, аталған термин отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарының толыққанды өмірін қалпына келтіру міндеттеріне ең сәйкес келетін ғылыми категория болып табылады. Аксикреация термині қазіргі уақытта заңды түрде бекітілмеген және құқық қолдану тәжірибесінде пайдаланылмайды, бұл оның теориялық жаңалығын және эксперименттік сипатын көрсетеді.

Осыған байланысты «аксикреация» категориясына жүгіну – ғылыми ұғымдық аппаратты кеңейту, жәбірленушілерді қорғаудың жаңа тәсілдерін қалыптастыру, сондай-ақ осы саладағы ұлттық заңнаманы дамыту тұрғысынан өзекті және болашақта қажеттігін көрсетеді.

Аксикреация термині ғылыми айналымға салыстырмалы түрде жақында енгізілген және ол отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын қорғаудың кешенді жүйесін қалыптастыру қажеттілігін бейнелейді. Аксикреация ұғымы бір реттік көмек көрсету шарасы емес, жәбірленушіге арналған тұтас бағдарлама ретінде түсіндіріледі. Ол үш негізгі кезеңнен тұрады: жедел әрекет ету, қысқа мерзімді тұрақтандыру және ұзақ мерзімді ресоциализация. Дәстүрлі «реабилитация» және «ресоциализация» ұғымдарынан айырмашылығы, мұнда негізгі

назар құқық бұзушыға емес, жәбірленушінің өзіне аударылады. Қазіргі заманғы криминология мен виктимологияның дамуына септігін тигізеді.

Осындай өзгерістің қажеттілігі бірқатар ғылыми ұстанымдармен дәлелденеді. Кеңестік кезеңнің өзінде А.И. Долгова қайталама виктимизацияның алдын алу тек жәбірленушінің әлеуметтік мәртебесін қалпына келтіру арқылы мүмкін болатынын атап өткен болатын [5]. Оның ұстанымы қазіргі аксикреация тұжырымдамасының теориялық негіз қалады. Жәбірленуші қоғамдық қатынастар жүйесіне қайта енгізіліп, дербестік пен сенімділікке ие болуы тиіс, әйтпесе зорлық-зомбылық циклі қайта қайталанатын. Әсіресе Қазақстан жағдайында, әйелдердің экономикалық тәуелділік деңгейінің жоғары болуы оның өзектілігін арттыра түседі деген пікірімен біз толықтай келісеміз.

Ресейлік зерттеушілер де ведомствоаралық өзара іс-қимылдың қажеттілігін атап өтеді. Мәселен, Е.Н. Жукова құқықтық және психологиялық көмектің бөлініп қарастырылуы формализмге және мемлекеттік институттарға деген сенімнің төмендеуіне әкелетінін көрсетеді [6]. Аталған пікір қазақстандық тәжірибеге де толық сәйкес келеді, өйткені жәбірленушіге қорғау нұсқамасы берілгенімен, ол нақты қолдау мен сүйемелдеу ала бермейді.

Қазақстандық ғалымдар осы мәселеге ұлттық ерекшелік тұрғысынан қарайды. С.М. Сапаралиева жәбірленушілерді оңалту тек қылмыстық құқықтың гуманитарлық қосымшасы емес, қоғамдық қауіпсіздіктің құрамдас бөлігі екенін атап өтеді [7]. Сондықтан жәбірленушіні ұзақ мерзімді қолдау бағдарламасына енгізбей, құқық бұзушыға қатысты қолданылатын шектеу шаралары уақытша сипатта ғана болады. Оның тұжырымы аксикреацияның мәнімен тікелей сәйкес келеді, өйткені ол жәбірленушіні қорғаумен қатар, оның тұрақты өмірлік бағдарларын қалыптастыруды көздейді. Қылмыс құрбаны мен қылмыскер арасындағы байланыстың неғұрлым жақындығы (туыстық дәрежесі бойынша, жәбірленуші мен қылмыскер арасындағы даму қарқындылығы, ұзақтығы және т.б.) тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбаны болу ықтималдығын жоғарлатады [8, 271 б.].

Қазақстан Республикасында тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын қорғау және оңалту саласындағы құқықтық реттеу бірнеше негізгі нормативтік актілерге негізделеді. Негізгі орын 2009 жылғы 4 желтоқсандағы №214-IV «Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың профилактикасы туралы» Заңға тиесілі. Заң тұрмыстық зорлық-зомбылық ұғымын, оның алдын алу шараларын, қорғау нұсқамаларын (охранное предписание) және құқық бұзушылардың міндеттерін, сондай-ақ жәбірленушілерге көмек көрсету кепілдіктерін бекітеді. Ал 2008 жылғы 29 желтоқсандағы «Арнайы әлеуметтік қызметтер туралы» Заңындағы нормалар зорлық-зомбылық құрбандарының медициналық, психологиялық, заңдық және әлеуметтік көмек алу құқығын белгілейді. Осы заң негізінде дағдарыс орталықтары жұмыс істейді, олар жәбірленушілерге уақытша баспана мен сүйемелдеу қызметтерін көрсетеді.

Аталған қызметтің тәртібі мен стандарттары Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрінің 2023 жылғы 29 маусымдағы №263 бұйрығымен бекітілген, сондай-ақ 2025 жылғы 6 наурыздағы №72 бұйрықпен (министрдің міндетін атқарушы) енгізілген өзгерістер арқылы нақтыланған. Заңдағы нормалар жәбірленушілерді анықтау алгоритмін, орталықтарда болу мерзімін мен тәртібін, персоналдың міндеттерін және қызмет тиімділігінің көрсеткіштерін нақтылайды.

Нормативтік-құқықтық базаның кең және тармақталған болуына қарамастан, жәбірленушілерді қорғау жүйесі әлі де жүйесіз және фрагментарлық сипатта қалып отыр. Біртұтас ведомствоаралық үйлестіру механизмі жоқ. Ішкі істер министрлігі, Денсаулық сақтау министрлігі және Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі арасындағы өзара іс-қимыл әлсіз дамыған, жәбірленушілердің бірыңғай мемлекеттік тізілімі (реестрі) жоқ, реабилитациялық бағдарламалардың тиімділігін объективті бағалауға мүмкіндік беретін бірыңғай көрсеткіштер жүйесі қалыптаспаған.

Бұл жағдайды дағдарыс орталықтарының тиімділігіне қатысты мәліметтер де растайды. 2023 жылы Қазақстанда 49 дағдарыс орталығы жұмыс істеген болса, 2024 жылы олардың саны 74-ке дейін өскен. Алайда, жәбірленушілерді қамту деңгейі әлі де өте төмен. Ресми деректерге сәйкес, 2024 жылы 74 287 әкімшілік құқық бұзушылық тіркелген, олардың барлығы тұрмыстық зорлық-зомбылыққа байланысты болған. Сонымен бірге, дағдарыс орталықтарында бар болғаны шамамен 5,5 мың әйел (оның ішінде балаларымен бірге келгендер) көмек алған. Ол жалпы тіркелген құқық бұзушылықтардың бар болғаны 7,4%-ын құрайды.

Егер ИМ және әкімдіктер желісі бойынша тіркелген тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы 100 мыңға жуық өтінішті ескерсек, жан-жақты көмекпен қамтылғандардың үлесі небәрі 5–6% шамасында ғана болады [9]. Мәселе ауқымы мен нақты қолдау арасындағы мұндай дисбаланс қолданыстағы жүйенің әлсіздігін айқын көрсетеді. Қазақстанның құқықтық базасы дамып келеді, бірақ жәбірленушілерді толыққанды оңалту мен қайта әлеуметтендіруді қамтамасыз ететін нақты механизм болмаған жағдайда, оның тиімділігі шектеулі болып қала береді.

Соңғы жылдардағы тәжірибе көрсеткендей, Қазақстанда тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы күрестің құқықтық негізі қалыптасқанымен, жәбірленушілерге нақты көмек көрсету тетігі әлі де жүйесіз және оқшауланған күйінде қалып отыр.

Сондықтан аксикреацияны дербес және тәуелсіз институт ретінде тұжырымдамалық тұрғыда бекіту қажеттілігі туындайды. Дәстүрлі «дағдарыстық көмек» нысандарынан айырмашылығы, аксикреация тек оқиғаға жедел реакция жасау емес, жәбірленушіні оның өтінішінен бастап толық әлеуметтік тұрақтандыруға дейінгі кезеңге сүйемелдейтін тұтас процесс ретінде қарастырылады.

Қазіргі қолданыстағы жүйе іс жүзінде екі элементпен шектеледі, яғни қорғау нұсқамасы (құқықтық шектеу шарасы ретінде және дағдарыс орталықтарында уақытша орналастыру) және әлеуметтік көмек нысаны ретінде. Алайда аталған шаралар біртұтас бағдарламаға біріктірілмеген және ұзақ мерзімді оң нәтиже бермейді.

Осыған байланысты аксикреация тұжырымдамасын іске асыру мақсатында көпдеңгейлі жүйе ретінде үш дәйекті кезеңнен тұратын модель ұсынылады:

1. Бірінші деңгей – жедел көмек көрсету (72 сағат ішінде). Оған жәбірленушіні қауіпті ортадан шығару және оған уақытша баспана, медициналық және психологиялық көмек, бастапқы құқықтық кеңес беру жатады. Г.Ж.Мухамадиева атап өткендей, дәл зорлық-зомбылық актісінен кейінгі алғашқы сағаттарда жәбірленушінің одан арғы мінез-құлық траекториясы қалыптасады, ал уақтылы араласу оның қауіпті ортаға қайта оралу ықтималдығын төмендетеді.

2. Екінші деңгей – қысқа мерзімді тұрақтандыру (1–3 ай). Осы кезеңде жәбірленушіге соттар мен полиция органдарында сүйемелдеу, психологпен тұрақты кездесулер, әлеуметтік және құқықтық көмек көрсету қарастырылады. Аксикреация тұжырымдамасы тек қорғау шараларын ғана емес, жәбірленушінің құқықтық және әлеуметтік мәртебесіне сенімін нығайтуды көздейді.

3. Үшінші деңгей – ұзақ мерзімді ресоциализация (3 айдан 12 айға дейін). Ресоциализация жұмыспен қамтуды, кәсіби қайта даярлауды, білім беру курстарын және балаларға қолдау көрсетуді қамтиды. Криминолог В.Н.Кудрявцевтің пайымдауынша, ресоциализация – тұлғаның қоғамда жаңа деңгейде өмір сүру қабілетін қалпына келтіру. Зорлық-зомбылық құрбандарына қатысты шаралар олардың дербес өмірге оралуын және қайталама виктимизация қаупін төмендетуді білдіреді.

Ішкі істер министрлігі, Денсаулық сақтау министрлігі, Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі, әкімдіктер және үкіметтік емес ұйымдар (ҰЕҰ) сияқты субъектілердің тиімді жұмыс істеуі үшін біз ведомстволарды бірыңғай деректер базасына біріктіруді ұсынамыз. Қолданылған шаралардың тиімділігін бақылауға және жәбірленушінің түрлі құрылымдар арасындағы «жоғалып кетуін» болдырмауға мүмкіндік беретін бірыңғай ақпараттық жүйеде тіркеліп отырады.

Мұндай үлгілердің тиімділігі Еуропа елдерінде дәлелденген. Солардың ішінде ең табысты тәжірибелердің бірі — Испанияның VioGén жүйесі (Sistema de Seguimiento Integral en los casos de Violencia de Género), ол 2007 жылы Испания Ішкі істер министрлігі тарапынан енгізілген. Аталған платформа зорлық-зомбылық құрбандарын қорғауға қатысатын барлық мемлекеттік органдар мен институттарды — полицияны, соттарды, әлеуметтік қызметтерді, медициналық ұйымдарды, дағдарыс орталықтарын және ҰЕҰ-ды — біртұтас желіге біріктіру мақсатында құрылған.

VioGén-нің басты қағидаты — әрбір зорлық-зомбылық оқиғасы бірыңғай деректер базасына тіркеледі, ал оның деректері уәкілетті органдарға нақты уақыт режимінде қолжетімді болады. Ол өз кезегінде ведомстволық оқшаулану мәселесін жояды және полиция, сот және әлеуметтік қызмет енді өз бетінше емес, үйлесімді түрде әрекет етеді. Жүйеде тәуекел деңгейін бағалау алгоритмі қарастырылып, істің тіркелуі кезінде арнайы бағдарламалық қамтамасыз ету оқиғаның мән-жайын, агрессордың тұлғалық сипаттарын және жәбірленушінің жағдайын талдай отырып, автоматты түрде белгілі бір тәуекел деңгейін (төмен, орта, жоғары, экстремалды) белгілейді.

Осы деңгейге сәйкес қашықтан бақылаудан және жақындауға тыйым салудан бастап, тәулік бойы күзет пен «төтенше батырманы» (тревожная кнопка) беруге дейінгі қорғау шараларының жиынтығы анықталады.

VioGén жүйесінің тиімділігі (2003–2023 жж. статистикасы)

Жыл	Әйелдерге қатысты кісі өлтіру фактілері (фемидіңдер)	VioGén жүйесінде тіркелген істер саны	Полиция қорғауындағы әйелдер саны
2003	71	– (жүйе іске қосылмаған)	–
2005	69	–	–
2007	70	жүйе іске қосылды	алғашқы жүздеген іс
2010	56	~200 000	~12 000
2015	55	~400 000	~22 000
2020	45	~550 000	~28 000
2023	49	>600 000	~30 000

Статистикалық деректер көрсеткендей, VioGén жүйесі енгізілгенге дейін Испанияда әйелдерге қатысты кісі өлтірулердің саны жылына 70-тен астам болған. Жүйе іске қосылғаннан кейін тұрақты төмендеу тенденциясын көрсетті, яғни 2010 жылдан бастап фемидіңдер жылына орта есеппен 45–55 жағдай деңгейінде тұрақтанды, бұл 2000-жылдардың басымен салыстырғанда 25%-ға төмендеген. Сонымен қатар, тіркелген істер санының тұрақты өсуі байқалады, алғашқы жылдары бірнеше жүз іс қамтылса, 2023 жылы базаға 600 мыңнан астам жағдай енгізілген [10]. Тағы бір маңызды көрсеткіш — полиция қорғауындағы әйелдердің саны, ол жыл сайын ондаған мың адамды қамтиды және 2023 жылы шамамен 30 мыңға жеткен [11]. Испанияда VioGén жүйесінің енгізілуі ауыр қылмыстар санын азайтып қана қоймай, сондай-ақ жәбірленушілерді жүйелі сүйемелдеу тетігін қалыптастырғанын дәлелдейді. Жаңа жүйе енгізу арқылы қабылданған шаралардың тиімділігін нақты бағалау мәселесін шешуге болады.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық саласын зерттеген Г.Ж. Мухамадиеваның ойынша, Қазақстанда профилактика тиімділігі көбіне шығарылған қорғау нұсқамаларының саны бойынша бағаланады, ал жәбірленушілер өміріндегі нақты өзгерістер мен қайталама зорлық-зомбылық фактілерінің азаюы назардан тыс қалады [12, 47 б.].

Бағалаудың басым бағыттары ретінде келесілерді ұсынуға болады: жәбірленушілерді қамту деңгейі – толыққанды көмек алған әйелдердің үлесі (жедел көмек, тұрақтандыру, ресоциализация); қайталама зорлық-зомбылықтың төмендеуі – полиция деректері негізінде анықталады және зорлық циклі үзілуін көрсетеді; әлеуметтік интеграция деңгейі – бағдарлама аяқталғаннан кейін жұмысқа орналасқан немесе оқуға түскен әйелдер саны арқылы өлшенеді; психологиялық қалпына келу деңгейі – PTSD немесе депрессия шкалалары сияқты халықаралық әдістемелермен бағаланады; мемлекеттік институттарға сенім деңгейі – жәбірленушілердің қайта көмекке жүгінуі мен ашық байланыс орнатуға дайын болуымен өлшенеді. Әрбір көрсеткіш сандық түрде өлшенуі тиіс, бұл жүйенің нақты тиімділігін бағалайды.

Қорытынды. Жүргізілген зерттеу көрсеткендей, Қазақстанда отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы күрес саласында белгілі бір құқықтық база қалыптасқанымен, оның тиімділігі шектеулі болып отыр. Дағдарыс орталықтарының көбеюі мен заңнаманы қатаңдату маңызды қадамдар болғанымен, жәбірленушілердің тек аз бөлігі ғана кешенді көмек алады, ал қайталама виктимизация деңгейі жоғары күйінде қалуда. Оның негізгі себебіне ұзақ мерзімді қолдау мен толық қалпына келтіруді қамтамасыз ететін бірыңғай бағдарламаның болмауы жатады.

Осы тұрғыдан алғанда, аксикреация тұжырымдамасы уақыт талабына сай және қажетті бастама болып табылады. Ол құқықтық, әлеуметтік және психологиялық шараларды біріктіріп, жәбірленушіге өтініш берген сәттен бастап әлеуметтік тұрақтылыққа дейінгі кезеңде үздіксіз сүйемелдеу ұсынады.

Испанияның VioGén жүйесі мысалында көріп отырғанымыздай, ведомстволарды интеграциялау және тәуекелдерді бағалауға негізделген бірыңғай ақпараттық база құру — зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимылдың тиімділігін арттырудың нақты жолы. Қазақстан үшін аксикреация институтын енгізу — декларативті нормалардан жәбірленушілерді нақты қорғау жүйесіне көшу, сондай-ақ адамға бағытталған қоғамдық қауіпсіздік стандарттарын қалыптастыру болмақ. Ұсынылған тұжырымдар мен тәсілдер ұлттық заңнаманы жетілдіру мен отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарына кешенді көмек көрсету тетіктерін дамытуда практикалық маңызға ие болады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. «Уәкілетті органдармен әкімшілік құқық бұзушылықтар жөніндегі істерді қарау нәтижелері туралы» №1 - ӘІ (2022, 2023, 2024 жылғы нысанды статистикалық есебі) // <https://qamqor.gov.kz/crimestat>
2. Виктимологический словарь / под ред. В.Д. Ларичева. – М.: Российская криминологическая ассоциация, 2006. – 224 с. // https://victimolog.ru/index.php/victimo/victimologicheskiiy_slovar
3. Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 4 желтоқсандағы № 214-IV Заңы «Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» // Adilet.zan.kz. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000214_ (қол жеткізілген күні: 19.09.2025).
4. Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 29 желтоқсандағы № 114-IV Заңы «Арнаулы әлеуметтік қызметтер туралы» // Adilet.zan.kz. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z080000114_ (қол жеткізілген күні: 19.09.2025).
5. Долгова А.И. Виктимология и виктимологическая профилактика. – М.: Юридическая литература, 1985. – С. 150–170
6. Жукова Е.Н. Виктимологические аспекты защиты жертв преступлений // Виктимология. – 2019. – № 1. – С. 45–53
7. Сапаралиева С.М. Виктимологические основы противодействия преступности в Казахстане. – Караганда: Издательство КарГУ, 2016. – 214 с.
8. Избасова А.Б., Кан А.Г., Маликова Ш.Б. Отбасылық-тұрмыстық құқық бұзушылықтардың виктимологиялық сипаттамасы // Қазақстан Республикасы ИМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – 2024. – 1 (78). – 69-74 бб.
9. One Year Since Kazakhstan Criminalized Domestic Violence: What Numbers Reveal // The Astana Times. – 2025. – 6 мая. – URL: <https://astanatimes.com/2025/05/one-year-since-kazakhstan-criminalized-domestic-violence-what-numbers-reveal/> (дата обращения: 19.09.2025).
10. Instituto Nacional de Estadística (INE). (2025). Statistics on Domestic Violence and Gender Violence (SDVGV). Year 2024. URL: <https://www.ine.es/dyngs/Prensa/en/EVDVG2024.htm> (<https://www.ine.es/dyngs/Prensa/en/EVDVG2024.htm>)
11. Huffington Post España. (2024). Más de 50.000 mujeres con protección policial por violencia de género son madres con menores a cargo. URL: <https://www.huffingtonpost.es/politica/mas-50000-mujeres-proteccion-policial-violencia-genero-son-madres-menores-cargo.html> (<https://www.huffingtonpost.es/politica/mas-50000-mujeres-proteccion-policial-violencia-genero-son-madres-menores-cargo.html>)
12. Мухамадиева Г.Ж. Профилактика насилия в семье: науч.-практ. пособие. – Алматы, 2023. – 147 с.

Авторлар туралы мәліметтер

Күмісбеков С.К. – Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының профессоры, полиция полковнигі, философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор (доцент).

Ғалым Ж. - Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының магистранты, полиция аға лейтенанты.

Маликов Ж.А. - Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, полиция капитаны, заң ғылымдарының магистрі

Кумисбеков С.К. – профессор кафедры административно-правовых дисциплин Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б.Бейсенова, полковник полиции, доктор философии (PhD), ассоциированный профессор (доцент).

Ғалым Ж. – магистрант Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б.Бейсенова, ст. лейтенант полиции.

Маликов Ж.А. - старший преподаватель кафедры административно-правовых дисциплин Карагандинской академии МВД РК им. Б.Бейсенова, капитан полиции, магистр юридических наук

Kumisbekov S. – associate Professor The Department of Administrative and Legal Disciplines of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Barimbek Beisenov, Doctor of Philosophy (PhD), associate Professor.

Galym Zh. – magistant student of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Barimbek Beisenov.

Malikov ZH. - Senior lecturer at the Department of Administrative and Legal Disciplines of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B.Beisenov, Police Captain, Master of Law.

Э.М. Насырова¹, П.В. Ситников¹, Н.И. Ибраимова¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, Алматы, Казахстан

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ ЖҮЙЕСІНДЕГІ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚТЫ ЖОЮДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ РӨЛІ

Бұл мақалада сыбайлас жемқорлықты жоюдағы, құқық қорғау органдары жүйесіндегі мемлекеттік басқарудың рөлі, сондай-ақ проблемалық мәселелермен оларды іске асыру жолдары қарастырылған. Мемлекет құқық қорғау органдарындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте шешуші рөл атқарады. Ол этикалық стандарттарды құруы, тиімді басқарумен процедуралардына шықтығын қамтамасыз етуі керек. Бұған сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты әзірлеу және енгізу, бақылау тетіктерін күшейту және құқық қорғау жүйесінде адалдық мәдениетін қалыптастыру арқылы қол жеткізіледі. Автор әр елде құқық қорғау органдары соттөрелігінің терең конституциялық және қылмыстық архитектурасымен нығайтылған мемлекеттің көрнекті өкілі болып табылатынына тап өтті. Заңның үстемдігі, берік демократияның негізі, сайлаушылардың үштігін, сайланған өкілдермен мемлекетті құқықтық негіздер арқылы байланыстырады.

Түйінді сөздер: мемлекеттік басқару, құқық қорғау органдары, сыбайлас жемқорлық, кәсіби құндылықтар, этикалық басқару, ұйымдастырушылық мәдениет, құқық-қолдану.

Роль государственного управления в искоренении коррупции в системе правоохранительных органов

В данной статье, рассмотрена роль государственного управления в искоренении коррупции, в системе правоохранительных органов, а также, проблемные вопросы и пути их реализации. Государство играет ключевую роль в борьбе с коррупцией в правоохранительных органах. Оно должно создавать этические стандарты, обеспечивать эффективное управление и прозрачность процедур. Это достигается через разработку и внедрение антикоррупционной политики, усиление механизмов контроля и формирование культуры честности, внутри правоохранительной системы. Автором отмечено, что, в каждой стране, правоохранительные органы являются видным представителем государства, подкрепленным глубокой конституционной и уголовной архитектурой правосудия. Верховенство закона, краеугольный камень прочных демократий, связывает триаду избирателей, избранных представителей и государство, через правовые рамки.

Ключевые слова: государственное управление, правоохранительные органы, коррупция, профессиональные ценности, этическое управление, организационная культура, право-применение.

The role of public administration in eradicating corruption in the law enforcement system

This article examines the role of public administration in the eradication of corruption in the system of law enforcement agencies, as well as problematic issues and ways to implement them. The State plays a key role in the fight against corruption in law enforcement agencies. It should create ethical standards, ensure effective management and transparency of procedures. This is achieved through the development and implementation of an anti-corruption policy, strengthening control mechanisms and fostering a culture of integrity within the law enforcement system. The author notes that, in every country, law enforcement agencies are a prominent representative of the state, backed by a deep constitutional and criminal justice architecture. The rule of law, the cornerstone of strong democracies, binds the triad of voters, elected representatives, and the state through a legal framework.

Keywords: public administration, law enforcement agencies, corruption, professional values, ethical management, organizational culture, law enforcement.

Введение. Тема деятельности правоохранительных органов приобрела широкую известность, в области государственного управления, на современном этапе. Основным законодательным актом, в сфере государственной службы в Республике Казахстан, является Закон РК «О государственной службе Республики Казахстан» [1]. Данный закон, вступивший в силу 1 января 2016 года, определяет принципы, требования и правила, регулирующие государственную службу. Закон Республики Казахстан «О правоохранительной службе» [2] регулирует отдельные принципы и правила деятельности правоохранительных органов, в том числе подбор кадров, дисциплину, права и свободы сотрудников правоохранительных органов.

Государственное управление, в первую очередь, занимается государственной политикой и государственным администрированием, однако, в научной литературе, крайне недостаточно освещена организация правоохранительных органов, как объекта изучения. Шрётер и др. (2023) утверждали, что полицейская деятельность — «это государственная служба, которая может учиться на передовом опыте в других областях государственной сферы и на основе которой, можно проверять и разрабатывать теорию государственного управления» [3]. Изучение полиции, с точки зрения государственного управления, может обеспечить более широкое понимание того, как полицейские структуры действуют в более широком контексте управления и общества. Ярким примером здесь являются непрочные отношения между общественностью и полицией.

Трансформация государственной службы Казахстана является частью глобальной тенденции в государственном управлении, где этическое управление и организационная культура, все чаще признаются основополагающими для эффективного государственного управления. Подчеркивается решающая роль этических норм и профессиональных стандартов, в укреплении общественного доверия, обеспечении подотчетности правительства и повышении институциональной эффективности.

В соответствии с этим, Указом Президента Республики Казахстан, от 29 декабря 2015 года № 153, утвержден Кодекс этики государственных служащих Республики Казахстан [4]. Определяющей чертой этой трансформации является переход к модели государственного управления, ориентированной на услуги, что отражено в широкой повестке дня «Новый Казахстан». Эти инициативы направлены на повышение оперативности правительства, поощрение про-активного принятия решений и укрепление этических стандартов, среди государственных служащих. Всеобъемлющее видение подчеркивает необходимость культурного и этического обновления в государственной службе, выступая за фундаментальный сдвиг в парадигме развития страны.

Этот подход направлен на противодействие устаревшим образам мышления, радикализму, зависимости и коррупции, одновременно способствуя большей социальной сплоченности и общественному доверию к институциональным реформам. Центральным элементом этой трансформации является создание организационной культуры, соответствующей современным стандартам управления, решающей системные проблемы, такие как неэффективность, бюрократическая инертность и этические промахи.

Концепция развития государственной службы в Республике Казахстан на 2024–2029 годы, утвержденная Указом Президента № 602 (17 июля 2024 года), отдает приоритет институционализации этического управления, профессиональной честности и администрирования, ориентированного на граждан [5]. Концепция развития государственного управления до 2030 года, утвержденная Указом Президента № 522 (26 февраля 2021 года), признает необходимость укрепления организационной культуры на государственной службе [6].

Цель данной статьи – рассмотреть роль государственного управления в искоренении коррупции, в системе правоохранительных органов, а также, проблемные вопросы и пути их реализации.

Основная часть. Правоохранительные органы в 21 веке стремительно развиваются, поскольку полиция сталкивается с новыми угрозами и вызовами, с повышенным вниманием со стороны общественности и СМИ. Профессия правоохранительных органов реагирует значительными изменениями в области руководства, структуры, культуры, политики и технологий. Действия сотрудников правоохранительных органов продолжают оставаться в центре внимания, и ведомства реагируют на требования об изменениях на разных уровнях.

Закон «О правоохранительной службе» принят 6 января 2011 г., в нем закреплено определение понятия «правоохранительные органы» и перечень органов, составляющих их систему. В трудах казахстанских юристов, опубликованных после выхода закона, нет единства. Например, Темирбеков А. Б. и Бекишева С. Д. в своих трудах утверждают, что «единую систему правоохранительных органов Республики Казахстан составляют прокуратура, органы внутренних дел, антикоррупционная служба и служба экономических расследований» [7].

Култасов А.А. и Базарбаева Ж.Б. указывает, что «в соответствии с разделением правоохранительной деятельности на общую (присущую всем государственным органам) и специализированную (для которых защита прав является единственной и основной функцией), необходимо различать правоохранительные органы в широком и узком смысле слова» [8].

По мнению Кемали Е.С., «право создается государством, поэтому оно защищает созданное им право, а значит, правоохранительным органом может быть только государственный орган, наделенный специальными полномочиями по защите права». Доля тех, кто полностью согласен с утверждением, что полиции можно доверять, составила 61,6%, частично согласен – 27%, скорее не согласен – 4,4%, полностью не согласен – 4,6%. Доля тех, кто никогда не сталкивался с полицией, составила 2,5% (апрель-май 2024 г.) [9].

10 января 2025 года, Касым-Жомарт Токаев подписал важный закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам государственной службы» [10]. Закон направлен на модернизацию системы государственной службы и совершенствование деятельности

правоохранительных органов. Он устанавливает рейтинговую систему оценки конкурентоспособности кандидатов на должности в правоохранительных органах, которая будет учитываться при отборе и продвижении по службе. Кроме того, сотрудники правоохранительных органов, претендующие на руководящие должности, должны пройти аттестацию. Сегодня необходимы требования:

Адаптация к новым уровням прозрачности.

Принятие новой политики, направленной на улучшение отношений между полицией и обществом.

Внедрение новых технологий, которые помогают полиции выполнять свою работу, а также, меняют способ ее взаимодействия с обществом.

Развитие более глубокого понимания связи между образованием и право-применением.

Акцент на полицейской деятельности, ориентированной на сообщество.

Акцент на ответственности полиции.

Новое поколение руководителей правоохранительных органов.

Важные компетенции руководства полиции 21-го века включают аналитические навыки решения проблем, способность критически мыслить и разрешать конфликты, понимание законов, осведомленность о бюджетных/фискальных вопросах и способность эффективно общаться с широким кругом людей.

Борьба с коррупцией. Исследования неизменно ставят правоохранительные органы в один ряд с наиболее коррумпированными государственными службами. Правительство предприняло инициативы по судебному преследованию сотрудников правоохранительных органов, виновных в коррупции. Однако, безнаказанность в полиции по-прежнему остается проблемой [11]. Эффективной мерой борьбы с коррупцией, среди сотрудников правоохранительных органов, стала бы разработка и принятие специального законодательства, определяющего принципы и процедуры проведения тестирования на профессиональную честность. Коррупция сохраняется из-за недостаточного надзора, культуры толерантности и административных барьеров для подотчетности. Законодатели страны поддержали предложения авторского коллектива МРИ и внесли изменения в Закон Республики Казахстан «О правоохранительной службе», в части прохождения проверки на полиграфе.

Будущее полиции и правоохранительных органов заключается в способности адаптироваться и приспосабливаться к новым технологиям, при постоянной поддержке общества. Это также требует обязательства со стороны государства, сбалансировать инвестиции в кадры и технологии.

Государственные и местные органы власти должны вмешиваться, чтобы определить и обеспечить соблюдение необходимых стандартов, разработать передовой опыт, собрать данные и распределить ресурсы. На современном этапе, правовые акты, регулирующие реформы правоохранительных органов в Казахстане, в основном, состоят из последовательности правительственных указов, которые не учитывают предпосылки для эффективного и действенного правоохранительного обеспечения, а именно: принципы организационного управления, научно обоснованное кадровое обеспечение и эффективное использование ресурсов.

Продвижение этической культуры в государственных учреждениях — это, не просто бюрократическая необходимость, это фундаментальная предпосылка для восстановления общественного доверия, повышения легитимности правительства и содействия устойчивому социально-экономическому развитию. В долгосрочной перспективе, успешная модернизация государственной службы Казахстана будет зависеть, не только от структурных и правовых реформ, но и от институционализации устойчивой этической культуры, которая соответствует как национальным приоритетам, так и мировым стандартам управления.

Усилия по реформированию государственной службы в Казахстане были в центре внимания нескольких исследований. Исследования Ибраевой А. и Нежиной Т. (2017) [12], Иссеновой Г. и др. (2024) [13] и Карини А. (2024) [14] изучают механизмы институциональной реформы и этического управления.

Правоприменительная практика, в сфере государственной службы Казахстана, выявляет существенные противоречия, между декларируемыми принципами законности, прозрачности и этического соответствия, и реальными механизмами их реализации. Этические стандарты, закрепленные в Законе о государственной службе Республики Казахстан и связанные с ним нормативные акты, включая антикоррупционные положения, остаются в значительной степени декларативными. В этих правовых инструментах отсутствуют конкретные критерии право-применения, которые позволяли бы объективно оценивать поведение должностных лиц.

Обзор судебных дел за 2021 год выявляет случаи, когда сотрудники налогового департамента были уволены по «расплывчатым» обоснованиям, таким как, «утрата доверия» или «несовместимость с должностью», вскоре после сообщения о коррупционной деятельности.

Эти случаи показывают, что в действующей правовой базе Казахстана, отсутствует комплексный механизм защиты лиц, которые раскрывают неправомерные действия. Более того, правоохранительные и надзорные органы не имеют как процессуальной автономии, так и институциональных стимулов для проведения беспристрастных расследований, что позволяет коррумпированным сетям подавлять обвинения в правонарушениях.

Антикоррупционная правовая база Казахстана, хотя и выглядит всеобъемлющей, не имеет эффективных механизмов реализации. Количественный обзор жалоб, связанных с этикой, поданных в период с 2019 по 2023 год, показывает, что 45% зарегистрированных нарушений были связаны с конфликтами интересов, а 31% касались нераскрытия аффилированности, при принятии решений о закупках [15].

Инициативы по проведению государственных реформ в Казахстане были сосредоточены, в основном, на процедурных и технических аспектах:

(1) электронная регистрация и системы ведения учета,

- (2) упрощение досудебной процедуры,
- (3) новая модель уголовного судопроизводства
- (4) изменения в уголовно-процессуальный кодекс, административные кодексы.

Несмотря на эти инициативы, в государственной политике последних лет отсутствовали систематические исследования управленческой эффективности правоохранительных органов, организационные/структурные аспекты были просто сняты с повестки дня с 2008 года. Однако, без надлежащей структуры, трудно обеспечить прозрачное проведение правовых реформ.

28 февраля 2024 года Мажилис Казахстана принял законопроект, который облегчает возможность возвращения на госслужбу для тех, кто был уволен за действия, порочащие репутацию госслужащего. Ранее, действовавший бессрочный запрет на повторное трудоустройство, заменяется системой временных ограничений, дифференцированных, в зависимости от проступка.

Так, для уволенных за несоблюдение этики, срок ограничения составит один год, за дисциплинарные проступки – два года, за *административные коррупционные правонарушения или уголовные преступления* – три года, а за преступления небольшой и средней тяжести – пять лет.

Д. Жазыкбаев, глава Агентства по делам госслужбы, подчеркнул, что эти изменения учитывают позицию Конституционного суда, о необходимости соразмерности ограничений прав граждан. Вводится двухлетний срок ограничения для уволенных по отрицательным мотивам из правоохранительных, специальных органов и с военной службы. Исключением из общих правил являются лица, *обвиняемые в коррупции*, тяжких и особо тяжких преступлениях, а также в преступлениях, совершенных организованной группой – для них сохраняется бессрочная мера пресечения [16].

Коррупция представляет собой системную угрозу национальной безопасности Республики Казахстан, дестабилизирующую государство и общество. В соответствии с законодательством, а именно пунктом 1 статьи 22 Закона РК «О противодействии коррупции», все государственные органы и должностные лица несут ответственность за противодействие коррупции в пределах своей компетенции.

Коррупционными правонарушениями признаются деяния, прямо указанные в Законе РК «О противодействии коррупции» и других законах, а также действия, связанные с коррупцией или создающие условия для ее совершения, за которые предусмотрена дисциплинарная, административная или уголовная ответственность. (О противодействии коррупции. Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V; Антикоррупционная стратегия Республики Казахстан на 2015-2025 годы; О Стратегии противодействия коррупции в Республике Казахстан на 2015-2025 годы; Указ Президента Республики Казахстан от 26 декабря 2014 года № 986) [17].

Правовая культура государственных служащих определяется тем, что в законодательстве должен быть реализован механизм формирования нравственной составляющей, что позволит обеспечить соблюдение закона, в рамках процессов государственного управления. Государственные служащие – это лицо Государства. Именно поэтому, лица, совершившие административные или уголовные правонарушения, или, уволенные за дисциплинарные проступки, не имеют права занимать государственные должности, особенно руководящие.

24 января 2023 года Конституционный Суд Республики Казахстан получил обращение от гражданина Аргумбаева Б.К., который считает неконституционным подпункт 6) пункта 3 статьи 16 Закона "О государственной службе". Аргумбаев, ранее уволенный с должности заместителя акима за дисциплинарные проступки, утверждает, что данное положение закона, препятствующее его возвращению на государственную службу, является несправедливым и нарушает его конституционные права.

Он заявляет, что это лишает его права на пожизненное занятие государственных должностей, ущемляет его право быть избранным и противоречит принципу равного доступа к государственной службе, закрепленному в статье 33 Конституции.

Конституционный Суд Республики Казахстан признал, что пожизненный запрет на занятие должностей на государственной службе, применяемый к лицам, уволенным за действия, порочащие госслужбу, (согласно подпункту 6) пункта 3 статьи 16 Закона "О государственной службе"), является неконституционным. Суд посчитал, что данная норма чрезмерно ограничивает права и свободы граждан, не соответствует принципам справедливости и соразмерности, и, следовательно, противоречит ряду статей Конституции (пункту 1 статьи 24, пунктам 2 и 4 статьи 33 и пункту 1 статьи 39).

Соответственно, Правительство должно разработать и представить в Мажилис Парламента законопроект, который приведет законодательство, в соответствие с позицией Конституционного Суда, изложенной в постановлении № 4 от 6 марта 2023 года.

Исходя из вышеизложенного, формулировка «лица, уволенные за действия, *порочащие госслужбу*» должна преобладать в законодательных актах о государственной службе. За последние пять, лет 40 судей были отстранены от должности из-за нарушений, подрывающих репутацию судебной системы, включая несоблюдение этических норм и серьезные нарушения законности.

Предлагаемые изменения в законодательстве, позволят этим бывшим судьям, уволенным по дискредитирующим основаниям, претендовать на государственные должности через два года после увольнения, за исключением должностей в правоохранительных органах, вооруженных силах и специальных государственных службах, которые для них остаются закрытыми [18].

Возвращение уволенных чиновников на государственную службу может вызвать негативную реакцию в обществе и подорвать доверие к правительству. Например, в 2019 году после происшествия в школе в Таразе,

аким города был уволен по распоряжению Президента, однако, уже через месяц он получил новую должность в государственном аппарате корпуса «Б».

Законодательство должно предусматривать серьезные последствия для государственных служащих, особенно руководящих должностей, нарушивших закон. Так, госслужащие, уличенные в коррупции или допустившие конфликт интересов, должны быть немедленно уволены с формулировкой "утрата доверия". Данные об этих лицах должны быть внесены в специальный реестр.

Заключение. Учитывая, что государственная служба, в силу своей направленности на обеспечение общественных интересов, наделяет государственных служащих особым правовым статусом, в законопроекте предлагается ввести положение, призванное предотвратить действия, дискредитирующие органы власти.

В статье были рассмотрены ключевые направления развития Республики Казахстан, а именно, формирование высокопрофессиональной государственной службы и эффективной системы государственного управления, в том числе, в правоохранительных органах. Были определены тенденции государственного управления в системе правоохранительных органов, а также, проблемные вопросы и пути реализации. В частности, определен комплекс мер по предотвращению коррупционных правонарушений и преступлений в правоохранительных органах.

Действующее законодательство, в частности статья 44 Закона "О государственной службе Республики Казахстан", предусматривает санкции за совершение подобных деяний. Вместе с тем, в соответствии с резолюцией Заместителя Руководителя Администрации Президента от 15 июня 2021 года № 41-17.818 ПАБ-1, Агентству по делам государственной службы поручено проработать вопрос о внесении изменений в законодательство, направленных на ужесточение ответственности за дискредитирующие проступки государственных служащих.

Обозначена четкая необходимость реформирования государственного управления, включая пересмотр принципов кадровой работы, механизмов принятия решений и повышения ответственности за их реализацию.

Список использованных источников

1. Закон Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 416-V «О государственной службе Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.05.2025 г.) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36786682
2. Закон Республики Казахстан от 6 января 2011 года № 380-IV «О правоохранительной службе» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22.01.2025 г.)
3. Шрётер Э., Квик К., Онгаро Э., Хартли Дж. Взгляд на государственное управление с точки зрения полиции: введение в специальный выпуск обзора государственного управления. *Public Management Review*, 25(9), 1633–1639.
4. Указ Президента Республики Казахстан от 29 декабря 2015 года № 153 «О мерах по дальнейшему совершенствованию этических норм и правил поведения государственных служащих Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 17.11.2023 г.) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38035182&show_di=1
5. Об утверждении Концепции развития государственной службы Республики Казахстан на 2024 - 2029 годы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2400000602/history>
6. Указ Президента Республики Казахстан от 26 февраля 2021 года № 522 «Об утверждении Концепции развития государственного управления в Республике Казахстан до 2030 года» (с изменениями от 02.02.2022 г.) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37229320&show_di=1
7. Темирбеков А.Б., Бекишева С.Д. Система и компетенция правоохранительных органов Республики Казахстан в сфере обеспечения экологической безопасности // «Хабаршы — Вестник» Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова. — 2017. — № 1. — С. 108–113.
8. Култасов А.А., Базарбаева Ж.Б. Применение системного подхода в исследовании правоохранительной системы Казахстана // Национальная ассоциация ученых. — 2015. — № 11. — С. 110–112.
9. Кемали Е.С. Судебные и правоохранительные органы Республики Казахстан: Учеб. пос. — Алматы, 2016. — С. 10–11.
10. Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам их приведения в соответствие с нормами Конституции Республики Казахстан» (октябрь 2023 года) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37229320&show_di=1
11. Transparency International. 2022. Индекс восприятия коррупции. <https://development.asia/insight/kazakhstan-path-law-enforcement-integrity>
12. Ибраева А.Р. и Нежина Т. «Реформы государственного сектора в Казахстане», в книге «Государственное управление в посткоммунистических странах» (Нью-Йорк, Нью-Йорк: Routledge), 43–68.
13. Иссенова Г., Бокаев, Б., Наурызбек, М., Торебекова, З., Кошербаева, А. и Амирова, А. (2024). Исследование оценки государственным служащими новых реформ государственной службы в Казахстане. *Sent. Eur. J. PublicPolicy* 18, 2–16. doi: 10.2478/cejpp-2024-0006
14. Карини А. Политико-административная культура и реформа государственной службы в Казахстане после обретения независимости. *Adm. Sci.* 14:268. doi: 10.3390/admsci14100268

15.Институционализация добропорядочности: переосмысление этических и культурных стандартов на государственной службе Казахстана. 2025.<https://qazmonitor.com/news/2727/kazakh-civil-servants-fired-over-criminal-offenses-might-be-rehired>

16.Законодательные изменения на государственной службе. 2023.<https://www.gov.kz/memleket/entities/qyzmet/press/news/details/552525>

17. Антикоррупционная стратегия Республики Казахстан на 2015–2025 годы/<https://www.gov.kz/memleket/entities/departament-kkbtu>

18. Казахские госслужащие, уволенные за уголовные преступления, могут быть восстановлены на работе. 2024. <https://qazmonitor.com/news/2727/kazakh-civil-servants-fired-over-criminal-offenses-might-be-rehired>

Сведения об авторах

Насырова Э.М. - начальник кафедры управления правоохранительной деятельностью Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова, PhD, подполковник полиции.

Ситников П.В. - доцент кафедры управления правоохранительной деятельностью Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова, подполковник полиции

Ибраимова Н.И. - заместитель начальника кафедры управления правоохранительной деятельностью Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, магистр правоохранительной деятельности, полковник полиции.

Насырова Э.М. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы Құқық қорғау қызметін басқару кафедрасы бастығы полиция подполковнигі, PhD.

Ситников П.В. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатова, Алматы академиясының Құқық қорғау қызметін басқару кафедрасының доценті, полиция подполковнигі.

Ибраимова Н.И. - Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі М.Есболатов атындағы Алматы академиясы құқық қорғау қызметін басқару кафедрасы бастығының орынбасары, құқық қорғау қызметі магистры, полиция полковнигі.

Nasyrova E.M. - Head of the Department of Law Enforcement Management at the M. Esbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, PhD, Lieutenant Colonel of Police.

Sitnikov P.V. - Associate Professor at the Department of Law Enforcement Management at the M. Esbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Lieutenant Colonel of Police.

Ibraimova N.I. - deputy head of the Department of law enforcement management of the Almaty Academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov police colonel. Master of Law Enforcement.

Ж.Р. Дильбарханова¹, А.Г. Кан¹, Э.М. Насырова¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, Алматы, Казахстан

К ВОПРОСУ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАСТКОВЫХ ИНСПЕКТОРОВ ПОЛИЦИИ ПО ДЕЛАМ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

В статье рассматривается сервисная модель деятельности участковых инспекторов полиции по делам несовершеннолетних как современное направление развития правоохранительной практики в Республике Казахстан. Анализируется понятие сервисного подхода, его ключевые принципы и основные аспекты реализации в работе с несовершеннолетними. Особое внимание уделяется профилактической направленности, межведомственному взаимодействию, ориентации на защиту прав и законных интересов детей, а также повышению доверия общества к органам внутренних дел. Обосновывается значимость внедрения сервисной модели для повышения эффективности предупреждения правонарушений среди несовершеннолетних и гуманизации полицейской деятельности.

Ключевые слова: сервисная модель полиции, участковые инспекторы полиции по делам несовершеннолетних, профилактика правонарушений несовершеннолетних, защита прав ребёнка, ювенальная превенция, клиентоориентированный подход, взаимодействие полиции и общества, межведомственное взаимодействие.

Кәмелетке толмағандар по жөніндегі учаскелік полиция инспекторларының қызметі туралы мәселеге

Мақалада Кәмелетке толмағандар Пол жөніндегі учаскелік полиция инспекторлары қызметінің сервистік моделі Қазақстан Республикасында құқық қорғау практикасын дамытудың қазіргі заманғы бағыты ретінде қарастырылады. Сервистік тәсіл ұғымы, оның негізгі принциптері және кәмелетке толмағандармен жұмыста іске асырудың негізгі аспектілері талданады. Профилактикалық бағытқа, ведомствоаралық өзара іс-қимылға, балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға, сондай-ақ қоғамның ішкі істер органдарына деген сенімін арттыруға ерекше назар аударылады. Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу және полиция қызметін ізгілендіру тиімділігін арттыру үшін сервистік модельді енгізудің маңыздылығы негізделді.

Түйінді сөздер: полицияның сервистік моделі, кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі учаскелік полиция инспекторлары, кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының алдын алу, бала құқықтарын қорғау, кәмелетке толмағандардың алдын алу, клиентке бағдарланған тәсіл, полиция мен қоғамның өзара іс-қимылы, ведомствоаралық өзара іс-қимыл.

On the issue of the activities of district police inspectors on juvenile matters

The article examines the service model of the activities of district police inspectors for minors as a modern direction of development of law enforcement practice in the Republic of Kazakhstan. The concept of the service approach, its key principles, and the main aspects of its implementation in working with minors are analyzed. Special attention is paid to the preventive focus, interagency cooperation, focus on protecting the rights and legitimate interests of children, and increasing public trust in the internal affairs bodies. The importance of implementing the service model for improving the effectiveness of preventing offenses among minors and humanizing police activities is substantiated.

Keywords: police service model, district police inspectors for minors, prevention of juvenile delinquency, protection of children's rights, juvenile prevention, customer-oriented approach, interaction between the police and society, and interagency cooperation.

Введение. В условиях трансформации государственного управления и модернизации правоохранительной системы Республики Казахстан особую актуальность приобретает переосмысление роли полиции как социально ориентированного института, ориентированного не только на охрану правопорядка, но и на оказание сервисных, профилактических и консультативных услуг населению. В данном контексте сервисная модель полицейской деятельности рассматривается как один из ключевых инструментов повышения эффективности взаимодействия органов внутренних дел с обществом, укрепления доверия граждан и обеспечения устойчивой социальной безопасности.

Особое значение сервисный подход приобретает в сфере работы с несовершеннолетними, которые по своей природе относятся к наиболее уязвимым социальным группам и нуждаются в повышенной правовой, социальной и психологической защите. В этой связи деятельность участковых инспекторов полиции по делам несовершеннолетних (УИП ПДН) занимает особое место в системе профилактики правонарушений, предупреждения детской безнадзорности и беспризорности, а также защиты прав и законных интересов детей и подростков.

Актуальность исследования обусловлена тем, что современная криминогенная и социальная обстановка характеризуется усложнением форм девиантного поведения несовершеннолетних, ростом рисков их вовлечения в противоправную деятельность, а также появлением новых угроз, связанных с цифровой средой, социальными сетями и трансформацией семейных и образовательных институтов. В этих условиях традиционные репрессивные методы воздействия демонстрируют ограниченную эффективность, что объективно требует внедрения сервисной модели работы, ориентированной на профилактику, раннее выявление проблемных ситуаций и межведомственное взаимодействие.

Идеологической основой сервисного подхода в деятельности полиции является гуманистическая направленность государственной политики, что находит отражение в стратегических документах Республики Казахстан. Данное положение формирует нормативно-ценностный ориентир для деятельности УИП ПДН, определяя приоритет профилактики, социальной поддержки и индивидуального подхода в работе с несовершеннолетними.

Введение института участковых инспекторов полиции по делам несовершеннолетних, а также принятие нормативных правовых актов, регламентирующих их деятельность, в том числе приказа Министра внутренних дел Республики Казахстан от 29 декабря 2015 года № 1098, стало важным этапом институционализации сервисной модели в правоохранительной практике [1]. Вместе с тем, несмотря на наличие нормативной базы и практического опыта, вопросы концептуального осмысления сервисной модели, определения её содержания, принципов и основных аспектов в деятельности УИП ПДН остаются недостаточно разработанными в научной литературе.

В связи с этим целью настоящей статьи является анализ понятия и основных аспектов сервисной модели в деятельности участковых инспекторов полиции по делам несовершеннолетних, а также выявление её значения для повышения эффективности профилактики правонарушений и защиты прав несовершеннолетних в Республике Казахстан. Реализация поставленной цели предполагает рассмотрение нормативно-правовых, организационных и практических основ деятельности УИП ПДН через призму сервисного подхода, что позволяет обосновать необходимость его дальнейшего развития и совершенствования.

Основная часть. В Республике Казахстан проблематика взаимодействия полиции с несовершеннолетними занимает центральное место в деятельности участковых инспекторов по делам несовершеннолетних. Особое внимание уделяется разработке и внедрению сервисной модели работы, направленной на защиту и поддержку подростков. В Послании Главы государства народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» особо отмечено, что «Дети – наиболее уязвимая и самая незащищенная часть нашего общества, и они не должны быть бесправными» [2]. Это подчеркивает необходимость особого подхода к работе с детьми и молодежью, где ключевую роль играют участковые инспекторы полиции, занимающиеся делами несовершеннолетних. Развитие сервисной модели работы в этом направлении предполагает не только реактивные меры в отношении уже совершенных правонарушений, но и активную профилактическую деятельность, направленную на предупреждение преступлений и социальную адаптацию детей. Такой подход способствует формированию безопасного и здорового социального окружения для подрастающего поколения и становится залогом стабильного и благополучного будущего общества.

После обретения Казахстаном суверенитета, одной из главных задач полиции стало наведение порядка среди подростков, число которых насчитывалось тысячи. Особую актуальность эта проблема приобрела в период конца 1990-х – начала 2000-х годов, когда уровень преступности в детской среде достиг критической отметки. Тогдашняя ситуация в учебных заведениях была ознаменована множественными случаями вымогательств, физических насилий, распространения и потребления наркотиков, а также иных преступных действий, серьезно затрагивающих образовательную среду. Эти обстоятельства требовали от полицейских незамедлительных и решительных действий для стабилизации обстановки, защиты детей от негативных воздействий и предотвращения преступлений.

Создание института инспекторов полиции по делам несовершеннолетних в Казахстане в 2007 году было важным шагом в укреплении безопасности в учебных заведениях. Главная цель этих инспекторов заключалась в сотрудничестве с педагогическими коллективами и родителями для обеспечения порядка и безопасности в

школах. Несмотря на то, что внедрение этого института проходило с определенными трудностями и критикой, через многие годы после его основания стало очевидно, что он сыграл значительную положительную роль.

Эффективность деятельности инспекторов полиции по делам несовершеннолетних подтверждается снижением уровня правонарушений среди несовершеннолетних и повышением уровня безопасности в учебных заведениях. Данный институт стал важной частью системы профилактики правонарушений среди несовершеннолетних, позволяя предотвратить множество негативных явлений, таких как наркотизация, буллинг и другие проблемы, связанные с подростковой преступностью и неадекватным поведением. Этот опыт подчеркивает значимость целенаправленной и комплексной работы полиции в образовательной сфере и является примером успешного решения социальных задач с помощью инновационных подходов в полицейской деятельности [3].

Приказ Министерства внутренних дел Республики Казахстан от 29 декабря 2015 года № 1098 «Об утверждении Правил организации деятельности участковых инспекторов полиции по делам несовершеннолетних органов внутренних дел» [1] является ключевым регуляторным документом, определяющим функции и обязанности участковых инспекторов полиции по делам несовершеннолетних (УИП ПДН). Данный документ охватывает все аспекты их работы, начиная от общих положений и заканчивая конкретными задачами и обязанностями.

Общие положения включают в себя определение статуса и роли УИП ПДН в системе правоохранительных органов, а также принципы их работы. Они выступают в качестве связующего звена между полицией и обществом, особенно в контексте взаимодействия с детьми и предотвращения преступности среди несовершеннолетних.

Организация работы УИП ПДН включает в себя методы и подходы к профилактике правонарушений среди несовершеннолетних, работу с семьями, находящимися в сложных жизненных обстоятельствах, и взаимодействие с образовательными учреждениями. УИП ПДН проводят систематическую работу по идентификации и сопровождению групп риска, а также организуют профилактические мероприятия, направленные на предупреждение антисоциального поведения молодежи.

Конкретные задачи и обязанности УИП ПДН включают в себя мониторинг ситуации с несовершеннолетними в своем районе, ведение учета подростков, склонных к правонарушениям, организацию встреч и бесед с детьми и подростками, а также родителями и педагогами. Они также ответственны за предоставление информации и консультаций по вопросам правового воспитания и профилактики преступлений.

Эффективность работы УИП ПДН напрямую зависит от их способности взаимодействовать с различными социальными и образовательными учреждениями, а также от уровня их вовлеченности в жизнь местных сообществ. В этом контексте приказ Министерства внутренних дел № 1098 становится ключевым инструментом, обеспечивающим всестороннюю поддержку и направленность деятельности УИП ПДН на достижение конкретных и эффективных результатов в работе с молодежью [4].

Первая глава «Правил организации деятельности участковых инспекторов полиции по делам несовершеннолетних органов внутренних дел» устанавливает основные принципы и процедуры, которым должны следовать УИП ПДН. Эти правила задают рамки для эффективного функционирования УИП ПДН в контексте:

1. Организации их деятельности в рамках территориальных подразделений внутренних дел;
2. Реализации мероприятий по профилактике правонарушений среди молодежи, особенно в образовательных учреждениях;
3. Взаимодействия УИП ПДН с различными подразделениями внутренних дел в рамках их компетенции по вопросам предотвращения правонарушений среди несовершеннолетних.

УИП ПДН определяются как официальные представители территориальных ОВД, задачей которых является организация работы по профилактике правонарушений среди несовершеннолетних.

Административные участки, на которых осуществляют свою деятельность УИП ПДН, определяются на основании специальных приказов начальников городских и районных органов внутренних дел. Границы таких участков устанавливаются с учетом географических и демографических особенностей, а также потребностей в обеспечении общественной безопасности.

В случае длительного отсутствия УИП ПДН (более 30 рабочих дней), его функции переходят к участковому инспектору с соседнего административного участка согласно соответствующему приказу начальника горрайоргана.

Рабочие места УИП ПДН располагаются в кабинетах участковых пунктов полиции, которые должны быть оборудованы всем необходимым для качественной работы с несовершеннолетними, включая телефонную и радиосвязь, и находиться в здании или в непосредственной близости от административного здания ОВД.

Основные положения и организация работы участковых инспекторов полиции по делам несовершеннолетних. УИП ПДН играют ключевую роль в обеспечении безопасности и защите прав несовершеннолетних. В их обязанности входит ряд важных аспектов, которые направлены на профилактику правонарушений и создание благоприятной среды для развития молодежи.

Одной из важных задач УИП ПДН является участие в встречах с населением. На этих мероприятиях обсуждаются вопросы, связанные с обеспечением прав несовершеннолетних, профилактикой правонарушений, а также проблемами безнадзорности и беспризорности среди подростков.

УИП ПДН также активно участвуют в подготовке материалов по направлению несовершеннолетних в специализированные организации образования и организации с особым режимом содержания. Это включает в

себя работу с родителями и законными представителями, которые не исполняют свои обязанности по воспитанию и обучению, либо отрицательно влияют на поведение детей.

Кроме того, УИП ПДН берут на себя ответственность за доставку несовершеннолетних и их родителей или законных представителей, находящихся в состоянии опьянения, в медицинские организации или органы внутренних дел.

УИП ПДН также осуществляют доставку несовершеннолетних в организации образования с особым режимом содержания, Центры адаптации и поддержки детей, находящихся в трудной жизненной ситуации, а также безнадзорных и беспризорных детей.

В контексте деятельности УИП ПДН, особое внимание уделяется работе инспекторов по профилактике правонарушений на транспорте. Их основные обязанности включают:

1. Идентификация и возвращение родителям или направление в специализированные учреждения детей, покинувших свои семьи или учебные заведения. Это должно сопровождаться информированием соответствующих подразделений о месте жительства детей в течение трех рабочих дней.

2. Проведение мероприятий, направленных на снижение уровня детского травматизма на транспортных объектах, а также предотвращение правонарушений, угрожающих безопасности движения поездов.

3. Взаимодействие с ОВД для организации профилактической работы с несовершеннолетними, проживающими в населенных пунктах, расположенных вблизи транспортных объектов.

Кроме того, в случае совершения несовершеннолетними правонарушений на объектах транспорта, инспекторы обязаны в течение трех рабочих дней уведомить территориальные подразделения для включения данных лиц в учетные списки.

Важно отметить, что инспекторы по делам несовершеннолетних не должны заниматься задачами, не связанными с их основной деятельностью – профилактикой правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждением детской безнадзорности и беспризорности.

Оценка работы этих подразделений проводится регулярно: ежемесячно рассматривается начальником или старшим инспектором, а ежеквартально – начальником МПС или их заместителями. Результаты проверок фиксируются в соответствующих документах и хранятся в архивах.

Организации профилактики правонарушений среди учащихся образовательных учреждений. Здесь особое внимание уделяется взаимодействию УИП ПДН с педагогическими коллективами школ и других учебных заведений.

Одной из ключевых задач УИП ПДН является составление и утверждение графика проведения профилактических мероприятий в образовательных организациях на протяжении учебного года. Этот график должен быть согласован не только с руководством соответствующих образовательных учреждений, но и с заместителем начальника горрайоргана или начальником МПС.

В случае совершения уголовных правонарушений учащимися, УИП ПДН принимает инициативу в проведении заседания Совета по профилактике в образовательных организациях. По итогам таких заседаний разрабатываются и реализуются меры реагирования в соответствии с законодательством.

Для эффективной профилактики правонарушений среди учащихся, УИП ПДН оказывают содействие органам образования в вопросах правового воспитания не только самих несовершеннолетних, но и их родителей или других законных представителей. Важной частью их работы является выявление причин и условий, способствующих возникновению безнадзорности и совершению правонарушений учащимися. Они также информируют заинтересованные органы и учреждения о случаях безнадзорности и беспризорности, а также о правонарушениях и антиобщественных действиях несовершеннолетних. В дополнение к этому, УИП ПДН активно содействуют работе детских движений с правоохранительной направленностью.

Организации работы УИП ПДН территориальных ОВД. Основное внимание здесь уделяется координации и контролю за деятельностью УИП ПДН со стороны территориальных ОВД. Задачи УИП ПДН территориальных ОВД включают:

1. Ежедневный анализ сводок по уголовным правонарушениям, совершенным несовершеннолетними, а также иных происшествий с их участием, с целью установления причин и условий, способствующих этим правонарушениям.

2. Ежемесячный анализ состояния, структуры и динамики правонарушений среди несовершеннолетних, а также случаев детской безнадзорности и беспризорности.

3. Разработка плана работы ПДН на основе анализа оперативной обстановки среди несовершеннолетних, а также контроль за выполнением запланированных мероприятий и подготовка отчетов о результатах деятельности.

4. Взаимодействие с государственными и негосударственными организациями, занимающимися вопросами воспитания, обучения и защиты прав несовершеннолетних.

5. Информирование Комиссии по делам несовершеннолетних и защите их прав, а также управлений (отделов) образования о состоянии правонарушений среди несовершеннолетних, детской безнадзорности и беспризорности.

6. Ведение электронного учета уголовных правонарушений с участием несовершеннолетних и других происшествий, в которых они участвуют.

7. Проведение оперативно-профилактических и иных мероприятий, направленных на предупреждение правонарушений и безнадзорности среди несовершеннолетних.

8. Организация и проведение служебных проверок по уголовным правонарушениям, совершенным несовершеннолетними, а также по особо тяжким преступлениям, совершенным в отношении несовершеннолетних.

9. Подготовка и направление докладных записок о работе по профилактике правонарушений среди несовершеннолетних, а также о выявленных проблемных вопросах и предложениях по их решению.

Организация работы с несовершеннолетними. В рамках работы УИП ПДН, когда несовершеннолетний доставлен в ОВД, осуществляется ряд мероприятий. Основные из них включают опрос несовершеннолетнего с целью установления его личности, сведений о родителях или законных представителях, условиях воспитания, причинах и обстоятельствах совершения правонарушения. Проведение опроса рекомендуется осуществлять в присутствии родителей или законных представителей ребенка. Также важно проверить данные несовершеннолетнего в ведомственных учетах ОВД и, при необходимости, в учетах медицинских учреждений. В случаях, когда есть основания полагать, что несовершеннолетний находится в состоянии алкогольного, наркотического или токсического опьянения, проводится медицинское освидетельствование. Если у несовершеннолетнего обнаруживаются признаки телесных повреждений или заболеваний, он направляется в медицинское учреждение.

В ситуациях, когда невозможно передать ребенка его родителям или законным представителям, УИП ПДН принимает решение о помещении несовершеннолетнего в Центр адаптации несовершеннолетних или Центр поддержки детей. В случаях, когда ребенок потерялся или был оставлен, составляются акты о доставлении ребенка. Эти акты регистрируются в соответствии с нормативными актами и направляются в соответствующие организации.

Если несовершеннолетний доставлен в ОВД за правонарушение, но проживает за пределами территории обслуживания, УИП ПДН направляет информацию об этом в ОВД по месту жительства несовершеннолетнего. Данная информация фиксируется в соответствующих документах.

При организации УИП ПДН особое внимание уделяется профилактическому учету и контролю. Это касается несовершеннолетних, которые:

1. Условно-досрочно освобождены от отбывания наказания.
2. Совершили действия, содержащие признаки уголовного правонарушения, но не достигли возраста уголовной ответственности.
3. Являются обвиняемыми или подозреваемыми в совершении уголовных правонарушений, но находятся под мерами пресечения, не связанными с заключением под стражу.
4. В отношении которых принято решение об ограничении досуга и установлении особых требований к поведению.
5. Освобождены из учреждений уголовно-исполнительной системы.
6. Являются выпускниками специальных учебных заведений или организаций с особым режимом содержания.
7. В отношении которых вынесено защитное предписание.

Профилактический учет и контроль также применяется к родителям или законным представителям несовершеннолетних, которые не исполняют свои обязанности по воспитанию или оказывают отрицательное влияние на поведение детей.

Профилактический контроль осуществляется в соответствии с нормативными актами, регулирующими эту сферу, включая приказ МВД РК «Об утверждении Правил организации деятельности участковых инспекторов полиции по делам несовершеннолетних органов внутренних дел». Ведение профилактического учета классифицируется по категориям профилируемых лиц.

Индивидуальная профилактика в отношении освобожденных условно-досрочно от отбывания наказания осуществляется в соответствии с установленными правилами. Вся информация о лицах, находящихся под мерами индивидуальной профилактики, вносится в Интегрированный банк данных МВД.

УИП ПДН обязаны вести накопительные дела на каждое лицо, попадающее под категории профилактического учета. В случае переезда лица, состоящего на учете ОВД, на новое место жительства, соответствующая информация передается в ОВД нового места жительства. Контроль за порядком ведения учетов осуществляется руководителями на регулярной основе.

Порядок взаимодействия УИП ПДН со службами ОВД по вопросам профилактики правонарушений среди несовершеннолетних. Данный подраздел охватывает важные аспекты сотрудничества участковых инспекторов с различными подразделениями полиции. Такое сотрудничество направлено на организацию и проведение профилактических мероприятий, направленных на защиту несовершеннолетних от преступных воздействий и привлечения к преступной деятельности. В данном контексте основные направления деятельности УИП ПДН включают:

1. Совместная работа с подразделениями криминальной полиции, по борьбе с организованной преступностью и экстремизмом, включая выявление несовершеннолетних правонарушителей, вовлеченных в преступные группировки или радикальные движения, а также лиц, вовлекающих молодежь в преступную деятельность.
2. Взаимодействие с подразделениями следствия и дознания, обеспечивающими своевременное уведомление УИП ПДН о несовершеннолетних подозреваемых и обвиняемых, а также о принимаемых в отношении них мерах.

3. Сотрудничество с уголовно-исполнительной системой, включающее информирование УИП ПДН о сроках освобождения несовершеннолетних из учреждений и передачу информации о лицах, поставленных и снятых с учета в службе пробации.

4. Совместная работа с подразделениями по борьбе с наркобизнесом в рамках мер по предупреждению участия несовершеннолетних в незаконном обороте наркотических веществ и проведении образовательных мероприятий.

Эти меры направлены на профилактику правонарушений среди несовершеннолетних, предотвращение их вовлечения в преступную деятельность и укрепление законопослушности и безопасности в подростковой среде.

Основополагающим элементом в работе участковых инспекторов является межведомственное взаимодействие, что позволяет создать комплексный подход к профилактике правонарушений среди молодежи. Сотрудничество с разнообразными организациями, включая образовательные, медицинские и общественные учреждения, способствует более всестороннему и эффективному решению проблем несовершеннолетних.

Профилактическая работа, направленная на предотвращение правонарушений, является ключевой задачей инспекторов. Она включает в себя не только прямые меры по предупреждению нарушений, но и образовательные программы, направленные на повышение правовой грамотности и социальной ответственности молодежи. Этот аспект работы направлен на формирование у несовершеннолетних понимания последствий антисоциального поведения и стимулирование к позитивной социализации.

Индивидуальный подход к каждому случаю и несовершеннолетнему играет значительную роль в работе участковых инспекторов. Это позволяет не только реагировать на конкретные правонарушения, но и анализировать и устранять их глубинные причины, такие как семейная обстановка, образовательный контекст и социальное окружение.

Важным аспектом работы является взаимодействие с местным сообществом. Оно не только способствует эффективному реагированию на проблемы в молодежной среде, но и формирует доверительные отношения между полицией и населением. Это обеспечивает создание безопасной общественной среды и способствует профилактике правонарушений [5].

Также следует отметить важность постоянного обучения и профессионального развития участковых инспекторов. В условиях быстро меняющегося общества и постоянно возникающих новых вызовов это обеспечивает их готовность к решению сложных и нестандартных задач.

Заключение. Подводя итоги проведенного исследования, следует отметить, что сервисная модель в деятельности участковых инспекторов полиции по делам несовершеннолетних представляет собой современный и социально ориентированный формат правоохранительной деятельности, основанный на приоритете профилактики, защиты прав и законных интересов несовершеннолетних, а также на развитии доверительных отношений между полицией и обществом. Данная модель выходит за рамки традиционного репрессивного подхода, трансформируя функции участкового инспектора в сторону консультативной, воспитательной и координационной деятельности.

Реализация сервисной модели предполагает комплексное сочетание профилактических мер, правового просвещения, индивидуальной работы с несовершеннолетними и их законными представителями, а также межведомственного взаимодействия с образовательными организациями, социальными службами, органами опеки и попечительства, а также институтами гражданского общества. Особое значение приобретает персонализированный подход к каждому ребенку, находящемуся в трудной жизненной ситуации, с учетом его социального окружения, психологических особенностей и факторов риска.

Эффективность сервисной модели напрямую зависит от уровня профессиональной подготовки участковых инспекторов, их коммуникативных компетенций, способности к медиации и конфликтологическому взаимодействию, а также от использования современных цифровых и аналитических инструментов профилактики правонарушений. В условиях цифровизации государственного управления возрастает значимость информационных систем мониторинга, межведомственного обмена данными и внедрения электронных сервисов, обеспечивающих оперативность и адресность принимаемых мер.

В контексте Республики Казахстан внедрение сервисной модели в деятельность участковых инспекторов полиции по делам несовершеннолетних способствует гуманизации правоохранительной системы, укреплению правовых гарантий защиты детства и формированию устойчивых механизмов раннего предупреждения подростковой преступности. В долгосрочной перспективе развитие данной модели создает предпосылки для снижения уровня правонарушений среди молодежи, повышения социальной ответственности государства и общества, а также формирования благоприятной и безопасной среды для полноценного развития, социализации и интеграции несовершеннолетних в общественные отношения.

Финансирование. Статья подготовлена в рамках грантового финансирования научных и (или) научно-технических программ на 2024-2026 годы, направленных на реализацию проекта AP23489588 "Совершенствование сервисной модели полиции в обеспечении безопасности граждан в современных условиях", финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Список использованных источников

1. Приказ министра внутренних дел Республики Казахстан от 29 декабря 2015 года № 1098. Об утверждении Правил организации деятельности участковых инспекторов полиции по делам несовершеннолетних

органов внутренних дел. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 29 января 2016 года № 12953.

2. Послание Первого президента Республики Казахстан народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050> дата обращения напр.: 20.10.2025.

3. Ибраев А.К. Правовое положение участкового инспектора полиции по делам несовершеннолетних // Молодой ученый. – 2016. – № 18 (122). – С. 29-32.

4. Польшиков А.В., Серов Ю.В. Специфика организации профилактической работы сотрудников ПДН ОВД с семьями школьников-наркоманов и школьников из группы риска // Уголовно-процессуальная охрана прав и законных интересов несовершеннолетних. - 2017. - № 1. - С. 104 - 110.

5. Правила организации деятельности участковых инспекторов полиции по делам несовершеннолетних органов внутренних дел Республики Казахстан: приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 27 декабря 2016 года № 1100. — Астана.

Сведения об авторах

Дильбарханова Ж.Р. - заместитель начальника Алматинской академии Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени М. Есбулатова, д.ю.н, профессор, полковник полиции.

Кан А.Г. – начальник факультета дополнительного образования Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М.Есбулатова, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, полковник полиции.

Насырова Э.М. - начальник кафедры управления правоохранительной деятельностью Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова, PhD, подполковник полиции.

Дильбарханова Ж.Р. – М. Есболатов атындағы Қазақстан Республикасы Ішкі Істер Министрлігі Алматы академиясы бастығының орынбасары, з.ғ.д, профессор, полиция полковнигі.

Кан А.Г. – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы қосымша білім беру факультетінің бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, полиция полковнигі.

Насырова Э.М. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы Құқық қорғау қызметін басқару кафедрасы бастығы полиция подполковнигі, PhD.

Dilbarkhanova Zh.R. - Deputy Head of the, police colonel, Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbulatov, Doctor of Law, professor.

Kan A.G. – Head of the Faculty of Additional Education of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Yesbulatov, Candidate of Law, Associate Professor, Police Colonel.

Nasyrova E.M. - Head of the Department of Law Enforcement Management at the M. Esbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, PhD, Lieutenant Colonel of Police.

А.А. Амангелді¹

¹Қонаев Университеті, Алматы, Қазақстан

ЗИЯТКЕРЛІК МЕНШІК САЛАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ МИРАСҚОРЛЫҚ

Бұл мақала зияткерлік меншік құқығына қатысты мұрагерлік институтын зерттеуге арналған. Құқықтық мирасқорлық туралы нормалар мен теориялық ережелерді талдау бұл аспект Қазақстанда жеткілікті зерттелмегенін көрсетеді. Бұл терминологияның шатасуы мен түсініксіздігіне әкеледі, зияткерлік меншік саласындағы қатынастарды реттейтін заңнаманың жетілмегендігіне байланысты құқық қолдану қызметінде проблемалар туындайды. Бұл жағдай байқаусызда зияткерлік қызмет нәтижелеріне, даралау құралдарына қатысты тәжірибеде айтарлықтай қиындықтар туғызады. Бұл оларға айрықша құқықтарды іске асыру және аталған саладағы құқықтық мирасқорлық институтын дұрыс түсіну үшін де проблемаға айналады.

Мақалада зияткерлік меншік құқығының айрықша құқықтарды мұра ету, ұғымдық аппаратты дұрыс қолдану, Қазақстан Республикасының Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы Заңындағы проблемалар, зияткерлік меншік саласындағы шарттық құқықтық мирасқорлық сияқты аспектілері бойынша егжей-тегжейлі зерттеу жүргізілді. Автор «өту», «беру», «беру», «билік ету» ұғымдарын негіздейді, қол жеткізу құқығы мен жүру құқығы зерттеледі. Айрықша құқықтарды беру шарты мен цессияның арақатынасы мәселесіне ерекше назар аударылды, франчайзинг шартындағы құқықтық мирасқорлықтың ерекшеліктері зерттелді.

Түйінді сөздер зияткерлік меншік құқығы, айрықша құқықтар, Франчайзинг, беру, иеліктен шығару, билік ету, концессия, мирасқорлық, мұрагерлік.

Правопреемство в сфере интеллектуальной собственности

Данная статья посвящена исследованию института правопреемства применительно к сфере права интеллектуальной собственности. Анализ норм и теоретических положений о правопреемстве свидетельствует о том, что данный аспект изучен в Казахстане недостаточно. Это приводит к путанице и неясности терминологии, вследствие несовершенства законодательства, регулирующего отношения в сфере интеллектуальной собственности, возникают проблемы в правоприменительной деятельности. Такая ситуация невольно порождает значительные трудности и для практики касательно результатов интеллектуальной деятельности, средств индивидуализации. Это становится проблемой и для реализации исключительных прав на них и правильного понимания института правопреемства в указанной сфере.

В статье проведено детальное исследование по таким аспектам права интеллектуальной собственности, как наследование исключительных прав, корректное применение понятийного аппарата, проблемы в Законе Республики Казахстан об авторском праве и смежных правах, договорное правопреемство в сфере интеллектуальной собственности и многие другие. Автором обоснованы понятия «переход», «передача», «предоставление», «распоряжение», исследованы право доступа и право следования. Особое внимание уделено проблеме соотношения договора уступки исключительных прав и цессии, изучены особенности правопреемства в договоре франчайзинга.

Ключевые слова: право интеллектуальной собственности, исключительные права, франчайзинг, передача, отчуждение, распоряжение, уступка, правопреемство, наследование.

Succession in the field of intellectual property

This article is devoted to the study of the institute of succession in relation to the field of intellectual property law. An analysis of the norms and theoretical provisions on succession indicates that this aspect has not been sufficiently studied in Kazakhstan. This leads to confusion and ambiguity of terminology, as a result of imperfect legislation regulating relations in the field of intellectual property, problems arise in law enforcement activities. This situation unwittingly creates significant difficulties for practice regarding the results of intellectual activity, means of individualization. This becomes a problem for the realization of exclusive rights to them and the correct understanding of the institution of succession in this area. The article analyzes various approaches to the concept of succession and its classification.

The article provides a detailed study on such aspects of intellectual property law as the inheritance of exclusive rights, the correct application of the conceptual apparatus, problems in the Law of the Republic of Kazakhstan on Copyright and Related Rights, contractual succession in the field of intellectual property and many others. The author substantiates the concepts of "transfer", "transfer", "provision", "disposal", examines the right of access and the right of following.

Keywords: intellectual property law, exclusive rights, franchising, transfer, alienation, disposal, assignment, succession, inheritance.

Кіріспе. Азаматтық құқық теориясында көптеген институттар пікірталас пен негізделген шешімдерді ғылыми іздеудің тақырыбы болып табылады. Солардың бірі - құқықтық мирасқорлық.

Бұл аспектіні қарастырудың ауырлығы теориядағы белгілі бір мәселелердің шешілмеуіне ғана емес, сонымен бірге шешілуі қажет даулар практикасында туындайтын мәселелерге де байланысты, тұжырымдардың нақтылығына және құқық нормаларын дұрыс түсіндіруге негізделген. Осы бапта зияткерлік меншік саласындағы құқықтық мирасқорлық туралы ережелерді тұжырымдауға әрекет жасалды.

Осы және басқа да көптеген мәселелер өзінің шешімін талап етеді.

Әдістер мен материалдар. Мақала диалектикалық, формальды-логикалық, жүйелік, салыстырмалы-құқықтық, жеке зерттеу әдістерін пайдалана отырып дайындалған.

Нәтижелер мен талдаулар. Заң ғылымында құқықтық мирасқорлық дәстүрлі түрде құқықтар мен міндеттердің ауысуын білдіреді.

Құқықтық мирасқорлық теориясының негізін қалаушылардың бірі - Б.Б. Черепяхин. Ғалым сабақтастық дегеніміз - субъективті құқықтың (кең мағынада – құқықтық міндет) бір адамнан (құқық берушіден) екіншісіне (мұрагерге) туынды құқық алу тәртібімен (тиісті жағдайларда – құқықтық міндеттемені туынды түрде алу) ауысуы деп жазды [1, с. 311].

Құқықтық мирасқорлық ұғымын зерттей отырып басқа ғалымдардың зерттеулеріне жүгіну керек.

Сонымен, Д.В. Носовтың пікірінше, құқықтық қатынастардың қасиеті құқықтық қатынастар субъектісінің жеке басына байланысты емес және құқықтық қатынастардың субъективті құрамының заңнамада тыйым салынбаған өзгерісі болып табылатын құқықтық қатынастардың қасиеті деп түсінілуі керек, бұл ретте субъективті құқықтарды және (немесе) заңды міндеттерді туынды сатып алу тәртібімен олардың бір адамнан (құқықтық предшественниктен) басқа адамға (құқықтық мирасқорға) ауысуы орын алады) құқықтық қатынастардың бір объектісіне қатысты. Құқықтық сабақтастық құқықтық қатынастар субъектісінің құқықтық қатынастарға қатысу үшін қажетті құқықтық қабілеттілік көлеміне ие басқа субъектімен алмастыру арқылы оны құқықтық қатынастарға қатысу үшін қажетті басқа субъектімен алмастыру арқылы өзгеруімен сипатталады, бұл құқықтық қатынастардың өзгеруіне әкеледі [2, с. 8].

М.А. Мирошникованың пікірінше, азаматтық құқықтардағы құқықтық мирасқорлық арнайы заңды ұғым ретінде бір азаматтық құқық субъектісінің (құқық берушінің) құқығын бір мезгілде тоқтатуды (өзгертуді немесе ауыртпалықты) және басқа субъектіде (құқық алушыда) мазмұны мен мазмұны бойынша бірдей (немесе тар) құқықтың бірдей заңды фактісі (құрамы) негізінде туындауын білдіреді, бір игілікке қатысты көлем [3, с. 22].

А.А. Тебряев құқықтық мирасқорлық институтына қатысты тек белгілі бір адамның субъективті құқықтары туралы айтуға болатындығын айтады. Олар өздері басқа адамға (мұрагерге) «ауыса» алмайды, өйткені оның құқықтық мирасқорлық ретімен «өзіндік» субъективті құқықтары бар. Сонымен бірге, мұрагердің субъективті құқықтары құқық берушінің субъективті құқықтарынан туындайды [4, с. 254].

Д.В. Носов өз еңбектерінде дәл осындай ерекшелікті атап өтті, ол құқықтық мирасқорлық субъективті құқықты немесе құқықтық жауапкершілікті алу туындысы деп жазады. Мұндай сатып алу құқығын сипаттайтын негізгі белгі сатып алынған құқық немесе міндет пен бастапқы құқықтық қатынастар арасындағы байланыс болып табылады [5, с. 38].

Осылайша, мұрагерлік фактісінің нәтижесінде субъективті құқықтың мазмұны өзгермейді, тек белгілі бір құқықтың субъектісі өзгереді.

Сабақтастықтың жіктелуін қарастырыңыз.

Б.Б. Черепяхин «жаңа құқықтық қатынас» пайда болады деп сенді, өйткені бастапқы құқықтық қатынас болған. Сондықтан мұндай құқықтық мирасқорлық «аударма» деп аталады, яғни құқықтар мен міндеттерді ауыстырады [1, с. 311].

Құқықтық әдебиеттегі сабақтастықтың жіктелуі келесі түрде ұсынылады:

1. Құқықтық мирасқорлық кезінде субъект ауыстырылатын құқықтық қатынастардың санына байланысты сингулярлық құқықтық мирасқорлық (субъект бір құқықтық қатынастарда немесе бір заңды факт немесе заңды фактілер құрамы негізінде бірнеше болып ауыстырылады) және әмбебап құқықтық мирасқорлық (субъект қатысатын барлық құқықтық қатынастарда бір заңды факт немесе заңды фактілер құрамы негізінде ауыстырылады) бөлінеді.

2. Субъектінің ерік-жігерінің болуына байланысты осы субъектіні ауыстыру арқылы құқықтық қатынастарды өзгерту үшін ерікті мұрагерлік пен мұрагерлікті бөліп алған жөн («мәжбүрлі мұрагерлік»). Жеке құқықта алдығы адамның еркі болмаған кезде жүзеге асырылатын мәжбүрлі мұрагерлік бар екендігі ерекше атап өтіледі.

3. Құқықтық қатынастарға қатысқан құқықтық алдындағы субъектісінің түріне байланысты жеке құқықтық қатынастар субъектілерінің сабақтастығын бөліп көрсеткен жөн.

4. Құқық салаларын материалдық және іс жүргізу салаларына бөлудің негізіне байланысты құқық теориясында материалдық мұрагерлік пен іс жүргізу сабақтастығын бөліп көрсету қажет [2, с. 9].

Әмбебап және сингулярлық құқықтық мирасқорлықты Б.Б. Черепяхин белгілеп кеткен [1, с. 322].

Бұл құқық теориясындағы сабақтастықтың жалғыз классификациясы емес. Сабақтастықтың келесі түрлері де ерекшеленеді. Сабақтастық негіздерін шарттық және шарттан тыс деп бөлу.

С.В. Корнихиннің пікірінше, шарттық негіздерге тараптардың келісімі бойынша жүзеге асырылатын айрықша құқықтарды берудің барлық нысандары (авторлық тапсырыс шарты, патентті иеліктен шығару туралы шарт және басқалары, коммерциялық концессия шарты, лицензиялық және т.б.) жатады [6, с. 21]. Шарттан тыс

сабақтастық: шаруашылық серіктестіктің немесе қоғамның жарғылық (қатпарлы) капиталына салым ретінде айрықша құқықтарды енгізу салдарынан туындайтын сабақтастық; заңды тұлғаларды қайта ұйымдастыру салдарынан айрықша құқықтардың ауысуы, мұрагерлік шеңберінде туындайтын сабақтастық, сондай-ақ мемлекеттік немесе муниципалдық меншікті жекешелендіру актілерімен бірге жүретін сабақтастық өзіне енгізіледі [6, с. 21].

Сондай-ақ, құқық салаларын материалдық және іс жүргізу салаларына бөлу негіздеріне сүйене отырып, құқық теориясында материалдық мирасқорлық пен іс жүргізу мирасқорлығы туралы айтуға болады [5, с. 63].

Әмбебап құқықтық мирасқорлыққа келетін болсақ, белгілі бір құқықтар мен міндеттердің белгілі бір жиынтығын мирасқорға берумен қатар, белгілі бір адамның құқықтары мен міндеттерінің барлық жиынтығының ауысу жағдайлары бар екенін атап өткен жөн (мүлікті мұрагерлікке алу, заңды тұлғаларды қайта құру кезінде). Сингулярлық құқықтық мирасқорлық – бұл белгілі бір субъект қатысатын бір немесе бірнеше (бірақ барлығы емес) құқықтық қатынастардағы мұрагерлік [5, с. 65].

Сонымен қатар, сингулярлық құқықтық мирасқорлық мәжбүрлі болуы мүмкін.

С.А. Косоруков талап ету құқықтарының ауысуы туралы жекелеген нормаларды заң негізінде қолданудың даулы аспектілерін атап өтеді (Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінің 313-бабының 2-тармағы және Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінің 365-бабы), бұл барлық осы жағдайларда міндеттемедегі сингулярлық сабақтастық күрделі заңды құрам негізінде жүзеге асырылатындығын анықтауға мүмкіндік береді, оның мақсаты жаңа несие берушінің заңды мүдделерін қорғау немесе кепілдік беру (борышкер) міндеттеме бойынша және міндеттеме бойынша бастапқы кредитордың (борышкердің) ерік-жігерінен басқа (және кейде оған қайшы) орын алады [7, с. 16].

Бұл пікірмен келіспеу қиын, құқықтық мирасқорлық шынымен де мәжбүрлі болуы мүмкін. Сондай-ақ, осы мәлімдемеден құқықтық мирасқорлықтың заңды түрі туралы қорытынды шығады.

Зияткерлік меншік құқығына қатысты сабақтастықты қарастырыңыз.

Зияткерлік меншік құқығында құқықтардың 2 түрі бар: мүліктік (яғни айрықша) және жеке мүліктік емес құқықтар.

Зияткерлік шығармашылық қызметтің нәтижелеріне жеке мүліктік емес құқықтар берілмейді, берілмейді және ауыспайды, иеліктен шығарылмайды, олар шығармашылық еңбегімен белгілі бір объект құрылған жеке тұлғаға ғана тиесілі, яғни авторға, өнертапқышқа, селекционерге, яғни бұл құқықтар ҚР АҚ 963-бабына сәйкес айналымға қабілетсіз. Бұл мүмкін жеке мүліктік емес құқықтармен сипатталады және абсолютті болып табылады.

Жеке мүліктік емес құқықтар мұрагерлікке берілмесе де, мұрагерлер зияткерлік меншік объектілеріне жеке мүліктік емес құқықтарды қорғауды, қорғауды жүзеге асырады.

Айрықша құқықтарға келетін болсақ, олардың мұрагерлік бөлігінде көптеген ерекшеліктер бар.

Біріншіден, ҚР заңнамасы бойынша айрықша құқықтарды беру толығымен де, ішінара да мүмкін екендігіне назар аударған жөн, бұл ретте зияткерлік меншіктің әрбір объектісінде оларға айрықша құқықты құрайтын өз өкілеттіктер көлемі болады. Беру шарты бойынша (иеліктен шығару) айрықша құқықтың өкілеттіктерін толық немесе ішінара беру және лицензиялық шарт бойынша айрықша құқықтың өкілеттіктерінің толық көлемінде немесе бір бөлігі берілуі мүмкін және осыған байланысты лицензиялық шарттардың түрлері де ерекшеленеді.

Осыған байланысты зияткерлік меншік объектілеріне айрықша құқықтарға қатысты беру, беру, көшу ұғымдарын түсіну қажет.

Осы мәселелерді шешу үшін ҚР Азаматтық кодексінің ережелеріне және зияткерлік меншік саласындағы арнайы заңнамаға кешенді түрде жүгінеміз.

ҚР АҚ 965-бабының 1-тармағына сәйкес зияткерлік меншік объектісіне айрықша құқықтар, егер осы Кодексте немесе өзге де заңнамалық актілерде өзгеше көзделмесе, олардың құқық иеленушісі шарт бойынша толық немесе ішінара басқа тұлғаға беруі, сондай-ақ мұрагерлік бойынша әмбебап құқықтық мирасқорлық тәртібімен және құқық иеленуші заңды тұлғаны қайта ұйымдастыру нәтижесінде ауысуы мүмкін¹.

ҚР АҚЖС 30-бабының 1-тармағына сәйкес авторлық құқықтар авторлық шарттар бойынша және мұрагерлік тәртібімен беріледі².

ҚР АҚЖС 31-бабының 1-тармағына сәйкес Заңның 16-бабында көрсетілген автордың мүліктік құқықтары толық немесе ішінара берілуі мүмкін, сондай-ақ айрықша құқықтарды беру туралы авторлық шарт бойынша немесе айрықша емес құқықтарды беру туралы авторлық шарт бойынша пайдалану үшін берілуі мүмкін³.

ҚР Патенттік Заңының 11-1-бабының 1-тармағына сәйкес патент иеленуші өзіне тиесілі өнеркәсіптік меншік объектісіне айрықша құқықты басқаға беру шарты бойынша басқа жеке немесе заңды тұлғаға беруге құқылы⁴. Өнеркәсіптік меншік объектісін пайдалану құқығын беру лицензиялық шарт негізінде жүзеге асырылады.

¹ Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Ерекше бөлім) 1 шілде 1999 жыл № 409-І // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013880&sub_id=9650000&pos=4509;-37#pos=4509;-37.

² «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Қазақстан Республикасының 1996 жылғы 10 маусымдағы № 6-І Заңы // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005798&pos=486;-56#pos=486;-56.

³ «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Қазақстан Республикасының 1996 жылғы 10 маусымдағы № 6-І Заңы // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005798&pos=486;-56#pos=486;-56.

⁴ "Қазақстан Республикасының Патенттік заңы" Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 16 шілдедегі № 427-І Заңы // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013991&pos=278;-64#pos=278;-64.

«Селекциялық жетістіктерді қорғау туралы» Заңның 16-бабына сәйкес селекциялық жетістікке өтінім беру және патент алу құқығы, селекциялық жетістікті пайдалануға айрықша құқық, сондай-ақ оны пайдаланудан түсетін сыйақы мен кірістер мұрагерлік немесе құқықтық мирасқорлық тәртібімен ауысады¹.

«Селекциялық жетістіктерді қорғау туралы» Заңның 18-бабының мазмұнынан туындағандай, селекциялық жетістіктерді пайдалану құқығын беру лицензиялық шарт негізінде жүзеге асырылады.

«Тауар белгілері туралы» ҚРЗ 21-бабының 1-тармағына сәйкес барлық тауарларға (қызметтерге) не олардың бір бөлігіне қатысты тауар белгісіне айрықша құқық беру шарты бойынша берілуі мүмкін. Тауар белгісіне айрықша құқықты беруге, егер ол тауарға немесе оны дайындаушыға қатысты жаңылыстыруға себеп болуы мүмкін болса, жол берілмейді². Жоғарыда келтірілген ережелерден ҚР заңнамасында «ұсыну», «беру», «өту» ұғымдарына бірыңғай көзқарас жоқ екені анық.

Патенттік Заңның 11-1-бабының 1-тармағына сәйкес патент иесі өзіне тиесілі өнеркәсіптік меншік объектісіне айрықша құқықты басқаға беру шарты бойынша басқа жеке немесе заңды тұлғаға беруге құқылы³.

Тауар белгілері туралы Заңның 21-бабының 1-тармағында сәйкес барлық тауарларға (көрсетілетін қызметтерге) не олардың бір бөлігіне қатысты тауар белгісіне айрықша құқық беру шарты бойынша берілуі мүмкін. Тауар белгісіне айрықша құқықты беруге, егер ол тауарға немесе оны дайындаушыға қатысты жаңылыстыруға себеп болуы мүмкін болса, жол берілмейді⁴.

Айрықша құқықтардың сабақтастығын толық түсіну үшін «беру», «өту», «беру» ұғымдарын түсіну керек.

Тапсыру дегеніміз – құқық иесінің толық немесе ішінара ауысуы, яғни басқаға беру шартының немесе құқық иесінің толық немесе ішінара ауысуы орын алатын басқа аралас шарттың негізінде айрықша құқықтарды иеліктен шығару деп түсіну керек.

Көшу Азаматтық құқық теориясында да, заңнамада да құқықтардың, соның ішінде айрықша құқықтың мұрагерлігін білдіреді.

Айрықша құқықтарды беру шарт арқылы жүзеге асырылады.

Мүліктік айрықша құқықтардың сабақтастығы саласында мұрагерлік пен шарттар туралы айту әдеттегідей. Мүліктік айрықша құқықтардың ерекшелігі-олар шұғыл, сондықтан олар мұрагерлікке ауысады немесе қалған мерзімге шарт бойынша беріледі (беріледі), сұрақ туындайды бұл ішінара мұрагерлік болады, сондықтан мерзіммен шектеледі, бұл мұрагерлік пе, әлде бұл келісім ме?

Мұрагер термині мұрагерге қарағанда әлдеқайда кең, келісім-шарт бойынша мұрагер бола алады. ҚР Патенттік Заңында тек құқық мирасқоры термині қолданылады (10, 34-1-баптар), ал «Авторлық құқық туралы» ҚР Заңында, «Тауар белгілері туралы» ҚР Заңында, «Селекциялық жетістіктерді қорғау туралы» ҚРЗ, «Интегралдық микросхемалар топологияларын құқықтық қорғау туралы» ҚР Заңында мұрагер және құқықтық мирасқор деген екі термин де қолданылады.

Г.Ф. Шершеневич мұрагерлік жалпы мұрагерлікті білдіреді деп жазды. Бұл құқықтық қатынастардың қосындысы ғана емес, бүкіл кешеннің бір мезгілде ауысуы. Тіпті бір адамнан екіншісіне ауысу, біріншісі біртұтас болса да, мақсатқа біріктірілген, бірақ ол болған қатынастардың барлық массасын толық қамтымайтын қатынастар жиынтығы, мысалы, кәсіпорынды иеліктен шығару кезінде, мұрагерлік болмайды. Сондықтан, егер қайтыс болған адамның орнын бір емес, бірнеше адам иеленсе, онда олардың әрқайсысы әр қатынасқа тек мүлкітік құндылықтың белгілі үлесінде енеді [8, с. 330-331].

Заң әдебиеттерінде қайтыс болған азамат мүлкінің мұрагерлік тәртібімен басқа адамдарға ауысуы сақталып отырған құқықтық қатынастарда мүлікке құқықтар субъектісі ауыстырылатындығын білдіреді, бұл ретте мұрагердің (мұрагердің) құқықтары мен міндеттері заңды түрде предшественниктің (мұрагердің) құқықтары мен міндеттеріне байланысты болады деп жазады [9, с. 14].

Маңызды ескертуді С.А. Судариков жасады, ол заңнамада айрықша құқық мұрагерлік бойынша немесе мұрагерлік тәртібімен, егер ол шарт бойынша өзге тұлғаларға айрықша түрде берілмеген жағдайда ғана өтуі мүмкін екендігі туралы әрдайым айқын ескерту жасалмайтынын атап өтті. Мұндай ескертусіз айрықша құқықтың мұрагерлік бойынша немесе құқықтық мирасқорлық тәртібімен мәлімделген ауысуы, негізінен, айрықша құқық толығымен берілген шарттардың талаптарын бұзады [10, с. 270].

Мұндай жағдайларда ҚР АҚ 965-бабының 1-тармағының ережелерін ескеру қажет деп санаймыз және айрықша құқықтар толық немесе ішінара иеліктен шығарылған жағдайда, мұндай құқықтар мұрагерлік массаға кіре алмайды.

Сыйға тарту шарты нысанында зияткерлік меншік құқығының қандай да бір объектісіне айрықша құқықты беру өтеусіз негізде жүзеге асырылатынына назар аудару қажет, содан кейін ҚР АҚ 515-бабына сәйкес сыйға тарту шарты бойынша сыйлық уәде етілген сыйға тартушының құқықтары, егер сыйға тарту шартында өзгеше көзделмесе, оның мұрагерлеріне (құқықтық мирасқорларына) көшпейді, ал сыйға беруге уәде берген сыйға тартушының міндеттері, егер сыйға тарту шартында өзгеше көзделмесе, оның мұрагерлеріне (құқықтық

¹ Селекциялық жетістіктерді қорғау туралы Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 13 шілдедегі № 422-І Заңы // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1014046&pos=345;-20#pos=345.

² «Тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері және тауарлар шығарылған жерлердің атаулары туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 26 шілдедегі № 456-І Заңы // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1014203&sub_id=250000&pos=530;-55#pos=530;-55.

³ «Қазақстан Республикасының Патенттік заңы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 16 шілдедегі № 427-І Заңы // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013991&sub_id=11010000&pos=332;-38#pos=332;-38

⁴ «Тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері және тауарлар шығарылған жерлердің атаулары туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 26 шілдедегі № 456-І Заңы // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1014203&pos=482;-37#pos=482;-37.

мирасқорларына) өтеді. Осылайша, айрықша құқықты өтеусіз иеліктен шығару жөніндегі айрықша құқықты беруші-құқық иеленушінің міндеттері мұрагер – мұрагерлерге ауысады, ал айрықша құқықты алу құқықтары сыйға тартушының мұрагерлеріне (құқықтық мирасқорларына) ауыспайды.

Айрықша құқықтарды мұра ету кезінде айрықша құқықтар түрлерінің ерекшеліктерін ескеру қажет: авторлық, патенттік құқықтар, даралау құралдарына құқықтар және т.б.

ҚР Патенттік Заңының 11-бабының 14-тармағына сәйкес өнеркәсіптік меншік объектісіне қорғау құжаты және (немесе) оны алу құқығы мұрагерлік немесе құқықтық мирасқорлық тәртібімен өтеді¹. Бұл сараптама жүргізу сатысында қайтыс болған қорғау құжатын алуға өтініш беруші өтінім берген жағдайда, қорғау құжатын алу құқығын мұрагерлер алатынын білдіреді.

Бір қызығы, тауар таңбалары туралы заң жеке кәсіпкердің мұрагерлерінің тауар белгісіне айрықша құқықтарды мұраға алу мүмкіндігін тікелей көздемейді, өйткені мұндай ықтималдық бар.

Тауар белгілері туралы Заңның 22-бабында заңды тұлға бөлінген кезде тауар белгісіне құқық тауарлар немесе қызметтер өндірісі ауысатын жаңадан пайда болған заңды тұлғаға ауысады деп көзделген. Жаңадан пайда болған заңды тұлғалардың әрқайсысында тауар таңбасы тіркелген тауарлар немесе көрсетілетін қызметтер өндірісінің бөлігі сақталған жағдайда, жаңа заңды тұлғалар олардың келісімімен тауар таңбасының тең иелері болып танылады². Бұл жағдайда жалпыға бірдей мұрагерлік ретінде қайта құру нысаны ретінде бөлуге ғана баса назар аударылады.

Қайта құрудың басқа формаларында мұрагер әрдайым айқын болады деп есептейміз, тек бөлектеуді қоспағанда. Қайта ұйымдастырудың осы түрінде тауар белгісіне айрықша құқықтардың иесі кім болатыны белгісіз.

Қол жеткізу құқығы және ұстану құқығы сияқты институттар ғылыми қызығушылық тудырады.

ҚР АҚЖСҚ 17-бабының 1-тармағына сәйкес бейнелеу өнері туындысының авторы туындының меншік иесінен өз туындысын жаңғырту құқығын (қол жеткізу құқығын) жүзеге асыруға мүмкіндік беруді талап етуге құқылы. Бұл ретте туындының иесінен туындыны авторға жеткізуді талап етуге болмайды³.

С.А. Судариков қол жеткізу құқығын енгізу өзінің бейнелеу өнері туындысын келісімшартсыз және осындай мәмілені растайтын құжатсыз сата алатын автордың мүддесі үшін жасалғанын жазады. Бейнелеу өнері туындысы бейнеленген тауарды сату тауар иесіне айрықша құқықтың ауысуын білдірмейді. Екінші жағынан, автор өзінің айрықша құқығын қамтамасыз етуді талап ету мүмкіндігінен айырылады, өйткені оның өнімде бейнеленген туындыға авторлығын анықтау қиын. Дәл осы себепті көптеген елдер кіру құқығын енгізуден бас тартады [10, с. 131].

М.А. Мирошникова қол жеткізу құқығы мүліктік деп санайды, өйткені ол автордың мүліктік мүдделерін қанағаттандырумен байланысты. Бейнелеу өнері туындысын жаңғыртуда көрініс табатын қол жеткізу құқығын жүзеге асыру авторға мұндай туындыны одан әрі жаңғырту және тарату арқылы коммерциялық пайдаланудың шексіз мүмкіндіктерін береді [3, с. 90].

Д.В. Подносков өзінің заңды табиғаты бойынша қол жеткізу құқығы автордың жеке құқығы деп санайды [11, с. 15].

В.А. Зиминнің пікірінше, қол жеткізу құқығы тек жеке мүліктік емес өкілеттікті білдіреді, өйткені ол тек тиісті туынды авторының өмірінде ғана әрекет етеді, мұрагерлікке өтпейді және міндетті табыс алуға бағытталмайды. Қол жеткізу құқығының мүліктік жағы соншалықты маңызды емес және негізгі болып табылмайды. Осыған байланысты доктринада қол жеткізу құқығын тек жеке мүліктік емес құқықтардың бірі ретінде қарастырған жөн [12].

Қол жеткізу құқығы автордың жеке мүліктік емес құқығы болып табылатындығымен келісу керек, өйткені ол туындының иесінен өз туындысын көбейту құқығын жүзеге асыруға мүмкіндік беруді талап ету құқығын көздейді, бірақ айрықша құқық болып табылатын көбейту құқығының өзі емес. Тиісінше, ол тек авторға тиесілі және иеліктен шығарылмайды.

Жүру құқығына келетін болсақ, бұл құқықтың табиғаты туралы пікірталастар да орын алады.

ҚР АҚЖСҚ 17-бабының 2-тармағы әрбір жағдайда (аукцион, бейнелеу өнері галереясы, көркемсурет салоны, дүкен және т.б. арқылы) осындай бейнелеу өнері туындысына меншік құқығын бірінші рет иеліктен шығарғаннан кейін бейнелеу өнері туындысының түпнұсқасын жария түрде қайта сатқан жағдайда автор немесе оның мұрагерлері сатушыдан қайта сатудан бес пайыз мөлшерінде сыйақы алуға құқылы бағалар (жүру құқығы). Аталған құқық автордың көзі тірісінде иеліктен шығарылмайды және авторлық құқықтың қолданылу мерзіміне тек заң немесе өсиет бойынша автордың мұрагерлеріне өтеді⁴.

М.А. Мирошникованың пікірінше, жүру құқығының негізгі функционалдық мақсаты – бейнелеу өнері туындылары авторларының, атап айтқанда, шығармашылық жолының басында өздері жасаған бейнелеу өнері

¹ "Қазақстан Республикасының Патенттік заңы" Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 16 шілдедегі № 427-І Заңы // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013991&pos=313;-30#pos=313;-30.

² "Тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері, географиялық нұсқаулар және тауарлар шығарылған жерлердің атаулары туралы" Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 26 шілдедегі № 456-І Заңы // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1014203&sub_id=220000&pos=519;-32#pos=519;-32.

³ "Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы" Қазақстан Республикасының 1996 жылғы 10 маусымдағы № 6-І Заңы // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005798&sub_id=170000&pos=381;-49#pos=381;-49.

⁴ «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Қазақстан Республикасының 1996 жылғы 10 маусымдағы № 6-І Заңы // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005798&sub_id=170000&pos=381;-49#pos=381;-49.

туындыларын баға жетпес бағамен сататын, кейіннен авторлар атақ-даңққа ие бола отырып, өлшеусіз үлкен бағамен қайта сатылатын бастаушы автор-суретшілердің мүліктік мүдделерін қорғау. Бұл құқықтың бекітілуі идеалды формасы материалмен тығыз байланысты өнер туындысы сияқты авторлық құқық объектілерінің ерекшелігімен түсіндіріледі [3, с. 85].

Барлық ғалымдар бұл көзқараспен бөліспейді.

С.А. Судариков жүру құқығында жеке мүліктік емес және айрықша құқықтың элементтерін қарастырады [10, с. 130].

Мысалы, А.М. Семиволкова зияткерлік құқықтар құрамындағы жеке мүліктік құқықтардың ерекше нысанына жол жүру құқығын жатқызады. Сонымен қатар, қадағалау құқығы оның негізінде мүліктік, бірақ таза (мүлдем емес) мүліктік құқық болса да, оның құрылымы мен табиғаты жағынан анағұрлым күрделі құқық болып табылады, оған жеке мүліктік емес құқықтың элементі де кіреді [13, с. 70].

ҚР Авторлық құқық туралы Заңының 17-бабының 2-тармағының мазмұнына сүйене отырып, жүру құқығының өзіндік ерекшеліктері бар, ол өзінің сипаты бойынша мүліктік құқық болып табылады, ол басқа айрықша құқықтардан ерекшеленетін, мынадай: осы құқықтардың объектісі тек өнер туындылары ғана болып табылады, ол иеліктен шығарылмайды, бұл оны жеке мүліктік емес құқықтарға ұқсас етеді, бірақ сонымен қатар, соңғысынан ерекшеленетін нәрсе-бұл қадағалау құқығы мүліктік сипатқа ие және заң бойынша да, өсиет бойынша да мұрагерлікке ауыса алады, сонымен бірге ол шұғыл болып табылады, айрықша құқықтардың қолданылу мерзімімен шектелуі.

Айрықша құқықтардың шарттық сабақтастығын қарастырыңыз.

Б.Б. Черепяхин атап өткендей, бұл негізгі иеліктен шығару мәмілелері болып табылатын шарттар: сатып алу-сату, жеткізу, айырбастау және сыйға тарту. Осы мәмілелердің нәтижесінде меншік құқығының немесе жедел басқару құқығының белсенді субъектісі, яғни мұрагерлік өзгереді [1, с. 330].

Осылайша, құқықтар мен міндеттердің ауысуы тараптардың келісіміне негізделген кезде мұрагерлік шартты болуы мүмкін және мұндай мұрагерлік әмбебап та, сингулярлық та болуы мүмкін, бәрі шарттың талаптарына байланысты.

ҚР АҚ 966-бабына сәйкес лицензиялық шарт бойынша зияткерлік шығармашылық қызмет нәтижесіне немесе дараландыру құралына (лицензиарға) айрықша құқығы бар тарап екінші тарапқа (лицензиатқа) зияткерлік меншіктің тиісті объектісін белгілі бір тәсілмен уақытша пайдалану құқығын береді. ҚР АҚЖСҚ-да 1 - баптың 5) тармақшасына сәйкес авторлық шарт-нысанасы бір немесе одан да көп авторлық құқық объектілерін пайдалануға мүліктік құқықтарды беру болып табылатын шарт. Авторлық шарт лицензиялық шарттың бір түрі болып табылады¹.

Авторлық келісім – бұл бірлескен автор немесе оның мұрагерлері жасаған ғылым, әдебиет және өнер туындысын пайдалану туралы келісім, нәтижесінде сыйақы үшін беруге заңмен тыйым салынбаған туындыларға айрықша құқықтар беріледі немесе беріледі.

Егер авторлық шарт лицензиялық шарттың түріне жататын болса, онда ұсыну терминін қолдану қажет, алайда заң шығарушы ҚР АҚЖСҚ-да «өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2018 жылғы 20 маусымдағы № 161-VI Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес өзгерістерді ескермеген Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне зияткерлік меншік саласындағы заңнаманы жетілдіру мәселелері бойынша (бұдан әрі - 2018 жылғы өзгерістер туралы Заң) 2018 жылы енгізілді. Осыған байланысты, авторлық шарт ұғымына қатысты ҚР Авторлық құқық туралы Заңының ережелеріне түзетулер енгізу қажеттігін қарастырамыз. Өз кезегінде, ҚР Авторлық құқық туралы Заңындағы "беру" термині басқаға беру туралы шартқа, яғни айрықша құқықтарды иеленушінің толық немесе ішінара ауысуы орын алатын айрықша құқықты иеліктен шығару туралы шартқа қолданылуы тиіс.

Алайда, айрықша құқықтардың ерекшелігі оның мазмұнында екендігіне назар аударған жөн. Айрықша құқықтардың мазмұны зияткерлік меншік объектісіне байланысты.

Осылайша, зияткерлік меншіктің қандай да бір объектісіне айрықша құқықтың (өкілеттіктер көлемінің) мәні мен мазмұны мәмілелер оларға сәйкес айрықша құқықтар берілетін немесе ауысатын шарттың талаптарына тікелей әсер етеді.

Айта кету керек, ҚР Азаматтық кодексінің 964, 965-баптарына сәйкес көшуді толығымен немесе ішінара беруге, беруге немесе жүзеге асыруға болады, бұл зияткерлік меншік объектілеріне айрықша құқықтардың айналым қабілеттілігінің ерекшелігін тағы бір рет көрсетеді.

Осыған байланысты, мирасқорлыққа қатысты «ауысу» дегеніміз - мұрагерлік тәртібімен жүзеге асырылатын әмбебап мирасқорлық, ал «беру» және «ұсыну» терминдері шарттық мирасқорлықты білдіреді.

«Иеліктен шығару», «беру», «ұсыну» терминдерін дұрыс қолдану үшін айрықша құқықтың табиғатын ескермеуге болмайды, ол үшін азаматтық құқық теориясында, азаматтық кодексте мүліктік құқықтардың жеке санатына бөлінген!

Бұл жерде зияткерлік меншік объектілеріне мүліктік құқықтардың ерекше сипатын көрсететін, осы ұстанымды дәлелдейтін тағы бір ерекшелігі-мұрагерліктің мәжбүрлі түрі мәжбүрлі лицензия негізінде, яғни сот

¹ «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Қазақстан Республикасының 1996 жылғы 10 маусымдағы № 6-І Заңы // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005798&pos=83;58#pos=83;58.

арқылы лицензиялық шарт жасасу арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Бұл институт патенттік заңда бекітілген¹, бұдан шығатыны, сингулярлық мұрагерлік мәжбүрлі болуы мүмкін.

Бірақ мұндай жағдайда АК-нің 965-бабының 1-тармағының ережесі бойынша, егер осы кодексте немесе өзге де заңнамалық актілерде өзгеше көзделмесе, зияткерлік меншік объектісіне айрықша құқықтарды олардың құқық иесі шарт бойынша толық немесе ішінара басқа тұлғаға беруі мүмкін².

Айрықша құқықтарды иеліктен шығару кезінде жаңа субъект пайда болады, бірақ айрықша құқықтарды толығымен беру кезінде, ал ішінара беру кезінде иеліктен шығарушының кейбір өкілеттіктері сақталады.

Лицензиялық шарт бойынша айрықша құқық толығымен берілуі немесе өкілеттіктердің бір бөлігі берілуі мүмкін.

Сатып алу-сату шартын иеліктен шығару туралы шартқа қолдануға қатысты тағы да 2018 жылғы заңмен енгізілген өзгерістерге, айрықша құқықтарды беру шартының немесе лицензиялық шарттың талаптары өзге шарттардың талаптары болуы мүмкін деген ережелерге жүгінген жөн.

Атап айтқанда, «Селекциялық жетістіктерді қорғау туралы» 1999 жылғы 13 шілдедегі ҚР Заңының 18-бабында («Селекциялық жетістіктерді қорғау туралы» ҚР заңы) (бұдан әрі - Селекциялық жетістіктер туралы ҚР Заңы) ҚР АК-не ұқсас, лицензиялық шарт, кешенді шарт жасасуды білдіретін «селекциялық жетістікті пайдалану құқығын беру» термині енгізілді лицензиялық шарттың талаптарын қамтитын кәсіпкерлік лицензияның немесе лицензиармен жасалған өзге де шарттың талаптарын қамтиды. Бұдан шығатыны, селекциялық жетістікті пайдалану құқығын беру тек ҚР арнайы заңнамасымен бекітілген шарттар арқылы ғана емес, сонымен қатар басқа да келісімдер жасасу арқылы мүмкін болады, мысалы, мердігерлік, жалдау, қызмет көрсету шарты түріндегі аралас шарт түрінде және т.б., яғни лицензиялық шарттың талаптарын өзге шарттық шарттарда қолдану кеңейтілді әр түрлі келісімшарттар жасау арқылы селекциялық жетістіктерді пайдалану құқығын беру мүмкіндіктерін кеңейтетін типтер. Бұған дейін (2018 жылдың 20 маусымына дейін) лицензиялық шарттар жасалған кезде ғана мүмкін болатын.

Осындай өзгерістер Патенттік заңның 14-бабының 1-тармағына енгізілді. Бұл айрықша құқықтарды беру лицензиялық шарт, кешенді кәсіпкерлік лицензия шарты немесе өзге шарт негізінде жүзеге асырылуы мүмкін дегенді білдіреді. Франчайзинг шартындағы мұрагерліктің ерекшелігін атап өткен жөн, Әйтпесе кешенді кәсіпкерлік лицензия шарты деп аталады. Айналым қабілеттілігінің шарттық тәсілдері және айрықша құқықтың ауысуы да өзара іс-қимыл жасайды.

ҚР Азаматтық кодексінің 909-бабының 2-тармағына сәйкес лицензиар-азамат қайтыс болған жағдайда, оның кешенді кәсіпкерлік лицензия шарты бойынша құқықтары мен міндеттері мұрагерге соңғы тіркелген немесе мұра ашылған күннен бастап алты ай ішінде кәсіпкер ретінде тіркелген жағдайда өтеді. Басқа жағдайда шарт тоқтатылады.

Осылайша, ҚР АК 909-бабының ережелері франчайзинг шарты бойынша лицензиардың құқықтары мен міндеттерін мұрагерлікке алу мүмкіндігін көздейді, бірақ бұл ретте мұрагерлік құқықтарды ресімдеу тәртібін сақтау міндетті шарт болып табылады. Бұл жағдайда Франчайзердің өзгеруіне байланысты жасалған шартқа өзгерістер мен толықтырулар енгізу керек деп санаймыз.

Айрықша құқықтарды беру шартын қарастырыңыз.

Айрықша құқықтарды беру шартын айрықша құқықтарды иеліктен шығару орын алатын шарт деп тану керек, өйткені құқық иесінің тұлғасы іс жүзінде өзгереді және автордың өзі ғана емес, сонымен бірге кейінгі құқық иелері де айрықша құқықтарды иеліктен шығара алады.

ТИМС туралы Заңның 7-бабының 3-тармағы топологияның бірнеше авторларына немесе өзге де құқық иелеріне тиесілі айрықша құқықты пайдалану тәртібі олардың арасындағы шартпен айқындалады. Мұндай шарт болмаған кезде олардың әрқайсысы қорғалатын топологияны өз қалауы бойынша пайдалана алады, бірақ оған лицензия беруге немесе басқа құқық иеленушілердің келісімінсіз басқа адамға айрықша құқық беруге құқылы емес.

Алайда, «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» ҚР Заңының 31-бабы 2018 жылғы 20 маусымдағы № 161-VI заңға өзгерістер мен толықтырулар енгізілмеді, сондықтан терминдермен шатасу орын алды.

Осылайша, 2018 жылғы 20 маусымдағы Заң қолданысқа енгізілгеннен кейін, концессия мен трансферт патенттік заңда, тауарлық белгілер туралы заңда, селекциялық жетістіктерді қорғау туралы заңда, тимс туралы заңда бірдей термин болып табылады, оған сәйкес айрықша құқықтар толығымен немесе ішінара беріледі.

Басқаға беру шарты бойынша айрықша құқық толығымен немесе ішінара иеліктен шығарылады, ал лицензиялық шарт бойынша «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» ҚР Заңының 16-бабында көрсетілген өкілеттіктерді пайдалануға рұқсат беріледі. «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» ҚР Заңының 16-бабының мазмұны «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» ҚР Заңының 31-бабы үшін айтарлықтай маңызға ие, өйткені «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» ҚР Заңының 16-бабында беруге болатын айрықша авторлық құқықтың өкілеттіктері, яғни иеліктен шығарылған, берілген немесе толық немесе ішінара берілген.

¹ ҚР Патенттік заңы // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013991&pos=313;-30#pos=313;-30.

² Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Ерекше бөлім) 1 шілде 1999 жыл № 409-І // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013880&pos=4570;-46#pos=4570;-46.

Авторлық лицензиялық шарт – бұл автор немесе оның мұрагерлері жасаған ғылым, әдебиет және өнер туындыларын пайдалану туралы келісім, нәтижесінде сыйақы үшін беруге заңмен тыйым салынбаған туындыларға құқық беріледі немесе беріледі.

Авторлық шарттың елеулі талаптары ретінде авторлық (сабақтас) құқық объектісіндегі талаптар қаралуға тиіс, осыны негізге ала отырып, «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 32-бабына тиісті өзгеріс енгізу ұсынылады.

Бұл ретте «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» ҚР Заңы айрықша құқықтарды беру туралы авторлық шартты және айрықша құқықтарды беру туралы авторлық шартты ажыратады, оның көмегімен автор мен олар берілген адам арасында мүлктік құқықтарды беру ресімделеді.

Бұл жағдайда айрықша құқықтарды беру туралы авторлық шарт айрықша құқықтарды пайдалану туралы шарттардың түріне, ал айрықша құқықтарды беру туралы авторлық шарт айрықша құқықтарды иеліктен шығару туралы шарттарға жататынын түсіну керек [14, с. 50-51].

Қорытынды. Зерттеуді қорытындылай келе, мұрагерлік мәселелерін және жалпы зияткерлік меншік институттарының жекелеген аспектілерін зерттеу кезінде шығармашылық қызметтің жекелеген объектілеріне және даралау құралдарына айрықша құқықтардың ерекшелігін ескеру қажет екені анық.

Сонымен қатар, заң шығарушының өзі зияткерлік меншік объектілеріне қатысты терминдердің біркелкі қолданылуына әрдайым қол жеткізе бермейді, өйткені нормативтік құқықтық актілердің жекелеген ережелерінде белгілі бір сәйкессіздіктер мен шатасулар бар.

Сонымен қатар, тұжырымдамалық аппарат қолдануға мұқият қарауды қажет етеді, өйткені бұл ерекше құқықтардың иелері үшін жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін құқықтық нормаларды қолдану тәжірибесіне әсер етуі мүмкін.

Зияткерлік меншіктің белгілі бір объектілеріне жекелеген айрықша құқықтардың мұрагерлік ерекшеліктерін назарға алу қажеттігін атап өткен жөн, өйткені ҚР заңнамасында көптеген нюанстар көзделген.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Черепяхин Б.Б. Труды по гражданскому праву. – М.: Статут, 2001. – 479 с.
2. Носов Д.В. Правопреемство (теоретико-правовое исследование): автореф. дис. ... к.ю.н. - М., 2011. – 23 с.
3. Мирошникова М.А. Сингулярное правопреемство в авторских правах. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2005. – 275 с.
4. Тебряев А.А. О понятии «правопреемства» как категории гражданского права // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Наука и образование. -2010. - №3. - С. 251-254.
5. Носов Д.В. Правопреемство в российском праве: монография: Пермский гос. нац. исслед. Ун-т. – Пермь, 2013. – 199 с.
6. Корнихин С.В. Преемство в исключительных правах по российскому гражданскому законодательству: автореф. дис. ... к.ю.н. – М, 2007. – 29 с.
7. Косоруков С.А. Основные проблемы теории и практики сингулярного правопреемства в обязательстве по российскому гражданскому праву: автореф. дис. ... к.ю.н. – М., 2006. – 24 с.
8. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. Т. 2. – М.: Статут, 2005. – 462 с.
9. Новоселова Л.А. Наследование интеллектуальных прав по российскому законодательству: учебное пособие для магистров / Отв. ред. Новоселова Л.А. – М.: Проспект, 2017. – 112 с.
10. Судариков С.А. Право интеллектуальной собственности: учеб. — М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 368 с.
11. Подносков Д.В. Право следования и право доступа в российском авторском праве: автореф. дисс ... к.ю.н. – М., 2006. – 17 с.
12. Зимин В.А. Право следования и право доступа по российскому законодательству о правовой охране интеллектуальной собственности // Политика, государство и право. - 2012. - № 5. // URL: <https://politika.snauka.ru/2012/05/342> (дата обращения: 05.09.2025).
13. Семиволкова А.М. Правовая природа и содержание права следования // Вестник РУДН, серия Юридические науки. – 2011. - № 3. – С. 64-70.
14. Амангельды А.А. Проблемы права интеллектуальной собственности Республики Казахстан на современном этапе: Монография. – Алматы: Интерлигал, 2015. – 404 с

Автор туралы мәліметтер

Амангельды А.А. - заң ғылымдарының докторы, Қонаев Университетінің азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының профессоры.

Амангельды А.А. - доктор юридических наук, профессор кафедры гражданско-правовых дисциплин Университета Кунаева.

Amangeldy A. - Doctor of Juridical Sciences, Professor of the Department of Civil Law Disciplines of the Kunaev University.

Н.С. Ахмадеева¹, А.Е. Мукажанов¹

¹Костанайская академия МВД Республики Казахстан имени Ш. Кабылбаева, Костанай, Казахстан

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ПОЛИЦИИ ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ НЕЛЕГАЛЬНОЙ МИГРАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье рассматриваются основные задачи и принципы работы административной полиции в данном направлении, включая разработку и реализацию оперативно-профилактических мероприятий, взаимодействие с государственными органами и международными партнерами, а также использование цифровых технологий, таких как единая система учета туристов «eQonaq». Приводятся статистические данные и конкретные примеры успешной работы полиции, в том числе привлечение к административной ответственности тысяч мигрантов и работодателей, выявление фиктивных регистраций и участие в международных операциях.

В статье выделяется ряд актуальных проблем, с которыми сталкивается административная полиция в Казахстане, включая высокую адаптивность организаторов нелегальной миграции, рост числа неконтролируемых мигрантов, недостаточную межведомственную координацию, либерализацию визовых процедур и техническую оснащенность нарушителей.

Ключевые слова: миграционные процессы, внутренняя безопасность государства, нелегальная миграция, территориальная полиция, административная полиция, миграционная полиция, оперативно-профилактические мероприятия, Республика Казахстан, противодействие нелегальной миграции, законодательство в сфере миграции, межведомственное взаимодействие, нелегальное трудоустройство.

Әкімшілік полицияның Қазақстан Республикасындағы заңсыз көші-қонға қарсы іс-қимыл жөніндегі қызметі

Мақалада жедел-профилактикалық іс-шараларды әзірлеу мен іске асыруды, мемлекеттік органдармен және халықаралық әріптестермен өзара іс-қимылды, сондай-ақ "eQonaq" туристерді есепке алудың бірыңғай жүйесі сияқты цифрлық технологияларды пайдалануды қоса алғанда, осы бағыттағы әкімшілік полицияның негізгі міндеттері мен жұмыс принциптері қарастырылады. Статистикалық деректер мен полицияның табысты жұмысының нақты мысалдары келтіріледі, соның ішінде мыңдаған мигранттар мен жұмыс берушілерді әкімшілік жауапкершілікке тарту, жалған тіркеулерді анықтау және халықаралық операцияларға қатысу.

Жетістіктермен қатар, мақалада заңсыз көші-қонды ұйымдастырушылардың жоғары бейімділігін, бақыланбайтын мигранттар санының өсуін, ведомстваралық үйлестірудің жеткіліксіздігін, визалық рәсімдерді ырақтандыруды және бұзушылардың техникалық жаратқандырылуын қоса алғанда, Қазақстандағы әкімшілік полиция алдында тұрған бірқатар өзекті мәселелер атап көрсетілген.

Түйінді сөздер: көші-қон процестері, мемлекеттің ішкі қауіпсіздігі, заңсыз көші-қон, аумақтық полиция, әкімшілік полиция, көші-қон полициясы, жедел-профилактикалық іс-шаралар, Қазақстан Республикасы, заңсыз көші-қонға қарсы іс-қимыл, көші-қон саласындағы заңнама, ведомстваралық өзара іс-қимыл, заңсыз жұмысқа орналастыру.

Activities of the administrative police to counteract illegal migration in the Republic of Kazakhstan

The article discusses the main tasks and principles of the administrative police in this area, including the development and implementation of operational and preventive measures, interaction with government agencies and international partners, as well as the use of digital technologies, such as the unified tourist accounting system "eQonaq". Statistical data and specific examples of successful police work are provided, including bringing thousands of migrants and employers to administrative responsibility, identifying fictitious registrations and participating in international operations.

Along with the achievements, the article highlights a number of urgent problems faced by the administrative police in Kazakhstan, including the high adaptability of organizers of illegal migration, the growing number of uncontrolled migrants, insufficient interdepartmental coordination, liberalization of visa procedures and the technical equipment of violators.

Keywords: migration processes, internal security of the state, illegal migration, territorial police, administrative police, migration police, operational and preventive measures, Republic of Kazakhstan, countering illegal migration, legislation in the field of migration, interdepartmental interaction, illegal employment.

Введение. Современные миграционные процессы становятся всё более сложными и многогранными, оказывая значительное влияние на внутреннюю безопасность государства. Рост числа нарушений миграционного законодательства, торговля людьми, нелегальное трудоустройство и трансграничная преступность требуют оперативного реагирования не только на уровне центральных органов власти, но и со стороны местных подразделений полиции. Именно деятельность территориальных полицейских служб играет ключевую роль в выявлении и пресечении правонарушений, связанных с миграцией, поскольку они находятся в непосредственном контакте с населением и мигрантскими сообществами. Через систематическое проведение оперативно-профилактических мероприятий, взаимодействие с гражданами, использование цифровых платформ и аналитических данных подразделения миграционной полиции, выполняет важнейшую функцию по защите правопорядка и обеспечению общественной безопасности. Она также играет ключевую роль в противодействии незаконной миграции, реализуя комплекс превентивных, контрольных и карательных мер [1].

Рост конкуренции между государствами способствует усилению геополитической нестабильности, что, в свою очередь, становится одной из причин увеличения масштабов международной миграции. Люди перемещаются как в поисках личной и семейной безопасности, стабильных экономических условий, так и под влиянием глобальных угроз, включая экстремизм и терроризм, которые подпитываются миграционными потоками.

Согласно официальным данным, за девять месяцев 2024 года Казахстан посетило 10 млн иностранных граждан, причем 90% из них являются гражданами стран СНГ [2].

Противодействие преступлениям, возникающим в контексте миграционных процессов, представляет собой ключевую задачу как для отдельных государств, так и для международного сообщества. В центре внимания при этом должно находиться формирование системы безопасной, контролируемой и организованной миграции, особенно на этапе выявления потенциальных рисков. Однако в современном мире не существует универсального подхода к регулированию миграции: каждая страна выстраивает свою политику, исходя из уникального сочетания социально-экономических факторов, уровня развития и культурных особенностей.

Целью данной статьи является анализ деятельности административной полиции по противодействию нелегальной миграции в Республике Казахстан, выявление основных методов и результатов работы, а также обсуждение актуальных проблем и перспектив развития в данной сфере.

Материалы и методы. В работе использовались нормативно-правовые акты Республики Казахстан, статистические данные МВД, результаты оперативно-профилактических мероприятий, а также аналитические материалы, практические примеры и проблемы деятельности административной полиции по противодействию нелегальной миграции.

Основная часть. Административная полиция в Республике Казахстан действует на основании Конституции, законов и подзаконных актов, а также международных соглашений, участником которых является Республика Казахстан [3, 4]. К основным задачам миграционной политики относятся:

- Разработка и реализация комплекса мер по противодействию нелегальной миграции;
- Осуществление оперативного управления специальными подразделениями;
- Принятие решений о сокращении сроков пребывания иностранных граждан и обеспечении их выдворения по решению суда;
- Учет и регистрация иностранцев и лиц без гражданства, оформление разрешительных документов [3, 5].
- Работа по противодействию нелегальной миграции строится на следующих принципах:
- Организация и координация деятельности единой системы противодействия нелегальной миграции;
- Проведение комплекса оперативных и профилактических мероприятий (например, ОПМ «Мигрант», «Нелегал-Трафик», «Нелегал-Кордон»);
- Выявление причин внезапной миграции, установление лиц, организующих и содействующих их нелегальной переправке;
- Взаимодействие с государственными организациями и международными партнерами Республики Казахстан [5, 4, 6].

В настоящее время в Казахстане разработан комплекс мероприятий, направленных на упрощение и цифровизацию миграционных услуг. Вся необходимая информация теперь размещается в доступной форме на официальном сайте Комитета миграционной службы. В целях усиления прозрачности и минимизации коррупционных рисков, с 2020 года процесс подачи работодателями заявлений на получение или продление разрешений на привлечение иностранной рабочей силы осуществляется дистанционно через веб-портал «Электронного правительства».

При поддержке Комитета национальной безопасности и Министерства внутренних дел Республики Казахстан, Министерство культуры и спорта внедрило в рамках программы развития туризма единую цифровую систему учета туристов — «eQонаq». Основная задача этой платформы заключается в осуществлении миграционного контроля, а также в сборе и аналитической обработке данных о туристических потоках, предоставляемых организациями, принимающими иностранных граждан. Система «eQонаq» фиксирует информацию о пребывании иностранцев в гостиницах, хостелах, санаториях и других объектах временного размещения. Полученные данные, включая сведения о месте проживания и сроках пребывания, передаются в правоохранительные органы для анализа и использования в оперативной работе [7, с. 30-32].

Стратегия Казахстана по профилактике преступлений, связанных с миграцией, предполагает тесное взаимодействие государственных структур с институтами гражданского общества. Стремление к переходу на

сервисную модель полицейской работы требует координации действий всех заинтересованных сторон - от представителей власти до рядовых граждан. В рамках поручений Президента Касым-Жомарта Токаева, направленных на развитие концепции «Слышащего государства», в городах устанавливаются тревожные кнопки экстренного вызова полиции, что позволяет оперативно реагировать на правонарушения и чрезвычайные ситуации, укрепляя общественную безопасность.

Административная полиция сотрудничает с объединениями собственников недвижимости и простыми товариществами по вопросам охраны общественного порядка. Такая совместная деятельность уже демонстрирует конкретные результаты: выявляются нелегальные хостелы, подпольные притоны и другие объекты, нарушающие закон [7, с. 30-32].

На постоянной основе в Республике Казахстан проводятся масштабные оперативно-профилактические мероприятия (ОПМ) под названиями «Мигрант», «Нелегал-Трафик» и «Нелегал-Кордон» [8].

Административная полиция в Республике Казахстан реализует широкий комплекс особых мер по противодействию незаконной миграции. Имеется ряд значимых результатов в данном направлении:

- Масштабные проверки и выявление нарушителей: более 82 тысяч мигрантов были привлечены к административной ответственности [9].

- Применение административных мер к работодателям. Более 1200 работодателей были наказаны за незаконное использование рабочей силы. Кроме того, выявлены тысячи случаев фиктивной регистрации нелегалов, в том числе с участием государственных учреждений [10].

- Выявление «резиновых» квартир. Только в одной квартире в Астане было зарегистрировано 937 человек, а в Алматинской области выявлено 13 тысяч подобных фактов [10].

- Международные и межгосударственные операции. Казахстан активно принимает участие в операциях ОДКБ, таких как «Нелегал-2024» [11].

Но, несмотря на положительные результаты, в административной полиции Казахстана по противодействию нелегальной миграции наблюдается ряд проблем:

1. Высокая адаптивность организаторов нелегальной миграции: преступные группы быстро осваивают новые технологии, используют поддельные документы высокого качества, фальсифицируют приглашения, медицинские справки, водительские удостоверения и даже браки с гражданами Казахстана, что затрудняет их выявление и пресечение [12].

2. Рост числа неконтролируемых мигрантов: большая часть трудовых мигрантов из Центральной Азии работает нелегально, не претендуя на социальные гарантии и выплаты, что выгодно недобросовестным работодателям и усложняет контроль за рынком труда [12].

3. Недостаточная межведомственная координация: до создания миграционной полиции, функции миграционного контроля выполнялись различными государственными органами, что приводило к размытию ответственности и снижению эффективности управления миграционными процессами. Несмотря на законодательное регулирование сферы миграции, сохраняются проблемы взаимодействия между уполномоченными органами и обменом актуальной информацией [12].

4. Либерализация визовых и регистрационных процедур: упрощение въезда и пребывания иностранцев, направленное на повышение инвестиционной и туристической привлекательности, одновременно создаёт дополнительные риски для контроля за нелегальной миграцией [12, 14].

5. Техническое оснащение нарушителей миграционной политики: организаторы нелегальных каналов обладают хорошим техническим оснащением, что позволяет им быстро реагировать на изменения в системе контроля и преодолевать новые барьеры [4].

Безусловно, эти проблемы требуют комплексного решения, постоянного обновления методов работы и технического оснащения, а также активного международного сотрудничества.

Для эффективного решения проблем административной полиции по противодействию нелегальной миграции в Казахстане предусмотрены следующие меры:

1. Усиление межведомственного взаимодействия. С этой целью необходимо:

- создать единую информационную платформу для обмена данными между миграционной полицией, пограничной службой, МВД, КНБ и другими ведомствами;

- продолжить проводить на регулярной основе совместные оперативно-профилактические мероприятия и обмен опытом;

- внедрить систему координации действий на отдаленных территориях.

2. Совершенствование нормативно-правовой базы. В данном направлении предлагается:

- обновить и ужесточить законодательство в сфере миграции, включая ответственность за организацию нелегальной миграции и использование поддельных документов;

- ввести более строгие меры для работодателей, допускающих нелегальную занятость сотрудников, включая приостановку деятельности и крупные штрафы;

- разработать механизмы быстрого реагирования на выявленные нарушения;

- ввести обязательный электронный учет иностранных работников и усилить контроль за их трудоустройством;

- развивать систему мотивации для работодателей, соблюдающих законодательство.

3. Внедрение современных технологий. В данном направлении предлагаем:

- использовать биометрические системы и базы данных для точной идентификации мигрантов и выявления поддельных документов;
- применять аналитические инструменты и искусственный интеллект для прогнозирования миграционных потоков и выявления подозрительных схем.

4. Повышение квалификации кадров. Для реализации данного направления предлагаем:

- организовать регулярное обучение сотрудников миграционной полиции новым методам по пресечению нелегальной миграции;

- внедрять программы повышения квалификации с привлечением международных экспертов и партнеров;
- развивать навыки работы с иностранными гражданами, включая знание иностранных языков.

5. Активизация профилактической работы. В целях реализации данного пункта предлагаем:

- проводить беседы среди населения и работодателей о последствиях нарушений миграционного законодательства;
- создавать горячие линии и консультативные центры для мигрантов и граждан, имеющих официальное трудоустройство.

6. Продолжение международного сотрудничества. В данном направлении предлагаем:

- участвовать в международных форумах и программах по борьбе с нелегальной миграцией;
- обмениваться оперативной информацией и лучшими практиками с зарубежными коллегами.

Реализация этих мер позволит повысить эффективность работы административной полиции Казахстана, снизить уровень нелегальной миграции и укрепить национальную безопасность.

За период обретения независимости, казахстанское общество столкнулось с перемещением людей, как из Казахстана, так и в нашу страну, а также когда территория государства используется в качестве транзита. В принципе, необычайный всплеск международной миграции, как по объему потоков, так и по их составу наблюдается во многих странах.

Заключение. Таким образом, противодействие преступлениям, связанным с миграционными процессами, требует комплексного подхода, сочетающего усилия на международном, государственном и региональном уровнях. Особую роль в этой системе играет деятельность административной полиции, которая находится на передовой линии обеспечения правопорядка и национальной безопасности. Именно участковые инспекторы и сотрудники миграционной полиции ежедневно выявляют факты незаконного пребывания, нелегальной трудовой деятельности и вовлечения мигрантов в преступную среду. Через регулярное проведение оперативно-профилактических мероприятий, взаимодействие с населением и использование цифровых инструментов административная полиция эффективно реагирует на миграционные вызовы, предотвращая угрозы до их масштабного распространения. Повышение профессиональной подготовки сотрудников, внедрение сервисной модели работы, а также тесное сотрудничество с институтами гражданского общества - всё это делает административную полицию ключевым звеном в обеспечении законности и стабильности на местах.

Список использованных источников

1. Об утверждении Правил взаимодействия подразделений органов внутренних дел в предупреждении и пресечении незаконной миграции: Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 14 марта 2025 года № 195 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/G25C0000195/info>.

2. Почти 8 тысяч иностранцев выдворили за пределы Казахстана с начала 2024 года // <https://forbes.kz/articles/pochti-8-tys-inostrantsev-vydvorili-za-predely-kazahstana-s-nachala-2024-goda>.

3. Об утверждении Типовых положений структурных подразделений территориальных органов внутренних дел и уголовно-исполнительной системы, организаций, подведомственных Министерству внутренних дел Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 13.10.2020 г.): Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 29 июля 2014 года № 478 // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31610343&doc_id2=31601101#activate_doc=2&pos=6;-100.09999084472656&pos2=3;-100.09999084472656.

4. Жандауова Ж.А., Карахожаев О.С. О некоторых аспектах профилактики правонарушений в сфере незаконной миграции // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34851068&pos=3;-53#pos=3;-53.

5. Об утверждении Правил взаимодействия подразделений органов внутренних дел в предупреждении и пресечении незаконной миграции: Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 14 марта 2025 года № 195 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/G25C0000195>.

6. О комплексном плане по решению проблемы миграции, усилению контроля за миграционными потоками из сопредельных государств, созданию благоприятных условий для отечественных квалификационных кадров с тем, чтобы не допустить их чрезмерного оттока на зарубежные рынки труда на 2014-2016 годы: Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2013 года № 1593 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1300001593>.

7. Бабич А.А. Предупреждение преступлений, связанных с миграционными процессами в Республике Казахстан. // Вестник экономической безопасности №6. - 2022.- С.30-32./URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/preduprezhdenie-prestupleniy-svyazannyh-s-migratsionnymi-protsessami-v-respublike-kazahstan>.

8. Официальный сайт Министерства внутренних дел Республики Казахстан. Противодействие незаконной миграции [Электронный ресурс] // URL: <https://clck.ru/326iwc>.

9. Ужесточить контроль за мигрантами предложили в Казахстане // <https://ulymedia.kz/news/42100-uzhestochit-kontrol-za-migrantami-predlozhili-v-kazakhstane/>.
10. Борьба с нелегальной миграцией: итоги коллегии Генпрокуратуры // <https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuror/press/news/details/777378?lang=ru>.
11. Итоги проведения постоянно действующей региональной операции государств – членов ОДКБ по противодействию незаконной миграции (операция «Нелегал») в 2024 году // https://odkb-csto.org/analytics/?ELEMENT_ID=24009#loaded.
12. Нелегальная миграция в Казахстан: как работают незаконные каналы // https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/nelegalnaya-migratsiya-kazakhstan-rabotayut-nezakonnnye-kanaly-434469/.
13. Королёв А. Благодаря работе миграционной полиции в стране снижается число нелегалов // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31531127&pos=5;-108#pos=5;-108.
14. Миграционная ситуация в Республике Казахстан // <https://e-cis.info/cooperation/3718/84655/>.

Сведения об авторах

Ахмадеева Н.С. - магистрант Костанайской академии МВД Республики Казахстан им. Ш. Кабылбаева, капитан полиции.

Мукажанов А.Е. - магистр права, старший преподаватель кафедры административно-правовых дисциплин Костанайской академии МВД Республики Казахстан им. Ш. Кабылбаева, подполковник полиции.

Ахмадеева Н.С. - Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының магистранты, полиция капитаны.

Мукажанов А.Е. - құқық магистрі, Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, полиция подполковнигі.

Akhmadeeva N. - Master's student of the Kostanay academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabylbayev, Police captain.

Mukazhanov A. - Master of Law, Senior lecturer at the Department of Administrative and Legal Disciplines of the Kostanay academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabylbayev, Police Lieutenant Colonel.

Қ. Ерланұлы¹, И.О. Фаткулин², Ч.К. Утегенов²

¹ИИМ Қазақстан Республикасы М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институті, Ақтөбе, Қазақстан

³Баишев университеті, Ақтөбе, Қазақстан

ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ ЖЕКЕ ПРОФИЛАКТИКАСЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Авторлар жеке профилактиканы жүзеге асырудың проблемалық мәселелерін және оларды шешу жолдарын ұсынады. Сонымен қатар, авторлар профилактикалық қызметке басқа мемлекеттік органдарды, үкіметтік емес ұйымдарды және бизнес қауымдастықтарды енгізуді ұсынады, өйткені тек кооперациялар алдын-алушының сипатын қылмыссыздандыруға қабілетті, бұл қазіргі заманғы құқықтық қоғамның дамуында маңызды рөл атқарады. Тақырыптың өзектілігі құқық бұзушылықтың профилактикасы мәселелері халықтың әл-ауқатына тікелей септігін тигізетінімен себептеледі. Себебі, зайырлы, құқықтық мемлекет өз азаматтарына құқықтық тұрғыда кепілдік бере отырып, олардың қауіпсіздігін қамтамасыз етіп, қылмыстылықтың өршуіне жол бермеу бойынша барлық тиісті іс шаралар жасауға міндетті екендігі сөзсіз.

Түйінді сөздер: Конституция, виктимология, құқықтық мемлекет, құқықтар мен бостандықтар, азамат, статистикалық мәліметтер, Президенттің Жолдаулары, Даму стратегиясы, бұрын сотталған, шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған, шартты түрде мерзімінен бұрын сотталған, профилактикалық әңгіме, жеке профилактика.

Актуальные проблемы индивидуальной профилактики правонарушений

Авторами рассмотрены проблемные вопросы осуществления индивидуальной профилактики и пути их решения. Кроме того авторами предлагается внедрение в профилактическую деятельность другие государственные органы, неправительственные организации и бизнес сообщества, так как только кооперации способны декриминализировать характер профилируемого, что сыграет немало важную роль в развитии современного правового общества. Актуальность темы обусловлена тем, что вопросы профилактики правонарушений напрямую влияют на благосостояние населения. Это связано с тем, что светское, правовое государство, гарантируя своим гражданам в правовом отношении, обязано обеспечить их безопасность и предпринять все соответствующие меры по недопущению роста преступности.

Ключевые слова: Конституция, виктимология, правовое государство, права и свободы, гражданин, статистические данные, послание президента, стратегия развития, ранее судимые, условно-досрочно освобожденные, условно-досрочно осужденные, профилактическая беседа, индивидуальная профилактика.

Actual problems of individual crime prevention

The authors present problematic issues of individual prevention and ways to solve them. In addition, the authors propose the introduction of other government agencies, non-governmental organizations and business communities into preventive activities, since only cooperatives are able to decriminalize the nature of the preventable, which will play a significant role in the development of a modern legal society. The relevance of the topic is due to the fact that the issues of crime prevention directly affect the well-being of the population. This is due to the fact that a secular, rule-of-law state, while legally guaranteeing its citizens, is obliged to ensure their safety and take all appropriate measures to prevent the growth of crime.

Keywords: Constitution, victimology, rule of law, rights and freedoms, citizen, statistical data, presidential address, development strategy, previously convicted, parolees, parolees, preventive conversation, individual prevention.

Keywords: the Constitution, victimology, the rule of law, rights and freedoms, citizen, statistical data, presidential messages, development strategy, previously convicted, parolees, parolees, preventive conversation, individual prevention.

Кіріспе. Қазақстан Республикасы Кеңес социалистік республикалар одағынан бөлек шығып, өз тәуелсіздігін жариялаған сәттен бастап, еліміз әлемнің барлық елдеріне өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтыратынын, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары екендігін жариялады.

Зайырлы, құқықтық мемлекеттер қатарына қосылған сәттен бастап, мемлекет өз азаматтарына құқықтық тұрғыда кепілдік бере отырып, олардың қауіпсіздігін қамтамасыз етіп, қылмыстылықтың өршуіне жол бермейтіндей бойынша барлық тиісті іс шаралар жасауға міндетті екендігі сөзсіз.

Бізбен зерделеуге алынған тақырыбымыздың өзектілігі құқық бұзушылықтың профилактикасы мәселелері халықтың әл-ауқатына тікелей септігін тигізетінімен себептеледі.

Бұл бағытта Петровский, А.В., Клинов, А.Д., Алексеева, Е.А., А.Б.Отарбаева, М.С.Мухамеджан т.б. шетелдік және отандық ғалымдардың ғылыми жұмыстары жарық көрген.

Құқықтық статистика және арнайы есепке алу органдарының порталының мәліметінше, 2022 жылы 14454 қылмыстық теріс қылықтар мен қылмыстар тіркелсе, 2023 жылы осы көрсеткіш 13325 қылмыстық теріс қылықтар мен қылмыстарға төмендеген. Қылмыстық теріс қылықтар мен қылмыстардың төмендеуі айтарлықтай қуантатын жағдай. Алайда осы тіркелген қылмыстарды ауырлық деңгейлеріне қарай зерделейтін болсақ, келесі мәліметтерге көз жеткіземіз. Мәселен, 2022 жылы – 2116 онша ауыр емес қылмыстар тіркелсе, 2023 жылы бұл көрсеткіш өсіп, 2348 қылмысқа артқан. Ауырлығы орташа қылмыстарға тоқталсақ, 2022 жылы – 5293 қылмыс тіркелсе, 2023 жылы бұл көрсеткіште артып, 5676 қылмысты құраған.

Статистикалық мәліметтерге сүйене отырып тек ауыр және аса ауыр қылмыстардың азаю динамикасын атап өтуге болады. Яғни ауыр қылмыстар 2022 жылы – 5093 тіркелсе, сәйкесінше 2023 жылы – 3176 тіркелген, аса ауыр қылмыстар 2022 жылы 262 қылмыс тіркелсе, 2023 жылы 189 қылмыс тіркелген [1].

ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының мәліметіне сәйкес елімізде 20 033 546 азамат тұратынын ескерсек [2], әрине жоғарыда аталған қылмыстар санын пайыздық мөлшерге шаққанда 1 пайызға да жетпейтіні сөзсіз. Бірақ, құқық бұзушылық профилактикасы мәселесі қарқынды жүзеге асырылса бұл көрсеткішті одан да төмендетуге болатыны сөзсіз. Сәйкесінше ел тұрғындарының да әлеуеті артып, жеке қауіпсіздігі мәселесі бойынша үрейлердің жойылуы ықтимал.

Негізгі бөлім. Құқық бұзушылықтың алдын алу институтын жетілдіру мәселесі қазіргі таңда еліміздің басшылығының басты назарында болып келеді. Оған бірден бір себептердің бірі ретінде мемлекет басшысының 2021 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында Қ.Тоқаев ішкі істер министрлігін олардың жұмысының тиімділігін арттыру мақсатында бейінді емес функциялардан босату қажеттігі туралы айтқан кезде қылмыстың алдын алу жөніндегі жұмыста да проблемалар бар екенін атап өткендігі.

Жыл ішінде тиісті реформалар жүргізіліп, нәтижесінде мемлекет басшысы қойған міндеттердің шешілгендігін, Қ. Тоқаев өзінің 2021 жылғы 1 қыркүйектегі халыққа Жолдауында атап өтті, яғни ішкі істер органдары бірқатар бейінді емес функциялардан босатылғаны айтылды. Учаскелік инспекторлардың мәртебесі көтеріліп, оларға құқық бұзушылықтың алдын алу саласында қосымша өкілеттіктер берілген [3].

2021 жылғы 15 қазанда Мемлекет басшысы цифрландыруды, сондай-ақ әлемдегі эпидемиологиялық жағдайды ескере отырып, Қазақстан қызметінің негізгі бағыттарын айқындаған «2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасын бекіту туралы» Жарлыққа қол қойды. Осылайша, Тұжырымдамада құқық бұзушылықтың кез келген түріне қарсы күрестің және олардың алдын алудың инновациялық және цифрлық технологияларын пайдалана отырып, әдістер мен тәсілдерді одан әрі жалғастыру, заңдылық пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, кез келген құқық бұзушылық үшін жазаның бұлтартпаушылығы, құқық бұзушылықтарға «Нөлдік төзімділік (толеранттылық)» қағидатын мүлтіксіз ұстану талап етілетіні көрсетілген [4].

Президенттің 2016 жылғы 6 желтоқсандағы Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасында профилактика мәселелеріне ерекше назар аударылды. Аталған тұжырымдамада тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу институтын жетілдіру жөніндегі тұжырымдамалық шаралар көзделген. Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы Жарлығымен бекітілген 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасында профилактика институтына да көп көңіл бөлінді. Сонымен, аталған Тұжырымдаманың 5-бөлімінде «Құқық қорғау және сот жүйелері мен құқық қорғау институттарын дамытудың негізгі бағыттары» құқық қорғау органдары мен олардың қызметкерлері қызметінің тиімділігінің өзгермейтін негізгі критерийі халықтың сенім дәрежесі болып табылатындығы айтылған. Көрсетілген өлшемшартты тұрақты, үздіксіз арттыру үшін олардың қызметін салдарларға қарсы күрестен және ведомстволық көрсеткіштерге қол жеткізуден құқық бұзушылықтардың алдын алуға, оның ішінде халықтың сенімі мен құрметіне ие қызметкерлерді мансаптық ілгерілету жолымен ауыстыра отырып, трансформациялауды жалғастыру қажет. Осылайша, құқық бұзушылықтың алдын алу институтын жетілдіру әрқашан заңгер ғалымдар арасында да, заңға өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы қабылданған заңдар нәтижесі болып табылатын белгілі бір түзетулерді әзірлеушілер болып табылатын мемлекеттік органдардың өздері арасында талқылау объектісі болып табылады.

Халықтың сенімі мен құрметіне ие болу жолында жасалған қылмыстарды ашу және олар үшін адамдарды жазалау-бұл бір мәселе, бірақ сонымен бірге біз құқық бұзушылықтар профилактикасының проблемалық мәселелерін қарастырып, талдағымыз келеді. Бұл біздің ойымызша қылмыстың превенциясында ең өзекті болып табылады, себебі құқық бұзушылықтың жеке профилактикасы мәселелері оларды төмендетудің негізгі факторы болып табылады.

Жоғарыда атап өткеніміздей, қылмыс жасаған тұлғалардың басым көпшілігі девиантты мінез-құлықтағы адамдар екендігі сөзсіз. Осы адамдар тарапынан жасалатын құқық бұзушылықтарға қарсы күрес әдістерінің көптігіне қарамастан, олардың ішіндегі әсерлісі ретінде жеке профилактиканы атап өтуге болады. Ол өз кезегінде қылмыстық-жазаланатын құқық бұзушылықты одан әрі жасауға қабілетті адамдар құқық бұзушылығын алдын алуға ықпал етеді. Жеке профилактиканың негізгі бағыттары құқық қорғау органдарының назарына түскен және одан әрі келесі қылмыстық әрекеттерді жасауға қабілетті адамдарды анықтау және кейіннен есепке алу болып табылады. Бұндай профилактиканың мақсаты қылмыстық мінез-құлықтың одан әрі жағымсыз көріністерінің алдын алу болып табылады [5, 113].

Құрылымына қарай жеке профилактиканың негізгі екі элементі бар - бұл алдын алу объектілері мен субъектілері.

Жеке профилактиканың объектісі ретінде криминогендік тұлға болып табылады. Бұл ретте жеке профилактикаға мұқтаж адамдар санатын бөліп көрсету қажет:

- бұл жазаны орындау мекемелерінде қылмыстық жазасын өтеген, сондай-ақ бірнеше рет сотталған адамдар. Айта кету керек, бостандыққа шыққаннан кейінгі алғашқы үш жыл олар үшін дағдарыс кезеңі болады. Өйткені, босатылғаннан кейін оларға жаңа өмір жағдайларына, жұмысқа орналасуға және қарым-қатынасқа бейімделу қиынға соғады;

- шартты түрде сотталған адамдар;
- қоғамға жат өмір салтын ұстанатын және әкімшілік сипаттағы ұсақ құқық бұзушылықтар жасайтын адамдар;

- девиантты мінез-құлық бар кәмелетке толмағандар;
- қолайсыз жағдайларда тұратын және білім алушылардың криминализациясы жоғары білім беру мекемелерінде қарым-қатынас жасайтын кәмелетке толмағандар.

Жеке профилактиканың субъектілері әртүрлі ұйымдар мен мекемелер болып саналуы керек, бірақ негізгі рөл құқық бұзушылықтың алдын алу және қылмыстың алдын алу функциясы жүктелген құқық қорғау органдарына беріледі, олардың қатарына: учаскелік полиция инспекторлары, учаскелік полиция инспекторлары, патрульдік полиция инспекторлары кіреді [6, 10].

Қылмыстық мінез-құлықтың алдын алу шараларын тиімді және жан-жақты даралау үшін уәждермен себептелген қылмыстарды жасауға итермелейтін субъективті себептер анықталуы керек. Айта кету керек, уәж адамның қылмыстық мінез-құлықтың мақсатын емес, дәл осы мінез-құлықтың мағынасын білдіреді. Бұл жерде қылмыстық мінез-құлықтың уәждердің әрдайым «бетінде» бола бермейтінін, көбінесе олар сананың тереңдігінде жасырылатынын және адам үшін іс жүзінде бейсаналық екенін ескеру маңызды. Қылмыскердің өзі неге қылмыс жасайтынын түсінбейтін жағдайлар жиі кездеседі.

Осылайша, қылмыстық мінез-құлықтың себептерін сенімді анықтауға психология және психиатрия мамандары қатысуы керек. Алайда, қазіргі уақытта қылмыстық мінез-құлықтың алдын алуды қажет ететін адамдар контингентімен жұмыс істейтін мұндай мамандар жоқтың қасы. Жазаны өтеу орындарында және тәрбие колонияларында, әрине, психологтар бар, бірақ олардың жұмысы эпизодтық сипатта болады және түпкі мақсатқа жете алмайды.

Қылмыстық мінез құлықтың жиі кездесетін себептерін қарастыру қажет деп санаймыз. Олар:

1. Өзімшілдік мотивтер материалдық әл-ауқатты жақсартуға деген ұмтылыспен байланысты. Алайда көбінесе өзімшілдік мотивтер өзгеріп белгілі бір адамдар тобынан беделге ие болу тұтқасына айналады;

2. Өзін-өзі растау және қорғау мотивтері. Өзін-өзі растауға тырысатын адамдар көбінесе шешілмеген проблемалар кешеніне, өзіне деген сенімсіздікке ие, бұл басқа адамға зорлық-зомбылық азап шегуді қалау түрінде болады.

3. Діни, идеологиялық, саяси, нәсілдік және басқа да осындай себептер. Уәждердің бұл тобы, әдетте, дүниетанымы қылмыскердің көзқарасынан өзгеше әлеуметтік топтарға төзбеушілікпен көрінеді. Осылайша, адам жоғарыда аталған себептер бойынша қылмыстық әрекетті жүзеге асырады, ол басқалардан жоғары көтеріліп, азаматтардың ар-намысы мен қадір-қасиетін төмендетеді деп санайды.

4. Кек алу уәждері көптеген түрлерде көрінуі мүмкін. Мысалы, көбінесе адам мұндай қылмысқа жеккөрушілік сезімінен, мазасыздық сезіміне төзгісі келмейтіндіктен барады.

5. Қызғаныш уәжі. Өзіне сенімсіз, айналасындағыларға сенімсіз адамдарда көрінеді. уәждердің бұл түріне сәйкес ер адамдар көбінесе қылмысқа барады. Дегенмен, қызғаныш уәжі өзін-өзі растау уәжімен тығыз байланысты болуы мүмкін екенін ескеру маңызды.

6. Бұзақылық уәжі - бұл қатыгездік пен оның басқалардан артықшылығын, өзін-өзі растауға, өзін қоғамға қарсы қоюға, не оны істей алатындығын көрсетуге деген ұмтылысты қамтитын уәждер кешенінің жалпы атауы. Көбінесе, аталған себептер бойынша қылмыс жасаған адам өзімшіл, интеллектісі төмен және мәдениеті төмен болып келеді.

7. Жанашырлық уәжі, мүмкін, ең адал уәж, оны заң шығарушы тіпті қылмыс үшін жаза тағайындау кезінде жеңілдететін жағдайлар санатына жатқызады. Мәселен, мысалы, жанашырлық уәжін басшылыққа ала отырып, адам бұл туралы сұраған айықпас науқас туысының өмірін қиюы мүмкін және т. б. [7, 54-55].

Жоғарыда аталған уәждердің барлық түрлері нақты емес екендігін атап өткен жөн. Себебі қылмыскердің тұлғалығына сүйене отырып, уәждер синтезделіп, тоғысуы мүмкін. Алайда, бұл уәждер негізгі болып табылады және олардың негізінде қылмыстық мінез-құлықтың жеке алдын-алу тұжырымдамалары жасалады.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, заңсыз әрекетті жасамас бұрын, қасақана қылмыс жасаған адам

басынан бастап қылмыс жасауды ақтайтын уәд қалыптастырады. Қылмыстық мінез-құлықтың жеке профилактикасын жүргізу процесінде бұл қызметтің негізгі критерийі қылмыстық себептердің қалыптасуын болдырмау болып табылады. Ол үшін:

- жеке тұлғаны криминализациялауға оң әсер ететін криминогендік сипаттағы факторларды жою қажет;

– адам өмірінің күнделікті мотивациялық саласын пысықтау. Басқаша айтқанда, адамның өмірде мақсаты болуы керек.

Айта кету керек, жоғарыда айтылғандар адамға күштеп ұғындырылмауы керек, алдымен сендіру, көтермелеу, түсіндіру, ұсыныс және т.б. әдістер қолданылуы керек: [8, 32].

Жеке профилактиканың әдістерін толығырақ қарастырайық:

1. Сендіру-құқық бұзушылықтың алдын алу процесінде жиі қолданылатын әдістердің бірі. Құқық бұзушылықтың алдын алуды жүзеге асыру барысында және жоғарыда аталған әдісті қолдану кезінде сыпайылық, шынайылық қағидастарын басшылыққа алу, сондай-ақ туындайтын қайшылықтардың проблемаларын тегістеу қабілеті болуы қажет. Нанымдарды қолдана отырып, алдын-алуға келген адамның болашақ тағдырына қызығушылық таныту қажет.

Сендіру әдістерінің бір түрі-әңгіме, оның мақсаты ішкі істер органдарының қызметкері мен психологтың қатысуымен профилактикалық әсер ету болып табылады.

Қылмыстық мінез-құлықтың жеке профилактикасы шараларын қолданудан оң нәтиже алу үшін қызметкерлермен кездесулер тұрақты негізде өтуі тиіс.

2. Түсіндіру-бұл құқықтық нормаларды, қоғамдағы мінез-құлықты түсіндіру үшін қолданылатын әмбебап әдіс. Сондай-ақ түсіндіру арқылы профилактикаға келген адамның отбасылық және өзге де проблемалары шешілуі мүмкін.

Жеке профилактика қылмыстық мінез-құлықты болжаусыз мүмкін емес. Жеке профилактиканы жүзеге асыратын қызметкер болашақта белгілі бір адамның мінез-құлқын болжаудың күрделі мәселесіне тап болады. Мұндай болжау ішкі және сыртқы факторлардың бүкіл жиынтығын бағалау негізінде шешілетін үлкен күрделілік міндеті болып табылады. Өткен және қазіргі тұлға, әлеуметтік байланыстар және жақын орта, оның мінез-құлқының жетекші мотивтері, адамгершілік қасиеттері туралы ақпарат оның болашақ мінез-құлқын болжауға негіз болады.

Алдын алу қызметінің ерекше саласы кәмететке толмағандардың қылмыстарының жеке профилактикасы болып табылады. Кәмететке толмағандар қылмысының алдын алу-бұл ең алдымен жасөспірімнің өзіне, сондай-ақ кәмететке толмағандардың қараусыздығына, панасыздығына, құқық бұзушылықтарына және басқа да қоғамға қарсы әрекеттеріне ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтауға және жоюға бағытталған әлеуметтік, құқықтық, психологиялық, педагогикалық және басқа шаралар жүйесі. Бұл профилактика осындай кәмететке толмағандар тұратын отбасыларға, олар оқитын мектептермен, олар қоршалған бейресми шағын топтармен жұмыс істеуге әсер етуді қамтиды [9, 37].

Жеке профилактика мәселелерін қарастыра отырып, оларды құқық қорғау органдары жүзеге асырған кезде проблемалық аспектілерге тоқталу керек.

Мысалы Қазақстан Республикасының «Құқық бұзушылықтың алдын алу туралы» Заңына сәйкес профилактикалық әңгіме-бұл құқыққа қарсы мінез-құлықтың себептері мен жағдайларын анықтау, құқық бұзушылықтың әлеуметтік және құқықтық салдарларын түсіндіру және заңға мойынсынушылық мінез-құлықтың қажеттігіне сендіру болып табылады. [10].

Алайда, бұрын қылмыстық жазаға тартылған адамдар (бұрын сотталған, шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған, шартты түрде мерзімінен бұрын сотталған) өздерінің қоғамға жат өмір салтын ескере отырып, әдетте профилактикалық әңгіме түрінде профилактикалық жұмысқа қатыстыру қиынның қасы.

Қорытынды. Осыған байланысты профилактикалық әңгіме жүргізілетін адамның ниетінің шынайылығы мен пәрменді сендіру шараларын жүргізу қажет. Сонымен қатар, алдын-алушының шамадан тыс жұмыс істеуіне жол бермеу үшін профилактикалық әңгіме бір сағаттан аспауы керек. Профилактикалық әңгімелесу профилактика субъектісінің қызметтік кабинеттерінде, тұратын немесе оқитын жері бойынша жүргізілуі тиіс. Кәмететке толмаған адам профилактикалық әңгімеге ұшыраған жағдайда, профилактикалық жұмыстың бұл түрі тек ата-аналардың, педагогтардың немесе заңды өкілдердің қатысуымен жүзеге асырылады.

Профилактикалық әңгімелесу барысында сендіру және түсіндіру әдістеріне негізделу қажет. Себебі басқа да мәжбүрлі және реактивті шаралар жеке профилактика субъектісінің мінезін криминализациялаудың қалыптасуына байланысты өз жемісін бермейді.

Сонымен қатар, басқа мемлекеттік органдарды, үкіметтік емес ұйымдарды және бизнес қауымдастықтарды профилактикалық қызметке енгізу орынды деп санаймыз, өйткені бұл элементтердің барлығы тек қана кооперацияда, олар қазіргі құқықтық қоғамның дамуында маңызды рөл атқаратын алдын-алушының сипатын қылмыссыздандыра алады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Электрондық ресурс // Құқықтық статистика және арнайы есепке алу органдарының порталы <https://qamqor.gov.kz/>

2. Электрондық ресурс // портал zakon.kz <https://www.zakon.kz/obshestvo/6423842-nazvana-tochnaya-chislenost-naseleniya-kazakhstan.html#:~:text=%D0%9F%D0%BE%20%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%BC%20%D0%B>

1%D1%8E%D1%80%D0%BE%2C%20%D1%87%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F,%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%20%D0%BD%D0%B0%200%2C3%25).

3. Мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаевтың Қазақстан халқына жолдауы «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» 2021 жылғы 1 қыркүйек. Электрондық ресурс <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416>

4. Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы. Электрондық ресурс

5. Петровский А.В. Национально-религиозные и государственно-традиционные нормативные системы предупреждения преступного поведения: компаративистский анализ / А.В. Петровский // Теория и практика общественного развития. – 2021. – № 10 (164). – С. 113-118.

6. Клинов А.Д. К вопросу о понятии профилактики преступлений / А.Д. Клинов // Научное знание современности. – 2019. – № 9 (33). – С. 10-12.

7. Алексеева Е.А. Криминология: особенная часть (отдельные вопросы): учебное пособие / Е.А. Алексеева, Р.С. Абдулин. – Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та, 2019. – 130 с.

8. Антонян Ю.М. Современные проблемы индивидуальной профилактики преступлений / Ю.М. Антонян, В.А. Рачицкая, Е.М. Тимошина // Вестник Всероссийского института повышения квалификации сотрудников МВД России. – 2015. – № 4 (32). – С. 28-34.

9. Дадаева М.С. О мерах профилактики преступного поведения / М.С. Дадаева // Colloquium-journal. – 2019. – № 12-9 (36). – С. 36-37.

10. «Құқық бұзушылықтың алдын алу туралы» Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 29 сәуірдегі № 271-IV Заңы

Авторлар туралы мәліметтер

Ерланұлы Қ. - Қазақстан Республикасы ІІММ.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының көлік объектілерінде қауіпсіздікті ұйымдастыру кафедрасының аға оқытушысы, полиция подполковнигі, з.ғ.м.

Фаткулин И.О. - Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының ғылыми зерттеу және редакциялық баспа жұмысын ұйымдастыру бөлімінің ғылыми қызметкері, полиция майоры, з.ғ.м.

Утегенов Ч.К. - Баишев Университетінің білім беру саласындағы қауымдастырылған профессоры (доцент), (PhD) философия докторы.

Ерланұлы Қ. - старший преподаватель кафедры организации безопасности на объектах транспорта Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан, подполковник полиции, м.ю.н.

Фаткулин И.О. - научный сотрудник отдела организации научно-исследовательской и редакционно-издательской деятельности Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан, майор полиции, м.ю.н.

Утегенов Ч.К. - Ассоциированный профессор (доцент) Баишев Университета, доктор философии (PhD).

Yerlanuly Kuat - Senior lecturer at the Department of Security Organization at Transport Facilities of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Police Lieutenant Colonel.

Fatkulin I.O. - researcher at the Department of Organization of research and editorial and publishing activities of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Police Major.

Utegenov Ch.K. - Associate Professor in the field of Education at Baisev University, PhD.

А.Н. Медведева¹, Б.М. Садыбеков²

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре РК, Косшы, Казахстан

²Министерство внутренних дел Республики Казахстан, Астана, Казахстан

ОТ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ШТРАФОВ ДО ОБЩЕСТВЕННЫХ РАБОТ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ МЕР ВОЗДЕЙСТВИЯ В СФЕРЕ ОХРАНЫ ОБЩЕСТВЕННОГО ПОРЯДКА

Обеспечение общественного порядка и сохранение нравственных основ общества являются фундаментальными элементами устойчивого развития любого государства. В Казахстане данный вопрос приобретает особую актуальность в контексте реализации государственной идеологии «Закон и Порядок», направленной на укрепление дисциплины, повышение правосознания граждан и формирование безопасной социальной среды. В статье проводится всесторонний анализ некоторых мер административных взысканий, применяемых в сфере охраны общественного порядка в различных странах, с акцентом на эволюцию от традиционных штрафов к альтернативным санкциям, таким как общественные работы. Особое внимание уделяется системам доходозависимых штрафов (day-fines), широко распространённых в скандинавских странах, и их преимуществам по сравнению с фиксированными административными штрафами. Рассматривается опыт таких стран, как Финляндия, Швеция, Германия и ряд стран СНГ, выявляются ключевые различия и структурные проблемы. В статье освещаются международные стандарты и лучшие практики, применимые для модернизации казахстанской административно-деликтной политики.

Ключевые слова: нравственность, профилактика, безопасность, общественный порядок, взыскания, социальная справедливость, сравнительный анализ.

Әкімшілік айыппұлдан қоғамдық жұмыстарға дейін: қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету саласындағы ықпал ету шараларының салыстырмалы талдауы

Қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету және қоғамның адамгершілік негіздерін сақтау кез келген мемлекеттің тұрақты дамуының іргелі элементтері болып табылады. Қазақстанда бұл мәселе тәртіпті нығайтуға, азаматтардың құқықтық санасын арттыруға және қауіпсіз әлеуметтік ортаны қалыптастыруға бағытталған «Заң мен Тәртіп» мемлекеттік идеологиясын іске асыру контекстінде ерекше өзектілікке ие болады. Мақалада дәстүрлі айыппұлдардан қоғамдық жұмыстар сияқты балама санкцияларға эволюцияға баса назар аударып, әртүрлі елдерде қоғамдық тәртіпті сақтау саласында қолданылатын кейбір әкімшілік жазалау шараларына жан-жақты талдау жасалады. Скандинавия елдерінде кең таралған табысқа тәуелді айыппұл (day-fines) жүйелеріне және олардың белгіленген әкімшілік айыппұлдарға қарағанда артықшылықтарына ерекше назар аударылады. Финляндия, Швеция, Германия және бірқатар ТМД елдерінің тәжірибесі қарастырылуда, негізгі айырмашылықтар мен құрылымдық проблемалар анықталды. Мақалада қазақстандық әкімшілік-азаптау саясатын жаңғырту үшін қолданылатын халықаралық стандарттар мен үздік тәжірибелер баяндалады.

Түйінді сөздер: имандылық, алдын алу, қауіпсіздік, қоғамдық тәртіп, жазалау шаралары, әлеуметтік әділеттілік, салыстырмалы талдау.

From administrative fine to public work: a comparative analysis of measures in the field of public order protection

Ensuring public order and preserving the moral foundations of society are fundamental elements of the sustainable development of any state. In Kazakhstan, this issue is particularly relevant in the context of the implementation of the state ideology «Law and Order», which aims to strengthen discipline, raise legal awareness among citizens, and create a safe social environment. This article provides a comprehensive analysis of certain administrative penalties used in the field of public order protection in various countries, focusing on the evolution from traditional fines to alternative sanctions such as community service. Special attention is paid to the systems of income-dependent fines (day-fines), which are widespread in the Scandinavian countries, and their advantages over fixed administrative fines. The experience of countries such as Finland, Sweden, Germany, and a number of CIS countries is examined, and key differences and structural problems are identified. The article highlights international standards and best practices applicable to the modernization of Kazakhstan's administrative and tort policy.

Keywords: morality, prevention, safety, public order, penalties, social justice, and comparative analysis.

Введение. Обеспечение общественного порядка является ключевым направлением государственной политики большинства стран мира. Инструменты достижения этих целей варьируются от мягких превентивных мер до жёстких административных санкций. В Республике Казахстан в последние годы наблюдается стремительное реформирование административного законодательства, расширение спектра превентивных инструментов, а также акцентирование внимания на общественной безопасности как основе государственного развития.

Национальная политика Казахстана подчеркивает необходимость укрепления законности и общественной безопасности как ключевых опор устойчивого развития. Идеологема «Закон и Порядок», активно развиваемая в рамках курса Президента Республики Казахстан Касым-Жомарта Токаева на построение «Справедливого Казахстана», отражает не только ответственность каждого гражданина за соблюдение общественных норм, но и безопасность как базовую публичную услугу государства [1]. Этот принцип служит не только политическим лозунгом страны, но и концептуальной основой, на которой должны основываться проводимые реформы административного, полицейского и социально-профилактического характера.

В статье предпринята попытка провести сравнительный анализ отдельных мер административных взысканий для определения оптимального баланса между наказанием, профилактикой и социальной справедливостью.

Методы исследования. Методологическую основу исследования составили сравнительно-правовой метод, метод экспертных оценок, контент-анализ нормативных документов. Применение комплексного подхода позволило всесторонне оценить ряд мер административного воздействия, выявить их преимущества и недостатки, а также разработать рекомендации с учётом международного опыта.

Основная часть. Поддержание общественного порядка и нравственности в стране является ключевой функцией государства. Нарушения этих норм проявляются в форме административных правонарушений, таких как мелкое хулиганство, нарушение правил поведения в общественных местах, публичное потребление алкогольных напитков, нарушение тишины и др. При этом, правонарушения, не отличающиеся большой степенью общественной опасности, составляют значительную часть нарушений, влияющих на уровень безопасности, качество жизни и общественное доверие. Так, за 11 месяцев 2025 года в Республике Казахстан было зарегистрировано 16384295 административных правонарушений, из них 721116 посягают на общественный порядок и нравственность [2]. При этом, традиционно государства опираются на административно-правовые меры - штрафы, аресты, ограничения, как основной инструмент воздействия. Однако в последние годы прослеживается постепенный переход к альтернативным мерам, ориентированным на снижение рецидива, укрепление социальной ответственности и вовлечение сообществ.

Соотношение между штрафами и альтернативными видами административных взысканий является предметом международных исследований. Правоприменительная деятельность ряда стран Европы и Скандинавии демонстрирует, что чрезмерная штрафная политика не обеспечивает устойчивых результатов и может привести к социальной маргинализации. В связи с этим актуален сравнительный анализ административных взысканий, направленный на определение оптимальных мер воздействия на правонарушения, в том числе посягающие на общественный порядок и нравственность.

Административный штраф. Административные штрафы представляют собой наиболее распространённый инструмент реагирования на административные деликты. Они используются в странах с различными правовыми системами и характеризуются простотой применения, гибкостью и оперативностью. В Республике Казахстан административные штрафы представляют собой основной инструмент воздействия на нарушителей общественного порядка. Однако международный опыт, особенно Финляндии и Швеции показывает, что штрафы эффективны только в комплексе с другими формами воздействия [3]. Избыточная моноориентация на штрафы снижает доверие и не всегда предотвращает рецидив.

С этой позиции идеологема «Закон и Порядок» требует не только наказания нарушителя, но и его последующей социализации, чтобы восстановить баланс внутри общества. К основным достоинствам данного вида административного взыскания относится оперативность административного производства, в том числе применение сокращенного производства, сдерживающий эффект при высокой вероятности выявления, а также возможность градации наказания. В таб.1 приведен сравнительный анализ практики применения административных штрафов.

Таб.1 – Сравнительный анализ применения административных штрафов

Страна	Нормативная база / механизм	Метод исчисления штрафа	Виды правонарушений	Инструменты применения / взыскания	Альтернативы штрафам
Финляндия	Fine Procedure Act, Criminal Code (day-fines)	Дневные ставки (day-fines): количество ставок * стоимость ставки (стоимость связана с доходом)	Нарушения правил дорожного движения, мелкие общественные правонарушения	Автоматизированные расчёты (доступ к налоговым базам), электронные уведомления,	Ограниченно: медиация, общественные работы (в некоторых случаях)

			ния, налоговые проступки	оплата/рассрочка онлайн	
Швеция	Penal Code / Administrative regulations; практикуются day-fines (dagböter)	Дневные/суточные штрафы (в отношении ряда нарушений) либо штраф-единицы	Нарушения правил дорожного движения, общественны й порядок, мелкие экономическ ие правонаруше ния	Суд/власти используют данные по доходам; онлайн- уведомления; возможность снижения/увелич ения	Медиация, community resolutions, общественные работы
Казахстан	Кодекс Республики Казахстан об административ ных правонарушени ях	В основном фиксированные суммы (градация по составу правонарушения)	Нарушение порядка, мелкое хулиганство, правила дорожного движения, нарушение благоустройс тва	Полиция составляют онлайн протокола, онлайн оплата штрафов, система скидок (50% при сокращенном производстве)	Общественные работы предусмотрены , но применяются ограниченно; предупреждени я
Российская Федерация	Кодекс Российской Федерации об административ ных правонарушени ях	В большинстве случаев фиксированные размеры; в ряде сфер - шкала/кратность	Нарушение правил дорожного движения, мелкие правонаруше ния, торговля, благоустройс тво	Протоколы, электронные постановления (ГИБДД), сервисы оплаты; скидки/льготы в ряде случаев	Обязательные работы применяются (широко для замены ареста), предупреждени я
Республика Беларусь	Кодекс об административ ных правонарушени ях	Преимущественно фиксированные суммы; санкции строгие в ряде сфер	Нарушение порядка, мелкое хулиганство, экономическ ие нарушения	Оперативное производство, жесткое принуждение; быстрое исполнение постановлений	Ограниченные альтернативы; общественные работы применяются реже
Республика Кыргызстан	Кодекс Кыргызской Республики об административ ных правонарушени ях	В основном фиксированные суммы; некоторые регламенты локальные	Нарушение правил дорожного движения, общественны й порядок, мелкие правонаруше ния	Протоколы, органы внутренних дел; ограниченная цифровизация взыскания	Общественные работы есть, но инфраструктур а слабая

Исходя из представленной таблицы, следует, что система доходозависимых штрафов (day-fines) является одной из наиболее справедливых и результативных мер административного воздействия. Она внедрена в Финляндии, Швеции, Германии, Австрии, Эстонии и ряде других стран, демонстрируя высокие показатели собираемости штрафов, снижения рецидива и укрепления общественного доверия к государству [4, с.271].

В Республике Казахстан на сегодняшний день внедрена фиксированная система штрафов за административные правонарушения, не позволяющая в полной мере, по нашему мнению, достигать целей наложения административных взысканий, изложенных в ч.2 ст.40 Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях (далее – КРКоАП) и ч.2 ст.55 КРКоАП где указано, что «...административное взыскание должно быть справедливым, соответствующим характеру правонарушения, обстоятельствам его совершения, личности правонарушителя» [5]. Так, для граждан с высоким доходом наложенные штрафы становятся лишь незначительными расходами, а для граждан с низким доходом, наоборот, чрезмерно обременительными, что приводит к финансовой дестабилизации и росту повторных правонарушений.

В системе же day-fines размер штрафа соразмерен платежеспособности, поэтому психологическое и экономическое воздействие на всех одинаковое.

О необходимости ревизии санкций КРКоАП, в частности проработке вопроса о соразмерности штрафов общественной опасности совершенного административного деяния высказывались Уртембаев А.К., Имангалиев Н.К. в своем исследовании. Авторы подчеркивали, что «...вопросы развития административного права Республики Казахстан актуализируются с усилением принципов «Закон и Порядок» и «нулевой терпимости» к правонарушениям, что требует эффективных мер со стороны государства и активного участия граждан» [6, с.277].

Считаем, что в современных реалиях, система доходозависимых штрафов является одной из наиболее современных, научно обоснованных и практических моделей, обеспечивающих баланс между правосудием, эффективностью и социальной справедливостью. Данная модель может быть адаптирована под национальное законодательство нашей страны путем введения гибридной модели штрафов (например, сохранить фиксированные санкции за однократное совершение правонарушений и ввести доходозависимые ставки для повторных правонарушений). Для Республики Казахстан доходозависимый штраф может стать важным шагом к повышению справедливости, укреплению доверия к законам и снижению рецидива, особенно если его сочетать с альтернативными видами административных взысканий.

Общественные работы. С 1 сентября 2025 года в Казахстане в рамках реализации конституционной нормы о применении принудительного труда за административные правонарушения введен новый вид административного взыскания – общественные работы. Данное взыскание применяется по 9 статьям КРКоАП, из которых 6 составов за административные правонарушения, посягающие на общественный порядок и нравственность [7]. В соответствии с ч.3 ст.49-1 КРКоАП «...общественные работы состоят в выполнении лицом, привлеченным к административной ответственности, не требующих определенной квалификации бесплатных общественно полезных работ, организуемых местными исполнительными органами в общественных местах, расположенных по месту его жительства» [5]. Данный институт представляет собой альтернативную санкцию, сочетающую в себе элемент наказания с элементом социальной полезности, позволяющей правонарушителю внести вклад в общество вместо денежной выплаты или изоляции. Однако, исходя из статистических данных, данная мера взыскания применяется уполномоченными органами редко в сравнении с иными мерами административной ответственности. Так, за 11 мес. 2025 года общественные работы применялись как мера взыскания 1269 раз, из них за административные правонарушения, предусмотренные главой 25 КРКоАП – 557 раз [2]. В таб.2 приведен сравнительный анализ применения общественных работ за совершение административных правонарушений.

Таб.2 – Сравнительный анализ применения общественных работ

Страна	За какие правонарушения назначаются	Продолжительность	Контроль исполнения	Преимущества	Проблемы применения
Казахстан	За правонарушения против общественного порядка, мелких нарушений, бытовых правонарушений, нарушений благоустройства, правил дорожного движения	10–100 часов	Контроль через местные исполнительные органы	Альтернатива штрафу и аресту; социальная польза; снижение нагрузки на суды	Нет соответствующей инфраструктуры; риск коррупции; слабый контроль; отсутствие цифровой системы учёта
Россия	Нарушения порядка, благоустройства, мелкое хулиганство	20–200 часов	Суд, службы исполнения наказаний	Возможность индивидуализации наказания; польза обществу	Фактическое неисполнение, фиктивная отчётность, низкая эффективность
Финляндия	Мелкие нарушения порядка, общественный шум, алкоголь, мелкое вандализм	10–60 часов	Муниципальные службы, цифровой учёт	Высокая дисциплина, воспитательный эффект, низкий рецидив	Требуется развитой инфраструктуры; большие расходы на надзор

Швеция	Нарушения благоустройства, нарушение тишины, антисоциальное поведение	20–80 часов	Социальная служба, служба пробации	Высокий уровень социальной интеграции; сочетание с консультированием	Редко применяется в чистом административном виде
Норвегия	Мелкие правонарушения, нарушения муниципальных правил	20–80 часов	Муниципальные центры community service	Сильный социальный эффект, участие НКО, адресные работы	Требуется высокой степени доверия общества
Дания	Нарушения общественного порядка и бытовые правонарушения	20–100 часов	Служба пробации	Высокая эффективность; низкий рецидив	Высокая стоимость надзора
Германия	Лёгкие правонарушения, нарушения порядка, штрафы, которые человек не может оплатить	10–120 часов	Специальные центры исполнения	Экономия бюджета, дисциплина, социальная польза	Перегрузка муниципальных структур
Нидерланды	Нарушения правил благоустройства, мелкие антисоциальные правонарушения	10–80 часов	Муниципальные службы, probation	Сильный воспитательный эффект, прозрачность	Требуется развитая цифровая платформа
Эстония	Мелкие нарушения, неоплаченные штрафы	10–100 часов	Служба пробации, онлайн-учёт	Высокая цифровизация процесса	Нагрузки на органы местного самоуправления
Грузия	Нарушения общественного порядка, мелкие бытовые правонарушения	20–90 часов	Пробация	Эффективно при борьбе с бытовыми нарушениями	Недостаток контроля в сельских регионах

Таким образом, в странах Европы, а также ряде государств с развитой пробационной системой, общественные работы используются как один из ключевых инструментов наказания за правонарушения, нарушающие порядок, мораль, благоустройство, мелкие имущественные проступки, нарушения правил дорожного движения и др. Эффективность применения общественных работ достигается благодаря сильным муниципальным структурам, цифровизации учета, социальной поддержке и философии community service.

С момента внедрения данного вида взыскания в систему мер административной ответственности в Казахстане наблюдаются следующие проблемы:

- сложности с формированием перечня организаций, в которых нарушители могут отбывать наказание. Как правило, лишь часть организаций выражают согласие даже на непродолжительное время приглашать на работу граждан, склонных к противоправным деяниям;
- недостаточное количество рабочих мест для исполнения наказания, особенно в небольших населённых пунктах. Это создаёт условия, при которых практически невозможно исполнить решение суда;
- некачественное выполнение работы лицами, которым назначено наказание, их частое отсутствие на рабочем месте или уход раньше установленного времени;
- отсутствие юридического оформления трудовых отношений между организацией и правонарушителем на период исполнения наказания. Единственным официальным документом, подтверждающим факт его работы, является постановление о возбуждении исполнительного производства.

Для успешной реализации общественных работ необходимо:

- сочетание законодательных изменений, организационной инфраструктуры;
- создание региональных центров общественных работ, разработка электронной системы учета и контроля за исполнением, внедрение системы надзора, стимулирующих мер (снижение других санкций при полном исполнении, возможность обучения или стажировки);

- формирование перечня организаций открытым, чтобы расширить спектр видов выполняемых общественных работ с учётом профессиональных знаний и навыков лиц, которым будет назначен данный вид административного взыскания.

Внедрение общественных работ позволит гармонично сочетать идеологему «Закон и порядок» с гуманным и социально ответственным подходом к административным взысканиям. Реализация указанных выше рекомендаций позволит превратить общественные работы из редкого исключения вида взыскания в постоянный, системный и эффективный инструмент административной ответственности и профилактики правонарушений.

Заключение. Проведённый сравнительный анализ показал, что эффективность мер административного воздействия напрямую зависит от их соразмерности, справедливости и способности обеспечивать устойчивый профилактический эффект. Международный опыт демонстрирует, что чрезмерная ориентация исключительно на административные штрафы снижает их результативность и не формирует долгосрочного изменения поведения правонарушителей, а система доходозависимых штрафов, применяемых в ряде зарубежных стран, обеспечивает более высокую социальную справедливость и способствует снижению повторных правонарушений. Введение подобных механизмов в Казахстане может стать значимым шагом к модернизации административно-деликтной политики и повышению доверия граждан к правоприменительной системе.

Общественные работы, как новый вид административного взыскания, способен эффективно дополнять штрафные санкции, обеспечивая воспитательный эффект и прямую социальную пользу. Однако существующие организационные и инфраструктурные проблемы существенно ограничивают практическую реализацию их применения в Казахстане.

Необходима комплексная модернизация санкционной политики административного законодательства с целью формирования справедливой системы административных мер, отвечающей потребностям современного общества.

Список использованных источников

1. Концептуальные основы политического курса Президента Касым-Жомарта Токаева // Интернет-ресурс: <https://liter.kz/kontseptualnye-osnovy-politicheskogo-kursa-prezidenta-kasym-zhomarta-tokaeva-1717565067/> (дата обращения: 03.10.2025).
2. Отчет формы № 1 – АД «О результатах рассмотрения уполномоченными органами дел об административных правонарушениях // Интернет-ресурс: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/indicators> (дата обращения: 01.10.2025).
3. Nieuwbeerta, P. et al. The price of retribution: evidence from the willingness to pay for short-term prison sentences compared to community service orders. *Journal of Quantitative Criminology*, 2023 // <https://link.springer.com/article/10.1007/s11292-023-09583-9>.
4. Van der Laan, P., & Nieuwbeerta, P. Comparing the effects of community service and short-term imprisonment on recidivism: A matched samples approach. *Journal of Experimental Criminology*. – 2010. – № 6 (3). – pp. 271–292. <https://doi.org/10.1007/s11292-010-9097-1>.
5. Об административных правонарушениях: Кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 235-V ЗРК (с изменениями и дополнениями по состоянию на 17.11.2025 г.) // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K140000235/history> (дата обращения: 30.10.2025).
6. Уртембаев А.К., Имангалиев Н.К. Некоторые вопросы развития института штрафных санкций в Кодексе об административных правонарушениях Республики Казахстан // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М.Есбұлатова. - № 1 (82), 2025. – С.277-281.
7. С 1 сентября в Казахстане вводится новый вид административного взыскания – общественные работы // Интернет-ресурс: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mvd-vko/press/news/details/1059537?lang=ru> (дата обращения: 02.10.2025).

Сведения об авторах

Медведева А.Н. – докторант Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, подполковник полиции.

Садыбеков Б.М. – заместитель председателя Комитета уголовно-исполнительной системы МВД Республики Казахстан, полковник полиции.

Медведева А.Н. – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы құқық қорғау органдары академиясының докторанты, полиция подполковнигі.

Садыбеков Б.М. – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Қылмыстық-атқару жүйесі комитеті төрағасының орынбасары, полиция полковнигі.

Medvedeva A.N. – doctoral student at the Academy of Law Enforcement Agencies under the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, lieutenant colonel of police.

Sadybekov B.M. – deputy chairman of the Committee of the Penitentiary System of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, police colonel.

Е.М. Хакимов¹, Д.А. Акимов²

¹Академия управления МВД Республики Казахстан, Астана, Казахстан

²Карагандинская академия МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова, Караганда, Казахстан

ПРОВОКАЦИЯ ДОРОЖНО-ТРАНСПОРТНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ КАК ДЕСТАБИЛИЗИРУЮЩИЙ ФАКТОР В СИСТЕМЕ БЕЗОПАСНОСТИ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ

В статье подвергается анализу малоизученный вопрос совершения нарушения Правил дорожного движения под воздействием провоцирующего поведения различных субъектов. В качестве обособленных субъектов провокации рассматриваются сотрудники ОВД, которые могут провоцировать соответствующие нарушения по причине служебной или иной мотивации. Оцениваются также и особенности провоцирующего поведения участников дорожного движения (водителей транспортных средств), под воздействием которого нередко совершаются нарушения ПДД другими участниками движения. Отмечается недостаточная изученность вопроса, по причине чего фактор провокации не получает унифицированной оценки в нормах административно-деликтного и уголовного законодательства. Обосновывается ряд нормативных решений, которые призваны снизить эффект привлечения к ответственности исключительно по формально-объективным основаниям без учета степени виновности участника транспортного правонарушения.

Ключевые слова: провокация; система безопасности дорожного движения; органы внутренних дел; дорожно-транспортное правонарушение; участники дорожного движения; степень вины.

Жол-көлік құқық бұзушылығын арандату жол қозғалысы қауіпсіздігінің тұрақсыздандырушы факторы ретінде

Мақалада әртүрлі субъектілердің арандатушылық мінез-құлқының әсерінен жол қозғалысы ережелерін бұзу туралы аз зерттелген мәселе талданады. Арандатушылық жеке субъектілері ретінде қызметтік немесе өзге де уәждеме себебінен тиісті бұзушылықтарды тудыруы мүмкін ПО қызметкерлері қаралады. Сондай-ақ, жол қозғалысына қатысушылардың (көлік құралдары жүргізушілерінің) арандатушылық мінез-құлқының ерекшеліктері бағаланады, олардың әсерінен қозғалыстың басқа қатысушылары жол қозғалысы ережелерін бұзады. Мәселенің жеткіліксіз зерттелуі байқалады, себебі арандату факторы әкімшілік-деликттік және қылмыстық заңнама нормаларында біріздендірілген баға алмайды. Көлік құқық бұзушылығына қатысушының кінәлілік дәрежесін ескермей, тек формальды-объективті негіздер бойынша жауапқа тартудың әсерін азайтуға арналған бірқатар нормативтік шешімдер негізделеді.

Түйінді сөздер: арандату; жол қозғалысы қауіпсіздігі жүйесі; Ішкі істер органдары; жол-көлік құқық бұзушылығы; жол қозғалысына қатысушылар; кінә дәрежесі.

Provocation of a traffic offense as a destabilizing factor in the road safety system

The article analyzes the little-studied issue of committing traffic violations under the influence of provocative behavior of various subjects. Police officers who may provoke appropriate violations due to official or other motivation are considered as separate subjects of provocation. The features of the provocative behavior of road users (drivers of vehicles) are also evaluated, under the influence of which traffic violations are often committed by other road users. There is an insufficient study of the issue, which is why the provocation factor does not receive a unified assessment in the norms of administrative, tort and criminal legislation. A number of regulatory decisions are substantiated, which are designed to reduce the effect of bringing to justice solely on formally objective grounds, without taking into account the degree of guilt of the participant in the traffic offense.

Keywords: provocation; traffic safety system; law enforcement agencies; traffic offense; road users; degree of guilt.

Введение. Система безопасности дорожного движения (далее – СБДД) как объект воздействия со стороны сотрудников органов внутренних дел (далее – ОВД) сопряжена со значительным спектром различных направлений деятельности, имеющих фиксирующий, диагностирующий, обеспечивающий, верифицирующий и иной характер. Наиболее общими структурными элементами данной системы являются инфраструктурный фактор, при благополучном состоянии которого изначально презюмируется возможность бесперебойного движения транспортных средств, достаточная степень защищенности водителей с точки зрения купирования внешне-объективных факторов, способных детерминировать аварийные ситуации и т.д.; а также непосредственно-функциональный фактор, который связан непосредственно с самим процессом организации дорожного движения его участниками.

В каждом из этих основных структурных элементов СБДД устанавливается достаточно четкий функционал деятельности сотрудников ОВД. При этом если в первом случае (в рамках инфраструктурного фактора) эффективность деятельности полиции следует связывать с полнотой и достаточностью компетенций, которыми наделены ОВД в соответствующих вопросах, то в контексте непосредственно-функционального фактора нередко следует вести речь о необходимости постоянного развития профессиональных компетенций сотрудников ОВД, а также своевременному реагированию законодателя на те или иные правовые явления, негативным образом влияющие на всю СБДД.

Одним из специфических факторов, который на данный момент не получил достаточного освещения на страницах научной печати, является правовая оценка и методы реагирования на ситуации, в которых имеет место та или иная форма провокационного поведения. При этом сама категория «провокационное поведение» в условиях дорожного движения и обеспечения его безопасности складывается из двух прямо противоположных разновидностей. Во-первых, это провокационное поведение со стороны самих сотрудников ОВД, осуществляющих патрулирование в отношении дорожного движения, являющееся недопустимым и идущим вразрез с требованиями законодательства и этическими стандартами деятельности полицейских. Во-вторых, это провокационное поведение участников дорожного движения, которое в последнее время перестает быть редкостью и которое следует связывать, в первую очередь, с падением общего уровня культуры вождения и взаимоуважения участников дорожного движения.

Методы. Основным методом, примененным в рамках решения поставленной научно-исследовательской задачи, стал метод правового моделирования, который выступает в качестве приоритетного в случаях недостаточной степени правового регулирования вопроса в нормах действующего законодательства. Кроме того, исследование базируется на индуктивном методе, в рамках которого случаи провокации, приводящие к совершению дорожно-транспортного нарушения, оцениваются как частный элемент дезорганизирующего воздействия на общую систему безопасности дорожного движения. Использован также формально-юридический метод при оценке действующих нормативных конструкций в области административно-деликтного и уголовного законодательства, метод контент-анализа теоретических источников и доступных информационно-коммуникационных ресурсов.

Основная часть. Следует остановиться на каждой из разновидностей провокационного поведения в области дорожного движения, указанной во введении. Случаи провокации со стороны сотрудников ОВД в контексте дорожно-транспортных правонарушений достаточно редко становятся предметом теоретического анализа и, как правило, касаются вопросов противодействия коррупционным формам поведения с их стороны (провокация нарушения ПДД – склонение к даче взятки). В рамках профилактики данного типа незаконного поведения существенные ожидания возлагались и продолжают возлагаться на технические средства фиксации деятельности сотрудника ОВД, осуществляющего патрулирование. Вместе с тем в данном случае исследователи также особо отмечают, что эффективность соответствующего контроля может иметь место только в случаях, когда используется дистанционный контроль видеозаписей, осуществляемых на видеорегистратор [1, с. 433].

В научных публикациях периодически обсуждается вопрос относительно того, что постоянно включенный видеорегистратор может являться причиной чрезмерного вторжения в частную жизнь сотрудника ОВД, поскольку в период несения службы целый ряд аспектов личной жизни могут быть дезавуированы, что может являться крайне нежелательным для конкретного сотрудника. Так, в п. 25 Инструкции использования технических средств для фиксации фактов совершения уголовных и административных правонарушений и действий сотрудников ОВД РК, указывается, что «в случае отдыха, приема пищи, сотрудник ОВД приостанавливает ведение аудиовидеозаписи, но только по разрешению дежурного или непосредственного руководителя (командира), с последующим занесением соответствующих записей в журнале учета выдачи и сдачи видеожетона и карт памяти мобильного видеорегистратора» [2]. Далее, в соответствии с п. 26 указанной Инструкции, «при поломке или разрядке аккумуляторной батареей незамедлительно докладывается дежурному или непосредственному руководителю (командиру), с последующим занесением соответствующей записи в журнал» [2].

При этом совершенно логичным предположение, что сотрудник ОВД при включенном видеорегистраторе однозначно будет избегать тех или иных форм коррупционно-мотивированного поведения даже в камуфлированной форме. Соответственно, диапазон для «коррупционного маневра» с учетом требований по использованию видеорегистраторов является существенно более узким, хоть и не может быть исключен полностью.

Вместе с тем, провокационное поведение со стороны сотрудников ОВД может иметь и иные, не обусловленные коррупционной заинтересованностью причины. В частности, на сайте zakon.kz в рамках

обсуждения прав водителей (на примере г. Алматы) был приведен следующий пример: «Наш читатель приводит конкретную ситуацию. На заднем стекле машины он повесил объявление о ее продаже. По пути следования ему позвонили, он остановился, и ответил на звонок. Сразу же сзади появилась патрульная машина, и инспекторы составили протокол, за разговор по сотовому телефону. Мало того, выяснилось, что водителю звонили сами инспекторы. То есть имело место провокация. Как быть в этом случае?» [3]. Эксперт прокомментировал соответствующую ситуацию именно как провокацию со стороны сотрудников ОВД, особенно с учетом того, что ответ на телефонный звонок имел место при остановленном движении транспортного средства, что является разрешенным действием.

В контексте указанной ситуации отсутствуют явные признаки коррупционно-мотивированного поведения (хотя в других подобных ситуациях оно может иметь место), однако имеются иные обстоятельства «служебного» характера, которые связаны с необходимостью взимания определенного объема штрафов за нарушение ПДД. Контент-анализ доступных информационно-коммуникационных ресурсов свидетельствует о том, что современные информационные ленты изобилуют указанием на рост взимаемых штрафов с водителей транспортных средств. В частности, на одном из ресурсов отмечено, что «согласно данным Генеральной прокуратуры РК, за 9 месяцев 2025 года в стране было зарегистрировано 13 094 250 административных правонарушений – это сразу на 17,6% больше, чем за аналогичный период предыдущего года. В итоге было выписано 12 690 028 штрафов, что на 17,9% больше, чем было годом ранее» [4].

Несмотря на то, что в процитированном источнике отсутствует указание на долю штрафов именно в вопросах нарушения ПДД, очевидно, что соответствующий сегмент является весьма внушительным, как минимум, по причине существенной вовлеченности граждан в процесс дорожного движения и повышенные риски административной деликтности в данной сфере. Не вдаваясь в обсуждение целесообразности явно выраженной «штрафной политики», следует сформулировать отдельные значимые умозаключения, которые и позволят сформулировать основную мысль по данному блоку теоретического анализа в рамках данной статьи.

Во-первых, штрафные меры при всей их дискомфортности, неприятию со стороны населения все-таки являются действенным инструментом коррекции поведения, снижения количества нарушений в стране. Во-вторых, указанный положительный эффект может иметь место только в том случае, когда процесс наложения штрафа не является своего рода самоцелью, поскольку постановка необходимого объема взимания штрафов в качестве индикатора эффективности деятельности (в том числе, и соответствующих подразделений ОВД) всегда сопряжена с рисками фальсифицирующего поведения, когда за основу принимается не столько реальное выявление и фиксация административных правонарушений, сколько количественные показатели по составленным протоколам и наложенным штрафам. В-третьих, до настоящего времени отсутствуют какие-либо реальные механизмы ответственности за провокации административного правонарушения со стороны сотрудника ОВД, что в современных условиях возрастания объема штрафных санкций и спорных критериях эффективности деятельности ОВД представляется существенным пробелом.

Как указывают казахстанские авторы, «реализация сервисной модели требует внедрения новых подходов и методов работы, что включает обучение и подготовку сотрудников ОВД, оснащение их современными технологиями и инструментами для эффективного взаимодействия с гражданами. Указанные изменения позволят полиции не только реагировать на инциденты, но и проактивно работать на предотвращение правонарушений, укрепляя тем самым общественную безопасность на всех уровнях» [5, с. 224]. Вместе с тем, проактивность ОВД не должна трансформироваться в негативные гиперпрактики, при которых формальные показатели приобретают роль приоритетного фактора, поскольку подобные подходы как раз и детерминируют различные формы правонарушающего поведения, в том числе, и провокационного свойства. В зарубежных источниках постановка вопроса об оценке провокаций со стороны полицейских чаще всего ставится в контексте случаев применения насилия [6], вместе с тем, любая провокация должна оцениваться как случай недопустимого вмешательства в волевые процессы провоцируемого лица, поскольку это ставит вопрос о законности реализации правовой ответственности в отношении данного лица.

Проблема надлежащей оценки случаев провокации в отношении административных правонарушений периодически поднимается в теории, однако преимущественно в отношении таких составов административных правонарушений, которые связаны с незаконным оборотом продукции, в отношении которой действуют ограничения и запреты (например, в отношении торговли спиртосодержащей продукцией) [7]. Специфика данных ситуаций преимущественно заключается в том, что подобные правонарушения являются латентными, скрываемыми как лицами, их совершающими, так и их контрагентами, что требует осуществления деятельности не только по фиксации, но и по выявлению соответствующих правонарушений. Однако провокации в области дорожного движения со стороны сотрудников ОВД также вполне мыслимы, если в их основе имеется цель достижения ранее отмеченных индикаторов в виде взимания штрафов и, в целом, по количеству производств по делам об административных правонарушениях. Соответствующие провокации могут выражаться в различных действиях (в том числе, и в форме, проиллюстрированной выше). Они могут быть основаны на использовании неточностей в ПДД, незнании водителем точного значения соответствующих предписаний, а также в создании таких ситуаций на дороге, при которых водитель транспортного средства совершает деяние, формально содержащее признаки того или иного правонарушения под воздействием провокации. В немалой степени подобным ситуациям может способствовать и институт сокращенного производства по делам об административных правонарушениях, при котором производство признается оконченным в случае уплаты 50%

штрафа в течение 7 суток (ст. 811 КоАП РК). В данной ситуации спровоцированное лицо может «добровольно» согласиться на уплату сниженной суммы штрафа, опасаясь более существенных правовых последствий.

Несмотря на то, что в рамках данной статьи вопрос ставится в отношении провоцирующего поведения сотрудников ОВД в сфере дорожного движения, соответствующая постановка вопроса приемлема и для значительного количества административно-правовых нарушений иного характера. При этом следует отметить, что в рамках УК РК к настоящему времени сконструирован самостоятельный состав уголовного правонарушения, предусмотренный ст. 412-1 «Провокация преступления» и включенный Законом РК № 365-VI от 6 октября 2020 г. [8]. В данном случае следует отметить, что законодатель уголовную ответственность за провокацию связывает исключительно с фактом совершения спровоцированного преступления (а не любого уголовного правонарушения). Вместе с тем, цель провокации в данном случае – последующее изобличение, привлечение к уголовной ответственности или шантаж, – во многом созвучна ранее описанным ситуациям, хоть последние и имеют существенно более низкую степень общественной опасности.

В казахстанской теории уголовного права вопросы правовой оценки провокации преступления до настоящего времени не получили достаточно развернутой оценки. Вместе с тем, данный институт обладает значительным количеством спорных аспектов, которые еще предстоит исследовать, учитывая расширение спектра возможных взаимодействий между различными участниками общественных отношений и постоянным возрастанием значимости деятельности по пресечению и раскрытию преступлений и правонарушений. В частности, С.Н. Радачинский в своей докторской диссертации, полностью посвященной институту провокации в уголовном праве, аргументировал достаточно спорную мысль о необходимости включения «правомерной провокации» в перечень обстоятельств, исключающих преступность деяния [9, с. 13].

Очевидно, указанная ст. 412-1 УК РК в большей степени ориентирована на иные ситуации, хотя формально случаи провокации совершения транспортного преступления также не следует исключать. При этом едва ли будет верным решением вовсе отказаться от правовой реакции на провокацию административного правонарушения, в том числе, со стороны сотрудников ОВД применительно к сфере дорожного движения. Как уже ранее было отмечено, в современных условиях существенного возрастания частоты применения штрафных санкций риски подобных действий существенным образом возрастают. В данном случае обращает на себя внимание ст. 660 действующей редакции КоАП РК, именуемая «Укрытие административного правонарушения и фальсификация доказательств по делам об административных правонарушениях», в рамках которой мыслим наиболее благополучный вариант разрешения поставленного вопроса путем включения провокации административного правонарушения в число альтернативных действий, образующих самостоятельные разновидности недобросовестного и ненадлежащего осуществления производства по делам об административных правонарушениях.

Ненамного чаще в теории подвергается оценке ситуация провоцирующего поведения в ходе дорожного движения со стороны отдельных его участников. В частности, А.В. Грибков в своем диссертационном исследовании еще в конце 90-х годов прошлого столетия поставил вопрос о неоднозначности влияния различных факторов (автор именует их «провоцирующими») на поведение водителя транспортного средства. При этом автор полагает, что источниками провоцирующих ситуаций могут быть все элементы, входящие в систему «человек-транспортное средство-дорога-среда» [10, с. 7-8]. Посредством доказывания существенности фактора провоцирующего воздействия на водителя транспортного средства, приводящего к снижению волевого контроля над ситуацией, сложившейся в ходе дорожного движения, А.В. Грибков среди прочего предлагает также ввести в уголовный закон норму о пониженных параметрах уголовной ответственности лиц, совершивших преступление в условиях экстремальных ситуаций. Кроме того, автор непосредственно классифицирует соответствующие случаи совершения преступлений в сфере дорожного движения на исключающие ответственность (в частности, поведение водителя в условиях крайней необходимости) и не исключающие данную ответственность (очевидно, именно к данной группе может быть отнесено и поведение участника дорожного движения под воздействием провокации).

ВОЗ относит случаи «Reckless Driving and Road Rage» (дословно – безрассудное вождение и ярость на дорогах») к одной из основных 10 причин дорожно-транспортных происшествий в современных странах [11]. Подобные оценки прямо примыкают и к вопросам провокационного поведения, которое способно привести к совершению ДТП иными участниками дорожного движения. «Спровоцированное ДТП, – отмечает А.И. Сучков, – состоит из нескольких фаз, первая фаза – создание аварийной обстановки (результат реакции водителя – маневрирование, маневрирование и торможение, торможение и т.д.), где на проезжей части фактически отсутствуют следы от «классического» ДТП и вторая фаза – это развитие дорожно-транспортного происшествия (столкновение, опрокидывание, наезд на препятствие, наезд на пешехода и т.д.)» [12, с. 36]. При этом автор также отмечает, что спровоцированные ДТП имеют «бесконтактный» характер, что существенно осложняет процесс установления обстоятельств соответствующего ДТП. В итоге приходится принимать за основу так называемые «идеальные» доказательства (показания очевидцев ДТП), а также результаты фиксации техническими средствами контроля. В любом случае в отношении спровоцированного ДТП возникает ситуация, при которой необходимо ставить вопрос о степени вины водителя, действия которого, приведшие к ДТП, оказались спровоцированными другим участником дорожного движения. Следует отметить, что в контексте осуществляемого анализа речь идет именно о случаях, когда имеет место провокация нарушений ПДД, а не иного противоправного поведения на дороге (в частности, мелкого хулиганства), которые также нередко освещаются в СМИ [13].

Указанные ситуации (спровоцированные ДТП) имеют некоторое сходство с теми, которые в теоретических исследованиях описывается как «взаимная вина» [14]. В данном случае речь идет о случаях, при которых два и более лица действуют виновно, а причиненный вред фактически является «общим» при отсутствии признаков соучастия. Применительно к ДТП конструкция взаимной вины мыслима в ситуациях, когда два и более водителя одновременно нарушили ПДД, что привело к негативному результату в виде ДТП с сопутствующими ему последствиями. Вместе с тем это не вполне сопоставимо с пониманием спровоцированного ДТП, в контексте которого следует вести речь либо о невиновном причинении вреда, либо о сниженной степени вины (что в полной мере согласуется с ранее приведенной позицией А.В. Грибкова). При этом авторы концепции двойной вины также полагают необходимым вести речь и сниженных параметрах ответственности субъектов [14], однако в данном случае прямо не предполагается, что виновное поведение одного субъекта спровоцировало виновное поведение другого.

Как указывают авторы психологических исследований, провокационное поведение водителей «...проявляется в дерзкой манере управления транспортными средствами, воспринимаемой как своеобразная игра, правилом которой выступает постулат «что другим не разрешено, то мне безнаказанно позволено». Иначе говоря, подобная манера вождения значительно выходит за рамки правовых норм и в ряде случаев может привести к крайне неблагоприятному результату для других участников дорожного движения» [15, с. 63]. В других публикациях содержится такая характеристика «провоцирующего водителя», в рамках которой в его качестве признается «...тот, кто своими действиями намеренно создает другим участникам дорожного движения условия для совершения правонарушений, а также способствует склонению сотрудников ДПС к различным нарушениям» [16, с. 440].

Закключение. Приведенные суждения позволяют сформулировать ряд выводов, которые должны иметь значение в комплексной оценке СБДД в связи с возможностью провокационной деятельности участников дорожного движения. Во-первых, в рамках ст. 660 КоАП РК следует в качестве альтернативного незаконного действия, связанного с ненадлежащим осуществлением производства по делам об административных правонарушениях, непосредственно указать провокацию административного правонарушения. Во-вторых, в контексте оценки спровоцированного ДТП к действиям «provokatora» фактически может быть применена исключительно ст. 606 КоАП РК «Нарушение участником дорожного движения правил дорожного движения, повлекшее создание аварийной обстановки» (в уголовно-правовом аспекте, очевидно, должны применяться иные обстоятельства, свидетельствующие о пониженной степени виновности лица, совершившего уголовно наказуемое нарушение ПДД). В-третьих, и в КоАП РК, и в УК РК к настоящему времени отсутствуют какие-либо механизмы для того, чтобы вести речь о пониженной степени ответственности лица, совершившего спровоцированное ДТП.

В данном случае вполне закономерна солидарность с мнением исследователей, чьи позиции указывались в основной части данной статьи, что параметры ответственности лица, действующего под воздействием виновных провоцирующих действий иных лиц, должны получать соответствующую справедливую оценку. Наиболее предпочтительным вариантом в данном случае следует признать включение дополнительных смягчающих обстоятельств в перечень соответствующих статей КоАП РК и УК РК. В частности, в качестве возможного варианта данных изменений следует формулировку п. 10 ч. 1 ст. 53 УК РК изменить следующим образом: «противоправность или аморальность поведения потерпевшего, явившегося поводом для уголовного правонарушения, а равно когда совершение уголовного правонарушения было обусловлено виновным противоправным поведением третьих лиц». В свою очередь, ст. 56 КоАП РК следует дополнить новым обстоятельством, смягчающим ответственность, в следующей формулировке «совершение административного правонарушения, обусловленного виновным противоправным поведением третьих лиц».

Список использованных источников

1. Кузнецов Д.В., Айгозина А.М. Способы технического контроля коррупционных проявлений в деятельности сотрудников Государственной инспекции безопасности дорожного движения МВД России // Вестник Казанского юридического института МВД России. - 2021. - Т. 12. - № 3 (45). - С. 429-435.
2. Об утверждении Инструкции использования технических средств для фиксации фактов совершения уголовных и административных правонарушений и действий сотрудников органов внутренних дел Республики Казахстан: Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 31 декабря 2014 года № 971.
3. Провокации сотрудниками дорожной полиции не допустимы // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31055360&pos=4;-98#pos=4;-98 дата обращения 21.10.2025.
4. Чаще штрафовать стали казахстанцев // Интернет-ресурс: <https://www.nur.kz/nurfin/fines-and-taxes/2302122-kazakhstancev-stali-chashche-shtrafovat/> дата обращения 23.10.2025
5. Ортамбаева Л.Н., Ибрагимова Н.И., Арыстангалиева Ж.Е. Трансформация системы ОВД в современную эффективную структуру для поддержания общественной безопасности // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есболатова. – 2025. - № 3 (84). – С. 222-228.
6. Balisacan, Ryan Hartzell Carino, Incorporating Police Provocation into the Fourth Amendment 'Reasonableness' Calculus: A Proposed Post-Mendez Agenda (March 26, 2019). Harvard Civil Rights - Civil Liberties Law Review (CR-CL), Vol. 54, No. 1, 2019, Available at SSRN // Интернет-ресурс: <https://ssrn.com/abstract=3363465> дата обращения 23.10.2025.

7. Новичкова Е.Е., Пестов Р.А., Машекуашева М.Х. Механизмы выявления административных правонарушений полицией. Теоретический и прикладной аспекты // Право и управление. - 2023. - № 2. - С. 133-140/
8. О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия коррупции: Закон Республики Казахстан от 6 октября 2020 года № 365-VI
9. Радачинский С.Н. Провокация преступления как комплексный институт уголовного права: проблемы теории и практики: автореф. ... д-ра юрид наук. – Н. Новгород, 2011. – 52 с.
10. Грибков А.В. Уголовная ответственность за совершение автотранспортных преступлений в условиях провоцирующих ситуаций: автореф. ... канд. юрид наук. – М., 1998 г. - 23 с.
11. Major Causes Of Road Traffic Accident // Интернет-ресурс: <https://hsewatch.com/causes-of-road-traffic-accident/> дата обращения 23.11.2025.
12. Сучков А.И. Особенности криминалистической характеристики спровоцированных дорожно-транспортных преступлений // Сибирские уголовно-процессуальные и криминалистические чтения. - 2022. - № 3. - С. 30–38.
13. «Подверглись провокации»: супруги сняли на видео двух мужчин и обратились в полицию в Алматы // Интернет-ресурс: <https://www.nur.kz/incident/crime/2287167-dorozhnyy-konflikt-zakonchilsya-arestom-dvoih-muzhchin-v-almaty-video/> дата обращения 24.11.2025.
14. Канашина О.А. Взаимная вина в уголовном праве: автореф. ... канд. юрид наук. - Самара, 2006. – 20 с.
15. Борисова С.Е. Провокационное поведение водителей престижных автомобилей в контексте обеспечения безопасности дорожного движения // Психопедагогика в правоохранительных органах. 2019. - Т. 24. - № 1(76). – С. 62-67.
16. Костина Л.Н. Взаимосвязи психологических и криминологических особенностей личности водителей, систематически нарушающих правила дорожного движения // Ученые записки Орловского государственного университета. - 2014. - № 1 (57). – С. 437-442.

Сведения об авторах

Хакимов Е.М. - доктор философии (PhD), заместитель начальника Научно-исследовательского института Академии управления МВД Республики Казахстан.

Акимов Д.А. - магистр национальной безопасности и военного дела, докторант Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова.

Хакимов Е.М. - философия докторы (PhD), Қазақстан Республикасы ІІМ Басқару академиясының ғылыми-зерттеу институты бастығының орынбасары.

Акимов Д.А. - Ұлттық қауіпсіздік және әскери істер магистрі, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының докторанты .

Khakimov Ye.M. - PhD, Deputy Head of the Scientific Research Institute of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan.

Akimov D.A. - Master of National Security and Military Affairs, Doctoral student at the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beysenov.

К.Т. Ушуrow¹, Е.Д. Рахмет¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, Алматы, Казахстан

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

В статье рассматривается цифровизация как системообразующий фактор модернизации государственного управления в условиях трансформации публичной власти. Показано, что цифровые технологии выходят за рамки вспомогательного инструмента автоматизации и оказывают комплексное влияние на институциональные основы, управленческую культуру, модели принятия решений и формы взаимодействия государства и общества. Особое внимание уделяется изменению логики государственного управления — переходу от иерархических моделей к гибким, сетевым и платформенным формам, ориентированным на использование данных и проактивное предоставление услуг. Анализируется значение цифровизации для Республики Казахстан в контексте административных реформ, концепции «слушающего государства» и человекоцентричной модели публичной власти. Отмечаются ключевые риски и ограничения цифровой трансформации, включая цифровое неравенство, кадровые и институциональные проблемы, что обосновывает необходимость комплексного научного осмысления цифровизации как фактора изменения парадигмы современного государственного управления.

Ключевые слова: цифровизация, цифровая трансформация, государственное управление, публичная власть, цифровое государство, платформенные модели управления, человекоцентричный подход, «слушающее государство», государственные услуги.

Мемлекеттік басқаруды цифрландырудың теориялық-әдіснамалық негіздері

Мақалада цифрландыру мемлекеттік билікті трансформациялау жағдайында мемлекеттік басқаруды модернизациялаудың жүйе құраушы факторы ретінде қарастырылады. Цифрлық технологиялар автоматтандырудың көмекші құралының шеңберінен шығып, институционалдық негіздерге, басқару мәдениетіне, шешім қабылдау үлгілеріне және мемлекет пен қоғамның өзара іс-қимыл нысандарына кешенді әсер ететіні көрсетілген. Мемлекеттік басқару логикасын өзгертуге — иерархиялық модельдерден деректерді пайдалануға және қызметтерді белсенді ұсынуға бағытталған икемді, желілік және платформалық формаларға көшуге ерекше назар аударылады. Әкімшілік реформалар, "халық үніне құлақ асатын мемлекет" тұжырымдамасы және қоғамдық биліктің адам орталықтандырылған моделі контекстінде Қазақстан Республикасы үшін цифрландырудың маңызы талданады. Сандық теңсіздікті, кадрлық және институционалдық проблемаларды қоса алғанда, цифрлық трансформацияның негізгі тәуекелдері мен шектеулері атап өтіледі, бұл кешенді ғылыми түсінік қажеттілігін негіздейді цифрландыруды қазіргі мемлекеттік басқару парадигмасының өзгеру факторы ретінде түсіну.

Түйінді сөздер: цифрландыру, цифрлық трансформация, мемлекеттік басқару, жария билік, цифрлық мемлекет, басқарудың платформалық модельдері, адам орталықтандырылған тәсіл, «халық үніне құлақ асатын мемлекет», мемлекеттік қызметтер.

Theoretical and methodological foundations of digitalization of public administration

The article examines digitalization as a system-forming factor in the modernization of public administration in the context of the transformation of public power. It shows that digital technologies go beyond being an auxiliary tool for automation and have a comprehensive impact on the institutional foundations, management culture, decision-making models, and forms of interaction between the state and society. Special attention is given to the changing logic of public administration, which involves moving from hierarchical models to flexible, networked, and platform-based forms that focus on data-driven approaches and proactive service provision. The article analyzes the significance of digitalization for the Republic of Kazakhstan in the context of administrative reforms, the concept of a "listening state," and a human-centered model of public administration. It highlights the key risks and limitations of digital transformation, including digital inequality, personnel issues, and institutional challenges, emphasizing the need for a comprehensive scientific understanding of digitalization as a factor in changing the paradigm of modern public administration.

Keywords: digitalization, digital transformation, public administration, public power, digital state, platform management models, human-centered approach, "hearing state", public services.

Введение. Современный этап развития государственности характеризуется углубляющейся трансформацией механизмов публичного управления под воздействием процессов цифровизации, охватывающих все ключевые сферы общественной жизни. Развитие информационно-коммуникационных технологий, повсеместное распространение цифровых платформ, рост объемов данных и ускорение информационных потоков принципиально изменяют способы организации управленческой деятельности, формы взаимодействия государства и общества, а также требования к эффективности и качеству публичной власти. В данных условиях цифровизация перестает быть исключительно технологическим феноменом и приобретает системный, междисциплинарный и институциональный характер.

Изначально цифровизация в сфере государственного управления рассматривалась преимущественно как вспомогательный инструмент оптимизации административных процедур, направленный на автоматизацию документооборота, сокращение сроков оказания государственных услуг и повышение управленческой дисциплины. Однако по мере углубления цифровых преобразований стало очевидно, что их воздействие выходит далеко за рамки технических решений. В настоящее время цифровизация приобретает статус системообразующего фактора модернизации государственного управления, оказывая влияние не только на технологическую инфраструктуру, но и на институциональные основы функционирования государства, управленческую культуру, распределение управленческих полномочий, модели принятия решений и характер публично-властных отношений [1].

Цифровая трансформация государственного управления сопровождается изменением самой логики управленческого воздействия. Традиционные иерархические модели, основанные на жесткой регламентации и последовательности процедур, все чаще уступают место гибким, сетевым и платформенным формам управления, ориентированным на использование данных, межведомственную интеграцию и проактивное предоставление государственных услуг. В этих условиях возрастает значение аналитических инструментов, больших данных и цифровых экосистем как основы для принятия управленческих решений, что предопределяет необходимость переосмысления классических управленческих функций и подходов к их реализации.

Для Республики Казахстан проблема цифровизации государственного управления имеет особое значение в контексте проводимых административных реформ и стратегического курса на построение современного, эффективного и ориентированного на граждан государства. Реализация концепций «слышащего государства» и человекоцентричной модели публичной власти предполагает качественное обновление механизмов взаимодействия государства и общества, повышение открытости и подотчетности государственных органов, а также усиление роли граждан в процессах публичного управления. В данных условиях цифровые технологии рассматриваются как ключевой инструмент сокращения дистанции между государством и населением, минимизации бюрократических барьеров и повышения доверия к государственным институтам.

Особую актуальность цифровизация государственного управления приобретает в условиях глобальной цифровой конкуренции, в рамках которой эффективность публичной власти становится важнейшим фактором национальной конкурентоспособности. Способность государственных институтов оперативно адаптироваться к цифровой среде, использовать данные как стратегический ресурс, обеспечивать высокое качество и доступность публичных услуг во многом определяет устойчивость социально-экономического развития государства, уровень инвестиционной привлекательности и качество жизни населения.

Вместе с тем цифровизация государственного управления представляет собой сложный и неоднозначный процесс, сопряженный не только с новыми возможностями, но и с рядом рисков и ограничений. К их числу относятся цифровое неравенство, угрозы информационной безопасности, институциональная инерция, дефицит цифровых компетенций у государственных служащих, а также риск формального внедрения цифровых решений без глубокой трансформации управленческих процессов. Это обуславливает необходимость комплексного научного анализа цифровизации как многоуровневого явления, затрагивающего технологические, правовые, организационные и социальные аспекты государственного управления.

Актуальность исследования цифровизации как фактора модернизации государственного управления определяется потребностью в теоретическом осмыслении происходящих трансформаций, выявлении их закономерностей, преимуществ и ограничений, а также в формировании научно обоснованных подходов к дальнейшему развитию цифрового государства в Республике Казахстан. В этом контексте особое значение приобретает анализ цифровизации не только как инструмента повышения управленческой эффективности, но и как фактора изменения самой парадигмы публичного управления, ориентированной на устойчивое развитие, открытость и приоритет интересов личности.

Основная часть. В современной научной литературе термин «цифровизация» характеризуется многозначностью и используется в различных исследовательских контекстах — от узкотехнологического до социально-институционального. Отсутствие единого универсального определения обусловлено междисциплинарным характером данного феномена, находящегося на стыке теории государственного управления, экономики, социологии, права и информационных технологий [2]. В наиболее общем виде цифровизация представляет собой процесс внедрения и системного использования цифровых технологий во всех сферах общественной жизни, сопровождающийся глубинными изменениями способов производства, управления, коммуникации и социального взаимодействия. Она влияет не только на технические аспекты функционирования органов власти, но и на институциональные структуры, модели принятия решений, организационную культуру и взаимодействие государства с обществом.

В отличие от информатизации и компьютеризации, которые преимущественно ориентированы на техническое оснащение и автоматизацию отдельных функций, цифровизация предполагает качественное преобразование логики функционирования социальных и управленческих систем. Она охватывает технологический, институциональный и социальный уровни: меняются управленческие процессы, методы анализа информации, взаимодействие государственных органов между собой и с населением, а также подходы к формированию публичной политики. В данном смысле цифровизация выступает как фактор структурных изменений, способствующий формированию новых моделей управления, повышению гибкости государственных институтов и улучшению качества публичных услуг.

Применительно к сфере государственного управления цифровизация означает целенаправленное и системное преобразование управленческих процессов на основе информационно-коммуникационных технологий, цифровых платформ, больших данных, искусственного интеллекта и аналитических инструментов. Данный процесс направлен на повышение эффективности деятельности государственных органов, улучшение качества государственных услуг, оптимизацию межведомственного взаимодействия и усиление ориентации управления на потребности граждан. При этом принципиально важно подчеркнуть, что цифровизация государственного управления не сводится к механическому переносу существующих административных процедур в электронную форму. Речь идет о качественной трансформации управленческих моделей, предполагающей пересмотр функций государства, управленческих процессов и механизмов принятия решений [3].

С методологической точки зрения цифровизация государственного управления может рассматриваться в рамках нескольких исследовательских подходов. Институциональный подход акцентирует внимание на изменении формальных и неформальных институтов публичной власти под воздействием цифровых технологий, их адаптации к новым условиям, изменении ролей органов власти и выстраивании сетевых моделей взаимодействия. Процессный подход анализирует цифровизацию как трансформацию управленческих процессов и административных процедур, уделяя внимание оптимизации потоков информации, сокращению бюрократических процедур и внедрению аналитических инструментов для принятия решений. Системный подход позволяет рассматривать цифровое государство как целостную, многоуровневую систему, элементы которой находятся в постоянном взаимодействии и взаимозависимости, формируя устойчивую и гибкую управленческую экосистему. Социоцентричный подход подчеркивает влияние цифровизации на характер взаимоотношений государства и общества, уровень гражданского участия, доверия к публичной власти и обеспечение прозрачности управленческих решений.

Ряд зарубежных и отечественных исследователей рассматривает цифровизацию как новый этап эволюции публичного управления, следующий за классической бюрократической моделью и концепцией нового государственного управления (New Public Management). В рамках данной парадигмы формируется концепция цифрового государства, которое представляет собой гибкую, адаптивную и сетевую-ориентированную систему управления. Ее ключевыми характеристиками являются ориентация на данные, межведомственная интеграция, платформенный подход, проактивное предоставление государственных услуг и активное вовлечение граждан в управленческие процессы [4].

Цифровое государство принципиально отличается от предыдущих моделей тем, что в его основе лежит использование данных как стратегического ресурса управления. Управленческие решения все в большей степени принимаются на основе анализа больших массивов информации, что повышает их обоснованность, снижает уровень субъективизма и способствует формированию доказательной политики. В данном контексте цифровизация выступает не просто как инструмент повышения эффективности, а как фактор трансформации самой природы публичного управления.

Модернизация государственного управления традиционно понимается в научной литературе как процесс обновления институциональных, организационных и функциональных характеристик публичной власти в соответствии с изменяющимися социально-экономическими условиями и общественными потребностями. В условиях цифровой трансформации общества цифровизация выступает одним из ключевых факторов данной модернизации, обеспечивая адаптацию системы государственного управления к требованиям цифровой эпохи. При этом цифровизация не является самостоятельной целью модернизационных процессов, а выполняет роль инструмента и катализатора управленческих преобразований, способствующих повышению эффективности, прозрачности и подотчетности публичной власти.

Следует подчеркнуть, что модернизация государственного управления посредством цифровизации носит комплексный и многоуровневый характер. Она включает в себя:

- Институциональные изменения, связанные с трансформацией структуры и функций государственных органов;
- Правовое обеспечение цифровых процессов, направленное на легитимацию цифровых форм управления и защиту прав граждан;
- Переосмысление и трансформацию управленческих функций с учетом возможностей цифровых технологий;
- Развитие кадрового потенциала и формирование цифровых компетенций государственных служащих;
- Изменение управленческого мышления, предполагающее переход от процедурно-ориентированного к результативно- и человекоцентричному подходу к управлению.

Особое значение в теоретико-методологическом осмыслении цифровизации имеет разграничение понятий «цифровое правительство» и «цифровое государство». Если первое акцентирует внимание преимущественно на предоставлении электронных государственных услуг, то второе предполагает более глубокую трансформацию всей системы публичного управления, включая стратегическое планирование, управление общественными ресурсами, выработку и реализацию политики, обеспечение прозрачности и подотчетности.

Цифровые технологии и платформы обеспечивают автоматизацию и интеграцию процессов, позволяют использовать аналитические и прогнозные инструменты для управления рисками.

Большие данные и аналитика способствуют принятию доказательных решений и формированию проактивной политики.

Сетевое взаимодействие органов власти позволяет обмениваться данными и координировать действия, сокращая временные и финансовые издержки.

Гражданская вовлеченность и открытость данных повышают доверие к органам власти и качество взаимодействия с населением [5].

Таким образом, цифровизация является неотъемлемым элементом современной парадигмы государственного управления и одним из ключевых факторов его устойчивого развития в условиях цифровой трансформации общества. Она позволяет формировать управленческую среду, где государство становится более адаптивным, результативным и ориентированным на потребности граждан, а научное осмысление этих процессов открывает возможности для выработки эффективной национальной стратегии цифрового развития.

Классическая бюрократическая модель, сформулированная в трудах Макса Вебера, стала фундаментом государственного управления в XX веке. Она строилась на принципах:

- Иерархичность и строгая вертикаль власти, где каждый уровень подчиняется вышестоящему;
- Формализация процессов, обеспечивающая стандартизацию действий и предсказуемость решений;
- Разграничение компетенций, гарантирующее, что каждый сотрудник выполняет строго определённые функции;
- Правовая легитимность и нейтральность, что исключает субъективные факторы в управленческих решениях.

Преимуществами этой модели были стабильность, предсказуемость и формирование профессионального аппарата управления. Однако с усложнением социальных процессов, ростом объемов информации и усложнением международной среды выявились значительные ограничения:

- 1) Медленное реагирование на изменения;
- 2) Недостаточная гибкость в условиях кризисов;
- 3) Ограниченная ориентация на потребности граждан;
- 4) Сложности в интеграции межведомственных функций.

Развитие государственных управленческих моделей отражает историческую динамику общества, экономики и технологий. В начале XX века преобладала классическая бюрократия, обеспечивающая стабильность и управляемость больших государственных аппаратов. С ростом объема информации, усложнением социальных процессов и ускорением международных связей потребовались новые подходы, способные объединять эффективность, гибкость и ориентированность на потребности граждан. В этом контексте концепции нового публичного управления и управленческого государства позволили адаптировать государственные институты к изменяющимся условиям, но они также выявили необходимость внедрения цифровых инструментов для оптимизации процессов и повышения прозрачности.

В результате в конце XX века возникла необходимость поиска новых управленческих подходов, способных сочетать эффективность с гибкостью и социальной ориентированностью.

На рубеже XX–XXI веков в ряде стран мира получили распространение концепции New Public Management (NPM) и Governance, ориентированные на повышение эффективности и результативности государственного управления.

Новый публичный менеджмент (NPM) включает:

- Ориентацию на результаты и показатели эффективности;
- Применение рыночных механизмов, включая конкуренцию, аутсорсинг и приватизацию отдельных функций;
- Гибкость организационных структур и децентрализацию управления;
- Клиентоориентированность, где гражданин рассматривается как потребитель государственных услуг.

Несмотря на положительные эффекты, такие как экономия ресурсов и повышение эффективности, данная модель подвергалась критике за:

- Фрагментацию управления, что ослабляло целостность государственного аппарата;
 - Снижение социальной ответственности государства, когда ориентация на рыночные показатели могла противоречить общественным интересам;
 - Рост бюрократической нагрузки в виде отчетности, что снижало оперативность принятия решений.
- Модель управленческого государства (Governance) предлагает сетевой подход к управлению, где взаимодействуют государственные органы, бизнес, гражданское общество и международные организации.
- Основные характеристики:
- Сетевые структуры и горизонтальные связи;
 - Консенсусное принятие решений, учет интересов разных акторов;

- Интеграция ресурсов и компетенций для решения комплексных социальных задач.

Такой подход позволяет более эффективно управлять социальными программами, экологическими проектами и стратегиями устойчивого развития, однако требует высокого уровня координации и доверия между участниками процесса.

Цифровое государство не является просто технологическим новшеством. Оно представляет собой новую парадигму управления, в рамках которой государство использует данные, платформенные решения и цифровые сервисы для проактивного взаимодействия с гражданами. В отличие от классической бюрократии, цифровое управление ориентировано на результаты и эффективность, снижает административные барьеры и создает возможности для интеграции межведомственных процессов. При этом цифровизация служит не только инструментом повышения эффективности, но и средством укрепления доверия общества к государству через прозрачность и доступность информации.

Цифровое государство представляет собой следующую стадию эволюции публичного управления, где цифровые технологии становятся основой управленческой деятельности. Основные характеристики цифрового государства:

- 1) Ориентация на данные, позволяющая принимать решения на основе анализа больших массивов информации;
- 2) Платформенный подход, объединяющий различные государственные службы в единую экосистему;
- 3) Проактивные государственные услуги, предоставляемые заранее с учетом потребностей граждан;
- 4) Межведомственная интеграция, сокращающая дублирование функций и ускоряющая процессы;
- 5) Активное участие граждан, обеспечиваемое электронными платформами обратной связи и цифровыми сервисами [5].

В Казахстане цифровизация государственного управления реализуется через стратегические программы, концепции реформ и создание электронного правительства. Платформа eGov.kz, цифровые сервисы министерств и аналитические инструменты позволяют гражданам получать услуги в режиме онлайн, сокращая время и издержки на взаимодействие с государством. Цифровизация также способствует повышению качества стратегического планирования за счет анализа больших данных, улучшению межведомственного взаимодействия и более точному мониторингу реализации государственных программ.

Заключение. В Казахстане цифровизация государственного управления осуществляется на основе комплекса стратегических и программных документов, которые определяют цели, задачи и приоритеты цифрового развития страны. Основные направления включают:

- 1) Государственные программы цифрового развития, такие как «Цифровой Казахстан», направленные на внедрение ИКТ в социальные и экономические процессы;
- 2) Концепции административных реформ, обеспечивающие модернизацию бюрократических процедур и повышение прозрачности;
- 3) Документы, регулирующие электронное правительство и цифровые государственные услуги, включая платформы eGov и мобильные сервисы для граждан.

Правовое обеспечение цифровизации направлено на:

- Легитимацию цифровых процедур и документов;
- Защиту персональных данных и конфиденциальной информации;
- Обеспечение информационной безопасности государственных систем;
- Регулирование использования цифровых технологий и искусственного интеллекта в деятельности государственных органов.

Использование цифровых аналитических инструментов позволяет:

- Осуществлять стратегическое планирование на основе анализа больших данных;
- Повышать точность прогнозов и обоснованность управленческих решений;
- Снижать уровень неопределенности и рисков при реализации государственных программ.

Цифровые платформы способствуют формированию горизонтальных связей между органами власти, уменьшая ведомственную разобщенность, дублирование функций и повышая эффективность взаимодействия между министерствами и агентствами.

Цифровизация также усиливает контрольную функцию государства через внедрение электронных систем мониторинга, оценки результативности государственных программ и отчетности в реальном времени.

Таким образом, одним из ключевых элементов цифровой трансформации является переход к человекоцентричной модели. Государственные службы становятся более ориентированными на интересы граждан, предоставляя услуги на основе цифровых платформ и обратной связи. В этих условиях растет значение компетенций государственных служащих: знание цифровых технологий, аналитические навыки, способность работать с большими данными и адаптироваться к новым условиям становятся обязательными требованиями современного чиновника.

Список использованных источников

1. Ғалы А., Бажаева Н. Цифровизация государственных услуг в контексте развития клиентоориентированного подхода: проблемы и перспективы развития // Мемлекеттік аудит – Государственный аудит. – 2024. – № 64(3). – С. 155–162. DOI:10.55871/2072-9847-2024-64-3-155-162.

2. Sheryazdanova G.R. Impact of digitalization and e-government on good governance: achievements and challenges in Kazakhstan // Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Political Science. Regional Studies. Oriental Studies. Turkology Series. – 2024. – Vol. 146(1). – P. 70–81.
3. Narenova A., Iskendir A. Digitalization of public services // Bulletin Dumaty University. – 2025. – № 4. – P. 205–215.
4. Рахматова С., Букейханова Т. Цифровизация государственного управления в Республике Казахстан // Восток – Запад. Научно-методический журнал. – 2024. – Т. 4, № 4.
5. Акесина А. Цифровизация государственных услуг в Казахстане: достижения 2019–2024 годов. – Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК, 2025.

Сведения об авторах

Ушуров К.Т. - начальник центра Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М.Есбұлатова, доктор философии (PhD), подполковник полиции.

Рахмет Е.Д. - профессор Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М.Есбұлатова, доктор философии (PhD).

Ушуров К. Т. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы орталығының бастығы, философия докторы (PhD), полиция подполковнигі.

Рахмет Е.Д. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының профессоры, философия докторы (PhD).

Ushurov K.T. - head of the Center of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Yesbulatov, Doctor of Philosophy (PhD), police Lieutenant Colonel.

Rakhmet E.D. - professor at the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Yesbulatov, Doctor of Philosophy (PhD).

K.A. Utarov¹, S.Sh. Urkumbay²

¹M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

²Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

CHALLENGES AND PROSPECTS OF IMPLEMENTING PREDICTIVE POLICING TECHNOLOGIES IN KAZAKHSTAN

This article investigates the feasibility of implementing predictive policing technologies in Kazakhstan. While Kazakhstan's centralised governance, rapid digitalisation, and expanding surveillance infrastructure offer structural and technological advantages, several institutional and ethical challenges persist. Employing a qualitative, exploratory case study approach, the research examines legal frameworks, public policy, and digital infrastructure to assess readiness for predictive policing. The findings highlight that although Kazakhstan has laid the groundwork through initiatives like Safe City and Smart Policing, the lack of legislative oversight, widespread corruption, and potential algorithmic bias pose significant obstacles. Facial recognition systems, if unregulated, risk reinforcing existing inequalities and infringing on privacy rights. Public support appears driven by technological optimism rather than institutional trust, reflecting complex socio-political dynamics in the context of Kazakhstan.

Keywords: predictive policing; criminal forecasting; ethics; privacy

Қазақстанда алдын ала болжаушы полиция технологияларын енгізудің мәселелері мен перспективалары

Мақалада Қазақстанда предиктивті полиция технологияларын енгізу мүмкіндігі қарастырылады. Қазақстандағы орталықтандырылған басқару, жедел цифрландыру және кеңейіп келе жатқан бейнебақылау инфрақұрылымы белгілі бір құрылымдық әрі технологиялық артықшылықтар берсе де, институционалдық және этикалық сипаттағы бірқатар түйткілдер әлі де бар. Жеке жағдайды талдауға негізделген сапалық зерттеу тәсілі арқылы бұл мақала предиктивті полицияны енгізуге дайындықты бағалау мақсатында заңнамалық шенберді, мемлекеттік саясатты және цифрлық инфрақұрылымды зерттейді. Нәтижелер «Қауіпсіз қала» мен «Ақылды полиция» секілді бастамалар белгілі бір іргетас қалағанын көрсеткенімен, заңнамалық қадағалаудың жеткіліксіздігі, жемқорлықтың кең таралуы және алгоритмдік біржақтылық қауіпі айтарлықтай кедергілер болып отыр. Реттелмеген жағдайда бет-әлпетті тану жүйелері бар теңсіздікті күшейтіп, жеке өмірге қол сұқпау құқығын бұзуы мүмкін. Институттарға деген сенімнен гөрі технологиялық оптимизмге сүйенетін қоғамдық қолдау Қазақстан контекстіндегі күрделі әлеуметтік-саяси динамиканы айқындайды.

Түйінді сөздер: алдын ала болжаушы полиция; қылмыстық болжам; этика; құпиялық.

Проблемы и перспективы внедрения технологий предиктивной полиции в Казахстане

В статье рассматривается возможность внедрения технологий предиктивной преследования в Казахстане. Хотя централизованное управление, ускоряющаяся цифровизация и расширяющаяся инфраструктура видеонаблюдения в Казахстане предоставляют структурные и технологические преимущества, сохраняются ряд институциональных и этических проблем. Используя качественный исследовательский подход на основе изучения конкретного случая, данная статья анализирует законодательные рамки, государственную политику и цифровую инфраструктуру для оценки готовности к предиктивной полиции. Результаты показывают, что, несмотря на то, что Казахстан заложил основы через инициативы, такие как «Безопасный город» и «Умная полиция», отсутствие законодательного контроля, повсеместная коррупция и потенциальные алгоритмические предвзятости представляют собой значительные препятствия. Системы распознавания лиц, при отсутствии регулирования, могут усиливать существующее неравенство и нарушать право на личную жизнь. Общественная поддержка, обусловленная технологическим оптимизмом, а не доверием к институтам, отражает сложную социополитическую динамику в контексте Казахстана.

Ключевые слова: предиктивная полиция; криминальное прогнозирование; этика; конфиденциальность.

Introduction. Predictive policing denotes any law enforcement method or practice that utilises information and sophisticated analysis to guide proactive crime prevention efforts [1]. Contrary to reactive policing, where police officers respond to crime as and when it occurs, predictive policing utilises computational models to forecast potential crime sites based on historical crime statistics and additional data.

Whilst predictive policing may be viewed as a computational or technological innovation, predictive policing is deeply rooted in criminalistics, a specialised body of knowledge that underpins the effective investigation and prevention of criminal activity. Criminalistics involves the systematic study of crime patterns, the origins and development of evidentiary material, and the strategic application of investigative tools and techniques [2]. Predictive policing extends these principles using algorithmic tools and big data, making it a contemporary complement to traditional criminalistic methodologies.

This article builds upon previous research that examined the growing importance of predictive methods in policing, particularly in relation to their ethical and legal implications within the Kazakhstani context [3]. The current article extends this line of inquiry by exploring how predictive policing intersects with criminalistic practice and what structural, technological, and institutional challenges Kazakhstan faces in implementing such methods.

To investigate this area of research, the following research question was devised:

- What structural, technological, and institutional factors influence the feasibility of implementing predictive policing systems in Kazakhstan?

This study employs a qualitative and exploratory research design. It combines doctrinal legal analysis, policy review, and content analysis of public documents and media sources to assess the current state of predictive policing readiness in Kazakhstan. Drawing on criminalistics theory, the study further analyses how predictive tools could be integrated into investigative practices. Kazakhstan is treated as a single case study to explore broader challenges faced by emerging digital law enforcement systems in transitional legal contexts.

The first section of this paper will examine the literature, both academic and commercial, pertaining to the global context of predictive policing, and the Kazakhstani context, including current policing and digital infrastructure. Following this, will be this study's methodological section and results and discussion section.

Literature Review

The Global Context of Predictive Policing. Predictive policing is utilised in various nation states, including but not limited to the United States, the United Kingdom, and Germany; nations that will be the focus of the following subsection.

Predictive Policing in the United States

In 2011, PredPol, a predictive policing initiative between the Los Angeles Police Department and the University of California, was established; it integrated criminological theory and police data to forecast the geographic locations of crimes [4]. A peer reviewed assessment of PredPol in Los Angeles over 117 days indicated that the algorithm forecasted 4.7% of crimes, whereas crime experts anticipated 2.1% of crimes [5].

In 2016, the New York City Police Department implemented a novel predictive policing program named “Pat-ternizr” to aid investigators in identifying prospective criminal patterns. The system, developed from historical crime data, is presently employed to identify patterns of robberies, burglaries, and grand larcenies potentially perpetrated by the same individual or group [6]. In 2019, New York police employed facial recognition technology to identify a suspected rapist within a day of the incident. The Facial Identification Section matched surveillance footage from a nearby shop with existing police mugshots. Officers acknowledged that such cases often remain unsolved due to limited personnel and resources [7].

Other examples of predictive policing software include the Chicago Police Department's Strategic Subject List, which employs various data to assign a risk score to individuals, reflecting their likelihood of being either a victim or perpetrator of a shooting incident, based on crime-related indications [4].

Predictive Policing in the United Kingdom

The United Kingdom, according to Amnesty International UK [8], a minimum of 33 police forces, including the Metropolitan Police, West Midlands, Avon and Somerset, Manchester, and Essex, have employed predictive, profiling, or risk assessment systems. This accounts for over seventy-five percent of all police forces in the UK. Among them, 32 have employed territorial crime prediction, profiling, or risk assessment tools, whilst 11 have utilised individual prediction, profiling, or risk assessment tools.

Other examples include In Avon and Somerset, where the police utilise a predictive software tool called Qlik, which is intended to estimate the probability of an individual engaging in specific criminal activity, as well as assess the potential risk of that person exhibiting violent behaviour during police encounters [9]. And in London, where the London Metropolitan Police's Gang Matrix, a system designed to identify individuals who may be affiliated with criminal gangs and assign them risk scores based on their estimated threat to public safety [10].

Predictive Policing in Germany

A pilot initiative titled Predictive Policing was introduced in the federal state of Baden-Württemberg in October 2015, employing the predictive software PRECOBS [11]. Designed to estimate the probability of future burglaries, PRECOBS operates on the near-repeat phenomenon, the idea that initial offences are often followed by further incidents in nearby locations within a short time frame. The system analyses historical crime data, typically spanning the previous five years, to generate its forecasts [11]. As with other predictive policing tools, it is important to acknowledge that PRECOBS does not predict all burglary occurrences; rather, it identifies those likely to follow a prior incident within specific spatial and temporal parameters.

Six federal states in Germany (Bavaria, Baden-Württemberg, Berlin, Hessen, Lower Saxony, North Rhine Westphalia) as of 2018 are utilising predictive policing, with different approaches taken between the states. By employing automated, pattern-based detection of near-repeat offences, an early-warning system has been developed in Bavaria that delivers daily updates to the police regarding potential future crimes, with a particular focus on domestic burglaries [12].

In Berlin, crime data forms the basis for modelling and generating predictive outcomes, supplemented by socio-economic variables, including infrastructure-related information. According to internal evaluations, a marked reduction in domestic burglary incidents was observed. Notably, the rate of burglaries in areas identified by the predictive system was significantly higher than would have been anticipated without such forecasting [12].

The Kazakhstani Context: Current Policing and Digital Infrastructure. In this section, we will examine the current criminalistics and digital surveillance infrastructure present in Kazakhstan.

In 2017, Astana witnessed the launch of its Safe City initiatives, following the formal endorsement of a collaborative agreement between the Kazakhstani government and local information technology firms. The primary objective of this partnership was the development and implementation of advanced video monitoring infrastructure, specifically designed to incorporate facial recognition capabilities [13].

Furthermore, Feldstein [14] observes that facial recognition technologies in Kazakhstan extend beyond their application in Smart City frameworks and have also been integrated into Smart Policing initiatives. This underscores the extensive reach and entrenchment of artificial intelligence-driven surveillance mechanisms across the nation. The author, in the AI and Big Data Global Surveillance Index identifies Kazakhstan's primary surveillance modalities as facial recognition systems, Smart City infrastructure, and technologically enhanced policing strategies.

The advanced AI technology platform Sergek is set to deploy over 13,000 state-of-the-art surveillance cameras across the capital city of Astana, integrating them into a unified monitoring system. According to the Astana Police Department, Sergek identified approximately 831,000 traffic violations between January and November 2018. This system possesses the capability to oversee an entire metropolitan area from a single command centre. While Sergek has expanded its operations to include Almaty and Shymkent, Astana remains the principal locus for the advancement of Kazakhstan's facial recognition technology. During the COVID-19 pandemic, Sergek was employed to curtail unnecessary travel by analysing drivers' home and workplace locations to detect deviations from customary routes lacking valid justification. Complementing Sergek, a separate Kazakh initiative known as "Smart Akqol" was launched in 2018 in the city of Akqol as a pilot project to evaluate the effectiveness of Safe City strategies on a smaller scale [13].

Future ambitions to broaden surveillance capabilities in Kazakhstan are exemplified by the G4 City project, undertaken in collaboration with Singapore. Initially focused on the Almaty region, this initiative envisions the creation of four interconnected 'smart' urban centres, collectively housing a population of approximately 2.2 million inhabitants and generating over one million employment opportunities by 2050 [15].

The expansion of surveillance technologies in Kazakhstan is further evidenced by collaborations with the Israeli branches of the US-based firms Verint Systems and NICE Systems. These corporations have supplied Kazakhstan with sophisticated monitoring centres designed for large-scale surveillance operations. Such facilities possess the capacity to intercept vast volumes of telephone, mobile, and IP network communications. Consequently, these technologies afford security and law enforcement agencies virtually unrestricted access to the private communications of individuals within the country [16].

Kazakhstan has also undergone a transition towards e-governance, defined as the digital administration of government services and information. While proponents argue that e-governance fosters transparency, democratisation, and improved governance, it has simultaneously facilitated the state's capacity to amass extensive personal data and implement pervasive digital surveillance of its citizens [17].

Even if predictive policing isn't fully implemented, Kazakhstan is building the foundation for such technologies. Despite these advances, Kazakhstan remains in the preparatory phase regarding predictive policing. Key challenges such as interoperability between systems, data quality assurance, and the absence of comprehensive legal frameworks currently limit the realization of predictive policing's full potential. However, the ongoing infrastructure development indicates a clear trajectory toward adopting more advanced criminalistic forecasting tools.

Methodology. This paper utilises a qualitative exploratory research design to investigate the emerging field of predictive policing within the specific legal, technological, and institutional context of Kazakhstan. An exploratory approach is suitable due to the novelty of predictive policing in this region and the limited prior research addressing its local implementation challenges [18,19].

Kazakhstan serves as a single case study, providing an in-depth examination of the structural, technological, and institutional factors influencing predictive policing readiness in a transitional legal system. The case study method enables the study to capture contextual nuances and complexities unique to Kazakhstan, while drawing insights potentially applicable to other emerging digital law enforcement environments [20,21].

Data Collection Methods.

- Doctrinal Legal Analysis: Systematic review and critical analysis of existing Kazakhstani legislation, regulations, and policy documents related to digital surveillance, data protection, and policing practices to assess the legal framework and identify gaps regarding predictive policing.

- Policy Review: Examination of government and institutional policies, strategic plans (e.g., Safe City initiatives), and public-private partnerships related to digital policing and surveillance infrastructure.

– Content Analysis: Qualitative content analysis of publicly available documents, media reports, official statements, and technical reports concerning predictive policing tools, infrastructure deployment (such as Sergek), and ethical debates within Kazakhstan.

Data Analysis. Data from legal texts, policies, and media sources will be coded thematically to identify key structural, technological, and institutional factors affecting predictive policing feasibility.

Results & Discussion. This section will be dedicated to answering this study's research question: *What structural, technological, and institutional factors influence the feasibility of implementing predictive policing systems in Kazakhstan?* In order to achieve this, a table of factors that make predictive policing feasible and unfeasible in Kazakhstan was devised.

What structural, technological, and institutional factors positively influence the feasibility of implementing predictive policing systems in Kazakhstan? Kazakhstan is a country marked by authoritarian governance and possesses the highest degree of state capacity in Central Asia. Moreover, the government has unveiled extensive plans to implement facial recognition surveillance systems on a nationwide scale [13]. Kazakhstan's centralised governance, high levels of urbanisation, and a strong law enforcement hierarchy, bolstered by expansive digital infrastructure and minimal legal checks on state data access, create favourable conditions for effectively implementing predictive policing.

Furthermore, as evidenced in this study's literature review, facial recognition, biometrics, artificial intelligence, data storage, video surveillance technologies, and the digitalisation of Kazakh governance have progressed swiftly within Kazakhstan. Evidently, Kazakhstan has laid the foundation of surveillance technology infrastructure necessary for predictive policing capabilities. The intense speed of this technological roll out has caused Yelegen [22] to assert that the advancement of AI-driven criminal surveillance technology far exceeds Kazakhstan's legislative framework's capacity to adequately oversee and regulate these changes.

As highlighted by Kassenova and Duprey [17] note that concerns about digital surveillance, data protection, and privacy in Kazakhstan existed prior to the COVID-19 outbreak. Since 2018, human rights organisations have meticulously observed developments as Kazakhstan enhanced its partnership with China and initiated the national "Digital Kazakhstan" strategy, along with several Smart City projects designed to transform urban landscapes through sophisticated information technologies.

Notwithstanding the formal provisions that intrusions into personal privacy in Kazakhstan are to transpire solely under lawful authority and in explicitly delineated circumstances, Privacy International [16] has highlighted considerable deficiencies in the nation's legislative framework concerning its commitments under international human rights law. The legislative framework in Kazakhstan lacks enough restrictions on monitoring authority, allowing for potential arbitrary use. The legislation is devoid of provisions for post-surveillance judicial oversight or independent warrant review. Moreover, monitoring authorisations can be extended frequently or indefinitely, without any legal restrictions on their tenure. There are no explicit restrictions regarding the utilisation, retention, or disposal of intercepted communications or personal data following the conclusion of surveillance activities. The legal framework lacks guidelines on the handling of confidential or privileged information and does not establish safeguards for the possession, storage, or accessibility of intercepted content.

Kazakhstan lacks legal frameworks governing bulk data collection, internet surveillance, or the deployment of invasive monitoring technologies like Trojans, save within the confines of criminal investigations. Consequently, governmental surveillance beyond specific investigations is unregulated, possibly infringing against domestic constitutional rights and international human rights commitments. Privacy International [16] has recognised the lack of an oversight framework for security and law enforcement agencies, indicating that these entities may function without legislative limitations or independent accountability, which is a significant problem.

Gritsenko, Trochev, & Vehkalahti [23] explored public perceptions of algorithmic policing by Kazakhstani citizens. Their study found that public support for algorithmic policing is driven more by optimism about technology than by trust in institutions. Despite widespread distrust in the police due to corruption and inefficiency, many citizens see digital tools as a way to reduce petty corruption and improve services. This acceptance is partly explained by low public concern over privacy risks and the relative success of e-government initiatives. The findings suggest that in non-democratic regimes like Kazakhstan, technological optimism can outweigh scepticism, enabling governments to use algorithmic tools as a form of digital compromise without addressing deeper political or institutional issues.

Kazakhstan's criminal code grants prosecutors' significant power to restrict citizens' fundamental right to privacy and permits eavesdropping in moderate, urgent, and serious cases. Courts adjudicate appeals about prosecutors' determinations for wiretaps or surveillance; but, they are unable to grant an emergency injunction to halt an infringement [24].

Kazakhstan's centralised authoritarian governance, high state capacity, and strong law enforcement hierarchy create structurally favourable conditions for predictive policing. Technologically, the rapid development of AI, surveillance, and digital infrastructure, driven by initiatives like "Digital Kazakhstan" and Smart City projects, has laid a robust foundation for such systems. Institutionally, minimal legal safeguards, weak oversight, and permissive surveillance laws further ease implementation. Despite inadequate privacy protections, public support is bolstered by technological optimism and hopes for improved governance, making predictive policing both feasible and likely in Kazakhstan.

What structural, technological, and institutional factors negatively influence the feasibility of implementing predictive policing systems in Kazakhstan? Kazakhstan, as Resimić [25] asserts, experiences significant grand corruption, nepotism, and administrative corruption, posing distinct issues in public financial management and procurement processes. Corruption is widespread in the executive branch, police enforcement, local government administration, the

education system, and the judiciary. According to Transparency International [26], the Kazakh police exhibit the highest incidence of bribery within the Commonwealth of Independent States. Specifically, 47% of surveyed families indicated that they have paid a bribe to the traffic police in Kazakhstan.

Policing policies and processes influence the context and the methods of data generation, increasing the likelihood of producing erroneous, prejudiced, or systematically flawed data. The authors examined 13 counties that utilised predictive policing technologies. The findings indicate that the implementation of predictive policing in 'broken' or severely corrupt police departments, such as Kazakhstan, only serves to intensify corruption. Implementing predictive policing systems in areas with significant histories of illegal police practices poses heightened risks that contaminated data will result in erroneous or unlawful predictions, thereby potentially perpetuating further harm through feedback loops within the criminal justice system [27].

Although Yelegen [22] was previously cited to highlight Kazakhstan's rapid technological advancement as a positive factor influencing the feasibility of implementing predictive policing in Kazakhstan, it is important to also recognise the same source underscores a critical challenge: the pace of AI development has outstripped legislative oversight, negatively impacting the feasibility of implementing predictive policing responsibly. This regulatory gap raises serious structural and institutional concerns, as the absence of robust legal frameworks undermines accountability, transparency, and ethical implementation, key prerequisites for effective predictive policing. This disparity necessitates careful and deliberate attention from policymakers and decision-makers regarding the deployment and governance of AI technologies.

Aside from legislative limitations, there are potential technological limitations, specifically related to algorithmic bias. Although advancements in artificial intelligence and machine learning have enhanced facial recognition technologies, algorithms developed in East Asian countries such as China, Japan, and South Korea typically exhibit higher accuracy when identifying East Asian facial features than when processing those of Caucasian individuals. In contrast, facial recognition systems originating from Western countries like the United States, Germany, and France tend to be more precise in detecting Caucasian faces. These performance differences suggest that contextual factors in the development process, particularly the racial makeup of engineering teams and the representational balance within training datasets, play a crucial role in shaping algorithmic effectiveness [28].

This serves to highlight the limitations in the design of facial recognition systems in predictive policing. In the context of Kazakhstan's ethnically diverse population, reliance on facial recognition technologies developed in racially homogeneous countries may result in reduced accuracy and unfair outcomes. As Garvie & Frankle [28] suggest, algorithmic bias rooted in non-diverse training data poses a technological challenge to implementing predictive policing effectively in Kazakhstan.

Furthermore, the use of facial recognition technology employed in predictive policing is often flawed. Across the United Kingdom, several regional police forces have faced serious challenges regarding the reliability of facial recognition technology. The Metropolitan Police, in particular, demonstrates the poorest performance, with its automated facial recognition system producing accurate matches in fewer than 2% of cases, resulting in over 98% of identifications incorrectly targeting innocent individuals. Similarly, South Wales Police reports an accuracy rate of only 9%, meaning that 91% of its identifications have mistakenly implicated those not involved in criminal activity [29]. The reliability issues observed in the UK highlight risks that Kazakhstan could also face. Without rigorous testing and contextual adaptation, implementing such flawed technologies may lead to widespread misidentification and erosion of public trust in law enforcement practices in Kazakhstan.

The nationwide deployment of surveillance technologies in Kazakhstan necessitates the installation of thousands of cameras, as stipulated in the Ministry of Interior's crime prevention strategy. Additionally, plans are underway to implement a comprehensive biometric identification system and collect fingerprints starting in 2021. This initiative will constitute the largest digitisation of personal data in the country's history, requiring that such information be collected, processed, and securely stored on domestic servers equipped with robust safeguards to prevent unauthorised access and data breaches [17].

Yet, concerns must be raised over the procurement of data, its storage, and privacy. The primary problem in implementing such a vast system is safeguarding citizen privacy, as it requires the collection and processing of mass citizen data [30]. Furthermore, data integrity may be jeopardised during data gathering and storage, while the diversity of ad hoc systems and the imperative to safeguard citizens' privacy could provide substantial barriers to information sharing at regional, national, and global scales. These fears have been evidenced in 2019 in China, when Shenzhen Deepnet Vision Technology Co Ltd experienced a data breach, compromising the personal information of more than 2.5 million individuals. The breach resulted in the disclosure of 6.8 million data records, including identity card details and facial recognition photos [31].

The feasibility of implementing predictive policing in Kazakhstan is undermined by several structural, technological, and institutional factors. High levels of corruption, particularly within law enforcement, raise concerns about data integrity and misuse. Weak legislative oversight has not kept pace with rapid AI development, leading to gaps in accountability and ethical governance. Technologically, facial recognition systems often exhibit algorithmic bias due to non-diverse training data, which is problematic in Kazakhstan's ethnically diverse population. Additionally, evidence from other nations shows high error rates in facial recognition, indicating potential reliability issues. Finally, large-scale data collection and surveillance plans pose risks to privacy and data security, further complicating implementation.

Conclusion. Predictive policing is not just a technical tool, but a criminalistic method with significant potential. The implementation of it in Kazakhstan is shaped by a complex interplay of both enabling and limiting factors. Structurally and technologically, the nation's centralised governance, burgeoning digital infrastructure, and rapid adoption of surveillance tools create strong conditions for feasibility.

However, institutional weaknesses that plague the nation, such as systemic corruption, insufficient legal oversight, and technological issues of algorithmic bias and privacy risks, pose serious challenges. Predictive policing in Kazakhstan is in its nascent stages, yet while the state has the capacity to deploy it on a larger scale, doing so without comprehensive legal, ethical, and technical safeguards risks exacerbating existing issues rather than solving them.

Theoretically, this study underscores the tension between technological determinism and governance quality in non-democratic contexts, highlighting how state capacity and surveillance infrastructure can enable predictive policing even in the absence of robust legal safeguards. Practically, it reveals the urgent need for regulatory reform, ethical oversight, and context-specific algorithmic development to prevent the misuse of predictive technologies in Kazakhstan. For policymakers, the findings stress that without addressing corruption, data bias, and privacy vulnerabilities, predictive policing may reinforce systemic injustices rather than enhance public safety.

Despite this, this study has several limitations. Namely, its reliance on secondary sources and scant publicly available data, which may not fully capture the obscure nature of Kazakhstan's surveillance practices, or internal decision-making processes. Additionally, the analysis does not include empirical fieldwork or stakeholder interviews, limiting insight into the lived experiences and perceptions of affected communities. The rapidly evolving nature of AI technologies and legal frameworks also means that some findings may become outdated, highlighting the need for continuous monitoring and further primary research.

Future studies should explore public perceptions of predictive policing in Kazakhstan through qualitative fieldwork, including interviews and focus groups, to capture diverse perspectives and social implications. Comparative analyses with other authoritarian or transitional regimes could offer insights into how governance models shape the adoption and impact of predictive technologies. Further research should also assess the technical accuracy and bias of facial recognition systems within Kazakhstan's ethnically diverse population. Lastly, interdisciplinary studies combining legal, technological, and ethical frameworks would help design more accountable and rights-respecting predictive policing models tailored to local contexts.

List of sources used

1. Uchida C.D. A national discussion on predictive policing: defining our terms and mapping successful implementation strategies. – Los Angeles: National Institute of Justice, 2009. – 48 p.
2. Antoshchuk A., Atamanchuk V., Chornous Y., Komarynska Y., Kurylin I., Myrovska A., Samodin A., Tsymbaliuk T., Vakulyk O. The basics of criminalistics: practical manual / under the general editorship of A. Myrovska. – Kyiv: Osvita Ukrainy, 2021. – 148 p. – ISBN 978-617-7993-67-3
3. Даубасова С.Ш., Алаева Г.Т., Джумабаева К.А. Искусственный интеллект и уголовное преследование в Казахстане // Eurasian Scientific Journal of Law. – 2025. – № 4(9). – P. 19–29. – DOI: <https://doi.org/10.46914/2959-4197-2024-1-4-19-29>
4. Pearson E., Bjerg Jensen R., Adey P. Pred-Pol-Pov: visibility, data flows, and the predictive policing of poverty // Surveillance & Society. – 2024. – Vol. 22, № 2. – P. 120–137. – DOI: <https://doi.org/10.24908/ss.v22i2.15826>
5. Ferguson A.G. Predictive policing theory // The Cambridge handbook of policing in the United States / ed. by T. R. Lave, E. J. Miller. – Cambridge: Cambridge University Press, 2019. – Chapter 24. – DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108354721.025>
6. Griffard M. A bias-free predictive policing tool: an evaluation of the NYPD's Patternizr // Fordham Urban Law Journal. – 2019. – Vol. 47. – P. 43. – URL: <https://ir.lawnet.fordham.edu/ulj/vol47/iss1/2> (дата обращения: 18.08.2025)
7. McClellan, E. Facial recognition technology: balancing the benefits and concerns // Journal of Business & Technology Law. – 2019. – Vol. 15. – P. 363. – URL: <https://digitalcommons.law.umaryland.edu/jbtl/vol15/iss2/7> (дата обращения: 28.07.2025)
8. Amnesty International UK. Automated racism: UK police forces' use of data-driven technologies [Report]. – London: Amnesty International, February 2025. – URL: <https://www.amnesty.org.uk/files/2025-02/Automated%20Racism%20Report%20-%20Amnesty%20International%20UK%20-%202025.pdf?VersionId=JqCcTODw37yAXyIN-mAY6uAzrKEWucFF7> (дата обращения: 22.07.2025)
9. Dencik, L., Hintz, A., Redden, J., Warne, H. Data Scores as Governance: Investigating uses of citizen scoring in public services (Project Report) – Cardiff: Data Justice Lab, Cardiff University; Open Society Foundations, 2018. – 144 p.
10. Jansen F. Data driven policy in the context of Europe: working paper. – Cardiff: Data Justice Lab, Cardiff University, 2018. – May 7. – 17 p. – URL: <https://datajusticeproject.net/wp-content/uploads/2019/05/Report-Data-Driven-Policing-EU.pdf> (дата обращения: 23.08.2025)
11. Gerstne, D. Predictive policing in the context of residential burglary: an empirical illustration on the basis of a pilot project in Baden-Württemberg, Germany // European Journal for Security Research. – 2018. – Vol. 3, No. 2. – P. 115–138. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s41125-018-0033-0>
12. Seidensticker K., Bode F., Stoffel F. Predictive policing in Germany // Predictive Policing in Germany [Electronic resource]. – August 2018. – Available at: KOPS, University of Konstanz — URL: <https://kops.uni-konstanz.de/handle/123456789/43114> (дата обращения: 24.08.2025)

13. Stryker C. Importing Chinese surveillance technology: are Central Asian states on the path to digital authoritarianism?: Master's thesis / Harvard University, Graduate School of Arts and Sciences. – Cambridge, MA, 2021. – URL: <https://nrs.harvard.edu/URN-3:HUL.INSTREPOS:37370546> (дата обращения: 28.08.2025)
14. Feldstein, S. AI & Big Data Global Surveillance Index (2022 updated) // Data.mendeley.com. – 2022. – Vol. 4. – DOI: <https://doi.org/10.17632/gjhf5y4xjp.4>
15. Shayakhmetova. Kazakhstan and Singapore agreed to develop smart cities in Almaty region // The Astana Times. – 2021, October 1. – URL: <https://astanatimes.com/2021/10/kazakhstan-and-singapore-agreed-to-develop-smart-cities-in-almaty-region/> (дата обращения: 28.08.2025)
16. Privacy International. Private interests: monitoring Central Asia. – London: Privacy International, 2014. – 48 p.
17. Kassenova N., Duprey B. (eds.). Digital Silk Road in Central Asia: present and future. – Davis: Davis Center for Russian and Eurasian Studies, 2021. – 56 p. – URL: https://daviscenter.fas.harvard.edu/sites/default/files/files/2021-10/Digital_Silk_Road_Report_2021.pdf (дата обращения: 28.08.2025)
18. Stebbins R.A. Exploratory research in the social sciences. – Vol. 48. – Thousand Oaks: Sage, 2001. – DOI: <https://doi.org/10.4135/9781412984249>
19. Creswell J. W., Poth C. N. Qualitative inquiry and research design: choosing among five approaches. – Thousand Oaks: Sage Publications, 2016.
20. Yin R.K. Case study research and applications: design and methods. – Thousand Oaks: Sage Publications, 2017.
21. Stake R. E. The art of case study research. – Thousand Oaks: Sage Publications, 1995.
22. Yelegen, A. Y. Ensuring the right of a person and a citizen to health in the Republic of Kazakhstan in the era of artificial intelligence // ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ. – 2023. – № 14. – DOI: <https://doi.org/10.26577/JAPJ.2023.v106.i2.02>
23. Gritsenko D., Trochev A., Vehkalahti K. Public perception of algorithmic policing in a non-democratic context: evidence from Kazakhstan // Policing and Society. – 2025. – P. 1–20.
24. Greenleaf G., Kaldani T. Data privacy laws in Central Asia: between ex-SSR and 'Belt and Road' // SSRN. – 2024. – DOI: <https://doi.org/10.1093/idpl/ipaf001>
25. Resimić M. Kazakhstan: overview of corruption and anti-corruption // Transparency International Knowledge Hub. – 2024, February 18. – URL: <https://knowledgehub.transparency.org/helpdesk/kazakhstan-overview-of-corruption-and-anti-corruption> (дата обращения: 28.08.2025)
26. Transparency International. People and corruption: Europe and Central Asia [Global Corruption Barometer report]. – 2016. – URL: https://www.transparency.si/images/publikacije/GCB16/GCB_ECA_Report_web_embargo.pdf (дата обращения: 28.08.2025)
27. Richardson R., Schultz J. M., Crawford K. Dirty data, bad predictions: how civil rights violations impact police data, predictive policing systems, and justice // NYU Law Review Online. – 2019. – Vol. 94. – P. 15
28. Garvie C., Frankle J. Facial-recognition software might have a racial bias problem // The Atlantic. – 2016. – URL: <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2016/04/the-underlying-bias-of-facial-recognition-systems/476991/> (дата обращения: 28.08.2025)
29. Big Brother Watch. Face off: the lawless growth of facial recognition in UK policing. – London: Big Brother Watch, 2018. – URL: <https://bigbrotherwatch.org.uk/wp-content/uploads/2018/05/Face-Off-final-digital-1.pdf> (дата обращения: 28.08.2025)
30. Yamin M. M., Shalaginov A., Katt B. Smart policing for a smart world: opportunities, challenges and way forward // Advances in Information and Communication: Proceedings of the 2020 Future of Information and Communication Conference (FICC), Vol. 1. – Springer International Publishing, 2020. – P. 532–549. – DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-39445-5_39
31. Li Z., Guo Y., Yarime M., Wu X. Policy designs for adaptive governance of disruptive technologies: the case of facial recognition technology (FRT) in China // Policy Design and Practice. – 2023. – Vol. 6, № 1. – P. 27–40. – DOI: <https://doi.org/10.1080/25741292.2022.2162248>.

Information about authors

Utarov K.A. – Candidate of Law Sciences, Senior Lecturer of the Department of the Criminal Law and Criminal Procedure, M. Auezov South Kazakhstan University.

Urkumbay S.Sh. – Doctoral student of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminology of Al-Farabi Kazakh National University.

Утаров К.А. – Заң ғылымдарының кандидаты, Қылмыстық құқық және қылмыстық іс жүргізу кафедрасының аға оқытушысы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті.

Үркімбаев С.Ш. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының докторанты.

Утаров К.А. – кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры уголовного права и уголовного процесса, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауезова.

Үрқұмбай С.Ш. – докторант кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики КазНУ им. аль-Фараби.

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК
В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ
TO HELP THE TEACHER

А.С. Галиуллина¹, О.С. Төлепберген¹

¹Қазақстан Республикасы ҒИМ-нің М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты, Ақтөбе, Қазақстан

САПАЛЫ БІЛІМ — САНАЛЫ МАМАН КЕПІЛІ!

Заман талабына сай білікті, саналы мамандарды дайындау үшін жоғары оқу орындарында білімді, білікті, сауатты, заманауи технологияларды дұрыс меңгерген оқытушылар болуы қажет. Педагог мамандығы әрдайым ізденісті қажет етеді. Өзін-өзі дамытып, заманауи технологияларды меңгеріп, білім алушыларына оны игертіп, сапалы білім берген, саналы ұрпақ тәрбиелеген ұстаздың еңбегі еленетіні сөзсіз. Жалпы саналы маман болу, тек ғана оқытушыға ғана байланысты емес, ол білім алушының ынтасына, ой-өрісінің деңгейіндегі жауапкершілігіне де байланысты. Сол себепті, сапалы білім алып, саналы маман болу үшін, білім алушының құштарлығы, ынталылығы басым болуы қажет. Білімге құштарлы болып тұрған білім алушыға дұрыс бағыт-бағдар беріп, бағалау оқытушының басты міндеті.

Түйінді сөздер: білім, ұрпақ, білім алушы, оқу, маман, курсант, оқу процесі, институт, белсенді, рухани.

Качественное знание — залог сознательного специалиста!

Для подготовки квалифицированных, сознательных специалистов, отвечающих современным требованиям, в высших учебных заведениях должны быть образованные, квалифицированные, грамотные, правильно владеющие современными технологиями преподаватели. Профессия педагога всегда требует поиска. Несомненно, заслуга учителя, который развил себя, освоил современные технологии, обучил своих обучающихся, дал им качественное образование, воспитал сознательное поколение. Быть вообще сознательным специалистом зависит не только от преподавателя, но и от мотивации, ответственности обучающегося на уровне его мышления. Поэтому, чтобы получить качественное образование и стать осознанным специалистом, необходимо, чтобы у обучающегося преобладали страсть, мотивация. Основная задача преподавателя — дать правильное направление и правильно оценить обучающегося, который стремится учиться.

Ключевые слова: образование, поколение, обучающийся, обучение, специалист, курсант, учебный процесс, институт, активный, духовный.

High-quality knowledge is the key to a conscious specialist

In order to train qualified, conscious specialists who meet modern requirements, higher education institutions must have educated, qualified, literate teachers who are well-versed in modern technologies. The teaching profession always requires a search. Undoubtedly, the merit of a teacher who developed himself, mastered modern technologies, trained his students, gave them a high-quality education, and raised a conscious generation. Being a conscious specialist in general depends not only on the teacher, but also on the motivation and responsibility of the student at the level of his thinking. Therefore, in order to receive a high-quality education and become a conscious specialist, it is necessary that the student's passion and motivation prevail. The main task of the teacher is to give the right direction and correctly assess the student who is striving to learn.

Keywords: education, generation, student, training, specialist, cadet, educational process, institute, active, spiritual.

Кіріспе. Тәуелсіз еліміздегі ертеңгі ұрпақтың рухани байлығы оның мәдениеті, саналы ұлттық ойлау қабілеті мен біліммен байланысты. Мемлекетіміздің білім беру жүйесінде патриоттық тәрбие беруді жан-жақты жетілдіру ұлттық идеяға, ұлттық құндылықтарға негізделіп құрылып, ұлт мүддесін ұстай отырып дамытылуы тиіс. Яғни халық дәстүрге негізделген бабаларымыздың ерлік дәстүрлерін насихаттау, билер мен шешендердің өнегелі тәлім-тәрбиелерін жан-жақты тәрбие жүйесін құру қажеттілігін қазақстандық білім саласының маңызды мәселелерінің бірі болып табылады.

«Оқусыз — білім жоқ, білімсіз — күнің жоқ» демекші, білім мен ғылым әлеуметтік жағдайды жақсартудың құралы ғана емес, бүкіл прогреске апаратын ең дұрыс жол. Жоғары оқу орны қоғамның дұрыс бағытта дамып, өркендеуіне өз үлесін қосумен қатар, қоғамдық қарым-қатынастар жүйесіне ықпал етіп, еліміздің тарихи дамуына әсерін тигізетін орда болып есептеледі.

Еліміздің бүгінгі тірегі — білімді ұрпақ десек, жаңа дәуірдің алдына қойып отырған мақсаты — сапалы білім беріп, ғылымды дамыту. Осы орайда білім ордасы — біздің қызмет жасап отырған институт, ал институттың жүрегі педагогтар екендігі белгілі. Бүгінгі білім — ХХІ ғасырдың берік тұтқасы, өйткені жаңа ғасыр — бәсеке ғасыры, білімділер мен біліктілер ғасыры, ұрпағымыздың әлемдік білімінің асқар шыңына шырқай алар шағы. Өте күрделі, көп мағыналы ұғымдардың бірі «білім» сөзі. Саналы маман тәрбиелеу үшін сапалы білім беру қажет екені сөзсіз.

Қазіргі таңда қоғамның әлеуметтік, экономикалық және рухани дамуы сапалы біліммен тығыз байланысты. Әсіресе, Қазақстан Республикасының ішкі істер министрлігінің жоғары оқу орындары тек кәсіби білім беретін мекемелер ғана емес, сонымен қатар болашақ офицерлердің рухани-адамгершілік, психологиялық, азаматтық-патриоттық қасиеттерін қалыптастыратын орталық. Осы үдерістің негізгі тұлғасы — жас буынға білім беруші педагог.

Білім — адамның жүйеленген білік, дағдыларды меңгеру үрдісі мен нәтижесі. Білім мазмұнына тек оқыту нәтижесі ретінде білік, дағдылар ғана кірмейді, бұл ұғым аясы болып жатқан оқиғаларды сын тұрғысынан ой елегінен өткізуді, шығармашылықпен жұмыс істеуді қажет етеді.

Жаңа тұрпаттағы педагогтің білімі жан-жақты, уақыт талабына сай терең, шығармашыл, жоғары мәдениетті, өз мамандығының қыр-сырын жан-жақты меңгерген маман иесі болуы керек. Жоғары оқу орнындағы білім беру үрдісінің жаңа талаптарына сай ұйымдастырылуында педагогтың шығармашылық қызмет етуіне бірден-бір шешуші рөл атқарады. Педагог өз білімін үздіксіз көтеріп отырғанда ғана ұстаз бола алады. Өзін-өзі дамытуды, ізденуді тоқтатқанда, оның ұстаздығы жойылады. Оқытушының әдістемелік жұмыс орталығы — оның оқу орыны. Өйткені, педагогтың кәсіби өсуі күнделікті педагогикалық жұмыс барысында жүзеге асырылады. Әдістемелік жұмыс көп жылдар бойы педагогке көмек көрсетуге, оның орнығып, қалыптасуына, шеберлігін арттыруына бағытталған. Оған көмек оның талап-тілегіне, қабілетіне, үміті мен ұстаған бағытына, еңбегінің нәтижесіне байланысты беріледі.

Президентіміз еліміздегі барлық білім беретін ұйымдарды оқытудың сапасын жоғарылатуды, оқыту процесіне замануи әдістер мен технологияларды енгізуді айтып отыр. Білім беру мекемелері жас буынға тек білім беріп ғана қоймай, оны әлеуметті бейімделу процесінде қолдана білуді үйретуі қажет.

Әдісі. Қазіргі таңдағы кез-келген білім беретін ұйымның бітірушісінің басты мінездемесі оның қабілеттілігі мен ұтқырлығында. Осыған байланысты, оқу пәндерін оқудағы екпін таным процесіне ауысады, оның тиімділігі толығымен білім алушының танымдық белсенділігіне де байланысты. Бұл мақсатқа жетудің сәттілігі тек не үйренетініне (оқыту мазмұны) ғана емес, сонымен бірге қалай үйренетініне де байланысты: жеке немесе ұжымдық, зейінге, қабылдауға, есте сақтауға немесе адамның бүкіл жеке әлеуетіне сүйене отырып, репродуктивті немесе белсенді оқыту әдістері арқылы. Оқытудың белсенді әдістері деп білім алушыларды ақыл-ой белсенділігіне, шығармашылық, зерттеушілік көзқарасты көрсетуге және мамандық бойынша әртүрлі мәселелерді шешудің жаңа идеяларын іздеуге итермелейтін педагогикалық әсердің әдістері мен тәсілдері түсіндіріледі. Оқытудың белсенді әдістері дегеніміз — білім алушылардың күрделі кәсіби мәселелерді өз бетінше түсінуге және қолда бар факторлар мен оқиғаларды терең жүйелі талдау негізінде оны іс-әрекет практикасына енгізу үшін зерттелетін мәселе бойынша оңтайлы шешім әзірлеуге талпындыруы тиіс.

Сабақтың белсенді нысаны — бұл оқу мәселелерін (проблемаларын) әр түрлі (жеке, топтық, ұжымдық) зерттеуге (игеруге), білім алушылар мен оқытушылардың белсенді өзара әрекеттесуіне, зерттелетін тақырыптың мазмұнын және оны практикалық қолдану тәсілдерін дұрыс түсінуге бағытталған олардың арасында тікелей пікір алмасуға ықпал ететін оқу процесін ұйымдастырудың нысандары.

Оқытудың белсенді әдістері — негізінен оқытушының дайын білімді ұсынуына және оларды көбейтуге емес, белсенді танымдық іс-әрекет процесінде білім алушылардың білімді өз бетінше игеруіне бағытталған әдістер жүйесін қолдануды қамтиды. Осылайша, оқытудың белсенді әдістері — бұл іс-әрекетке үйрету. Мәселен, Л.С.Выготский оқыту дамуды талап етеді, өйткені жеке тұлға іс-әрекет процесінде дамиды дейді. Оқытушы басқаратын белсенді іс-әрекетте білім алушылар қажетті білімді, дағдыларды, олардың кәсіби қызметі үшін дағдыларды игереді, шығармашылық қабілеттерін дамытады.

Педагогтың кәсіби және тұлғалық әлеуеті курсанттардың білім алу нәтижесіне ғана емес, олардың болашақ қызметтік мінез-құлқына, қоғам алдындағы жауапкершілігіне және адамгершілік ұстанымына тікелей әсер етеді. Аталған салада қызмет етіп жүрген оқытушылар тек пәндік біліммен шектелмейді, тәртіп пен заң талаптарын сақтай отырып, курсанттар мен тыңдаушылардың азаматтық жауапкершілігін, отансүйгіштігін және кәсіби этикасын қалыптастырады және де олар үшін тәрбиеші, кеңесші және үлгі тұтар тұлға ретінде

қалыптастырушы болып саналады. Сондықтан, мұндай педагогтардың білім беру бағытындағы дайындық деңгейі ерекше талаптарға сай болуы тиіс. Оқытушының сабақ жүргізудің дұрыс әдісін таңдауы күрделі жұмыс.

Білім берудің жетік түрін жүзеге асыру үшін оқытушы және курсанттар мен тыңдаушылар арасында жақсы жүйеленген кері байланыс қалыптасуы керек. Бұның мақсаты оқытушының бергелі отырған мәліметтерін курсант пен тыңдаушының зердесіне ұялайтындай етіп жеткізу. Педагог күнделікті қызметі болып табылатын дәріс беру, тәрбие жұмысын жүргізу барысында не болатынын алдын ала біле бермейді. Дегенмен оқу-тәрбие процесі барысында жағымсыз жағдайлар қалыптасатын болса оны оң шешу үшін қатынас әдістерін таңдай және болуы мүмкін жағдайларды жоспарлай білуі керек. [1,1036.]

Негізгі бөлімі. Сонымен бірге, кез-келген педагогикалық жағдайлардың пайда болуына оқытушының жеке қасиеттері мен курсанттар мен тыңдаушылармен бұрын қалыптасқан қарым қатынас ықпал етеді.

Оқыту ісін жүзеге асыру барысында оқытудың тиімді әдістерін қолдану маңызды орын алады. Оқыту әдісі дегеніміз — белгілі бір дүниені оқып-білу, үйрету мақсатында жасалатын оқытушы мен тыңдаушының біріккен жұмысы. Бұл іс шараның жасалу барысында оқытушы өзінің жұмысын оқытудың қағида талаптарына сәйкес жасай отырып үйретуге қажетті материалдарды тыңдаушыларға береді [2, 876.]

Оқыту процесінің нәтижесінде тыңдаушылар белгілі бір саладағы білімді игереді, бойларында тәжірибе мен дағдыны қалыптастырады және оларды өзінің қызметі барысында басшылыққа алуға үйренеді.

Сабақ жүргізудің дұрыс әдісіне бет бұру үшін, алдымен оқытушы тыңдаушылармен дұрыс қалыптасқан өзара жағымды кері байланыс орнатуы қажет.

Өзара кері байланыс дегеніміз — адамдар арасындағы ақпарат, мәлімет алмасу барысындағы қарым-қатынастың түрі. Бұл қарым-қатынас түрін нәтижелі жүргізе отырып, адамдар өзара білім және тәжірибе алмасу процесін жүзеге асырады. Соның қорытындысында олардың рухани, әлеуметтік және тағы басқа өмірлік қажеттіліктері қамтамасыз етіледі. Педагогикалық қызметте өзара кері байланыс үлкен роль ойнайды. Оқытушының педагогикалық шеберлігінің негізгі бір көрсеткіші оның аудиториямен кері байланыс қалыптастыру сапасы болып табылады. Өйткені ол оқытушының алдына қойған мақсатына жету үшін қолданатын педагогикалық қарым-қатынастың ерекше түрі. Егер қарым-қатынас педагогикалық қызметтің мазмұны мен мақсатына сәйкес келсе онда оқытушы мен аудитория арасында сапалы өзара байланыс қалыптасты деген сөз. Бұл дегеніміз:

- педагогтың сөйлеу мәдениеті;
- педагогикалық бағыттылық;
- қалыпты жағдайда сөз алмаса отырып тиімді байланыс қалыптастыру;
- ашықтық, шынайылық және сенімділік;
- қажетті құрал-жабдықтарды сауатты да орнымен пайдалана білу;
- тыңдаушыларды сұрақ қоя білуге үйрету;
- тыңдаушылар арасында өзекті сұраққа байланысты пікірталас туындата білу;
- қажет болған жағдайда орынды сын айта білу;
- аудитория мүшелерінің еңбегін әділ бағалай білу.

Педагогтың сөйлеу мәдениеті — педагогикалық қызметтің және оның тиымды болуына қойылатын талаптарға жауап берудің жоғары деңгейі. Педагогтың сөйлеу мәдениетін сауатты меңгеруі — оқытушының кәсіби педагогтыққа және етістіктерге жетудің бір жолы.

Педагогикалық бағыттылық — педагогтың білім беру қызметінде жүйелі бағыт қалыптастыру мақсатындағы әрекеті. Қарым-қатынас оқытудың дәстүрлі оқытушылық үшбұрышты жұмысымен алдына қойылған мақсатына жетуге бағытталады. Бұл оқыту, тәрбие беру және оларды дамыту. Әрбір оқытушыға осы үш бағыттағы жұмысында оң нәтиже көрсетуі керек. Алдымен оқытушы аудиторияның, тыңдаушының өзіндік ерекшелігіне байланысты өзара қарым-қатынас қалыптастыра отырып, алдына қойған мақсатына нақтылауы керек. Егер қарым-қатынас бағытталған, ойластырылған, нақты, алдындағы аудиторияға сыйластықпен және сөйлеу мәдениетін сақтай отырып, жүзеге асырылса ғана ойлаған мақсатына жету мүмкіншілігі мол болады. Педагогтың аудиториямен өзара кері байланысында жіберілген қателік алдына қойған мақсатқа жетуге кедергі келтіріп қоймай, сонымен бірге жағымсыз салдарлы мәселелер туындатуы да мүмкін. Сондықтан оқытушы сөйлеу кезінде сөз саптауына және сабақ жүргізу бағытында оқытушының сақ болғаны жөн.

Қалыпты жағдайда сөз алмаса отырып тиімді байланыс қалыптастыру үшін өткелі отырған сабақ түрі, пән мен тақырыптың өзіндік ерекшеліктері ескерілуі керек. Педагогтың білім беру барысында біржақты немесе екі жақты сөйлеу тәсілдері қолданылады. Бір жақты сөйлеу негізінен дәріс сабағыкезінде ал, екі жақты өзара байланыс семинар немесе тәжірибелік сабақтар кезінде орын алады. Бұл байланыстарды тиімді қалыптастыру оқытушының еңбек тәжірибесіне тікелей байланысты.

Оқытушының өткізген сабағының өз мақсатына жетуінің шарты, сапалы қарым-қатынас (контакт) қалыптастыра білуде. Контакт сөзінің латын тілінен аударғандағы түсінігі, ол қарым-қатынас, жақындасу, сәйкес келу дегендерді білдіреді. Осы қарым-қатынаста оқытушы тарапынан ашықтық, шынайылық және сенімділік көрінісі айқын болуы керек. Ол дегеніміз — өзара сыйластықта, сенімде, түсіністікте, бірге жұмыс жасауға деген ұмтылыста және бір-біріне көмектесе отырып мақсатқа жету мүмкіндігін тудырады.

Сабақ барысына қажетті құрал жабдықтарды орныммен пайдалана білуде оқытушыдан шеберлікті талап етеді. Дәріс кезінде берілген теориялық материалдарды семинар, тәжірибелік сабақтар кезінде үлестірмелі, көрнекілік, оқу-арнайы құралдарды қолдана отырып бекітудің тигізер пайдасы мол. Сондықтан, белгілі бір тақырыпта өткен дәріс, семинар, тәжірибелік сабақтар бірін-бірі толықтыруы керек. Сонда ғана, курсанттың,

тыңдаушының бойында әрі қарай не боларын білсем деген ниет пайда болып оқуға, үйренуге деген құлшынысы артады.

Өзара кері байланыстың тағы бір негізгі көрсеткіші тыңдаушылардың тақырыпты ашу барысында сұрақ қоя білуі. Олай дейтінім, орынды қойылған бір сұрақтың жауабынан тек қана бір курсант немесе тыңдаушы емес, барлық аудитория қажетті мағлұмат ала алады. Ал, сабақ барысына түсінбей қалған білім алушының әрі қарай тақырыпты тыңдауға деген қызығушылығының жоғалуы әбден мүмкін. Сондықтан орынды қойылған сұраққа тиянақты жауап берген дұрыс.

Белгілі бір сұрақтыталдау барысында аудиторияда пікір таластартуындауы әбден мүмкін. Оқытушының бұл пікір таласты бірден тыйып тырыспағаны жөн. Алдымен пікір талас тудырған сұрақтың талқыланып отырған тақырыпты, тіпті осы пәнді зерделеу үшін қаншалықты маңызды екенін саралап алуы қажет. Егер орынды пікір талас болса неліктен оны әрі қарай тақырып көлемінде өрбітпеске. Ал сұрақтың аса маңыздылығы болмаған жағдайда да, пікір таласты туындатқан аудиторияның назарына негізгі сұраққа қарай біртіндеп пікір талас сұрағымен байланыстыра отырып бұрғанымыз жөн. Қандай жағдай болғанда да, білім алушының пікірімен санаспай, немесе түсіндірмей тыйып тастауға болмайды. Өйткені әрбір тұлға өзін қоршаған ортаның пікірімен санасқанын оң көреді.

Содан соң, оқытушы білім алушылардың сабаққа дайындық деңгейлеріне сын айта білуі қажет. Сабақ айтқан білім алушының ойын оқытушының сыны жоққа шығармауы тиіс. Оқытушы білім алушының еңбегін бағалай отырып, жіберген қателіктеріне ұсыныс ретінде сын айта білуі қажет. Бұл әрекет басқа білім алушыларға үлгі ретінде көрініс беріп, олардың өзіне деген сенімін арттырады және арын алған қателерін ескеріп, оны түзетуге көмектеседі. Осының негізінде, білім алушылар дұрыс бағытта сабақ айтуды үйренеді. Оқытушы өзінің таңдаған тиімді сабақ жүргізу әдісіне білім алушыларды еліктіре алуы маңызды. Бір бағытпен жүрген «жолаушылардың» әрқашанда бір-бірімен тіл табыса алу мүмкіндіктері көбірек.

Айтылған сын әсер ету үшін, оқытушылар алдымен сындың мақсатын түсіндіре білгендері жөн. Білім алушылар сындың мақсаты ретінде олардың сабақ айта білуін бағалау емес, олардың нені дұрыс, ал нені жеткіліксіз деңгейде орындалғандарын анықтау екендігін түсіндірулері қажет. Бұл әрекет болашақта олардың тәжірибелік қызметтерінде өз жұмыстарын жоғары деңгейде орындауларына септігін тигізеді. Оқытушы курсанттар мен тыңдаушыларға өзінің сабақ жүргізу бағытын түсіндіріп, олармен жағымды қарым-қатынас орнатуға ынталы екендігін ашып айту қажет. Дегенмен, өзара қарым-қатынаста субординация шегінің бұзылмауы да негізгі шарттың бірі.

Оқытушы мен курсанттар және тыңдаушылардың арасындағы өзара байланыстылықты арттыруды қамтамасыз ету үшін, бірнеше жағымды әрекеттерді қолданған тиімді. Сабақ өту барысында курсант немесе тыңдаушы тақырып бойынша сабақ айтып болған соң, ол оқытушыдан өзінің еңбегін әділ бағалауды күтеді. Тыңдаушының немесе курсанттың еңбегін дұрыс бағалау, оның дамуы мен өзіне деген сенімділігін арттырады. Сол себептен тыңдаушы немесе курсант еңбегінің дұрыс бағалануы оқытушылық қызметте ерекше маңызға ие. Әрине, білім алушылардың білім деңгейі бәрінде дерлік бірдей емес, кейбіреулерінің басқаларға қарағанда қабілеттері жоғары немесе керісінше. Дегенмен, білім алушы жеткілікті деңгейде жұмысын орныдай алмаса да, біздің мақсатымыз — оның жоғары нәтижеге қол жеткізуі үшін бағытталған ұмтылысын мадақтау немесе қолдау үшін бар әрекетті жасау. Білім алушыны кемсіту, басқалар алдында оны күлкіге айналдырып құнсыз беделге ие болу оқытушыға қажет емес.

Білім алушыларға сабақ айту барысында еркін сөз сөйлеуге және өз ойын аяқтауға мүмкіндік бергеніміз жөн. Әрине оларды оқу орындары қабырғасында барлық болуы мүмкін жағдайлардың алдын алуға үйрету мүмкін емес, бірақ біз барымызша олардың ойлау қабілеттерін арттыруға және өздерін бағалай алуға үйретуіміз қажет. Олардың заңгер ретінде ойлау қабілеттерін арттырып, өздерінің әрекеттеріне баға беруді үйретсе, онда олар тәжірибелік қызметте өздерінің кәсіби деңгейлерін жылдам жоғарылатады. Сондықтан, тыңдаушыларға өз жұмыстарын бағалауға кедергісіз мүмкіндік беру оларды алдағы уақытта өз бетінше дамуына да үлес қосуы мүмкін.

Сонымен, әрбір оқытушы өзінің кәсіби шеберлігін қалыптастыруы және нәтижелі қызмет етуі үшін келесі қағидаларды ұсынғаны жөн:

- оқытушы өз жұмысының мазмұны мен мәнін сезіне отырып, қоғамдағы орнын бағалай білуі;
- қызмет ету жолында өзіндік қолтаңбасының болуы және тиімді әдіс-тәсілдері қолдану шеберлігі;
- алдына қойған мақсатына жету жолында ізденіспен және шығармашылықпен жұмыс жасауы;
- әр кез тәжірибесін толтыру жолында еңбек ету;
- дәріс, семинар және тәжірибелік сабақтарды өткізер алдында ұйымдастыру шараларына баса назар аудару;
- әрбір сабақтың өту барысында аудиториямен қажетті байланысты қалыптастыруы және оны білім алушылардың тақырыпты зерделеуге деген ынтасын ескере отырып қалыпты жағдайда ұстауы;
- тақырыпты талдау барысында және білім алушылар еңбегін бағалау сәттерінде ынталандыру және тәртіпке шақыру шараларын естен шығармау;
- сабақ соңында білім алушылардың еңбегін әділ бағалау және оның жетістігін мен кемшілігін айта отырып топ алдында жариялау.

Арнайы дамудың маңыздылығын өмірдің көптеген фактілері дәлелдейді. Кез-келген адам, мысалы, әнді тыңдай алады және оны қандай-да бір жолмен бағалай алады, бірақ кәсіби әншіме, ол туралы тек кәсіби әнші ғана дұрыс бағалай алады. ПО қызметкері жай азаматтардан айырмашылығы, тәртіпті бұзған адамды көргенде

өзін-өзі бақылауды жоғалтпайды, мұнда көп жағдайда оған кәсіби дайындық әсер етеді. Қарапайым адам жәбірленушіні көргенде және қанға малынған адамды көргенде қорқыныш, толқу, жағымсыз сезімдер пайда болады, қарай алмай басқа жаққа қарап тұруы мүмкін. Ал хирург-дәрігер ота жасайды, қанға былғанып жатқан адамды көргенде өзін-өзі ұстай алады және тіпті одан өзіне қандайда бір білімін толықтыруы мүмкін. Екі бірдей адам бір бағалы зергерлік бұйымды бірдей көріп тұр делік: зергер әрбір бөлшегін мұқият қарап, ерекшелігін зергер емес жәй адамға көрсетсе де ол түсінбеуі мүмкін. Осындай мысалдарды келтіретін болсақ ұшаң теңіз мысал келтіруге болады. Бір ауыз сөзбен айтқанда, әр адам өз ісінің маманы болуы керек. Өмірде бір маманды дайындағанда, оның өзіне тән қабілетін дамыта білу керек.

Біріншіден, жеке сапаны (ерекшеліктерді, қабілеттерді) дамыту бойынша жұмысты жүйелі түрде құру қажет. Адамның тұтастығынан ешқандай сапа бөлінбейді. Адамның орталық жүйке жүйесінде белгілі бір сыртқы көріністерге жауап беретін аймақтар бар, мысалы, сөйлеу, есту және т. б. Бұл аймақтардың барлығы адамның миында орналасқан, ми қалай қабылдайды солай қызмет атқарады. Қажетті сапалы дамытуға бағытталған формалар, жағдайлар, әдістер, тәсілдер қажет (ерекшеліктер, қабілеттер), бірақ оларды басқа дамытушы, оқытушы және тәрбиешілермен біріктірмей - сәтті нәтижеге жету қиын. Курсанттардың құқық қорғау саласындағы қабілеттілігін, білімін, біліктілігін арттыруға үлесін қосатын, дамытатын — оқытушы болып табылады. Мысалы, белгілі бір адамның өзінің қажетті екенін түсінбейінше, кәсіби өсуге деген және еңбекте жоғары нәтижелерге қол жеткізу үшін мотивацияның болмауы кезінде, еріксіз, табандылықсыз, нені байқау керектігін білмей, объектілер мен ортадағы жасырын, нәзік, бірақ кәсіби маңызды өзгерістердің көріну белгілерінсіз, білім мен игерусіз кәсіби байқауды дамыту мүмкін емес, кейбір кездері тіпті зейінсіз де арнайы сезімталдықсыз көру, есту де мүмкін емес.

Тәсілді даралау міндетті болып табылады: адам бойындағы сапаның даму деңгейін, оның көріну ерекшеліктерін (күшті және әлсіз жақтары, деформациялар), онымен байланысты басқа қасиеттердің дамуын диагностикалау және дамушы адамның сапасының дамуына белсенді қосылу, оны өзін-өзі дамыту субъектісіне айналдыру.

Екіншіден, адамның белгілі бір сапасын (ерекшеліктерін, қабілеттерін) дамытудың өзіндік ерекшелігі мен міндеттеріне сәйкес келетін жаттығуларды таңдау қажет. Физикалық даму үшін қозғалыс жаттығулары, сезімталдықты дамыту үшін — сезімдер, қабылдау, сезіну, уайымдау керек, сыртқы және ішкі қиындықтарды жеңу үшін еркіндік дамыту, интеллектті дамыту үшін — интеллектке арналған жаттығулар қажет (тек физикалық күш-жігермен ақыл-ойды дамыту мүмкін емес). Жеке көзқараспен дамудың анықталған кемшіліктерін жеңуге бағытталған жаттығулар да тиімді.

Үшіншіден, даму процестерін оңтайландыру даму әдістерінің (операциялардың, механизмдердің) мағыналылығымен, жаттығуларды орындау кезінде оларды реттеумен жүреді. Үйлестіруді және ептілікті қажет ететін физикалық жаттығуларды орындау кезінде (мысалы, гимнастикалық снарядтарда) дамудың басында негізделген мағыналы операциялық бақылау жойылады.

Төртіншіден, кәсіби дайындықта, әсіресе кәсіби біліктілікті арттырудың қысқа мерзімді курстарында тікелей жүргізілетін, сапаларды жеделдетілген кәсібилендіруге баса назар аудару керек. Бұл жағдайда жаттығулар нақты еңбек және өмірлік жағдайларға қойылатын талаптарды барынша жақындата отырып таңдалады. Ресей Федерациясы ИМ Уфа институтында төтенше жағдай туралы хабарламаға жедел әрекет етуді қатесіз қамтамасыз ету үшін қажет тыңдаушыларда арнайы жедел жадты (қысқа мерзімді, бірақ дәл есте сақтау) дамыту бойынша педагогикалық эксперимент жүргізілді. Эксперименттік топтарда тоғыз ай бойы тренингтер өткізілді.

Қорытынды. Қортындылай келе, Қазақстан Республикасы ИМ-нің жоғары оқу орындарындағы педагогтарының маңыздылығы — ел қауіпсіздігін қамтамасыз ететін жоғары адамгершілікті, білімді және жауапты қызметкерлерді тәрбиелеуінде. Педагогтың кәсіби біліктілігі мен рухани мәдениеті — курсанттың тұлғалық дамуының басты факторы. Сондықтан, әрбір оқытушы өзіне артылған жауапкершіліктің маңыздылығын түсініп, өзінің білім беріп жүрген білім алушыларын жеке тұлға ретінде қабылдап, оған беретін сабақты түрлендіріп, жеткілікті етіп жеткізуі қажет. Нағыз өз ісінің шебері болып саналатын оқытушы ғана, саналы маман тәрбиелеп шығара алады және ол еңбегі лезде көрініп қалмайды, керісінше жылдар өте, оқытқан білім алушылары қызметін толық меңгеріп, өз қызметін жақсы көрсете отырып сапалы маман иесі атанған кезде ғана көрінеді. Сол себепті, саналы маман тәрбиелеу үшін, саналы, білімді, еңбекқор оқытушы болу қажет.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті мемлекет, Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» атты Қазақстан халқына Жолдауы, 2.09.2024ж.
2. «Сапалы білім — заман талабы» тақырыптағы оқу-әдістемелік жиынының материалдар жинағы, 04.11.2011 ж., ҚР ИМ Ақтөбе заң институты, 2011. — 103 б.
3. Омаров Б.Б. Учебно-методическое пособие. «Методика организации и поведения групповых занятий, оперативных учений и игр». Алматы, 2009. — 87 б.
4. Карташова Л.В., Никонова Т.В. Методические указания к применению в учебном процессе активных методов обучения, М: Изд-во Рос. Экон.акад., 1998. — 87 с.
5. Кикотя В.Я., Столяренко А.М. Юридическая педагогика: учебник, М: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2004. — 112 с.

6. Николаенко В.М., Залемов Г.М., Андрюшина Т.В. Психология и педагогика. Учебное пособие. Москва-Новосибирск, «ИНФРА-М-НГАЭиУ» 2000 – 115 б.

Авторлар туралы мәліметтер

Галиуллина А.С. — Қазақстан Республикасы ІІМ-нің М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты, оқу-әдістемелік орталығының БСМжБ бөлімшесінің аға оқытушы-әдіскері, полиция подполковнигі.

Төлепберген О.С. — Қазақстан Республикасы ІІМ-нің М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты, оқу-әдістемелік орталығының БСМжБ бөлімшесінің бастығы, полиция подполковнигі.

Галиуллина А.С. — Актюбинский юридический институт МВД Республики Казахстан им.М.Букембаева, старший преподаватель методист ОМиККО учебно-методического центра, подполковник полиции.

Төлепберген О.С. — Актюбинский юридический институт МВД Республики Казахстан им.М.Букембаева, начальник ОМиККО учебно-методического центра, подполковник полиции.

Galiullina A. — M.Bukenbayev Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Senior lecturer, methodologist of the Omsk Educational and Methodological Center, Police Lieutenant Colonel.

Tolepbergen O. — Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Bukenbayev, Head of the OMiCCO Educational and Methodological Center, Police Lieutenant Colonel.

К.А. Мырзабеков¹, А.С. Полюхова², Е. Нұрланұлы¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, Алматы, Казахстан

²Костанайская академия МВД Республики Казахстан имени Ш. Кабылбаева, Костанай, Казахстан

ВЛИЯНИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДЕЙСТВИЙ ПОЛИЦИИ В УСЛОВИЯХ ПОВЫШЕННОГО РИСКА

В статье исследуется влияние физической подготовки на эффективность действий полиции в условиях повышенного риска в Республике Казахстан. Актуальность обусловлена тем, что физическая готовность сотрудников ОВД выступает не только элементом служебной дисциплины, но и ресурсом снижения рисков для жизни и здоровья граждан и самих сотрудников при кризисных инцидентах, массовых мероприятиях и специальных операциях. Цель исследования состоит в выявлении правовых, организационных и прикладных механизмов, через которые уровень физической подготовленности влияет на результативность служебных действий, а также в оценке эффективности усиленной служебно-прикладной модели подготовки. Методологическую основу составили системный и комплексный подходы, анализ и синтез, формально-юридический и сравнительно-правовой методы. Нормативная база исследования включает положения законодательства об ОВД и правоохранительной службе, закрепляющие физическую подготовленность как юридически значимый критерий профессиональной пригодности, а также ведомственное регулирование физической и стрелковой подготовки.

Ключевые слова: физическая подготовка, служебно-прикладная подготовка, органы внутренних дел, полиция Казахстана, действия в условиях повышенного риска, применение физической силы, профессиональная пригодность, управление рисками, травматизм, сервисная модель полиции.

Дене шынықтырудың жоғары тәуекел жағдайында полиция әрекеттерінің тиімділігіне әсері

Мақалада Қазақстан Республикасындағы ішкі істер органдары қызметкерлерінің физикалық даярлығының «жоғары қауіп» жағдайларында полиция әрекеттерінің тиімділігіне ықпалы талданады. Зерттеудің өзектілігі физикалық дайындықтың ведомстволық талап деңгейінен асып, қоғамдық қауіпсіздіктің жүйелік факторы ретінде қарастырылуымен айқындалады: ол азаматтардың, қызметкерлердің және үшінші тұлғалардың өмірі мен денсаулығына төнетін тәуекелдерді төмендетуге мүмкіндік береді. Зерттеудің мақсаты – физикалық даярлықтың тиімді қызметтік әрекеттерді қамтамасыз етудегі құқықтық, ұйымдастырушылық және қолданбалы тетіктерін айқындау және қызметтік-қолданбалы бағыттағы күшейтілген дайындық моделінің нәтижелілігін бағалау. Әдіснамалық негізіне жүйелік және кешенді тәсілдер, талдау мен синтез, формальды-құқықтық және салыстырмалы-құқықтық әдістер енгізілді. Нормативтік база полицияның күш қолдану құқығымен ұштасатын физикалық және қызметтік-қолданбалы даярлық талаптарын белгілейтін заңдар мен ведомстволық реттеуді қамтиды.

Түйінді сөздер: дене дайындығы, қызметтік-қолданбалы дайындық, ішкі істер органдары, Қазақстан полициясы, жоғары қауіп жағдайлары, дене күшін заңды қолдану, кәсіби жарамдылық, тәуекелдерді басқару, жарақаттану, сервистік полиция моделі.

The impact of physical fitness on the effectiveness of police actions in high-risk environments

The article examines how physical training influences police performance in high-risk situations in the Republic of Kazakhstan. The relevance of the study stems from the fact that physical readiness has evolved from an internal departmental requirement into a systemic factor of public safety, helping reduce risks to the life and health of citizens, officers, and third parties during crisis incidents, mass events, special operations, and emergencies. The purpose of the research is to identify the legal, organizational, and practical mechanisms through which physical fitness affects operational effectiveness and to assess the results of an enhanced service-applied training model. The methodological framework combines systemic and integrated approaches with analysis and synthesis, as well as formal-legal and comparative-legal methods. The normative basis includes laws and subordinate regulations that connect requirements for physical and service-applied readiness with the lawful and proportional use of physical force and special means.

Keywords: physical training, service-applied training, law enforcement, police of Kazakhstan, high-risk operations, lawful use of force, professional fitness, risk management, injury prevention, service-oriented policing.

Введение. Влияние физической подготовленности на эффективность действий полиции в условиях повышенного риска в Республике Казахстан в последние годы приобретает характер не вспомогательного, а системообразующего фактора профессиональной состоятельности сотрудника ОВД. В казахстанской практике физическая готовность одновременно выступает условием правомерного и соразмерного применения силы, инструментом снижения служебного травматизма и ресурсом поддержания устойчивости личного состава к динамичным стрессогенным ситуациям. Вместе с тем в научной и ведомственно-методической плоскости сохраняются заметные противоречия: между нормативно закреплёнными требованиями к уровню физической подготовки и реальными организационными возможностями подразделений; между традиционной моделью «сдачи нормативов» и современной логикой служебно-прикладной тренировки, ориентированной на сценарии оперативного риска; а также между силовой компонентой профессионального образа полицейского и курсом на сервисность и деэскалацию. Эти конфликты обнажают недостаточную разработанность интегративной модели подготовки, которая должна объединять право, тактику, физическую и психологическую устойчивость в единую систему управления рисками. Опираясь на существующие подходы и отмечая их безусловную ценность, автор исходит из того, что для Казахстана особенно актуален переход от преимущественно формальной оценки физической готовности к доказательно обоснованной служебно-прикладной модели, связанной с конкретными типами угроз и задач подразделений.

Цель исследования состоит в научном обосновании роли физической подготовки как фактора повышения эффективности и безопасности действий полиции в условиях повышенного риска и в определении направлений совершенствования её организационно-правового и методического обеспечения в Республике Казахстан. Для достижения указанной цели поставлены следующие задачи:

- 1) уточнить содержание понятия физической подготовленности сотрудника ОВД в контексте служебно-боевых и экстремальных ситуаций;
- 2) проанализировать действующие нормативно-правовые и ведомственные основания организации физической и служебно-прикладной подготовки;
- 3) выявить ключевые методические и организационные проблемы реализации требований в территориальных подразделениях;
- 4) сопоставить доминирующие научные подходы к модели подготовки и обозначить их ограничения применительно к современным рискам;
- 5) определить имеющиеся исследовательские пробелы — прежде всего недостаток отечественных эмпирических работ, связывающих показатели физической готовности с результативностью операций, числом травм и качеством тактических решений.

Материалы и методы. Методологическую основу исследования составили диалектический, системный и комплексный подходы, позволившие рассмотреть физическую подготовку сотрудников ОВД Республики Казахстан как элемент профессиональной пригодности и управления рисками при выполнении служебных задач в условиях повышенного риска. В рамках общенаучной методологии применялись анализ и синтез, индукция и дедукция, обобщение, что обеспечило выявление логических связей между требованиями законодательства, организационными механизмами служебной подготовки и фактическими последствиями недостаточной или, напротив, усиленной тренированности сотрудников. Специально-юридический блок исследования был реализован через формально-юридический метод при анализе законодательства и ведомственных актов, регулирующих порядок прохождения службы, аттестации и требований к физической подготовленности, а также через сравнительно-правовой метод, использованный для сопоставления казахстанских подходов с отдельными элементами российского и зарубежного опыта в части перехода к служебно-прикладной модели тренировок. Дополнительно применялся контент-анализ научно-методической литературы и официальных информационных материалов, отражающих современные требования к подготовке полицейских и тенденции реформирования системы ОВД.

Эмпирическая часть исследования опиралась на квазиэкспериментальный дизайн, реализованный на базе трёх территориальных подразделений ОВД: в двух подразделениях была внедрена программа интенсивной служебно-прикладной подготовки (включая упражнения в экипировке, элементы боевых приёмов борьбы и групповые тактические задачи), тогда как в третьем сохранялся преимущественно общефизический режим занятий. В течение нескольких месяцев проводилось сравнительное отслеживание динамики выполнения ведомственных нормативов, успешности сценарных упражнений и показателей травматизма, а также осуществлялся анализ служебных материалов и наблюдений инструкторов в ходе комплексных тактических занятий. Это позволило оценить практический эффект обновлённой модели подготовки и обосновать вывод о снижении рисков ошибок и травм при применении физической силы в условиях повышенной опасности.

В совокупности использованные методы обеспечили междисциплинарный характер исследования, объединив правовой анализ, организационно-управленческую оценку и прикладную проверку эффективности служебно-прикладной физической подготовки в контексте актуальных задач полиции Республики Казахстан.

Основная часть. Нормативно-правовые основания, задающие рамки для развития системы физической подготовки, зафиксированы как на уровне законов, так и подзаконных актов. Закон Республики Казахстан «Об органах внутренних дел» определяет центральное место органов внутренних дел в обеспечении правопорядка, общественной безопасности и защите прав и свобод граждан, закрепляя широкий спектр полномочий полиции, включая право применения физической силы, специальных средств и огнестрельного оружия в строго определённых законом случаях и порядке [1, ст. 19]. Тем самым законодатель косвенно отсылает к

необходимости подготовки сотрудников к безопасному, соразмерному и правомерному применению физического воздействия, а это невозможно без профессионально организованной физической и служебно-прикладной подготовки. Закон «О правоохранительной службе» институционализирует требования к отбору и прохождению службы, аттестации и повышению квалификации, прямо включая физическую подготовленность в систему определения профессиональной пригодности: сдача нормативов, проверка уровня владения боевыми приёмами и устойчивости к нагрузкам рассматриваются как обязательный элемент оценки правоохранителя [2, ст. 47, 60]. В этих нормах имплицитно заложена идея, что физическая подготовка является юридически значимым критерием соответствия занимаемой должности, особенно для сотрудников, работающих в условиях повышенного риска; следовательно, пробелы в этой сфере превращаются не только в профессиональный, но и в правовой риск.

В научно-методической литературе, разрабатываемой для казахстанских вузов МВД и учебных центров, подчёркивается, что управление в сфере внутренних дел не может быть реализовано исключительно через правовые и организационно-управленческие инструменты: без должной подготовки кадров, включающей физическую, психологическую и тактико-специальную составляющие, невозможно обеспечить устойчивое исполнение задач по охране общественного порядка и борьбе с преступностью [3, с. 219–223]. Эта позиция опирается на идею неразрывного единства теории и практики: учебный процесс должен строиться так, чтобы будущие и действующие сотрудники внутренних дел не только знали нормативные акты, но и умели реализовывать их требования в реальных условиях улицы, массовых мероприятий и специальных операций. Мы считаем, что для Казахстана, где значительная часть территории относится к зонам с экстремальными климатическими условиями и значительными расстояниями между населёнными пунктами, связка «право – тактика – физическая готовность» приобретает особую актуальность: полицейский, не обладающий необходимой выносливостью и силовой подготовкой, объективно ограничен в возможности реализовать свои полномочия на должном уровне в сложной обстановке.

Российский опыт реформирования системы физической подготовки ОВД, представленный в работах специалистов МВД, демонстрирует устойчивую тенденцию перехода от формального выполнения нормативов к служебно-прикладной направленности тренировочного процесса. Отмечается, что традиционная модель, ориентированная на эпизодическую сдачу нормативов по нескольким упражнениям, не обеспечивает достаточного профессионального эффекта; требуется ориентация на моделирование типичных служебных ситуаций, комплексные упражнения, интеграцию боевых приёмов борьбы, тактического перемещения и стрельбы [4, с. 7–12]. Для казахстанской полиции этот вывод особенно значим, поскольку задачи, связанные с пресечением правонарушений в условиях массовых мероприятий, противодействием вооружённым преступникам или деблокированием захваченных помещений, характеризуются высокой динамикой, многовариантностью угроз и необходимостью комбинирования силовых, коммуникативных и тактических действий. Мы убеждены, что механическое воспроизводство советских или ранних постсоветских подходов к физической подготовке, сосредоточенных преимущественно на кроссовой выносливости и силовых упражнениях общего характера, не отвечает современным вызовам, стоящим перед ОВД Республики Казахстан.

Особое значение для понимания роли физической подготовки в системе управления рисками имеет ведомственное регулирование, конкретизирующее общие требования закона. Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 25 июня 2001 г. № 497, посвящённый мерам по дальнейшему улучшению физической и стрелковой подготовки, закреплял обязанность начальников подразделений организовывать занятия по физической и стрелковой подготовке за счёт служебного времени регулярно в объёме 100 часов в год из расчёта не реже двух раз в неделю по одному часу [5, п. 3) 3)]. Это означает, что при типичной служебной нагрузке физическая подготовка должна присутствовать практически в каждом служебном цикле, выступая не эпизодическим мероприятием, а постоянно действующим элементом профессиональной жизни сотрудника. Мы исходим из того, что именно такая интеграция тренировок в служебное время позволяет рассматривать физическую подготовку как часть системы управления профессиональными рисками, а не как личное хобби отдельных мотивированных сотрудников; отказ от реального выполнения этого норматива фактически ослабляет заложенный в приказе профилактический потенциал.

Современное представление о профессиональном портрете полицейского в Казахстане дополняется исследованиями, проводимыми отечественными аналитическими центрами. В аналитической работе Казахстанского института стратегических исследований, посвящённой социально-психологическому портрету сотрудников патрульно-постовой службы, отмечается, что типичный патрульный характеризуется высокой стрессоустойчивостью и физической выносливостью, однако постоянные нагрузки, сменный график и ограниченность карьерных перспектив создают риск профессионального выгорания и деградации навыков конструктивной коммуникации [6]. Подчёркивается, что при отсутствии системной психологической и физической поддержки сотрудники фактически остаются один на один с последствиями хронического стресса, что впоследствии отражается на их поведении в критических ситуациях. Интерпретируя это наблюдение в контексте физической подготовки, мы можем утверждать, что недостаточный уровень тренированности усугубляет эффекты эмоционального истощения: соматически ослабленный сотрудник быстрее теряет точность движений, допускает тактические ошибки и чаще прибегает к более жёсткому, иногда чрезмерному применению силы.

Официальный ресурс Министерства внутренних дел Республики Казахстан, посвящённый деятельности специальных сил и оперативного управления, прямо характеризует одну из ключевых задач этих структур как

организацию системной тактико-специальной, физической и огневой подготовки сотрудников ОВД, обучая их правомерным и эффективным действиям при выполнении служебно-боевых задач, в том числе при проведении специальных операций в кризисных ситуациях [7]. Это фактически программное утверждение, отражающее институциональное понимание того, что физическая подготовка – составная часть оперативного управления рисками. Под системностью здесь подразумеваются регулярность, непрерывность, вариативность упражнений с учётом специфики задач конкретных подразделений и их роли в крупных операциях. Мы считаем, что важным последующим шагом для казахстанской полиции могла бы стать более тесная увязка планов физической подготовки с системами оперативного планирования: показатели выносливости, координации, владения боевыми приёмами борьбы и тактическим перемещением должны учитываться при комплектовании групп захвата, штурмовых и резервных отделений.

Сравнение казахстанского и зарубежного опыта позволяет выявить как общие закономерности, так и специфику, обусловленную институциональными и культурными факторами. В странах с развитой системой community policing физическая подготовка полицейских, как правило, структурируется таким образом, чтобы поддерживать базовый уровень выносливости и силы, достаточный для длительного патрулирования, быстрого реагирования и кратковременных силовых действий, тогда как основной акцент делается на деэскалации, переговорах, психологической устойчивости и комплексных учениях с участием медицинских и социальных служб. В Казахстане, исходя из исторических традиций, значимую роль долгое время играла демонстрация силы и готовность к силовому подавлению, что отражалось в приоритетном развитии скоростно-силовых качеств и беговой выносливости. Однако реформы последних лет, ориентированные на повышение доверия к полиции и её сервисный характер, объективно требуют смещения баланса: от одностороннего развития «силовой компоненты» к интеграции с навыками коммуникации, стресс-менеджмента и правового мышления. Мы убеждены, что в многоязычной и многокультурной среде Казахстана такая интегративная модель физической подготовки обладает повышенным потенциалом по снижению конфликтности и травматизма при одновременном укреплении доверия к полиции.

Реформирование органов внутренних дел в 2019–2021 гг. на основе Дорожной карты по модернизации придало физической подготовке новое содержательное измерение. В аналитических материалах, подготовленных по результатам реализации Дорожной карты, подчёркивается, что в её рамках численность Министерства внутренних дел была сокращена на 11% или 10 592 человека, в том числе за счёт оптимизации организационно-штатной структуры и ликвидации избыточных управленческих звеньев [8]. Фактически это означает, что примерно каждый девятый сотрудник был выведен из системы, что при сохранении объёма задач неизбежно повышает нагрузку на оставшийся личный состав и предъявляет к нему более высокие требования по физической и психической выносливости. Мы полагаем, что в условиях сокращения численности и одновременного роста общественных ожиданий устойчивость к нагрузкам и способность эффективно действовать в критических ситуациях становятся не факультативным, а системообразующим элементом профессионального профиля сотрудника.

Для более конкретного понимания влияния физической подготовки на эффективность действий полиции в условиях повышенного риска целесообразно обратиться к материалам ведомственных проверок и учебно-практических мероприятий, проводимых в территориальных подразделениях. В ряде областных центров и крупных городов организуются комплексные тактические занятия, в ходе которых сотрудники патрульной полиции и подразделений быстрого реагирования последовательно выполняют имитацию задержания агрессивного правонарушителя в ограниченном пространстве, эвакуацию условно пострадавшего с верхних этажей зданий, преследование условного преступника в плотной городской застройке с преодолением препятствий. Наблюдения инструкторов и анализ отчётных материалов показывают, что сотрудники, систематически включённые в программы служебно-прикладной физической подготовки, выполняют эти упражнения более энергосберегающим образом, с меньшим количеством тактических ошибок и большей согласованностью действий в составе звена. Мы видим, что здесь проявляется не только эффект общей тренированности, но и результат адаптации двигательных навыков к типичным сценариям повышенного риска.

Результаты авторского квазиэкспериментального исследования, проведённого на базе трёх территориальных подразделений органов внутренних дел, позволяют дополнительно уточнить эти наблюдения. В исследование были включены сотрудники патрульной полиции и подразделений быстрого реагирования разных возрастных и стажевых категорий; в двух подразделениях была внедрена программа интенсивной служебно-прикладной подготовки с акцентом на упражнения в экипировке, элементы боевых приёмов борьбы и комплексные тактические задачи в групповом формате, а в одном подразделении занятия продолжались в прежнем, преимущественно общефизическом режиме. В течение нескольких месяцев отслеживалась динамика выполнения ведомственных нормативов и успешности сценарных упражнений, а также анализировались служебные материалы по травматизму при задержаниях и иных силовых действиях. По итогам цикла в подразделениях, где реализовывалась обновлённая программа, зафиксировано устойчивое повышение доли сотрудников, стабильно выполняющих нормативы, рост качества взаимодействия в моделируемых ситуациях и уменьшение числа травм, прямо связанных с техническими ошибками при применении физической силы. Мы интерпретируем это как свидетельство того, что системная служебно-прикладная физическая подготовка способна в относительно короткий срок изменить профиль рисков подразделения даже без радикального увеличения материальных ресурсов.

Показательными в этом отношении являются материалы служебных разборов конкретных инцидентов. В одном из подразделений условно западного региона анализировался эпизод задержания группы лиц, подозреваемых в совершении тяжкого преступления, укрывшихся в частном доме. Штурм проводился силами подразделения быстрого реагирования, сотрудники которого систематически проходили усиленную служебно-прикладную подготовку. В ходе операции потребовалось преодоление ограждений, работа в стеснённых условиях, силовое удержание нескольких сопротивляющихся лиц и эвакуация одного из них из задымлённого помещения. Задачи были выполнены в минимальные сроки, без применения огнестрельного оружия и с ограничением травм ушибами мягких тканей. Руководитель подразделения в служебной характеристике прямо связал успешный исход с высоким уровнем физической и тактической подготовленности личного состава. В данном кейсе наглядно показано, что хорошая физическая форма позволяет сотрудникам сохранять точность и координацию движений, контролировать интенсивность воздействия и избегать как избыточной грубости, так и неоправданного затягивания операции.

В другом случае, по материалам служебной проверки по факту тяжёлой травмы сотрудника при задержании агрессивного правонарушителя в подъезде многоэтажного дома, было установлено, что пострадавший систематически не выполнял нормативы по силовой подготовке и имел ограничения по состоянию опорно-двигательного аппарата. При попытке самостоятельно скрутить нарушителя, существенно превосходящего его по массе, сотрудник потерял равновесие на лестничном пролёте, получил перелом и длительное время находился на лечении. Комиссия указала на недостаточную оценку его физической готовности при распределении ролей, а также на отсутствие адекватной страхующей поддержки со стороны напарника. Мы считаем, что этот пример демонстрирует не только индивидуальное значение физической подготовки, но и важность управления рисками на уровне подразделения: информация о физическом состоянии и ограничениях сотрудников должна учитываться при планировании силовых операций, а не игнорироваться из соображений кадрового дефицита или формального равенства.

Отечественная и зарубежная научная литература подчёркивает, что эффективная физическая подготовка сотрудников полиции должна строиться по принципу дифференциации требований с учётом характера выполняемых задач, возраста, пола и состояния здоровья. Российские специалисты в области физической подготовки ОВД предлагают трёхуровневую модель (базовый, усиленный и специальный уровни), привязывая её к группам предназначения и видам служебной деятельности и настаивая на повышенных нормативах для кандидатов и сотрудников наиболее рискованных подразделений [4, с. 8–10]. Мы полагаем, что адаптация подобной модели к казахстанским реалиям с учётом региональной специфики, климатических условий и структуры преступности позволила бы более рационально распределять тренировочные нагрузки и требования, не снижая при этом планку для силовых и специальных подразделений. При этом важно не допустить превращения дифференциации в инструмент фактического снижения стандартов для значительной части личного состава; напротив, упрощение нормативов допустимо лишь в отношении сотрудников, чья деятельность реально не связана с прямыми силовыми действиями.

Интересную связь между административной деятельностью органов внутренних дел и кадровым обеспечением, включающим подготовку и переподготовку, демонстрируют учебные материалы казахстанских вузов МВД. В одном из учебных пособий по административной деятельности подчёркивается, что управление в сфере внутренних дел направлено на обеспечение законности и правопорядка, защиту прав и свобод граждан и предполагает систематическую подготовку и повышение квалификации кадров, включая формирование специальных навыков, необходимых для действий в обычных и особых условиях [3, с. 248–265]. При этом подчёркивается, что обучение должно опираться как на анализ правовых норм, так и на изучение практического опыта, накопленного в ходе реальных операций по охране общественного порядка и борьбе с правонарушениями. Такая логика позволяет органично встроить физическую подготовку в общую систему профессионального образования и служебной подготовки: тренировки перестают восприниматься как отдельный вид «нагрузки» и превращаются в практический модуль, обеспечивающий реализацию правовых и организационно-управленческих решений в реальной среде.

Зарубежные практики, на которые ссылаются и казахстанские аналитики, показывают, что полицейский, эффективно действующий в условиях повышенного риска, сочетает базовый уровень силовой и выносливостной готовности с развитой эмоциональной саморегуляцией и навыками межличностного взаимодействия. В уже упомянутой работе о социально-психологическом портрете казахстанского патрульного отмечается, что дефицит навыков диалога и «разруливания» острых ситуаций без конфликта связан не только с недостатками образовательных программ по коммуникации, но и с хроническим стрессом, приводящим к раздражительности, апатии и снижению когнитивной гибкости [6]. На наш взгляд, физическая подготовка в этой связи может рассматриваться как один из инструментов профилактики психоэмоциональных перегрузок: регулярные тренировки, включающие дыхательные упражнения, элементы игровых единоборств и групповую работу, способствуют не только укреплению мышечного корсета, но и снижению уровня тревожности, улучшению качества сна, формированию внутриколлективной поддержки, что в конечном счёте уменьшает вероятность неадекватных реакций в условиях повышенного риска.

Ключевым направлением модернизации физической подготовки в органах внутренних дел Казахстана мы считаем переход к интегрированным полигонно-ситуационным тренировкам, ориентированным на моделирование реальных сценариев повышенного риска. На уровне специальных подразделений элементы такой подготовки уже реализуются: официальные документы МВД указывают, что специальные силы и оперативное

управление координируют обучение сотрудников правомерным и эффективным действиям в условиях кризисных ситуаций, в том числе при введении чрезвычайных режимов [7]. Ряд ученых считают, что модернизация административной полиции рассматривается как процесс, требующий повышения профессионального потенциала сотрудников за счёт постоянного обучения, рационального использования ресурсов и ориентации на сервисную модель деятельности [9, с. 31–33]. Мы полагаем, что эта логика в полной мере применима и к физической подготовке: она должна рассматриваться как ядро указанного профессионального потенциала и планироваться не стихийно, а как элемент управленческих решений по распределению сил и средств.

Расширение практики полигонно-ситуационных тренировок на массовые подразделения патрульной полиции, дорожно-патрульной службы, участковых инспекторов позволило бы сформировать у сотрудников устойчивые двигательные и тактические шаблоны поведения, уменьшающие вероятность паники, хаотических действий и избыточного применения силы при столкновении с агрессивными гражданами или многочисленными группами правонарушителей. Мы убеждены, что при разработке таких тренировок необходимо учитывать региональные особенности: в мегаполисах — отрабатывать действия в условиях плотной застройки и большого количества граждан, а в сельских районах — навыки преследования и задержания в труднопроходимой местности и при низких температурах.

Важным элементом системы управления рисками является аттестация и периодическая оценка квалификации сотрудников, в том числе по физической подготовке. Закон «О правоохранительной службе» прямо связывает прохождение аттестации с оценкой профессиональной пригодности, включающей сдачу установленных нормативов и последующее собеседование только для тех, кто успешно преодолел пороговые значения [2, ст. 47]. Подзаконные акты, регулирующие проведение аттестации, предусматривают жёсткие последствия для сотрудников, не выполнивших нормативы: от направления на повторную аттестацию до понижения в должности или увольнения. Мы полагаем, что подобная модель создаёт мощный мотивационный стимул к поддержанию физической формы, но лишь при условии, что руководство подразделений реально обеспечивает доступ сотрудников к качественным тренировкам, а не перекладывает ответственность исключительно на личную инициативу. Без такой институциональной поддержки требования аттестации рискуют превратиться в формальный механизм наказания, не обеспечивающий повышения реальной готовности подразделений к действиям в условиях повышенного риска.

Отдельного внимания заслуживает вопрос корреляции физической подготовленности и общественного доверия к полиции. Аналитики отмечают, что граждане склонны воспринимать физически подготовленного, подтянутого полицейского как более компетентного и способного защитить их права, однако одновременно существует риск формирования образа исключительно «силового инструмента», если эта подготовленность не сопровождается демонстрацией уважения и сервисной ориентации [6]. В Казахстане, где государственные институты декларируют курс на сервисную модель полиции, физическая подготовка не может быть нейтральной: она должна подкрепляться стандартами профессиональной этики, коммуникативными навыками и подотчётностью. Мы считаем, что включение в программы физической подготовки элементов ролевых игр, в рамках которых сотрудники отрабатывают действия при сопротивлении граждан с учётом принципов законности, соразмерности и недопустимости унижения достоинства личности, позволяет связать «силовую» компоненту с ценностной и правовой, снижая вероятность злоупотреблений в условиях стресса.

Заключение. Подводя итог, следует отметить, что в условиях Республики Казахстан влияние физической подготовки на эффективность действий полиции в условиях повышенного риска носит комплексный и многоуровневый характер. На нормативном уровне законы об органах внутренних дел и о правоохранительной службе задают требования к физической и служебно-прикладной готовности сотрудников и увязывают их с правом применения физической силы и специальных средств. На организационном уровне приказы МВД, в том числе документ, устанавливающий годовой объём физической и стрелковой подготовки, и деятельность специальных сил и оперативного управления формируют институциональную рамку для системной физической подготовки и контроля её результатов. На уровне практики эмпирические данные ведомственных проверок и результаты авторского квазиэкспериментального исследования свидетельствуют, что усиление служебно-прикладной физической подготовки ведёт к росту успешности выполнения сценариев повышенного риска и снижению травматизма. Наконец, на уровне общественных ожиданий физическая подготовленность сотрудников выступает важным, но двояким символом: она может усиливать доверие к профессионализму полиции, но при отсутствии этической и коммуникативной составляющих способна закреплять образ «карательной силы». Мы убеждены, что дальнейшее развитие системы физической подготовки в органах внутренних дел Казахстана должно строиться на интеграции правовых требований, научно обоснованных методик, результатов исследований, и ориентации на сервисную модель взаимодействия с обществом и только в этом случае физическая сила станет не самоцелью, а инструментом обеспечения безопасности и защиты прав человека.

Список использованной литературы

1. Об органах внутренних дел Республики Казахстан: Закон Республики Казахстан от 23 апреля 2014 г. № 199-V ЗРК «Об органах внутренних дел Республики Казахстан» (с изм. и доп.). — Электронный ресурс: kpa.edu.kz. — Режим доступа: <https://kpa.edu.kz> (дата обращения: 19.11.2025).

2. Закон Республики Казахстан «О правоохранительной службе» от 6 января 2011 г. № 380-IV ЗРК (с изм. и доп.).
3. Ғалқаманұлы Д. Ішкі істер органдарының әкімшілік қызметі: оқу құралы. — Қарағанды: Академия МВД РК, 2016. — 268 с.
4. Баркалов С. Н. Совершенствование организации физической подготовки сотрудников органов внутренних дел // Проблемы государства и общества. — 2018. — № 5. — С. 7–12.
5. Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан «О мерах по дальнейшему улучшению физической и стрелковой подготовки, массовой физкультурно-спортивной работы в органах внутренних дел и учебных заведениях МВД Республики Казахстан» от 25 июня 2001 г. № 497 (утратил силу).
6. Жумагулов М. Социально-психологический портрет сотрудников полиции: вызовы настоящего и ориентиры будущего (на примере патрульно-постовой службы). — Аналитический доклад. — Нур-Султан: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК, 2025.
7. Специальные силы и оперативное управление органов внутренних дел Республики Казахстан: официальный раздел сайта Министерства внутренних дел РК. — Электронный ресурс. — Режим доступа: <https://www.gov.kz> (дата обращения: 19.11.2025).
8. В рамках реализации Дорожной карты по модернизации органов внутренних дел на 2019–2021 годы сокращена численность МВД на 11 % (24.10.2019) // [Zakon.kz](https://zakon.kz). — Электронный ресурс. — Режим доступа: <https://online.zakon.kz> (дата обращения: 19.11.2025).
9. Колесников Ю. Ю., Ахмеджанова Г. Б., Тузельбаев Н. О. Совершенствование системы управления административной полицией Республики Казахстан: проблемы и перспективы // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. — 2021. — № 3(68). — С. 30–35.

Сведения об авторах

Мырзабеков К.А. – заместитель начальника факультета профессиональной подготовки Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбұлатова, полковник полиции.

Полюхова А.С. – доцент кафедры военной и тактико-специальной подготовки Костанайской академии МВД Республики Казахстан им. Ш. Кабылбаева, подполковник полиции.

Нұрланұлы Е. – старший преподаватель кафедры физической подготовки Алматинской академии МВД Республики Казахстан им.М. Есбұлатова, подполковник полиции.

Мырзабеков К.А. – Қазақстан Республикасы ІІМ Е. Есболатов атындағы Алматы академиясының Кәсіби даярлық факультеті бастығы Есірткі қылмысына қарсы іс-қимыл жөніндегі мамандарды даярлау жөніндегі ведомствоаралық орталықтың бастығы, PhD докторы полиция полковнигі.

Полюхова А.С. - Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Кабылбаев атындағы Қостанай академиясының әскери және тактикалық-арнайы даярлық кафедрасының доценті, полиция подполковнигі.

Нұрланұлы Е. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының дене шынықтыру кафедрасының аға оқытушысы, полиция подполковнигі.

Myrzabekov K.A. – Deputy Head of the Faculty of Professional Training of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, police colonel.

Polyukhova A.S. – Associate Professor at the Department of Military and Tactical-Special Preparation, Master of Laws, Police Lieutenant Colonel Sh. Kabylbayev Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan.

Nurlanuly E. – Senior Lecturer at the Department of Physical Education of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs the Republic of Kazakhstan named after M. Esbolatov, Police Lieutenant Colonel.

М.У. Қалыбеков¹, Б.Б. Тельтаев¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІІМ-НІҢ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ДАЙЫНДЫҒЫН ӨТКІЗУДЕ ҰЛТТЫҚ СПОРТ ТҮРЛЕРІНІҢ МАҢЫЗЫ

Бұл мақалада Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің оқу орындарында курсанттарды кәсіби даярлауда дене шынықтыру дайындығының орны мен маңызы қарастырылып, ұлттық спорт түрлерін тиімді пайдалану мәселесі жан-жақты талданады. Авторлар ұлттық спорт түрлерінің тәрбиелік, патриоттық және мәдени құндылықтарға негізделген ерекшеліктерін аша отырып, оларды болашақ құқық қорғау қызметкерлерінің тұлғалық және кәсіби қалыптасуына ықпалды құрал ретінде қарастырады. Мақалада қазақ күресі, тоғызқұмалақ, асық ату, жамбы ату, көкпар сияқты спорт түрлерінің дене шынықтыру дайындығындағы қолдану тәжірибесі нақты мысалдармен сипатталады. Сонымен қатар ІІМ оқу орындарында ұлттық спортты оқу үдерісіне енгізудің әдістері, формалары мен нәтижелері көрсетіліп, курсанттар арасында ұлттық рухты, ұйымшылдықты, төзімділік пен жауапкершілікті дамытудағы маңызы дәлелденеді. Авторлар педагогикалық талдау, салыстырмалы әдіс және тәжірибелік бақылау тәсілдеріне сүйене отырып, ұлттық спорттың оқу-тәрбие жүйесіне ықпалдасуының өзекті жолдарын ұсынады.

Түйінді сөздер: ұлттық спорт, дене шынықтыру дайындығы, ІІМ оқу орындары, болашақ полицейлер, кәсіби даярлық, рухани тәрбие, жауынгерлік қабілет.

Значение национальных видов спорта в проведении физической подготовки в учебных заведениях МВД Республики Казахстан

В данной статье рассматривается место и значение физической подготовки в профессиональной подготовке курсантов в учебных заведениях Министерства внутренних дел Республики Казахстан, всесторонне анализируется вопрос эффективного использования национальных видов спорта. Раскрывая особенности национальных видов спорта, основанные на воспитательных, патриотических и культурных ценностях, Авторы рассматривают их как влиятельный инструмент для личностного и профессионального становления будущих сотрудников правоохранительных органов. В статье наглядными примерами описывается опыт применения в физической подготовке таких видов спорта, как казах күресі, тоғызқұмалақ, асық ату, жамбы ату, көкпар. Также будут продемонстрированы методы, формы и результаты внедрения национального спорта в учебный процесс в учебных заведениях МВД, доказано значение в развитии национального духа, сплоченности, толерантности и ответственности среди курсантов. Авторы предлагают актуальные пути интеграции национального спорта в учебно-воспитательную систему, опираясь на подходы педагогического анализа, сравнительного метода и практического контроля.

Ключевые слова: национальный спорт, физическая подготовка, учебные заведения МВД, будущие полицейские, профессиональная подготовка, духовное воспитание, боевые способности.

The importance of national sports in conducting physical training in educational institutions of the ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan

This article examines the place and importance of physical training in the professional training of cadets in educational institutions of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan, analyzes in detail the issue of the effective use of National Sports. Revealing the features of national sports based on educational, patriotic and cultural values, the author considers them as an influential tool for the personal and professional formation of future law enforcement officers. The article describes specific examples of practical experience in physical training of such sports as Kazakh kures, togyzkumalak, asyk ATU, Jamby ATU, kokpar. In addition, the methods, forms and results of the introduction of national sports in the educational process in the educational institutions of the Ministry of internal affairs are shown, and the importance of developing the national spirit, organization, tolerance and responsibility among cadets is proved. Based on the approaches of pedagogical analysis, comparative method and practical control, the author proposes topical ways of integrating national sports into the educational system.

Keywords: national sports, physical training, educational institutions of the Ministry of internal affairs, future policemen, professional training, spiritual education, combat abilities.

Кіріспе. Қазіргі заманда ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің басты бағыттарының бірі – кәсіби білікті, физикалық және рухани тұрғыдан дайындалған ішкі істер органдары қызметкерлерін даярлау. Осы орайда Қазақстан Республикасы ІІМ-нің оқу орындарында дене шынықтыру дайындығын өткізудің рөлі артып отыр. Бұл даярлықтың мазмұнын заманауи талаптарға сай жаңарту, оның ішінде ұлттық спорт түрлерін тиімді қолдану өзекті мәселеге айналып отыр.

Ұлттық спорт – бұл тек физикалық жаттығулар жүйесі ғана емес, сондай-ақ халықтың тарихи-мәдени кодын, жауынгерлік рухын, салт-дәстүрін бойына сіңірген тәрбие құралы. Сондықтан да құқық қорғау органдарының болашақ қызметкерлеріне арналған дене шынықтыру сабақтарында қазақтың ұлттық спорт түрлерін қолдану – олардың тұлғалық, рухани және кәсіби дамуына ықпал етеді [1].

Әдістеме. Мақаланы жазу барысында ұлттық спорт түрлері мен дене шынықтыру тәрбиесінің ғылыми негіздерін ашу мақсатында педагогика, спорт теориясы, құқық қорғау қызметкерлерін даярлау салаларындағы отандық және шетелдік ғылыми еңбектер зерделеніп, талданды, ұлттық спорт түрлерін ІІМ оқу орындарының жалпы дене дайындығы жүйесіне енгізу тәжірибесі басқа спорт түрлерімен салыстырыла отырып бағаланды. Бұл арқылы ұлттық спорттың бірегей артықшылықтары мен тәрбиелік ықпалы көрсетілді. Ұлттық спорт түрлерін оқу үдерісіне интеграциялау үрдісі жүйелі түрде сипатталды: мазмұны, құрылымы, ұйымдастыру формалары мен педагогикалық әсері біртұтас талданды. ІІМ оқу орындарындағы нақты мысалдар, практикалық тәжірибелер мен оқу ордаларының жұмысынан алынған мәліметтер жинақталып, жалпыланды. Бұл деректер педагогикалық бақылаулар мен ішкі академиялық құжаттарға сүйене отырып берілді.

Негізгі бөлім. Ұлттық спорт түрлері – ұлттың тарихымен, мәдениетімен, салт-дәстүрімен тығыз байланысты, ұрпақтан-ұрпаққа мирас болып келе жатқан баға жетпес рухани қазына. Олар қазақ халқының тұрмыс-салты мен жауынгерлік өнерімен тікелей сабақтасып жатыр. Ежелгі заманнан бері қазақ жастары балалық шағынан бастап түрлі ойындар арқылы күш-қайратын, шапшаңдығын, төзімділігін дамытып отырған. Осы тұрғыда ұлттық спорт тек дене қозғалысының жиынтығы емес, сонымен қатар адамды жан-жақты дамытатын әлеуметтік-мәдени, рухани және тәрбиелік институт ретінде де қарастырылуы тиіс [2].

Қазақ күресі

Қазақ күресі – қазақ халқының ең көне спорт түрлерінің бірі. Бұл спорттық жекпе-жек тек күш пен ептілікті ғана емес, сонымен бірге әділдікке, сабырлыққа, төзімділікке тәрбиелейді. Қазақ күресінде қарсыласты қасақана жарақаттау, дөрекі мінез көрсету, қарсыласты қорлау әрекеттері мүлде орын алмайды. Бұл – курсанттарға әдептілік пен ішкі тәртіпті үйретудің тиімді құралы. Сонымен қатар, күрес шеберлігі қызмет бабындағы күрделі жағдайда шешім қабылдауға көмектесетін сенімділік пен батылдықты дамытады.

Тоғызқұмалақ

Тоғызқұмалақ – қазақтың ұлттық ақыл-ой спорты. Ол логикалық және стратегиялық ойлауды жетілдіреді. Бұл ойын болашақ құқық қорғаушылар үшін ерекше маңызды, себебі олардың қызметінде нақты және тез шешім қабылдай білу, бірнеше қадам алға ойлау, жағдайды саралау қабілеті аса қажет. Тоғызқұмалақ арқылы курсанттар өз ойлау қабілеттерін дамытып қана қоймай, шыдамдылыққа, ұқыптылыққа, зейінділікке үйренеді.

Асық ату

Асық ату – қазақ халқының дәстүрлі ұлттық ойыны. Бұл ойынның қарапайымдылығы мен қолжетімділігіне қарамастан, оның тәрбиелік мәні терең. Ол мергендік пен дәлдікке баулиды, көз өлшемін қалыптастырады, ұжымдық әрекетке бейімдейді. Курсанттар үшін бұл – көзбен шоғырланып жұмыс істеу дағдысын қалыптастыратын, қол мен көз координациясын дамытатын тиімді жаттығу.

Жамбы ату

Жамбы ату – ептілік, мергендік пен шапшаңдықты талап ететін ұлттық спорт түрі. Бұл ойын тарихи тұрғыдан алғанда, жауынгерлік дайындықтың ажырамас бөлігі болған. Жамбы ату қазіргі таңда тек спорт емес, болашақ офицерлер үшін тактикалық ойлауды, шоғырлану қабілетін дамытатын маңызды жаттығу құралы ретінде қарастырылады.

Көкпар

Көкпар – командалық рухты, көшбасшылық қасиеттерді, тактикалық үйлесімділікті қалыптастыратын ерекше спорттық ойын. Бұл ойын арқылы курсанттар бірлесе жұмыс істеуге, сенім артуға, ұжымдық жауапкершілікті сезінуге машықтанады [3, 45 б].

Ұлттық спорт түрлерінің барлығы адам бойында бірнеше маңызды қасиеттерді қалыптастырады:

- Отанға деген сүйіспеншілік – ұлттық ойындар арқылы курсанттар өз халқының тарихы мен мәдениетіне жақындайды, бұл олардың азаматтық сана-сезімін арттырады.

- Ерік-жігер мен қайсарлық – жарыстар мен жаттығулар адамды шынықтырып, өмірлік қиындықтарға төтеп беруге үйретеді.

- Рухани байлық – ұлттық құндылықтарды ұлықтау арқылы ішкі тәртіп, мәдениеттілік, сабырлық қасиеттері дамиды.

- Ұжымдық жауапкершілік пен достық – командалық ойындар мен жарыстар курстастар арасындағы ынтымақтастықты, сенімді нығайтады [4].

Сондықтан ұлттық спорт түрлерін ІІМ оқу орындарының дене дайындығы жүйесіне енгізу тек физикалық қабілетті жетілдірумен шектелмейді, ол курсанттың тұлғасын ұлттық рухта тәрбиелеуге, оның кәсіби және адамгершілік болмысын қалыптастыруға тікелей ықпал етеді.

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің оқу орындарында курсанттардың дене даярлығына ерекше көңіл бөлінеді. Себебі болашақ құқық қорғау органдары қызметкерлерінің кәсіби даярлығының маңызды құрамдас бөлігі – оларды жоғары физикалық, психологиялық және рухани дайындықпен қамтамасыз ету.

Соңғы жылдары бұл жүйеге ұлттық спорт түрлерін кіріктіру бағытында айтарлықтай ілгерілеушілік байқалады. Бұл үрдіс тек дене қуатын дамытуға ғана емес, сонымен бірге ұлттық сана-сезімді қалыптастыру, патриоттық рухты көтеру және тұлғалық тәрбиені нығайтуға бағытталған [5].

Бүгінде ИМ жүйесіндегі жетекші оқу орындарының бірі – ҚР ИМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, ұлттық спорт түрлерін оқу үдерісіне кезең-кезеңмен енгізіп келеді. Бұл оқу орнында арнайы спорт секциялары мен үйірмелер жұмыс істейді. Атап айтқанда:

- Қазақ күресі – дене дайындығы пәнінің құрамдас бөлігі ретінде тұрақты өткізіледі, курсанттар үшін жыл сайын ішкі жарыстар ұйымдастырылады;

- Тоғызқұмалақ – логикалық ойлау мен зейінді дамыту мақсатында факультативтік сабақтар мен олимпиадалар түрінде енгізілген;

- Асық ату, жамбы ату элементтері – мерекелік және патриоттық іс-шаралар шеңберінде қолданылады;

- Көкпар мен аударыспақ – ірі қалалардағы ИМ-ге қарасты спорт клубтарымен бірлесіп, ашық жарыстар форматында өткізіледі.

Сондай-ақ Алматы қаласындағы ҚР ИМ Академиясында дене шынықтыру дайындығы бағдарламасына ұлттық спорт түрлерінің кіріспе негіздері ендірілген. Курсанттар қазақ күресі мен тоғызқұмалақ үйірмелеріне қатыса отырып, бір жағынан ұлттық дәстүрмен танысып, екінші жағынан логикалық және физикалық дағдыларын дамытады.

Ұлттық спорт түрлерін ИМ оқу орындарында қолданудың бірнеше тиімді формалары қалыптасқан:

1. Оқу бағдарламасына интеграциялау – дене дайындығы пәнінің тақырыптық жоспарына қазақ күресі, тоғызқұмалақ элементтерін енгізу.

2. Факультативтік курстар мен секциялар – арнайы спорт түрлерін тереңдетіп үйрету арқылы курсанттардың қызығушылығын арттыру.

3. Мерекелік іс-шаралар аясында көрсету – Тәуелсіздік күні, Наурыз мерекесі сияқты ұлттық мейрамдарда ұлттық спорт түрлерінен көрсетілімдер ұйымдастыру.

4. Ішкі жарыстар мен спартакиадалар өткізу – курсанттар арасында тұрақты түрде ұлттық спорт түрлері бойынша жарыстар ұйымдастыру [6].

Жоғарыда аталған оқу орындарында жүргізілген педагогикалық бақылау, сұхбаттар және сауалнамалар нәтижелері көрсеткендей, ұлттық спорт түрлеріне қатысқан курсанттар келесі жағымды өзгерістерді көрсеткен:

- Физикалық төзімділік пен күштік көрсеткіштердің артуы;

- Көшбасшылық қабілет пен командалық жұмысқа бейімділіктің дамуы;

- Ұлттық тарихқа, дәстүр мен мәдениетке деген құрметтің нығаюы;

- Психологиялық тұрақтылық пен моральдық шыдамдылықтың артуы [7, 12 р.]. Мысалы, қазақ күресімен айналысқан курсанттар күрделі қызметтік жағдайларда батыл шешім қабылдай білу қабілеттерімен ерекшеленген. Ал тоғызқұмалақ ойынына қатысқандарда логикалық және стратегиялық ойлау қабілетінің артқаны байқалған. Бұл командалық рухты қалыптастырып, қатысушылардың ынтыасын арттырады [8, 293 б.].

Қорытынды. Ұлттық спорт түрлерін дене дайындығына енгізу барысында бірнеше проблемалар да кездеседі:

- Білікті мамандардың тапшылығы (мысалы, ұлттық спорт бойынша кәсіби жаттықтырушылар аз);

- Материалдық-техникалық базаның жеткіліксіздігі (арнайы алаңдар мен құрал-жабдықтардың жоқтығы);

- Оқу бағдарламаларының ескіруі және ұлттық компоненттердің формалды енгізілуі.

Осыған орай келесі ұсыныстарды атап өтуге болады:

- ИМ оқу орындарына ұлттық спорт түрлері бойынша білікті жаттықтырушыларды тарту;

- Оқу базаларын заманауи ұлттық спорт алаңдарымен жабдықтау;

- Оқу-әдістемелік құралдарды қайта қарап, ұлттық мазмұнмен толықтыру;

- ҚР Ұлттық спорт қауымдастығымен бірлескен жобалар ұйымдастыру.

Ұлттық спорт түрлерін дене шынықтыру даярлығына енгізу – болашақ құқық қорғау қызметкерлерін жан-жақты дамытудың маңызды тетігі. Бұл бағыттағы жұмыстар тек физикалық дайындықты арттырып қана қоймай, курсанттарды отансүйгіштікке, жауапкершілікке, моральдық беріктікке тәрбиелейді. Сондықтан ИМ оқу орындарында ұлттық спортқа негізделген дене шынықтыру даярлығын жүйелі түрде дамыту қажет.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Аманжолов С. / Қазақтың ұлттық ойындары. – Алматы: Санат, 1991. - 176 б.

2. Тасмағамбетов И.. «Ұлт рухы және ұлттық спорт». – Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2019.

3. Айтмамбет Е. «Ұлттық спорт – ұрпақ тәрбиесінің өзегі». // Педагогика және спорт, №3, 2022. – Б. 45-48.

4. Бекенов Т. «Қазақ күресінің тәрбиелік мәні». // Жас сарбаз, №5, 2021.

5. Баймұратов А. «Дене тәрбиесінде ұлттық ойындарды қолдану». // Қоғам және құқық, №1, 2020. – 89 б.

6. «Дене шынықтыру және спорт туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 3 шілдедегі № 228-V ҚРЗ. // Электрондық ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P170000006S> (01.05.2025).

7. Seifert T., & Sutton, R // Teaching Strategies for Digital Learners (Perspectives of Calvin Seifert and Rosemary Sutton) January 2022 Indonesian Journal of Education (INJOE) 2(1). - 12-26.

8. Тельтаев Б.Б., Калыбеков М.У., Касымов А.Н. Ведомстволық оқу орындарында дене шынықтыру мен спорт бойынша тыңдаушыларды оқытудың заманауи тәсілдері // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – Алматы. ОНИиРИР. 3 (80) 2024. - 291-298 с.

Автор туралы мәліметтер

Калыбеков М.У. - Қазақстан Республикасы ІІМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясы Кәсіби даярлық факультеті Дене шынықтыру дайындығы кафедрасының доценті полиция подполковнигі.

Тельтаев Б.Б. - Қазақстан Республикасы ІІМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясы Кәсіби даярлық факультеті Дене шынықтыру дайындығы кафедрасының доценті полиция подполковнигі.

Калыбеков М.У. - Доцент кафедры физической подготовки факультета профессиональной подготовки Алматинская академия МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова подполковник полиции.

Тельтаев Б.Б. - Доцент кафедры физической подготовки факультета профессиональной подготовки Алматинская академия МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова подполковник полиции.

Kalybekov M.U. - Associate Professor of the Department of Physical Training of the Faculty of Vocational Training Almaty Academy Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov Police Lieutenant Colonel.

Teltaev B.B. - Associate Professor of the Department of Physical Training of the Faculty of Vocational Training Almaty Academy Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov Police Lieutenant Colonel.

Н.И. Ибраимова¹, П.В. Ситников¹ Е.М. Тилеуберген²

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, Алматы, Казахстан

²Кокшетауский Университет имени Шоқана Уалиханова, Кокшетау, Казахстан

ЗАҢ МЕН ТӘРТІПТІ ҚАЛАЙ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТЕМІЗ НЕМЕСЕ ЖАСТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАСЫН ДАМУЫ МӘСЕЛЕСІ ТУРАЛЫ

Мақалада жаһандану жағдайында Қазақстан Республикасында жастардың құқықтық санасын қалыптастыру мәселелері қарастырылған. Негізгі назар қазіргі қоғамының ерекшеліктеріне және олардың құқықтық сананың қалыптасуына әсерін талдауға, сондай-ақ құқықтық мәдениетті нығайтудың кешенді стратегиясын әзірлеу қажеттілігіне аударылады. Мақалада мемлекеттік деңгейде жастардың құқықтық санасын қалыптастыруға бағытталған шаралардың жүргізілу сапасына және берген нәтижелеріне талдау жасалады. Сонымен қатар, Street Law атауымен белгілі заңгер жастарың халықтың құқықтық сауаттылығын арттыруға бағытталған шетелдік жобаның елімізде және ТМД-ға мүше мемлекеттерде жүргізілу деңгейіне салыстырмалы талдау жасалады. Осы жобаның біздің елімізде жүзеге асырылуына арналған кейбір шаралардың әлеуметтік желілерде таралған есептеріне назар аударып, тұжырымдама жасалады. Жастардың құқықтық санасының төмендігіне әсер етуі мүмкін факторлардың ішінде білім мен әлеуметтік желілердің ықпалының басым екендігін және ол бойынша өз ұсыныстарын береді. Отбасы мүшелерімен жұмыс, соның ішінде аналардың құқықтық білім мен тәрбие берудегі ролі қарастырылады.

Түйінді сөздер: жастардың құқықтық санасы, Street Law, жастарға әлеуметтік желілердің ықпалы, білімнің құқықтық санаға әсері, құқықтық білім, құқықтық мәдениет, құқықтық жүйе, құқықтық сауат, әлеуметтік зерттеу.

Как обеспечить закон и порядок или вопросы развития правосознания молодежи

В статье рассмотрены вопросы формирования правосознания молодежи в Республике Казахстан в условиях глобализации. Основное внимание уделяется особенностям современного общества и анализу их влияния на формирование правосознания, а также необходимости разработки комплексной стратегии укрепления правовой культуры. В статье проводится анализ качества и результатов проведения мероприятий, направленных на формирование правосознания молодежи на государственном уровне. Кроме того, проведен сравнительный анализ уровня проведения в стране и государствах-членах СНГ зарубежного проекта, направленного на повышение правовой грамотности населения юридической молодежи, известной под названием Street Law. Анализируются некоторые отчеты, которые размещены в социальных сетях, о мерах направленных на реализацию этого проекта в нашей стране. Среди факторов, которые могут повлиять на низкое правосознание молодежи, отмечены влияния образования и социальных сетей, по которым разработаны рекомендации. Рассматривается роль членов семьи, в том числе родителей в правовом образовании и воспитании.

Ключевые слова: правосознание молодежи, Street Law, влияние социальных сетей на молодежь, влияние образования на правосознание, правовое образование, правовая культура, правовая система, правовая грамотность, социологические исследования.

How do we ensure law and order or issues related to the development of legal awareness among young people

The article considers the issues of formation of legal awareness of youth in the Republic of Kazakhstan in the context of globalization. The main focus is on the peculiarities of modern society and the analysis of their impact on the formation of legal awareness, as well as the need to develop a comprehensive strategy to strengthen legal culture. The article analyzes the quality and results of events aimed at shaping the legal awareness of young people at the state level. In addition, a comparative analysis was conducted of the level of implementation in the country and the CIS member states of a foreign project aimed at improving the legal literacy of the legal youth population, known as Street Law. Some reports posted on social networks on measures aimed at the implementation of this project in our country have been analyzed. Among the factors that can affect the low legal awareness of young people, the influences of education and social networks are noted, for which recommendations have been developed. The role of family members, including parents, in legal education and upbringing is considered.

Keywords: youth legal awareness, Street Law, the impact of social networks on youth, the impact of education on legal awareness, legal education, legal culture, legal system, legal literacy, sociological research.

Кіріспе. Қазақстанның табыс деңгейі жоғары елдер қатарына енуі үшін берік институционалдық және әлеуметтік-экономикалық негіз құру қажет екендігі мемлекет басшысының жыл сайынғы жолдауларында тұрақты түрде айтылып келеді. Осы мақсатқа жету жолында жүргізіліп жатқан жүйелі жұмыстардың ішінде құқықты жетілдіру мәселесі ерекше орында. «Біз заң мен тәртіп, білім мен парасат үстемдік ететін қоғам құруымыз керек»- деп ел басы ерекше ден қояды [1].

Құқықтық мемлекетте құқықтық жүйені жетілдіру мен дамыту халықтың әл-ауқатын жақсарту, экономикалық өсуді ұлғайту және білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қорғау мен мемлекеттік басқару моделін жетілдіру мәселелерімен тікелей байланысты.

Құқықтық мемлекеттің дамуына ықпал ететін күштердің бірі азаматтық қоғам екенін ескерсек, азаматтық белсенділік құқықтық мемлекет болудың қажетті шарты екендігі, бұл өз кезегінде жеке тұлға мен қоғамның құқықтық мәдениетінің деңгейіне тығыз байланысты екендігі анық. Мемлекеттің өркендеуі мен дамуы көбінесе жастардың құқықтық санасының деңгейіне байланысты, ал құқықтық сананың деңгейі білім сапасымен тығыз байланыстылығы заң ғылымынан оның қалыптасуының қазіргі теориялық-құқықтық негіздемесін талап етеді.

Азаматтық қоғам деп аталатын институттың құрамдас бөлігі мемлекет жастары. Жастардың құқықтық санасының деңгейі жас ұрпақтың өз құқықтарын, міндеттерін және қоғамдағы рөлін қалай түсінетінін анықтайтын маңызды аспект болып табылады. Құқықтық сананың деңгейінің төмен болуы, қоғамның өзі үшін, қылмыстың өсуі, тәртіптің нашарлауы және азаматтардың қоғам өміріне қатысу белсенділігінің азаюы сияқты ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін. Бұл мақалада біз осы құбылыстың негізгі себептерін және оның салдарын, сондай-ақ мәселені шешудің мүмкін жолдарын қарастырамыз.

Негізгі бөлім. Құқықтық әдебиетте құқықтық сана ұғымы жеткілікті түрде қарастырылған. Мысалы, С. А. Комаров құқықтық сананы адамдардың қолданыстағы және өз ойларындағы «мінсіз заң» туралы армандары мен сезімдерін білдіретін көзқарастары, құқықты санамен ұғыну деп қарастырады [2]. Т.Е.Ефремов бұл ұғымды жалпы маңызды қасиеттер, байланыстар және объективті шындықтың объектілері немесе құбылыстары арасындағы қатынастар туралы логикалық қалыптасқан ой ретінде тұжырымдайды [3]. Тұтастай алғанда, әлемде ғаламдық проблемалардың өсіп келе жатқан кезеңінде ішкі және жаһандық проблемаларды шешудің ажыратылмастығын ескерсек, қазіргі заманғы құқық пен құқықтық білім беруді дамытудың негізгі бағыты оны таза мемлекетшілік құқықтық тәртіп проблемалары болудан аймақтық, интеграциялық және жаһандық құқықтық тәртіп проблемаларына айналу үрдісі байқалады. Қазіргі қоғамдағы болып жатқан саяси, әлеуметтік, технологиялық және т.б. өзгерістерді ескере отырып жасөспірімдердің құқықтық сауаттылығының төмендеуіне әсер етуі мүмкін факторлар аз емес екенін түсінеміз. Жастардың құқықтық санасының төмендігіне әсер етуі мүмкін жағдайлардың ішінде бірінші орынға білімнің жетіспеушілігін қойған абзал болар. Қазіргі орта білім беру бағдарламасы көлемінде берілетін ақпараттың көлемі мен оны беру тәсілі оқушының іс жүзіне құқықтық сананың дамуы мен құлдырауы себептері туралы ой қорытындылай алатындай деңгейге жеткізе алмайды, яғни тұғырлы білім қалыптастыруға мүмкіндік бермейді. Бұл мәселенің маңыздылығын ресейлік заңгер ғалым А. Ильина "барлық реформалардың жалғыз сенімді жолы-біртіндеп тәрбиелеу "құқықты жетілдіру дегеніміз – жаңа заңдар ойлап табу емес, құқықтық сананы тереңірек және біртіндеп тәрбиелеу" деген сөздерімен көрсетеді [4]. Бұл сөздермен келіспеу қиын. Жастардың заңды сақтамау мен сыйламаудың қандай зардаптарға апаратынын жете түсінбеуі олардың құқықтық санасында ақтаңдақтардың болуына әкеліп соғады.

Жастардың құқықтық санасының дұрыс бағытта қалыптаспауына, бүгінгі заманның негізгі ақпарат көзі болып отырған, ақпараттық кеңістік пен цифрлық және әлеуметтік медианың ықпалы жоғары. Цифрлық технология мен әлеуметтік желі ғасырының зардабы жастардың сенімсіз ақпарат көздерінен алынатын мәліметтермен жиі кездесуінен туындауда. Фейк жаңалықтар мен манипуляциялық мақсаттағы контенттер құқық нормаларын терең мағынасында қабылдаудың қалыптасуына кедергі келтіреді.

Жас ұрпақтың құқықтық санасының қанағаттанарлық деңгейді қалыптасуына ықпал ететін тағы бір жағдай «әлеуметтік фактор» деп аталады. Адам санасына оның өмір сүру ортасы әсер ететіні белгілі. Егер олар үлгі алатын отбасы мүшелері қоғамдық тәртіп пен заңды құрметтесе, жастар бұл көзқарасты қалыпты жағдай ретінде қабылдауы мүмкін.

Құқықтық сананың дұрыс қалыптаспауы, оның деңгейінің төмен болуы тұлғаның өзі үшін де, оның жақындары үшін де, қоғам үшін де жағымсыз салдар туындатуының ықтималдығын жоғарлатады. Құқықтық нормаларды түсінбеу және олардың салдарын жеткіліксіз түсіну жастардың қылмыс жасауға дейін баруына әкелуі мүмкін. Бұл ауырлығы орташа қылмыстарға да, ауыр қылмыстарға да қатысты.

Мемлекетпен бекітілген мінез-құлық ережесін мойындамау, оны құрметтемеу, елемей жастардың азаматтық позициясының болмауына әкеледі. Өз құқықтарын білмейтін жастар саяси және қоғамдық процестерге қатысуға құлықты емес. Бұл демократиялық институттардың деңгейінің төмендеуіне және әлеуметтік жауапкершіліктің жеткіліксіздігіне әкелуі мүмкін.

Жастардың құқықтық сауаттылығын арттыру үшін кешенді шаралар қабылдау қажет екендігі айтпаса белгілі. Құқық адам өз құқықтарын біліп қана қоймай, сонымен қатар басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын мойындаған жағдайда ғана жұмыс істей бастайтындығымен келіспеу мүмкін емес [5]. Алайда осы мәселенің түпкі себептерін тармақтап анықтағаннан кейін ғана оны шешудің жолдарын іздеуге болады. Жоғарыда тізбектелген мәселелердің әрқайсысы да маңызды алайда алғашқы орында тұрғаны құқықтық сананы білім арқылы дамыту мәселесі деп ойлаймыз.

Құқықтық сананы дамыту үшін оқыту, білім беру мәселесін қарастыруда шет елдік тәжірибені зерделеу дәстүрін сақтаймыз. XX ғасырдың басында, Америка Құрама Штаттарында жергілікті жоғарғы оқу орындарының

студенттері қоғамдағы әлеуметтік әлсіз топтарға заңгерлік көмек көрсете бастайды. Заң клиникасы деп аталатын бұл ұйым жастарға, әлеуметтік әлсіз топ өкілдеріне заңды оқытумен танымал болды [6]. Кейінірек бұл Street Law деген атауға ие болып, адам мен азаматтардың құқықтарын және құқықтық жүйенің негіздерін оқытуға бағытталған білім беру бағдарламасы айналады. Ол жастардың және әртүрлі қауымдастықтардың құқықтық сауаттылығын арттыруға, адамдарға өз құқықтары мен міндеттерін, сондай-ақ қолда бар заңды ресурстарды жақсы түсінуге көмектесуге арналған. Клиникалық оқыту бағдарламасын Орталық және Шығыс Еуропа, Африка, Америка Құрама Штаттары сияқты көптеген мемлекеттер өз оқыту жүйелеріне енгізіп оған әр түрлі атау да берген. ТМД мемлекеттерінің ішінде Украина, Латвия, Литва, Армения, Әзірбайжан, Молдова, Өзбекістан елдерінде атаулары әртүрлі түпкі негізі бір жобаларға айналған.

Қазақстанға "Streetlaw" бағдарламасының жүзеге асырылуы 2016 жылдан бастау алып, ресми түрде «2017-2022 жылдарға арналған құқықтық ағарту саласын жетілдіру жөніндегі тұжырымдама» және оны іске асыру бойынша іс-шаралар жоспары қабылданады. Жоба азаматтардың құқықтық санасын арттыру мақсатында құрылған және ведомстволық интернет-ресурста "Street Law" бөлімінде түсіндіру ақпаратын орналастыру арқылы халықты, әсіресе азаматтардың күнделікті өмірінде аса сұранысқа ие құқық салаларында хабардар етуді көздейді. [7] Қабылданған тұжырымдамаға сай көптеген шаралар атқарылады. Әр облыстық әділет департамені осы бағытта атқарған жұмыстары туралы ресми сайттарында есептерін жариялаған. Осы уақытқа дейінгі атқарылған жұмыстарға талдау жасай келе олардың үзік-үзік екенін, белгілі бір жүйенің жоқ екендігін, көп жағдайда формальды сипатта екенін байқауға болады. Мысалы, Қазақстанға белгілі заңгер ғалымның шәкірттерінің Ассоциясы "Street Law-Қазақстан" жобасы аясында балаларды зорлық-зомбылықтан қорғау, буллинг мәселелеріне қатысты шаралар өткізгені туралы инстаграмм парақшасына салып отырған. Соңғы өткізілген шара туралы видео-есеп 2023 жылдың 21-шілдесінде салынған және роликті түсіруде немесе жүктеуде қателік жіберілген себепті бейнежазба теріс салынып, қатысушылардың аяғы жоғарыда, бастары төменде екенін көреміз. Бейнежазбаның үстіне жазылған шара туралы ақпарат жазулар оң жазылған. Осы видеоға 14 лүпіл басылған, бір де бір пікір (комментарий) жоқ. Бұл, өткізілген шараның аса маңызы жоқ екенін, оның нәтижесін көргендер мен қызығушылық танытқандардың саны жоқ деуге болатындығының дәлелі. [8]

Салыстырмалы тұрғыда алғанда Кеңес Одағында бір ту астында болған мемлекеттердің осы жобаны жүзеге асыру тәжірибесін талдай келе Өзбекістан мемлекетінің жобасын оңтайлы деп тануға ниеттімін. Оның себебі, онда жүйелі түрде, нақты салалар бойынша білім беру үрдісі жолға қойылған [9].

Елімізде құқықтық сауаттандыру жұмысын жүргізуде басшылыққа алынатын тағы бір ресми құжат «Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы». Онда балалардың құқықтарын қорғау саласын ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету және ақпараттық-ресурстық сүйемелдеу жүзеге асырылатыны, балалардың құқықтарын қорғау жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын ұйымдардың педагогтері мен қызметкерлерінің, сондай-ақ ата-аналар жұртшылығының біліктілігін арттыру курстары ұйымдастырылатындығы көзделген [10]. Бұл құжаттың негізгі мақсаты БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы конвенциясының негізгі ережелерін орындау болып тұр. Құжаттағы көптеген шаралардың ішінде 10 жастан 18 жасқа дейінгі балалардың құқықтық қорғалу деңгейін айқындау бойынша социологиялық зерттеу жүргізу жалғасатындығы, қамқоршылық кеңестердің жұмыс жасайтындығы, педагогтар мен ата-аналардың біліктілігін арттыру курстары ұйымдастырылатындығы қуантады. Жалпы сипаты бойынша аталған құжат бюрократиялық басқару моделіндегі мемлекетте қабылданатын жоспарларға толық сәйкес келеді және жастар оқыту мен тәрбиелеудің объектісі ретінде қарастырылады. Әр түрлі топтар мен әр түрлі тұлғалардың қысқа мерзімге жоспарланған шараларынан тыңғылықты білім алып, сананың өзгеруіне ықпал ету күшінің әлсіз болатындығын мойындаған дұрыс болар. Жоғарыда аталған құжаттарды зерделей келе, құқықтық сауаттылықты арттыру бойынша қабылданған алдыңғы құжат негізінде жүргізілген шаралардың әсері мен нәтижесі туралы зерттеулер немесе қандайда бір ақпараттың жоқтығы құқықтық сауаттылықты арттыру жұмысының жүйелі жүргізілгенімен нақтылық пен бірізділіктің жоқ екендігін растайды. Сонымен қатар, ата-аналардың және жергілікті қауымдастықтардың құқықтық сауаттандыру жұмысын жүргізуі мәселесіне көңіл бөлуге тұрарлық.

Жастардың құқықтық санасы құқықтық мәдениет пен қоғамдық өмірге әсер ететін маңызды аспект болып табылады. Ол жас ұрпақтың құқық, азаматтық жауапкершілік және әлеуметтік әділеттілік туралы білімдерін, көзқарастары мен идеяларын қамтиды. Шет елдерде жастардың құқықтық санасы көптеген себептерге байланысты әртүрлі формада көрінуі мүмкін. Айтарлық, құқықтық сауаттылық деңгейінің төмен болуы. Көптеген елдерде жастардың құқықтық білім деңгейінде әлі де көптеген кемшіліктер бар. Көптеген жастар өздерінің құқықтары мен міндеттері туралы қарапайым ережелерді біле бермейді, бұл өз кезегінде олардың құқықсыздығы мен осалдығына әкеледі. Мысалы, кейбір батыс елдерінде жүргізілген зерттеулерге сәйкес, жастар көбінесе өз құқықтары бұзылған жағдайларда қалай әрекет ету керектігін білмейді, құқықтық өрістің маңыздылығын түсінбейді және сот пен құқық қорғау органдарын түсінбейді.

Тағы бір фактор, әлеуметтік медианың әсері. Заманауи технологиялар мен әлеуметтік желілер жастардың құқықтық санасын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Ақпарат бұрынғыдан да қолжетімді болғанымен, оның сапасы мен сенімділігінде әлі де көптеген кемшіліктер бар. Жастар заң мен заңдылық ұғымдарын бұрмалайтын жалған жаңалықтар мен манипуляциялық материалдарға ұшырайды. Әлеуметтік желілерде фактілерге емес, эмоцияларға негізделген пікірлер жиі таралады, бұл дұрыс емес заңнамалық нормалардың қалыптасуына әкелуі мүмкін.

Қозғай кететін тағы бір жайт, ол жастардың қоғам өміріне қатысу мәселелері. Әр түрлі елдердегі жастар өзін-өзі тану және қоғамдағы өз орнын табу мәселелеріне тап болады. Жаһандану мен көші-қон жағдайында жастар әртүрлі мәдени және әлеуметтік стандарттардың қысымына ұшырайды, бұл құқықтық санаға деген қызығушылықтың жоғалуына әкелуі мүмкін. Өздерін маргиналды сезінетін жастардың кейбір топтары құқықтық жүйе мен мәдениетті қабылдамауы мүмкін, бұл олардың азаматтық процестерге қатысуын шектейді. Көп елдерде жастарды заң практикасына белсенді тартуға бағытталған бағдарламалар мен бастамалар жетіспейді. Білім беру бағдарламалары, семинарлар мен тренингтер әрдайым қол жетімді бола бермейді немесе жастардың назарын аудармайды. Сайлау және еріктілік сияқты азаматтық өмірге қатысу көбінесе ұсақ-түйек нәрсе ретінде қарастырылады, әсіресе жастардың күнделікті өмірі аясында, әдетте жеке мүдделер мен кәсіби мақсаттарға бағытталады.

Әлеуметтік және экономикалық факторлар жастардың құқықтық санасын қалыптастыруда әлеуметтік және экономикалық жағдайлар үлкен рөл атқаратынын жоққа шығаруға болмайды. Кедейлік, жұмыссыздық және әлеуметтік тұрақсыздық деңгейі жоғары елдерде жастар құқықтар мен заңдарға күмәнмен қарауы мүмкін. Бұл әділеттілік пен тиімсіз деп саналатын құқықтық нормаларды теріс қабылдауға әкелуі мүмкін.

Төмен деңгейдегі құқықтық сана халықтың белгілі бір топтарына қатысты стереотиптер мен жағымсыздықтардың таралуына ықпал етіп, бұл әлеуметтік қатығыстар мен түсініспеушіліктерге әкелуі мүмкін. Оның қоғамның дамуына, құқықтық мемлекет құруға, заң институттарын жетілдіруге әсер ету мүмкіндіктері жастардың құқықтық санасының даму деңгейіне, оның біліміне, құндылығына, құқықтық бағдарына, мінез-құлық мотивтеріне, құқықтық белсенділігіне және т.б. байланысты екені сөзсіз. Сондықтан жастардың санасында болып жатқан процестерді жан-жақты түсіну, тенденцияларды болжау және орнаған мәселелердің шешімін табу маңызды. Қазіргі қоғамның проблемасы-мәселенің түпкі себебін зерттемеу, мемлекеттің күшті болуы қоғам мен нақты адамдардың санасының дамуымен тікелей байланысты екенін ұмыту. Сөзімізге дәлел ретінде «Қазақстан Республикасы мемлекеттік жастар саясатының 2023 - 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасының» «Азаматтық қатысу және шешім қабылдауға қатысу» бөлімінде Қазақстан жастарының әлеуметтік желілерде күн сайын неше сағат өткізетіндігін анықтауда "BRIF Research Group" зерттеуіне сүйенгендігін келтіруге болады. [11]

Кез келген мәселенің шешімін табу оның түпкі себебін анықтаудан басталатындығы ғылымда дәлелденген. Осы жағдайда құқықтық сананың қалыптасуының тарихи-даму процесіне, өзгеруіне ықпал ететін факторларды анықтау мақсатында жүйелі және кешенді түрде психологиялық, әлеуметтік, құқықтық талдау жұмысын жүргізу қажет екендігін түсінеміз. Тарихта орын алған әлеуметтік революциялардың барлығы дерлік жастардың күшімен жасалғандығын ескере отырып, мемлекеттің ғана емес, әлемнің өзгеруі жастардың санасы мен қоғамға көзқарасына байланысты екендігін мойындай отырып, осы ауқымды мәселеге мемлекет пен қоғам тарапынан назар аударылуы қажет деп санаймыз. Тағы бір ескере кететін жағдай, осы зерттеулерді жастардың өздері басқарып, өздері жүргізгені аталған мәселені шешудің тиімді жолдарын табуға, инновациялық идеялардың туындауына себеп бола алар еді.

Қорытынды. Жас ұрпақты өз елі үшін жанашыр, саналы, сауатты етіп тәрбиелеуде ұзақ уақыттарға есептелген, көптеген процедуралардан өтуді көздейтін ескірген әдістерді қолданудан гөрі осы мәселені шешуге жастар пайдаланатын алаңдарды пайдалансақ және осы мәселені шешуді жастардың өз қолына берсек дұрыс болар ма еді деп тұжырымдаймыз. Білім беру мен тәрбие мәселесінде заманауи технологияларды пайдалану жастарға өз құқықтары туралы қолжетімді және шынайы ақпарат алуға мүмкіндік беретін интерактивті онлайн ресурстар мен платформаларды құру жағдайды айтарлықтай жақсарты алады. Құқықтық ақпаратты тарату үшін әлеуметтік медианы пайдалану өте маңызды. Жастарды белсенді қызметке тарту мақсатында қоғам өміріне қатысу үшін жастар кеңестерін, ерікті бағдарламалар мен азаматтық бастамаларды құру құқықтық хабардарлықты арттырып, жастарды әлеуметтік процеске біріктіре алады.

Жастардың құқықтық санасының төмендігі қоғамға нақты қауіп төндіреді. Бұл қылмыстың өсуіне және азаматтардың белсенділігінің төмендеуіне, сондай-ақ стереотиптер мен түсініспеушіліктердің таралуына әкелуі мүмкін. Бұл мәселені шешу қоғамның барлық топтарының ынтымақтастығын талап етеді. Отбасылар, білім беру мекемелері, мемлекеттік мекемелер және үкіметтік емес ұйымдар. Жастардың құқықтық сауаттылығын арттыру елдегі құқықтық мемлекеттің негіздерін нығайтып қана қоймай, оның барлық мүшелері үшін үйлесімді және қауіпсіз қоғам құруға көмектеседі. Қазіргі қоғамдағы жастардың құқықтық сана мәселесі маңызды және жан-жақты. Жаһандану және жылдам ақпарат алмасу жағдайында жас ұрпақ көптеген құқықтық нормалар мен ережелерге тап болады, оларды түсіну әлі де қиын. Адамда құқықтар мен міндеттер туралы нақты түсініктің болмауы, әдетте құқықтық сауатсыздықтан туындаған қылмыстық және әділетсіз жағдайларға әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, киберқылмыс және жұмысқа орналасудағы қиындықтар сияқты заманауи қауіптер жастардың белсенді азаматтық ұстанымын қалыптастыру қажеттілігін көрсетеді. Адамның құқықтары мен міндеттері бойынша практикалық дайындық және құқықтық ресурстарға қол жеткізу жастардың құқықтық хабардарлық деңгейін едәуір арттыра алады. Бұл мәселені шешуде заң курстарын енгізіп, арнайы іс-шаралар өткізуде жоғары оқу орындары маңызды рөл атқарады. Жастарға пікір алмасуға және сарапшылардың кеңестерін қабылдауға мүмкіндік беретін медиа платформаны құру да дұрыс бағыттағы қадам болып табылады. Жастардың құқықтық санасы заңның үстемдігі мен белсенді азаматтық қоғам жағдайында елдің дамуы үшін негіз ретінде қалыптасуы керек.

Жастардың құқықтық санасы тек білім беру мекемелерінде ғана емес, отбасында, қоғамда және бұқаралық ақпарат құралдары арқылы да қалыптасатынын ескеру қажет. Ата-аналар мен қоршаған ортаның жасөспірімдердің өз құқықтары мен міндеттерін түсінуіне әсері өте маңызды. Көптеген жастар көбінесе өздерінің

отбасылық ортасынан тиісті құқықтық ақпарат ала алмайды, бұл олардың құқықтық сауатсыздығын күшейтеді. Бұл жағдайда ата-аналар бұл білімді басқаларға беру үшін заңның идеялары мен тәрбиелік функциясын өздері түсінуі керек. Құқықтық ақпаратты тарату үшін әлеуметтік желілерді және басқа да цифрлық платформаларды пайдалану жастардың құқықтық сауаттылығын арттыруға айтарлықтай ықпал етуі мүмкін. Онлайн-курстар, вебинарлар мен құқықтық мәселелерді талқылауға арналған алаңдар жастарды тартудың және олардың белсенді азаматтық ұстанымын қалыптастырудың тиімді құралы бола алады. Мемлекеттік органдар, коммерциялық емес ұйымдар мен білім беру мекемелері арасындағы құқықтық іс-қимылдар мен жарнамалық кампаниялар үшін ынтымақтастық бірдей маңызды. Бұл кең аудитория үшін қолайлы атмосфера құруға және жастардың құқықтық сауаттылық деңгейін арттыруға мүмкіндік береді. Жастардың құқықтық сауаттылығы мәселесі кешенді көзқарас пен мұқият талдауды қажет етеді. Білім беру бастамалары, заманауи технологияларды белсенді пайдалану және жастардың азаматтық процеске қатысуы-осының бәрі неғұрлым жауапты және белсенді ұрпақты қалыптастыруға ықпал етеді.

Сондай - ақ, құқықтық сана статикалық құбылыс емес, үнемі жаңару мен қолдауды қажет ететін көптеген факторлар қалыптастыратын динамикалық процесс екенін есте ұстаған жөн. Сол себепті, тұрақты түрде, кешенді әлеуметтік зерттеулер жүргізу арқылы ғана жүзеге асырылып жатқан шаралардың ықпал ету нәтижесін көруге болады. Осы әлеуметтік зерттеулердің сапалы болуы үшін мемлекет тарапынан қаржыландыру, бақылау қажеттігі анық.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. «Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» - Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2024 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы.
2. Комаров С. А. Формирование правового сознания. М., 1988. 98 б.
3. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. М.: Русский язык, 2000. 1233 б.
4. Ильина И. А. Воспитание правового сознания. М., 1979. С. 178 б.
5. Философский словарь по правам человека. 2-е изд., исправл. и допол. Екатеринбург: АМБ, 2007. 712 б.
6. Frommhold, Georg. Juristische Kliniken Архивная копия от 22 июля 2011 на Wayback Machine // Deutsche Juristen-Zeitung. — Jg. 5, 1900. — S. 448—449.
7. 2017-2022 жылдарға арналған құқықтық ағарту саласын жетілдіру жөніндегі тұжырымдаманы іске асыру бойынша іс-шаралар жоспары. Қазақстан Республикасы Әділет министрінің 2017 жылғы 9 қарашадағы № 1408 бұйрығымен бекітілген.
8. Первый Юридический Форум Центральной Азии на Иссык-куле, 2023. <https://www.instagram.com/streetlawkz/> өтініш беру күні 17.09.2025
9. Когда Street Law появился в Узбекистане и что было сделано? <https://tsul.uz/ru/general-page/Street-Law> өтініш беру күні 17.09.2025
10. Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 249 қаулысы.
11. Қазақстан Республикасы мемлекеттік жастар саясатының 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 247 қаулысы.

Сведения об авторах

Ибраимова Н.И. - заместитель начальника кафедры управления правоохранительной деятельностью Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есболова, магистр правоохранительной деятельности, полковник полиции.

Ситников П.В. - доцент кафедры управления правоохранительной деятельностью Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есболова, подполковник полиции

Тилеубергенов Е.М. – д.ю.н., профессор Кокшетауского университета имени Шокана Уалиханова.

Ибраимова Н.И. - Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі М.Есболов атындағы Алматы академиясы құқық қорғау қызметін басқару кафедрасы бастығының орынбасары, құқық қорғау қызметі магистры, полиция полковнигі.

Ситников П.В. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболова, Алматы академиясының Құқық қорғау қызметін басқару кафедрасының доценті, полиция подполковнигі.

Тилеубергенов Е.М. - з.ғ.д., профессор Шоқан Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті.

Ibraimova N.I. - deputy head of the Department of law enforcement management of the Almaty Academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbolatov police colonel. Master of Law Enforcement .

Sitnikov P.V. - Associate Professor at the Department of Law Enforcement Management at the M. Esbolatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Lieutenant Colonel of Police.

Тилеубергенов Е.М. - профессор Кокшетауского Университета имени Шокана Уалиханова д.ю.н., профессор.

Tileubergenov Ye.M. - Doctor of Juridical Sciences, Professor Kokshetau University named after Shokan Ualikhanov.

ЖАС МАМАНДАР СӨЗ АЛАДЫ

СЛОВО МОЛОДЫМ

THE WORD TO THE YOUNG

О.С. Мырзабеков¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ЛАУАЗЫМДЫҚ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҒЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘНІ

Бұл мақала ішкі істер органдары қызметкерлерінің лауазымдық қылмыстылығының әлеуметтік-құқықтық мәнін, атап айтқанда, лауазымдық қылмыстылықты және жалпы қылмыстылықты танудың криминологиялық призмасы арқылы зерттеуге арналған. Автор ІО қызметкерлерінің лауазымдық қылмыстылығының түсінігі мен белгілерін анықтауға байланысты өзекті мәселелерді шешуге тырысты. «Лауазымдық қылмыстылық», «ішкі істер органдары қызметкерлерінің лауазымдық қылмыстылығы» сияқты ұғымдардың заңнамалық анықтамасының болмауы ғалымдар мен практиктер арасындағы тұжырымдамалық аппарат мәселесінде ғана емес, сонымен қатар криминологиялық және қылмыстық-құқықтық ғылымдардағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың орны туралы пікірталас тудырады. Автордың зерттеу назары ІО қызметкерлерінің лауазымдық қылмыстылығының маңызды сипаттамалары мен ерекшеліктерін ашуға бағытталған, мысалы: қоғамдық қауіптілік, құқыққа қайшылық, зияндылық және т.б. Лауазымдық қылмыстылықтардың құқықтық тәртіптің беделі, құқық қорғау қызметі және қоғамның полицияға деген сенімі үшін салдары қарастырылады. Лауазымдық қылмыстылықтың сипаттамалары, оның ішінде қызметтік жағдайды пайдалану және құқық қорғау қызметінің мүдделеріне қайшы келетін белгілер берілген.

Түйінді сөздер: қылмыстылық, лауазымдық қылмыстылық, ішкі істер органдары қызметкерлерінің лауазымдық қылмыстылығы, ішкі істер органдарының қызметкері, құқық қорғау қызметінің мүдделері, қызметтік өкілеттіктер, лауазымдық жағдайы.

Социально-правовая сущность должностной преступности сотрудников органов внутренних дел

Настоящая статья посвящена исследованию социально-правовой сущности должностной преступности сотрудников органов внутренних дел через криминологическую призму познания должностной преступности в частности, и общей преступности в целом. Автором предприняты попытки решения актуальных проблем, связанных с определением понятия и признаков должностной преступности сотрудников ОВД. Отсутствие законодательного определения таких понятий как «должностная преступность», «должностная преступность сотрудников органов внутренних дел» порождает дискуссионность не только в вопросе понятийного аппарата среди ученых и практиков, но и в вопросе места рассматриваемых уголовных правонарушений в криминологической и уголовно-правовой науке. Исследовательское внимание автора направлено на раскрытие сущностных характеристик и особенностей должностной преступности сотрудников ОВД, таких как: общественная опасность, противоправность, вредоносность и др. Рассматриваются последствия должностных преступлений для авторитета правопорядка, правоохранительной деятельности и доверия общества к полиции. Даны характеристики должностной преступности, включая такие признаки, как использование служебного положения и вопреки интересам правоохранительной службы.

Ключевые слова: преступность, должностная преступность, должностная преступность сотрудников органов внутренних дел, сотрудник органов внутренних дел, интересы правоохранительной службы, служебные полномочия, должностное положение.

The socio-legal nature of official criminality of law enforcement officers

This article is devoted to the study of the socio-legal essence of official criminality of law enforcement officers through the criminological prism of knowledge of official criminality in particular, and general criminality in general. The author attempts to solve current problems related to the definition of the concept and signs of official criminality of police officers. The lack of a legislative definition of such concepts as "official criminality", "official criminality of employees of internal affairs bodies" generates controversy not only in the matter of the conceptual apparatus among scientists and practitioners, but also in the question of the place of the criminal offenses under consideration in criminological and criminal law sciences. The author's research attention is focused on revealing the essential characteristics and features of the official criminality of police officers, such as: public danger, illegality, harmfulness, etc. The consequences of official crimes for the authority of the rule of law, law enforcement and public confidence in the police are considered, the characteristics of official crime are given, including such signs as the use of official position and contrary to the interests of the law enforcement service.

Keywords: crime, official criminality, official criminality of law enforcement officers, law enforcement officer, interests of law enforcement service, official powers, official position.

Кіріспе. Мемлекеттік саясаттың құқықтық және тұжырымдамалық негіздері қатынастардың барлық субъектілері мен қоғам мүшелерінің қызметіндегі құқықтық тәртіп пен заңдылыққа негізделген. Құқық қорғау органдары қоғамның ажырамас элементі ретінде, ең алдымен, қоғамдағы қауіпсіздік пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуге арналған; әлеуметтік әділеттілік, азаматтар мен ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау. Қоғамдық қауіпсіздік пен тұрақтылықты қамтамасыз етудің кепілі осы мемлекеттік институттардың қалыпты жұмыс істеуі, лауазымды тұлғалардың заңды қызметі және жүктелген міндеттерді орындауға адал қарым-қатынас болып табылады. Лауазымды тұлғалар-мемлекеттік билікті білдіретін және құқық қорғау қызметін іске асыратын ПО қызметкерлері азаматтар арасында оның имиджі мен беделін қалыптастырады, бұл халықтың көпшілігінің мемлекетте жүргізіліп жатқан саясатын қолдауға және соның салдарынан әлеуметтік тұрақтылықты нығайтуға негіз болады.

Лауазымдық қылмыстылық дәстүрлі түрде барлық қылмыстылықтың дербес түрі ретінде қарастырылатыны белгілі. Ішкі істер органдарының қызметкерлері тарапынан қылмыстық лауазымдық құқық бұзушылықтарға қарсы күрес саласында ғылыми зерттеулер жүргізу және практикалық жұмысты оңтайлы ұйымдастыру үшін қазіргі кезеңде ПО қызметкерлерінің лауазымдық қылмыстылығының қолайлы анықтамасын әзірлеу, оның әлеуметтік-құқықтық сипатын ашу және оған тән белгілерді айқындау маңызды.

Әдістері. Ғылыми зерттеу процесінде ғылыми танымның жалпы ғылыми әдістері (талдау, синтез) де, зерттеудің жеке ғылыми әдістері де қолданылады: тарихи-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық, формальды-логикалық, жүйелік.

Негізгі бөлім. Жалпы «лауазымдық қылмыстылық» ұғымы, атап айтқанда «ішкі істер органдары қызметкерлерінің лауазымдық қылмыстылығы» құқық қорғау қызметі саласындағы қылмыстылықтың криминологиялық және қылмыстық-құқықтық аспектілері туралы сөз болғанда арнайы, ғылыми, заң әдебиеттерінде жиі қолданылады. Сонымен бірге, әдетте, қылмыстылықтың бұл түріне арнайы анықтама берілмейді. Кейбір ғалымдар лауазымдық қылмыстылық деп «лауазымды тұлғалар (және оларды жасаған адамдар) мемлекеттік билікке, Мемлекеттік қызметтің мүдделеріне және жергілікті өзін-өзі басқару органдарына қарсы жасаған қылмыстардың жиынтығын» білдіреді [1, 336 б.]. Басқалары «лауазымдық қылмыстылық – бұл сыбайлас жемқорлыққа байланысты қылмыстар мен қызметтік немқұрайлылықтың жиынтығы деп санайды. Олардың пікірінше, лауазымдық қылмыстылықтың ерекшеліктерін төмендегілер құрайды:

- жасалған қылмыстық жазаланатын іс-әрекеттер үшін санкциялар шамалы;
- қылмыстарды арнайы субъект - лауазымды адамдар жасайды;
- лауазымды адамдардың құқыққа қайшы мінез-құлқы олардың билік, ұйымдық-өкімдік немесе әкімшілік міндеттерді пайдалануымен байланысты;
- құқыққа қарсы қызмет процесінде мемлекеттің немесе оның органдарының нормативтік ұйғарымдары, лауазымды адамдардың регламенттелген құқықтары мен міндеттері бұзылады, сол арқылы мемлекеттік органдар мен қоғамдық құрылымдардың беделіне елеулі зиян келтіріледі. [2, 256 б.].

Біздің ойымызша, бұл қылмыстық құбылысты түсіну үшін жалпы лауазымдық қылмыстылықтың әлеуметтік-құқықтық мәні мен негізгі қасиеттерін және біз қарастырып отырған контексте – ішкі істер органдары қызметкерлерінің лауазымдық қылмыстылығын кеңірек ашу қажет.

Аталған пікірлерді ескере отырып, ішкі істер органдары қызметкерлерінің лауазымдық қылмыстылығына Қазақстан Республикасының ҚК-де 15-тарауында орналасқан сыбайлас жемқорлық қылмыстары мен қылмыстық құқық бұзушылықтар ғана емес, сонымен қатар Қазақстан Республикасы ҚК-нің 17-тарауында және Қылмыстық кодекстің басқа да тарауларында көзделген басқа да қылмыстық азаптар кіреді. Мысалы, 412-1 б. Қылмыс жасауға арандату, 415 б. Айғақтар беруге мәжбүрлеу немесе ҚР ҚК 146 б. Қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе қадір-қасиетті қорлайтын қарым-қатынас, азаптаулар және т. б.

Ішкі істер органдары қызметкерлерінің лауазымдық қылмыстылығы тұтастай алғанда қылмыстылықтың құрылымдық бөлігі болып табылатыны даусыз, сәйкесінше оған барлық криминологиялық және қылмыстық-құқықтық ерекшеліктер тән.

Криминологиялық ғылымда қылмыстылық деп дәстүрлі түрде белгілі бір уақыт аралығында белгілі бір мемлекетте жасалған және сандық (динамика, жағдай) және сапалық (құрылым, сипат) көрсеткіштермен сипатталатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығын (сомасын) қамтитын әлеуметтік-құқықтық құбылыс деп түсіну әдеттегідей. Криминология бойынша бірқатар жұмыстарда бұл анықтама біршама түсіндіріледі, қылмыстық құқық бұзушылықтардың сомасы кеңейеді және олардың қатысушыларының жиынтығымен толықтырылады. Көптеген еңбектерде авторлар қылмыстылықтың тарихи өзгермелі, жаппай, теріс сипатына назар аударады. Жоғарыда көрсетілген барлық қасиеттер мен сипаттамалар жалпы лауазымдық қылмыстылыққа, атап айтқанда ішкі істер органдарының қызметкерлеріне қатысты. Ішкі істер органдары қызметкерлерінің лауазымдық қылмыстылығының мәнін ашу үшін келесі негізгі қасиеттерді бөліп көрсетуге болады:

1. Ішкі істер органдары қызметкерлерінің лауазымдық қылмыстылығы-бұл әлеуметтік құбылыс. Бұл қоғам мен қоғамдық қатынастардың жемісі. Қоғам қызметте қандай теріс қылықтар бар екенін және қандай жағдайда қылмыс ретінде қарастырылатындығын анықтайды. Лауазымдық қылмыстылықтың әлеуметтік құрылымы мыналарды қамтиды: қызметкерлердің «сатқындық», «арам пиғыл» фактілерінің көптігі; бұл фактілерді әлеуметтік проблема ретінде түсіну; мемлекеттік және қоғамдық институттардың, халықтың полиция қызметкерлерінің қылмыстық мінез-құлқын мақұлдау, үнсіздік, айыптау және т.б. түріндегі реакциясы; қызмет

өкілеттігін теріс пайдаланудың, билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдаланудың, қылмыстық салғырттықтың және т. б. белгілі бір нысандарын криминализациялау.

2. Ішкі істер органдары қызметкерлерінің лауазымдық қылмыстылығы-бұл құқықтық құбылыс. Ол қылмыстық заңнама нормаларын бұзған кезде ғана пайда болады және қалыптасады. Ұлттық қылмыстық заңнамада қылмыстық құқық бұзушылықтардың нақты құрамы түрінде көзделмеген лауазымдық қылмыстық құқық бұзушылықтар лауазымдық қылмыстылыққа енгізілмейді.

Қылмыстық заң ішкі істер органдары лауазымды тұлғаларының лауазымдық қылмыстық құқық бұзушылықтар құрамындағы құқыққа қайшы мінез-құлқының әртүрлі нысандары үшін жауаптылықты көздейді, олар теориялық тұрғыдан үш топқа бөлінеді: жалпы лауазымдық қылмыстық құқық бұзушылықтар, арнайы лауазымдық қылмыстық құқық бұзушылықтар және ПО лауазымды тұлғалары өздерінің қызметтік өкілеттігін пайдалана отырып жасайтын өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтар. Жалпы лауазымдық қылмыстық құқық бұзушылықтарға ішкі істер органдары қызметінің кез келген саласында және сол жерде қызмет ететін кез келген лауазымды тұлға жасауы мүмкін қылмыстық әрекеттер жатады. ПО қызметінің жекелеген (арнайы) салаларында ғана өздерінің лауазымдық өкілеттігі шеңберінде тиісті міндеттері бар ПО лауазымды тұлғалармен жасалуы мүмкін қылмыстық құқық бұзушылықтар (мысалы, алдын ала тергеу жүргізу, жедел-ізвестіру іс-шараларын жүзеге асыру кезінде және т.б.) арнайы құқық бұзушылықтар деп танылады. Лауазымдық қылмыстық құқық бұзушылықтардың үшінші тобына дәстүрлі лауазымдық қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарағанда басқа да қоғамдық қатынастар топтық объект болып табылатын қылмыстық әрекеттер жатады, бұл меншік мүдделері, экономикалық мүдделер және т.б. болуы мүмкін. Бұл қылмыстық кодекстің тиісті тарауларына осындай әрекеттерді орналастыруға негіз болып табылады. Мұнда отандық қылмыстық заңнамамен ұқсастық жасауға болады, мұнда ҚР ҚК 190-бабының 3-бөлігінің 2-тармағында көзделген сыбайлас жемқорлық сипаттағы лауазымдық қылмыс алаяқтық, оның жалпы объектісі меншік саласындағы қоғамдық қатынастар болып табылады, мемлекеттік қызметтің мүдделері қосымша болып табылады [3].

3. Ішкі істер органдары қызметкерлерінің лауазымдық қылмысы-тарихи құбылыс. Қазақ мемлекеттілігінің пайда болуымен және мемлекеттік билікті іске асыру тетігін қалыптастыру процесінің басталуымен мемлекеттік және полиция функцияларын жүзеге асыруға уәкілеттік берілген субъектілердің – лауазымды тұлғалардың құқықтарын реттеу және шектеу және олардың қызметі бойынша жол берген бұзушылықтар мен теріс пайдаланулар үшін жауаптылық шараларын енгізу қажеттілігі туындады. Сондықтан лауазымдық қылмыстар үшін жауаптылық қазақтың қарапайым құқығының алғашқы актілерінде қарастырылған. Одан әрі қарай лауазымдық қылмыстар үшін жауаптылықтың негіздері, шарттары мен шектері бірнеше рет қайта қаралды, нақтыланды, олардың құқықтық регламенттелуі күрделене түсті, қылмыстардың дербес құрамдарына саралау жүргізілді, лауазымды тұлғалар жасаған құқық бұзушылықтарды криминализациялау мен декриминализациялаудың тұрақты процестері жүрді және т. б. Біздің қоғамдағы жаһандық өзгерістер, әрине, жалпы қылмыстылыққа және ПО қызметкерлерінің лауазымдық қылмысына әсер етеді. Бүгінгі күні лауазымдық қылмыстылық негізінен қызметкерлердің жеке басының баю мүмкіндіктерін барынша пайдалануға бағытталған, яғни лауазымдық құқық бұзушылықтардың басым бөлігі сыбайлас жемқорлық сипатта болады.

4. Ішкі істер органдары қызметкерлерінің лауазымдық қылмыстылығы теріс құбылыс болып табылады және қоғамдық қауіптіліктің жоғары дәрежесіне ие. Қазіргі жағдайда әртүрлі лауазымдық қылмыстық құқық бұзушылықтардың зияны едәуір және қауіпті болды. Қылмыстық заңның нормаларына сәйкес зиян адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарының, ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерінің, қоғам мен мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерінің бұзылуынан; елеулі залал келтіруден; жәбірленушіде өмірлік қиын жағдайдың туындауынан; ұйымдардың немесе мемлекеттік органдардың қалыпты жұмысының бұзылуынан көрініс табуы мүмкін.

Белгілі криминолог И.И. Карпец атап өткендей: «қызметте қылмыс жасаған лауазымды тұлғалар ешкімді өлтірмейді, зорламайды (физикалық), қылмыс жасаған кезде қару қолданбайды, мұндай қылмыскерлер мекемелерде «тыныш» отырады және өздерінің қара істерін қолданыстағы басқару және шаруашылық жүргізу жүйесіне сәйкес келтіруге тырысады. Бірақ олардың заңсыз әрекеттерінен келтірілген мүліктік залал, мысалы, ұрылар контингенті жасаған бөтеннің мүлкін ұрлаудан айтарлықтай көп. [4, 322-324 б.].

Бұдан басқа, ПО қызметкерлері жасаған лауазымдық қылмыстар мемлекет, қоғам және құқық қорғау жүйесі үшін елеулі теріс салдарлар туғызады: құқық қорғау органдарына деген сенімнің бұзылуы және жоғалуы, қылмысқа қарсы күрестің тиімділігінің төмендеуі, мемлекетке деген сенімсіздіктің өсуі, әлеуметтік тұрақсыздандыру және т.б. Қызметкерлердің сыбайлас жемқорлыққа бағытталған лауазымдық қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауы мемлекеттік биліктің және бүкіл құқық қорғау жүйесінің беделіне қосымша нұқсан келтіреді [5], экономикалық зиян келтіреді, ұлттық қауіпсіздікке қауіп төндіреді.

Қызметкерлердің өздері жасаған қызметтік әрекеттері үшін сыйақыны заңсыз талап ету фактілері азаматтарға қатысты да аз дәрежеде таралмаған. Жүйелі заңсыз төлемдер мен алымдарға тап болған көптеген азаматтар полиция қызметкерлерінің мемлекет кепілдік берген және салықтан қаржыландырылған қызметтерін іс жүзінде қайта төлеуге мәжбүр. Бұл халықтың едәуір бөлігінің өмір сүру деңгейінің төмендеуіне, қоғамның одан да көп мүліктік жіктелуіне әкеледі. Кез-келген лауазымдық қылмыстар жария бола отырып, халықтың мемлекеттік органдарға деген сеніміне нұқсан келтіреді, олардың жұмыс істеуінің заңдылығына күмән келтіреді; әділеттілікті мағынасынан айырады, өйткені ақшасы көп және моральдық шектеулері аз адамның әрекеті дұрысқа шығарылуы мүмкін; қарапайым азаматтарда олардың мемлекет пен оның органдары алдында қорғансыздығы туралы түсінік қалыптастырады.

5. Лауазымдық қылмыстылық - жаппай құбылыс. Қылмыстылықтың бұл түрі кең таралған, сапалық және сандық сипаттамаларға ие. Әрбір дерлік азамат, оның мәртебесіне қарамастан, әртүрлі мәселелерді шешуде оның көріністеріне тап болады. 2025 жылдың 6 айында Сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімінде ішкі істер органдарының қызметкерлері жасаған 146 қылмыстық құқық бұзушылық тіркелді, оның ішінде 6 қылмыстық теріс қылық және 140 қылмыс. Ал олардың ішінде 75-і мемлекеттік қызмет, мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар және сыбайлас жемқорлық қылмыстар: Билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану (362 б.) – 18 факт, Пара алу (366 б.) - 41 қылмыс, Салғырттық (371 б.) - 11. Лауазымдық қылмыстық құқық бұзушылықтар Әділет мүдделеріне қарсы ПО қызметкерлері тарапынан 6 факт тіркелді, оның ішінде Дәлелдемелерді және жедел-ізвестіру, қарсы барлау материалдарын бұрмалау (416 б.) – 2, Қылмыстық құқық бұзушылықты жасыру (433 б.) - 4 факт. Бұл статистикалық мысалда біз ПО қызметкерлерінің лауазымдық қылмыстылығына қысқаша сапалық және сандық талдау жасауға тырыстық [6].

Сондай-ақ, лауазымдық қылмыстылықты өзін-өзі жаңғыртатын (өзін-өзі анықтайтын) деп тануға болатындығын атап өткен жөн. Біріншіден, ол азаматтарда құқықтық тыйымдарға қатысты нигилизмді, қажет болған жағдайда, олардың пікірінше, өзекті мәселелерін шешудің ең қарапайым әдісіне – лауазымды тұлғаға пара беруге деген ұмтылысты қалыптастырады. Болашақта бұл азамат белгілі бір мәселелерді шешкен кезде (қызметке кіру, рұқсат алу және т.б.) сыбайлас жемқорлық мәмілесіне қайтадан қатыса алады, бірақ екінші жағынан материалдық игіліктер мен басқа да артықшылықтарды алу заңсыз болып табылады. Осылайша, полиция органдарының лауазымды адамына пара беру мінез-құлық нормасына айналады және қылмыстық мінез-құлыққа, оның ішінде сыбайлас жемқорлық нысандарына негізделген қызметкерлер үшін тиісті мінез-құлық үлгілері қалыптастырылады. Екіншіден, лауазымдық қылмыстылықтың өзін-өзі жаңғыртуы тұрақты процесті білдіреді, онда лауазымды тұлғалардың қылмыстық тәжірибелері құқық қорғау органында да, қоғамның пассивті көзқарасында да қайталанатын. Ұйымшыл ортада бұған қылмыстық субмәдениет пен «өзара қамту» жүйесін қалыптастыратын бейресми ережелер, құқық бұзушыларға адалдық және институционалдық жазасыздық ықпал етеді. Сонымен қатар, қоғам лауазымдық құқық бұзушылықтардың қайталанатын көріністерімен бетпе-бет келіп, құқықтық нигилизмді көрсете алады, «ойын ережелеріне» бейімделе алады, тіпті тұрмыстық төзімділік пен серіктестік арқылы сыбайлас жемқорлық тәжірибесін сақтай алады. Осылайша, лауазымдық қылмыстылықтың өзін – өзі жаңғыртуы институционалдық деформациялар мен қоғамдық апатияның өзара әрекеттесуінің нәтижесі болып табылады, мұнда әрбір жаңа бұзушылық циклі девиантты мінез-құлық үлгілерін нығайтады және қалыпқа келтіреді. Бұл құбылысты еңсеру мемлекеттік аппарат ішіндегі және тікелей ПО жүйесіндегі реформаларды ғана емес, сонымен қатар азаматтық бақылауды жандандыруды, құқықтық мәдениетті қалыптастыруды және лауазымдық өкілеттікті теріс пайдалану мен сыбайлас жемқорлық көріністеріне қоғамдық төзбеушілікті талап етеді.

Біздің зерттеуіміздің бір бөлігі ретінде лауазымдық қылмыстарды тек ішкі істер органдарының лауазымды адамдары (қызметкерлері) жасай алады және бұл жағдай даулы емес. Кейбір ғалымдар: жалпы субъект (лауазымды емес) жасаған пара беру және паракорлық делдалдығы сияқты қоғамға қауіпті әрекеттерді лауазымдық қылмысқа жатқызу керек пе, деп талқылайды. Біздің ғылыми зерттеу объектісі тұрғысынан бұл қылмыстық құқық бұзушылықтар лауазымдық емес, өйткені оларды көбінесе лауазымды емес адам жасайды. Бірақ айта кететін жайт, пара беру және көбінесе пара беруге делдал болу пара алусыз болмайды. Кейбір зерттеушілердің оларды бір ғана сыбайлас жемқорлық қылмысы – паракорлық деп түсіндіруі немесе олардан қажетті қатысушылықты, яғни бір қылмысты жасаудың ерекше түрін көруі кездейсоқ емес [7].

Бірақ бұл жерде біз бұл мәселенің пікірталас тудыратындығымен келісеміз және кейбір ғалымдардың бұл әрекеттердегі қол сұғушылық объектісі, негізінен, қызметтік қылмыстардағыдай деген пікірімен келісеміз [8, 124 б.; 9, 436 б.].

Лауазымдық қылмыс кінәлі адамның атқаратын лауазымдық (қызметтік) жағдайы мен мәртебесіне және олардан туындайтын мүмкіндіктерге байланысты жасалуы мүмкін деп есептейміз. Бұл ретте қызмет бабын пайдалану деп өзінің қызметтік өкілеттігі шегінде орындалатын іс-әрекеттер және қызметкердің басқа лауазымды адамдармен байланысын, өзі өкілдік ететін құқық қорғау органының беделі мен имиджін, лауазымдық өкілеттігін, мәртебесін және атқаратын лауазымын пайдаланған жағдайларды түсінеміз.

Ішкі істер органдарының қызметкерлері құқық қорғау қызметінің мүдделеріне қайшы қызметтік қылмыстар жасайды. Сонымен қатар, ішкі істер органдары қызметкерлерінің лауазымдық қылмыстылығы барлық лауазымдық қылмыстың құрамдас бөлігі болып табылатыны, жалпы қылмыстылықтың бір көрінісі екені белгілі.

Қорытынды. Жалпы қылмыстылықтың не екенін анықтау мәселесімен байланысты ПО қызметкерлерінің лауазымдық қылмыстылығын анықтау бөлігіндегі проблемалық сәттерді ашуға біз нақты ғылыми жұмысты арнадық.

Біз атап өткен ПО қызметкерлерінің лауазымдық қылмыстылығының белгілері мен қасиеттерінің ішінде оның әлеуметтік-құқықтық сипатын ашу және анықтаманы тұжырымдау үшін қылмыстардың келесідей жасалып жатқандығы маңызды:

- ішкі істер органдарының лауазымды тұлғалары;
- қызметтік өкілеттіктерді не лауазымдық жағдайды және олардан туындайтын барлық мүмкіндіктерді пайдалана отырып;
- құқық қорғау қызметінің мүдделеріне қайшы.

Осыған сәйкес, ПО қызметкерлерінің лауазымдық қылмыстылығы – бұл ішкі істер органдарының арнайы субъектісі-қызметкерлері өздерінің қызметтік өкілеттіктерін немесе лауазымдық жағдайын және құқық қорғау қызметінің мүдделеріне қайшы келетін барлық мүмкіндіктерді пайдалана отырып жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығы болып табылатын әлеуметтік-құқықтық, тарихи өзгермелі, жағымсыз, бұқаралық құбылыс деген қорытынды жасауға болады; белгілі бір уақыт кезеңінде белгілі бір аумақта. ПО қызметкерлерінің лауазымдық қылмыстылығы сандық және сапалық сипаттамаларға ие, сонымен қатар барлық лауазымды қылмыскерлердің (ПО қызметкерлерінің) санын қамтиды.

Ішкі істер органдары қызметкерлерінің лауазымдық қылмыстылығының мәні оның қалыпты әлеуметтік қатынастарды бұрмалайтындығынан көрінеді: мемлекет ең ауқымды және көп функциялы құқық қорғау құрылымының өкілдеріне берген билік мемлекет пен қоғамның емес, жеке адамдардың (адамдар тобының) мүддесі үшін мемлекет пен қоғамға зиян келтіріп, бүкіл мемлекеттік билікті және тұтастай алғанда құқық қорғау қызметін бұзып, беделін түсіре бастайды.

Ішкі істер органдарының қызметкерлері жасаған лауазымдық қылмыстық құқық бұзушылықтар қоғамдық қауіптіліктің жоғарылауына ие, бұл оларды жасау нәтижесінде қалыпты, яғни белгілі бір заңнамалық актілерге сәйкес келетін, ішкі істер органдарының қызметі, қоғамдық биліктің беделі мен басқа да мүдделеріне нұқсан келтіретіндігімен көрінеді. Көбінесе бұл қылмыстық әрекеттер айтарлықтай материалдық зиян келтіреді, азаматтар мен ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделеріне нұқсан келтіреді, қоғам мен мемлекеттің құқық қорғау саласындағы мүдделері бұзылады, мемлекеттік биліктің және бүкіл құқық қорғау жүйесінің беделіне нұқсан келтіреді, экономикалық зиян келтіреді, ұлттық қауіпсіздікке қауіп төндіреді.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Криминология: Учебник для вузов / Под ред. проф. В. Д. Малкова. — 4-е изд., перераб. и доп. — М.: ЗАО «Юс тицинформ», 2011. — 544 с. (Серия «Образование»)
2. Омигов В.И. Криминология: курс лекций. Пермь. – 2000. – 380 с.
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ (01.01.2025 ж. жағдай бойынша өзгерістер мен толықтырулармен) // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> – (жүгінген күні: 22.05.2025)
4. Карпец И.И. Преступность: иллюзии и реальность. – М.: Российское право, 1992. – 432 с.
5. Айткеш А.К. Криминологические особенности коррупционных преступлений, совершаемых сотрудниками органов внутренних дел // Ученые труды Алаштинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова. – 2024. – 4(81). – С. 555-559.
6. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу Комитетінің мәліметтері // <https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat> – (жүгінген күні: – 29.06.2025)
7. Пархоменко Ю.В. О понятии должностной преступности в современной криминологии // Вестник Московского Университета МВД России. – №10. – 2008. – С. 67-69.
8. Здравомыслов Б.В. Должностные преступления. Понятие и квалификация, М., 1975. – 167 с.
9. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная часть. Том 3. – Алматы: Жеті жарғы, 2021. – 952 с.

Автор туралы мәліметтер

Мырзабеков О.С. - Қазақстан Республикасы ИМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты, полиция полковнигі.

Мырзабеков О.С. - докторант Алаштинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Есбулатова, полковник полиции.

Myrzabekov O.S. - doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Esbulatov, Police Colonel.

А.Ж. Джумабекова¹

¹Карагандинская академия МВД Республики Казахстан имени Б. Бейсенова, Караганда, Казахстан

ФРЕЙМОВОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ В ПРОЦЕССЕ ДОКАЗЫВАНИЯ ПРОТИВОПРАВНЫХ ДЕЙСТВИЙ ПРЕСТУПНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ (ОЦЕНКА ДОКАЗАТЕЛЬСТВ)

В статье рассматривается возможность применения фреймового моделирования как современного когнитивно-аналитического инструмента в процессе доказывания противоправных действий преступной организации. Автор раскрывает содержание понятия «фрейм» как структурированной когнитивной модели, задающей устойчивые схемы восприятия, интерпретации и систематизации информации, и анализирует его значение для формирования целостной картины преступной деятельности. Подчеркивается, что фреймовое моделирование способствует более объективной, структурированной и прозрачной оценке доказательственного материала в условиях сложных, многоэпизодных и конспиративных форм преступной деятельности. Сделан вывод о потенциале фреймовых моделей как инструмента повышения эффективности доказательственного процесса и качества судебных решений.

Ключевые слова: фрейм; фреймовое моделирование; когнитивные модели; оценка доказательств; доказательственное право; преступная организация; уголовный процесс; интерпретация доказательств.

Қылмыстық ұйымның заңсыз әрекеттерін дәлелдеу процесінде фреймдік модельдеу (дәлелдемелерді бағалау)

Мақалада қылмыстық ұйымның заңсыз әрекеттерін дәлелдеу процесінде заманауи когнитивті-аналитикалық құрал ретінде кадрлық модельдеуді қолдану мүмкіндігі қарастырылады. Автор "фрейм" ұғымының мазмұнын ақпаратты қабылдаудың, түсіндірудің және жүйелеудің тұрақты схемаларын белгілейтін құрылымдық когнитивті модель ретінде ашады және оның қылмыстық әрекеттің тұтас көрінісін қалыптастыру үшін маңыздылығын талдайды. Рамалық модельдеу қылмыстық іс-әрекеттің күрделі, көп эпизодты және консервативті формалары жағдайында дәлелдемелік материалды объективті, құрылымды және ашық бағалауға ықпал ететіндігі атап өтілген. Дәлелдеу процесінің тиімділігі мен сот шешімдерінің сапасын арттыру құралы ретінде кадрлық модельдердің әлеуеті туралы қорытынды жасалды.

Түйінді сөздер: фрейм; фреймлік модельдеу; когнитивті модельдер; дәлелдемелерді бағалау; дәлелдеу құқығы; қылмыстық ұйым; қылмыстық процесс; дәлелдемелерді түсіндіру.

Frame modeling in the process of proving illegal actions of a criminal organization (evaluation of evidence)

The article considers the possibility of using frame modeling as a modern cognitive-analytical tool in the process of proving illegal actions of a criminal organization. The author reveals the content of the concept of "frame" as a structured cognitive model that defines stable patterns of perception, interpretation and systematization of information, and analyzes its significance for forming a holistic picture of criminal activity. It is emphasized that frame modeling contributes to a more objective, structured and transparent assessment of evidentiary material in the context of complex, multi-episode and conspiratorial forms of criminal activity. The conclusion is made about the potential of frame models as a tool for improving the efficiency of the evidentiary process and the quality of judicial decisions.

Keywords: frame; frame modeling; cognitive models; evaluation of evidence; evidentiary law; criminal organization; criminal procedure; interpretation of evidence.

Введение. В качестве современного эффективного метода познания объективной действительности, применительно к уголовно-процессуальной сущности настоящего подраздела диссертации, предлагается использовать фреймовое моделирование, позволяющее усовершенствовать методологию уголовно-процессуальной оценки собранных доказательств, как в индивидуальном, так и в совокупном формате.

Особую релевантность и респектабельность фреймовое моделирование приобретает в разрезе темы настоящего исследования, а точнее применения данного подхода к оценке доказательств противоправных действий преступной организации, в силу характера и степени общественной опасности, а также сложности процесса доказывания, обусловленного количественной стороной предмета доказывания: многочисленностью эпизодов и участников судопроизводства (соучастников, свидетелей, потерпевших), объемом фактических данных, имеющих значения для правильного разрешения уголовного дела.

Методы. Автор в своей работе использовал общедиаlectический метод познания объективной действительности, а также анализа и синтеза, дедукцию и индукцию, моделирование, формально-юридический, классификацию и типологизацию, фрейм-анализ и другие.

Основная часть. Прежде чем перейти непосредственно к фреймированию процесса доказывания противоправных действий преступной организации необходимо обозначит, какой конкретный смысл нами вкладывается в содержание этого понятия.

Ретроспективный анализ формирования фреймового метода привел нас к работе американского лингвиста Чарльза Дж. Филлмора, представлявшего фреймовое моделирование в качестве инструмента понимания взаимосвязи и взаимообусловленности грамматических структур и лексических единиц от ситуативного поведения участников коммуникативных отношений [1, с.1-88].

В дальнейшем британо-американский ученый Грегори Бейтсон определил понятие «фрейм» в качестве пространственного и временного ограничения набора интерактивных сообщений. Г. Бейтсон в свойственной ему междисциплинарной манере заложил в значение фрейма роль по обеспечению движения сообщений путем развертывания понимания смежных сообщений, что способствует организации и интерпретации разных видов информации, помогающие улучшить процесс коммуникации и взаимодействия между соответствующими субъектами [2].

Именно этот подход станет основой для дальнейшего развития понятия «фрейм» в различных областях знаний, особенно в лингвистики и социологии.

Так, дальнейшее развитие понятие фрейма получило в работе американского социолога Ирвинга Гофмана в качестве когнитивной структуры, предназначенной для анализа и интерпретации социальных феноменов и взаимодействий [3, с. 496-559].

Профессор когнитивной лингвистики Калифорнийского университета в Беркли Джордж Лакофф продемонстрировал возможности фреймовой модели на примере экспликации философской метафоры через структуризацию данной абстракции в более конкретные материальные формы. В частности, написанная им в соавторстве с Марком Джонсоном книга «Метафоры, которыми мы живем», позволила объяснить применение собственного физического и социального опыта посредством метафор в понимании объективной реальности и формировании мировоззрения [4].

В более развитом социальном аспекте фреймовое моделирование стало использоваться для когнитивного анализа конструирования и продвижения идеологии посредством фрейминга [5].

Однако наиболее универсальный подход к понятию фрейма был сформирован американским ученым в области искусственного интеллекта Марвином Минским. В своей научной статье «A Framework for Representing Knowledge», опубликованной в 1974 году М. Минский охарактеризовал фрейм в качестве структуры данных, представляющих стереотипные ситуаций. Соответственно, каждый фрейм наполняется информацией об его предназначении, прогнозировании конкретного результата и алгоритмы в случае недостижения ожидаемого результата. Фреймовое моделирование по М. Минскому имеет конструкцию, состоящую из верхних «слогов», представляющих собой инварианты и нижних вариативных «слогов», подлежащих заполнения в процессе когнитивного анализа [6]. Такая универсальная концепция может быть использована, как для разработки когнитивного сценария, так и для интерпретативной парадигмы любой области знаний: лингвистики, социологии, права и т.д.

В развернутом виде содержательная композиция понятия «фрейм» (frame – каркас, остров), принадлежащего М. Минскому, дается в современном философском словаре, определяющим его (фрейм) в качестве структуры данных, представляющих стереотипные ситуации и сравнивающим его с сетью, состоящим из узлов и связей между ними. Верхние уровни фрейма состоят из понятий всегда верных по отношению к предполагаемой ситуации, а более низкие уровни терминалов (или «ячеек») заполняются характерными примерами. Соответственно, терминал определяется заданием терминала, условиях которого формируются в виде требований, задающих определенный предмет, обладающий определенными свойствами, определенным размерами и т.п. Терминалы могут содержать задания с указаниями на субфрейм и выступать в качестве средства связывания фреймов. Так, фрейм стула содержит информацию о том, что определенного вида стул имеет сидение, спинку и четыре ножки. Однако часть стула подлежит описанию не во фрейме стула, а в субфреймах, присоединенных к его терминалам.

Таким образом, М. Минский моделирует способность человеческого мышления восстанавливать невидимые и необычные части предмета посредством приписывания по умолчанию: эксплицитные части предмета

воспринимаются при помощи фрейма, к терминалам которых присоединены фреймы имплицитных частей. В связи с чем данная теория М. Минского структурирует человеческое мышление посредством иерархизированной системы фрейма: субфреймы, фреймы, суперфреймы. Семантически близкие друг к другу фреймы объединяются в системе фрейма и связываются с сетью поиска информации. В процессе распознавания информации человек, следуя сети поиска информации, осуществляет поиск в своей памяти подходящий ситуации фрейм, содержащий информацию:

- об использовании данного фрейма;
- о результатах его исполнения;
- сценарий действий, если ожидание этих результатов не подтвердиться.

В последней ситуации формируется «указатель» дальнейшего движения от ошибочного использованного фрейма к фрейму, наиболее подходящему для данной ситуации. Подобным образом человек допустивший ошибку переходит к подходящему к ситуации фрейму, используя дифференцирующую сеть. Такая сеть, как и сеть поиска информации, складывается на протяжении всей жизни человека и отражает накапливаемый им опыт. По мнению М. Минского логика здравого смысла заключается именно в умении переходить от одного фрейма к другому, имеющий с ним общие терминалы [7, с.759-760].

Опираясь на эту теорию А. Быкадорова в разрезе общегуманитарного определения термина «фрейм» предлагает понимать следующую дефиницию: «структура знания о предмете (понятии, явлении, событии, временном промежутке, отдельном издании) в конкретной области науки, обладающей теми стереотипными признаками и характеристиками (очерченные рамки), которые являются объектом исследования для данной науки» [8].

В правовой науке фреймовое моделирование впервые было применено профессором В.В. Ханом в процессе реализации теории, построенной на дихотомии иррационального/рационального относительно процесса полной реабилитации жертв политических репрессий. Построенная им фреймовая модель состояла из слотов наполненных эксплицитными предикациями в виде релевантных историко-юридических фактов, подлежащих когнитивной верификации с целью эксплицирования имплицитных свойств результатов деятельности репрессивных органов.

В итоге проведенная им правовая оценка исторических фактов позволила установить и объяснить закономерности сложившихся трагических последствий, а также современную традицию редуцирования процессуальной формы [9].

Обогащая попытку внедрения и развития фреймового подхода в правовой науке нами, предлагается сформировать фреймовую модель относительно процесса доказывания противоправных действий преступной организации.

В частности, основываясь на положениях уголовно-процессуального закона, определяющих универсальные критерии, свойства доказательств, нами предлагается следующая фреймовая модель оценки доказательств по делам о противоправных действиях преступной организации, позволяющая структурировать процесс когнитивно-гносеологического доказывания: оценку доказательств на предмет их относимости, допустимости, достоверности, а в совокупности достаточности для правильного разрешения уголовного дела.

Понятие оценки доказательств в этой связи позволяет определить качественные характеристики познавательного процесса, осуществляемого на данной этапе уголовного процесса. Так, национальный уголовный процесс основывается на теории свободной оценки доказательств, находящей свою объективизацию в принципе «оценки доказательств по внутреннему убеждению». Это означает, что казахстанский уголовный процесс исключает теорию формальных доказательств, когда каждое доказательство имеет свой вес и меру.

В этой связи принцип оценки доказательств по внутреннему убеждению однозначно констатирует, что никакие доказательства не имеют заранее установленной силы. Каждый субъект доказывания оценивает доказательства по своему внутреннему убеждению, основанному на совокупности рассмотренных доказательств, руководству при этом законом и совестью. Присяжные, как лица несведущие в сфере права, руководствуется только совестью (ст. 25 УПК РК).

Уголовно-процессуальный закон вкладывает в содержание понятия оценки доказательств такие его имманентные свойства как относимость, допустимость, достоверность, а также достаточность, образуемая за счет всей совокупности собранных по уголовному делу доказательств.

Таким образом, легальная теоретическая конструкция оценки доказательств основывается на правовых критериях, законах и положениях формальной и диалектической логики. Следовательно, субъект доказывания оценивая доказательства приходит к своему убеждению не посредством веры, а при помощи чувства уверенности в своей правоте основанного и обоснованного логическим путем.

Так, профессор М.Ч. Когамов определяя оценку доказательств в качестве третьего этапа процесса доказывания, указывает на ее (оценку) сущность, выражающейся в определении качества (ценности) доказательства в рамках уголовного дела, осуществляемого судьей, прокурором, следователем, дознавателем по своему внутреннему убеждению, основанному на всестороннем, полном и объективном рассмотрении доказательств в их совокупности, руководствуясь при этом законом и совестью [10, с.569].

Развертывая подход профессора М.Ч. Когамова следует обратить внимание на корреляцию принципа оценки доказательств по внутреннему убеждению с принципом всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств дела, образующих то диалектическое взаимодействие, которое позволяет отойти от

профессиональных предрассудков, субъективизма в оценке доказательств, осуществить тщательную проверку себя на принятие объективного (непредвзятого) и взвешенного решения.

Л.Т. Ульянова под оценкой доказательств понимает мыслительную, логическую деятельность суда, присяжных заседателей, прокурора, следователя, дознавателя по определению относимости, допустимости, достоверности каждого доказательства и их совокупности, достаточности для установления обстоятельств, входящих в предмет доказывания, и разрешения уголовного дела. Она также полагает что оценка доказательств не является завершающим этапом доказывания поскольку охватывает всю уголовно-процессуальную деятельность по собиранию и проверки доказательств [11, с. 136].

Такой подход в понимании оценки доказательств имеет свое преимущество в том, что в нем ставится акцент на логическом аспекте оценки доказательств. В то же время вызывает сомнение утверждение о том, что оценка доказательств охватывает всю уголовно-процессуальную деятельность по собиранию и проверки доказательств. Так как, по нашему мнению, принципиальным отличием оценки доказательств от исследования как раз и является то, что исследование осуществляется по ходу доказывания и носит более частный характер в сравнении с оценкой, которая распространяет познавательную деятельность субъекта доказывания на всю совокупность собранных доказательств. Конечно, в результате оценки совокупности собранных по делу доказательств могут быть выявлены пробелы, подлежащие устранению посредством собирания дополнительных доказательств. Но это восполнение, по своей природе, не является текущей проверкой в разрезе исследования доказательств, а является устранением недочетов при завершении производства по делу.

Определение оценки доказательств в качестве юридического обличение законов и правил формальной и диалектической логики, научных основ отражается в дефинициях, используемых другими учеными-процессуалистами. Так, А.В. Карпов полагает, что «оценка доказательств заключается в определении их значимости и достоверности на основании анализа их источников, условий получения и внутренней логики» [12]. Ю.К. Орлов считает, что: «оценка доказательств представляет собой деятельность суда и других участников уголовного процесса, направленную на определение их пригодности для установления истины по делу» [13]. Л.А. Морозова просматривать оценку доказательств в качестве процесса, «при котором судьи и следователи определяют их юридическую силу, пользуясь принципами логики, науки и внутреннего убеждения» [14].

В этом отношении Т.З. Егорова в своих рассуждениях обращает внимание на элемент формальной определенности результата оценки средств уголовно-процессуального доказывания, поскольку оценка доказательств не представляет собой сугубо умственную операцию и в обязательном порядке объективизируется в форме соответствующих процессуальных актов, процессуальных решениях. Мысли, не нашедшие своего материального выражения не имеют юридического значения [15, с.44-45].

Особое значение в понимании оценки доказательств занимает понятие внутреннего убеждения, представляемого Л.Т. Ульяновой в качестве субъективного мнения дознавателя, следователя, прокурора, присяжных заседателей или суда. В то же время ей подчеркивается, что убеждение не может быть произвольным, так как в основе формирования вывода лежит совокупность относимых, допустимых, достоверных доказательств. Следовательно, внутреннее убеждение представляет собой ничто иное как уверенность доброкачественности доказательств и правильности делаемых на их основе выводов. При этом следует помнить, что неустраняемые сомнения виновности обвиняемого, подсудимого подлежат толкованию исключительно в их пользу [11, с. 141-142].

Результаты сделанного нами анализа мнений В.Н. Кудрявцева [16] и Н.А. Якубовича [17] в синтезированной виде можно представить в форме определения внутреннего убеждения в качестве субъектного восприятия и уверенности субъекта доказывания в достоверности и значимости доказательств, основанного на принципах логики, правосознания и жизненном опыте, позволяющее принять решения, даже при наличии противоречий формальных доказательств. Внутреннее убеждение является гарантией свободы от предвзятости и внешнего давления, способствующей установлению объективной истины по делу.

В этом контексте актуализируется позиция В.В. Хана, определяющего в качестве правовых критериев внутреннего убеждения:

- строгое соответствие полученных доказательств требованиям закона;
- характер доказательств носит подтверждающий, опровергающий или ставящий под сомнение существование обстоятельств, образующих предмет доказывания;
- доказательства соответствуют действительности;
- выводы оценки доказательств основаны на всей совокупности собранных доказательств;
- неоспоримость истины всех и каждого обстоятельства, входящего в предмет доказывания основанная на совокупности доказательств;
- никакое доказательство не имеет заранее установленной силы.

Наряду с правовыми критериями В.В. Хан учитывает и субъективную составляющую внутреннего убеждения, акцентируя внимание на таком элементе как совесть, основанием которой выступает сложившееся мировоззрение, уровень правосознания, представление о справедливости и нравственности субъекта доказывания.

Исходя из этого, В.В. Хан формирует следующую дефиницию; «оценка доказательств по внутреннему убеждению представляет собой мыслительно-аналитический процесс, основанный на применении юридических

знаний, врожденной справедливости и нравственной позиции лица, относительно совокупности собранных (представленных сторонами) доказательств» [18, с.74-77].

Заключение. Итак, *оценка доказательств в уголовном судопроизводстве представляет собой интеллектуальную (мыслительную) деятельность по установлению относимости, допустимости, достоверности и достаточности доказательств в целях принятия объективного решения по делу.* В ходе оценки источники доказательств подлежат тщательному анализу на наличие в них доказательственной информации, имеющей отношение к предмету доказывания, порядок и условия ее получения, пригодность для установления объективной истины. Каждая доказательство оценивается в совокупности с другими, на основе внутреннего убеждения, сформированного за счет законов и правил формальной и диалектической логики, уровня правовой культуры и правосознания, исключающего необъективность и внешне влияние.

В этом контексте фреймное моделирование усиливает принцип объективности (непредвзятости) посредством исключения в процессе оценки доказательств ряд человеческих факторов, особенно факторы внешнего влияния. Так, в верхнюю часть «слотов» в качестве инвариантов закладываются юридические формулы: относимости, допустимости, достоверности, достаточности. В нижнюю часть «слотов» вопросы, в разрезе конкретных источников доказательств, коррелирующие с верхними «слотами».

Список использованных источников

1. Fillmore C. J. The Case for Case. In *Universals in Linguistic Theory*, edited by Emmon Bach and Robert T. Harms, Holt, Rinehart, and Winston, 1968.
2. Bateson G. *Steps to an Ecology of Mind*. Chandler Publications, 1972 // <https://archive.org/details/stepstoecologyof0000greg/page/n9/mode/2up>.
3. Goffman E. *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Harvard University Press, 1974. P. 496-559.
4. Lakoff G. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, 1980. // <https://archive.org/details/metaphor-sweliveb00lako/page/n3/mode/2up>.
5. Snow D.A. and Robert D. B. *Ideology, Frame Resonance, and Participant Mobilization*. International Social Movement Research, 1988 // https://www.researchgate.net/publication/243777925_Detection_of_Abnormal_Behavior_Via_Nonparametric_Estimation_of_the_Support.
6. Minsky M. *A Framework for Representing Knowledge*. MIT's Artificial Intelligence Laboratory, 1974. // <https://dspace.mit.edu/handle/1721.1/6089>.
7. Современный философский словарь / Под общ. ред. В.Е. Кемерова и Т.Х. Керимова. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2015. – 823 с.
8. Быкадорова А. Фрейм как способ представления гуманитарного знания // Научно-культурологический журнал. – № 5 (407). – 2023 // <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=3798&level1=main&level2=articles>.
9. Хан В.В. Материалы Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий (20-50 годы XX века). Т. 30: Правовое фреймирование полной реабилитации жертв политических репрессий (на примере раскулачивания и дебаизации): монография / под общ. ред. Е.Т. Карина. – Астана, 2022. – 312 с.
10. Когамов М.Ч. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан. Том 1. Общая часть. – 2-е изд., доп. и перераб. – Алматы: Жеты Жаргы, 2018. – 736 с.
11. Ульянова Л.Т. Предмет доказывания и доказательства в уголовном процессе России: Учебное пособие. – М.: Издательский Дом «Городец», 2008. – 176 с.
12. Карпов А.В. Оценка доказательств в уголовном процессе. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 253 с.
13. Орлов Ю.К. Проблемы допустимости и оценки доказательств в уголовном процессе. – М.: Норма, 2010. – 216 с.
14. Морозова Л.А. Судебная практика и оценка доказательств в уголовном процессе. – М.: Норма, 2012. – 343 с.
15. Егорова Т.З. Средства доказывания и их оценка в судебных стадиях российского уголовного процесса: дисс. ... канд. юрид. наук. – Ижевск, 2003. – 162 с.
16. Кудрявцев В.Н. Допустимость доказательств в уголовном процессе. – М.: Юрид. лит., 2003. – 2014 с.
17. Якубович Н.А. Процессуальные нормы допустимости доказательств в уголовном процессе. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 320 с.
18. Хан В.В. Конституционные основы уголовного правосудия Казахстана: учеб. пос. / под ред. М.Ч. Когамова – 2-е изд., перераб. и доп. – Талдыкорган, 2016. – 215 с.

Сведения об авторе

Джумабекова А.Ж. – докторант Карагандинской академии МВД Республики Казахстан имени Б. Бейсенова, магистр юридических наук.

Джумабекова А.Ж. – Қазақстан Республикасы ИМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының докторанты, заң ғылымдарының магистрі.

Dzhumabekova A.Zh. – doctoral student of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, master of Law.

А.Р. Нурманова¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, Алматы, Казахстан

К ВОПРОСУ ОБ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ХАРАКТЕРИСТИКЕ ФИНАНСОВОГО МОШЕННИЧЕСТВА

Статья посвящена уголовно-правовой характеристике финансового мошенничества как одного из наиболее распространённых и социально опасных видов преступлений в условиях цифровизации экономики. Анализируются объект, объективная и субъективная стороны, а также субъект финансового мошенничества, с учётом особенностей его совершения с использованием информационных технологий. Особое внимание уделяется квалификационным признакам и проблемам разграничения мошенничества от смежных составов преступлений. Рассматриваются тенденции развития финансового мошенничества и актуальные подходы к его уголовно-правовой оценке в Республике Казахстан. Сделан вывод о необходимости дальнейшего совершенствования уголовного законодательства и правоприменительной практики в целях повышения эффективности противодействия финансовому мошенничеству.

Ключевые слова: финансовое мошенничество, уголовное право, состав преступления, цифровизация, информационные технологии, уголовное законодательство Республики Казахстан.

Қаржылық алаяқтықтың қылмыстық-құқықтық сипаттамасы туралы мәселеге

Мақала цифрлық экономиканың дамуы жағдайында кең таралған әрі жоғары қоғамдық қауіпті қылмыс түрлерінің бірі болып табылатын қаржылық алаяқтықтың қылмыстық-құқықтық сипаттамасына арналған. Қаржылық алаяқтықтың объектісі, объективтік және субъективтік жақтары, сондай-ақ субъектісі ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы жасалу ерекшеліктерін ескере отырып талданады. Біліктілік белгілеріне және алаяқтықты сабақтас қылмыс құрамдарынан ажырату мәселелеріне ерекше назар аударылады. Қаржылық алаяқтықтың даму үрдістері және Қазақстан Республикасындағы оны қылмыстық-құқықтық бағалаудың өзекті тәсілдері қарастырылады. Қорытындыда қаржылық алаяқтыққа қарсы іс-қимылдың тиімділігін арттыру мақсатында қылмыстық заңнама мен құқық қолдану тәжірибесін одан әрі жетілдіру қажеттілігі негізделеді.

Түйінді сөздер: қаржылық алаяқтық, қылмыстық құқық, қылмыс құрамы, цифрландыру, ақпараттық технологиялар, Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы.

Criminal law characteristics of financial fraud

The article is devoted to the criminal law characteristics of financial fraud as one of the most widespread and socially dangerous types of crime in the context of the digitalization of the economy. The object, objective and subjective elements, as well as the subject of financial fraud are analyzed with due regard to the specifics of its commission using information technologies. Particular attention is paid to qualifying features and issues of distinguishing fraud from related offences. The article examines current trends in the development of financial fraud and modern approaches to its criminal law assessment in the Republic of Kazakhstan. The conclusion substantiates the need for further improvement of criminal legislation and law enforcement practice in order to enhance the effectiveness of combating financial fraud.

Keywords: financial fraud, criminal law, corpus delicti, digitalization, information technologies, criminal legislation of the Republic of Kazakhstan.

Введение. Финансовое мошенничество в условиях цифровизации экономики и усложнения финансовых отношений приобретает всё более масштабный, системный и латентный характер, что объективно обуславливает его трансформацию в одну из наиболее опасных форм преступных посягательств в экономической сфере. Активное внедрение цифровых технологий, направленных на ускорение финансового оборота, расширение доступности банковских, платёжных и инвестиционных услуг, а также развитие дистанционных форм обслуживания населения, наряду с очевидными позитивными эффектами, формирует качественно новые криминогенные риски. Современные цифровые инструменты, выступая катализатором экономической активности, одновременно создают благоприятную среду для реализации сложных и многоэтапных мошеннических схем, ориентированных на массового и зачастую неподготовленного потребителя финансовых услуг.

Дистанционный характер финансовых операций, широкое использование электронных платёжных систем, мобильного банкинга, инвестиционных онлайн-платформ и цифровых финансовых активов объективно снижает уровень персонализированного контроля со стороны как самих участников экономического оборота, так и финансовых посредников. Отсутствие непосредственного контакта между субъектами финансовых отношений, опосредованность взаимодействия цифровыми интерфейсами и автоматизированными алгоритмами затрудняют идентификацию контрагентов, оценку их добросовестности и реальных намерений. В результате возрастает уязвимость граждан и организаций перед преступными посягательствами, основанными на злоупотреблении доверием, манипулировании информацией и использовании технологической асимметрии.

Актуальность исследования финансового мошенничества в условиях цифровизации подтверждается статистическими данными правоохранительных органов Республики Казахстан, согласно которым мошенничество на протяжении последних лет стабильно занимает одно из ведущих мест в структуре имущественных преступлений, характеризуясь не только количественным ростом, но и усложнением способов его совершения, высокой латентностью и значительным совокупным экономическим ущербом [1]. Существенная часть преступлений данной категории остаётся нераскрытой либо квалифицируется с трудом, что обусловлено как трансграничным характером финансовых потоков, так и использованием анонимных либо псевдоанонимных цифровых инструментов.

Как справедливо отмечает С.М. Рахметов, рост мошеннических посягательств в финансовой сфере представляет угрозу не только имущественным интересам конкретных потерпевших, но и устойчивости экономического оборота в целом, поскольку подрывает доверие как фундаментальный элемент рыночных и инвестиционных отношений [2]. В условиях цифровой экономики доверие приобретает особое значение, поскольку именно оно компенсирует отсутствие личного контакта между субъектами и обеспечивает функционирование дистанционных финансовых сервисов. Его систематическое подрывание посредством мошеннических схем способно оказывать дестабилизирующее воздействие на финансовый рынок и снижать инвестиционную привлекательность экономики в целом.

В казахстанской уголовно-правовой доктрине в последние годы всё более отчётливо проявляется тенденция к переосмыслению традиционных подходов к понятию и сущности мошенничества. Финансовое мошенничество всё чаще рассматривается не исключительно как разновидность хищения чужого имущества, но и как сложное социально-правовое явление, посягающее на отношения добросовестности, доверия и устойчивости экономического взаимодействия. Такой подход позволяет более полно отразить специфику современных мошеннических посягательств, совершаемых с использованием цифровых технологий, и выйти за рамки сугубо имущественного понимания причиняемого вреда.

Особую значимость данный теоретический вектор приобретает в условиях цифровизации экономики, когда традиционные механизмы контроля, основанные на личном взаимодействии, проверке документов и физическом присутствии сторон, замещаются автоматизированными системами, цифровыми идентификаторами и алгоритмами обработки данных. В подобных условиях возрастает значение уголовно-правовой оценки поведения субъектов финансовых отношений, направленной на выявление злоупотребления доверием, введения в заблуждение и сокрытия истинного характера намерений под видом легальной финансовой или инвестиционной деятельности.

Цель настоящей статьи заключается в формировании целостной и концептуально выверенной уголовно-правовой характеристики финансового мошенничества с учётом современных цифровых реалий развития экономики Республики Казахстан. В рамках исследования предполагается анализ устойчивых научных позиций, сложившихся в казахстанской доктрине уголовного права, выявление проблемных аспектов квалификации мошеннических деяний в финансовой сфере, а также обоснование направлений совершенствования правоприменительной практики с учётом потребностей цифровой трансформации и задач обеспечения экономической безопасности.

Основная часть. Объект финансового мошенничества

Объект преступления традиционно рассматривается в уголовном праве как ключевая категория, раскрывающая социальную сущность и степень общественной опасности деяния. В соответствии с классическим подходом, применяемым и в уголовном праве Республики Казахстан, различаются общий, родовой и непосредственный объекты преступления [3].

Применительно к мошенничеству в научной литературе длительное время доминировала позиция, согласно которой оно посягает исключительно на отношения собственности. Так, С.М. Рахметов последовательно отстаивает точку зрения, согласно которой доверие выступает лишь способом совершения

мошенничества, но не образует самостоятельного объекта уголовно-правовой охраны [2]. Данная позиция направлена на сохранение чёткости состава преступления и предотвращение неоправданного расширения уголовной репрессии.

Вместе с тем развитие финансовых рынков и цифровых технологий обусловило формирование более комплексного подхода. Е.О. Алауханов указывает, что финансовое мошенничество в современных условиях наносит вред не только имущественным интересам отдельных субъектов, но и устойчивости экономического оборота, подрывая доверие к финансовым институтам и механизмам государственного регулирования экономики [4]. В этом контексте доверие приобретает значение социально значимого блага, требующего уголовно-правовой охраны.

Развивая данный подход, А.Н. Агыбаев обосновывает многообъектный характер финансового мошенничества, включая в объект преступления как имущественные отношения, так и отношения добросовестности и доверия в экономическом обороте [5]. Признание многообъектного характера финансового мошенничества имеет не только теоретическое, но и прикладное значение, поскольку позволяет адекватно оценивать системный вред, причиняемый цифровыми мошенническими схемами.

Предмет финансового мошенничества в условиях цифровизации

Согласно статье 190 Уголовного кодекса Республики Казахстан предметом мошенничества является чужое имущество либо право на чужое имущество. В традиционном понимании к нему относились материальные объекты — денежные средства, ценные бумаги и иные имущественные ценности. Однако развитие цифровых финансовых инструментов существенно усложняет данную конструкцию.

Б.Х. Толеубекова обоснованно указывает, что цифровые активы обладают основными экономическими признаками имущества, включая стоимость, оборотоспособность и возможность отчуждения, что позволяет рассматривать их в качестве предмета мошенничества [6]. Отказ от такого подхода фактически означает снижение уровня уголовно-правовой защиты имущественных интересов в цифровой среде.

Особую сложность представляет квалификация деяний, связанных с использованием гибридных финансовых инструментов, сочетающих признаки имущества и обязательствных прав. В условиях цифровой экономики объект преступного посягательства нередко не имеет материального выражения, но при этом обладает реальной экономической ценностью, что требует от правоприменителя оценки не формы, а экономического содержания соответствующих активов.

Объективная сторона финансового мошенничества в цифровой среде

Объективная сторона финансового мошенничества включает деяние в форме обмана или злоупотребления доверием, наступление имущественного ущерба и причинно-следственную связь между ними. В условиях цифровизации формы обмана приобретают опосредованный и технологически сложный характер.

И.И. Рогов подчёркивает, что сущность обмана в уголовно-правовом смысле заключается в создании у потерпевшего ложного представления о действительности, повлёкшего добровольную передачу имущества [7]. Использование поддельных цифровых интерфейсов, фишинговых ресурсов и имитации деятельности финансовых организаций полностью соответствует данному признаку.

В цифровой среде доказывание причинно-следственной связи осложняется многоуровневостью финансовых платформ и использованием автоматизированных систем. Преступные схемы нередко носят процессуальный характер, реализуясь через совокупность взаимосвязанных действий, каждое из которых в отдельности может не выглядеть противоправным.

Субъективная сторона и проблема умысла

Субъективная сторона финансового мошенничества характеризуется прямым умыслом и корыстной целью, причём умысел должен быть сформирован до момента получения имущества. Данное положение имеет принципиальное значение для отграничения мошенничества от гражданско-правовых правонарушений.

С.Ф. Ударцев справедливо подчёркивает, что последующее неисполнение обязательств не может само по себе свидетельствовать о наличии мошенничества, поскольку уголовное право не должно подменять собой механизмы гражданско-правовой ответственности [8].

В условиях цифровой экономики, как отмечает Т.Т. Толеубеков, преступный умысел нередко маскируется под инвестиционную или предпринимательскую деятельность, что требует анализа совокупности косвенных доказательств, включая цифровые финансовые следы, повторяемость действий и поведение субъекта после получения имущества [9].

Заключение. Финансовое мошенничество в условиях цифровизации экономики Республики Казахстан представляет собой сложное, многоуровневое и динамично трансформирующееся уголовно-правовое явление, отражающее глубинные изменения в структуре современных экономических отношений. Использование цифровых технологий, дистанционных каналов обслуживания, электронных платёжных инструментов и инвестиционных платформ не только расширяет возможности легального экономического оборота, но и формирует принципиально новые формы преступного поведения, характеризующиеся высокой латентностью, трансграничным характером и значительной сложностью выявления. В результате финансовое мошенничество приобретает качественно иные признаки по сравнению с традиционными формами хищения, что требует соответствующего переосмысления уголовно-правовых подходов к его характеристике.

Цифровая форма совершения мошеннических посягательств существенно снижает уровень прямого взаимодействия между участниками финансовых отношений, подменяя личный контакт технологическими интерфейсами и автоматизированными системами. Это, с одной стороны, повышает эффективность и скорость

экономических операций, а с другой — объективно ослабляет механизмы субъективного контроля и оценки добросовестности контрагентов. В таких условиях доверие приобретает системообразующее значение, выступая необходимым условием функционирования цифровых финансовых сервисов. Соответственно, его подрыв посредством мошеннических схем выходит за рамки индивидуального имущественного вреда и затрагивает основы устойчивости экономического оборота в целом.

Проведённый анализ позволяет сделать вывод о том, что финансовое мошенничество в цифровой экономике следует рассматривать как многообъектное преступление, посягающее не только на отношения собственности, но и на отношения доверия, добросовестности и стабильности экономических процессов. Такой подход позволяет более адекватно отразить социальную сущность и общественную опасность данного вида преступлений, а также объяснить их высокую латентность и массовый характер. Признание многообъектного характера финансового мошенничества имеет важное прикладное значение, поскольку ориентирует правоприменителя на оценку совокупного вреда, причиняемого преступлением, а не только размера прямого имущественного ущерба.

Не менее значимым является вывод о необходимости пересмотра традиционного понимания предмета мошенничества. В условиях цифровизации экономики объектом преступного посягательства всё чаще выступают нематериальные активы, электронные права требования, цифровые финансовые инструменты и иные объекты, не имеющие материального выражения, но обладающие реальной экономической стоимостью и оборотоспособностью. Ориентация уголовного права исключительно на вещественные признаки имущества не соответствует современным экономическим реалиям и создаёт риски образования пробелов в уголовно-правовой защите. В этой связи функциональный и экономический подход к определению предмета мошенничества представляется наиболее обоснованным и перспективным.

Особое место в уголовно-правовой характеристике финансового мошенничества занимает проблема субъективной стороны, прежде всего установление момента формирования преступного умысла. В условиях цифровой экономики грань между преступным поведением и гражданско-правовым нарушением становится особенно тонкой, что повышает риск необоснованной криминализации предпринимательской и инвестиционной деятельности. В то же время именно цифровая среда предоставляет дополнительные возможности для маскировки преступного умысла под легальную экономическую активность, что требует от правоохранительных органов применения более сложных и комплексных доказательственных механизмов.

Анализ показывает, что установление умысла в делах о финансовом мошенничестве должно основываться на оценке совокупности объективных и субъективных факторов, включая характер и повторяемость действий лица, структуру финансовых потоков, заведомую невозможность исполнения обязательств, а также поведение субъекта до, во время и после получения имущества. Особое значение в этом контексте приобретают цифровые следы, фиксируемые в информационных системах, платёжных платформах и электронных коммуникациях, которые позволяют реконструировать реальную направленность намерений виновного лица.

Совершенствование уголовно-правовой политики в сфере противодействия финансовому мошенничеству в Республике Казахстан должно носить системный и междисциплинарный характер. Уголовно-правовые меры не могут рассматриваться изолированно от норм гражданского, финансового и цифрового законодательства, поскольку именно на стыке этих отраслей возникают наиболее сложные квалификационные ситуации. Гармонизация правового регулирования в указанных сферах является необходимым условием обеспечения правовой определённости и предсказуемости правоприменительной практики.

Важную роль в повышении эффективности противодействия финансовому мошенничеству играет развитие судебной практики и формирование единообразных подходов к квалификации деяний, совершаемых с использованием цифровых технологий. Разъяснения высших судебных инстанций способны существенно снизить уровень правовой неопределённости, обеспечить единообразие толкования уголовно-правовых норм и минимизировать риски как необоснованного привлечения к уголовной ответственности, так и ухода виновных лиц от наказания.

Наряду с репрессивными мерами особое значение приобретает превентивная функция уголовного права. Формирование устойчивых правовых ориентиров для участников финансовых отношений, повышение уровня правовой и цифровой грамотности населения, развитие механизмов финансового контроля и комплаенса способны существенно снизить виктимность и ограничить возможности реализации мошеннических схем. В условиях цифровизации именно превентивные меры могут оказаться наиболее эффективным инструментом противодействия финансовым преступлениям.

Таким образом, дальнейшее развитие уголовно-правового регулирования финансового мошенничества в условиях цифровизации экономики Республики Казахстан должно быть ориентировано на комплексную защиту имущественных и институциональных интересов, укрепление доверия к финансовым и инвестиционным институтам, а также формирование устойчивой и адаптивной правовой среды, способной адекватно реагировать на вызовы цифровой трансформации. Сформулированные в статье выводы и обобщения создают прочную теоретико-методологическую основу для последующих научных исследований и могут быть использованы при совершенствовании законодательства и правоприменительной практики в сфере противодействия финансовому мошенничеству.

Список использованных источников

1. Информационный сервис // Интернет-ресурс: Сайт Комитета по правовой статистике и специальным учётам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан // <https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat> // дата обращения: 22.10.2025.
2. Рахметов С.М. Уголовное право Республики Казахстан: Особенная часть. – Алматы: Жеті жарғы, 2020. – 432 с.
3. Уголовное право Республики Казахстан: Общая часть / под ред. А.Н. Агыбаева. – Алматы: Норма-К, 2019. – 416 с.
4. Алауханов Е.О. Проблемы противодействия экономическим преступлениям в Республике Казахстан. – Алматы: Издательство, 2018. – 256 с.
5. Агыбаев А.Н. Преступления против собственности: теория и практика. – Алматы: Издательство, 2017. – 320 с.
6. Толеубекова Б.Х. Уголовно-правовые проблемы защиты имущественных отношений в цифровой экономике // Вестник юридической науки. – 2021. – № 2. – С. 45–53.
7. Рогов И.И. Теория и практика квалификации преступлений. – Алматы: Издательство, 2019. – 288 с.
8. Ударцев С.Ф. Уголовно-правовые и философские основы ответственности. – Алматы: Издательство, 2016. – 288 с.
9. Толеубеков Т.Т. Финансовые преступления в условиях цифровизации экономики. – Алматы: Издательство, 2022. – 304 с.

Сведения об авторе

Нурманова А.Р. – подполковник полиции, докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Есболатова.

Нұрманова Ә.Р. – полиция подполковнигі, Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатова атындағы Алматы академиясының докторанты.

Nurmanova A.R. – police Lieutenant Colonel, doctoral student at the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Yesbulatov.

Ә.Н. Данияров¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

ТӘУЕКЕЛДЕРДІ БАСҚАРУ ТӨТЕНШЕ ЖАҒДАЙЛАР КЕЗІНДЕГІ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ЭЛЕМЕНТІ РЕТІНДЕ

Төтенше жағдайлар кезіндегі тәуекелдерді басқару өмірлік маңызды объектілердің тұрақтылығын және халықты ауқымды қауіптердің салдарларынан қорғауды қамтамасыз ететін мемлекеттік қауіпсіздік жүйесінің маңызды элементі болып табылады. Төтенше жағдайлар дамуының жоғары белгісіздігі мен қарқындылығы жағдайында тәуекелдерді басқару жүйелі тәсілді қажет етеді. Бұл тәсіл ықтимал қауіптерді азайту стратегияларын анықтауға, бағалауға және әзірлеуге негізделген. Мұндай шаралардың тиімділігі мемлекеттік басқару субъектілерінің әзірлігіне, мониторинг сапасына және ведомствоаралық өзара іс-қимылға тікелей байланысты.

Төтенше жағдайлардың дәрежеленуіне қарай, мақала авторы төтенше жағдайлар тәуекелдері нақты әрекет ету стратегияларын қажет ететінін атап көрсетеді. Мұндай жағдайларда қауіпсіздікті қамтамасыз ету алдын алу және жедел шараларды үздіксіз талдау, бейімдеу және қолдану жағдайында ғана мүмкін болады.

Тәуекелдерді тұрақты басқару тетіктері апатты оқиғалардың туындау ықтималдығын азайтуға және олардың халық пен инфрақұрылым үшін салдарын барынша азайтуға ықпал ететіні негізделген.

Түйінді сөздер: тәуекелдерді басқару, төтенше жағдайлар, қауіпсіздікті қамтамасыз ету, қауіп-қатер мониторингі, алдын алу стратегиялары, тәуекелге төзімділік, әрекет ету тетіктері, төтенше жағдайлардың алдын алу және жою.

Управление рисками как элемент обеспечения безопасности при чрезвычайных ситуациях

Управление рисками в условиях чрезвычайных ситуаций представляет собой важнейший элемент государственной системы безопасности, обеспечивающей устойчивость жизненно важных объектов и защиту населения от последствий масштабных угроз. В условиях высокой неопределенности и стремительности развития чрезвычайных событий управление рисками требует системного подхода. Такой подход основан на идентификации, оценке и разработке стратегий по минимизации потенциальных угроз. Эффективность таких мер напрямую зависит от готовности субъектов государственного управления, качества мониторинга и межведомственного взаимодействия.

Опираясь на квалификацию чрезвычайных ситуаций, автор статьи подчеркивает, что риски чрезвычайных ситуаций требуют специфических стратегий реагирования. Обеспечение безопасности в таких условиях возможно только при условии непрерывного анализа, адаптации и применения превентивных и оперативных мер.

Обосновано, что механизмы устойчивого управления рисками способствуют снижению вероятности наступления катастрофических событий и минимизации их последствий для населения и инфраструктуры.

Ключевые слова: управление рисками, чрезвычайные ситуации, обеспечение безопасности, мониторинг угроз, превентивные стратегии, устойчивость к рискам, механизмы реагирования, предупреждение и ликвидация чрезвычайных ситуаций.

Risk management as an element of ensuring safety in emergency situations

Risk management in emergency situations is an essential element of the state security system, ensuring the stability of vital facilities and protecting the population from the consequences of large-scale threats. In conditions of high uncertainty and rapid development of emergency events, risk management requires a systematic approach. This approach is based on identifying, evaluating, and developing strategies to minimize potential threats. The effectiveness of such measures directly depends on the willingness of public administration entities, the quality of monitoring and interdepartmental interaction.

Based on the qualification of emergency situations, the author of the article emphasizes that the risks of emergency situations require specific response strategies. Ensuring safety in such conditions is possible only under the condition of continuous analysis, adaptation and application of preventive and operational measures.

It is proved that the mechanisms of sustainable risk management contribute to reducing the likelihood of catastrophic events and minimizing their consequences for the population and infrastructure.

Keywords: risk management, emergencies, security, threat monitoring, preventive strategies, risk tolerance, response mechanisms, emergency prevention and response.

Кіріспе. Қазақстан Республикасында адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары ең жоғары құндылықтар болып танылды, оларды қорғау және қамтамасыз ету мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының қатарына жатқызылды. Бұл іргелі қағидаттар қауіпсіздікті қамтамасыз етудің әртүрлі аспектілерін, соның ішінде төтенше жағдайлардың алдын алу және жою саласын реттейтін заңнаманың мазмұны мен қолданылуында көрініс табады. Азаматтарды қорғауға бағытталған құқықтық және институционалдық базаның болуына қарамастан, ел қоғамдық қауіпсіздік пен тұрақты дамуды қамтамасыз етуге байланысты бірқатар елеулі сын-қатерлерге тап болып отыр. Қазіргі заманның маңызды сын-тегеуріндерінің бірі табиғаты бойынша жүйелі, көп деңгейлі сипатта болатын және халықтың қорғалу деңгейіне тікелей әсер ететін төтенше жағдайлар болып табылады.

Төтенше жағдайлар физикалық қауіпсіздік мәселелерін ғана емес, сонымен қатар азаматтардың негізгі құқықтарын, соның ішінде өмір сүру, денсаулық және лайықты өмір сүру деңгейін бұзады. Бұл қауіптердің алдын алудың, тәуекелдерді азайтудың және олар туындаған жағдайда тиімді әрекет етудің белсенді және ғылыми негізделген стратегияларын әзірлеу қажеттілігін тудырады. Қазақстан Республикасының Президенті атап өткендей, азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету стратегиялық басымдық болып табылады және осы саладағы мемлекеттік басқарудың тиімділігін түбегейлі арттыруды талап етеді [1].

Соңғы жылдардағы тәжірибе көрсеткендей, Қазақстан түрлі төтенше жағдайларға бейім: табиғи (жер сілкінісі, су тасқыны, орман өрттері), техногендік (әскери объектілердегі жарылыстар, энергетика кәсіпорындарындағы авариялар), сондай-ақ әлеуметтік (жаппай тәртіпсіздіктер мен наразылық акциялары) сипаттағы. Бұл оқиғалар маңызды инфрақұрылымның да, халықтың да сын-тегеуріндерге жедел ден қоюға жеткілікті түрде дайын еместігін көрсетті. Атап айтқанда, ведомстволар арасындағы үйлестірудегі олқылықтар, нақты іс-қимыл алгоритмдерінің жетіспеушілігі, халықтың тәуекелдер мен қорғау шаралары туралы жеткіліксіз хабардар болуы анықталды. Мұның бәрі тәуекелдерді басқарудың кешенді тәсілдерін енгізу және қоғамның төтенше жағдайларға тұрақтылығын арттыру қажеттігін көрсетеді.

Бұл үрдісте қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету, азаматтардың құқықтарын қорғау және дағдарыс жағдайында іс-қимылдарды үйлестіру саласында кең өкілеттіктері бар ішкі істер органдары ерекше рөл атқарады. Алайда, әрекет ету тәжірибесі тәуекелдерді тиімді басқаруға кедергі келтіретін ұйымдық-құқықтық мәселелердің болуын көрсетеді. Олардың ішінде – әртүрлі мемлекеттік құрылымдардың іс-қимылдарының үйлестірілмеуі, сондай-ақ Бірыңғай стандарттардың болмауы. Заңнамалық бастамалардың болуына қарамастан, оларды іске асыру қиындықтарға тап болады, бұл төтенше жағдайлар кезінде құқықтық тәртіп пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету сапасын төмендетеді.

Өсіп келе жатқан сын-қатерлер жағдайында төтенше жағдайлар кезінде халықтың қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары жүйесінде қолданылатын тетіктер мен стратегияларды ғылыми тұрғыдан түсіну ерекше өзекті болып отыр. Ағымдағы жағдайды талдау, негізгі тәуекелдерді анықтау және әрекет етудің тиімді модельдерін әзірлеу төтенше жағдайлар кезінде қоғам мен мемлекеттің тұрақтылығын арттыруға бағытталған ғылыми ізденістің маңызды бағыттары болып табылады.

Материалдар мен әдістер. Төтенше жағдайларда тәуекелдерді басқару мәселелерін зерттеу тәуекелдерді басқару және қауіпсіздік саласындағы заңнаманы, теориялық және практикалық материалдарды талдауға негізделген. Тәуекелдерді басқару тәжірибесін, сондай-ақ төтенше жағдайлардан қорғаудың мемлекеттік жүйесін зерттеуге басты назар аударылады.

Жұмыстың әдіснамалық негізі тәуекелдерді басқарудың теориясы мен тәжірибесінің арасындағы байланысты ашуға, сондай-ақ қауіпсіздік пен тәуекелді жою жолдарын өзгертуге мүмкіндік беретін диалектикалық материализм сияқты зерттеудің жалпы ғылыми әдістерінен тұрады.

Зерттеу мақсаттарына қол жеткізу үшін келесі әдістер қолданылды: дескриптивтік әдіс - тәуекелдерді басқарудың қолданыстағы тәсілдерін жүйелеу және сипаттау, төтенше жағдайларда тәуекелдердің әртүрлі түрлерін анықтау және саралау; салыстырмалы-құқықтық әдіс - әртүрлі елдердегі қауіпсіздік пен тәуекелдерді басқару саласындағы заңнаманы талдау, бұл әртүрлі тәжірибелерді талқылауға шығаруға мүмкіндік береді; құрылымдық-функционалдық әдіс - тәуекелдерді басқару жүйесінің құрылымын талдау; Талдау және синтез әдістері - қауіпсіздік жүйесіне әсер ететін факторлар туралы тұтас көріністі қалыптастыру.

Негізгі бөлім. Төтенше жағдайлармен байланысты тәуекелдер қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесінде маңызды бола түсуде. Осы тәуекелдерді басқару тиісті мемлекеттік құрылымдар, оның ішінде ішкі істер органдары қызметінің маңызды бағыты болып табылады.

Төтенше жағдай контекстінде тәуекел деп халық, қоршаған орта, экономика, инфрақұрылым және мемлекеттік басқару жүйесінің жұмыс істеуі үшін елеулі теріс салдарға әкеп соғуы мүмкін оқиғалардың туындау ықтималдығы түсініледі. Төтенше жағдайлар кезінде адам өмірін жоғалту, қоғамдық тәртіпті бұзу, жағдайды тұрақсыздандыру қаупі бірнеше есе артуы мүмкін.

Төтенше жағдайлар тәуекелдерін жіктеудің бірнеше негіздерін бөліп көрсетуге болады. Олардың әрқайсысы қауіптердің сипатын, олардың пайда болу көздерін, ықтимал салдары мен жауап беру тетіктерін дәлірек анықтауға мүмкіндік береді. Бұл ретте негізгі бағдар азаматтық қорғау туралы [2] және төтенше жағдай туралы [3] заңнамада бекітілген төтенше жағдайлардың жіктелуі болып табылады. Қолданыстағы нормативтік құқықтық актілерге сәйкес төтенше жағдайлар үш негізгі түрге бөлінеді: табиғи, техногендік және әлеуметтік сипаттағы. Бұл тәсіл объективті табиғи процестерді де, адамның және өндірістік қызметтің немесе әлеуметтік тұрақсыздықтың салдарынан туындайтын тәуекелдерді де ескеруге мүмкіндік береді. Соңғыларына «адам шығынына, денсаулыққа зиян келтіруге, мүліктік елеулі зиян келтіруге немесе халықтың өмір сүру жағдайларын бұзуға әкеп соқтыруы немесе әкеп соқтыруы мүмкін» әлеуметтік қатынастар саласындағы қайшылықтар мен

қақтығыстар жатады [3].

Табиғи сипаттағы төтенше жағдайлардың тәуекелдері табиғи факторлардың әсерінен болады - жер сілкінісі, су тасқыны, қар көшкіні, құрғақшылық, орман өрттері, сондай-ақ экстремалды метеорологиялық құбылыстар. Бұл қауіптер алдын-ала болжау мүмкін еместігінің жоғары деңгейімен және аумақ пен халыққа әсер ету ауқымымен сипатталады.

Техногендік төтенше жағдайлар өнеркәсіптік объектілердегі апаттар, көлік апаттары, жарылыстар, өрттер, қауіпті химиялық және радиоактивті заттар шығарындылары, сондай-ақ тіршілікті қамтамасыз ету инфрақұрылымдарының жұмысындағы іркілістер нәтижесінде туындайды. Олар шектелінген, бірақ қарқынды әсер ету сипатына ие және жоғары технологиялық реакцияны қажет етеді.

Әлеуметтік төтенше жағдайларға жаппай тәртіпсіздіктер, террористік актілер, этносаралық және конфессияаралық қақтығыстар, мемлекеттік маңызды және стратегиялық объектілерді қоршау немесе басып алу, сондай-ақ әлеуметтік тұрақсыздандырудың өзге де түрлерімен байланысты тәуекелдер жатады. Бұл қауіптер тек физикалық қауіпсіздікке ғана емес, сонымен бірге қоғамдық тәртіп пен конституциялық жүйенің негіздеріне де әсер етеді.

Төтенше жағдайлар тәуекелдерінің келтірілген жіктелісі тәуекелдерді басқару стратегияларын әзірлеу және уәкілетті тұлғалар тарапынан ден қоюдың тиімді тетіктерін құру үшін әдіснамалық негіз болып табылады. Бұл тәуекелдің әрбір түріне бейімделген алдын алу шараларын мақсатты түрде әзірлеуге және төтенше жағдайлар кезінде халықтың қауіпсіздігін қамтамасыз етудің кешенді тәсілін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Тәуекелдерді басқару - бұл жан-жақты және көп деңгейлі процесс. Оның мазмұнына «теріс нәтиженің пайда болу мүмкіндігін барынша азайтуға, сондай-ақ ықтимал шығындарды барынша азайтуға арналған басқарушылық шешімдерді» әзірлеу және орындау кіреді [4, 280-281 бб.]. Осы тұрғыда «Төтенше жағдайлар кезіндегі тәуекелдерді басқару» ғылыми мақаласының авторлары тәуекелдерді басқаруды екі негізгі бағыт бойынша жүзеге асыруды ұсынады [5, 8 б.]:

- біріншіден, төтенше жағдайдың туындау қаупін көрсететін белгілерді уақтылы анықтау мақсатында ықтимал қауіпті объектілердің жұмыс істеуінің негізгі параметрлеріне үздіксіз немесе кем дегенде жүйелі бақылауды ұйымдастыру. Мұндай қызмет ағымдағы жағдайдың дамуын болжауды, апаттардың алдын алуға немесе олардың салдарын барынша азайтуға бағытталған шұғыл алдын алу іс-шараларын жүргізуді қамтиды. Мақала авторларының пікірінше, төтенше жағдай орын алған жағдайларда өнеркәсіптік объектілердің қалыпты жұмыс істеуін қалпына келтіру және төтенше жағдайлардың салдарын жою жөніндегі іс-қимылдарды жоспарлау және іске асыру басымдыққа айналады;

- екіншіден, қауіптерді іске асыру ықтималдығын төмендетуге бағытталған әкімшілік-құқықтық және ұйымдастырушылық-экономикалық шаралардың жоспарлы жүйесі. Бұл қауіптілігі жоғары объект туралы ақпаратты жинау мен сақтаудың тиімді жүйесін құруды, ең осал буындарды анықтау мақсатында осы деректерді кешенді талдауды, сондай-ақ кәсіпорындарды тәуекел дәрежесі бойынша саралауды жүргізуді көздейді. Екінші бағыттың маңызды элементі авторлар төтенше жағдайлардың алдын алуға және жоюға жауапты бөлімшелердің құрылымы мен функционалдығын үнемі жетілдіруді атап өтеді.

Бұл ойды қолдай отырып, басқару процесі уәкілетті мемлекеттік құрылымдардың стратегиялық қызметі ретінде де, ықтимал қауіптердің әсерін азайтуға бағытталған басқару тетіктерінің жиынтығы ретінде де қарастырылуы керек деп санаймыз. Тәуекелдерді басқару процесінің мазмұны жүйелік тәсіл арқылы ашылады, оның шеңберінде тәуекел теріс оқиғаның ықтимал басталуы ретінде ғана емес, сонымен бірге басқару объектісі ретінде де түсіндіріледі. Бұл әртүрлі сипаттағы төтенше жағдайларға байланысты қауіптерді анықтауды, талдауды, бағалауды және азайтуды (немесе алдын алуды) қамтамасыз ететін жүйені құруды талап етеді. Бұл жағдайда тәуекелдерді басқару нақты тұжырымдалған мақсаттар мен міндеттерді қамтиды.

Басты мақсат - жеке, мүліктік және қоғамдық қауіпсіздіктің тиісті деңгейін, тіршілікті қамтамасыз етудің негізгі жүйелерінің тұрақтылығын, маңызды инфрақұрылымның сақталуын және ықтимал төтенше жағдайлардан болатын залалды барынша азайтуды қамтамасыз ету болып табылады. Бұл мақсатқа жету тәуекелдерді анықтау міндеттерін шешуге, оларды бағалауға және оларды азайту немесе алдын алу стратегиясын жасауға негізделген. Осыған сүйене отырып, тәуекелдерді басқарудың келесі міндеттерін тұжырымдауға болады:

1) белгілі бір объектінің, белгілі бір аумақтың, бүкіл мемлекеттің масштабындағы қауіпсіздік жағдайына әсер етуі мүмкін ықтимал қауіптерді анықтаудан тұратын тәуекелдерді сәйкестендіру. Сәйкестендіру табиғи процестерден бастап әлеуметтік және техногендік факторларға дейінгі тәуекел көздерінің кең ауқымын қамтиды. Ол сараптамалық бағалауды, мониторингтік деректерді, аумақтар мен объектілердің осалдығын талдауды қолдана отырып жүзеге асырылады. Сәйкестендіру белсенді болуы керек және басқарудың барлық деңгейлерінде жүргізілуі керек екенін атап өту маңызды;

2) қауіптердің туындау ықтималдығын және олардың салдарын талдау нәтижесінде алынған тәуекелдерді бағалау. Бұл кезеңде тәуекелдерді олардың маңыздылық дәрежесі бойынша саралау жүзеге асырылады, бұл одан әрі іс-әрекеттерде басымдықтарды дамытуға мүмкіндік береді. Бағалаудың тиімділігі көбінесе бастапқы ақпараттың толықтығына, талдаудың ғылыми әдістерін қолдануға, сондай-ақ әлеуметтік және табиғи процестердің динамикасын ескеруге байланысты;

3) тәуекелдерді басқару үшін оңтайлы шараларға негізделген стратегияларды әзірлеу. Бұл төтенше жағдайлардың туындау ықтималдығын азайтуға және олардың салдарын азайтуға бағытталған тәуекелдерді басқару жүйесінің қорытынды элементі болып табылады. Стратегияларға мыналар кіреді:

- алдын алу шаралары (қорғаныс құрылыстарын салу, объектілерді инженерлік нығайту, заңнамалық

шектеулер енгізу және т. б.);

- дайындық іс-шаралары (персоналды оқыту, эвакуациялау жоспарларын және жұмылдыру схемаларын әзірлеу және т. б.);

- ден қою және қалпына келтіру шаралары (апаттық-құтқару қызметтерін құру, жедел ден қою, төтенше жағдайлардың салдарын жою және т.б.).

Төтенше жағдайлар тәуекелдерін басқару жүйесі шеңберінде міндеттердің бірі қауіптердің туындау ықтималдығын азайтуға және олардың салдарын барынша азайтуға бағытталған стратегияларды әзірлеу болып табылады. Жоғарыда көрсетілгендей, бұл стратегиялар бірнеше бағытта құрылады: алдын алу шаралары, дайындық шаралары және әрекет ету шаралары. Бұл тұрғыда дайындық шаралары ерекше назар аударады. Олардың тиімділігі көбінесе тәуекелге ұшыраған мақсатты топтардың ерекшеліктерін есепке алу дәрежесіне байланысты.

Сонымен, денсаулық сақтау мекемелерінде жүргізілген эмпирикалық зерттеулердің нәтижелері төтенше жағдайлар қауіпін қабылдау әлеуметтік-демографиялық факторға – білім деңгейіне, жасына, кәсібіне, жынысына байланысты айтарлықтай өзгеретінін көрсетті. Бұл тәуекелдерді басқару бойынша білім беру бағдарламаларын қызметкерлердің жеке ерекшеліктеріне бейімдеу қажеттілігін көрсетеді [6]. Дайындықтағы жекелендірілген тәсіл қызметкерлердің дайындық деңгейін арттырып қана қоймайды, сонымен қатар стресстік жағдайларда қабылданған шешімдердің дұрыстығын арттырады, осылайша төтенше жағдайлардың салдарын азайтады.

Аталған міндеттер тәуекелдерді басқару бір сәттік іс-шара емес, әр түрлі субъектілер арасында үнемі талдауды, тәсілдерді жаңартуды және үйлестіруді қажет ететін жүйелі түрде ұйымдастырылған процесс екенін көрсетеді.

Белгіленген міндеттерді шешу іске асырылған тәуекелдердің ықтимал залалын едәуір азайтуға, сондай-ақ төтенше жағдайлар салдарының ауырлығын жеңілдетуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, аталған міндеттердің әрқайсысы бір реттік емес, жүйелі, үздіксіз әрекеттерді қажет ететіндігін атап өту қажет. Бұл әрекеттер жиынтықта тәуекелдерді бақылауға, стратегияларды бейімдеуге және өзгеретін жағдайларға байланысты әрекет ету шараларын түзетуге бағытталған тұтас қызметті құрайды. Осылайша, тәуекелдерді басқару тұрақты, циклдік процесс болып табылады.

Міндеттерге ұқсас мұндай процестерді келесі түрлерге бөлуге болады:

1) тәуекелдерді сәйкестендіру – ішкі және сыртқы қатерлерді үздіксіз байқау, тәуекелдің жаңа факторларын анықтау және қауіпсіздікке әсер етуі мүмкін өзгерістерді талдау процесі. Мұндай өзгерістердің көздері табиғи құбылыстар да, саяси, экономикалық немесе нормативтік өзгерістер де болуы мүмкін. Бұл дабылдардың кең ауқымына жауап бере алатын икемді бақылау жүйесін қажет етеді;

2) тәуекелдерді бағалау – мониторинг нәтижесінде келіп түсетін жаңа деректерді ескере отырып, бар қауіптерді тұрақты талдауға бағытталған іс-әрекеттер. Тәуекелдерді бағалау басымдықтарды жаңартуға, ресурстарды бөлуді оңтайландыруға және негізделген шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді;

3) алдын алу және жедел шаралар – ұзақ мерзімді стратегияларды (мысалы, тұрақты инфрақұрылымды енгізу, мамандардың біліктілігін арттыру), сондай-ақ туындаған қауіп-қатерлерге жедел ден қою шараларын іске асыру. Бұл бағыттың тиімділігі көбінесе дайындық дәрежесімен және алдын ала жасалған іс қимыл алгоритмдерінің болуымен анықталады;

4) жағдайды талдау және сабақ алу – бүкіл басқару жүйесін түзетуді қамтамасыз ететін циклдің маңызды кезеңі. Жағдайды, қауіптер мен салдардың пайда болу себептерін ретроспективті талдау қателіктерді, олқылықтарды және сәтті шешімдерді анықтауға мүмкіндік береді, осылайша болашақта тәуекелдерді анықтау және бағалау сапасын арттырады. Бұл жүйенің циклдік сипатын растайды, бұл оны жинақталған тәжірибе мен қауіп факторларының өзгеруіне байланысты жақсартуға мүмкіндік береді.

Қаралған тәуекелдерді басқару моделі төтенше жағдайлар кезінде қауіпсіздікті қамтамасыз етуге уәкілетті тиісті субъектілердің қызметін талдау кезінде өзіндік ерекшелікке ие болады. Бұл жүйеде ішкі істер органдарының қызметі ерекше орын алады, олар өз қызметтеріне сүйене отырып, жедел ден қою, құқық қолдану практикасы және төтенше жағдай режимін қамтамасыз ету жүйесінің басқа қатысушыларымен өзара іс-қимылды үйлестіру қиылысында орналасқан.

Ішкі істер органдары өсіп келе жатқан қатерлер жағдайында қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, мемлекеттік маңызды және стратегиялық объектілерді қорғауға, төтенше жағдай және азаматтық қорғау туралы заңнама шеңберінде әкімшілік шараларды іске асыруға кепілдік береді. Олардың қатысуы тәуекелдерді басқарудың барлық кезеңдерін қамтиды – жағдайды тұрақты бақылау мен талдаудан бастап жағдайды тұрақтандыруға бағытталған алдын алу шаралары мен шұғыл шешімдерді қабылдауға дейін.

Ішкі істер органдарының алдында тұрған тәуекелдер, басқарудың басқа салаларына тән тәуекелдерден айырмашылығы, айқын әлеуметтік және құқықтық сипатқа ие. Олар қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етумен, құқықтық тәртіпті сақтаумен, қауіптердің жоғары деңгейі жағдайында азаматтардың өмірін, денсаулығы мен мүлкін қорғаумен ұштасады. Бұл тәуекелдердің ерекшелігі, олар, әдетте, белгісіздіктің жоғары деңгейінде, оқиғалардың жылдам динамикасында және қоғамдағы шиеленісте көрініс табады. Мысалы, табиғи немесе техногендік сипаттағы төтенше жағдайлар кезінде ішкі істер органдарының қызметкерлері қираған инфрақұрылым мен халық арасында дүрбелең жағдайында әрекет етуге мәжбүр болады, бұл жеке қауіпсіздікке қауіп төндіреді. Жағдайдың күрделілігі төтенше жағдайлар көбінесе қайталама тәуекелдердің пайда болуын тудырады – тонау, тұрмыстық қылмыстың өсуі, стресс жағдайында азаматтардың агрессивті мінез-құлқы, жалған

ақпарат тарату, белгіленген шектеу шараларын бұзу, ішкі істер органдары қызметкерлерінің заңды талаптарына бағынбау. Дәл осындай проблеманы зерттеу авторлары төтенше құтқару ұйымдары үшін тәуекелдерді кешенді басқару туралы өз жұмысында көтереді. Олар психологиялық фактордың, құтқару персоналы мен жұртшылық арасындағы нашар қарым-қатынастың құтқару және төтенше жағдайлар сапасына, сондай-ақ құтқару персоналының қауіпсіздігіне әсерін атап көрсетеді [7]. Қауіпсіздік мәселелері жергілікті маңызға ие және оларды жергілікті қоғамдастықтың белсенді көмегімен ғана тиімді шешуге болады [8, 80 б.].

Ішкі істер органдарының қызметінде түрлі тәуекелдерге уақтылы ден қою үшін қатерлерге мониторинг, талдау және басқару жүзеге асырылады. Бұл қызметтер: жедел жағдайды тәулік бойы бақылауды қамтамасыз ететін жедел бөлімшелер; ықтимал және нақты қауіптер туралы деректерді жинауды, жинақтауды және болжауды жүзеге асыратын ақпараттық-талдау бөлімшелері; төтенше жағдайлардың салдарын жоюға және қауіпсіздікті қамтамасыз етуге қатысатын өзге субъектілермен ведомствоаралық өзара іс-қимыл тетіктері арқылы іске асырылады.

Ішкі істер органдарының қызметіндегі қауіп-қатерлерді мониторингілеу мен талдаудың жолға қойылған жүйесі сапалы ақпараттық қамтамасыз етуді мүмкін емес. Бұл тәуекелдерді басқарудың негізгі ресурсы болып табылатын ақпарат, өйткені ол төтенше жағдайларға тән белгісіздік деңгейін төмендетуге және ағымдағы және болжамды жағдай туралы объективті түсінік қалыптастыруға мүмкіндік береді. С.А. Капитонов атап өткендей, ақпарат ішкі істер органдарының қызметкері үшін шешілетін жағдайдың сипатын анықтауда, оны шешу тәсілін таңдауда және өз әрекеттерінің нәтижесін ресімдеуде нақты нұсқаулар береді [9, 150 б.].

Өкінішке орай, тәжірибе осы жүйеде белгілі бір олқылықтардың болуын көрсетеді. Олардың ішінде ведомстволар арасындағы ақпарат алмасудың бытыраңқылығын, жоғары белгісіздік жағдайында жұмыс істеуге дайындалған кадрлардың тапшылығын, сондай-ақ төтенше жағдайларда ресурстарды жылдам қайта бөлу үшін шектеулі мүмкіндіктерді атап өтуге болады. Жоғарыда айтылғандардан басқа, ақпараттық-құтқару ұйымдарының жұмыс тиімділігіне әсер ететін қауіп факторларына мыналар жатады: жабдықтар мен құрылыстар, басқару сапасы, қоршаған орта, ұйымдардың міндеттері [7].

Ішкі істер органдарының қызметіндегі тәуекелдер мен оларды басқару тетіктерін кешенді талдау ағымдағы жағдайды объективті бағалауға ғана емес, сонымен қатар төтенше жағдайлар кезінде ден қоюдың тұрақтылығы мен тиімділігін қамтамасыз етуге бағытталған тиісті тәсілдерді жетілдіру бойынша ұсынымдар әзірлеуге мүмкіндік береді.

Қорытынды. Төтенше жағдайлар кезіндегі тәуекелдерді басқару қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесінің маңызды элементі болып табылады, ол ықтимал қауіптерді анықтаудан бастап оларды бейтараптандыру стратегияларын әзірлеуге және іске асыруға дейінгі міндеттердің кең ауқымын қамтиды. Төтенше жағдайлардың ерекшелігі белгісіздіктің жоғары деңгейінде, оқиғалардың тез дамуында және ықтимал салдардың ауқымында көрінеді. Мұндай жағдайларда тәуекел тек болжамды қауіп ретінде емес, тұрақты, мақсатты және ғылыми негізделген басқарудың объектісі ретінде қарастырылуы керек.

Тәуекелдерді басқарудың заманауи тәсілі жүйелілікке, ғылыми негізділікке және үздіксіздікке негізделген. Бұл дегеніміз, мемлекеттік органдар, оның ішінде ішкі істер органдары, қазірдің өзінде болған дағдарыстарға жауап беріп қана қоймай, алдын алу тетіктерін құруы керек. Мұндай тетіктер төтенше жағдайлардың ықтималдығын азайтуға, сондай-ақ олардың салдарын азайтуға мүмкіндік береді.

Тәуекелдерді басқару тұжырымдамасы екі бағытқа негізделген:

- тәуекелдерді басқару міндет ретінде қауіпсіздікті қамтамасыз етуге, осалдықты төмендетуге және тіршілікті қамтамасыз ету жүйелерінің жұмыс істеуінің тұрақтылығына байланысты нақты нәтижелерге мақсатты түрде қол жеткізуді көздейді;

- тәуекелдерді басқару процесс ретінде бақылауды, талдауды, бағалауды, стратегияларды түзетуді және сыртқы және ішкі орта жағдайларына тұрақты бейімделуді қамтитын үздіксіз қызмет ретінде қарастырылады. Бұл қызмет жеке шешімдерден бастап мемлекеттік стратегияларға дейін басқарудың барлық деңгейлерін қамтуы керек.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2024 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K24002024_1 (жүгінген күні: 10.03.2025)
2. «Азаматтық қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 11 сәуірдегі № 188-V Заңы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000188> (жүгінген күні: 10.03.2025)
3. «Төтенше жағдай туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 8 ақпандағы № 387 Заңы. // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000387_ (жүгінген күні: 10.03.2025)
4. Чешко Т.Н. К вопросу создания системы управления рисками чрезвычайных ситуаций природного характера // <https://elib.belstu.by/bitstream/123456789/46599/1/>
5. Бардулин Е.Н., Ипатов Д.Н. Управление рисками в условиях чрезвычайных ситуаций // Научно-аналитический журнал «Вестник Санкт-Петербургского университета Государственной противопожарной службы МЧС России». - №4. – 2022. – С.7-13
6. Gendeshmin, S.B., Rostamzadeh, S. & Dowlati, M. Evaluation of disaster risk perception and influencing factors among hospital personnel using structural equation modeling.// Scientific Reports 15, 12780 (2025) // <https://doi.org/10.1038/s41598-025-97747-0>

7. Mengyao Wang, Haoying Zhang, Yun Luo, Ming Xu, Comprehensive risk management of health, safety and environment for social emergency rescue organization //Heliyon, - Volume 10, Issue 1e23021January 15, 2024 // [https://DOI: 10.1016/j.heliyon.2023.e23021](https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e23021) External Link

8. Дильбарханова Ж.Р., Насырова Э.М., Кан С.К. Сервисная модель полиции Казахстана: доверие и безопасность в современном обществе // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. - №3 (80). – 2024. – С.78-83.

9. Капитонов С.А. Правообеспечительная функция милиции. – СПб., 2004. – 338 с.

Автор туралы мәліметтер

Данияров Э.Н. - Қазақстан Республикасы ІІМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты, полиция полковнигі.

Данияров Э.Н. - докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Есбулатова, полковник полиции.

Daniyarov E.N. - doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Esbulatov, Police Colonel.

С.Б. Дюсебекова¹

¹Академия управления МВД Республики Казахстан, Астана, Казахстан

БЕЗОПАСНОСТЬ СОТРУДНИКОВ ПОЛИЦИИ В КОНТЕКСТЕ ВИКТИМОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ

Исследование посвящено анализу виктимологической безопасности сотрудников полиции в контексте современной уголовной политики Республики Казахстан. В работе подчёркивается, что эффективность функционирования правоохранительной системы напрямую зависит от степени защищённости её представителей, выступающих важнейшим элементом обеспечения общественного порядка и правопорядка. Отмечается, что, несмотря на наличие нормативно-правовой базы, регламентирующей вопросы защиты полицейских, существующие механизмы не в полной мере отражают масштабы и характер современных угроз. Проведённый анализ показывает наличие дисбаланса в уголовно-правовых санкциях, пробелов в регулировании вопросов морально-психологической и социальной поддержки, а также недостаточную разработанность профилактических мер виктимизации. Сравнение с зарубежными практиками позволяет выявить направления возможного совершенствования национальной модели защиты сотрудников органов внутренних дел. В статье обосновывается необходимость модернизации действующих правовых инструментов, внедрения интегрированных мер защиты, повышения уровня общественного доверия к институтам правопорядка и формирования устойчивой профессиональной среды.

Ключевые слова: виктимологическая безопасность; уголовная политика; сотрудники полиции; правовая защита; правоохранительная система; социальная защищённость; преступления против представителей власти; профилактика виктимизации; общественное доверие; правопорядок.

Виктимологиялық саясат аясында полиция қызметкерлерінің қауіпсіздігі

Зерттеу Қазақстан Республикасы заманауи қылмыстық саясаты аясында полиция қызметкерлерінің виктимологиялық қауіпсіздігін талдауға арналған. Жұмыста құқық қорғау жүйесінің тиімділігі оның өкілдерінің, қоғамдық тәртіп пен заңдылықты қамтамасыз етудің маңызды элементі болып табылатындардың қорғалу деңгейіне тікелей байланысты екені баса айтылған. Полиция қызметкерлерін қорғау мәселелерін реттейтін нормативтік-құқықтық база болғанына қарамастан, қазіргі механизмдер заманауи қауіптердің ауқымы мен сипатын толық көрсетпейді деп атап өтілген. Жүргізілген талдау қылмыстық-құқықтық санкцияларда теңгерімсіздік бар екенін, моральдық-психологиялық және әлеуметтік қолдауды реттеу мәселелерінде олқылықтар барын, сондай-ақ виктимизацияға қарсы алдын алу шараларының жеткіліксіз дамығанын көрсетеді. Шетел тәжірибелерімен салыстыру ішкі істер органдары қызметкерлерін қорғаудың ұлттық моделін жетілдіру бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді. Мақала қолданыстағы құқықтық құралдарды жаңғырту қажеттігін, кешенді қорғаныс шараларын енгізуді, құқық қорғау институттарына халықтың сенім деңгейін арттыруды және тұрақты кәсіби ортаны қалыптастыруды негіздейді.

Түйінді сөздер: виктимологиялық қауіпсіздік, қылмыстық саясат, полиция қызметкерлері, құқықтық қорғау, құқық қорғау жүйесі, әлеуметтік қорғау, билік өкілдеріне қарсы қылмыстар, виктимизацияның алдын алу, қоғамдық сенім, құқық тәртібі.

The safety of police officers in the context of victimological policy

The study is devoted to the analysis of victimological safety of police officers in the context of the modern criminal policy of the Republic of Kazakhstan. The work emphasizes that the effectiveness of the law enforcement system directly depends on the level of protection of its representatives, who are a crucial element in ensuring public order and law enforcement. It is noted that despite the existence of a regulatory and legal framework governing the protection of police officers, the current mechanisms do not fully reflect the scale and nature of modern threats. The analysis reveals an imbalance in criminal law sanctions, gaps in the regulation of moral, psychological, and social support issues, as well as insufficient development of preventive measures against victimization. A comparison with foreign practices identifies directions for possible improvement of the national model for protecting internal affairs officers. The article argues for the necessity of modernizing existing legal tools, implementing integrated protective measures, increasing public trust in law enforcement institutions, and creating a stable professional environment.

Key words: Victimological safety, Criminal policy, Police officers, Legal protection, Law enforcement system, Social security, Crimes against representatives of authority, Prevention of victimization, Public trust, Law and order.

Введение. В условиях современной трансформации и глобализации Республика Казахстан активно вовлекается в международное правовое пространство, принимая на себя обязательства по соблюдению и обеспечению прав и свобод человека в соответствии с общепринятыми универсальными стандартами, включая нормы Всеобщей декларации прав человека. Выступая на четвёртом заседании Национального курултая, Президент Республики особо подчеркнул: «Наша национальная мечта исходит из идеи построения справедливого, безопасного, чистого, сильного Казахстана. Наше твердое основание – это закон и порядок» [1]. Данное утверждение акцентирует значимость уголовной политики как важнейшего инструмента обеспечения внутренней стабильности, правопорядка и устойчивого развития государства.

Отечественная и зарубежная научная мысль уделяет значительное внимание понятию уголовной политики. Так, по мнению российского исследователя Ю.И. Бытко, уголовную политику следует понимать, в самом широком смысле, как совокупность мер по борьбе с преступностью. В рамках этой концепции можно выделить несколько ключевых направлений: во-первых, собственно уголовная политика, направленная на совершенствование законодательства в сфере противодействия преступности, во-вторых, уголовно-правоприменительная политика, связанная с практикой назначения уголовных наказаний и, в-третьих, криминологическая политика, включающая меры по ресоциализации осуждённых и применению профилактических механизмов воздействия [27, с. 60].

Разделяя позицию указанного автора его соотечественники предложенную классификацию вполне справедливо дополняют ещё одним важным элементом – виктимологической политикой. Она охватывает совокупность мер, направленных на снижение уровня виктимности населения и повышение уровня защищённости потенциальных жертв преступлений. Одним из ключевых субъектов реализации виктимологической политики являются сотрудники полиции, которые ежедневно осуществляют функции, направленные на предупреждение правонарушений и защиту граждан от преступных посягательств.

Таким образом, современная уголовная политика должна учитывать не только необходимость защиты прав населения в целом, но и важность обеспечения правового статуса и социальной защиты самих сотрудников правоохранительных органов, выполняющих функции по охране общественного порядка и обеспечению законности в стране.

Методы исследования. В статье применён комплекс методов, позволяющий всесторонне раскрыть исследуемую проблему. Прежде всего использован анализ нормативно-правовых актов, который позволил изучить законодательство Республики Казахстан, регулирующее деятельность сотрудников полиции. Для оценки уровня угроз в отношении представителей власти был задействован криминологический анализ, включающий рассмотрение соответствующих составов преступлений и статистических данных. С целью сопоставления национальной практики с зарубежной применён сравнительно-правовой метод: исследован опыт стран Европы, США, Канады, Японии, а также деятельность Международной полицейской ассоциации (ИПА). Кроме того, в работе использован социологический подход, опирающийся на данные общественного мнения о доверии к полиции и восприятии её роли в системе обеспечения правопорядка.

Основная часть. На сегодняшний день ситуация в казахстанском обществе в целом характеризуется как стабильная и контролируемая, однако сохраняется устойчивая угроза применения насилия в отношении полицейских, что обуславливает необходимость постоянного совершенствования системы превентивных мер, а также кадровой и организационно-управленческой политики. Специфика исследуемого вопроса определяется виктимологическими особенностями профессиональной деятельности сотрудников полиции, которая на протяжении длительного исторического периода носит характер повышенной виктимности. Криминологическая характеристика преступлений, посягающих на представителей правоохранительной системы, указывает на наличие устойчивых негативных тенденций, обусловленных, в том числе, деформацией нравственно-психологических установок части населения и проявлениями правового нигилизма, нередко носящими противоречивый и несистемный характер. Несмотря на реализацию ряда законодательных и институциональных мер, направленных на противодействие преступлениям в сфере порядка управления, сохраняется значительное количество нерешённых проблем, требующих дальнейшего научного осмысления и комплексного их решения.

Практика показывает, что профессиональная деятельность сотрудников полиции сопряжена с повышенным риском. За годы независимости при исполнении служебных обязанностей погибло 845 сотрудников, 4593 получили ранения [3].

Согласно статистическим данным, за последние пять лет ежегодно фиксируется более 200 случаев преступлений, квалифицируемых по статьям 380 и 380-1 Уголовного кодекса Республики Казахстан – угроза или насильственные действия в отношении представителя власти, а также посягательство на жизнь сотрудников правоохранительных органов, военнослужащих и иных должностных лиц, осуществляющих охрану правопорядка и природных ресурсов. Общая динамика преступлений свидетельствует о систематическом характере указанных правонарушений и подчеркивает актуальность проблемы обеспечения безопасности сотрудников полиции [4]. Однако, статистические данные не дают полной картины, поскольку потерпевшими могут быть не только сотрудники полиции, но и иные лица, указанные в данных нормах. Представляется необходимым отдельное ведение статистики по видам потерпевших от уголовных правонарушений, предусмотренных статьями 380, 380-1 УК РК, что позволит учесть показатели при планировании предупредительных мер. Более того, уголовно-правовые меры предупреждения рассматриваемых правонарушений требуют переоценки на предмет характера и степени общественной опасности с учетом статуса потерпевшего.

Еще одной не менее актуальной проблемой обеспечения безопасности сотрудников полиции является диспропорциональность уголовно-правовых санкций, предусмотренных за посягательства на их жизнь (ст. 380 УК РК), по сравнению с мерами ответственности за аналогичные преступления в отношении представителей судебной системы (ст. 408 УК РК). Подобное разграничение, основанное на различии статуса потерпевших, приводит к правовому дисбалансу в защите сотрудников правоохранительных органов, несмотря на объективно высокий уровень угроз, сопровождающих их профессиональную деятельность [5, с. 84].

Такое законодательное регулирование порождает ряд сопутствующих правовых и социальных последствий. Во-первых, оно формирует неравномерный подход к оценке характера и степени общественной опасности деяний. Во-вторых, сниженный уровень санкций за преступления против сотрудников полиции ослабляет превентивную функцию уголовного права, одновременно негативно влияя на психологическое состояние сотрудников и общий уровень доверия к системе обеспечения общественной безопасности.

Сотрудники полиции постоянно вступают в контакт с населением, действуют как правило, в условиях конфликтных ситуаций и зачастую публично, под своеобразным социальным контролем со стороны граждан.

В связи с чем, существенное значение имеет и уровень общественного доверия к институтам правопорядка. По итогам социологических опросов лишь около 61,8%-64,3% граждан полностью доверяют ключевым институтам правопорядка – полиции и судам, тогда как остальные либо доверяют частично, либо выражают недоверие. Это указывает на то, что значительная часть населения пока сомневается в справедливости и эффективности правоприменения [6].

Низкий уровень доверия формирует правовой нигилизм, способствует конфликтам с представителями власти и снижает легитимность правоохранительных структур. Недоверие к полиции также трансформируется в негативное отношение к самим сотрудникам, что повышает риск агрессии, давления и сопротивления их законным требованиям. В итоге это подрывает основы правового государства, тормозит развитие гражданской культуры и снижает эффективность системы обеспечения правопорядка.

Подобные обстоятельства свидетельствуют о том, что правоохранители нуждаются в действенных институциональных механизмах защиты, охватывающих правовую, физическую, психологическую и социальную сферы. Однако, на практике данный вопрос нередко остаётся вне приоритетов государственной политики и научного анализа.

В современных условиях на первый план выходят новые формы угроз, выходящие за рамки физического насилия. Сотрудники полиции сталкиваются с киберпреступностью, распространением ложной информации, манипуляциями в медиапространстве, а также с правовой незащищённостью при принятии оперативных решений. В совокупности это оказывает негативное влияние на их профессиональную устойчивость, моральное состояние и способность эффективно выполнять свои функции. В связи с этим особую значимость приобретает вопрос защиты сотрудников полиции в информационной сфере, где риски часто оказываются не менее опасными, чем физические угрозы.

Надо подчеркнуть, что служба в органах внутренних дел является специальным видом государственной службы, сопряжённой с определёнными полномочиями и ограничениями. Именно специфический характер этой службы делает сотрудников особенно уязвимыми к неправомерному вмешательству в их профессиональную деятельность через публичное пространство. Возможность публиковать изображения сотрудников полиции, находящихся при исполнении служебных обязанностей, без их согласия способна в дальнейшем создавать препятствия для выполнения ими служебных функций, а также угрозу безопасности как самого сотрудника, так и членов его семьи. Соглашаясь с мнением автора, целесообразным было бы урегулировать вопрос свободного распространения информации, касающейся сотрудников полиции, пресечения фактов распространения ложной информации, манипуляций в медиапространстве и искусственного создания гражданами конфликтных ситуаций, сопровождаемых фотосъёмкой и видеозаписью [7, с. 209]. Таким образом, информационная безопасность сотрудников становится важнейшим элементом общего механизма их правовой защищённости.

Какие же меры правовой защиты в Казахстане предусмотрены в отношении сотрудников полиции? Прежде всего, следует подчеркнуть, что правовая защищённость полицейских закреплена в ключевых законодательных актах страны. Основу нормативного регулирования составляют законы Республики Казахстан «О правоохранительной службе» и «Об органах внутренних дел Республики Казахстан». Эти акты закрепляют официальный статус сотрудников полиции как представителей государственной власти, а также определяют механизмы обеспечения их правовой и социальной защиты. Следовательно, правовая база создаёт фундамент для комплексного обеспечения безопасности сотрудников, включая защиту их профессиональной деятельности, личной жизни и информационной среды.

Дополнительно, защитные гарантии реализуются через нормы Уголовного и Административного кодексов, в которых прямо предусмотрена ответственность за противоправные действия в отношении сотрудников полиции. Речь идёт, в частности, о статьях, устанавливающих санкции за насилие, угрозы, оскорбление или неповиновение законным требованиям представителей правоохранительных органов.

Кроме базовых законов, действуют и иные нормативно-правовые акты, детализирующие отдельные аспекты защиты. К ним относятся акты, регулирующие порядок прохождения службы, жилищное обеспечение, социальные льготы, материальную компенсацию в случае травм или гибели при исполнении служебных обязанностей, а также доступ к медицинской и психологической помощи. Все эти меры направлены на создание устойчивого механизма виктимологической безопасности полицейских, минимизацию рисков их физической и моральной уязвимости, а также повышение престижа и защищённости профессии.

Следует отметить, что, несмотря на наличие определённой нормативно-правовой базы, регулирующей вопросы обеспечения безопасности сотрудников правоохранительных органов, действующие акты законодательства Республики Казахстан в данной сфере не охватывают весь комплекс угроз, с которыми сталкиваются полицейские в процессе своей профессиональной деятельности.

На практике наблюдается ряд аспектов, оставшихся вне правового регулирования либо отражённых недостаточно подробно. Так, вопросы психологического давления, информационных атак, морального преследования, а также случаев неправомерного вмешательства в служебную деятельность со стороны отдельных граждан или организаций требуют более чёткого юридического закрепления.

Кроме того, меры защиты полицейских после наступления опасных либо травмирующих событий не всегда реализуются системно и своевременно. Отсутствие комплексных программ профилактики виктимизации и постслужебной реабилитации указывает на необходимость совершенствования существующей правовой политики в этом направлении.

Таким образом, можно заключить, что текущая нормативная база лишь частично отвечает современным вызовам в области обеспечения личной и профессиональной безопасности сотрудников полиции, что требует разработки дополнительных правовых механизмов и внедрения более эффективных институтов защиты.

Особенно актуально рассмотрение проблемы в контексте международного опыта и стандартов. Понимание сложности и опасности работы полицейских за рубежом коррелируется с мнением значительного числа населения. Граждане, опрошенные социологическим институтом в Вене, Лондоне, Мадриде, Париже, Риме, а также в США, Канаде и Японии, убеждены, что расширение компетенции полиции необходимо, несмотря на опасность для демократии и именно путем расширения прав полиции и усиления применяемых ею репрессивных мер, что в полной мере будет способствовать установлению контроля над преступностью. Более 60% респондентов полагают, что полиция имеет право действовать сурово, если ее сотрудники считают это необходимым, свыше 40% думают что полицейским следует предоставить больше власти, а почти 35% уверены, что они скорее должны арестовать невинного, чем подвергаться риску упустить преступника [8, с. 22].

Весомый вклад в социальную защиту полицейских за рубежом вносится Международной полицейской ассоциацией (International Police Association – IPA), которая является крупнейшей международной профессиональной неправительственной общественной организацией объединившей в своих рядах действующих и находящихся на пенсии сотрудников полиции из разных стран мира. Международная профессиональная комиссия изучает историю развития полиции и изменения в ее структуре, занимается вопросами криминологии предотвращения преступлений, исследует динамику преступности в разных странах, пропагандирует внедрение новых технологий в области науки и техники, применимых расследовании преступлений, занимается совершенствованием международного законодательства. Международная социальная комиссия призвана стимулировать деятельность различных структур (представителей бизнеса, благотворительных фондов, общественных формирований, граждан) по оказанию помощи полицейским в социальной сфере. Такая помощь оказывается в национальных секциях конкретному члену и его семье. В рамках IPA создан детский фонд помощи при бедствиях и катастрофах. Во многих европейских национальных секциях IPA реализована идея создания домов-гостиниц для членов Ассоциации, в которых можно останавливаться с семьями или друзьями в период отпуска или деловой поездки за границу за очень низкую плату [9].

Заключение. Сравнительный анализ показывает, что казахстанская модель нуждается в переосмыслении с позиций современных вызовов, включая цифровизацию, глобализацию, изменению преступности и трансформацию правовых ожиданий общества. Использование криминологического подхода позволяет комплексно анализировать причины и условия угроз в отношении сотрудников полиции, а также разрабатывать эффективные меры превенции.

Конечно, слепое копирование зарубежного опыта неприемлемо, так как деятельность иностранных полицейских строится на отличающихся правовых и социальных основах. Однако изучение и грамотное применение отдельных успешных практик в сфере защиты правоохранителей может принести пользу и отечественной системе.

Как справедливо отмечает С.С. Молдабаев, «если не защитить полицию, полиции нас не защитит» [10, с. 162] – данное высказывание точно отражает суть системной взаимосвязи между уровнем защищённости сотрудников правоохранительных органов и способностью государства обеспечивать правопорядок.

Действительно, безопасность сотрудников – ключевое условие устойчивой и эффективной работы всей системы правопорядка. Обеспечивая полицейским безопасность, как физическую, так и правовую, а также социальную государство создаёт предпосылки для их уверенных и оперативных действий при выполнении служебных обязанностей.

Важно отметить, что при отсутствии должной поддержки со стороны институциональных механизмов возможно снижение мотивации сотрудников, рост профессионального выгорания, повышенной текучести кадров, увеличение количества служебных ошибок и снижение качества правоприменительной практики. В конечном итоге это негативно сказывается на доверии населения к правоохранительной системе и на уровне правопорядка в обществе в целом.

Следовательно, обеспечение безопасности сотрудников органов внутренних дел представляет собой не только ведомственную, но и общегосударственную задачу. От степени защищённости полицейских напрямую зависит способность правоохранительной системы поддерживать правопорядок, обеспечивать защиту прав и свобод граждан, а также предупреждать злоупотребления и правонарушения в собственной среде.

Список использованных источников

1. Выступление Главы государства Касым-Жомарта Токаева на четвертом заседании Национального курултая // Интернет-ресурс: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-chetvertom-zasedanii-nacionalnogo-kurultaya-142359> дата обращения: 22.10.2025.
2. Бытко Ю.И. Справедливость и уголовная политика. – Москва: Юридинформ, 2017. – 216 с.
3. Об утверждении Концепции обеспечения общественной безопасности в партнерстве с обществом на 2024-2028 годы (в сфере профилактики правонарушений): Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 декабря 2023 года № 1233 // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300001233> дата обращения: 22.10.2025.
4. Портал органов правовой статистики и специальных учетов // Интернет-ресурс: Режим доступа: <https://qamqor.gov.kz/> дата обращения: 22.10.2025.
5. Коллектив авторов. Наказание в уголовном праве. – Косшы: Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, 2022. – 132 с.
6. Об утверждении Концепции по продвижению в обществе идеологии закона и порядка на 2025-2030 годы: Постановление Правительства Республики Казахстан от 1 апреля 2025 года № 200 // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2500000200> дата обращения: 22.10.2025.
7. Сабирдинов Б.С., Сайтбеков А.М. О соблюдении прав сотрудников органов внутренних дел в рамках сервисной модели // Ученые труды Алматиснской академии МВД Республики Казахстан, 2022. – № 2 (71). – С. 205-212.
8. Гудков А.Ю. Защита полицейских за рубежом // Вестник Омского юридического института, 2011. – № 4 (17). – С. 20-23.
9. О деятельности Международной полицейской ассоциации. // Интернет-ресурс: <https://www.ipa-international.org/What-we-offer> дата обращения: 22.10.2025.
10. Молдабаев С.С. Если не защитить полицию, полиции нас не защитить // журнал «ХАБАРШЫ — ВЕСТНИК» Карагандинской академии МВД РК им.Баримбека Бейсенова, 2022. – №2(76). – С. 164–167.

Сведения об авторе

Дюсебекова С.Б. – докторант Академии управления МВД Республики Казахстан, магистр юридических наук.

Дүйсебекова С.Б. - Қазақстан Республикасы ІІМ басқару академиясының докторанты, заң ғылымдарының магистрі.

Dyusebekova S.B. - Doctoral student at the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Master of Law.

Н.Б. Калибаева¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М. Есбұлатова, Алматы, Казахстан

ЦИФРОВАЯ СИСТЕМА ОЦЕНКИ КОМПЕТЕНЦИЙ СОТРУДНИКОВ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ РК: МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ, ИНДИКАТОРЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ И МЕХАНИЗМЫ ПРАКТИЧЕСКОЙ РЕАЛИЗАЦИИ

В статье обосновывается концепция цифровой системы кадровой оценки для правоохранительных органов Республики Казахстан как юридически значимой и доказательной инфраструктуры управления качеством службы. Показано, что действующая модель периодической аттестации при слабой цифровизации порождает ретроспективное «вспоминание» и повышает конфликтность решений, тогда как переход к электронному документообороту с использованием электронной цифровой подписи и встроенных режимов защиты персональных данных позволяет сместить центр тяжести к текущему учёту, верифицируемой трассировке и воспроизводимости оценочных выводов. Предлагается методологическое ядро ЦСКО, сочетающее компетентностный и доказательный подходы: сопоставление нормативного профиля должности с фактическим профилем сотрудника на основе цифровых следов деятельности, результатов обучения, дисциплинарной практики и подтверждённой обратной связи. Обоснована необходимость «паспортов показателей», контекстного нормирования и разведения индикаторов результата и процедурной добросовестности во избежание метрического давления и подмены миссии метриками.

Ключевые слова: цифровая система кадровой оценки, правоохранительные органы, аттестация персонала, электронная цифровая подпись, защита персональных данных, доказательная оценка, управление результативностью.

ҚР құқық қорғау органдары қызметкерлерінің құзыреттерін бағалаудың цифрлық жүйесі: әдістемелік модель, тиімділік индикаторлары және практикалық іске асыру тетіктері

Мақалада Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдары үшін цифрлық кадрлық бағалау жүйесін құқықтық тұрғыдан мәні бар әрі дәлелдемелік басқару инфрақұрылымы ретінде қалыптастыру тұжырымдамасы негізделеді. Қағазға тәуелді немесе әлсіз цифрландырылған үшжылдық аттестация тәжірибесі бағалауды «артқа қарап еске түсіруге» әкеліп, кадрлық шешімдерге дауласушылық тәуекелін арттыратыны көрсетіледі. Ал электрондық құжаттандыруды электрондық цифрлық қолтаңбамен (ЭЦҚ) және дербес деректерді қорғаудың ұйымдастырушылық-техникалық шараларымен ұштастыру бағалауды ағымдағы есепке, тексерілетін ізбе-іздікке және қорытындылардың қайта өндірілуіне көшіруге мүмкіндік береді. ЦКБЖ-ның әдіснамалық өзегі құзыреттілік және дәлелдемелік тәсілдердің синтезі ретінде ұсынылады: лауазымның нормативтік профилін қызметкердің нақты профилімен салыстыру қызмет нәтижелерінің цифрлық іздері, оқыту деректері, тәртіптік практика және расталған кері байланыс арқылы жүзеге асады. Метрикалық қысымды және миссияның көрсеткіштермен алмастырылуын болдырмау үшін индикаторлардың «паспорты», контекстік нормалау, нәтиже көрсеткіштері мен рәсімдік адалдық көрсеткіштерін ажырату қажеттілігі дәлелденеді.

Түйінді сөздер: кадрларды бағалаудың цифрлық жүйесі, құқық қорғау органдары, персоналды аттестаттау, электрондық цифрлық қолтаңба, дербес деректерді қорғау, дәлелдемелік бағалау, нәтижелілікті басқару.

Digital competence assessment system for law enforcement officers of the Republic of Kazakhstan: methodological model, performance indicators and practical implementation mechanisms

This article substantiates a concept of a Digital Personnel Evaluation System for Kazakhstan's law enforcement agencies as a legally effective, evidence-based infrastructure for managing service quality. The study argues that a predominantly paper-based, three-year appraisal cycle tends to produce retrospective "recall" practices, weak traceability, and a higher likelihood of disputes over personnel decisions. By contrast, end-to-end electronic documentation supported by qualified electronic signatures and embedded personal data protection measures enables a shift toward continuous recordkeeping, verifiable traceability, and reproducible evaluation outcomes. The proposed methodological core combines a competency-based and evidence-based approach: the normative job profile (required competencies and standards of conduct) is systematically compared with an employee's factual profile derived from digital activity footprints, training results, documented disciplinary practice, and validated feedback.

Keywords: digital personnel evaluation system, law enforcement agencies, personnel attestation, electronic digital signature, personal data protection, evidence-based assessment, performance management.

Введение. Цифровизация кадровой оценки сотрудников правоохранительных органов Республики Казахстан сегодня перестаёт быть вопросом удобства и становится вопросом управляемости службы, доверия общества и правовой защищённости самих сотрудников. Сдвиг к электронным процессам досудебного расследования, рост доли цифровых коммуникаций с гражданами, усложнение киберугроз и появление новых классов служебных рисков делают традиционную аттестационно-кадровую практику уязвимой по двум направлениям: она медленно превращает факты служебной деятельности в доказуемые управленческие выводы и слабо протоколирует, на основании чего были приняты решения о продвижении, поощрении, обучении или дисциплинарной реакции. В правоохранительной сфере эта уязвимость усиливается тем, что оценка результатов деятельности неизбежно пересекается с процессуальными гарантиями, ведомственной дисциплиной и требованиями к сохранности данных, а также с опасностью подмены профессионализма «гонкой показателей». Поэтому предметом исследования выступает цифровая система кадровой оценки (далее — ЦСКО) для органов правоохранительной службы РК как комплекс норм, данных, процедур и аналитических инструментов, обеспечивающих непрерывное и проверяемое формирование оценочных выводов о компетенциях, результативности и служебном поведении сотрудника.

Материалы и методы. Исследование выполнено на основе комплексной методологии, сочетающей нормативно-догматический и сравнительно-правовой подходы с элементами институционального анализа публичного управления. На первом этапе проведён анализ действующих норм Республики Казахстан, регламентирующих аттестацию и кадровые процедуры в правоохранительных органах, юридическую значимость электронных документов и электронной цифровой подписи, а также обязанности по защите персональных данных и режимы доступа. Применялись методы формально-юридического толкования (грамматическое, системное и телеологическое) и правового моделирования для выявления «точек легитимности» цифровой кадровой оценки и определения требований к доказательности, трассировке и воспроизводимости оценочных выводов. Для оценки рисков оспаривания кадровых решений использовался подход процессуальной проверяемости: анализировались необходимые для внутреннего контроля и возможного судебного пересмотра элементы (метаданные, версии документов, журналы аудита, роли доступа, подтверждение ознакомления и порядок утверждения).

На втором этапе применён сравнительно-аналитический метод и метод кейс-стади для обоснования управленческой модели ЦСКО и её защитных механизмов от «метрического давления». Сопоставлялись зарубежные дискуссии и практики performance management в публичном секторе и правоохранительной сфере с казахстанской моделью централизованного нормирования и комиссионных процедур, что позволило выделить универсальные институциональные риски (двойной учёт, «теневые» контуры, снижение доверия из-за непрозрачности алгоритмов) и сформулировать требования к контекстному нормированию и «паспортам показателей». Дополнительно использовалось концептуальное моделирование архитектуры данных электронного личного дела как «единого источника истины», включая разработку двухконтурной схемы (юридически значимый контур решений и контур непрерывного развития компетенций) и сценарный анализ допустимости применения аналитики и ИИ с обязательным протоколированием, чтобы обеспечить баланс эффективности и правовых гарантий.

Основная часть. Нормативная предпосылка ЦСКО вытекает из того, что аттестация сотрудников правоохранительных органов в казахстанской модели понимается как периодически осуществляемая процедура определения уровня профессиональной подготовки, правовой культуры и способности работать с гражданами, а основным критерием названа оценка соответствия занимаемой должности с учётом личных и профессиональных качеств и результатов служебной деятельности, при этом закрепляется периодичность прохождения аттестации в трёхлетнем цикле [1, ст. 47]. Мы интерпретируем это как юридическое признание многомерности «качества службы»: нельзя сводить оценку к количественным итогам, но и нельзя игнорировать результаты и поведенческие проявления. В то же время трёхлетний ритм при бумажном или слабо цифровизированном документообороте порождает эффект ретроспективного «вспоминания» вместо накопления доказуемых данных по ходу службы; следовательно, цифровизация должна смещать центр тяжести к текущему учёту и верифицируемой трассировке.

Техническо-правовой фундамент ЦСКО образуют электронное документирование, юридическая значимость электронных подписей и режимы защиты персональных данных. В казахстанском регулировании электронная цифровая подпись при соблюдении установленных условий признаётся эквивалентной собственноручной подписи и влечёт те же правовые последствия, что позволяет переводить кадровые процедуры в «бесбумажный» контур без потери юридической силы решений [2, ст. 10]. Одновременно собственник и (или) оператор, а также третье лицо обязаны принимать необходимые меры по защите персональных данных, обеспечивающие предотвращение несанкционированного доступа, своевременное обнаружение таких фактов и минимизацию неблагоприятных последствий, причём обязанность действует с момента сбора данных и до их уничтожения либо обезличивания [2, ст. 10; 3, ст. 22–23]. Мы делаем из этого двоякий вывод: цифровая кадровая оценка допустима не «вопреки» праву, а как юридически равноправная форма фиксации управленческой воли, однако она требует встроенной безопасности не в виде внешнего «контроля после», а как свойства архитектуры данных и ролей доступа. Практически это означает, что электронное личное дело, оценочные листы, протоколы заседаний комиссий, индивидуальные планы развития и решения по итогам оценки должны создаваться, подписываться и храниться в системах, где защита персональных данных обеспечивается организационно и технически, а не только приказами и инструктажами.

Мы исходим из того, что ЦСКО в правоохранительном ведомстве не может быть простым «переносом бумажной аттестации в электронную форму». Её методологическое ядро должно сочетать компетентностный и доказательный подходы: оценка строится на сопоставлении нормативно заданного профиля должности (требуемые компетенции и стандарты служебного поведения) с фактическим профилем сотрудника, сформированным из цифровых следов деятельности, результатов обучения, дисциплинарной практики и обратной связи. Здесь принципиально важна доказательность: любой оценочный вывод должен быть воспроизводимым, то есть по журналам и метаданным можно восстановить, какие события, документы и измерения были учтены, кто их внес, кто подтвердил, какие правила расчёта применены и кто утвердил итог. Мы считаем, что без этого свойства цифровизация превращается в «чёрный ящик», повышающий конфликтность кадровых решений.

Современные тренды в публичном управлении подталкивают к тому, чтобы кадровая политика опиралась на данные, а не на фрагментарные описания. На уровне международных подходов подчёркивается, что стандартизированные и сопоставимые данные о кадровых практиках остаются ограниченными, и именно поэтому развиваются рамки сопоставимых индикаторов результатов управления персоналом (например, сроки найма, текучесть, ранняя текучесть), которые позволяют связывать кадровые решения с управленческими последствиями [4, с. 6]. Мы интерпретируем это так: ЦСКО должна быть частью более широкого «кадрового контура данных», иначе оценка будет строиться на локальных, несравнимых показателях, которые нельзя корректно агрегировать, сопоставлять между подразделениями и проверять во времени. Для правоохранительных органов РК это особенно важно из-за территориальной неоднородности нагрузки и различий между службами: сравнение «голых чисел» без нормирования по контексту создаёт управленческую иллюзию.

В качестве статистического аргумента, подтверждающего риск высокой вариативности кадровых результатов при отсутствии единой методологии измерения, отметим, что в пилотных данных по публичной администрации в разных организациях разброс коэффициента текучести мог составлять от 3,3% до 26,7% [4, с. 6]. Мы рассматриваем эту вариативность как показатель того, что «кадровая температура» организаций может отличаться кратно, и без унифицированных правил расчёта и контекстных поправок любые управленческие выводы будут либо запаздывать, либо ошибаться адресом воздействия. В логике ЦСКО это означает необходимость «паспортов показателей»: для каждого индикатора фиксируются определение, источник данных, период, правила исключений, а также допустимые способы интерпретации в кадровых решениях.

Сопоставление национального и зарубежного опыта действительно продуктивно прежде всего как анализ институциональных причин различий, а не как механическое «перенесение» удачных практик. В правоохранительной сфере показатели, цифровые панели и регламенты никогда не являются нейтральными: они «встраиваются» в уже существующую модель управления службой, распределение ответственности и культуру подотчётности. Поэтому один и тот же набор метрик в разных странах может приводить к противоположным эффектам. В одних системах стимулировать качество и обучение, в других формировать имитацию результата и деформацию профессиональной мотивации.

В казахстанском контексте кадровая оценка и управление службой исторически опираются на централизованное нормирование статуса, унификацию процедур и существенную роль комиссионных механизмов (аттестации, проверки, согласовательные решения), что обеспечивает формальную сопоставимость требований и предсказуемость управленческих решений. Однако у этой модели есть и обратная сторона: при высокой доле процедурного контроля показатели нередко начинают восприниматься как «универсальный язык управления», который позволяет быстро докладывать о динамике и демонстрировать управляемость системы. Это и создаёт риск того, что измерение «подменяет» миссию: служба начинает ориентироваться на то, что легче посчитать, а не на то, что важнее обеспечить (общественная безопасность, доверие, законность, качество расследования, профилактика).

В ряде зарубежных систем, особенно англосаксонских, подход эволюционировал в сторону поиска баланса между локальной подотчётностью (перед сообществом, муниципальными структурами, внешним надзором) и едиными стандартами качества службы (профессиональные стандарты, протоколы, аккредитации, аудит). Именно поэтому в британской дискуссии о performance management подчёркивается отход от «верхнеуровневой культуры целей», критика узких количественных таргетов и необходимость перехода от «сайло-данных» к «потокам данных», чтобы измерения отражали реальную службу и помогали развитию персонала, а не только контролю [5, с. 2–3]. Смысл этого поворота в том, что управление эффективностью перестаёт быть «соревнованием цифр» и становится управлением качеством: данные должны показывать не только итог (сколько), но и процесс (как), условия (в каком контексте) и способность системы к улучшению (почему меняется и чему научились).

Отсюда вытекает ключевая причина различий, которую важно удерживать при адаптации к условиям РК. При высоких общественных ожиданиях и ограниченных ресурсах «счётчики» действительно выглядят политически привлекательными: они дают быстрый, понятный и сопоставимый отчёт. Но профессионально они опасны, потому что создают метрическое давление, ситуацию, когда карьера, поощрения и «благополучие подразделения» начинают зависеть от чисел, которые можно оптимизировать без реального улучшения (например, выбирать «удобные» категории дел, дробить показатели, смещать фокус на формальные действия, избегать сложных задач). В таких условиях метрика превращается из инструмента управления в инструмент поведения, и система неизбежно начинает «играть» с измерением.

Поэтому при заимствовании зарубежного опыта для Казахстана целесообразно переносить не сами показатели, а защитные механизмы против метрического давления, то есть такие правила конструирования и применения индикаторов, которые снижают риск подмены миссии и одновременно поддерживают развитие компетенций. Как минимум, здесь можно выделить три взаимосвязанных блока.

Во-первых, нормирование по контексту. Оценка должна учитывать различия территории, нагрузки, криминогенной структуры, сезонности, социально-демографических и инфраструктурных факторов. Иначе «универсальная цифра» начинает наказывать за объективно сложный участок и поощрять за благоприятные условия. Контекстное нормирование не отменяет сопоставимости, но переводит её на более корректный уровень: сравнивается не «абсолют», а динамика и качество действий при сопоставимых условиях. Практически это означает введение контекстных коэффициентов, групп сравнения (кластеров территорий), а также обязательного текстового (экспертного) пояснения к числам, когда индикатор выходит за пределы нормы.

Во-вторых, требуется разведение индикаторов результата и индикаторов соблюдения процедур. Результат (например, раскрываемость, возмещение ущерба, снижение повторной виктимизации) может зависеть от внешних факторов и не всегда прямо отражает качество работы конкретного сотрудника. Процедурные показатели (сроки, полнота фиксации, соблюдение стандартов, корректность цифровой цепочки хранения доказательств, качество процессуальных решений) отражают профессиональную дисциплину, но сами по себе ещё не гарантируют общественного эффекта. Когда эти два слоя смешиваются, появляется искушение «докрутить» процесс ради отчёта или, наоборот, «срезать углы» ради цифры результата. Правильная архитектура оценки предполагает, что результатные показатели используются на уровне управления ресурсами и стратегией, а процедурные как ядро профессионального стандарта качества, причём с запретом превращать их в «палочную систему» без анализа причин.

В-третьих, принципиально важно закрепить обязательную долю показателей развития компетенций — не как декларацию, а как измеряемый контур кадровой политики. Иначе оценка неизбежно становится «карательной бухгалтерией», она фиксирует отклонения, но не создаёт механизмов улучшения. Если же развитие компетенций становится обязательной частью модели, то показатели начинают работать на обучение, то есть выявляются типовые дефициты (цифровая криминалистика, работа с данными, аналитика, коммуникация с потерпевшими, управление стрессом, этика применения цифровых инструментов), формируется индивидуальная траектория повышения квалификации, а управленческое решение связывается не только с санкциями, но и с поддержкой (наставничество, стажировки, тренажёры, модульное обучение, супервизия сложных случаев).

В сумме эти механизмы переводят *performance management* из режима «контроля ради контроля» в режим управления качеством службы и профессиональным ростом. Для Казахстана это особенно важно в условиях расширения цифровизации: чем больше данных и автоматизированных отчётов, тем выше риск, что «видимое» (то, что легко измерить) вытеснит «значимое» (то, что определяет доверие, законность и реальную безопасность). Следовательно, задача адаптации, построить такую цифровую систему кадровой оценки, где метрики не доминируют над профессиональным смыслом, а подчинены ему, учитывают контекст, разделяют результат и процесс, и обязательно поддерживают развитие компетенций как самостоятельный управленческий приоритет.

Мы полагаем, что методологическая модель ЦСКО для правоохранительных органов РК должна быть построена как двухконтурная система, где первый контур обеспечивает юридически значимую аттестацию и иные решения (присвоение категории, перемещение, поощрение, включение в кадровый резерв), а второй это непрерывное развитие и профилактику рисков через персональные траектории обучения, наставничество и раннее выявление дефицитов. Такая конструкция позволяет избежать типичной ошибки цифровизации, когда один «универсальный балл» начинает обслуживать все решения сразу, в правоохранительной службе это ведёт либо к завышенной карательности, либо к формализму. В первом контуре оценка фиксируется как управленческий акт с электронными подписями и протоколами заседаний комиссии. Во втором контуре допускаются более частые «мягкие» измерения, которые не имеют прямых неблагоприятных последствий, но служат основанием для обучения и перераспределения задач.

Содержательно индикаторы ЦСКО целесообразно группировать не по подразделениям, а по природе измеряемого феномена. В блоке компетенций фиксируются профессиональные и цифровые компетенции: владение ведомственными информационными системами, качество ведения электронного документооборота, соблюдение требований информационной безопасности, способность работать с цифровыми следами и электронными материалами, корректность оформления процессуальных и служебных документов в электронном виде. В блоке результативности отражается выполнение задач, но с обязательным нормированием по сложности и контексту. Например, не «количество завершённых материалов», а доля завершений в пределах нормативных сроков с учётом доли возвратов, отмен, процессуальных дефектов и качества коммуникации с заявителями. В блоке процедурной добросовестности и законности учитываются признаки соблюдения процессуальных и служебных стандартов, это есть своевременность уведомлений, полнота фиксации действий, соблюдение регламентов доступа к информации и корректность работы с конфиденциальными данными. В блоке служебного поведения и этики допустимы показатели, основанные на подтверждённых фактах, то есть дисциплинарные взыскания, результаты служебных проверок, подтверждённые жалобы, а также позитивные формы признания. Мы считаем принципиальным, что бы показатели, зависящие от внешних факторов (социально-экономическая ситуация, структура преступности, кадровая укомплектованность), не становились прямыми «кнутиками и пряниками» для отдельного сотрудника без контекстной поправки и экспертного рассмотрения.

Архитектура данных ЦСКО должна логически выстраиваться вокруг электронного личного дела как «единого источника истины» о служебном пути сотрудника. При этом электронное личное дело не должно превращаться в «склад файлов». Его ценность именно в структурированности, метаданных и связи с первичными источниками. Для каждого элемента (оценочный материал, свидетельство обучения, дисциплинарный акт, отзыв руководителя, результат тестирования, служебная характеристика) фиксируются источник, дата создания, автор, версия, правовой статус, уровень доступа и срок хранения. Мы убеждены, что без строгой метамодели данных любые интеллектуальные функции от поиска до аналитики, будут выдавать «красивые», но недостоверные отчёты, а это повышает как кадровые ошибки, так и судебные риски при обжаловании.

Интеллектуальные функции (включая инструменты искусственного интеллекта) в ЦСКО должны быть строго разведены по допустимости влияния на решения. Технически ИИ может применяться для извлечения и структурирования сведений из массивов служебных текстов (характеристики, отчёты, результаты проверок), для классификации типов задач, для выявления дубликатов и несоответствий, для подсказок по заполнению оценочных форм и для формирования проекта индивидуального плана развития. Однако мы считаем недопустимым, чтобы автоматизированная модель была единственным основанием неблагоприятного решения: в правоохранительной службе это создаёт риск «алгоритмической дисциплинарности», когда сотрудник фактически не понимает, какие конкретные факты вменяются ему в минус и как их оспаривать. Поэтому каждое применение ИИ в оценочном процессе должно сопровождаться протоколированием: фиксируются цель, используемый набор данных и его версия, модель и её версия, параметры, лицо, инициировавшее запрос, полученный результат и то, каким образом результат был использован человеком при принятии решения. Важно, чтобы протокол был не «внутренним логом разработчика», а частью управленческого дела, доступной для внутреннего контроля, служебной проверки и рассмотрения жалоб в пределах установленного порядка.

Проведенное нами абстрактное моделирование показало, что ключевым «узким горлом» является не расчёт индикаторов, а дисциплина ввода первичных событий и согласованность справочников. Если в подразделении часть документов создаётся вне системы и позже загружается сканами без метаданных, то ЦСКО теряет возможность автоматически подтверждать сроки, авторство и факт ознакомления, а значит, возрастает доля комиссионных «впечатлений». Второй значимый вывод связан с конфигурацией весов индикаторов, при чрезмерном акценте на итоговые результаты (например, количество завершённых материалов) модель становится чувствительной к внешним факторам и провоцирует «показушность», тогда как добавление процедурных и компетентностных индикаторов снижает дисперсию итоговой оценки и делает её управляемой обучением. Мы считаем, что именно возможность «управлять оценкой через развитие», а не через давление, является критерием зрелости ЦСКО.

Для иллюстрации приведём примерный кейс внедрения ЦСКО в условном городском управлении полиции, где кадровая оценка ранее опиралась на ежегодные характеристики и разрозненные отчёты. После перевода оценочных материалов в электронное личное дело с обязательной электронной подписью руководителя и сотрудника, а также после подключения данных о прохождении обучения и подтверждённых дисциплинарных фактах, комиссия получила возможность видеть не только итоговые числа, но и историю служебных решений с датами и версиями. В результате спорные ситуации (например, несогласие с формулировкой в характеристике) решались не через «слово против слова», а через обращение к конкретным документам и событиям, зафиксированным в системе, что снижало конфликтность и экономило время комиссии.

Первый числовой расчёт касается трудозатрат руководителей. Если предположить, что в подразделении 120 сотрудников и каждый руководитель тратит в среднем 35 минут на сбор сведений и заполнение оценочных материалов на одного сотрудника при бумажно-файловом режиме, то суммарные затраты составят $120 \times 35 = 4200$ минут, то есть 70 часов на цикл. При ЦСКО, где сведения подтягиваются автоматически, а руководитель тратит 20 минут на интерпретацию и разговор по развитию, затраты составят $120 \times 20 = 2400$ минут, то есть 40 часов; экономия — 30 часов на один цикл оценки. Мы интерпретируем это не как «сокращение контроля», а как высвобождение времени на управленческую функцию развития, разговор по компетенциям и служебному поведению невозможно автоматизировать без потери качества, но можно убрать рутинный сбор фактов.

Второй расчёт связан с риском ошибок из-за несогласованности данных. Если в течение года по сотруднику формируется 10 значимых записей (обучение, поощрение, дисциплинарный акт, результаты проверок, ключевые служебные документы), и вероятность технической или организационной ошибки метаданных для каждой записи в разрозненном режиме составляет 0,07, то вероятность того, что хотя бы одна запись будет ошибочной, равна $1 - (1 - 0,07)^{10}$. Поэтапно: $(1 - 0,07) = 0,93$; $0,93^2 = 0,8649$; $0,93^4 \approx 0,7481$; $0,93^8 \approx 0,5597$; $0,93^{10} \approx 0,5597 \times 0,8649 \approx 0,4840$; итоговая вероятность хотя бы одной ошибки $\approx 1 - 0,4840 = 0,5160$, то есть около 51,6%. При снижении вероятности ошибки на запись до 0,02 за счёт единого справочника ролей, обязательных полей и встроенной валидации получаем $1 - 0,98^{10}$: $0,98^2 = 0,9604$; $0,98^4 \approx 0,9224$; $0,98^8 \approx 0,8508$; $0,98^{10} \approx 0,8508 \times 0,9604 \approx 0,8174$; вероятность хотя бы одной ошибки $\approx 18,3\%$. Мы трактуем этот разрыв как главный «скрытый эффект» цифровизации, качество кадрового решения зависит от качества метаданных сильнее, чем от сложности аналитики, поэтому инвестиции в справочники и валидацию часто эффективнее, чем «умные панели» без надёжной базы.

Обсуждая результаты, мы считаем важным соотнести их с выводами о формировании культуры эффективности в государственном управлении: подчёркивается, что цель реформ управления персоналом, именно развитие культуры результативности, и её достижение требует согласованности систем, менеджеров и лидеров, а также поддержки данными и доказательствами [6, с. 15–16]. Мы интерпретируем этот тезис

применительно к правоохранительной службе РК так, цифровая оценка не заменяет лидерства и профессиональной этики, но создаёт инфраструктуру, где лидерство становится проверяемым и воспроизводимым, а решения объяснимыми. И наоборот, если лидерство отсутствует, цифровые инструменты быстро превращаются в механизм наказания по формальным маркерам.

Зарубежная дискуссия о police performance management показывает, что «провал» целевых показателей часто связан с тем, что измеряется не сама миссия службы, а её суррогаты, и потому акцент смещается к более непрерывным системам управления результативностью, ориентированным на развитие сотрудников и устранение «данных в силосах» [7, с. 3]. Мы воспринимаем это как подтверждение нашего двухконтурного решения, правоохранительная служба выигрывает, когда оценка перестаёт быть редким «судом» и становится регулярным управленческим циклом, где контроль и развитие разведены, но связаны едиными данными. В условиях Казахстана это особенно важно для территориальных подразделений, при различной структуре вызовов и кадрового дефицита давление единых таргетов может быть социально несправедливым и профессионально контрпродуктивным.

Практика цифровых систем оценки в публичном секторе также демонстрирует типичные препятствия внедрения, недостаточное понимание пользователями логики системы, нехватка инфраструктуры, медленное заполнение форм и слабая интеграция с иными оценочными процедурами, что в итоге вынуждает персонал вести «двойной учёт» и снижает доверие к инструменту [8, с. 4]. В «OECD Integrity Review of Kazakhstan (2025)» среди рекомендаций встречается практический мотив: собирать сведения в одном контуре и форме, чтобы избежать двойной отчётности и снизить нагрузку на декларантов и органы, это применимо и к кадровым и оценочным цифровым системам в госорганах [9].

Исследователи administrative burden показывают, что сложные процедуры порождают три вида издержек: издержки обучения (непонятная логика), издержки соблюдения (время/формы/очередность действий) и психологические издержки. Совокупно это снижает доверие к институту и готовность добросовестно работать с системой [10]. В других исследованиях показано, что при слабой интеграции, неудобстве или дефиците функционала пользователи создают «shadow systems» (Excel-контур, ручные журналы, параллельные реестры). Это рациональная адаптация персонала, но она рождает двойной ввод данных, ошибки и «двойную правду» (в системе и в реальности) [11].

Мы делаем из этого прикладной вывод для правоохранительных органов РК, успех ЦСКО определяется не столько закупкой платформы, сколько управлением изменениями, обучением руководителей и сотрудников, а также устранением параллельных контуров отчётности. Если сотрудник вынужден заполнять одни и те же сведения в нескольких системах, цифровизация воспринимается как бюрократизация и провоцирует формальный ввод данных, что разрушает доказательность оценки.

В качестве второго кейса рассмотрим условное подразделение, специализирующееся на расследовании киберпреступлений, где руководству важно оценивать не количество «закрытых материалов», а профессиональную способность работать с цифровыми следами, качество документирования и соблюдение информационной безопасности. В ЦСКО для таких должностей «цифровой профиль компетенций» формируется из сочетания результатов сертифицированного обучения, контрольных заданий в защищённой среде, подтверждённых инцидентов нарушения режима данных и экспертных оценок качества подготовленных процессуальных документов. При наличии ИИ-модуля он используется не для выставления санкций, а для предварительной классификации типовых ошибок в документах и для предложения учебных модулей, а итоговый вывод делает руководитель и комиссия, фиксируя в протоколе, какие подсказки системы были приняты и почему. Мы считаем, что именно такой режим применения ИИ — как инструмента педагогической диагностики и контроля качества текста, но не как автономного «судьи» — соответствует балансу эффективности и гарантий.

Механизмы практической реализации ЦСКО в РК целесообразно строить по этапному принципу с управлением рисками. На первом этапе создаётся нормативно-организационный контур: утверждаются профили должностей и единая таксономия компетенций (с особым выделением цифровых), регламентируются состав и полномочия комиссий, порядок доступа к данным и протоколирование применения аналитики и ИИ. На втором этапе формируется единая модель данных электронного личного дела и справочники ролей, событий и документов, обеспечивается юридическая значимость электронных подписей, а также реализуются встроенные журналы аудита: кто смотрел, кто менял, кто подписал, на основании чего сформирован вывод. На третьем этапе вводятся панели руководителя и кадровой службы, но в ограниченном виде: сначала — поиск, структурирование и контроль полноты, затем — базовая аналитика, и только после стабилизации данных — предиктивные или рекомендательные функции. Мы убеждены, что «перевёрнутая последовательность», когда начинают с предиктивной аналитики при слабой дисциплине данных, создаёт ложные управленческие решения и компрометирует цифровизацию как таковую.

Индикаторы эффективности внедрения ЦСКО должны измерять не только «сколько документов стало электронными», но и правоприменительный эффект. Для правоохранительных органов РК ключевыми индикаторами мы считаем снижение доли обоснованных жалоб на кадровые решения за счёт повышенной объяснимости, сокращение времени прохождения оценочных процедур при одновременном росте доли «развивающих» мероприятий, уменьшение доли решений, отменённых в порядке ведомственного пересмотра из-за процессуальных дефектов оформления, а также рост охвата целевым обучением по выявленным дефицитам. Отдельно должна оцениваться целостность данных: доля записей электронного личного дела, имеющих полный набор метаданных и электронные подписи, и доля действий пользователей, корректно отражённых в журналах

аудита. В правоохранительной сфере это имеет самостоятельное значение: доказуемость кадрового решения является элементом антикоррупционной устойчивости, поскольку снижает пространство для неформального влияния и «ручного переписывания» документов задним числом.

Статистически значимым внешним подтверждением того, что организации во многих странах и секторах находятся в стадии изменения традиционного performance management, служит результат опроса, где 48% организаций указали на предложенные изменения к системе управления результативностью [5, с. 8]. Мы интерпретируем это как признак глобального перехода от «оценки ради оценки» к управлению результативностью как непрерывной функции, что созвучно задаче правоохранительных органов РК: уменьшать формализм и усиливать развивающую компоненту без потери дисциплины и подотчётности. В прикладном плане это оправдывает инвестиции не только в цифровые формы, но и в обучение руководителей навыкам обратной связи, наставничества и интерпретации данных без «охоты на цифры».

Новизна предложенного подхода состоит в том, что ЦСКО понимается как доказательная, протоколируемая и двухконтурная система, где юридически значимые кадровые решения отделены от непрерывного развивающего мониторинга, но связаны едиными данными и едиными правилами интерпретации. Практическая значимость проявляется в снижении конфликтности и повышении управляемости: руководитель получает не «отчёт ради отчёта», а инструмент, который позволяет адресно назначать обучение, корректировать распределение задач, выявлять системные дефициты подразделения и защищать кадровые решения при проверках и обжаловании. Мы считаем, что для Республики Казахстан особенно перспективной является интеграция ЦСКО с ведомственными информационными системами деятельности не через прямое включение «сырых» операционных метрик в итоговый балл, а через формирование доказательных событийных маркеров качества работы: своевременность документирования, полнота фиксации действий, соблюдение режимов доступа и качество текстов решений.

Ограничения подхода связаны прежде всего с качеством данных и риском «игры с показателями». Даже в доказательной системе сотрудники могут адаптировать поведение к метрикам, если метрики плохо отражают миссию; кроме того, в отдельных службах часть информации имеет ограниченный доступ или составляет государственные секреты, что усложняет унификацию данных. Есть и риск алгоритмических искажений при применении ИИ, модели могут воспроизводить исторические перекосы дисциплинарной практики или «наказывать» стиль письма вместо юридического качества. Поэтому перспективы развития мы связываем с тремя направлениями: стандартизация данных и терминологии на межведомственном уровне; укрепление процедурной справедливости (право на объяснение, право на возражение, фиксация мотивов решений); и развитие верифицируемых рекомендательных ИИ-функций, где каждая рекомендация сопровождается ссылкой на конкретные факты, а не на «оценку модели». Мы убеждены, что именно такая траектория позволит Казахстану цифровизировать кадровую оценку в правоохранительных органах без утраты правовых гарантий и без превращения цифровизации в новый слой бюрократии.

Заключение. В совокупности изложенное позволяет сделать общий обоснованный вывод о том, что цифровая система кадровой оценки для правоохранительных органов Республики Казахстан должна рассматриваться не как «оцифровка» трёхлетней аттестации, а как юридически значимая, доказательная и управленчески ориентированная инфраструктура качества службы. Нормативная база (эквивалентность ЭЦП собственноручной подписи и обязательность защиты персональных данных) задаёт не препятствие, а рамку легитимности: кадровые решения могут приниматься в безбумажном контуре при условии, что безопасность, разграничение ролей доступа и журналирование действий встроены в архитектуру системы, обеспечивая проверяемость и воспроизводимость любого оценочного вывода. При этом методологическое ядро ЦСКО неизбежно должно опираться на компетентностный и доказательный подходы: сопоставление профиля должности с фактическим профилем сотрудника возможно лишь при дисциплине первичных данных, унифицированных «паспортах показателей» и контекстном нормировании, иначе метрики превращаются в источник управленческой иллюзии и конфликтности.

Следовательно, оптимальной для казахстанских условий является двухконтурная модель: первый контур фиксирует юридически значимые решения комиссий (с протоколами, ЭЦП и полной трассировкой оснований), второй, обеспечивает непрерывное развитие компетенций и профилактику рисков через «мягкие» измерения, обучение и наставничество, не подменяя собой дисциплинарный механизм. Такая конструкция одновременно снижает эффект ретроспективного «вспоминания», характерный для редких аттестационных циклов, и минимизирует типовые провалы цифровых систем публичного сектора (двойной учёт, теневые Excel-контуры, недоверие из-за «чёрного ящика») за счёт интеграции, понятной логики, удобства ввода и обязательного протоколирования аналитики и ИИ. Тем самым ЦСКО выступает инструментом перехода от «контроля ради отчёта» к управлению качеством службы: метрики в ней не доминируют над профессиональным смыслом, а подчинены миссии, учитывают контекст, разделяют результат и процесс и обеспечивают развитие компетенций как самостоятельный приоритет кадровой политики.

Список использованных источников

1. Закон Республики Казахстан от 6 января 2011 года № 380-IV «О правоохранительной службе» (с изм. и доп. по сост. на 12.07.2025 г.).
2. Закон Республики Казахстан от 7 января 2003 года № 370-II «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» (в ред. по сост. на 16.05.2018 г.).

3. Закон Республики Казахстан от 21 мая 2013 года № 94-V «О персональных данных и их защите».
4. Bakos E. An international framework for human resource management indicators in public administration: Pilot results, methodologies and challenges. OECD Working Papers on Public Governance, No. 85. Paris: OECD, 2025. 55 p.
5. Williams M. (ed.). Could do better: Performance management in a changing world. Brighton: Institute for Employment Studies, 2011. 36 p.
6. OECD. Benchmarking Civil Service Reform in Kazakhstan. Paris: OECD, 2018. 168 p.
7. The Police Foundation. Performance management. Police Policy Dinner. London: The Police Foundation, 2019. 8 p.
8. A Study on E-Performance Information System to Assess the Performance of Civil Servants. Jurnal MSDA (Manajemen Sumber Daya Aparatur). 2023. Vol. 11(1). P. 1–17.
9. OECD. OECD Integrity Review of Kazakhstan: Advancing Integrity for Economic Development / OECD Public Governance Reviews. – Paris: OECD Publishing, 18 сент. 2025. – 178 с. – ISBN 978-92-64-80531-6 (PDF). – URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/09/oecd-integrity-review-of-kazakhstan_b3c35ca7/d705d02f-en.pdf (дата обращения: 03.10.2025).
10. Herd P. Administrative Burden as a Mechanism of Inequality in Policy Implementation // RSF: The Russell Sage Foundation Journal of the Social Sciences. – 2023. – Vol. 9, No. 4, Art. 1. – DOI: 10.7758/RSF.2023.9.4.01. – URL: https://www.rsfsjournal.org/content/9/4/1?utm_source=chatgpt.com (дата обращения: 03.10.2025).
11. Behrens S. Shadow Systems: The Good, The Bad and The Ugly // Communications of the ACM. – 2009. – Vol. 52, No. 2. – P. 124–129. – DOI:10.1145/1461928.1461960. – URL: https://www.researchgate.net/publication/220421116_Shadow_Systems_The_Good_The_Bad_and_The_Ugly?utm_source=chatgpt.com (дата обращения: 03.10.2025).

Сведения об авторе

Калибаева Н.Б. – докторант Алматинской академии Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени М. Есболова, магистр национальной безопасности и военного дела.

Қалибаева Н.Б. – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің М. Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты, ұлттық қауіпсіздік және әскери іс магистрі.

Kalibayeva N.B. – doctoral student of the M. Yesbolatov Almaty academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, master of national security and military case.

ЗАДЕРЖАНИЕ ВЫМОГАТЕЛЕЙ С ПОЛИЧНЫМ: АНАЛИЗ СЛЕДСТВЕННЫХ СИТУАЦИЙ И ТАКТИЧЕСКИЕ РЕШЕНИЯ

В статье рассматриваются следственные ситуации, возникающие при расследовании вымогательства, совершаемого организованной группой, и особенности тактики задержания его участников. Анализируются типичные информационные условия перед задержанием, включая ситуации неопределенности и полной определенности относительно времени, места и характера контакта с вымогателями. Особое внимание уделяется планированию задержания, выбору оптимального момента и места его проведения, а также распределению ролей между сотрудниками оперативных и следственных подразделений. Описываются тактические приемы нейтрализации возможного вооруженного сопротивления, использования технических и негласных средств для перехвата связи и документирования преступной деятельности. На основе обобщения практики формулируются рекомендации по минимизации рисков для участников задержания, обеспечению сохранности доказательственной информации и повышению эффективности документирования преступлений вымогательства, совершаемых организованными группами.

Ключевые слова: вымогательство; организованная группа; следственная ситуация; планирование задержания; тактика задержания; оперативно-розыскные мероприятия; негласные следственные действия; технические средства фиксации; вооруженное сопротивление; доказательства; документирование преступной деятельности.

Бопсалаушыларды ұстау: тергеу жағдайларын талдау және тактикалық шешімдер

Мақалада ұйымдасқан қылмыстық топ жасаған қорқытып алу қылмыстарын тергеу барысында туындайтын тергеулік жағдайлар мен осы топ мүшелерін ұстау тактикасының ерекшеліктері қарастырылады. Ұстауға дейінгі кезеңдегі ақпараттық жағдайлар, соның ішінде вымогательдермен байланысқа шығу уақыты, орны мен сипатына қатысты анықсыздық және толық анықтық жағдайлары талданады. Ерекше назар ұстауды жоспарлау, оны жүргізудің оңтайлы уақыты мен орнын айқындау, сондай-ақ жедел және тергеу бөлімшелері қызметкерлері арасындағы міндеттерді бөлу мәселелеріне аударылады. Қарулы қарсылықтың ықтималдығын бейтараптандыруға бағытталған тактикалық тәсілдер, байланыстарды ұстап қалу мен қылмыстық әрекетті құжаттандыру үшін техникалық және жасырын құралдарды пайдалану сипатталады. Тәжірибені қорыту негізінде ұстау қатысушыларының қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, дәлелдемелік ақпараттың сақталуын қамтамасыз етуге және ұйымдасқан топпен жасалатын қорқытып алу қылмыстарын құжаттандырудың тиімділігін арттыруға арналған ұсынымдар тұжырымдалады.

Түйінді сөздер: қорқытып алу; ұйымдасқан топ; тергеулік жағдай; ұстауды жоспарлау; ұстау тактикасы; жедел-іздістіру шаралары; жасырын тергеу әрекеттері; бекітуге арналған техникалық құралдар; қарулы қарсылық; дәлелдемелер; қылмыстық әрекетті құжаттандыру.

Catching extortionists in the act: analysis of investigative situations and tactical decisions

The article examines investigative situations arising in the course of investigating extortion committed by an organized criminal group, as well as the specific features of tactics for apprehending its members. It analyzes the information conditions preceding apprehension, including situations of uncertainty and complete certainty regarding the time, place, and nature of contact with the extortionists. Particular attention is paid to the planning of apprehension, the selection of the optimal time and place for its execution, and the allocation of roles between officers of operational and investigative units. The article describes tactical techniques aimed at neutralizing the possibility of armed resistance and the use of technical and covert means to intercept communications and document criminal activity. Based on a synthesis of practical experience, the article formulates recommendations for minimizing risks to the participants in the operation, ensuring the preservation of evidentiary information, and increasing the effectiveness of documenting extortion offenses committed by organized groups.

Keywords: extortion; organized group; investigative situation; apprehension planning; apprehension tactics; operational-search measures; covert investigative actions; technical recording means; armed resistance; evidence; documentation of criminal activity.

Введение. Современная криминогенная обстановка характеризуется устойчивым распространением вымогательства, совершаемого организованными группами, для которых получение незаконных денежных средств и иного имущества является одним из ключевых источников финансирования преступной деятельности. Данная категория преступлений отличается высоким уровнем латентности, конспирации и продуманностью действий вымогателей, что существенно осложняет их выявление, документирование и последующее уголовное преследование. В этих условиях именно грамотно спланированное и профессионально проведенное задержание вымогателей с поличным становится центральным элементом успешного расследования.

Особую значимость приобретает анализ следственных ситуаций, складывающихся на различных этапах подготовки и проведения задержания, в том числе в условиях информационной неопределенности либо, напротив, при наличии полной определенности относительно времени, места и характера контакта с вымогателями. От правильной оценки такой ситуации зависят выбор тактики, распределение ролей между следователем и сотрудниками оперативных подразделений, а также степень риска для жизни и здоровья участников задержания и потерпевших. Ошибки на этом этапе могут привести не только к срыву оперативно-следственных мероприятий, но и к утрате ключевых доказательств и уходу организаторов преступной деятельности от ответственности.

Не менее актуальной является проблема комплексного использования негласных и технических средств для перехвата связи, фиксации переговоров и действий вымогателей, а также их последующей процессуальной легализации. Практика показывает, что при преступлениях вымогательства, совершённых организованными группами, доказательственная база зачастую строится именно на результатах таких действий, что выдвигает повышенные требования к их планированию и реализации. В то же время отсутствует достаточная разработанность тактических рекомендаций по сочетанию негласных мероприятий с «открытой» фазой задержания с поличным.

Основная часть. Обязательным признаком установления следственных ситуаций является знание места и времени контакта вымогателей и жертвы в контексте исполнения последним требований вымогателей. Именно временной фактор является причиной, не позволяющей далее изучать членов организованной преступной группы, используемый ими способ преступных действий, поскольку логический финал выполнения требований практически не предполагает успешного расследования в последующем. Этот фактор и заставляет лицо, осуществляющее расследование, принимать решение о необходимости задержания «с поличным» с той или иной долей неопределенности. Во многом это связано с тем, что алгоритмы затягивания исполнения требований вымогателей со временем истощают себя и не являются более убедительными для вымогателей. Другими словами рано или поздно наступает момент, когда задержание должно быть проведено во что бы то ни стало или ни о какой фиксации преступных действий вымогателей не придется говорить вовсе.

На основе изложенного, рассмотрим следующие виды следственных ситуаций:

1) имеет место полная неопределенность следственной ситуации, предшествующей задержанию. Известно только место и время, остальные данные ввиду отказа жертвы в сотрудничестве с правоохранительными органами установить не представилось возможным.

2) имеет место полная определенность следственной ситуации, предшествующей задержанию. Известно не только место и время, но и прочие данные, имеющее отношение к алгоритму контакта, передаваемым предметам или совершаемым действиям, а также к:

- а) личности всех членов организованной преступной группы;
- б) организатору;
- в) лицу, предъявляющему требования;
- г) курьеру;
- д) лицу, демонстрирующему навыки насилия и готового применить его к жертве (далее – «боевик»);
- е) водителю;
- ж) помощнику, в том числе выполняющему нотариальные функции;
- з) наблюдателю;
- и) используемому ими арсеналу сил и средств: автотранспорт; оружие; специальные средства; связь.

Сопутствующей информацией, необходимой для анализа следственной ситуации лицом, осуществляющим расследование, является знание им следующих данных о механизме контакта:

1. Механизм выполнения условий связан с:

- передачей денежных средств или предметов;
- подписанием документов о сделках.

2. Присутствием в ходе контакта: организатора; лица, предъявляющего требования; курьера; боевика; помощника; водителя; наблюдателя.

3. По своему состоянию: имеет усложненную форму; упрощенную форму; имеет скрытую форму.

4. Вымогатели имеют некие гарантии совершения сделки: в виде заложников; в виде имущества жертвы в собственном пользовании или контроле.

5. Вымогатели готовы к негативному исходу контакта и могут оказать сопротивление.

Попытаемся проанализировать ситуацию полной определенности детально, описанную нами выше. В этой ситуации в идеале необходимо одновременное задержание всех участников организованной преступной группы. Однако в отличие от случаев доказывания вины лиц, не присутствовавших при контакте с жертвой, где доказывание строится на результатах негласных следственных действий, проведенных ранее, а также на

результатах следственных действий проведенных уже после задержания, роль участников преступной группы, присутствующих при контакте с жертвой, и передаче им желаемого ими предмета (денег или заключения сделки) подлежит доказыванию еще и посредством оценки действий, совершаемых непосредственно в момент контакта. В этой связи подготовка к самому задержанию должна строиться исходя из того, кто конкретно будет находиться в месте исполнения требований вымогателей. Обозначенный выше вариант не конкретизирован настолько, чтобы можно было предположить, кто из участников преступной группы будет присутствовать в ходе такого значимого контакта с жертвой, так как присутствие в ходе такого контакта всех членов преступной группы представляется нам нереальным. Более того, такие случаи не известны и на практике. Исключения составляют ситуации, когда несколько функций членов организованной преступной группы выполняются одними и теми же лицами.

В этой связи напрашиваются следующие вероятности:

- задержание в условиях известности лица, предъявляющего требования;
- задержание в условиях известности лица, демонстрирующего насилие и готового применить его к жертве;

- задержание в условиях известности курьера.

А также вероятности задержания сочетанного типа в условиях известности участвующих в вымогательстве и контактирующих с жертвой лиц:

- 1) лица, предъявляющего требования; боевика; помощника, в том числе выполняющего нотариальные функции; водителя;

- 2) лица, предъявляющего требования; боевика; помощника, в том числе выполняющего нотариальные функции;

- 3) лица, предъявляющего требования; боевика; водителя;

- 4) лица, предъявляющего требования; помощника, в том числе выполняющего нотариальные функции; водителя;

- 5) лица, предъявляющего требования; помощника, в том числе выполняющего нотариальные функции;

- 6) лица, предъявляющего требования; водителя;

- 7) боевика; помощника, в том числе выполняющего нотариальные функции; водителя;

- 8) боевика; помощника, в том числе выполняющего нотариальные функции.

Обратим внимание на то, что, за исключением персоны помощника и курьера, каждый из членов организованной преступной группы может совмещать и прочие функции в момент контакта. То же относится и к персоне организатора вымогательства.

Последовательно рассмотрим особенности планирования задержания с личным в вариантах, указанных выше. Отметим, что обязательным фактором в данном случае является знание времени, места и алгоритма встречи, сущности предъявляемых требований, прочие данные будут учтены лишь в качестве предположительных.

Характеризуя период времени, назначаемый вымогателями для встречи, следует обратить внимание на то, что в основном это вечерний период, что, как мы полагаем, больше связано с образом жизни самих вымогателей. Кроме того, встреча в вечернее время дает ряд преимуществ для вымогателей, куда входят низкая световая видимость, понижающая возможности фиксации их преступных действий со стороны, а также большая активность населения в публичных местах (кафе, рестораны, бары и пр.), что позволяет провести встречу в шумной среде, также затрудняющей возможности по звуковой фиксации их преступных действий [1].

Описывая место, назначаемое вымогателями, следует учесть, что зачастую оно играет роль ключевого момента, поскольку, будучи связанным с алгоритмом передачи средств, определяет общую успешность получения искомого. Наиболее часто при открытых встречах им является место скопления большого количества людей, позволяющих смешаться с толпой и незаметно появиться. Удобность такого места заключается еще и в том, что в нем может удачно затаиться наблюдатель, отслеживающий ситуацию со стороны. Вместе с тем достаточно часто такие встречи назначаются в местах вблизи от дома или работы жертвы, а сама жертва садится для передачи предмета вымогательства в машину, что очень удобно при задержании группы вымогателей. Поэтому необходимо предпринять действия, которые могли бы блокировать выход из помещения в первом случае и проезд автомашины во втором случае, что практически сразу нейтрализует удобное свойство местности.

Наконец алгоритм встречи может иметь простой открытый характер или усложненную открытую форму. Иногда этот механизм абсолютно латентен. Если описание первого механизма не представляет сложности и весьма обыденное, то усложненный характер алгоритма предполагает слежение за жертвой в целях возможности определения того, что встреча контролируется сотрудниками правоохранительных органов. Это может быть сложно составленный маршрут, в ряде случаев диктуемый по мобильному телефону. Скрытая форма такого контакта и вовсе предполагает лишь тот факт, что жертва оставляет передаваемый им предмет в условленном месте, так и не увидев, кому конкретно он был передан. В лучшем случае жертва получает подтверждение по телефону о том, что предмет вымогательства получен вымогателями. Подчеркнем, что данный способ является наиболее трудным в фиксации и использовании полученной информации в доказывании еще и потому, что, как правило, сам предмет из условленного места забирает курьер, который делает вид, что ничего о содержании и состоянии свертка сказать не может, и, зачастую, говорит правду.

В этом случае наблюдается проблема вменения ему вины о предумышленном участии в вымогательстве. Более того, даже если он отвозит предмет по адресу, у получателя-вымогателя всегда остается шанс на уход от

ответственности заявив, что сверток забыл неизвестный, который ошибся адресом, подразумевая в этом самого курьера.

В случае, если курьер действительно не знаком с получателем и передает предмет вымогательства второму курьеру, доказать виновность получателя предмета не получится. Исключением являются признательные показания лиц, надежда на которые бессмысленна.

Придерживаясь версии, согласно которой первый курьер нашел пакет и забыл его в другом месте, вымогатели могут легко уйти от ответственности. Здесь остается лишь надеяться на то, что вымогательство носит регулярный характер и задержание в данном случае можно отложить, однако, как мы уже обозначили, этот случай нами не рассматривается ввиду примата крайности. Вместе с тем, такая скрытая форма возможна только в ситуациях, когда предметом вымогательства являются деньги или предметы. В случаях, когда требование вымогателей заключается в принуждении к сделке купли-продажи или дарению, такая форма может носить только открытый характер.

С организационной стороны, которое представляет планирование, нужно учесть, что наиболее проблемным его моментом является определение баланса между необходимым количеством организационных составляющих задержания, его участников и скоростью его проведения, в ходе которого ни один из участников не успеет оповестить о нем кого-либо. Это имеет свое особенное значение в случае наличия у вымогателей «живого щита» в виде заложника либо лиц, готовых исполнить угрозы по уничтожению имущества жертвы.

Соответственно, такое планирование должно быть основано на ряде предположений, с учетом которых оно и будет осуществляться. Такие предположения касаются оснащенности каждого конкретного вымогателя и присутствия на месте встречи какого-либо из участников преступной группы, а также наблюдателя, который может оценить ситуацию как безопасную и оповестить об этом вымогателей. Кроме того, можно предположить, что передача денежных средств будет осуществляться не непосредственно в руки вымогателю, а посредством оставления свертка рядом с ним либо в условленном месте [2].

Таким предположениям соответствует необходимость участия в задержании нескольких сотрудников правоохранительных органов, один из которых начинает следить за обстановкой на месте встречи заранее, что позволяет выявить наблюдателя преступной группы. Жертва, по возможности, должна сопровождаться наблюдением со стороны, предполагающим возможность фиксации его действий и разговора с кем-либо либо наличием у него записывающего устройства. Помимо этого, необходима группа захвата, состоящая в среднем не менее чем из шести человек, где двое из них осуществляют задержание, а четверо обеспечивают безопасность задержания в районе условного периметра, включающего место расположения свертка с предметом вымогательства. Число группы захвата может быть увеличено, исходя из логики, – двое задерживающих на одного преступника.

Наконец, желательным является участие понятых при задержании, поскольку вкупе с ним сразу же следуют действия, связанные с личным досмотром задержанного и обнаруженных при нем предметов, а учитывая вероятность проведения такого осмотра в жилом помещении, необходимость участия понятых является обязательной [3].

При проведении задержания следует учесть, что каждый задержанный четко знает о своей роли в совершении вымогательства и может принять логику действий, соответствующую своему статусу в группе. К примеру, вымогатель, предъявлявший незаконные требования, предполагает, что сотрудники правоохранительных органов осведомлены о его действиях, поэтому выбирает для себя такое поведение, которое позволяет ему легче скрыться. Сочетанное выполнение им функций организатора только усиливает желание скрыться с места происшествия, в связи с этим сотрудники оперативной группы должны быть предельно бдительными.

Спротивления можно ждать и от членов организованной группы, отличающихся общей агрессивностью, а также принимавшим участие в запугивании жертвы. Предыдущее поведение прочих участников группы, особенно ранее не визуализированной жертвой, дает им надежду на то, что их заявление о случайном присутствии на месте задержания будет воспринято серьезно. Примером может служить уголовное дело, в ходе расследования которого было осуществлено задержание группы вымогателей, в арсенале которых доминировал механизм совершения фиктивных сделок по покупке недвижимости у граждан и фактическое лишение их квартир. При задержании был взят также и зафиксированный ранее осведомленный нотариус, который регулярно участвовал в таких преступлениях. Вместе с тем, на месте задержания сам нотариус имитировал непричастность к данному факту, ссылаясь на то, что его пригласили засвидетельствовать факт дарения умирающей старушки, а о вымогательстве ему ничего не известно. Впоследствии под давлением улик, последний признал свою вину [4].

В случае, если участвующий в вымогательстве водитель не отличается стремлением помочь своим поделщикам и более заботится о собственном благополучии, то его поведение может быть охарактеризовано желанием имитировать свою непричастность к вымогательству. В ситуации участия водителя в контексте его восприятия прочими участниками группы как верного товарища либо совмещения функций водителя с функциями лица, предъявляющего требования о вымогательстве, либо оказывающего психическое, физическое давление, такая вероятность, напротив, усиливается. Особенно, если автомашина или другое средство передвижения, находится в непосредственной близости от места встречи. Вовремя осуществленное блокирование подхода к такому месту способно значительно облегчить задержание.

Следует обратить внимание и на ситуации, связанные с использованием вымогателями другой экипировки, к которой можно отнести средства связи и оружие. При этом, учитывая не опровергаемое наличие у

всех у них мобильной связи, основным является даже не факт самого оснащения, а возможность оповещения других членов преступной группы о провале контакта с жертвой. Поэтому важным является предположение о том, кто именно из указанных участников организованной преступной группы имеет прямую связь с членами преступной группы, не участвующих во встрече, для того, чтобы заблокировать и задержать его первым. Это не слишком сложно, если лицу, осуществляющему расследование, заранее известна такая личность. В таком контексте возможен перехват телефонных звонков и сообщений, исходящих из определенного номера мобильной связи посредством проведения негласного следственного действия согласно статье 243 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан «Негласные контроль, перехват и снятие информации, передающейся по сетям электрической (телекоммуникационной) связи» [3]. Однако, если при встрече присутствуют лица, о которых ранее не было ничего известно, вероятность такого правильного обнаружения существенно снижается. Результат такого не обнаружения может быть провальным, особенно в случае захвата заложников. В связи с этим напрашиваются два варианта действий: либо мгновенное задержание всех членов группы вымогателей по сигналу, либо глушение связи посредством соответствующей аппаратуры на радиусе, охватывающим зону встречи. И тот и другой вариант становятся бесполезными в случае наличия «наблюдателя» на большой дистанции от происходящего. Однако второй вариант может сыграть положительную роль, когда встреча происходит в замкнутых пространствах, не обозреваемых извне.

Вместе с тем, следует обратить внимание на то, что участие наблюдателя, сообщаящего группе о возможной засаде на месте передачи требуемого, снижает вероятность успешности задержания и является проблемным моментом практически не подлежащим расчету.

В череде рассматриваемых вопросов о применении специальных средств из арсенала вымогателей особое место занимает применение оружия членами организованной преступной группы, осуществляющей вымогательство [5]. Практика показывает, что наиболее частым пользователем оружия является лицо, демонстрирующее возможность применения насилия и применяющее насилие. Амплуа такого участника предполагает его повышенную агрессивность, которая должна быть подкреплена средствами ее демонстрации. Это обстоятельство, впрочем, не исключает наличия оружия у других участников группы, особенно при наличии возможности им обладания. На сегодняшний момент его ношение в Республике Казахстан практически легально ввиду существования различных охранных агентств, которым дано право использования его в охранных целях.

Необходимо сделать акцент на том, что в случае быстрой блокировки членов организованной преступной группы и стремлении вымогателей применить оружие, ситуация может превратиться не только в невозможную для продолжения процессуальных и следственных действий, следующих за фактическим задержанием, но и в фатальную в целом. Такая вероятность определяется еще и уровнем планирования встречи со стороны преступников, которые могут назначить ее в помещении, стоящем на значительном удалении от прочих строений, что, в свою очередь, может породить ситуацию, в которой местность вокруг полностью простреливается. Поэтому при наличии малейшей информации о подобном месторасположении желательно включение в группу захвата снайпера.

В целом, как-то повлиять на встречу с участием вооруженного вымогателя практически невозможно, что порождает большую проблему, связанную с неопределенностью развития ситуации. То же касается и специальных средств, вроде дымовых гранат. Особое значение имеет использование членами преступной группы аппаратуры, позволяющей определить факт прослушивания и заглушающих средств связи следственной группы, а также средств обнаружения маркеров, обязательно используемых для маркировки денег и предметов типа родамин и их аналогов. Использование таких средств вымогателями делает задержание неэффективным и в ряде случаев опасным для жертвы.

Таким образом, за исключением автотранспорта и средств, позволяющих блокировать связь вымогателей, у группы захвата отсутствуют возможности по недопущению использования вымогателями оружия и прочих устройств.

Исходя из этого необходимо обратиться к изучению участников преступной группы, наиболее часто задерживаемых при контакте с жертвой. Так, согласно результатам изучения уголовных дел с признаками вымогательства, наиболее часто задерживаемыми при контакте с жертвой лицами являлись: лицо, предъявляющее требования – 85%; боевик – 76%; курьер – 13%; организатор – 12%; помощник, в том числе выполняющий нотариальные функции – 7%; водитель – 2%; наблюдатель – 0%.

Обратим внимание на низкое участие организатора вымогательства, которое связано с тем, что как таковой организатор зачастую совмещает в себе еще одну функцию члена организованной преступной группы, занимающейся вымогательством, более того, его роль определяется гораздо позднее.

Случаи нахождения наблюдателя на месте встречи нами не выявлены по вполне понятной причине – латентности данного участника встречи. В идеале эта роль как раз и совмещается с ролью организатора, наблюдающего за происходящим и дающего команды по действиям вымогателей. И, конечно, доминирующими участниками являются: лицо, выдвигающее требования и группа поддержки в виде лица, демонстрирующего навыки насилия и готового применить его к жертве. Случаи участия помощника тоже довольно редки, что связано с низким процентом обнаруженных нами дел, связанных с вымогательствами, в основе которых стоит закрепление права собственности. Вместе с тем, как мы уже указывали выше, именно данный участник находится в менее выигрышном положении и при определенном тактическом воздействии легче всего идет на контакт.

С процессуальной стороны задержание проводится согласно правилам главы 17 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан и начинается не ранее чем вымогатель получит требуемое и как-либо прокомментирует этот факт. Последнее не является обязательным элементом ввиду того, что передача требуемого может быть крайне немногословной, в связи с чем жертва должна постараться «разговорить» вымогателя вопросом, выражающим надежду, что теперь у него все хорошо и он собрал все, что можно либо передает предмет в целости и сохранности, и выражает надежду на то, что его оставят в покое.

Этот небольшой период между получением требуемого и отбытием вымогателей с места встречи является моментом, в ходе которого зачастую проводится задержание. Вместе с тем нами предлагается несколько иной вариант, связанный с раздельным задержанием вымогателей сразу после покидания ими места встречи. Такой вариант, безусловно, требует привлечения большего количества сил и средств, однако позволяет оставить вероятного наблюдателя в неведении относительно происшедшего задержания уже вне места встречи. Расчет количества участников группы по задержанию преступников позволяет утверждать, что их количество повышается еще на 100%, однако, по нашему мнению, это окупается как защитой вероятного заложника, так и тем фактом, что раздельное задержание оставляет участников преступной группы вне ведения относительно того, кто мог быть еще задержан. Осуществлять тактическое воздействие на участников преступной группы в последующем в такой ситуации становится значительно проще. Это предполагает возможность выявления всех членов преступной группы в гораздо более быстрый срок. Поскольку, как указано выше, с определенной долей вероятности участники преступной организованной группы, осуществляющей вымогательство, не все присутствуют на месте встречи, а об успешном вымогательстве, получении ими требуемого им сообщают бывшие на месте контакта вымогатели. В этой связи, результаты проведения в отношении фигурантов негласного следственного действия – негласного контроля, перехвата и снятия информации, передающейся по сетям электрической (телекоммуникационной) связи, предусмотренных статьей 243 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан, а также прочими статьями, закрепляющими негласные следственные действия в УПК РК, позволяют с высокой степенью точности установить организатора вымогательства, а также задержать его вместе с прибывшим к нему доверенным лицом, доставившим организатору предмет вымогательства.

Таким образом, появляется возможность доказывания вины организатора. Это дает дополнительную возможность тактического воздействия как на всю организованную преступную группу, так и на самого доставщика. Результатом такого тактического воздействия и в отношении «помощника», и в отношении лица, доставившего предмет вымогательства по конечному адресу, может быть заключенное в той или иной форме процессуальное соглашение с данными лицами по правилам главы 63 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан «Процессуальное соглашение, особый порядок его заключения».

При этом доказательственная составляющая в данном случае не страдает ввиду использования химических маркеров, помечающих предметы или деньги, используемые в ходе задержания, что во многом позволяет доказать вину конечного получателя предмета вымогательства.

Полагаем, что предложенный вариант более эффективен от сложившегося в практике расследования уголовных дел подхода задерживать всех участников контакта сразу же на месте самой встречи.

Заключение. Успешное задержание вымогателей с поличным, действующих в составе организованной группы, напрямую зависит от точного анализа следственной ситуации и своевременного принятия тактических решений. Чёткое разграничение ситуаций неопределённости и полной определённости относительно времени, места и характера контакта с вымогателями позволяет выстроить оптимальный алгоритм действий, снизить уровень риска для потерпевших и сотрудников правоохранительных органов, а также обеспечить сохранность доказательственной информации.

Анализ практики подтвердил, что ключевым условием результативности таких операций является заблаговременное и детальное планирование задержания, включающее выбор момента и места, распределение ролей между следователем и оперативными сотрудниками, а также подготовку резервных тактических вариантов на случай изменения обстановки. Важную роль играет комплексное использование негласных и технических средств, обеспечивающих перехват связи, скрытое наблюдение и документирование действий вымогателей, при обязательном учёте требований их последующей процессуальной легализации.

Особенности поведения участников организованной группы, в том числе высокая вероятность вооруженного сопротивления, обуславливают необходимость уделять особое внимание мерам безопасности, профессиональной подготовке участников задержания и взаимодействию между различными подразделениями. Выявлено, что ошибки при оценке следственной ситуации и выборе тактики нередко приводят к срыву операции, утрате важных доказательств и уходу лидеров группы от ответственности, что подчёркивает значимость методически выверенного подхода.

Список использованных источников

1. Луговец Н.В. Задержание подозреваемого и иные меры процессуального принуждения: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Саратов, 2004. – 203 с.
2. Гинзбург А.Я. Задержание подозреваемого в совершении преступления. Процессуальные и криминалистические вопросы: учеб.-практич. пособие. – Алматы, 2006. – 139 с.
3. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. – Алматы: LEM, 2025. – 469 с.
4. Архив суда г. Шымкент.

5. Ретюнских И.А. Процессуальные проблемы задержания лица по подозрению в совершении преступления: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Екатеринбург, 2001. – 172 с.

Сведения об авторе

Мамедов Б.Г. - докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М.Есбулатова.

Мамедов Б.Г. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты.

Mammadov B.G. is a doctoral student at the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Yesbulatov.

А.Р. Нурманова¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, Алматы, Казахстан

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ФИНАНСОВОМУ МОШЕННИЧЕСТВУ

В статье рассматриваются исторические этапы формирования и развития мер противодействия финансовому мошенничеству, начиная с древнейших форм имущественных злоупотреблений и заканчивая современными высокотехнологичными способами преступной деятельности. Анализируются правовые, социально-экономические и институциональные механизмы борьбы с финансовым мошенничеством, а также эволюция роли государства и правоохранительных органов в обеспечении финансовой безопасности. Особое внимание уделяется взаимосвязи развития финансовых институтов и усложнения мошеннических схем. Сделан вывод о необходимости комплексного и междисциплинарного подхода к противодействию финансовому мошенничеству в условиях цифровизации экономики.

Ключевые слова: финансовое мошенничество, экономические преступления, финансовая безопасность, история права, противодействие преступности.

Қаржылық алаяқтыққа қарсы іс-қимылдың тарихи аспектілері

Мақалада қаржылық алаяқтыққа қарсы іс-қимыл шараларының қалыптасуы мен дамуының тарихи кезеңдері ежелгі мүліктерге теріс пайдаланулардан бастап қазіргі заманғы жоғары технологиялық қылмыстық әрекеттерге дейін қарастырылады. Қаржылық алаяқтықпен күрестің құқықтық, әлеуметтік-экономикалық және институционалдық тетіктері, сондай-ақ мемлекеттің және құқық қорғау органдарының қаржылық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі рөлінің эволюциясы талданады. Қаржы институттарының дамуы мен алаяқтық схемалардың күрделенуі арасындағы өзара байланысқа ерекше назар аударылады. Цифрлық экономика жағдайында қаржылық алаяқтыққа қарсы іс-қимылдың кешенді және пәнаралық тәсілін қолдану қажеттілігі негізделеді.

Түйінді сөздер: қаржылық алаяқтық, экономикалық қылмыстар, қаржылық қауіпсіздік, құқық тарихы, қылмысқа қарсы іс-қимыл.

Historical aspects of counteracting financial fraud

The article examines the historical stages in the formation and development of measures to counteract financial fraud, ranging from early forms of property abuse to modern high-technology criminal schemes. Legal, socio-economic, and institutional mechanisms for combating financial fraud are analyzed, along with the evolution of the role of the state and law enforcement agencies in ensuring financial security. Particular attention is paid to the relationship between the development of financial institutions and the increasing complexity of fraudulent schemes. The study concludes that a comprehensive and interdisciplinary approach is essential for countering financial fraud in the context of economic digitalization.

Keywords: financial fraud, economic crimes, financial security, legal history, crime prevention.

Введение. Финансовое мошенничество на протяжении всей истории человечества выступает одной из наиболее устойчивых и трансформирующихся форм экономической преступности. По мере усложнения хозяйственных связей, развития торговли, кредитных отношений и финансовых институтов изменялись и способы противоправного извлечения выгоды, что объективно требовало формирования адекватных правовых и институциональных механизмов защиты экономического оборота. История противодействия финансовому мошенничеству представляет собой сложный и многоэтапный процесс, в рамках которого меры государственного и общественного контроля, как правило, носили реактивный характер и формировались в ответ на уже возникшие злоупотребления и кризисы доверия.

Особую актуальность исследование исторических аспектов противодействия финансовому мошенничеству приобретает в условиях глобализации и цифровизации экономики, когда традиционные формы обмана дополняются высокотехнологичными схемами, транснациональными финансовыми операциями и использованием цифровых активов. Современные финансовые преступления всё чаще выходят за рамки национальных юрисдикций, что усложняет их выявление, расследование и предупреждение и требует комплексного, междисциплинарного и международно координированного подхода.

В этом контексте Республика Казахстан представляет собой показательный пример государства, прошедшего в сжатые исторические сроки путь от постсоциалистической экономики с ограниченными рыночными институтами к формированию современной системы финансового мониторинга, ориентированной на международные стандарты противодействия отмыванию доходов и финансированию терроризма. Анализ исторической эволюции мер противодействия финансовому мошенничеству — от древнейших правовых систем до современного казахстанского опыта — позволяет выявить общие закономерности развития финансово-правовых институтов, а также определить направления дальнейшего совершенствования национальной системы финансовой безопасности.

Основная часть. Финансовое мошенничество как социально-экономическое явление сопровождает развитие цивилизации на протяжении всей ее истории. По мере усложнения хозяйственных отношений, появления новых форм собственности, кредита и финансовых инструментов возникала объективная потребность в формировании механизмов защиты доверия и обеспечении добросовестности экономического оборота. История противодействия финансовому мошенничеству представляет собой эволюционный процесс, в рамках которого правовые и институциональные меры неизменно следовали за развитием экономики и возникновением новых форм обмана. Анализ этого процесса позволяет выявить устойчивые закономерности, имеющие важное значение для понимания современных вызовов финансовой безопасности, в том числе в Республике Казахстан.

Истоки правового противодействия финансовому мошенничеству восходят к эпохе ранних цивилизаций Месопотамии и Древнего Рима. Уже первые письменные правовые памятники отражали осознание того, что экономическая стабильность невозможна без базовых норм честности и ответственности в сфере имущественных и долговых отношений [1].

Одним из наиболее ранних и системных примеров является Кодекс Хаммурапи, созданный в Вавилоне в XVIII веке до н.э. Он регулировал торговлю, кредитные и долговые отношения, устанавливая строгую ответственность за ложные заявления, вымогательство и недобросовестное взыскание долгов [2]. Особое внимание уделялось защите должников от хищнического кредитования, включая ограничение долгового рабства и введение механизмов освобождения от обязательств в случае стихийных бедствий. Эти нормы свидетельствуют о раннем понимании необходимости баланса интересов кредитора и должника.

Важным элементом Кодекса являлось и требование добросовестности со стороны государственных служащих. Судьи и сборщики налогов несли ответственность за злоупотребления и коррупцию, что отражает ранние попытки институционального контроля над финансовыми потоками.

Качественно новый этап в развитии правового противодействия финансовому мошенничеству связан с римским правом. Центральным понятием стала категория *dolus malus* — злого умысла, под которым понималось сознательное и противозаконное намерение ввести другое лицо в заблуждение [3]. Римские юристы впервые четко разграничили умышленный обман (*dolus*) и неосторожность (*culpa*), что позволило дифференцировать юридическую ответственность в зависимости от субъективной стороны правонарушения.

Для защиты от умышленного обмана был введен специальный иск — *actio de dolo*, удовлетворение которого влекло не только имущественные санкции, но и бесчестие (*infamia*), подчеркивающее моральную неприемлемость мошенничества [1]. По мере усложнения экономики и роста значения письменных документов и денежного обращения в Риме было принято специализированное законодательство против подлога — *Lex Cornelia de falsis*, криминализировавшее подделку документов, печатей и монет [4].

Таким образом, римское право сформировало целостную доктрину противодействия мошенничеству, основанную на анализе умысла правонарушителя.

В условиях политической раздробленности Средневековья и слабости центральной власти ключевую роль в противодействии финансовому мошенничеству играли механизмы саморегулирования. Рост международной торговли и появление векселей обусловили необходимость формирования институтов доверия, основанных на репутации и коллективной ответственности [5].

Торговые и ремесленные гильдии устанавливали стандарты качества продукции, контролировали цены и применяли санкции к недобросовестным участникам рынка. Параллельно формировалась система *Lex Mercatoria* — наднационального торгового права, основанного на обычаях купеческого сообщества. Купеческие суды,

действовавшие на ярмарках, разрешали коммерческие споры оперативно и эффективно, а исполнение решений обеспечивалось репутационными механизмами [6].

В финансовых центрах Италии эпохи Возрождения (Флоренция, Венеция, Генуя) начали формироваться элементы публичного надзора за банковской деятельностью, что стало прообразом будущего государственного регулирования.

Формирование акционерных обществ и фондовых рынков в Европе привело к появлению спекулятивных практик, последствия которых впервые приобрели общенациональный масштаб. Классическими примерами стали тюльпаномания в Голландии, крах Миссисипской компании во Франции и Компании Южных морей в Великобритании [7].

Общественный резонанс и масштабы экономического ущерба обусловили первые попытки государственного регулирования на национальном уровне. В Великобритании был принят «Закон о пузырях» 1720 года (*Bubble Act*), ограничивший создание акционерных обществ без специального разрешения [8]. Несмотря на ограниченную эффективность, данный акт стал важным прецедентом признания необходимости государственного вмешательства в сферу финансовых рынков.

В XIX веке в Европе формировались национальные системы финансового регулирования, тогда как на территории Казахстана, входившей в состав Российской империи, экономические преступления носили преимущественно административно-коррупционный характер. Земельные злоупотребления, ростовщичество, фальсификация налоговых сборов и хищения при государственных подрядах стали следствием колониальной модели управления и правовой уязвимости местного населения [9].

Эти процессы подрывали доверие к государственным институтам и сформировали долгосрочные предпосылки для укоренения коррупционных практик.

В условиях плановой экономики СССР противодействие экономическим преступлениям было ориентировано на защиту социалистической собственности как основы государственного строя. Уголовное законодательство устанавливало чрезвычайно жесткие санкции за хищения государственного и общественного имущества [10].

Одновременно сама плановая система с ее хроническим дефицитом и нереалистичными плановыми заданиями порождала теневую экономику, в которой неформальные и незаконные практики становились элементом хозяйственной жизни. Для борьбы с экономическими преступлениями был создан специализированный орган — Отдел по борьбе с хищениями социалистической собственности и спекуляцией (ОБХСС), сыгравший ключевую роль в системе экономической безопасности СССР [11].

Распад СССР и переход к рыночной экономике сопровождались в Казахстане масштабной приватизацией, всплеском коррупции и появлением новых форм финансового мошенничества, включая финансовые пирамиды [12]. Осознание угроз экономической безопасности привело к формированию современной системы противодействия финансовым преступлениям.

Создание Агентства Республики Казахстан по финансовому мониторингу и принятие законодательства в сфере противодействия легализации доходов, полученных преступным путем, стали ключевыми элементами национальной модели, основанной на международных стандартах ФАТФ [13].

Заключение. Современная система противодействия финансовому мошенничеству в Казахстане, рассмотренная в глобальном историческом контексте, представляет собой не просто пример успешной институциональной трансформации, но и уникальный случай ускоренной эволюции правовых и организационных механизмов финансовой безопасности. За три десятилетия государственной независимости Республика Казахстан прошла путь, на который у большинства западных государств ушли столетия постепенного развития капиталистических отношений, финансовых рынков и механизмов их правовой защиты. Этот путь охватывает переход от борьбы с базовыми формами имущественных хищений, унаследованных от советской административно-командной системы, и примитивными рыночными аферами 1990-х годов — к формированию сложной, многоуровневой системы финансового мониторинга, ориентированной на противодействие легализации (отмыванию) доходов, финансированию терроризма, транснациональной организованной преступности и современным формам киберпреступности.

Историческая специфика казахстанского опыта заключается в том, что процессы становления рыночной экономики, создания финансовых институтов и выстраивания системы противодействия финансовым преступлениям происходили практически одновременно и в условиях высокой социальной, экономической и нормативной неопределённости. В отличие от стран Западной Европы и Северной Америки, где правовые и надзорные механизмы формировались эволюционно как реакция на последовательные финансовые кризисы, Казахстан был вынужден в сжатые сроки заимствовать, адаптировать и внедрять международные стандарты финансового контроля, параллельно формируя национальную правовую базу и институциональную инфраструктуру.

Оценка казахстанской модели противодействия финансовому мошенничеству позволяет охарактеризовать её как гибридную по своей природе. С одной стороны, в ней сохраняется выраженный силовой, правоохранный компонент, унаследованный от советской правовой традиции, ориентированный преимущественно на выявление, расследование и наказание уже совершённых преступлений. С другой стороны, в последние годы наблюдается последовательное внедрение международных стандартов предупредительной модели финансового мониторинга, основанной на риск-ориентированном подходе, анализе финансовых потоков, межведомственном и межгосударственном информационном обмене. Такое сочетание отражает как

историческую преемственность, так и объективную необходимость интеграции Казахстана в глобальную систему противодействия финансовым преступлениям.

Из проведённого анализа следует, что, несмотря на достигнутые значительные успехи в институциональном и нормативном развитии, дальнейшее совершенствование национальной системы противодействия финансовому мошенничеству требует учёта ряда принципиально важных аспектов.

Во-первых, представляется необходимым постепенное и последовательное смещение акцента с преимущественно расследовательной и репрессивной модели на модель раннего предупреждения финансовых преступлений. Реализация данного подхода предполагает дальнейшее укрепление аналитического потенциала Агентства по финансовому мониторингу, расширение использования современных технологий обработки и анализа больших массивов данных, внедрение инструментов интеллектуального анализа транзакций для выявления аномальных финансовых операций, скрытых взаимосвязей и зон повышенного риска ещё на докриминальной стадии.

Во-вторых, исторический опыт различных государств убедительно демонстрирует, что одной из наиболее эффективных форм защиты общества от массовых мошеннических практик является высокий уровень финансовой и правовой грамотности населения. В этой связи государственная политика должна быть ориентирована не только на контроль и надзор, но и на долгосрочные инвестиции в формирование финансовой культуры граждан. Особое значение приобретает интеграция основ финансовой грамотности, цифровой безопасности и критического восприятия финансовой информации в систему школьного и высшего образования, а также реализация постоянных просветительских программ для взрослого населения.

В-третьих, стремительное развитие финансовых технологий, включая криптовалюты, цифровые активы, финтех-платформы и децентрализованные финансовые инструменты, формирует принципиально новые риски для финансовой безопасности государства. В этих условиях нормативно-правовая база должна отличаться гибкостью и адаптивностью, позволяя оперативно реагировать на появление новых финансовых продуктов и мошеннических схем, не допуская при этом превращения инновационных секторов экономики в неконтролируемую среду для отмывания доходов и иных противоправных операций.

В-четвёртых, в условиях глобализации финансовые преступления всё в большей степени носят транснациональный характер. Использование офшорных юрисдикций, трансграничных платёжных систем и цифровых инструментов существенно осложняет выявление, пресечение и расследование преступной деятельности. Эффективная борьба с такими формами мошенничества, особенно в части розыска, ареста и возврата незаконно выведенных активов, объективно невозможна без тесного и устойчивого международного сотрудничества, участия в многосторонних соглашениях и активного взаимодействия с правоохранительными и надзорными органами иностранных государств.

В-пятых, необходимо учитывать, что абсолютной защиты от финансового мошенничества не существует ни в одной правовой системе. Однако системное и последовательное совершенствование законодательства, институциональное укрепление органов финансового контроля и правопорядка, а также формирование в обществе устойчивой культуры нетерпимости к обману, коррупции и незаконному обогащению способны существенно минимизировать масштабы и последствия финансовых преступлений. В долгосрочной перспективе именно эти факторы выступают ключевыми условиями обеспечения устойчивого, инклюзивного и справедливого экономического развития Республики Казахстан.

Список использованных источников

1. Дигесты Юстиниана: в 3 т. / пер. с лат.; под ред. И.С. Перетерского. — М.: Статут, 2005. — 214 с.
2. Кодекс Хаммурапи / пер. с аккадского И.М. Дьяконова. — М.: Наука, 1990. — 96 с.
3. Берман Г.Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. — М.: Норма, 1998. — 132 с.
4. Watson A. Roman Law and Comparative Law. — Athens: University of Georgia Press, 1991. — 122 p.
5. Postan M.M. Medieval Trade and Finance. — Cambridge: Cambridge University Press, 1973. — 88 p.
6. Berman H.J. Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1983.
7. Kindleberger C.P., Aliber R.Z. Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises. — 6th ed. — New York: Palgrave Macmillan, 2011. — 110 p.
8. Harris R. Industrializing English Law: Entrepreneurship and Business Organization, 1720–1844. — Cambridge: Cambridge University Press, 2000. — 210 p.
9. Алексеев А.Н. Колониальная политика России в Казахстане. — Алматы: Дайк-Пресс, 2001. — 190 с.
10. Уголовный кодекс РСФСР (утв. Законом РСФСР от 27 октября 1960 г.) (утратил силу).
11. История советской милиции / под ред. А.П. Косицкого. — М.: Юридическая литература, 1987. — 190 с.
12. Сулейменов М.К. Право и экономические реформы в Республике Казахстан. — Алматы: Жеті Жарғы, 2002. — 154 с.
13. Закон Республики Казахстан «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путём, и финансированию терроризма» от 28 августа 2009 года № 191-IV.

Сведения об авторе

Нурманова А.Р. — подполковник полиции, докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.Есбұлатова.

Нұрманова Ә.Р. – полиция подполковнигі, Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатова атындағы Алматы академиясының докторанты.

Nurmanova A.R. – police Lieutenant Colonel, doctoral student at the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Yesbulatov.

**«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІІМ М. ЕСБОЛАТОВ АТЫНДАҒЫ
АЛМАТЫ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ» ЖУРНАЛЫНДАҒЫ
ЖАРИЯЛАНЫМДАРҒА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР**

«Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері» журналында жариялау үшін заңтану, құқық қорғау қызметі, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің кәсіби даярлығының өзекті мәселелері бойынша дайындалған қазақ, орыс және шет тілдеріндегі ғылыми мақалалар қабылданады.

Жариялауға ұсынылған мақалалардың қолжазбалары бұрын басқа басылымдарда жарияланбауы тиіс.

Мақала ғылыми жаңалықтың, теориялық және практикалық маңыздылықтың талаптарына сәйкес келуі керек, онда автордың ғылыми зерттеулерінің, эксперименттік немесе аналитикалық қызметінің өзіндік тұжырымдары мен аралық және түпкілікті нәтижелері көрсетілуі керек. Мақала бірлескен авторлықта дайындалуы мүмкін (үш автордан артық емес).

Мақала бір данада (электрондық және қағазда басып шығарылған түрде) ұсынылады. Мақаланың басып шығарылған нұсқасына автор (авторлар) қол қоюы тиіс. Қабылданатын материалдарға қойылатын талаптар келесідей: мақала Word редакторында терілуі тиіс, парақ форматы – А4, қаріп Times New Roman (Kz Times New Roman), шрифт өлшемі – 14, абзац жол – 1 см, мәтін ені бойынша және беттерді нөмірлемей тураланады, жоғарылық интервал бір, жиегі (жоғарғы, төменгі, сол, оң) – 2 см, мақала көлемі 8-ден 12 бетке дейін.

Мақалаға қоса беріледі:

1. Авторлар туралы мәліметтер: автордың аты-жөні, тегі, жұмыс орны, лауазымы, атағы, ғылыми дәрежесі орыс, ағылшын және қазақ тілдерінде (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде). Байланыс телефонының нөмірі.

2. ӘОЖ индексі (әмбебап ондық жіктеу).

3. ҒТАМР (Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық рубрикаторы «ҒЫЛЫМИ-ТЕХНИКАЛЫҚ АҚПАРАТТЫҢ МЕМЛЕКЕТАРАЛЫҚ РУБРИКАТОРЫ ҚҰРЫЛЫМЫ, ПАЙДАЛАНУ ЖӘНЕ ЖҮРГІЗУ ЕРЕЖЕЛЕРІ» 7.77-98 Мемлекеттік стандартқа сәйкес қойылады).

4. Мақала атауы қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде).

5. Қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде) зерттеудің негізгі нәтижелері жазылған аннотация (түйіндеме). Аннотация мәтіні 7-8 сөйлемнен кем болмауы тиіс.

6. Түйінді сөздер қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде (6-7 сөз) (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде).

Мақаланы дайындау кезінде пайдаланылған дереккөздердің тізімі мақаланың соңында орналастырылады. Дереккөздер мақаладағы сілтемелердің кезектілігі тәртібімен көрсетіледі. Мақала мәтініндегі сілтеме нөмірі шаршы жақшада рәсімделеді, мысалы: [1, 7 б]. Пайдаланылған әдебиеттер тізімі «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері» 7.1-2003 Мемлекеттік стандартымен рәсімделеді. Интернет-ресурстарға сілтемелерде автор, мәтіннің атауы, дереккөз, материалдың толық электрондық мекенжайы, оның ашылған күні көрсетіледі.

Мақалада «Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері» журналының алдыңғы шығарылымындағы кемінде бір мақалаға сілтеме, сондай-ақ кемінде шет тіліндегі 2 дереккөзіне сілтеме болуы тиіс.

Суреттер (графиктер, схемалар, диаграммалар) компьютерде орындалуы керек.

Жариялауға ұсынылған барлық мақалалар редакциялық алқа мүшелерінің немесе тәуелсіз сарапшылардың міндетті түрде рецензиялауынан, сондай-ақ плагиатқа тексеруден өтеді.

Рәсімделуі мен мазмұны көрсетілген талаптарға сәйкес келмейтін мақалалар жариялауға жіберілмейді. Редакция сондай-ақ журнал тақырыбына қатысы жоқ материалдарды қабылдамауға құқылы. Редакциямен қайтарылған материалдар талқылауға жатпайды.

Қолжазбалар авторларға қайтарылмайды. Жарияланған материалдар бойынша қаламақы төленбейді. Мақаланың мазмұнына автор (авторлар) жауапты.

Журнал редакциясының алдын ала жазбаша келісімсіз ресми сайтта жарияланған немесе орналастырылған материалдарды қайта басуға, орналастыруға немесе таратуға жол берілмейді.

Редакцияның жариялауға берілген және редакция өндеген материалдарды пайдалануға айрықша құқықтарын бұзу заң бойынша қудаланады.

Пайдаланылған дереккөздерді ресімдеу үлгісі:

Диссертация:

Жумабаев Е.Ж. Уголовно-правовая политика Республики Казахстан в сфере защиты прав человека: дис...заңғыл.канд., – Қарағанды, 2006. – 141 б.

Автореферат:

Абжапарова Ч.М. Применение принудительных мер воспитательного воздействия к несовершеннолетним: автореф. ... заңғыл. канд., – Бішкек, 2014. – 24 б.

Интернет көзі:

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Отбасы істері және гендерлік саясат жөніндегі Ұлттық комиссия туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 1 ақпандағы №56 Жарлығы // Интернет-ресурс: <http://akorda.kz/ru/category/komissiya-po-delam-zhenshchin> мысалы, өтініш беру күні.: 13.09.2012.

Журналдағы мақала:

Ахметов А.А. О состоянии разработанности терминологического аппарата в сфере предупреждения преступности несовершеннолетних // Правовая реформа в Казахстане. – 2012. – №4(60). – Б. 41- 43.

Конференция материалдарындағы мақала:

Ахметов А.А. Роль и место предупреждения преступности несовершеннолетних в системе общего предупреждения преступности // Вхождение Казахстана в мировое сообщество: поиск перспективных путей развития в условиях всеобщей глобализации и модернизации: халықар. ғыл.-тәжіриб. конф. – Алматы: АГТУ, 2012. – Б. 284-287.

Шет тіліндегі дереккөз:

John Bowlby, Attachment and Loss: Attachment. – NY: Basic Books, 1993. – 329 p.

Дәрістер курсы:

Российская правовая политика: Дәрістер курсы/ ред. М.И. Матузова және А.В. Малько. – М.: Норма, 2003. – 528 б.

Сөздік:

Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. – 4-і бас., қос. – М.: ООО «А ТЕМП», 2006. – 944 б.

Оқулық:

Криминология: оқулық: / жалпы ред. А.И. Долгова. – 4-ші басылым., өндеу және қосымша. – М.: Норма: Ақпар. – М, 2010. – 1008 б.

Оқу құралы:

Идрисова С.Ф., Дусяцкая Л.М. Уголовно-правовые и криминологические аспекты предупреждения преступности несовершеннолетних: оқу құралы. – Ижевск: Ақпар.Ресей ИМ, 2003. – 77 б.

Монография:

Жетписбаев Б.А., Айтбаева А.К. Концептуально-теоретические проблемы девиантного поведения и правовой социализации несовершеннолетних в Республике Казахстан. – Алматы: Заңгер, 2002. – 266 б.

Газет:

«Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» 2012 жылғы 6 қаңтардағы №527-IV Қазақстан Республикасының Заңы // Казахстанская правда. – 2012. – 17 қаңтар. – №19-20(26838-26839).

Мекен-жайымыз: 050060,

Алматы қ., Өтепов көш., 29

e-mail: gylumi_bolim@mail.kz

Қазақстан Республикасы ИМ Мақан Есболатов атындағы ҒЗЖРБЖҰБ

тел: (8-727) 3378086

ТРЕБОВАНИЯ К ПУБЛИКАЦИЯМ В ЖУРНАЛЕ «УЧЕНЫЕ ТРУДЫ АЛМАТИНСКОЙ АКАДЕМИИ МВД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН ИМЕНИ М. ЕСБУЛАТОВА»

Для публикации в журнале «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан» принимаются научные статьи на казахском, русском и иностранных языках, подготовленные по актуальным проблемам юриспруденции, правоохранительной деятельности, профессиональной подготовки сотрудников правоохранительных органов.

Представленные для публикации рукописи статей не должны быть ранее опубликованы в других изданиях.

Статья должна соответствовать требованиям научной новизны, теоретической и практической значимости, в которой должны быть изложены собственные выводы и промежуточные или окончательные результаты научного исследования, экспериментальной или аналитической деятельности автора. Статья может быть подготовлена в соавторстве (не более трех авторов).

Статья представляется в одном экземпляре (электронном и распечатанном виде). Распечатанный вариант статьи должен быть подписан автором (авторами). Требования к принимаемым материалам следующие: статью следует набрать в редакторе Word, формат листа – А4, шрифт TimesNewRoman (KZ TimesNewRoman), размер шрифта – 14, абзацный отступ – 1 см, текст выровнен по ширине и без нумерации страниц, межстрочный интервал одинарный, поля (верхнее, нижнее, левое, правое) – 2 см, объем статьи от 8 до 12 страниц.

К статье прилагаются:

1. Сведения об авторах: инициалы, фамилия автора, место работы, должность, звание, ученая степень на русском, английском и казахском языках (для зарубежных авторов на русском и английском языках). Номер контактного телефона.

2. Индекс УДК (Универсальная десятичная классификация).

3. МРНТИ (Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации выставляется в соответствии с ГОСТ 7.77-98 «МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫЙ РУБРИКАТОР НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ СТРУКТУРА, ПРАВИЛА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ВЕДЕНИЯ»).

4. Название статьи на казахском, русском и английском языках (для зарубежных авторов на русском и английском языках).

5. Аннотация (резюме) с изложением основных результатов исследования на казахском, русском и английском языках (для зарубежных авторов на русском и английском языках). Текст аннотации должен быть не менее 7-8 предложений.

6. Ключевые слова на казахском, русском и английском языках (6-7 слов) (для зарубежных авторов на русском и английском языках).

Список использованных при подготовке статьи источников располагается в конце статьи. Источники указываются в порядке очередности ссылок на них в статье. Номер ссылки в тексте статьи оформляется в квадратных скобках, например: [1, с. 7]. Список использованных источников оформляется в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». При ссылках на Интернет-ресурсы указывается автор, название текста, источник, полный электронный адрес материала, с указанием даты его открытия.

Статья должна содержать ссылку не менее чем на одну статью в предыдущих выпусках журнала «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан», а также ссылки не менее чем на 2 источника на иностранном языке.

Иллюстрации (графики, схемы, диаграммы) должны быть выполнены на компьютере.

Все представленные для публикации статьи проходят обязательное слепое рецензирование членами редакционной коллегии или независимыми экспертами, а также проверку на плагиат.

Статьи, оформление и содержание которых не соответствует указанным требованиям, к публикации не допускаются. Редакция также вправе отклонить не относящиеся к тематике журнала материалы. Редакция не вступает в дискуссию с авторами отклоненных материалов.

Рукописи авторам не возвращаются. Гонорар по опубликованным материалам не выплачивается. Ответственность за содержание статьи несет автор (авторы).

Перепечатка, размещение или распространение опубликованных или размещенных на официальном сайте материалов без предварительного письменного согласия редакции журнала не

допускается. Нарушение исключительных прав редакции на использование переданных для публикации и обработанных редакцией материалов преследуется по закону.

Образец оформления использованных источников:

Диссертация:

Жумабаев Е.Ж. Уголовно-правовая политика Республики Казахстан в сфере защиты прав человека: дис...канд. юрид. наук. – Караганда, 2006. – 141 с.

Автореферат:

Абжапарова Ч.М. Применение принудительных мер воспитательного воздействия к несовершеннолетним: автореф. ... канд. юрид. наук. – Бишкек, 2014. – 24 с.

Интернет-источник:

Указ Президента Республики Казахстан от 1 февраля 2006 года №56 «О Национальной комиссии по делам семьи и гендерной политике при Президенте» Республики Казахстан // Интернет-ресурс: <http://akorda.kz/ru/category/komissiya-po-delam-zhenshchin> дата обращения напр.: 13.09.2012.

Статья в журнале:

Ахметов А.А. О состоянии разработанности терминологического аппарата в сфере предупреждения преступности несовершеннолетних // Правовая реформа в Казахстане. – 2012. – №4(60). – С. 41- 43.

Статья в материалах конференции:

Ахметов А.А. Роль и место предупреждения преступности несовершеннолетних в системе общего предупреждения преступности // Вхождение Казахстана в мировое сообщество: поиск перспективных путей развития в условиях всеобщей глобализации и модернизации: матер. междунар. науч.-практ. конф. – Алматы: АГТУ, 2012. – С. 284-287.

Источники на иностранном языке:

John Bowlby, Attachment and Loss: Attachment. – NY: Basic Books, 1993. – 329 p.

Курс лекций:

Российская правовая политика: Курс лекций / под ред. М.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Норма, 2003. – 528 с.

Словарь:

Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. – 4-е изд., доп. – М.: ООО «А ТЕМП», 2006. – 944 с.

Учебник:

Криминология: учебник: / под общ.ред. А.И. Долговой. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма: Инфа-М, 2010. – 1008 с.

Учебное пособие:

Идрисова С.Ф., Дусяцкая Л.М. Уголовно-правовые и криминологические аспекты предупреждения преступности несовершеннолетних: учебное пособие. – Ижевск: ИФНА МВД России, 2003. – 77 с.

Монография:

Жетписбаев Б.А., Айтбаева А.К. Концептуально-теоретические проблемы девиантного поведения и правовой социализации несовершеннолетних в Республике Казахстан. – Алматы: Юрист, 2002. – 266 с.

Газета:

Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года №527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» // Казахстанская правда. – 2012. – 17 января. – №19-20(26838-26839).

Адрес: 050060,

г. Алматы, ул. Утепова, 29

ООНИиРИР Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова

e-mail: gylymi_bolim@mail.kz

тел: (8-727) 3378086